

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 13824

Konin Memorial Book

Ḳehilat Ḳonin bi-feriḡatah uve-ḡurbanah



THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER



MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman



Original publication data

AUTHOR
TITLE Kehilat Konin bi-ferihatah uve-hurbanah / ha-'orekh M. Gelbart.
IMPRINT 880-03 Tel Aviv : Irgun yots'e Konin be-Yisra'el, 1968.
DESCRIPT 772, 24 p. : ill., facsimils., ports. ; 23 cm.
SUBJECT Jews -- Poland -- Konin.
 Konin (Konin, Poland) -- Ethnic relations.
 Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Konin.
ADD'L NAME Gelbart, M. (Mendl), b. 1899.
ADD'L TITLE Memorial book Konin

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר קהילת קונין

Is 7 90 6

קהילת קונין

בפריחתה ובחורבנה



העורך: מ. גלברט

בהוצאת ארגון יוצאי קונין בישראל
תל-אביב תשנ"ח-1968

PL 480



איבערדרוקן מאטעריאל פון ספר —
נאָר מיט דער הסכמה פון ארגון יוצאי קונין בישראל

תוכן — אינהאלט

אלטע היים

- די געשיכטע פון דער שטאָט — ז. פענכערסקי 19
די געשיכטע פון יידן אין קאַנין — צבי אַזעראָוויטש 27
תולדות יהודי קונין — צבי אורוביץ' 45
בית הקברות — צבי אורוביץ' 45

רבנים

- הרב צבי הירש אַמסטערדאַם זצ"ל — צבי אורוביץ' 69
הרב צבי ביז'ונסקי — נתן ביז'ונסקי 80
צווישנצייט 83
הרב יעקב ליפשיץ זצ"ל — א. צ. 85
שלשלת הרעים — ד"ר ראבינער מ' ליפשיץ הי"ד 91
מו"ה ר' זאב וואָלף אַלטמאַן 93

1889 — 1939

- פופציק יאָר קאַנין — לוי (לעא) מאַנטשקאָ 97

1905

- קונין בשלהי המאה שעברה — מ. לויין (לונדון) 141
קאַנין אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט — מאַריץ לעווין . . 148
שטריכן צו דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג —
פסח כאַראָף (אַמערקע) 157

1914

- כראַניק־אויסשניטן — יעקב לייב סאַרנאַ 161
דער אויסברוח פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — קרייסמאַן ראובן . 171
קאַנין 1914—1918 — מ. מאַשקאָוויטש 173
די ערשטע לאַקאָמאָציע אין קאַנין — קרייסמאַן ראובן . 179
שלח לחמך על פני המים... — גיטל לאַרעק 181
קאַנינער פּרענאַמעראַנטן פאַר אַרויסגעבן ספרים 183
בתי תפילה 185
דער אַרונ־קודש — רבקה שמערלאָווסקי — דיאַמאַנט . 187

צווישן ביידע וועלט־מלחמות

- מלמדים און חדר־יינגלעך — ישעיה זאַנדבערג (בריסל) . . 197
ר' ישראל אינזיצקי — י. ל. סאַרנאַ 217
ר' מנהלע אַזעראָוויטש — משה הערש 220
ר' חיים קרייצער 223
דער „דאַברער" מלמד 223
חיימכ"ע לערער 234
ר' אליהו בעאַטוס 224
ר' בנימין ריטשקע — יחזקאל ר. 225

229	ר' עוזר צארנדארף — ראובן קרייסמאן ז"ל
231	ר' כהריאל שטיין
235	ר' הערש שמערלאווסקי
236	אנדערע מלמדים
237	ר' זלמן בן־יעקב (יאנקעלעוויטש)
239	רבקה די מלמדקע — פרידה אייזנשטאט (זאנדבערג)

שולן און דערצייונג

243	דאס יידישע גימנאזיום — לוי (לעא) מאנטשקא
260	קאנין — פראפ. לעאפאלד אינפעלד
268	שולוועזן אין קאנין — לעאנאראד פרידלענדער (גיריאָרק)
269	יידישע פֿאַלקס־שולן אין קאנין — יאנקא נוסקיעוויטש (מייזעלס)
276	תלמוד תורה — יאנקא נוסקיעוויטש (מייזעלס)
278	„יבנה“ — רעליגיעז־נאציאנאלע שולע — י. קרוק הי"ד
285	די געזעלשאַפֿט „אַרט“ אין קאנין — מ. ווינטער הי"ד
290	„די שקולקע“ — מאַטעק מאַשקאוויטש
291	חדר „תורה ומדע“ (בילד)

קולטור און ספאָרט

295	די יידישע ביבליאָטעק — מ. ווינטער הי"ד
304	דראַמאַטישע קרייזן
310	יידישע קינסטלער
317	„מכבי“
323	„שמשון“
327	יידישע געזעלשאַפֿט פֿאַר לאַנד־קענטניש

עקאָנאָמישער מצב

333	די יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק — מ. ווינטער הי"ד
339	יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק — יונה אַזעראַוויטש (מיש)
345	יידישע קליינהענדלער באַנק — א. קעמפּינסקי ז"ל
348	יידן און יאָרדן — זלמן בייראָך
349	דער „יידישער ווינקל“ — חנוך גיימאַן

דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן

353	די שטאָט קאנין — א. א. סקאוואַנסקי הי"ד
357	די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע
360	„בוועל־ציון“ — צבי אַזעראַוויטש
367	„החלוץ הצעיר“ — אסתר ליפּשיץ־מאירי
375	קבוץ ההכשרה בקונין ע"ש ב. בורוכוב — זאב נסצקי
381	גן „החלוץ“ בקונין — שמואל גלובינסקי
382	רעוויזאָניסטישע באַוועגונג
386	דער „בונד“ — י. ל. האַמפּעל
309	די קאָמוניסטישע באַוועגונג — מרדכי מאַשקאוויטש
394	יידישע סקאָטן־אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר“
398	„וויצאָ“

אגודת־ישראל אין קאנין — משה ערליך 400
 פועלי אגודת־ישראל — שמעון דייטש 402

עסקנים און געשטאלטן

ר' משה עהמאן, „דער קראַמסקער“ — צ. א. 403
 ר' שמחה סאַרנאָ 409
 ר' אליהו פענדזעל 411
 די משפּחה גאַלדוואַסער 412
 יידישע באַנקירן — מיכאל מאַשקאוויטש 413
 ר' יעקב סטריקאווסקי — פעלדשער 416
 עסקנים 417
 דער „טעפּער מאַרק“ — י. ל. האַמפּעל 432
 דער „פּאָליטיק“־צענטער — חנוך נוימאַן 444
 קאַנינער פּאָלקלאָר 445
 פון מיין ווייטער קינדהייט — י. זאַנדבערג 449
 אַ משפּחה־כּראַניק — רבקה שמערלאַווסקי־יאַמאַנט 454
 די קאַפּעקע — ה. מ. נאַטאַל 455
 אַ מהומה בעת יום־כיפור אין קאנין — סאַרנאָ י. ל. 457
 „בי זשידאַ“ — מיכאַ טעמקין־פּערלמאַן 458
 אין דער לעצטער מינוט — ה. מ. נאַטאַל 460
 קאַנינער „נח פּאַנדרע“ — אברהם קעמפּינסקי ז"ל 464

חורבן

יזכור — חיים לייב פוקס 467
 „זאַקלאַדניקעס“ — לעאַ (לוי) מאַנטשקאָ 469
 די ערשטע קרבנות — אברהם קעמפּינסקי ז"ל 476
 די ערשטע אויסזידלונג — בריינע ראָזענבערג (גרינבוים) 487
 „האַסאַג“ — שרה פּינטשעווסקי (שוואַרץ) 490
 1080 קאַנינער יודען — יעקב לייבוש האַמפּעל 493
 דער וועג קיין אַסטראַויעץ — צעלינאַ לעווענבערג (בייראַך) 504
 אַסטראַווצער הילפּס־קאָמיטעט — אליעזר בן חנוך לאַנגער ז"ל 509
 אין גיהנום ביי די דייטשן — לאה שערער (מאַשקאוויטש) 512
 אין אַסטראַווצער געטאָ — צעלינאַ לעווענבערג (בייראַך) ז"ל 519
 די צווייטע אויסזידלונג — פּראַנצישקאַ בראַם־גראַכאווסקאַ 524
 יוזעפּאוֹב־בילגאָראַייסקי — פעלאַ פּישקין (פּראָסט) 535
 מיר פּאַרניכטן דאָס בית הקברות אין קלעטשעוו —
 לואיס לעווקאוויטש 541
 דער גירוש פון גראַיעץ — שמעון דייטש 544
 עבודות כּפיה — דוד דרכמן 547
 געטריבן פון לאַגער צו לאַגער — צבי אַנצער 551
 מיינע מלחמה־איבערלעבענישן — משה קראַור (קאוואַ) 558
 מיין זון מאַרק — יעקב קראַוטשיק 564
 אין דער רוימונגס־קאָמאַנדאָ — מאַרקוס יודיקעוויטש 566
 קריגסגעפּאַנגענע — אברהם אַבאַזשאַנעק 579
 פּאַרוואַנדלט אין אַ חיה... — אברהם טויקאָ 583
 ד"ר פעלעק בולקאָ — קלמן גאַלדוואַסער 585

589	דאָקומענטן
595	אָפּשריפט פון אַ געריכטס־אַקט
602	דערמאָרדעט אין די קאָזשימיעזשער וועלדער — דוד ריגעל
605	ילדים מאשימים — מירה ארליך (בראם)
607	תקרית בפאריס — חנה שר (גלובינסקי)
609	מפעל התיעוד של הרב מסאניק — צבי שניר
613	מגילת „בית העבדים“ בקונין — הרב ר' י. מ. אהרונסון
6188	קבר אחים היהודי בקונין — הרב ר' י. מ. אהרונסון

יידישער ווידערשטאַנד

	דער אויפשטאַנד אין קאָנינער לאַגער —
622	שמואליק בן־ציון מאַטעל
625	טראַגישער דאָקומענט פון קאָנינער לאַגער
627	צוואתו של פייביש קאמלאוו
628	יידישע פּאַרטיזאַנען — שרה טריבון (אַזעראָוויטש)
642	ד"ר מיכאל סטריקובסקי — לפי חיים לור
645	פּראַנע בעאַטוס
647	רבקה גלאנץ

באַפרייונג

650	מיין באַגעגעניש מיט דער א"י בריגאַדע — גוטא ראָזענפעלד
652	מלחמה־איבערלעבונגען — בראַנקאַ בן־גוריון (מייזעלס)
654	קבר־אחים אין די קאָזשימיעזשער וועלדער — יצחק לעבען
657	נאָכן בלוטיקן מבול
658	קאָנין נאָכן בלוטיקן חורבן — ל. מאַנטשקאָ
664	אין דייטשלאַנד 1946
668	מיין באַזוך אין היינטיקן קאָנין — ה. מ. נאָטאַל
671	יוכור
674	רשימה פון אומגעבראַכטע קאָנינער יידן
701	אל מלא רחמים

המשך

705	קאָנינער לאַנדסלייט אין פראַנקרייך — י. ל. האַמפעל
708	קאָנינער לאַנדסלייט אין ענגלאַנד
711	קאָנינער הילפספאַראיין
714	קאָנינער סאסיטי אין אַמעריקע
722	ארגון יוצאי קונין בישראל
725	מסביב לעולם לארץ הנכספת — יהושע חנוך ברם
745	קאָנינער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל
761	קדושים שנפלו בהגנת המולדת
767	אַמאַל איז געווען... — י. זאַנדבערג
772	נעגועים — מרים מזובר
1—24	ענגליש

ביילאָגעס: 1, 2, 3, ביים סוף פון בוך

ועד-המערכת

רעדאקציע-קאלעגיע



מ. געלבארט — רעדאקטאר

פון רעכטס צו לינקס אויבערשטע ריי:

משה ערליך, יחזקאל ריטשקע, מרדכי מאשקאוויטש, צבי אַזעראַוויטש

צווייטע ריי:

ראובן קרייסמן ז"ל, עו"ד משה שחל (לעווין) ז"ל, צעלינא לעווענבערג
(בייראך) ז"ל, אברהם קעמפנינסקי ז"ל.

איניציאַטאר פון יזכור-בוך און רעד. קאנסולענט: צבי אַזעראַוויטש.

ה ק ד מ ה

בחרדה וביראת הכבוד ניגשנו אל התפקיד הקדוש של הכנת ספר-היזכור לקהילת היהודים המעונה בקונין. לא פעם אחזו בנו היאוש מסיבות שונות ובעיקר בגלל המחסור בחומר. אך ברור היה לנו, שעלינו ורק עלינו מוטלת האחריות להנציח כל מה שקשור ביהודי קונין בתקופות חייהם ויצירתם, עד להשמדתם האכזרית. חיפשנו אחר מקורות בכל רחבי העולם עד שעלה בידינו להשיג את החומר המתאים למטרה זו. מן הקברים חשפנו את הדמויות הגדולות של גאונים, רבנים, פרנסים, גבאים ועסקנים ועשינו את כל אשר לאל ידינו להציגם בכל הדרם — כפי שחיו והשפיעו בתקופתם.

החיים היו הומים — מפלגות, תרבות, חינוך וכל מה שהיה ברחוב היהודי שבפולין, הידהד גם בעירנו. עלינו עברו גם כל הצרות וסבל הגיהנום יחד עם כל היהודים בפולין. כיום אין כבר יהודים בקונין; חלק הזוהר של ביתנו הישן.

ספר-היזכור איננו כאחד הספרים בארון; ספר זה הוא הביטוי לאבל ציבורי משותף של מתאבלים על קהילות, אשר הוכחדו והושמדו. לצערנו נרתמו יחסית מעט חברים בעבודת ההנצחה לזכרון הקדוש.

ככאב ובצער נזכור את החברים הפעילים במערכת, שעזבו אותנו לנצח: עו"ד משה שחל (לויז) ז"ל, צלינה לבנברג (בייראך) ז"ל, שבעצותיה תרמה להצלחה, אברהם קמפינסקי ז"ל — אחד המוכשרים והבלתי נלאים, שהזכיר ועורר להמשיך בעבודה. מיד לאחר אבדה זו של הנזכרים שתרמו רבות להוצאת ספר-היזכור הלך מאתנו לעולמים גם החבר ראובן קרייסמן ז"ל, אשר במסירותו שימש דוגמה ומופת לחברים האחרים במערכת.

זכרם של אלה שנעקרו מתוכנו אילץ אותנו להמשיך בעבודה שהם היו מבוניה-שותפיה ולא זכו למרבה הצער לסיימה.

הקורא ייתקל לעתים בחזרות וכפילויות, אך הם בלתי נמנעים
עקב חשיבות החומר, בעיקר הנכתב אודות השואה ומתוך כוונה לשמור
על רוח המאמרים.

אנו מודים —

לכל החברים והידידים בארץ ובחוץ-לארץ על עזרתם לאסוף חומר,
במיוחד: ח' מרדכי מיש (אמריקה), סייע לנו במיוחד בעבודתן העקשנית
מבלי לחסוך בעמל ובהוצאות; לה' פסח כאראף מאמריקה על חלקו
לאסוף אמצעים כספיים, לח' יעקב סרנה על החומר בעל-הערך, למר
זיגמונד פנבאָרסקי מקונין על שיגור העתקי המקורות על תולדותיה
של קונין, למשפחת ביז'ונסקי ולאיינג' עמי כץ על תירגומיהם המוצלחים.
לחברים שבתרומותיהם איפשרו את הופעת ספר-היזכור, ובמיוחד
לגב' יאָטמה ריינגאנד (לויזן) וליוצאי עירנו באמריקה ובאנגליה.
יישר-כוח מיוחד לסופר מ. גלברט שלא היה רק עורך הספר
אלא גם שותף בעבודה הטכנית ויועץ — הוא השקיע בכך עמל רב
ביותר, כך שראינוהו בפשטות כבן-עירנו.

המערבת

ה ק ד מ ה

מיט חרדה און יראת הכבוד זענען מיר צוגעטרעטן צו דער היי-ליקער אויפגאבע צו שאפן דאס יזכור-בוך פון דער פארפייניקטער יידישער קהילה קאנין. נישט איין מאל האט אונדז באפאלן א יאוש, צוליב די פארשידענע מניעות — בעיקר וועגן דוחק אין מאטעריאל. ס'איז אבער געווען קלאר, אז אויף אונדז פאלט די אחריות צו פאר-אייביקן אלץ, וואס איז פארבונדן מיט די קאנינער יידן אין די תקופות פון זייער לעבן און שאפן, ביז זייער אכזריותדיקער פארניכטונג. מיר האבן געזוכט מקורות איבער דער גאנצער וועלט און ס'איז אונדז געלונגען צו דערגרייכן דאס געהעריקע מאטעריאל פאר דעם צוועק. פון די קברים האבן מיר ארויסגעבראכט די גרויסע געשטאלטן — גאונים, רבנים, פרנסים, גבאים און עסקנים און זיך באמיט זיי אוועק-צושטעלן אין זייער גאנצער פראכט — אזוי ווי זיי האבן געלעבט און געווירקט אין זייער תקופה.

ס'האט געשפרודלט א לעבן — פארטייין, קולטור, דערציונג און אלץ, וואס איז געווען אויף דער יידישער גאס אין פוילן, האט אויך געפונען אן אפקלאנג אין אונדזער שטאט. מיר האבן אויך איבערלעבט אלע צרות, געליטן דאס גיהנום, גלייך מיט אלע יידן אין פוילן. היינט זענען שוין קיין יידן אין קאנין נישטא מער; ס'איז אוועק דער גלאנץ פון אונדזער אלטער היים.

דאס יזכור-בוך איז נישט נאר א בוך צווישן ביכער אין ספרים-שאנק; עס איז דער אויסדרוק פון א קאלעקטיוון טרויער פון אכלים נאך אומגעבראכטע קהילות.

צום באדויערן, האבן זיך פארהעלטנישמעסיק ווייניק חברים איינגעשפאנט אין דער ארבעט, צו פאראייביקן דעם הייליקן אָנדענק. מיט ווייטיק דערמאנען מיר, אז במשך פון דער דאזיקער טע-טיקייט האבן אונדז אויף אייביק פארלאזן אַקטיווע חברים פון רעד-קאלעגיע: **משה שחל (לעווין) ז"ל**; **צעלינא לעווענבערג (בייראך) ז"ל**, וועלכע האט מיט איר ראט מיטגעווירקט צום דערפאלג; **אברהם קעמפנימקי ז"ל** — איינער פון די אומדערמידלעכסטע און פעיקע,

וועלכער האט דערמאנט און געוועקט ממשיך צו זיין די ארבעט. באלד נאך דער אבדה פון די דערמאנטע, וועלכע האבן פיל בייגעטרעגן צו דערמעגלעכן ארויסצוגעבן דאס יזכור-בוך, איז אונז אויך שמיל געבליבן אויף אייביק דער חבר ראובן קרייסמאן ז"ל, וועלכער איז מיט זיין אפפערזויליקייט געווען א ביישפיל פאר די אנדערע מיטגלידער פון דער רעד-קאלעגיע.

דער אנדענק פון די אוועקגעריסענע האט אונז באצווינגען ממשיך צו זיין אין דער ארבעט, וואס זיי האבן געהאלפן בויען, אבער ליידער נישט זוכה געווען צו פארענדיקן.

היות ווי דער לייענער וועט זיך אין די מאמרים אנטרעפן אויף געוויסע איבערחזרונגען, איז כדאי צו באמערקן, אז די זעלבע זענען, צוליב דער וויכטיקייט פון די פרטים, באזונדערס אין שייכות מיט די גרויליקע חורבן-געשעענישן, געווען שווער אפצוטיילן פון דער גאנצקייט פון די מעקסטן.

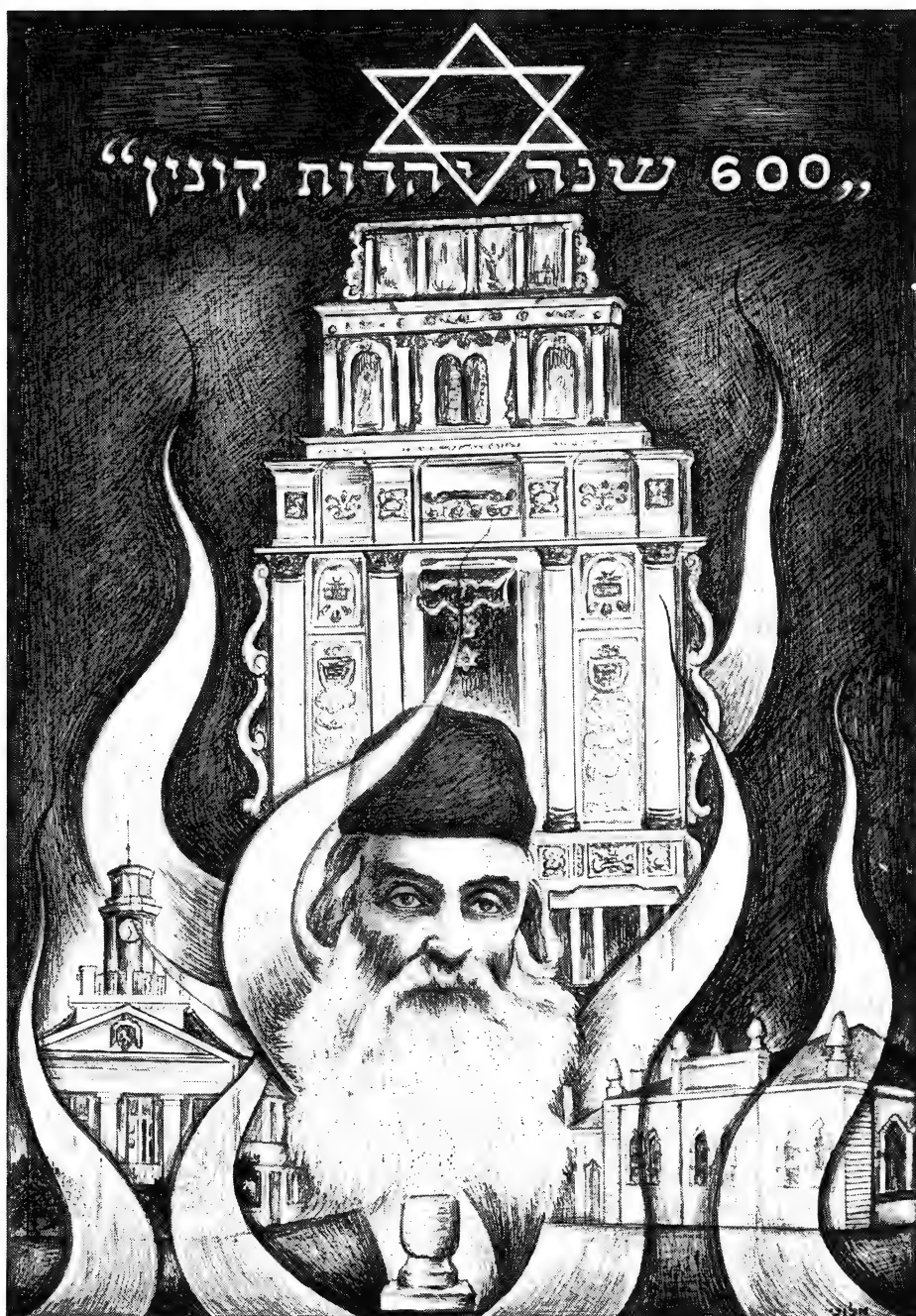
*

מיר דאנקען —

אלע חברים און פריינד אין לאנד און אין אויסלאנד פארן העלפן זאמלען מאטעריאל: ח' מרדכי מיש (אמעריקע), האט באזונדערס מיט זיין עקשנותדיקער ארבעט פיל מיטגעהאלפן, נישט שפארנדיק דאכיי קיין מי און קאסטן; דעם ח' פסח כאראף פון אמעריקע, פאר זיין ארבעט צו שאפן געלט-מיטלען, דעם ח' יעקב סארנע, פאר די ווערמפולע מאטעריאלן; דעם ח' זיגמונט פענכערסקי פון קאנין פאר די צוגעשיקטע מקורות צו דער געשיכטע פון קאנין. די משפחה ביעזשונסקי און אינזש. עמי כץ פאר זייערע געלונגענע איבערזעצונגען;

די חברים, וועלכע האבן מיט גרעסערע שפענדן דערמעגלעכט דאס דערשיינען פון יזכור-בוך, באזונדערס דער פרוי יעטמא ריינגאנד (לעווין) און די לאנדסמאנשאפטן פון אמעריקע און ענגלאנד; א ספעציעלן יישר-כוח דעם שרייבער, מ. געלבארט, וועלכער איז נישט נאר געווען דער רעדאקטאר פון בוך, נאר אויך טעכנישער מיטארבעטער און באראטער — ער האט דאכיי אריינגעלייגט פיל מי, אזוי, אז מיר האבן אים פשוט באטראכט ווי א בן-עיר.

יזכור-בוך קאמיטעט



גראפיק־מאנטאזש. געצייכנט פון לאנדסמאן־קינסטלער אהרון אלוני (ליפניסקי)
אלס אַ מתנה פארן יזכור־בוך

אלטע היים

600 יאר יידיש קאנין

געשיכטע

א די שטאָט

ב די יידן אין קאַנין

ג דאָס בית־הקברות

די געשיכטע פון דער שטאָט קאַנין

די שטאָט ליגט אין דעם טאָל פון טייך וואַרטאָ. פון מזרח און מערב איז די ברייט פון דעם טאָל 8 קילאָמעטער, אין דעם אָרט וווּ עס ליגט די שטאָט, פאַרנעמט די ברייט נאָר דריי קילאָמעטער. אין מיטן פון דעם טאָל זענען פאַרהאַן נאַטורעלע העכערע דערהייבונגען פון דעם באָדן, וואָס האָט אין די רוימישע צייטן געשאַפן אַן אינדזל. עס איז אַנצונעמען דאָס אויף דעם אָרט פון איצטיקן קאַנין איז מיט יאָרן צוריק געווען אַ מושב פון שיפערס. עס קאָן אויך זיין אַז דער פריערדיקער נאָמען האָט געהייסן סעטידאל¹. אַ פאַקט איז, אַז דאָ געפינט מען צום מיינסטן מטבעות פון דער רוימישער תקופה.

אין צווייטן יאָרהונדערט איז דורך דאָ געגאַנגען אַ האַנדלס־וועג פון די רוימישע סוחרים, וועלכע האָבן געצויגן פון מיטללענדישן ים צום באַלטיק, צוליב בורשטין.

וועגן דער אַנטשטייאונג פון דער שטאָט קאַנין דערציילט די לעגענדע פאַלגנדעס: דער פרינץ לעשעק, וועלכער האָט געפירט יאָגד אין די טיפע וועלדער, מיט זיין לייב־גוואַרדיע, האָט זיך, יאָגנדיק נאָך אַ סאַרנע, דערווייטערט פון זי. ווען ער האָט זיך אַ מידער צוגעזעצט אונטער אַ בוים, זיינען צו אים צוגעקומען האַלב ווילדע וואַלד־סמאָליאַרעס און זעענדיק רייכע מלבושים, האָבן זיי באַשלאָסן אים צו באַרויבן. לעשעק האָט זיך געווערט און זיך פאַררופן אויף זיין פרינצישער אומבאַרירלעכקייט. ער האָט זיי צוגעזאָגט צו באַגייטן און צום סוף זיי געדראָט מיטן אַנקומען פון זיינע לייב־גוואַרדיסטן. דאָס האָט אָבער נישט געוויקט, זיי האָבן אים אומגעוואָרפן און אַנגעהויבן אַראַפרייסן די בגדים. פלוצלינג האָט זיך דערהערט גאַלאַפירנדיקע פערד, די סמאָליאַרעס, ווי אויך דער פרינץ, זענען געווען איבערצייגט אַז עס קומען אַן זיינע באַגלייטער. די אַנפאַלער האָבן איבערגעלאָזט די צוגערויבטע זאַכן און אַנטלאָפן אין וואַלד אַריין. דערווייל האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען אַ כאַפּטע ווילדע פערד, וואָס האָבן זיך געפאַשעט ערגעץ אויף אַ פעלד, און זענען געוואָרן איבערגעשראַקן פון אַ ווילדע חיה. דער פרינץ, אויס דאַנקבאַרקייט צו די פערד פאַר ראַטעווען זיין לעבן, מאַכט ביי זיך אַפּ אויפצושטעלן אַ שטאָט

(1) סעטידאל — אַן אָרט, דערמאָנט אין דער אַלט־רוימישער געאָגראַפיע. נישט ווייט פון דעם אָרט קאליסא (קאליש).

מיטן נאָמען „קאַנין“ און דעם עמבלעם פון דער שטאָט אויפצוצייכענען אַ צעבריקעוועט פערד.

בכדי צו באַגרינדן די לעגענדע פון די היסטאָרישע צייטן, דאַרף מען אין דעם פרינץ לעשעק זען דעם זיידן פון לעשעק דעם ערשטן. קאַנין איז באַקאנט אין די דאָקומענטן פון צוועלפטן יאָרהונדערט, דאָס הייסט פאַר דער הערשאַפט פון לעשעק דעם ערשטן, אָדער דעם צווייטן.

אין 12טן יאָרהונדערט שטייט אין קאַנין אַ שלאָס, וואָס היט אָפּ דאָס אַדוכרייסן זיך דעם טייך וואַרטאָ. אין דער צייט פון צעטיילן זיך דאָס לאַנד אין ראַיאָנען, ווערן די שאַסייען אָנגעצייכנט מיט מייל־וועג שטיינער. אין יאָר 1151, שטעלט אויף אין קאַנין דער וואַיעוואָדע פיאָטער וואַסטאָוויטש דונין, אַ גרויסן שטיין, וואָס באַצייכנט אַ האַלבן וועג צווישן קאַליש און קרושניוץ. דאָס איז דער עלטסטער וועג־צייכן ניט נאָר אין פוילן, נאָר אין דעם טייל אייראָפּע, וואָס איז נישט געלעגן אונטער דער רוימישער הערשאַפט. דער שטיין ווערט באַשריבן אין דער כראָניק פון דלוגאָש.

ביז אין העלפט פון 13טן יאָרהונדערט אונטערליגט די קאַנינער פעסטונג די באַפעלן פונעם קאַשטעלאַן אין לאַנד. די מלחמה, וואָס האָט זיך געפירט אין די יאָרן 1238-66 וועגן באַהערשן די קאַשטעלאַניע אין לאַנד, דערפירט צום פאַלן פון „לאַנד“² לטובת קאַנין אַלס אַדמיניסטראַטיווער צענטער. „לאַנד“ בלייבט דער זיץ־פלאַץ פונעם קלויסטער, דאָס הייסט דער צענטער פון דער גייסטלעכער מאַכט.

אין יאָר 1258, מיטן אָפּמאַך צווישן קאַזשימיעש קויאַווסקי און באַלעסלאָוו פאַבאָזשני, ווערט אַדורכגעפירט די צעטיילונג פון דער קאַשטעליאַנע. דאָס פאַרפליכטעט באַלעסלאָוו צו פאַרברענען די פעסטונג אין לאַנד. דאָס יאָר איז אָנצונעמען אַלס דאָטע פון גרינדן פון דער שטאָט קאַנין. לויט דעם מאַגדעבורגער געזעץ ווערט די שטאָט געבויט 4 קילאָמעטער פון צענטרום פון דער איצטיקער שטאָט.

ביי דער וואַרטאָ שטייט דער שלאָס און דער אונטער־שלאָס, מיט אַ דריי עקיקן מאַרק־פלאַץ, און ביים הויכן ברעג פון טייכל פאַוואָ בויט זיך די שטאָט. אין די יאָרן 1284 און 1292 געפינט זיך אין קאַנין פשעמיסלאָוו דער 2טער און גיט דער שטאָט פריוויילעגיעס. פון דער צייט זענען פאַראַן ידיעות וועגן האַנדלס־וועג, וואָס גייט דורך קאַנין, פון ברעסלאָוו קיין טאַרן. די פריוויילעגיע פון קעניג לאַקעטעק, רעכנט אויס צווישן אַנדערן, אויך פעלדער, וואָס ליגן

2) Ląd — היינט אַ דאָרף ביי קאַנין.
3) Powa — אַ טייכל ביי סטאַרע־מיאַסטאָ.

ביי דער קאנינער בריק. דאָס איז די ערשטע ידיעה וועגן דער עקזיסטענץ פון א בריק.

אין 1331, פאלן אן די קרייצער און פארניכטן די שטאָט. אַ חודש פאר דער שלאַכט אונטער דעם דאָרף פלאָוצע, פירט לאַקעטעק דורך אַ שלאַכט הונטער קאַנין. דער אויסגאַנג איז פאר לאַקעטעקן נישט גינסטיק און, ווילנדיק ראַטעווען זיין מיליטער, פארלאָזט ער די שטאָט. די קרייצער פאַרברענען די שטאָט מיטן שלאַס.

נאָך דער נייער פריווילעגיע פון קאַזשימיעזש דעם גרויסן, בויעט זיך קאַנין



אבן הדרך — הוצבה בשנת 1511 — הנמצאת בחצר הכנסיה הקתולית.
דער וועגשטיין — אויפגעשטעלט אין י. 1151, וואָס געפינט זיך אויפן הויף פון דער קאַטוילישער קירכע.

וידער אויף, דאָס מאָל שוין נענטער צו דער פּעסטונג ביי דעם טייך וואָרטאָ. דאָס אַלט־קאַנין פּאַלט און פאַרוואַנדלט זיך אין אַ דאָרף („סטאַרע מיאַסטאַ“). די נייע שטאָט קאַנין ווערט אַרומגעצוימט מיט מויערן, טויערן און טורעמס. די שטאָט ווערט אויך באַשיצט דורך דעם געמויערטן שלאָס. דער שלאָס איז באַשטאַנען פון מערב זייט, ביים היינטיקן טעפּער־מאַרק. דאָס טויער פון דרום זייט פונעם שלאָס האָט זיך גערופן דאָס „קאַלישער טויער“ און זיך געפונען נעבן דער קריסטלעכער קירך. דאָס צפון־טויער האָט זיך געפונען ביי דער האַלצערנער בריק און גערופן דער „טורנער טויער“. ביי דעם טויער איז געשטאַנען אַ הייזל פון דער שטאָטישער וואַך. אין מיטן מאַרק איז געשטאַנען דאָס ראטהויז. אויף דעם דרוםדיקן טייל פון דעם פּלאַץ, וואָס האָט זיך געצויגן פונעם ראטהויז זענען געווען אויפגעבויט די יאָטקעס.

די שטאָט האָט געהאַט צוויי ברונעמס: איינע אויפן מאַרק נעבן דעם ראטהויז און די צווייטע, דרום פון די יאָטקעס.

צום „ווייט“ געהערט דאָס דאָרף באַזשענטאָוו. (היינט די געגנט אוטראַטאָ). די קרעטשמע, די יאָטקעס און די ווינט־מיל. פון דער צייט זענען אויך באַקאַנט די ערשטע דייטשע קאַלאָניסטן.

אין יאָר 1360, גיט קאַזשימעזש דער גרויסער, נייע פריווילעגיעס און די שטאָט הייבט זיך אָן צו אַנטוויקלען עקאָנאָמיש און זאָגט אויך זיין וואָרט אין פּאָליטישע ענינים.

אין יאָר 1334 גיט אַ דעלעגאַציע פון די קאַנינער שטאָט־לייט אין קאַליש זיין הסכמה אויף דעם רעכט פון אַ פרוי צו פאַרנעמען דעם פּלאַץ פון קעניג, נאָכן טויט פון לודוויג דער אונגאַרישער, וועלכער לאָזט נישט איבער קיין מענלעכן יורש. וועגן דער באַדייטונג פון קאַנין, קאָן אויך דינען די פריווילעגיע פון קאַשיץ: דער קעניג פאַרפליכטעט זיך דעמאָלט, צו באַזעצן פאַרשידענע שטעט מיט „סטראָראַסטעס“, נישט נאָר פון קעניגלעכן שטאַם. אין גרויס־פּוילן זענען געווען אַזעלכע זיבן שטעט, און צווישן זיי אויך קאַנין. קאַנין איז אויך דאָס זיץ־אָרט פון דעם סטראָראַסטאָ, ווי אויך פון דעם געריכט.

אין די יאָרן 1403, 1425, געפינט זיך דער קעניג יאַגעלאַ אין קאַנין — אין 1433 פאַרברענגט ער אַ לענגערע צייט, וואָרטנדיק אויף דעם אויסגאַנג פון דער מלחמה מיט די קרייצער.

די שטאָטישע בירגער זענען געווען שטאַרק אַרגאַניזירט. פירנדיק אַ קאַמף מיט די גייסטלעכע. אין יאָר 1441, האָבן זיי געפירט מיט דעם גלח אַ קאַמף וועגן באַזעצן דעם פּאַסטן פון אַ לערער. דער שטאָט־ראַט גיט אַרייס אַ געזעץ אַפצוהאַלטן זיך פון וועלכע ס'איז צאָלונגען לטובת דער קירכע, אויך נישט

אויפצונעמען גלחים אין די פריוואַטע הייזער. דער גלח טראָגט דערפאַר אַרײַן אַ פאַרשלאָג צו וואַרפֿן אַ קללה אויף דער שטאָט.

אין 15טן יאָרהונדערט באַקומט די שטאָט קאַנין דאָס דריטע דאָרף קאַראָוו פאַר דעם האָט זי באַקומען דאָס דאָרף וואַלישעוואָ.

צו דער 13-יאָריקער מלחמה שטעלט קאַנין צו 15 באַוואָפנטע. דאָס איז אַ גרויסע צאָל, בעת פּוילן האָט צוגעשטעלט 60 און קאַליש נאָר 30.

מיטן סוף פון 15טן יאָרהונדערט, ווערט די שטאָט פאַרגרינגטעט פון אַ גרויסער שריפה, אָבער זי בױט זיך באַלד ווידער אויף.

אין יאָר 1570 ווערט דער קאַנינער שלאָס באַשטימט אַלס רעזידענץ־אַרט פון דעם דעלעגאַט פון דעם פראַנצויזישן קעניג דע־מאַנטלוק, וועלכער פירט אַ שטאַרקע אַגאַטאַציע פאַר באַזעצן אויפֿן פּוילישן טראָן הענריק וואַלעזי. אין יאָר 1602 באַזעצט זיך אין קאַנין אַ וויכטיקע פערזענלעכקייט, יאָן זעמעלקאַ, ער שטאַמט פון פּוילעריס און קריגט דעם טיטל ד"ר פילאָסאָפיע אין קראַקע, ווי אויך ד"ר פון מעדיצין אין פאָדוואָ. אַלס דאָקטאָר האָט ער אַ גרויסע פראַקטיק. אַ געוויסע צייט וווינט ער אין קאַליש, וווּ ער פירט אויס די אויפגאַבע פון אַ בירגערמייסטער. נאָכן אויסברוך פון דער כאַלערע־עפידעמיע, טראָגט ער זיך אַריבער קיין קאַנין. דאָ בױט ער אויף אַ גרויס הייז פאַר די גלחים, נעבן דעם ראָטהויז. אין יאָר 1613, באַקומט די שטאָט די רעכט צו פראָדוצירן שאַרפע געטראַנקען. אויך די מילנער באַקומען ברייטערע רעכט. דאָס אַלץ באַווייזט, אַז די פאָלקס־מאַסן זענען צוגעלאָזט געוואָרן צו נעמען אַנטײל אין די שטאַטישע פאַרוואַלטונגען. אין יאָר 1616-17 גיט די קעניגלעכע־לוסטראַציע פאָלגנדיקן מצב פון דער שטאָט: דער שלאָס איז אַרומגערינגלט מיט אַ וואַסער־קאַנאַל, איבער וועלכן עס ציט זיך אַ לאַנגע בריק מיט פאַרענטשעט פון ביידע זייטן, אין אַ גוטן צושטאַנד. אויף דער רעכטער זייט שטייט אַ צעך־הויז, אין וועלכן עס געפינען זיך עלף אייזערנע שפּיזן, ווי אויך צוויי געגאַסענע. די שטאַטישע איינוווינער דאַרפן אין דער צייט פון אַ מאַביליזאַציע, אויסשטאַטן אַ שטאַרקן געשמידטן וואָגן מיט פיר פערד און איין פוס־גייער.

מיטן יאָר 1628 הייבט די שטאָט אָן פאַלן. אין דעם יאָר באַווייזט זיך די כאַלערע־עפידעמיע, וואָס האַלט אָן דריי יאָר. אין יאָר 1637 באַקומט קאַנין דאָס רעכט צו נעמען ראַגאַטקע־אַפצאָל ביים אַריינפאַרן אין דער שטאָט. ביז איצט האָבן זיך די ראַגאַטקע־הייזקעס דערהאַלטן — איינס פון די הייזקעס שטייט אויף דער סלוצער פאַרשטאָט און דאָס צווייטע אויף דער טשעטשעגאַ מאַיאָ.

די קאָמיסיע פאַר נאַציאָנאַלע דערציאונג עפנט נייע שולן, און די שטאָט

הייבט אן אנטוויקלען פאַבריקאַציע. קאַנין קומט צוריק צום מצב פון פאַר דעם יאָר 1629.

אין יאָר 1651 ברעכט אויס אין די גיטער פון דעם לאַנדער קלויסטער אַ פּויערס-אויפשטאַנד, אונטער דער אַנפירונג פון פיעטער גזשיבאָווסקי ער זאַמלט אַרום זיך צוויי טויזנט אויפשטענדלעך. אין די וועלדער אַרום קרוליקאָוו קומט פאַר די שלאַכט. 500 דראָגונער פון ביסקופישן מיליטער, אונטער דער אַנפירונג פון אַפּאַט פון לאַנד, צעקלאָפּן די אויפשטענדלעך.

די שוועדישע מלחמות ברענגען דער שטאַט ווייטערדיקע צרות. אויפן קאַ-נינער שלאַס באַשטעטיקט גוסטאַוו די קאַפיטולאַציע-באַדינגונגען. אין יאָר 1656 ווערט קאַנין פאַרברענט פון די שוועדן. עס ווערן פאַרברענט אַלע הייזער. די נשרפים געפינען אַ צייטווייליק באַהעלטעניש מיט זייערע רעשטלעך האָב און גוטס אין דעם הייז פון זאַמעלקא. די פּריווילעגיעס פאַרלירן זייער ווערט און דאָס פאַרמעגן פונעם ווייט פאַרכאַפּן פּריוואַטע מענטשן. אין יאָר 1662, באַווייזט זיך ווידער די כאַליעווע. די שטאַטישע אַקטן ווערן איבערגעטראָגן אין דאָרף ווילקוו. די באַפעלקערונג פאַלט ביז צוויי הונדערט נפשות. אין צווייטן שוועדישן קריג פון יאָר 1707 ווערט פאַרניכטעט די לעצטע צירונג פון דער שטאַט — דער קעניגלעכער שלאַס — ביזן מיטן פון 18טן יאָרהונדערט שטייט ער אַ חרובער, ביז ער ווערט פאַרקויפט אויף בוי-מאַטעריאַל.

סוף דעם 18טן יאָרהונדערט באַווייזט זיך אַ געוויסע ווירטשאַפּטלעכע פאַרבעסערונג. אין יאָר 1782 שטעלט פעסט די קאַמיסיע פון „גוטער אַרדענונג“ אַ בעסערן מצב פון דער שטאַט. אין קאַנין איז שוין פאַרהאן 204 הייזער. אין יאָר 1793, אין דער צייט פון דער צווייטער צעטיילונג פון פוילן, גייט קאַנין אַריבער אונטער דער דייטשער הערשאַפט. די דייטשע מאַכט האָט זיך דאָ באַפעסטיקט אויף 14 יאָר. דאָס הייסט, ביז צו דער אַנטשטייאונג פון דעם וואַרשעווער פירשטנטום.

דאָס יאָר 1815 ברענגט אַן ענדערונג אין די גרענעצן פון די אַקויריטע מלוכות. די גרענעץ שנייד אדורך גרויס-פוילן, אַפּטיילנדיק קאַנין, קאַלאָ, פּייזערן און קאַליש פון דעם רעשט גרויס-פוילן פון וועלכער עס אַנטשטייט דאָס פּוילנער פירשטנטום.

אין אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט ווערט דער טייל פון גרויס-פוילן, וואָס געהערט צו קאַנגרעס-פוילן, אַנטוויקלט גוט עקאָנאָמיש און איבעריאָגט דאָס פאַרנאָכלעסיקטע צו יענער צייט, פּוילנער פירשטנטום. אָבער די רעפּרעסיעס, וואָס זענען אַנטשטאַנען נאָך די אויפשטאַנדן פון נאָוועמבער און יאַנואַר, האַמעווען די אַנטוויקלונג. גלייכצייטיק אָבער איז אין גרויס-פוילן, וואָס איז געווען אונטער דער הערשאַפט פון די דייטשן, אַנטשטאַנען גרויסע אינוועסטיציעס.

מען האָט אויך דארטן פאַרנוצט די מיטלען, וואָס די דייטשן האָבן געקריגן פון דער קאָנטריבוציע, וואָס איז אַרױפגעלייגט געוואָרן אויף פראַנקרייך. די יאָרן 1870—1914 האָבן געשאַפן ביז איצט מערקבאַרע ווירטשאַפּטלעכע אונטער־שידן צווישן ביידע טיילן פון גרויס־פּוילן.

אין יאָר 1794 איז קאָנין דאָס אָרט פון אויפשטענדלערישע קאָמפן. די שטאָט ווערט באַפרייט פון פראַנצישעק דאָמבראַווסקי. אין די שטאַטישע ביכער ווערט פאַרשריבן דער אַקט פון קאַשטשוסקאַ־אויפשטאַנד. קאָנין גייט עטלעכע מאָל איבער פון האַנט צו האַנט. דאָס צווייטע מאָל באַפרייט עס הענריק דאָמבראַווסקי. אין יאָר 1796 ווערט די שטאָט פאַברענט דורך אַ שטאַרקער שריפה. עס בלייבן איבער עטלעכע הייזער אַרום דער קירכע. אויך דאָס ראָטהויז ווערט פאַרברענט. באַלד ווערט אויפגעשטעלט אַ נייעס, וואָס שטייט בין היינטיקן טאָג.

אין דער צייט פון וואַרשעווער פירשטנטום האָט די שטאַטישע מאַכט באַזעצט דאָס הויז, וואָס געפינט זיך אַקעגן איבער דער קירכע.

אין אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט האָט די שטאַטישע מאַכט פונאַנדערגע־נומען די רעשטלעך פונעם שלאָס. דער שטיינערנער סלופ פון יאָר 1151, וואָס איז ביז איצט געשטאַנען ביים שלאָס, ווערט איבערגעטראָגן אויפן קירכלעכן



בית העיריה — נבנה בראשית המאה הי"ח.

(מאחורי החלון המסורג נמצא חדר המעצר).

דער מאַגיסטראַט — אויפגעבויט אין אָנהייב פון 18טן יאָרהונדערט.

(הינטער די פאַרקראַטעטע פענצטער האָט זיך געפונען דאָס אַרעסט־חדר — די „קאָזע“)

הויף. אויף דעם סלופ און אויף די קירכן־מויערן זענען קענטיק ראָצן, וואָס זענען אַנטשטאַנען פון דעם טראַדיציאָנעלן שאַרפן די שווערדן אין מיטלאַלטער. אין יאָר 1905 קומען פאַר אין קאַנין אַרבעטער־מאַטיפעסטאַציעס, וועלכע זענען דערדריקט געוואָרן דורך אַרעסטן און רעפרעסיעס. עס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ שול־שטריק. די סאַציאַליסטישע אַרגאַניזאַציעס פאַרשפרייטן פראַקלאַ־מאַציעס און פלוג־בלעטלעך, רופנדיק צו אַן אויפשטאַנד קעגן צאַריזם. אַלס פועל־יוצא פון דער אַגיטאַציע צווישן מיליטער, האָט איין שוואַרצן פון דעם צאַרישן מיליטער, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין קאַנין, אויפגעהויבן אַ בונט. אין יאָר 1914, בעתן פאַרנעמען קאַנין דורכן דייטשן מיליטער, קומט צו בלוטיקע קאַמפן, וואָס דויערן צוויי טעג. אַלס עדות פון דעם קאַן דינען דער קליינער צמענטאָזש אויף דער קאַלישער גאַס.

אין יאָר 1918, נאָכן פראַקלאַמירן די פוילישע אומאַפהענגיקייט, פאַרלאָזן די דייטשן קאַנין, שיסנדיק אויף דער אומבאַוואָפנטער באַפעלקערונג. צווישן ביידע וועלט־מלחמות האָט זיך די שטאַט נישט אַנטוויקלט. עס אַנטשטייען נישט קיין שום נייע פאַבריקן — פאַרקערט, עס ליקווידירן זיך פאַר־שידענע אַנשטאַלטן.

אין אָנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווערט די קאַנינער באַפעל־קערונג אויסגעזידלט און דער גאַנצער ראַיאָן ווערט איינגעגלידערט צום דייטשן־רייך. די היטלעריסטישע אַקופאַנטן האָבן בעסטיאַליש אויסגעראַטן די יידישע באַפעלקערונג. בערך פופציק פראָצענט פון דער פוילישער באַפעלקערונג ווערן אַרויסגעשיקט צום גענעראַל־גאַווערנעמענט. אַדער אויסגעזידלט אויף צוואַנגסי אַרבעטן קיין דייטשלאַנד.

(פון זיגמונט פענכערסקיס מאַנאָגראַפיע:
 „קאַנין און סביבה“)

די געשיכטע פון יידן אין קאנין

פריער איז אפילו נישט געווען אַ פרוו אַנצושרייבן די געשיכטע פון יידן אין קאנין. קיינער האָט נישט געקאָנט פאַרויסזען, אַז אין אַזאָ קורצער צייט וועט קומען אַ קאַטאַקליזם און די יידן פון דער שטאָט וועלן ווערן אין גאַנצן אָפּגעמעקט. דער פּנס־הקהילה וואָס וואָלט געקאָנט דינען ווי מאַטעריאַל פאַר דער געשיכטע פון די יידן אין קאנין, איז מער נישטאָ, דער אַרכיוו פון דער יידישער קהילה איז נישט אָפּגעראַטעוועט געוואָרן, דאָס בית־הקברות איז אין גאַנצן אָפּגעמעקט, עס איז נישט געבליבן אַפילו איין מצבה אויף זיין אָרט; די בתי־מדרשים און בית־הכנסת — צעשטערט. פונעם אַלטן יידישן לעבן איז גאַנטישט געבליבן.

איז אונדז געבליבן צו זוכן און צו זאַמלען אַפילו די ווייניקע נאַטיצן פון פאַרשידענע היסטאָרישע מקורות. ס'איז אונדז געווען פאַרויס קלאָר, אַז אויפן היינטיקן דור פון די קאַנינער יידן, וועלכע זענען געבליבן אַ שארית־הפליטה, איז געפאַלן די הייליקע אויפגאַבע אַנצושרייבן די געשיכטע פון די קאַנינער יידן.

די ערשטע קאַרגע ידיעות פון די יידן אין קאנין שטאַמען פון דעם יאָר 1397. ס'איז אויך זיכער, אַז יידן האָבן זיך באַזעצט אין קאנין נאָך מיט יאָרן פריער, אָבער ס'איז נישט געלונגען וועגן דעם צו געפינען דאָקומענטן. גרעסערע קהילות אין פוילן אַרגאַניזירן צו יענער צייט אַפטיילונגען אין די נאָענטע שטעטלעך. די יידן אין די ניי־אַנשטאַנענע שטעטלעך זענען אַפצווייגן פון דער גרעסערער קהילה און האָבן געצאָלט פאַרשידענע שטייערן צו זיי, פאַר זייער הילף אויפן רעליגיעזן, אַדמיניסטראַטיוון געביט, ווי קובר זיין מתים, שחיטה א. א. וו.

ס'איז אַנצונעמען, אַז די קהילה אין קאַליש האָט אַרגאַניזירט די ערשטע קאַלאָניאַציע פון יידן אין קאנין. די יידן אין קאַליש זענען שוין פריער געווען אַ גרויסע קהילה. אין 1264 האָט דער קעניג באַלעסלאָו פאַבאָזשי אַרויסגעגעבן אַ דעקרט, דעם אַזויגערופענעם סטאַטוט־קאַליסקי, וועלכער האָט אין זיינע 36 פאַראַגראַפן כאַרזיכערט די קאַלישער יידן, ווי אויך די יידן פון דער אומגעגנט, די רעכט פאַר אַנטוויקלונג אויפן רעליגיעזן, עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן געביט, אויף זייער אַ ברייטן פאַרנעם.

מיט דער צייט רייסן זיך אַפ די אַפטיילונגען פון זייער מקור און הייבן

זיך אן צו אנטוויקלען זעלבסטשטענדיק, בויענדיק זייער אייגענע קהילה. די נאָענטע באַציונגען פון די קאָנינער יידן מיט די יידן פון קאליש, זייערע האַנדלס־און משפּחה־ענינים באַשטעטיקן די אויבנדערמאָנטע טעזע. מעגלעך אַז אויך יידן פון פּוילן (וועגן וועלכע די כראָניק דערמאָנט אין יאָר 1386, דאָס הייסט אַז נאָך 11 יאָר פאַר דער קהילה אין קאָנין) האָבן עמיגרירט קיין קאָנין און זיך באַטייליקט אין דער אַנטוויקלונג פון אונדזער קהילה. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, זעען מיר אַ שטאַרקערע דערנענטערונג מצד די קאָנינער יידן צו די יידן פון דער פּוילנער געגנט. עס זענען ביז היינט פאַר־בליבן בלויז עטלעכע קאָנינער געריכטס־ביכער פונעם פופצנטן יאָרהונדערט — און דאָס איז כמעט דער איינציקער מקור פאַר דער געשיכטע פון יידן אין קאָנין און זיי פאַרמאָגן בלויז עטלעכע אַנמערקונגען וועגן די קאָנינער יידן. אַ ביסל מער ידיעות וועגן דער קאָנינער יידישער קהילה געפונען זיך אין די קאלישער געריכטס־ביכער.

*

די עלטסטע ידיעה וועגן די קאָנינער יידן שטאַמט, ווי שוין געזאָגט, פון יאָר 1397.¹ עס רעדט זיך דאָרט וועגן ייד סאבדאי (שבת) פון קאָנין, וועלכער איז געשטאַנען פאַרן געריכט אין לענטשיץ. מיט אַ יאָר שפּעטער טרעפן מיר אים שוין אין קאָנין גופא.¹ סיי דאָרטן, סיי דאָ, האָט ער צו טאָן מיט איינגעשפּאַרטע בעלי־חובות. פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע פאַר־צייכענונגען דערווייזן נישט, אַז דער קאָנינער קיבוץ איז ערשט אין יענער צייט אויפגעקומען. גיכער האָט ער שוין פריער עקזיסטירט, מן הסתם נישט לאַנג, און נאָר דער צופאַל, וואָס אַ חוב איז נישט אָפּגעצאָלט געוואָרן אין טערמין, האָט גורם געווען צו אַ פאַרצייכענונג וועגן קאָנינער יידישן יישוב. נאָך די דאָזיקע קורצע ידיעות, האָבן מיר גאָרנישט וועגן יידישן יישוב אין קאָנין ביזן יאָר 1432. פון צייט צו צייט קומען נאָר קיין קאָנין יידן פון אַנדערע שטעט צו אַ געריכטס־זיצונג. זיי קומען אַליין, אָדער זיי שיקן אַ באַפולמעכטיקטן. אַזוי זענען זיך מתחייב פאַרן קאָנינער לאַנדס־געריכט אברהם און ישראל אהרונס זון, און אברהם, דער זון פון מושקע (משה) — אַלע פון פייזערן (פּוילן) אין יאָר 1403 צו באַצאָלן 37 גריוור נעס; די פּוילנער יידן אברהם און מאַנלין (דער לעצטער אַ גרויסער באַנקיר) פאַר וואוּזשיניצען פון לאַדזש. אין יאָר 1429 רעדט זיך וועגן אַ יידישער פריי פון פייזערן, וואָס האָט געליען געלט אַנדזשי טראַמבטשינסקין. לאַכמאן פון קאַלאַ משפּט זיך אין די יאָרן 1432—1434 מיט יאָנען, דעם זון פון מראַקאטא פון יאַנישעוו, וועגן צוריק קריגן 23 גריוונעס (דעם פאַטערס אַ

חוב). איין מאל נאר רעדט זיך אין דער צייט (1415) וועגן א געוויסן ייד אברהם, וועמענס אפשטאם־שטאם ס'איז געווען קאנין.

די יידן, וועלכע זענען אין 13טן יארהונדערט אנגעקומען פון די מערב־לענדער קיין פוילן האבן מיט זיך מיטגעבראכט קאפיטאל און אויך וויכטיקע ידיעות וועגן מסחר און באַנקוועזן. מיט זייער וויסן און ענערגיע האבן זיי אויף די נייע פלעצער אנגעהויבן אַנטוויקלען דעם מסחר.

און אזוי הייבט זיך אַן אַנטוויקלען די שטאָט. די יידן ברענגען אַר טיקלען פון אויסלאַנד, (דייטשלאַנד), ווי שטאָפן, אייזן־אַרטיקלען, בשמים און פירן אַרויס רויע פעל צו פאַרקויפן אויף די מערק.

אין די מקורות לעבט ווידער אויף דער קאַנינער יידישער יישוב, ווי געזאָגט, אַרום יאָר 1432. אין דעם יאָר, און אין דעם ווייטערדיקן, טרעט אַרויס דער קאַנינער ייד מאַנלאַ קעגן מיקאַלאַי סלאַוואַ־שעווסקין וועגן באַצאַלן אַ חוב פון 10 גריוונעס, און קעגן מיקאַלאַי ביעלאַוואַ וועגן אומ־קערן אַ הלוואה (סכום נישט באַצייכנט). אין דעם זעלביקן יאָר קלאַגט אַן אין געריכט די יידישע פרוי קאַווע (פוה, עווא) דעם אַדעלדיקן מוכניק פון בוכארי.

צום לענגסטן, (בערך צוואַנציק יאָר), קאַנען מיר נאָכגיין דעם קאַנינער ייד קאנאאן. דאָס ערשטע מאל טרעט ער אַרויס אין יאָר 1434. קאנאאן פירט ברייטע געשעפטן אין קאַנין גופא און גלייכצייטיק אויך אין דעם שכנותדיקן קאליש, קאנאאן איינער פון די געציילטע שוין אונזו באַקאַנטע קאַנינער יידן, גרינדעט אַ קליינע באַנק. לויט דער הייד פון זיינע הלוואות דאַרף מען רעכענען, אַז זיינע קליענטן האָבן זיך רעקרוטירט פון דער קליינער און מיטעלער שלאַכטע. צווישן אַנדערע, זענען אים אין יאָר 1434 שולדיק מ־קאַלאַי גוזשיצקי און סטעפאַן פון באַרישעוויץ 13 גריוונעס; וואַוושנינעץ קרוליקאָווסקי (1440) — 70 גריוונעס — די הלוואה און 20 גריוונעס — פראַצענט. דער פראַצעס וועגן אַפּצאַלן די הלוואה ענדיקט זיך ערשט אין יאָר 1443 מיטן פסק־דין, אַז וואַוושנינעץ קרוליקאָווסקי דאַרצ באַצאַלן נאָר 9 און אַ האַלבן גריוונעס און פראַצענט בלויז פאַר צוויי יאָר.

אַ סך פראַצעסן זענען באַטראַכט געוואָרן (1444) אין די געריכטן אין קאליש. דאָ טרעט קאנאאן אַרויס אַליין, אַדער דורך זיינע באַפולמעכטיקטע, ווי למשל דורך די קאלישער יידן מאַרקן (1443) און יעקבן (1444). אַ מאל פאַרטרעט אים זיין טאָכטער מנוחה. אַפּט מאַכט ער שותפות מיט אַנדערע קאַנינער יידן. אזוי איז יאָן פון ראזשעניעו אַ בעל־חוב פון קאנאאנען און פון זיין שותף יארדאן — אויך פון קאַנין, (1444). צוזאַמען מיט יצחקן פון קאַנין, מאַנט ער ביים זון פון פאַרשטאַרבנעם סווינקא פון ניעניעו דעם חוב פון מיקאַלאַי קרוליקאָווסקי, פאַר וועמען סווינקא האָט ערב געווען (1445).

אחוץ מיט בארגן געלט אויף פראצענט, האט זיך קאנאאן אויך פאר-
 נומען מיט לייען אויף משכנות. פאראן א ידיעה וועגן איינער און טראג-
 זאקציע, וואס איז דורכגעפירט געווארן אין יאר 1443 מיט פיאטער פון דעטשני.
 געשטארבן איז קאנאאן משמעות סוף 1453 אדער אנהייב 1454. צום
 לעצטן מאל טרעט ער אויף אין יאר 1453, און אין דעם ווייטערדיקן יאר
 געפינען מיר שוין נישט מער קיין ידיעה וועגן אים.
 די הויך פון די הלוואות, וואס ער פלעגט געבן, דערגרייכט צווישן
 60 גראשן און 60 גריוונעס.

היות די מקורות האבן אונדז געבראכט נאר די פאלן, וועלכע פלעגן
 באטראכט ווערן דורכן געריכט, קאן נישט געגעבן ווערן קיין גענוי בילד
 פון זיין טעטיקייט. מסתמא האט ער זיך אויך פארנומען מיט האנדל, ווי עס
 האבן געטאן אויך פיל אנדערע. די האנדלס-טראנזאקציעס פלעגן אבער גע-
 וויינטלעך געמאכט ווערן פאר מזומן געלט (אזוי איז עס געווען איינגעפירט
 אין פוילן, באזונדערס אין מיטלאטער). און דעריבער פלעגט זעלטן דערגיין
 צו א געריכטס-סיכסוך — און ממילא פעלן שוין די ידיעות וועגן דעם.
 אין פיל פאלן פלעגן די עלטערן אויף דער עלטער גייען וויינען צו
 זייערע קינדער; אויך קאנאאן האט אין די לעצטע יארן פאר זיין טויט
 געווינט ביי זיין טאכטער מנוחה אין קאליש.

אחוץ די דערמאנטע פערזאנען, האבן מיר זיך אנגעשטויסן אין די
 מקורות אויף קאנאאנס פלימעניק יוסף (1438), וועלכער אונטערהאנדלט,
 דורך דער פארמיטלונג פון קאלישער ייד קאוויאן, מיט יאסיעק גלאסקי וועגן
 אויסצאלן א חוב פון 10 גריוונעס.

א געוויסער ישראל פון קאנין באווייזט זיך אויך נאר איין מאל (1453),
 ווען ער דארף שטיין פארן געריכט איבער אן אומבאוויסער באשולדיקונג.
 ער האט געזאלט ביו צום פסק דין איינגעזעצט ווערן אין דער קאלישער
 פעסטונג, אבער א דאנק דעם קאלישער ייד סמאיל (שמואל), וועלכער האט
 פאר אים ערב געווען, איז ער באפרייט געווארן. סמאילס ערבות איז בא-
 שטאנען אין א פארזיכערונג, אז ישראל וועט זיך שטעלן אויף יעדער פא-
 דערונג פון געריכט. ווייזט אויס אז אין דער צווישנצייט האט ישראל געמאכט
 פליטה, און דאס שטאטישע געריכט האט דעריבער אויף סמאילן ארויפגע-
 לייגט א געלט-שטראף פון 20 גריוונעס, ווייל ישראל האט זיך נישט גע-
 שטעלט צום געריכט אין באשטימטן טערמין. סמאיל קאן נישט, אדער וויל
 נישט, איינצאלן די דאזיקע סומע. א דאנק דער ערבות פון דער אונדז שוין
 באקאנטער מנוחה ווערט ער אבער נישט באשטראפט. נאענטערע פרטים
 וועגן דעם ענין זענען ליידער נישט באקאנט.

אויף א קורצער צייט באווייזן זיך ווידער אין די קאָנינער געריכטס־ ביכער די קאָנינער יידן ישראל און שמואל (1456), וועלכע לייען דעם פלעבאָן אַנדזשעי און יאָן קרוליקאָווסקי 25 גריוונעס, און באַזונדער לייעט שמואל אַליין זעלבשטענדיק יאָן קרוליקאָווסקי 35 גריוונעס (1462) ³.

מיט זייער טעטיקייט זענען די קאָנינער יידן אָנגעגאַנגען כמעט אויס־ שליסלעך אין קאלישער פאָוויאַט. דאָס איז געשען דערפאַר, וואָס דאָס קאָנינער פוילישע בירגערטום און די שליאַכטע האָט זיך אַליין פאַרנומען מיט לייען געלט. פאַרמעל האָבן זיי די דאָזיקע הלוואות נישט געגעבן אויף פראַצענט נאָר אויף אַ משכון פון נחלאות, וואָס די קרעדיטאָרן פלעגן פון זיי נעמען אַ יערלעכן אָפצאַל („צענווס אננוס“), וואָס זיין גרויס איז געווען אָפהענגיק פון דער אַנטלייענער סומע. דעם יערלעכן אָפצאַל פלעגט מען נעמען אַזוי לאַנג ביז וואַנען די גאַנצע הלוואה פלעגט נישט ווערן אָפגעצאָלט. די מערסטע פאַרעם, וואָס קאָנינער יידן האָבן באַנוצט ביים געבן הלוואות, זענען געווען די חוב־קויטן (אַבליגאַציעס), ווען דער בעל־חוב האָט נישט אויסגעקויפט אַז קויט צום באַשטימטן טערמין, פלעגט מען אויפן סמך פון אַ געריכטס־ אורטייל צוגעבן אַן אַרעסט אויף דעם אייגנטום און די הכנסות פון בעל־חוב, ביז די הלוואה איז געדעקט געוואָרן. אויב אָבער דער חוב פלעגט בכלל נישט באַצאָלט ווערן, פלעגט דאָס פאַרמעגן איבערגיין צום קרעדיטאָר, מיט אַלע רעכט פון דעם פריערדיקן בעל־הבית. אַזוי האָט, למשל, קאנאאן איבערגענומען (1448) צוויי פעלדער („לאַני“) פון פיליפ ראסאציצקי און ראסיף מיט אַלע רעכט פון דעם אייגנטימער.

געוויינטלעך, פלעגן יידן נישט פאַרוואַלטן די צייטווייליק אַדער אויף שטענדיק פאַרנומענע מאַיאַנטקעס. זיי פלעגן דאָס משמעות אָנגעטרויען דעם שכנותדיקן פריץ. גאטשקא פון שטשודלע האָט אויף אַזאָ אופן איבערגע־ נומען די פאַרוואַלטונג און די השגחה איבער קאנאאנס באַדן־אייגנטום אין דער בעל־חוב פלעגט זיך מודה זיין פאַרן געריכט, אַז דעם קרעדיטאָר קומט פון אים אַ חוב און זיך אין אַזאָ דערקלערונג מתחייב זיין צו באַצאָלן דעם חוב אין אַ געגעבענעם טערמין. די הייך פון די גענומענע פראַצענטער האָט באַטראַפן געוויינטלעך איין (1) גראַשן וואַכענטלעך.

אין אָנהייב פון 15טן יאָהונדערט געהערט קאָנין צו די ערשטע זיבן שטעט אין גרויס־פוילן — און פון די ערשטע 12 — אין גאַנץ פוילן, וווּ ס'געפינט זיך אַ יידישע קהילה.

אין אַלגעמיין זענען די שטעט אין דעמאָלטדיקן פוילן געווען ווייניק באווינט, און ממילא איז די יידישע באַפעלקערונג געווען אין אַ קליינער צאָל. ליידער האָבן מיר נישט קיין סטאַטיסטישע ציפערן וועגן דער צאָל

יידן אין די שטעט איבער גאנץ פוילן, נאָר אויפן סמך פון די איינגעפלאָסענע סומע פון די שטייערן, וואָס האָבן זיך געפונען אין טיילווייזע ערטער, קומען די היסטאָריקער (ד"ר שיפער א. א.) צו דער מסקנה וועגן דער גרויס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פאַרשידענע שטעט.

די צאָל פון יידן אין קאַנין האָט בשעתו געקאָנט אויסמאַכן בערך 180 נפשות, וועלכע האָבן געווינט אין צוועלף פון האַלץ געבויטע הייזער. גע- מויערטע הייזער האָבן עקזיסטירט נאָר אין גרעסערע שטעט ווי, לעמבערג, קראָקע, פּויון און קאליש. די יידן האָבן געהערט צום קעניג, און זיי זענען געווען אונטער זיין שוץ. די יידן האָבן יערלעך געצאָלט שטייערן דעם מלוכה- אוצר אין באַטרעף פון 2 זלאָטעס פאַר יעדן הויז וואָס איז געבויט פון האַלץ, און 4 זלאָטעס פאַר אַ געמויערט הויז. די יערלעכע אָפּצאָלונגען האָט געזאָמלט די קהילה („צענוז“), וועלכע איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם אוצר.

דאָס איז געווען דער הויפט-שטייער. עס זענען געווען נאָך שטייערן, אָבער שוין קלענערע (אין צייט פון מלחמה האָט יעדער ייד געמוזט צאָלן אין זלאָטי אויפן חשבון פאַרן קעניג, און צוועלף גראַשן אויפן חשבון פון דער קעניג).

אין יאָר 1425 געפינט זיך דער קעניג יאָגעללאַ אין קאַנין און גיט דער שטאָט וויכטיקע קאָנצעסיעס, צווישן אַנדערע — אָפּצוהאַלטן יערלעך צוויי יאָר-מערק. דאָס רעכט האָט אַ ספּעציעלע וויכטיקייט לגבי דער יידישער באַ- פעלקערונג, וואָס פאַרנעמט זיך מיט מסחר און אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

ביים סוף פון 15טן יאָרהונדערט ווערט אַ טייל פון דער שטאָט קאַנין אָפּגעברענגט פון אַ גרויסער שריפה. אָבער באַלד נאָך דעם בויט זיך די שטאָט גיך אויף, און עס אַנטשטייען פאַרשידענע צעכן, אַפילו פון פרעציוזע פאַכן, ווי גאָלדשמידעריי און מאַלעריי, און די יידן הייבן אָן צו ווערן אַרויסגעשטויסן פון די בראַנזשען.

אין די יאָרן זעען מיר אַ יידישן באַנקיר, ר' פישל פון קראָקע, וועלכן דער קעניג גיט איבער דאָס רעכט איינצומאַנען די שטייערן פון די יידן אין גאנץ גרויס פוילן, ווי אויך פון קאַנין.

אין יאָר 1504 באַקומט דער אויבנדערמאָנטער ר' פישל די קאָנצעסיע אויף דער צאָלקאַמער איבער קאַנין, לענטשיץ, קלאָדאָווע, קאַלנע און קלעטשעוו. די קאָנצעסיע קאָסט ר' פישלען צוויי טויזנט און פינפהונדערט זלאָטעס, צוויי שטיינער זאָפראַן און צען שטיינער עפענער (אַ שטיין האָט געוויגן 32 פונט). ווייזט אויס אַז די צאָלקאַמער האָט אַריינגעבראַכט גרויסע הכנסות.

דער קעניג קאָזשימיעזש יאָגיעלאַנטשיק און זיינע צוויי זין — יאָן-אַלברעכט און אַלעקסאַנדער זענען שולדיק ר' פישלען טויזנטער זלאָטעס הלוואות

און בכדי צו דעקן אים דעם חוב, גיבן זיי אים איבער אין אַרענדע די שטייערן פון די יידן איבער גאַנץ פוילן.

אין יאָר 1549 טרעפט מען ווידער די שפורן פון יידישן יישוב אין קאַנין און דאָס מאָל אין שייכות מיטן איינפירן דעם קאַפּשטייער פאַר די יידן אין פוילן בכלל. אַנשטאָט איינצומאָנען די שטייערן פון די יידן דורך דער קהילה, זאָלן ספּעציעל-דעלעגירטע שטייער-באַאַמטע צונויפקלייבן פון זיי דירעקט קאַפּ-געלט. לכתחילה זענען די דאָזיקע באַאַמטע אַרומגעפאַרן איבער די יידישע קהילות און צונויפגעשטעלט די רשימות פון די יידישע נפשות — די „קעפּ“, און לויט זייער צאָל אויפצומאָנען די סומע. דער אָפּצאָל איז געווען 1 גילדן פון קאַפּ פאַר ביידע געשלעכטער. דער אָפּצאָל איז נישט חל געווען אויף זייג-קינדער אונטער איין יאָר. מיט דער צייט אָבער האָט מען אויפגעהערט צו מאַכן די רשימות און זיי זענען פאַרביטן געוואָרן דורך געשווירענע דעקלאַ-ראַציעס פון די ראש־הקהל, וועלכע האָבן געקאָנט אַנגעבן אַ באַליביקע, אָבער לחלוטין נישט ריכטיקע צאָל נפשות וואָס געהערן צו דער געגעבענער קהילה.

אין שייכות טאַקע מיט דעם שטייער — אָבער צום באַדויערן שוין פון דער צייט ווען מען האָט נישט צונויפגעשטעלט קיין רשימות, נאָר צוגענומען דעקלאַראַציעס — שטאַמען די פאַרצייכענונגען פון די שטייער-ביכער, אַז אין יאָר 1579 האָט אין קאַנין איין ייד פון דריי מחמת אַרעמקייט געצאָלט 1 (איין) גילדן, אַ ווייטערדיקע פאַרצייכעניש פון 1580 דערמאָנט שוין 8 פערזאָן וואָס האָבן באַצאָלט בלויז 5 גילדן. אין דעם יאָר האָט זיך דער יידישער וועד, וואָס איז דעמאָלט אויפגעקומען, אונטערגענומען צו באַצאָלן דעם מלוכה-אוצר אַ גלאַבאַלע סומע פון יידישן קאַפּ-שטייער, דערפאַר פאַרשוונדן ווידער אַזעלכע מיני ידיעות וועגן יידישע קהילות.

אין יאָר 1550 איז וועגן דעם אויבנדערמאָנטן קאַפּ-שטייער דורכגעפירט געוואָרן אַ ציילונג פון די יידן אין גאַנץ פוילן.

אַרום 1580, מיטן אַנטשטיין פון ועד ארבע הארצות, האָט אויפֿ-געהערט דאָס ציילן פון דער יידישער באַפעלקערונג און דאָס צאָלן שטייערן איז שוין געווען לויט אַן אָפּמאָך מיט דער קהילה.

אַנהייב פון 17טן יאָרהונדערט, באַווייזט זיך אין קאַנין ד״ר יאָן זעמעלקא, וועלכער האָט פאַרלאָזט קאַליש צוליב דער אויסגעבראַכענער כאַלערא-עפּי-דעמיע. ד״ר זעמעלקא בויט אויס אין קאַנין אויפן גרויסן מאַרק אַ גרויס הויז פאַר גלחים און מיסיאָנערן. (דאָס הויז שטייט נאָך דאָרט ביזן היינטיקן טאָג) און איז אין אונדזער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פוילישער גימנאַזיע. ביי דער פּראָנט-וואָנט פון דעם גימנאַזיע-בנין האָבן די נאַציס ימ״ש שוין

אין 1939 דערשאסן די ערשטע זאקלאַדניקעס — מרדכי סלאדקי הי"ד און דעם פאלאק קוראָווסקי).

נעבן דעם בנין איז געשטאנען דאָס האַלצערנע ראטהויז. פונעם ראט־הויז צו דרום־זייט, האָבן זיך געצויגן די יאטקעס; וועלכע שטייען ביז היינט. צו מערב זייט, וווּ ס'איז געווען דער טעפער־מאַרק (פלאץ זאַמקאווי), איז געשטאנען דער קעניגלעכער שלאָס, וואָס האָט געהיטן דעם דורכגאַנג איבער דעם טייך וואַרטאָ.

צווישן די יאטקעס און דעם „שלאָס" האָבן זיך באַזעצט יידן. דאָ האָבן זיי אויפגעשטעלט האַלצערנע הייזער און פאַרנומען זיך מיט מסחר. אין יאָר 1633 האָט דער קעניג וואָדיסלאָו דער 4טער אַרויסגעגעבן אַ דעקרעט, אַז יידן זאָלן וווינען אין ספּעציעלע קוואַרטאַלן מיטן נאָמען „די יידישע גאַס". אין יאָר 1628 האָט די שטאָט קאַנין אָנגעהויבן צו פאַלן. עס באַווייזט זיך די כאַלערע־מגיפה, פון וועלכער עס שטאַרבן אויס פיל איינוווינער. נאָכן צוזאַמענשטעלן אַ רשימה וועגן מצב פון דער שטאָט, ווערן נאָטירט 4 קרעטש־מעס, 127 וווינהייזער, 4 שטחים („לאָני") פעלדער, עטלעכע צענדליקער בעלי־מלאכות, דרייסיק סוחרים, איין באָד און איין מקווה. צווישן די בעלי־מלאכות זענען נאָר אויסגערעכנט: שוסטערס, מילנערס, בעקערס, קצבים, עס איז נישט אָנגעצייכנט, וויפּל צווישן זיי זענען געווען יידן. אָבער עס איז באַוויסט, אַז יידן האָבן נישט געקויפט ביי קריסטלעכע בעקערס, אויך נישט ביי קריסט־



האיטליזים

די יאטקעס

לעכע קצבים. און מלבושים פאר יידן האבן גענייט יידישע שניידערס. עס איז אנצונעמען, אז נישט ווייניק פון די בעלי-מלאכות זענען געווען יידן.

אין די יארן 1658—1648, בעת כמיעלניצקיס באנדעס האבן פאגראמירט מזרח-פוילן, זענען זיי נישט דערגאנגען צו קאנין, אבער די יידישע באפעל-קערונג, הערנדיק וועגן דעם, איז געווען אין שטענדיקער מורא.

אין דער זעלבער צייט פאלן אן די שוועדן אויף פוילן פון צפון און פארניכטן אלץ וואס זיי טרעפן אין גרויס-און קליין-פוילן.

אין יאר 1656 ווערט די שטאט קאנין פארברענט דורך די שוועדן. עס ווערן פארברענט אלע הייזער. געציילטע נשרפים ראטעווען זיך אין הייז פון אויבן דערמאנטן זאמעלקא. דער העטמאן טשאַרנעצקי באפרייט די שטחים וואס זענען געווען פארנומען דורך די שוועדן. אבער זיינע זעלנער פאגראמירן יידן אין אלע שטעט, כלומרשט דערפאר ווייל די יידן זאלן זיך האבן נישט גענוג קעגנגעשטעלט די שוועדן. 700 קהילות ווערן אין גאנצן צעשטערט. עס בלייבן נאר יחידים.

אין יאר 1659 שטעלט פאר די קעניגלעכע לוסטראציע א באריכט פון דעם טרויעריקן צושטאנד פון דער שטאט: פון די פיר קרעטשמעס איז גאר-נישט געבליבן; פון די 127 פריוואטע הייזער זענען נאר געבליבן 25, בעלי-מלאכות — געציילטע, צוויי פישערס; די באד — צעשטערט, נישט קיין קצב, 4 בעקערס און 3 סוחרים.

אין יאר 1662 באווייזט זיך ווידער די כאלערע, און די צאל פון דער קאנינער באפעלקערונג פאלט ביז 2 הונדערט פערזאן. אין 1707 פאלן די שוועדן ווידער אן אויף פוילן און פארברענען אין קאנין דעם קעניגלעכן שלאס, די פראכט פון דער שטאט און אין די שפעטערע יארן ווערן די חורבות פארקויפט אויף פונאנדערצונעמען.

אין אנהייב פון 18 יארהונדערט געפינען זיך יידן אין קאנין אין א קליינער צאל. אין יאר 1728 באטרעפט דער קאפ-שטייער פון דער יידישער קהילה — 100 זלאטעס, 1 זלאטע פון א קאפ, קינדער ביז אין עלטער פון א יאר, האבן נישט געצאלט קיין שטייערן. אין די יארן 31—1729 באטרעפט דער שטייער שוין 150 זלאטעס און אין די יארן 37—1734, נאר 100 זלאטעס. דאס הייסט א פארקלענערונג פון דער יידישער באפעלקערונג צוליבן פארלאזן די שטאט.

א גענויע סטאטיסטיק פון די קאנינער יידן האבן מיר זינט דעם יאר 1765. דאס איז געווען די ערשטע ציילונג זינט דעם יאר 1550, וואס איז גע-מאכט געווארן צוליבן ארויפלייגן א קאפ-שטייער אויף דער יידישער באפעל-

קערונג. אויפן סמך פון זיינע דורכגעפירטע היסטארישע אויספארשונגען פון יענער צייט, שטעלט פראפעסאר ר. מאהלער פֿעסט: די צאל יידן אין קאנין

ט א ב ע ל ע 1

פרויען	מענטער
פארהייראטע	פארהייראטע
28	28
אלמנות	אלמן
5	1
טעכטער נישט פארהייראטע	זין נישט פארהייראטע
28	36
	געזעלן או נמשרתים
61	7
	צוזאמען
	72

צוזאמען די גאנצע יידישע באפעלקערונג: 133 נפשות.

די דאזיקע צאל נעמט נישט אריין קינדער אין עלטער ביז א יאר. לויט די פעסטגעשטעלטע ציפערן באטרעפט דאס 6.5% (פון דער אלגעמיינער בא־פעלקערונג) ס'איז אויך באקאנט אז נישט אלע יידן האבן זיך רעגיסטרירט. כדי אויסצומיידן דאס צאלן דעם קאפ־שטייער, אדער צוליב אנדערע סיבות (דאס איז בשעתו געווען אן אלגעמיינע דערשיינונג) זענען עס געווען 20 פראצענט פון דער יידישער באפעלקערונג, דארף מען צוגעבן 26.5% — מאכט עס אויס צוזאמען נפשות 168.

די יידן אין דער גאנצער קאלישער וואַיעוודסטווע באטרעפט 6465 נפשות.

דער קאנינער פאָוויאַט באטרעפט 991 נפשות. דאס שטעלט זיך צונויף

פאלגענדעס:

ט א ב ע ל ע 2

קאנין	133 נפשות
קאלא	256 "
רוסאשיץ	57 "
קלעטשעוו	262 "
ווילטשין	39 "
גאלין	142 "
ריכוואל	102 "

צוזאמען 991 נפשות

אין גאנצן קאנינער פאָוויאַט זענען צו יענער צייט די דערפער געווען

באפרייט פון יידן.

ט א ב ע ל ע 3

פראפעסיאנעלע סטרוקטור:

25	נישט אויסגערעכנטע פראפעסיעס
1	שמש *
2	בארבירער (פעלדשער)
2	קירושנער
30	צוזאמען דיצאל פון די ראשי־משפחות

ט ב ע ל ע 4

133	צאל יידישע נפשות עלטער ווי איין יאר
30	סך־הכל משפחות
19	בעלי־בתים
11	לאקאטארן

אין דער רשימה פון די יידישע דאקטוירים געפינט זיך אין יענער צייט אין קאנין ד"ר איצקא⁵.

א יידישער דאקטער איז צו יענער צייט נישט קיין געווענלעכע דער־שיינונג, נעמענדיק אין באטראכט, אז נישט אין גאנצן קאנינער פאָוויאַט איז נישט אין פאָוויאַט פייערן (וועלכער איז בשעתו געווען אַ גרעסערע יידישע קהילה, איז נישט געווען קיין יידישער דאָקטאר). אין קאליש איז געווען איין יידישער דאָקטער, מאירי. דאָס באַווייזט, אַז אויב אין דער צאל איז די יידישע קהילה אין קאנין געווען קליין, איז זי אָבער ווי ס'זעט אויס, עקאָנאָמיש געווען פעסטער, אויב זי האָט געקאָנט אויסהאַלטן אַ דאָקטער.

אין די יאָרן 66—1763 בויט די יידישע קהילה אין קאנין די גרויסע שול. דאָס איז אַ גרויס ווערק פאַר אַ קליינעם יישוב ווי דאָס יידישע קאנין.

עס איז צום באַדויערן פאַר וואָס די קאנינער קהילה ווערט נישט דער־מאָנט אין דער גאַנצער צייט פון דער עקזיסטענץ פון ועד ארבע ארצות אין די יאָרן 1580—1764. קאָן מעגלעך זיין, אַז זיי זענען איינגעגלידערט געוואָרן אין דער פאַרטרעטונג פון דער קאלישער קהילה פאַרן ועד ארבע ארצות און אַליין נישט געהאַט קיין שליחים.

אין יאָר 1776 באַשליסט דער פוילישער סיים איינצופירן סטעמפל־אַפ־

* אין די קלענערע קהילות האָט דער שמש אויסגעפירט די פונקציעס פון אַ רב אַ שרייבער א. א. וו. און בכלל אַלע קהילה־ענינים.

צאלונגען פאר פארשידענע רעגירונגס־דאקומענטן, ווי אויך פאר קאלענדארן — פוילישע און יידישע. אויסער דעם האט מען אַרױפגעלייגט אַ סטעמפל־אַפּפּאַל פאר יעדן יידישן בוך וואָס איז געווען אין יידישן באַזיץ. דער אַפּפּאַל האָט באַטראָפֿן 1 זילבערנעם גראַשן פון אַ בוך.

די רשימה באַווייזט אַז ביי 34 יידן אין קאַנין האָט מען געפונען 131 ספרים, צווישן אַנדערע אויך צוויי ביכער ביי ד״ר איצקא. מעגלעך, אַז ס׳איז געווען מער ביכער, אָבער מען האָט זיי באַהאַלטן, כדי נישט צו באַצאַלן דעם סטעמפל־טאַריף. ביי יענע פאַרהעלטענישן איז דאָס געווען אַ גרויסע צאַל ביכער. אייגנטלעך איז דאָס געזעץ געווען חל אויף נייע ביכער, אָבער די שאַץ־קאַמיסאַרן האָבן דערויף געלייגט ווייניק אַכט, און אויך באַשטייערט אַלטע ביכער.

אין יאָר 1782 באַווייזט די קאַמיסיע פאר גוטער אַרדענונג אַ בעסערן מצב אין דער שטאָט. עס איז שוין אין קאַנין פאַראַן 204 הייזער. אין 1793 קומט פאר די צווייטע צעטיילונג פון פוילן: די שטאָט קאַנין גייט אַריבער צו דער פרייסישער מאַכט. אין יאָר 1794 קומען אין קאַנין פאר קאַמפן מצד די פוילישע אויכשטענדלעך. די שטאָט גייט איבער זעקס מאָל פון האַנט צו האַנט. זי ווערט צום סוף באַפרייט פון הענריק דאַמבראַווסקי.

אין יאָר 1796 ברעכט אויס אַ גרויסע שריפה, וואָס פאַרניכטעט ווידער די שטאָט. עס בלייבן נאָר איבער געציילטע הייזער. עס איז אויך פאַרברענט געוואָרן דאָס מיטלאַלטערלעכע ראַטהויז, וואָס איז געשטאַנען אויפן גרינעם



בית המועצה החדש

דאָס נייע ראַטהויז

מאָרק. דערנאָך איז אויפגעבויט געוואָרן אַ ניי ראטהויז וואָס שטייט ביז היינט, ווו עס טרעפן זיך די גאָסן דלוגא און זשיעלאָנאָ.

די יידישע קהילה באַקומט דאָס רעכט אויפצושטעלן אַ צווייטן בית־הקברות א.⁶

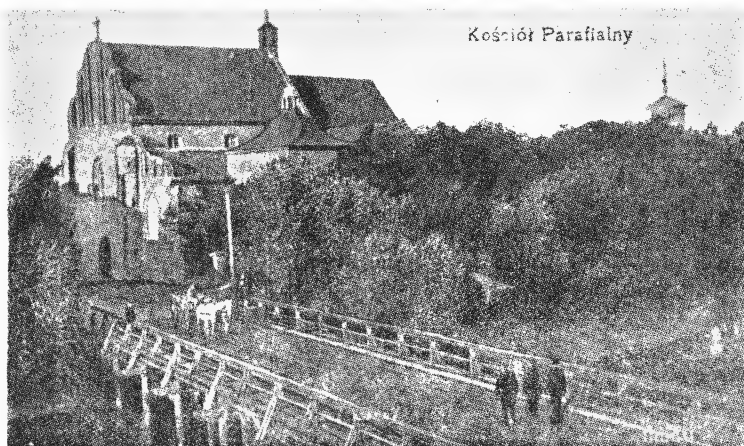
נאָך דעם וואָס דער אַלטער בית־הקברות איז שוין געווען איבערפולט און נישט געווען צוגעפאַסט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג.

דאָס באַשטיין פון רבנות אין קאַנין דאָקומענטירט זיך פון יאָר 1810. דער ערשטער רב, וואָס איז אונדז באַקאַנט, איז הגאון ר' צבי אַמסטערדאַם זצ"ל, וועלכער האָט באַזעצט דאָס כסא הרבנות במשך פון 39 יאָר, ער איז נפטר געוואָרן אין 1849.

אין יאָר 1815 געהערן שוין צום קאַנינער פאָוויאַט די שטעט סלופצאָ און פייווערן. אין דער צייט עקזיסטירט אין קאַנין אַ „לשכת בני ברית" וועלכע איז ליקווידירט געוואָרן אין יאָר 1821. אויף דעם זעלבן אָרט איז געגרינדעט געוואָרן די „חברת תהילים".⁷

אין יאָר 1827 געפינט זיך שוין אין קאַנין אַן אלגעמיינע באַפעלקערונג פון 3608 איינוווינער און 293 הייזער. אין יאָר 1849 באַזעצט דאָס כסא הרבנות דער גאון ר' צבי אורבאַך, וועלכער שטאַמט פון ליסע (לעשאָ) ער באַזעצט דעם אָמט 34 יאָר און איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1883.⁸

אין יאָר 1851 ברעכט ווידער אויס די כאַלערע־מגיפה אין קאַנין, און עס שטאַרבן אַ סך מענטשן, אָבער שוין נישט אין אַזאַ גרויסער צאָל ווי פריער.



די בריק איבער דעם אַפצווייג פון טייך וואַרטע

אין יאר 1856 בעת דער פאלקס-ציילונג האט די גאנצע באפעלקערונג פון דער שטאט קאנין באטראפן 5147, פון דעם: קאטאליקן 3141 און יידן 2006 נפשות. אין די יארן 64—1862 באטרעפט די גאנצע באפעלקערונג 5975, צווישן זיי קאטאליקן 3803, יידן 2172.⁹ אין יאר 1863, בעתן יאנואר-אויפשטאנד נעמען א סך יידן אן אקטיוון אַנטייל.

אויפן יידישן בית-עולם האט זיך געפונען א קבר פון א ייד, וועלכער איז דערהרגעט געווארן בעתן אויפשטאנד — שלמה, וועמענס פאמיליע-נאמען איז פאר אונדז נישט באקאנט. ער האט געשטאמט פון דער שטאט באביאק, זיך פארקליידעט פאר א קאזאק, אריינגעדרינגען אין די קאזאקישע רייען און גע-מאכט צווישן זיי א סך הריגות. מען האט אים נאך דעם געכאפט און אויפגע-האנגען אין קאנין.

די פאלקסציילונג אין יאר 1870 אין קאנין ווייזט פאלגנדיקע טאבעלע:

מענער	פרויען	צוזאמען	
1558	1383	2941	1 קאטאליקן
566	478	1044	2 עוואנגעליש
20	18	38	3 פראוואסלאווע
2035	1950	3985	4 יידן

פון דעם איז צו זען א גרויסן ווקס פון דער יידישער באפעלקערונג, וואס באטרעפט 49.6% פון דער אלגעמיינער צאל.

אין יאר 1883 האט די פאלקס-ציילונג פון דער אלגעמיינער באפעל-קערונג אין קאנין באוויזן פאלגנדיקע ציפערן: אויף דער אלגעמיינער בא-פעלקערונג פון דעם ציפער 6553, זענען מענער 3222, פרויען 3331; פון דעם קאטאליקן פון ביידע געשלעכטער 2422; עוואנגעלישע 660; פראוואסלאווע 65 און יידן — 3406.

פון די אלע ציילונגען ווייזט די יידישע באפעלקערונג א מערהייט פון קנאפע 52%. אין דער זעלבער ציילונג באקומט זיך ארויס 338 הייזער פון דעם 176 געמיינערטע.

אין יאר 1887 איז די אלגעמיינע צאל 8528, פון דעם קאטאליקן 39½%; עוואנגעלישע 9½%; פראוואסלאווע 1% און יידן 50%. מיר זען ווידער א שטארקן ווקס פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג.

אין דער צווייטער העלפט פונעם 19טן יארהונדערט זעען מיר א גרויסע אנטוויקלונג פון דער יידישער באפעלקערונג.

קאנין, וואס ליגט ביי דער ווארטע ווערט א פארט־שטאט. איינבאנען זענען דעמאלט נישט געווען און דער גאנצער קאלישער געגנט. מ'פלעגט פארן מיט „אקס“.

דער טייך איז געווען דער בעסטער קאמוניקאציע־וועג. מ'פלעגט אריינברענגען סחורות פון דייטשלאנד. עס באווייזן זיך גרויסע יידישע הורטאָוויקעס, באַנקירן ברענגען אריין קאפיטאַל, קאנין ווערט א צענטער. קאנין האט די קאנצעסיע אויף זאַלץ, זאַלץ איז אַן אַקציונע אַרטיקל, דאָס האָט געהייסן א „זשויב“.

די הויפט־סקלאַדעס זענען אויף דער קאלישער גאס („סאָלני מאַגאַזין“). פון דער גאנצער אומגעגנט קומען סחורים איינצוקויפן סחורות. זאַלץ האָט מען פרקויפט ביז לאַדזש, קאליש; אויך — קאַלאַניאַל־סחורות, בשמים, זיידן־שטאַפן און אייז־אַרטיקלען. דאָס אַלץ האָט מען אַרויסגעפירט מיט „אקס“. קיין קאנין האָט מען עס געבראַכט מיט „טראַטוועס“ און קליינע שיפלעך. יידישע איניציאַטיוו, ענערגיע און קאפיטאַל, לייגן די יסודות פונעם אַנטוויקלען זיך עקאָנאָמיש פון דער שטאָט.

אין יאָר 1905 באַווייזט שוין די באַפעלקערונג 10 טויזנט נפשות. די אַרבעטער־מאַסן הייבן אויף אַ קאַמף קעגן דער צאַרישער מאַכט, פאַדערנדיק אַ קאָנסטיטוציע און אַן אַכט שהעדיקן אַרבעט־טאַג, ווי אויך שולן מיט פוילישער אונטעריכט־שפראַך. דער אויפשטאַנד קומט פאַר אין גאַנץ פוילן, ווי אויך אין רוסלאַנד. יידישע אַרבעטער און אינטעליגענץ („אחדות־בונד“) נעמען אַ שטאַרקן אַנטייל אין קאַמף, צוזאַמען מיט די פוילישע אַרבעטער־מאַסן. ס'ווערט געגרינדעט די יידישע ביבליאָטעק, וואָס איז קאָנספיראַטיוו.

אין 1טן אויגוסט 1914 ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט געדויערט ביז דעם 11טן נאָוועמבער 1918.

די דייטשן נעמען צו פון די רוסן דעם שטח פון קאנגרעס־פוילן ווי אויך די שטאָט קאנין. ביים אָנהייב קריג באַפעלט דער דייטשער פאַלקאָוויק פרויסקער צו באַשיסן די גאַנצע שטאָט קאליש, כדי אַנצוואַרפן אַ פחד אויף דער גאַנצער באַפעלקערונג. שפעטער איז די באַציונג מצד די אַקופאַנטן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג געווען אַ מילדערע. עס וואָקסן אויס אומעטום און אויך אין קאנין פאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע זענען ביז דאָן געווען פאַרבאַטן דורך דער צאַרישער מאַכט. עס אַנטשטייען: דער האַנטווערקער־פאַראיין; פאַרטייען — „פועל־ציון“, „בונד“, ציוניסטישע באַוועגונגען, ספּאָרט־פאַראיין „מכבי“ און אַנדערע.

צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון קאנין זעען מיר אַ יידישן בירגערמייסטער — דער וויין־סוחר בערנאַרד דאַנציגער. אין נאָוועמבער 1918

ווערט פוילן באפרייט פון דער דייטשער אקופאציע. די יידישע באפעלקערונג באגריסט ענטוויאסטיש די ווידער־אנטשטייונג פון אן אומאפהענגיק פוילן און נעמען אַנטייל אין אַלע אַקציעס. אין קאַנין גרינדעט זיך אַ יידישע גימנאַזיע, וואָס האָט באַקומען די דערלויבעניש מצד דער פוילישער מאַכט. אין יאָר 1920, בעת דער מלחמה צווישן פוילן און סאָויעט־רוסלאַנד, ווערט בולט די באַציונג מצד דער פוילישער מאַכט לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. די יידישע סאַל־דאַטן ווערן אָפּגעצויגן פון פּראָנט און קאַנצענטרירט אין דעם לאַגער יאַבלאָנאַ. עס דראָט זיי צו ווערן פאַרברענט אין דעם לאַגער. אין די לעצטע מינוטן קומט אָן אַן אינטערווענץ פון דער אַמעריקאַנער מאַכט און באַפרייט די יידישע אינטערנירטע זעלנער. צווישן די באַפרייטע געפינען זיך אַ סך קאַנינער יידן (זיידליץ, מיש, מאַרטשאַק ריטשקע מענדל א. א.).

בעת דער פּאָלקסצייַלונג אין יאָר 1930 געפונען זיך אין קאַנין 10379 תושבים. דער סיימיק פון דעם פּאָוואָט קאַנין קאָאָפּטירט צו זיך עטלעכע דערפער, אין וועלכע עס איז נישט געווען קיין יידן. דערמיט הייבט זיך דאָרט אויף דער פּראָצענט פון דער פוילישער באַפעלקערונג איבער דער יידישער, פון 13000 איינוווינער, באַטרעפן יידן נאָר 3000.

מקורות צו דער געשיכטע פון יידן אין קאַנין

1. מגר. פעלדמאַן: צושטייער צו דער געשיכטע פון דער יידישער קהילה אין קאַנין ביזן סוף פון 16טן יאָרהונדערט.
2. ד"ר שיפר: תולדות הכלכלה היהודית, כרך 11. לצרף טבלה.
3. פראָפ. גרעץ: געשיכטע פון יידן אין פוילן' ז. 164.
4. ד"ר עמנואל רינגעלבלום: בייטראַגן צו דער געשיכטע פון די יידישע דאָק־טוירים, זייט 199.
5. זע דעם אַרטיקל וועגן רבנים אין קאַנין.
6. דער בית־הקברות אין קאַנין.
7. זע חברות אין קאַנין.
8. זע רבנים אין קאַנין.
9. זע די טאַבעלע וועגן דער באַפעלקערונג אין קאַנין (זייט 43—44).

די ערשטע אלגעמיינע ציילונג פון דער רוסישער אימפעריע

סטאטיסטישע אפטיילונג ביים אינערן־מיניסטעריום, פעטערבורג, 28.1.1892
קאלישער גובערניע (לויט פאזאטן)

פאזאט	מענער	פרויען	צוזאמען	פון דעם אין דער שטאט פויליש יידיש דייטש ¹ רוסיש	רוסיש
קאליש	61,541	63,649	125,190	25,682	3,109
ויעלין	61,541	72,106	144,455	7,543	2,068
קאלא	47,267	48,995	96,262	12,539	400
קאנין	42,074	42,860	84,934	8,538	914
לענטשיץ	50,289	50,796	101,085	20,489	679
סלופצע	41,244	42,629	83,813	3,998	1,007
שיעראדז	61,517	61,436	123,953	26,746	567
טורעק	43,060	43,907	86,967	8,074	115
צוזאמען קאלישער גובערניע	418,741	421,918	846,719	113,609	

(1) די פארהעלטניס גרויסע צאל דייטשעפרעכיקע זאגט, אז אין דער שטאט און דערפער איז פאראן א גרויסע צאל דייטשע קאלאניזאציע, „קאלאניסכן“. זיי העלפן אנטוויקלען די אינדוסטרי אין די שטעט, ווי אויך מוסטערהאפטע דערפער.

סטאטיסטיק פון דער באפעלקערונג (אלגעמיינע און יידישע) אין קאנין

יאר	מקורות	אלגעמיינע	קריסטלעך-רוימישע	עוואַנג'עלישע	פראָוואַנטאָוונע	יידישע	יידישע אין %
1806	Wielka Encykl. Powsz. (1905)	1,500					
1) 1807	Wasiutyński (1930)	2,015				369	18.3
1827	„	3,568				862	24.4
1857	„	5,147				2,006	36.8
1864	Encykl. Orgelbranda	5,975	3,803			2,172	37
א) 1870	Pamiętnaja Kniżka Guberni Kaliskiej	8,008	2,941	1044	38	3,985	49
2) 1883	Słownik Geograficzny	6,553	2,422	660	65	3,406	51.8
1) 1897	Wasiutyński	7,823				2,482	31.7
ב) 1897	Lexicon Herders (1906)	8,528	38½ %	8½ %			50
1905	Wielka Encykl. Powsz.	10,000					
1) 1921	Wasiutyński	10,045				2,902	28.8
3) 1930	Encykl. Gutenberga	10,379					
1938	Różne źródła	13,000				3,000	23
1957	„ „	17,200				2	

יידנריין

1) Bohdan Wasiutyński, *Ludność Żydowska w Polsce w wiekach 19 i 20*. Warszawa 1930, str. 26, Konin.

2) *Słownik Geograficzny Król. Polskiego*, tom IV, str. 333.

3) *Wielka Encyklopedia Powszechna Gutenberga*.

א) די ציפערן ווייזן פאַרשידענע אומפינקטלעכקייטן אין פאַרשידענע קוועלן. עס איז אַנצונעמען, אַז אין דער אַלגעמיינער צאָל פון דער באַפעלקערונג זענען אַריינגערעכנט די מיליטערישע גאַרניזאָנען און מיטן איבערפירן זיי ענדערט זיך די צאָל איינװײַנער.

ב) צוויי קוועלן ציילן אין דעם זעלבן יאָר פאַרשידענע ציפערן. עס איז אַנצונעמען, אַז הערדערס לעקסיקאָן איז גענויער. יידן ציילן אין דעם יאָר 50 פראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. ענדע 19-טן יאָרהונדערט ציילן יידן די אַבסאָלוטע מערהייט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. יידן הויבן די שטאַט עקאָנאָמיש. דאָס איז די בלייַצייט

פון דער שטאַט: 1883 — 52%

1897 — 50%

אין 20-טן יאָרהונדערט פאַלט כסדר דער פראָצענט יידן. די פוילישע אַדמיניסטראַציע גלידערט איין אין דער שטאַט אַרומיקע זידלונגען, וועלכע זענען פריי פון יידן. הויבט זיך די אַלגעמיינע צאָל פון דער באַפעלקערונג, אָבער עס פאַלט דער פראָצענט יידן.

תולדות יהודי קונין

עד עכשיו לא נעשה עוד כל ניסיון לכתוב את תולדות היהודים בקונין, כי מי זה היה יכול לשער אז כי תבוא תקופה אשר תביא אתה מבול של דמים ויהודי העיר יושמדו. פנקס הקהילה, אשר כרגיל יכול לשמש חומר חשוב להיסטוריה, איננו. הארכיון של הקהילה לא ניצל, אף בית הקברות כולו נמחק, עד שמצבת אבן אחת לא נשארה במקומה. בית המדרש ובית הכנסת חרב, וכך לא נשאר כל זכר לחיי היהודים בקונין.

במצב זה מוטלת חובה קדושה על שרידי עירנו אשר נשארו בחיים, לחפש ולאסוף חומר מהרשימות המעטות הנמצאות במקורות היסטוריים כלליים, והיכולות לשמש לנו כיסוד לכתובת היסטוריה זו, ולו יהא זה רק שחזור של תולדות היהודים בקונין עירנו.

הידיעות הראשונות על המצאם של היודים בקונין אנו מוצאים משנת 1397, ייתכן כי גם לפני תאריך זה התישבו שם יהודים, אך אין מסמכים על כך. הקהילות הגדולות יותר אירגנו כעין סניפים בעיירות בסביבה והם היו חייבים לשלם מיסים שונים לקהילות בעד עזרתם למוסדות דת שונים כגון שחיטה כשרה, קבורה ועוד.

יש להניח כי הקהילה בעיר קאליש אירגנה את הישוב היהודי הראשון בקונין, היות ובקאליש היתה קהילה גדולה עוד שנים רבות לפני כן. בשנת 1264 הוציא הקיסר בולסלב פובורני צו מלכותי הנקרא „סטאטוס קאליסקי“, בו הבטיח ליהודים בקאליש והסביבה זכויות רחבות להתפתחות המוסדות הדתיים, וכן מוסדות סוציאליים וחברתיים שונים.

במשך הזמן נפרדו הקהילות הקטנות מתלותם בקהילות הגדולות ובנו לעצמן קהילות עצמאיות על כל מוסדותיהן. היחסים הקרובים בין יהודי קונין וקאליש, קשרי המסחר וכן קשרי המשפחה מאשרים השערה זו.

על קיומם של היהודים בעיר פוזן אנו יודעים משנת 1386, מאוחר יותר אנו מוצאים התקרבות גדולה מצד יהודי קונין ליהודים אשר בפוזן וסביבתה והשתתפות בפיתוח הקהילה, לכן אפשרי גם כי בקונין התישבו יהודים עוד לפני 1397 כנ"ל.

כיום נשארו רק ספרים מועטים מהתקופה של שנת 1500 ואלה הם המקור היחיד לקבלת ידיעות על תולדות היהודים בקונין. עוד פרטים מצאנו בספרי בתי המשפט של העיר קאליש מהתקופה ההיא.

הידיעות הראשונות על יהודי קונין מופיעות כאמור משנת 1397, ובהן

מדובר: א) על יהודי בשם שבתי אשר הופיע בבית המשפט אשר בלנטשיץ. שנה לאחר מכן אנו נפגשים עם שם זה בקונין גופא. פה וכן גם שם המדובר הוא בהתדיינות עם בעלי חובות עקשניים, מובן כי ידיעות אלה אינן הזכות שרק בשנה ההיא באו יהודים לקונין, יש להניח כי עוד לפני כן הם התגוררו שם, ורק מקרה זה של אי-תשלום חוב, והגשת תביעה משפטית נגד הבעל חוב, גרם להזכרת השם היהודי בתאריך זה.

אחרי תקופה זו לא נזכרים כלל ידיעות על יהודים בקונין עד לשנת 1432. אמנם מומן לזמן אנו נתקלים בשמות יהודיים אך הם מהסביבה ובאים לקונין להופעות בבית המשפט, הם עצמם, שולחים מיופי כוח. כך יודעים כי בשנת 1403 מופיעים אברהם וישראל בניהם של אהרן, ואברהם בנו של משה כולם מהעיר פייזערן — בבית המשפט בקונין, ומתחייבים לשלם סך 37 גריוונס (המטבע דאז), ליהודים מפיון בשם אברהם ומאנלין (בעל בנק גדול) בער ערבותם לוואוו'ניעץ מעיר לודו'.

בשנת 1429, נזכרת אשה יהודיה מפייזערן שהלוותה כסף לאנדו'י טראמב-טשינסקי, וכן יהודי בשם לכמן מקולו מתדיין בשנים 1932/34 עם יאן בנו של מראקאטא מהעיר יאנישב בתביעתו להחזרת חוב שחב לאביו בסך 23 גריוונס. פעם אחת רק מופיע בשנת 1415 שם של יהודי אברהם אשר מקום מגוריו היה כנראה קונין.

בשנת 1432 ושנה לאחר מכן מופיע בבית המשפט היהודי מאנזלה מקונין נגד מיקולאי סלאוואשבסקי וכן נגד מיקולאי ביעלאווי, בתביעה להחזרת הלואה (הסכום אינו נזכר). באותה שנה הוגשה תביעה לביה"מ ע"י היהודיה קאווע (חווה או אוה) נגד האציל מוכניק מבוכרי.

תוך תקופה של כעשרים שנה, אנו עוקבים אחרי יהודי בשם קאכאאן מקונין. בפעם הראשונה הוא נזכר בשנת 1434 כבעל עסק גדול בקונין וכן בקאליש. קאכאאן זה כמו יהודי קונין אחרים הנזכרים ברשימות אלו עסק בעיקר בהלוואות בריבית, לפי גובה ההלוואות אפשר להניח כי הלקוחות שלו התייחסו על חוגים מהמעמד הבינוני ובעלי האחויות קטנות, בין השאר אנו רואים כי חייבים לו כסף מיקולאי גוזיצקי וסטפאן מבורישביץ (1434) — 13 גריבנס, ואוושניץ קרוליקובסקי (1440) 70 גר. הלואה ועוד 20 גר. בעד ריבית. המשפט על תביעה זו נסתיים רק בשנת 1443 עם פסק דין כי על הנתבע לשלם רק 9½ גר., וריבית רק בעד שנתיים.

יאן טאזשצקי נידון בש' 1438 לשלם ליהודי קאכאאן 3 גר. קנס בעד אי-תשלום חוב של 4 גר. בזמן בתוספת ריבית.

פרט לנ"ל נזכרים בעלי החובות שלו סטניסלב רוסוסט מ'וואליע (11 גר.) מיצטשקובסקי ועוד אחרים. מומן לזמן נזכרים בין הלקוחות שלו „פריצים“ גדולים

כגון הוואיעוואדא יאשקא מ'יאנישב אשד לקח הלואה מקאנאאן בסך 24 גריבנס בשנת 1443, בערבותו של שוויינטסלב גאלטשבסקי, אחר בשם יאן קלינובסקי — שומר הכנסיה — מסנטאק אתו הוא מתדיין החל משנת 1448 עד יום מותו. כמה ממשפטים אלה התקיימו בקאליש, לעתים הוא מופיע לבד ולעתים יש לו באי-כוח כגון היהודי מארק מקאליש והיהודי יעקב (בשנים 1443/4) כך מייצגת אותו לפעמים בתו בשם מנוחה — לעתים הוא משתף עוד בתביעה את היהודי עארדין מקונין, נגד יאן מראזשעניעוו, וכן עם יצחק מקונין הוא תובע אצל בנו של סווינקא מי ניעניעוו — אחרי מות אבא — את החוב של מיקולאי קרוליקובסקי אשר אביו של סווינקא ערב לו בשנת 1445. כך עסק בהלוואות על משכון על עיסקה כזאת אנו יודעים שעשה בשנת 1443 עם פיוטר מ'דאטשני. בפעם האחרונה מופיע שם זה בשנת 1453, כנראה שנפטר בסוף 1453 או בהתחלת 1454.

גודל ההלוואות אשר נתן נעות בין 60 פרוטות (גראשן) ל-60 גריבנות. היות ובמקורות אלו מופיעים רק המקרים הנ"ל — תביעותיו בביה"מ, לכן אין לתת תמונה נכונה על פעילותו המסחרית הכללית. כנראה התעסק האיש גם במסחר כפי שיהודים אחרים עשו זאת, אך היות וכל העיסקות המסחריות נעשו בימים ההם במזומנים, כפי שנהוג היה בתקופה ההיא בפולין, לכן לא הופיעו בסכסוכים מסחריים בבית משפט וכך חסרות ידיעות על כך. כפי שכבר הזכרנו, לקאנאאן היתה בת בשם מנוחה או כפי שהיא נזכרת לעתים בשם מארטא, שגם היא התחילה להלוות כסף בריבית עוד בעת שחי אביה ואולי גם בשותפות אתו, יותר מאוחר הוא מלווה כספים בריבית שנים מספר אחרי מות אביה.

פרט לאנשיב הנזכרים לעיל, אנו נתקלים בקרובו של קאנאאן בשם יוסף (1438) אשר מתדיין בתיווכו של יהודי מקאליש בשם קאוויאן — עם יאשק גלסקי ע"ד תשלום חוב של 10 גר.

שחר בשם ישראל מקונין 1453 נזכר פעם אחת בעת שעליו להופיע בביה"מ, ההאשמה לא נזכרת, אז עמד להאסר במצודה בקאליש עד להוצאת פסק הדין, אך השתחרר בערבותו של היהודי מקאליש בשם סמאול (שמואל). ערבותו של שמואל היתה להבטיח שיופיע לביה"מ לכל דרישה, כנראה, שאחר כך יהודי זה נמלט ולא הופיע בביה"מ וסמאול הערב לו נידון לקנס של 20 גר. אך הערב לא שילם את הקנס ובהתערבות של הידועה לנו הוא אינו נענש, יתר הפרטים אינם ידועים לנו על כך.

מזמן לזמן קרה כי לעת זקנה הורים עברו אל ילדיהם בערים אחרות. כך אנו מוצאים את היהודי קאנאאן מקונין מבלה את שנותיו האחרונות אצל בתו מנוחה-מארטה בקאליש.

לתקופה קצרה מופיעים שום בפנקסי בית המשפט בקונין שמות יהודיים כגון ישראל ושמואל (1456) המלווים כסף לפלעבאן אנדושעי ויאן קרוליקובסקי 25 גר. ולפעמים שמואל לבד המלווה ליאן קרוליקובסקי 35 גר. (1462).

פעילותם של יהודי קונין היתה רק במחוז קאליש וזה כנראה בגלל שאזרחי קונין הלא יהודיים ובעלי האחוזות הם בעצמם עסקו בנתינת הלוואות, בדרך כלל ניתנו הלוואות רק נגד משכנתא של נחלה — רכוש והמלווים לקחו עבור זה תשלום ריבית שנתי עד תשלום החוב כולו. ההלוואה ניתנה נגד התחייבות בכתב — שטר עם תאריך ואם התשלום לא נעשה בתאריך זמ"פ הרי על סמך פס"ד משפטי אפשר היה לעקל את הרכוש עד שההלוואה סולקה ולא הועבר רכוש למלווה עם כל זכויותיו, כך למשל קאנאן הנזכר 2 נחלות (בשנת 1448) מפיליפ ראסציצקי ואסיף עם כל זכויות לבעלות.

כרגיל היהודים בעצמם לא ניהלו את הרכוש של קאנאן בשטודלה בשנת 1436. צורה מסיימת של הלוואות יהודיות היא הרעקאגנאציות ז.א. בעת הדין המשפטי בתביעת חוב, הלווה הודה שהוא חייה לתובע, ומתחייב בזה לשלם לתובע בתאריך מסוים, גובה הרבית היה 1 פרוטה לשבוע.

בתחלת המאה ה-15 היתה קונין אחת מבין שבע הערים בפולין הגדולה ומהראשונות מבין 12 ערים בכל ארץ פולין.

בדרך כלל לא היו הערים מיושבות ביותר וממלא גם האוכלוסיה היהודית בהן היתה מועטה, לצערנו אין בידנו מספרים סטטיסטיים בדבר מספר היהודים שהתגורר בערי פולין אז, רק על יסוד של ההכנסות מתשלומי המסים שנמצאו במקומות מסוימים באים ההיסטוריונים כגון ד"ר שיפר ואחרים למסקנה בדבר גודל האוכלוסיה היהודית בערים שונות.

לפי זה מעריכים את מספר היהודים בקונין בתקופה הנזכרת ב-180 נפשות אשר גרו ב-12 בתים בנויים מעץ. בתים בנויים מלבנים היו רק בערים גדולות כמו למברג, קרקוב, פוזן וקאליש, היהודים השתייכו לקיסר והיו תחת חסותו הם שילמו מס שנתי לאוצר המלכותי בסכום של 2 זהובים בעד כל בית בנוי עץ, את התשלומים נאספו ע"י הקהילות שהיו אחראים כלפי האוצר.

זה היה המס העיקרי אך היו גם מסים נוספים אבל יותר קטנים (בעתות מלחמה כל יהודי היה חייב לשלם 1 זהוב לח' הקיסר ו-12 אגורות לח' הקיסרית). בשנת 1425 ביקר הקיסר יאגעלו בקונין, ונתן לעיר קונצסיות מיוחדות, ביניהם הרשות לקיום שני ירידים בשנה, אשר היתה כעין זכות חשובה לגבי האוכלוסיה היהודית אשר התעסקה במסחר.

בסוף המאה ה-15 פרצה שריפה גדולה בקונין וחלק מהעיר נשרף, לאחר מכן נבנתה העיר מחדש, כמו אירגוני מלאכה שונים (צ'כים) לעבודות עדינות.

כגון עבודות זהב (צורפים) וצבעות ויהודים מצאו את עצמם מחוץ לאירגונים מקצועיים אלה.

בשנים אלה אנו נתקלים בבנקאי יהודי בשם ר' פישל מקרקוב, שהקיסר מסר לו הזכות לגבות מסים מהיהודים בפולין הגדולה וביניהם גם מיהודי קונין. בשנת 1504 מקבל ר' פישל הנ"ל קונצסיה – זכיון על בית המכס בקונין, לנטשין, קלודבה, קולו וקלעטשעוו. בעד זכיון זה הוא שילם 2500 זהובים, שני אבני זפרן, ועשר „אבני“ פלפל (משקלו של כל אבן היה 32 פונט).

הקיסר קז'ימיר' יאגעלונטשיק ושני בניו יאן ואלכסנדר חייבים היו לר' פישל זה אלפי זהובים בהלוואה, וכדי לסלק לו את החוב מסרו לו בשכירות את גביית כל המסים מהיהודים בפולין.

בשנת 1549 אנו מוצאים שוב סימנים של ישוב יהודי בקונין בקשר למס גולגולת שהונהג על כלל היהודים בפולין. ובמקום גביית מסים אלה יחד עם מסים אחרים, נשלחו גובים מיוחדים למס זה. בתחילה עברו בכל הקהילות פקידים אשר הרכיבו רשימות של מספר הנפשות, ולפי זה גבו את המס, התשלום היה 1 זהוב לכל איש ואשה, פטורים היו רק תינוקות שלא הגיעו לגיל שנה, במשך הזמן הפסיקו הפקידים המיוחדים להרכיב את הרשימות ובמקומם היו ראשי הקהל מגישים הצהרות בשבועה.

מהרשימות בקשר למס זה אנו יודעים – לצערנו מזמן שהסתפקו בהצהרות בלבד חסרות ידיעות מפורטות יותר – כי בשנת 1579 היה בקונין יהודי בעל משפחה של 3 נפשות אשר בגלל ענין שילם רק 1 זהוב, כן היה בשנת 1580 בעל משפחה של 8 נפשות אשר שילם רק 5 זהובים. באותה שנה התחייב הועד של היהודים לשלם לאוצר המדינה סכום כללי כמס גולגולת בגלל הפסקת תשלום המס לפי רשמות מיוחדות והחלפתם בסכום כללי. אין לנו כיום ידיעות מתקופה ההיא מקהילות אחרות.

ב

בשנת 1550 התקיים בפולין מפקד של היהודים בקשר ל„מס גולגולת“. בערך בשנת 1580 עם הקמת ועד ארבע הארצות, הופסקה הספירה של האוכלוסיה היהודית, ותשלום המס הזה בוצע לפי הסכם עם הקהילה. בהתחלת המאה ה-17 הופיע בקונין ד"ר יאן זעמעלקא אשר עזב את קאליש בגלל מגפת החולירע, זעמעלקא זה בונה בקונין בית גדול בשביל כמרים ומיסיונרים. הבית הזה עומד על תלו עד היום, בככר השוק הגדול. בזמננו היתה שם הגימנסיה הפולנית (בתחית של הבנין הזה הרגו הנאצים ימ"ש בשנת 1939 את בני הערובה היהודי הראשון מרדכי סלודקי ואת הפולני קאטרובסקי). ע"י הבנין הזה עומר בנין העץ של העיריה, משם לצד דרום נמשכה השורה

של האיטליזם, לצד דרום במקום של ה"טעפער־מאַרק" (פלאץ זמקובי) עמדה המצודה המלכותית אשר שמרה על המעבר של הנהר ווארטא.

בין האיטליזם והמצודה התישבו היהודים. בשנת 1633 הוציא הקיסר וולאדיסלאב ה־4 חוק כי על היהודים לגור באיוורים מיוחדים בשם רחוב היהודים ואסר עליהם להתעסק בכל מיני מלאכות אשר היו בידי הפולנים.

השם "רחוב היהודים" התקיים עד הפלישה של הגרמנים לקונוין. הגרמנים הרסו את כל הרחובות אשר מסביב לשוק הקדרים (טעפער־מאַרק) וכך נוצרה ככר אחת גדולה בשם ככר זאמקובי.

בשנת 1628 היתה ירידה במספר האוכלוסים בקונוין — כי אז פרצה מגיפת החולירע. מהרשימות שהורכבו נמצא אז 4 פונדקים, 127 בתי מגורים, 4 שטחי שדות, כמה עשרות בעלי־מלאכה, שלושה סוחרים, בית מרחץ אחד ומקוה. בין בעלי־המלאכה היו סנדלרים טוחנים, אופים וקצבים. לא צוין מספר היהודים בין אלה, אך ידוע כי היהודים לא קנו אצל אופים וקצבים נוצרים וכן לא תפרו את מלבושיהם אצל חייטים לא יהודים.

בשנים 1648–58 היו בפולין הפוגרומים של כמילניצקי ואם כי עד לקונוין לא הגיעו הרי האוכלוסיה היהודית שם חיה בפחד תמידי.

באותה תקופה התקיפו השוודים את פולין מצד צפון והשמידו את הכל בדרכם לפולין הגדולה והקטנה. ורק ב־1656 נשרפה קונוין ע"י השוודים, יחידים ניצלו בבית של זעמעלקא.

אח"כ שוחרר ההטמאן טשארנצקי את החלקים של פולין שנכבשו ע"י השוודים, אך חייליו עורכים פוגרומים על היהודים בערים ששוחררו על ידם. בתירוצ שהיהודים לא התנגדו מספיק לשוודים, כך נחרבו 700 קהילות ורק קהילות ספורות ניצלו.

ב־1659 רושמת ועדה מלכותית את המצב העגום בקונוין: מ־4 פונדקים לא נשאר אף אחד, מ־125 בתי מגורים נשארו רק 25, ורק בעלי־מלאכה ספורים, 2 סוחרים דגים, 4 אופים, 3 סוחרים וקצב אין אף אחד.

ב־1662 שוב פרצה מגיפת חולירע ומספר האוכלוסין בקונוין יורד עד למאתיים נפשות. ב־1707 מתנפלים השוודים שוב על קונוין ושוברים את הארמון המלכותי, אח"כ נמכרו החורבות להריסה.

בהתחלת המאה ה־18 היו בקונוין מספר קטן של יהודים. ב־1728 היה סכום של 100 זהובים, "מס ראשי" אשר שילמה הקהילה ז. א. כ־125 נפשות פרט לילדים עד גיל שנה שהיו פטורים מלשלם את המס ואולי היו עוד מספר נפשות שהתחמקו מתשלום המס בשנים 1729/31 הגיע המס ל־150 זהובים ובשנים 1734/37 שוב רק 100 זהובים. ז. א. שוב הקטנת האוכלוסיה היהודית.

מ־1765 יש לנו סטטיסטיקה של היהודים בקונוין. זה היה המפקד הראשון

מאז 1550 שהחל „מס הראש“ על היהודים, בהסתמך על חקירות שנעשו ע"י ההיסטוריון פרופסור ר. מאהלר, היו:

טבלה א			
5	אלמנות	28	נשואים
28	נשואות	1	אלמן
28	בנות	36	בנים לא נשואים
61	ס"ה	7	משרתים ועוזרים
		72	ס"ה

סה"כ האוכלוסיה היהודית 133 נפשות.

מספרים אלה אינם כוללים ילדים עד גיל שנה שהיו 6.5% היות וידוע שלא כל היהודים היו רשומים ברצונם למנוע את תשלום המס או מסיבות אחרות (זאת היתה תופעה כללית בזמנו) הרי יש לחשוב כי 20% נוספים לא היו מופיעים ברשימות. כדי לקבל מספר מדויק של היהודים עלינו להוסיף % 26 ורק אנו מגיעים ל-168 נפשות.

טבלה ב

בכל מחוז קאליש היו אז 6465 נפשות. מזה באיזור קונין היו 991 נפשות אשר הרכבם היו כדלקמן:

133	קונין
256	קולו
142	גולין
57	רוסושיץ
262	קלעטשעוו
39	ווילטשין
102	ריכוואל
991	בס"ה

בתקופה הנ"ל לא גרו יהודים בכפרים אשר בסביבת קונין.

19	בעלי בתים
11	דיירים
30	ס"ה משפחות

טבלה ג

ההרכב המקצועי

2	כובענים
2	ספרים
1	שמש
<u>מקצועות לא מפורטים</u> 25	
30	בס"ה

ברשימה של הרופאים אנו מוצאים אחד בשם ד"ר איצקו.

רופא יהודי היה אז תופעה נדירה, בהתחשב שבכל הסביבה של קונין בה התגוררו אז יהודים לא היו יותר רופאים יהודים פרט לקאליש שהיה בה רופא יהודי בשם מאירי. הרי משתמע מזה כי מצבם הכלכלי של היהודים בקונין היה מבוסס יותר מאשר יהודי הסביבה עד שיכלו לקיים רופא יהודי.

בשנים 1763-66 בנתה הקהילה היהודית את בית הכנסת הגדול.

הקהילה בקונין אינה נזכרת בתקופת קיום „ועד ארבע הארצות“. כנראה כי קונין נכללה ויוצגה ע"י הקהילה בקאליש בפני „הועד“.

בשנת 1676 החליט הסיים הפולני להנהיג מס חותמות בעד מסמכים ממשלתיים שונים וכן בעד לוחות יהודיים ופולניים. כן חייבו בתשלום מס של 1 אגורה בכסף בעד כל ספר יהודי שהוחזק.

הרשימה מראה כי אצל 34 יהודים בקונין נמצאו 31 ספרים ביניהם 2 ספרים אצל ד"ר איצקו, יש להניח כי היו להם יותר ספרים אך הצליחו להחביאם וכך למנוע את תשלום המס עליהם. בתנאים דאז היה זה מספר גדול של ספרים, ואף כי החוק חייב בתשלום המס רק עבור ספרים חדשים, הרי גובי המס לא התחשבו בזה.

בשנת 1782 מוכיחה ועדה לשפור העיר כי יש הטבה במצבה של העיר וכך אנו רואים כי בשנת 1792 יש כבר 204 בתי מגורים.

ב-1793 התקיימה החלוקה השנייה של פולין והעיר קונין עברה לשלטון הגרמנים. שנתיים אחרי זה היתה התקוממות של לוחמים פולנים ובקרבנות עוברת העיר 6 פעמים מיד ליד, לבסוף שוחררה העיר ע"י הנריק דומברובסקי.

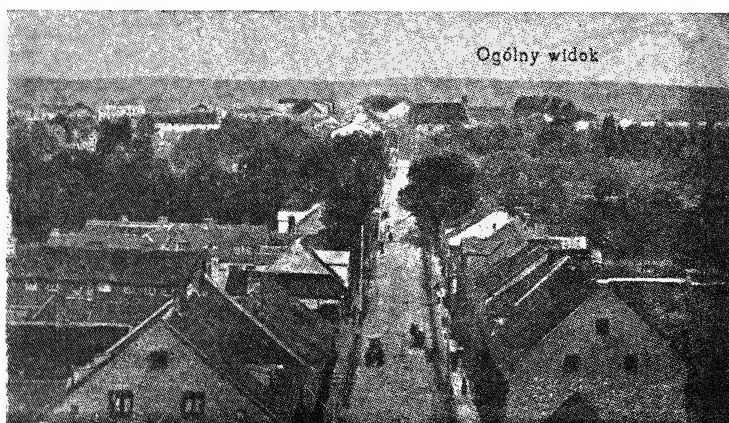
ב-1796 פרצה שריפה גדולה הגורמת לחורבן העיר, שרדו רק בתים ספורים. חרב גם בית העירייה שהוקם בימי הביניים שעמד בשוק הירוק, אחר כך נבנה בנין עירייה חדש הקיים עד היום בהצטלבות הרחוב דלוגה וז'לונה. באותו זמן קבלה הקהילה רשות להקים בית קברות שני.

מוסד הרבנות בקונין התחיל את קיומו בשנת 1810 הרב הראשון היה הגאון ר' צבי אמסטרדם זצ"ל אשר כיהן בקונין 39 שנים ונפטר ב־1849. בשנת 1815 השתייכו למחוז קונין הערים סלופצקי ופייזערן. באותו זמן היתה בקונין „לשכת בני ברית" אשר חוסלה ב־1821 ובמקומה נוסדה „חברת תהילים".

ב־1827 מנתה כבר האוכלוסיה הכללית 3608 נפש עם 293 בתים. ב־1849 עלה על כס הרבנות הרה"ג ר' צבי אורבאך אשר בא מהעיר ליסע, הוא כיהן 34 שנים ובשנת 1883 נפטר.

בשנת 1851 שוב פרצה מגיפת החולירע בקונין וגורמת להרבה אבידות בנפש אם כי לא במספר כ"כ גדול ככפעמים הקודמים. בין היתר נפטר מהמגיפה ר' מיכאל גולדואסר, אשר נולד בקונין בשנת 1821 בנו של הירש ואליוזאבט גולדואסר אשר היו להם 21 ילדים והיו בעלי פונדק. בן יותר צעיר בשם יוסף היגר לאמריקה בשנת 1875. אחרים ממשפחה זו היגרו לפריז ולונדון ואח"כ לקליפורניה, התישבו באריוונה ויסדו בימ"ס ידוע הקיים עד היום הזה. הסינטור ברי גולדוואטר אשר היה מועמד לנשיאות ארה"ב הוא נכדו של מיכאל הנ"ל. אביו של ברי התנצר וברי נולד כנוצרי.

מיסמך שהוצא מעיריית קונין מוכיח כי הסבא והסבתא של ברי מתו בקונין בעת מגיפת החולירע בשנת 1866. על מסמך זה חתומים בתור עדים ר' אברהם קארפ אשר היה שמש הקהילה והבית דין ואחד בשם רושאצקי.



קונין — מראה כללי

אלגעמיינער בליק אויף קאנין

בשנת 1856 בעת מפקד האוכלוסיה היו בקונין בס"ה 5147 נפש מזה נוצרים 3141 ויהודים 2006. ובשנים 64-1862 היתה האוכלוסיה הכללית 5975 נפשות, מהם 3803 נוצרים 2172 יהודים.

בעת ההתקוממות הפולנית שהיתה בינואר 1863 השתתפו הרבה מיהודי קונין. בבית הקברות היה קבר יהודי אחד מקרבנות ההתקוממות בשם שלמה. בלי ציון שם משפחתו. ידוע כי מוצאו היה מהעיר באביאקי, הוא התחפש לקוואק וכך חדר לתוך מחנה הקוואקים והרג מהם הרבה, אח"כ תפשוהו ותלוהו בקונין.

המפקד של האוכלוסיה בשנת 1870 מראה את הרכבה כדלקמן:

	גברים	נשים	בס"ה
1. נוצרים	1558	1383	2941
2. אבנגליקים	556	478	1044
3. פרבוסלבים	20	18	38
4. יהודים	2035	1950	3985

גידול של האוכלוסיה היהודית אשר היוו 49.6% מתוך האוכלוסיה הכללית.

המפקד של שנת 1883 מראה אוכלוסיה כללית של 6553 מהם 3222 גברים, 3331 — נשים, מזה נוצרים 2422, אבנגליקים 660 פרבוסלבים 65 ויהודים 3406. זו הפעם הראשונה שהיהודים היו רוב של 52% לעומת כל האוכלוסיה באותה השנה היו בה 338 בתים מהם 176 בתים בנויים.

ב-1887 היתה כבר האוכלוסיה הכללית 8528 מזה 39½% קאתולים, 9½% אבנגלים 1% פרבוסלבים, 50% יהודים, שוב גידול של האוכלוסיה הנוצרית. ב-1905 היו בקונין 10 אלפים נפשות, באותה שנה התחילו הפועלים במלחמתם נגד השלטונות הצאר בדרשם יום עבודה של 8 שעות, אז היו כבר בתי ספר עם השפה הפולנית כשפת לימודים, ההתקוממות היתה בכל פולין כמו ברוסיה, הפועלים והאינטליגנציה היהודית בהם המפלגות „אחדות“ ו„בונד“ לקחו חלק גדול בהתקוממות יחד עם הפועלים הפולנים, אז גם נוסדה הספריה היהודית בחשאי.

ב-1 באוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה.

בעת מלחמת העולם הראשונה, כבשו הגרמנים חלקים גדולים מפולין ביניהם גם את העיר קונין. שריפת העיר קאליש והחרבתה ע"י הגרמנים הפילה פחד על כל האוכלוסיה היהודית.

אח"כ התברר כי יחס הגרמנים ליהודים במקומות הכבושים היה לא רע, נוסדו כמה ארגונים יהודיים אשר בימי שלטון הצאר חל איסור עליהם, כגון

ארגון בעלי המלאכה, המפלגות „פועלי־ציון“, „בונד“ ועוד תנועות ציוניות, ארגון ספורט „מכבי“ ועוד.

בפעם הראשונה אנו מוצאים ראש עיר יהודי, סחר היין ברנרד דאנציגר. בנובמבר 1918 שוחררה פולין והיהודים השתתפו בהתלהבות הכללית שהקיפו את האוכלוסיה, נוסדה הגימנסיה היהודים ברשיון השלטונות הפולניים. בשנת 1920 בעת המלחמה בין פולין ורוסיה בלט כבר היחס העוין של השלטון הפולני ליהודים. החיילים היהודים הוצאו מקוי החזית ורוכזו במחנה מעצר יאבלוננה, בו היו בסכנת מות. ברגע האחרון באה התערבות מצד האמריקאים וכך ניצלו החיילים היהודים ביניהם היו הרבה מקונין. (זיידליץ, מיש, מארטשאק ועוד אחרים).

צבי אוזרוביץ'
(תורגם ע"י ביז'ונסקי).

בית-הקברות

די ערשטע יידן וואָס באַווייזן זיך אין קאַנין, זענען קליינהענדלער און הויזרער, וועלכע פאַרקויפן גאַלאַנטעריע, מאָנאָפּאַקטור-סחורות, פאַרשידענע קאַלאַניאַל-פּראָדוקטן (בשמים) און דאָס גלייכן.

זיי קומען אָן פון קאליש אָדער פון פּוילנער געגנט. פון אָנהייב זענען דאָס געציילטע משפחות, וואָס באַזעצן זיך דאָ אין אַ בשותפותדיק געבויט הויז. מיט יאָרן שפּעטער געפינט מען שוין דאָ אַ יידישע באַפעלקערונג, וועלכע בילדעט אַ זעלבשטענדיקע קהילה. זיי זענען אָבער ווייטער אָפהענגיק צו זייערע מקורות. קודם-כל משפחה-אַנגעהערדיקייט, דהיינו: קינדער קומען צו עלטערן און פאַרקערט, מיר זעען ווי עלטערן אויף דער עלטער קומען צוריק צו זייערע פאַרייראַטע קינדער. זיי זענען אויך פאַרבונדן מיט די רעליגיעזע ענינים. זיי ווענדן זיך צו די גרויסע שטעט וועגן עצות און שאלות.

די קאַנינער יידן פאַרמאָגן נישט קיין אייגענעם בית-הקברות און מוזן זייערע מתים פירן צו קבורה קיין קאליש אָדער פייזערן.

עס זענען באַקאַנט פון יענער צייט קעניגלעכע דעקערעטן, אין וועלכע עס ווערט דערלויבט דאָס איבערפירן יידישע מתים פון איין שטאָט אין דער אַנדערער. עס ווערן אויך אָנגענומען געזעצן און גלייכצייטיק גרויסע שטראָפן קעגן גולנים און אַנפאַלער אויף יידן אויף די וועגן. די דעקערעטן באַווייזן אַז אַזעלכע אַנפאַלן זענען טאַקע פאַרגעקומען אויף די מלווים ווי אויך מחלל געווען די מתים. מיט דער צייט ווען קאַנין איז שוין געוואָרן אַ שטעטל, און דער יידישער ישוב איז געווען אַ גרעסערער, האָט מען באַשטימט צו פאַרלייגן אַן אייגענעם בית-הקברות.

די ערשטע קברת-קרקע האָט די קאַנינער יידישע קהילה אָפּגעקויפט ביי דער שטאָטישער מאַכט אויף אַ בערגל נאָך די בריקן אויפן וועג וואָס פירט קיין טשאַרקאָוו, בערך 6 קילאָמעטער פון דער אַלטער שטאָט קאַנין (סטאַרע מיאָסטאָ).

די קהילה האָט איינגעצאָלט בלויז אַ סימבאָלישע סומע, מחמת לויט די מנהגים דאָרף מען נישט נעמען די חזקה אויפן באַדן פאַר אַ בית-הקברות אָן געלט. די קהילה האָט אויסגעקליבן אַ בערגל, ווייל דער אויסגוס פונעם טייך וואָרטאָ פלעגט פאַרגיסן די נידעריקע שטחים. עס איז געווען אַ קליינער שטח וואָס האָט אויך געדינט פאַר די אַרומיקע שטעטלעך, ווי גאַלין און אַנדערע.

עס איז אונדז נישט געלונגען פעסטצושטעלן די גענויע דאטע אין וועלכן יאר דאס בית־הקברות איז פארלייגט געווארן. צום ווארשיינלעכסטן איז עס געווען אין אנהייב פון זעכצנטן יארהונדערט. די מצבות, קליינע און נישט באַארבעטע, איינפאכע שטיינער, אויבן פארשפיצט. אויך די געציילטע ווערטער זענען געווען געקריצט מיט רש"י־שריפט. די צייט האָט אין זיי איבערגעלאזט סימנים פון אַלטקייט און אויסגעפרעסענע לעכער, אַזוי אַז עס איז געוואָרן שווער דורכצוליינען די אותיות, מחמת זיי זענען געווען מלכתחילה פלאַך אויסגע־קריצט. דאָס איז געווען די אַרבעט פון נישט־קוואַליפיצירטע מצבה־קריצער. אַחוץ דעם פאַרנאָמען פון נפטר און זיין פאָטער, ווי אויך די דאטע פון קבורה, איז נישט געווען מער אנגעשריבן. די מצבות זענען געווען געמאַכט פון אַרטיקע זאָמד־שטיינער. די אַלע מצבות פון 30 ביז 40 צענטמעטער די הויך, טיילווייז שוין אויך אַריינגעוואַקסן אין דער ערד אַריין, האָבן געמאַכט דעם איינדרוק מער פון אייגענער אַרבעט. ווייזט אויס אַז ס'איז דעמאָלט נישט געווען קיין בעל־מלאכות אין דעם פאך.

אין אונזערע צייטן האָט מען דאָרט שוין נישט קובר געווען, אָבער אַלטע יידן פלעגן נאָך דאָרט גיין אויף קבר־אָבות. דער שרייבער פון די שורות, זייענדיק נאָך אַ יונגער בחור, פלעגט מיט חברים נישט איינמאל באַזוכן דעם בית־הקברות און געפרוּווט ליינען די איינגעזינקענע און באַוואַקסענע מצבות. די מצבות וואָס זענען געשטאַנען פון דער נאָענטער צייט אין אַ בעסערן צושטאַנד — האָב איך פעסטגעשטעלט אַ דאַטום פון יאר 1806, דאָרף דעריבער ווערן אנגענומען דער דאַטום אַלס דער סוף פון קובר זיין מתים אויף דעם בית־הקברות. אַזוי ווי דאָס בערגל איז שוין געווען פאַרלייגט פול מיט קברים, און אין אַ טאָל האָט מען נישט געוואָלט באַגראָבן, מחמת די סכנה פון אַ פאַר־פלייצונג האָט דאָס געצוונגען די קהילה צו פאַרלייגן אַ נייעם בית־הקברות. היות ווי דער מרחק צום אַלטן בית־הקברות איז געווען אַ ווייטער, און נישט איינמאל האָט מען דאָרט נישט געקאָנט צוקומען מחמת די בריקן זענען אונטער־געבראַכן געוואָרן פון דעם אייז פריילינג — האָט מען דאָס מאָל אויסגעקליבן דעם פלאַץ הינטערן שטאָטישן פאַרק, און עס גערופן דער „נייער" בית־הקברות. פון דער דאטע איז אַנצונעמען, אַז דאָס נייע בית־הקברות איז פאַרלייגט געוואָרן אין די יארן 1806—1808. עס זענען פאַראַן אַפּשריפטן פון די ערשטע מצבות דאָרט וואָס באַווייזן די ציפערן 1810. מען דערציילט, אַז דער ערשטער מת וועלכן מ'האָט דאָ קובר געווען — אַ פרוי פון דער משפּחה זילמאַנאוויטש. צומאָרגנס, נאָך דער קבורה האָט זי זיך באַוויזן אין חלום פון דער משפּחה און געוויינט, אַז זי וויל נישט אַליין ליגן אויפן בית־הקברות און ווען דער חלום האָט זיך איבערגעחזרט עטלעכע נעכט, האָט מען זיך געווענדעט צום רב וועלכער

האט באשטימט א שמירה נעבן איר קבר. פון דעמאלט אן האט זי זיך מער שוין נישט באוויזן. מיט א צייט שפעטער האט מען קובר געווען א צווייטן מת און דאן איז די שמירה אראפגענומען געווארן.

דער מאגיסטראט האט צווישן פארק און בית־הקברות פארפלאנצט א וועלדל, כדי צו פארשטעלן עס פון די שפאצירנדיקע. דער שטאטישער גארטן איז געווארן ארומגעצוימט מיט שטעכיקע דראטן אַזוי, אַז די לוויות האָבן מער נישט געקאָנט אַדורכגיין דעם קירצערן וועג און געמוזט גיין אַרום די בלאַטעס אויפן באַזשנעטאָווער וועג.

דאָס בית־הקברות איז עטלעכע מאָל פאַרגרעסערט און צום סוף אַרומגע־צוימט זעוואָרן מיט אַ מויער. דאָ האָט מען איבער הונדערט יאָר קובר געווען די יידן פון דער שטאָט. דאָס בית־הקברות איז געווען אַ פּלאַץ פון טרויער און געוויי. דאָ פלעגט מען קומען אויף קבר־אַבות און די יאָרצייטן ווי אויך אין תשעה באָב. מען איז אויך געגאַנגען איינלאָדן די פאַרשטאַרבנע פון דער משפּחה צו אַ חתונה. אין פּאל פון אַן אומגליק אָדער פון אַ שווער קראַנקן איז מען געלאָפן „איינרייסן“ קברים, אַנגעצונדן ליכט אָדער פאַרשטעקט „קוויט־לעך“ אין די אהלים פון די רבנים. און ווען דאָס אַלץ האָט נישט געהאַלפן, האָט מען דאָס קבר אויסגעמאַסטן און, וויפל עס איז געווען איילן, אַזויפיל ווייסע לייוונט האָט מען געשאַנקען פאַר אַרעמע לייט. האָבן טאַקע אין די יאָרן פון טיפּוס־עפידעמיע 1915—1917, די אַרעמע לייט באַקומען אַ גרעסערע צאָל לייוונט.

ווען עס איז נפטר געוואָרן אַ רב אין דער שטאָט, האָט מען אים קובר געווען אויף אַ באַזונדער אַרט. און אויף דעם קבר אויפגעשטעלט אַן אהל. אַרום דעם אהל האָט מען קובר געווען די וויכטיקסטע אָפּגעהיטענע פּערזענ־לעכקייטן, אָדער אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט גרויסע פאַרדינסטן לטובת דער קהילה.

דעם ערשטן אהל האָט מען אויפגעשטעלט אויפן קבר פון הרב צבי אַמסטערדאַם זצ״ל, וועלכער איז נפטר געוואָרן אין יאָר ב' אייר תר״ט (1849). אויף דער מצבה איז געווען אַן איינפאַכע אויפשריפט, וואָס איז דער בעסטער אויסדרוק פון פון זיין גרויסקייט: „פֿ״נ הגאון רבנו צבי הירש בן לאותו צדיק הגאון ר' נתן אַמסטערדאַם ז״ל. נפטר ב' אייר תר״ט תנצב״ה“.

מאַנכע פלעגן זיך ביים לעבן קויפן קברים, כדי צו ליגן נאָענט נעבן די אייגענע. פאַר מער געלט האָט מען באַקומען בכבודיקע פלעצער. ווייזט אויס, אַז אויך נאָכן טויט איז גוט צו זיין אַ גביר. די מענטשן וואָס האָבן זיך ביי זייער לעבן נישט גוט אויפגעפירט, און געהאַט אַ שלעכטן נאָמען, האָט מען קובר געווען נעבן פלויט. דאָ האָט מען אויך באַגראָבן זעלבסטמערדער, וואָס

Cmentarz Starozakorny.

Konin.



דער ערשטער טייל פון נייעם בית הקברות

חלקו הראשון של בית הקברות החדש

איז לויטן יידישן דת א פארברעכן. אין די לעצטע רייען ביים סוף פון בית־הקברות האָט מען קובר געווען די אַרעמע לייט אָן געלט.

אין פּרילינג 1923 פאַרגיסט דער טייך די פעלדער און דערגרייכט דאָס בית־הקברות און שווענקט אונטער דעם געמויערטן פאַרקאַן אויף אַ לענג פון 30 מעטער.

היות ס'איז אַ געפאַר, אַז אויך די קברים זאָלן פאַרגאַסן ווערן, ווערט שנעל געוויילט אַ קאָמיטעט פון דער חברה קדישאַ אין באַשטאַנד פון: יעקב בוזשינסקי, חיים לייב הכהן ליפּינסקי, י. קאַוואַלסקי א. א., וועלכע דאַרפן זאַמלען געלט. אויך אין אויסלאַנד כדי אויף ס'ניי אויפצומויערן דעם פאַרקאַן *.

אין יאָר 1927 האָט די אַרטיקע מאַכט זיך געווענדעט צו דער קהילה, אַז זי זאָל ליקווידירן דאָס אַלטע בית־הקברות אין טשאַרקאָווע. מחמת דער פּלאַץ איז זיי נייטיק פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. די קהילה האָט אונטערגענומען שריט צו פאַרמיידן די גזירה, און מען האָט אינטערווענירט אין די צענטראַלע קערפּערשאַפטן, ביי דעפּוטאַטן, רבנים אין וואַרשע, אַבער דאָס אַלץ האָט גאַרנישט געהאַלפן, די רעגירונג האָט זיך פאַררופן אויף אַ געזעץ, אַז אויב מען באַגראַבט נישט מתים אויף אַ בית־הקברות איבער הונדערט יאָר, מעג מען עס ליקווידירן.

ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, האָט מען שוין דאָרט נישט קובר געווען מתים איבער הונדערט צוואַנציק יאָר, האָט די קהילה בלית־ברירה זיך אונטערגעגעבן דעם דין מלכותא.

דער אַלטער בית־הקברות איז געווען אין אַ פאַרלאָזטן מצב, נישט געווען אַרומגעצוימט, אַזוי, אַז בהמות האָבן זיך געפאַשעט צווישן מצבות־גראָזן. דער רעגן פלעגט יאָרן לאַנג אָפּשווענקען די ערד פון דער אָפּגעהאַקטער זייט, אַזוי אַז ס'האָבן זיך אָפּגעדעקט קברים און מען פלעגט געפינען מענטשלעכע ביינער, דאָס איז געווען אַ חילול המת.

די קהילה האָט באַשטימט אַ קאָמיטעט זיך צו פאַרנעמען מיטן איבערפירן די ביינער און די פאַרבלעבענע מצבות. אין יאָר 1928 איז מען צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. מען האָט אויסגעגראָבן דעם גאַנצן בית־הקברות, די ביינער פון יעדן קבר אַריינגעלייגט אין אַ באַזונדער ווייס־לייוונטענעם זעקל, און יעדן מאָנטיק איז געווען אַ תענית מיט אַ לוויה. מיט אַ שוואַרצן וואָגן האָט מען די ביינער איבערגעפירט אויפן נייעם בית־הקברות אין אַ גרויסן „קבר אחים“ ביי דער לינקער זייט פון אַריינגאַנג. די איבערגעפירטע מצבות האָט מען אויפ־געשטעלט נעבן דער וואַנט. דער פאַראַנטוואָרטלעכער פון דער איבערפירונג

* לויט אַ בריוו צו ר' סאַרנאַ אין לאַנדאָן.

איז געווען דער חבר פון דער חברה קדישא מאיר פיעקארטשיק. סרוב האבן זיך דערמיט פארנומען דארטיקע ישיבה-בחורים. אזוי ארום איז נאך עטלעכע חדשים הייליקער ארבעט ליקווידירט געווארן דאס אלטע בית-הקברות.

ביים אריינגאנג צום בית-הקברות, אין דער רעכטער זייט, איז געשטאנען א קליין אפגעלאזן הייזל, — דער הקדש, ווו עס האט געווינט די פאמיליע פון טויטן-גרעבער. מ'האט אים גערופן „קולקע“, דא האט מען געמאכט די טהרות. ס'פלעגן אין הקדש אויך וווינען וואנדערנדיקע שלעפער, ווי אויך שטאטישע „אייביקע“ ארעמע לייט.

אין דער רעכטער זייט, נענטער צום אריינגאנג פון טהרה-שטיבל (וואס דאס איז געווען דער פריערדיקער טייל פונעם בית-הקברות) זענען געשטאנען דריי אהלים פון די דריי רבנים: צבי הערש אמסטערדאם זצ"ל, צבי הערש אורבאך זצ"ל און צבי הערש ביעזשנסקי זצ"ל.

די מצבות אויף דעם בית-הקברות באווייזן אויך די אנטוויקלונג פון דער שטאט, פון אנהייב קליינע און איינפאכע שטיינער, דער אויבערשטער טייל א ביסל פארוואנדקט, פון ארטיקן זאמד-שטיין. שפעטער זענען מיר שוין מצבות פאכמעניש באארבעטע, צום מיינסטן מיט א גרויסן טעקסט. דער ערשטער אות פון יעדער שורה שטעלן צוזאמען דעם נאמען פון נפטר. נאכדעם זענען מיר שוין מצבות פון גראניט-שטיין און מארמאר. צו די אָנזענסטע מצבות פון דער לעצטער צייט זענען פון די משפחות זאנדערס, קלאץ, בעאטוס, ד"ר פראנק א. א. די קברים, ארומגעצוימט מיט אייזערנע אראנמענטן און קייטן. לויט דער מצבה האט מען גלייך דערקענט ווער עס איז דער נפטר.

די מצבה-קריצערס האבן זיך באמיט זייער קונסט אויסצוזאמען אין שטיין. צ. ב. ביי א כהן — די כפיים צום דוכענען; ביי א תלמיד-חכם — אן אפן ספר; ביי א לוי — אורים ותומים. אויף ס'רוב מצבות — אויסגעהאמערט א מגן דוד. ביי פארהייראטע פרויען — פארלאשענע שבת-ליכט, אדער א שלאנג אויף א בויס שטעקט ארויס א פארגיפטעטע צונג. ביי יונגע פרויען אדער מיידלעך — אן אפגעשניטענע בלום, אן איינגעבראכן ליכט אדער א לעגענד-דארישע האנט מיט א סערפ, וואס שניצט אפ א יונגע צווייג. אויף פיל מצבות האט מען אין דער לעצטער צייט אויך צוגעגעבן דעם דאטום און נאמען פונעם נפטר אויף פרעמדע שפראכן: רוסיש, דייטש און פויליש. אלע מצבות זענען מיטן פנים געווענדעט צום מזרח — קיין ארץ-ישראל.

מיטן אריינקומען פון די דייטשן אין יאר 1939 קיין קאנין, איז דער בית-הקברות געווען אן עדות פון זייערע ערשטע מערדערייען: די פוילישע אינטעליגענץ, לערער, רייכע גוטבאזיצער זענען דורך די נאציס אויסגעשאסן און באגראבן געווארן אויפן יידישן בית-הקברות. די יידן וואס מ'האט געכאפט,

אז זיי זאלן באגראבן די דערשאסענע, האט מען מיט קלעפ געפרוויט אנשרעקן. זיי זאלן קיינעם נישט דערציילן, ווייל אנדערש וועלן זיי האבן דעם זעלבן גורל. נאך דער אויסזידלונג פון די קאנינער יידן האט מען אראפגעבראכט יידן פון קלעטשעו און אנדערע שטעטלעך און זיי געצווינגען צו פאנאנדער-נעמען דעם בית-הקברות. פון די מצבות איז געמאכט געווארן טראטוארן. שטאטישע גוים האבן געגנבעט מצבות, כדי דערפון צו מאכן פאר זיך שוועלן צו זייערע הייזער. די מויער פון בית-הקברות האט מען אינגאנצן צענומען און דאס „פעלד“ צעאקערט.



הגרמנים מחריבים את בית הקברות די דייטשן צעשטערן דאס בית הקברות

דאס בית-הקברות, וווּ מ.האט קובר געווען איבער 120 יאר — וואס וואלט געקאנט דינען אלס אפשיגלונג פון דער יידישער עקזיסטענץ, און עדות זאגן וועגן דער פארגאנגענער פראכט, בעת דורות לאנג האבן יידן איבער 550 יאר געבויט די שטאט, געלייגט די פונדאמענטן פאר דער עקאנאמישער אנטוויקלונג פון דער שטאט. אויף דעם ארט פונעם בית-הקברות האט די ארטיקע, שטאטישע מאכט אויפגעשטעלט א גרויסן מאנומענט פאר די פאלאקן וואס זענען געווען די קרבנות פון נאצישן טעראר, באנוצנדיק זיך צו דעם צוועק מיט די שטיינער און מארמארן פון יידישע מצבות, ווי אויך דערמיט אויסגעפלאסטערט דעם צוגאנג צום מאנומענט. הינטערן געוועזענעם בית-הקברות האבן זיי געמאכט א ספארט-פלאץ.

לויט ווי עס גיט איבער הרב אהרונסון שליט"א, האט זיך אין קאנין פארלאפן א פאלגנדיקע פאסירונג. עס איז געווען א מינהג נישט קובר צו זיין מענער און פרויען איינער נעבן אנדערן, מ'האט געלייגט א שורה מענער און א שורה פרויען; מען האט געמעגט לייגן א פרוי צופיסנס ביי איר מאנס קבר. ווען ס'איז אין יאר 1921, בעת אן אויפרייס דערהרגעט געווארן דער אנגעזענער בעל-הבית ש. ל. האט זיין פרוי פארלאנגט, אז מען זאל איר פארקויפן א קרקע נעבן איר מאן. היות ווי די חברה-קדישא האט איר דאס אפגעזאגט, האט זי געדראט צו באגיין זעלבסטמארד. די חברה-קדישא, אונטער דעם צוואנג פון פיקוח נפש, האט אנגעשריבן אין זייער פנקס די הסכמה צו איר פארלאנג. אין עטלעכע טעג נאכדעם זענען פלוצלינג געשטארבן דריי יידן. די באפעלקערונג האט אין דעם געזען אן עונש מן השמים פארן ברעכן דעם מינהג און אויפגע-הויבן א שטורעם. די חברה-קדישא איז געווען געצווינגען מבטל צו מאכן די חזקה. ווען די אלמנה האט ווידער באנייט איר פארלאנג און ווייטער געדראט מיט זעלבסטמארד, האט מען דאן באשטימט א בית-דין פון דריי רבנים: דער קאנינער רב, דער קלעטשעווער רב און הרב אהרנזון, זיי האבן באשטימט אז דערווייל דארף מען קיין פסק-דין נישט ארויסטראגן, כל זמן די פרוי לעבט. האט דער גורל געוואלט, אז פון דעם קבר און פון בית-הקברות איז נישט געבליבן קיין זכר, און די אלמנה צו לאנגע יארן געפינט זיך מיט אונדז אין מדינת-ישראל. אין קאליש האט געלעבט ר' שמואל צבי וועלטסמאן. ער האט זיך זיין גאנץ לעבן פארנומען מיט ביבליאגראפיע, געזאמלט אויפשריפטן פון מצבות פון אלטע בתי-קברות. צופעליק איז א קליינע אפשריפט פון זיינע זאמלונגען פון קאנינער מצבות אריינגעפאלן אין די הענט פון אונדזער חשובן לאנדסמאן יעקב לייב סאראנא פון לאנדאן (היינט אין ישראל) דאס האט אונדז אין א גרויסער מאס געהאלפן פעסטצושטעלן די דאטעס צו דער דאזיקער ארבעט.

מצבות ק"ק קונין

א.

אבן זה הראשה
תהיה לעד ולמורשה,
כי אבן מקיר תזעק,
ביתו ומלואו צעקה תצעק
גם מחקיריה הנה הודה,
גור אריה יהודה
מה נאוו רגלים ברעדה וגילה

לשמוע אל הרינה ואל התפילה,
 צדק לפניו יהלוק,
 וחסד לעשיר והלך
 שמן תורק שמו, נכדו נתן ריחו,
 מכנף ארץ זמירות שמענו עליו ועל שיחו.
 כ"ש מו"ה יהודה ליב בר"מ מקאליש,
 נאסף ביום ד', ו' לסדר אלול התק"י גי"מל תנצב"ה (1810).
 (מפי התוכן נראה שהנפטר היה חזן בית הכנסת דקונין)

ב.

פ"נ הגאון רבינו צבי הירש, בן לאותו צדיק
 הגאון ר' נחמן אמסטרדם ז"ל,
 נפטר ב' אייר תר"ט. תנצב"ה (1849).

ג.

פ"נ אשה רבנית הצדיקת מרת רבקה בת מו"ה משה ז"ל אשת הרב
 הגאון דק"ק קונין
 נפטרה ביום י"א אייר שנת תרמ"ו לפ"ק. תנצב"ה (1855).

ד.

פ"נ הרב הגאון הצדיק מו"ה צבי הירש בן הרה"ג מו"ה מנחם
 אורבאך ז"ל
 נ' בש"ק כב' אדר ב' ונ"ק למחר שנת תרמ"ג לפ"ק תנצב"ה (1883).

ה.

פ"נ אשה צנועה וכשרה במעשים טובים מהודרה אשת חיל, תמימה
 וישרה מו"מ
 ר' פסח הכהן, ד"צ דפה, ניספה אל עמה בשם טוב יום כ"א טבת
 שנת תר"ן לפ"ק (1890)

ו.

פה תחת צאלים תנוח עד יקום כל בשר ורוח
 מי יאיר לנו מאוד עינינו
 אבינו היקר גוע ואיננו

יום ולילה נהפך בתורנו
 רע ומר נפל בגורלנו
 חיום הזה חקוק על לוח לבנו
 כי נפלה עמרת ראשנו
 חן אמרנו בצלו נחיה כולנו
 נהפך בה יום לאבל מחולנו
 זכות מעשיו יגינו עלינו
 צדקתו יעמוד לנו ולפנינו
 לנצח יהיה למזכרת לזרענו

ה"ה הרב המופלג בתורה ויראה כקש"ת
 מו"ה מאיר הכהן סופר מהיר בתורת ד'
 בן מו"ה קלונימוס זצ"ל

נפטר ונספד ונק' בכבוד גדול ביום ג' ו' אייר בשנת תרכ"ה
 לפ"ק תנצב"ה (1865).
 (כנראה היה הנפטר הסופר של הקהילה בקונין)

ז.

פה נטמן המהולל בחכמתו
 סבל עול תורה הקדושה בהתמדתו
 חכם מפואר היה עלי אדמתו
 העמיד תלמידים לרוב בתוך עדתו
 האיר עיני כולם במתק אמרתו
 נפל הרובה כימי הגבורות לשיבתו
 ה"ה הרב הד"צ מו"ר פסח סיני הכהן נ"נ עם ה' כ"ח אדר תרמ"ז
 תנצב" (1887).

ח.

הרבנית המהוללת ומשפחת היוחסין גועיה
 יראים ומפלגי תורה הושארה לה בניה
 נכד להמחבר ספר בית מאיר מקוריה
 דברה לפני עדת הקהל ברכת חכמתיה
 אשה כשרה לבעלה היתה לכבודה בזרועותיה
 בת ששים שנה היתה כשהובלה לקבריה
 הרמתיה יגון ואנחה לכל מיועדיה ואוהביה

מה מאוד יאנחו עליה יוצאי חלציה
אוי והנה! כמר יצרחו ובוכים אחריה
על אשר פתע פתאום עזבה עולמיה
זלגי דמעות מאין הפוגות ביום הפרדיה
רם למעליי פרחה נשמתה לשוב למנוחותיה

פ"נ הרבנית המיוחסת אשר מזרע הקדוש מחצבתה נכד להגאון בעמ"ס
בית מאיר
אשת הגאון שליט"א דפה מרת הינדה בת הרב הגאון מו"ה אליעזר ליפמן
נ"ע אשר היה
אב"ד בליסא יע"א נו"נ ביום ב' י"ד תשרי שנת תר"ם לפ"ק תנצב"ה (1880)

ר ב נ י ם

א הרב צבי הירש אמסטערדאם (1810—1849)

ב הרב צבי הירש אורבאך (1849—1883)

ג הרב צבי הירש ביעזשונסקי (1884—1905)

ד הרב יעקב ליפשיץ (1906—1942)

הרב צבי הירש אַמסטערדאַם זצ"ל

די ערשטע יארן פון ניינצנטן יאָרהונדערט ווייזן אַ גרויסן וואַקס פון דער יידישער באַפעלקערונג און אַ שטאַרקע אַנטוויקלונג אין עקאָנאָמישן לעבן ביי די יידן אין קאַנין. עס אַנטשטייען גרויסע יידישע סוחרים — הור־טאָוויקעס און באַנקירן.

אַ גרויסע שול איז געבויט געוואָרן נאָך אין יאָר 1766. עס קומט די צייט אויפצונעמען אַ רב. ביז דעמאָלט זענען די איינציקע כלי־קודש — דער שמש, וואָס האָט ביז יענער צייט די אויפגאַבע פונעם רעליגיעזן פירער. ביי וויכטיקע אָנגעלעגנהייטן און הלכות, דאַרף מען זיך ווענדן אין די גרעסערע קהילות ווי: קלעטשעוו, פייערן און קאליש. עס איז אויך פאַראַן אַ סופר, וועלכער פירט די ביכער און די קאַרעספּאָנדענץ ווי אויך די אַדמיניסטראַציע פון דער קהילה. עס איז פאַראַן אַ חזן, וועלכער איז גלייכצייטיק אויך אַ שוחט. די קהילה באַשטימט אויפצונעמען אַ רב פאַר דער עדה און שיקט שליחים אין גרעסערע שטעט. דער גורל איז געפאלן אויף דעם גאון ר' צבי הירש אַמסטערדאַם פון פייערן (פייער — „פאזער“) וואָס איז צו יענער צייט אַ גרויסע יידישע קהילה. ער איז אַ זון פון דעם גאון מו"ה ר' נחמן אַמסטערדאַם אבד"ד ור"ם דק"ק פייערן און פאַר דעם רב אב"ד בק"ק ברעסלאו.

ר' צבי, דער שפּעטערדיקער רב אין קאַנין, איז אַ תלמיד פון ר' יהונתן אייבעשיץ זצ"ל. עס איז געווען גענוג צו דערמאָנען, אַז דאָס איז אַ תלמיד פון מחבר פונעם ספר „אורים ותומים“, (ער איז אין זיין צייט געווען דער גרעסטער פון די רבנים אין גאַנץ מזרח־אײראָפּע), אַז אַלע טירן זאָלן זיך פאַר אים עפּענען. (עס זענען באַקאַנט די מחלוקתן פון ר' יהונתן אייבעשיץ מיטן גאון ר' יעקב עמדין זצ"ל).

ר' יהונתן אייבעשיץ האָט געפירט גרויסע ישיבות — אלטונא און אַנדערע שטעט. נאָר געקליבענע תלמידים האָבן געלערנט ביי אים; צבי אַמסטערדאַם איז געווען צווישן די בעסטע פון זיינע תלמידים — אַ גרויסער תלמיד מופלג, ס'איז דעריבער פאַרשטענדלעך, ווער עס איז געווען דער ערשטער קאַנינער רב. אין יאָר 1810 ווערט ער אויפגענומען אַלס רב און אב"ד אין קאַנין. זכות ראשונות האָט אַרויפגעלייגט זיין גלאַנץ אויף דער שטאַט. אַ גרויסער בן־תורה און בעל־חכמה, האָט אין זיין צייט די עדה געשמט אַלס אַ שטאַט פון גוטע און ערלעכע יידן, מיט צדקה און מעשים טובים. ער האָט ליב געהאַט די

אַרעמע און שטענדיק מוסר געזאָגט די עשירים. ער האָט געגרינדעט אַ ישיבה, און זיינע תלמידים זענען געווען די זין פון די שענסטע באַלעבאַטים פון דער שטאַט. צווישן זיינע תלמידים זענען געווען גרשון זעליג לעבען, אַ זון פון ר' נחמן. די תקנות, וואָס ער האָט איינגעפירט, זענען געבליבן ביז דער לעצטער צייט. און הגם נאָך אים זענען געווען גאָר גרויסע רבנים, געהערט דאָך אים דער זכות ראשונות.

עטלעכע פערל פון זיין תורה-אוצר :

„מיר יידן זענען שטענדיק אַרומגערינגלט מיט שונאים, וואָס ווילן אונדז אומברענגען און אויסוואַרצלען די אמונה און דת, דעריבער דאַרפן מיר תמיד זיין „אָנגעגאַרטלט“ מיט כלי-זין; נישט מיט שווערד און אייזן, און נישט מיט פיזישע כוחות קאָנען מיר די גבורה באַווייזן, נאָר אין גייסט און גלויבן פון צדק קאָן דאָס פאַלק ביישטיין די שונאים. דאָס קאָנען און דאַרפן פלאַנצן די רבנים און צדיקים. לאַ בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות (זכריה צ"ו), ער קעמפט מיט די וואָס ווילן חרוב מאַכן דעם הייליקן בנין און מבטל מאַכן די מנהגים וואָס זענען איינגעפירט פון די פריערדיקע דורות. ער קעמפט, נישט רעכענענדיק זיך מיט זיינע פערזענלעכע פאַרלוסטן. פאַרשווייגט אייגענע עוולות. ער קעמפט מיט די גבירים פון דער עדה, וועלכע ווילן זיך לייכטער מאַכן און איינפירן אַ מער וועלטלעכן אַרט לעבן. אַ צדיק בכל דרכו וחסיד בכל מעשיו. ער זאָרגט פאַר די נויטבאַדאַרפטיקע און ספעציעל פאַר די פון דער עדה, וואָס זענען אַראָפּ פון זייערע נכסים. ער פירט איין אַ סך תקנות ווי אַזוי די עדה דאַרף זיך פירן, הגם די מערהייט זענען נישט מסכים מיט אים. ער איז אַ גרויסער מטיף מוסר און מיט זיינע הייסע דרשות לויבט ער די, וואָס טוען צדקה און וואָרנט די, וואָס באַגליען רשעות. וואָרפט אויף די זינדיקע אַן אַ פחד און ווייזט זיי אַן די ריכטיקע דרכים. זיינע וועגן זענען ענוות, האַלט זיך נידעריק מיט זיין חכמה און וויסן. ער וויל זיך נישט באַווייזן אַלס גרעסערער פון זיינע קעגנער און חנפּעט זיך נישט צו זיינע פריינד. זיין אַרט לעבן דאַרף דינען אַלס ביישפּיל, ווי אַזוי מען דאַרף זיך פירן. פיינט געהאַט חנופה און פאַרטריבן יעדן מלשין. געענטפערט יעדן אויף זיין פראַגע מיט כבוד, אַפילו דעם קלענסטן. ער האָט אָפּגעהיטן יעדן בן-תורה, ווי דאָס אַפּל פון אויג. געשטאַנען בתקיפות קעגן יעדן אָנגריף אויפן דת. געלייגט די גאַנצע האַפּענונג אויף די יונגע תלמידים וואָס דאַרפן זיין אין דער צוקונפּט די פירער פונעם פאַלק: „ווען די קליינע וועלן זיין גרויסע“. מען דאַרף אויך זאָרגן, אַז יעדער זאָל קאָנען טראַכטן פאַר זיין פיזישער עקזיסטענץ, ווען אַפילו זיי זאָלן טיילווייז מבטל זיין פון זייער לערנען תורה. דער יראת השמים דאַרף זיין פאַרבונדן מיט יגיעת-כפיים.



צורת פני הרב הנאון הנדול זקן ויושב בישיבה הצדיק מוה' :

צבי הירש אמסטערדאם

אב"ד ור"ם דק"ק קאנין במדינת פולין.

בנו של הנאון הנדול מוה' נחמן אמסטערדאם אב"ד ור"ם דק"ק פייזער וראב"ד בק"ק ברעסלאווא ושם מנ"ב.
ועד שמו וחכרו נתיסדה חברתנו יצי"ו די יכונה: ער ביאת ג"צ.

ר' צבי אַמסטערדאַם האָט נישט אָנגענומען קיין מתנות פון קיינעם, און נישט איין מאָל האָבן זיי בסתר אים מהנה געווען, אַז ער זאָל נישט וויסן, אַז דאָס איז אַ מתנה, ער האָט געלעבט בדוחק.

עס קומט די צייט אויפצונעמען אַן איידעם פאַר זיין טאָכטער. איז ער פון דער שופרא דשופרא. יוסף חיים, דער זון פון מוה"ר יצחק זעליג קרא פון דער מיוחסדיקער משפחה. זיין שלשלת היוחסין פון פאָטערס זייט שטאַמט פון דער משפחה, ר' חנינא קרא, וועלכער ווערט דערמאָנט פינף מאָל אין ש"ס, און פון דער מוטערס זייט — אַן אייניקל און אוראייניקל פון הגאון מהרש"ל, אַן אייניקל פון רש"י ז"ל. פאַרשטייט זיך, אַז ער בלייבט יאָרן לאַנג אַן איידעם אויף קעסט. דער יונגער איידעם האָלט דעם שווער פאַר אַן אייגענעם פאָטער. ער לערנט ביי אים תורה און מידות און בלייבט אים דאָנק-באַר זיין גאַנץ לעבן.

ר' יוסף חיים קרא ווערט שפעטער אויפגענומען אַלס רב אין וולאַז-לאָוועק. ער איז אַ מחבר פון עטלעכע ספרים — „מנחת שבת" אַרויסגעגעבן תר"ז — 1847 על פרקי אבות. די צווייטע אויסגאַבע תר"מ — 1880. „קול אומר קרא", ד' כרכים — אַרויסגעגעבן תרכ"ו — 1866. קונטרס „טבח ותכן", על שחיטות ובדיקות ובסוף „יורה ומלקוש", אַלס ספר ה' פון „קול אומר קרא", ספר הספדים על גדולי ישראל ודרושים למועדים ומעמדים שונים.

ר' צבי הירש אַמסטערדאַם זצ"ל איז נפטר געוואָרן בשיבה טובה, באַוויינט פון דער גאַנצער עדה אין יאָר תר"ט — 1849. אויף זיין קבר האָט די קהילה אויפגעשטעלט דעם ערשטן אהל אויפן נייעם בית הקברות: אויף דעם אהל זענען אויסגעקריצט די ווערטער:

„פ. נ. הגאון רבינו צבי הירש, בן לאותו צדיק הגאון ר' נחמן אַמסטערדאַם זצ"ל, נפּט' ב' אייר תר"ד תנצב"ה (1849)."

אין דעם ספר „יורה ומלקוש" געפינען מיר דעם הספד איבער ר' הערש צבי אַמסטערדאַם זצ"ל. פון דעם הספד לערנען מיר וועגן דעם צדיק און גאון.

דעם הספד פאַרענדיקט ר' יוסף חיים קארא פאַלגנדיק:

„...הן הנספד היה לאב לי, ממקורו שתיתי דעת ויראת אלהים מבארו שאבתי מימי עולמי, ורויתי ממקורו מקור לא אכזב. גם הייתי לאיש כי הקימוני ה' לרועה בעדר ישראל, וכל טוב ההשכלה מידו היה לי ומדותי אך תרומת מדותיו הם. ואני מביט בכל הככר הזה בחוג הערים אשר סביבותינו (חלילה לי לומר כי לא נשארו בישראל גדולי אנשי שם) ולא אדע אם אוכל לקרא לאחד בשם רבי אלופי ומיודעי, כמו חותני הצדיק ז"ל...".

צו דער יאָרצייט פונעם נפטר איז דער רבי יוסף חיים קרא מחבר פאַלגנדיק קלאַגליד:

העיר קונין תתיפח ותאמר

א.

הוי ; גלמדה נשארתי, כאשה לא רחמה,
רכב ישראל ופרשו, כסהו רגבי אדמה,
מרעים עלי יקומו יאמרו ידנו רמה,
בנפול הגבור בעם ויאבדו כלי מלחמה,
מי כמוהו יאזר חיל, מי ילחם בעדנה ?
מי יורנו ארח צדק, ויאיר נתיבותינו ?

ב.

בכו אתי שמי שחק על מות רב פעלים,
פקודתכם, חפץ אור עלי חלד וגסו הצללים,
ועל שדמת תבל הריק ברכה, מטר, וטללים,
והנה בִּלְהָה ברחובות, גם אבל באהלים,
על הלֶקַח ארון אלהים, דמוע ידמע כל עין,
אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין,

ג.

מפעלות צדיק בכל דרכיו, באין אמר ודברים,
יגיד מוסר בראש מרומים לפי קרת יד שערים,
אליו יבימו ישישים, ינהרו אחריו נערים,
לאור עלילותיו ילכו ארח משפט ומישרים,
אולם אהה נכבה אורו, שבת שמחה וגילה,
נחנו כעורים באפלה לא נדע מצוא מסלה,

ד.

גם אני הגבר (הדורש) ממקור לא אכזב שתיתי,
מבאר חכמתו שאכתי שבעתי ורויתי,

מצוא מורה כמוהו בחוג סביבי לשוא קויתי,
על כן אמרתי בפשע עמי בחטאת עדתי,
לקח מנחם כתר החכמה זר תפארה,
צבי חמדת ישראל עלה שמימה בסערה,
אך מחביון עוזו עודנו צדקו יביע,
אף אם חטא רבים נשא בעד פושעים יפגיע,
זכרון צדקתו לא תשכח מבני בנים
עד ימחה ה' דמעה מעל כל פנים.

(ספר „יורה ומלקוש“, עמ' 423)

הרב צבי הערש אורבאך זצ"ל

(1849—1883)

נאך דער פטירה פון הרב הגאון צבי הירש אמסטערדאם, וועלכער האָט געלייגט די ערשטע יסודות און מנהגים פאַר דער קהילה, זוכט די געמיינדע דעם נאָכפאלגער. דער גורל פאַלט אויס אויף דעם יונגן און באַגאַבטן רב צבי הירש אורבאך פון ליסא (לעשנא) דער זון פון רב מנחם בן חיים ז"ל. דער פאָטער, רב מנחם אורבאך, איז געבוירן אין ליסא אין יאָר 1773, געווען פון די באַקאַנטע געלערנטע און אָנגעזעענע קהילה־מיטגלידער און גע־האַלפן אַרויסגעבן זיין פריינד הרב ר' לייב קאלישערס „היד החזקה". אין יאָר 1823 ווערט ער אויפגענומען אַלס רב אין אַסטראָוו. ביים אויס־וויילן אים אַלס רב האָט זיין שווער, ר' יואל בן הירש האַלבערשטאַם פון ליסא, געגעבן דער אַסטראָווער קהילה אַ הלוואה פון 400 טאַלער, וועלכע די קהילה האָט זיך פאַרפליכטעט צוריקצוצאָלן אין 6 ראָטן. (ר' האַלבערשטאַם איז גע־שטאַרבן אין ליסא אין 1832). רב מנחם שרייבט אַ הקדשה צום ספר פון זיין זיידע און איז פון די הותמים פאַרן רב עקיבא אייגער. ער איז נפטר געוואָרן אין 1848. די קהילה אין אַסטראָוו פאַרזאָרגט די אַלמנה חיה שרה און די יתומים. זיין איידעם איז דער באַקאַנטער רב מאיר לייביש מלב"ם, רב אין קעמפנאָ. בוקאַרעשט, לענטשיץ און מאָהילעוו. רב צבי הירש איז נאָך אַלס יונגעראַמן אַ באַקאַנטע פערזענלעכקייט אין

דער ליסער תלמודישער וועלט, הייבט אן זיין רבנישע קאריערע אלס דיין. ליסא (לעשנא) איז צו יענער צייט א שטארקער רבנישער צענטער. אין 1845 שרייבט ער אונטער די אפראבאטע פאר יהושועלע העשעל קוטנער, און זיין ספר „האמנה והחקירה“, וועלכעס דערשיינט אין ברעסלאו (1847), חתמעט אויך אויף פארשידענע באשלוסן אין נאמען פון דעם ועד־הרבנות.

ער האט חתונה מיט מרת הינדע, די יינגסטע טאכטער פון רב אליעזר ליפמאן ראויטש. רב ליפמאן ראויטש איז דיין אין ליסא, איינער פון די אנגעזעענע מלומדים אין דער שטאט. אין 1817 באקומט ער א וואכנגעהאלט פון 4 גילדן (פעסט אנגעשטעלט). אין 1818/19 באקומט ער א יערלעך געהאלט פון 308 פוילישע גילדן. ר' ליפמאן האט איין זון און דריי טעכטער. די ערשטע — ביילע, איז געשטארבן יונג אין 1832, זיין זון, רב צבי הירש ראויטש, איז רב אין זאקראטשיס, די צווייטע טאכטער האט חתונה געהאט מיטן באקאנטן רב וואלף העלדענשטיין, און די יונגסטע, הינדע, מיטן רב צבי הירש אורבאך (1844) — דעם צוקונפטיקן רב אין קאנין.

אין יאר 1844 פארנעמט ער דאס ארט אלס רב אין בית־המדרש אין ליסא, לויטן באשלוס פון ראבינאט און דעם ועד הבית־המדרש אויפן כסא רבנות, וואס איז באפרייט געווארן נאך דער פטירה פונעם רב הירש בן ראובן. אין יאר 1849 ווערט רב צבי הירש אורבאך אויפגענומען אלס רב אין קאנין. די קהילה לייגט אויף אים ארויף די קרוין פון תורה און כבוד.

ער דערווערפט זיך גלייך די סימפאטיע פון אלע קרייזן, מגיבט אים אפ דעם גרעסטן אפשאץ. דא באווייזט ער זיך אין זיין גאנצער פראכט און גרויס־קייט אין תורה און חכמה. גיט ארויס זיינע פירוש׳ס „דברי תורה“ צום חושן משפט, וועלכע ווערן געדרוקט אין 1881 אין ווארשע. אויך די קריסטן זעען אין אים א געטלעכן מענטש. מ'שאצט אפ זיין גרויסע חכמה און זיין נאמען פארשפרייט זיך אין דער גאנצער למדנישער וועלט. רב שיעלע קוטנער האט וועגן אים געזאגט, אז ער איז פון די ראשונים אין זיין ארט לערנען. ער פירט אן מיט דער ישיבה און פון איר קומען ארויס די בעסטע תלמידים, ווי וואלף לייב ראבע, דער שווער פון ראט, וואס איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל און און דארט געשטארבן; וואלאכאוויטש און אנדערע.

דאס פאלק דערציילט וועגן אים פיל לעגענדעס פון זיין גרויסקייט און איבערמענטשלעכער קראכט, דאס איז דער גרעסטער באווייז ווי אזוי מ'האט אים געזען און באוונדערט.

מיר געבן ווייטער איבער עטלעכע לעגענדעס, געהערט כון אונדזערע עלטערן און פריערדיקע דורות.

1. ווען די צדדים האבן נישט געוואלט אַמאַל מקיים־פסק זיין, האָט ער אַ קלאָפּ געגעבן מיט דער האַנט אין טיש, און אַלע פינגער בלייבן אויסגעברענט אין האַלץ.

2. איינער פון די איינוווינער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו קומען פאַרן בוררות, האָט ער געזאָגט, אַז ער וועט שוין וועלן, וועט עס אָבער זיין צו שפעט, אין דעם זעלבן טאָג איז ער אַראָפּגעפאַלן פון גאַנצק און צעבראַכן אַ פוס און געלאָמט ביזן טויט.

ער איז אַ געשוועסטער קינד פון ר' חיים אורבאַך רב דק"ק לענטשיץ פון די גאָר גרויסע.

ער האָט אַ טאָכטער און דריי זין. די טאָכטער האָט חתונה נאָך קלעטשעוו. דער ערשטער זון, רב יהושע פאלעק, ווערט רב אין פלאָצק.

דער צווייטער זון ר' מנחם אין ראָוויטש, דער יינגסטער, ר' איציק, בלייבט אין קאַנין.

ער איז נפטר געוואָרן אין 1883 אין שבת קדש, ווערט געבראַכט צו קבורה צו מאָרגנס. די גאַנצע שטאָט יידן און קריסטן נעמען אַנטייל אין דער לווייה, די גרעסטע רבנים פון פוילן באַטייליקן זיך מיט הספדים. די קהילה פאַר־פליכטעט זיך אויסצוהאַלטן די אַלמנה און בויט אויס אַ גרויסן אהל איבערן קבר מיט אַן אויפשריפט: פֿ"נ הרב הגאון הצדיק מו"ה צבי הירש בן הרה"ג מו"ה מנחם אורבאַך ז"ל, נ' בש"ק כ"ב אדר ב' ונ"ק למחר שנת תרמ"ג לפ"ק, ת. נ. צ. ב. ה.

אין דער זעלבער צייט אָדער באַלד נאָכדעם זענען נפטר געוואָרן 3 גאָר גרויסע רבנים גדולי ישראל: הגאון הגדול מו"ה ישראל סאַלאַנט שהיה מקדם אב"ד דק"ק קאָוונא ומנח"ר בק"ק פאריז, והגאון הצדיק הנשגב מו"ה שמעון סופר אב"ד דק"ק קראקא והגאון מו"ה צבי אורבאַך אב"ד דק"ק קאַנין.

די רעליגיעזע וועלט זעט אין דעם אַן עונש מן השמים און דרשות ווערן געהאַלטן אין אַלע בתי־מדרשים מיטן צוועק צו פאַרבעסערן די מידות ביים פאַלק. רב יוסף חיים קאַרו אב"ד וואַלאַלאָוועק, איז מספיד אינעם ספר „יורה

ומלקוש" זייט 39 און פאַרענדיקט זיין הספד:

חבל על דאבדין ולא משתכחין, וקורא אני עלי, קרוב אלינו האיש מגואלינו הוא, כי זה הגאון מו"ה צבי אורבאַך רב בק"ק קאַנין ושם מנה"ר הוא קרוב למקומינו ואנו מברכין ברכת הנהנין מדברי התורה אשר כתב על ספרו, גם מגואלינו הוא, כי היה נצר ממשפחתי המיוחסת, כי יש לנו אב זקן לשנינו, והוא ניכר ממקומו, כי כל עדתו אהבו אותו ויראו מפניו, ושבתו בפיהם, ע"כ בדואי לא נשכח לעולם המחלה אשר חלה ד' בנו, ולקח שלשה מיטבי צעד האלה נתפשב דרכינו ונחקרה ונשובה עד ד' להרבות צדקה וחסדי לגדל בנינו

לח"ת אולי יקומו בקרבנו אנשים אשר ישלמו ת"ז שם, ואז גם נשמת הצדיקים האלה ילמדו עלינו זכות לפני הקב"ה, ויגן בעדינו עד יבולע המות לנצח, ויבא ג"ל במהרה בימינו, אמן. —

נאך דער פטירה פונעם רב אנטוויקלט זיך אין דער שטאט א גרויסע מחלוקת וועגן איבערנעמען דעם כסא רבנות אין קאנין, די ארטאדאקסישע קרייזן זענען קעגן זיין זון רב איציק, וועלכער איז לויט זייער מיינונג נישט גענוג מוסמך צו פארנעמען דעם הייליקן ארט, דער עיקר און פסקנים, נאך גרויסע קריגערייען האט מען באשלאסן א בוררות, וועלכער האט געפסקנט, אז רבי איציק ווערט רב מיטן תנאי, אז מ'זאל צו אים צונעמען נאך א מורא הוראה. דער גאנצער ענין האלט אבער אן נאר עטלעכע וואכן, ווייל אינצווישן איז ארויס א דעקרט פון דער רוסישער רעגירונג, אז אלע דייטשע אויסלענדער, וועלכע וווינען אין רוסלאנד, מוזן פארלאזן די אמטן און אפילו פארלאזן ס'לאנד, און ווייל דער רב אורבאך שטאמט פון דייטשלאנד (ליסאן) האט דער רב יצחק נישט געקאנט זיין מער רב. דאס געזעץ איז ארויס דערפאר, ווייל אויך פון דייטשלאנד, האט מען ארויסגעשיקט די רוסישע אויסלענדער. רב איציק ווערט שפעטער רב אין בערלין, רב פאלעק, זיין ברודער וועלכער איז רב אין פלאצק, מוז אויך פארלאזן דאס לאנד, וועלכער איז אין קורצן נאך דעם נפטר געווארן.

די רבנית איז געשטארבן 7 יאר נאך איר מאן אין יאר 1880.

הגאון רבי צבי הירש אורבך רבה של קונין

רבני משפחת אורבאך, הנה אחת המשפחות המיוחסות ביותר בעולם הרבני וגזע היחס שלה נמשך עד דוד המלך ע"ה (מגילת היוחסין נדפסה בספר שהוצא על ידי הרב צבי יחזקאל מיכלזון מועד הרבנים בוורשא שנספה על קדוש השם).

ראש וראשון למשפחת רבני אורבאך היה הרב ר' חיים אב"ד לינטשיץ מחבר ספר „דברי משפט“, גאון גדול וצדיק יסוד עולם, אלה הם התוארים בו מכתירים אותם הגאון ר' עקיבא איגר, והגאון בעל „חוות דעת“ מליטא. בראש הספר „דברי משפט“ — שנדפס בשנת תקצ"ו, על ידי בניו הגאונים ר, מנחם אב"ד אוסטורוב ור' יצחק איציק אב"ד פלאצק-לינטשיץ — נאמר כי אביו של ר' חיים ערך תקון חצות עם ירמיהו הנביא, מעניין שמשפחת רבני אורבאך לא היו חסידים, והיו „אשכנזים“ מובהקים ובכל זאת כותבים בשער הספר כדברים הללו, (את פירטי האגדה הזאת כתבתי ב„ספר לענטשיץ“) כאמור היה ר' מנחם אב"ד אוסטורוב בנו בכורו של ר' חיים אורבאך, ר' מנחם היה צדיק ונשגב הוא אשר הנהיג והפיץ את מנהגיו של אביו ר' חיים, שהיה מופת הדור בצדקתו ובלבו החם, לכל עני ונדכא, „אבי העניים“ קראו לו בזמנו, אין גבול לאגדות שהתהלכו סביב אישיותו.

גם ר' מנחם נהג כמו אביו ובערב יום הכיפורים לפני כל נדרי היה מתפטר מהרבנות, ורק אחרי הנצרת הקהל נעתר לקבל על עצמו שוב את עול הרבנות, ואמר עכשיו שעליתי לגדולה, ואמרו חכמנו, אין אדם עולה לגדולה אלא אם כן מוחלין לו כל עוונותיו, — ועל כן יכול אני עכשיו לומר לכם תוכחה, כיון שאני עצמי עתה מנוקה מעוון. —

בנו הרב הגאון רבי צבי הירש רבה של קאנין, היה נקרא בפי סבו רבי חיים, בשם: „דער גאלדענער הירש“, וסבו הפליג מאד בשבחו של נכדו זה, שראה בו התגלמות כל שאיפותיו.

רב צבי הירש היה חבר בבית דינו של הגאון הפוסק רבינו יעקב מליסא בעל „חוות דעת“, ובכל מקום שהגאון מביא בספרו „נתיבות המשפט“ חלק א' את השם ר' צבי הירש כוונתו לרבי צבי הירש רבה של קאנין.

ר' צבי הירש חיבר ספר חשוב על חושן משפט בשם „דברי תורה“, וכגדלותו בתורה כך גדולתו בחכמה ובמדות, סיפרו עליו, שפעם לא הרגיש טוב, והזמינו את הרופא לבודקו. הרופא ראה את לשונו ואמר: רבי! אייער צונג

איז נישט ריין! רבי, לשונך אינה נקיה! גנח רבי צבי הירש ואמר: „ווער האָט היינט אַ ריינע צונג?“ „למי יש היום לשון נקיה?“ — כך היה בכחמה ובחיוך על שפתיו משמיע דברי תוכחה ברמז קל.

לרבי צבי הירש היו שלושה אחים ואלה הם: הרב ר' יעקב אב"ד יארטשין בפרוסיה. הרב ר' מאיר מקמפנא, והרב ר' אליעזר מאוסטרוב הנקרא בשם „דער פרומער לייזער“.

אחות אחת של ר' צבי הירש נשואה היתה לבן דודו הרב רבי מאיר אורבאך בעל „אמרי בינה“ אב"ד קאליש — ירושלים. מאחות זו הנשואה לרבה של קאליש, נולד בן בשם רבי משולם מסומפאלנא, אשר כיהן אחר כך כרב בעיר קאנין.

לרבי צבי הירש היו ארבעה בנים, רבנים גדולים ומפורסמים שנולדו לו בקאנין, ואלה הם:

- (א) הרב יהושע פאלעק אב"ד בבריסק־דקוי, פלאצק, ברלין.
- (ב) הרב מנחם אב"ד בקראטאשין.
- (ג) הרב יואל זאב אב"ד בגאלוב.
- (ד) הרב יצחק איציק, רב בפרנקפורט ובברלין, חתן ואחיו הבכור ר' יהושע פאלעק.

„דער גאלדענער הירש“ הוא הרב ר' צבי הירש אורבאך היה הודה ותפארתה של העיר קאנין בדורו ובדורות הבאים.

ובעברנו על קורות דברי הימים של קאנין, רשימת רבניה מהתקופות הקדומות עד לחורבנה המוחלט בשנות השואה והחורבן, אנו מגיעים למסקנא. כי היה ביהודי קונין משהו מיוחד אשר משך גדולי ישראל בעלי שאר רוח לבא ולכהן פאר בעיר זו, ולוותר על ערים גדולות ונצורות, וה„משהו“ הזה, הוא: כבוד בתורה במלא מובן המילה, אצילות נפשות טבעית, ובריחה ממחלוקת. ויהיו נא אמרינו אלה לרצון ולזכרון, לפני דייני אלמנות ואבי יתומים, לזכרם של קדושי קהלת קאנין הנאצלים, הרגיניו גוים עמו, כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו.

הרב ר' צבי ביז'ונסקי

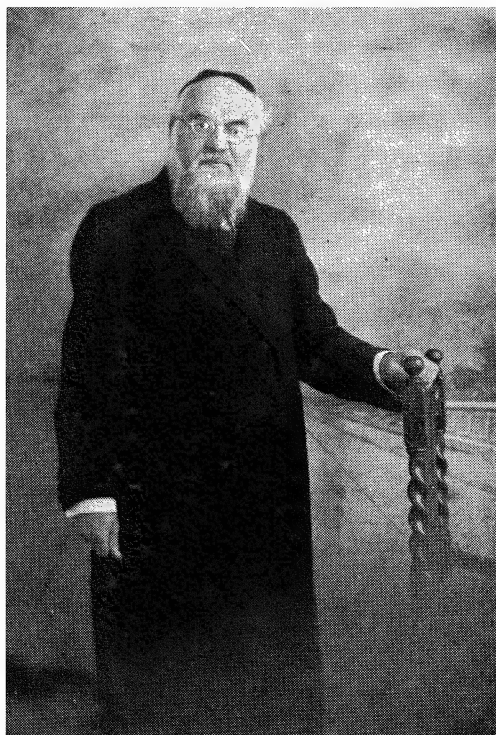
קונין היתה ידועה כעיר משכילים, אך את רבניה אשר שימשו בה בקודש בחרו להם מגדולי התורה בתקופה ההיא.

בשנת תרמ"ד — 1884 אחרי פטירתו של הרב ר' צבי הירש אויערבאך זצ"ל, העלו על כסא הרבנות בקונין את סבי הרב ר' צבי הירש ביז'ונסקי זצ"ל, אשר כיהן עד אז כרב בעיר וישיגרוד ודוברין.

נשארו עוד יחידי סגולה מהתקופה ההיא אשר הכירוהו וזוכרים אותו. כמו ר' יעקב יהודה סרנה בלונדון וכן ר' צוקרמן החי בתל-אביב, וכן מזה ששמעתי מפי ר' יהודה ביז'ונסקי ז"ל, אשר היה נכדו האהוב, כי בהתיימותו בצעירותו מאביו ר' נתן נטע ז"ל, התחנך אצל סבו וקיים בו את הכתוב כי „בני בנים נחשבים כבנים” — מצטייר דיוקן מענין להפליא של רב גדול בישראל בתקופה ההיא.

הוא היה חסיד קוצקאי, ואח"כ מחשובי החסידים של ה„שפת אמת” זצ"ל, ממיסדי השושלת של גור. עוד מלפני עלותו לרב בקונין, שמו הלך לפניו כגאון וגדול ביראת שמים, ויחד עם זה היה גם בעל השכלה, לפי המושגים של הימים ההם, שלט בשפה הרוסית, אשר היתה אז שפת השלטונות, ולפני התקבלו לרב בקונין נבחן בידיעת השפה ועמד בה. היה מתהדר בלבושו בבחינת „תלמיד חכם אסור שיימצא רבב על בגדיו”, בעל קומה זקופה והדרת פנים, והיה מעורר כבוד בהופעתו ובהליכותיו הנעימות. אם כי תומכיו העיקריים היו מחשובי חסידי גור בקונין כמו ר' ברוך דוֹ'אלושינסקי, ר' משה ליפשיץ ועוד, הרי מיד התחבב על כל בני העיר המשכילים אשר הם היו רוב רובם של האוכלוסיה היהודית ומהם היו מורכבים פרנסי הקהילה, כולם כיבדוהו וחיבבוהו, על אשר ידע להתעלות מעל לקטנות, וטיפח את הרבנות כמסוד אשר ראוי להכרה והוקרה וזכה לכתר של נציג כל הקהילה בקונין כלפי פנים וכלפי חוץ.

בני העיר יודעים את הסיפור כי מנהגו היה לנסוע פעמים מספר בשנה ל„שפת אמת” בגור, ובאחת מנסיעותיו, כאשר לן כמה לילות באכסניות אשר בדרך עד הגיעו לגור, קרה לו המקרה כי שלוש פעמים נפל ממיטתו בעת שישן, בהגיעו לרבי, סיפר לו על המקרים אשר קרו לו, אז אמר לו ה„שפת אמת” בזו הלשון: הרב מקונין, כתוב ו„שבע פעמים יפול צדיק וקם”, ואם נפל



הרב נתן גרונעס, חתנו של הרב ביוזנסקי ז"ל
הרב נתן גרונעס — דער איידעם פון הרב בעזשינסקי

שלוש פעמים וקם הרי כמעט וחצי צדיק הוא. וכפי שסיפרו עליו, הרי ביושרו ומעשיו הטובים נראה שהתקרב למדרגה זו.

היו לו שתי בנות ושני בנים, אחד מהם, ר' מיכל, פנה ועסק במסחר בעיר לודו' והשני ר' נתן נטע ז"ל — סבי — היה איש תמים ועדין נפש, חסיד גדול ולמדן מופלג. הרב ר' צבי הירש חשב כי בבוא הזמן יעלה ויירש את מקומו וימשיך את שושלת הרבנות בקונין בינתיים שימש תקופה קצרה כשו"ב אך כעבור זמן מה בא לאביו, הניח על שולחנו את ה"חלק" באמרו כי אינו יכול להמשיך ולהיות שוחט כי אינו יכול לראות דם, עזב את ה"שחיטה", ונשאר לשבת על התורה בעזרו לאביו ברבנות — כדיין.

מנהגו היה להשכים קום מדי יום ביומו, וללכת ל"מקוה" לטבול, ופעם בחורף כאשר המים היו קפואים לקח אתו קרדום ופרץ את מעטה הכפור, ירד

וטבל, ומיד אחרי זה חלה בדלקת הריאות וכעבור שלושה ימים נפטר מן העולם. כך גז חלומו של סבי הרב להשאיר יורש לכסא הרבנות.

אחרי פטירת בנו דאג לאשתו ולארבעת ילדיו היתומים, שתי בנות חנה בילה ושרה לאה, וכן שני בנים ר' העניך וכן אבי ז"ל ר' יהודה, אשר גידלם וחינכם כאילו ילדיו היו. אחת משתי בנותיו חנה בילה השיא לאברהם צעיר ר' אשר גרוניס, קרוב משפחה של ה"חידושי רי"ם" גאון גדול בתורה, ואחרי שלמד אצלו כמה שנים והיה לרב בעיירה ווילטשיך, ומשם עבר להיות רב בקרדיף עיר הבירה של ויילס אשר באנגליה, ושם התפרסם כאחד הרבנים המלומדים באנגליה. הוא היה גם ידוע כחובב ציון גדול אך חלומו לעלות ארצה לא התגשם כי נפטר בגיל צעיר בשנת 1933.

אשתו של סבי ר' נתן נטע ז"ל — הסבתא חיה היתה ידועה כ"צדקת", ואנשי קונין ראו להם כזכות לקנות אצלה שמרים ונרות לשבת כדי לפרנסה בכבוד, בערוב ימיה הגורל המר לה ונפטרה אחרי שנפגעה בתאונת דרכים ע"י מכונית שהיתה נהוגה בידי אחד מעשירי הגויים בסביבה.

אחרי שהרב ר' צבי הירש ביז'ונסקי שימש 21 שנים כרב בקונין נפטר בשנת תרס"ה (1905), באותם הימים עבר הנהר „ווארטא" על גדותיו והציף חלק גדול מהעיר והדרך שהובילה לבית הקברות, ולא היתה דרך אחרת לערוך את ההלוויה, אלא לאסוף קרשים מכל סוחר העצים אשר בקונין, סידרו מהם גשר מבית הכנסת עד לבית העלמין, וכך הובילוהו כל בני העיר ורבני הסביבה למנוחת עולמים.

לאחר ממתנגדיו, אשר היו דווקא מבין החסידים הקנאים, שימש מקרה זה כראיה והוכחה כי כנראה נענש הרב בגלל „חטאיו" על אשר נתהדר מדי בלבושו, ולבש תמיד מכנסים מגוהצים בקמט, ושרוולי כתנתו היו מגוהצים ומנז'טים, בימים ההם נראה שגם זה ל"חטא" נחשב לרב בישראל.

מתוך רוב אהבה והערצה לזכרו החליטו בני העיר לקרוא לכל ילד אשר יולד תוך השלושים מיום פטירתו בשמו — צבי הירש, וכך כל הילדים שנולדו בתקופה זאת נקראו על שמו. על קברו הקימו „אוהל", ליד קבר בנו האהוב ר' נתן נטע ז"ל, והרבה מבני העיר הלכו להשתטח על קברו. וזכורים לי הפתקים (קוויטלעך) שהיו מונחים תמיד על קברו בהם יהודים תמימים רשמו את „מכאוביהם" ובקשותיהם לישועה.

כן זכור לי כי בכל „יאָרצייט" שלו היו מדליקים בבית המדרש הרבה נרות זכרון לזכרו, וכנהוג בין יהודים „אנשי מעשה" למדו פרקי משניות ושתו „לחיים" לזכרו.

עם פטירתו השאיר אחריו הרבה כתבי יד, ובצוואתו אשר נשארה אצלנו בבית הוא הוריש לאבי ר' יהודה ז"ל את כל ספריו וכתבי היד, את השטריימל

זבגד משי של שבת, וכן החותמת שהשתמש בה בתור רב — חותמת עגולה ממתכת ועליה היה חרוט „צבי הירש ביעז'ונסקי אבדק"ק קונין", כך בפשטות בלי תוארים של רב או גאון וכד'.

ליתר נכדיו הוריש סכומי כסף קטנים, כנראה שזה היה כל רכושו, כי היה בין המסתפקים במועט.

איתרע המזל ובשנת 1914, בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, ואבי ז"ל עבר לגור לעיר קאליש, אשר היתה הראשונה אשר הגרמנים שרפוה, ובין היתר היו למאכולת אש כל הספרים וכתבי היד שאבי ירש ממנו וזוכרני שאבי אף פעם לא הזכיר את כל רכושו שאבד לו אז, אלא תמיד דיבר בדאבון לב על אבדון הספרים וכתבי יד שהוריש לו סבו. על פי מקרה מצאתי כתב יד אחד ויחיד בלונדון אצל בן דודי צבי הירש ז"ל בן הרב אשר גרוניס ז"ל.

יד השטן הגרמני אשר השמידה את יהדות פולין המפוארת, ולא השאירה זכר ממיליונים של משפחות, ניתקה גם את השלשלת המפוארת של כל משפחת הרב צבי הירש ביעז'ונסקי ז"ל. וישמשו נא שורות אלה כמצבה וציון לזכרם אשר אין איש יודע את קברם והם: אבי ז"ל ר' יהודה התם והישר ואמי המנוחה פייגל, שלוש אחיות: אסתר, חנה, איטה רבקה וחיה, ואחי יחידי הירש משה, דודי ר' חנוך ביעז'ונסקי, אשתו, שני בניו ובתו, ודודתי שרה ליבא לבית ביעז'ונסקי ובנה יחידה אברהם חיים, כולם אצילי נפש וזכי הלב, אשר מלים לא יתנו את היתמות האופפת את החי השריד היחידי ממשפחה מסועפת זו.

צווישנצייט

קאָנץ ווערט נאָך דער פטירה פון די 3 גרויסע „צבי הירשס" אַ צוצינגס־אַרט פאַר רבנים, און פיל זוכן וועגן אויפגענומען צו ווערן אַלס רב אין קאָנץ. עלטערע רבנים, ווי אויך יינגערע, שיקן שליחים צו דער קהילה און ווענדן אַן אַלע מיטלען צו דערגרייכן דעם כסא־הרבנות. עס קומען רבנים פון אַלע עקן פוילן, אויך פון וואַרשע, צו האַלטן שבת דרשות אין דער גרויסער שיל. ליידער איז נישט פאַראַן קיין הסכמה פון אַלע שיכטן, און נישט יעדער רב איז מסכים אויפגענומען צו ווערן דורך אַ טייל פון עולם. זיי פאַרלאַנגען די איינשטימיקייט פון אַלע קרייזן, הן פון די חסידים, הן פון די מתנגדים, וואָס זענען אין קאָנץ תמיד די מערהייט.

דער ערנסטער קאָנדידאַט איז רב מנה מרדכי זלאָטניק אבדק"ק זאָקראַטשים (נישט ווייט פון וואַרשע) דער ווייטער ציטירטער אַפּשריפט פונעם כתב־

הרבנות איז איבערגעשיקט געווארן. צו אים דורך ר' אליהו פענדזעל, וואס איז אין זיין צייט געווען דער פירער פון דער יידישער קהילה.

„אחרי מותו של הרב ר' צבי הירש ביזשונסקי החליטו מנהיגי הקהילה בקונין לשים את כתר הרבנות על ראש ר' מנה מרדכי זלוטניק, אבד"ק זאקרוטשים. וזהו העתקת כתב הרבנות שנשלח לו ע"י ר' אליהו פנדזל.

יום ג' פ' ויקרא, קונין תרס"ו (1906) *.

לכבוד הרב הגאון וכו' הראב"ד בעיר זאקרוטשין.

הנה כפי ששמע כבוד תורתו עומדת עתה בעירנו על הפרק שאלת הרבנות. ובהיות שעירנו היא עיר הגונה המונה בקרבה כשבע ולו שמונה מאות משפחות, כי לכן החלטנו אנחנו מנהיגי העיר וראשיה, לשים את כתר הרבנות על ראש רב הגאון גדול בתורה, שיהיה כוחו גדול בדרוש, ושתהיה לו גם ידיעה הגונה בידיעות חיצוניות להויות העולם, שיוכל לנהל את עדתנו באורח מישור ולהביא סדרים נבונים בכל עניני העדה לטובתו ולהצלחתה.

ובהיותנו מבקשים אחר קאנדידטים הגונים שמענו את שמע כת"ר במכתבנו זה ולקראו אחר כבוד, שיואל להטריח את עצמו ולבא אל עירנו על איזה ימים להתודע אל אנשי עדתנו ולשאת לפנינו את מדברותיו והיה כאשר יפיק רצון מאת בני עדתנו, ומקוים אנחנו כי כן יהי, אזי יקבל בעה"ש כב' לטובתו ולטובת עדתנו.

אנחנו מצדנו מתכבדים להציע לפני כת"ר שיואל לבקרנו תיכף אחרי ההפ' הבע"ל, אבל ואם מפני איזה סבה לא יוכל כת"ר לבוא לזמן המוגבל מצדנו, יואיל נא כת"ר להגביל לנו מצדו זמן קבוע, מתי יוכל לבוא אלינו ולהודיענו על דבר זה תומ"י

ברגשי כבוד ויקר
מנהלי העדה (החתומות חסרות) "

ר' מרדכי זלוטניק ווערט אינצווישן רב אין פלאצק

א גאנץ יאָר דויערט ביז די קהילה באַשליסט זיך אויפצונעמען דעם רב יעקב ליפשיץ.

די פריערדיקע רבנים האָבן געשטאַמט פון מערב פּוילזנער געגנט און דאָס מאָל פון אַ צווייטער זייט — פון צפון — קורלאַנד.

* דער דאָקומענט איז צוגעשיקט געוואָרן דורך ה' י. ל. סארנא.

הרב יעקב ליפשיץ זצ"ל

נאך לאנגע רייסענישן איז באשטימט געווארן אויפצונעמען אויפן כסאד
הרבנות איינעם פון די דריי ברידער רבנים ליפשיץ:

- (1) איינער ווערט אויפגענומען אלס רב אין זדונסקא וואלא.
- (2) רבי יחזקאל ווערט אין יאר 1906 רב אין קאליש.
- (3) אין דעם זעלבן יאר נעמט די קהילה אין קאנין אויף איר לעצטן רב,
ר' יעקב ליפשיץ. ער איז געבוירן אין דער שטאט סרידניק (קאוונער גובערניע).
זיין פאטער — ר' הלל — איז געווען איינער פון די גרויסע רבנים און פירט
זיין שושלת דורות לאנג רבנים.

רב יעקב ווייזט זיך ארויס נאך יינגערהייט ווי אן עילוי, לערנט ביי די
בעסטע מלמדים. ער לערנט און דערציט זיך אין „בית התלמוד לנערים“ אין
קעלם, וועמענס גרינדער איז געווען ר' שמחה זיסל, מ'רופט אים דער „זיידע
פון קעלם“, פון די בעסטע תלמידים פון ר' ישראל סאלאנט, וועלכע פירן אן
די מוסר-באוועגונג ביי יידן.

ר' שמחה זיסל גרינדעט אין יאר תרכ"ח אין קעלם דעם „בית התלמיד“
פאר דערציונג פון יונגע בחורים אין גייסט פון מוסר. די ישיבה לייגט פיל
אויפמערקזאמקייט חוץ פון די לימודי תורה, אויך אויף אנדערע געביטן, וואס
זענען אין דער צייט נישט אין פראגראם פון די תורה אַנשטאַלט, ווי צ. ב.
תנ"ך, עברית, דקדוק, רוסישע שפראך. דא לייגט מען פיל אַכט אויף וועלטלעכע
דערציונג, פינקטלעכקייט און זיבערקייט.

דער מוסד ווערט באטראכט אלס „בית אשר בכל פינותיו רחפה אצילות
תפארת והדרת קודש“.

רב הלל ליפשיץ, דער פאטער פון ר' יעקב, דערמאנט מיט לויב דעם
אַנשטאַלט. ער שרייבט, אַז ער האָט זיינע צוויי זין איבערגעגעבן צו דערציען
אין דעם מוסד, און עס איז אַנצונעמען, אַז איינער פון די צוויי זין איז ר' יעקב.
עס איז דעריבער קלאַר, אַז די דערציונג, וואָס ער האָט דאָרט באַקומען באַגלייט
אים אין זיין ווייטערדיקן וועג, ווען ער ווערט רב אין קאנין.

ער האָט דערלויבט אין די ערשטע יאָרן פון זיין כהונה צו באַקן מצות,
וואָס זענען געווען געוואָרגלט מיט אַ מאַשין, דאָס איז געווען אין דער בעקעריי
ביי בולקען אין קעלער. פאַרשטייט זיך, אַז די חסידים האָבן געקעמפט קעגן
און האָבן די מצות געאַסרט.

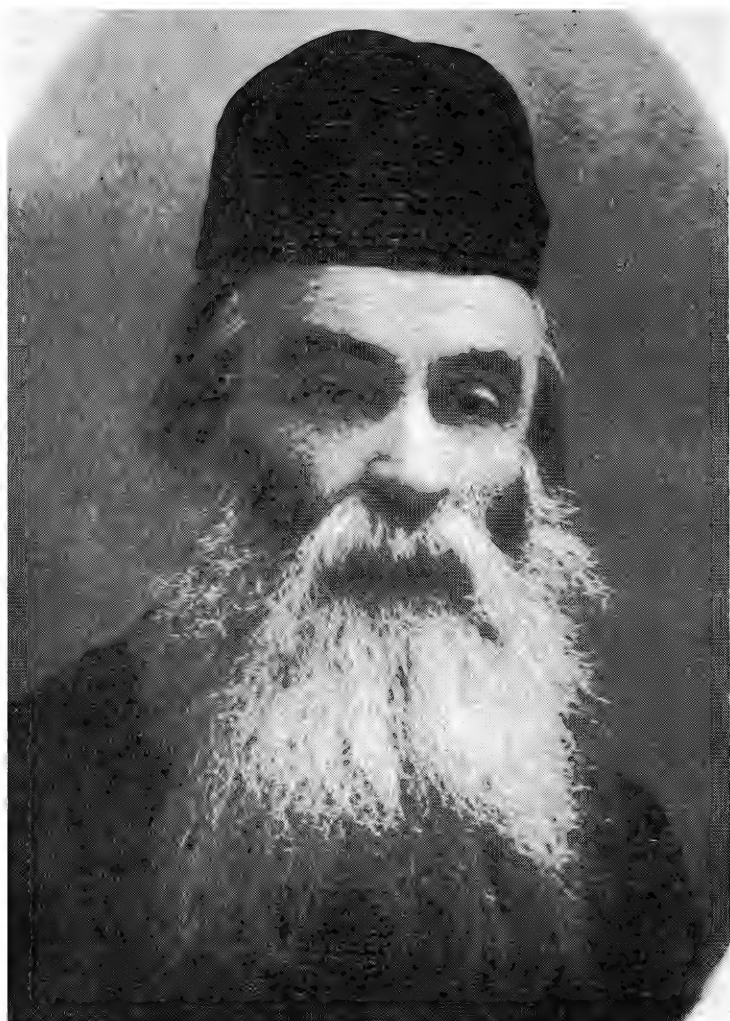
אין 1914 ווען עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און די

דייטשן האָבן אַכזריותדיק צעשטערט קאליש, האָט דער רב שבת ביים דאָוונען באַפוילן פונעם בעלעמער, אַז יעדער ייד וואָס האָט פערד און וואָגן, זאָל אין שבת איינשפאָנען און אַרויספאָרן קיין קאליש און אַהערברענגען יידן, וואָס ווילן, זיך ראַטעווען. מ'האָט גלייך איינגעשפאָנט און אַרויס אין וועג אַריין, דערמיט געראַטעוועט פאָמיליעס פון הונגער און נויט. דער רב אַליין האָט גלייך געשאַפן אַ קאָמיטעט איינצואַרדענען די פליטים מיט בגדים און איינגעקויפט עסן. די איינוווינער זעען אין דעם אַ גרויסע טאַט, וואָס עס קאָן זיך דערלויבן נאָר אַ גרויסער גייסט. דאָס פאָלק האָט אים דערפאַר ליב. ער האָט אַן איינציקן זון משה („מאַשקע“) וועלכער איז דורך אַלעמען זייער געשעצט. ער איז געבילדעט אין תורה ווי אויך אין וועלטלעכע לימודים, לערנט מיט גרויס דערפאַלג שפראַכן און מאַטעמאַטיק.

דער רב פון „אונדזער צייט“, אַ הערלעכע געשטאַלט, לאַנגע שיין זויבערע באַרד, הדרת־פנים. ווען ער איז געגאַנגען איבער דער גאַס צו דער גרויסער שיל, האָט ער מיט זיין אויסזען געוועקט אַנזעען און כבוד. דאָס איידלקייט שפראַצט אַרויס פון זיינע גוטע אויגן. שטיל און רויק געדאָוונט אין דער גרויסער שיל ביים אַרון קודש.

ער איז געווען דער ראש־השיבה און געלערנט מיט די גרויסע בחורים אין בית־המדרש. דאָס איז געווען די גרעסטע שטופע פון לערנען תורה אין דער שטאָט. פרייטיק צונאַכטס האָט זיך צונויפגעזאַמלט אַ גרויסע צאָל בחורים און עלטערע יידן, זיך צוהערן צו זיינע אינטערעסאַנטע פירושים. שטענדיק געפרעדיקט צו מעשים טובים, צדקה און העלפן דעם אַרעמען מענטש. געווען אַ פאָלקסטימלעכער און גאַרנישט פאַרלאַנגט פאַר זיך. תמיד שענקט ער זיינע כוחות אַנדערע. ווען מ'פלעגט קומען צו אים מיט אַ שאלה מיט אַ געשחטן עוף, האָט ער זיך קודם צוגעקוקט צום שליח, פון וואָנען ער קומט. ווען דאָס איז געווען אַן אַרעמער אָדער מיטלשטאַנד, האָט ער זיך נישט געאיילט צו אסרן און טריפה־מאַכן די שאלה און ביי נישט באַמיטלטע געזוכט אַלע מעגלעכקייטן צו כשרן ס'עוף. ער האָט געוויסט, אַז נישט אין יעדער שטוב קען מען זיך דערלויבן צו קויפן אַן אַנדער עוף אויף שבת. ער האָט זיך דערוואָרבן גרויס סימפאַטיע ביי אַלעמען. אַפילו די קעגנערס און פרייע האָבן פאַר אים דרך־ארץ און דעם גרעסטן כבוד און קיין מאָל זיך נישט דערלויבט אַרויסצוטרעטן קעגן אים. עס זענען נאָר געווען איינצלנע פאָלן פון חלול שבת בפרהסיא.

ווען זיין פרוי שטאַרבט, האָט ער חתונה צום צווייטן מאָל. ער אָדאַפטירט אַ מיידל, אַ יתומה און דערציט זי ווי אַן אייגן קינד. און זי בלייבט מיטן רבין ביז צו דער לעצטער מינוט.



הרב הגאון ר' יעקב ליפשיץ

ער גרינדעט פאַרשידענע חברות, חדרים און ישיבות.

זיין אַרט לערנען איז געווען אַן אויסנאַם, הגם אויף אַ שווערן אופן פון איבערגעבן זיין וויסן צו אַנדערע, מחמת זיין אויסשפּראַך, אַ ליטווישע, (שטאַמט פון ליטע, און שפּעטער קורלאַנד), איז נישט געווען צוגעפאַסט פאַרן אויער פון אונדזער געגנט. אין זיינע דרשות אין שבת לערנט ער דעם עולם צו מעשים טובים, צו געבן צדקה בסתר, די וואָס נייטיקן זיך אין הילף. מוסר איז די איינע פון די הויפט מעלות ביי יעדן מענטש.

ער האָט געפירט פלוגות מיט זיך אליין. גערעדט אויפן קול צו זיך אליין, אפילו אַז קיינער איז ביי אים נישט געווען, און דערביי געמאַכט פאַר-שידענע העציות מיט די הענט: מ'האַט געזען אַ גרויסן מענטש, וואָס פירט אַ וויכוח מיט העכערע כוחות. אויף מיר, נאָך אַלס יינגל, האָט ער געמאַכט אַ מיסטעריעזן איינדרוק. ער איז אויך געווען גוט באַקאַנט אין וועלטלעכע לימודים. אויך געקענט דייטש און רוסיש. ער איז געווען, רעפרעזענטאַביל אין משלחות צו די רעגירונגס־קרייזן. אַמאַל איז געקומען דער קאַרדינאַל פון וואַרשע אויף אַ באַזוך אין קאַנין, האָט ער אין דער באַגלייטונג פון די פני־הקהילה אים אימפּאָזאַנט אַקעגנגעגאַנגען מיט ברויט און זאַלץ, ווי עס איז געווען דער מנהג. אין יאָר 1928 איז אַרויס אַ דעקרעט פון דער אַרטיקער מאַכט וועגן ליקוידירן דאָס אַלטע בית־הקברות אין טשאַרקאָוו. מ'האַט איינגעריסן וועלטן און ווען דאָס האָט נישט געהאַלפן, האָט דער רב צום סוף געבעטן מסכים זיין און באַרוקט די עדה און גענומען אויף זיך די אחריות אויף עולם־הבא צוליבן מחלל זיין די מתים. ער האָט איינגעזען, אַז נאָך אַ גרעסערע חילולת־מתים איז דער אָפּגעלאָזטער אַלטער בית־העלמין. נעמט אַנטייל אין די לוויות, וואָס קומען פאַר יעדן מאַנטיק ביים איבערפירן די ביינער צום נייעם בית־הקברות הינטער דעם שטאָטישן פאַרק.

אין דער צייט ווען דאָס יידישע גימנאַזיום געפינט זיך אין פינאַנציעלע שוועריקייטן שרייבט ער אונטער מיט די מיטגלידער פון קוראַטאָריע צו שטיצן מיט אַלע כוחות פאַרן אויפהאַלטן עס, כדי יידישע קינדער זאָלן נישט דאַרפן אַנקומען צו די קריסטלעכע בילדונגס־אַנשטאַלטן, וווּ זיי וועלן זיין געצוונגען מחל שבת צו זיין.

ער איז אויך אין גרינדונגס־קאָמיטעט פאַרן אויפשטעלן אַן „אַרט־שול אין קאַנין, יידן זאָלן זיך קאַנען לערנען אַ פאַך. בעתן צווייטן וועלט־קריג 1939, ווען די ווילדע נאַציס האָבן פאַרנומען קאַנין, האָט ער אין זיין נאַוויטעט געגלייבט, אַז דאָס זענען די דייטשן פון 1914.. ווען די געסטאַפּאַ האָט צעטריבן ברוטאַל די מתפללים דעם ערשטן טאָג ראש־השנה און פאַרבאָטן די תפילה, איז ער בכבודו ובעצמו געגאַנגען אין די געשטאַפּאַ אינטערווענירן.



הרב יעקב ליפשיץ זצ"ל עם בנו מושקה זצ"ל.
 צויר ע"י הצייר הידוע הנוד גליצנשטיין בעת ביקורו בקונוין.
 הרב יעקב ליפשיץ זצ"ל מיט זיין זון משה'ל זצ"ל.
 צייכענונג פון באקאנטן מאלער הנוד גליצנשטיין בעת זיין באזוך אין קאנוין.

ער שאפט א קאמיטעט ביי זיך אין ווינונג, וואס זאל זאמלען געלט אין א קאסע צו העלפן מיט הלוואות די באדארפטיקע, וואס זענען ארויסגע- שטופט געווארן פון מסחר און מלאכה.

ער גלייבט, אז זיין אומבארירלעכקייט אלס רב וועט אים ביישטיין, ליידער האט ער דעמאלט איבערלעבט די גרעסטע אנטוישונג. די דייטשן האבן אים גענומען אלס זאקלאדניק.

די דייטשן האבן צונויפגעזאמלט די יידישע באפעלקערונג אויפן טעפער- מארק נעבן דעם בית-המדרש און באפוילן ארויסנעמען די ספרית-ורה און טייערע ספרים אנוואמלען אין א בארג, און באפוילן דעם רב די אלע הייליקע ספרים אונטערצינדן. ווען ער האט זיך קאטעגאריש אפגעזאגט צו דערפילן זייער כאדערונג, האבן די נאציס פון אים אפגעחזוקט און אנגעטאן דעם הוט פון דער רבצין אויף זיין קאפ. ער איז אבער געבליבן שטאלץ און נישט נאכ- געגעבן די דייטשן. ער האט געזיגט און מ'האט אים באפרייט פון דעם. נישט לאנג האט דאס אבער אנגעהאלטן. ער איז געווען אן עדות פון אלע שאנד-טאטן קעגן דער יידישער באפעלקערונג אין קאנין און געליטן מיט זיי אלע צרות. מיט דער צווייטער אויסזידלונג איז ער אויך מיט קיין גרויען.

אויך דארט א צעבראכענער, איז ער נישט אפגעשטאנען און געהאלפן ארגאניזירן הילף פאר דער אזוי אומגליקלעכער עדה.

געשעצט פון אלעמען איז ער שפעטער איבערגעפירט געווארן מיט אלע יידן פון קאנין און סביבה קיין יוזעפוו-בילגארייסקי, אדורכגעגאנגען די אלע צרות און דארט שוין לאנג נישט אויסגעהאלטן די פיין, הונגער און צרות. ער איז נפטר געווארן אין דער אנוועזנהייט פון זיין פרוי און אדאפטירטער טאכטער.

קאנינער יידן באגלייטן אים דעם לעצטן וועג. טרויעריק איז געווען אויף דער נשמה ווען דער גרעסטער פון אלע רבנים, אממייסטן געשעצטער, האט אין אזעלכע שרעקלעכע אומשטענדן אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה אין דער פרעמד. נישט די גאנצע קאנינער עדה איז געווען דערביי, ווייל זיי זענען דעמאלט געווען צעשפרייט איבער אלע לאגערן אין פוילן און דייטשלאנד.

זיין זכות איז געווען, אז ער האט נישט צוגעזען די פארטיליקונג פון זיינע יידן, פאר וועלכע ער האט א גאנץ לעבן געקעמפט.

דער גורל פון זיין איינציקן געליבטן זון מאשקע מיט זיין פאמיליע איז אונז נישט באוואוסט.
ת. נ. צ. ב. ה.

די פרטים וועגן ר' הלל ליפשיץ זענען גענומען פון :

(„חולדות יהודי קאליש“)

מאת ישראל דוד בית הלוי, ת"א, תשכ"א)

שלשלת הרעים

אויב מ'ויל באשרייבן און געבן א ביאגראפיע פון א הונדערט יעריקער עקזיסטענץ פון א יידישער קהילה, דארף מען אויפן ערשטן אָרט געבן אַן אַפּשאַצונג פון די גייסטיקע מנהיגים, וועלכע האָבן אין פאַרלויף פון דער צייט געלעבט און געווירקט, איך וויל דאָס טאַקע טאָן און זיי גענוי באַשרייבן. די קאַנינער יידישע קהילה ציילט שוין איר זעלבשטענדיקייט אַן ערך פון 150 יאָר (פריער האָט זי געהערט צו פייער), האָט געהאַט אירע פאַר-לעצטע דריי רבנים אַלע מיטן זעלבן נאָמען ר' הירש — ר' הירש אַמסטער-דאַמער, ר' הירש אויערבאַך און ר' הירש בעזשוונסקי זצ"ל.

וועגן ר' הירש אַמסטערדאַמער, וועלכער לעבט שוין נישט גיינציק יאָר, האָבן מיר זייער ווייניק ידיעות, און דאָס וואָס מ'ווייסט יא, איז נאָר פון די תקנות זיינע, פנקסאות פון חברה קדישא און בית הכנסת. דאָקעגן וועגן די אַנדערע צוויי ווייסן מיר שוין אויטענטישע ידיעות, פון לעבעדיקע מענטשן, וואָס ווייסן דאָס.

ר' הירש אַמסטערדאַמער שטאַמט פון אַ מיוחסדיקער רבנישער פאַמיליע פון דייטשלאַנד. זיין פאָטער הגאון ר' נחמן איז געווען רב אין פייער און זיין איידעם איז געווען ר' יוסף קאַראַ, דער וואָלאָלאָווקער רב און מחבר פון „קול אומר קרא“, אַן אייניקל פון אים לעבט נאָך היינט אין בערלין. ער איז אַ גרויסער למדן, דאָס איז דער באַרימטער אַקאָליסט ד"ר אברהם וויט-קאָווסקי, ער איז געווען אַ געבילדעטער מענטש און אַ שאַרפער מתנגד.

מ'דערציילט, אַז נאָך דעם ווי ער האָט חתונה געמאַכט זיינע קינדער, האָט ער צוזאַמענגערופן אַן אסיפה פון קהל און דערקלערט, אַזוי ווי ער האָט שוין היינט ווייניקער הוצאות, מיינט ער, אַז אַנשטאָט די 18 גילדען אַ וואָך וועט ער גענוג האָבן 12 און די רעשט שענקט ער אַוועק פאַר קהל.

ר' הירש אויערבאַך איז געבוירן געוואָרן אין אַסטראָווע און איז געווען אַ גרויסער עילוי, נאָך דעם ווי ער איז געוואָרן דער איידעם פון ליסער רב ר' אליעזר ליפמאַן זצ"ל, ווערט ער דאָרט ראש בית-דין און ראש ישיבה. אַלס קאַנינער רב האָט ער אויסגעאיבט אַ געוואָלדיקן גייסטיקן איינפלוס אויף דעם גאַנצן עלטערן און מיטעלן דור פון קאַנינער יידן.

אין קאַנין איז ער געווען רב פערציק יאָר און מ'דערציילט ווונדערלעכע זאַכן וועגן זיין התנהגות. סיי זומער און סיי ווינטער פלעגט ער אויפשטיין

פארטאגס און אין טלית און תפילין גיין איבער דער גאס צום דאווענען אין בית המדרש אריין, עדי ראה דערציילן אויך, דאס איין מאל האט דער קאלישער זשאנדארמערע-נאטשאלניק, וועלכער איז גראד געווען אין קאנין, צוגערופן דעם זשאנדארם ווענצעל און געהייסן אים ארעסטירן דעם רב, וועלכער איז גראד געגאנגען פון דאווענען, אנגעטאן אין טלית און תפילין אין באגלייטונג פון זיין גוטן פריינד דעם באנקיר ה' סאלוש זאנדער. דער זשאנדארם איז אבער געווארן ווי פאראליזירט און קיין ווארט פון מויל נישט געקאנט ארויסברענגען.

זיין ערלעכקייט און צדקות זענען געווען אומגעהויער גרויס, דאס איינציקע וואס ער האט געוויסט פון א צורת מטבע איז געווען א „פיעם“¹ ער איז אויך געווען א גרויסער רודף שלום און פיינד געהאט מחלוקת.

אים האט אויך קאנין צו פארדאנקען דעם גוטן נאמען, וואס זי האט זיך דערווארבן אלס איינע פון די איידלסטע קהילות אין פוילן.

וועגן לעצטן רב ר' הירש ביעזשונסקי זצ"ל, וויסן מיר, אז ער איז געקומען קיין קאנין פון דער חסידישער שטאט ווישעגראד, ווו ער איז געווען צענדליקער יארן רב, אין קעגנזאץ צו זיינע צוויי פארגענגער, וועלכע זענען געווען מתנגדים, איז ער געווען א הייסער קאצקער חסיד און אין דעם גייסט האט ער אויך משפיע געווען אויף דער שטאט, נפטר געווארן איז ער מיט דרייסיק יאר צוריק.

ווי מיר זעען איז דער איינפלוס פון די דריי ר' הירשס אויפן מהות פון יידישן קאנין געווען גרויס, און אונטער זייער אויפזיכט האט זי זיך אנטוויקלט, זיי זענען געווען די אמתע שלשלת רעים, דער הייליקער טריאומ-וויראט און אדם המכבד את מקומו וזכרונו לא יסוב מקהילתנו.

(„קאלישער לעבן“, 1937)

מו"ה ר' זאב וואלף אלטמן בק"ק קונין

הספד על מותו מאת הרב הגאון ר' יוסף חיים קרא אבד"ק וולאצלאוועק
בספר „יורה ומלקוש" בשנת תרנ"ד (1894)

דרוש כ"ד

טרם אצור תעודה, אחתים תורת אבילות בלימודי בדרושים הקדמים
עלה לפני זכרון איש יקר מחרוץ מופלג בתורה ומע"ט, אור המאיר כוהר הרקיע
בחכמה ודעת הוא ידידי הרב המאוה"ג מו"ה זאב וואלף אלטמן בק"ק קונין, אשר
חלף, הלך ממשחי ארץ עד רום שמים ביום חגנו בראשון לחג הפסח שנת תרנ"ג
(1893) ולא נספד כהלכה פערכו הנישא, יען ימים הראשונים נפלו בעת שאסור
להספיד אפי' אדם גדול, ונדחה השעה עד השנה השנית, ובאשר נזכרתי פטירתו
ע"י בנו ידידי צמיד לבבי הרבני המופלג החרוץ תמים דעים מו"ה צבי הירש
מתושבי פ"ק, ואמרתי להעמיד לו לזכרון עולם, לא מצבת אבן ולא בנין גזית,
כי אם מעט מזער מתנובת רעיוני, ביקרת איש גדול בתורה וישר במדותיו,
הולך נכוחה.

(ההספד 3 פרקים ואנחנו מביאים הפרק האחרון).

התעוררו נא אחי ועמי ע לאבדן יקרת ערך איש רם המעלה כמוהו, ואף
כי כבר עברו וחלפו זמנים מהעדרו וה' כאבילות ישנה הנשתכח מן הלב? לא כן
אחי לגדולי ערך כאנשים חכמים כאלה לא ישתכחו מן הלב כמאמר המשנה כל
זית שיש לו שם בשדה וכו' איני שכחה, בד"א בשמו ובמעשיו ובמקומו, בשמו
שופכני, וזה הנעדר ששפך מים סרוחים הבלי הזמן עובר והביע מנחל חכמתו
באר תורה וחכמה ודאי ראוי להקרא שופכני „וביישני" ע"ש שארז"ל כ"א בן
חרסום מחייב את העשירים, אף הנעדר מבייש פני העשירים המבטלים מתורה
באמרם כי צריכים לצזור כסף כדי מחית ביתם. ואתם ראו זה שמיעט מאוד
בסחורה, ועכ"ז היה אצלו תורה גדולה במקום אחד והגדיל שני בניו בת"ת עד
שבין אנשי מעלה ות"ח יחשבו אף הם, וגם הם מתפרנסים בכבוד והדר ב"ה
וקובעים עתים לתורה, וכבר משלו רבותינו ז"ל ומביאין ראיה מן הכתוב כי חזית
הוא כינוי לת"ח, ואמרו בפי' הרואה דהרואה זית בחלום יצפה לחכמה, יאמר במתני
שם „ובמקומו" ראוי להזכיר כי מצד מקומו שבתם ראוי לכבוד כי המקום מקום
תורה מכבדים לומדי תורה שני חברי ש"ס קיימים שם, וזאת שנית כי גם במקום
אשר חצב לו קבר נוכל להכיר גדלו ורום ערכו, כי בין צדיקים נוחי נפש מצאה
גויתו מניחה נכונה, ואפשר משום זה התמהו תמהו בני חת על אבינו הראשון
אברהם בשאלו מאתם „תנו לי אחוזת קבר עמכם" והשיבו נשיא אלהים אתה
בתוכנו, כוונתם לא נמצא בתוכינו איש שיהוב ראוי כי תקבור את מתך אצלו,
יען נשיא אלהים אתה בתוכנו, לכן בחר לך אתה מן המובחר שבקברים והבן.

דאטעס צו דער געשיכטע פון די יידן אין קאנאדא תאריכים לתולדות יהודי קנדה

1264	קאלישער סטאטוט.
1397	די ערשטע ידיעות וועגן יידן אין קאנאדא.
1425	דער קעניג יאגעללא — א קאנצעסיע אפצוהאלטן צוויי יארמערק.
1504	די צאלקאמער פארפאכטעט צו ר' פישל פון קראקע.
1549	איינגעפירט קאפשטייער — די ערשטע ציילונג.
1580	ועד ארבע הארצות פירט איין שטייערן לויט אן אפמאך מיט דער קהילה.
1633	קעניג וולאדיסלאו פירט איין א יידישן ווינגעביט (געטא-גאס).
1656	די שטאט ווערט פארברענט דורך די שוועדן.
1662	כאלערע-עפידעמיע.
1707	די שוועדן פארברענען דעם קעניגלעכן שלאס.
1765	די צווייטע ציילונג (יידן — 133 נפשות).
1763—1766	דאס בויען פון דער גרויסער שיל.
1776	ביכער-ציילונג באווייזט 131 ספרים ביי יידן.
1793	די צווייטע טיילונג פון פוילן.
1796	א גרויסע שריפה — עס ווערט פארברענט דער ראטהויז אויפן מארק.
1806-8	פארלייגט א נייעם בית הקברות.
1810—1849	דער ערשטער רב, ר' צבי הירש אמסטערדאם.
1905	יידן באטייליקן זיך אין מאניפעסטאציעס.
1914	ערשטער וועלטקריג — די דייטשן פארנעמען די שטאט.
1915—1916	א יידישער בירגערמייסטער — בערנארד דאנציגער.
1918	פוילנס באפרייאונג; קאנצעסיע אויף א יידישע גימנאזיע.
1939	צווייטער וועלטקריג — די יידן ווערן פארטריבן פון קאנאדא.

1889-1939 קאנ'ן

פּופציק יאָר קאַנין

(זכרונות)

אין ליידן און פרייד מיט די יידן אין קאַנין

ביים איבערגאַנג צו דעם יאָרהונדערט איז פוילן, ווי באַקאַנט, געווען צעטיילט אין דריי חלקים — פון די דעמאָליטיקע הערשנדיקע מאָנאַרכיעס. (א) רוסלאַנד — צאָר ניקאָלאַי II (ראַמאַנאָוו-דינאַסטיע — 1868 — 1917); (ב) דייטשלאַנד — קייסער ווילהעלם II (האַהענצאָלערן-דינאַסטיע); (ג) עסטרייך — קייסער פראַנץ-יאָזעף (האַבסבורגער-דינאַסטיע). אין דער מאַפע פון רוסיש-פוילן ליגט אין טאָל די קרייזשטאָט קאַנין (ביי דער וואָרטע), וואָס האָט געהערט צו דער קאַלישער גובערניע און נאָכן יאָר 1918 — צו דער לאַדזשער וואַיעוואָדזטווע, און צולעצט — צו דער פּוילישער וואַיעוואָדזטווע.

די שטאָט קאַנין האָט ערב דעם ערשטן וועלט־קריג געציילט 12 טויזנט נפשות — דערפון 2 טויזנט יידישע. לויט רעליגיעס איז די באַפעלקערונג געווען צעטיילט: רוימיש-קאַטאָליש — 70%, יידיש — 15%, עוואַנגעליש — 8% און גריכיש-קאַטאָליש — 2%.

צוליב דער נאַענטקייט, אין מערב, צו דער דייטשער גרענעץ, איז קאַנין ביי יעדן קריגס-אויסברוך שנעל געוואָרן אַקופירט דורך דעם דייטשן שכן. ביז אויגוסט 1914 האָט קאַנגרעס-פוילן געהערט צו דער רוסישער אימפעריע, און פון דעמאָלט ביז דעם 11טן נאָוועמבער 1918 געווען אַקופירט דורך דייטשלאַנד און עסטרייך, די לעצטע בערך 21 יאָר, ד. ה. בין אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, זענען די קאַנינער איינוואוינער ווידער געוואָרן בירגער פון דעם ניי־אַנטשטאַנענעם, אומאָפהענגיקן פוילן. נאָך דער מפלה פון היטלעריזם, דעם 9טן מאַי 1945 דערשיינט ווידער פוילן אַלס רעפּובליק, אָבער די יידישע קהילה אין קאַנין עקזיסטירט שוין מער נישט. נאָר די הייזער, געבויט דורך יידן, זאָגן עדות וועגן דעם דאָרטיקן אומגעקומענעם, אַמאָל אַזוי באַקאַנטן יידישן יישוב.

דער פאַרמלחמהדיקער יידישער יישוב אין קאַנין האָט געציילט, אָפהענגיק פון דער צייט, בערך פון 500—800 משפחות. עס איז באַקאַנט, אַז אין יאָר 1930 איז צווישן דער אַלגעמיינער צאָל 13000 נפשות אין קאַנין, געווען בערך 3000 יידישע. ווי אַזוי די יידן אין קאַנין האָבן געלעבט, געאַרבעט און געשאַפן



החייל היהודי בצבא הצאר, משה אברהם כמלניק
דער יידישער צארישער סאלדאט משה אברהם כמלניק

אין משך פון דעם דערמאנטן האלבן יארהונדערט, זייערע פריידן און ליידן
וויל איך, אלס געוועזענער דארטיקער תושב, באשרייבן.

רויך און פרידלעך האט דארט געלעבט דער יידישער יישוב, וועמענס
פרנסה-מקורות זענען ס'רוב באשטאנען פון פאלגנדיקע געביטן:
פערזאנען-און לאסט-טראנספארט; האליץ-טראנספארט דורך טראטוועס
אויף דעם טייך ווארטא, און אין די שטעט ביי דער ווארטע ביז פויזן (דעמאלט
דייטשלאנד);

בעקער, קצבים, ווארשטאטן, ווורשטמאכער, פישער, פריזירער, האנט-
ווערקער, לאקאלע ווערקשטעלן פארן געברויך פון דער שטאט און אויך צום
פארקויף אויף די טערגער אין דער סביבה, ווו די לאנדווירטן זענען געווען

די הויפט־קאנסומענטן. ס'זענען אויך געווען אנגראַן־און קליינע האַנדלס־אונ־טערנעמונגען, פאַרשידענע פאַכלייט.

די רומישע מיליטער־באַזע ווי אַ מקור פון פרנסה

בעת דער רוסישער הערשאַפט האָט אין קאַנין סטאַציאָנירט דער 13טער קאַרגאפּאלסקי דראַגאָנער פּולק, וואָס איז באַשטאַנען פון 1000 זעלנער מיט אַ גרויסער צאַל פּערד, און די צום פּולק געהערנדע אָפיצירן מיט זייערע משפּחות. וואָס האָבן פאַרגרעסערט דעם מקור פון פרנסה.

דער שעף פון מיליטער איז געווען דער פּאַלקאַוויניק, ביי וועמענס ווויניץ ס'האָט זיך געפונען די פּאַן פון פּולק און אַ באַוואָפנטער זעלנער — אַלס וואַכפּאַסטן. דער פּריערדיקער פּאַלקאַוויניק פאַשקאווי איז נאָמינירט געוואָרן אַלס גענעראַל. וועגן אים פלעגט מען דערציילן, אַז ער האָט געשטאַמט פון באַרימטן אייוואַן פּעדאַראַוויטש — דעם נאָמיסעסטניק פון פּוילן און פירשט פון וואַרשע.

פאַשקאווי איז געווען פּאַפּולער און צוגעלאָזן, ער פלעגט אויך שטיצן נויט־באַדערפטיקע, צווישן וועלכע ס'האָט זיך אויך געפונען זיין הויז־לייוועראַנט פון גלאַזוואַרג, אַן אַרעמער יידישער גלעזער. צו די דאָרטיקע אָפיציר־קרייזן האָבן געהערט די באַקאַנטע פּערזענלעכקייטן — דער פירשט אברעזאָוו און די ברידער אַקימאָוו. נאָכדעם ווי דער לעצטער פּאַלקאַוויניק איז נאָמינירט געוואָרן אַלס גענעראַל, האָט ער פאַרלאָזן דאָס פּולק.

דאָס סטאַציאָנירטע פּולק האָט פאַרגרעסערט די פרנסה־מקורות און לעבנס־סטאַנדאַרט אין שטאָט. די אָפיצירן, זייערע פרויען און משפּחה־מיט־גלידער, האָבן געווינט אין לייטישע פריוואַטע וווינונגען און געווען גוטע קונים, באַזונדערס אין דער באַקליידונגס־בראַנזשע, ווי שניידער, היטלמאַכערס.

אַן אַטראַקציע פאַרן שטעטל זענען תמיד געווען די גרויסע „גאַלווקעס“, די געבוירטע פון דער צאָרישער משפּחה־דינאַסטיע מיטגלידער, און קודם־כל דעם 18 מאַי, דעם געבורטסטאָג פון צאַר ניקאָלאַי דעם 2טן אַליין, דעמאָלט איז פאַרגעקומען אַ מיליטערישער פאַראַד אויפן גרויסן מאַרק און רעליגיעזע תפילות מיט דער באַטייליקונג פון „פאַפּ“ (פּראַוואַסלאָווער גייסטלעכער), באַ־גלייט פון אַ כאַר אונטערן פרייען הימל. בעת דעם קריסטלעכן יום־טוב פון די „דריי־מלכים“ אין ווינטער פלעגן די פייערונגען פאַרקומען אויפן אייז פון דער פאַרפרייענער וואַרטע. די געשעפטן זענען דעמאָלט געווען געשלאָסן און דער פריוואַטער עולם פון שטאָט פלעגט זיך צוקוקן צו די פייערונגען. דערצו פלעגט געבראַכט ווערן דער מדינה־פּאַן, באַגלייט פון אַ מיליטערישן אַרקעסטער, אויך ביים אָפּנעמען דעם פאַראַד דורך דעם פּאַלקאַוויניק אָדער זיין פאַרטרעטער.



דער גרויסער מאַרק

השוק הגדול

אין די „גאלווקע“־טעג זענען אויך איינגעאָרדנט געוואָרן צערעמאָניעס אין שיל, מיט דער באַטייליכונג פון רב, רעגירונגס־און בירגערלעכע־פאַרשטייער און שול־קינדער מיט זייערע לערער. נאָך דער תפילה איז געזונגען געוואָרן דער רוסישער הימן „באַזשע צאַריאַ כראָני“ (גאָט היט דעם צאַר) אויך אויפן גרויסן מאַרק פלעגט דעמאָלט, כדי צו פאַרוויילן דעם עולם, שפילן דער מוזיק־אַרקעסטער, דיריגירט דורך אַ קאָפּעלע־מייסטער.

אויף דער בלאַניע פאַרן פאַרק, זענען אָפט פאַרגעקומען אינטערע־סאַנטע מיליטערישע איבונגען אויף פערד, באַגלייט פון גאַרניזאָן־אַרקעסטער. אויפן זעלבן פעלד, (נאָכן פאַרק, נעבן יידישן בית־הקברות) פלעגן אויך פאַרקומען מיליטערישע פאַראַדן. קינדער, יוגנט און עלטערע פלעגן זיך דאָביי פאַרזאַמלען, כדי צוצוקוקן זיך צו די רייט־איבונגען, בעת די זעלנער זענען אין שנעלסטן גאַלאַפּ געשפרונגען אַרויף און אַראָפּ פון די פערד.

דער קאָפּעלע־מייסטער, מיטן נאָמען מאדער, איז געווען אַן אַלטער מאַן פון עוואַנגעלישער קאַנפּעסיע. ער האָט גערן גערעדט דייטש און פלעגט זיך אָפט אונטערהאַלטן מיט יידישע איינוווינער פון שטאָט, האָט אָפט געטרונקען „וואַדקאַ“ (בראַנפן) און פון שכרות זיך קוים געהאַלטן אויף די פוס. אויף דער פראַגע, וואָס ער זאָגט אין דער היים אין אַזאַ מצב, פלעגט ער ענטפערן, אַז ער זאָגט בלויז „גוטן־אונט“, און דאָס איבעריקע — זאָגט שוין זיין ווייב...

אינעם גארניזאן האבן אויך געדינט יידישע זעלנער, וואס זענען ס'רוב באפרייט געווארן אויף שבת, און פון שיל, מצד שטעטישע באלעבאטים, אהיימ־גענומען געווארן צו די סעודות.

די יידישע זעלנער האבן דערפאר באשלאסן די קאנינער יידן איבער־צולאזן אן אנדענק. צו דעם צוועק האבן זיי געלאזט שרייבן א ספר־תורה און ביים סיום־הספר איינגעארדנט א פאראד. ס'איז געווען א שיין וועטער, די גאסן און דער טעפער־מארק, ווו דער צוג איז דורכגעגאנגען, זענען געווען אילומינירט, און פון די פענצטער האבן געפינקלט לאמפען און שבת־לייכטער. דער פייערלעכער צוג איז געגאנגען פון חברה־תהילים, לענג־אויס דער שיל־גאס, און אנגעקומען דורך צוויי זייטנגאסן אויפן טעפער־מארק, ווו ס'איז געווען פארזאמלט א גרויסער עולם. צווישן זיי די מיטגלידער פון שול, בית־המדרש מיט אירע ספר־תורות, מארשירנדיק מיט געזאנג, באגלייט מיט מוזיק פון גארניזאן־ארקעסטער, וואס האט אויך געשפילט יידישע מעלאדיעס... ס'איז געווען יום־טוב פאר די יידן אין שטאט.

דער טעפער־מארק

יעדן זונטיק איז דארט געווען לעבעדיק, און היימלעך, כמו א בירושע. זינט דעם יאר 1900 ביז 1918 איז דארט געווען די סטאציע פון קאטשן, דארטשקעס און וועגענער, וואס האבן פארקערט צווישן קאנין און דער סביבה: קאלא, סלופצע, ריכוואל, קלעטשעוו, ווילטשין, קראמסק, וולאדיסלאוווו (רוסא־שיצע), טולישקאוו און אנדערע.

די גרויסע צאל תבואה־הענדלער פלעגן דא אהערקומען צו דערליידיקן זייערע געשעפטלעכע ענינים אין די מילן, ווי אויך איינצוקויפן אין די הורט־געשעפטן פון מאנאפאקטור און קאלאניאל־פראדוקטן און סתם דערליידיקן פינאציעלע עסקים אין די בענק.

אויך די שדכנים האבן אויסגענוצט דעם גרויסן סוחרים־פארקער אויפן טעפער־מארק און זיך באמיט צו באארבעטן די משפחות אין שטאט, ביי וועמען ס'האבן זיך געפונען קינדער צו טאן שידוכים — באזונדערס טעטיק זענען דאבי געווען „הימעלקוקער" און „פאפיעראשניק".

קאמיוניקאציע

צו יענער צייט איז אין קאנין נאך נישט געווען קיין אייזנבאן. דער רוב באשעפטיקטע ביי טראנספארט־און פאסאזשיר־פארקער זענען געווען יידן, און שפעטער, טיילווייז אויך אנדערע. דורך לאסטוועגענער, געשפאנט אין פערד איז פון דער רעקטיפיקאציע

(גאזשעלניע) געפירט געוואָרן בראַנפן אין אייזערנע פעסער, און אויך מעל און קלאַז — פון דער מיל, ווי אויך אַנדערע משאות — דורך סלופצע צו דער דייטשער באַן־סטאַציע סטראַלקאוואַ (סטשאַלקאוואַ); אויך דורך קאַליש, סקאַל־מערשיצע — קיין אַסטראַוואַ; אויך צו דער באַן־סטאַציע קוטנאַ, צו טראַנס־פּאַרטירן קיין לאַדזש, וואַרשע און אַנדערע ערטער.

דער אייגנטימער פון לאַסט־וועגענער, מיכאל פלאַנדער, האָט געפירט לאַסטן קיין סטראַלקאוואַ קיין דייטשלאַנד און פון דאָרט צוריק — קיין קאַנין קוילן, קאַלד, זאַליץ, מאַשינען א. א. קיין קאַליש האָט געפירט גליצנשטיין; קיין קוטנאַ — הערמאַן שטיין. „קאַזאַק“ און זין, לאַבאַשונסקי און זין, איציק פראַ־כאַוויק, קלאַפּשטיין, ליפּוש און מענדל בולקאַ, האָבן געפירט קיין לאַדזש, און פון לאַדזש — צוריק. אויך לאַנדסמאַן, און שפּעטער משה קאַליסקי — לאַסט־אויטאַס — קיין לאַדזש.

פּאַסאַזשירן איבער קאַלאַ־קרושניעוויץ, קלאַדאווע, קאַלאַ קיין קוטנאַ, פאַר און נאָך 1900, האָבן געפירט וואַלף פלאַש און זון. קיין קאַליש צו דער דייטשער גרענעץ סקאַלמערזשיצע האָט געפירט גליצנשטיין; קיין סטראַלקאוואַ דורך סלופצע — האַן מיט זיין זון, דאַנע האַן, שלעשינסקי, שוויאַטאוויטש (גרופן — פופעניק), „טאַפּ־צימעס“, „טאַפּ־גראַפיע“.

די ערשטע פּאַסאַזשיר אויטאָ־טראַסע קאַנין־סלופצע איז געגרינדעט גע־וואָרן דורך די יידישע באַלעגאַלעס; דער שאַפּער איז געווען ברוך קאַפּלאַן, און די שפּעטערע פּאַסאַזשיר־אויטאַס קיין קאַליש — דורך נישט־יידישע אונטער־נעמער, ביי וועלכע דער דערמאָנטער ברוך קאַפּלאַן איז געבליבן אין דינסט, ווייל די פּאַסאַזשיר־ליניע קאַנין־סלופצע האָט ניט געברענגט קיין ריווח און די יידישע אונטערנעמער האָבן זיך דערמיט נישט לאַנג געפרייט. דאָס אויטאַ האָט נעבעכדיק קורסירט און זייער אַפט שטייען געבליבן אונטערוועגס. די פאַ־סאַזשירן האָבן געמוזט אויסשטייגן און העלפן שטופן דאָס אויטאַ, דערפאַר האָט די מאַשין באַקומען דעם נאָמען „ניגוס“.

פאַרן אַנקומען פון אויטאַ צו דער סטאַציע, זענען דעם „ניגוס“ קעגנ־געלאָפן קינדער און נייגערקע און זיך געוויילט מיט דער סצענע ווי דער „ניגוס“ איז געשטופט געוואָרן דורך די מענטשן, אַדער דורך פערד.

אינדוסטרי

די אינדוסטרי אין קאַנין איז אין רוב געשאַפן געוואָרן דורך יידישע אונ־טערנעמער. די רעקסיפיקאַציע (בראַנפן־פאַבריק) איז געווען דורך דעם עקס־פאַרט באַקאַנט אין גאַנץ פוילן אויך איבער דער גרענעץ. דער ערשטער אונטערנעמער פון ביוועזון איז געווען מאיר וואַלדמאַן.

דער איידעם פון יעקב מאַנטשקע, וועלכער איז געווען אין דער בראַנפֿן-בראַנזשע. מאיר וואַלדמאַן איז צוליב די גרויסע אונטערנעמונגען אַריינגע-קומען אין פינאַנסיעלע שוועריקייטן. צוליב דעם איז ער קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן. נאָכדעם האָט זיין איידעם ישראל שפּילפאַגעל ממשיך געווען די אונטערנעמונגען. ישראל שפּילפאַגעל האָט מיט זיין ברודער שמעון און שוואַגער היימאַן וואַלדמאַן, צוגעבויט צו דער גרויסער מיל 3 שטאַק, ווי אויך אַ גרויסן תּבואה-שפייכלער און סילא (תּבואה-טרוקענער) בנינים.

ביי דער אונטערנעמונג האָט אַ גרויסע צאָל איינוווינער געפונען באַשעפטיקונג אַלס אַרבעטער, באַאָמטע, פאַכלייט, מילנער, מאַשיניסטן, באַלע-גאַלעס, ליוועראַנטן פון תּבואה און אַנדערע אַרטיקלען. די פירמע איז געווען ווייט און ברייט באַקאַנט. אויך דער שרייבער פון די שורות איז אין משך פון 5 יאָר דאָרט געווען באַשעפטיקט אַלס בוכהאַלטער און סעקרעטאַר. די צוויי ברידער שפּילפאַגעל האָבן אַרויסגעוויזן זייערע ציוניסטישע אידעאַלן און געקומען אויף די ציוניסטישע רעפעראַטן פון שליחים אין בית-המדרש און תּמיד צום סוף אויסגערופן „וואָל לעבן אונדזער אַלט-נילאַנד“.

ישראל שפּילפאַגעל האָט זיך אויך באַטייליקט אין ציוניסטישע קאָנגרעסן אין באַזעל און דאַביי געמאַכט באַקאַנטשאַפט מיט ד״ר הערצל און מאַקס נאָרדוי. ער האָט באַהערשט מערערע שפראַכן, ווי אויך העברעאיש און עספּעראַנטאָ. אין 1913 האָט ער זיך באַטייליקט ביים גרינדן די יידישע „לייזאן שפאַרקאַסע“ אין קאַנין. זיין השפּעה אויף די סייס-דעפוטאַטן פאַרבשטיין און אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַז האָט געהאַלפן צו באַקומען אין 1921 ביים ערשטן פּוילישן בילדונגס-מיניסטער מיקאלאווסקי-פאמאַרסקי די קאַנצעסיע פאַר אַ יידישער גימנאַזיע אין קאַנין מיט רעגירונגס-רעכט.

ישראל שפּילפאַגעל האָט אויך אַרגאַניזירט אַ גרופע קאַפיטאַליסטן אין לאַדזש און אין וואַרשע לטובת דער אינדוסטריעלער אַנטוויקלונג אין ארץ-ישראל. אויף דעם געזעגענונגס-באַנקעט אין וואַרשע, אַ טאָג פאַר ערב יום-כיפור, צו דער פראַיעקטירטער נסיעה קיין ארץ-ישראל, האָט ער בעת די לעצטע ווערטער פון זיין רעדע באַקומען אַ האַרץ-אַטאַק און אויפן אָרט געשטאַרבן.

די לווייה איז פאַרגעקומען ערב יום-כיפור, און הגם אין דעם טאָג ווערן נישט געהאַלטן הספּדים, איז דאָך אין דעם פאַל געמאַכט געוואָרן אַן אויסנאַם. די הספּד-דרשות האָבן געהאַלטן: פראַפעסאָר ד״ר שאַר און פראַפעסאָר ד״ר באַלאַבאַן. די לווייה וואָס איך האָב בייגעוויינט איז ביי מיר געבליבן אומפאַר-געסלעך. מען האָט אים קובר געווען אויפן וואַרשעווער בית-הקברות נעבן ד״ר זאַמענהאַף. די אבידה צוליבן טויט פון קאַנינער בירגער ישראל שפּילפאַגעל איז פאַר די קאַנינער געווען אַ גרויסע דערשיטערונג.

די ערשטע מאָדערנע מיל האָט געבויט אייזיק לעשטשינסקי

די קריסטלעכע באַזיצער פון די ווינדמילן האָבן מיט גרויס אומצופרידנקייט געקוקט אויף דער אַנטשטיינג פון דער יידישער קאַנקורענץ. איינער פון די עוואַנגעלישע אייגנטימער פון אַ ווינדמיל, העניג, האָט זיך אונטערגענומען צו באַזייטיקן דעם יידישן קאַנקורענט. וויסנדיק אַז לעשטשינסקי פאַרט זומער־צייט יעדן טאָג מיט זיין פרוי אויף שפּאַציר אין וואַלד, האָט העניג באַצאָלט אַ קריסט, וועלכער האָט לעשטשינסקי דערשאָסן. די פרוי לעשטשינסקי האָט מיט איין האַנט פירנדיק דאָס פערד פון דעם שפּאַציר־וואַגן, מיט דער צווייטער האַנט אונטערגעהאַלטן איר טויטן מאַן און אים געברענגט אין שטאָט אַריין.

יידישע יונגעלייט, בראש מיט לוטעק באוואס, אַ קרוב פונעם דערשאָסענעם, זענען געקומען אויף די שפורן פון מערדער און אים איבערגעגעבן דער דעמאָל־טיקער רוסישער פּאָליציי. בעתן געריכט איז באַוווּן געוואָרן זיין פאַרברעכן. די זין פון אייזיק לעשטשינסקי האָבן ווייטער געפירט די אונטערנעמונג, צום מייסטן האָט זיך דערמיט באַשעפטיקט דער יונגסטער זון סאַמועל. צוויי יאָר נאָך זיין חתונה, איז ער אומגעקומען בעת אַן עקספּלאָזיע פון אַ בענזין־פּאַס. זיין טאָכטער רישאָ, וואָס איז ביים טויט פון איר פאָטער אַלט געווען איין יאָר, וווינט היינט אין ישראל מיט איר מוטער.

זיינע ברידער, שוואַגער איצקאוויטש, און צום מייסטן זיין שוועסטער־זון נאַטאַן האָבן איבערגענומען די פירונג.

די דערמאָדונג פון לעשטשינסקי האָט די יידישע אונטערנעמער נישט אָפּגעשראַקן; און נאָך אַ גרעסערע מיל איז אויפגעבויט געוואָרן דורך שפּיל־פאָגעל און וואַלדמאַן אויף זייער פּלאַץ פון דער רעקטיפיקאַציע.

נאָך דעם, האָבן אין שכנות פון דער זעלבער פאַרשטאָט די ברידער קאָואַלסקי אויפגעבויט אַ גרויסע מיל פאַר קאַרן און ווייץ אין גרויסן פאַרנעם. נאָכן טויט פון די צוויי ברידער האָבן זייערע זין ווייטער געפירט די אונטערנעמונג. אין קאַנין האָט עקזיסטירט נאָך אַ דאַמף־מיל מיט מאָדערנע מאַשינען; דער אייגנטימער לאַבאשינסקי איז געווען אַן אַמאַליקער אייגנטימער פון טראַנס־פאָרט־וועגענער, אָבער די מיל איז בעיקר געפירט געוואָרן דורך זיינע זין. נאָך אַ קורצער עקזיסטענץ האָבן די מיל אָפּגעקויפט די קריסטן לעוואַנדאָוסקי און ווויקאָוסקי, וועלכע האָבן דערנאָך ליקווידירט די אונטערנעמונג און דאָרט איינגעאָרדנט אַ טאַרטאַק און אַ מעכאַנישע טישלעריי.

אַ פאַבריק פאַר לאַנדווירטשאַפטלעכע מאַשינען און ווערקצייג האָט געפירט

סאלעק זאנדער, וועלכער איז געווען איינער פון די פייערלעשער אפיצירן. די פאבריק האט שפעטער איבערגענומען הענריק, זון פון ווינצענטי זאנדער. דערנאך איז די פאבריק איבערגעגאנגען צום קריסטלעכן אייגנטימער. בעת די פאבריק האט געהערט צו ס. זאנדער האט זי צום מייסטן פראספעריט, הגם זיינע קריסטלעכע קאנקורענטן ע. ריימאנד, א. קלאזע, שפעטער זאָרעמבאָ, האָבן געפירט אזעלכע פאבריקן אין גרעסערן מאַסשאַטאָ.

אַ לאַגער פון לאַנדווירטשאַפטלעכע מאַשינען האָט געפירט דאמאנוויטש (אויף אַ קורצער צייט איבערגענומען דורך סינע מאַנטשאַקא).

פון 1903-6 האט אויף דער זאגוראָווער גאַס געפירט אַ ברויעריי שקאלניק; ער איז אָבער צוריק אַוועק קיין רוסלאַנד און די ברויעריי איז איבערגעגאנגען צום קאַנינער קריסט קאָוואַלסקי, וועלכער איז שפעטער געוואָרן אייגנטימער פון גוט דאַמבראַשין. נאָכן צווייטן וועלט־קריג איז ער פאַראַרעמט געוואָרן און גע־שטאַרבן אין בעטלער־היים אין קאַלאַ.

אַ פאַבריק פון בענדער און שוורואַדלעס האָבן איינגעאָרדנט שאול פיע־קאַרטשיק, אהרן מאָזור און מאיר ווינטער. די פאַבריק האָט צוליבן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג נישט לאַנג עקזיסטירט.

די פירמע גאַמבינסקי און לענטישיצקי האָבן פראָדוצירט דאָך־פאַפּע. אין יאָר 1918 איז דורך פושעדעצקי און זעלמאַנאוויטש געשאַפן געוואָרן אַ זיף־פאַבריק, וואָס האָט עקזיסטירט ביז 1939.

די פירמע מאָריץ ריטשקע, שפעטער אליהו קאַפלאַן, האָט געפירט אַ גע־שעפט פון צעמענט־פראָדוקציע, דאָכציגל און רערן.

אַ פראָדוקציע פון גראַמאַפאָנען און פאַטעפאָנען האָבן געפירט העניעק גלאָווינסקי און דוד ביי־ראָך (די סעקרעטערין איז געווען צעלינאַ ביי־ראָך).

איילמילן מיט פערד־באַטריב האָט געפירט יהושע לעשטשינסקי (באַקאַנט אַלס „שיע איילשלעגער“) — שפעטער דורך זיין זון דוד און איידעם געצל ראָיעווסקי. אַן איילמיל נעבן דער גרויסער תבואה־מיל פון ע. לעשטשינסקי האָט געפירט פּרץ לעשטשינסקי.

די אינזשענירן זיגמונט און יעקב קלאָץ האָבן געפירט אַ מעכאַנישע טישלעריי.

צדקה חברות

צו אונטערשטיצן נויט־באַדערפטיקע האָבן אין קאַנין עקזיסטירט פאַלגנ־דיקע צדקה־חברות:

ביקור חולים — פאַר מעדיצינישער הילף,

הכנסות אורחים — פאַר דורכוואַנדערנדיקע און

הכנסות כלה — פאר חתונה-הוצאות פאר אַרעמע כלות.
יעדע פון די דערמאנטע הילפס-אינסטיטוציעס האָט געהאַט אַ פאַרוואַלטער (גבאי) צו פירן די פילאַנטראָפישע ענינים. בערך אין 1904'5 האָט דער אַנגעזעצער קאָנינער תושב משה קאַט אַרגאַניזירט אַ קאַנצענטרירטע הילפס-קאַסע אונטערן נאָמען „דאָבראַטשינאַשטש“ (ווילטעטיקייט), וואָס איז אויסגע-האַלטן געוואָרן פון די חודש-אַפצאַלן און שפּענדן דורך די באַמיטלטע איינוווינער, חודשלעכע הילף האָבן באַקומען די אַרטיקע איינוווינער און איינמאַליקע — די דרוכוואַנדערער. חוץ דעם אויך אומזיסטע מעדיצינישע הילף דורך דאָקטוירים, ווי אויך רפואות אין די אָפטייקן. בעת דרינגנדיקע פאַלן, זענען די קראַנקע אויך באַזוכט געוואָרן דורך פרייוויליקע מיטגלידער. מיט דער דאָזיקער וויכטיקער הילפס-אַקציע האָבן זיך אויך פאַרנומען דער רב ליפשיץ און זעליג בושנינסקי. דער „דאָבראַטשינאַשטש“ האָט עקזיסטירט ביזן אונטערגאַנג פון דער דאָר-טיקער יידישער קהילה.

דאָס טעאַטער און פייערלעשער לאַקאַל

ביוז יאָר 1914 זענען די טעאַטער-פאַרשטעלונגען און פאַרזאַמלונגען פאַר-געקומען אין דער פייערלעשערשאַפּע, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ לאַנגער געמיערטער רעמיוזע מיט 4 גרויסע טויערן, דורך וועלכע ס'זענען אַרויס און אַריינגעפאַרן די פייערלעשער-וועגענער מיט די נייטיקע מכשירים.

אין פאַרטער פון דער שאַפּע האָט זיך אויך געפונען אַ בינע מיט אַן אַנטשפּרעכנדיקער קורטינע (פאַרהאַנג) ווי אויך באַזונדערע חדרים פאַר די אַקטיאָרן און גאַרדעראַבע. צו יעדער טעאַטער-פאַרשטעלונג איז די פייערלעשער רעמיוזע געוואָרן אויסגעליידיקט און באַזאָרגט מיט בענקלעך.

אין ערשטן שטאַק פון דער געביידע האָט זיך געפונען אַ לאַקאַל פאַר חתונות, טאַנץ-קורסן און טאַנץ-פאַרוויילונגען. נעבן דער דאָזיקער געביידע האָט זיך אויך געפונען דער האַלץ-טורעם, וווּ בעת די זונטיק-טעג, 2 אַ זייגער מיטאַג, זענען פאַרגעקומען די פייערלעשער-איבונגען, ביי וועלכע ס'זענען אויף אַ שטריק — צוגעבונדן צום דאָך, געוויזן געוואָרן ממש אַקראַבאַטישע קונצן. ביי די פייערלעשער איז אויך געווען אַ מוזיק-קאַפּעלע („מוזיקאַ סטראַזשאַקאַ“) וואָס האָט זיך באַטייליקט ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן און פייערלעכקייטן.

פאַפּולער זענען אויך געווען די יערלעכע אויספּלוגן („מאַיווקעס“) אין ניעסלושער וואַלד, פון וווּ די באַטייליקטע, ס'רוב באַטרינקענע, האָבן זיך צוריק-געקערט 12 אַ זייגער ביי נאַכט, אַרגאַניזירט אין אַ פאַקלצוג מיט נאַפּט-שטורקאַצן. אין דער מוזיק-קאַפּעלע זענען אויך געווען יידישע טראַמפּיטער: פאַלעק קרופּע, שלמה בייראַך און הערש וויגאַן. דעם לעצטנס אומנאַמאַל גרויסער

קאפ איז געווען צו שווער פאר זיין גוף און זיך ביים גיין געוואקלט אויף רעכטס און לינקס, און דעריבער באקומען דעם צונאמען: „דרייקאפ“. ער איז געגאנגען פארויס מיט דער פויק, טאלאנטפול געפויקט און געדרייט דעם קאפ צום טאקט... צופעליק האט פאסירט, אז אין קאנין זענען אין זעלבן יאר אויך געבוירן געווארן נאך צוויי „גרויסע קעפ“: דער זון פון הערמאן קאזאק — שטיין (אן אינוואליד) און דער זון פון שלום היטלמאכער.

די אלע דריי זענען נאטירלעך אין זעלבן יאר געשטאנען צום מיליטער און אזוי שנעל ווי זיי זענען געקומען צו דער מעדיצינישער קאמיסיע, זענען זיי פון דארט ארויס — פריי.

אין קאנין האבן אפט גאסטראלירט יידישע טעאטער־טרופן, צום פאפולערסטן רעפערטואר האבן געהערט שולמית, ברכוכבא, די צוויי קוני לעמל פון גאלדפאדען, וועמענס מעלאדיען ס'זענען דערנאך צווישן עולם — יונג און אלט — געווארן געזונגען.



הכבאי היהודי גוטשה בראם
דער יידישער פייערלעשער גאוטשע בראם

צווישן די גאסטראלערן האבן זיך אויך געפונען דער אַרטיסט גאדיק פון וואַרשע, דער זינגער קאלאדני, ווי אויך אַן אַמאַטאָר־טרופע אונטער דער פירונג פון דן און משה מאיר האַראָנטשיק מיט דער באַטייליקונג פון פרייליין וויינשטיין און אַנא פאָגעל. ס'זענען אויך געקומען פוילישע טעאַטער־טרופּן, וועמענס פאַרשטעלונגען זענען באַזוכט געוואָרן דורך פּאַלאַקן און אויך — יידן. פאַרן ערשטן וועלט־קריג האָט זיך געפונען אַ קינאַ (ביי סטאַשינסקין) מיט מוזיקאַלישער באַגלייטונג פון וויאַלין (בייראַך) און קלאַוויר — (וואַרמבאַד). שפּעטער האָט האַראָנטשיק געעפנט דאָס קינאַ „אויטשעכאַ" אין לאַקאַל פון משה קאַפּלאַן.

פאַר 1914 האָבן אויך עקזיסטירט טאַנץ־קורסן, צווישן זיי — די מער פאַפּולערע פון מאָנאַסטערסקי (שפּעטער פּרל. בעלדאַק), די שילער זענען באַשטאַנען פון קריסטן און יידן. ביי דער מוזיק־באַגלייטונג האָט זיך אַפט אויך



דער יידישער פייערלעשער דוד בלום



ידישת פייערלעשער בעת אן אויספלוג אין ניוסמלש

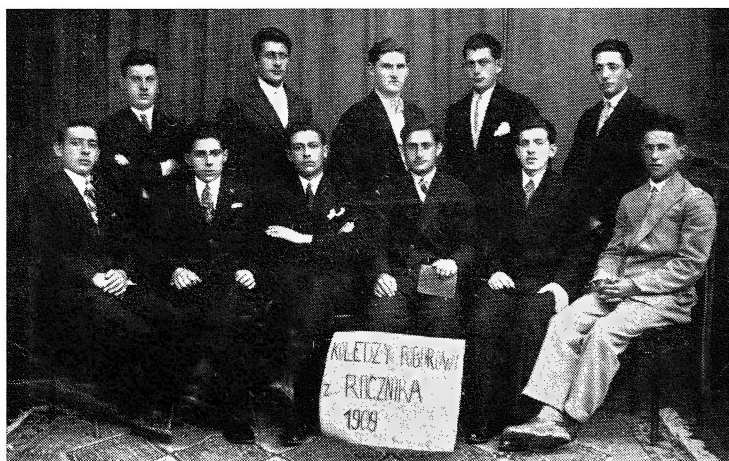
כבאים יהודיים בעת טיול בניסמלש

באטייליקט דער קאפלמייסטער פון די פייערלעשער-קאפעלע גאסטיונסקי, וועלכער האט אויך געשפילט וויאלין.

היימלעך-מאכער

פארן ערשטן וועלטקריג איז אין קאנין געווען באקאנט דער „סענסאציע און היימלעכמאכער“ קוטנער, דער אייגנטימער פון וויינגעשעפט אויפן גרויסן מארק. נאכדעם ווי ער האט זיך אמאל ביי זיין ארעמען שניידער נאטירט דעם נומער פון א לאטעריע-צעטל, האט ער פון ווארשע טעלעגראפירט, אז דער נומער האט געצויגן דאס גרויסע געווינס. דער שניידער האט די ידיעה באקומען בעתן דאווענען אין בית-המדרש, און איז שנעל אהיים געלאפן ליקוידירן דעם ווערק-שטעל, וואס איז אים שוין מער נישט נייטיק. נאכדעם ווי ער איז פון אלעמען געווארן גראטולירט, איז קוטנערס שפאס באקאנט געווארן.

אן אנדער מאל ווען דער זעלבער קוטנער איז געווען אין בערלין, האט ער דארט באמערקט א קאנינער בעטלער אויספירן זיין „בארוף“. באלד האט ער געשיקט א טעלעגראם צום קאנינער רב, אז דער זעלבער ארעמער ייד איז דארט געשטארבן. דער רב האט די ידיעה מודיע געווען דער „אלמנה“, וועלכע האט זיך באלד געזעצט שבעה. בעת שפעטער איז איר מאן צוריקגעקומען און ביי נאכט געקלאפט אין דער טיר פון זיין וווינונג, האט די פרוי אים געהייסן צוריקגיין אין „זיין רו אריין“ און בעטן פאר אלמנה און יתומים. ערשט נאך א לאנגן וויכוח איז דעם מאן אונטער דער טיר געלונגען זיין ווייב איבערצוצייגן אז ער לעבט.



א גרופע רעקרוטן יארגאנג 1909

אויך די מיליטער־רעקרוטן פלעגן דעמאלט אין דער צייט ווען זיי זענען נאך דער שבועה באפרייט געווארן אויף אייניקע וואכן, היימלעך מאכן אין שטאט. איינמאל ביינאכט נאכן פארברענגען אין בית־המדרש און שפעטער אויפן טעפער־מארק טרינקען טיי, האבן זיי זיך געלאזט איבער די גאסן און דאכיי אויסגעטוישט די שילדן פון די געשעפטן. די פוילישע רעקרוטן האבן זיך געפלעגט אנטרינקען און זיך דאכיי פארוויילט מיט שלאגן יידן.

ראגנאזין

צוואנציק קילאמעטער צום מערב־צו איז שוין געווען דייטשלאנד, מיט אן אנדערן שטייגער לעבן, מיט אספאלטירטע גאסן און באקוועמלעכקייטן. סלופצע איז געווען דער גרענעץ־פונקט צווישן צוויי ציוויליזאציעס — רוסלאנד און דייטשלאנד.

צו יענער צייט פארן ערשטן וועלטקריג האבן איך דריי יאר פארבראכט אין שטעטל ראגנאזין, פויזנער פראווינץ, וואס האט דעמאלט געהערט צו דייטש־לאנד. הגם קלענער ווי קאנין, איז דארט געווען א פראכטפולע סינאגאגע. יעדן שבת און יום־טובים האט מען דארט געדאוונט. ס'איז דארט אויך געווען אן אפטייל פאר פרויען. איינמאל אין חודש האט מען געהערט די דרשה פון באליבטן ראבינער ד"ר יצחק אווערבאך. דער זון פון אויבערראבינער פון דייטשלאנד (אין האלבערשטאט).

אָפּקלאַנגען פון די פאָרגראַמען

אין אנהייב פון דעם יארהונדערט האט מען נאך אין שטעטל ווייניק געלייענט פרעסע. פון מאל צו מאל פלעגט פארבלאנדזשען א צייטונג אין בית־המדרש אָדער אין שיל. פון ווו ס'איז פארשפרייט געווארן די נייעס. אין פריילינג 1903 זענען די הויפט־ידיעות פון דער פרעסע געווען וועגן דעם פאגראם אין קייסינעוו. דער דעמאלטיקער המן, קרושעוואן, האט אנגעווארפן א שרעק אויף די יידן אין שטעטל. אין זעלבן יאר קומען אייך אן די טרויעריקע ידיעות וועגן פאגראם אין האמעל (1903), בולטער האט מען אנגעהויבן פילן די פאגראם־שטימונג, בעת דורך קאנין האבן אדורכגעוואנדערט פליטים מיטן ציל זיך אריבערקריגן די גרענעץ קיין דייטשלאנד. זעענדיק דעם טרויעריקן מצב פון די היימלאָזע, ס'רוב אויך מיט קליינע קינדער, מיט זייער ארעמען באגאזש, האט מען דא אפט זיך באמיט זיי צו העלפן מיט דאקומענטן, כדי צו פאר־לייכטערן זייער געוויינט.

אין יאר 1910 קומען אן אין שטעטל פיל פון די 1200 יידישע פליטים, וועלכע זענען געווארן פארטריבן פון דער שטאט קיעוו.

דער רוסיש-יאפאנישער קריג און די פאליטישע געשעענישן אין יאר 1904-5

אין דער צייט ווערן צוליב די וויכטיקע געשעענישן אין לאנד אויסגע-
כאפט די צייטונגען, וואס פלעגן אגב קומען מיט פארשפּעטיקונגען. א גרויסע
סענסאציע איז דעמאלט געווען דער אטענטאט אויף דעם אַנטיסעמיטישן מיניס-
טער פלעווע אין יאר 1904. אַנדערע וויכטיקע נייעס זענען געווען אין אויגוסט
פון זעלבן יאר. דער מאַניפעסט פון צאר ניקאליי, צוליב דעם געבורט פון
קרוינפרינץ. צווישן אַנדערן זענען דאָרט אויך געווען גינסטיקע פאַראַגראַפּן
פאַר יידן, צ. ב. וועגן אויסברייטערן דאָס וווינערעכט און שולבילדונג, געוויסע
פריווילעגיעס פאַר אַקאַדעמיקער און אַמנעסטיע פון פאַרשידענע שטראָפּן.
די רוסישע רעוואָלוציע, דער יאַפּאַנישער קריג און דער אַטענטאט אויפן
גרויס-פיסט סערגיי אלעקסאַנדראָוויטש, אין יאר 1905, האָט מען אָפּגעפילט אין
קאַנין. ווי אין אַנדערע פּראָווינץ-שטעט האָבן זיך באַלד געשאַפּן „צדדים“
מיט אַ רוסישער אָדער יאַפּאַנישער אַריענטאַציע. משה הילער, וואָס האָט פאַר-
טרעטן דעם רוסישן צד, האָט מען דעמאלט גערופן גענעראַל קוראַפּאַטקין, און
דעם אַנדערן צד, מיט די נעמען פון די יאַפּאַנישע גענעראַלן, נאַגי, טאַגי א. א.
מיט אָפּגעבן די פעסטונג פאַרט-אַרטור צו די יאַפּאַנער, האָט די מלחמה אויך
אין קאַנין אויפגעהערט. די „סטראָזשאַקע שאַפּע“ וואָס האָט געדינט אַלס
טעאַטער-זאַל, איז אין דער צייט אויך באַנוצט געוואָרן פאַר פּאַלקס-פאַרזאַמלונגען.
אַזאַ פּאַלקספאַרזאַמלונג איז אויך דאָרט פאַרגעקומען צוליבן מאַניפעסט
פון דער רוסישער רעגירונג, לויט וועלכער פוילן האָט באַקומען אַן אויטאָנאָמיע
און ענדערונגען אין רעזשים. דער רעדנער איז געווען דער אדוואַקאַט פאַר-
טשעווסקי פון קאליש, שפּעטער דעפּוטאַט פון דער „גאסודארסטוועני דומאַ“
(פאַרלאַמענט).

אין שייכות מיט דער דאָזיקער געשעעניש איז איינגעאָרדנט געוואָרן
אַ גרויסע פייערונג מיט דער באַטייליקונג פון קאַטאַליקן, יידן און עוואַנג-
געלעיר. דער צוג איז צערשט אַריין אין דער עוואַנגעלישער קירכע, פון דאָרט —
אין דער קאַטאָלישער קירכע און צולעצט — אין דער שיל, וואָס איז געווען
פייערלעך אילומינירט.

אין דערזעלבער צייט איז אויפן טעפּער-מאַרק מצד די סאַציאַליסטן
פאַרגעקומען אַן אַנטי-רעגירונגס-מאַניפעסטאַציע, בעת וועלכער ס'האָבן גערעדט

מ. לעווין און אברהם זאקס. אברהם זאקס אַ בונדיסט — איז געווען אַן אויטאָ-דידאקט מיט אַן אַראַטאָרישן טאַלאַנט. די רעדנער זענען געוואָרן דענונצירט דורך די צווישן עולם אַנוועזנדיקע רוסישע געהיים-אַגענטן, אָבער די געזוכטע זענען באַצייטנס נעלם געוואָרן.

אויפן צווייטן טאָג נאָך דעם מאַניפעסט זענען אין שטאָט אויסגעקלעבט געוואָרן באַקאַנטמאַכונגען וועגן קריגס-צושטאַנד אין לאַנד. אויף די גאַסן באווייזן זיך רייטער, מיליטער-פּאַטראָל, וועלכע שלאָגן מיט נאַגייקעס ווען זיי באַמערקן אַפילו 2 אָדער 3 פּערזאָן צוזאַמען.

בעת דער דאָזיקער מהומה האָבן אַ טייל קריסטן, ווי גאַסנקערער, וואַסער-טרעגער א. א. געטראַכט, אַז ווען ס'וועט איצט קומען צו פּוילישער הערשאַפט, וועט מען די יידישע איינוווינער פאַרטרייבן און זיך טיילן מיט זייער פאַרמעגן. אין צוזאַמענהאַנג מיט די דעמאָלטיקע פּאָליטישע געשעענישן, איז דער גאַרניזאָן אין קאַנין געוואָרן אַרויסגעפירט קיין קאַזאַן. דאָס איז געווען אַן אומ-פאַרגעסלעכע דערשיינונג פאַר אַלע דאָכיי אַנוועזנדע איינוווינער. טויזנט קאָ-וואַלעריסטן אויף די פּערד, באַגלייט פונעם אַרקעסטער, האָבן זיך לאַנגזאַם באַוויגן. נאָך זיי — און פון ביידע זייטן, האָט זיי באַגלייט אַן עולם, אַזוי ווי ביי אַ טרויער-צוג. געבליבן איז נאָר איין אָפיצער קאַקורין, אַן אינוואַליד. און דער פּראָוואַסלאָווער צמענטאָזש, ווי אויך די ניי-אויפגעבויעטע צערקווע, וואָס איז שפּעטער דעמאָלירט געוואָרן דורך דער פּוילישער רעגירונג.

מיט דער עוואַקואַציע פון רוסישן מיליטער, האָט זיך פאַרקלענערט די צאָל פון דער באַפּעלקערונג און די פאַרדינסט אין מסחר, באַזונדערס האָט עס געטראָפן די יידישע האַנטווערקער.

אין משך כּון דער שפּעטערדיקער צייט האָבן נאָך פון מאָל צו מאָל סטאַציאָנירט קליינע גרופן רוסיש מיליטער.

די רוסישע ציווילע מאַכט אין שטעטל איז דעמאָלט באַשטאַנען פון פּאָליציי-באַטשאַלניק (טוטאַרענקאַ), זשאַנדאַרמערע-באַטשאַלניק — ניקאָלאַיעוו, פּרידנסריכטער (דער רוס קוואַסניאָו סאַמאַרין), אַקצייז-באַטשאַלניק (אַ רוס), בירגערמייסטער (אַ פּאָליאַק, צוליב זיין אויסזען מיט אַ בערדל — איז ער גערופן געוואָרן „גוט שבת“).

דער ערשטער וועלט־קריג

אַ חודש נאָכן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג 1914, פאַרברענען די רוסן די קאַנינער האַלץ-בריק איבער דער וואַרטע, ווי אויך די טשאַרקאָווער בריק. צוליב דעם איז געוואָרן איזאָלירט איין שטאַט־טייל פון צווייטן. נאָכן פאַרלאָזן די רוסישע רעגירונגס־אַמטן און די פּאָליציי, איז אַרגאַניזירט געוואָרן

א בירגער־מיליץ אָן אונטערשיד פון רעליגיע און קלאַס (שטאַנד). די מיליץ האָט געטראָגן ווייסע אַרעמבענדער, און בעיקר פאַטראָלירט ביינאַכט.

ס'איז אָנגעקומען אַ קליינע צאָל דאַנער קאַזאַקן און ביים אָנהייב פון דער אָפּגעברענטער וואַרטער־בריק געמאַכט פאַרשאַנצונגען.

פון צייט צו צייט האָבן זיך פון ווייטן געהערט שיסערייען מיט די דייטשע פאַטרוולן, און נאָך אַ קורצער צייט איז די מיליטערישע־מאַנשאַפט נעלם געוואָרן. אין דער סביבה פון קאַנין זענען שוין געווען דייטשן.

ס'איז אַנטשטאַנען אַ פּאַניק און אַ געלויף אין פאַרשידענע ריכטונגען, אָבער אומעטום האָט זיך שוין באַוויזן דאָס דייטשע מיליטער און נישט קאָנענדיק ווייטער וואַנדערן, האָבן זיך די פליטים צוריקגעקערט. אין שטאַט קומען מאַסנהאַפּט פליטים פון דער גרענעץ־שטאַט קאַליש, וואָס איז דורך דעם דייטשן פּולקאַווינק פּריסקער אַכזריותדיק באַמבאַרדירט און צעשטערט געוואָרן.

די יידישע איינוווינער פון קאַנין האָבן ברידערלעך אויפגענומען די קאַלישער פליטים. דער רב ליפשיץ זצ"ל, האָט באַפוילן, אַז וועלכער ייד וואָס האָט פערד און וואָגן, זאָל אַפילו אין שבת, העלפן אַריבערפירן די פליטים קיין קאַנין.

די דורכמאַרשירנדיקע דייטשע לאַנד־שטורעם אָפטיילונגען קיין וואַרשע באַזעצן קאַנין אָן ווידערשטאַנד. זיי בלייבן אָבער נישט לאַנג אין שטעטל. פאַר וואַרשע ווערן זיי דורך דעם רוסישן מיליטער צוריקגעשטויסן און די קאַנינער איינוווינער האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צוצוקוקן זיך אויפן גרויסן מאַרק, ווי די דייטשע לאַנד־שטורעם אָפטיילונגען ציען זיך צוריק אין איילעניש. אַ קורצע צייט נאָך זייער אַנטלויפן באַווייזט זיך די רוסישע אַרמיי, וואָס ווערט באַגריסט אין די גאַסן און פון די הייזער, ס'רוב דורך די קריסטלעכע איינוווינער. בעת דעם רוסישן אַריינמאַרש האָט אָן עוואַנגעלישער איינוווינער דע־נונצירט דעם עוואַנגעליער דאניעל שטאַרק, אַז ער האָט ביים אַריינמאַרש פון דייטשן מיליטער איבערגעגעבן שטעטישע דאַקומענטן. און אין רעזולטאַט דערפון, איז ער דורך די רוסן פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט דורך הענגען.

סוף נאָוועמבער 1914 זענען די דייטשן ווידער אין קאַנין, זיי בויען אַ נייע בריק איבער דער וואַרטע. ס'ווערט איינגעשטעלט אַ דייטשע קאַמענדאַנטור און לאַנדראַט. דאָס לעבן נאָרמאַליזירט זיך. אַלס בירגערמייסטער ווערט נאָמינירט דער יידישער אייגנטימער פון אַ וויינגעשעפּט, בערנאַרד דאַנציגער — דאָס אַלטע מאַגיסטראַט ווערט איבערגעבויט אין אַ מאָדערנעם הערלעכן בנין. די סטראָזשאַקע שאַפּע ווערט ליקוידירט און אויף דעם שטח ווערט אויסגעבויט אַן עלעקטראָווינע, ס'ווערט אויסגעבויט אַ באַן־ליניע פאַרן געברויך פון די איינוווינער. די עטאַבלירטע דייטשע האַנדלסקאַמער דערהיידיקט די אָפּעראַציעס

פון אימפארט און עקספארט, די מילן מוזן ערשט דערליידיקן דעם געברויך פאר די איינוווינער און מיליטער אין שטאט.
די גאסן באקומען שילדן מיט די נעמען פון דייטשע העלדן.

דער היסטארישער טאג אין קאנין אין נאָוועמבער 1918

דער דייטשער קרייזשעף שולץ, א זון, פארזאמלט די באפעלקערונג אויפן גרויסן מארק. ער דערשיינט ביים איינגאנג צום לאנדראט אין גאלא-אוניפארם (אויך אזוי די באאמטע נעבן אים) און ליינט פאר א דעקלאראציע, אז אין נאָמען פון קייזער ווילהעלם דער צווייטער ווערט פוילן דערקלערט אלס אומאפהענגיקע מדינה.

נאָכן אַנקומען פון יוזעף פילסדורסקי קיין וואַרשע דעם 10טן נאָוועמבער 1918 האָט זיך אָנגעהויבן די אַנטוואָפנונג פון די רעשטן פון די דייטשע מיליטער-אַפטיילונגען. אין קאנין גרינדעט זיך דעמאלט שנעל די פ. א. וו. (פויליש מיליטער), וועלכע אַנטוואָפנען אַן ווידערשטאַנד דייטש מיליטער און באַזעצן די מיליטערישע און די מוניציפאלע בנינים.

אויפן גרויסן מארק פארזאמלט זיך אַ גרויסע גרופע ביזוהעריקע דייטשע ווירטשאַפטלער צו עוואָקוירן זיך אויפן וועג צוריק אַהיים. די שילער פון פוילישן גימנאַזיע אַבסערווירן די צוגרייטונגען פון די דייטשן מיט חוזק. שוין זייענדיק אין וועג, דרייען זיך די דייטשן אום און דערשיסן 8 שילער.
די אַמטן ווערן שנעל איבערגענומען דורך די פּאָלאַקן, וועלכע באַזייטיקן אַלע דייטשע אויפּשריפטן.

אין משך פון דער צייט צווישן ביידע וועלט-מלחמות זענען געווען יידישע ראַטמענער: ברוך דזשאַלאַשינסקי, שלמה ליפשיץ (פאַרבן-געשעפט), לייב קראָזע, משה קאַפּלאַן, מ. ד. לעווענבערג, לוי (לעאַן) מאַנטשקא, אברהם ריטשקע, מאיר ווינטער, מענדל פירסט, מענדל וויטקאָווסקי, חיים ווינטער, עליאַש סורעזאַן, ש. נוימאַן (דענטיסט), משה בעאַטוס און זעליג בעאַטוס.

צוליבן צוטיילן דאָס פּויזנער געביט צו פוילן, איז קאנין געוואָרן דער-ווייטערט פון דער דייטשער גרענעץ. קאנין, וואָס האָט פריער געהערט צו דער לאַדזשער וואַיעוודזטווע, איז צוגעטיילט געוואָרן צו דער פּויזנער וואַיעוודזטווע. אין פוילן האָבן דעמאלט גראַסירט אַנטיסעמיטישע פּוילישע זעלנער פון גענעראַל האַלער („האַלערטשיקעס" און „פּאַזאַנטשיקעס"), זיי פלעגן באַפאַלן יידן, שלאָגן און שניידן די בערד, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַ פּאַניק אויף דער יידישער באַפעלקערונג. און זיך אויך שלעכט אויסגעווינקט אויף די יידישע געשעפטן, באַזונדערס טאַרג-הענדלער, צוליב דער שרעק באַפאַלן צו ווערן. דער דאָזיקער פּיינלעכער מצב האָט אויך נישט אויסגעמיטן קאנין.

פ ר ע כ ע

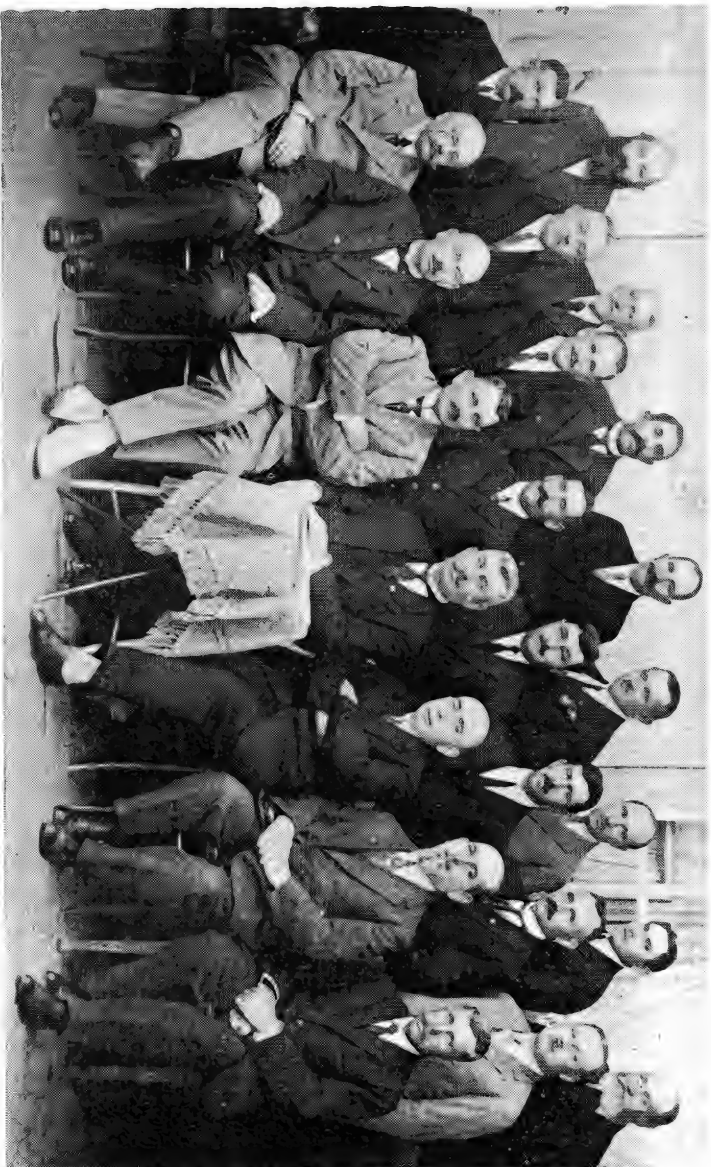
אָנדערש ווי אין דער צאָרישער צייט, ווערן איצט אין רוב יידישע שטובן אַבאַנירט און געקויפט צייטונגען. די פרוי נייפעלד, די אייגנטימערין פון געשעפט פון שרייב-מאַטעריאַלן, און שפעטער איר איידעם האָדעס, שטעלן טעגלעך צו די צייטונגען אין די וווינונגען. ס'ווערן געליינעט: „קוריער וואַרשאַווסקי“, „נאַש קוריער“, „נאַש פּשעגלאַנד“, — אין דער פוילישער שפראַך, און „היינט“, „מאַמענט“ און „פּאַלקסצייטונג“ — אין דער יידישער שפראַך, וועלכע ברענגען די אומהיימלעכע ידיעה וועגן היטלערס קומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד. די לאַגע פון די פוילישע יידן ווערט דראַענדיק און מיר טרעפן זיך אויך אָן מיט פאַרפאַלגטע פליטים פון נאַצישן רעזשים. דער היטלערישער גייסט פאַר-שפרייט זיך גיך אויך אויף דער פוילישער באַפעלקערונג און מלוכישע אַמטן. בעת דורך דער פוילישער רעגירונג איינגעלאָדענע נאַצישע מיניסטערן גערינג און געבעלס פאַרן אויף יאָגד אין פוילן ווערן זיי אויך געזען אויף אייניקע מינוטן אויף דער באַנסטאַציע אין קאַנין. יידישע קאַנינער פאַסאַזשירן קיין וואַרשע און פויון דערציילן וועגן דער גרויסער באַוועגונג פון נאַצישע פאַסאַז-זשירן אין די פוילישע באַנען. די פוילישע פאַסאַזשירן, וועלכע פאַרשטיין אַ ביסל דייטש, ווערן פריי געהעצט קעגן יידן.

טרויער-פייערונג נאָך מאַרשאַל יוזעף פילסודסקי

נאָכן טויט פון מאַרשאַל פילסודסקי, דעם 12טן מאי 1935, ווערט אין קאַנין איינגעאָרדנט אַ טרויער-פייערונג. גרויסע מאַסן פאַרזאַמלען זיך אויפן גרויסן מאַרק וווּ ס'איז געוואָרן דעמאָנסטרירט אַ סימבאָלישע טרומע. גרופן יידישע בירגער, אַנטילינעמער אין דעם טרויערצוג, באַדויערן דעם טויט פון דעם באַשיצער פון דער דעמאָקראַטיע אין פוילן. מיט ענטוויאַזם ווערט דער מאַנט דער טאַג פון זיין באַזוך אין קאַנין, ווען ס'איז צו זיין כבוד וועגן איינגעגראָבן געוואָרן דער גרויסער קרייץ אין פעלד צווישן דער קאַטוילישער קירכע און דעם שאַסיי, אין דער ריכטונג קיין קאַלאַ, צו באַערן דעם אָנדענק פון גלח טאריבא (אין יאָר 1863).

באַזאַר פון קימת לישראל (1935)

אין אָנהייב יאָנואַר 1935 געדענקען זיך אין קאַנין צוויי אימפּאַזאַנטע וואָכן. ס'איז דעמאָלט פאַרגעקומען אַ באַזאַר פאַר קק"ל אין דער געביידע פון דער געוועזענער יידישער גימנאַזיע, אונטערן פאַרזיץ פון דער „וויצאַ-פאַד-שטייערין ראָזאַ לעשטשינסקי, ראָזאַ מאַנטשקא א. א., מיט דער באַטייליקונג



מעצת העיר קונן עם ראש העיר, מר גונדוויטש במרכז.

בניניהם פ יחודים בשורה הראשונה, השני מימין הוא משה דוד לבנברג השלישי לייב קרבוזה השלישי בשורה השנייה הוא לוי
מונציקי. הרביעי מנול פירסט והחמישי משה קפלן. הראשון בשורה השלישית הוא ברוך דויזלאשנינסקי, השלישי מאיר וינער,
השביעי ריטשקא והשמיני שלמה ליפשיץ.

דער שטאטראט אין קאנין מיטן בריגערמייסטער ה' גאמאווויטש אין צענטער.

צווישן זיי פ יידישע ראטמענער: טרשטע ריי' (יזצן פון ריכטס צו לינקס): משה דוד לעווענבערג (דער צווייטער), לייב
קראווע (דריטער), צווייטע ריי': לוי מאגנשקי (דריטער), מענדל פירסט (פערטער), משה קאפלאן (פונפטער),
דריטע ריי': ברוך דויזלאשנינסקי (ערשטער), מאיר ווינטער (דריטער), ריטשקע (זיבנטער), שלמה ליפשיץ (אכטער).

פון דער יוגנט. בעת דער צייט האָט פולסירט אַן אויפלעבונג לטובת דער עליה קיין ארץ־ישראל. ס'זענען געזאַמלט געוואָרן עקספּאַנאַטן — האַנט־אויסאַרבעטונגען פון פאַרשיידענע זאַכן פון ווייניגנען און געשעפטן. די לאַטעריע איז געוואָרן מוסטערהאַפט באַדינט די פרעקווענץ פון באַזוכער און באַטייליקטע איז געווען זייער גרויס. אין די אַוונטן איז געווען מוזיק, פאַרוויילונג, טענץ, — ביי סערווירטע טישן און רייכן בופעט. דער עולם האָט זייער גוט פאַרבראַכט. דאָס איז פאַרגעקומען פאַרן טראַגישן סוף.

ליקוויראַציע פון אַלטן בית־הקברות אין טשאַרקאָוו

דער אַלטער בית־הקברות אויפן באַרג טשאַרקאָוו, וווּ אין די לעצטע הונדערט יאָר האָט מען מער דאָרט נישט קובר געווען, איז געוואָרן ליקווידירט. ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן איז אונטערן באַרג געווען קיזל־ערד, וואָס איז ווערטפול פאַר בוי־צוועקן און צעמענט מישן. די זאַמדפירער האָבן דאָס זאַמד געליווערט צו בויען בנינים. שפעטער האָט דאָ דער סטאַראַסטע פאַרלייגט אַ צעמענט־פראָדוציר פאַבריק. צוליב דעם אויסגראַבן פון זאַמד, האָבן זיך די מצבות און סקעלעטן אַראָפּגעלאָזט. די יידישע קהילה האָט אינטערווענירט, אין רעזולטאַט דערפון האָט דער סטאַראַסטע צוגעזאָגט אַנטשעדיקונג. כדי צו פאַרמיידן אַ חילול השם, זענען די סקעלעטן און די מצבות איבערגעפירט געוואָרן אויפן נייעם בית־הקברות נעבן פאַרק. צוליב וואָס די יידישע באַפעלקערונג האָט שטאַרק פראָטעסטירט.

אויף אַ שטורמישער זיצונג אין דער ווייניג פון הרב ליפשיץ זצ"ל. האָט דער רב מיט שאַרפע ווערטער דערקלערט, אַז מען זאָל ממשיך זיין מיט דער אַרבעט ביים איבערפירן די סקעלעטן, צוגעבנדיק: „ווען אויף יענער וועלט וועט אייך דאָס ווערן פאַרגעוואָרפן אַלס עבירה, זאָלט איר דערקלערן, אַז אין דער צייט איז געווען הרב ליפשיץ, און ער נעמט עס אויף זיין געוויסן און נשמה. נאָכדעם האָט זיך דער עולם באַרויקט.

די סקעלעטן און די מצבות זענען געוואָרן צוויי מאל אין וואָך אין ווייסע לייזונט, אין פאַרעם ווי אַ לוויה איבערגעפירט אויפן נייעם בית־הקברות און קובר געוואָרן אין אַ מאָס־קבר, וווּ ס'איז זי ווידער אָפּגעגעבן געוואָרן כבוד. נאָך דער עגלה זענען נאָכגעגאַנגען מיטגלידער פון דער חברה־קדישא און יידישע איינוווינער.

דורך די גאַסן וווּ די לוויה איז אַדורכגעגאַנגען, זענען בעת דעם גע־שלאָסן געוואָרן די יידישע און קריסטלעכע געשעפטן, דער אַלטער בית־הקברות אין טשאַרקאָוו איז געוואָרן איבערגענומען פון דער סטאַראַסטוואַ, און דערפאַר צוגעגעבן באַדן צום שכנישן נייעם בית־הקברות. נעבן פאַרק. כדי דעם באַדן

צו באנוצן איז גייטיק געווען אַרױפֿצושיטן נאָך איבער צוויי מעטער ערד. די קהילה־דעלעגירטע משה קאַפּלאַן, ל. קראַווע און לוי מאַנטשקא האָבן די טראַנזאַקציע פּאַענדיקט.

די סטאַראַסטוואַ האָט געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע דאָס באַרגיקע פעלד נעבן דאָרף כאָזשין און דאָרט געלייגט אַ באַן־ליניע מיט קליינע וואַגאַנעס, אַזוי אַז די אַרבעטער האָבן אַן פּערד אויפֿגעלאָדנט דאָס נייטיקע קוואַנטום זאַמד און עס איבערגעפירט צום נייעם בית־הקברות. דעם אַרבעטסלויזן האָט באַצאָלט די ייִדישע קהילה.

דער שטח פון נייעם בית־הקברות איז געווען אַרומגענומען מיט אַ גע־מויערטן פּאַרקאָן, און דערמיט זענען די קברים געוואָרן פּאַרוזיכערט. צוליב דעם זאַמדיקן וועג צום בית־הקברות, איז אין פּרילינג און אין האַרבסט געווען שווער אַהין צו צוקומען.

לויט אַ צוואה פון סינע מאַנטשקא, זענען זיין נעפע ל. מאַנטשקא און מ. ראַנטשקאַווסקי, באַפּולמעכטיקט געוואָרן צו לייגן אויפֿן זאַמדיקן וועג אַ שטייגער, וועלכן מען האָט געקאַנט אַ גאַנץ יאָר באַנוצן.

לינת־הצדק

אַ לענגערע צייט זענען די ייִדישע וואַנדערנדיקע בעטלער געשלאָפֿן אין שטיבל פון בית־הקברות אָדער אין בית־המדרש, ווייל ס'איז פאַר זיי נאָכנישט באַזאָרגט געוואָרן קיין נאָכט־לעגער.

מאָריץ ראַנטשקאַווסקי האָט פון דער ירושה פון זיין פאַרשטאַרבֿענעם שווער שלמה מאַנטשקא, אין פאַרגרעסערטן הייזל נאָך לייבקע סופֿר געשאַפֿן אַ לינת־אורחים. יעדער דורכרייזנדיקער בעטלער האָט נאָכן נעמען אַ באַד אין דער מקווה, וואָס האָט זיך געפונען קעגנאיבער, באַקומען אַ ריין בעט, נאָכטוועש, און צומאָרגנס ביים אויפשטיין — טיי, קאַווע און געבעקס. מיט דעם איז געוואָרן דער באַלאַסטנדיקער מצב אין בית־המדרש ליקוידירט. צו דערהאַלטן די אינסטיטוציע האָט מיט פיל מי און אַרבעט בייגעטראָגן שלמה בייראָך.

האַנטווערקער

די באַקאַנטע שיידער־ווערקשטאַטן זענען געווען: יצחק מיש, דוד בלום, שמואל ליפשיץ, גרוידאַנץ און משה קראַמסקער. (דער לעצטער האָט געהערט צו די יעניקע, וועלכע האָבן גלייכצייטיק געלערנט תורה און אויסגעפירט אַ מלאכה). ס'האָבן עקזיסטירט שניידער־וואַרשטאַטן, וואָס האָבן נאָר געאַרבעט צום פאַר־קויף אויף טערגער און יאָרמאַרקן אין קאַניין און סביבה. באַקאַנט איז אויך געווען משה גאָלדבערג (מיטן צונאַמען ד...), אַ שניידער־וואַרשטאַט פאַר

פארטיקע מלבושים האָט געפירט ב. רובין און ספעציעלע דאָמענקליידער און מאָנטלען — מיכאָווסקי. דאָס מיט זיינע זין, קאַלמאַן וויגאַן א. א. אַ. אַ היטל־מאַכער וואָרשטאַט, מיט אַ געשעפט קעגנאַיבער דעם מאָגיסטראַט, האָט געפירט שטאַק, שפּעטער — קאָוואַלסקי.

אויפן טעפּער־מאַרק האָבן זיך געפונען אַ גרויסע צאָל היטל־מאַכער, וועלכע האָבן אויסגעאַרבעט זייער סחורה פאַר די טערגער און יאַרמערק פאַר קאַנין און סביבה — אויך באַקאַנט זענען געווען שלום קירשנער און מיצנמאַכער. מאַדע־היטן פאַר פרויען האָבן אויסגעאַרבעט קאַראַלאַ לעוויצקא — שפּעטער ראַוויצקא, אייזיק לעווין מיט טעכטער.

גלאָוואַרג און פאַרצעלאַן האָבן געפירט קאַפּעל דוד כאַראַפּ אין בנין פון מאָגיסטראַט און זעליג בוזשינסקי — אויפן טעפּערמאַרק.

אַ גלעזער־וואַרשטאַט אויף דער פאַרשטאַט האָט געפירט טומיאַנקאַ. אַן אַלט־באַקאַנטע פירמע פון גלאָוואַרש פאַרצעלאַן־לעמפּ אויפן גרויסן מאַרק האָט געפירט יוליאַן דאָבזשינסקי, און אויף דער קראַמאַווע־גאַס — אהרן בראַם א. א. אַ. קאַמאַשן־שטעפּער: עזריאל זאַנדער (אַ לאַנגיאַריקער גבאי אין דער חברה־קדישא), יוסף בריס (אומגעקומען מיט דער גאַנצער משפּחה דורך די נאַציס); צימערמאַן און שיינאַק, (עולה געווען קיין ישראל).

האַלץ־טרעפּעס — הירשביין.

זאַטלער — שמחה שוואַם, אברהם שוואַם — שפּעטער זיין זון שלמה (געווען אין רוסישן מיליטער בעתן קריג מיט יאַפּאַן), ראָזענבערג — זיין זון. שטריק־מאַכער — ראָזענקראַנץ.

סאָדע־וואַסער פאַבריק — וואַלף גרין, אויך אהרן בראַם.

זיף־געשעפט — חיים לייב ליפּינסקי.

קאָוואַל — ראובן פיסטענבערג, שפּעטער זיין זון זלמן.

בלעכער, דאָכדעקער — נחמן בלעכנער, יוסף קוטנער, שפּעטער הירש גבריאל קלעטשעווסקי (געהאַט קעגנאַיבער דעם מאָגיסטראַט אַ וואַרשטאַט פון בלעך־אויונס. אומגעקומען).

בלעך־דאָך־דעקער — קעמפּינסקי און איידעם ראוף.

גאַרבער: מענדל גאַלדמאַן און שיע וויגאַן. גאַלדשמיד: בער שנאַפּער.

זיגערמאַכער: רפאל לעבען, טייפּעלד, ראָזענבוים שפּעטער בערלינער.

שוסטער־וואַרשטאַט מיט האַנדל אויף די יאַרמאַרקן: דאָס פאַרפאַלק שמשא און חנה־חיה ליפּשיץ (שפּעטער ישראל און וואַלף הערש).

טישלער. פאַרן יאָר 1900 איז באַקאַנט געווען דער אַלטער טויבער טישלער מיט דער שניי־וויסער באַרד, וועלכער האָט אין הויף פון מענדל מאָנטשקעס הויז אויף נאָוואַק־גאַס, געפירט זיין וואַרשטאַט ביזן הויכן עלטער

פון 90 יאר. זיין פרוי — א זעלטענע שיינהייט — די שוסטער פלעגן שבת קומען אַנקוקן און באַווונדערן דעם טישלערס ווייב גייענדיק און קומענדיק פון שול. האָט געהאַט אַ שיינע פיגור, געטראָגן שיינע קליידער מיט הויכן הוט ווי אַ קרוין אויפן קאַפּ.

אַ בעדנער — גערופן דער „אַלטער בעדנער“ — און דערנאָך זיין זון, האָבן צוגעגרייט די קבר־ברעטער. די פונקציע האָט צולעצט אויסגעפירט איטשע באַרנשטיין.

בעקער: קוטנאווסקי, קאַן, („מאקע“), האַראַנטשיק (בעקעריי און מעל־האַנדל) שיינאַק, בעקער און זון (אויפן טעפער־מאַרק), פאַקולאַ, קאַנדיטאָריי. נאָכן יאָר יאָר 1900 איז באַקאַנט שפיראַ דער לעקבעקער, שפעטער זיין איידעם בערל מיגדאַל (דער פיליעריקער שמש פון רב ביעזשונסקי ז"ל). צוקער־אויסאַרבעטונג: מראַזאוויטש, ישראל צדיק, דרעקסלער: נתן ערליך, זעלקאוויטש.

דראַט־אויסאַרבעטונגען (שפעטער מעכאַניזירט) דוד צוקער. קצבים האָבן זייערע יאָטקעס געהאַט אויפן שטאַטישן פלאַץ הינטערן מאַגיסטראַט. הערש קאוואַלעק „דער לאַמער הערש“, אַנשל און זיין פרוי העלענע גראַסמאַן, ראַטאַיעווסקי, יעדוואַב, אייון און גאַפּעל. פישערס (דער פאַרקויף אויפן טעפערמאַרק): וואַלף קאַליסקי, שפעטער דער זון מנשה, אפרים לוזער שטיין (זיין פרוי ראַצע) ווורשטמאַכער: אליה פּענדזל, זיין זון שמשון פּענדזל. קינגעשיר: שמחה סאַרנע, שפעטער לעבען. פאַרטיקע מענער־מלבושים: ד. רובין (שפעטער אין קאַליש) אברהם כמיעלניק (שפעטער ראָזענפעלד), כמיעלניק און בראַנד, מיכאווסקי, שמולעוויטש, דוד בלום א. א.

דרוקערייען: בוכנער, שפעטער זיין זון, אַ געשעפט פון שרייבמאַטעריאַלן, בעאַטוס שפעטער העבער, ראַפאַל בעאַטוס, פרוי נויפעלד, שפעטער האַדעס. בוכבינדעריי: סקאווראַנסקי. שאַרע. קינצלעכע בלומען־אויסאַרבעטונג: קאַץ, שפעטער ווידאווסקי, אויך גע־שעפט פון פיינגאַלעאַנטערע און פאַרפּום — אויפן גרויסן מאַרק. מאַלער: דייטש און זון. בענדערמאַכער. מצבה־קריצער: זאַקס, ליפשיץ, שוואַרץ (שפעטער זיין זון).

געשעפטן

קאַלאַניאַל אַנגראַ־געשעפטן זענען נאָר געפירט געוואָרן דורך יידן: ד. ק. פלאַטאו. איזידאָר קלאָץ, סאַמועל ענגעל — שפעטער הערמאַן בעאַטוס.

הורט-מאָנאָפּאַקטור: הערש לעווענבערג און זון, אברהם ווייס, קרויזע (שפעטער זיין זון ל. קרויזע — געפירט הורט און דעטאָיל). וואָלפּאָוויטש מיט זון. הורט און דעטאָיל; זיסקינד ראָט הורט און דעטאָיל. ברידער קלאָץ, ליפּנאָווסקי, סורעזאָן. הערש טשאַרנאַזשיל, ליפשיץ (אויפן גרויסן מאַרק), מענדל פירסט שאול פיעקאַרטיק און פירסט.

טראַפיק: (ציגאַרעטן און טאַבאַק אַנגראַ-פאַרקויף) מישא קאַט, שפעטער — ליסאַק, מיכאל קלאָץ (אויפן גרויסן מאַרק), שפעטער — דאַנציגער און ווינער. פעלצגעשעפט: בענע קלאָץ אויפן גרויסן מאַרק.

שפּירט-האַנדל: יאַקוב מאָנטשקי, זיין איידעם מאיר וואָלדמאַן האָט געבויט די רעקטיפיקאַציע (בראַנפאַבריק).

שוסטער-צודאַטן: שלמה מאָנטשקי, שמואל יחזקאל הילער (זיין פרוי עלקי האָט געפירט אַלט-אייזן האַנדל).

אייזנבראַנזשע: טרוימאַן (שפעטער סטריקאָוסקי) יחזקאל לעשטשינסקי. אייזן-מעש גאַלאַנטעריע: ווינצענטי סאַנדער (האָט אויך געפירט אַ פאַר-זיכערונגס-אַגענטור).

עופות-עקספּאָרט קיין דייטשלאַנד: פאַגעל און זעלמאַנאָוויטש.

(פאַגעל האָט אויך געהאַט אַ קאַלאַניאַל-געשעפט)

פוטערמאַגאַזין: יוסף פיעטרושקע.

פוטער און אייער עקספּאָרט קיין דייטשלאַנד: פּאָזנער, באַק, אברהם קאַנער און דוד ריטשקע.

וויינהאַנדל: קוטנער אויפן גרויסן מאַרק, היימאַן, בערנאַרד דאַנציגער (בעתן ערשטן וועלט-קריג 1914 — בירגערמייסטער).

ביר און וויינהאַנדל: שמעון גלאָווינסקי, מיזל, שפעטער זיין זון מעניוש. זיידוש קאַפלאַן, סאַלאַמאָן קאַפלאַן — אַלקאַהאָל און וויין.

לעדער-געשעפטן: בוימאַן, שפעטער זיין זון שלמה, בנימין אייזן (און זון משה).

תבואה-האַנדל, הורט-זריעה געשעפט: ישראל בולקע, נאַשעלסקי, די תבואה-שפייכלער אויף דער סלופצער גאַס, געפירט דורך מ. פרידלענדער, האַראָנטשיק, יחזקאל בולקא, ישראל לעשטשינסקי, יצחק באַגאַצקי (שותפּיב מיט זעלמאַן).

תבואה-אויפקויפער זענען געווען: זיידליץ שיקע.

גרעסערע קאַלאַניאַל-געשעפטן: ג. באַנדוראָוו, שפעטער נאַמבערג; שיקע, פאַגעל, קראַטאָוסקי, די ברידער בעאַטוס, איציק לעבען, זיסקינד לעבען, אומיינסקי (די לעצטע אין קליינעם פאַרמאַט).

גאַלאַנטעריע: פאַדכלעבניק, שפעטער מיט איידעם פירסט און שאול

פיעקארטשיק — אויפן גרויסן מארק. מ. א. קראטאָוסקי (הורט און דעטאל),
גאָדל מאַרגוליעס, שפּעטער זיינע זין; שוויסקע, שפּעטער — איידעם מ. ד.
לעווענבערג (חברה-קדישא גבאי), סענדער זינגערמאַן, פאָרושונסקי, קרול
(קהילה-סעקרעטאַר).

פאַרבן-האַנדל: קראטאָוסקי, שפּעטער שלמה ליפשיץ; ראָנטשקאָוסקי,
שפּעטער זון מאַריץ.

דראַגעריי: באַסאַק, שפּעטער זון.

שרייבמאַטעריאַל: הערמאַן קאַץ, שפּעטער זון פעטשאַ; פרוי נויפלד
(אויך צייטונגס-פאַרקויף).

פאַר פישערס: וויטווע, פיעקארטשיק, שפּעטער — זון לאַניש.
בוימאַטעריאַל-מאַגאַזין: מאַריץ פלאַנדער (הורט און דעטאַל: קוילן,
קאַלך, צעמענט און אַנדערע בוימאַטעריאַלן אויף דער סלופצער); מ. קאַפלאַן,
מאַנס לאַנצמאַן, פרוי ראָוף (פון דער היים פאַגעל) — ליפערמאַנטן פון הייז-
מאַטעריאַל פאַר די מילן.

האַלץ-בראַנזשע: (נאָר יידישער האַנדל) זינגערמאַן, סאַמועל ענגעל,
אַברהם ריטשקע, שפּעטער זון אהרן, אביגדור ענגעלמאַן, לעאַן זעלמאַנאוויטש,
אייזנער, שפּעטער לוי-לעאַן מאַנטשקא, מ. סיטנער און קאַרעק.

וואַלד-עקספלאַטאַציע, טאַרטאַקן: ברוך און מאיר קלאַץ.

ספּעדיטאָרן: אייזיק פשעראָוויטש, זיידעל — שפּעטער שמואל זיגוש.
מאַריס ראָנטשקאָוסקי, הירש מאַרגוליעס, שפּעטער זיין זון.

פרייע באַרופן: אָנהייב 1900 איז נאָר געווען איין יידישער דאַקטאָר,
ד"ר פראַנק. אין דער זעלבער צייט אויך — דער פעלדשער חיים וואַרמבאָד,
גערופן דער קינדער-דאַקטאָר. אין זיין רעזורע האָט ער געריסן ציין. זיין יורש
איז געוואָרן זיין איידעם סטריקאָווסקי. דעם פריזער-לאַקאַל האָט שפּעטער
איבערגענומען וואַרמברון. גענויש וואַרמבאָדט האָט פראַקטיצירט אַלס צאָן-
טעכניקער. אויך דער פעלדשער גאָלדמאַן האָט אין זיין רעזורע געריסן ציין.
נאָך זיין טויט האָבן די רעזורע געפירט די טעכטער.

דענטיסטן: פריילין וואַלפּע (פאַרהייראַט לאַמפּפערט), ד"ר שלמה נוימאַן
(געווען ראַטמאַן). נאָך 1918 האָבן פראַקטיצירט די יידישע דאַקטוירים: פראַנט,
שמערנער, פעלעק בולקאַ, איזידאָר קאוואַ (לעצטער אומגעבראַכט געוואָרן
דורך די נאַציס) ד"ר פראַם (איבערגעצויגן קיין לאַדזש).

אין אָנהייב 1900 איז נאָר געווען איין יידישער אַדוואָקאַט — דער
הויבאַזיצער קאַטשיאַלקאָווסקי. און נאָך 1918: מאַרקאָווסקי, שמעון ווילדער
אידעק אייזן (געב. אין קאַנין), געפאַלן מיט געווער אין האַנט ביים פאַרטיידיקן
זיך קעגן די נאַציס אין וואַרשע.



דער ערשטער אוטובוס אין קאנין

גוטבאזיצער:

אין קרייז קאנין זענען פארן יאר 1900 געווען יידישע גוטבאזיצער: דוד מאנטשקע (באזעסן אַ קליין גיט „פאסאדא“), שפעטער זיך באזעצט אין קאנין. נעלקען האט באזיצט אַ גרויס גיט „לאנד“. איין זון איז געווען באזיצער פון „ראטיי“, דער צווייטער — „קאפוינע“, דער דריטער „דאם טוליש-קאוו“. פיעקארסקי איז געווען באזיצער פון „נאפרושעוו“; קאנינסקי — באַזיצער פון „טשאנסקאוו“; וואלמאן — באזיצער פון גיט „דאראנין“, נעבן קלעטשעוו. (ער האט פונדירט די פענצטער פון 3 שטאקן קאנינער יידישן גימנאזיע). משה קאפלאן — באזיצער פון גיט „גלינקא“ האט געפירט אַ מוס-טערהאפטע ווירטשאפט. געהאט אַ ציגל-ברענעריי. אין „גלינקא“ זענען אויך אַנטדעקט געווארן שפורן פון קוילן, וואס ווערט נאכן 2טן וועלט-קריג עקספּלור-אַטירט דורך דער פוילישער רעגירונג. קאפלאן און פרוי זענען אומגעקומען דורך די נאציס.

אַ קליין גוט „טשערניצע“ האט געהאט באַסאַק, און דאָס קליינע גוט „פאָולאָוועק“ גלאָווינסקי און קלאָץ.
באַנקהייזער: באַנקהייזער האָבן באַזעסן די ברידער יאָעל; ברידער

סאַנדער; אַדאַלף ווייס. די דאָזיקע בענק האָבן אויך געהאַט פאַרבינדונגען מיט אויסלאַנד.

רעסטאָראַציעס: האָבן באַזעסן עלבוים, איטשע בייראָך (אין חוץ פון בייראָך און פייוויש כמיעלניק), שפּעטער — לאַנדסמאַן און גאַסט־נסקי. אַ שענק אויפן טעפּער־מאַרק האָט געהאַט איציק יעקב אייזן (גערופן: „דיטא“) דאָרט האָבן זיך אָפּגעפּרישט די חבּרה־קדישא נאָך זייער אַרבעט. אויפן טעפּער־מאַרק האָבן זיך אויך געפונען די קיאַסקן (בודקעס) פון טויבנפליגל און צדיק.

דאָס רעליגיעזע לעבן

דער רוב עולם האָט געדאוונט אין דער פּרעכטיקער שיל, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1766. אין פאַרטער האָבן זיך געפונען אייניקע הונדערט נומערירטע זיך־פלעצער פאַר מענער. פאַר פרויען זענען געווען באַשטימט נומערירטע זיך־פלעצער אויף דעם ערשטן און צווייטן שטאַק. די מזרח־וואַנט איז געווען באַפּוצט פון שיינע שניצער־יען אויף ביבלישע מאָטיוון, געשאַפן דורך דעם יידישן קינסטלער באראש פון קעמפּנע, בערך אין יאָר 1829. אין דערמיט, צווישן 4 קאַלאַסאַלע זיילן, האָט זיך געפונען דער באַלעמער מיט אַ גרויסן טיש. אַרום די זיילן זענען געווען 102 ליכט, אין שמחת־תורה; אין דער יאָרצייט פון רב הירש אורבאַך האָט מען אָנגעצינדן 102 לעמפּ, אַלס סימבאָל צו זיין נאָמען צבי, וואָס מאַכט אויס: צ — 90, ב — 2, און י — 10. אַ גרויסער עולם איז געקומען דאווענען שבת, אָבער נאָך מער בעת די יום־טובֿים.

צווישן די חזנים איז געווען גוט באַקאַנט זיסקינד (פון פּלאָצק) אָבער נאָך באַרימטער בוגאַס (פון ליטע), וועלכער האָט אויך קאַמפּאָנירט די ניגונים און איינשטודירט אַ כאָר. נאָך אַ לאַנגער צייט נאָך זיין עמיגרירן מיט זיין כאָר קיין פּילאָדעלפיע אויף קאָנצערטן, האָט מען נאָך אין שטעטל אַ לאַנגע צייט געזונגען זיינע ניגונים. נאָך אים איז דער קהילה־פאַרוואַלטונג שווער געווען אויפצונעמען אַ נייעם חזן, און אַ לענגערע צייט האָט דעריבער דער שוחט שער, וואָס מיט זיין טאַלאַנט און אָנגענעמער שטימע פאַרטרעטן אַ חזן. נאָכן יאָר 1918 איז אָנגאַזשירט געוואָרן דער חזן באַטיסטא, נאָך אים, און ביז 1939, איז געווען חזן ראָזענבערג, און זיין ברודער האָט אָנגעפירט מיטן כאָר.

נאָך דער שיל איז דאָס בית־המדרש, וווּ פיל יידן זענען געקומען דאווענען. אויך אין בית־המדרש האָבן זיך געפונען נומערירטע זיך־פלעצער אין פאַרטער — און אויפן ערשטן שטאַק פאַר פרויען. ספּעציעל איז געווען איבערפילט דעם געשעצטן ראַבינער אויערבאַך צו הערן און צו לערנען פון זיינע דרשות וועגן

חכמת־התלמוד. ביים איינגאנג זענען געווען איינגעבויט גרויסע שענק מיט זייער ווערטפולע ספרים — משנה, גמרא, עין יעקב. ביי גרויסע טישן האָבן געלערנט ישיבה־בחורים, אָנגעפירט דורך הרב ליפשיץ ז"ל. צווישן די צוהערער פלעגט זיך אָפט אויך געפינען דער פונדאטאר פון בית־המדרש — זאָנדער. זיינע זין האָבן שפעטער צוגעבויט דעם פאָרקאָן מיט אייזערנע שטאַכעטן פון דער שיל ביון בית־המדרש. אין די ימים־נוראים פלעגן די חזנים פון בית־המדרש קומען אין שיל צו שחרית און נעילה צו פרעזענטירן זייערע טאַלאַנטן. באַקאַנט זענען פון זיי געווען יחזקאל שלינגענבוים, סענדער זינגערמאַן, סענדער וויינשטיין, לייבקע סופר, מראָזאָויטש, און צו נעילה — אויך דער יונגער דיין. ס'זענען אויך נאָך געווען בתי תפילות: חברה ש"ס, חברה תהילים, חברה תנ"ך, חברה משמורים און חברת חייטים. די גבאים פון חברה ש"ס זענען געווען: הירש טשאַרנאָזשיל, סענדער קאַפלאַן, קרויזע און לעווענבערג.

איינגאנג־פאַרבאָט פאַר פרויען אין שול צו כל נדרי

אין קאַנין, ווי אויך אין דער סביבה פלעגט מען שליסן די טירן פון די שילן פאַר פרויען צו כל־נדרי. דער פאַרבאָט איז געקומען פון אַ רבנים־אסיפה נאָך אַן אומגליק־פאַרפאַל אין לענטשיץ. דאָרט איז אַמאַל אין שיל ביי כל־נדרי אומגעפאַלן אַ ליכט, די פרויען האָבן געשריגן: „פייער! ס'ברענט!“ און צוליב דער פאַניק איז געוואָרן אַ גרויסע שטופעריי, בית וועלכער ס'זענען אומגעקומען מער ווי 20 מענטשן, חוץ פאַרווונדעטע.

דער רוף צו ליכטצינדן

פאַר 1914 איז אין שטאָט געווען אַ מנהג צו רופן צו שבת. מיט אַ האַלצערנעם האַמער פלעגט מען קלאַפן אין יעדער טיר און דערמאָנען די פרויען צו צינדן ליכט, און די מענער — צו גיין דאָווען. די עבודה איז יאָרן־לאַנג געוואָרן אויסגעפירט דורכן שמש פון בית־המדרש — היילמאַן און לודוויק זעפסאי (גערופן: „דאָקאָנטש“), אַ שיין געקליידעטער אַרעמער „קאָוואַליר“. ער האָט געדינט אין רייכע הייזער, אויך געקומען אין ווייסע הענטשקעס אויף רייכע חתונות „אויפצונעמען“ געסט, און דערפאַר באַקומען פון זיי באַניצטע מלבושים.

מקווה

נעבן דער שיל האָט זיך געפינען די מקווה וווּ די מענער פון שטעטל — און צו געוויסע צייטן אויך פרויען, האָבן געהאַט אַ וואַרעמען באָד. אזוי ווי עס איז נישט געווען קיין קאַנאַליזאַציע איז דאָס באַניצטע וואַרעמע וואַסער

אָפגעפלאָסן אין רינשטאָק און פאַרשאַפּט די באַרוועסע קינדער אַן אָנגענעמע פאַרוויילונג.

די רבנים

דעם ערשטן פלאַץ נעבן אַרזן־קודש אין שיל האָט געהאַט דער רב. דער רב צבי אַמסטערדאַם זצ"ל האָט פאַרנומען דעם כסא־הכבוד 39 יאָר (1810—1849). אויך מיט גרויס דרך־אַרץ איז שפּעטער אויפגענומען געוואָרן דער רב הירש צבי אויערבאָך זצ"ל, וועלכער האָט געפירט דאָס רבנות 34 יאָר (1849—1883), הגם ביי אַ געוויסער קעגנערשאַפּט מצד די עקסטרעם־רעליגיעזע. בעת זיין ערשטער דרשה זענען געווען פיל יידן אין שיל און אויך אין דרויסן, און שפּעטער געווענען גרויס אָנזען ביים עולם פון אַלע שיכטן, ווי אויך ביי דער דעמאָליטיקער רוסישער מאַכט. אַ לאַנגע צייט שפּעטער פלעגט מען נאָך נאָכדערציילן וועגן זיינע נביאישע פאַראויסזאָגונגען. צווישן די לעגענדן, וואָס זענען דעמאָלט דערציילט געוואָרן, געדענק איך, אַז אַ תושב פון שטאָט, וואָס האָט זיך נאָך מערמאָליקן רופן, אָפגעזאָגט צו קומען צום רב אויף אַ דין־תורה, האָט אים דער רב פאַראויסגעזאָגט, אַז ווען ער וועט שוין וועלן קומען, וועט ער שוין נישט קאָנען. און אין רעזולטאַט דערפון זאָל אים האָבן געשען אַן אומגליק, אַז דער באַלקאָן, וווּ ער איז געזעסן, איז צוזאַמען מיט אים אַראָפּ־געפאַלן. לויט אַן אנדערער אין דער שטאָט פאַרשפּרייטער לעגענדע האָט דער רב מיטן בלויזן בליק גורם געווען אויף דעם אַפיקורס מאַרקוס קאָט, ער זאָל זיך איינברעכן און אויפהערן צו רייכערן אין שבת.

נאָכן יאָר 1883 האָט איבערגענומען דאָס רבנות דער רב ביעזשונסקי, וועלכער איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער קענער פון תלמוד. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1905.

דאָס אויפנעמען אַ נייעם רב איז געווען אַ געשעעניש און פאַרבינדן מיט מחלוקתן ביי די קהילה־וואָלן. בעת די ערשטע דרשות פון די רבנים קאָנדידאַטן אין שיל, איז תמיד געווען פאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם, כדי צו באַקענען זיך מיט דעם רעדנער־טאַלאַנט פון צוקונפטיקן קאָניגער רב. צווישן די קאָנדידאַטן איז אויך געווען דער רב קאַנאַל פון וואַרשע, וועלכער האָט מיט זיין פאַטריאַרכאַלישן אויסזען און שיינער דרשה געמאַכט אַ גרויסן רושם. נאָך אים איז געקומען דער רב פון לאַפּ, וועלנדיק רעזיגנירן פון זיין פריערדיקן כסא־הרבנות אין לאַפּ, כדי אויפגענומען צו ווערן אין קאָניג. ער איז געווען יונג און פרעזענטאַבל און געהאַלטן אַ געלונגענע דרשה, טראָץ אַלעם זענען די דערמאָנטע, ווי אויך נאָך אנדערע רבנים פון קליינע שטעטלעך נישט אויפגענומען געוואָרן.

ענדלעך איז געקומען דער רב יעקב ליפשיץ. ער האָט געהאַט אַ שוואַכע שטימע, אָבער געהאַלטן אַ גייסטרייכע דרשה, ער האָט אויך געשמט אַלס קענער פון פרעמדע לשונות. זיין ברודער, דער דעמאָליטיקער קאַלישער רב, וואָס האָט אים באַגלייט, האָט מיט זיין אויסזען און דרשה משפיע געווען צום דערפאַלג פון רב ליפשיץ, הגם די עקסטרעם רעליגיעזע האָבן זיך קעגנגע-שטעלט זיין קאַנדידאַטור.

35 יאָר האָט הרב ליפשיץ פאַרנומען דאָס כסא־הרבנות צום כבוד פאַר דער קאַנינער קהילה. ער איז אונגעקומען אינעם צווייטן וועלט-קריג, הי"ד.

שולוועזן

ביים אָנהייב פון דעם יאָרהונדערט זענען אין קאַנין געווען די פאַפּולערסטע חדרים פון קוואַלער און דאָברער מלמד. דער דאָברער מלמד האָט געוויינט אין איין שטוב, וואָס האָט געדינט אויך פאַרן חדר. דאָרט האָט מען שוין אויך געלערנט חומש און רש"י.

ווי אומעטום אין די שטעטלעך פון פוילן, האָט דער קאַנינער מלמד באַניצט דעם קאַנטשוק צי האַלטן די דיסציפלין. די אָנגענעמסטע צייט פאַר די קינדער איז אָבער געווען דאָס גיין אויף קריאת-שמע ליענען ביי געוויינערינס. צווישן די גמרא־מלמדים איז געווען פאַפּולער לייבקע סופר (מראַזאָוויטש) ער איז געווען קליין-געוויקסיק, דאָר און מיט אַ קליין בערדל, ער פלעגט אויף אַ קולטורעלן אופן, אָן קאַנטשוק, דערקלערן דעם טייטש אין יידיש מיט אַ ליטווישן דיאַלעקט. ביים דאווענען שבת פלעגט ער האַלטן אַ קורצע דרשה, און דערנאָך פאַרטייטשן די סדרה פון דער וואָך.

צווישן די גמרא־מלמדים איז אויך געווען זייער פאַפּולער מאיר מלמד, אין שייכות מיטן אומגיין מיט קינדער איז ער תמיד געווען שטרענג, אַפילו באַנוצט די פויסט. אַזוי האָט זיך אויך געפירט דער מלמד זלמן שאַיע אַרקוש. ס'איז אויך געווען אַ יידישע עלעמענטאַר-שול מיט דער רוסישער אונ-טעריכט-שפראַך. דאָרט האָבן ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלט-קריג געלערנט קינדער פון פאַרטגעשריטענע עלטערן. נאָכן איינפירן מלוכישע צוואַנג-שולן האָט זיך אויך דאָ געענדערט די סיטואַציע. דער הויפט-לערער פון דער שול איז געווען דער גוטער פּעדאָגאָג און גוטער מאַטעמאַטיקלערער הערמאַן בעאַטוס (גערופן: „קאָזע־בערדל"). די לערערין איז געווען פרייליין פול-ווערמאַכער (גערופן: „קלודקא דאָ געמבי") — מחמת זי האָט תמיד געדראַט די אומגעהאָרנאָמע שילער צו לייגן אַ שלאָס אויפן מויל. די אַנדערע לערערנינס, קרול און רעזענ-מאַנטשקי, זענען געוואָרן אויבערלערערנינס, נאָך דעם ווי בעאַטוס איז אַוועק פון דער שול. ס'האָבן דאָרט נאָך מיטגעאַרבעט די לערערנינס

פלארא לעוויצקא לעאנארא פרידלענדער און יאנינא מייעל, די לעצטע האט שפעטער אויך געארבעט אין דער עלעמענטאר־שול פאר יידישע און קריסט־לעכע קינדער.

אויפן גרויסן מארק האט זיך געפונען די 4—5 קלאסיקע מיטל־שול, וווּ ס'האט נאר געלערנט אַ קליינע צאל יידישע קינדער פון גוט סיטואירטע עלטערן. די דאזיקע שול איז נאָכן יאָר 1914 געוואָרן אַן 8 קלאסיקע גימנאזיע. פאַר מיידלעך — יידישע און קריסטלעכע — איז געווען אַ שול פון 4—5 קלאסן גערופן „פענסיאן“ — אונטער דער לייטונג פון קאמארניצקא און וואַנדאָ.

אין דער ווייניג פון וואָלף פלאש איז געווען איינגעאָרדנט אין אַ גרויס צימער קורסן פאַר מיידלעך פאַר פויליש, רוסיש און אַריטמעטיק, אָנגעפירט דורך פרל. ראָזא פלאש.

דער לערער בעאַטוס און זיין פרוי האָבן אויך נאָכמיטאָג געגעבן פריוואַט־לעקציעס פון רוסיש, פויליש, דייטש און אַריטמעטיק.

ענלעכע קורסן זענען פאַרגעקומען ביי מאיר לערער. (גערופן: „קוואַטש־נאָו“) אין אַ סעפּאראַט צימער נאָר פאַר יינגלעך. מאיר לערער האָט געטראָגן אייראָפּעיִשע קליידונג און געווען גוט באַהאַונט אין למוד. ער איז אויך געווען בעל־קורא אין בית־המדרש. אויך מיך האָט מיין פאָטער געשיקט לערנען צו מאיר לערער.

ביי כאַמכיע לערער (שטיינערט) האָט מען טיילווייז געלערנט שרייבן און לייענען פרעמדע שפּראַכן. און ביי עוזר צאָרנדאָרף איז דער אונטערריכט געווען מאָדערניזירט. תנ"ך איז דאָרט געלערנט געוואָרן מיט דער הילף פון אַ האַנטבוך (אין דער דייטשער שפּראַך).

פריוואַטע לעקציעס האָבן געגעבן אין די ווייניגנען פון די תלמידים די לערער פערלמאָן און נאָגעל; דער לעצטער איז שפעטער אויך געווען לערער פון העברעיש אין יידישן גימנאזיום.

פאַרן ערשטן וועלט־קריג איז געווען אַ קליינער טייל גוט סיטואירטע משפחות, וועלכע האָבן זייערע קינדער געשיקט קיין קאליש און אַנדערע שטעט, וווּ מען האָט געקענט ענדיקן די גימנאזיע. אַ טייל קינדער אָן מאַטעריעלע מעגלעכקייטן האָבן זיך סרוב געלערנט ביז שפעט אין דער נאָכט אַריין, כדי צו דערגרייכן בילדונג אַלס אויטאָדיאַקטן.

די יידישע ביבליאָטעק און לייען־זאַל

די ביבליאָטעק איז געוואָרן געגרינדעט אין יאָר 1902 און איז אויסגעוואַקסן ווי אַ מקור פון גייסטיק וויסן. מיט דער ביבליאָטעק האָבן זיך אויך באַנוצט די

איינוויינער פון די אַרומיקע שטעטלעך: ריכוואַל, טולישקאָוו, גאַלינאַ, שלעזין, קלעטשעוו און סלופצע. היות ווי די ביבליאָטעק האָט געהאַט אַ גרויסן אויסוואַל אויך אין אַנדערע שפּראַכן, זענען דאָרט אַפילו קריסטלעכע איינוויינער געוואָרן לייענער. דער לייענזאַל האָט פיל בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון דער ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך געפונען אויפן גרויסן מאַרק אין הייז פון מיכאל קלאָץ, שפּעטער ביי ליפּמאַן בולקאַ, קעגנאיבער דעם מאַגיסטראַט.

מיט דער לייטונג פון דער ביבליאָטעק און לייען-זאַל האָבן זיך פאַרנומען די קאָמיטעט-מיטגלידער: משה מאיר האַראָנטשיק, סאַמועל לעשטשינסקי, לעאַ (לוי) מאַנטשקא, מאיר ווינטער, זעליג שלומפער, שאול פיעקאַרטשיק, זלמן האַראָנטשיק, זלמן בולקאַ און אהרן מאָזער.

יעדן אָונט האָט איינער פון די דערמאָנטע אַמטירט, באַזונדערס באַקאַנט מיט זיין שטרענג האַלטן אָרדנונג איז געווען זעליג שלומפער. ער האָט אויך געזאָרגט דערפאַר, אַז די פרעסע און זשורנאַלן זאָלן אַנקומען דורך עקספּעדיטאָרס, ווייל מיט דער פּאַסט וואָלט עס גענומען מער צייט. אַ באַזונדערס גרויסע מתנה פאַר דער ביבליאָטעק, „די געשיכטע פון יידן“ פון פּראָפּ. צבי גרעץ און „בראַקהויז לעקסיקאָן“ האָט געשענקט סאַמועל לעשטשינסקי. נישט לאַנג נאָכן ערשטן וועלט־קריג האָט זיך דער לייען-זאַל אויפגעלייזט און די אַבאַגענטן און לייענער זענען איבערגעגאַנגען אין די ביבליאָטעק.

ביים אַנטשטיין פון אומאַפהענגיקן פוילן איז רעאַליזירט געוואָרן דער ציל צו לעגאַליזירן די ביבליאָטעק און זי פאַרוואַנדלען אין אַ געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע. מיט אויפשטעלן דעם געזעצלעכן סטאַטוט האָט זיך פאַרנומען מאיר ווינטער און דער שרייבער פון די שורות מיט דער הילף פון אַ נאָטאַר און מיט דער באַטייליקונג פון אינזש. זיגמונט קלאָץ. די ביבליאָטעק האָט פּראָס־פּערירט, און די טעטיקייט איז געפירט געוואָרן דורך אַ פאַרמעל געוויילטער פאַרוואַלטונג. ביים איינשאַפן און פאַרטיילן די ביכער האָבן זיך אַקטיוו פאַרנומען מאיר ווינטער, די טעכטער פון מאָריץ פלאַנדער; העלאַ פערנבאַך, און שפּעטער די אַבסאָלוטענטן פון דער יידישער גימנאַזיע; בולקאַ, קאווע, ליואַ בראַם, די שוועסטערן בייראַך, און מ. לאַנדאָו, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן אין ביבליאָטעק אַ באַזאָמער.

אין דער ביבליאָטעק האָבן רעפּעריט פאַרשידענע פרעלעגענטן, באַזונדערס אַ גרויסע פרעקווענץ האָבן אָנגעצויגן די רעפּעראַטן פון שרייבער לעאַ פּינקעלשטיין.

בעת דער סקולפּטאַר גליצענשטיין איז פון זיין היימשטאַט טורעק געקומען אויף אַ באַזוך אין דער ביבליאָטעק, איז פאַר אים איינגעאָרדנט געוואָרן אַ שיינער

קבלת-פנים. צום אַנדענק פון זיין באַזוך אין קאַנין, האָט גליצענשטיין געמאַלט אַ בילד, וואָס שטעלט פאַר דעם רב ליפשיץ פאַרטיפט אין תלמוד לערנען מיט זיין זון. דאָס בילד געפינט זיך ביי די משפּחה-מיטלידער פון שאַיע בולקא אין שדה-יעקב.

די ליי-און שפּאַרקאַסע

די יידישע „ליי-און שפּאַרקאַסע" איז געגרינדעט געוואָרן פאַרן ערשטן וועלט-קריג דורך ישראל שפּילפאַגעל (אייגנטימער פון דער בראַנפּברענעריי און דאַמף-מיל). די פאַרוואַלטונגס-מיטגלידער זענען געווען: הירש לעווענבערג, לייב קראַווע (ביז 1914) און לעאַ (לוי) מאַנטשקא (ביז 1939). מיט דער בוכפירונג האָט זיך דעמאַלט פאַרנומען דער יוגנטלעכער דוד מאַנטשקע.

נאָך אַ הפסקה פון די איבער פיר יאָר פון ערשטן וועלט-קריג, איז אויפגעניי, אין אַ ברייטערן מאַשטאַב, ווידער אַנטשטאַנען די „יידישע ליי-און שפּאַרקאַסע". אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען טעטיק: אהרן בראַם, דוד צוקער, דער שרייבער פון די שורות און אביגדור ענגעלמאַן.

אין פאַרשידענע תקופות זענען געוויילט געוואָרן מיטגלידער צום ראָט און פאַרוואַלטונג מצד די האַנטווערקער און סוחרים, אומאַפהענגיק פון די פאַר-טייאישע ריכטונגען, כדי גוט צו באַדינען די אינטערעסאַנטן, זיכערן די קרעדיטן און די געלט-איינלאָגן. די דערמאָנטע זענען אין משך פון דער עקזיסטענץ-תקופה פון דער „ליי-קאַסע" נאָך טעטיק געווען אין ראָט: י. מיש, ב. דזשאַלאַשינסקי, ש. יודקיעוויטש, מרדכי מאַשקאוויטש און אַרטור ליפשיץ.

מיט דער בוכפירונג האָבן זיך פאַרנומען די דעמאַלט יוגנטלעכע טאַובע מיש, פעפי ענגעלמאַן, מאָרדאוויטש, יעדוואָב און מאיר קאוואַלסקי — אונטער דער אויפזיכט פון לעאַן (לוי) מאַנטשקא. אויך לייב בולקא און קאַזשימיערסקי זענען געווען באַאָמטע פון באַנק. אַלס דירעקטאָר איז נאָמינירט געוואָרן דער פאַר-וואַלטונגס-מיטגליד אהרן בראַם. צווישן דער קליינער צאָל באַנקען, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן דעם אינפלאַציע-קריזיס, איז אויך געווען די יידישע „ליי-און שפּאַר-קאַסע" אין קאַנין, וואָס אַ דאָנק דעם, און דער פאַרגרעסערטער טעטיקייט, האָט זי געווענען פאַרטרויען און הילף מצד דער צענטראַלער יידישער באַנק אין וואַרשע. צוליב דער קראַנקייט פון דירעקטאָר, און די דערמיט פאַרבונדענע שוואַכערע טעטיקייט, איז צוגעצויגן געוואָרן דער מיטגליד פון דער „ליי-קאַסע" מאיר ווינטער, וועלכער איז אויך באַלד געוויילט געוואָרן אין דער פאַרוואַלטונג. אַ דאָנק זיין טעטיקייט און דער השפּעה פון לעאַ (לוי) מאַנטשקא איז אין יאָר 1938 געלונגען צו דערגרייכן די באַטייליקונג פון דער באַנק-צענטראַלע אין

וואָרשע מיט אַ גרויסער הלוואה צו פינאַנסירן דאָס אויספאַרטיקן דעם געוועזענעם גימנאַזיע־בנין. די 3 שטאַקיקע פרעכטיקע געביידע איז דערמיט געוואָרן דאָס אייגנטום פון דער יידישער באַנק און דאָרט אַריבערגעטראָגן דאָס באַנק־ביראָ. ווי אויך דער גרויסער קהילה־זאַל פאַר פאַרזאַמלונגען אַזוי, די „יבנה־שול, די ביבליאָטעק און דערמיט איז אויסגעמיטן געוואָרן די דראָנג פון דער סטאַראַסטווע אין יאָר 1938 אַליין אויסצופירן דעם רעמאַנט, וואָס האָט דערמיט געצילט צו פאַרכאַפן דאָס אייגנטום.

אויספאַרטיקונג פון גימנאַזיע־בנין

אין דער גימנאַזיע־געביידע געפינט זיך צו דער צייט נאָר די „יבנה־שול און אויך די „אַרט־שול וווּ עס ווערט געלערנט האַנטווערקעריי. די גימנאַזיע־פאַרוואַלטונג ווערט אויפגעפאָדערט פון דער סטאַראַסטווע אויסצופאַרטיקן דעם בנין, אַנדערש וועט עס די רעגירונג איבערנעמען (וואָס מיינט אויך איבערנעמען דאָס אייגנטום). כדי דאָס זאַל נישט געשען, האָט די יידישע באַנק אין קאַנין אָפּעלירט צו דער צענטראַלע פון די יידישע בענק אין וואָרשע וועגן אַן אַנטשפּרעכנדיקער הלוואה צו דעם צוועק. נאָך גרויסער מי פון לוי מאַנטשאַק און מאיר ווינטער איז געלונגען צו באַקומען די הלוואה. דער בנין איז געוואָרן אויסגעפאַרטיקט מיט וואָסער־לייטונג און באַקוועמ־לעכקייטן. די אייגנטימער פון דעם גרונדשטיק איז איבערגעגאַנגען צו דער יידישער באַנק. אין דער זעלבער געביידע האָבן זיך אויך קאַמפּאַרט איינגע־אַרדנט: די יידישע באַנק, די יידישע ביבליאָטעק און די פאַרגרעסערטע „יבנה־שול.

אויפן ערשטן שטאַק האָט זיך געפונען אַ הערלעכער זאַל פאַר גרויסע פאַרזאַמלונגען צו דער דיספּאָזיציע פאַר דער יידישער קהילה. אויפן דריטן שטאַק — אַ קלוב פאַר דער יוגנט — עסטעטיש איינגעאַרדנט מיט אַ בופעט. דעם פאַרטער האָט געדינגען די סטאַראַסטוואַ אויף אַוונט־קורסן.

די פייערלעכע דערעפּענונג פון גימנאַזיע־בנין

אַ פּראַכטפולע געביידע וואָס איז שוין געווען צו זען פון צוג ביים אַנקומען אין שטאָט, איז ענדלעך דאָס אייגנטום פון דער יידישער באַנק. סוף יאָר 1938, נאָך דער קאַמפלעטער פאַרענדיקונג פון דער געביידע, איז פאַר־געקומען אַ פייערלעכער חנוכת־הבית, וווּ ס'זענען אַנטווענדט דער רב ליפשיץ און די פאַרטערטער פון דער יידישער קהילה, ביבליאָטעק, ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס, האַנטווערקער און סוחרים, געוועזענע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון

גימנאזיע, פארוואלטונג פון דער יידישער באַנק ווי אויך פארטרעטער פון דער צענטראלע אין ווארשע פאר יידישע בענק אין פוילן.

אויף אן ערנפלאץ אויף דער וואנט האט זיך געפונען דער פארטרעט פון פארשטארבענעם גימנאזיע־פרעזעס מאַריץ פלאַנדער. זיין אַנדענק איז געוואָרן באַערט מיט אויפשטיין.

די ערשטע רעדע האָט געהאַלטן הרב ליפשיץ, די צווייטע — דער דעלע־גאָט פון וואַרשע, שפּעטער מאיר ווינטער, אידעק אייזען א. א. און צום סוף — לוי מאַנטשקא.

טראָץ דער געהויבענער שטימונג איז דאָך דער עולם געווען באַדריקט פון דער פרעסע־און ראדיא־ידיעות וועגן די שוואַרצע כמאַרעס פון מערב. אין אַנבליק פון די אומהיימלעכע נייעס, האָט דער שרייבער פון די שורות, אָפּעלירט צו דער יוגנט צו זאָרגן פאַר פאַכבילדונג און הכשרה צו דערמעגלעכן די עליה.

אַנטיסעמיטישע העצער־יידן און פאַגראַם־פאַניק

ווי אומעטום אין פוילן האָבן אין קאָנין אויך אָנגעהויבן אויסצווירקן די העצ־קאַמפּאַניע מצד די ענדעקעס. אויף דער ווענדונג צום מיניסטער־פרע־זידענט סלאָוואַי סקלאַדקאווסקי וועגן די עקסצעסן אויף דער יידישער באַ־פעלקערונג, האָט ער געענטפערט, אַז שלאָגן און מאַרדן יידן זאָל מען נישט, אָבער אויב ס'גייט אין עקאָנאָמישן קאַמף קעגן יידן — איז עס כדאי. («אָוושעם־פּאַליטיק»). אין קאָנין אַנטשטייען באַיקאַט־אַרגאַניזאַציעס, אָנהענגער פון די יידן־פאַרפאַלגונג מיט גרינע אָפּצייכנונגען. מיט דער דאָזיקער גרינער דעקאָראַציע באַגען איך אויך אָנגעזעענע קריסטלעכע בירגער, מיט וועלכע יידן האָבן פריער צוזאַמענגעאַרבעט. די בויקאַט־אַרגאַניזאַציעס ברייטערן אַיס זייער טעטיקייט. ביי יידישע געשעפטן ווערן געשטעלט „פיקעטן“. ס'באַווייזן זיך אויף די ווענט אויפשריפטן „נידער מיט די יידן“. דער פשיטיקער פאַגראַם אינ־ספּירירט פאַרשידענע עלעמענטן אויך אין קאָנין, אַזוי אַז עס ווערן נייטיק פאַליציי־שע מאַסמיטלען קעגן פאַגראַמען. אין זאַגאַראָו און אַנדערע ערטער, וווּ די הענדלער און האַנטווערקער כּלעגן קומען אויף די מערק. דאָס מיטברענגען דורך די דאָרטיקע פויערים זעק, איז אַ בולטער סימן, אַז זיי האָבן זיך געגרייט צו אַ פאַגראַם אין זאַגאַראָו.

מען אָפּעלירט צום שטאַט־ראַט וועגן שוץ פאַר יידן, אָבער די לאַנגיאַריקע האַרמאָניע צווישן קריסטלעכע און יידישע ראַטמענער לטובת דער אַנטוויקלונג פון שטאַט, איז נישט מער פאַראַן. די צאָל פון די יידישע ראַטמענער פאַר־קלענערט זיך, איצט האָט דאָס וואַרט דער נייער ראַטמאַן — אַ קריסטלעכער פערדסהענדלער, מיט אַ לשון פון פערדס־מאַרק.

דורך פיל אינטערוויענצן ביים פאליציי־שעף סטאטשעווסקי געלינגט עס אין לעצטן מאמענט, אים צו באוועגן אַרויסצושיקן פאליציי־שע כוחות צו פארמיידן פאגראמען אין זאגאראוו און אנדערע ערטער. די יידישע באַנק פאָרגרעסערט איר טעטיקייט, כדי צו געבן קרעדיט די באַדארפטיקע וועמען ס'איז אנדערשווי געוואָרן אָפגעזאָגט צו באַקומען הלוואות.

זבאָנשינער־אַקציע

שוין בעתן אָנהייב פון ערשטן וועלט־קריג, ווען די שטאַט קאליש איז באַמבארדירט געוואָרן דורך די דייטשן, האָט קאַנין ברידערלעך אויפגענומען די דאָרטיקע פליטים. אין אָקטאָבער 1938 שטייט קאַנין פאַר דער זעלבער אויפגאַבע. טויזנטער יידן, פוילישע בירגער, ווערן פלוצעם איבערפאלן און אַרויסגעשיקט פון דייטשלאַנד צו דער פוילישער גרענעץ־סטאַציע זבאָנשין. וווּ זיי געפינען זיך אין שוידערלעכע באַדינגונגען. אין אַ געוויסן טאָג איז אָנגעקומען פון וואַרשע אַ דעלעגאַט אין דער יידישער קהילה אין קאַנין, ער האָט איבערגעגעבן וועגן מצב פון די פליטים אין זבאָנשין. אין משך פון צוויי שעה נאָך דער ידיעה איז אין שולחוף אין שכנות מיטן קהילה־לאַקאַל, געשאַפן געוואָרן אַ הילפסקאָמיטעט אונטערן פאַרזיץ פון הרב ליפשיץ זצ"ל, און צו אַ שנעלער אַקציע זענען מאַביליזירט געוואָרן עלטערע שולקינדער און איינ־ווינער פון אַלע שיכטן.

פון די געשעפטן און וווינונגען הייבט אָן צו פליסן לעבנסמיטל, קליידונג, וועש און אַפילו שפילזאַכן פאַר קינדער, שנעל ווערט דער קהילה־לאַקאַל פול. אין מאָמענט האָט דער אייגנטימער פון לאַסט־אויטאָס משה קאַליסקי אָפגעפירט אַ העלפט פון די אָנגעזאַמלטע לעבנסמיטל און קליידונג צו דער יידישער קהילה אין לאַדזש, וואָס איז אין דערזעלבער נאַכט אַריבערגעפירט געוואָרן קיין זבאָנשין.

מיר זענען געוואָר געוואָרן אַז דער ערשטער לאַסט־אויטאָ איז געווען פון פויזן און דער צווייטער פון קאַנין. מיטן צווייטן קאַנינער לאַסט־אויטאָ איז מיטגעפאָרן ד"ר בולקא, כדי אַליין צו פאַרטיילן די מיטגעפירטע מעדיקאַ־מענטן און געבן מעדיצינישע הילף אויפן אָרט אין זבאָנשין.

די אַרויסגעשיקטע אין זבאָנשין, וועלכע האָבן געהאַט קרובים אין פוילן, האָט די פוילישע רעגירונג דערלויבט צו זיי צו פאָרן, אַ טייל פון זיי זענען אויף דעם אופן אויך געקומען קיין קאַנין, וווּ זיי האָבן באַקומען הילף.

דער יידישער קלוב

די יידישע יוגנט, וואס האט פריער פארברענגט אין נישט-יידישע לאקאלן, קומט איצט ס'רוב אין קלוב וואס געפינט זיך אין דער פריערדיקער גימנאזיע-געביידע. אין דעם איצט הערשנדיקן מצב פילן זיי זיך דא זיכערער. צווישן זיי געפינען זיך דא געוועזענע שילער פון דער יידישער גימנאזיע. אהער קומען אויך א טייל פון די עלטערן.

עס פארזאמלען זיך אויף זייערע זיצונגען דער סוחרים און דער האנט-ווערקער פאראיין. כסדר ווערט גערעדט וועגן עמיגרציע, דאס לעבן ווערט פאראליוירט דורך די דעוויון-געזעצן און דאס מעלדן פון פארמעגן אין אויסלאנד. יעדער חשד פון האנדלונגען קעגן די דאזיקע געזעצן אדער ענלעכע באשולדיקונגען דראט מיט דער געפאר פארשיקט צו ווערן אין לאגער „בערעזא קארטוסקא“. די ידיעה אז עס זענען צוויי באקאנטע סוחרים פון קאליש און פאריקע געריכטס-פארהאנדלונגען פארשיקט געווארן קיין בערעזא קארטוסקא, האט ארויסגערופן גרויס פאניק. די איינוווינער פון קאנין און קאליש זענען אין קאנטאקט, און מען הערט נישט פון צוריקקומען פון די דארטיקע ארעסטירטע. אלע באמיאונגען צו עמיגרירן זענען דערפאלגלאז. קיין מזרח איז נישט מעגלעך, און אויך נישט קיין מערב — צוליב דעם דארטיקן נאצי-רעזשים, און וועמען ס'זאל אפילו געלונגען צו דערגרייכן צו א פארט, זענען אויך די טויערן פון אנדערע אייראפע'ישע לענדער, און אויך אמעריקע געשלאסן. איינצלע ריזיקירן צו קומען קיין ארץ-ישראל.

הכשרה, „ארט“-שול און באיקאט

אין דער לופט פילט מען שוין דעם קומענדיקן קריג, די רעגירונג און די שטאט-פארוואלטונג ארגאניזירן קורסן קעגן לופט-און גאז-אנפאלן. אויף דעם געביט ארבעטן צוזאמען קריסטן און יידן.

די הכשרה יוגנט-גרופע האט זייער וווינ-לאקאל און זענען באשעפטיקט: ביי משה קאפלאן און ע. לעשטשינסקיס מיל, ביי ל. מאנטשקא אין האלץ-לאגער א. א. און צום סוף — עולה געווען.

ס'ברייטערט זיך אויס די טעטיקייט ארום דער פאך-שול, אין דער האפענונג אז די פאך-קענטעניש וועט פארלייכטערן די עמיגרציע. אויך דער מילבאזיער קאואלסקי שטעלט צו דיספאזיציע א תבואה-שפיכלער, ווי ס'זענען מאנטירט מאשינען, און אינטערעסאנטן קאנען זיך דארט לערנען אלס מעכאניקער אדער אנדערע האנטווערק.

נישט געקוקט אויף דער דראענדיקער קריגס-געפאר, פירן ווייטער די



קבוצת צעירים יהודיים — מייסדי מועדון הספורט
א גרופע יידישע יינגעלייט — גרינדער פון ספארט־קלוב

רעגירונגס־ארגאנען, און אויך דער רוב קריסטלעכע באַפעלקערונג, זייער דיס־קרימינאציע קעגן יידישע בירגער, וועלכע ווערן אַרויסגעשטויסן פון ווירט־שאַפטלעכע פּאַזיציעס. צו דער אַקציע קומען אויך קריסטלעכע „פּאַטריאַטן“ פון פּוילן און עפענען דאָ געשעפטן פון מאַנופאַקטור, קאַלאַניאַל און האַלץ־בראַנזשע. צוליב דער לאַזונג „אייגענע צו אייגענע“ („סוואַי דאָ סוועגאַ“) זענען זיי פאַרזיכערט מיט קונים בעיקר פון די מיטגלידער פון דעם דאָ עקזיס־טירנדיקן באַיקאַט־פאַראַין אונטער דעם פאַרזיץ פון דער פּרוי ד״ר קאַבאַטאַ.

אין די צו קאַנין געהעריקע קליינע ישובים: ריכוואַל און גראַדזשעץ איז געעפנט געוואָרן אַ קאַאָפּעראַטיוו־געוועלב פאַר לעבנסמיטלען. די פּרוי פון גוט־באַזיצער גראַף קווילעצקי קומט שפּעציעל אין די מערק־טעג פון איר הערלעכן פּאַלאַץ קיין גראַדזשעץ אין דעם שמוציקן קאַאָפּעראַטיוו און פאַרקויפט הערינג. דערמיט דעמאָנסטרירט זי איר פאַטריאַטיזם: די מאַדאַם גרעפּין אַלס הערינג־הענדלערין קעגן די אויסגעמוטשעטע אַרעמע יידישע קליינהענדלער.

אַלע טראַנזאַקציעס אין דער תּבואה און האַלץ־בראַנזשע ווערן ס׳רוב

ווייטער געפירט מיט די יידישע אונטערנעמער. די געשעפט־פארבינדונגען ווערן אויך פון אנדערע גוט־באזיצער פארגעזעצט, ווייל דאס קאנווענירט זיי. די ראדיא־און פרעסע ידיעות באאמרוויקן כסדר. אויך אין קאנין ווערט די פוילישע ראסן־פאליטיק געפירט לטובת דעם אלגעמיינעם שונא. אין קאנין ווערט איינגעפירט די גזירה קעגן ריטועלער שחיטה, ווי אויך דאס געצוונגענע עפענען די געשעפטן אין שבת, כדי די קריסטלעכע באפעלקערונג זאל דערמיט באקומען די מעגלעכקייט איינצוקויפן אויף זונטיק.

דער קריג אויף דער שוועל און אבסורדאלע פארארדענונגען

די גאנצע באפעלקערונג אין לאנד פילט די דראַענדיקע געפאָר, וואָס דיקטירט אַ קאָנסאַלידאַציע פון אַלע בירגער אָן אויסנאַם זיך קעגנצושטעלן דעם שונא. אין דער דאָזיקער אַנטשיידנדיקער שעה, פאַרנעמט זיך דער פוילישער קריגסמיניסטער רידז שמיגלי צו קאנפערירן מיט סטודענטן פון לעמבערגער אוניווערסיטעט וועגן דער יידן־פראגע, און דער אינערן־מיניסטער סקלאַדקאווסקי מיט — פארארדענונגען איבערצומאלן די הייזער, איבערבויען די פארקאנען א. א. וואָס ווערן אויך אנגעווענדעט אין אַזעלכע קליינע שטעט ווי קאנין.

(המשך פון דעם ארטיקל אין די ווייטערע אַפטיילונגען)



די גרויסע פול (לינקס) און דער בית-המדרש (רעכטס)

בית הכנסת הגדול (שמאל) ובית המדרש (ימין)

1 9 0 5

קונין בשלהי המאה שעברה

חינוך

אפיינית לחינוכו של נער בקהילה יהודית פולנית היא הקניית דעת, אי לכך אתחיל כאן.

גאותה של קונין בשני מוסדות אותם אכנה בתי ספר, המנוהלים ע"י ד"ר דובר וד"ר קוולר. כל אחד מהם היה בחדר יחיד ששימש גם כחדר אוכל, מטבח וחדר שינה. אין להתפלא איפוא שריחות מעורבים ריחפו בו. מטעם זה החליטה אמי לדחות את השכלתי עד גיל מופלג של חמש שנים, כאשר נמסרתי לחסדיו של רבי שלמה שעיה (ארקוש) המכובד וארוך הזקן. שם ביליתי את ארבע השנים הבאות. שעות הלימודים היו: מ־7.30 עד 8.00 בבוקר תפילה, מ־9.00 עד 1.00 בצהריים לימודי תורה. מ־2.00—5.00 אחה"צ לימודי תורה, ומ־5 עד 6 תלמוד. בסוף כל עונת לימודים זכינו לביקורו של הרבי בביתנו. הרבי נהג לבחון אותי בעל פה ושכרו היה כוסית י"ש ומנת עוגה. זכורה לי היטב תלונתו החוזרת ונשנית של הרבי, כי עבודתו קשה מזו של חוטב עצים, שהרי העצים אותם חטב החוטב לא נדבקים בחזרה במשך הלילה, כמו מוחותיהם הסתומים של תלמידיו הרבים.

תמיד התאויתי לשאול את הרבי למה אם כך לא בחר במלאכת חיטוב העצים.

בביקורים אלה התגאה אבי מאד על ניתוחי בשאלות משפטיות כגון „שנים אחזין בטלית". זה היה בגיל שמונה.

הממשלה הרוסית התענינה להשכלתנו החילונית ובכדי להשביע את רצונה העסיק הרבי את מר ביטוס (עליו יורחב הדיבור בהמשך הדברים) ללמדנו רוסית וחשבון (בעיקר לוח הכפל). אבי לא הסתפק בכל אלה ושאל להרחיב את השכלתי. תמורת 10 קופיקות לחודש הסכים מר ביטוס ללמדני כתוב גרמנית בכתב גוטי, שפה אותה למדו ילדי המשפחות האריסטוקרטיות בעירנו: הוויסים, הונדרים והקלוצים. תירגום הדברים לא היה חשוב בהיות השפה הזו רק יידיש מעוותת.

בהיותי בן תשע בחרה בי עינו החדה של מר ביטוס, והובטח לי מקום בבית ספר יסודי יהודי מנוהל על ידו. הדבר נחשב לי לכבוד רב היות ומספר המועמדים היה גדול בהרבה ממספר המקומות. אזכיר כאן כי היו בעירנו שני בתי ספר נוספים: פולני וגרמני ובהם מקומות פנויים לרוב, אבל איש לא

העלה על דעתו חינוך בין עדתי מעורב בימי רוסיה הצארית. בין כתלי בית ספרו של מר ביטוס ביליתי את ארבע השנים הבאות. הלימודים התנהלו ברוסית, בה לא שלט איש מאתנו מבלי להוציא את המורה מכלל זה. היסטוריה רוסית נלמדה ביסודיות רבה אך הפולנית לא הוזכרה כלל.

לאמיתו של דבר הוזכרה פולין כמחוז נידח בלבד והוקדשו לה שני עמודים בלבד בספר הגיאוגרפיה.

ילדים עצלים או מפגרים נענשו ע"י הצלפה בסרגל בקצות אצבעותיהם, שגרמה לעתים לפצעים בפרקים, ואותי שכנעה להיות תלמיד טוב. המלה סדיום לא הופיעה במילון של קונין. בגיל שלוש-עשרה העבירנו מר באטוס לבית ספר תיכון של פן נובצקי. גם כאן התנהלו הלימודים ברוסית. השימוש בשפה הפולנית היה אסור והעברין הוחזק בכיתה שעות לאחר הלימודים.

לסיפוק רגשות פטריוטיים פולניים הוקדשה שעה בשבוע ללימוד הספרות הפולנית. לימוד זה לא היה חובה ונוהל ע"י כומר פולני. בהיותי תלמיד מצטיין הצביעו עלי מורי בעל דוגמא לפני תלמידים אחרים, עובדה זו הצמידה אותי לקבוצה אקסקלוסיבית של תלמידים לומדי „חוק“. מאושרים אלה נשלחו לבתי-ספר בערים אחרות (זגיוז', לוביץ', קליש) וחזרו לבתיהם רק בחופשת הקיץ.

אספרנטו

זה מביאנו לשנת 1900. בתקופה זו היינו מבלים את רוב זמננו הפנוי בסביבות ככר הגדולה (דווי' רינק) או בשוטטות על גשר צ'רקוב. באחד הימים הימים ראינו בעיתון המקומי הודעה המתארת יצירת שפה חדשה: „אספרנטו“ ע"י דוקטור זמנהוף. הרעיון ללימוד שפה זו שבה את דמיוננו כמבצע ההולם את התחלת המאה החדשה. השגנו מווארשה כמה חוברות והתחלנו במלאכת לימוד השפה. היינו כשנים עשר איש מתוכם זכורים לי: סטן קוטק, זלוש זנדר, פליקס וויס, זוסיא מאורינובה, אחותה, וויצק טומסי, פלונדרובנה, זיגוש קלוץ, יוסף לבושינסקי, הלנה פרנבאך ואחרים. במשך ששה שבועות קיימנו שיעור יומי בקפה קובושינסקה והמשכנו בתירגול שבשיחה. רמת שליטתנו בשפה היתה נמוכה מאד, אבל גאותנו וסיפוקנו על רכישת השפה לא נפגמה עקב זה.

לימוד האספרנטו הוא התחלה לפעולתנו החברתיות. תמהני כמה מחברי דאז התמידו באהבתם לשפת האספרנטו. אותי על כל פנים ריתקה השפה במשך כל חיי.

ספריה

את שתי השנים הבאות ביליתי בקונין ואת לימודי המשכתי באופן פרטי. בשנת 1901 ייסדה קבוצתנו ספריה ראשונה בהסטרית קונין. הספרים הראשונים נאספו בבתי החברים. כך צברנו אוסף לא קטן ומגוון למדי שהוחלף בוורשה בספרים משומשים.

גרעין זעום זה קוטלג בקפדנות ואוכסן בחדרון קטן שבבית הורי. אז גייסנו כשישים מינויים תמורת עשרים קופייקות לחודש. ספרים בהשאלה חולקו בימי חמישי ושישי בשעות שאחר הצהריים.

טעם של הרפתקה נוסף לניהול הספריה: לא ביקשנו רשיון מהמשרה לפתיחתה (שבלאו הכי לא היה ניתן לנו) ולכן נקטנו בכל אמצעי הזהירות האפשריים. עם חלוף הזמן גדלה העזתנו ואנשים עם חבילת ספרים מתחת לבית שחים הפכו לחזיון רגיל בסביבת השוק הגדול. מחזורנו גדל והרווחים הושקעו ברכישת ספרים נוספים, ובזמן קצר השיגה ידינו לרכוש ספריה יידישית שהשתייכה לכורך צעיר אשר שמו כמדומני סקוברונסקי. בדרך זו גדלה הספריה וצר היה לנו המקום. ביתה החדש של הספריה היה במרתף ביתו של דנציגר. אוצר כה רב הצריך שמירה מעולה, לכן זקס ואני העתקנו את משכננו לשם. פעם גונבה לאזנו ידיעה על מזימתה של המשטרה לפלוש לספריתנו. בפעולה נמרצת ארזנו את הספרים וחלקנו אותם בין החברים. עשרות סטודנטים שיתפו פעולה במבצע זה, שנסתיים מבלי להגיע לנקודת השיא, כי החיפוש לא נערך לעולם. לאחר ימים מספר שכחה דאגתנו, הספרים הוחזרו למקומם ועבודתנו נמשכה כמקודם.

עד עצם היום הזה נמצא ברשותי קטלוג לאחר שעזבתי את קונין. מאד התאויתי לדעת מה עלה בגורלה של ספריתנו.

עיתון יידיש

מה בצע בהפצת התרבות ע"י ספרים בלבד ללא תמיכה של עיתונות יומית. לכן הופנה מבטנו לכיוון זה, וצעדנו הבא היה הקמת סוכנות עיתונים. היינו מנויים למספר עיתונים שנשלחו לנו יום יום בדואר. נער העיתונים הראשון בקונין היה ילד קטן בשם מילק עם תיק בד גדול התלוי על כתפו ברצועה. מדוי הושלמו ע"י סרט כחול סביב כובעו. וכך סובב מילק ברחובות קונין והפיץ את עיתוניו לפי מיטב להמסורת הוורשאית המפוארת. העיתונות פתחה אשנב לעולם ואנשי העיר גמעו בצמא את האור ששטף דרכו.

הציונות הפכה למושג מוכר והיתה נושא לוויכוחים סוערים בבית המדרש אחרי שעות התפילה. זוכר אני את ההזנחה ששררה בביתנו כאשר שקעה אמי בקריאת הסיפור בהמשכים מהעתון. בתקופה זו נוסדה גם מקהלת ילדים ציוניים בה שרתי סופרנו. המקלה אורגנה ע"י אחי נפתלי ויוסף לובישנסקי ששימשו כמנצחים ומנהלים מוסיקליים כאחד.

פוליטכניקה

את שתי השנים 1902-3 ביליתי בבית ספר תיכון של לוביץ ומשם נגשתי למבחני כניסה למכון פוליטכני של וורשה. סיכויי היו קלושים ביותר, כי מתוך 300 המועמדים רק שבעה עשרה מקומות הוקצבו ליהודים. להפתעת כלם נתקבלתי ולמדתי שם הנדסה מכונות. במשך שנים אלה היו קשרי עם קונין מועטים ואסתפק בתאור מאורעות שקדמו למהפכת הנפל בשנת 1905. תנועות המחתרת של פולין ורוסיה התכוננו להתמודדות גלויה, וזה נתן את סימניו בקרב הסטודנטים של הטכניון והאוניברסיטה. וויכוחים ממושכים בהתנהלו בין ה"בונד" היהודי, ה"פ. ס. וה"ס. צ. פ. ק. ל. זכורה לי ישיבה שהתקיימה ימים מספר לפני חג המולד ונמשכה משעה 6 בערב עד 5 בבוקר למחרת. התנהלו וויכוחים סוערים. כמה פרופסורים רוסיים הצטרפו אלינו ונשאו נאומים נגד הצאר. תמונת שמן מרהיבת העין של הצאר הועלתה על מוקד ברוב פאר באמצע האולם. למחרת נסגרו כל המוסדות להשכלה גבוהה ברחבי רוסיה. שורת התקוממויות פרצה ברוסיה ובפולניה. ההתקוממויות דוכאו ובעקבותיהם באו מאסרים וגירושים לסיביר של מיטב הנוער. אני נשארתי שבועות מספר בווארשה המורעבת ואחר כך חזרתי לעיר מולדתי בה שקעתי מיד בפעילות מחתרית.

פעילות מפלגתית

בקבוצתנו היו כעשרים וחמישה חברים, גילנו הממוצע מתחת לעשרים. ארגנו קבוצות ללימוד השפה הפולנית שהיתח כמובן אסורה, ועודדנו את תלמידנו לקרוא יידיש.

מעט לעת קיימנו מפגשים עם מארגני המפלגה, אורחים שהביאו אתם חבילות של ספרות סוציאליסטית (ביבולה). היו אלה עלונים ברוסית או ביידיש ואנו חלקנו אותם לחברי המפלגה ואף לאנשי חוץ תמורת תשלום קטן. אחד מאלה היה מיקוש לוי אשר רכש את העלון תמורת תשלום כפול. הוא הראה את העלונים לחבריו הקצינים הרוסיים, במגמה להראות מקורב לתנועות המרי השמאלניות.

לעתים הדפסנו עלונים משלנו, אבל הקריאה בהם היתה קשה מאד בגלל ציוד הדפסה גרוע שהיה ברשותנו. ואינני יודע איזה תועלת הם הביאו לחברינו. כמה מהעלונים חדרו לקסרקטיני הצבא, אבל השפעתם היתה זעומה ביותר. המפלגה אף לקחה חלק פעיל בענינים מקומיים. זכורה לי ישיבת בית דין מפלגתי בהנהגתי שהתקיימה בחצות. המאשימים: שלושה שוליות חייטים שתבעו לדין את מעבידיהם „הקפיטליסטיים, צמאי הדם“. התביעה דרשה צמצום שעות העבודה משתים-עשרה לשמונה, בהתאם לתורת קרל מרקס, והכפלת שכר-העבודה. בפסק-הדין התפשרנו על אחד-עשרה שעות עבודה ליום, אך כאשר לסעיף השני נאלצנו לותר כי השוליות לא קיבלו שכר כל שהוא! „הקפיטליסט“ נקנס ברובל אחד — הוצאות בית-המשפט, שנתרם לקרן המפלגה. בזמן ההוא התייחסנו לפעולות אלה ברצינות גמורה.

פעם נתקבלה הוראה ממטה בונד להבריק קבוצה של עשרים נציגי מפלגה את הגבול הגרמני לאסיפה סודית בחו"ל. השגנו מהעירייה עשרים רשיונות מעבר דרך סלופצה עם שמות בדויים. הלבשנו את הנציגים בכובעי שוחטים ובמעילי חסידיים. אחרי לינת לילה אחת בקונין שלחנום במרכבה לסלופצה בשתי קבוצות נפרדות, בבוקר ובצהריים.

כלם הצליחו לחצות את הגבול פרט לאחד, אשר מרוב התרגשות שכח את שמו הרשום. הוא הוחזר לקונין שנית ונסע עם רשיון חדש. שאיפתנו הגדולה ביותר היתה להשיג נשק לשם השמדת המשטר הצארי. למטרה זו תרם כל חבר חמש קופייקות לשבוע, תרומות נאספו גם מאנשי חוץ. בכסף זה קנינו אקדח או שניים מסוג בראונינג. הדבר הוגנב לשלטונות וכעבור שלוש שנים נשפטי שלא בפני ע"י בית משפט בקליש לשתי שנות גלות בסיביר. האשמה היתה הסתרת נשק ותחמושת. הטיפול בכמה מידידי היה יותר נוקשה. הלנה פרנבך, אשר למדה בקליש, ושולם לבושינסקי נכנסו ויצאו לסירוגין מבית-סוהר ורבים הרגישו טעמו של שוט. הניק קלוץ נעלם מבית הוריו לחלוטין והוא היה ידוע במטה „בינד“ בשם „פול“ שפירושו עובד רציני.

יום החופש

בינתיים במקביל לרדיפות קשות והוצאות להורג ברוסיה עצמה התקרב החופש ובקיץ 1905 חושמלה המדינה: הצאר אישר את הדומה. העתונות עברה על גדותיה, הידד, החופש סוף סוף הגיע! הלאה לרודנות, תחי החוקה! בקונין התאסף הקהל הרגיל של משכילים לפגישות, וויכוחים והקראות היו לדבר של יום ביומו. בעלי הבתים היהודיים התעוררו פתאום תוך תקוות השחרור ותכננה להשתתף ביחד עם האוכלוסיה הפולנית בתהלוכת הודיה

לממשלה. אנו אנשי תנועת העבודה לא השלמנו כמובן בהבטחות אלו ורק בריקדות בנוסח המהפכה הצרפתית של 1789 היו מספקות אותנו. בכדי להפגין את רגשותינו החלטנו לצעוד בתהלוכה נפרדת תחת דגל שלנו. את הדגל היה צורך למצוא.

השגנו שלושה מטרים של בד אדום, סיר עם דבק, ניר מצופה זהב מחטים וצמר. כל החומרים הללו הוברחו למרתף בביתו של סלוש זנדר. בשעה 10.30 בלילה כאשר הזקנים עלו על משכבם החלו הקושרים: פליקס ווייס, אברהם זקס, סלוש, אחותי יטה, חברתה ואנוכי התכנו אותיות יידיש ופולניות באורך של כשמונה סנטימטר והדבקנום על הצד האדום.

הסיסמאות היו: „הלאה עם הצאר“! „תחי המהפכה הסוציאליסטית“!

צד אחד של הדגל היה ביידיש והצד השני בפולנית. ב־2 אחר חצות הושלמה המלאכה וחמקנו לביתנו. למחרת המתה העיר מהתרגשות בעקבות הפעולה המשותפת של יהודים וגויים זו הפעם הראשונה בתולדותנו.

בשעה 6 בערב התמזגו שתי התהלוכות: הפולנים עם דגליהם וקדושיהם והיהודים עם ספריהתורה. כולם צעדו לכרך הגדולה (דוֹזִי רינק). שם נאם באוזניהם ראש האזור בשפה הרוסית על „פולין החופשית“. בסיימו התפורו כולם בלב שמח.

אנו הפרולטרים לא העלנו בדעתנו פעולה משותפת עם הבורגנים. לכן קיימנו אסיפה נפרדת בשוק גרנצ'רסקי (ברובע היהודי). נתבקשתי לשאת את דברי בפני אנשי העבודה. נאמתי בפולנית מעל כסא עץ למען אראה. השתמשתי בכל הסיסמאות החדשות שרכשתי על „דיכוי העמלים“, „מלחמה עד חורמה בפרלמנט“, „המזוייף“, „הדיקטטורה של הפרולטריאט ההולכת וקריבה וכדומה. לאחר הנאום הסתדרנו ויצאנו לתהלוכה, ובדרך הצטרפו אלינו קבוצות הפ. פ. ס. הפולני. כאשר הגענו לפני משרדי הממשלה בשוק הגדול נתקבלנו ע"י מפקד המשטרה אשר הופיע ביחד עם שני פקידים ופתח בנאום בשפה הרוסית על החירות החדשה. נאומי נתקבל בקריאות: „הלאה עם הצאר“! „תחי פולין“! לשמע אלה לחשו מליו משהו על אוזנו. הם כנראה הבחינו בדמדומי הערב בדגל האדום ובסיסמאות ונסוגו בדרך דיפלומטית. לאחר כמה צרורות נוספים של סיסמאות חזרנו למקום המוצא והתפורנו.

יום החופש חלף, ואתו חלף גם החופש. קונוי חזרה לתרדמתה, הפועלים לחלוקת עלונים והמשטרה לעריכת חקירות סודיות.

רוב התלמידים חזרו לבתי הספר שלהם, אחד או שניים נאסרו. פליקס ווייס ברח בשעות הבוקר המוקדמות בתוך קרון של אופה מחופש לשק קמת. כעבור יומיים נמסר לי ע"י טומשי כי המשטרה בעקבותי. הלכתי, איפוא, לעיריה

השגתי רשות מעבר הגבול בסלופצה ליום אחד ועזבתי את פולין בו ביום עם מקל טיולים כרכושי היחיד.

זהו סיפורה של קונין מתקופה מלהיבה זו בשלהי המאה וחלקי בתולדותיה לפי מיטב זכרוני.

מאז ביקרתי בקונין פעמיים. פעם ב־1922 על מנת להציג את אשתי בפני הורי ובפעם השנייה ב־1938 ביום חתונת הזהב של הורי. בדרך הטבע „גדלה” העיר הרחק מהאווירה של שנותי הראשונות ולא הצלחתי ליצור קשר עם הדור החדש. לכן בהיותי בפעם נוספת, להשתתף בקונגרס אספרנטו בווארשה לא קמה בי הרוח לבקר את קונין ממנה יעלמו ידידי ומשפחתי בצורה טרגית. ללא ספק יהיו עוד מתנדבים שימשיכו ז' סיפורי ואני מחכה בקוצר רוח לקרוא את דבריהם.

קאָנין אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט

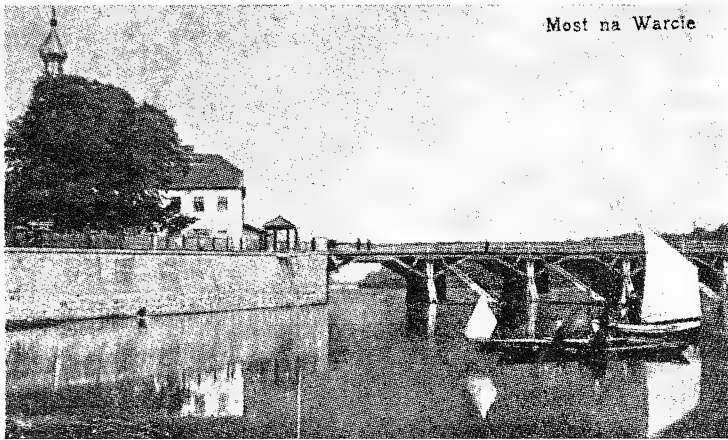
דער ציאונג

ספעציפיש פאַר דער דערציאונג פאַר אַ יינגל אין אַ יידישער קהילה אין פוילן איז געווען דאָס רעליגיעזע וויסן.

אין דער שטאַט זענען געווען צוויי חדרים, אָנגעפירט פון דאָברער און קוואַלער מלמד. יעדעס חדר איז געווען אין איין צימער, וואָס האָט געדינט צו אַלעם: קיך, עס־צימער און שלאָפֿצימער. ס'איז זיך נישט צו ווונדערן, אַז פאַר־שידענע ריחות האָבן זיך אַרומגעטראָגן אין חדר, צוליב דעם האָט מיין מאַמע באַשלאָסן אָפּצולייגן מיין בילדונג ביז איך וועל ווערן 5 יאָר, ביז מ'האָט מיך איבערגעגעבן צום חסד פון מלמד שלמה לייב אַרקוש — אַן אָנגעזענער ייד מיט אַ לאַנגער באָרד. דאָרט האָב איך געלערנט 4 יאָר, די שעהן פון לערנען האָבן זיך פאַרטיילט: פון האַלב זיבן ביז אַכט — תפילה; פון 9—1 פאַרמיטאָג — תורה־לערנען; פון 2—5 נאָכמיטאָג ווייטער תורה און פון 5—6 — תלמוד. נאָך יעדן „זמן“ האָט דער רבי אונדז מכבד געווען מיט אַ באָזוך אין הויז. דער רבי האָט זיך נוהג געווען צו פאַרהערן אויסווייניק. דער שכר איז געווען אַ גלעזל יש און אַ גרויסע פאַרציע לעקעך. איך דערמאָן זיך גענוי ווי דער רבי פלעגט זיך שטענדיק באַקלאַגן, אַז זיין אַרבעט איז שווערער ווי האַלץ האַקן, ווייל די מוחות פון די תלמידים זענען פאַרשטאַפט. איך האָב שטענדיק געהאַט דעם חשק אַ פרעג צו טאָן דעם רבין: פאַרוואָס האָט ער נישט אויסגע־קליבן בעסער דאָס האַלץ־האַקן?

די רוסישע מאַכט האָט זיך פאַראַינטערעסירט מיט אונדזער דערציאונג און האָט פאַרלאַנגט אויך וועלטלעכע לימודים, דער רבי האָט דעריבער באַשעפטיקט דעם לערער בעאַטוס צו לערנען אונדז רוסיש און חשבון (דער עיקר לוח הכפל). מיין פאָטער האָט אָבער זיך נישט באַגניגט מיט דעם אַלעם און האָט געוואָלט פאַרברייטערן מיין וויסן. פאַר 10 קאַפּיקעס אַ חודש איז בעאַטוס מסכים געווען, מיך צו לערנען דייטש מיט גאָטישע אותיות, דייטש האָבן ביי אונדז געלערנט די קינדער פון די אַריסטאָקראַטישע משפחות אין דער שטאַט: ווייסעס, זאַנדערס, קלאַצעס.

ווערנדיק 9 יאָר אַלט האָט בעאַטוס אין מיר געזען אַ פאַסנדיקן שילער פאַר זיין יידישער פאַלקס־שול. די זאך האָט פאַרשאַפט מיר כבוד, ווייל עס איז שטענדיק געווען פיל מער תלמידים ווי די צאָל פלעצער אין שול.



די בריק אויף דער ווארטע

הגשר מעל לוארטה

איך מוז דערמאנען, אז אין אונדזער שטאט זענען געווען נאך צוויי שולן: א פוילישע און א דייטשע, ווו עס זענען געווען פיל ליידיקע פלעצער, אבער קיינער האט זיך דעמאלט נישט געקאנט פארשטעלן א שול ווו יידישע קינדער זאלן לערנען צוזאמען מיט קריסטן.

אין דער שול פון ה' בעאטוס האב איך געלערנט 4 יאר. די לעקציעס זענען געווארן געפירט אין דער רוסישער שפראך, וואס קיינער פון אונדז, אחוץ דעם לערער, האט נישט באהערשט. די רוסישע געשיכטע האט מען געלערנט גענוי, אבער די פוילישע האט מען איבערהויפט נישט דערמאנט.

די שילער, וואס האבן זיך נישט גוט געלערנט האט ער געקלאפט מיט א ליניעיקע איבער די שפיץ פינגער, און דערמיט נישט איינמאל פארווונדעט די הענט, אבער מיך האט עס איבערצייגט צו זיין א גוטער תלמיד.

אלס 13 יעריקער בחור האט מיך בעאטוס איבערגעפירט אין דער מיטל-שול פון נאָוואַצקי, אויך דא איז די אונטערריכט-שפראך געווען רוסיש; פויליש איז געווען פארבאטן, און ווער עס האט עובר געווען אויפן פארבאט, איז באשטראפט געווארן צו בלייבן נאך די לעקציעס אין שול.

די פאטריאטישע פארלאנגען פון די פאליאקן האט מען באפרידיקט מיט 1 שעה אין דער וואך פאר פוילישער ליטעראטור. אויך די לעקציע איז נישט געווען אבליגאטאריש. געלערנט האט א פוילישער גלח.

זייענדיק א גוטער תלמיד, האבן די לערערס אויף מיר אנגעוויזן אלס

ביישפיל פאַר מיינע חברים. איך האָב אויך געקענט לערנען ווייטער מחוץ פון קאַנין, ווי זגיעזש, לויזיטש, קאַליש.

עספּעראַנטאַ

אין אָנהייב פון דעם יאָרהונדערט האָבן מיר אַממייסטן פאַרבראַכט אויפֿ גרויסן מאַרק, אָדער שפּאַצירט אויף דער טשאַרקאָווער בריק. איין מאל האָבן מיר געלייענט אין אַ צייטונג אַ ידיעה, אַז עס איז געשאפֿן געוואָרן אַ נייע שפּראַך דורך ד"ר זאַמענהאַף: „עספּעראַנטאַ“.

דער געדאַנק צו לערנען די נייע שפּראַך האָט באַווירקט אונדזער פּאַנ-טאַזיע אין מיר האָבן איינגעזען, אַז דאָס איז אַ נייעס. מיר האָבן זיך פאַרשאפֿט פון וואַרשע עטלעכע עקזעמפּלאַרן און גענומען זיך ערנסט צו דער מלאכה, מיר זענען געווען בערך אַ 12 פּערזאָן, פון זיי געדענק איך נאָך: סטאַד, קאַטעק, זאַלוש זאַנדער, פעליקס ווייס, זאַשיאַ מאַרינווואַ (און איר שוועסטער), וויצעק טאַמסי, פּרידלענדער, זיגוש קלאַץ, יוסף לאַבושינסקי, העלענאַ פּערנבאַך און אַנדערע.

אין פּאַרלויף פון 6 וואָכן האָבן מיר אָפּגעהאַלטן אונדזער טאַג־לעקציע אין קאַפּע פון קאַבושינסקי און כסדר זיך אונטערהאַלטן אין דער שפּראַך.



הכּר הגדולה — הטיילת של הנוער היהודי
דער גרויסער מאַרק — דער שפּאַציר־פּלאַץ פון דער יוגנט

פארשטייט זיך, אז מיר האבן נאך קוים באהערשט די שפראך, אבער דאך דערמיט שטאלצירט.

דאס לערנען עספעראנטא איז געווען דער אנהייב פון אונדזער געזעל-שאפטלעכער ארבעט. פיל האבן זיך מיט ליבע איבערגעגעבן צו דער זאך. מיך האט עספעראנטא פארכאפט אויפן גאנצן לעבן.

ביבליאטעק

די ווייטערדיקע צוויי יאר האב איך פארבראכט אין קאנין און מיין ווייטערע בילדונג האב איך פארגעזעצט פריוואט. אין יאר 1901 האט אונדזער גרופע חברים געגרינדעט די ערשטע ביבליאטעק אין דער שטאט. די ערשטע ביכער זענען געזאמלט געווארן אין די הייזער פון די חברים. אזוי האט זיך אנגעזאמלט נישט קיין קליינע און פארשידנארטיקע זאמלונג, וואס מיר האבן אין ווארשע אויסגעוועקסלט אויף אנדערע, גענוצטע ספרים. מיר האבן די ביכער גענוי קאטאלאגירט און איינגעארדנט אין א קליין צימערל אינעם הויז פון מייער עלטערן.

מיר האבן געשאפן בערך א 60 לייענער פאר 20 קאפיקעס א חודש. די ביכער האט מען אויסגעבארגט מאנטיק און דאנערשטיק נאכמיטאג. מיר האבן נישט געבעטן קיין דערלויבעניש ביי דער פאליציי, (וועלכע וואלט סייווי נישט געגעבן) און האבן דעריבער אנגענומען אלע מעגלעכע פארזיכטס-מיטלען. מיט דער צייט האבן מיר בקומען מער דרייטטיקייט — חברים מיט פעקלעך ספרים זענען געווען אן אפטע דערשיינונג אי דער געגנט פונעם גרויסן מארק. דער אומזאץ איז געוואקסן, און פון די הכנסות האבן מיר דערווארבן נייע ביכער אין משך פון א קורצער צייט האבן מיר אפגעקויפט א זאמלונג פון יידישע ביכער, ביים איינבינדער סקאווראנסקי. אזוי ארום איז געוואקסן אונדזער ביבליאטעק און עס איז שוין ענג געווען דער אלטער פלאץ.

דער נייער לאקאל איז געווען אינעם קעלער פון דאנציגער. אזא גרויסער אוצר האט פארלאנגט א פארשטארקטע שמירה, דעריבער האט זאקס און איך זיך אריבערגעקליבן אהין. מיט א מאל האט זיך צו אונדזערע אויערן דערטראגן א ידיעה, אז די פאליציי איז אויף אונדזערע שפורן.

מיר האבן באלד פארפאקט די ביכער און זיי איינגעטיילט צווישן די חברים. צענדליקער סטודענטן האבן זיך באטייליקט אין דער אקציע, הגם די פאליציי האט קיינמאל נישט געזוכט. אין עטלעכע טעג ארום האבן מיר זיך בארויקט און ממשיך געווען אין דער ארבעט.

יידישע צייטונגען

מיר האָבן איינגעזען, אז דאָס פאַרשפּרייטן קולטור נאָר דורך ביכער איז ווייניק, מ'דאַרף אויך האָבן אַ טאָג־צייטונג און זיך פאַרבינדן מיט אַ צייטונג־אַגענטור.

דער ערשטער צייטונג־פאַרשפּרייטער איז געווען אַ ייגל מיטן נאָמען מילק. ער האָט געשלעפּט אויפֿן אַקסל אַ גרויסע לייזונגע טעקע און מיט אַ בלויען פּאַס באַצירט דעם היט. אזוי איז מילק געגאַנגען איבער די גאַסן און אויסרופּנדיק „היינט“! „היינט“! פאַרשפּרייט די צייטונגען. די צייטונגען האָבן געעפּנט אַ פענצטערל צו דער ברייטער וועלט, און די באַפעלקערונג האָט זיי מיט דורשט געשלינגען.

ציוניזם איז געוואָרן אַ באַקאַנטער באַגריף און אַ טעמע פון שטאַרקע דיסקוסיעס אין בית המדרש נאָך דער תּפילה. די ציוניסטישע פרעלעגענטן האָבן אָנגעטראָפּן אויף התלהבותדיקע אָנהענגער, איך דערמאָן זיך ווי מיינ מאַמע האָט פאַרנאָכלעסיקט די ווירטשאַפּט אין שטוב בעת זי האָט זיך פאַרגעסן ביים לייענען די מעשה — געדריקט אין המשכים אין דער צייטונג. אין דער צייט האָט זיך אויך געגרינדעט אַ כאָר פון ציוניסטישע קינדער. דער כאָר איז געשאַפּן געוואָרן דורך מיינ ברודער נפתלי און יוסף לאַבזשינסקי, וועלכע זענען אויך געווען די דיריגענטן און מוזיקאַלישע לייטערס.

פּאָליטעכניקום

אין משך פון 1902—1903 האָב איך געלערנט אין מיטלשול אין לאַוויטש. פון דאָרט בין איך צוגעטרעטן צום עקזאַמען אין וואַרשעווער פּאָליטעכניקום. מיינע אויסזיכטן זענען געוואָרן זייער שוואַכע, ווייל פון די 300 קאַנדידאַטן זענען געוואָרן נאָר 17 באַשטימט פאַר יידן. צו אַלעמענס איבערראַשונג בין איך אָנגענומען געוואָרן און האָב געלערנט אויף אינזשיניער־מעכאַניק. אין פאַרלויף פון די יאָרן איז מיינ פאַרבינדונג מיט קאַנין געווען שוואַך. ווי באַקאַנט איז די רעוואָלוציע 1905 אַדורכגעפאלן. די קאַנספּיראַטיווע באַוועגונגען פון פּוילן און רוסלאַנד האָבן זיך צוגעגרייט צו אַן עפּנטלעכער אַקציע, באַזונדערס באַטייליקט זענען געווען די סטודענטן פון טעכניקום און אוניווערסיטעט. שטענ־דיקע דיסקוסיעס האָבן זיך געפירט צווישן „בונד“, פ. פ. ס. און ס. ד. פ. ל. איך געדענק נאָך אַ זיצונג, וועלכע איז פאַרגעקומען פאַר „באַזשע נאַראָדזעניע“, און האָט געדויערט פון 6 אָונט ביז 5 אין דער פרי. שטורמישע דיסקוסיעס האָבן זיך געפירט צווישן די גרופן. עטלעכע רוסישע פּראָפּעסאָרן זענען צו אונדז צוגעטרעטן און געהאַלטן רעדעס קעגן דעם צאָר.

א קאסטבאר אייל-בילד פונעם צאר האט מען מיט גרויס פאראד
כארברענט אין מיטן זאל. נאכדעם האט די רעגירונג געשלאסן אלע העכערע
בילדונגס-אנשטאלטן אין גאנץ רוסלאנד.

א רייע אויפשטאנדן זענען פארגעקומען אין רוסלאנד און אין פוילן. די
אויפשטאנדן זענען אונטערדריקט געווארן און אין רעזולטאט זענען פארגעקומען
ארעסטן און פארשיקונגען קיין סיביר פון דער בעסטער יוגנט. איך בין
געבליבן עטלעכע וואכן אינעם אויסגעהונגערטן ווארשע, און דאן צוריק אין
מיין געבורט־שטאט. דא בין איך גלייך צוגעטרעטן צום אונטערערדישן אקטיוו.

פארטייאישע טעטיקייט

מיר, בערך א 25 מאן אין דורכשטוטלעכן עלטער ביז 20 יאר. האבן
געשאפן גרופן פאר לערנען די פוילישע שפראך, וואס איז געווען פארבאטן.
מיר האבן אויך אגטירט פאר לייענען יידיש. מיר האבן פון צייט צו
צייט געהאט צוזאמענטרעפן מיט די פארטיי־חברים, מיט שליחים, וואס האבן
געבראכט סאציאליסטישע ליטעראטור (אין ביבולע פאפיר). דאס זענען געווען
בלעטלעך אין רוסיש אדער יידיש, מיר האבן דאס מאטעריאל פאר א קליינעם
אפצאל צעטיילט צווישן די פארטיי־חברים און אנדערע. איינער, מיקוש לוי,
האט פאר דעם בלעטל געצאלט א דאפלסן אפצאל. ער האט די בלעטלעך
געוויזן די רוסישע אפיצירן ווילנדיק דערמיט זיי באווייזן, אז ער געהערט צו
דער לינקער רעוואלוציאנערער באוועגונג. מיר האבן אויך מאנכעס מאל אליין
געדרוקט בלעטלעך. זיי זענען אבער געווען שווער צו לייענען, ווייל מיר האבן
נישט געהאט די נייטיקע מאטעריאלן צום דרוקן. א טייל פון די בלעטלעך
זענען אריינגעדרינגען אין די מיליטערישע קאשארן, אבער זייער איינפלוס איז
געווען א נישטיקער.

די פארטיי האט אויך זיך פאראינטערעסירט מיט ארטיקע ענינים. איך
געדענק נאך א משפט, וואס די פארטיי האט איינגעארדנט אונטער מיין פארזיך
אין מיטן דער נאכט. 3 לערן־לינגלעך ביי שניידערס האבן אנגעקלאגט זייערע
מייסטערס און פארלאנגט אן 8 שעהדיקן ארבעטס־טאג, אנשטאט 12, און פאר־
טאפלען דעם געהאלט. מיר זענען אדורכגעקומען אויף אן עלף שעהדיקן
ארבעטס־טאג. וואס שייך דער צווייטער טענה, האבן מיר געמוזט מוותר זיין,
ווייל די לערנינגלעך האבן איבערהויפט נישט באקומען קיין געהאלט... דער
„קאפיטאליסט“ איז באשטראפט געווארן צו 1 רובל קנס (די אויסגאבן פון
משפט), וואס מיר האבן איבערגעגעבן דער פארטיי. מיר האבן זיך אין דער
צייט באצויגן זייער ערנסט צו אונדזער טעטיקייט.

איינמאל האבן מיר באקומען א מעלדונג פון בונדישן קאמיטעט פאר 20 חברים צו קומען אויף א געהיימער זיצונג אויף דער צווייטער זייט פון דער דייטשער גרענעץ. מיר האבן באקומען פונעם מאגיסטראט 20 דערלויבענישן צו פארן דורך סלופצע אויף פאלשע נעמען. מיר האבן זיי איבערגעטאן אלס שוחטים אין עלעגאנטע חסידישע קליידער. נאכן איבערנעכטיקן ביי אונדז האבן מיר זיי מיט דראַזשקעס אין צוויי גרופן געשיקט קיין סלופצע. איין גרופע אין דער פרי און די צווייטע מיטאגזייט. אלעמען איז געלונגען אריבער די גרענעץ אחוץ איינעם, וועלכער האט פון גרויס אויפגעגונג פארגעסן זיין אדאפֿ-טירטן נאמען, אין דער דערלויבעניש, איז צוריקגעשיקט געווארן קיין קאנין. מיר האבן אים אבער ווידער געשיקט אויף א צווייטן נאמען. אונדזער גרעסטער באַגער איז געווען צו באקומען געווער צו פארניכטן דעם צארישן רעזשים. פאר דעם צוועק האט יעדער חבר געשפענדעט 5 קאפעקעס א וואָר. מיר האבן אויך באקומען געלט פון דרויסנדיקע שפענדערס. פאר דעם געלט האבן מיר געקויפט א רעוואָלוער ("בראָונינג"). דער ענין איז באקאנט געווארן אין רוסלאַנד. נאך 3 יאר בין איך אין מיין אַפּוועזנהייט פאַרמשפּט געוואָרן אינעם קאַלישער געריכט אויף 2 יאר פאַרשיקונג קיין סיביר. די אַנקלאַגע איז געווען פאַר אויפהאַלטן געווער און אַמוניציע.

אַנדערע חברים האבן זייער געליטן, העלענע פערנבאך (וועלכע האט געלערנט אין קאליש) און שלום לאַבושינסקי זענען כסדר געזעסן אין תּפּיסה. פיל האבן נישט איינמאל פאָרוואַרט דעם טעם פון שמיץ. העניקע קלאָץ איז איבערהויפט פאַרשוואַנדן פונעם הויז פון זיינע עלטערן, ער איז געווען באַקאנט אלס אַקטיווער אין „בונד“.

פּעריען (וואַקאַציעס)

פאַראַלעל צו די רדיפות און טויט־אורטיילן אין רוסלאַנד דערנענטערן זיך די פּעריען. אין זומער 1905 ווערט די גאַנצע מדינה עלעקטריזירט. דער צאָר האָט באַשטעטיקט די „דומע“. די צייטונגען האבן זיך צעשריבן, אַז „די באַ-פרייאונג איז געקומען. נידער מיטן זעלבסט־הערשער, און זאַל לעבן די קאָנסטיטוציע“!

אין קאַנין טרעפט זיך די אינטעליגענץ. וויכחים זענען אַ טאַג־טעגלעכע דערשיינונג. אַ טייל יידישע באַלעבאַטים צוזאַמען מיט דער פּוילישער באַפֿעל־קערונג באַשליסן איינצואַרדנען אַ לויב־דעמאָנסטראַציע פאַר דער הערשנדער מאַכט. מיר, די אַרבעטער־באַוועגונג, גלייבן נישט דעם צוואַג פון דער רעגירונג. מיר האבן אויסגעשניטן פון פאַפּיר אותיות (יידישע און לאַטיינישע)

גרויס אַכט צענטיםעטער און זיי אַרױפגעקלעפּט אױפן רױטן שטאָף. די לאַזונגען זענען געווען „אַנידער מיטן צאַר“, „זאָל לעבן די סאַציאַליסטישע רעוואָלוציע!“ פון איין זייט פון דער פּאָן יידיש און אױף דער צווייטער — פּױליש. 2 ביינאַכט האָבן מיר געענדיקט אונדזער מלאכה און צוריק זיך אַריינגענאַרט אין די היימען. צומאַרגנס איז די שטאָט געגאַנגען אױף רעדער; דער ענטוואָם איז געווען נישט צו באַשרייבן. דאָס ערשטע מאָל ווי יידן מיטן גױים פּייערן צוזאַמען אַ שותפותדיקע אַקציע. אין אַװנט פאַראייניקן זיך די ביידע בירגער־לעכע דעמאָנסטראַציעס: די פּאַליאַקן מיט זייערע פענער און הייליקייטן און די יידן מיט דער ספר־תורה, אַלץ האָט צוזאַמען מאַרשירט צום גרויסן מאַרק. דאָרט האָט דער נאַטשאַלניק געהאַלטן אַ גרויסע רעדע אין רוסיש וועגן אַ פּריי פּױלן.

נאָכן ענדיקן די דרשה איז זיך דער גרויסער עולם צעגאַנגען מיט פּרייד אין האַרצן.

מיר, די פּראַלעטאַריער, האָבן נישט געקאַנט משלים זיין צו אַ בשות־פותדיקער אַקציע מיט דער בורזשאַזיע, האָבן איינגעאַרדנט אַ סעפּאַראַטע פּאַרזאַמלונג אױפן טעפּער מאַרק (אינעם יידישן קוואַרטאַל). מ'האַט מיך געבעטן רעדן צום אַרבעטנדן פּאַלק.

איך האָב גערעדט פּױליש, זיך באַנוצט מיט אַלע נייע לאַזונגען.

ווען מיר זענען אַנגעקומען צום בנין פון דער מאַכט אױפן גרויסן מאַרק איז אונדז אַנטקעגן געקומען דער פּאַליציי קאַמענדאַנט מיט נאָך צוויי באַאַמטע און געהאַלטן אַ רעדע אין רוסיש איבער דער נייער דעקלאַרירטער פּרייהייט. אױף זיין רעדע האָט מען געהערט פון דער דעמאָנסטרירנדער מחנה „אַנידער מיטן צאַר!“, „זאָל לעבן פּױלן!“ נאָכן פאַרענדיקן די געשרייען, האָבן אים די באַגלייטער עפעס גערעדט אױפן אױער. זיי האָבן וואַרשיינלעך באַמערקט אין דער פינצטער פון די אַװנט־שעהן די רױטע פּאָן און די לאַזונגען, און זיי האָבן אָפּגעטרעטן אױף אַ דיפּלאָמאַטישן אופן. נאָך עטלעכע אױסרופן פון לאַזונגען האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אױף אונדזער זאַמלפּונקט און זיך צעגאַנגען.

דער וואַקאַציע־טאַג איז אַריבער, דערמיט אױך די פּרייהייט. קאַנץ איז ווידער געשלאָפּן, נאָר די אַרבעטער האָבן געטיילט פּלאַגבלעטלעך און די פּאַליציי — צי איר באַהאַלטענער אױספּאַרשונג. די מערהייט תלמידים האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייערע שולן, איינעם אָדער צוויי האָט מען אַרעסטירט. פעלעק ווייס איז פּאַרטאַגס אַנטלאָפּן אױף אַ וואַגן כּוון אַ בעקר, באַהאַלטן אין אַ זאַק פון מעל.

נאָך צוויי טעג האָט מען מיר איבערגעגעבן, אַז די פּאַליציי זוכט מיך.



די דלוגא גאס, געזען פון גרויסן מארק

פון מאגיסטראט האב איך באקומען א דערלויבעניש אויף 1 טאג אריבערצוגיין די גערנעץ. אין דעם זעלבן טאג האב איך פארלאזט פוילן. מיין איינציק פארמעגנס איז געווען א וואנדער־שטעקן.

★

זייט דעמאלט האב איך באזוכט קאנין צוויי מאל, דאס ערשטע מאל אין 1922, כדי צו באקענען מיינע עלטערן מיט מיין פרוי, און דאס צווייטע מאל — 1938 — אויף דער גאלדענער חתונה זייערער. דורך דער צייט איז די שטאט געוואקסן אין פארגלייך בעת מיינע יונגע יארן. מיר איז נישט געלונגען זיך צו פארבינדן מיטן נייעם דור.

(פון עברית — צ. א.)

שטריכן צו דער רעוואלוציאנערער באַוועגונג

אין יאר 1907 האָט די צאָרישע מאַכט, אין המשך פון אירע כסדרדיקע אונטערדריקונגען פון די לעצטע פונקען פון דעם רעוואלוציאנערן אויפשטאַנד, אַרעסטירט פיל יידישע יוגנט-טער אין קאַנין, קאַלאַ, קוטנאַ, סלופצאַ, קראַמסק און אַנדערע. פון קאַנין האָט מען אַרעסטירט: לאַבושינסקי, שוואַם און מיר. מען האָט אונדז אין דער אויספאַרשונג געהאַלטן זעקס חדשים. ביים אויספאַרשן האָבן מיר באַקומען געשלאָגן, כדי מיר זאלן אויסגעבן אַנדערע הברים. מיר האָבן געמיינט אַז מען גרייט פאַר אונדז צו אַ קריגסגערעכט. אונדזערע קרובים האָבן אַנגעווענדעט אַלע זייערע כוחות, כדי אונדז צו באַפרייען. זיי האָבן געזאַמלט אונטערשריפטן, אַז מיר האָבן נישט געהאַט קיין שייכות מיט דעם אויפשטאַנד. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן האָט אונדז געמסרט אַ בעל-הבית פון סלופצע, ביי וועלכן מיר האָבן אַרגאַניזירט אַ שטרייך. דערפאַר האָט מען אונדז געהאַלטן ביי דער אויספאַרשונג אין סלופצע. דערנאָך האָט מען אונדז אַריבערגעפירט קיין וואַרשע. די הויפט-אַנקלאַגע קעגן אונדז איז געווען, אַז מיר האָבן געפירט אַן אַגיטאַציע צווישן רוסישן מיליטער, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין קאַנין, אַז זיי זאלן מאַכן אַן אויפשטאַנד קעגן דער מאַכט.

דער פסק-דין איז געווען: איין בחור כּון קראַמסק, ביי וועלכן מען האָט געפונען אַ רעוואַלוציער, איז כאַרמשפט געוואָרן צום הענגען, אַנדערע האָבן באַקומען ביז זעקס יאָר תּפּיסה. מיך און נאָך אַ בחור, האָט מען נישט פאַרמשפּט, אָבער דערפאַר וואָס מיר זענען געווען אַנגעשטעקט פון די פּאָליטישע אַרעסטירטע, האָט מען אונדזער אַרעסט פאַרלענגערט אויף נאָך דריי חדשים.

מען האָט אונדז ביידע אַדמיניסטראַטיוו מיטן עטאַפּ אַרויסגעשיקט פון דער שטאַט קיין ביאַליסטאָק. אַזוי ווי דאָרט האָט מען אונדז נישט געוואַלט צונעמען, האָט מען אונדז אַוועקגעשיקט קיין ווילנע.

אין ווילנע האָב איך זיך אויפגעהאַלטן אַ געוויסע צייט, דאָרט חתונה געהאַט און אַוועק קיין אַמעריקע.



דער ערשטער וועלט־קריג

1914

א כראניק

ב קריגסאויסברוך

יעקב לייב סארנא
(קרית-ביאליק)

כראַניק-אויסשניטן

(אַרשטאַגראַפֿיע נישט געענדערט)

אַ שרעקליכער מאָרד

אין קאַנין איז פאַרגעקומען אַ שרעקליכע מאָרד־געשיכטע, וואָס האָט אויפגערגט די שטאָט און די גאַנצע אומגעגענד. צו דעם 50־יעהריגען יידישען סוחר בער האָן האָט זיך פלוצלינג אין מיטן דערנאָכט אַריינגעריסן אַן אומ־באַקאַנטער פערברעכער און אים איבערגעשניטן דעם האַלז. דער זוהן פון ערמאָרדעטען, דערהערנדיק אין דערייאַגען צימער אַ ליאַרם, האָט געפרובט עפענען די טהיר און געוואָלט אַריין. באלד האָט אים אָבער געטראָפן אַ קויל אין שלייף, און דער מערדער איז צוריק אַרויס דורכן פענסטער. דער יונגער מאַן האָט איהם טראָץ דעם, וואָס ער איז שוין געווען פאַרוואונדעט, נאָכגעיאָגט. נאָר אַרבער דעם פאַרקען, אַזוי ווי דער מערדער האָט עס געטאָהן, האָט ער מער נישט געקאַנט. ווייל די כוחות האָבן אים פערלאָזען. עס איז דעריבער באלד צו צום טויער און גערופן נאָך הילף. דעם פאַטער האָט מען מער נישט געקענט ראַטעוון. אַלס פאַרדעכטיג אין דעם שענדליכן מאָרד־אַנפאַל איז באלד אַרעסט־טירט געוואָרן דער דאָרטיגער יידישער כוהרמאַן שוועד, אַ רוסישער ייד. די קאַנינער פרידלעכע באַפעלקערונג איז וועגן דעם מאָרד געווען שרעק־לעך אויפגעבראַכט. צום סוף איז דער באַשולדיקטער דורכן געריכט דערקלערט געוואָרן אַלס נישט שולדיק.

מיט יאָרן שפּעטער האָט זיך אַ קריסט פאַרן טויט מודה געווען אין מאָרד.

„אַבענד נייעס“, 25.6.1914

דייטשע פּאַסט אין פוילן

הינדענבורג האָט אַרויסגעגעבען אַ אַפיציעלען בעפעהל, אַז דייטשלאַנד האָט איצט אַרגאַניזירט די פּאַסט און טעלעגראַפן פערקעהר, אין טהייל פוילען וואָס זי האָט פערנומען.

די הויפט פאסט געפינט זיך אין קאליש. אַבטהיילונגען האָט מען גע-
עפענט אין בענדין, טשענסטאָקאָו, קאַנין, לאָדזש, סירעדז, און וואָלאָוועק.
מ'האָט איינגעפירט ספעציעלע מאַרקעס פון 3, 5, 10, 20 און 40 פעניג, און
פאסט־קארדס צו 5 פעניג.

די עסטרייכער האָבן אויך אויפגעעפנט פאסט אָפּיסעס אין פעטריקאָו,
נאוואַראַדאָמסק, אלקוש, אַנדזשעיעוו, מיכאָוו און דאַמבראָוו. בריעף ווערען
נאָר אָנגענומען אין אָפענע קאָנווערטע.



דער שיפער קלוב "warta" ביים טייך

דער יידישער בירגערמייסטער דאָנציגער אין קאַנין

אונזער קליין שטיל שטעדטעל, וואָס האָט זיך אין די פריעדלעכע צייטען
מיט גאַרנישט אויסגעצייכענט, האָט איצט באַקומען גאָר אַנ'אנדער אויסזעהען.
קאַנין איז געוואָרען אַן אמת'ע „האַנדעלס־שטאָדט“, ווייל צוליב דעם וואָס דאָס
שטעדטעל ליעגט נאָהענט פון דער גאַנצער אומגעגענד. מענטשען וואָס האָבן ניט
געוואוסט די צורה פון אַ מטבע, זיינען איצט געוואָרען פערמעגלעכע מענטשען,
און די גאַנצע אַרטיגע באַפֿעלקערונג האט פרנסה.

אַ דאָנק דעם היגען אידישען בירגערמייסטער, הער דאָנציגער, ווערט
איצט אין קאַנין איינגעפיהרט עלעקטרישע בעלייכטונג. אויך די היגע שיהל
וועט בערייכערט ווערען מיט עלעקטריע, אויף וואָס דער היגער איינוואוינער
ה' דאָנציגער האָט געשאַנקען 500 מאַרק.

„הצפירה“, מס' 206, 18.9.1916

קונין

בעיר קונין! כפי שמודיע העתון „קוריר וורשאווסקי“ התחיל לצאת בחדש שעבר עתון בשם „ווישצ'י ז' קונינא“. באותו העתון נאמר, כי ביום 2 אוגוסט לפני הצהרים יצאו השלטונות מקונין לבוא לקוטנה. אורחי העיר נאספו תיכף בכדי לתפש תחבולות של הגנה עצמית ולהחזיק בסדרים בעיר. נבחר ועד הפועל, שאליו נכנסו, מלבד ראש העיר ויועציה, 12 איש, והוא חלק את העיר לשניים עשר רובעים ומכבי האש בחרו מתוכם לעזרה 36 צירים. ביום 3 ספטמבר, בשעה 4 אחרי הצהרים, בא אל העיר אופיצר אשכנזי ואתו חייל אשכנזי וחצי שעה אחר כך באו שמה 15 הוזארים, לאחר אשר הטילו על הוועד הפועל להגן על הסדרים ובטחון התושבים, פקדו להסיר משם את הטלפון ויצאו מן העיר.

ביום 13 אוגוסט הי המחיר תרנגול קטן — 15 ק' ברוז 30 ק' אוז — 75 ק'; 10 ביצים 20 ק'; ליג חמאה — 60 קופ' ליג חלב — 6 ק'.

לסביבות העיר באו כנופיות של צוענים בכדי להרבות שוד. הם התאמצו להתנפל על החצר בוואנסאשה, אך משרתי החצר גרשו אותם.

ביום 20. אוגוסט בא שמה גדוד צבא אשכנזי ודרש להמציא לו במשך שלש שעות 234 שקי תבן וגם 250 שמיכות. בשעה הנועדה הובלו החפצים האלה לסלופיעץ(?) ובעד השמיכות והשקים החסרים נתנו התושבים 670 רובל. ביום 1 ספטמבר התחילו הלמודים בבתי־הספר למתחילים וביום 6 ספ' טמבר — גם בבתי־הספר למסחר.

אידישע סאָלדאטען געצוואונגען צו באַגראַבען לעבעדיגערהייט

א אידישען חתן

אין טורעק האָבן די רוסען געשלאָגען אידען, פרויען געשענדעט און אַלעס גערויבט, וואָס זיי האָבן געפונען. אין הויז פון אַ פרומען, אָנגע־זעהענעם אידען, עהרליך, זיינען צוויי אָפיצירען אַריינגעקומען צו זיין טאָכטער, דער איד האָט ניט געלאָזט, האָט איהם איין אָפיציר מיטן זעבעל איבערגעשניטען דעם האַלז, און נעבן זיין קערפער האָבען זיי פערגוואָלדיגט דאָס מיידעל, וועלכע איז נאָך איצט צוליב דעם שווער קראַנק.

פון קאַנין איז אַ חתן־בַּחור. ישראל געפאָהרען אויף אַ בייסיקעל קיין סלופצי צו זיין כלה, אויפן וועג האָבען איהם רוסען בעגעגענט, און זעהענדיג, אַז זיין בייסיקעל שטאַמט פון אַ דייטשער פאַבריק, איז דאָס געווען ביי זיי

דעם בחור צו פארדעכטיגען, האבען זיי דעם בחור אריינגעלעגט אין א זאק און איהם לעבעדיג ערהייט באגראבען. זיי האבען זאגאר געצוואונגען אידישע סאלדאטען צו טהאן דיעזע שוידערלעכע ארבייט.

„די צייט“, 1914. 9. 24

דייטשע ווילדקייט

די אנטלאפענע פון קאנין, קאלישער גובערניע, דערצעהלען ווילדע זאכען וועגן די מעשיות וואס דיא דייטשען טהוען דארט אן.

דייטשע טרופען זענען אריין אין שטעדטל און האבען עס פערנומען אהן א שום ווידערשטאנד. זיי האבען גלייך בעפוילען די איינוואוינער מען זאל זיי בריינגען 20 אנגעזעהענע מענטשן אלס משכון — מען האט זיי געבראכט 15 אידען און 5 קריסטען.

ווען די „משכנים“ זענען געבראכט געווארען פארן גענעראלשטאב, האט דער קאמאנדיר זיי געזאגט, אז ער האט אויפן בית עולם אויסגעגראבען א טיעפע גרוב און טאמער וועט די שטאדט נישט פאלגען אלץ וואס ער וועט בעפעהלען, וועט ער 5 אידען און איין קריסט דערשיסען און זיי דארט אריינווארפען.

נאך דער דאזיגער התראה האט ער באפוילען מען זאל גלייך צושטעלען 200 זייגערס, 200 גלאקען און 228 פיטערנע היטלען און טאמער וועט איין געגענשטאנד דערפון פעהלען, מוז מען בעצאָהלען צו 100 מאַרק פון יעדען אַרטיקעל. ווען מ'האט שוין דאס אלץ ערפיהלט, האט דער קאמאנדיר בעפוילען מ'זאל צושטעלען א פריהשטיק, וואו ס'זאל זיך געפונען 21 פונט איקרא און קאניאק. אין גאנצן שטעדטל האט זיך אָבער נישט געפונען 21 פונט איקרא און איקרא — און דער קאמאנדיר האט אַלערגנדיגסט ערלויבט דאס אויסשטרייכען פון מעניו. נאכן פריהשטיק איז געמאַכט געווארען א פאַראַד אין מאַרק וואו עס זענען בעוויזען געווארען ווילדע קונצען לכבוד דעם קאניאק. אין מיטען פון דער דאזיגער שמחה האט מען דערהערט א טרויער פראצעסיע, די דייטשען האבען געמיינט, אז דאס זענען קאזאקען און ביי זיי איז געווארען א שרעק־לעכע פאַניק.

„די צייט“, 1914. 25.9.

אידען געצוואונגען צו נייהען העמדער אין ראש השנה

אין שטעדטעל ק. האבען די דייטשען בעפוילען די אידען צו ברענגען טויזענד ריינע העמדער און דער טאג איז געווען בעשטימט אויף ראש השנה.

עס האָט נישט געהאַלפֿן דאָס בעטען פֿון די אידען און די ווייבער האָבען אום ראש השנה געמוזט נייען העמדער פֿאַר די דייטשע סאַלדאַטען. אָט וואָס די אידען האָבען געהאַט אויסצושטעהען פֿון די דייטשען, און צום סוף ווען די רוסען האָבען זיך צוריק אומגעקערט אין שטעדטעל ק. איז אימיצער אַוועק צום רוסישען קאַמאַנדיר און געמאַלדען, אָז די אידען האָבען די דייטשען בעגריסט מיט ברויט און זאַלץ. נור אַ דאַנק אַ רוסישען זשאַנדאַרם, וואָס האָט זיך צוגעזעהען צו די צרות וואָס די אידען האָבען דורכגעליטען אין די פֿאַר טעג וואָס די דייטשען זענען דאָרט געווען האָט ערשט געמעלדעט דעם רוסישען קאַמאַנדיר, אָז דאָס אַלעס וואָס מען האָט געזאָגט וועגען די אידען איז נישט אמת, ווייל די אידען דאַנקען גאָט וואָס די דייטשען זענען שוין אַרויס פֿון שטאָדט.

אוגוסט, 1916

אין רוסיש פֿוילען מעלדען זיי, האָבען זיי צוטריבען אַ רוסישען פֿאַטראָל אין קאַני, זיי האָבען אויך גענומען 500 רוסען געפאַנגען און האָבען פֿערכאַפט 88 מאַשין האַרמאַטען.

30.9.1914

ועד הפועל בהשענו על המקרים הנוראים בקאליש יעץ לבני העיר, שבהשעה אשר יעברו חיילי אשכנז, לא ישליכו עליהם אבנים; לא יירו ולא ישימיעו שום קריאות.

ביום 4 ספטמבר פרצה בעיר דליקה בבית פטשקה אשר ברחוב נובה, והאש עברה גם על חמשה בתים אחרים אשר נשרפו.

„אוונד נייעס“, 19.10.1914

דייטשן מאַכען אַ חורבן אין קאַני

צוויי מענטשען וועלכע עס איז געלונגען צו אַנטלויפען פֿון דעם אידישען שטעדטעל קאַני וואָס געפינט זיך צווישען קויל און קוטנאָ, דערצעהלען, אָז דאָרט זענען אַנגעקומען אַריבער דריי טויזענד סאַלדאַטען און געמאַכט אַ חורבן פֿון דעם שדעדטעל.

צוערשט האָבן זיי אַרעסטירט אַלע אַנגעזעהענע מענטשען פֿון שטאָדט און זיי געסטראָשעט צו שיסען אומפּאַלס זיי וועלען נישט ערפֿילען זייערע בעפֿעהלען, דאָן האָבען זיי פֿאַרנומען אַלע יונגע מענטשען פֿון שטאָדט און זיי געצוואונגען צו מאַכען גריבער און שלעפֿען שווערע משאות.

4.11.1914

א אידישע פרוי געשלעפט פאר אפיצירן

אין סלופצי זיינען די רוסען געקומען צו דעם גוט־בעזיצער האפמאן און האבן צוגענומען אלץ וואס זיי האבען געפונען: פערד, וועגען, האב און גוטס. ווען זיי זיינען פארטיג געווארען מיט זייער רויב, האבען זיי געפרעגט דעם אייגענטימער, צי ער האט נאך עפעס. מורא האבענדיג פאר זיין לעבען, האט ער זיי אריינגעפיהרט אין הויז אריין און זיי אנגעבאטען עסען און טרינקען. זיי האבען דערזעהן זיין שעהנע פרוי, האבען זיי זי גענומען שלעפען „פאר די אפיצירען“. האפמאן האט דאס נישט געוואלט דערלאזען, האבען זיי איהם קאלטבלויטיג דער'הרג'ט און האבן זיין קערפער אריינגעווארפען אין א גרוב. ערשט ווען די דייטשען זיינען אנגעקומען, האט מען דעם טויטען געפירט צו קבר ישראל קיין וואלאצלאוועק.

„די אבענד נייעס“, 8.3.1915
ראבינער דר' לעווי דיסעלדארף

דייטשע אכזריות אין פוילען

— די שטאט קאנין (אין קאלישער גובערניע) פוילען, האבען אפט בעזוכט דייטשע רייטער־עסקאדראנען פון דעם נאכבארעשען גרעניץ־שטעדטיל סלופצי. דעם 1טען סעפטעמבער איז קיין קאנין פלוצים אנגעקומען א רעגמענט דייטשען, און האט פון שטעדטיל צוגענומען אלע נאָהרונגסמייטלען, קליידער און אפילו ווינטער־פעלצען. לויט דעם מנהג, האבען די דייטשע סאלדאטען אויך פעהאלטען אלס ערבות אייניגע בירגער און אויף דער שטאדט אַרױפ־געלעגט א קאנטריבוציע. אינצווישען האבען די פרייסישע „גבורים“ ערגעץ באקומען שנאפס, און האבען שכור־ערהייד אפגעטהון אין די גאסען מעשים־תעוועים.

„אבענד נייעס“, 29.6.1915

אין קאנין האבען די דייטשען אויפגעעפנט א האנדלס־שולע, וואו קינדער לערנען זיך שוין.

„די צייט“, 28.6.1915

וויא אזוי אברהם באנד פון קאלא (קאלישער גוב.)

איז ערמארדעט געווארן

די ערמארדונג פון אברהם יעקב באנד, 50 יאהר אלט פון קאלא, קאלישער גובערניע, איז אהן צווייפעל איינע פון די גרויזאמסטע געשיכטען אין פוילען.

ווי די רוסישע אַרמעע איז צוריק אַריין אין קאַלאָ, האָבן זיי געמאַכט אַ פּאָגראַם און דערשאַסן באַנדעס 16־ייעהריגע טאַכטער — רבקה. נאָך דעם טויט פון דעם מיידעל, האָט מען איהר פאַטער אברהם יעקב באַנד אַרעסטירט און אַוועקגעפירט צום קוואַרטיר פון דער אַרמעע, אין וואַלד ביי כאַדאָווע, וואו מען האָט איהם באַשולדיגט אין שפיאָן. אין וואַלד האָט מען איהם פריהער אויף אַ גרויזאַמען אופן בעהאַנדעלט. איהם געריסען די האָר פון זיין באַרד און מערדערליך געשלאָגען. דערנאָך האָט מען איהם געבונדען און געפיהרט קיין קוטנאָ, וואַרשעווער גובערניע. אויפן וועג האָט מען איהם ווידער געשלאָגען, געריסען די האָר פון דער באַרד און איהם אונטערגעשלאָגען אָן אויג. ווען ער איז געקומען קיין קוטנאָ, איז ער געווען פול מיט וואונדען איבערן גאַנצען קערפער. די אידען אין קוטנא האָבען דעם אונגליקלעכען געוואַלט געבען עפעס צו טרינקען, אָבער מען האָט ניט געלאָזט און דערפאַר איהם נאָך אַמאַל גענומען שלאָגען. זיי האָבען איהם אַריינגעוואַרפען אין אַ חזיר־שטאַהל, וואו ער איז געלעגען 24 שטונדען צייט אָהן עסען. שפעטער האָבען זיי איהם געפירט קיין וואַלדאָווא, קאלישער גובערניע און דאָרט לעבען אַ דאָרף האָבען זיי איהם לעבעדיג ביזגראָבען.

ווען די פויערים האָבען איהם שפעטער אַרויסגעשלעפט אַ טויטען פונעם קבר, זיינען ביי איהם געווען דיא הענד צוביסען און דאָס מויל פול מיט זאַמד.

„אבענד פּאָסט“, 29.6.1915

די ערשטע רייווע (פון דער קאָמיסיע) האָט אַרומגענומען די געגענדען וואַלאַלאָוועק, פלאַצק, קוטנאָ, קאַלאָ, קאַנין. דייעזע שטעדט און געביעטע אין דער וואַרשעווער און פלאַצקער גובערניע און אין דעם צפון־טייל פון דער קאלישער גובערניע האָפען אַז די מלחמה האָט ניט אין דייעזע געגענדען אָנגעהאָן אַ סך שאַדען. אַחוץ גרעסערע און קלענערע שטעדטלעך זענען אויך אַ סך פויערישע גיטער און פריזישע הייף פאַרניכטעט געוואָרען. יחידים האָבען פאַרלוירען אַלץ, וואָס זיי האָבען געהאַט; אויך גאַנצע פעלדער, וואָס זענען געווען פערזייט מיט ווינטער תבואה, זיינען חרוב געוואָרען.

„אבענד פּאָסט“, 30.6.1915

ק א נ י ן

לויט אַ פעראַרדענונג פון דער מאַכט איז די שטאָדט פערפליכטעט באַלד צו צושטעלען אַ ליסטע פון אַלע מאַנסלייט פון 20 ביז 35 יאָהר. די

דאזיגע פערארדענונג שטעהט אין צוזאמענהאַנג דערמיט, וואָס מען וועט דארפֿען אָנגאַזשירען קרעפטיגע און אַרבייטספֿעהיגע מענשן צו פֿאַרשידענע אַרבייטען פֿאַר געזאַהלט.

„די צייט“, 3.7.1915

קאָנין (קאלישער גובערניע)

אַ שעהן בח'נטע שטעדטיל ביים טייך ווארטא, נישט ווייט פון דע רדיי־שטער גרעניץ. אַרומגערינגעלט איז דאָס שטעדטיל מיט אַ פלאַכע, אָבער שעהנע נאַטור מיט קליינע וועלדלעך און וואַסערלעך. אמאָהל איז די וואַרטא הויכשטראָמיג געפלאָסען אָזש ביז דאָנציג און שיפען מיט תבואה פלעגט מען דאָ אויפלאָדען און אַוועקשיקען קיין פרייסען און סוחרים פלעגען קומען פון גאַנץ רוסלאַנד און עס איז געוועזען פרנסה בשפע.

מיט אַ יאָהר 15—20 צוריק האָט דער מצב זיך איבעראַנדערשט. די ווארטא האָט האַלב אויסגעטריקענט און דער עקספּאָרט האָט אויפגעהערט. דאָן איז דאָס שטעדטיל געוועזען וואַהלהאַבענד און אויך פיעלע גבירים געהאַט. אפילו דראָגאָנער זיינען דאָרט געשטאַנען און אויסגעגעבען פיעלע מיליאָנען אַ יאָהר. מיט 5 יאָהר צוריק איז דאָס מיליטער אַוועק און דאָס שטעדטיל איז עקאָנאָמיש זעהר געפאַלען. דאָך איז עס נאָך אימער פערבליבען אַלס האַנדעלס און פערמיטלונגס צענטער פון דייטשע און רוסישע סחורות פאַר דער גאַנצער געגענד. אויסער פריוואַטע באַנקען און וואוכערעס האָבען די סוחרים גע־



דער גרויסער מאַרק פון קאָנין

גרינדעט אַ געגענזייטיגע קרעדיט געזעלשאַפט, און אַ שפּאַר־קאַסע, וועלכע האָט פּיעלע געדריקטע סוחרים אויפגעהאַלפּען. עס געפינט זיך אויך דאָרט 2 „גמילות חסדים“ קאַסעס, וואָס פאַרבאָרגען צינלאָזע הלואות און וואָס פאַרמאָגט איבער 10 טויזענד רובעל, ליידער אָבער ווערט דאָס פּערוואַלטעט פון אַ יחיד אַ תקיף און פּיעלע מיאוסע געשיכטען קומען דאָרט פאַר.

די יידישע איינוואָהנער לעבען בשלום מיט די קריסטלעכע. פון „בויקאַט“ האָבען דאָ די אידען נישט פיהל געפיהלט. בכלל זיינען די איינוואָהנער אינטער־ליגענטע פּרידלעכע מענשן און מיט אַ גוטן געזעלשאַפטלעכען חוש. עס עק־זיסטירט דאָ אַ „לינת הצדק“ געגרינדעט פון איינעם עובד פּעסטענבערג, וועלכער גיט בחינם אַ זויבער נאַכטלעגער און טעע צו די אַדורכגעהענדע אורחים פאַר וועלכע די אַנשטאַלט טהוט זעהר פיעל גוטעס. עס זיינען דאָ אויך אַנדערע אידיש־געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס ווי „מלבוש ערומים“, „ביקור חולים“ און אַנדערע. די שיהל איז זעהער אַ שעהנע קלאָסישע געביידע, און דאָ „בית המדרש“ איז פאַר 45 יאָהר צוריק גרויס און שעהן אויפגעבויט געוואָרען און פאַרמאָגט אַ רייכע ביבליאָטעק פון תלמודישע און ראַביניסטישע ליטעראַטור. אַמאָהל האָבען דאָ פיעל בחורים געלערנט נור היינט האָט דאָס אויפגעהערט. עס איז אויך דאָ אַ גערער שטיבעל. נור די חסידים זיינען שוין מאַדערנע מיט קעלנערלעך און זייערע טעכטער ריידען קיין אידיש וואָרט נישט. פון אַנדערע חברות איז ווערט צו דערמאָנען די חברה ש״ס, וועלכע עקזיסטירט שוין איבער 50 יאָהר צוריק, פערמאָגט אויך אַ שעהנע ביבליאָטעק און וואו עס דאווענען די בעסטע און שעהנסטע בעלי בתים, די לומדים פון שטאָדט.

די יוגענד איז אַן אינטעליגענטע און נעמט אַן אַנטייל אין אידעאָלע און געזעלשאַפטלעכע אַרבייט. אַמאָהל אין 1905 האָבען זיי געשטורעמט מיט פערשידענע „איזמען“ נור שפּעטער איז אַלעס שוואַכער געוואָרן. ציוניסטישע אַרבייט איז שוואַך און ווערט נור זעלטען געטון דורך אַ פאַר יחידים. מיט 10 יאָהר צוריק האָט דיא יוגענד געגרינדעט אַ ביבליאָטעק, פריער אין געהיים, דאָן לעגאַליזירט. דיוע אַנשטאַלט האָט פערשידענע צרות אַדורכגעמאַכט, יעצט אָבער עקזיסטירט זי און פערמאָגט ביז 5 טויזענד אידישע, פוילישע, רוסישע און העברעאישע ביכער און האָט אַ שעהנעם לעזע־זאַל מיט איבער 35 צייטונגען און זשורנאַלען אין 5 שפּראַכען. די אינסטיטוציע איז דער שטאַלץ פאַר קאַנין און קיין אַנדער שטעדטעל און אַפילו נישט די הויפּט־שטאָדט קאליש קען זיך ריהמען מיט אַזאָ ביבליאָטעק.

20.7.1915

ק א ל א (קאלישער גוב.)

ווען די סאלדאטען זענען דעם 2^{טען} נאוועמבער אריין קיין קאלא און האבען אנגעפאנגען צו רויבען און פלינדערען, איז אילאווסקי געווען זייער ערשטער קרבן. זיי זענען בעפאלען זיין הויז און איהם דערשאסען. ער האט איבערגעלאזט א פרוי און א גרויסע פאמיליע. דער ערמארדעטער איז געווען א שוואגער פון דעם באקאנטען אידישען שוישפילער אייזיקאוויטץ. אין קאלא האבען אויך די סאלדאטען דעמאלט בערויבט און ערמארדעט דעם 28 יעהריגען זיגער מאכער ליפקא ביי וועמען די קאזאקען האבען אלע זיגערס אוועקגענומען. א שרעקליכער אונגליק האט געטראפען מיט דעם אלטען 56 יעהריגען יעקב באנד, אן אייגענטהימער פון א ביער האלע, זיין טאכטער איז דערשאסען געווארען און איהם אליין האבען זיי ארעסטירט און אזוי לאנג געפייניגט ביז ער איז פון גרויס שמערצען געשטארבען.

דער אויסברוך פון דער ערשער וועלט-מלחמה

מיינע עלטערן האבן געהאט בדעה צו פארלאזן קאנין, אבער מיין זיידע ר' משה עהמאן (דער קראמסקער) איז געווען קעגן. ערשט ווען ער איז נפטר געווארן אין יאר 1913, האבן מיר זיך אריבערגעצויגן קיין קאליש. מיר האבן דארט נישט מצליח געווען. אין מיינע אויגן האט עס אויסגעזען ווי א שטראף פארן נישט אויספירן דעם ווילן פון זיידן. מען האט דאן אנגעהויבן רעדן וועגן א מלחמה. סחורות זענען געפאלן, די באפעלקערונג האט געהאלטן דאס געלט און נישט געקויפט. פלוצלינג קומט א מאביליזאציע-מודעה, און די מלחמה צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד איז אויסגעבראכן. קאליש איז געווען די ערשטע שטאט, וואס איז איינגענומען און פארניכטעט געווארן דורך די דייטשן. כלומרשט זאל מען האבן געשאסן אויף א דייטש, און דאס איז געווען א תירוץ צו באמבארדירן די שטאט.

דאס שיסן אויף דער ציווילער באפעלקערונג אין דער צייט ווען רוסיש מיליטער איז דעמאלט אין קאליש נישט געווען, האט מען געהאלטן פאר אן אינטערנאציאנאל פארברעכן. ווי מען האט שפעטער דערציילט איז דאס געווען א צוואה פון קאנצלער ביסמארק, וועלכער האט באפוילן צו פארניכטן די ערשטע שטאט, וואס וועט איינגענומען ווערן פון דייטשן אין א קריג, כדי דערמיט אנצווארפן א פחד אויף דער גאנצער באפעלקערונג פון דער מדינה. די גאנצע שטאט איז צעשמעטערט געווארן, נישט איבערלאזנדיק א גאנץ הויז. הונדערטער מענטשלעכע קרבנות האבן זיך געוואלגערט אין די גאסן. אנגעפירט מיט דער פארניכטונגס-אקציע האט דער דייטשער פולקאוויק פרויסקער. פון די גרויסע הייזער זענען געבליבן דא א וואנט, און דארט — א קוימען. ציגל און גרוזעס זענען געלעגן אנגעשיס גאנצע בערג, פון וועלכע ס'האט ארויסגעזעצט א רויך.

דער ריח פון די שריפות און פון שוועבל, האט זיך געטראגן איבער די חורבות, וואס א מאל האט עס געהייסן „קאליש“. שוין, מיטוואך, נאך דער ערשטער באמבארדירונג האבן א סך פארלאזט די שטאט. מיר האבן זיך נאך אלץ געצעגערט, האפנדיק, אז דאס וועט זיך אפשטעלן. אבער פרייטיק פאר נאכט, האט די דייטשע ארטילעריע ווידער געעפנט פלוצלינג א פייער און די שטאט פארניכטעט ביון סוף.

שבת אין דער פרי איז שווער זיך פארצושטעלן ווי דאס אלץ האט

אויסגעזען. גייענדיק איבער די גאסן, האבן מיר געזען אז אין דעם הויז פון מיין שוועסטער, איז נאך געבליבן איין וואנט, האב איך זיך דערמאנט אין די ווערטער פון מיין זיידן ע"ה: „עטץ וועט נאך צוריקקומען“. מיר האבן באשלאסן צו פארלאזן די שטאט. אבער ווהיין זאלן מיר גיין? עס איז נישט געווען קיין פארקער-מיטל און מיר האבן זיך געלאזט גיין צו פוס אין וועג אריין.

אויף די שאסייען זענען שוין געלאפן טויזנטער פליטים מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, ווער מיט פיצלעך קינדער אויף די הענט. אלץ איז געלאפן. מיר האבן באשלאסן צו גיין קיין קאנין, און מיר האבן אלץ געלאזן. מיט אונדז זענען אויך געווען מיין שוועסטער און שוואגער שעמעל.

שוין אויף דעם וועג האבן מיר געטראפן וועגעלעך פון די ארומיקע קליינע שטעטלעך, וועלכע זענען געקומען זוכן נאענטע און אויך העלפן אריבערפירן יידן. לויט מיין אפשאצונג זענען בערך א צוויי הונדערט יידישע נפשות אריינגעקומען קיין קאנין.

די יידישע קהילה האט גלייך איינגעארדנט א קיך פאר די נויטבא-דערפטיקע, ווו אלע האבן געקראגן צוגעטיילט געקאכט עסן. די קיך איז געווען אויף דער גאס, וואס פירט אין פארק אריין.

אין קאמיטעט, וואס האט אנגעפירט מיט דער קיך זענען געווען פאלקס-מענטשן. דאס האט בערך אנגעהאלטן א יאר צייט, ביז די פליטים האבן זיך צו ביסלעך איינגעארדנט. קאליש האט זיך צוריק אנגעהויבן בויען, און א טייל פון די פליטים, וואס האבן נאך געהאט צי וואס, האבן זיך אומגעקערט אהין. פיל משפחות האבן זיך אויך סטאביל באזעצט אין קאנין.

מיר, א גרופע יונגע-לייט, האבן באשלאסן צו שאפן אן אונטערגרונד קעגן די דייטשן. מיט אונדז איז אויך געווען משה וויטקאווסקי און אנדערע. מיר האבן געהאט די דייטשן פארן פארברענען אונדזער שטאט און מיר האבן זיך געשטעלט א ציל צו פארפירן דייטשן און אויפגעבן פאלשע אדרעסן. דאס האט נישט געהאט קיין פראקטישע באדייטונג, אבער דאס האט אונדז געפרייט, אז מען האט דאך עפעס אפגעטאן, און זיך געטראפן יעדע עטלעכע טעג און איבערגעגעבן א באריכט וועגן אונדזערע מעשים, באשטימענדיק דערביי וואס ווייטער צו טאן.

מיר האבן נישט געוואלט פארגרעסערן די גרופע, מחמת מיר האבן עס געהאלטן קאנספיראטיוו. דאס האט אזוי אנגעהאלטן א גאנץ יאר.

קאַנין 1914 — 1918

עטלעכע טעג פאַרן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, האָבן מיר, קינדער, שוין געפילט, אַז עפעס אויסערגעוויינלעכס דאַרף פאַרקומען. די עלטערע מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען דענערווירטע. דאָנערשטיק נאָך מיטאַג זענען אין שטאָט אויסגעקלעפט געוואָרן מודעות וועגן אַ מאַביליזאַציע. צומאַרגנס, פרייטיק און אויך שבת, האָבן אָנגעהויבן אָפּפאַרן די ערשטע מאַביליזירטע מיט פערד און וואָגן, וואָס די פויערים האָבן געמוזט צושטעלן — די אַזוי גערופענע „פּאַדוואַדעס“. פון קאַנין האָט מען די מאַביליזירטע אָפּגעשיקט צום „זבאַרני פונקט“ קיין לענטשיץ. מען קאָן זיך פאַרשטעלן די געוויינען פון פרויען, מוטערס און שוועסטערן. צווישן די קאַנינער מאַביליזירטע זענען אויך געווען אַ גרויסע צאָל יידן, ווי: אליהו בעאַטוס (דער מלמד), שלמה שוואַם, גאַלדמאַן, בלאַשקאוויטש, יעקב־יוסף, אַזעראַוויטש עזר, מאַשקאוויטש מאיר משה און אַנדערע.

די מיינונג ביים רוב פון דער באַפעלקערונג איז געווען, אַז די מלחמה וועט לאַנג נישט אָנהאַלטן, און אַלע וועלן זיך גיך אומקערן. די מלחמה האָט, ווי באַקאַנט, אָנגעהאַלטן מער ווי פיר יאָר. עטלעכע פון די מאַביליזירטע האָבן זיך, צום באַדויערן, מער נישט אומגעקערט.

זונטיק, תשעה באב, האָט זיך אין קאַנין פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז די דייטשן קומען אָן. דערוואַקסענע און קינדער זענען געלאָפן אויף דער סלופ־צער פאַרשטאָט, כדי אָנצוקוקן דאָס דייטשע מיליטער. מיר האָבן געזען פון דער ווייטנס אָנקומען אַ גרופע רייטער, מיט שפיציקע „קאַסקעס“ אויף די קעפּ, און לאַנגע פיקעס אין די הענט. די עלטערע פון אונדז האָבן זיי באַגריסט מיט „גוט מאַרגן“. זיי האָבן העפלעך צוריק געגריסט און ווייטער געריטן ביז צו דער קאַטוילישער קירכע, אויף דער לאַנגער גאַס. די רייטער האָבן זיך דאָרט אָפּגעשטעלט און נאָך אַ קורצער צייט זענען זיי אַוועק מיטן וועג קיין סלופ־צע.

דינסטיק, י"א באב, האָט זיך פאַרשפרייט די ידיעה, אַז אין קאַליש קומט פאַר אַ שווערע שלאַכט צווישן די רוסן און דייטשן. באַלד צו מאַרגנס זענען אין קאַנין אָנגעקומען די ערשטע יידישע פליטים, צווישן זיי — מיין שוועס־טער, וועלכע האָט געאַרבעט אין קאַליש, ווי אויך מיין מוטערס צוויי שוועס־טערן מיט זייערע פאַמיליעס.

דעם ערשטן שבת אינדערפרי זענען אָנגעקומען צו פוס עטלעכע פליטים, צווישן זיי דער משיגה פון קאלישער יידישן שפיטאל און האָבן דערציילט, אַז פרייטיק נאָך מיטיק האָבן די דייטשן געעפנט אַ מוראדיקע שיסעריי אויף דער ציווילער באַפעלקערונג. זיי האָבן אַרויסגענומען צענדליקער מענטשן פון די אָנגעזענסטע באַלעבאַטים פון דער שטאָט — מיינסטנס יידן, און זיי דערשאַסן. די דייטשן האָבן אויך אונטערגעצינדן די שטאָט, און טויזנטער יידן לויפן פון קאליש.

דער קאַנינער רב, ר' יעקב ליפשיץ ז"ל, האָט ביים דאוונען אויסגערופן אין שיל, אַז ווער עס האָט פערד און וואָגן זאל תיכף ומיד אין שבת פאַרן קיין קאליש און אויפנעמען די פליטים. מען קאָן זיך פאַרשטעלן דעם רושם אין שטעטל ווען אַ צענדליק יידן האָבן איינגעשפּאַנט פערד און וואָגן און אין שבת אַרויסגעפאַרן פון שטאָט. אין די נאָענטסטע טעג זענען אָנגעקומען הונדערטער פליטים קיין קאַנין, די יידישע באַפעלקערונג האָט זיי זייער וואַרעם אויפגענומען.

ערב ראש־השנה, אינדערפרי, האָבן זיך געהערט שיסערייען. אונדזער שכן, חנן נאָטאַל, איז געקומען צו לויפן און דערציילט, אַז די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן די סלופצער גאַס. מיר האָבן אַרויפגעוואָרפן אויפן וואָגן אַ ביסל זאַכן און נאָכגעאַנגען דעם וואָגן צו דער קיילער גאַס.



די שלאַכט ביי קאַנין

הקרב על קונין



בית החולים ברה' קולסקא דאס שפיטאל אויף דער קיילער פארשטאט

ביים שפיטאל, וואס איז געווען אַקעגן איבער דעם קלויסטער, האָט מען געפירט אַ פאָרווונדערטן ייד, פייכערט (אַ ברודער פון עקיבא פייכערט), וועלכער איז שפעטער פון די ווונדן געשטאַרבן. ווי עס האָט זיך שפעטער אַרויסגעוויזן, איז ער פאָרווונדערט געוואָרן פון אַ דייטשן פאַטערל בעתן פרוו אַריבערצושווימען מיטן פישער-שיפל צום אַנדערן ברעג וואַרטא. פיל מענטשן זענען געלאָפן קיין קאַלאָ. ווען די רוסן האָבן אונטערגעצונדן די בריק אין קאַלאָ אויף דער וואַרטע, זענען מיר אַנטלאָפן קיין דאַמביע. יום-כיפור זענען די דייטשן אַריין קיין דאַמביע. זיי האָבן אַרויסגעטריבן די מתפללים פון בית-הכנסת, כדי צו לעשן די בריק אויפן טייך, און דעם רב, ווי אויך להבדיל — דעם גלח, צוגענומען אלס „זאַקלאַדניקעס“.

חול המועד סוכות האָבן מיר זיך אומגעקערט קיין קאַנין. אין קאַנין האָט זיך עטלעכע מאָל געביטן די רוסישע און דייטשע מאַכט. צום סוף האָבן די דייטשן נאָך אַ פאַרבייטערטער שלאַכט פאַרנומען די שטאָט. זיי זענען אַנגעקומען אין דער זעלבער צייט פון דער סלופצער און פון דער קאַלישער גאַס. עס זענען געפאלן אַ סך טויטע און פאָרווונדעטע פון ביידע צדדים. צווישן די געפאַלענע זעלנער זענען אויך געווען פינף יידן — איינער פון די דייטשן, און פיר פון די רוסן, וועלכע מען האָט קובר געווען אויפן יידישן בית הקברות.

אין אַ צייט אַרום האָבן די דייטשן איינגעאַרדנט אַ מיליטערישן בית הקברות, עקסהומירט אויך די יידישע זעלנער און זיי קובר געווען אויפן אַלגעמיינעם בית-עולם, אויפן קאַלישער וועג, קעגנאיבער דעם שפיטאל.

מיטן זאַמלען און באַגראָבן די געפאַלענע זעלנער האָבן זיך פאַרנומען

די פרייוויליקע פייערלעשער. דאָס האָט געדויערט דריי טעג, און עס האָט געדראָט די געפאַר פון אַן עפידעמיע.

די דייטשע אַרמיי איז זיגרייך געגאַנגען פאַרויס, און יעדן טאָג האָבן מיר געזען אַדורכפירן איבער דער שטאָט טויזנטער געפאַנגענע, הונגע-ריקע און אָפגעריסענע רוסישע סאַלדאַטן. אין אַ געוויסן טאָג האָבן זיי דורכגעפירט בערך אַ צען טויזנט געפאַנגענע. צווישן זיי פיל אָפיצירן, ווי אויך גענעראַלן. געפירט האָבן זיי געציילטע דייטשע סאַלדאַטן מיט באַגעטן אויף די ביקסן.

די באַפעלקערונג האָט געוואָרפן ברויט פאַר די געטריבענע געפאַנגענע. די פירנדיקע דייטשן האָבן עס פאַרווערט. ווען אַ געפאַנגענער איז אַרויס פון דער ריי, כדי צו כאַפן אַ שטיקל ברויט, האָבן אים די דייטשן צעשלאָגן מיט די קאַלבעס, אָדער צעשטאָכן מיט באַגעטן. עס זענען געווען פיל פאַלן פון געהרגעטע. אין אַ געוויסן טאָג האָט מען צווישן די געפאַנגענע דורכגעפירט מיין ברודער שלמה. עס איז אונדז מיט גרויס מי געלונגען זיך מיט אים אַדורכצורעדן, מען האָט ביי דער באַפעלקערונג צוגעניצט דעם ברויט פאַר די געפאַנגענע, ווי אויך געקאָכט טיי און זופן אין גרויסע קעסלען. עס איז געווען שרעקלעך זיך צו צוקוקן ווי די הונגעריקע געפאַנגענע וואָרפן זיך אויף די טיילערס, כדי צו באַקומען אַ חלק. די דייטשן האָבן די געפאַנגענע איינקוואַ-טירט אין די מיליטערישע קאָשאַרן, ווי אויך אין „מאַניעזש“, דאָרט האָט מען דערלויבט דעם קאָמיטעט פונאַנדערצוטיילן דאָס עסן.

די גאַנצע באַפעלקערונג, יידישע און קריסטלעכע, האָבן מיט איבער-געגעבנהייט זיך באַטייליקט אין זאַמלען פראָדוקטן.

באַלד נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַנגל אין עסנוואַרג. די פעלדער זענען געווען טיילווייז נישט באַאַרבעט. אין יאָר 1915 האָבן די דייטשן איינגעפירט אַ צוטיילונג פון ברויט און צוקער. ווען דאָס ברויט איז געוואָרן עלטער, האָט עס אָנגעהויבן שימלען. דער צוקער איז געווען ברוין און נישט ראַ-פינירט. זייער פיל פראָדוקטן האָט די דייטשע מאַכט צוגעטיילט דער באַ-פעלקערונג נאָר „ערוואַץ“. די שולן האָבן געמוזט צושטעלן פאַרשידענע גע-וויקסן. די לערער מיט די קינדער זענען אַרויס אויף די פעלדער און געריסן „פאַקשיוועס“, געזאַמלט קאָשטאַנעס, קערן פון פלוימען, עפל, „זשאַלענדזשעס“, ליפאָווע בלעטער פאַר ערוואַץ-טיי. פון „פאַקשעוועס“ האָבן זיי געמאַכט שטאַפן פאַר קליידער. היות ווי קיין לעדער איז נישט געווען, האָט דער רוב באַ-פעלקערונג געטראָגן סאַנדאַלן מיט האַלצערנע זוילן.

אויף וויפל דער דערנערונגס-מצב אין די קלענערע שטעטלעך איז געווען אַ שווערער, איז ער אָבער אין די גרעסערע שטעט, בפרט לאַדזש, געווען גאָר

שווער. אין די קליינע שטעטלעך האט מען נאך ווי ס'איז עפעס געקאנט איינקויפן פון די נאענטע דערפער. האבן דערפאר פיל יידישע משפחות פון לאדזש און אנדערע גרויסע שטעט זיך באזעצט אין קאנין.

טיפוס־עפידעמיע

די אונטערדערנערונג פון דער ארעמער באפעלקערונג פון דער שטאט, די שלעכטע פראדוקטן, די שווערע ווייניגס־באדינגונגען, וואס זענען נאך ערגער געווארן מיטן צופלוס פון א סך פליטים און דער שטארקער מאנגל אין היגיענישע ארטיקלען, ווי זייף און אנדערע — דאס אלץ האט גורם געווען צו א שווערער טיפוס־עפידעמיע, וואס איז אויסגעבראכן אין די ארעמע הייזער און דערנאך זיך פארשפרייט איבער דער גאנצער שטאט. פיל מענטשן זענען דאן געשטארבן פון דער עפידעמיע — ביז די מאכט האט אנגענומען שטרענגע מיטלען, כדי עס אפצושטעלן. א סאניטארע קאמיסיע איז געגאנגען פון הויז צו הויז און פון שטוב צו שטוב, קאנטראלירנדיק צי עס איז רייז. א מאשין מיט א פארע־קעסל — די אזוי גערופענע „פארוואקע“ — האט דעזינפצירט דאס בעטגעוואנט מיט די מלבושים פון נישט זויבערע ווייניגער. אין א שטוב



בית החולים למחלות מדבקות בעת מלחמת העולם הראשונה
שפיטאל פאר אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן בעתן ערשטן וועלט־קריג
(עס זיצן פון לינקס: מ. פירשט. רעכטס: חנה איזרוביץ דער פעלדשער יעקב סטויקאווסקי)

ווי עס האָט זיך געפונען אַ טיפּוס־קראַנקער, האָט מען דעם קראַנקן צוגענומען אין שפיטאַל, די גאַנצע פּאַמיליע אין קאראַנטיין, די וווינונג דעזנפּיצירט און פאַרזיגלט.

צווישן די קרבנות פון דעם טיפּוס זענען אויך געווען צענדליקער אַנ־געזעענע באַלעבאַטים פון דער שטאָט. אויך די פוילישע באַפעלקערונג האָט געליטן פון דער טיפּוס־עפידעמיע. די דייטשע מאַכט האָט דאָן געעפנט אַ שפיטאַל פאַר אַנשטעקנדיקע קראַנקע אין דעם בנין פון געוועזענעם ספּירט־מאַנאַפּאַל אויף דער קאַלישער גאַס, וואָס איז עד־היום געבליבן דאָס פּאַוויאַ־טאווע־שפיטאַל.

פיל פאַרדינסטן אויף דעם געביט האָט געהאַט דער דייטשער קרייז־שעף וואַגנער. גרויסע מעדיצינישע הילף פאַר דער יידישער באַפעלקערונג האָט געלייטעט דער פּאָפּולערער יידישער פעלדשער סטריקאווסקי . נעבן דער עלעקטראָוויניע האָט דער שטאַטראַט געבויט אַ באַד — איינגעאָרדנט אויפן שענסטן און מאָדערנסטן אופן. די שול־קינדער האָבן געמוזט גיין אין דער באַד ווייניקסטן איין מאָל אין וואָך. אויך דאָס איז געווען אַ גרויסער צושטייער צום היגיענישן מצב פון דער שטאָט.

די ערשטע לאקאמאציע אין קאנין

אין אנהויב פון צוואנציקסטן יארהונדערט האט זיך הימל און ערד קעגנגעשטעלט די טעכנישע מאדערעניזאציע פון פארקירצן די ווייטקייט דורך שנעלקייט. ווי דאס פאלק פלעגט דאן זאגן: וואס איז די איילעניש צום גוטן קומט מען נישט צו שפעט, און צום שלעכטן, חלילה, דארף מען זיך נישט איילן. דאס דאזיקע פאלקס־ווערטל איז טאקע ביי אונדז מקויים געווארן. דער ערשטער אויטאבוס, וואס האט זיך אין קאנין באוויזן, איז צוערשט געשטאנען אויפן הויף פון מאגיסטראט. ווען דער שאפער, דער דייטש מאניך, האט געוואלט ארויספירן דעם אויטא צום ערשטן מאל קיין קאליש, האט צולהכעיס דער מאטאר אנגעהויבן צו קרעכצן און כאַרכלען, ווי עס וואלט אים געפעלט לופט, און א נעכטיקער טאג — ער גייט נישט! דער אויטא איז שוין אין זעלבן טאג נישט געפארן ווייטער. מען האט געמוזט איינשפאנען פערד און אים צוריקפירן אויף זיין פלאץ. דער אויטא האט באקומען פון די איינוווינער דעם נאמען „ניגוס“ (דער פוילער).



המכונית הראשונה בקונין, נקראה „הניגוס“
דער ערשטער אויטא אין קאנין, גערופן „דער ניגוס“

מען האט אראפגעבראכט א מעכאניקער צו רעפערירן דעם פעלער. די שטאט קאנין האט זיך מיט מזל איינגעגלידערט אין דעם אלוועלטלעכן געיעג צו פארקירצן די ווייטקייט.

אין 1913 האט דער ערשטער עראפלאן געהאט ביי אונדז א גרעסערע מפלה. מען האט אנגעצונדן א פאס מיט סמאלע וואס האט געזאלט אנווייזן דאס ארט ווו דער עראפלאן זאל זיך אראפלאזן. דער עראפלאן קומט אן און לאזט זיך אראפ אויף דער פוילישער „בלאנע" און שוין ליגט ער מיט די רעדער ארויף. דער פליער ראטעוועט זיך קוים ארויס פונעם עראפלאן, וואס איז אריינגעפאלן אין פלאך-וואסער. קינד און קייט זענען געלאפן קוקן אויף דעם ביזן וונדער און צו זיין מפלה.

אזוי האט זיך אנגעהויבן די ערשטע פרווון פון מאדערניזירן קאנין. חברה לצים האבן דערנאך אפגעחזוקט, זאגנדיק: „רבונו של עולם, פארקירץ אים די יארן, ער זאל נישט קאנען פייפן און נישט קאנען פארן!"

שלח לחמך על פני המים...

...1914

נאָכן באַמבארדירן די שטאָט קאַליש אין אָנהייב קריג 1914, זענען אָנגער־קומען וועגענער פון קאַנין און אויפגענומען היימלאָזע, און זיי געבראַכט אין שטאָט אַריין שבת נאָכמיטאָג — מ'האַט די פליטים האַרציק אויפגענומען און איינגעאַרדנט ביי פאַרשידענע שטאָט־לייט. אונדז האָט אויפגענומען די פאַמיליע אברהם כמיעלניק. דאָרט זענען מיר פאַרבליבן אַ גאַנץ יאָר. מיט אונדז זענען אָנגעקומען קיין קאַנין בערך אַ פופציק משפחות פליטים פון קאַליש. גלייך האָט זיך דאָ געשאַפן אַ קאַמיטעט, כדי אונדז צו העלפן. אין קאַמיטעט זענען געווען מיטגלידערינס: לאַניאַ און אַדעלאַ פרידלענדער, מאַלאַ און רוזשאַ זאַנדער, מאַלאַ ווינטער און די מיטגלידער, ווי: צאַרנדאָרף, לאַנדאָף, לעווענבערג א. א. דער קאַמיטעט האָט געשאַפן אַ ביליקע קיך, וואָס האָט צוגעטיילט פאַר יעדן געקאכטע מאַלצייטן. אויף שבת האָט יעדע פאַמיליע פון די פליטים באַקומען אַ פאַקעט: חלות, טיי, צוקער און אַנדערע אַרטיקלען. די פראָדוקטן האָט דער קאַמיטעט געזאַמלט צווישן דער אַרטיקער יידישער באַפעלקערונג. אויך די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט זיך צו דעם צוועק באַשטייערט מיט גרעסערע סומעס. די פליטים האָבן זיך צו ביסלעך איינגעאַרדנט מיט פרנסה און פאַרבליבן אַלס שטענדיקע איינוווינער פון קאַנין. בעת די שטאָט קאַליש האָט זיך אָנגעהויבן צוריק אויפבויען, זענען אַ טייל שפעטער צוריקגעפאָרן.

1915 — 1917

אין די יאָרן איז אין לאַדזש געווען אַ שווערע לאַגע — די באַפעלקערונג האָט ממש געהונגערט. די צוגעטיילטע פראָדוקטן זענען נישט געווען גענוג, כדי צו דערהאַלטן דאָס לעבן. אויף דער פראָווינץ האָט מען נאָך געקאנט עפעס קריגן. די פויערים פון די אַרומיקע דערפער האָבן טייל מאַל געבראַכט פראָדוקטן אין דער שטאָט צו פאַרקויפן, ווי: קאַרטאָפֿל, פוטער, קעז א. א. וו. דאָס האָט באַוויגן, אַז אַ גרעסערע טייל פון די לאַדזשער יידן זאָלן זיך באַזעצן אין קאַנין. און ווידער האָבן זיך די הערצער און די טירן פון די קאַנינער בעלי־בתים זיך ברייט געעפנט פאַר די נויטבאַדאַרפטיקע, ווידער איז געשאַפן געוואָרן אַ ביליקע פאַלקס־קיך. דאָס האָט גורם געווען, אַז דער האַנדל מיט

לאדזש זאל זיך פארשטאַרקן. מען האָט פון קאַנין אַרויסגעפירט עסנוואַרג קיין לאַדזש און פון דאָרט געברענגט מאַנאָפאַקטור־סחורות. די דייטשע רעגירונג האָט עס פאַרבאָטן, אַזוי אַז נאָר מיט אַ „שיין“ האָט מען עס געקאַנט דורכפירן. פון דעסטוועגן האָבן זיך אַ סך משפּחות פון דעם דערנערט. אויך די לאַדזשער פּליטים האָבן זיך גיך איינגעאַרדנט און געבליבן קאַנינער תּושבים. אַ סך פון זיי האָבן זיך משדך געווען מיט די אַרטיקע משפּחות.



אַ גרופּע מיידלעך וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער זימערקאַלאָניע פאַר די לאַדזשער קינדער

...1939

אין יאָר פון פיין און צרות, בעתן צווייטן וועלט־קריג, זענען די קאַנינער פּליטים, וועלכע די דייטשן האָבן זיי אויסגעזידלט קיין אַסטראָויעץ, האַרציק אויפגענומען געוואָרן פון דער אַרטיקער יידישער באַפעלקערונג. עס איז מקוים געוואָרן דער פּסוק: שלח לחמך על פּני המים וברוב הימים תמצאנו.

קאַנינער יידן דערמעגלעכן פינאַנציעל מחברים אַרויסצוגעבן זייערע ספרים

קאַנינער פרענומעראַנטן פאַר ספרים

ספר חב"ד ירושלים, ווארשא, שנת תרמ"א לפ"ק (1881)
(עיר קונין)

ישעיה צבי הורביץ	שמאל יונה	יצחק איציק אורבאך
דוד שמואל ריגעל	יוסף דוד	זונדל זאנדער
יצחק אייזיק פשערמאַן	אלי וואַרשאַווסקי	מיכל קלטן
מיכל גלאַווינסקי	יצחק ברי"ם ווייס	אברהם זאקס
זאב וולף אלטמאַן	זלמן זאנדער	יעקב מאנצקי
פסח דיין דפה	פייוויש וויינשטיין	בנימין בר' יצחק קלאטץ
יצחק ברי" ווייס	אברהם לעווענבערג	אברהם לייב בר' מרדכי מאיר
משה זאב פאוויא	אלכסנדר רוזינסקי	חיים דוב פיקארצ'יק
יעקב ר"י יואל	צבי ישראל פארזינסקי	יואל יעקב בר"י
לייזר קלעצווסקי	שמואל באק	מרדכי מאיר
יצחק יעקב אייזן	דוד בערענדס	אהרן ווארצקי
צבי ליפמאַן	צבי הירש דוקמין	אליעזר לייזר רוטצקי
אברהם בראַנד	משה קאַט	משה אפרים צוקערמאַן מפוזנא
שלמה ראנצקי	משה וואַרשאַווסקי	יעקב לעווי מכפר צרקאווע
נחמן לעשצינסקי	יזכר דב הרמאן	יצחק אביגדור
אהרן סלאַדקי	דוד בר' יוסף	פלאטא
הירש ליב שאפטר	נחמן גרשון האגער	צבי בר' יצחק קאטטעק
ישראל רושיצקי	אייזיק שוואַרץ	יצחק ברי" קלאטץ
צבי גוטמאַן	דוד בר"א קראק	זאב אורבאך
יצחק זאָנדער	אברהם ווייס	יוסף פרוכווינסקי
יהודה ליב קאַטט	אליהו אלשינסקי	משה איימאן
אליעזר ברי" קלאטץ	שאל הענריק	זאב קאליסקי
בנימין קלאטץ	בנימין שטיין	שמשון פענול
ישראל שוויסקי	צבי הערש קראַטאַווסקי	שמחה שוואם
יוסף זמדול	צבי הערש לעווין	צבי שייך ושו"צ
יהודה ליב בוק	משה הארונציק	אברהם זיימאן הלוי
אברהם ניסן ראק	שמאי לעווינסקי	אברהם ליפשיץ
שלום זליג ראנצקי	יהושע לעשצינסקי	מאיר צבי דערנאם
פייבול יואל		אליעזר קאלישנסקי

בתי-תפילה אין קאנין

ווי א פועל-יוצא פון דער דורותדיקער דערציאונג און טראדיציאנעלן לעבנס-שטייגער איז דער רוב פון דער יידישער באפעלקערונג געווען רעליגיעז, זערויף זענען עדות די גרויסע צאל בתי תפילה אויך אין קאנין.

די גרויסע שיל

די שיל איז געבויט געווארן אין משך פון דריי יאר (1763—1766) — בערך מיט 200 יאר צוריק. אין יענער צייט ציילט די יידישע קהילה ביי 200 נפשות — ס'רוב גרויסע נדבנים — רייכע יידן פון דייטשלאנד. אין מיטלאטער איז אויפן ארט פון טעפער-מארק געשטאנען א גרויסע פעסטונג — ביז דער ווארטא פון צפון זייט און ביז דער קאטוילישער קירכע — פון דרום-זייט. די פעסטונג איז געווארן אייניקע מאל צעשטערט, און צום סוף דורך די שוועדן לגמרי פארברענט. ס'איז אנצונעמען, אז די יידישע קהילה האט אפגעקויפט א טייל פון דעם פלאץ צוזאמען מיט געבליבענע שטיינער און דארט אויפגעבויט די שול אין פארנעם פון 20 מעטער לאנג, 20 מעטער ברייט און 6 מעטער הויך. 4 דיקע זיילן טראגן דעם סופיט, ס'געפינט זיך אין דער מיט א קאפולע אין דער פארם פון א בלויזע הימל, באמאלט מיט גאלדענע שטערן. אין שיל האבן זיך געפונען שטיגן אראפצוגיין, מקיים צו זיין דעם פסוק: „ממעקים קראתיה“*, א באזונדערער 2 שטאקיקער ארייפגאנג האט געפירט פון דרויסן צו דער ווייבער-שיל (עזרת נשים). פון דער דרום און מזרח זייט זענען געווען 12 פון אויבן פארונדעטע פענצטער פון 3 מעטער הויך, פארצירט דורך פארשידענע וויטראזשן פון קאלירטע שטיקלעך גלאז, אלס סימבאל פון די 12 שבטי ישראל. אין יאר 1829 ווערט די שיל אויפגעפרישט און צו דעם צוועק ווערט איינגעלאדן דער באווסטער קינסטלער פון קעמפנא — זאנוול באראש.

אין דער שיל אויף דער מזרח-וואנט האט זיך געפונען אן אריינגעמויער-טער ארון קודש: פרעציוזע שניצערייען, באדעקט מיט בלעטל-גאלד; סימבאלישע און אלעגארישע פלאסטישע בילדער, ווי: א) עז כנמר וקל כנשר, ב) רץ כצבי וגיבור כארי, ג) בחצוצרות וקול שופר, ד) בנבל ובמצלתיים*.

פארן ארייפגאנג צום ארון קודש — דער מאסיווער שטענדער פארן חזן

* זייט 188.

מיט א קינסטלערישן „שויתר“ ביים איינגאנג, לינקס — דער כסא אליהו; פון רעכטס — א שווערער קופערנער כיור. גרויסע ספרים־שענק מיט טייערע ספרי־קדוש. די 4 זיילן זענען פארבונדן מיט קורות, אויף וועלכע ס'זענען געווען באפעסטיקט 102 ליכטלעך, כמנין „צבי“, וואס האבן סימבאליזירט די ערשטע דריי רבנים פון דער קהילה, וועמענס פארנעמען זענען געווען צבי (הערש). דער סופיט און די ווענט, זענען געווען באדעקט מיט קינסטלערישע מאלעריי — ווונדערבארע ארנאמענטן אין מזרחדיקן סטיל — און האבן ווונדערבאר הארמאניזירט מיט דער גאנצער דעקאראציע. איבערן ארון קודש — אן אויפ־שריפט פון קינסטלער: „זה מעשי ידי ולא להתפאר, שמואל זיינוול ברש מקמפנה, שנת הקפ"ט“.

די קאנינער שיל האט געשמט מיט איר אינעווייניקסטער פראכט און גרויסער קונסט.

די שיל האט, אחוץ מקום תפילה, אויך געדינט ווי א רעפרעזענטאציע־ארט פון דער קהילה: דארט זענען אויפגעטרעטן וועלט־בארימטע חזנים מיט קאנצערטן, (דער חזן סיראטא א. א.); שליחים פון ארץ־ישראל מיט ציוניסטישע רעפערעטן; דא האט מען אויפגענומען די רבנים און אויך איינגעארדנט פראטעסט־פארזאמלונגען קעגן פארשידענע מלוכה־גזירות. אין די צארישע צייטן פלעגט יעדן שבת דער חזן זינגן „נותן ישועות למלך“.

נאכן פארעפנטלעכן די באלפור־דעקלאראציע (1917) האבן יידן דא אהער געבראכט גאלד, זילבער און קופערנע כלים אלס ביישטייער פארן פאנד כון דער צוקונפטיקער יידישער מלוכה.

* * *

ביים איבערפירן די ביינער פון פוילישן שריפטשטעלער הענריק שענ־קיעוויטש פון פראנקרייך קיין פוילן, ווערט אין דער שיל איינגעארדנט א פייער־לעכע אקאדעמיע מיט דער באטייליקונג פון די יידישע שולן, גימנאזיע, לערער, פרנסים, ווי אויך הויכע רעגירונגס־באאמטע. דער גימנאזיע־דירעקטאר האלט אין דער פוילישער שפראך א פלאמענדיקע רעדע. נאך אים באקומט דאס ווארט א פארשטייער, איינער פון די באגאבסטע תלמידים — מאיר וויינשטיין. נאך דעם ווי ער שאצט אפ געהעריק די גרויסקייט פון שענקיעוויטשן, שטרייכט דער רעדנער אונטער דעם יידישן מאמענט: „מיר יידן דארפן נישט אזוי שטארק לויבן דעם גרויסן שריפטשטעלער, אין וועמענס טריאלאגיע ווערט געמאלן די

גרויזאמע תקופה פון כמיעלניצקין און דאָביי נישט מיט קיין וואָרט די יידישע מאָרטיראַלאָגיע פון יענער צייט; די פאָגראַמען און רציחות, וואָס כמיעלניצקים באַנדעס האָבן אַדורכגעפירט קעגן די יידישע באַפעלקערונג אין אוקראַינע. פאַרשטייט זיך, אַז די אַפיציעלע פּוילישע פאַרשטייער האָבן צוליב דעם דעמאָנסטראַטיוו פאַרלאָזט די אַקאַדעמיע, וואָס האָט אויך ביי דער יידישער באַפעלקערונג גורם געווען אַ גרויסע אויפֿרעגונג. מאיר וויינשטיין איז אין רע־זולטאַט דערפון באלד באַזייטיקט געוואָרן כּון דער גימנאַזיע, ווערט אָבער נאָך אַ לענגערן איבעררייס צוריק אויפֿגענומען.

* * *

די גאַנצע פּראַכטפולע שיל איז צוזאַמען מיט דער קאַנינער יידישער באַפעלקערונג אָפּגעמעקט געוואָרן. די דייטשן האָבן געשענדעט די שיל און זי פאַרוואַנדלט אין אַ פּערד־שטאַל, און שפּעטער פאַר אַ מאַגאַזין פון אַלטע זאַכן. דער שטאַלץ פון יידישן קאַנין איז אויף אייביק צעשטערט געוואָרן.

ז. א.



א גרופע חסידישע יינגעלייט:

פון לינקס צו רעכטס: ליפּינסקי, זשאַרנאוועצקי, מאָזור און ד"ר ראַבינער משהקע ליפּשיץ, דער זון פון הרב ליפּשיץ זצ"ל. — אַלע אומגעקומען.

דער אַרונ־קודש אין דער גרויסער שיל

ס'איז געווען מיט אַ סך יאָרן צוריק. איך בין געווען אַ קליין מיידעלע ווען מיין פאָטער ע"ה האָט מיך איין מאל מיטגענומען אין שול. איך האָב זיך פעסט געהאַלטן ביים טאַטן און נישט דרייסט זיך אַרומגעקוקט. איך האָב דערזען דעם אַרונ־קודש און שוין נישט געקאַנט די אויגן אַוועקרייסן. זינט דעמאלט בין איך פיל מאל געווען אין דער ווייבער־שיל, פון וווּ איך האָב געקאַנט זען דעם גאַנצן אַרונ־קודש און יעדעס מאל אויף ס'ניי פאַרכאַפט געוואָרן פון זיין שיינקייט.

יאָרן זענען אַוועק. איך בין שוין געווען אַ „גרויסע“ און געווינט אין פאַרזי. איין מאל האָט מיינער אַ שכן, אַ פוילישער ייד געוואלט וויסן פון וועלכער שטאַט איך קום. דערהערנדיק קאַנין, קומט ער צו אונדז מיט אַן אַלבוּם פאַטאַגראַפיעס און הייסט מיך בלעטערן.

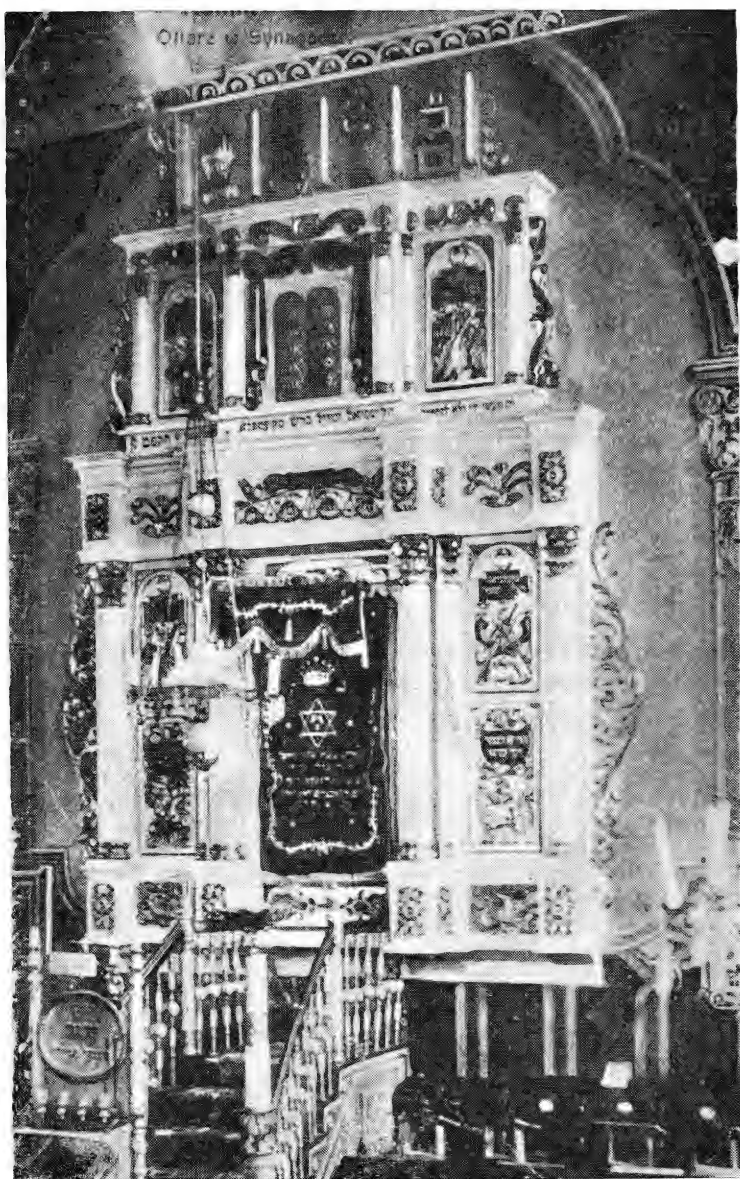
איך האָב געקוקט אויף די בילדער אַן האַפענונג וועמען צו דערקענען, מחמת דער ייד איז נישט געווען פון אונדזערע מקומות. מיט אַ מאל האָב איך דערזען אַן אַרונ־קודש, איך האָב זיך איינגעקוקט און פונקט ווי מ'דערזעט אומדערוואָרט אַן אַלטן גוטן פריינד, האָב איך אויסגערופֿן: „אונדזער אַרונ־קודש“!!!

ווי קומט עס צו אים?

ווייזט זיך אַרויס, אַז דער ייד האָט אַ מאל געדינט אין מיליטער אין קאַנין, און איז געגאַנגען דאָווענען אין שיל, באַגייסטערט פון איר שיינקייט, און ספּעציעל פון אַרונ־קודש, האָט ער זיך באַזאָרגט מיט אַ פאַטאַגראַפיע, איידער ער איז אַוועק.

און ווידער זענען יאָרן פאַרלאָפֿן, מיר זענען אין אַמעריקע, מיר באַזוכן דעם ייִו"א (יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט). ס'איז אַן אויסשטעלונג פון שטעטל, און וואָס זע איך?

ווידער אַ מאל אונדזער אַלטן אַרונ־קודש פון דער קאַנינער שול! איך קוק אַזוי, און דאָס גאַנצע שטעטל מיט אַלע יידן גייט פאַרביי מיינע אויגן, אַלע יידן, וועלכע, צו אונדזער גרויסן צער, זענען אַזוי אַכזריותדיק אומגע־בראַכט געוואָרן.



ארון הקודש בבית הכנסת הגדול בקונין
 מעשה ידיו של עמואל זנוויל באראש מקמפנו 1829
 דער ארון הקודש אין דער גרויסער שול אין קאנין,
 געבויט דורך שמואל זאנוויל באראש פון קעמפנא 1829

בית המדרש

און נעבן דער שול — דאָס גרויסע בית־המדרש, געבויט אין יאָר 1870. די גרעסטע סומע פאַרן בוי פון בית המדרש האָט געגעבן דער באַקאַנטער באַנקיר און פונדאַטאָר זאַלזש זאַנדער. דאָס בית המדרש מיט די גרויסע שענק, פול מיט ספרים, וווּ ישיבה בחורים זענען געזעסן און געלערנט, וווּ מגידים און בעלי־דרשות האָבן געהאַלטן זייערע מוסר־דרשות. דאָ זענען אויך פאַר־געקומען גרויסע ציוניסטישע מיטינגען. דאָ האָט ר' אליהו פענדזעל געלערנט מיט פשוטע יידן עין־יעקב. דער רוב בית המדרש מתפללים האָבן אויך געטראָגן יידישע היטלעך און לאַנגע שליך־רעק. גבאים זענען געווען: סנדר זינגערמאַן, מענדל פירשט, שעה יודקעוויטש א. א. שליח־ציבור זענען געווען: דער שוחט ר' יחזקאל שלינגענבוים, שמואל לייזער פערסטענבערג, חזן שוחט לאַסמאַן, סנדר זינגערמאַן, בעלי־קורא — פערלע.

אין דעם זעלבן בנין האָט זיך געפונען דאָס גערער חסידים־שטיבל, וווּ עס האָבן געדאוונט כמעט אלע חסידים פון שטעטל.

חברה ש"ס

גענוי ווען די חברה ש"ס איז געגרינדעט געוואָרן, ווייס איך נישט, אָבער ווען סער משה מאַנטיפיאָרי איז אין יאָר 1872 אַדורכגעפאַרן דורך קאַנין אויפן וועג קיין פעטערבורג, האָט די חברה שוין דעמאָלט עקזיסטירט אַ סך יאָרן. זי האָט זיך דאָן געפונען אין הויז פון ר' אברהם און רבקה רחל קאַרפ, און מאַנטיפיאָרי האָט דאָרט געדאוונט. ר' אברהם קאַרפ איז געווען דעמאָלט דער שמש פונעם בית־הדין און פון דער שול. אין מיינע חדר־יאָרן האָט מען געפלעגט צו דערציילן, אַז ווען דער דעמאָלטיקער רב פון קאַנין, הרב ר' צבי אויערבאַך, דער דיין ר' פסח און ר' אברהם קאַרפ פלעגן גיין דורך דער גאַס, איז דאָס געווען אַ ווונדערבאַרע דערשיינונג. דריי פאַטריאַרכן — יידן און גוים האָבן צו זיי אַרויסגעוויזן גרויס דרך־אָרץ.

די חברה ש"ס איז געווען דער זאַמלפונקט אין קאַנין פון אלע לומדים, משכילים און ציוניסטן. ביים סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט און אָנהויב פון 20טן יאָרהונדערט, האָט די חברה ש"ס זיך געפונען אינעם הויז פון ר' איציק פראַכאווינק, אינעם עק פון דער „יידישער אַלעז“, עטלעכע שריט פון דער וואַרטאָ. שמש איז דאָרט געווען „דודקע“, אַן אויסגעדענטער ניקאָלאַיעווער סאָלדאַט, וועלכער האָט באַקומען אַ „פענסיע“ פון דער רוסישער רעגירונג —

דריי רובל אַ יאָר. כדי דאָס אָפצונעמען האָט ער געמוזט גיין צופוס איינמאַל אין יאָר פון קאַנין קיין קאַליש.

שפעטער האָט די חברה זיך אַריבערגעצויגן אין הויז פון שמחה זאַטלער, און דאָן איז געוואָרן שמש ר' שלום שניידער, וועלכער האָט געווינט אין טעפער-מאַרק, אין דעם עק-הויז אַקעגנאייבער דער שול. געדאָונט האָבן אין דער חברה ש"ס: ר' אליהו פענדאל, (ער האָט געהאַלטן דעם שיעור יעדן אָונט, ווען עס האָבן זיך פאַרזאַמלט אַן ערך 20 יידן); פאַרן עמוד, פרייטיק אָונט און שבת, האָבן געדאָונט סענדער זינגערמאַן, ר' ישראל שוויסקי, ר' סענדער וויינשטיין, ר' סענדער קאַפלאַן (ער פלעגט קומען שבת, אָנגעטאָן אין אַ צילינ-דערהוט). אַ חוץ אים האָבן געטראָגן צילינדערס — יואל און זיין זון יעקב יואל און אויך אַריסטאָקראַטיש אָנגעטאָן אין שוואַרצן פראַק, צילינדער און קאַמאַשן מיט הויכע „לואי דעם 14טן“ קלעצער. צווישן די לומדים, וואָס האָבן דאָרט געדאָונט האָבן זיך געפונען ר' משה אייזן, ר' שמחה סאַרנא, ר' הירש פאַדכלעווינק און שמואל סטריקאָווסקי.

יידישע סאַלדאַטן און אַרעמע אורחים האָבן געפלעגט צו קומען יעדן שבת פון נאָענט און פון ווייט, און קיין איינציקער פון זיי איז נישט געבליבן אַן דער שבתדיקער סעודה.

אין יאָר 1913, ווען מיר האָבן פאַרלאָזט קאַנין, האָט די חברה ש"ס נאָך עקזיסטירט. שפעטער, נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, פלעגט מיין פאָטער פון צייט צו צייט קריגן קול-קוראס פון דער חברה ש"ס, צו שטיצן זיין גמילת חסדים קאַסע.



חברה תהלים

חברת תהילים

נעבן הויז פון שעה לעשטשינסקי („דער איילשלעגער“) האט פון דורות עקזיסטירט די חברת תהילים, א סך קלענער, אבער מיניאטור-אויסזעענדיק ווי א שול מיט א באלעמער און א שיינעם ארון-קודש, ארומגעפוצט מיט פארשידענע מאלערייען און שניצערייען. אירע מתפללים זענען געווען בעלי-מלאכות און קליינהענדלער. יידן פשוטע תהילים-זאגער, ערלעכע פרומע יידן, וואס האבן געקעמפט שווער פאר זייער פרנסה; יידן וואס האבן נישט אדורכגעלאזט קיין מנחה-מעריב.

יארן לאנג האט דארט געלערנט מיט די יידן דער תלמיד-חכם ר' משה עהמאן — „דער קראמסקער שניידער“.

ביי דער חברה איז געווען א גמילות-חסדים קאסע, וואס איז פארוואנדלט געווארן אין אן אלגעמיינע שטאטישע. אירע מתפללים זענען איבערגעגאנגען פון דור צו דור. נאך ר' יחזקאל גרין („דער לאמער כאסקל“) זענען געבליבן סטאבילע דאווענער זיינע זין: וואלף, חיים און מאיר, זיין איידעם שמואל ישראל ליפשיץ, ווי אויך ישראל ראזענבערג (זייער שוועסטערן זון פון ר' יחזקאל). די משפחה פראכאוויניק, קאווע און אנדערע. יארן-לאנג איז געווען גבאי שמואל ליפשיץ, און נאך אים זיין זון ארטור. צווישן די מתפללים איז אויך געווען ר' יצחק יעקב קעמפינסקי (דער פאטער פון אברהם קעמפינסקי ז"ל), א ייד א בקי אין די דראבנע אותיות, א בעל-תקיעה, ער האט געהאלטן פאר זיך פאר א הייליקע מצווה — צו גיין יעדעס יאר ראש-השנה אין קאנינער טורמע בלאזן שופר פאר די עטלעכע יידישע ארעסטאנטן. לאנגע יארן איז געווען שמש ר' נוטע בוזשינסקי ז"ל, די לעצטע יארן חיים לייב וואסק.

חברת תנ"ך

אין הויז פון ר' מענדל בולקא האט געהאט איר סטאבילן מקום תפילה די חברה תנ"ך, וואס האט עקזיסטירט עטלעכע דורות. אירע מתפללים זענען געווען ס'רוב קליינהענדלער, מארק-פארער און בעלי-מלאכות; יידן אין יידישע היטלעך מיט בערד און אויך קורץ געקליידעטע און אויך ראזירטע. די חברה האט געהאט איר רבין ר' אברהם אירבאך, וואס האט געלערנט מיט די פארהארעוועטע יידן איין מאל אין וואך משניות, און יעדן שבת נאכ-מיטאג האט ער מפרש געוון די סדרה פון דער קומענדיקער וואך אויף א פאפ-לערן אופן.

גבאים זענען געווען, לויט אונדזער אינפארמאציע, נאך אין די יארן 1915:

ר' דוד ווינטער (דער פאָטער פון מאיר און חיים), ר' הענעך צדיק, וועלכער איז געווען גבאי כמעט במשך די גאנצע צייט. עס זענען אויך געווען גבאים ר' יצחק מיש, מ. קאליסקי און ר' מענדל בולקא.

ביי דער חברה איז געווען א גמילות-חסדים קאסע נאך פון די צייטן פון ערשטן וועלטקריג. אירע גרינדער זענען געווען: ר' דוד ווינטער, אברהם כמיעלניק, ר' הענעך צדיק, ר' לייב וויטקאווסקי (דער לעצטער געווען לאנגע יארן שמש און אנגעפירט מיט דער גאנצער טעטיקייט פון דער חברה). די גמילות-חסדים קאסע האט אנגעפירט ביז זיין עולה זיין — שלמה כמיעלניק.

חברת משמורים

די חברה האט זיך געפונען אין הויז פון ר. בייראך. א פשוטע שטוב אן באַפּוצונגען. דאָ פלעגן דאָוונען ס'רוב בעלי-מלאכות און אַרעמע מאַרקפאַרער. די חברה האט שוין עקזיסטירט עטלעכע דורות. אירע חברים פלעגן אַמאָליקע יאָרן גיין אויפזיין ביי אַרעמע קראַנקע און געצאָלט. ווען די משפּחה-מיטגלידער זענען שוין געווען איבערגעמידעט.

גבאים זענען געווען יוסף גליצענשטיין און ישראל צדיק, וועלכע האבן עס איבערגענומען פון זייערע פאָטערס. לאַנגע יאָרן פלעגט לייבקע סופר יעדן שבת נאָכמיטאָג מיט די מתפללים מפרש זיין די פרשה פון דער וואָך. אָדער געלערנט פון פאַרשידענע מוסר-ספרים.

חברת שומרי-שבת

אויף דער זאָגאַראַווער-גאַס האט אייזיק לעשטשינסקי ז"ל געגרינדעט אין זיין הויז אַ בית תפילה. וווּ יידן פון דער קאָלישער, זאָגאַראַווער און קיילער פאַרשטאַט פלעגן דאָווענען. יעדן שבת נאָך מיטאָג פלעגן זיך די מתפללים צונויפקומען לערנען. דער רבי, דער בעל-קורא און דער שטענדיקער בעל-תפילה פון כל-נדרים איז געווען ר' זיינוול גאָטליבאָוויטש.

בעלי תפילה זענען אויך געווען די ברידער לייזער און בער טשערניאָק — ביידע אין דער יוגנט געווען משוררים ביים דעמאָליטקן חזן בוגאס. ימים נוראים איז געווען דער חזן ר' מרדכי סלאַדקי הי"ד, וועלכער האט מיט זיינע געשמאַקע ניגונים זייער אויסגענומען ביים קהל מתפללים.

די ערן-גבאים זענען געווען די ברידער לעשטשינסקי. גבאים זענען געווען צווישן אַנדערע, ר' אליהו אַזעראָוויטש און ר' לייב זיידליץ. שמש איז געווען זשעלעווסקי. עלעקטריש ליכט האט די חברה געהאַט פיל פריער, איידער עס

איז געווען ליכט פון דער שטאטישער עלעקטראוויניע. די חברה האָט עס באַקומען פון לעשטשינסקיס מיל.

חברת חייטים

איינע פון די ערשטע בתי תפילה אין קאַנין נאָך פונעם 18טן יאָרהונדערט איז געווען די חברת חייטים. זי האָט עקזיסטירט ביז אין די צוואַנציקער יאָרן און האָט זיך געפונען אין הויז פון ה. שטיין („קאַזאַק“) און צום לעצט — ביי משה גאַלדבערג. זי ליקווידירט זיך, און די ספר־תורה גייט איבער אין שול. ווי ס'איז צו זען פון נאָמען, איז די חברה געווען פון שניידערס.



ס'האָבן נאָך עקזיסטירט קלענערע חברות (מנינים), וואָס האָבן זיך אָרגאַניזירט אויף ימים נוראים און אַנדערע יום־טובים; דער רוב פתפלים זענען עס געווען איינווייניגער פון דער נאָענטער סביבה. פלעגן אויסבאָרגן אַ ספר־תורה צו לייענען די סדרה.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות

א מלמדים און „חדרים“

ב דערציונג און קולטור

ג ווירטשאַפט

ד פאַרטייען און ספּאָרט־באַוועגונג

ה בילדלעך

מלמדים און חדר-יינגלעך

(זכרונות פון מיינע חדר-יאָרן)

צווישן די מלמדים, וואָס אין זייערע הענט, האָבן יידישע טאַטע-מאַמע איבערגעגעבן זייערע קינדער צו דערציען.¹ האָבן זיך אין דער שטאַט קאַנין (ידן האָבן זי גערופן „קנין“) באַזונדער אַרויסגעהויבן די שאַרפע סילועטן פון לייבקע סופר און מאירל מלמד.

ר' לייבקע סופר

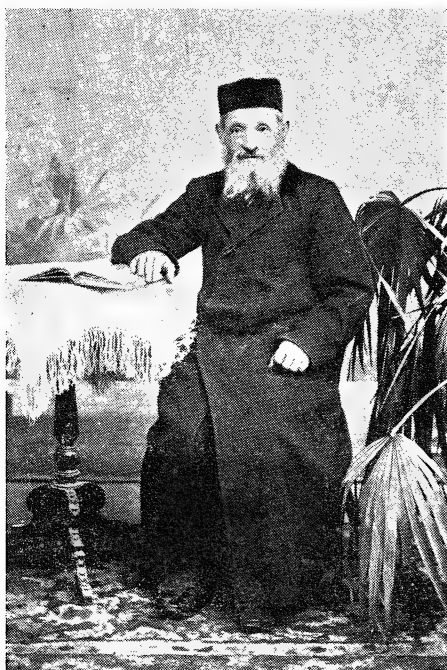
אַזוי האָבן אַלע זיי גערופן, און זייערע ריכטיקע נעמען זענען פאַר מיר אויף שטענדיק געבליבן פאַרהוילן. וועגן לייבקע סופר האָב איך געוואוסט, אַז ער איז מיט יאָרן צוריק געקומען פון דער ליטע און פון דאָרט מיטגעבראַכט דעם נאָמען „לייבקע“ (אויפן שטעטישן לשון האָט ער באַדאַרפט הייסן: „לייבכיע“). ס'קען זיין, אַז ער האָט אַמאָל, אין זיינע יונגע יאָרן, געשריבן ספּרייטורות, זיצנדיק אַרומגעהילט מיט אַ טלית און גייענדיק זיך טובל-זיין יעדעס מאָל, וועגן ער האָט געדאַרפט אַרויסשרייבן דעם שם וכדומה. אָבער אַזאַ פאַרשטעלונג וועגן אים, וואָלט לגמרי נישט געשטימט מיטן כאַראַקטער פון דעם תּמיד-פּריילעכן פּאַלקסמענטש, וועלכער איז געווען ווייט זיך אַרויסצוהווייזן מיט זיין פרומקייט; אָפּגעלאַכט שטענדיק פון די „חסידאַקעס“ מיט זייערע ווילדע גענג; מיט זייער פאַרן צו די רביים, וועלכע זענען, ווי ער פלעגט זאָגן, אוכלים ושותים כבני אָדם ומתים כבני אָדם.²

און אפשר האָט ער יאָ אַמאָל געטאָן די דאָזיקע מלאכת הקודש און זיך גענומען צו מלומדות, ווייל דאָ האָט ער זיך געפילט פרייער און זיך געקענט אויס-לעבן אין אַ טואונג, אין וועלכער ער האָט געפונען אַ באַפרידיקונג פאַר זיין איינגעבוירענעם חוש פאַר חינוך, מיט וועלכן ער האָט זיך טאַקע אַרויסגעהויבן צווישן אַלע איבעריקע מלמדים פון דער שטאַט?

זאָגן, אַז ער האָט געלערנט מיט אַ סיסטעם, וואָלט געווען איבערגעטרעטן. אָבער ער האָט מיט זיין עמפּיריסטישן צוגאַנג כּסדר געזוכט און ס'איז אים געלונגען אַרויסצורופן ביי זיינע תּלמידים אַ חשק צום לערנען. דאָס, וואָס איז נישט געלונגען קיינעם פון זיינע אַנדערע קאַלעגן.

נישט געקוקט אויף זיין היפּשן עלטער, איז ער געווען נאָענט צו דער

קינדער־וועלט און אַרױסגעװיזן פאַר איר אַ סך פאַרשטענדעניש. ער האָט אָפּט אַריינגעבראַכט אין זײַן לערנען אַ קערנדל הומאָר, און ס'האָט אונדז אַלע אױפגע־הייטערט, װען ער האָט אַמאָל, בשעת מיר האָבן געלערנט די סוגיא פון „נגע בחרסו של תנור“³, אונדז אָנגעזאָגט צו געדענקען, אַז דער אַ „נגע“, איז נישט דער פּוילישער „נאַגאַ“ (אַ פּוס).



אריה לייב מראַזאָװיטש, „לייבקע סופר“
אריה לייב מרוזוביץ, „לייבקע סופר“

מיט מיין חבר „יוקעװ־לייב“ האָב איך כמעט יעדן טאָג פאַרבראַכט אין הויז ביי זיינע עלטערן און דאָרט געװען װי אַן אײגענער. זײַן פּאָטער, ר' שמחה סאַרנע, אַ ייד אַ סוחר און אַ בן־תורה, פלעגט אין די שבת־נאַכמיטאָגן גיין מיט אונדז שפּאַצירן הינטער דער שטאָט. ער האָט אונדז תמיד געפירט אין די ערטער װוּ פויערן זענען געװען פאַרטאָן אין זײער אַרבעט. דאָרט האָב איך צום ערשטן מאל געזען פון דער נאָענט אַן אַקער אין אַן אַקסן־געשפּאַן און דאָרט האָב איך אױך צום ערשטן מאל געקענט אױפכאַפן פון דער נאָענט די ריטמישע זשעסטן פון אַ פויערישער האָנט, װאָס נאָך יעדן פאַרװײ, שעפט זי פון אַן אַרומגעבונדענעם

פארטעך איבערן לייב, פרישע זריעה פאר די צעעפנטע בייטן, צווישן וועלכע דער זייער באוועגט זיך אן אן אפשטעל.

ער האט אויך, ווען די פעלדער זענען געווען צעבליט, אונדז געלערנט זען די קאלירטע קארנבלימלעך צווישן די זאנגען און אונדז געעצהט זיך גענויער צוצוהערן צו די שטילע גערוישן פון דער יצירה.

אבער אונדז איז לגמרי געווען אומפארשטענדלעך, ווען ער האט אמאל מיט א טיפן באדייער אין קול, א זאג געטאן:

— א שאד, א שאד, וואס איך בין נישט געבוירן געווארן א פויער! דער פויער — האט ער צוגעגעבן, קוקנדיק אויף אונדזערע פארווינדערטע פנימער — דער פויער לעבט זיך רויק, איז געזונט און פריש. ער האט נישט קיין זארגן; ער דארף זיך נישט ברעכן דעם קאפ, טאמער וועט עמעצער נישט צאלן דעם וועקסל צו דער צייט; און מען וועט ביי אים מאַנען מער שטייערן ווי ער פארדינט, וכדומה.

ערשט שפעטער, ווען ס'איז מיר געקומען אין דער האנט אַריין א ביכל פון אליקום צונזער מיטן ליד „אין דער סאָכע ליגט די מזל ברכה“, האָב איך ערשט פארשטאנען, וואָס ר' שמחה, דער ייד מיט דער נגידישער הלבשה און מיט דער איידעלער באַנעמונג, האָט דעמאָלט געמיינט... אָבער דאָס האָט שוין צו טאָן מיט מיין אַנקומען לערנען אין אַ חדר־מתוקן, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין קאַנין דורך אַ גרופּע ציוניסטן טאַקע מיט ר' שמחה סאַרנע אין דער שפיץ.

אָבער דערווייל לערנען מיר נאָך ביי לייבקע סופר, און „יוקעוו־לייב“, וועלכער האָט פאַר מיר קיין סודות נישט געהאַט, ווייזט מיר אַמאָל אַ קאַטאַלאַג פון אַ לאַדזשער פירמע, וואָס אַרבעט אויס סטעמפלען. פון וואַנען דער קאַטאַלאַג האָט זיך צו אים גענומען, געדענק איך נישט. איך געדענק נאָר, אַז צוזאַמען האָבן



די ווינטמילן אויף די גורקעס („קאבקאז“)

מיר ביידע לאנג באוונדערט די אויסגעטאקטע, געציקטע און באבלימלטע בוכ-
שטאבן מיט די גראוירטע באפוצונגען, מיט די דריידעלעך און פאסיקלעך, אז
ס'האט אַזש גענומען שווינדלען אין די אויגן.

אונדזער פאנטאזיע האט זיך צעשפילט, און ס'איז ביי אונדז געבוירן געוואָרן
דער געדאַנק זיך איינצושאפן אונדזערע אייגענע סטעמפעלעך מיט אונדזערע
אייגענע נעמען און אַדרעסן.

— וויסטו וואָס? — האט זיך פלוצים יוקעווילייב צו מיר אָנגערופן —
מ'קען דאָך ביי דעם געשעפט שיין פאַרדיגען! לאַמיר אויפנעמען באַשטעלונגען
ביי די יינגלעך! ווער וועט דאָס נישט וועלן האָבן אַן אייגענעם סטעמפל און זען
זיין נאָמען אָפּגעדרוקט אויף רויט און אויף בלוי און אויף אַלע קאַלירן?
איך האָב, פאַרשטייט זיך, מיט באַגייסטערונג צוגעגעבן, אַז דאָס וועט גאַנץ
זיכער זיין אַ גאָלדן שותפות-געשעפט, און מיר האָבן זיך באַלד גענומען צו דער
זאַך מיט היץ און מיטן גאַנצן ברען פון אונדזער נאָר-וואָס אויפגעוואַכטן אונטער-
נעמונגס-גייסט.

אין אַ קורצער צייט נאָכדעם, זענען די העפטן און די ספרים, וואָס האָבן
זיך געפונען אין חדר, געוואָרן באַדעקט מיט די נעמען און גענויע אַדרעסן פון
כמעט אַלע חדר-יינגלעך. ס'איז געווען עפעס ווי אַ מגיפה! ווי אַ פשוטע
פאַרפלייצונג!

ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז די זאַך האָט נישט געקענט בלייבן פאַרהוילן
פון רבין. פון אַלע שטובן זענען שוועסטערן און מאַמעס געקומען אין חדר אַריין
מיט „סקאַרגעס“, און מיר האָבן זיך אויף אַן אמת דערשראָקן.

אודאי זענען מיר געוואָרן באַשטראָפּט. אָבער קיין קלעפּ האָבן מיר אויך
דאָס מאָל נישט באַקומען. דער רבי האָט אַדורכגעפירט אַ שטרענגן משפט. קודם
כל האָבן אַלע יינגלעך געמוזט באַווייזן פון וואָנען זיי האָבן גענומען געלט אויף
אַ סטעמפל, און ווען ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז קיינער האָט, חלילה, נישט
געגנבעט, נאָר אָפּגעשפאַרט פון זיינע אייגענע טאַשן-קאַפּיקעס, זענען אַלע געוואָרן
פאַרמישפט מהיום והלאה איבערצולאָזן די סטעמפעלעך אין דער היים און אויפ-
הערן זיך מיט זיי אַרומצושלעפּן אין חדר.

וואָס שייך די הויפט-שולדיקע, דאָס הייסט יוקעווילייבן און מיר, האָבן
מיר געמוזט מגלה-זיין וויפיל מיר האָבן פון דער לאַדזשער פירמע באַקומען
ראַבאַט, און דעם גאַנצן פאַרדינסט האָבן מיר געמוזט אומקערן אונדזערע „קונים“,
וועלכע האָבן שפּעטער נישט אויפגעהערט זיך כסדר מיט אונדז צו רייצן. חוץ
מזה, האָט דער רבי פון דעמאָלט אַן אונדז ביידן גערופן מיטן שיינעם נאָמען פון
„פיערוע-גילדעניקעס“...

★

די חדר-יינגלעך, ווו זיי זאלן זיך נישט איצט געפינען, געדענקען נאך זיכער אזא ווינטער-אונט, ווען דער נאסער שניי האט ווייך געפאטשט אין די שוויבן, און מען איז געווען צופרידן זיך צו געפינען אין ווארעמען, כאטש קארג-באלויכטענעם חדר, געשיצט פון דער דרויסנדיקער אומהיימלעכקייט.

ביים איינגעהייצטן אייוועלע איז געזעסן מיט א פרום פנים די רביצין, געטאן עפעס א היימישע ארבעט און, צוזאמען מיט אונדו, זיך צוגעהערט צו דער פארכאפנדיקער געשיכטע, וואס דער רבי האט, אריבערבייגנדיק זיך איבערן ספר, ארויסגעלייענט:

— איש היה בארץ עוז איוב שמו... ס'איז געווען א מאן אין דעם לאנד עוז און זיין נאמען איז געווען איוב...

מיר זענען באלד ביי די ערשטע ווערטער געווארן מיטגערופן מיט דער אויסטערלישער טרעפעניש, וואס איז זיך פארלאפן אמאל אין לאנד פון עוז, און וואס מער דער רבי האט געלייענט, געזונגען און געזאגט, אלץ טיפער זענען מיר געווארן אריינגעצויגן אין דעם מוראדיקן געוועט, וואס איז אנגעגאנגען צווישן דעם ריבוננו של עולם און, להבדיל, דעם שטן.

— האסטו געזען מיין פריינט איוב — זאגט גאט צום שטן — וואס ער איז דער לייטישסטער צווישן אלע מענטשן?

— א גרויסע קונץ! — זאגט דער שטן — אז אים איז וויל ווי די וועלט! ער האט כבוד און געלט און אלץ, וואס א מענטש קען זיך נאר פארגליסטן! דו גיב אים נאר איבער אין מיינע הענט, וועלן מיר זען, וואס ס'וועט ווערן פון זיין פרומקייט!

און דער בעל-דבר, דער מלשין, באקומט פרייע הענט, און וויי, וויי! וואסערע פלאגן ער האט נישט אלץ צוגעטראכט פאר דעם מענטש, כדי אים אראפצופירן פון וועג! נישט גענוג, וואס יענער האט אנגעווארן אלץ, וואס ער האט פארמאגט, נאר ער איז אויך באדעקט געווארן מיט א מיאוסן אויסשלאג. אויף דער ערד איז ער געזעסן אין אש און מיט א צעבראכענעם שארבן האט ער זיך געשאבן זיין צעווייטקט לייב...

מיט הארץ-קלאפעניש און פארדראס, זעט מען ווי דאס לעמפל ווערט עפעס, דאכט זיך טונקעלער... דער רבי נעמט נישט ארויס די אויגן פון ספר און מיט א געבראכן קול זאגט ער:

— פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו... האט איוב געעפנט זיין מויל און פארשאלטן דעם טאג פון זיין געבוירן...

ביי וועלכער געשיכטע האט מען געקענט זיין מער געשפאנט צו וויסן וואס ווייטער וועט זיין? וואס ס'וועט זיך אויסלאזן פון דעם געוועט, וואס די וועלט אליין שטייט דא אין קאן?

דאס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביז פּוּרִים-צײַט (משנכנס אָדר...) און ענדלעך איז געקומען דער גוטער סוף. דער רבי קוקט אויף אונדז מיט נצחון אין בליק און ער לייענט דאָס מאָל פון אויסווייניק:
— ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה... און גאָט האָט געמערט אַלץ, וואָס איוב האָט פאַרמאָגט אויף טאַפּלט...

ווער קען האָבן פאַרגעסן יענע שעהן? ס'זענען שוין אַ סך יאָרן אַדורך זינט יענער צײַט. ס'איז מיר אַ סך מאָל אויסגעקומען זיך צו באַגעגענען מיטן העלד פון דאָזיקן ספר, וועלכער האָט אַלעמאָל אָנגענומען אַן אַנדער געשטאַלט. אָבער יעדעס מאָל, קומט מיר ווידער אויפן זינען מיין אַלטער, גוטער רבי, וועלכער האָט מיך, דער ערשטער, אַריינגעפירט אין דעם פאַנטאַסטישן און פאַרבאָרגענעם היכל אין אַ מאָמענט, ווען איך בין קוים געשטאַנען אויף דער שוועל פון דער מיסטעריע, וואָס הייסט לעבן.

★

זומער-צײַט איז פאַר אונדז דאָס זיצן אין חדר אויסגעפאַלן שווערער ווי אין ווינטער. אין דער געדיכטער, אָנגעהיצטער לופט, האָט דאָס לערנען אונדז גיך מיד געמאַכט און מיר האָבן מער געקוקט אויפן וואַנט-זייגער ווי אין דער גמרא... אָבער דער זייגער האָט זיך געטאַן זײַנס: ער האָט זיך כמעט נישט געריט פון אָרט. ס'האָט פשוט אויסגעזען ווי ער וואָלט אינגאַנצן זיך געהאַלטן ביים אָפּשטעלן.

פאַרן רבין איז דאָס נישט געווען קיין סוד. און אפשר האָט ער אַליין אויך געליטן פון דעם מין פאַרגליווערטקייט? האָט ער כסדר געזוכט תחבולות אַרויס-צוקריכן פון דעם צושטאַנד. ער האָט, ווי מיר האָבן אויבן שוין געזען, אַריינגעוואָרפן אַלעמאָל אַ ווערטל און, אָנשטאַט קלעפּ, זיך געוויצלט אויפן חשבון פון פאַרשולדיקטן תלמיד. אָבער איינמאָל, אין אַ תמוז-טאָג, האָט דער רבי אינגאַנצן איבערגעריסן דאָס לערנען און זיך אַוועקגעשטעלט לייענען פאַר אונדז „דאָס מעסערל“ פון שלום-עליכם...

לאָמיר דאָ דערמאָנען, אַז מיר, יידישע חדר-יינגלעך אין עלטער פון צען—עלף יאָר, האָבן נישט געוואוסט פון קיין אַנדערע מעשהלעך ווי די, וועלכע ווערן דערציילט אין די באַקאַנטע מוסר-ספרים, וווּ ס'רעדט זיך מיט אַלע מעגלעכע פרטים, פון די ראָפּינירטע שטראָפּן, אויף וועלכע ס'זענען פאַרמישפט די רשעים אין גיהנום. מיר זענען טאַקע כסדר געווען איבערגעשראַקן אויף טויט און געהאַט תמיד פאַר די אויגן די מאַימדיקע פייניקונגען, וואָס וואָרטן, מן הסתם, אויף אונדז נאָכן חיבוט הקבר. ווייל ווער איז דאָס נישט איינגעטונקן אין זינד ביז איבערן קאַפּ? ווער קען דאָס זיין זיכער, אַז ער האָט גרינטלעך פאַרברענט די

נעגל ביים אָפּשניידן און ער וועט נישט מוזן, געוואלט געשריגן, נאָכן טויט אַרומבלאָנקען זיך איבער דער גאַנצער ערדקאָרע, איבער אַלע זומפן און זאַמד־ גרונטן אויפצוהוכן ביזן מינדסטן נעגעלע, וואָס האָט זיך געקענט ערגעץ פאַר־ וואַלגערן? און אויב אַזאָ פיצל נעגעלע האָט זיך דערקייקלט ערגעץ אויפן גרונט פון אַ טייך? צי אין אַ טיפן ים אַריין?

און כאָטש מיר האָבן זיך וויפיל מאָל אין טאָג איינגעחזרט דעם פּסוק, וואָס איז שייך צו יעדנס נאָמען, און וואָס מען דאַרף אים געדענקען צו זאָגן אין דער רגע, ווען דער מלאך דומה, וועט קומען באַלד נאָך דער קבורה, נאָך איידער וואָס־ווען און וועט פּרעגן: מה שמך? ווער קען דאָס פאַר זיך ערוב זיין, אַז ער וועט נישט אין דער בהלה, אַלץ האָבן פאַרגעסן?

אַבער דאָס „מעסערל“, איז פאַר אונדז אפּשר געווען דאָס, וואָס פאַר קאַלומבוסעס מאַטראָזן איז געווען דער פּלעק ערד, וואָס זיי האָבן דערווען נאָכדעם ווי זיי זענען געווען אַן אייביקייט לאַנג פאַרלוירן צווישן הימל און וואָסער, ס'איז פאַר אונדז מיט אַמאָל אַנטפּלעקט געוואָרן אַ שפּאַגל־נייע וועלט, און דאָס איז געקומען אַזוי אומגעריכטערהייט, אַז מען האָט זיך דאָס גאַרנישט געקענט צוגלייבן! ס'איז געווען, ווי געזאָגט, אין אַ זומערדיקן טאָג, אַ יינגל — דאָכט זיך, שמשון דעם טריבעטשערס זון — האָט געזאָגט דעם שיעור, זיין מאָנאָטאָנער ניגון האָט זיך אַריינגעגאַסן אין דער וואַרעמער לופט און האָט אונדז אַלע שיעור נישט איינגעשלעפּערט. אויפן הויף איז געשטאַנען דעם רבינס ציג צוגעבונדן צו אַ פּלאַק און, קייענדיק פון אַ בינטל גרינס, האָט זי, ווי אַלע מאָל, געכאַפּט אַ בליק דורכן אָפּענעם פּענצטער, ווי זי וואָלט אויסן געווען צו דערגיין צי עמעצער פון די חברה־לייט האָט נישט אַמאָל בדעה זיך אַרויסצוקריגן אויף אַ מינוט מיט עפעס אַן אויסרייד, כדי זיך צוצושאַרן צו איר ציטערדיק בערדעלע דאָרט אויסצורייסן אַ האָר.

אַבער מיר זענען געווען הימל־ווייט פון אַזעלכע ביזע כּוונות! מיר זענען דאָס מאָל געווען צוגעגאַגלט צו די ערטער און נישט אַראָפּגעלאָזט קיין אויג פונעם רבין, וועלכער איז געשטאַנען מיט די הענט פאַרלייגט אויף הינטן, און אַרויס־ געלייענט פון אַ קליין, קליין ביכעלע אַ מעשה וועגן אַ יינגל, וואָס חלשט, גייט אויס צו האָבן אַן אייגן מעסערל, און וואָס זיך געפינענדיק אַליין אין אַ צימער ביי אַ גאַסט, וואָס שטייט איין ביי זיינע עלטערן אין הויז, זעט ער ליגן פונקט אַזאָ מעסערל ווי ער האָט זיך דאָס פון שטענדיק אַן געווינטשן... ער האָט נאָר בלוז געפרווט דאָס צו נעמען צו זיך אויף אַ מינוטקעלע, בלוז צו זען ווי דאָס וועט אויסזען, ווען ס'וועט ליגן ביי אים אין טאַש! אַבער ער הערט ווי דער גאַסט קומט אַן און ער מוז אין געאיייל פאַרלאָזן דאָס צימער און... דאָס מעסערל בלייבט שוין ביי אים...

נאך וויי, וויי! ווו טוט מען זיך אהין מיט א געגנבעטער זאך? עפעס דאכט זיך אים, און אלע מענטשן קוקן אים נאך, פונקט ווי זיי וואלטן געוואלט וואס אזוינס ער באהאלט ערגעץ אויפן בוידעם! און אפילו די לבנה אליין זעט ביינאכט, ווען ער נעמט ארויס "זיין" מעסערל פון באהעלטעניש וועלנדיק זיך מיט דעם קוויקן א מינוט ווייט פון א מענטשלעך אויג!

מיט פארפלאמטע פנימער, פונקט ווי דאס וואלטן מיר אליין זיך געווען ארומגעשלעפט מיט א געגנבעטער זאך, גייען מיר נאך אונדזער רבין ביז ס'קומט ענדלעך דער גליקלעכער סוף, ווען דאס ייגל פונעם מעסערל, ווארפט אוועק די גנבה אין מיטן ברונעם אריין און ער נעמט אויף זיך, קיין מאל נישט מער אנצורירן קיין פרעמדס.

ערשט איצט אטעמען מיר פרייער אפ. און צוזאמען מיטן העלד פון דער זעלטענער געשיכטע, נעמען מיר אויף זיך קיינמאל, קיינמאל זיך נישט צו צורירן צו יענעם און תמיד זיין ערלעכע און כשרע יידן!

✱

הגם לייבקע סופר איז נישט געווען פון די דרדקי מלמדים און שוין געלערנט מיט דערוואקסענ, צען-עלף-יעריקע בחורימלעך, פון דעסטוועגן האט ער געטריי אפגעהיטן יעדעס יאר, דעם "ג"ב-עומר-שפאציר מיט זיינע תלמידים.

דער טאג, וועלכער איז געווען פאר די גרויסע, נאך א האלבער יום-טוב, איז אבער פאר אונדז געווען דער טייערסטער יום-טוב אין יאר. ווייל אין יענעם טאג, זענען מיר ארויסגעאנגען מיט אונדזער רבין אין דער שפיץ, אויף דער "בלאנע", צו וועלכער ס'האט געפירט די קורצע שול-גאס. דאס איז געווען א מין סטעפ, וואס האט זיך אויסגעשפרייט אויף אן אומגעהויערן שטח הינטער דער שטאט, און ווו ס'זענען, אין געוויסע פעריאדן פון יאר, פארגעקומען די רייטער-איבונגען פון רוסישן קאוואלעריע-פאלק, וועלכער האט פון לאנגע יארן אן, געהאלטן גארניזאנען אין דער שטאט.

אין אזעלכע טעג האבן מיר, אין די פרייע שעה, זיך ארויסגעגנבעט אויף דער לאנקע צו זען די קונצשטיק פון די זעלנער, ווי זיי שפרינגען אראפ און ארויף אויף זייערע צעיושעטע פערד און ווי זיי רייטן שטייענדיק אויף די פערד אין א משוגענעם גאלאפ.

אבער דאסמאל האבן מיר מארשירט זאלבע-צווייט מיט אונדזערע פילן-בויגנס אריבערגעווארפן איבער די פלייצעס. מיר זענען געגאנגען דורך דער גרעבליע, וועלכע האט געפירט גלייך צום שטעטישן פארק. פון דער רעכטער זייט האט אהערגעלאנצט די ווארטע, געפינקלט פארבלענדעריש אין דער זוך, זי איז

געפלאסן מיט איר שטענדיקן ריטעם, מיט קראפט און מיט פרידלעכער רונקייט. ווער האט דאס אויסגעטראכט, אז אירע וואסערן, נעמען יעדעס יאר צו א מענטש? זאל נאר דער מענטש קענען זיין ארט און וויסן וואס ער מעג און וואס ער טאר נישט!

יא, זי גייט אמאל ארויס פון אירע ברעגעס און דעמאלט פארפלייצט זי א ביסל געסלעך, וואס זענען שוין געווארן צו נאענטע מחותנים מיט איר! אבער ווייטער טוט זי איר שליחות, צו וועלכער זי איז באשטימט געווארן פון זינט די וועלט איז א וועלט און אזוי לאנג ביז עס וועט נישט אמאל געענדערט ווערן דער דרך הטבע.

זי איז אונדז געווען היימיש, די ווארטע, מיר האבן אפט נאס געמאכט אונדזערע בגדים זוכנדיק מושלען און וואסער-שוואמען אויף אירע ברעגעס און זיך אוועקגעלאזט שווימען אויף איר קילן רוקן אין די זומער-פארנאכטן. אבער דאס מאל, האבן מיר נאר פון דערווייטנס געווארפן אויף איר א צעשטרייטן בליק, ווייל איצט האבן מיר גאר געטראכט וועגן עפעס אנדערש. און זי האט אפשר טאקע דערפאר אויסגעזען אונדז נאך צו קוקן מיט אן אפענעם נייגיר ביז זי האט אונדז נישט פארלוירן פון אויג.

און באלד זענען מיר אנגעקומען צום גרויסן שטאט-פארק, וועלכער איז שוין געשטאנען גרייט אונדז אויפצונעמען אין זיך גאנצער יונג-פרייליגנדיקער צעבליטקייט.

דארט האבן מיר זיך אויסגעזעצט אויף די בענק נעבן דער לעגענדארישער אלטאנע, און דער רבי האט גענומען דערציילן די ווונדערלעכע מעשהלעך פון ברכוכבא און פון תנא ר' עקיבא מיט זיינע פיר-און-צוואנציק טויזנט תלמידים, וועלכע האבן העלדיש מילחמה-געהאלטן מיט די רוימער, וואס האבן געוואלט אומברענגען דאס יידישע פאלק מיט זיין אמונה.

מיר האבן געגעסן די געקאכטע אייער, וואס מיר האבן געהאט מיטגעבראכט פון דער היים און זיך צוגעקוקט פארגאפט, ווי די גבירישע טעכטער פון „גרינעם“ הער ווייס, שפילן זיך מיט עפעס ווייסע באלעמלעך, רעדנדיק צווישן זיך אויף א לשון, וואס מיר האבן נישט פארשטאנען.

א, די דערציילונגען פון די העלדישקייטן פון ברכוכבא מיט ר' עקיבא תלמידים זענען נישט געגאנגען לאיבור! מער ווי איינמאל האבן מיר שפעטער געפירט מילחמות מיט די שקצים פון דער גויאישער פארשטאט, וועלכע האבן זיך געפלעגט אוועקשטעלן אויף זייערע פעסטע פאזיציעס הינטערן בריקל, וואס איז געווען אריבערגעווארפן איבערן צופלוס פון דער ווארטע, און אונדז פארשטעלט דעם וועג צום פארק.

מער ווי איינער פון אונדז האט באקומען א לאך אין קאפ, ביי די שלאכטן,

וואס מיר האבן געפירט, און אין וועלכע דער וואפן פון ביידע פיינטלעכע לאגערן, איז נישט באשטאנען פון פיינלעכנדיגנס, נייערט פון פשוטע, אבער שווערע שטיינער, וואס די קליינע יינגלעך האבן באדארפט צונויפקלייבן אין מיטן ברען פון קאמף, און דערלאנגען צו די גרויסע, וועלכע האבן געקענט גוט טרעפן אין ציל...

די דאזיקע שלאכטן האבן זיך אפט איבערגעחזרט און זיי האבן אנגעהאלטן יארן, מיר, צוזאמען מיט יינגלעך פון אנדערע חדרים, האבן אויפגעשטעלט א גאנצע קאמף-ארגאניזאציע מיט סטאטוטן, פון וועלכע דער ערשטער פונקט איז געווען, אז קיינער טאר נישט אנטלויפן, ווען ער ווערט באפאלן פון א שגף, נאר ער מוז זיך אקעגנשטעלן נישט געקוקט אויף אלע געפארן.

ווי זענען זיי היינט, די אלע שטאלצע, מוטיקע יינגלעך, די חיים יואל לעבנס און די אנדערע, וועלכע האבן, אין זייער פריען עלטער, אפגעפילט די ברענענדיקע, די יארהונדערט-אלטע ווונד פון אומגערעכטיקייט, און גענומען אויף זיך די שווערע לאסט פון קאמף קעגן דעם בארובן א פאלק פון זיינע נאטירלעכע רעכט?

ס'איז נישטא מער היינט אין קאנין קיין יידישע יינגלעך, וואס זאלן מיט שטיינער אין די הענט, זיך אויסקעמפן א וועג צום שטאט-פארק!

דער אומוירדקסטער פון אלע שונאים איז אדורכגעגאנגען דורכן יידישן לעבן פון דער שטאט, ווי א הוראגאן, וואס שפייט מיט פייער, און האט פארלענדט אלץ, וואס ער האט נאר אנגעטראפן אויף זיין וועג.

מאיר מלמד

מאירל מלמד איז געווען „אין ציוויל“, אזוי צו זאגן, דווקא א צוגעלאזענער מענטש, טאקע דאס, וואס מען רופט אן א נוח לבריות.

זומער-צייט פלעגט זיך אפט טרעפן, אז פארן אפענעם פענצטער, וואס איז ארויסגעגאנגען צו דער גאס, זאל זיך אפשטעלן עמעצער פון זיינע ידידים צו כאפן על רגל אחת, א שטיקל שמועס. צי דאס איז געווען דער שטילער ר' איציק לייב שטיין, אדער ר' לייבוש קראטאווסקי; צי דער פארקנייטשטער יאסל פערנבאך, צי גאר דער געלער שוחט; מיט יעדן האט ער זיך דורכן פענצטער ברייט אדורכ-געשמועסט און גערן דערביי הכנסת-אורח-ידיק צוגעשמיכלט.

דעריבער האבן מיר שטארק הנאה געהאט, ווען דער גוטער צופאל האט אונז צוגעשיקט אזא מאמענט, בשעת וועלכן די אנגעצויגענע שפאנונג אין חדר, האט מיט אמאל נאכגעלאזן. ס'איז אונדז, איטלעך מאל פון דאס ניי, געווען א חידוש דעם רבינס בנעימותדיקייט און מיר האבן אין הארצן תפילה געטאן, אז דער דאזיקער מין „וואפנשטילשטאנד“, זאל אנהאלטן וואס לענגער.

אָבער וויי, וויי! מיטן פאַרלאָזן דאָס פענצטער פון יענער זייט, האָט דער שמועסער ווי דורך אַ כישוף, מיטגענומען מיט זיך די גאַנצע לייטזעליקייט פון אונדזער רבין, און באלד זענען מיר ווידער געוואָרן אַריינגעשליידערט אין דער מיט פולווער־אַנגעזאַפּטער אַטמאָספּער, וועלכע האָט זיך סכנהדיק לאַנג געצויגן ביז ס'איז נישט ווידער עמעץ געקומען אונדז אויסלייזן אויף אַ פאַר קורצע (צו קורצע) מינוטן.

ס'איז בלתי ספק געלעגן אין אונדזער רבין די האַרבקייט פון אַ גזיר, וועלכע איז אים אָבער אין תוך, אַליין געווען דערווידער. אָדער האָט ער אפשר אין אונדז געזען יענע לעבנסלוסטיקייט, פון וועלכער ער איז אין זיין יוגנטלעכן עלטער, ווער ווייסט ווי־אַזוי, געוואָרן באַרײַבט?

זיין התנהגות איז געווען צו עסן בלויז צוויי מאָל אין טאָג, און ווען די תלמידים זענען אַוועק אויף מיטאָג, האָט ער זיך בלויז צוגעלענט אויף דער הינקעדיקער זאַפּע, וועלכע האָט כל ימיו פאַרנומען אַ בכבודיק אַרט אין חדר. קיין קינדער האָט ער נישט געהאַט, און זיין ווייב, אַ הויכע, דאַרע יידענע מיט אַ פאַרדאָגהט פנים, האָבן מיר נאָר געזען איין מאָל אין טאָג, ווען זי איז געקומען אים דערלאַנגען זיין מיטאָג־מאַלצייט פאַרנאָכט, בשעת מיר האָבן זיך שוין גענומען עסן אונדזער „פעספּער“. מען האָט קיין מאָל איר קול נישט געהערט. זי פלעגט אַריינקומען מיט שטילע טריט און אַזוי איז זי, אָן אַ שאַרף, צוריק פאַרשוונדן.

גאָר אָפּט איז אונדז אויסגעקומען זיך צו צוהערן צו די געמיטלעכע שמועסן, וואָס אונדזער רבי האָט געפירט מיטן לערער בעאַטוס, וועלכער פלעגט קומען יעדן טאָג אויף אַ שעה אונדז לערנען לייענען און שרייבן רוסיש. מיטן קומען פון לערער בעאַטוס האָט בכלל די שטענדיק אַנגעגליטע שפּאַנונג פון חדר נאָכגעלאָזן, און די רוסישע לעקציע איז געווען פאַר אונדז דאָס, וואָס פאַר די שילערס פון אַ וועלטלעכער שול, איז די רעקראַציע.

אין די צייטן פון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה, ווען ס'האָט זיך פאַר אונדז געהאַט אַרויסגעשטעלט, אָז דער לערער איז אַ „רוס“ און דער רבי — אַ יאַפּאַנער, זענען אונדזערע סימפּאַטיעס געווען אויף דער זייט פון לערער בעאַטוס. מחמת מיר אַליין, האָבן אויך געהאַלטן מיט „אונדזער קיסר“. מיר האָבן אין יענע טעג שווער אָפּגעפילט יעדן קלאַפּ, וואָס דעם קיסרס חיילות, האָבן אַריינגעכאַפּט פון די יאַפּאַנטשיקלעך אויפן מאַנדזשורישן פּראָנט. מיר האָבן אַלע גוט געדענקט די טיטלען פון די געקרוינטע קעפּ, וואָס דער לערער האָט אונדז געלערנט אַ גאַנץ יאָר, און ס'איז אונדז געווען אַ חרפה, אָז אַזעלכע הויך־קלינגענדיקע טיטלען, זאָל מען פשוט טרעטן מיט די פיס!

זאָל אויך דאָ געזאָגט ווערן, דרך אַגב, אָז אין דער צייט, ווען פון רבין האָבן

מיר קיין מאל קיין גוט ווארט נישט געהערט, האבן מיר גאנץ אפט פון לערער באקומען שבחים פאר אונדזער וויל-קענעוודיקייט און פארן גוטן אויסלערנען די „סטיכאטווארעניעס“ אויף אויסווייניק.

איין יינגל האט דער לערער באזונדער געלויבט און אויסגעדריקט זיין באדויערן, וואס ער קען אים נישט האבן פאר קיין „פאלנעם“ שילער אין זיין שקאלע. דער פארשטענדיקער לייענער (און וועלכער לייענער איז נישט פאר-שטענדיק?) וועט אריינגיין אין דער לאגע פון דעם מחבר פון די שורות, וואס זיין באשיידנקייט דערלויבט אים נישט צו זאגן ווער דאס דאזיקע יינגל איז געווען...

✱

דער רבי ר' מאירל האט, בכח, אויסגעזען צו זיין א ייד, וואס וויסט ווי זיך אומצוגיין מיט מענטשן. ער איז געווען שלאנק געבויט, האט געהאט א געזילבערט-שווארצע בארד, און מיט זיך בלאסן פנים און פארטראכטע אויגן, האט ער ביי אלעמען ארויסגערופן א געפיל פון סימפאטיע און צוטרוי צו זיך.

אבער דאס אלץ איז נאר געווען שייך צו דערוואקסענע, אומאפהענגיקע, פרייע מענטשן, הייסט עס, נישט אונטערגעווארפענע צו זיך גוטן ווילן.

מיר, חדר-יינגלעך, האבן טאקע וועגן אים געהאט גאר אן אנדערע מיינונג. און אין אונדזערע אויגן איז ער געווען דער באליידיקער, דער שלעגער, דער „מידת-הדין“, בקיצור: דער יעניקער, וואס מיר האבן אים תמיד געפונען, ווי מען זאגט, „פון דער אנדערער זייט באריקאדע“.

ווען ער האט זיך געפונען צווישן אונדז האט ער בכלל כמעט קיינמאל נישט גערעדט. מיר האבן נאר געהערט פון אים א מין הויך ברומען, וואס איז געווען אדורכגעווארפן דא אין דארט מיט א שווערן זיפץ. ער האט איד קיין מאל נישט געשריגן, נאר אין זיך געזאטן און געברענט.

אפשר דערפאר האט זיך ביי אים הארט ביי דער גאמבע, אנטפלעקט ספעציעל ווי פאר אונדזערטוועגן, א שפיץ-בערדל, וואס איז כמעט געווען אומ-אפהענגיק פון זיין לאנגער בארד. דאס דאזיקע „זשינאר-בערדל“, האט זיך ווי ארויסגעשיילט פון דער „סעניאר-בארד“ אין יענע מאמענטן, ווען דער רבי האט זיך אנגעטאן א כוח און אויסגעהאלטן זיך כעס, אז ער זאל נישט אויסברעכן. דעמאלט פלעגט ער דאס קליינע בערדעלע אריינעמען אין זיין מויל און קייען, נאך א ווייל פלעגט ער עס צוריק ארויסלאזן, און באלד ווידער עס אריינכאפן צווישן די ציין...

אזוי כסדר ביז ס'איז איינגעטרעטן דער פאטאלער מאמענט. דעמאלט

האָט ער פלוצים אָפגעלאָזט דאָס פיטשינקע בערדעלע און געבליבן זיצן אָן אַ באַוועגונג...

דאָס איז שוין געווען ביי די תלמידים אַ סימן מובהק, אַז זיין געדולד האָט געפלאַצט, און דאָס יינגל, וואָס האָט אין יענעם מאָמענט געזאָגט דעם שיעור, איז בפועל ממש געבליבן אָן לשון פון דער שרעק אליין. פשוט אויפגעהערט צו „זאָגן“ און געוואָרט אויף די קלעפּ...

אַבער דער רבי ר' מאירל, איז נישט תמיד געווען צופרידן פון אַזאַ אָפּענעם אָפּגעבן זיך פאַר אַ קרבן. אין אַזאַ פאַל האָט אַמאָל געקענט טרעפּן אַ נס, אַז דער אָנגעצונדענער כּעס, זאָל זיך אויסלעשן, נאָך איידער ער האָט זיך צעפלאַקערט. ס'איז געווען עפעס ווי אַ געהאָנגענער, וואָס רייסט זיך אָפּ פון דער תליה און מען שענקט אים דאָס לעבן.

ווייל ליב געהאַט אָנצופאַלן האָט ער דעמאָלט, ווען דער „שולדיקער“ ריכט זיך אויף גאַרנישט. אין אַזעלכע רגעס פלעגט ער פלוצים געבן אַ „שנייד“ מיט דער שאַרף פון זיין אָפּענער האַנט אין דעם יינגלס עלנבויגן, אָדער אַ פעסטן ריס ביי די פיאות וכדומה.

אַ, ער האָט געהאַט אַ סך „איינפאַלן“, דער רבי ר' מאירל! ער פלעגט, למשל, אויפשטיין פון זיין אויבן-אָן און מיט אַ קאַלטן בליק זיך איבערגיין אין דער שטוב. ער פלעגט זיך דערנאָך, ווי צופעליק, אָפּשטעלן הינטער עמעצן און אַזוי שטיין אַ צייט מיט די הענט פאַרלייגט אין גאַרטל. דאָס יינגל, וואָס האָט געהאַט דעם דאָזיקן „כבוד“, האָט נעבעך אָנגעהויבן זיך צו דרייען אויף דער באַנק אַהין און אַהער. דער רבי האָט זיך נישט גערירט, און ערשט ווען דאָס יינגל איז מיד געוואָרן און האָט אויפגעהערט זיך צו באַוועגן, פלעגט אים דער רבי פון הינטן אַראָפּלאָזן אַזאַ פליאַסק, וואָס האָט אויף לאַנג געמוזט איבערלאָזן אַ צייכן אויף דער אָנגע-שוואַלענער באַק.

★

משה — דער אַלמנהס-יינגל, איז געקומען פאַר אַ צייט מיט זיין מאַמען פון לאַדזש, וווּ ער האָט געלערנט אין אַ חדר מתוקן, און נאָך האָט זיך די ערשטע צייט שווערלעך איינגעלעבט מיט אונדזער אופן לערנען. ער האָט זיך אָבער גיך אַריענטירט און האָט זיך כמעט אויסגעגליכן מיט די אַנדערע תלמידים. מאַכט זיך, אַז מען האָט גענומען עפעס אַ שווערע סוגיא (דאָכט זיך אין קידושין) און משה האָט, זאָגנדיק דעם שיעור, זיך פאַרפלאַנטערט און פשוט נישט געוואוסט וווּ ער האָלט ערגעץ אין דער וועלט.

ביים רבין האָט זיך שוין געענדיקט די פאָזע פון קייען דאָס בערדל. ער

האָט, ווי זיין שטייגער איז געוועזן, זיך אויפגעהויבן פון זיין געזעס און, געטריי צום אויסגעארבעטן „ריטואל“, זיך אוועקגעשטעלט הינטער משהן און מער שוין פון דאָרט נישט אָפגעטרעטן...

איך האָב שוין פריער געזאָגט, וואָס אַזאַ „שטיין“ האָט באַדייט פאַר אַזאַ יינגל. עס וועט דעריבער זיין גענוג צו זאָגן, אַז אונדזער אַרעמער משה, איז אַדורכ־געגאַנגען די גאַנצע גאַמע פון דעם רבינס „ספעציאַליטעטן“, נאָר ער האָט מוטיק, אָבער אַ האַלב־צעמישטער ווייטער געזאָגט דעם שיעור. דאָס איז אָבער שוין געווען, אַז אַך און וויי, מער אַ קלאַנג ווי אַ זאָגן.

מיר זענען אַלע געזעסן ווי פאַרשטייגערט. די אומגערעכטיקייט לגבי אונדזער באַגאַבטן חבר (ער איז שפּעטער געוואָרן איינער פון די טאַלאַנטפולע אַרטיסטן פון יידישן טעאַטער), איז שוין געווען צו שרייענדיק און האָט געפאַדערט נקמה. און אונדזער תּמימותדיקער יושר־געפּיל, וואָס איז נאָך דעמאָלט נישט געווען אָפגעבליאַקעוועט דורך אַ לעבן פון פּשרות און קאַנצעסיעס פאַרן שקר, האָט זיך געשטיקט אין זיין אַנמעכטיקייט. אָבער וואָס האָבן מיר געקענט טאָן מער ווי איבערחזון אין זיך צום וויפּלטן מאָל דאָס זידל־וואָרט, וואָס מיר האָבן הינטער די אויגן פון רבין, שטענדיק געהאַט גרייט אויף אונדזערע ליפּן: מאַירל פ. . . ?

אָבער פּלוצים איז עפּעס געשען! פאַר אונדזערע אויגן איז פאַרגעקומען אַ זאָך, וואָס איז אייגנטלעך געווען אוממעגלעך! דאָס איז געווען אַזוי אויסטערליש, אַז מ'האַט זיך דאָס אַגאַנישט געקענט צוגלייבן!

אין איין הרף עין, איז מיט דער פּלוצימדיקייט פון אַ בליץ, משהלע געגעבן אַ שפרונג־אויף און מיט צוזאַמענגעקראַמפטע פּויסטן האָט ער געגעבן אַזאַ זעץ אין דער אָפּענער גמרא, אַז ס'האַט אַזש אָפּגעהילכט אין אונדזערע הערצער, און ווי אַ דונער, האָט ער אַרויסגעלאָזט אַ געשריי:
— איך וויל נישט לערנען!!!

די דאָזיקע שעקספּירישע סצענע, וואָס דער שפּעטערדיקער טעאַטראַל, האָט אָפּגעשפּילט אין חדר אונטער דער רעזשי פון לעבעדיקן לעבן, האָט אים געקאָסט זייער טייער. דעם רבין האָבן שוין „נעבעך“ ווי געטאָן די הענט פון שלאָגן (ער איז ביי דעם אַלעם געווען אַ ייד אַ חלוש). דער יונג איז פון די כּסדרדיקע קלעפּ סוף־כל־סוף אַרונטערגעפּאַלן פון דער באַנק, אויף וועלכער ס'איז געזעסן אַ האַלבער חדר און אַ מין יובלדיקער בהלה. און שוין ליגנדיק אַזוי אונטערן טיש, האָט אים נאָך דער רבי צוגעקאָפּט מיט די שטיינל אויף ווי ווייט ער האָט אים נאָר געקענט דערגרייכן.

זינט יענעם טאג איז משה אויסגעוואקסן אין אונדזערע אויגן. מיר האָבן גוט געדענקט, אז ער האָט פאַרן פרייז פון באַקומען קלעפּ, אָפּגעהאַלטן אַ ניצחון איבער דעם, וואָס איז, אין אונדזערע אויגן, ביז דעמאָלט געווען אומבאַזיגבאַר. און שפּעטער, שטייענדיק אין האַרטן קאַמף פאַרן לעבן, האָבן מיר זיך מער ווי איינמאָל דערמאָנט אַן דער לעקציע, וואָס ער האָט אונדז יענעם טאָג געגעבן...

✱

זאָגן, אז דער רבי איז פון דעמאָלט אַן געוואָרן אַן אַנדערער, וואָלט געווען אַ גוזמא. אָבער עפעס אַן ענדערונג, האָט זיך ביי אים געלאָזט מערקן. ער איז, בעמלעך, געוואָרן מער באַרעדעוודיק. ער האָט אָנגעהויבן זיך צו קלאָגן אויף די „היינטיקע צייטן“... און ער פלעגט רעדן מיט בענקשאַפט וועגן די פריערדיקע יאָרן. ווען ער האָט אַמאָל אַ תלמיד געקענט מאַכן „פאַר אַן אמתדיקן קאַליקע“.

— היינט — האָט ער זיך ביטער געקלאָגט — קען מען דאָך אַזאָ יונג פשוט נישט אָנרירן!

און סיבות צושלאָגן האָט ער נאָך אַלץ געהאַט לרוב: פאַר איבערוואָרפן זיך מיט אַ וואָרט בשעתן לערנען; פאַר געבן אַ לאַך, ווען דעם וואָסערפירערס איינזעלע האָט זיך צעהירזשעט; פאַר בלייבן אויפן הויף לענגער ווי ס'איז געווען זיין אויסרעכענונג; היינט ווער שמועסט נאָך פאַר נישט קענען דעם שיעור.

און אין קענען דעם שיעור איז געווען אַריינגערעכנט דאָס אָפּזינגען אים מיטן געהעריקן ניגון. ס'מוז אין דעם פאַרצאָרנטן ייד האָבן געשטעקט אַ גילגול פון אַ ווער ווייסט וואָסער גאונישן מוזיקער! ער האָט, נעמלעך, געהאַט ביים לערנען זיין אייגענעם ניגון, ביי וועלכן ער האָט נישט סובל געווען דעם מינדסטן וואַריאַנט. אָנהייב און אָפּשטעל, פראַגע און ענטפער, האָבן געמוזט ווערן שאַרף אַקצענטירט און, ווי געזאָגט, אויסגעזונגען אַזוי ווי ער האָט דאָס געהאַט „איינשטודירט“.

אויף די זאַכן האָט ער מער מקפיד געווען ווי אויף אַלץ. ער פלעגט נאָך, ווי ס'איז, אַמאָל זיך נישט מאַכן הערן עפעס אַ גרייז, אָבער ביי אַ פאַלשן טאָן, פלעגט ער ווערן אש להבה.

ס'איז, בכּן, אויף אויסצומיידן קלעפּ, נישט געווען גענוג צו האָבן אַן עילוישן קאַפּ, קומען צו דער צייט אין חדר, נישט אַרויסכאַפּן זיך בשעתן לערנען מיט אַ וואָרט און ביישטיין דעם יצר-הרע, וואָס שטופט דיך דווקא צו געבן אַ לאַך, נאָר מען האָט אויך געמוזט זיין... מוזיקאַליש.

ווער האָט דאָס באַלד געקענט אין זיך אָנזאַמלען די אַלע זעלטענע מעלות?

פונדעסטוועגן האָט אונדזער חדר זיך געקענט באַרימען מיט אַזאַ פענאַמען. דאָס איז געווען נחום פון דער קיילער-פאַרשטאַט.

די קיילער פאַרשטאַט איז געלעגן אַ מהלך רב פונעם חדר. אָבער נחום האָט באַוויזן דעם „ספּאַרט“ צו זײַן אין דער פּרי דער סאַמע ערשטער אויפן אָרט.

ווינטער-צײַט, ס'האַט געקענט זײַן דער גרעסטער שניי-שטורעם, איז ער געקומען צו גיין מיט זײַן פאַפירענעם לאַמטערן אין האַנט, אַ פאַרבאַבליעטער אין אַ שלל וואַלענע שאַליקעס, שפּענצערס און ווילאַקעס, און חוץ זײַן פוטערנעם ווינטער-הוט, האָט ער געהאַט אַריבערגעוואָרפן איבערן קאַפּ אַ טיפּן, גראַבן באַשליק.

ער האָט געהאַט אין זיך די תּמימותדיקע גוטסקײט פון אַן אַמאָליקן יישובּניק און ער האָט ערלעך געהאַלטן דעם צוואַג, וואָס ער האָט געגעבן מיין מאַמען, אַז ער זאָל יעדן אין דער פּרי, אַפּטרעטן נאָך מיר און מיך מיטנעמען אין חדר אַרײַן, ווײַל איך בין, אים להיפך, געווען אַ מוראדיקער שלעפּער און נישט שטענדיק בין איך געווען גרייט צום מאַרשרוט, ווען ער האָט אָנגעקלאַפט בײַ אונדז אין דער שוויב.

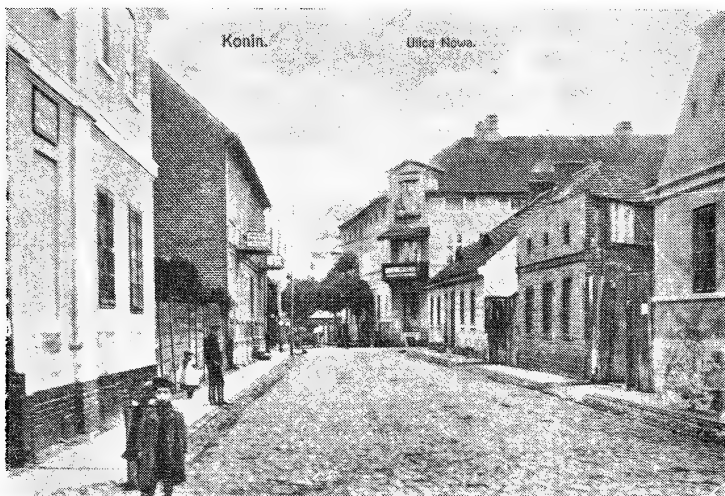
אָבער אויך אויף אים האָט געלוערעט דער שטן, וועלכער האָט אין חדר, אָנגענומען די געשטאַלט פון אליש כאַרטשיק.

אונדזער חבר אליש כאַרטשיק איז געווען אַ זון פון אַ שניידער און ער האָט תּמיד געהאַט, הינטער דער קליאַפּע, אַ נאָדל-פאַדעם. ער איז געזעסן פונקט אַקעגן-איבער נחומען און, ווען יענער האָט גענומען זאָגן די פּרשה פון דער וואָך, האָט ער אַרויסגענומען זײַן שניידערישן מכשיר און, אַהינטערבייגנדיק זיך הינטער מײַן רוקן (איך בין ביים טיש געווען זײַן נאָענטסטער שכן), האָט ער קונציק גענומען מאַכן דעם אַנשטעל ווי ער וואָלט עפּעס גענייט אין דער לופטן.

נחומען האָט באַלד גענומען שטיקן דער געלעכטער און ער האָט אַלע מאָל אַרויסגעגעבן פון זיך עפּעס אַ משונהדיקן ברום. אָבער ער האָט אויסגעהאַלטן די „פּײַער-פּראַבע“ און האָט זיך פאַרט נישט צעלאַכט. און ער איז אויף ווײַטער געבליבן דער טשעמפּיאַן פון אָרנטלעכקײט אין אונדזער חדר.

★

די יינגסטע יינגלעך אין חדר זענען געווען: מענדל דעם מצבה-קריצערס (היינט אַ באַקאַנטער שרייבער אין אַרגענטינע אונטערן פּסעוודאָנים „עמזא“), און ליפּמאַן — מיטן עילוישן-קאַפּ. זײ האָבן ביידע געהאַט פּײַערדיקע קעפּ און דערפאַר טאַקע זוכה געווען אין זײַער יונגן עלטער אַנצוקומען לערנען בײַ מאירל מלמד, וואָס העכער האָט מען שוין נישט געקענט גיין, סײַדן אין בית-המדרש.



די נייע גאס (אין הינטערגרונד דאס „חדר“)

פונדעסטוועגן האָט ליפּמאַן, נישט קוקנדיק אויף זיין ווילקענעוודיקייט, נישט אויסגעמיטן דעם רבינס קלעפּ, און דאָס איז געווען בלויז צוליבן ניגון. דעם שיעור האָט ער טאַקע געזאָגט „ווי אַ וואַסער“. מען האָט אָבער פאַרט געזען ווי דער רבי פאַרקרומט זיך נישט-ניחאדיק, ווי ער וואַלט געליטן אויף ציין-ווייטאַג. און דאָס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן ערשטן „וואם תאמר“.

די, וואָס האָבן געלערנט ווייסן, אַז יעדע קשיא אין תוספות, הייבט זיך אָן מיט אַ „וואם תאמר“, און דער תירוץ ווערט באַגלייט מיט אַ „ויש לאמר“. ביים רבין ר' מאירל האָט דאָס אַלץ געדאַרפט ווערן אויסגעזונגען פאַרטיסימאָ, מיטן געהעריקן „טראָפּ“.

ליפּמאַן אָבער, האָט קיין מאָל נישט פאַרפעלט צו פאַרוועקסלען די יוצרות: דעם „וואם תאמר“ האָט ער נעמלעך אויסגעזונגען ברייטלעך, מיטן ניגון פון אַ „ויש לאמר“ און אַזוי פאַרקערט.

מיר האָבן נישט אויפגעהערט זיך צו חידושן אויף דעם, וואָס ליפּמאַן האָט קיין מאָל נישט „פאַרגעסן“ זיך טועה צו זיין. ס'איז געווען צו שטוינען ווי-אַזוי ער האָט „פינקטלעך“ אַלץ געמאַכט פאַרקערט!

האָט טאַקע דער רבי סוף-כל-סוף נישט מער אויסגעהאַלטן, און זיין אייגן געהאַלטענער כעס האָט זיך אויסגעגאַסן, ווי אַ לאַווינע, אויפן אַרעמען, טעמפּ-אויפערדיקן עילוי.

מיר האבן. אלע, טאפלט אפגעפילט די עולה לגבי אונדזער יינגסטן חבר, וועלכער וואלט, ווי מיר האבן שוין דעמאלט געוואסט, אין יעדן וועלטלעכן לער-אנשטאלט, ארויסגערופן באוונדערונג און אנערקענונג. מיר האבן אבער בלויז מיט אים מיטגעליטן און געשוויגן. די לעקציע, וואס אונדזער חבר משה האט אונדז געגעבן, איז נאך דעמאלט נישט געווען אויפגעגאנגען אין אונדז אין איר גאנצער ווירקזאמקייט. ביז... ס'האט זיך שפעטער געטראפן די מעשה מיטן צווייטן בונטאר, לייזער פנחס, וועלכער האט אין א שיינעם טאג, ווי מען זאגט, אונטער די קלעפ פון רבין, אויסגעשריגן מיטן גאנצן כוח, וואס זיינע צוועלף-יעריקע לונגען האבן אים נאך דערלויבט:

— מאירל פ...!!!

דער יונג האט, זינט יענעם טאג אן, אין חדר זיך מער נישט באוויזן. ער האט אין דער היים אנגעהויבן צו פירן א בפירושן „בירגער-קריג“ ביז זיין פאטער, דער קאמאשן-שטעפער, האט אים נישט צוגענומען צו דער ארבעט אין זיך ווערקשטאט.

*

איידער מיר געזעגענען זיך מיטן רבין ר' מאירל, לאמיר נאך דערציילן וועגן דעם סקאנדאל, וועלכער האט אויסגעבראכן צוליבן שרייבער פון די שורות. א סקאנדאל, וואס אויב ער וואלט נישט צוליב „העכערע מאטיוון“, געווארן באצייטנס „פארטושט“, וואלט ער ווייט אריבערגעשטיגן די גרענעץ פון חדר און זיך אויס-געשפרייט אויפן גאנצן שטעטל.

איך בין שוין דעמאלט געווען א בחורל פון דרייצנטן יאר און זיך שוין אנגעהויבן צו לערנען לייגן תפילין. איך האב געהאלטן ביים פארלאזן דאס חדר און פארן לערנען ערגעץ אין א ישיבה. דאס האט מיר געגעבן א פרייערן סטאטוס, און דער רבי האט מיך, ווי מען זאגט, א ביסל „אפגעלאזט פון שטריקל“ און נישט אזוי מדקדק געווען אויף מיין התנהגות.

איך האב שוין געהאט קענטשאפטן אויסערן חדר. אזוי, למשל, בין איך געווען חבר מיט א שילער פון דער רוסישער שקאלע, וועלכער האט מיך אויס-געלערנט די לידער, וואס מען האט געזונגען אין זיין קלאס. איך האב דערנאך די ניגונים צוגעפאסט צו העברעישע שירים, וואס איך האב געפונען אין א לערן-בוך און זיי אויסגעלערנט מיינע נאענטע חברים פון חדר.

אבער גאר באוונדער פאראינטערעסירט בין איך געווען זיך צו טרעפן מיט מיין דערוואקסענעם פריינד גרינבערג⁵ דעם שטעטישן איינבינדער, וואס איז

געווען א פריש-צוגערייזטער און גערעדט א מין יידיש, וואס מען האט דא פריער נישט געהערט.

ער האט געווינט אויף דער „גוי'שער" גאס אין אן אלט-בארויזש צימערל, וואס איז געווען איבערפולט מיט זיינע איינבינדערישע מכשירים און ווו ס'איז קוים נאך געבליבן א שטיקל ארט פאר אן אייזערן בעטל און א קליין טישל מיט א ספירט-מאשינקע, אויף וועלכער ס'האט זיך כמעט שטענדיק עפעס געקאכט. ער האט צו ביסלעך אונטערגעקערענקט, און די דאקטוירים האבן אים געהייסן זיך פילנעווען. דערפאר, מן הסתם, איז דער גערוך פון ליים-קלעבעכץ, וואס האט זיך דארט קיין מאל נישט באוויזן אויסצוועפן, געווען אויסגעמישט מיטן ריח פון קאקאא, מילך און הינער-יאכלעך.

מען האט ביי אים באקומען ביכלעך צום לייענען פאר א פאר גראשן, און איך בין דעריבער דארט געווארן אן אפטער אריינגייער.

דער עיקר איז מיר דארט געווען ליב אריינצוקומען אין די פרייטיק-צו-נאכטסן בשעת ס'זענען געקומען וועקסלען זייערע ביכער, די יונגע לייט, וואס מען האט אויף זיי גערעדט אין דער שטאט, אז זיי זענען „אחדות-יונגען“.

א סך מאדנע ווערטער האב איך דארט געהערט צום ערשטן מאל, און דארט האב איך אויך געהערט צום ערשטן מאל דאס ווארט „סאציאליזם“...

איך האב פון מיינע באזוכן קיינעם נישט דערציילט אפגעבנדיק זיך א חשבון, אז איך טו עפעס א פארבאטענע זאך. אבער ס'האט מיך אהין געצויגן, א קראפט, וואס איך בין נישט געווען בכוח זיך איר אקעגנצושטעלן, און וואס אמאל איז מיר די שטוב פונעם איינבינדער-ביבליאטעקאר, געווארן, אלץ היימישער און איך האב זיך שוין פון איר מער נישט געקענט אפרייסן.

איבעריק צו זאגן, אז איך בין אין די ביכלעך, געווען שטארק פארקאכט און נישט זאט געווארן זיי לייענענדיק. איך האב דעמאלט שוין געהאט געלייענט דינעזאנס „הערשעלע" און פארגאסן הייסע טרערן איבער זיין „יאסעלע“.

איך האב זיך באהאלטן פאר דער מאמען מיט מיינע טרערן. (ס'וואלט געווען צו נאריש פאר א בר-מצווה-בחור) אבער איך האב מיר נאך לאנג אפגעגעסן דאס הארץ צוליב דעם ארעמען יאסעלען, וואס איז געווען, פונקט ווי איך, א יתום, כאטש איך האט געהאט א בעסערע מערכה פון אים. דערפאר האב איך, פון דעמאלט אן, פארלאנגט פון מיין פריינד דעם איינבינדער, אז ער זאל מיר נאר געבן ביכלעך מיט א גוטן סוף... (איך האב נאך דעמאלט נישט געוויסט, אז מען דארף זאגן: „העפּי-ענד“).

צום ליבסטן האב איך געהאט די קליינע ביכלעך מיט די קאלירטע שער-בלעטלעך פון שמ"רן אדער כאטש פון איזיק מאיר דיק, און לאמיר דא צוגעבן, אז איך האב זיך נישט באגניגט מיטן בלויון לייענען, נאר אליין אנגעהויבן צו

שרייבן געגראמטע פאסקווילן אויף יינגלעך, מיט וועמען איך בין געווען „איבער דער האנט“.

אזוי האב איך, למשל, פארפאסט א „ליד“ אויף מיין חבר לעווענבערג, דאס פאסקוויל-ליד איז באשטאנען פון צוויי-שורהדיקע סטראפס, פון וועלכע איינע איז מיר ביז היינט, געבליבן אין זכרון:

„ווי זאל ער האבן צום לערנען א קאפ,
ווען ער וווינט אין איין הויז מיטן רוסישן פאפ!“

דער רבי מוז שוין עפעס האבן דערשנאפט וועגן מיינע באזוכן ביים אייגן בינדער. זיך נישט וויסן מאכנדיק און אין גאנצן נישט-געריכטערהייט, נעמט ער זיך נישטערן אין דעם פעקל ביכער, וואס איך ברענג מיר אין חדר אריין פאר דער רוסישער לעקציע, און ער געפינט דארט א מעשה-ביכל, וואס איך האב גראד געהאלטן אין ליענען, מיטן טיטל:

„א כלה אויף בארג...“

און טאמער איז דאס געווען ווייניק, איז באלד נאכן ערשטן בלעטל געלעגן מיין שיר, וואס איך האב געהאט „געווידמעט“ מיין חבר לעווענבערג...

דער ליענער, וואס פארמאגט נאר וויפיל נישט איז פאנטאזיע, וועט זיך לייכט קענען אפמאלן וואס דערנאך האט זיך אפגעטאן.

אבער נאך אלע קאכענישן און געשרייען, האט דער רבי אליין געמוזט איינזען, אז די מעשה-רע איז צו אומגעהאריש, אז מען זאל קענען אויף איר רעאגירן ווי געהעריק. און ס'האט זיך געענדיקט דערמיט, וואס ס'איז געווארן צוגעאיילט מיין אוועקפארן אין דער ישיבה.

און נאך דעם ווי דער רבי האט אדורכגעפירט ביי אונדז אין שטוב א גרינטלעכע רעוויזיע און קאנפסקירט אלע „זנות-ביכער“, וואס ער האט דארט געפונען, בין איך אוועקגעפארן לערנען אין אוניאווער בית-המדרש ווו איך האב באלד דערפילט דעם טעם פון עסן „טעג“ און ווו איך האב צום ערשטן מאל געהערט ווי מען רופט מיך נישט ביים נאמען, נאר „קניבער“.

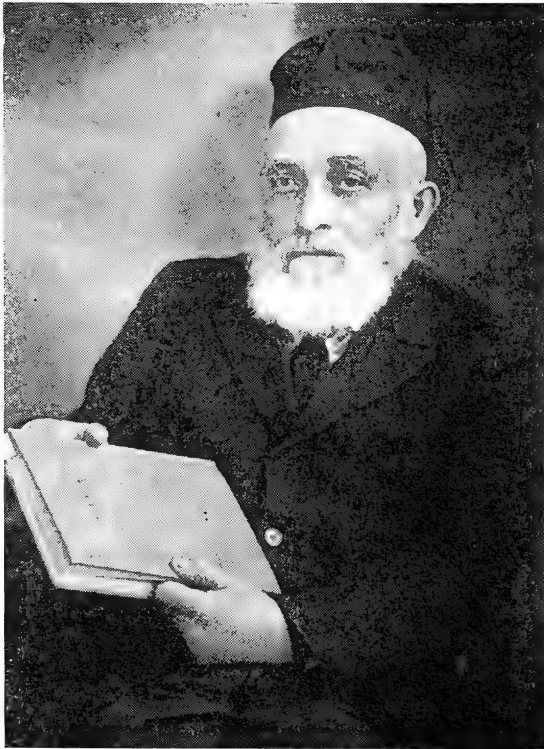
1. ס'איז באקאנט, אז ביי יידן, האט מען פאר לערנען נישט געטארט נעמען באצאלט, און דער מלמד האט נאר בלויז באקומען שכר פאר דערציען.
2. זיי עסן אין טרינקען ווי אלע מענטשן און זיי שטארבן ווי אלע מענטשן.
3. ווען דער קרבן פסח האט אנגערייט א שטיין פון אויפן ווי ער האט זיך געבראטן.
4. א רעפארמירטער חדר.
5. גרינבערג (אדער סקאווראנסקי)

י. ל. סארנא
(ירושלים)

ר' ישראל איזביצקי

(דער „באביעקער מלמד“)

שטאַמט פון סאַמפּאָלאָנאָ, געקומען פון באַביאָק קיין קאַנין און אויסגע-
וואַנדערט פון דאָרט קיין לאַנדאָן אין יאָר 1903, און פון דאָרט — קיין אַמעריקע.
ר' ישראל איזביצקי איז געווען אַ מערקווירדיקער טיפּ, שטענדיק געליטן
פון „וואַנדערלוסט“ און באַרייזט אַ האַלבע וועלט. ער איז געווען אַ גרויסער
העברעער פונעם אַלטן משכילישן טיפּ. זיין העברעאיש איז געווען פול מיט שיינע
מליצות. ער איז דער מחבר פון אַ ספר „מאמרים משמחי לב“, אַ בוך פון רבנישע און
לומדישע אַנעקדאָטן, וואָס איז דערשינען אין ליד, (ענגלאַנד) אין יאָר תרס"ח.
ר' ישראל באַביאָקער, ווי מען האָט אים גערופן, האָט געלייגט גרויס



אָכט אויף קאַליגראַפיע. זיין האַנטשריפט איז געווען קלאַר און דייטלעך, און יעדעס אות ווי אַ פערל. זיינע תלמידים האָבן געמוזט שרייבן אַן אַלף אָדער בית 500 מאל, ביז עס איז אַרויסגעקומען פערפעקט. ער האָט געפירט אַ חדר אין גרויסן הויף פון קאוואַלסקין אויפן טעפערמאַרק.

אַ גרויסער פאַרערער פון יל"ג און אַנדערע משכילים פון יענער תקופה, האָט ער אויך געהאַט אַ גרויסע נייגונג צו דער דייטשער השכלה פון דער מענדעלזאָן-צייט און איז געווען באַהאַונט אין דער דייטשער ליטעראַטור. טראָץ זיינע נייגונגען צו דער השכלה, איז ער געווען זייער פרום און נישט אַרויס-געגאַנגען פון שולחן ערוך כקוצו של יוד.

זיין זון לואי נעזביט איז אַ געלערטער אין אַמעריקע און אַ לערער פון פרעמדע שפראַכן אין אַן אַמעריקאַנער אוניוורסיטעט. ער האָט פאַרעפנטלעכט עטלעכע ווערק אין ענגליש איבער יידישע טעמעס.

ר' ישראל איז געשטאַרבן אין דעטרויט, אַמעריקע, כ"ו בניסן אין יאָר תרפ"ז (1927).

אייניקע אויסצוגן פון ר' ישראל איזשביצקים ספר : „מאמרים משחי לב“

פרק א': י"א: הגאון ר' אביש ז"ל מפראנקפורט דמיין. לפני פטירתו אמר על ראשי העיר כי אחרי פטירתו יקחו להם למלא את מקומו את הגאון ר' עוזר מקלימנטוב (בעל אבן עזר). והי אחרי ימי אבלו ויסעו הפרנסים לקלימנטוב... והי בבואם אל בית הרב והנה דלתות הבית פתוחים ואין איש נראה. וילכו אל החצר ויראו את הרבנית חולבת עז... והרב עומד אליה, ויגידו לו את דבר בואם... וימאן הרב ויאמר: לא אוכל לעזוב את מקומי, כי מה יחסר לי פה? הלא תראו כי מן העז הזאת פרנסתי מצויה, ולו היו לי שתי עזים, כי עתה היה לי פרנסה בריווח. אך ליהנות הרבה מעוה"ז לא טוב. כזאת דבר אליהם ולא חפץ בשום אופן למלא רצונם. ועכשיו (אך שוא) בדורנו ההפך כי יפקד מקום איזה רב, ונהרר רבים מסביב להשיג את הרבנות ההיא. והגאון ר' צבי אויערבאך מקונין המליץ עליהם את מאמר התלמוד (ירושלמי הוריות) „העולה לגדולה“ פירוש שעולה מעצמו לקחת הרבנות בזרוע „מוחלים לו כל עונותיו“, כי מסתמא לוקח לו ולון תחת כבוד כידוע שיסובב עי"ז ריב וקטטה בעיר, ובסיבת הבזיון שלו מוחלים לו עונותיו.

מ"ה: הגאון הגדול ר' צבי אויערבאך זצ"ל מחבר ס' דברי התורה אב"ד דקונין, כאשר חלה את חליו אשר מת בה, קראו אליו את הרופא לבקרהו וידרוש ממנו להראות לו את לשונו. וישאל הגאון את העומדים לפניו לאמור: מה אמר

הרופא? ויאמרו: הרופא אמר כלשון רבינו אינה נקיה. ויאנח הגאון אנחה גדולה ויאמר: מי זה האיש אשר יוכל לומר, יש לו לשון נקיה?

פ"ג: הרב המופלג מהו"ה זאב יהודה ראבע מקונין אמר על דרך צחות על המקרא „העשירי יהיה קדש” (בחקתי) כי דרך הבהמות הנכנסין להתעשר יוצאים דרך פתח קטן אחת אחת, וכשמגיע לעשירי היה מכה אותה בשבט לסימן, כן עם בני ישראל בהמתם גוי קדוש יעברו תחת השבט, שבט הרשע של האומות שחובטין אותו תמיד, והי האומר, יען היתי קדוש, כמו שאמרו חז"ל באגדה על המקרא: נתנו את נבלת עבדיך, בשר חסידיך וכו' אעפ"י שהיו כושעי ישראל, כיון שנהרגו בידי האויבים נקראים עבדיך וחסידיך (עיין רש"י שם).

ר' יהודה לייב ליכטענשטיין

א מלמד אין קאנין, א ווונדערבארער העברער, האָט אָנגעשריבן פיל שירים, געקענט גרינטלעך די גאַנצע אַלטע און מאַדערנע העברעישע ליטעראַטער. און בפרט די פון דער השכלה־תקופה ער איז געקומען קיין לאַנדאָן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און געשטאַרבן אין עלטער פון 82 יאָר.

חיים וואַסערצוג

געבוירן אין קאָנין אין יאָר 1822. אַלס קינד האָט ער געהאַט אַ ווונדער־באַרע שטימע און אויסגעוויילט געוואָרן אַלס חזן אין קאָנין, שפעטער געוויינט אין לאַנדאָן. נאָכדעם, געווען חזן און פרעדיקער אין דער דאָרטיקער דאָלסטאָן־שיל. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אין 1913 אַ בראַשור אין דער ענגלישער שפראַך „פאַר וואָס בין איך אַן אַרטאָדאָקס?”

ר' מנהלע אַזעראָוויטש

(דער קוואַלער מלמד)

מיין ערשטער חדר

ווער קאן אייך באַשרייבן יידישע קינדערלעך? וווּ זענט איר אַלע פאַרשווינדן?

אַלס אַ 5 יאָריק יינגל האָט מען מיך געשיקט אין חדר. פון דער ווייטער פאַרשטאַט אין שטאַט אַריין, בערך אַ 2 קילאָמעטער בין איך געלאָפֿן צוויי מאל אַ טאָג און דאָרט מיט נאָך יינגעלעך געלערנט די ערשטע אותיות און זיי מחבר געווען אין ווערטער. שפעטער דאווענען אין סידרל, טיילווייז נישט פאַרשטאַנען דעם אינהאַלט. שפעטער שוין געלערנט חומש. זומער האָט מיך



דער מלמד ר' מנהלע אַזעראָוויטש „דער קוואַלער“

מער אינטערעסירט וואָס עס טוט זיך אין דרויסן אינם הויף און אויף די לאַנקעס; די זויערע אויבסן אין די שכנידיקע גערטנער. נישט איינמאל האָבן די אַריינגעריסענע הויזן ביי די שטעכעדיקע דראָטן גורם געווען אומאַנגענעמע קאַנסעקווענצן.

נאָך סוכות האָבן מיר ווידער געהאַלפֿן דעם רבין אַראָפּטראָגן טאַרף פון די וועגענער, ווי אויך קאַרטאָפֿל פאַרן ווינטער. איך האָב שטענדיק געהאַט אַ גוט אויג ביים רבין, וועלכער איז אַגב געווען מיין זיידע — רב מנהלע „דער קוואַלער מלמד“.

ל"ג בעומר האבן מיר נישט געלערנט. דער רבי איז מיט די תלמידים געגאנגען שפאצירן אין פארק אריין וואס איז געווען נישט ווייט פון חדר. דער פארק האט געהאט א ספעציעלן רייך, די סאנסעס האבן אזוי געשמעקט, דאָרט האבן מיר אין וועלדל געבריקעוועט און געשפרונגען. יעדער תלמיד האט אין אַ זעקל מיטגענומען צוויי גריסקע פלעצלעך מיט פוטער, אַ האָרט איי און אַ פלאַש טיי.

אין דעם רבינס אויגן האָסטו געקאָנט לייענען זיין זאָרג, אַז קיין יינגל זאָל אים חלילה נישט אַוועקקומען, און אויך אַז שקצים זאָלן אונדז נישט טשעפען. אין ווינטערדיקע קורצע טעג איז אַ לאַמטערל, צוגעקנעפלט צום רעקל, אינעווייניק אַ ברענענדיק ליכטל, געווען דער איינציקער באַגלייטער, וואָס האָט שוואַך באַלויכטן דעם וועג אויף צוריק אין אַוונט. ווען מען האָט געדאַרפט אַדורכגיין די צוויי לאַנגע בריקן, האבן די אַלע פינצטערע און שלעכטע רוחות געשטאַטעוועט, געבלאָזן און געוואָלט אַראָפּשלעפּן פון דער בריק. מיט אַלע כוחות, אַן אַטעם איז מען אַדורכגעלאָפּן די בריק, צוליב וואָס דאָס ליכטל האָט זיך פאַרלאָשן.

דערנאָך איז מען, אין דער פינצטער, אָנגעקומען אַהיים, מיט געפרוירענע נאָז און פינגער. ווען מ'האַט שפּעטער די נאַפּט־לעמפּ אין די גאַסן פאַר־וועקסלט אויף עלעקטרישע, איז שוין געווען אָנגענומען. דעמאָלט איז דער ווינטער געוואָרן אַ כאַרגעניגן. ביז צו דער היים זענען אַלע רינשטאַקן געוועזן פאַרפרוירן, ממש אייז, און מען האָט זיך געקאָנט גליטשן, ווי לאַנג די שיך האבן אויסגעהאַלטן.

אויך דאָס שליטן זיך אויף קליינע שליטנס, מיט אַ שטעקן פאַרענדיקט מיט אַ טשוואַק צום סוף, האבן מיר, האַלטנדיק צווישן די פיס געשטיפּט אויפן אייז און דאָס שליטנדל איז געלאָפּן פאַרויס.

גאַנץ אַנדערש איז שוין געווען זומער. דער שמעקנדיקער בעז — דער שענסטער בעז איז געווען אין סטאַרע־מאַסטאָ, ווילקוואָ און בוזשעזשאָ. די סעדער בליען און זאָגן אָן אַ גוט גערעטעניש. כמעט יעדן טאָג, פלעגן מיר קינדער, זיך אַריינגנענען אין די סעדער, זען ווי ס'האַלט מיט די פרוכטן. ווען ס'איז געווען אַפילו אַ ביסל האָרט, האָט מען אויך נישט מדקדק געווען...

אַ באַזונדער פאַרגעניגן איז זומער־צייט געווען דאָס ליגן גאַנצע טעג אויף דער יידישער בלאַנע און שפּילן באַרוועס פוסבאָל מיט אַ באַלעם, געמאַכט פון קריקעס אָדער שמאַטעס. אויף די יידישע בלאַנע זענען פאַרגעקומען די איבונגען פון „מכבי“, שפּעטער „שמשון“. ווידער אויף דער פוילישער בלאַנע — פוילישע גרופן: „וואַרטאָ“, און שפּעטער דער „18 פ.פ.“ (מיליטערישע מאַנ־שאַפּט).

נישט וועלנדיק. אדורכגיין נעבן דער קיר, ווייל ביים ארויסגיין פון דער תפילה האבן די שקצים אראפגעריסן די היטעלעך ביי יידישע יינגלעך, האבן מיר פארקירצט דעם וועג אויף העלפט, גייענדיק דורך די בלאנע.

פרייטיק נאכמיטיק פלעגן די יינגלעך אהיימטראגן אויף די קעפ די פאנען מיט קיכענס פון קאליסקים בעקעריי און דאביי געציפט די גרעבערע ברעזעלעך. מיט א לאנגער גרויער בארד, אויפן קאפ א גרויס קאפל; זומער אין בלויון העמד, איבערגעצויגן מיט א גרויסן טלית־קטן. ער האט קיינמאל נישט געשלאגן די קינדער, געהאט אן אויסערגעוויינלעך געדולד, און צענדליקער מאל איבער־געחזרט דאס זעלבע ווארט. ביז דער תלמיד האט עס ריכטיק ארויסגעזאגט. בלויז געשטופט מיט דער לינקער האנט אין פלייצע, פירנדיק מיט דער רעכטער דאס טייט־העלצל אויפן ספר: „זאג אויס“... „צוזאמען“. ווער עס האט ריכטיק געזאגט דעם פסוק, האט געקאנט ארויסגיין אין הויף זיך שפילן. דאס באליבסטע שפיל איז געווען „אויפהייבעלעכץ“.

דא האב איך זיך געלערנט, אלף־בית, צוזאמענשטעלן די ערשטע ווערטער, און אויך איבערגעגאנגען צו חומש און רש"י. ביים לערנען חומש האב איך זיך עפעס נייעס דערוואסט און געפילט, אז דאס בין איך א טייל פון דעם פאלק וואס האט געהאט א גרויסע געשיכטע. אבער אממייסטן בין איך געווארן גערירט ווען מיר זענען אנגעקומען צו רחל'ס טויט. פלוצלינג האט דער רבי געביטן זיין מאנאטאנע שטימע און איבערגעגאנגען צו א נייעם נגון, וואס איך קען ביז היינט נישט פארגעסן. ווען יעקב איז אנגעקומען קיין פדן ערם איז פלוצלינג ביי אים געשטארבן זיין ווייב רחל. ער האט זי איבערגעפירט פון בית־לחם קיין אפרת און דארט אויסגעבויט א קבר אויפן הויפט־וועג, וואס שטייט ביז היינט. פון דארט ווארט די מאמע רחל אויף די קינדער בני ישראל, עס זאל זיי נישט געשען קיין שלעכטס...

אין מיין פאנטאזיע האב איך מיר שוין פארגעשטעלט דאס קבר רחל, וואס איך האב שפעטערע יארן געזען אויף א בילדל. זעען דאס אליין איז פאר מיר געווען א ציל אין לעבן. איך האב פארשטאנען, אז איך מוז זיין אין ארץ־ישראל. מיין זידע האט זיכער נישט געוואסט, אז ער האט מיר אין דעם מאמענט געמאכט פאר א ציוניסט. דאס האט מיר קיין רו נישט געגעבן, איך האב געצייכנט דאס „קבר רחל“ אין פארשידענע וואריאנטן. ווען איך בין שוין געוועזן א דערוואקסענער בחור, האב איך קיינמאל נישט פארגעסן דעם מאטיוו און דעם שטילן ניגון, וועלכן איך האב אין מיר איינגעזאפט. לערנענדיק חומש ביי מיין זיידן ר' מנה'לה.

ווען איך בין אין 1934 יאר עולה געווען קיין א"י, איז מיין ערשטער

באזוך־אויספלוג געווען צום קבר רחל, צו וועלכן מ'האט נאך דעמאלט געקאנט צוקומען.

זיין אייניקל משה הערש.

ר' חיים קרייצער — דאָס קליינע רבילע

דער ערשטער וועג פון קליינעם 4—5 יעריקן יינגעלע איז געוועזן צום קליינעם רביכע. דאָ האָט ער געלערנט אַלף־בית. מיט מיידלעך האָט געלערנט די רביצין.

ביי איין טישל איז געזעסן דער רבי און (געקנעלט) געלערנט מיט עטלעכע קינדער דעם „אלף־בית“ און נאך אַ האַלבער שעה איז געקומען די רייע אויף אַ צווייטע גרופע, און די ערשטע האָט זיך שוין געשפּילט אויף דער גאַס (אין זומער) אָדער אין אַ ווינקעלע (אין ווינטער). ביים צווייטן טישל האָט די רביצין געלערנט מיט מיידלעך אלף־בית.

רבי חיים קרייצער, אַ נידעריקער, אַ דאַרער מיט אַ קליין בערדל, זויבער אנגעטאָן אין אַ לאַנגן מאַנטל און שוין מיט האַלצערנע זיילן. ער איז קיין מאָל נישט געגאנגען לאַנגזאַם, נאר געלאָפֿן, ווען ער האָט פאַרהערט דאָס יינגעלע. האָט ער געציטערט פון אויפּרעגונג, ווען דאָס קינד האָט נישט גענוג גוט אָדער שנעל געלייענט דעם אַלף־בית. פלעגט ער שרייען: „העכער, דער רבי הערט נישט!“

ציטערנדיק פון אויפּרעגונג פלעגט ער ביים דאָס טייטשעלצל און ציען ביים אויער אָדער אויפהייבן ביים גאַמבעלע.

די לעצטע יאָרן פלעגט ער, אַלץ צוגאָב צו דער פרנסה, האָבן אַ שטיקל בופעט פאַר די קינדער און האָט אויך געפרוווט שערן די קינדער. אַזוי האָט ער געלערנט קינדערלעך, און קינדער פון זיינע תלמידים, אין משך פון אַריבער 30 יאָר, ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ר' ישראל ברוקם, דער „דאָברער“ מלמד

נאָכן אָפלערנען אַ זמן אָדער צוויי זמנים ביים קליינעם רבילה, קענענדיק שוין לייענען עברי פון סידור, פלעגט מען איבערפירן דאָס יינגל צו אַ דרדקי־מלמד, אַ גאָר אנדערער טיפּ אין קעגנזאץ צום קליינעם רבילע, איז געווען דער „דאָברער מלמד“.

אַ הויכער, מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד, אַ רויקער, קיין מאָל נישט געשלאָגן די תלמידים, (אפשר צוליבן הויכן עלטער). ביי אים האָט מען געלערנט

חומש, א טוץ קינדערלעך אַרום אַ לאַנגן טיש און צוזאַמען מיט אַ ניגון, חזן די פרשה פון דער וואך.

איז אויפגעשטאַנען יעדן טאָג באשמוּרת הבוקר און אַרומגעגאַנגען צו-זאַמען מיט ר' עובד פּעסטענבערג זאַמלען געלט פאַר נויטבאַדערפטיקע.

ר' חיים שטיינערט „חיימכיע לערער“

דעם נאָמען „לערער“ האָט זיך ר' חיים דערוואַרבן, לערנענדיק מיט קינדער און דערוואַקסענע לייענען און שרייבן יידיש, פויליש און דייטש. דער הויפט-ציל פון די עלטערן איז געווען, אַז זייער קינד זאָל קענען שרייבן אַ בריוו, וואָס מען האָט געלערנט פון די „בריוונשטעלערס“, דאָרט זענען געווען פאַרטיקע מוסטערן, אָנהייבנדיק פון אַ חתן צו זיין כלה, געשעפטס-בריוו א. ד. גל. — אַלץ אין מליצה-שפּראַך, ר' חיים האָט אויך געלערנט מיט קינדער אַלף-בית אין עברי.

זיין אַרט לערנען איז געווען מער פון אַ לערער, ווי אַ מלמד, ווען איך האָב ביי אים געלערנט אין 1910 איז ער שוין געווען אַן אַלטער מאַן. געלערנט רויק, אָן אַ „קאַנטשיק“ — מעשה לערער.

רב אליהו בעאטוים

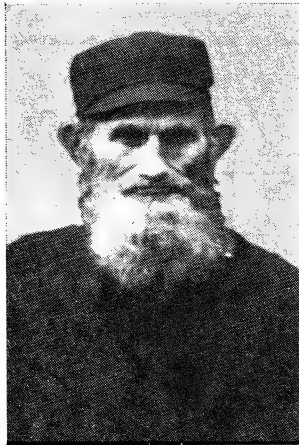
נאָכן לערנען אַ צוויי-דריי „זמנים“ (א „זמן“ — אַ האַלב יאָר) פון פסח ביז סוכות, און פון סוכות ביז פסח — ביים דרדקי-מלמד חומש, בין איך איבערגעגאַנגען לערנען צום רבי אליהו בעאטוים. אַ מאָן אין די פערציקער יאָרן. אַ הויכער מיט אַ שיינער, שוואַרצער באָרד, אַדורכגעפלאַכטן מיט גרויע האָר. אַ באַהערשטער, נישט לייכט זיך געלאָזט אַרויספירן פון גלייכגעוויכט. אין אַ גרויסן ליכטיקן צימער, אַרום אַ לאַנגן טיש, אָן שום אַנדער מעבל, זענען מיר געזעסן צוויי טיץ יינגלעך און געלערנט חומש און תנ"ך. דער אופן פון לערנען — אַ מער מאַדערנער. פאַרן אָנהייב די פרשת „השבוע“ האָט ער געווינדמעט זונטיק אַ האַלבן טאָג, כדי צו דערקלערן איר אינהאַלט. ספּעציעל — ווען עס איז געווען די פרשה „וישב“ — ווען די ברידער פאַרקויפן יוספן, אַדער די פרשה „ויחי“ — ווען יעקב דערציילט יוספן ווי אַזוי די מאַמע רחל איז געשטאָרבן.

מיר, די 9—10 יעריקע קינדער, זענען געזעסן ווי צוגעשמידט צום אַרט. קיין באַוועג מיט קיין גליד, און געשלינגען יעדעס וואָרט. מיט וואָס פאַר אַ ברען האָט ער, לערנענדיק מיט אונדז, קאַמענטירט דעם זין פון יעדער געשעעניש.

ר' בנימין ריטשקע

(דער „געלער“ ריטשקע)

אויך אונדזער שטעטל, וואָס איז באַקאַנט געווען מיט אירע פאַרגעשריטענע יידן און אינטעליגענטער יוגנט, האָבן אויך די מלמדים געהאַט אַ גרויסע השפּעה. דער גרעסטער טייל פון יידישע קינדער האָבן זייער ערשטע קינדהייט פאַרבראַכט אין חדרים. ביי אַ גרויסן טייל פון דער קאַנינער יוגנט איז דער חדר, און שפּעטער — די ישיבה, געווען דאָס איינציקע אָרט פאַר זייער ערשטער גייסטיקער אַנטוויקלונג. איינער פון די אינטערעסאַנטע טיפן מלמדים אין קאַנין איז געווען ר' בנימין



ר' בנימין ריטשקע

ריטשקע ז"ל. ר' בנימין איז געבוירן אין קאַלאַ (קויל) אין יאָר 1869, אין דער יוגנט געלערנט אין גאַלינער בית-המדרש און דאָרט חתונה געהאַט מיט ר' וואָלף שוחטס (פּראָסט) טאָכטער. אין יאָר 1905 האָט ער מיט זיין משפּחה זיך איבער-געצויגן קיין קאַנין און צוזאַמען מיט זיין ברודער ר' דוד ריטשקע ז"ל און נאָך שותפים, עקספּאָרטירט פוטער און אייער קיין אויסלאַנד.

ווי ס'ווייזט אויס, האָט ער קיין גרויסע פעיקייטן אין מסחר נישט געהאַט און געמוזט פאַרלאָזן דעם שותפות. עס איז כדאי צו דערציילן אַן אינטערעסאַנטן עפיזאָד, וואָס האָט גורם געווען צו זיין פאַרלאָזן דעם מסחר. — ר' בנימין איז אַ מאָל געשיקט געוואָרן געשעפטלעך קיין פּוילן, כדי צו טרעפן זיך דאָרט מיט

דייטשע געשעפטס־לייט. צוליב דעם האָט ער געמוזט זיך אַנטאָן אַ קורצן אַנצוג מיט אַ קאָפּעליוש (אַנשטאָט זיין יידישן לאַנגן אַנצוג מיט דעם יידישן היטל) ווי אויך אַ ביסל אָפּקירצן זיין באָרד. ווי ער אַליין האָט שפּעטער דערציילט, אַז גייענדיק אויף דער הויפּט־גאַס אין פּוילן, האָט ער צופּעליק אַריינגעקוקט אין אַ שפּיגל און זיך אַליין נישט דערקענט און געפרעגט זיך מיט פּחד: „בין איך יאָ בנימין ריטשקע, אָדער בין איך נישט בנימין ריטשקע? איך זע דאָך אויס ווי אַ גוי. און ווען ער איז אַהיימגעקומען, האָט ער דערקלערט פאַר זיינע שותפים, אַז ער פאַרלאָזט דאָס געשעפט.

היות ר' בנימין איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם, האָט ער זיך (אין יאָר 1910) גענומען צו מלמדות.

איך וועל זיך באַמיען צו באַשרייבן מיין רבי בנימין ריטשקע ז"ל און זיין חדר, אַזוי ווי איך האָב דאָס געזען אין די יאָרן 1920-21. גערופן האָט מען אים דער „גמרא־מלמד“, זיינע תלמידים זענען געווען אין עלטער פון 10 ביז 14 יאָר און געקומען פון חסידישע און מתנגדישע היימען. אַליין איז ער געווען אַ קלייט־נינקער און דאָרינקער ייד מיט אַ געלער באָרד, דורכגעשפּריצט מיט גרויע האָר. זיין בלאָס פנים איז באַזעצט געווען מיט צוויי בלויע, גוט־בליקנדיקע אויגן. דער קליינער קערפּער פון ר' בנימין איז געשטאַנען אויף צוויי שוואַכע פיס, און דאָס האָט אים גורם געווען, אַז ער האָט זיך געוואַקלט ביים גיין, און פיל קריסטן האָבן געמיינט אַז ס'גייט אַ שיכור און האָבן נישט פאַרשטאַנען ווי קאָן דאָס זיין, אַז אַן עלטערער ייד מיט אַ באָרד גייט אַרום אַ שיכורער אין גאַס.

ר' בנימין איז געווען אַ ייד אַ רגון, אָבער נאָר אויף איין מינוט, ווייל באַלד האָט גובר געווען זיין גוט־האַרציקייט, און באַלד האָט זיך באַוווּן אַ שמיכל אויף זיין פנים.

אַלע זיינע תלמידים האָבן אים ליב געהאַט און געערט פאַר זיין גוט־האַרציקייט און פּקחות. ער האָט כמעט נישט געשלאָגן זיינע תלמידים, נאָר געשטראָפט זיי מיט מוסר זאָגן. איך געדענק אַ פּאַל ווען איינער פון זיינע תלמידים האָט אים געפּערגט, פאַר וואָס שרייט דער רבי אויף אים, ס'זענען פאַראַן תלמידים וואָס פאַרשטייען גאַרנישט דעם שיעור און דער רבי שרייט נישט אויף זיי. אויף דעם האָט ער געענטפּערט, אַז די תלמידים וואָס האָבן פאַרשטאַפּטע קעפּ, איז אַ שאַד דאָס שרייען, ווייל ס'וועט סייווי נישט העלפּן, „דיך האָב איך ליב און איך וויל, אַז דו זאָלסט אויסוואַקסן אַ בן־תורה“.

געלערנט האָבן מיר מסכתא נזיקין, און יעדע ענדע וואָך די פרשת השבוע. אַ טייל פון די תלמידים האָבן אויפן פאַרלאַנג פון זייערע עלטערן אויך געלערנט עטלעכע מאָל אין דער וואָך העברעאיש און פויליש ביי אַ לערער (שמשון ריטשקע), וואָס האָט באַזוכט דעם חדר.

ווי אלע קינדער, האָבן אויך מיר געמוזט אויסלאָדענען אונדזער ענערגיע און זיך געוואָלט אַ ביסל שפּילן. אַזוי ווי מיר האָבן געלערנט ביי אַ לאַנגן טיש — באַזעצט פון ביידע זייטן פול מיט תלמידים און דער רבי פון אויבן-אָן — האָבן מיר אויסגענוצט דעם ענדע פון טיש פאַר פאַרשידענע שפּילערייען. מיר האָבן געהאַט צוויי סעזאָנען פאַר שפּילעריי: איינער חמשה-עשר-בשבת, ווען מיר האָבן באַקומען לכבוד דעם יום־טוב פאַרשידענע ארץ־ישׂראל פרוכטן, און צווישן זיי אויך באַקסער. די האַרטע קערעלעך פון דעם באַקסער האָבן מיר געזאַמלט און אויפן עק טיש, ווייט פון רבינס בליק, אויסגעשניטן גריבלעך און בעתן לערנען געשפּילט מיט די קערעלעך אין גריבל. ווען מיר האָבן געפּילט, אַז דער רבי קוקט. האָבן מיר פאַרשטעלט דאָס גריבל מיט דער גמרא. דער צווייטער סעזאָן איז געווען חנוכה, אַ ביסל האָט אונדז דער רבי דערלויבט שפּילן אין „טרענדל“ (דריידל), ווי אויך אין קוויטלעך (קווענץ) אָבער דאָס איז געווען פאַר אונדז ווייניק און באַשלאָסן מער שפּילן קוויטלעך אין מיטן לערנען. מיר האָבן געמאַכט יד־אחת מיט דעם רבינס זון, אברהם, וואָס איז געווען אַ פיפּיקער בחור. ער פלעגט געשיקט אונטערגיין אונטערן טיש, אַז דער רבי זאָל נישט זען. זיין אַרבעט איז געווען מישן און טיילן די קוויטלעך און איבערגעבן דאָס געלט דעם, וואָס האָט געווינען. פאַרשטענדלעך, אַז דאָס האָט געקאָסט לא יחרץ־געלט. („שוידער“ געלט). דאָס איז פאַרגעקומען יעדן נאַכמיטאָג, ווינטער צייט, און דער רבי האָט נישט געמערקט. איינמאָל האָט אברהם'ל פאַרלאַנגט אַ העכערונג פון געהאַלט, און מיר האָבן נישט מסכים געווען, האָט דער מזיק אַלץ דערציילט זיין פאַטער. איר קאַנט זיך פאַרשטעלן אונדזער סוף, ס'איז געווען חושך, מיר האָבן באַקומען אַ ביסל קלעפּ מיט דעם קאַנטשיק, אַ ביסל מער געשרייען און פיל, פיל מוסר פון אונדזער רבין. דערמיט האָט זיך געענדיקט דער פרק פון שפּילן קוויטלעך.

כדאי צו דערמאָנען נאָך אַן עפיזאָד, וואָס וועט גוט כאַראַקטעריזירן אונדזער רבי ריטשקע. לכבוד חנוכה האָבן מיר תלמידים באַשלאָסן מהנה זיין אונדזער רבין מיט אַ מתנה. צו דעם צוועק האָבן מיר צוזאַמענגענומען פון אלע תלמידים עטלעכע צענדליקער גראַשנס, איין תלמיד האָט נישט געוואָלט, אָדער נישט געקאַנט, געבן די קליינע סומע געלט. איך געדענק נישט וואָס מיר האָבן געקויפט דעם רבין, אָבער איך געדענק, אַז ביי דעם בייגעלייגטן בריוו האָבן זיך אונטער־געשריבן אלע תלמידים, אויסער דעם איינעם, וואָס האָט נישט געגעבן די עטלעכע גראַשנס. דער רבי האָט אונדז אַלע האַרציק געדאַנקט און שפעטער געמוסרט די אַרגאַניזאַטאָרן פון דער אַקציע פאַר אונדזער נישט שיינער האַנדלונג, צוליב נישט אַריינשרייבן די נעמען פון אלע תלמידים.

ר' בנימין האָט געהאַט טאַלאַנט פאַר שניצלעריי און פלעגט אין די ווינטער־אָונטן אויסשניצן מיט זיין קליין מעסערל פאַרשידענע זאַכן פון האַלץ: הענט

(יד) צו ספרי־תורהס, „טרענדלעך“ צו חנוכה און פארשידענע מאַדעלן פון המן־קלאַפּרס אויף פורים, וואָס ער האָט אַוועקגעשענקט זיינע בעסערע תלמידים אין לערנען. איך געדענק, אַז איך האָב אַמאָל באַקומען אַ גרויסן צוויי־שטאַקיקן המן־קלאַפּער מיט 12 האַמערס, וואָס האָט געמאַכט אַזאַ רעש, אַז מען האָט מיך אַרויסגעטריבן פון דער חברה אין מיטן לייענען די מגילה.

זיין תלמיד: יחזקאל ר.

מיינע חדר-יאָרן ביים לערער עוזר צאַרנדאָרף

א מענטש, וועמענס אָנהייב פון פאַמיליע-נאָמען איז פאַר אים צוגעפאַסט כּשמו כּן הוא. ער איז געווען אַן אויפגערעגטער, אַבער אַ פינקטלעכער ביים לערנען. אויפגערעגט זיך ביים נישט ריכטיק אַרויסזאָגן דאָס העברעאישע וואָרט, ווי אויך דייטש. דאָס זענען געווען צוויי שפּראַכן, וואָס אין די יאָרן 1908-10 איז עס געווען אַ זעלטנהייט. איבערהויפט העברעיש האָט ער אונדז אַריינגעהאַמערט מיט אַ כּוונה. אָפטמאָל האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז דאָס איז זיינס אַ לעבנס-אויפגאַבע. אונדז איבערצוגעבן דאָס, וואָס ער אַליין האָט געלערנט. קיין יידיש וואָרט האָבן מיר ביים העברעיש לערנען נישט געטאַרט



דער לערער צאַרנדאָרף

אויסרעדן. ער האָט מיט אונדז געלערנט עברית בעברית. ער האָט געהאַט זיין דערקלערונג: „בעסער דאָס יידישע פאַרהעברעישן, איידער דאָס העברעישע פאַריידישן“. אַדאָנק זיין איבערגעגעבנקייט, אונדז צו לערנען און איבערגעבן דאָס וואָס ער קען. (ער איז נישט געווען אַ מלמד מיט אַ קאַנטשיק. איך דערמאָן זיך נישט, אַז ער זאָל האָבן ווען עס איז געשלאָגן אַ תּלמיד). אַלע די, וואָס זענען עולה געווען, קאַנען אים אָפּגעבן אַ שבת, אַז דאָס וואָס מיר האָבן ביי אים געלערנט, איז געבליבן. דער חלום זיינער האָט זיך פאַרווירקלעכט, אַז

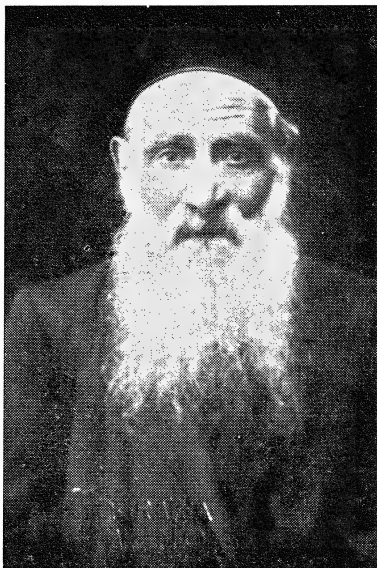
דאָס וואָס מיר האָבן ביי אים געלערנט, האָבן מיר באַלד אויסגענוצט. קומענדיק אין לאַנד אַריין. זיין סיסטעם לערנען איז געווען אַנדערש ווי אין אַנדערע חדרים וווּ מען האָט „געקנעלט“. ביי אים האָט מען געלערנט. און געלערנט האָבן נאָר קינדער, וועמענס עלטערן האָבן דעמאלט, טראָץ די טאַג־טעגלעכע זאָרגן, געהאַט אַ נאַציאָנאַל געפיל. ביי אים איז געווען איינגעפירט געבן מתנות תלמידים, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט ביים לערנען. (אַממיינסטן זענען עס געווען העברעישע ביכלעך). דאָס חדר האָט זיך געפונען אין הויז איבער דער חברה תהילים. אַ ליכטיק און גרויס צימער, אַ לאַנגער טיש. פון ביידע זייטן בענק. ביי דער מזרח־וואַנט איז געשטאַנען אַן אַר־ן־קודש. יעדן אינדערפרי האָט מען דאָרט געדאַוונט, ווי אויך מאַנטיק און דאָנערשטיק געלייענט פון דער ספר־תורה.

ער איז געווען אַ נידעריקער, אַ דאַרער, אָבער אַזוי ווי קוועק־זילבער. נישט געקאַנט איינשטיין אויפן אָרט. שאַרפע אויגן האָבן געשפיזט אונדז תלמידים, מיר האָבן געמיינט, אַז ער ווייסט וואָס מיר האָבן אין זינען. בעת ער האָט עפעס דערקלערט, האָט אויסגעזען ווי זיין בערדל האָט באַשטעטיקט דאָס געזאָגטע. ווען אַ תלמיד האָט עפעס נישט פאַרשטאַנען, איז ער נישט בייז געוואָרן, נאָר ער האָט אויסגעזען ווי עס טוט אים וויי און ער האָט נאָך אַ מאָל איבערגעזאָגט. ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן ריין „דייטשמעריש“, ווי מען האָט עס דעמאלט גערופן.

זאָל זיין נאָמען זיין געבענטשט און בלייבן אין געדענקעניש ביי די אַלע וואָס האָבן אים געקענט און ביי אים געלערנט.

כתריאל שטיין און זיינע פרטים וועגן אלט קאנין

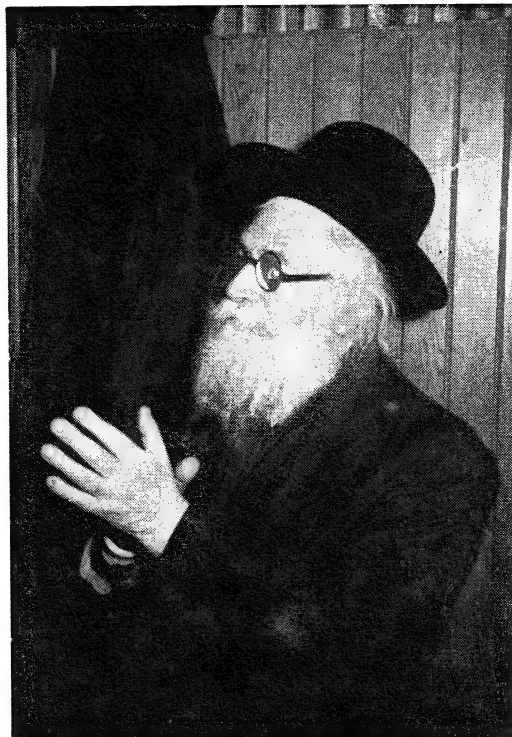
געבוירן אין קאנין אין יאר 1874. זיין פאטער, ר' יצחק לייב שטיין, האט איבערגענומען דאס מלמדות נאך זיין זיידן (אויך א קאנינער). יצחק לייב איז געווען א גרויסער גמרא-מלמד. האט געלערנט מיט די גרויסע בחורים, פון אים זענען די תלמידים שוין איבערגעגאנגען צום רב אין דער ישיבה. ער האט פארקויפט וויין און מעד אויף קידוש, און מען האט אים דעריבער גערופן דער „מעד-מאכער“.



ר' יצחק לייב שטיין, „דער מעד מאכער“

ר' כתריאל אליין האט אלס יונגער בחור פארבראכט אין ענגלאנד. נאכן צוריקקערן זיך האט ער געוווינט אין קאליש. אנגעהויבן סירן דאס מלמדות אין קאנין אין יאר 1915. זיינע ערשטע תלמידים זענען געווען: יצחק דזשאלאשינסקי, מאיר פארדאנסקי און אלימלך ביקאווסקי — אלע היינט אין ישראל. ער האט געהערט צו די גרעסטע מלמדים, האט א שם-טוב אין פירט דאס למדנות בערך 10 יאר, שפעטער ווען עס גרינדעט זיך דער חדר „יסודי התורה“ וועמענס מנהל ס'איז ר' זלמן יאנקעלעוויטש ז"ל, ווערט ער דארט אן אנגע-שטעלטער. ער לערנט מיט דער גרעסטער קלאס בחורים גמרא. ער האט אויך אנגעשריבן א ספר, וואס איז ליידער אין כתב-יד פארברענט געווארן אין דער

שריפה אין קאליש. ביים קאלישער רב ר' יחזקאל ליפשיץ האט ער געהאט גרויס
אנזען. ער איז געווען א באשיידענער מענטש און דער עיקר איז ביי אים געווען
דאס לערנען, און נישט גערעכנט זיך מיט באקומען באצאלט.



ר' כתריאל שטיין

ר' כתריאל איז אנגעקומען אין ישראל אין יאר 1935—תרצ"ה אויף
א סערטיפיקאט פון זיין זון, א שוחט אין יסוד־המעלה (א קאלאניע אין צפון
ישראל). ער פלעגט דערציילן וועגן אלט־קאנין און מיר גיבן דא איבער זיינע
דעראינערונגען:

✱

„די שטאט האט אנגעהויבן וואקסן א שטיק שפעטער ווי קלעטשעוו און
פייווערן, וועלכע האבן נאך פריער געהאט א גרויסן יידישן ישוב, געהאט רבנים

נאך פאַר קאַנין. קאַנין האָט זיי אַבער שנעל איבערגעוואַקסן. קאַנין איז געווען אַ פאַרט־שטאַט. די וואַרטע (ד'וואַרט) איז געגאַנגען פון קאַנין גלייך קיין דייטשלאַנד. פון קאַנין ווייטער איז נישט געווען מעגלעך קיין שיפּפאַרקער. דאָס וואַסער איז געווען פלאַכער. קיין דאָמפּערס זענען טאַקע נישט געגאַנגען, אַבער מיט טראַטוועס האָט מען אַלץ געקאַנט ברענגען. פון אונדזער געגנט צו דער רוסישער זייט איז נישט געווען קיין באָן. גאַנץ קאלישער גובערניע, און אַפילו נאך ווייטער, האָט דעמאָלט נישט געהאַט קיין באָן. צו פאַרן מיט „אַקס" קיין וואַרשע איז געווען אַ מהלך־רב. די יידן האָבן געבראַכט אויסלענדישע סחורות קיין קאַנין דורך דער וואַרטע מיט באַרקעס. פון דייטשלאַנד האָט מען געבראַכט: קאווע, פּעפּער און אַנדערע קאַלאַניאַל־פּראָדוקטן. זאַלץ איז געווען אַן אַקציונע־אַרטיקל (אין קאַנין איז געווען אַ צאַל־אַמט) עס האָט געהייסן אַ „זשויב". דאָס גאַנצע זאַלץ איז צוגעוויזן געוואָרן דער הויפּט־צענטראַלע. פון קאליש ביי לאַדזש האָט מען געמוזט דאָ אַהער קומען און קויפן זאַלץ. די לאַגערן זענען געווען אין „סאַלני מאַגאַזין", וואָס האָט זיך געפונען אויף דער קאלישער גאַס (שפּעטער געוואָרן די קאַשאַרן פאַרן רוסישן מיליטער). דורך דעם האָבן זיך דאָ געשאַפן גרויסע הורט־לאַגערן פון כל מיני סחורות, וואָס מ'האַט אַהער געבראַכט פון דייטשלאַנד, באַזונדערס איין און שטאַל. אַ גרויס געשעפט פון איין־סחורות האָט געהאַט פלאַטאַו. עס האָבן זיך אַהערגעצויגן יידן פון דייטשלאַנד און דאָ געמאַכט אַ גרויסע שטאַט. אויך יידן פון אַרומיקע שטעטלעך האָבן זיך דאָ באַזעצט און געפונען זייער פרנסה, אַזוי אַרום איז די שטאַט געוואַקסן און געוואַקסן. עס שאַפן זיך בענק, עס איז געוואָרן אַ מסחר־שטאַט.

די הויפּט־עסיריין פון דעמאָלט זענען געווען די פאַמיליעס: קאַטעק, קלאַצעס, זאַנדערס, יואל און גראַס — אַלע זייער בעלי־בתישע יידן, אַרענטלעכע מענטשן. ר' זאליש זאָנדער איז איבערהויפּט געווען אַ גרויסער בעל־צדקה און פילאַנטראָפּ. ר' משולם אורבאַך איז געווען אויך באַקאַנט אַלס נדבן און גרויסער תלמיד חכם, ער איז נישט געווען קיין קאַנינער, אַבער די לעצטע יאָרן געלעבט אין קאַנין געווען אַ געשוועסטערקינד פונעם רב ר' צבי אורבאַך, אַ זון פון רבי איציק אורבאַך, און אַן אייניקל פון לענטשיצער. ער איז געווען אַן עושר, אַבער געוואָס ווי זיך צו פירן.

אַ דיין מיט פענסיע איז געווען ר' פסח. זיין איידעם איז געווען ר' שמשון פענדזל, אַ מנקה און מוהל.

געווען איז נאך אַ (האַנאַראַווער) דיין ר' וואַלף זלאַטשאַווער, אַ גרויסער למדן. ער האָט נישט גענומען קיין געלט. זיין איידעם איז געווען ר' שולם קראַטאַווסקי, דער פאַטער פון לייב און משה אברהם (פון דער לעצטער צייט). ר' הערש ראַטנבערג שטאַמט פון קאַנין און ווערט רב אין דאָבושינסק, ר'

הערש לענטשיצער איז געווען מורה הוראה אין קאנין. ר' ישראל לייב שערצדוקי (פון די אלעקסאנדערער חסידים) איז געווארן אין יאר 1920 דיין אין קאנין. דער פרעזעס פון דער קהילה איז דעמאלט ר' ענגעל, וועלכער שטאמט פון סטאווישין. דאזערס זענען געווען: מיכאל קלאץ, הערש קאטעק, לייזער קלאץ און אנדערע.

אין זיינע צייטן האט מען געענדיקט בויען דאס בית המדרש. אריינגעגאנגען דאווענען איז מען אין יאר תר"ן (1890) דער הויפט פונדאטאר איז געווען דער שוין אויבן דערמאנטער זאליש זאנדער. די פאמיליעס זאנדער און יאעל, ווי אויך וואלכאוויטש האבן געשאפן גמילות חסדים-קאסעס, ווי יידן האבן באקומען הלוואות און פראצענט, און א דאנק דעם נישט איין ייד געהאלפן „שטעלן זיך אויף די פיס“. עס האבן זיך אויך געשאפן קאסעס ביי פארשידענע חברות. שפעטער ווען עס באווייזן זיך שוין באנען און מ'קאן שוין פארן אין די גרעסערע שטעט מיט דער באן, פארלירט שוין די ווארטע איר גרויסן ווערט און וואס א מאל ווערט דא שווערער מיט פרנסה, אבער די שטאט קאנין בלייבט נישט פארענדערט אויך ווען פיל מענטשן פארלאזן זי.

קאנין האט שטענדיק געליטן פון פארפלייצונגען, ווי אויך פון גרויסע שריפות — ספעציעל אין די ענגע יידישע קווארטאלן. אין דער צייט פון ר' צבי אורבאך ברעכט אויס א שריפה אויף דער פיאסעטשנער גאס, דארט זענען געווען לאגערן מיט תבואה. עס האט געברענט זשעפאק (איילקערנער) מאגאזינען. דער זשעפאק גיט ארויס א גרויסע היץ און מ'האט עס נישט געקאנט פארלעשן. אויך די מעגלעכקייטן פון לעשן שריפות זענען געווען זייער פרימיטיווע. די גאנצע גאס קילינסקיעגא עק פיאסעטשנע איז אפגעברענט געווארן, שפעטער האט מען דארט אויפגעבויט די שול פון בעאטוסן. אויך די דירה פון שטאב-פאלקאווינק האט זיך דארט געפונען.

נאך א גרויסע שריפה איז געווען אקעגן דער שיל (בוזשניטשנא), דארט איז געשטאנען א גרויס הויז פון קלאץ, וואס איז אין גאנצן אפגעברענט גע-ווארן. אויך די ארומיקע הייזלעך זענען געווען א קרבן פון די פייער-פלאמען. דאס איז דאס געסל, ווי עס האט געווינט דער מלמד ר' לייבקע סופר. געווען נאך א גרויסע שריפה אין ספירט-מאנאפאל אויף דער קאלישער גאס, (דער בנין איז שפעטער פארוואנדלט געווארן אין א שפיטאל) און נאך יארן האט מען זיך געוויצלט „עס ברענט אין מאנאפאל“.

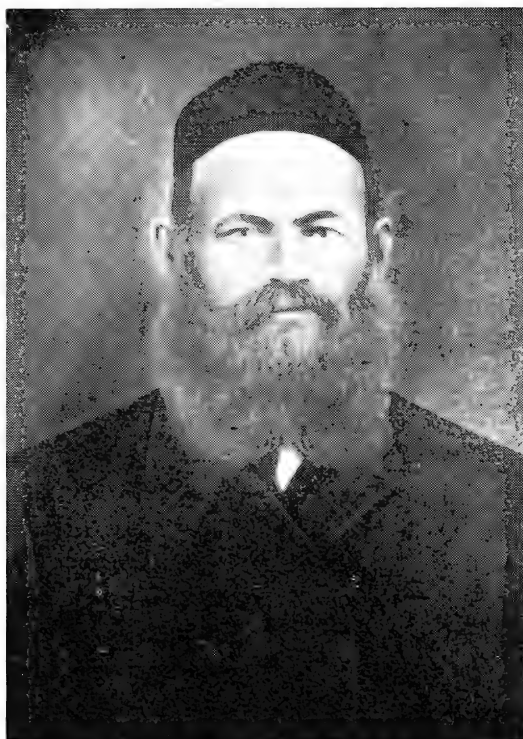
אין זיינע צייטן האט מען געהאט גרויס חשק צו פארן קיין ארץ-ישראל, עס זענען טאקע פארשידענע יידן עולה געווען פון קאנין און דער סביבה. ר' כתרילאל איז נפטר געווארן אין א הויכן עלטער פון 90 יאר אין א תל-אביבער מושב זקנים, ווי ער איז אפט באזוכט געווארן פון זיינע טרייע תלמידים.

ר' העריש שמערלאָווסקי

א ייד א דר־פנים, א גוטמוטיקער און צוגעלאָזענער. א געוועזענער סוחר, האָט ער זיך בלית־ברירה גענומען צו מלמדות, אָבער דאָס האָט אים נישט פאַרביטערט און נישט אויסגעלאָזט דעם כּעס צו די קינדער. געלערנט מיט גרעסערע יינגלעך חומש רש"י און תנ"ך.

א געוועזענער סאַלדאַט נאָך ביים „צאַר אַלעקסאַנדער דעם 3טן". האָט ער באַקומען אַ רענטע — ווי מען האָט דערציילט — אַן אויסצייכענונג אין דער מלחמה מיט די טערקן.

ווען ביים אָנהייב פון ערשטן וועלט־קריג האָט אים אַ רוסישער קאָזאַק



ר' צבי שמערלאָווסקי

פאַרטשעפעט און געוואַלט פון אים געלט, האָט ער אים געהייסן וואַרטן פאַר דער טיר, איז אַריין אין שטוב און אַרויסגעבראַכט זיין אויסצייכענונג. דער קאָזאַק האָט פאַר אים סאַלוטירט און שנעל אַוועק.

אין די הפסקות פלעגן די יינגלעך אַרויסגיין אין הויף, ווו עס האט זיך געפונען די סאַדע-וואַסער פאַבריק פון וואַלף גרין. די יינגלעך פלעגן דרייען די מאַשין (מאַניעזש) און דערפאַר פון גרינען באַקומען לימאָנאַד.

ר' אביגדור

געלערנט חומש און רש"י.

דודקע אַ גמרא-מלמד

ביי פראַכאווינק אין הויז אַ גמרא-מלמד אַ גרויסער כעסן

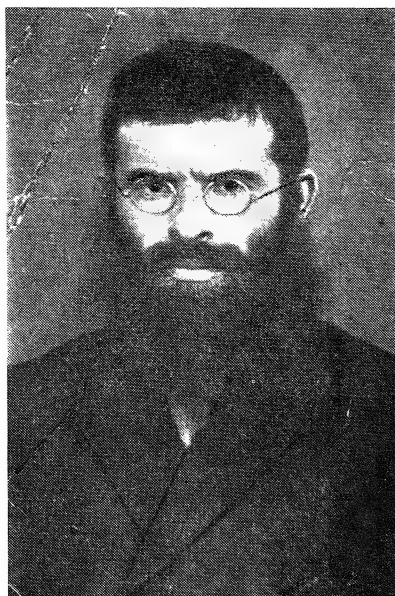
מנשה — דער לאַדזשער מלמד

כמעט יעדן מלמד האט מען גערופן לויט דער שטאַט, פון וואַנען ער איז געקומען.

אַ ייד אַ כעסן, אפשר צוליב דער שווערער פרנסה — קנעלן מיט קינדער — און די פרנסה — בצמצום.

ר' וואַליס „דער זשיכלינער“

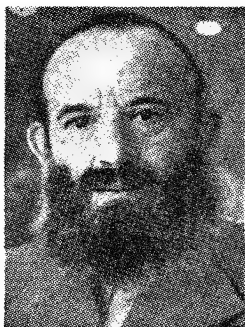
האט געלערנט מיט קינדער חומש, רש"י און גמרא.



ר' זלמן בן-יעקב (יאנקעלעוויטש)

ר' זלמן איז געקומען צו אונדז פון שערָאָדז, וווּ ער איז געווען אַן עסקן אויפן געביט פון תורה און דערציאונג. אַלס בחור פלעגט ער לערנען ביים גאון פון אַסטראָווצע. ער שאַפט אין קאַנין אַ חדר „יסודי־התורה“ און איז דאָרט דער מנהל, די שול שטייט אויף אַ הויכער שטופע אין לימודי תורה ווי אויך אין וועלטלעכע לימודים. דאָ באַווייזט ער זיך אַלס שטאַרקער אַרגאַניזאַטאָר און דער מוסד בלייבט. עס זענען עטלעכע כיתות (קלאַסן). די מלמדים זענען אין אים אַ שטאַרקן קאָנקורענט, זיי גיבן אויף זייערע פּריוואַטע חדרים און ווערן אָנגעשטעלטע מלמדים אינעם חדר „יסודי־התורה“.

די לערערס פאַר וועלטלעכע לימודים זענען יידן, ווי אויך קריסטן, ווייל אין דער צייט איז נישט געווען גענוג יידישע לערערס צו באַזעצן די פּאַסטנס. ר' זלמן אָרדנט איין פאַרשטעלונגען, פירט איין ספּאָרט פאַר די תלמידים און די קינדער באַקומען תעודות צו יעדן „זמן“, וואָס זאָגט וועגן דער לייסטונג פון יעדן תלמיד. ער גרינדעט אויך באַזונדערע קלאַסן פאַר מיידלעך „בנות־יעקב“.



בן־יעקב זלמן
מפקח חינוך בבתי הספר
של אגודת ישראל. בן 50.
יליד פולין. חבר מרכז
אגודת ישראל.

אין 1935 איז ער עולה קיין ארץ־ישראל, איז אויך משפיע אויף אַנדערע חסידישע פאמיליעס פון קאַנין, און ספּעציעל אויף זיינע שכנים, ווי: פאַמיליע אליעזר שיינאַק און ר' לייב ראָספּשער. אליעזר שיינאַק באַזעצט זיך אין תל־אביב און שפּעטער אין גבעתיים און איז דאָרט נפטר געוואָרן. ראָספּשער

באזעצט זיך אין בני-ברק, שענקט זיין גאנץ פארמעגן פאר דער ישיבה און אליין ווערט ער דארט שמש.

די ערשטע צייטן איז ר' זלמן אין חיפה, שפעטער אין תל-אביב אַלס מנהל אין דער גרויסער תלמוד תורה „סיני“, ווערט מפקח איבערן חינוך פון דער אגודת ישראל, ווערט געוויילט אין צענטראַל-קאָמיטעט פון דער אגודה. די אגודה שיקט אים אַלס אויסדערוויילטן דעפוטאַט אין דער כנסת. נאָכן אומקערן זיך פון אַ פלענום אין דער כנסת איז ער פלוצלינג געשטארבן איבערלאַזנדיק גרויס צער ביי אַלע זיינע באַקאַנטע און תלמידים.

ת. נ. צ. ב. ה.



אַ גרופע חסידישע בחורים

רבקה די מלמדקע

רבקה די מלמדת האָט פרי פאַרלוירן איר מאָן ר' משה זאנדבערג, אַ מוכר ספרים, וועלכער האָט געשטאַמט פון קוטנע, און איז געבליבן אַן אַלמנה מיט פינף קליינע קינדער. כדי צו לינדערן די נויט, האָט זי ביז שפעט אויף דער נאַכט גענייט וועש, וואָס זי האָט אהיימגענומען אויסצופאַרטיקן און אָפט אויך געגאַנגען נייען אין פרעמדע הייזער. אָבער אַזוי ווי דאָס האָט נישט געלאנגט צו דעקן די אויסגאַבן אויף חיונה האָט אויך אָנגעהויבן לערנען מיט קינדער און אין איר קליין שטיבל געעפנט אַ חדר. זי איז געוואָרן אַ דרדקי־מלמדקע. עס פלעגן זיך ביי איר אויך צענויפקומען דערוואַקסענע מיידלעך, ס'רוב דינסט־מיידלעך, וועלכע זענען געווען צוריקגעשטאַנען און נישט געקאַנט לייענען און שרייבן. זי האָט זיך אָפגעגעבן צו לערנען זיי, עפענען זייערע אויגן און צו געבן זיי אין די הענט דעם ערשטן שליסל צו בילדונג — דעם יידישן אַלף־בית. נישט גרינג איז איר אָנגעקומען די דאָזיקע עלעמענטאַרע לערן־אַרבעט. פאַרהאַרעוועטע נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאַג, פלעגן די מיידלעך קומען לערנען. זיי איז ביטער שווער אָנגעקומען די התחלה פון לייענען און דערהויפט פון שרייבן. אָבער מיט איר גרויסער ליבע און געדולד, האָט זי לאַנגזאַם אַרויסגע־האַלפן פון די שוועריקייטן, און נישט איינמאַל האָט זי געפירט איבערן פאַפיר אַ פאַרהאַרעוועטע מאָזאַלעדיקע האַנט פון אירער אַ תלמידה און לערנען זי אויף דעם אופן אַרויסצוברענגען די צורה פון אַ יידישן אות.

און ווי גרויס פלעגט זיין איר פרייד און די גייסטיקע באַפרידיקונג, ווען זי פלעגט שוין נאָך לאַנגע באַמיאונגען האָבן אויסגעלערנט אַ מיידל שרייבן, מיט דער אייגענער האַנט צונויפגעשטעלטע ווערטער. און וויפל דאַנק און ליבשאַפט פלעגט יעדער דערפאַלג אַרויסרופן צו איר מצד אירע תלמידות, בפרט ווען זיי פלעגן שוין האָבן דערגרייכט צו דער לאַגע צו קאַנען אַליין אָנשרייבן אַ יידישן בריוו. זיי פלעגן צו איר קומען גליקלעכע, אַרומנעמען זי און קושן, ברענגען איר מתנות און דערקלערן, אַז זיי וועלן קיינמאַל אין לעבן נישט פאַרגעסן זייער רביצין.

זי איז געווען אויך שטאַרק באַהאַוונט אין די יידישע דינים און מנהגים און איז געווען באַשענקט מיט אַ גוטן טיף־מאַראַלישן כאַראַקטער און אין דעם פרט געוויקלט פאַזיטיוו אויף איר נאָענטער סביבה. ווען עס פלעגן אַרייַן־קומען צו איר שכנות און בייזערן זיך אויף עמעצן און שעלטן, פלעגט זי זיין

דערפון שווער געטראפן און אויפגעבראכט. זי האט נישט געוואלט הערן אויף קיינעם רעדן קיין לשון־הרעוואָרט קיינעם נישט באַליידיקן און נישט שעלטן, כדי יעדערער זאל פאַרשטיין, אַז אַ היינטיקער שונא, קאָן מאַרגן ווערן אַ פריינט. אין איר אַרעמער שטוב איז געווען שטענדיק ריין און געמיטלעך און מיט איר גוטער נאָטור און געמיטלעכקייט האָט זי אין אירע ד' אמות צוגעצויגן פיל מענטשן, געמאַכט זיי פאַר אירע פריינט.



אַ בליק אויף די וואַרטע און בריק

שולן און דערציוג

א גימנאזיום

ב פאָלקסשולן

ג קורסן

דאָס יידישע גימנאַזיום *

מיטן איינפירן דאָס אַבליגאַטאָרישע שול-וועזן אין פוילן, האָט אויך קאַנין אויפן אָרט פון דער קליינער פאָלקס-שול פאַר יידישע קינדער, אויסגעבויט אַ שיינע צוויי־שטאַקיקע שול-געביידע. אויף דער זעלבער גאַס, דער וועג צום פאַרק, ווערט פלאַנירט אַ גרויסער בנין פאַר דער שטאַטישער גימנאַזיע וואָס איז שפּעטער רעאַליזירט געוואָרן. דורך דער צייט איז דאָס פריערדיקע 5 קלאַסן-גימנאַזיע אויפן גרויסן מאַרק געוואָרן אַן אַכט קלאַסן-גימנאַזיע פאַר יידישע און קריסטלעכע קינדער צוזאַמען, אָבער די אַנטיסעמיטישע ווינט, וואָס האָבן געבלאָזן פון מערב, (ס'רוב לערער זענען געווען כּון פּוילן), האָט זיך אָנגעהויבן פילן אַ נויטווענדיקייט צו שאַפן אַ יידישע גימנאַזיע.

אין מיין ווייניג ווערט גערופן אַ קאַנפערענץ, כדי פּעסעצושטעלן אויב ס'וועט זיין גענוג קינדער פאַר דער יידישער גימנאַזיע. ס'זענען געקומען מער עלטערן, ווי מען האָט פאַרויסגעזען.

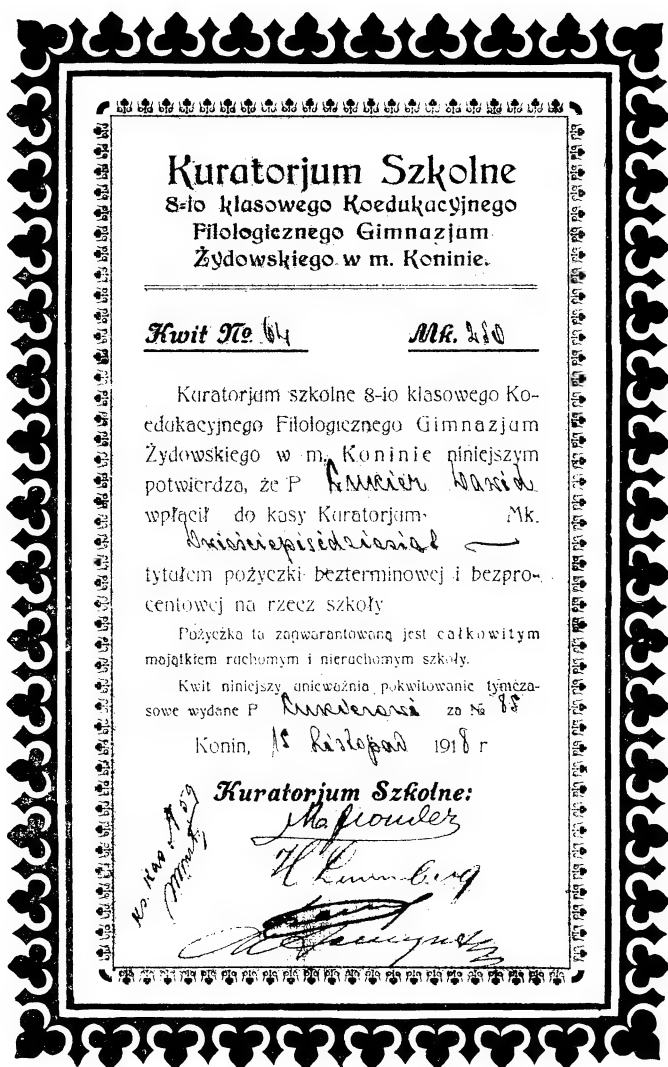
פאַראינטערעסירטע און סימפּאַטיקער האָבן זיך ענערגיש גענומען צו רעאַליזירן דעם פלאַן פון שאַפן אַ יידישע גימנאַזיע. די מניעות זענען געווען פאַרשידענע: פינאַנצן, לערער-פּערסאָנאַל מיט געהעריקער בילדונג און זייער לעגאַליזאַציע מצד דער שול-מאַכט.

ביים איינוווינער לאָרענץ, וועלכער האָט עמיגרירט קיין אויסלאַנד, איז אָפּגעקויפט געוואָרן אַן איינשטאַקיק הויז ביים סוף פון דער וואָדנאַ-גאַס. נאָכן דערעפּענען פון דער 7טער און 8טער קלאַס, איז דורך משה קאַפּלאַן אויף זיין גרונדשטיק פון קינאַ „אוטשעכאַ“, איינגעאָרדנט געוואָרן אַ שול. שפּעטער איז אין שכנות דערמיט גענומען געוואָרן דער פאַרטער פון דעם דעמאָלט נאָכנישט אויסגעפאַרטיקטן דריי שטאַקיקן בנין.

די ערשטע אָלגעמיינע פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אין דער אָנוועזנהייט פון נאָטאַר עדווין מילער און זיין סעקרעטאַר. ס'איז שוין געווען צוגעגרייט דער סטאַטוט פון אַזאַ לערן-אַנשטאַלט מיט מאָטור-רעכט, כדי די אַבסאָלוטענטן זאָלן צוגעלאָזן ווערן צום שטודיום אויף די הויך-שולן.

אין דער געוויילטער פאַרוואַלטונג זענען אַריין: מאָריץ פלאַנדער (פאַר-זיצער), משה קאַפּלאַן, זיגמונט קלאַץ, לייב קרויעז הערמאַן בעאַטס, מ. ד.

* פון לוי (לעא) מאַנטשקעס אַרטיקל „50 יאָר יידיש קאַנין“.



תעודת השתתפות במימון הוצאות
אן אקציע אלס צושטייער ביים פינאנסירן די קאסטן

לעווענבערג, לוי-לעאָן מאַנטשקא, שלום וואַלכאוויטש, שפּעטער ב. דזשאַלאַשינסקי
און דער פּענסיאָנערטער לערער הערמאַן בעאַטוס. אין אָנהייב האָט איינער פון
לערער-פּערסאָנאַל געאַרבעט אַלס סעקרעטאַר, שפּעטער — מ. ווינטער, און
נאָך אים ביז צום סוף — קרופּע.

אַלס דירעקטאָר ווערט באַשטימט אינזשיניער אַלעקסאַנדער רוסאַק,
ראַטמאַן פון לאַדזש. זיין ערשטע אַרבעט איז געווען די נסיעה קיין וואַרשע —
באַגלייט דורך די פאַרוואַלטונגס-מיטגלידער מ. פּלאַנדער און ל. מאַנטשקא —
אַריסצובאַקומען די קאַנצעסיע.

אַ דאַנק דער אינטערוויען פון די סייס-דעפּוטאַטן אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס
און הערש פאַרבשטיין, איז דורכן ערשטן פּוילישן בילדונגס-מיניסטער מיקור
לאַווסקי-פּאַמאַרסקי אונטערגעשריבן געוואָרן דאָס רעכט אויף אַן אַכט קלאַסן-
קאַעדוקאַציע יידישע גימנאַזיע אין קאַנין מיט דער פּוילישער אונטעריכט
שפּראַך, און העברעיש אַלס לער-געגנשטאַנד. שבת און יידישע יום-טובים —
געשלאָסן.

צווישן לערער-פּערסאָנאַל, וואָס איז אָנגאַזירט געוואָרן פון ערשטן די-
רעקטאָר איז אויך געווען די קאַנינער איינוווינערין העלענאַ פערנבאַך, באַקאַנט
דורך איר בילדונג און אַרגאַניזאַציע-פּעיקייט.

צום לערער-פּערסאָנאַל געהערן: גרשון זיבערט (פּויליש), ב. גרויבאַרט,
היינט אוניווערסיטעט פּראָפּעסאָר אין מינכען — העברעיש — פּרייליין סמיט,
קאַן און אַנדערע.

שפּעטער איז געוואָרן דירעקטאָר סאַמועל גלאָגאווסקי. צו יענער צייט.
אויף דער גרויסער פּאַלקס-פאַרזאַמלונג צו דעם הונדערטסטן יאַרצייט פון נאַפּאָ-
לעאָנען האָט זיך אויך באַטייליקט דאָס יידישע גימנאַזיע. אומדערוואַרטעט דער-
טיילט אויך דער סטאַראַסטע דעם דירעקטאָר גלאָגאווסקי פון יידישן גימנאַזיום
דאָס באַגריסונגס-וואָרט, וואָס ווערט מיט דערפּאָלג אויפגענומען פון אַלעמען.

דאָס נייע לערער-פּערסאָנאַל איז באַשטאַנען פון פרוי זאוער (העבר.),
גאַוואַרטין, מאַרקוס (פּויליש), פּרל. טעבא אייזנער (לאַטיין), קראסאווסקי,
פּרל. פערנבאַך, גראַבמאַן און פּרעגער.

נאָך גלאָגאווסקין ווערט דירעקטאָר ד"ר לעאַפּאַלד אינפּעלד (שפּעטער
מיטאַרבעטער אין פּרינסטאָן מיט פּראָפ' אַלבערט איינשטיין, דערנאָך פּראָפּעסאָר
פון מאַטעמאַטיק אוניווערסיטעט (קאַנאַדע) און היינט פּראָפ' אין וואַרשעווער
אוניווערסיטעט).

נאָך אייניקע יאָר זינט דער עקזיסטענץ פון דער גימנאַזיע האָט די
מלוכישע שולמאַכט אויפגעפּאָדערט צו שאַפן פאַר דעם לערנאַנשטאַלט אַן אַנט-
שפּרעכנדיקע געביידע, דאָס איז געווען אַ באַדינג צו ווייטער דערהאַלטן די



הלמדי הגימנסיה בשעת עזרה בבנין יסודות הגימנסיה החדש. בעת הופשתם
התלמידים עסקו בעיקר בהעברת עפר מהוורטה בעזרת שורר של בעל הבית מ. קפילן מגליניקא
שילער פון גימנאזיע ביים העלפן לייגן דעם פונדאמענט פון נייעם גימנאזיע-בנין בעת
דעם וואקאנס. די עילער פארנעמען זיך בעיקר מיטן איבערפירן מיט לאדזקעס זאמד
פון דער ווארטא — געפירט דורך אן אקס (לינקס) פון בעל-הבית מ. קאפלאן פון גליניקא.

רעכט פון דער קאטעגאריע. דער רוב פון די פארוואלטונגס־מיטגלידער פון דער גימנאזיע זענען געווען ראטמענער, און זיי האבן דערגרייכט, אָ דער שכנישער פלאץ פון דער עקזיסטירנדיקער גימנאזיע זאל אָפגעגעבן ווערן פאַר דער סימבאלישער סומע פון 10 זלאָטעס.

לויט דעם פלאַן פון דעם לאַדזשער שטאַט־אַרכיטעקט האָט זיך שנעל אָנגעהויבן דער בוי. דאָס בוימאַטעריאַל, ווי ציגל, האַלץ און אייזן, איז טיילווייז געוואָרן געשענקט און טיילווייז קרעדיטירט. די פינאַנצן צו דעקן דעם אַרבעטס־לויזן איז געוואָרן געשאַפן אין דער פאַרעם פון הלוואות פון עלטערן פון די שול־קינדער און סימפּאַטיקער. אין פּערענצייט האָבן אויך די תלמידים פון די העכערע קלאַסן צוגעהאַלפן ביי דער אַרבעט. צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג האָט זיך געפונען אַ טייל, וואָס האָט מיט קנאה און האָס צוגע־קוקט צום בויען פון דער פּראַכטפולער געביידע, האַפּנדיק אָ דער בנין וועט נאָך דעם אויספאַרטיקן — אָדער ביים אָנהייב שול־יאָר — איינפאַלן ווייל דער פונדאַמענט אונטער דער פּראָנטמויער איז געווען אַרויסגערוקט און שלעכט געלייגט, וואָס איז געווען אַ רעזולטאַט צוליב באַאיינפלוסן דעם קריסטלעכן מייסטער, וואָס האָט אָנגעפירט מיט לייגן דעם פונדאַמענט — דורכצופירן די געפערלעכע סאַבאַטאַזש־אַרבעט. ביים פאַרענדיקן דעם דאָך, האָט אַ שיכורער פונדאַמענט־אַרבעטער דערציילט דעם סוד זיין חבר, דעם אַרבייטער ביי מ. קאַפּלאַן, אָ דיי שיינע געביידע וועט נאָכן אויסענדיקן — איינפאַלן.

איינמאַל אין אַ שבת, אין חודש נאָוועמבער, נאָכן ענדיקן דעם דאָך, האָט מען אויף דער הויכער פּראָנט־וואַנט באַמערקט גרויסע שפּאַלטן. אויפן אַנדערן טאָג האָבן 2 פארוואלטונגס־מיטגלידער אונטערגענומען אַן אויספאַרשונג וועגן דער ידיעה פון דעם שיכורן אַרבעטער. ס'האָט זיך אָבער באַלד אַרויס־געשטעלט, אָ דיי הויכע פּראָנט־וואַנט איז אויפגעבויט געווען נעבן פונדאַמענט. דער שטאַטישער אַרכיטעקט, אונטער וועמענס אויפזיכט די בוי־אַרבעט איז געפירט געוואָרן, האָט זיך פאַר שרעק געסמט, אָבער אַ דאַנק דער באַלדיקער מעדיצינישער הילף איז ער אָפּגעראַטעוועט געוואָרן.

ס'האָט זיך אויך באַלד אָנגעהויבן די נייטיקע אַרבעט, די געביידע צו ראַטעווען. ס'זענען פאַכמעניש פאַרמויערט געוואָרן אַלע טירן און פענצטער, די וואַנט איז געוואָרן געשטיצט דורך בעלקעס פון דער ערד ביזן דאָך, און דערמיט איז באַזייטיקט געוואָרן די געפאַר. נאָכדעם ווי דער פארוואלטונגס־מיטגליד ל. מאַנטשקא האָט אין דעם ענין באַזוכט דעם שטעטישן אַרכיטעקט אין לאַדזש, האָט דער לעצטער באַלד אַרויסגעשיקט קיין קאַנין די נייטיקע פאַכלייט. ס'איז געלייגט געוואָרן אַ נייער בעטאָן־פונדאַמענט הינטער דעם פּראָנט און די וואַנט אַרומגענומען מיט אַן אייזערנעם באַנד. דער מייסטער



חזית בנין הגימנסיה כיום
 בעת הבניה הופיעו סדקים בקיר בגלל ליקויים בבנית היסוד
 דער פראנט פון גימנאזיע־געביידע (היינט)
 אויף דער וואנט האבן זיך בעתן בוי באזיזן שפאלטן צוליבן סאבאטאזש
 ביים בויען דעם פונדאמענט.

פון די פונדאמענט־אַרבעטן טאַרטשעווסקי איז געוואָרן אויף אַ קורצער צייט אַרעסטירט. דער מויערער־מייסטער אונטערנעמער פון פונדאמענט און מויער־אַרבעט האָט באַצאָלט די קאַסטן פון אַרבעטס־לויז פון נייעם פונדאמענט. נאָך דער באַראַטונג מיט די סייס־דעפּוטאַטן נח פּרילוצקי, אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס אין וואַרשע און אויך מיטן אַדוואָקאַט פּיאַטר קאַן פון לאַדזש, איז געוואָרן באַשלאָסן מוותר צו זיין אויף אַ געריכט־פּראָצעס.

די מוסטערהאַפּטע לייטונג, ערנסטע לערער־כוחות און די אינטעליגענץ פון די תלמידים איז געוואָרן באַקאַנט נאָך די באַזוכן מצד די מלוכישע שול־אינספּעקטאָרן. די שול האָט אויך געשמט מחוץ קאַנין, און ס'זענען אויך געקומען תלמידים פון סלופּצע, קאַלאַ, לאַדזש און פון אַנדערע ערטער.

די תלמידים אַרגאַניזירן אַ טעטיקייט, וואָס ברענגט הכנסה מיט וואָס ס'ווערן אונטערשטיצט אומבאַמיטלטע שול־חברים:

(א) אַ חבּרישע הילף („בראַטניאַ פּאַמאַץ“);

(ב) אַ שולצייטונג, אין וועלכער ס'צייכענען זיך אויס טאַלאַנטן. די וואַכן־שריפט „דער שילערישער געדאַנק“ („אויטשניאַווסקאַ מישל“).

(ג) אימפּרעזן, אויסגעפירט מיט דער הילף פון לערער־פּערסאָנאַל און תלמידים, באַזונדערס אַקטיוו מיט דער הילף פון דירעקטאָר גלאַגאַווסקי.

כדי צו קאַנען דעקן דעם בודזשעט אין אַ קריטישן מצב, זענען אויף דער איניציאַטיוו פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, אַרגאַניזירט געוואָרן קינאַ־אונ־טערנעמונגען. דעם לאַקאַל דערצו וווּ ס'האַט זיך פריער געפונען דאָס קינאַ „אויטשעכאַ“ האָט געגעבן משה קאַפּלאַן, אָבער דער ריווח דערפון איז געווען שוואַך.

אַ גרויסע הכנסה האָט געברענגט דער פּילם „קוואַ וואַדיס“ (לויטן ראָמאַן פון הענריק שענקיעוויטש) דעם פּילם האָבן באַזוכט אויך פיל קריסטלעכע איינוווינער פון קאַנין און סביבה.

די ליכווידאַציע פון גימנאַזיע (1928—29)

פון יאָר צו יאָר פאַרקלענערט זיך די יידישע קהילה, די אַריינגעקומענע משפּחות בעתן ערשטן וועלטקריג, ציען זיך שטופּנווייז אַריבער אין גרעסערע שטעט — און דערמיט ווערט באַדייטנדיק פאַרקלענערט די צאָל שול־קינדער. צוליב דער פאַרשטאַרקטער אינפּלאַציע מוזן די לוינען פאַר די לערער ווערן געהעכערט, אָבער דאָס הייבן דעם שכר־לימוד קומט אָן שווער.

מצד דעם בילדונגס־מיניסטעריום ווערן כסדר געמאַכט גרויסע שוועריקייטן און פאַדערונגען אויסצופאַרטיקן די גימנאַזיע־געביידע, אָבער ס'איז דערצו

אַבסאַלוט־נישט געווען קיין פינאַנציעלע מעגלעכקייטן. אַ צווייטע סיבה צוליב וואָס ס'פאַרקלענערט זיך די צאָל שול־קינדער, איז אַ פּוּעל־יוצא פון די פאַרערגערטע עקאָנאָמישע באַדינגונגען. ס'ווערן געמאַכט באַמיונגען אויפ־צונעמען קינדער פון קליינע לערן־אַנשטאַלטן פון די שכנישע שטעטלעך, סלופּצאַ און קאַלאַ און שאַפן פאַר זיי אַנטשפּרעכנדיקע באַדינגונגען. דאָס האָט אָבער נישט געקאָנט רעאַליזירט ווערן.

צוליב דער אוממעגלעכקייט פון ממשיך זיין, האָט מען פון דער נייער שול־געביידע צוגעטיילט לאַקאַלן פאַר דער „יבנה־שול, וואָס איז געווען אַ ברייטערע פּאַלקסשול מיט אַ גרעסערן פּראָגראַם פאַר יודאָאיסטיק. ס'ווערט ווייטער צוגעטיילט פּלאַץ פאַר „אַרט־קורסן און פאַר ספּאָרט. שפּעטער ווערט אויך פון דער אַלטער געביידע אָפּגעגעבן אַרט פאַר דער אַלמנה פון פאַרשטאַרבנעם געוועזענעם פאַרוואַלטונגס־פאַרזיצער מאָריץ פּלאַנדער. די עקזיסטענץ כּון דער גימנאַזיע האָט געגעבן פּאַלגנדיקן רעזולטאַט: איבער 80% אַבסאַלווענטן האָבן באַקומען „מאַטורע“, אַ טייל פון זיי האָט שטודירט אין לאַנד, און אַ טייל אין אויסלאַנד.

דער הימן פון גימנאַזיע, געזונגען פון די תּלמידים, ווי אויך פון דער יוגנט פון דער גאַנצער שטאָט נאָך פּיל יאָרן נאָכן ליקווידירן פון דער גימנאַזיע אויף דער מעלאָדיע פון „טשאַרדאַש“

„מיר זענען תּלמידים

פונעם באַקאַנטן קאַג־זשענט...“ *

* דער טעקסט אין פּויליש געפינט זיך אינם טייל פון פרעמדע שפּראַכן.

הגימנסיה היהודית בקונין (מתוך אלבום הגימנסיה)

די יידישע גימנאַזיע אין קאַנין K. G. Z. (פונעם גימנאַזיע־אַלבום)



קבוצה מתוך הכיתה השביעית עם המורה רייס (1925)
א גרופע פון דער 7טער קלאס מיט דער לערערין פרל' רייס (1925)



המורה גרובמן
דער לערער גראַבמאַן

התלמידה אדלה קליסקה בעת הצגה
די שילערין אדעלא קאליסקא
בעת אַ פאַרשטעלונג

GAZETKA SZKOLNA

Drukowana jako manuskrypt.

SŁOWO WSTĘPNE.

Z natury rzeczy gazетка nasza, jako szkolna ma charakter niejednorodny: proza, poezja, utwory naukowe, humanistyczne, ogłoszenia i t.p., a przedewszystkiem różnica wieku i sam wiek piszących sprawić muszą, iż gazетка dolcho jest od jakiegos artystycznej harmonji.

Koledeko zaznaczyć musi, że większą część artykułów, nadesłanych do pierwszego numeru, wrzucano do kosza. Zdajemy sobie sprawę z tego, że w niniejszym numerze pomieszczono utwory, które zarówno ze względu na treść jak i na formę może nie powinny były być wydrukowane. Cóż było zrobić?

KOLEDZY ! KOLEŻANKI!

Od Was, od każdego z nas zależy utrzymanie należytego poziomu i stylu naszej gazetki.

Nie chcemy nikomu narzucać co ma pisać i jak ma pisać, uważamy wszeloko za stosowne za-

התחלת עתון התלמידים „גאזעטקא שכולנה”

הגליונות הנוספים הופיעו תחת השם „אוטשניובסקה מישל”

אנהויב פון דער ערשטער זייט פון דער שילער-צייטונג „גאזעטקא שקאלנא”;
די ווייטערע נומערן זענען דערשינען אונטערן נאמען: „איטשניאווסקא מישל”.

MATRYKULA № 7/1560

ucz. enizaklasy ismej

Krowiersiana Jara

8-jo klas. Koeduk. Gimnazjum Humanist.

Przystawa Żydowskiej Szkoły Średniej
w Koninie.

Dyrektor:

192. 7/28



א שילער-לעגטימאציע

תעודת תלמיד



צווייטע קלאס פון גימנאזיע דירעקטאר גלאזמאדסקי

חלמידי השנה השניה בגימנסיה עם המנהל גלזמאדסקי



הלמיד השנה השלישית בגימנסיה עם המנהל גלובסקי

דריטע קלאס פון גימנאזיע מיטן דירעקטאר גלאזאווסקי



כיתה עם המנהל פרייר (יורש השני מימין) 1922
א קלאס מיטן דירעקטאר פרייר (יורש — דער צווייטער פון רעכטס)



כיתה עם המנהל גלובובסקי א קלאס מיטן דירעקטאר גלאגאווסקי



כיתה אחרת עם המנהל גלובובסקי אן אנדערע קלאס מיטן דירעקטאר גלאגאווסקי



כיתה מהגימנסיה עם המנהל גלוגובסקי א קלאס פון גימנזיע מיטן דירעקטאר גלאגאבסקי



כיתה עם המנהל פויער א קלאס מיטן דירעקטאר פויער

לערער און תלמידים אין גימנאזיום

אין קאנין איז געווען א יידישע גימנאזיע. איך וויל בלויז איבערגעבן עטלעכע נעמען פון תלמידים, וועלכע האבן שפעטער געענדיקט דעם אוניווערסיטעט: ד"ר בולקא פעלעק — ד"ר מעדיצין, שפעטער פראקטיצירט אין קאנין מאגיסטער יורי אייזען אידעק — אומגעקומען אין יאר 1944 אין ווארשע, שפרינגענדיק פון א פענצטער פון א העכערן שטאק — איידער די דייטשן האבן אים ארעסטירט; דאקטאר פילאזאף אייזען מיעטעק; דאקטאר מעדיצין קאווא איזידאר, פראקטיצירט אין קאנין; ד"ר דענטיסט יאדושא גורסקא-ישראלי; מאגיסטער פארמאציע קראווע רעגיאנא — מאכאראווסקא; אדוואקאט יאקובאוויטש פון סטאווישין (געהייראט מיט בראם ליזא); מאגיסטער פילאזאף ליפנאווסקא מירא; ד"ר מעדיצין ליפנאווסקי ישראל; ד"ר מעדיצין פאגעל; ד"ר פילאזאף פאגעל יאנקא; ד"ר מעדיצין נאשעלסקי אברהם (איצט פראקטיצירט אין אויסטראליע); ד"ר מעדיצין שטייער (פון סטאווישין); מאגיסטער פילאזאף ליפשיץ ארטור; ד"ר וועטערנאר מיכאל סטריקאווסקי; אינזשיניער פיעקארטשיק אלעקסאנדער; אינזשיניער פיעקארטשיק חיים; אינזשיניער פיעקארטשיק יוסף; אדוואקאט לעווין משה (שחל) ז"ל; מאגיסטער יורי סטריקאווסקי (אחיקם) נתן און אינזשיניער עלעקטראניק גורסקי אדעק א. א.

רשימה פון דירעקטארן און לערער פון יידישן גימנאזיום

- 1) דירעקטאר רוסאק. לערער-פערסאנאל: פערנבאך העלא — נאטור-וויסנשאפט; זיבערט גרשון — פאלאגיסט און בוראוויק (צייכער).
- 2) דירעקטאר — גלאגאווסקי. לערער-פערסאנאל: גלאגאווסקא (פרוי פון דעם דירעקטאר); לערערין פון פראנצויזיש, מארקוס — פאלאגיסט; מאהלער — היסטאריקער; גאווארטין מאטעמאטיק; גראבמאן — מאטעמאטיק; סמוסאוונא אוריך — לאטיין, ווינקלער פרגער היסטאריקער; וויינבערג — העברעיש.
- 3) דירעקטאר — פאיער. לערער-פערסאנאל: פראנקשטיין; אדלער — פאלאגיסט.
- 4) דירעקטאר — לעאפאלד אינפעלד. לערער-פערסאנאל: אינפעלד מאשא — נאטור-וויסנשאפט; קרענצלער — פאלאגיסט; בראנשטיין — היסטאריקער.

טאָריקער; אַרנשטיין — מאַטעמאַטיק; ד״ר באַרדאַש — פיזיקער; ד״ר פאַ-
לישוק — היסטאָריקער, וואָלדמאַן — פרייליין רייס — פיזיק.

(5) דירעקטאָר יאָן ליפשיץ.

אין די מויערן פון דער גימנאַזיע האָבן זיך אויך אַנטוויקלט ליבעס צווישן
די שילער, וואָס האָבן זיך ס'רוב געענדיקט מיט חתונה האָבן: אייזן אידעק —
מיט לעשטשינסקאָ מאַדושא, אייזן מיעטעק — מיט נאַשעלסקאָ האַנקא; קאווא —
מיט לעווענבערג דאָרא; בראַם ליזאַ — מיט יאַקובאוויטש פון סטאַווישין. אויך
לערער האָבן חתונה געהאַט מיט שילערינס פונעם יידישן גימנאַזיום. פראַפעסאָר
זינקלער — מיט ליפנינסקאָ מאַריאַ; פראַפ' אַרנשטיין — מיט אייזען עווא; פראַפ'
בראַנשטיין — מיט אייזען פאַלא; פראַפ' גראַבמאַן — מיט ראָט ראַשקע;
פראַפ' פּרעגער — מיט קאוואַלסקאָ רעגינאַ.



1926—1962

אַ גרופע אַבסאָלוענטן פון דער זעלבער קלאַס, נאָך 36 יאָר בײַ אַ צוזאַמענטרעף
אין ישראל

פראעמער לעאפאלד אינפעלד

(פרעזעס פון דער אקאדעמיע פון וויסנשאפט אין פוילן)

ק א נ י ן

אין אנהויב זומער 1922 בין איך שוין געווען א יאר נאכן מאכן דאקטאראט. און 2 יאר נאך לערער־פראקטיק אויף דער פראווינץ. כ'בין דעמאלט אלט געווען 24 יאר און געהאט א גרויסע אמביציע. דער יאגעלאנישער אוניווער-



פראפ. ל. אינפעלד

סיטעט, ווו איך האב באקומען דעם דאקטאראט פון טעארעטישער פיזיק, אלס דער בעסטער סטודענט פון וולאדיסלאוו נאטאנואן אין משך פון זיינע 35 יאר פון זיין פראפעסור, האט ער זיך דאך נישט געוואלט פאראינטערעסירן מיט מיין צוקונפט. איך האב נאר געארבעט אין שולן פאר יידישע יוגנט. אין די קראקאווער „פלאנטן“ האב איך געטראפן איינעם פון מיינע חברים. ער האט מיר דערציילט, אז ער איז א לערער פון געשיכטע אין א פריוואט־שול פאר יידישע שילער אין קאנין; אז דאס איז א גימנאזיע, וועמענס יוגנט איז באזונדערס אינטעליגענט און פעיק, און אז אין שטאט אריין קאן מען דערווייל נאכנישט צופארן מיט דער באן, אבער ס'איז שוין דארט פאראן א וואקזאל, און די באן זאל בקרוב אנהויבן קורסירן; און אז אין דער שול

איז וואקאנט א פאסטן פאר א דירעקטאר. ער האט מיך געפרעגט, צי כ'זואלט געווען גרייט אַנצונעמען דעם פאסטן, און אויב יא, וועט ער אַנשרייבן צום אויפזיכטער פון דער שול און אַנגעבן מיין נאמען און קוואליפיקאַציעס.

דער פלאַן איז מיר זייער געפעלן געוואָרן. אין קראַקע האָב איך געהאַט פיל חברים און אויך אייניקע נאָענטע פריינט — מענטשן אין מיין עלטער, און אַביסל עלטערע, וועלכע זענען געווען גרייט אַנצונעמען פאסטנס אין דער פראַווינץ, כדי צוזאַמען מיטצואַרבעטן. איינער פון זיי איז געווען מיין בעסטער פריינד — שמעון אַרנשטיין, אַן אויסגעצייכנטער מאַטעמאַטיקער, אַן איידעלער, באַשיידענער, בכלל אַ פולקאמער מענטש (ער איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאַ).

איך האָב איבערגענומען דעם אַמט אַלס דירעקטאר, אין דער גרויסער האַפּענונג, אַז כ'זועל שאַפן די בעסטע גימנאַזיע אין פוילן. אין מיין פּערסאָנאַל זענען געווען פינף לערער מיט דאָקטאָראַטן, אַבער מיט אַ מינימאַלער דידאַקטישער פּראַקטיק, אַבער אינטעליגענטע, מיט פיל חשק צו דער אַרבעט. מייןע חברים האָבן, אַזוי ווי איך, געהאַט פּראַגרעסיווע אַנשוואַונגען. די יוגנט האָט וועגן דעם געוויסט, און מיר האָבן זיך געפרייט מיט זייער פולן צוטרוי און ליבע.

אין הערבסט פון יאר 1922 האָט מען שוין געקאָנט מיט דער באַן צופאַרן קיין קאַנין. אַבער וואָס פאַראַ באַן איז דאָס געווען? אַ לאַקאַלע באַן צווישן קוטנאַ און סטשאַלאָווא. די צוגן האָבן זיך באַוויגן מיט אַ שנעלקייט פון 20—30 קילאָמעטער אַ שעה. מ'האַט אונדז פאַרויכערט, אַז די באַן, וואָס פאַרבינדעט וואַרשע מיט פּוילן, וועט, נאָכן פאַרלייגן די רעלסן, אַדורכפאַרן קאַנין. אַבער דאָס איז געווען צוקונפּט־מוזיק. די נסיעה פון דער סטאַציע צו דעם מאַלעריש־ליגנדיקן שטעטל אויפן לינקן ברעג פון דער וואַרטע, האָט גענומען 20 מינוט.

דאָס בויען אַ באַן־ליניע האָט גורם געווען אַן ענדערונג אין אויסזען פון שטעטל, וועמענס צאָל איינוווינער האָט זיך אַנגעהויבן פאַרקלענערן. כמעט יעדן חודש האָט זיך פאַרקלענערט די צאָל אַנגעזעענע קאַנינער בירגער מיט זייערע משפּחות, איבערציענדיק זיך קיין בידגאַשטש, קאַליש און קוטנע. פריער אין די גוטע צייטן, האָט אונדזער שול געהאַט איבער 200 שילער, און אין יאר 1922, האָט די צאָל שילער באַטראָפן 120.

אין די פריערדיקע יאָרן האָט דער אויפזיכטער־ראַט פלאַנירט אויסצובויען איינע פון די שענסטע געביידעס, וואָס האָט געזאָלט דינען פאַר אונדזער גימנאַזיע. מען האָט מיר פאַרויכערט, אַז די נייע שול וועט בקרוב אויסגעענדיקט ווערן. ווען כ'בין מיט 2 יאָר שפּעטער אַוועק פון קאַנין, איז די אַרבעט ביים שול־בנין

נאכנישט געגאנגען פאראויס. נאך גרויסע באמיאונגען איז מיר נאך געלונגען אויסצופערטיקן 2 זאלן פארטער פון דער 3 שטאקיקער געביידע.

אין מיין זכרון איז געבליבן די מערקווירדיקע געשיכטע פון בוי פון דער גימנאזיע, וואס איך חזר דא איבער, ס'זאל באקאנט ווערן פאר די קומענדיקע דורות.

די ארטיקע „טשאַרנאַ סאַטניאַ“ (כוליאָנעס) האָבן אָנגעשיכערט דעם מויערער־מייסטער און אים צוגערעדט, אַז איין וואַנט זאָל ער שטעלן אָן פונדאָמענט. די אינציאטאָרן פון דעם שפּיל האָבן געהאַפּט צו זעען, אַז אין אַ שיינעם, העלן טאַג וועט די וואַנט איינפאַלן און פאַרשיטן די יידישע קינדער מיט זייערע לערער. דאָך, ווי ס'זעט אויס, האָט גאָט געוואַכט איבער די קינדער. איידער די מויער איז איינגעפאַלן, האָט זי זיך אָנגעהויבן אויסצוקרימען. דער שווינדל פון בוימייסטער איז באַלד אַנטדעקט געוואָרן. אויפן אייגענעם חשבון האָט ער געמוזט מיט מאַשינען אויסגלייכן די מויער און אונטערבויען דעם פונדאָמענט.

איך האָב מיר פאַרגעשטעלט, אַז זיין אַ דירעקטאָר פון אַ שול איז אַן אידיילע און הערלעכע באַשעפטיקונג. אָבער אויף דעם האַריזאָנט האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן כּמאַרעס. דאָס לאַדזשער קוראַטאָריום, צו וועמען ס'האָט געהערט אונדזער שול, האָט מיך נישט באַשטעטיקט אַלס דירעקטאָר. דער הער קוראַטאָר האָט מיר שטרענג דערקלערט, אַז איך בין צו יונג, און אַז 24־יאָריקע דירעקטאָרן טויגן נאָר פאַר אָפּערעטעס. די צווייטע שווערע לאַסט איז באַשטאַנען צוליב דעם שווערן פינאַנסיעלן מצב, די שטייגנדיקע אַרעמקייט פון די קאָניער איינוווינער און פאַרקלענערונגס פון דער באַפעלקערונגס־צאָל אין שטאָט. כּדי זיך אויסצוקעמפּן וועלכע ס'איז באַדינגונגען, האָבן די לערער געמוזט שטרייקן. חוץ דעם האָבן די פענסיעס צומאַרגנס נאָך דער אויסצאלונג געהאַט אַ קלענערן ווערט.

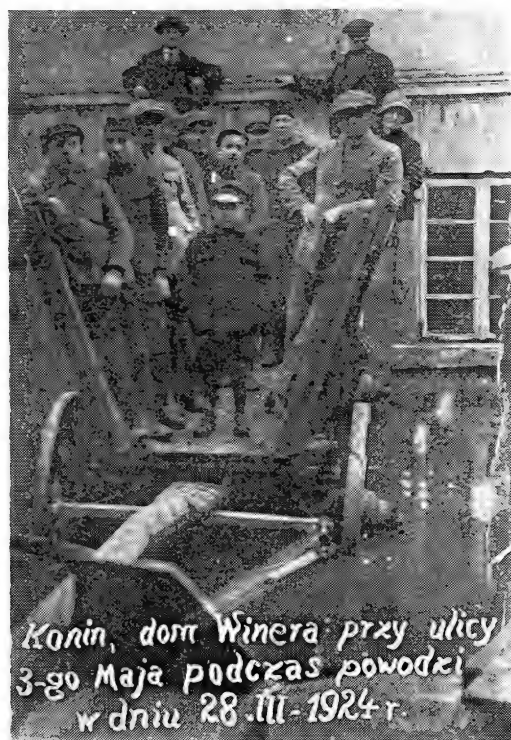
אין קאָנין, מסתמא אויך אין וואַרשע, איז דעמאָלט נאָכנישט געווען קיין ראַדיאָ. די נייעס זענען מיר געווייר געוואָרן דורך די „פּליאַטקעס“ און דורך טעלעפּאָנישע פאַרבינדונגען מיט וואַרשע און לאַדזש. די וואַרשעווער צייטונגען האָבן געוואַנדערט קיין קאָנין אין משך פון 2 טעג. כּ'דענק אַז אַמאָל אין אַן אָונט, אויף אַ שול־אימפרעזע, איז געקומען אַ פּאָליציאַנט אין אַ גראַנאַטענעם מונדיר און אונדז באַפוילן זיך פונאַנדערצוגיין. אויף מיין פּראָגע וועגן דער סיבה דערפון, האָט ער נישט גערן געענטפערט. אַז מען האָט דערמאָרדעט דעם פרעזידענט. אַזוי האָב איך זיך דערוואַסט וועגן טויט פון גבריאַל נאָרוטאַוויטש.

טראָץ דעם, וואָס איך האָב נישט געהאַט קיין באַשטעטיקונג, האָט מיין

אמביציע מיר נישט דערלויבט צו רעזיגנירן פון דער אַרבעט און פאַרלאָזן קאַנין נאָך איין שול-יאָר. טאַקע נאָך דעם שול-יאָר און אייניקע וויזיטאַציעס און נאָך די מאַטורע-עקזאַמענס, האָט מיר דאָס קוראַטאָריום אָן שוועריקייטן באַשטעטיקט.

דאָס שטעטל איז לאַנגזאַם איינגעגאַנגען. אין שול-יאָר 24-1923 איז די צאָל שילער געפאַלן אויף 80. דער פינאַנסיעלער מצב האָט זיך כסדר פאַרערגערט. אויפן צווייטן יאָר פון מיין טעטיקייט אין קאַנין איז פאַר מיר געווען אַ גרויסע פרייד מיין שוועסטער בראַניאַ, וועלכע האָט אָנגענומען אַ פּאַסטן אַלס לערערין אין דער מלוכישער פּאַלקס-שול אין קאַנין.

די 2 יאָר פון אונדזער אַרבעט איז אויסגעגאַנגען צו תרבות רעה. דאָס דורך אונדז דערצויגענער דור האָט די מלחמה אָפּגעווישט. פון די לערער בין



Konin, dom Winera przy ulicy
3-go Maja podczas powodzi
w dniu 28. III - 1924 r.

ביתו של וינר ברחוב ה-3 במאי בעת השטפון ב-28 למרץ 1924
ווינערס הויז אויף דער 3 מאי גאס בעת דער פאַרפלייצונג דעם 28 מערץ 1924

איך אליין געבליבן, און פון די שילער איז נאָר געבליבן לעבן איין איינציקע שילערין; ווען זי האָט מיר, נאָך 40 יאָר אַפּוועזנהייט, ווידער געזען אין קאַנין, האָט זי געהאַט טרערן אין די אויגן.

דאָס שטעטעלע איז מאַלעריש געלעגן אויפן לינקן ברעג פון דער וואַרטאַ. אויפן רעכטן ברעג זענען געשטאַנען אַ פאַר הייזער, איינס פון זיי איז געווען דאָס איינשטאַקיקע הייזל, וווּ איך האָב געווינט. אין קאַנין איז דעמאָלס נישט געווען קיין קאַנאַליזאַציע. דאָס קלאָזעט האָט זיך געפונען 200 מעטער ווייט פון הויז. נאָך היינט דערמאָן איך זיך דעם וועג אַהין ביינאַכט מיט אַ ליכט אין דער האַנט און מורא — אין האַרץ.

אין אָנהויב פּרילינג 1924, האָט זיך די וואַרטאַ געוואַלטיק געהויבן און די אייז־קריעס האָבן אין לויף ווילד אַטאַקירט די בריק. אַן אומבאַקאַנטער,



רחוב ה־3 במאי מוצף בעת השטפון ב־1924
די גאָס 3 מאי, פאַרגאַסן בשעת דער פאַרפלייצונג — 1924

מיט אַ באַנד אויף דער האַנט, האָט געזידלט די קאַנינער יידן, וועלכע האָבן זיך געוואָלט אַריבערבאַקומען אויפן צווייטן ברעג. אין דער צייט האָב איך אומעטום געשפּירט דעם אַנטיסעמיטיזם, אויך דאָרט וווּ ער איז אָפּילו נישט געווען. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער, פאַר מיר אומבאַקאַנטער מענטש, איז געווען דער אינזשיניער, וועלכער האָט געהאַט די אויפזיכט איבער די בריק. ס'האָט זיך צווישן אונדז אָנגעהויבן אַ שאַרפער ווערטער-אויסטויש. רעזולטאַט: אַ משפּט אין געריכט פאַר באַליידיקן אַ באַאַמטן בעתן אויספירן זיין דינסט.

דאָס איז געווען מיין איינציקער צוזאַמענטרעף מיטן פּוילישן געריכט. איך האָב מיך אַליין פאַרטיידיקט, און אַליין זיך צוגעגרייט אַ רירענדיקע רעדע. דער ריכטער איז געווען מענטשלעך און מיך באַשטראָפּט מיט דער מינימאַלסטער שטראַף. ד. ה. געלט-שטראַף.

אומאַפהענגיק דערפון, האָט זיך די בריק איינגעבראַכן, דאָס וואָסער איז אַרויס פון די ברעגעס, און מיין הייזל האָט זיך אויך געפונען אין וואָסער. צום גליק האָב איך געווינט אויפן ערשטן שטאַק — אַזוי הויך איז דאָס וואָסער נישט דערגאַנגען. באַאַניאָ און איך זענען געווען איזאָלירט פון דער שול און אַלע אונדזערע חברים. שפעטער האָט מיך דער שול-וואָזשנע געפּלעגט נעמען מיט אַ לודקע פון מיין הויף אין שול אַריין.

אונדזער שול איז געווען אַ קליין, איינשטאַקיק הייזל נעבן דער גרויסער, נאַכנישט אויסגעפערטיקטער געביידע פון דער צוקונפטיקער גימנאַזיע. אויפן ערשטן שטאַק, אין אַ קליין שטיבעלע פאַרן דירעקטאָר, איז אייגענטלעך געווען אַ טייל פון לערער-צימער. ווי אָפט ביים אַרויפּראַפּען זיך אויף די האַלצערנע, שמאַלע טרעפּלעך אין מיין שטיבעלע אַריין, בין איך געווען פיל מיט טרויער, יאוש און מורא, אַז דעם רעשט פון מיין לעבן וועל איך פאַרברענגען אין דעם, אָדער אַנדערן אָפּשטאַרבנדיקן קליינעם שטעטל.

די פינאַנסן פון דער שול האָבן זיך געפונען אין די הענט פון אויפזיכטס-ראַט. אירע מיטגלידער זענען באַשטאַנען פון די עלטערע און ערנסטע קאַנינער תושבים, 2 אָדער 3 מאָל עלטער פאַר מיר. איך האָב מיט זיי נישט געהאַט קיין געמיינזאַמע שפּראַך, אַן אויסנאַם איז געווען ה' מאנטשקע, דער יינגסטער פון זיי. איינמאָל, זייענדיק דענערווירט צוליב דעם האַפענונגסלאָזן פינאַנסיעלן מצב פון דער שול און קאַרגשאַפּט פון אויפזיכטס-ראַט, האָב איך באַשלאָסן צו רעזיגנירן פון דעם דירעקטאָרן-פּאָסטן. כ'האָב גערופן אַ זיצונג פון אויפזיכטס-ראַט, וואָס איז פאַרגעקומען אין אָונט אין דער שול. די מיטגלידער האָבן עפּעס יי פאַרגעפּילט די סיבה פון דער זיצונג (מעגלעך, אַז איך האָב עס זיי געוואָגט, כ'קאָן זיך נישט דערמאַנען) און אַלע האָבן מיטגעבראַכט פלעשער בראַנפן. כ'זייס נישט

ווי אזוי ס'האט פאסירט — איך טרינק זייער ווייניק און נישט גערן — אבער דאס מאל (איין מאל אין מיין לעבן) האב איך מיר קאמפלעט אנגעשיכורט. כ'געדענק נאך א טאג פון איינעם פון די ראטס-מיטגלידער, מיט א פלאש אויפן קאפ, אין וועלכן אויך איך האב זיך באטייליקט. כ'האב געבראכן, און איינס אזיגער ביינאכט, וואקלענדיק זיך, אהיימגעגאנגען, געפירט אונטער די הענט פון 2 באטייליקטע אין דער הוליינקע. בראניא האט געעפנט די טיר פון דער ווינונג און געווארן דערשראקן צוליב מיין אויסזען.

איך פארשטיי, אז איינער קאן זיך אמאל אנטרינקען, אבער ווי קאן זיך אזא דעגראדאציע סיסטעמאטיש איבערחזרן. פאר מיר איז דאס געווען א ווארענונג אויפן גאנצן לעבן.

אין די שפעטערע יארן האב איך מיר באמיט צו פארגעסן אין די קאנינער נויט, דאך האט זי זיך מיר צוויי מאל דערמאנט.

דאס ערשטע מאל זען יאר נאך מיין זיין אין קאנין. איך בין דעמאלט געווען אין קעמברידזש און געארבעט צוזאמען מיט מאקס בארן, מיט וועמען כ'האב צוזאמען פארעפנטלעכט אַרבעטן אין זשורנאל¹. אין דער Royal Society קומען פאר אונטן אויף וועלכע ס'ווערן פארבעטן די יעניקע, וועלכע האבן אין משך פון צייט פארעפנטלעכט זייערע אַרבעטן אין זעלבן זשורנאל. מען איז מכבד מיט שאַמפאניער. און אויך אנדערע מיטגלידער פון דער קעניגלעכער געזעלשאַפט, ווו עס ווערן דערמעגלעכט דיסקוסיעס וועגן זייערע וויסנשאַפטלעכע דערגרייכונגען. אויף אזא אונט איז פארפליכטעט אַ פראק און אַ וויסער קראוואט. איך האב מיר פון אזא איינלאדונג געפילט שטאלץ, און נישט האבנדיק קיין פראק, האב איך באשלאסן אזעלכן צו מאכן ביי איינעם פון די בעסטע לאנדאנער שניידער.

אנגעטאן אין מיין הערלעכן פראק, בין איך אריין אין אַ לאנדאנער אויטאבוס — אַנטציקט מיט מיין פייערלעכן אויסזען און דער צוגעטיילטער איינלאדונג. אין דעם כמעט ליידיקן אויטאבוס האב איך געהערט אונטער מיר אַ געשפרעך אין דער פוילישער שפראך — אין יענער צייט אַ זעלטענע דערשיינונג. כ'האב מיר אויסגעדרייט און באַמערקט ה' מאַנטשקא, דעם מיטגליד פון אויפזיכט-ראט אין קאנין. ס'איז געווען גענוג טונקל און ה' מאַנטשקע האט מיר נישט דערקענט. איך האב מיר צו אים געווענדט: „אַנטשולדיקט מיר, איך בין אין קאנין, צי אין לאנדאן?“ ס'האט זיך פאַרבונדן אַן אַנגענעמע שמועס, אין וועלכן ה' מאַנטשקע האט מיר געזאגט:

— כ'האב מיר אין קאנין זייער געלאנגווייליקט, כ'האב געמיינט אז כ'וועל

¹ „Proceedings of the Royal Society“

משוגע ווערן. כ'האב צוזאמענגענומען אלע מיינע אפשפארונגען און געפארן אויף אן אויספלוג קיין לאנדאן.

— וואס איז מיט דעם גימנאזיום?

— זי האט שוין לאנג אויפגעהערט צו עקזיסטירן. ווען דער ה' דירעקטאר איז אוועקגעפארן — פאר אים בין איך נאך תמיד געווען דירעקטאר — איז די צאל תלמידים ווידער געפאלן. נאר נאך געציילטע יאר איז אונדז געלונגען צו דערהאלטן די שול.

— „פיקאדילי צירקוס!“ — האט אויסגערופן דער קאנדוקטאר. כ'האב געמוזט אויסשטייגן און אין איילעניש זיך געזעגנט מיט מיין שמועס־פארטנער. דאס צווייטע מאל האב איך געזען קאנין אין יוני 1963. ס'האט זיך דערמאנט, אז אמאל בין איך געווען דירעקטאר אין דער דארטיקער שול, אבער ס'איז נישט מער דאס דעמאלסטיקע קאנין. פון א שטאט מיט פארגאנג־גענהייט האט זיך געשאפן א שטאט פון צוקונפט. זי איז שוין צוויי מאל גרעסער זינט דער צייט איך האב זי געקענט. אין יאר 1970 (אזוי האט מען מיר דערקלערט) וועט קאנין האבן 50 טויזנט איינוווינער.

כ'האב זיך באמיט צו דערוויסן וואס האט פאסירט מיט מיינע בעסטע שילער וואס האט פאסירט מיט בולקא — דעם באזונדערס אינטעליגענטן; מיט לעווינען — דעם בעסטן מאטעמאטיקער; מיט וויינשטיין — דער הערלעך צוזאגדיקער דיכטער?

תמיד דער זעלבער ענטפער: דערמאנדעט, דערמאנדעט, דערמאנדעט. „אין דער שול־געביידע“ — האט מען מיר געזאגט — „איז געווען דער הויפטזיץ פון דער געסטאפא“.

מיין אמאליקע שול עקזיסטירט. דער היינטיקער דירעקטאר געדענקט גוט בראניען און דערמאנט אירע מוסטערהאפטע לעקציעס. אבער פון די מענטשן, וועלכע איך האב געקענט, איז קיינער, חוץ די איינציקע שילערין, נישט געבליבן. זי דערציילט מיר וועגן איר מאן, וועמען היטלעראוועזעס האבן דערמאנדעט, וועגן די מאטורע, וואס זי האט פארלארן, און בעט מיך כ'זאל איר געבן א באשטעטיקונג, אז זי האט געהאט מאטורע. איך שרייב איר אונטער, אלס אמאליקער דירעקטאר פון דער גימנאזיע אין קאנין.

פון אינפערלדס בוך: „סקיצן פון דער פארגאנגענהייט“

(פון פויליש: צ. א.)

שולוועזן אין קאַניז

די ערשטע שול וואָס איך געדענק איז געווען די „פענסיאַ“ פון דער פרוי וויעזשבינסקאָ. דאָרט האָבן זיך געלערנט קינדער פון פאַרשידענע רעליגיעס. דאָס איז געווען אַ 4 קלאַסן־שול מיט 2 אונטערקלאַסן (ווסטעמפנע), די אונטעריכטס־שפּראַך איז געווען פּויליש.

שוין אַ העכערע און בעסער אַנטוויקלטע שול האָט פאַר מיידלעך אָנגע־פירט די פעדאָגאָגין יאַנינאַ קאַמאַרניצקאַ. דאָ האָבן זיך געלערנט קריסטלעכע און יידישע קינדער. אויך דאָ זענען אין אָנהייב געווען 4 קלאַסן און זיך שפּעטער אַנטוויקלט אין אַ 7 קלאַסן־שול, וואָס האָט זיך אויך גערופן „פענסיאַ“. די שול איז געווען אויף דער וואַדנע־גאַס (ווי עס איז שפּעטער געווען דער אַרעסט־בנין). און שפּעטער איבערגעגאַנגען אינעם בנין אויף דער יידישער גאַס — עק נאָוואַ (ווי שפּעטער איז געווען דאָס געריכט). דער גרויסער בנין, צוגעפאַסט פאַר דער שול, איז אויסגעבויט געוואָרן אינעם 18טן יאָרהונדערט. דאָס עקיקע הויז מיט האַלצערנע גאַניקעס אַרום אינעם הויף, פאַרבוט פון אַלע זייטן, האָט מען גערופן מיט שטאַלץ דער „נייער וואָוועל“ (אין קראַקע).

די שול האָט געהאַט אַ גוטן נאָמען אין דער גאַנצער אומגעגנט. עס זענען אויך געקומען שילערינס פון פאַרמעגלעכע הייזער.

שבת איז געווען דער טאָג פאַר בייטן ביכער. זענען מיר געגאַנגען אינעם קלויסטער, אויף דער קיילער גאַס, וווּ ס'איז געווען די איינציקע ביבליאָטעק. פאַר מענער איז געווען די רעאַל־שול אויפן גרויסן מאַרק אינעם הויז פון זעמעלקאַ. דער בנין איז אויפגעבויט געוואָרן אין מיטלאַלטער אַלס סעמינאַר פאַר גלחים. אויך דאָ האָבן געלערנט קריסטלעכע און יידישע שילערס. דאָס איז געווען אַ 4 קלאַסן־שול. ווער עס האָט געוואָלט ווייטער לערנען, האָט שוין געמוזט פאַרן אין די גרעסערע שטעט, ווי קאַליש, וואַלאָלאָוועק אָדער פלאָצק. אין 1915 בין איך געווען לערערין אין דער יידישער פּאַלקס־שול ביי הערמאַן בעאַטוס. מיט מיר איז געווען לערערין רות קלאַץ. אַנדערע לערערנס זענען געווען: פרוי פילמער, מאַנטשקאַ און קרול.

איך האָב פאַרלאָזן קאַניז אין יאָר 1920 און גפאַרן קיין וואַרשע. דער לערער בעאַטוס האָט שוין דעמאָלט געהאַט הינטער זיך 45 יאָר לערער־פּראַקטיק.

יידישע פאלקס-שולן אין קאנין

אויף ווי ווייט מיין זכרון פירט מיך, דערמאנט זיך מיר נאך די יידישע פאלקס-שול, וואס איז באשטאנען פון דריי קלאסן און פינף אפטיילונגען. כ'דערמאן זיך נישט, אז עס זאל האבן געווען א פאך-שול. דער דירעקטאר פון דער שול איז געווען הערמאן בעאטוס, וועלכן מ'האט גערופן „דאס קאזע-בערדל“, מחמת ער האט געטראגן אזא ענלעך בערדל. אין דער ערשטער קלאס זענען געווען פרוי קרול, וועלכע האט געווינט אויף דער גרינער גאס, איר מאן איז געווען דער סעקרעטאר אין מאגיסטראט און איר טאכטער איז געווען א לערערין אין ווארשעווער גימנאזיע. זייער אפט פלעגט זי קומען צו אירע עלטערן און אין דער שול פארטרעטן איר קראנקע מוטער. אין דער שול האבן אויך געלערנט מיינע עלטערע שוועסטערן. מיט קנאה



המנהל הראשון של בית-הספר העממי היהודי בקונין — הרמן באטוס
דער דירעקטאר פון דער ערשטער יידישער פאלקס-שול הערמאן בעאטוס

האב איך אלס קליין מיידל שטענדיק זיי נאכגעקוקט, וועלכע זענען אין דער פרי געלאפן אין דער שול. דעם גרעסטן פארדראס האב איך געהאט ווען די שול האט איינגעארדנט א „מאיווקע“ — אזא אויספלוג אין וואלד אריין אין חודש מאי. ארום דער שול איז פריילעך און ליאזעמדיק. אלץ איז צעזונגען. מען זעט דאס גליק אין די אויגן פון די תלמידים — און איך שטיי פון דערווייטנס... מיט דער קלאס האט אנגעפירט און געלערנט דער דירעקטאר בעאטוס

בכבודו ובעצמו. זייער א שטרענגער, א סך פארלאנגט פון זיינע תלמידים, א שטארקע דיסציפלין. נישט געזשאַלעוועט קיין קלעפּ (מיט דער „ליניעקע“, געשלאָגן איבער די שפיץ פינגער). די תלמידים האָבן פאַר אים געציטערט. זיין ספעציאַליטעט איז געווען: חשבון. און מען פלעגט טאַקע זאָגן: ווער עס האָט נישט געלערנט ביי בעאַטסאָן אין דער שול, האָט נישט געקענט קיין חשבון. די פרוי קרול, אַן איבערגעגעבענע, אַ האַרציקע און אַן אַרבעטסזאַמע, האָט דעם גרעסטן טייל פון איר לעבן זיך מקריב געווען פאַר דער שול. איך זע זי איצט פאַר מיינע אויגן, ווי זי גייט אַהיים פון דער שול און עטלעכע קינדער גייען אַרום איר נאָך, טראַגנדיק די פעק מיט העפטן צו פאַרריכטן. עס פאַרווירקלעכט זיך מיין חלום, צו ווערן אַ שילערין אין דער שול.

נאָכן ענדיקן די דאָזיקע שול האָב איך באַלייגט אַן איינטריט־עקזאַמען צו דער פיר־קלאַסיקער מיידל־שול „פענסיאַ“ פון פרוי יאַנינאַ קאַמאַרניצקאַ. די דירעקטאָרין קאַמאַרניצקאַ איז געווען אַ נידעריקע און אַ דאַרע, עטוואָס גרוילעך. תמיד אַנגעטאָן אין שוואַרצן. תמיד זייער אַן ערנסטע און האָט געמאַכט דעם איינדרוק ווי אַ „זאַקאַניצע“. מיר האָבן זיך אָבער צו איר צוגעקלעפט מיטן גאַנצן האַרצן און געהאַט צו איר דעם פולסטן צוטרוי. זי איז געווען אַ פאַרשטענדלעכע און זייער אַן ערלעכע. זי האָט פאַרשטאַנען אַריינצודרינגען אין דער נשמה פון יעדן קינד. הגם אויסערלעך האָט זי געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ קאַלטער און שטייפער, האָט זי דאָך אין זיך פאַרמאַגט אַ פילבאַר האַרץ. מיר האָבן זי רעספעקטירט און שטאַרק ליב געהאַט.

אין דער שול איז געווען אַ לערערין מיטן נאָמען רוזשאַ קלאַץ־שטאַם. מיר האָבן זי גערופן „רוזשאַ שטאַמאַוואַ“ (דאָס פאַרפאַלק איז געווען לערערס אין וואַלאַלאָוקער גימנאַזיע).

אַ צווייטע לערערין איז געווען פראַנצישקאַ גראַכאַווסקאַ, וועלכע האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט העניעק בראַם. אויך אַנדערע לערערס אין דער שול (ניט קיין יידן) דערמאָן איך מיט כבוד, מחמת זייער גוטער באַציאונג צו יידישע תלמידות, צווישן זיי: פרייליין מאורין, אַן עוואַנגעלישע, געווינט אין גרויסן מאָרק. איר ברודער מאָרטשין מאורין האָט זיך ערלעך און ערנסט באַצויגן צו זיין באַרוף. ספּעציעל האָט ער גענומען אין שוץ יידישע קינדער, וועלכע האָבן נישט געקענט גוט די פוילישע שפּראַך, און דאָך נישט געגעבן קיין שלעכטן „סטאַפּיען“ אין פויליש. ער פלעגט אַן באַזונדערן אָפּצאָל בלייבן מיט די קינדער איבערשעהען, זיי געהאַלפן צו דערגרייכן אַ העכערע שטופע פון וויסן ביז צום ניוואָ פון דער קלאַס.

דער לערער גוסטאַווסקי, אַ מאַטעמאַטיקער פאַר די העכערע קלאַסן (געוויינט אויף דער פיוונע גאַס עק אַגראַדאַוואַ), האָט פאַר יעדן דריטל־יאָר



כיתה בבית־הספר היסודי היהודי עם המורה י. מיזלס
א קלאס אין דער יידישער פאָלקס־שול מיט דער לערערין פּר. י. מיזלס

אונדז גרופנווייז איינגעלאָדן צו זיך אין הויז, כדי צו פאַרפעסטיקן אונדזער וויסן, וואָס מיר האָבן דערגרייכט במשך פון דער צייט.
אין דעם הויז האָט אויך געווינט די שריפטשטעלערין זאָפּיאָ אורבאַנאָוסקאַ.
זי פלעגט מיך אָפט צו זיך איינלאָדן און מיר דערציילן אויסערגעוויינלעך שיינע לעגענדעס. איך פלעג זיך צו הערן, ווי איך וואָלט זיך געפונען אין אַ לאַנד פון חלומות.

מיין ערשטע אַרבעט אַלס לערערין האָב איך אָנגעהויבן אין זאַגוראַוו.
דעמאָלט האָט זיך צו מיר געווענדעט ד״ר וואַלמאַן מיט אַ בקשה איבערצונעמען אַ שטעלע אַלס לערערין אין אַ רעגירונגס פאָלקס־שול אין קלעטשעוו, אָבער מיט אַ באַדינג אויך גלייכצייטיק צו לערנען אין דער תלמוד־תורה וועלטלעכע לימודים. איך האָב דערצו מסכים געווען. אין אַוונט־שעהען האָב איך געגעבן קורסן פאַר דערוואַקסענע טיילווייזע אַנאַלפאַבעטן. נאָך אַ יערלעכער פּרוכטבאַרער אַרבעט אין קלעטשעוו, בין איך געוואָרן איבערגעפירט קיין קאַנין, אין דער פאָלקס־שול נומער 3, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער פּיאָסעטשנער גאַס — אין דער זעלבער שול וווּ איך בין אַמאָל געווען אַ שילערין. דאָס איז געווען אַ שול נאָר פאַר יידישע קינדער. די שול האָט זיך געפונען אינעם הויז פון פרוי ווילטשינסקי. דער אויבערשטער שטאַק האָט געדינט אַלס פּריוואַט־וויינונג פאַרן דירעקטאָר בעאַטוס — דער פאַרטער האָט געדינט פאַר די קלאָסן פון דער

שול. אין דעם הויף האָט זיך געפונען דער „חלוץ“. די פירערין פון דער שול איז געווען פרוי ראָזאַליאַ מאָנטשקע. די לערעריןס אין פאַרשידענע פעריאָדן זענען געווען: לעאַנאָראַ פרידלענדער, פלאַראַ לעוויצקאַ, יאַנקאַ מיזעלס, יאַנקאַ פאַגעל, מאַלאַ ראָט, בראַנקאַ אינפעלד (די שוועסטער פון לודוויק אינפעלד — דירעקטאָר פון דער יידישער גימנאַזיע). דער אָפּטרופּוס איבער דער שול איז געווען דער באַנקיר הערמאַן יאַעל, וועלכער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט די קינדער וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין מאַטעריעלער הילף.

יעדן טאָג בעת דער גרויסער הפסקה האָט מען אין דער שול אַריינגע-בראַכט קאַנען מיט מילך פאַר די אַרעמע קינדער.

נאָכן טויט פון באַנקיר יאַעל, האָבן דאָס אָפּטרופּוסות איבערגענומען די פרויען שפּילפאַגעל און וואַלדמאַן — די אייגנטימערס פון דער רעקטיפיקאַציע פון קאַנין. נאָך עטלעכע יאָר איבערגעגעבענער און שווערער אַרבעט אַלס פירערין און גוטער לערערין פון דער שול, איז געשטאַרבן די פרוי ראָזאַליאַ מאָנטשקע, אַ קורצע צייט פאַרן גיין אויף עמעריטור. זי האָט איבערגעלאָזט אַ טיפן טרויער אין די הערצער פון די תלמידים, לערערס אין דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפּט. נאָך ביים לעבן פון דער פרוי מאָנטשקע, איז די שול איבערגעפירט געוואָרן אין אַ נייעם בנין, וואָס איז ספּעציעל געבויט געוואָרן פאַר די יידישע קינדער אויף דער שול-גאַס, וואָס האָט געפירט צום שטאַטישן פאַרק. שפעטער האָט מען די גאַס גערופן אויפן נאָמען „אַדאַם מיצקעוויטש“.



כיתה בבית הספר העממי עם המורות י. מיזלס ופלורה לויצקה
יידישע פאלקס-שול — קלאס מיט די לערעריןס י. מיזעלס און פלאַראַ לעוויצקאַ

נאָכן טויט פון דער פרוי מאַנטשקע, איז געוואָרן דירעקטאָר פון דער יידישער שול דער קריסט יוזעף גריבאַש. ער איז אויך געווען דער פירער פון די „סטשעלצעס“.

די לערער אין דער שול זענען געווען: מאָרגו גריבאַש (די פרוי פון דעם דירעקטאָר) דיבטשאַק יאָלינטאָ (די פרוי פונעם דירעקטאָר פון דער שול נומער 2, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער קיילער-גאַס); פלאָראַ לעוויצקאַ (ביז היינט לערערין אין קאלישער לערער-סעמינאַר), פאָגעל יאַנקאַ, יאַנקאַ ריטשקע, (פון דער היים מייזעלס), די פרוי פונעם ריכטער (אַ קריסטין), וועמענס נאָמען איך געדענק נישט; פיאָנטעק, (אַ קריסט), לערער פון גימנאַסטיק (גערופן דער „קורצער פרייטיק“); מאָריאַ לעדניצקאַ אַ קריסטין (איר מאַן איז געווען רעפערענט אין סטאַראַסטוואַ — פריערדיקער נאָמען — לערער) זי איז געווען אַ יידן-פריינדין, אויך בעת דער דייטשער אַקופאַציע אין צווייטן וועלט-קריג.

אין אונדזער שול נומער 3, זענען פאַרגעקומען אַונט-קורסן פאַר דער וואַקסענע פוילישע יוגנטלעכע. פון צייט צו צייט האָב אונדזערע שילער דער-ציילט, אַז אויף די פאַראַפּעטן פון די פענצטער און אויף מאַנכע בענק, זענען אויסגעקריצט אַנטיסעמיטישע אויפשריפטן: „נידער מיט יידן! יידן קיין פאַלעס-טינע א. א. וו. גלייך נאָך דער לעקציע, האָב איך זיך געווענדעט צום דירעקטאָר גריבאַש און געפאָדערט צוזאַמנצורופן אַן אויסערגעוויינלעכע פעדאָגאָגישע זיצונג. נאָכן מאַטיווירן מיין פאַרלאַנג, זענען די לערעס זיך צוזאַמענגעקומען: אַ טייל



כיתה עם המורות ז'רנוביקצה ורוט
א קלאס מיט די לערעריןס זשאַראָוויצעקע און ראָט

פון די לערערס זענען צוליב דעם געווארן אויפגערעגט, טייל איבערראשט פון די טאטן פון די שילער פון די אווונט-קורסן און האבן באשטימט צו ווענדן זיך צו אונדזערע קינדער מיט אויפקלערונגען, כדי זיי צו בארויקן. איך האב צו דעם נישט מסכים געווען און פארלאנגט צו באשטראפן די שרייבערס פון די אַנטיסעמיטישע אויפשריפטן. דער דירעקטאר מיט די לערערס האבן אנגעהויבן אַ קאמף מיט די כוליגאַנעס, און די דערשיינונגען האבן זיך טיילווייז אָפּגע-שטעלט — נאָר אונדזערע תלמידים האבן זיך ניט באַרויקט און אַרויס פון גלייכגעוויכט. אין אַ געוויסן זונטיק האב איך באַקומען אַן אַנאַנימען טעלעפאָן פון אַ פּאָסטער פון איינעם פון אונדזערע שילערס, אַז די עלטערן מיט די קינדער טרעפן זיך צוזאַמען, כדי צו באַטראַכטן די פּראָגע פון די אַנטיסעמיטישע אויפ-שריפטן אין דער שול נומער 3. מאַנטיק אין דער פריי, גייענדיק אין דער שול, האב איך פון דערווייטנס געזען ווי אונדזערע קינדער טראָגן טראַנספּאָ-רענטן מיט אויפשריפטן „מיר ווילן נישט קיין אַנטיסעמיטן אין אונדזער שול!“ „מיר וועלן נישט גיין אין אַזאַ שול!“ נידער מיט די קינדער די סטרייק-ברעכערס, וואָס ווילן גיין אין דער שול!“

פאַר דעם שול-בנין איז געשטאַנען פּאָליציי (ווייזט אויס אַז זיי זענען שוין וועגן דעם געווען פריער אינפּאַרמירט) די קלאַסן זענען געווען ליידיק. דער דירעקטאר און די לערערס שווייגן אויפּגערעגטע, נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן. אַכט אַ זייער אין דער פרי קומט אַן דער פּאָליציי-קאָמענדאַנט און דער שול-אינספּעקטאר, אַנהייבנדיק אַן אויספאַרשונג.

אויפן פּאַרלאַנג פונעם אינספּעקטאר, האבן זיך די לערערס פאַרזאַמלט אין דער קאַנצלאַריע. ער אַליין אויף דער פּאָליציי-קאָמיסאַר ווי אויך דער דירעקטאר גריבאַש, האבן אויפּגעפאַדערט אַז די אַנוועזנדיקע קליינע צאָל קינדער זאָלן ברעכן דעם שטרייך, נישט רעכנענדיק זיך וואָס פאַר זיי שטייט דער דירעקט-טאָר פון דער שול, האבן זיי שטאַלץ מיט געהויבענע קעפּ געענטפּערט, אַז זיי פילן זיך באַליידיקט אין זייער פערזענלעכן שטאַלץ און ווילן נישט גיין אין אַזאַ שול, אין וועלכער ס'זענען דאָ אויפשריפטן קעגן יידן.

צווישן דער צייט האָט די אויספאַרשונגס-קאָמיסיע איינגעלאָדן דעם דענ-טיסט ד"ר נוימאַן — וועלכער האָט אויך געהאַט קינדער אין דער שול, פאַר-וואַרפנדיק אים, אַז ער זאָל דאָס האבן אַרגאַניזירט דעם שטרייך. (ד"ר נוימאַן איז געווען אַ סימפּאַטיקער פון די לינקע קרייזן), זיי האבן אַרויסגערופן נאָך עטלעכע עלטערן פון די קינדער און געפרוווט ווירקן, אַז זיי זאָלן איבעררייסן דעם שטרייך. עס האָט געזאָלט קומען אַ קאָמיסיע פון קולטור-מיניסטעריום און די שולדיקע צו באַשטראַפן. די אויספאַרשונגס-קאָמיסיע האָט נישט באַוויזן צו אַנטדעקן, ווער עס זענען געווען די שרייבער פון די אַנטיסעמיטישע אויפשריפטן

און זייערע העצערס, דער ענין איז געוואָרן פאַרטושט און די אַוונט-קורסן אין אונדזער שול זענען שוין מער נישט פאַרגעקומען.

אַפט זענען פאַרגעקומען שאַרפע ווערטער-אויסווישן צווישן דעם דירעקטאָר גריבאַש און אַ מוטער פון אַ תלמיד (די פרוי פון דעם פאַרבן-סוחר ליפשיץ). דאָס יינגל איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך אינטעליגענטער תלמיד, אַ גייענדיקע ענציקלאָפּעדיע. דער דירעקטאָר גריבאַש האָט דאָס יינגל נישט פאַרטראָגן, מחמת זיין מוטערס לינקע אַנשויונג. דער זעלבער שילער ליפשיץ, וועלכער האָט זיך בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה געראַטעוועט אין רוסלאַנד, געענדיקט דאָרט צוויי פאַקולטעטן און אין יאָר 1945 אומגעקערט קיין קאַנין אין מונדיר פון אַ רוסישן אַפיצער, האָט מיך באַזוכט. ער איז נאָך עטלעכע טעג אַוועק און ביז היינט איז מיר נישט באַווסט, וווּ ער געפינט זיך.

נאָך דעם שטרייך אין דער שול, האָבן זיך די לימודים ווידער אָנגעהויבן נאָרמאַל. די צאָל יידישע קינדער זענען געווען מער ווי עס איז געווען פלעצער אין אונדזער שול. האָט מען דעריבער אַ צאָל צוגעטיילט אין די פאַלקס-שולן נומער 1 און נומער 2, וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער קיילער גאַס. דער דירעקטאָר פון דער שול נומער 1 איז געווען קאַספּשאַק און דער צווייטער פון נומער 2 — דיבטשאַק. אין די קלאַסן פון 5—7 האָט מען צוגעטיילט פון אַכט ביז צען יידישע קינדער, אויך מיט האָט מען צוגעטיילט צו די שולן אַלס לערערין פון דער דייטשער שפּראַך. ווען איך בין געקומען אין די שולן צו די לעקציעס, איז די פרייד פון די שילער לעווען אין לשער.



הכיתה השניה בבית־הספר היסודי מס. 2. — מורים נוצריים קריסטלעכע לערערס, טיילווייז יידישע קינדער

תלמוד-תורה און שול-וועזן אין קאנין

די תלמוד-תורה האט זיך געפונען אויף דער אַגראַדאָווע-גאַס אינעם הויז פון לאַנדסמאַן. (אויפן פאַרטער איז דאָרט געווען אַ רעסטאָראַן). די תלמוד-תורה האט אויפן שטאק געהאַט צוויי קלאַסן. די ווייניגסט-באַדינגונגען אין דער תלמוד-תורה זענען נישט געווען געפאַסט פאַר אַ שולע. גרויסע פאַרדינסטן פאַרן אויפהאַלטן די תלמוד-תורה האט געהאַט דער היגער רב ר' יעקב ליפשיץ זצ"ל, ווי אויך דער יונגער זון פון פאַרבן-סוחר שלמה ליפשיץ. זיי האָבן אַריינגעלייגט פיל כוחות, צו דערווערבן לערער. ליידער איז נישט געווען גענוג יידישע לערערס פאַר וועלטלעכע לימודים, וואָס די רעגירונג האט געשטעלט אַלס תנאי פאַר דער תלמוד-תורה שולע. זיי זענען דעריבער געווען געצוונגען צוצונעמען קריסטלעכע לערער.

צווישן די יידישע לערער פון דער תלמוד-תורה, אין פאַרשידענע צייטן, זענען געווען: פאָעל יאַנקא, לעוויצקא פלאַרא, מייזעלס-ריטשקע יאַנינא, ראָט מאַלאַ, הילער הינדע, פריילין שוואַם, פרוי סקורניק, פרוי זשאַרנאוועצקי קרופע, קאַליסקי סענדער, בוזשינסקי שמואל.

די קלאַסן זענען געווען פינצטערע, אָבער די פייערדיקע בליקן פון די תלמידים — פול מיט ווילן צו וויסן, האָבן ליכטיק געמאַכט די האַלב-פינצטערע קלאַסן.

די קינדער האָבן קאַנצענטרירט זייערע געדאַנקען און גיך אויפגעכאַפט יעדן נייעם באַגריף, וואָס די לערער האָבן פאַר זיי געבראַכט. אַ קליינער עפיואָד: אויף איינער פון מיינע לעקציעס איבער נאַטורוויסנשאַפט און געאָגראַפיע, איז געווען די טעמע: „וואַלקאַן“. אַרומרעדנדיק וועגן אויסברוך פון אַ וואַלקאַן ווי אַזוי די פליסיקע, פייערדיקע לאָווע פאַרגיסט בליץ-שנעל פעלדער און וועגן, זייענדיק אַרום חורבן, זע איך פלוצלינג צוויי דורכדרינגלעכע שוואַרצע אייגעלעך קוקן זיך איין אין מיר און צוויי אויפגעהויבענע פינגער. דער תלמיד קאַן נישט איינזיצן אויף אַן אָרט און מיט אַן איבערגענומענער שטימע, שרייט ער אויס „פרוי לערער, איך האָב אַן עצה“.

— אַדרבא, יינגעלע, זאָג שוין, איך הער דיין עצה.

— און פאַרוואָס — פרעגט ער — האָבן זיי פאַר דעם אויסברוך נישט

פאַרקלעפט די עפענונגען פון דעם וואַלקאַן מיט ליים?

אין ערשטן מאָמענט האָב איך געוואָלט דאָס יינגל צו זיך צודריקן, אָבער

דאָס איז דאָך אַ תלמוד-תורה! דער תלמיד איז געווען דער זון פון משה לעבען.

דאס יינגל האט זיך געראטעוועט בעת דעם נאצי־חורבן. שטודירט טעאלאגיע
און איצט איז ער ד״ר ראבינער אין אמעריקע.

✱

נאך דער מלחמה האב איך זיך מיט מיין געראטעוועט זונעלע אומגעקערט
קיין קאנאן האפנדיק צו טרעפן דא מיין מאן אהרן ריטשקע — אבער ליידער...
פון אפריל 1945 ביז יולי 1949 האב איך ממשיך געווען מיין ארבעט אלס
לערערין. פארמיטאג אין דער פאלקסשול און אין אונט — אין אַרבעטער־
אוניווערסיטעט. כ׳האב געלערנט מאטעמאטיק פאר דערוואקסענע (פאר באאמטע,
פאליציאנטן און אנדערע. וועלכע האבן נישט געהאט די מעגלעכקייט בעת דער
מלחמה זיך צו לערנען). מיין זון האב איך מיטגענומען אויף די לעקציעס.
מורא־האבנדיק אים איבערצולאזן אליין אין דער היים. ער האט זיך געפונען
אין דער קאנצעלאריע פון דער פאליציי, אונטער זייער אויפזיכט.
אין דעם שול־יאר 1949/50 האב איך זיך איבערגעצויגן קיין לאדזש און
דארט ממשיך געווען אלס לערערין — ביז צום עולה זיין קיין ארץ־ישראל
אין דעצעמבער 1950.

נאכן ענדיקן דא צוויי אולפנים, האב איך ממשיך געווען אלס לערערין
אין ישראל. אין יאר 1958 האב איך מיך באפרייט פון דער ארבעט און דערמיט
געענדיקט מיין לערער־קאריערע.



תלמידים פון דער פאלקסשול (די קלאס ביי לעאנקע פרידלענדער)

די רעליגיעז-נאציאנאלע שול „יבנה“

מיר זענען נישט אויסן צו קאנקורירן מיט אנדערע דערציאונגס-אינסטי-טוציעס אין אונדזער שטאט, אויך נישט אונדזערע עסקנים בארימט צו מאכן. מיר האלטן עס אבער פאר א חוב צו פארעפנטלעכן: וואס עס האט באווייגן, און ביי וואסערע אומשטענדן די שולע איז געשאפן געווארן, וועלכע האט באווייגן ווונדערבארעס צו שאפן, הן בנוגע די לימודים און דערציאונג, וואס די קינדער באקומען אין דער שולע און זייער אנטוויקלונג, וואס וועט זיין א רום פארן יידישן פאלק. פון די אבסאלווענטן, וועלכע האבן געלערנט אין דער שולע, האבן א טייל זיך נאך נישט געשיידט פון די לימודים און לערנען ווייטער תלמוד, תנ"ך, עברית. ס'זענען דא אַזעלכע, וואס שטודירן אלס פארבערייטונג צו די העכערע קלאסן פון „סמינריון למורים דתיים“, „תחכמוני“ און זאגאר ישיבות. די, וועלכע זענען געווארן בעלי-מלאכות האבן נישט איבערגעריסן מיט די לימודים, איבערהויפט העברעיש באזיצן אלע אבסאלווענטן גוט, און באנוצן די שפראך.

כדי מקצר צו זיין, וועלן מיר געבן אן אויפקלערונג די ח' ליענער און זיי באקענען מיט אונדזער שולע, וואס עס האט באווייגן און די אומשטענדן ביי וועלכע די שולע „יבנה“ איז געשאפן געווארן.

אזוי ווי דער חינוך איז געווען אין א שלעכטן צושטאנד, אזוי, אַז א קליינע צאל קינדער האבן באזוכט די „חדרים“, וועלכע עקזיסטירן פון לאנג צוליב פארשידענע סיבות און די עלטערן האבן געהאט פארשידענע תירוצים. טייל האבן געזאגט, דאס די חדרים געבן נישט די געהעריקע דערציאונג, עס ווערט נישט קיין אַכט געלייגט אויף תנ"ך און העברעיש, וועלכע האבן עס געהאלטן אלס עיקר פון די לימודים; טייל ווייטער האבן געוואלט יוצא זיין מיט חינוך הבנים, האבן אנגאזשירט לערערס אויף א שטונדע, מען קאן זיך לייכט פארשטעלן דעם רעזולטאט פון אַזא חינוך, (ליידער באַנגיגענען זיך נאך ביי אונדז אַ גרויסע טייל מיט שטונדן) און אַ גרויסע טייל האבן איבערהויפט נישט באקומען קיין יידישע דערציאונג און האבן יוצא געווען, וואס די קינדער האבן באזוכט די רעגירונגס-שולן.

דאס האט באווייגן אייניקע עסקנים צו קלערן וועגן אַ מאָדערנער ציוניס-טיש-נאציאנאלער שולע, וואס זאל צופרידנשטעלן די א. ד. קאטעגאריעס עלטערן. עס איז אבער געווען אַ שווערע אויפגאבע. ערשטנס איז נישט געווען קיין געלטמיטלען דערצו, ווי אויך נישט קיין פאַסיקער לאַקאַל אויף אַזאַ שולע.



בית-הספר, "יבנה" בעת ביקורו של מר אופנהר מלונדון
 די "יבנה" שולח "שולח" ביום באזור פנים ה' אופנהר פון לאנדאן

איין טייל עסקנים זענען געווארן פעסימיסטיש געשטימט און רעזיגנירט פון פלאן. ערשנס האבן זיי געזאגט, ווען מען וועט האבן א פאָנד פון 1,000 זל. וועלן מיר וועגן א. ד. קלערן. עס זענען אָבער געווען אַזעלכע, וועלכע האבן פון דעם פלאן נישט רעזיגנירט, כאָטש עס איז געווען צו שאַפן אַ יִשׁ-מאין. די איינצלנע עסקנים, איבערהויפט דער אומדערמיטלעכער עסקן פון דער „יבנה“ שולע ה' מענדל פירשט און ה' י. קרוק האבן זיך געשטעלט די אויפגאבע, זייער ציל צו דערגרייכן און אַזאַ שולע איז געשאפן געוואָרן.

אָבער ליידער איז די גאַנצע דעמאָלטיקע אַרבעט געפאלן אויף די פלייצעס פון ה' י. קרוק, וועלכער האָט פאַרעקשנט ווייטער זיין אַגיאָציע געפירט צווישן זיינע חברים און צווישן סתם עלטערן און נאָך לאַנגע מי איז אים דאָך געלונגען צו רופן אַ פאַרזאַמלונג אויף ז' מנחם אָב תרצ"ג אין היגן בית-המדרש מיטן אַנטייל פון אַ גאַנץ קליינער צאָל פערזאָנען, און נעמלעך: ה' ש. א. פעסטענבערג, ר' דניאל קאַט, ר' צבי גרינשטיין און י. קרוק, דאָס זענען געווען די דעמאָלטיקע פאַרזאַמלונגס-מיטגלידער פון היגן סניף „מזרחי“ אויך ח"ה שלומפער, משה ראָזענפעלד און אברהם גאַטליבאוויטש, און עס איז באַ-האַנדלט געוואָרן די פראַגע וועגן שאַפן אַזאַ שולע, וואָס איז געוואָרן איינשטימיק אָנגענומען.

עס ווערט גערופן אַן עלטערן און סימפּאָטיקער-פאַרזאַמלונג אין גמינע-לאַקאַל דורך ה' קרוק, י"ד מנחם אב תרצ"ג, מיטן אַנטייל פון 19 פערזאָנען. ה' קרוק ווערט איינשטימיק געוויילט אַלס פאַרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג, וועלכער דערקלערט די באַדייטונג פון אַ „יבנה“-שולע אין אונדזער שטאָט. נאָך פיל דיסקוסיעס ווערט באַשלאָסן צו רופן אַ גרעסערע פאַרזאַמלונג, כ"א מנחם אב ווערט ווידער גערופן אַ פאַרזאַמלונג אין גמינע-לאַקאַל, מיטן אַנטייל פון 25 פערזאָנען. ה' קרוק עפנט די פאַרזאַמלונג און שלאָגט פאַר צו וויילן אַ צווייטן פאַרזיצער אויף דער פאַרזאַמלונג. איינשטימיק ווערט גע-וויילט ה' שניע יודיקעוויטש. ה' קרוק דערקלערט, דאָס דער ציל איז צו שאַפן אַ קאָמיטעט און ווערבירן קינדער. י. שלומפער שלאָגט זאָגאַר פאַר מען זאָל שאַפן אַ שטעטישע שולע נישט „יבנה“, וועלכעס ווערט מיט אַ מערהייט שטימען אָפגעוואָרפן און עס ווערט באַשלאָסן צו גרינדן נאָר אַ „יבנה“-שולע, און ס'ווערט געוויילט אַ צייטווייליקער קאָמיטעט פון ד. קאַט, ש. א. פעסטענ-בערג, א. ראָזענפעלד, י. שלומפער, י. קרוק און גאַטליבאוויטש; ח. י. ענגעלמאַן, מ. פירשט און א. י. קעמפניסקי, וועלכע זאָלן זיך שטעלן אין קאָנטאַקט מיטן מרכז „יבנה“ אין וואַרשע, און רעגיסטרירן קינדער.

י. אַלול תרצ"ג איז פאַרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג ביי ה' מ. פירשט, וווּ ס'איז געוואָרן אַרגאַניזירט אַ סניף „יבנה“ פון: מענדל פירשט, מ. קאליסקי,

מ. ראזענפעלד, ש. כמיעלניק, יונה בירנבוים, א. י. קעמפניסקי, רפאל פראסט, ב. פראסט, ב. י. קארעק, ח. י. ענגעלמאן און י. קרוק.

מיט גרויס מי האט זיך קאנסטיטואירט די פארוואלטונג פון די ה"ה: ח. י. ענגעלמאן, מ. ראזענפעלד, י. קרוק, דאן איז דער סניף לעגאליזירט געווארן. די עלטערן האבן זיך ווארעם אפגערופן און גערן געצאלט איינשרייב-געלט, כאטש קיין לאקאל האבן מיר נאך נישט געהאט.

אונערווארטעט איז ליידיק געווארן א לאקאל פון געוועזענעם יידישן גימנאזיום. אויך דא האבן מיר געהאט שטיינער אויפן וועג, ווייל א טייל פון גימנאזיום-קאמיטעט-לייט האבן געוואלט דעם לאקאל פאר א פריוואטע וווינונג, נישט האבנדיק קיין צוטרוי, אז "יבנה" וועט צאלן דירה-געלט. אבער א דאנק דער אנטערענגונג פון איינצלנע חברים, ווי ה' דניאל קאט און י. קרוק, איז דער לאקאל געווארן געדונגען. אבער דער קאמיטעט האט נאך אלץ נישט געוואלט פארדינגען אויפן נאמען פון א שולע, און דעם קאנטראקט האבן אונטערגעשריבן: מ. ראזענפעלד און ש. כמיעלניק, עס איז איינגעצאלט געווארן דירה-געלט פארויס, און די שולע איז לעגאליזירט געווארן דורך א ספעציעלער רעגירונגס-קאמיסיע.

מיר האבן אנגאזשירט גוטע מורים, די ברידער: נח און פ. רוביענשיק פון סטאָלפּצ, זיי האבן זאגאר די ערשטע חדשים געארבעט פאר הונגער-פרייזן, געהאלטן עפענטלעכע רעפעראטן, וועלכע האבן שטענדיק געהאט דערפאלג, און א דאנק זיי האט די שולע שיין זיך אנטוויקלט. אלס קוראטאריזם איז ווייטער באשטעטיקט געווארן: י. קרוק, ח. י. ענגעלמאן און מ. ראזענפעלד. "ג. טבת תרצ"ד, ווען עס איז פארגעקומען די צווייטע "יבנה"-קאנפערענץ, האבן אלס דעלעגאטן פון דער היגער "יבנה"-שולע אַנטייל גענומען, י. קרוק, און מ. פירשט. פאר א גרויסן פובליקום אין "יבנה"-לאקאל האבן זיי אפגעגעבן א באגייסטערטן באריכט, אויך די מורים האבן געהאלטן רעפעראטן, וועלכע האבן געמאכט א שטארקן איינדרוק. דאן האבן זיך די לימודים אנגעפאנגען נארמאל, די שולע האט זיך שיין אנטוויקלט.

פיל צו דאנקען האבן מיר די חברים, הרב יעקב ליטמאן, געוועזענער מנהל פון דער "יבנה"-שולע אין קאלא און איצט אין ארץ-ישראל, וועלכער איז אויף יעדן רוף געקומען און פיל געלייטעט לטובת דער שולע. כ"ד טבת תרצ"ד איז פארגעקומען א זיצונג פון "יבנה"-קאמיטעט, וועלכער וויילט א קאמיסיע, פעסטצושטעלן די פרייזן פון יעדן תלמיד פון יו"ר, ח' מענדל פירשט, מ. ראזענפעלד, ש. כמיעלניק, ד. קאט, ב. י. קארעק, ח. י. ענגעלמאן און נחום גוראלניק, כ"ו טבת קומט פאר א פארוואלטונג פון עלטערן און מיטגלידער פון סניף "יבנה", ווי ס'ווערט געוויילט א פארוואלטונג פון: מענדל

פירשט, פרעזעס, דניאל קאט, וויצע, מ. ראזענפעלד קאסירער, י. קרוק, סעקר. מיטגלידער: ש. כמיעלניק, ח. י. ענגעלמאן, יונה בירנבוים, רפאל פראסט, נחום גוראלניק. ה' שבת תרצ"ד איז פארגעקומען א גראנדיעזע דערפערענונגס-פייערונג פון דער שולע „יבנה", ווו ס'זענען געווען באטייליקט די פני העיר און פיל געסט. אויך דער ח' חבר הרב ליטמאן. אין פרעזידיום זענען געזעסן: ח' מ. פירשט, ב. י. קארעק, ר' משה ראנטשקאווסקי, ד. קאט, הרב ליטמאן, י. קרוק און די מורים: רוביענטשיק. עס האט באגריסט י. ל. פראסט און א. פראסט, גאלין, ש. יאקובאוויטש, קלעטשעוו, א. מ. פירשט, קהילה; יהושע יודקיעוויטש קק"ל, פרוי קאוואלסקא „וויצא" עס איז געווארן געשפענדעט אויף דער שולע און מיטן געזאנג פון „התקה" איז די פייערונג געשלאסן געווארן.

י"ט שבת קומט פאר א זיצונג פון קאמיטעט, לויטן באריכט איז צו זען א דעפיציט, אבער מען טרייסט זיך, אז עס וועט זיך בעסערן. עס ווערן געוויילט פארשידענע קאמיסיעס: ח' א. ענגעלמאן און יונה בירנבוים אלס ווירטן, קארעק, ראזענפעלד, קאט, קרוק, כמיעלניק — פעדאגאגישע קאמיסיע. ראזענפעלד, מ. פירשט, און נחום גוראלניק — פינאנץ-קאמיסיע. עס איז אויך אויף דער זיצונג באשטעטיקט געווארן איינצופירן אונטערקורסן פאר דערוואקסענע. ו' אייר תרצ"ד איז פארגעקומען א פארזאמלונג אונטערן פארויף פון ח' משה דוד לעווענבערג און ס'ווערט געוויילט א פארוואלטונג פון מ. פירשט, ד. קאט, מ. ראזענפעלד, ש. כמיעלניק, י. קרוק, משה קאליסקי און מ. יודקיעוויטש. אלס פארטרעטער: י. בירנבוים און נחום גוראלניק. אויך ווערט געוויילט אן עלטערן-קאמיטעט פון: ח. י. ענגעלמאן, רפאל פראסט, זלמן ריטשקע, א. ד. נאמבורג, יצחק שטיין, יצחק בוזשינסקי, ז. וואלקאוויטש, מאיר לישקער. די קינדער, וואס פאסן זיך נישט צו צו דעם פראגראם פון פעדאגאגישן-ראט ווערן נאך אייניקע באמערקונגען באזייטיקט פון דער שולע מיר האבן זיך נישט אפגעשטעלט אויף קרבנות. צוליב פארשידענע סיבות האבן מיר געקינדיקט די מורים און אנגאזשירט צום נייעם שול-יאָר תרצ"ד אלס מנהל מ. צ. גאלדבערג, פון בוטשאטש, צום שול-יאָר 1934/35 אויך א טרובע צו לימודי-תנ"ך, גמרא.

חנוכה תרצ"ה ווערט איינגעארדנט א 2 יעריקער יובילעאום-פייערונג מיט א פארשטעלונג דורך די שילער פון „יבנה", וועלכע האט געהאט גרויס דערפאלג. חמשה-ערשט-שבט קומט פאר א פייערלעכער קינדער-יום-טוב. ס'ווערן אין דער אנוועזנהייט פון עלטערן געמאכט בחינות, עס ווערט די קינדער געטיילט ארץ-ישראל-פירות. עס ווערט אויך יעדן שבת געשיקט די קינדער פארהערן ביי אנגעזעענע בני-תורה.

אין יאר תרצ"ה איז פארגעקומען אַ קק"ל-באַזאַר, אין וועלכן ס'האַבן אַנטייל גענומען 2 תלמידים פון „יבנה" א. ש. קרוק און י. שמול מיט העב-רעזשע רעפעראַטן. די קליינע „רעדנער" זענען באַשאַנקען געוואָרן מיט אַפלאַדיסמענטן און באַנבאַניערעס.

כ"ג מרחשון תרצ"ו האָט מנהל גאַלדבערג צוליב אַ סיכסוך מיטן ועד פאַרלאָזט די שולע, און אויף זיין אָרט איז איינגעלאָדן געוואָרן ה' קאווענשטאַק פון טאַמאַשאַוויץ. אַלס מנהל, וועלכער איז געווען ביז צום נייעם שול-יאָר. מיר האָבן אַנגאַזשירט די מורים: א. שפירא — אַלס מורה צו תנ"ך, גמרא, און ה' ז. נאזימסקי פון שערפץ — אַלס מנהל, וועלכע פירן די שולע אין בעסטער אָרדענונג.

תרצ"ז איז געוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג פון: מ. פירשט, יו"ר; י. יודקעוויטש, סגן; י. קרוק מזכיר, מ. ראָזענפעלד, גזבר, ד. קאַט, ח. י. ענגעלמאַן — אַלס ווירטן; פאַרוואַלטונגס-מיטגלידער: מ. קאַליסקי, ד. קאַט, י. שטיין, ח. י. ענגעלמאַן און ש. כמיעלניק.

היי-יאָר תרצ"ח איז חנוכה געוואָרן איינגעאָרדנט אַ 5-יעריקע יובילעאום-פייערונג מיט פאַרשידענע בילדער-פאַרשטעלונגען דורך די תלמידים, ווי: „שאל ודוד" און חלוצישע בילדער, אַ לעבעדיקע מנורה, חנוכה-ליכט-צינדן,



בשעת ביקור של מר פסח חרף מניירורק
בעתן באַזוך פונם ה' פסח כאַראַף פון נייריאַרק

געזאנג, א מאַרשרוט פון די תלמידים מיט ליכטלעך אין די הענט. אויף דער פייערונג זענען געווען די חשובסטע מענטשן פון שטאָט, וועלכע מען זעט זעלטן אויף פייערונגען.

לאַנג האָט די יידישע באַפעלקערונג פון קאַנין נישט בייגעוויינט אַזאַ פייערונג, דאָס קלינגענדיקע העברעיש רעדן און זינגען האָט איבערגעלאָזט אַ הערלעכן איינדרוק און מער גלויבן, אַז דאָס וועט לאַנג בלייבן אין זכרון פון דער היגער יידישער באַפעלקערונג, כדי אונדז מיטצוהעלפן אין אונדזער וויכטיקער דערציונגס-אַרבעט און די „יבנה-שול צו שטעלן אויף דער געהע-ריקער הויך צו וועלכער מיר שטרעבן אַן אונטערשיד, אַרעם אָדער רייך, זיי זאָלן זיין יידן, שטאַלצע פאַר ג-ט, תורה, פאַלק און לאַנד, כדי זיי זאָלן נישט פאַלן פאַר יעדן ווינטל, וואָס וועט בלאָזן. און מיר דריקן אויס מיט אַ יישר כוח די אַלע, וואָס האָבן אונדז מעטגעהאַלפן ביז היינט, און די וועלכע זענען גרייט מיטצוהעלפן אויף ווייטער אין נאָמען פון די קינדער, וועלכע קריגן אין אונדזער שולע גייסטיקע און פיזישע דערציונג אויך אין נאָמען פון קר ראַטאָריום און עלטערן.

(„קאלישער לעבן" 1937)

די געזעלשאפט „ארט" אין קאנין

געווען א צייט, אט ערשט נישט לאנג צוריק, ווען מען האט פון אלע זייטן, אפילו פון די מאסגעבנדע פאקטארן, געהערט איין געשריי: עס זענען פארהאן צו פיל פארמיטלער, צו פיל קרעמער און הענדלער און דאס באשווערט די ראציאנעלע האנדלס־פאליטיק אין לאנד. דאס האט אזוי לאנג אנגעהאלטן, ביז די ראסן־טעאריע פון א באוויסטע מלוכה איז געווארן אויפגעכאפט ווי אן אבן טוב פון די תלמידים פון דמאוסקיס חדר. מיט איין מאל האט מען אויס־געדרייט דעם דישעל אויף צוריק. איצט זאגט מען, אז דער האנדל איז אמת א וויכטיקע פאקטאר פון דער מלוכה, אלא וואס דען, די יידן טויגן נישט, די יידן זענען נישט מסוגל צום האנדל, יידן זענען פארטאטשעס, מ'דארף זיי באזייטיקן פון האנדל, און זייער ארט דארף פארנעמען א מער „פעיקער" און „קוואליפיצירטער" עלעמענט — דער דארפס־מענטש, דער פויער, וועמען מען דארף אריבערפעקלען אין שטאט.

אזעלכע און ענלעכע תרופות, צוגעפראוועט מיט דעם באוויסטן „אוושעם"־מיטל, ווערן פארשפרייט אין יעדער שטאט און שטעטל, וווּ די באיקאט־העצע, אנגעפירט דורך פינצטערע עלעמענטן, געפינט א פרוכטבארן באדן. מיט אנדערטהאלבן יאר צוריק, האט די אנטיסעמיטישע אגיטאציע אנגע־



דער גרינדונגס־קאמיטעט פון דער „ארט"־געזעלשאפט אין קאנין

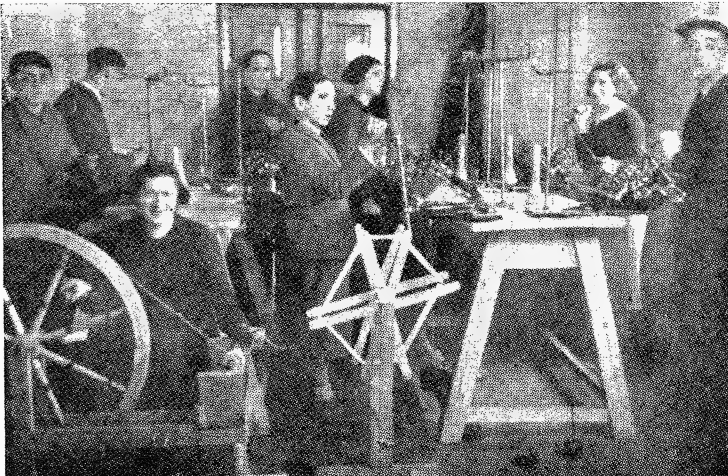
נומען אין די יידישע שכנותדיקע שטעטלעך דראַמאַטישע פאַרמען. פון ביסל אַרעמקייט ביים יידישן קרעמער ווערט אַ תל. דער שוואַכסטער, אָבער דער נישט־ווידערשטאַנדס־פּעיקער, דער מאַרק־פאַרער, ווערט פולשטענדיק פּויפּע־רייזירט. נישט נאָר, וואָס ער פאַרלירט זיין ביסל אַרעמקייט, נאָר האָט אויך נישט די מעגלעכקייט צו פאַרדינען, דאָס אַרויספאַרן אויפן מאַרק איז פאַר־בונדן מיט סכנת נפשות.

דעם 19.4.1936 קומט פאַר — לויט דער אינציאַטיוו פון ח' רב ליפשיץ — אַ באַראַטונג, אויף וועלכער עס ווערן באַהאַנדלט די אופנים, מיט וועלכע מען קאָן ראַטעווען די אומגליקלעכע פון אונטערגאַנג. עס ווערן אַרויסגערוקט צוויי טעזן: איינע פאַר שאַפן אַ גרעסערן סכום געלט און עס פאַרטיילן צווישן נויט־באַדערפטיקע, כדי זיי צו דערהאַלטן ביי די איצטיקע פאַזיציעס; אַ צווייטע: אַז מען דאַרף ענדלעך אָפּנייגן פון די אַלטע דרכים — פון פילאַנטראָפּיע. אויב שוין זאַמלען געלט, דאַרפט מען עס אָנווענדן פראָדוקטיוו, מען דאַרפט דורכפירן צווישן דעם דעקלאַסירטן עלעמענט אַן אומשיכטונגס־אַרבעט, איינאַרדענען וואַרשטאַטן און זיי אויסלערנען אַ מלאכה.

נאָך מערערע באַראַטונגען איז בהסכם כולם אָנגענומען געוואָרן דער צווייטער פאַרשלאָג און עס ווערט באַשלאָסן איינצואַרדענען פאַך־קורסן פון סוועטערס, הענטשקעס און זאַקן. ס'איז אָבער נישט פון די לייכטע זאַכן אַריבערצוגיין פון ווערטער צו מעשים, איינצואַרדענען וואַרשטאַטן דאַרפט מען האָבן אַ גרעסערן קאַפיטאַל, פון וואָנען נעמט מען די נייטיקע מיטלען? די ווענדונג פון אַרגאַניזיר־קאַמיטעט צו דער אַרטיקער באַפעלקערונג, צו געוועזענע קאַנינער בירגער אין לאַנד און צו דער קאַנינער לאַנדסמאַנשאַפט אין לאַנדאָן, אין וועלכער עס ווערט בפירוש אָנגעוויזן, אַז די געזאַמלטע געלטער וועלן אָנגעוואַנדן ווערן אויסשליסלעך אויף איינצואַרדענען וואַרשטאַטן פאַר די דערמאָנטע פאַך־קורסן, געפינט אַ געהעריקן אָפקלאַנג. די געזעלשאַפט ווייזט אַרויס אַ גרויסן חוש פאַר דער אונטערגענומענער קאָנסטרוקטיווער אַקציע, און יעדער טראָגט־ביי לויט זיינע מעגלעכקייטן. די זאַמלונג האָט געגעבן: ביי דער אַרטיקער באַפעלקערונג — 954 זל.; ביי קאַנינער בירגער מחוץ קאַנין — 1135 זל.; דערונטער צייכענען זיך אויס די ה"ה הענריק ווייס, לאַדזש, מיט 150 זל.; ז. וויינשטיין, לאַדזש, מיט 300 זל.; מ. טרוימאַן, לאַדזש, מיט 300 זל.; קוטנער, מיט 100 זל.; סאַמועל קלאַץ, לאַדזש, מיט 100 זל. און די לאַנדסמאַנשאַפט פון לאַנדאָן, ביי דער מיטוויקונג פון דער „פעדעראַציע“ — 1068 זל., צוזאַמען — 3,154 זל. חוץ דעם אַ מתנה פון ח' יעקב לעשטשינסקי, לאַדזש, אַ סוועטער־מאַשין אין ווערט פון אַן ערך 600 זל.

צוטערעטנדיק צו דער פראקטישער ארבעט, ווייזט זיך ארויס, אז ס'פעלט די יורדישע קערפערשאפט, וועלכע זאל איבערנעמען דעם נייטיקן אינווענטאר און אנפירן מיט דער לעגאלער טעטיקייט. עס איז דאן נולד געווארן דער געדאנק, זיך צו ווענדן צו דער „ארט“־צענטראלע אין ווארשע מיט דער בקשה, צו עפענען ביי אונדז אן אפטיילונג. באקומענדיק פון דער „ארט“־צענטראלע איר הסכמה, זענען מיר צוגערעטן צו ווערבירן מיטגלידער פאר דער געזעלשאפט. די אלגעמיינע פארזאמלונג, דעם 22.11.1936, אקצעפטירט דעם פאר־געשטעלטן קאנסטרוקטיוון ארבעטס־פלאן, און וועלט אויס א פארוואלטונג פון די ה"ה: רב ליפשיץ, ב. דזשיאלאשינסקי, מ. ווינטער, ס. קאוואלסקי, י. ה. ריטשקע, מגר. א. ליפשיץ, א. אייזען און א רעוויזיאנס־קאמיסיע פון די ה"ה: ל. מאנטשקי, ד"ר בולקא און ש. יודקיעוויטש.

אין פעברואר ד. י. גיבן אפ די ה"ה ברידער קאוואלסקי אן אומזיסטן לאקאל, אין וועלכן עס ווערן איינגעארדנט די ווארשטאטן. עס ווערן אוועקגע־שטעלט 6 זאקן־מאשינען, 3 הענטשקע־מאשינען און 4 סוועטער־מאשינען. (דערונטער צוויי אויסגעבארגט פון לאדזשער „ארט“). אין משך פון 9 חדשים האבן אין די קורסן אַנטייל גענומען 46 שילער: 15 ביי סוועטערס, 12 ביי הענטשקעס און 19 ביי זאקן. פון די אַבסאלווענטן האבן 5 פערזאן באקומען אויסגעבארגט צו 1 זאקן־מאשין און 100 זל. יעדער, כדי זיי זאלן קאנען



ד. „ארט“־תלמידים ביי דער ארבעט

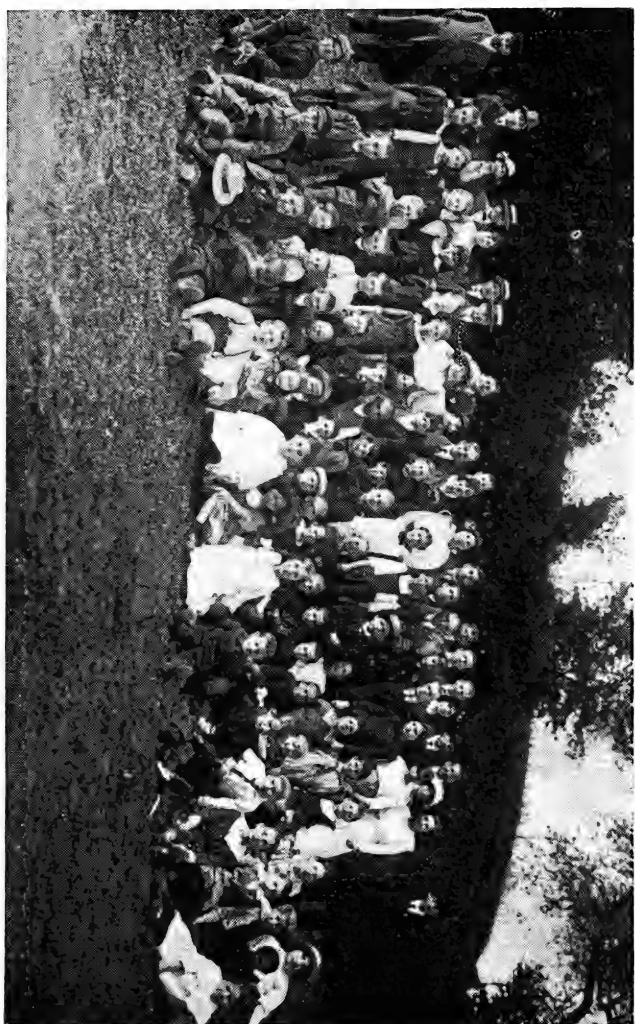
פירן זעלבשטענדיקע וואַרשטאַטן. חוץ דעם האָט 1 שילער באַקומען אַ הלוואה 75 זל. און די מעגלעכקייט צו אַרבעטן ביי אַ סוועטער־מאַשין אין די וואַרשטאַטן פון „אַרט“. אייניקע אַבסאָלוטענטן, וועלכע האָבן פאַרלאָזט קאַנין, האָבן זיך איינגעאַרדנט אין לאַדזש, אַ דאַנק דעם אויסגעלערנטן פאַך. בכלל ווייזט די געזעלשאַפט אַרויס אַן אינטענסיווע טעטיקייט און דערפילט בשלמות די אויפגאַבן, וועלכע זי האָט אויף זיך גענומען. איצט ווערט פּראָיעקטירט, חוץ די אויבן־דערמאָנטע קורסן, איינצואַרדענען פאַך־קורסן פאַר גאָרעטן און וועש־נייעריי.

✱

די צאָל מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט באַשטייט פון 90. מיט אַ מאַַ נאַטלעכן אָפּצאָל פון 88 זל. די מעגלעכקייט אויפצוהאַלטן דעם בודזשעט און אָנפירן מיט דער טעטיקייט, איז אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאַנקען דער „אַרט־צענטראַלע אין וואַרשע, וועלכע האָט באַשטימט אַ סטאַבילע סובסידיע פון 100 זל. אַ חודש און דער חשובער לאַנדסמאַנשאַפט אין לאַנדאָן, ביי דער מיטוירקונג פון דער „פעדעראַציע“, וועלכע אָפּשאַצנדיק די וויכטיקייט פון אונדזערע אויפגאַבן, האָבן באַשלאָסן צו שטיצן די „אַרט־טעטיקייט אין קאַנין און האָבן חוץ דער אויבנדערמאָנטער סומע, שוין איבערגעוויזן ווייטערדיקע 2,872 זלאָטעס.

מ. וו.

(„קאַלישער לעבן“ 1937)



די „שקולקע“ אויף אן אויסשליג אין גלינקע (1916)

ה' „שקולקע“ ביטול בגלינקע (1916)

די „שקולקע“

אין די יארן 1915—1916 האָט זיך מיטן שטראָם פון די פליטים פון קאליש, לאַדזש און אַנדערע ערטער פאַרגרעסערט די יידישע באַפעלקערונג אין קאַנין.

די אַזוי גערופענע „פּאָושעכנע“ שול פון בעאַטוס האָט אין נאָרמאַלע צייטן נאָר אַרומגענומען אַ קליינע צאָל קינדער, לכן זענען געבליבן אַ סך קינדער אָן אַ שולע.

אַ גרופע אינטעליגענטע בחורים און מיידלעך, אין שפיץ מיטן לערער נאָגלער (ליטוואַק), סורעזאָן, לעווענבערג, די שווסטער רוזשאַ און סאַלטשאַ זאַנדער, ליפּינסקאַ, קאוואַלסקאַ (פון טעפערמאַרק) און אַנדערע, האָבן גע־גרינדעט אַן אַוונט־שולע, וווּ מען האָט געלערנט יידיש, פויליש, חשבון און עברית. פאַר רוב קינדער, וועלכע האָבן געלערנט אין דער שקאַלקע איז דאָס געווען דער איינציקער מקור פון וועלטלעכער בילדונג. עס האָבן דאָ אויך געלערנט קינדער פון חדר אָדער פון דער „פּאָושעכנע־שול“. די לערער האָבן געלערנט אַן באַצאַלט; אויך פאַרן אויסהאַלטן דעם לאַקאַל האָבן געשפּענדעט עטלעכע רייכערע יידן, ווי ווייס דער „גרינער“ א. א.

פון אַנפאַנג איז די שול געווען אין הויז פון זשעלינסקי אויף נאָוואַ־גאַס, און שפּעטער — ביי ראַטאַיעווסקין אין הויף אויף פיאַסעטשאַ.

עס זענען אויך איינגעאָרדנט געוואָרן פאַרשידענע פייערונגען ווי חנוכה־אָוונטן, בעת וועלכע ס'זענען אַרויסגעטרעטן די שול־קינדער מיט יידישע און העברעישע לידער, עס זענען פאַרגעקומען פאַרשידענע אויספּלוגן, אויך אַ „מאַ־יווקע“, שבועות 1916 אין גלינקע. ביים ענדע שול־יאָר איז פאַרגעקומען אַ פייערונג מיט טיילן אויסצייכענונגען, און די גוטע שילער האָבן באַקומען ביכער־מתנות.

די „שקולקע“ האָט נאָר עקזיסטירט צוויי יאָר, ווייל סיי אַ טייל שילער, סיי אַ טייל לערער האָבן פאַרלאָזט קאַנין.

אַוונט־קורסן

ווי באַקאַנט איז אין צאָרישן רוסלאַנד נישט געווען קיין צוואַנגס־שול און זייער פיל יוגנטלעכע, ווי אויך עלטערע, האָבן בכלל נישט, אָדער זייער שוואַך געקענט לייענען און שרייבן יידיש, פויליש און חשבון. צוליב דעם האָבן

חור, "חור ומועד"



דאס נאציאנאל-דעליגענע חור, "חור ומועד"

חור מחוקן, "חור ומועד" 1936 צום באזיר פון ד' אונפאנג פון לאנדאן

עס זיצן אין מיטן (פון לינקס) דער לערער חור צאנדאנדא, ד' אפגא, דער לערער שפרא
דער מלמד ד' בנימין רייטשקע. עס זיצט רעכטס: ד' סטראקאווסקי, אונטער אים ד' שלמה ביראד

פארשידענע ארגאניזאציעס און יחידים ארגאניזירט אונט־קורסן. דער „בראָ-
ניסלאָו גראַטער“ קלוב (בונד“) האָט אַרגאניזירט אין 1918 קורסן פאַר אַרבעטער,
צווישן וועלכע ס'זענען געווען פיל אַנאַלפּאָבעטן. ווי מען האָט געלערנט יידיש,
חשבון א. א. אין יאָר 1920 האָט דער לערער הערמאַן בעאַטוס אַרגאניזירט און
אַנגעפירט מיט אונט־קורסן פאַר אַרבעטער און יוגנטלעכע. אים האָט צוגעהאַלפן
אַ לערערין פון גימנאַזיום.

דער לערער בעאַטוס האָט מיט אויסערגעוויינלעכער מי און אויסדויער
זיך געווינדמעט די קורסן. נאָר אין זעלטענע פאַלן, ס'רוב ביי עלטערע, איז
נישט געווען צו פאַרצייענען קיין גרויסן דערפאַלג. מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז
דער לערער בעאַטוס האָט געלערנט אָן שכר. דער אונט־קורס האָט געווינערט
עטלעכע חדשים. שפעטער איז דער ה' בעאַטוס אַרויס אויף פענסיע און פאַרלאָזט
קאַנין. אין יאָר 1923 האָט זיך אַ גרופע יוגנטלעכע צונויף גערעדט וועגן שאַפן
אונט־קורסן. צווישן די איניציאַטאָרן זענען געווען: יצחק האַמפּעל, לייקע וויט־
קאָוסקי, אַדעלאַ נאַטאַל, מיכל מאַשקאוויטש און אַנד. צו דעם צוועק האָבן זיי
זיך אויך געוואָנדן צו די לערער פון יידישן גימנאַזיום, זיך צו באַטייליקן אין
די קורסן — די לערער האָבן זיך דערצו באַצויגן פאַזיטיוו.

צום מיינסטן האָט זיך מיט דעם לערנען אָפּגעגעבן דער לערער, ד"ר
בראָנשטיין, ווי אויך ד"ר מאַלער, דער היינט באַקאַנטער פראַפּעסאָר פון
געשיכטע אין תל־אביבער אוניווערסיטעט. אויך זיי האָבן געלערנט אָן שכר
און אפילו געשאַפן דעם לאַקאַל אין הויז פון משה קאַפּלאַן. אויך דאָ זענען
געווען די שילער יוגנטלעכע אַרבעטער, וועלכע האָבן דערגעצנט זייער וויסן,
מחמת דער רוב איז געווען געצוונגען פרי צו פאַרלאָזן די שול־באַנק אין
לערנען אַ פאַך. עס געדענקט זיך די פאַרשטעלונג, וואָס דער קורס האָט
איינגעאַרדנט אין קינאַ „אוסשעכאַ“, אונטער דער רעזשי פון יונאַס שיקע, דער
רעפּערטואַר איז באַשטאַנען פון אַ כאַרגעזאַנג און אַן איינאַקטער „ס'אייביקע
ליד“ פון מאַרק אַרנשטיין, אויסגעפירט דורך מיכאל א. צאָדעק, לייקע וויט־
קאָוסקא, נאַטאַל אַדעלאַ, מ. מאַשקאוויטש און אַנדערע. דער אָונט איז אַדורך
מיט גרויס דערפאַלג.

אויך דער קורס האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן, ווייל די לערער (ווי אויך
אַ טייל שילער) האָבן פאַרלאָזט קאַנין.

אין די ווייטערדיקע יאָרן האָבן נאָך איינגעאַרדנט אונט־קורסן פאַר
שידענע אַרגאניזאציעס, צווישן זיי: דער פראַפּ. פאַראיין פון נאָדל־אַרבעטער,
מיטן ציל צו פאַרפולן פון עלעמענטאַרער בילדונג, דער פועל־יוצא פון פעלן
וואַנס־בילדונג. אָבער נאָכן אַנטשטיין פון אומאַפּהענגיקן פוילן איז איינגעפירט
געוואָרן צוואַנגס־שול און דער אַנאַלפּאָבעטיזם פאַרשווינדט.

קולטור און ספארט

א ביבליאָטעק

ב דראַמאַטישע קרייזן

ג קונסט

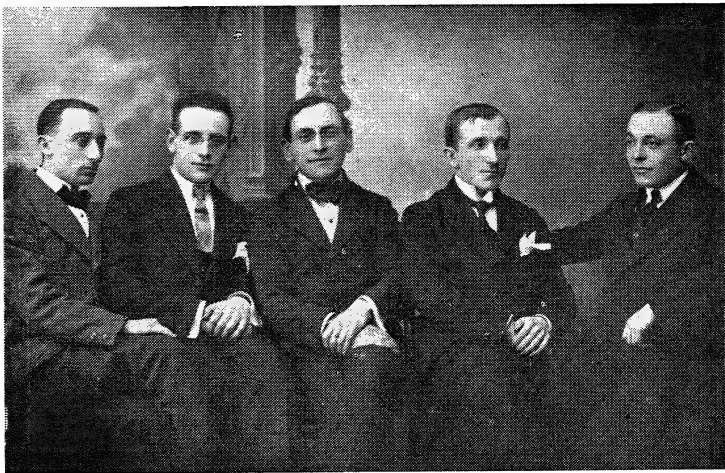
ד ספּאָרט

די יידישע ביבליאטעק

געווען איז עס מיט 32 יאָר צוריק, אין דעם היסטאָרישן יאָר 1905. אויף דער אַרענע פון דער גאַרער רוסישער אימפעריע קומט פאַר אַ האַרטנעקיקער קאַמף קעגן דעם זעלבסט־הערשנדיקן מלוכה־סיסטעם. די ברייטע פּאָלקס־מאַסן שטורמען די פעסטונג פון רעאַציאָנערן און ברוטאַלן רעזשים, און די אידעען פון רעכט און פרייהייט טראָגן זיך דורך ווי אַ הערלעכער בליץ פון איין עק קאַנד ביזן צווייטן.

פאַראַלעל מיט די פרייהייטס־אידעען, וועקן זיך די דרימלענדיקע געפילן און פאַרלאַנגען. עס אַנטוויקלט זיך ביי די ברייטע מאַסן דער חוש פאַר וויסן, קונסט און שיינע ליטעראַטור, ווי דורשטיקע וואַרפט זיך די געזעלשאַפט, בפרט די יוגנט, אויף יעדן געשריבענעם וואָרט. עס אַנטשטייט דעמאָלט דער געדאַנק, צו גרינדן ביי אונדז אין שטאַט אַ יידישע ביבליאטעק, אַ קולטורעלע אינסטיטוציע, וועלכע זאַל פאַרשפרייטן וויסן, בילדונג און אויפקלערונג צווישן די ברייטסטע מאַסן.

אַ קליינע גרופע אינטעליגענטן, די סטודענטן: קלאָץ, לעווין, ווייס, קאַט און פּרל. קלאָץ, פלאַנדער און פערנבאַך נעמען איבער די איניציאַטיוו דעם



די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דער ביבליאטעק
פון רעכטס: מ. לאַנדאָו, שיקע, מ. לעווין, מ. פ. בעאטוס, מ. יעדוואָב

1965
PROGRAM



הערות
 1. תוכנית זו היא תוכנית
 2. תוכנית זו היא תוכנית
 3. תוכנית זו היא תוכנית

PROGRAM
 1. תוכנית זו היא תוכנית
 2. תוכנית זו היא תוכנית
 3. תוכנית זו היא תוכנית

Program.

OJCIEC
 Dramat w 3-ach aktach.
 A STRINDBERG

KOLO DRAMATYCZNI
 pod reżyserią i udziałem
 artystów
J. WAJSŁICA

KONIN
 Warszawa, 23 lipca 1965 r.

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

PROGRAM
 1. Tęcza
 2. Tęcza
 3. Tęcza

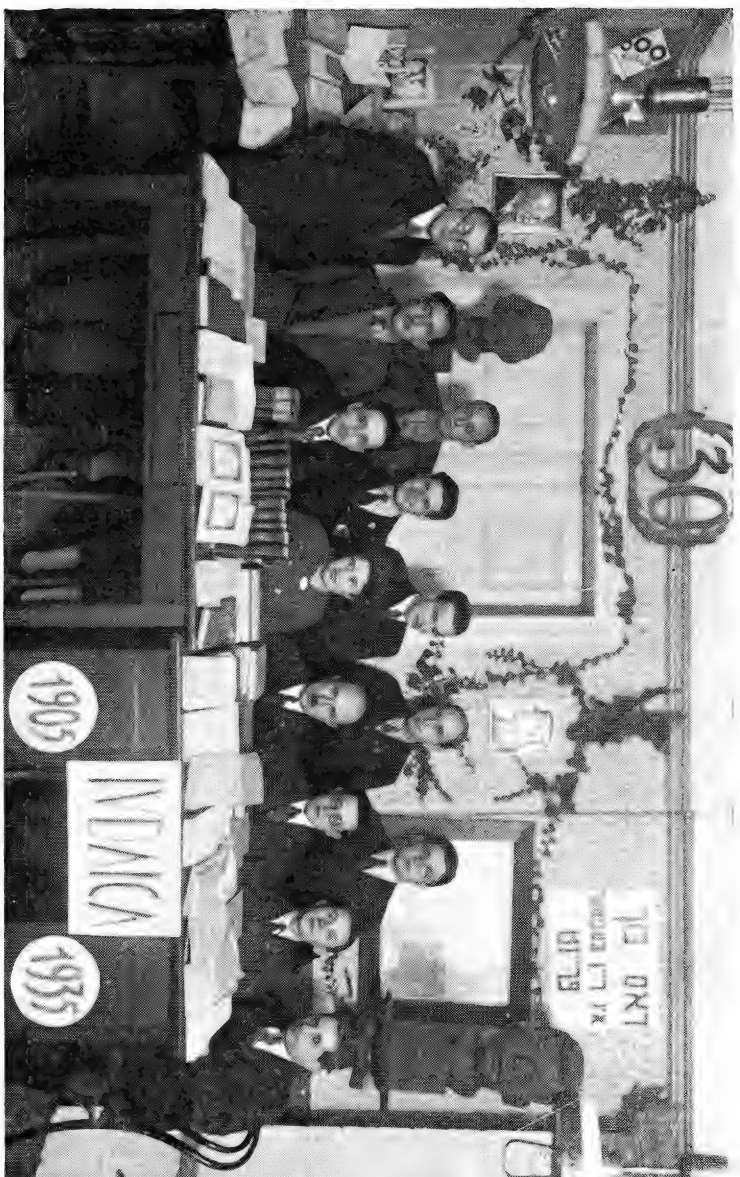
באשלוס צו רעאליזירן, אזוי ווי די גאנצע געזעלשאפט איז באאיינפלוסט מיט דעמאקראטישע אידעען, געלונגט עס במשך פון א קורצער צייט צונויפצוראמלען א היפשן סכום געלט און א ביסל ביכער.

לכתחילה האט די ביבליאטעק באגינען איר טעטיקייט מיט פוילישע און רוסישע ביכער, נאך צוליב דער צודרינגלעכקייט פון א גרופע יידישיסטן (וגם אני הקטן בתוכם), ווערט אויך געעפנט א יידישע אפטיילונג. די לייענער-פרעקט ווענדט איז א קאלאסאלע און די צאל צוגעקויפטע ביכער איז אין פראפארץ צו ווייניק אין פארגלייך מיט דער גרויסער צאל לייענער.

ביי די דעמאלטדיקע פארהעלטענישן, מוז די ביבליאטעק פירן אן אומלעגאלע טעטיקייט, זי ווערט דאדורך איינגעארדנט אין א פריוואטער וויזונג פון א קאמיטעט-מיטגליד, און און מחמת „עין-הרע“ וועגן, מוז זי אין משך פון איין יאר פיר מאל טוישן איר זיך-ארט. די נעץ פון דער זשאנדארמערע פארציט זיך אבער, וואס א טאג ענגער ארום דער ביבליאטעק, מען איז דאדורך געצוונגען אפצוראטעווען דאס ביסל פארמעגן און איבעררייסן די טעטיקייט. ערשט אין יאר 1907, באקומט זיך א קאנצעסיע אויפן נאמען פון צוויי „בלא-גאנאדיאזשנאיע“ בירגער און די ביבליאטעק באנייט איר טעטיקייט אויף א לעגאלן אופן אין אן אייגענעם לאקאל. די טעטיקייט באגרענעצט זיך מיט ארויסגעבן ביכער און אין פארגרעסערן דעם ביכער-אוצר מיט די נייסטע און בעסטע ליטעראטור, אין דער פוילישער, רוסישער און יידישער שפראך.

אין יאר 1911 ווערט געעפנט א לייען-זאל, אין וועלכן עס געפינען זיך כמעט אלע יידישע און העברעישע טאג-בלעטער און פעריאדישע אויסגאבן, ווי אויך א גרויסע צאל פוילישע, דייטשע און רוסישע טאג-בלעטער. דער לייען-זאל ווערט רייכלעך באזוכט, די פרעקווענץ דערגרייכט טיילמאל ביז 70 פערזאן טעגלעך.

אין די מלחמה-יאָרן לעבט די ביבליאטעק איבער א קליינעם קריזיס. צוליב דעם, וואס מען איז א לענגערע צייט אפגעשניטן פון ווארשע און לאדזש, קאן מען נישט צוקויפן קיין געניגנדע צאל אנטשפּרעכנדע ביכער, דער לייען-זאל מוז ווערן געשלאסן. טראץ אבער די אלע שוועריקייטן זעצט פארט די ביבליאטעק איר קולטורעלע אויפגאבן, פארשפרייט ווייטער ליטעראטור און וויסנשאפט. די ביבליאטעק טראגט נאך אלץ נישט דעם חותם פון א געזעל-שאפטלעכער אינסטיטוציע, זי עקזיסטירט נאך ווייטער אויפן סמך פון דער ארויסגעגעבענער פריוואטער קאנצעסיע. ערשט אין יאר 1916 קומט פאר א רע-ארגאניזאציע, מען רופט צונויף אן אלגעמיינע פארוואמלונג, ס'ווערט אויס-געארבעט א סטאטוט און זי ווערט אוועקגעשטעלט אויף געזעלשאפטלעכע יסודות. אין דעם זעלבן יאר ווערט אויך געעפנט א העברעישע אפטיילונג.



צום 30 יערדיקן יובלאום פון דער ביבליאטעק
פון רעכטס צו לינקס (ויצן): ד. גוראלניק, ג. סטריקאווסקי, א. ליפשיץ, מ. ווינטער, פ.ל. שוואם, ד"ר קארוט
שטייען: קאזנער, עלבערג, הארמאטשיק, ד. לעווין, (אומבאקאנט), מ. לעווין, א. קאליסקי

אין די שפעטערדיקע יארן ווייזט די ביבליאטעק ארויס א ברייט-פאר-צווייגטע קולטורעלע טעטיקייט. זי ארדנט איין א ריי וויסנשאפטלעכע פרע-לעקציעס, וועלכע טראגן גלייכצייטיק א דערצייערישן כאראקטער און גיבן דעם צוהערער די אנרעגונג זיך צו פאראינטערעסירן מיט ערנסטע פראבלעמען. עס ווערן געגעבן רעפעראטן וועגן געשיכטע, פעדאגאגיע, ליטעראטור, נאטור-וויסנשאפט א. ד. גל. אין אלגעמיין זענען פארגעקומען אן ערך 100 רעפעראטן. א קלאר בילד פון דער אנטוויקלונג און טעטיקייט פון דער ביבליאטעק שטעלן מיט זיך פאר די טאבעלן 1 און 2.

קוקט מען זיך צו צו דער טאבעלע 2, זעען מיר א טרויעריקע דער-שיינונג, די צאל דורכגעלייענטע יידישע ביכער איז פראפארציאנעל א זייער קליינע אין פארגלייך מיט דער צאל דורכגעלייענטע ביכער אין אנדערע שפראכן, דאס לאזט זיך דערקלערן דערמיט, וואס (1) דער רוב לייענער רעקרוטירט זיך פון אן עלעמענט, וואס האט זיין דערצינונג באקומען אין פוילישע שולן און באהערשן נישט אין שריפט די יידישע שפראך; (2) אין דער ביבליאטעק זענען שטענדיק פאראן א 25—20 קריסטלעכע לייענער און (3) דאס איז דאס טרויע-ריקסטע, וואס זעלטן ווען ווייזט זיך אין דער ביבליאטעק דער מיטלשטאנד, דער ארבייטער-קלאס און בעלי-מלאכות, וועלכע — זעט אויס — האבן א קנאפן חוש פאר ליטעראטור. פארגלייכט מען אבער די טאבעלע 2 מיט דער טאבעלע 1 זעט מען בפירוש דעם אויסגעשפראכענעם יידישן כאראקטער פון דער ביבליאטעק. עס ווארפט זיך פשוט אין אויג דער באדייטנדיקער צווייטער פון יידישן בוך אין פארגלייך מיט דער פראצענטועלער פרעקווענץ. די ביבליאטעק האט זיך געשטעלט פאר איר אויפגאבע איינצוקויפן יעדעס נייע יידישע בוך, נישט רעכענענדיק זיך מיט דער צאל יידישע לייענער. מיר קענען זיין שטאלץ דערויף, וואס מיר האבן באוויזן צו דערהאלטן און אוועקצושטעלן די איינציקע יידישע קולטור-אינסטיטוציע ביי אונדז אין שטאט אויף א הויכן ניווא, צו פארשפרייטן אין משך פון 32 יאר דאס בוך, וואס גיט דעם מענטש די מעגלעכקייט צו פארפעסטיקן זיינע באאכאכטונגען, זיינע קענטענישן און פארטיפן זיינע גע-דאנקען. אנצוזאמלען א רייכן ביכער-אוצר, אן אומדערשעפלעכן קוואל פון וויסן, פון וועלכן צוויי דורות האבן געצויגן זייער גייסטיקע ניקה און א סך פון אונדז האבן דער ביבליאטעק צו פארדאנקען דאס ביסל בילדונג און אנטוויקלונג, וואס מיר פארמאגן.

(פון דער צייטונג: „קאלישער לעבן“ 1937)

ביכער-כאשאנר דעם 31טן דעצעמבער

1936	1935	1934	1933	1932	1930	1925	1920	1915	1910	
אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	
69.3 5611	69.1 5467	69.8 5332	68.5 5216	5098	69.1 4908	70.9 4826	71.7 3135	71.5 1823	70.8 1263	אין פרעמדע עפֿזאכן
25.2 2033	25.2 1999	25.4 1964	25.8 1950	1886	25.8 1836	23.1 1399	21.5 939	28.5 725	29.2 521	" יידיש "
5.5 446	5.7 446	5.8 446	6.7 446	423	5.2 358	6.0 358	6.8 282			" העברעיש "
8190	7912	7732	7612	7407	7102	6043	4356	2548	1784	אין אָלגעמיין

ביכער אדורכגעליינעט אין די יארן:

1936	1935	1934	1933	1932	1930	1925	1920	1915	1910	
אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	אמסטל. פראג.	
90.6 8843	93.9 9274	91.1 10287	89.5 10143	88.5 9767	90.8 13109	81.5 16153	13414	66 6370	65.8 5760	אין פרעמדע עפֿזאכן
8.7 849	5.4 533	8.0 905	9.7 1109	9.9 1089	9.0 1294	17.5 3445	1735	34 3285	34.2 2995	" יידיש "
0.7 72	0.7 68	0.9 94	0.8 86	1.6 184	0.2 22	1.0 244	50			" העברעיש "
9764	9875	11286	11338	11040	14425	19842	15199	9655	8755	אין אָלגעמיין

302

א מעלדונג וועגן אַרױסגעבן אַ נייעם קאַטאַלאַג פון דער ביבליאָטעק

באַקאַנטמאַכונג.

אונדזער קאַטאַלאַג, אַרױסגעגעבן אין יאָר 1915, צוזאַמען מיט די ביילאָג, נישט נאָר זיי נעמען נישט אַריין אַ באַטיינדיקע צאָל ביכער (בערך 1600), נאָר זיי זענען אין גאַנצן אויסגעשעפט. כדי צו דערלייכטערן אונדזערע אַבאָ-נענטן ביים ביכער-וויילן, האָט די ביבליאָטעק-פאַרוואַלטונג, נישט אַכטנדיק אויף די אומגעהויערע אַרבעט, מיט וועלכע דאָס וועט זיין פאַרבונדן, באַשלאָסן אַרױסצוגעבן אַ נייעם קאַטאַלאַג, וועלכער וועט אַרייננעמען אַלע ביכער פון אונדזער ביבליאָטעק.

דער פרייז פון נייעם קאַטאַלאַג וועט זיין — 150 מאַרק. צוליב די גרויסע קאָסטן, וועט דער קאַטאַלאַג געדרוקט ווערן אין אַ באַגרענעצטער צאָל עקזעמ-פלאַרן, און די פערזאָנען, וועלכע ווילן זיך אַ קאַטאַלאַג פאַרזיכערן, דאַרפן פאַרהער באַשטעלן און אַיינצאלן אַ קאַנטאַ 100 מאַרק. די פערזאָנען, וועלכע וועלן גלייך אַיינצאלן 100 מאַרק, וועלן שפעטער באַקומען ראַבאַט.

מיט אַכטונג

די פאַרוואַלטונג

די ביבליאָטעק האָט פון צייט צו צייט צעטיילט צווישן די לייענער פראַגע-בויגנס מיט פאַלגנדיקע פראַגן:

1. נאָמען און פאַרנאָמען
2. עלטער
3. באַשעפטיקונג
4. וועלכע איז אייער אומגאַנגס-שפראַך?
5. אין וועלכער שפראַך לייענט איר אַמליבסטן (יידיש, פויליש, דייטש)?
6. וועלכער אויטאָר אינטערעסירט אייך אַממיינסטן?
7. איז ווינטשנסווערט צו קויפן דייטשע ביכער?
8. צי זענט איר צופרידן מיט דער פירונג פון דער ביבליאָטעק? אָיב נישט — איבער וועלכע אורזאַכן.
9. וועלכע אויסבעסערונגען דאַרפן אַיינגעפירט ווערן?
10. אַלגעמיינע באַמערקונגען.

דער פראַגע-בויגן איז געשיקט געוואָרן צו אַלע לייענער, און לויטן אויסגאַנג פון די ענטפערס האָט זיך די פאַרוואַלטונג פון דער ביבליאָטעק גע-שטיצט ביים איינקויפן נייע ביכער.

דראַמאַטישע קרייזן

ביון סוף פונעם 19טן יארהונדערט זענען קיין יידישע אַרטיסטן אין קאַנין נישט געווען, אויך נישט קיין כרעמדע טעאַטער-טרופן. די פאַרבינדונג מיט דער שטאַט איז געווען אַ שווערע. די ערשטע פרווון האָט געמאַכט אַ גרופע יונגוואַרג, וואָס האָט פאַרגעשטעלט „פורים שפילער“. אין קליינע שטעטלעך האָבן עס גע-פרוּווט טוען צופעליקע גרופן, וואָס האָבן דערצו געהאַט אַן אינערלעכן דראַנג. די דאָזיקע פרווון האָבן געהאַט אַ טראַדיציאָנעל רעליגיעזן כאַראַקטער, ביי פאַרשידענע יום־טובֿים. אין פורים איז געווען אַנגענומען אויסצופירן מיט אייגענע כוחות אַ ספּעקטאַקל „מגילת אסתר“; חנוכה, ווידער, צו באַווייזן די גבורה פון די מכבים און דאָס שפיל „מכירת יוסף“ — אַ דראַמאַטישע סצענע מיט אַ העפּרענד.

די ערשטע באַקאַנטע פאַרשטעלונג כּון דער יידישער יוגנט אין קאַנין, וואָס האָט שוין געהאַט אַ קינסטלערישן ווערט, איז געווען די אָפּערעטע „שולמית“ פון אברהם גאַלדפּאָדען, וואָס מען האָט אויפגעפירט אין יאָר 1905. די ערשטע פאַרשטעלונגען זענען פאַרגעקומען אין דער שאַפּע פון די פייערלעשער אַלס דער איינציקער פּאָסנדער לאַקאַל פאַר אַ פאַרשטעלונג. רעזשיסירט האָט די אָפּערעטע דניאל (דאַניכע) האָן, ער איז געווען אַ גוטער זינגער. שפּעטער פאַר-לאָזט קאַנין און אויפגענומען געוואָרן אַלס קאַנטאַר (חזן) אין אויבערשלעזיען. פיל יאָרן נאָך דעם האָט מען אין די יידישע הייזער אין קאַנין געזונגען מאַטיוון פון „שולמית“ אכילו פאַר וויג־קינדער.

צום מיינסטן האָבן אין די דראַמאַטישע קרייזן אַנטייל גענומען די ארבעטער־יוגנט. דאַניכע האָן האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס פעיקער רעזשיסער און געהאַט די אַמביציע אויפצופירן גרויסע פאַרשטעלונגען. נאָך דער געלונג גענער אויספירונג פון „שולמית“, האָט ער אויפגעפירט די אָפּערעטע „בר כוכבא“ מיט דער באַטייליקונג פון איבער פופציק פערזאָן, וואָס זאָגט גענוג וועגן דער געוואַנטקייט אויפצופירן אַזאַ ספּעקטאַקל. אויך ביי דער פאַרשטעלונג האָבן זיך אנטפלעקט נייע דראַמאַטישע טאַלאַנטן, ווי פרייליין לאַבושינסקאַ (דינה), יוסף גליצענשטיין (פאַפּוס) און אַנדערע. די פאַרשטעלונג איז פאַרגעקומען פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאָך דער פאַרשטעלונג האָבן אַאָניער יידן יאָרן־לאַנג געזונגען מאַטיוון פון בר־כוכבא. צום צווייטן מאַל האָט מען אין קאַנין באַנייט די פאַרשטעלונג „בר כוכבא“ אין יאָר 1924. אויך דאָס מאַל אונטער דער רעזשי פון ד. האָן, וועלכער איז ספּעציעל געקומען וועגן דעם

פון אויסלאַנד. אין דער פאַרשטעלונג זענען מיר שוין פרישע כוחות, ווי : פרייליין
הראַקאָצקא, זעליג גלאַווינסקי (וועלכער רעזשיסירט שפּעטער אליין פאַר-
שידענע פיעסן) ס'באַטייליקט זיך אויך דער דערמאָנטער יוסף גליצענשטיין. צו
דער פאַרשטעלונג איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ גוט אויסגעשולטער כאַר פון
צענדליקער פערזאָנען.

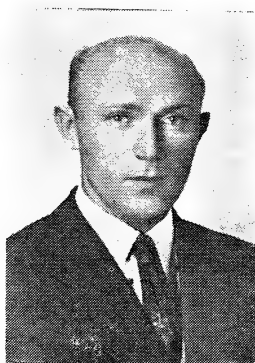
אַלס דעקאָראַטאָר און קאַסטיומער האָט זיך אויסגעצייכנט אין קאַנין
דער זייער פאַפּולערער מרדכי (פ.) אייזן. ער האָט אויך דעקאָרירט שטובן און
פאַרלייגט פאַרהאַנגען אין די בעסטע הייזער. אויף חתונות האָט ער יוגעגרייט
דעם פלאַן כּון מאַלצייט, ווי אויך אָנגעפירט מיט די טענץ. ער האָט געטראָגן
אַן אויסגעריבן „ידיש“ היטל, וואָס ער האָט עס קיין מאָל נישט אויסגעטאַן.
עס זענען געווען ליצים וואָס האָבן געזאָגט אַז ער טוט עס צוליב „פּרינציפ“...
אין יאָר 1915 האָט דער דראַמאַטישער קרייז אויסגעפירט די פיעסע „דער
יידישער קעניג ליר“, און אין יאָר 1917 איז אונטער דער רעזשי פון דוד
בעאַטוס אויפגעפירט געוואָרן די פיעסע פון יעקב גאַרדין „גאַט, גענעט און
טייול“, די פיעסע האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאלג און מען האָט זי אויך
פאַרגעשטעלט אין די אַרומיקע שטעטלעך.



אַנטיילנעמער אין דער איבענס פיעסע „נאָרא“
פון רעכטס : ש. צאָדעק, מענדל וויטקאווסקי, ר. וויגון, פּר. האַמפּעל, אומבאַקאַנט
י. גאַלדמאַן, ר. קרייסמאַן. זיצן אונטן : שיעראָצקי, ליסאַק
השחקנים „נורה“ מאַת איבסן. מימין לעמאַל : ש. צדק, מ. וויטקובסקי, ר. וויגון, ג. המפל,
לא ידוע, י. גולדמן ור. קרייזמן. יושבים למטה : י. שיראַצקי וליסק

אין דער צייט געפינט זיך אין קאנין דער באקאנטער ארטיסט פון דער „ווילנער טרופע“ יעקב ווייסליץ, וועלכער איז צוליב די מלחמה געשעענישן פאריוואגלט געווארן קיין קאנין און זיך דא צייטווייליק באזעצט. ער פירט דאן אויף ערנסטע פיעסן, וואס שטייען אויף א הויכן קינסטלערישן ניווא. ער האט דא געטראפן א פעיקע און אינטעליגענטע יוגנט, און פירט אויס מיט גרויס הצלחה די פיעסן „נארא“ פון הענריק איבסען און „דער דארפס-יונג“ פון לעאן קאברין, „דער פאטער“ פון אויגוסט סטרינדענבערג א. א. צו די פארשטעלונגען איז אויך געקומען באזוכן די יוגנט פון די ארומיקע שטעטלעך. צום מיינסטן זענען די פארשטעלונגען פארגעקומען חנוכה אדער חול-המועד צייט. א רעגולערע דראמאטישע טעטיקייט האט זיך אנגעהויבן צו בילדן ארום דער יידישער געזעלשאפטלעכער ביבליאטעק. דאס איז געווען א גוט ארגאניזירטער „דראמאטישער קרייז“ מיט זייער פעיקע כוחות. עס רעזשיסירט און פירט אן מיט דעם דראמאטישן קרייז יאנאס שיקע. די מיטבאטייליקטע זענען מענדל וויטקאווסקי, מאניש לאנדא, מאיר יעדוואב א. א.

אין יאר 1921 פירן זיי אויף פישל בימקאס „גנבים“; און הירשביינס „די פוסטע קרעטשמע“ און „די נבלה“, דוד פינסקיס „די מוטער“ און „יאנקל דער שמיד“ און שלום-עליכמס „צעזייט און צעשפרייט“ מיט דער באטייליקונג פון די שילער פון יידישן גימנאזיום. עס צייכענען זיך אויס: אברהם ריטשקע, אדעלא נאטאל און לובא יעדוואב.



זעליג גלאווינסקי



ד. שעמעל

אן ערנסטער רעזשיסער איז געווען דוד שעמעל. ער האט זיך ספעציעל אויסגעצייכנט אין געזאנג, האט איינגעארדנט כארן אויך אין דער גרויסער שול און אנגעפירט מיט געזאנג-קאנצערטן ביי פארשידענע פייערלעכע געלג-

גנהייטן. ער האט שפעטער פארלאזט קאנץ און צוריקגעפארן קיין קאליש.
וואו ער האט געווינט פאר דער מלחמה. דאָרט איז ער געווען חזן-שוחרט ביז צום
אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה.

אין יאר 1924 רעזשיסירט משה בעאַטוס די פיעסע „שמע ישראל“ פון
אַסיפ דימאָוו.

אַ ביז גאָר פעיקער אַרטיסט און אויך רעזשיסער איז געווען זעליג
גלאָווינסקי. מיט אים האָבן מיטגעשפילט פרייליין קראָקאַצקאַ, לובינסקאַ, טשער-
ניאַק, אַ דזשאָלאָשינסקי, אַשט, שמואל מאָרגוליס, מ. יודקיעוויטש, לאַלאַ צדיק,
לאַטקאַ בלום, ט. מיש און פרייליין שווערזשינסקאַ.

עס שאַפט זיך אַ דראַמאַטישער קרייז ביים נאָדל-פאַראיין, אַנגעפירט דורך
טאָדעק בייראַך און משה בעאַטוס.

אין יאר 1926 אָרדנט די ביבליאָטעק איין אַ מוזיקוואָקאַלישן אָוונט.
אונטער דער לייטונג פון י. בייראַך און ראָדאַמסקי. די הכנסה פון די פיעסן:
„דער פרעמדער“ פון יעקב גאָרדין, אויסגעפירט פון ז. גלאָווינסקי, „די געבראַ-
כענע הערצער“ פון ז. ליב; אויסגעפירט פון משה בעאַטוס זענען באַשטימט
פאַר דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין קאָנץ.

אין 1932—1933 קומען פאַר פאַרשטעלונגען פון דער ליגע פאַרן אַרבעטן-



דראַמאַטישער קרייז ביי דעם האַנדווערקער פאַריין (1932)
ההוג הדרמטי באיגוד בעלי המלאכה (1932)

דיקן ארץ-ישראל, וי אויך „הפועל“. די הכנסות זענען געווען באשטימט פאר דער עליה קיין ארץ-ישראל.

אויך דער קיבוץ „הכשרה“ אין קאנין אַרדנט איין פאַרשטעלונגען, וועמענס די הכנסות ס'זענען באשטימט דער עליה.

אין יאָר 1932 גרינדעט זיך אויך אַ דראַמאַטישער קרייז ביים האַנטווער-קער-פאַראיין, וואָס פירט אויף פאַרשידענע פאַרשטעלונגען פון אַ הויכן ניוואָ.

„BAR-KOCHBA“

melodrama w 4 aktach z prologiem A. Goldfadena.

OSOBY.

Bar-Kochba	p. G. Hahn
Azarje, jego marszałek	p. B. Głowinski
Eljazar, stary talmudista	p. Z. Głowinski
lino, jego córka	p-a G. Krokocza
Turnus-Rufas, cesarz rzymski	p. P. Apt
Serolina, jego żona	p-a L. Blumówna
Papas, intrygant	p. J. Gliencstein
Szomer	p. M. Hahn

Widmo Eljazara, sąd starców, chór męski, chór damski, wojsko rzymskie, wojsko żyd. i inni.

Podczas antrektów przygrywać będzie muzyka symfoniczna składająca się z 10 osób nast. rzeczy:

- 1) Solem Aleikam marsz Turecki
- 2) Il Trovatore Fantasia Opera de Verdi
- 3) Trzecia szumka Ukraińska M. Zowadzki
- 4) Dziewczęta z Jawy I. Kogan
- 5) Schimmy Bananen M. Uhl
- 6) Tango da rève E. Moldezen
- 7) Tutankhamen schimmy J. Benes
- 8) Serenada Pisowskiego
- 9) Pierwsza Miłość S. Liszaka
- 10) Romans List

PO PRZEDSTAWIENIU
ZABAWA TANECZNA

„בר כוכבא“

מלודראמע אין 4 אקטן מיט א פּראָלוג

פּון א. נאָרדפּאָרען.

פערזאנען:

בר-כוכבא	ה. מ. האָרן
עזריה, זיין פערלפאטער	ה. מ. גלאָווינסקי
ר' אלקנה הדיין, זיין אלטער הלפר	ה. מ. גלאָווינסקי
דניאל, זיין באכטער	ה. מ. קראָקאָצא
פירטוריוס דער רויט שטאכטאלער	ה. מ. אַפּט
סעראלינא, זיין פרוי	ה. מ. בלומאָווא
פאפאס, א אינטריגאַנט	ה. מ. גליענשטיין
א שומר	ה. מ. האָרן

דער נאָם פון די אלטער הבורען, די סנהדרין, מעגליכער באר ייִדנפֿירער באר, וואָס פירט פֿירער, רויטש פֿירער, אינע אנדערע.

צייטשען די אנטראקטען וועט צושפירען א סימפא-
נישע מוזיק פון 10 מאן פאלענדער זאכען:

- 1) סאלעס אליקים סערקישער באר
- 2) איל מראיאפיר פאנאטע אפערע דע פעריו
- 3) דריטע אוקראינע שוסקע פ. וואיאצקי
- 4) די סערעל פאן יאָווא י. קאנאן
- 5) שוסי באנאנען מ. אוהל
- 6) טאנא דו רעיו ע. סאלדערן
- 7) מיטאקראטען שווי י. בענעס
- 8) סערענאדע פיסאויסקי
- 9) ערשטע ליבע ס. ליטאק
- 10) ראמאנס בריגע

נאך דער פֿירשטעלונג

א מאנץ-אווענט

Druk H. Restor, Konin.

יידישע קינסטלער

די ערשטע קינסטלערס באווייזן זיך אין מיטן 19טן יארהונדערט. צו ערשט מצבה־קריצערס, וואָס זייער אַרבעט ציט די אויפמערקזאָמקייט פון די באַזוכער אײַף דעם בית־עולם.

ר' חיים לייזער זאָקס, אַ שטאַרקער עובד יד, האָט אויסגעאַרבעט אין שטיין פאַרשידענע פיגורן, חיות און בלומען, באַדעקט די מצבות מיט טייערע קונסט־אַרבעט.

ר' נטע גליצענשטיין, אַ מצבה־קריצער אין קאַנין, יעדע אַרבעט זיינע אַ קונסט־ווערק, זיין זון ר' חנוך אַרבעט ערשט ביים פאַטער, ציט זיך איבער קיין טורעק און ווערט אַ באַרימטער סקולפטאָר און קונסט־מאַלער. באַזוכט אַפט קאַנין וווּ ער האָט משפּחה און באַקאַנטע און מאַלט פאַרשידענע פאַרטרעטן. ר' ליפּשיץ, אַ באַגאַבטער מצבה־קריצער, אויך זיין זון ווערט אַן אויס־געצייכנטער קינסטלער־גראַפיקער אין שוואַרץ־ווייס. ער קאַמפּאָנירט אויך מעלאַ־דיען צו פאַרשידענע לידער און טענץ. באַזונדערס איז באַקאַנט זיין מוזיק פאַר אַן אַראַבישן טאַנץ, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן אויף דער קאַנינער בינע. ר' דוד צוקער איז געווען אַ קינסטלער אין האַלץ־שניצעריי. די מעבל־געזימסן און קרעדענצן זענען כּוון אַ הויכן אַרטיסטישן ניוואָ. זיינע אַרבעטן האָבן טעמאַטיש פאַרגעשטעלט לויפּנדיקע סאַנעס בעתן יאָגד; פיש אין וואַסער, לייבן מיט אויפגעריסענע מיילער מיט שאַרפע ציינער; בלומען און פאַרשידענע אַרנאַמענטן. ער האָט דערצויגן פיל יוגנטלעכע, וועלכע האָבן ביי אים באַקומען די ערשטע ידיעות אין האַנט־אַרבעט.

פון די לעצטע צייטן געפינען מיר שוין אין קאַנין שטאַטישע קינסטלער מיט אַן אַקאַדעמישער בילדונג. כּרוי מאַניה ליפּינסקי (ווינקלער) כאַרעאַגראַפיע, דערציט יונגע טאַלאַנטן, פירט אַן מיט באַלעט־טענץ, סעציעל פאַרן יידישן גימנאַזיום.

די פרוי חוה אייזען (אורנשטיין) ענדיקט אַ הויכע דראַמאַטישע שולע אין קראָקע, פירט אַן מיט דראַמאַטישע קרייזן אין קאַנין, סעציעל אין די אַרבעטער־קרייזן.

אַ באַקאַנטער קונסטמאַלער איז שעה שער (דער זון פון געלן שוחט) וועמענס בילדער האָבן באַשיינט די ווענט פון קאַנינער יידן.

גרויסע אויסזיכטן זאָגט אַן דער קינסטלער אין סקיצע און פאַרב דער זייער טאַלאַנטפולער אהרן ליפּינסקי (היינט אין ישראל).

מאיר וויינשטיין — ליטעראַט. נאָך אַלס תלמיד אין יידישן גימנאַזיום, אַנטפלעקט ער זיך אַלס אַ פעאיקער שרייבער, זיינע אַרטיקלען און לידער באַ־

שיינען די עמודים פון דער תלמידים-צייטונג „אױטשניאָוסקא מישל“ אין דער פוילישער שפראך. זיינע לידער ווערן געזונגען און דעקלאַמירט אויף דער בינע פונעם ק. ג. זש. ער איז אין בעסטן בלי פון יוגנט אַמגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־מערדער.

מאַרק לעווין

(ביאָגראַפישע פרטים צוגעשיקט פון מאַריץ לעווין, לאַנדאָן)

מאַרק לעווין איז געווען גוט באַקאַנט אין קאַנין, און ס׳איז כדאי צו דער־ציילן וועגן אים. ער איז געבוירן אין יאָר 1888 און אין עלטער 17—15 יאָר האָט ער געאַרבעט אַלס לערנ־נינגל ביים באַקאַנטן האַנט־שניצער ה' צוקער. אין דעם וואַרשטאַט פלעגן זיך פון צייט צו צייט צונויפטרעפן יוגנטלעכע און פירן הייסע פאַליטישע דיסקוסיעס.

ווען איך האָב אין 1906 שטודירט אין דאַרמשטאַט, האָט מען דאָ אַרגאַניזירט אַ קאַנקורס צו באַפּוצן דעם קינסטלער־קוואַרטאַל. יעדעס פון די 30 הייזער האָט דעקאַרירט אַן אַנדערער קינסטלער. צו דער אַרבעט האָט זיך פאַרלאַנגט אַ האַלץ־קינסטלער כּוון אַ הויכער מדרגה און דער יונגער מאַרק איז געקומען קיין דאַרמשטאַט, געבליבן דאָ אַ יאָר צייט און זייער מצליח געווען.

נאָכן יאָר איז ער צוריק קיין קאַנין, וווּ ער האָט זיך פאַרבונדן מיטן באַרימטן סקולפּטאָר חנוך גליצענשטיין פון טורעק, אונטער וועמענס אויפזיכט ער האָט פאַרטגעזעצט צו אַנטוויקלען זיין טאַלאַנט.

אין 1910 האָט ער מיך ווידער באַזוכט אין קעמניץ און זיך דאַרט פאַרשריבן אַלס סטודענט אין דער קונסט־אַקאַדעמיע און דאַרט געלערנט אַ יאָר.



דער סקולפּטור מאַרק לעווין מיט זיין שוועסטער יעטטאַ ריינגאנד־לעווין



פיטול בנגס

סקולפטור אין גיכס



קישוט חזית הבית

אלעגארישע פאסאדן דעקאראציע

צייט. צו יענער צייט איז געווען זייער פארשפרייט די קונסט צו באַפּוזן די פּאַסאַדן פון די הייזער, און מאַרקן האָט זיך דערמיט באַשעפטיקט אַ געוויסע צייט אין קעמניץ און אין דרעזדען.

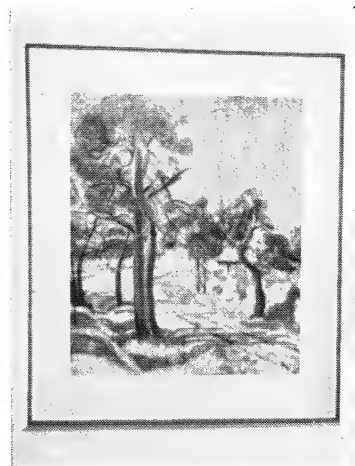
אין 1914 קומט ער ווידער קיין דרעזדען.

ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ווערט ער עוואַקואירט טיפּער אין לאַנד. נאָך דער באַפרייאונג (נאָך אַ יאָר) קערט ער זיך צוריק קיין קאַנין, וואָס איז שוין באַזעצט דורך די דייטשן. אין דער תקופה שאַפט ער פאַר־שידענע קונסט־ווערק, צווישן אַנדערע — דעם עמבלעם פון דער שטאַט: אַ פּערד אויף דער פּראָנטוואַנט פון דער מאַגיסטראַט־געביידע, אויך פאַרשידענע פרעס־קעס אויף די ווענט פון דער שול און אַ קאַפּ פון אַ גוססדיקן ייד (אויסגעשטעלט אין וואַרשע אין אַ קונסט־גאַלעריע).

נאָך דער מלחמה איז געווען זיין גרויסער פאַרלאַנג עולה צו זיין קיין ארץ־ישׂראל. ער האָט זיך פאַרבונדן מיט אַ גרופּע חלוצים, וואָס זענען אַרויס אין וועג, קומענדיק קיין ווין ווערט די עליה שוין אָפּגעשטעלט. ער באַשטימט דעמאָלט צו פאַרן קיין פאַריז און ממשיך צו זיין אין זיינע סטודיעס.

דאָ דערלעבט ער ווידער אַן אַנטווישונג. צוליב אַ קליינער דיפּערענץ אין זיין עלטער, ווערט ער נישט אויפגענומען אין דער אַקאַדעמיע. עס הייבן זיך אָן שווערע יאָרן פאַר אים.

מאַרק לעווין איז געשטאַרבן אין יאָר 1938, איבערלאַזנדיק אַ פרוי מיט אַ טעכטערל (ביידע לעבן היינט אין לאַנדאָן).



שעה שער

א בליק פון וועלדל צום בית-הקברות אין קאנין. צוגעשיקט פון ר. מאחאראבסקא-קרויזע

מיכאל אליהו צדיק

געפינט זיך אין ישראל. נאך אלס בחור אין קאנין. האט ער געצייכנט בילדער און פארטרעטן. איצט צייכנט ער טעמאטישע בילדער. צו די שענסטע געהערן די, וועלכע ער האט געמאלט זייענדיק אין איטאליע אינעם צווייטן וועלט-קריג אלס פרייוויליקער זעלנער אין דער יידישער בריגאדע. די אריגינאלן פון די צוויי בילדער געפונען זיך אין א לאנדאנער קונסט-אויסשטעלונג.

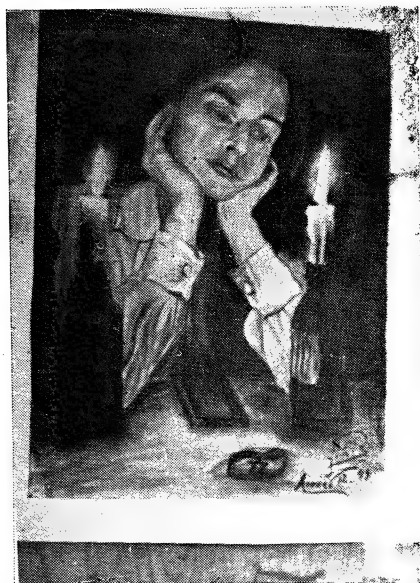
מנחם צדיק

(א ברודער פון אויבן דערמאנטן) זייענדיק אין פארשיקונגס-לאגער אויף דער אינדזל ציפערן. אין יאר 1945, פאר „אומלעגאלער“ עליה, קריצט ער אויס אין מארמור פארשידענע זייער אריגינעלע פיגורן, פון וועלכע עס דרינגט ארויס די בענקשאפט צו דער אלטער היים און האפענונג קיין ציון.

מיכאל קאוואלסקי

דאס אייניקל (לעבט אין ישראל) כון ר' דוד צוקער ז"ל האט געירשנט טאלאנט פונעם זיידן און שניצט אין האלץ איינדרוקספולע ארנאמענטן.

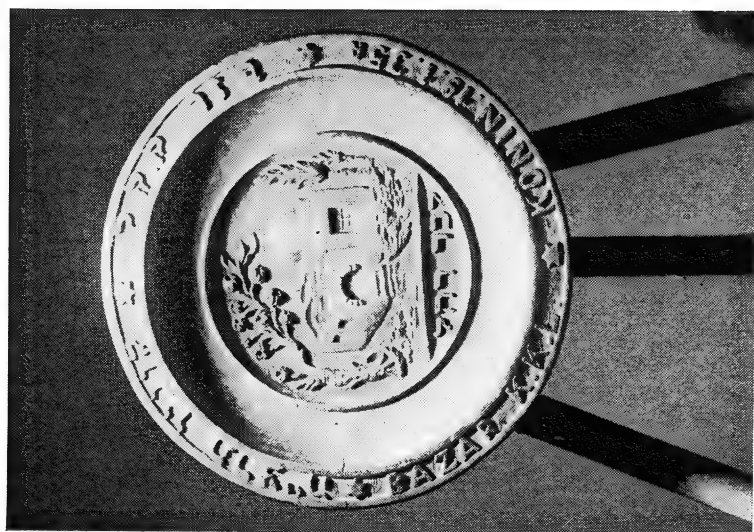
בילדער פון מ. א. צאדיק



יזכור נאך די טײערסטע



נע ונד



מיכאל קאזאנסקי :
דעאראצטווער טעלער "קבר רחל" געשינצט אין האלץ — 1935



מנחם צאדיק : ביים פאדער

יידישע ספאָרט-באוועגונג

שוין פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די יידישע יוגנט אין קאַנין געהאַט אַ שטאַרקן ווילן זיך פיזיש צו אַנטוויקלען. שוין אין עלטער פון 10 יאָר, האָבן מיר זיך יעדן שבת פאַרזאַמלט אויף דער יידישער בלאַנע און געמאַכט פאַרשידענע פריי־איבונגען, און אפילו דאָס שפילן פון „פאַלאַנט“ איז געווען אַן אויסדרוק פון פיזישע פאַרמעסטונגען — לויפן טרעפן און וואַרפן דעם באַלעם, וואָס שטאַרקער און ווייטער, אַזוי האָט זיך בהדרגה בײַ אונדז אינסטינקטיוו אַנטוויקלט דער פאַרלאַנג צו אַ געזונטן קערפער. אַזוי האָט זיך געפירט ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

פון איינפאַכע שפילן זענען מיר איבערגעגאַנגען צום פוטבאָל, כדי זיך צו שאַפן דעם באַלעם האָבן מיר געזאַמלט אַ קאָפיקע צו אַ קאָפיקע און געקויפט דעם באַלעם. מיר האָבן אויפגעשטעלט אויף דער יידישער בלאַנע 2 טויערן, אויס־געוויילט 22 יינגלעך און אָנגעהויבן צו לערנען די תורה פון פוטבאָל־שפיל. מיר האָבן זיך דאָן אַנטוויקלט צו איינער פון די בעסטע מאַנשאַפטן פון דער גאַנצער אַרומיקער סביבה. ס'גרופירן זיך פוטבאָל־מאַנטשאַפטן אין די אַרומיקע שטעטלעך און פירן „מעטשן“ (איך בין געווען דער טויערמאַן פאַר דער מאַנשאַפט אין קאַנין).

דער מעטש מיט סלופצע, וואָס איז נאָרגעקומען אין 1916 איז געווען אַ געשעעניש. מיר זענען אַרויסגעפאַרן מיט אַ וואָגן מיט צוויי פערד, באַגלייט פון אַן ענטוויאָסטישער יוגנט און דערוואַקסענע. מיר פאַרן ביז גאַלין, דאָרט ווערן מיר אויפגענומען פון דער גאַלינער און סלופצער יוגנט, עס איז געווען אַ געשעעניש פאַר דעם גאַנצן שטעטל, מיר זענען צוזאַמען ווייטער געפאַרן קיין סלופצע. פאַר דער שטאָט האָט אונדז אָפגעוואַרט אַ גרופע ספאָרט־יונגנט אין ספאָרט־אוינפאַרם און מיר האָבן צוזאַמען אַריינמאַרשירט אין דער שטאָט, און באַגריסט געוואָרן פון דער יידישער און קריסטלעכער באַפעלקערונג. דער „מעטש“ איז פאַרגעקומען אויף אַ פעלד אין דער אַנוועזנהייט פון אַ גרויסן עולם. מיר האָבן אויך געפירט „מעטשן“ מיט קריסטלעכע יוגנט־מאַנשאַפטן. אויף דער פוילישער בלאַנע, וועלכע איז צום גרויסן טייל אַרויס פון די ספאָרטלעכע פאַרשריפטן.

„מכבי“

אין יאָר 18—17 גרינדעט זיך דער ספאָרט־פאַראיין „מכבי“ (מיט דעם מאָטאָ „א געזונטער גייסט אין אַ געזונטן קערפער“) אונטער דער אָנפירונג פון טורן־לערער גאַלדבערג פון לאָדזש. עס ווערן געשאַפן פאַרשידענע ספאָרט־

פון „מכבי“ א ל ב ו ם



די ערשטע פארוואלטונג פונם ספארט־פאראיין „מכבי“
 אין דער ערשטער ריי ויצן (פון רעכטס): ג. בראם, מ. לעווין, אסאק, א. בראם, לעווענבערג
 עס שטייען (פון רעכטס): לעשטינסקי, פ. קאץ, פ. בולקא, א. שרהוזן
 ההנהלה הראשונה של ארגון הספורט „מכבי“
 יושבים בעורה הראשונה מצד ימין: ג. בראם, מ. לוין, קוסאק, א. בראם, לוונברג
 עומדים: לעשטינסקי, פ. כץ, פ. בולקא, א. שרהוזן



בשעת טיול לזלוטה-גורה

אויף אן אויספלוג אין זלאטא גארא



א פוס־באל מעטש מיט סלופצה אויף דער יידישער בלאני אין קאנין,
אין הינטערגרונד די הייזער פון דער זאגאראווער גאס



„מכבי“ פיראַמידן בעת אַ טורן־אימפרעזע
פירמידה של „מכבי“ בעת הופעה

מכשירים, עס קומען פאר טאג־טעגלעכע איבונגען אין ספארט־לאקאל און „מכבי“ טרעט אויף מיט אַ גראַנדיעזן טורנפעסט, וואָס עפנט זיך מיטן ליד: „טורנט פעסטער, שטאַרקער, ברידער!“ אַ גרויסע צאל יוגנט איז אָנגעקומען פון אַרומיקע שטעט. מיר האָבן אויסגעפירט פאַרשידענע פיגורן, איינצל און 2 אויף „רעק“ אין „באַרן“ און דעם ריזן־פלי אויף דעם שווינג־רינג און „מכבי“־פיראַמידן, וואָס איז געוואָרן אויפגענומען מיט שטורמישע אַפלאַדיסמענטן. „מכבי“ האָט זייער אָפט אויסגעפירט דעפילאַדעס דורך דער שטאַט אין איינהייטלעכע ווייסע באַקליידונג מיט בלוי ווייסע היטלעך. און דאַכיי באַשיט געוואָרן מיט בלומען און קאַנפעטי.

דער מאַרש איז מצד דער יידישער באַפעלקערונג אויפגענומען געוואָרן מיט שטאַלץ און מצד דער קריסטלעכער — מיט קנאה. ביי אונדז האָט זיך גרופירט דער ספארט פאַראיין „מכבי“ פון אַלע שיכטן און פאַרטייען, און ביי דער קריסטלעכער — נאָר רייכערע זין און עקסטרעמע נאַציאָנאַליסטישע עלעמענטן. „מכבי“ פאַרברייטערט זיין טעטיקייט, פירט אַן מיט טורן־אַפטיי־לונגען פון יינגלעך און מיידלעך, אַרגאַניזירט אויך מיט דערפאַלג ספארט־פאַראיינען אין די אַרומיקע שטעט. מיר קומען זיך צוזאַמען ביי ספארט־אויס־פירונגען. „מכבי־קאַנין“ העלפט מיט פראַקטישע אָנווייזונגען. „מכבי“ פירט אויס אָפט בלימל־טעג, ביי דער באַטייליקונג פון יינגלעך און מיידלעך. די מיידלעך מיט קערברעך בלומען, און די יינגלעך — מיט געלט־פושקעס. „מכבי“ אַרדנט איין יום־טוב פייערונגען אין פאַרק, וואָס ווערן באַטראַכט ווי די שענסטע אַטראַקציעס אין דער שטאַט. אין דער באַקאַנטער אַלטאַנע שפּילט מוזיק; פאַרלעך שפאַצירן אונטער די קלאַנגען פון מוזיק; יידן און קריסטן בייזאַמען. מען דאַרף נאָך דערמאָנען דעם ספארט און „ווישטשיגעס“ אויף דער פאַר־פרוירענער וואַרטע, באַזונדערס אימפּאַזאַנט איז געווען דער צוג (גערופן „די שלאַנג“) ווי אַ ריי פון יינגלעך האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אויף די „שליזאָווקעס“ מיט אַ שנעלקייט ביז צום שווינג, און פלוצלינג אָפגעשטעלט און אומגעדרייט די גאַנצע ריי. דער לעצטער האָט געטראָגן די גאַנצע לאַסט פון האַלטן זיך אויף די פיס.

„מכבי“ גרינדעט אויך דעם מאַנדאַלין־אַרקעסטער, אונטער דער אָנפירונג פון דיריגענט שטיינבערג. נישט דערציילנדיק, אַז איך קען נישט קיין נאַטן, בין איך אויך אַריין אין אַרקעסטער. אָבער האָב אַלץ געשפּילט פון געהער. דער דיריגענט פלעגט אָפט קלאַפן מיטן שטעקעלע אויפן שטענדער — אַדער געכאַפט אַ שטיס פון מיין נעבן־שפּילער, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז איך בין אַראָפּ פון די שינעס... דאָס איז געווען ביז מיין פאַרלאָזן פוילן אין 1919.

ראובן ק.



"מכבי" נאָר אַ פּוּס-באַל-מאַטש. פֿון לינקס: דער דריטער (שטייט) דער ייִדישער ברוגערמייסטער בערנאָרד דאָנצאָנער
 "מכבי" נאָר אַ פּוּס-באַל-מאַטש. פֿון לינקס: דער דריטער (שטייט) דער ייִדישער ברוגערמייסטער בערנאָרד דאָנצאָנער
 "מכבי" נאָר אַ פּוּס-באַל-מאַטש. פֿון לינקס: דער דריטער (שטייט) דער ייִדישער ברוגערמייסטער בערנאָרד דאָנצאָנער

טורענט ברידער !

(דאָס ליד פון „מכבי“, געזונגען בעת די מאַרשן
אין די גאַסן. אַרטאָגראַפֿיע נישט געענדערט)

טורענט פעסטער, שטאַרקער, ברידער,
מוטהיג, העלדיש שטעלט דיא טריט,
גלייכט שוין אויס אייערע גליעדער;
מונטער, פרייער, נור זאָגט ניט !

איינס, צוויי, דריי, פיער נור מאַרשירן,
הייבט דיא גליעדער !
נור בעוועגען, נור זיך ריהרען,
שנעלער ברידער !
אויסגעדארטע שוואַכע ביינער
לעבט אויף וויעדער !
יעדער איינער, פעהלט ניט קיינער,
טורענט ברידער !

נור מאַרשירט אין ברידערליכע רייהען;
אַללע גראַדע וויא איין גליעד,
לעבענס קרעפטען זאָלט איהר זייען,
אַלמע, יונגע, אַרבייט מיט !

איינס, צוויי, ...

ברידער איהר ווילט אַלס פאַלק אויפלעבען ?
זאַממעלט ענערגיש מוטה אין קראַפט;
נור צו דעם ציעל זאָלט איהר שטרעבען:
העלדען ענטוויקעלט, מוסקעלן שאַפט !

איינס, צוויי, ...

ברידער, צעררייסט דיא גלות-קייטען;
שטאַרקע אידען וואַקסט אויפסניי, —
מכעער זאָלן אייך בעגלייטן;
גייסט און קערפער לעבט אויף אויף פריי !

איינס, צוויי, ...

מיכאל פאַבריקאַנט

„שמשון“

(יידישער קולטור־און ספּאָרט־פּאַראַיין „שמשון“)

ביים „מכבי“ גרינדן זיך יוגנט־סעקציעס פאַר גימנאַסטישע איבונגען (אויך אויף מכשירים), וואָס נעמט אַרום כמעט אַלע פאַראינטערעסירטע יוגנטלעכע אויף דעם געביט פון ספּאָרט. די שוועדישע גימנאַסטיק, מיט מכשירים, ווי: באַר, רעק, שאקעלרעק, רינגען, מיט שטעקנס, רייפן, שפּרינגען איבער בעק א. א. וו. די אַרבעט ווערט אָנגעפירט דורכן טורנלערער גאָלדבערג אין דער טורנהאַלע אויף דער אונטראַטע.

צום סוף ווערן די „מכבי“ ספּאָרטלער באַזיגט דורך דער יונגערער גרופּע „שמשון“, וועלכע באַווייזן זיך אַלס בעסערע פוטבאָלשפּילער. נאָך דעם ליק־ווידירן זיך פון „מכבי“ נעמט איבער די ספּאָרט־פירערשאַפט „שמשון“ אַלע סעקציעס, זיי האָבן גוטע ספּאָרטלער און טורנער, עס איז גענוג צו דערמאָנען דעם נאָמען פון צדוק זיידליץ (אַ טויערמאַן), וואָס איז שפּעטער דער טויערמאַן ביי די ספּאָרט־פאַראַיינען פון „וואַרטאָ“ און דער „18 פ. פ.“, אַ קליין־וויקסיקער, דאַרער יונגערמאַן, האָט אָבער שטאַלענע מוסקולן, עס איז נישט געווען קיין באַל, ער זאָל אים נישט איינהאַלטן. האָט עס געקאָנט זיין די די שטאַרקסטע „באַמבע“. יאָרן לאַנג איז ער געווען דער רום אין אַלע אַרומיקע שטעטלעך, מ'דאַרף אויך דערמאָנען די ח"ח: ישראל פישער יאקוש וואָלף (זאבי), זיגמונט פלאַצקי, ברידער אַזעראַוויטש. מ. א. צאָדעק, יצחק דזשאַלאַשינסקי, זיגמונט גלאַווינסקי א. א.

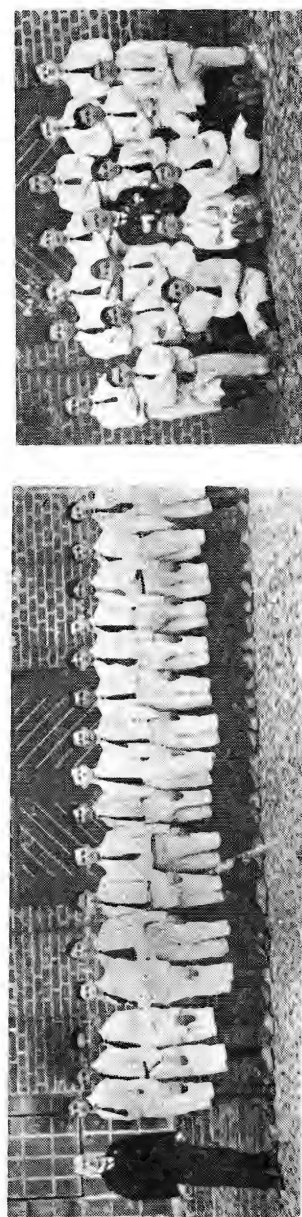
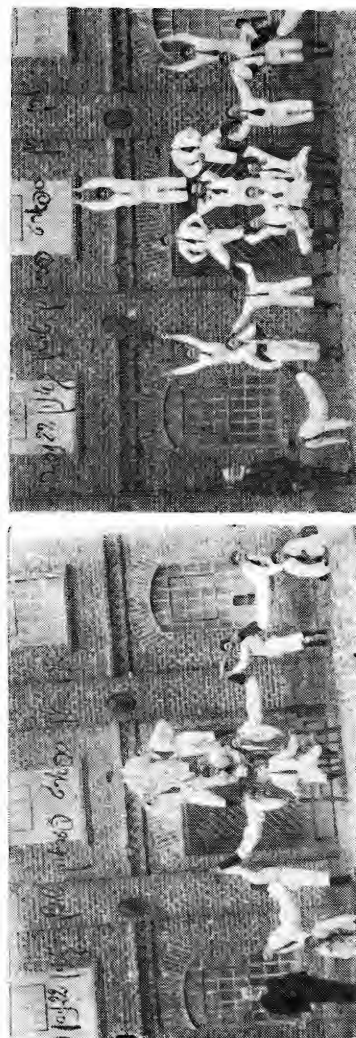


דער ספּאָרטלער צדוק זיידליץ
הספורטאי צ. זיידליץ

„שמשון“ פירט אויך אַ קולטורעלע אַרבעט צווישן אירע חברים; אין אירע ריינע רעק־רוטירן זיך פיל אַרבעטער־יונגט. עס קומען פאַר רעכעראַטן אויף ליטעראַרישע און וויסנשאַפט־לעכע טעמעס, לפחות איינמאַל אין דער וואָך.

פיל יאָרן איז „שמשון“ דער בעסטער ספּאָרט־פאַראַיין אין דער גאַנצער סביבה. שפּעטער נעמט איבער די ספּאָרט־פירונג די גרופּע „יהודה“, — דאָן „הוראָגאַן“ — אַלע אַלס אומפאַרטייאישע גרופּן. אין די 30ער יאָרן האָבן די ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס שוין אַ פאַרטייאישע אָנגעהערקייט ווי „הפועל“, „בית־ר“, „בונד“ און קאָמוניסטישע באַוועגונג. צום סוף גיין אַלע מכשירים אַריבער צום יידישן ספּאָרט־קלוב אינעם בנין פון דער געוועזענער יידישער גימנאַזיע.

טורן און ספארט-פארטיי, "שמשון" אין קאנין

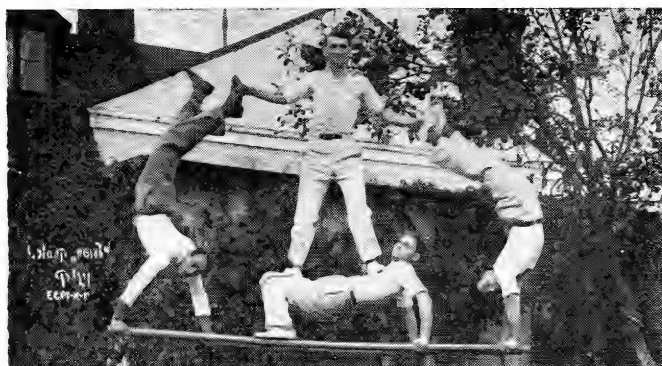




פוטבאל סעקציע ביי "הוראגאן"



פוטבאל-סעקציע



„הפועל“ אין קאנין 1934



מאטאציקליסטן „מכבי“ ארץ־ישׂראל באַזוך אין קאנין 1936

יידישע געזעלשאַפט פאַר לאַנד-קענטניש

קאַנין ליגט אין וואַרטע-טאַל, אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט בערג, באַוואַקסענע מיט וועלדלעך. די געגענט איז אַ פּלאַץ פאַר יערלעכע אויס-גיסן. אין פּרילינג איז צוליבן שמעלצן פון שניי און אייז גורם ערנסטע פאַרפלייצונגען. פון די באַקאַנטע זענען די אין יאָר 1924, ווען אַלע נידעריקע פלעצער זענען פאַרגאַסן געוואָרן ביז אַ מעטער הויך אין די ווייניגקע. די אַרומיקע פעלדער זענען רייך אין תבואה, און מיט גרויסע שטחים פון גרינע לאַנקעס.

אין די פּרילינג און זומער-חדשים איז די צייט פון שפּאַצירן אַרויס פון דער שטאָט — אויספלוגן, מאַיאָוקעס אין דער נאַענטסטער און ווייטער אומגעגנט זענען אַ קוואַל פון פרייד פאַר דער יוגנט און דערוואַקסענע. מיט ביציקלס אָדער צו פוס, גרופן און יחידים, האָט מען געקענט טרעפן אונטערוועגס. די לאַנדשאַפט — אַ רייזנדיקע, מאַלערישע, ציט דעם נאַטורליכע האַבער.





עס גרינדעט זיך א געזעלשאפט מיטן צוועק צו באזוכן די ווייטערע
סביבה. די טרייבקראפט פאר דער זאך איז טאדעק בייראך, ער ווייזט דאביי
ארויס זייער פיל איניציאטיוו (מיט דער מיטהילף פון זיין שוועסטער צילה).
די געזעלשאפט לעגאליזירט זיך ביי דער מאכט אויפן נאמען „זש. ט. ק.“
(יידישע געזעלשאפט פאר לאנד-קענטשאפט). טאדעק בייראך ארגאניזירט און
ארבעט אויס דעם פלאן פון יעדן אויספלוג.

יעדן שבת פארטאג זאמלט זיך צענויף א גרויסע גרופע חברים, בערך
א 40 יוגנטלעכע, צו פוס, מאכן מיר א מארשרוט צום באשטימטן ארט אהין
און צוריק א 20—30 קילאמעטער. מען פארברענגט דארט א גאנצן טאג. יעדער
האט מיטגענומען אין א רוקזאק עסן און טרינקען. מיר פלעגן קלייבן יאגאדעס
און שוואמען, וואס זענען געוואקסן בשפע, מיר האבן אויך געקויפט ביי די
ארטיקע פויערים אייגן געבאקן ברויט, פרישע מילך און געקאכטע אייער, דער-
קוויקט זיך מיט קאלטן וואסער, וואס מיר האבן אליין געצויגן פונעם דארפישן
ברונעם. דער טאג פלעגט אריבער מיט פארשידענע געזעלשאפטלעכע שפילן.



די סלופצער פארשטאדט אין פראנט פון לינקס — דער פאלאץ פון ריימאנד

דאס האט געגעבן גרויס פארגעניגן פאר די אַנטיילנעמער. צוריקגעקומען זענען מיר מידע, אָבער צופרידענע.

פון אָנהייב זענען דאָס געווען אויספֿלוגן צו די נאָענטסטע פֿלעצער, ווי סטאַרע־מיאַסטאָ, גלינקע, ניעסלוש, ווילקאו, בושעזשין, זלאָטאַ־גוראַ, פּאָוולאָוועק. שפּעטער האָבן מיר שוין איינגעאַרדנט לענגערע אויספֿלוגן, אָבער שוין מיט פּראַכט־אויטאָס: צום טייך גאַפּלאָ, קרושוויץ, גניעזנאַ; באַזוכט די צוקער־ראַפינעריעס, דעם וויינקעלער, דעם שלאָס פון דעם פירש פּאַפּיעל און געפּאַרן מיט פּראַמס איבערן טייך.

וואָס אַמאָל האָבן זיך מער חברים איינגעגלידערט אין דער געזעלשאַפֿט. פאַר אַ קליינעם אָפּצאָל האָבן מיר אויסגעהאַלטן די גאַנצע טעטיקייט. מיט חבר בייראַכס פּאַרלאָן די שטאַט הערט אויף די טעטיקייט פון דער אַזוי נוצלעכער געזעלשאַפֿט.

זאָלן די שורות זיין אַן אַנדענק פאַר דעם אויף פיל געביטן און געזעל־שאַפֿטלעכע אַרבעט טעטיקן טאָדעק בייראַך הי"ד.



א גרופע פארן עולה זיין פון פנהם בייראק אין יאר 1932 קיין ארץ-ישראל
פון דער אלטער באַנסטאציע אין קאנין



די באַנסטאציע אין טשאַרטקאוו בעתן בויען

עקאנאמישער מצב

א יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק

ב האַנטווערקער

ג קליינהענדלער

די יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק

דעם הינטערגרונד פון דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק דאַרף מען זוכן אין דער אַנטיסעמיטישער באַוועגונג פון די יאָרן 12—1909. די לאַזונגען פון עקאָנאָמישן באַיקאַט, „קויפט נישט ביי יידן“, „קויפט נאָר ביי אייגענע“, וואָס זענען פּראָפּאָגירט געוואָרן פון ראַמאַן דמאָוסקי און זיינע חברים — דעם פּוילישן האַנדלס און אינדוסטריעלן קלאַס — וועלכע האָבן געוואַלט אַרויס־שטויסן יידן פון זייערע ווירטשאַפטלעכע געביטן, האָבן אַנגענומען געפערלעכע פאַרמען נאָך דעם, ווען אין יאָר 1912 איז מיט דער הילף פון יידישע שטימען געוויילט געוואָרן אין דער פירטער רוסישער מלוכה־דומע דער אַרבעטער יאָגעלאַ, אַנשטאָט דעם קאַנדידאַט פון דער נ. ד. דער אַנטיסעמיט קוכאַזשעווסקי. די פּאָלגן פון דער פאַרביסענער אַגיאַציע קעגן דער יידישער „חוצפה“, (די 200,000 וואַל־באַרעכטיקטע וואַרשעווער יידן, האָבן געהאַט די מעגלעכקייט דורכצופירן אַן אייגענעם יידישן קאַנדידאַט, זיי זענען אָבער נאָכגעקומען דעם נאַציאָנאַלן געפיל פון די פּאָליאַקן און האָבן אָפּגעגעבן זייערע שטימען פאַר אַ קריסט, נאָר נישט קיין אַנטיסעמיט), האָבן זיך שטאַרק אָפּגערופן אויפן יידישן עקאָנאָמישן לעבן ביי אונדז אין שטאָט. די יידישע מיטגלידער פון דער אַלגעמיינער „ליי און שפּאַר־קאַסע“, וועלכע איז געוואָרן אַנגעפירט דורך דעם קריסטלעכן שטאָטישן עלעמענט, זענען געוואָרן ווי טאַלעריטע מיטגלידער פון אַ צווייטער מדרגה. און ביים באַקומען קרעדיט האָבן זיי אַנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן. דעמאָלט איז ביי מיר נולד געוואָרן דער געדאַנק צו גרינדן אַן אייגענע יידישע ליי און שפּאַר־קאַסע, וועלכע זאָל זיין אַ שטיץ־פונקט פאַרן יידישן סוחר און בעל־מלאכה.

אין אַפּריל 1913 האָב איך זיך געוואַנדן נאָך אַנווייזונגען צו דער געזעל־שאַפט י. ק. א. אין פעטערבורג, וועלכע איז געווען בייהילפיק ביים גרינדן יידישע ליי און שפּאַר־קאַסעס. באַקומענדיק די נייטיקע אינסטרוקציעס און אַנווייזונגען, און נאָך דעם ווי עס זענען דורכגעפירט געוואָרן די געהעריקע פאַרמאָליטעטן, איז די יידישע ליי און שפּאַר־קאַסע געוואָרן רעגיסטרירט אין דער קאָלישער מלוכה־באַנק, וועלכע האָט געהאַט די השגחה איבער די ליי און שפּאַר־קאַסעס אין קאָלישער גובערניע.

די אויסגעוויילטע אין אויגוסט 1913 פאַרוואַלטונג און ראַט זענען באַ־שטאַנען פון די חשובסטע בירגער, ווי עזריאל שפילפויגל ז"ל, הערש לעווענבערג, ל. קרויע, זיסקינד ראָט ז"ל, הערמאַן בעאַטוס ז"ל, אביגדור ענגעלמאַן ז"ל, משה מאיר האַראָנטשיק ז"ל, א. א.

די פארוואלטונג האט ארויסגעוויזן א רירעוודיקע טעטיקייט, זי האט דערווארבן א גרויסע צאל מיטגלידער, וועלכע האבן איינגעצאלט זייערע פאיען, זי האט געשאפן ווקלאדן, עס ווערן אריינגעטראגן תנאים ווקלאדן, בכלל האט זיך געווינען דער צוטרוי פון דער גאנצער יידישער באפעלקערונג. אין אנפאנג סעפטעמבער 1913 האט זי שוין באוויזן ארויסצוגעבן די ערשטע הלוואות. איך האב נישט אין מיין באזיץ קיין גענויע ציפערן מיט וועלכע די קאסע האט דעמאלט אפערירט, און קאן נאר צוגעבן אז אין משך פון א קורצער צייט האט זיך די קאסע אזוי שטארק אנטוויקלט, אז זי האט שוין געהאט די מעגלעכקייט ארויסצוגעבן אינדיוידועלע הלוואות ביו 600 רובל, (א באַ-דייטנדע סומע פאר דער דעמאלטדיקער צייט). די קאסע האט אויך געווינען דעם צוטרוי פון דער פעטערבורגער י. ק. א., וועלכע האט איר אנערקענט א קרעדיט פון 5000 רובל.

דער גורל האט אבער געוואלט, אז די בלוט, וואס האט געלאזט טיפע ווארצלען אין באדן פון יידישן ווירטשאפטלעכן לעבן ביי אונז אין שטאט, זאל אין דער שענסטער בליי-צייט ווערן אונטערגעשניטן. דער אויסברוך פון דער וועלט-מלחמה אין יאר 1914 האט געמאכט א תל פון איר טעטיקייט. אין די ערשטע חדשים פון דער מלחמה, בעת די רוסישע וואלוטע איז נאך געווען אין אומלוף, האט די פארוואלטונג באוויזן מער-ווייניק צו ליקוידירן די חובות און אויסצוצאלן די פקדונות.

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע זענען נישט געווען קיין שום אויסזיכטן צו באנייען די טעטיקייט פון דער קאסע. קיינער האט נישט געהאט בדעה צו באהאלטן זיינע אפשפאָרונגען אין באנק אין דער אינפלאַציע-צייט בעת דער ווערט פון געלט פארלירט כסדר זיין ווערט אין פראפארץ צום ווערט פון סחורה, אין דער דאזיקער צייט האבן זיך אלע געווארפן אויף מסחר, און געהאנדלט האט מען מיט אלץ אין דער וועלט, מיט טיי, קאווע, הענקל סאָדע, זיף, ליכט (אָן קנױטן), מאָנאָפּאָקטור און אפילו מיט ציבל און קנאָבל. יעדער האט געהאלטן פאר נוצלעכער צו האלטן זיינע אפשפאָרונגען אין סחורה איידער אין דער אומלויפנדער וואלוטע.

ערשט אין יאר 1921 ווערט געמאכט דער ערשטער פרוווי צו באנייען די טעטיקייט פון דער קאסע. שווער, זייער שווער קומט אן דער ווידערגעבורט, מ'דארף פירן אן אויפקלערונגס-אַרבעט, מ'דארף פארטרייבן דעם איינגעווארצלטן מלחמה-פסיכאָז, מען דארף געווינען דעם צוטרוי און דער עיקר — שאפן דעם נייטיקן אומזאץ-קאפיטאַל. אומדערמידלעך פירט די לייטונג דורך די רעס-טאָוראַציע-אַרבעט, וועלכע הייבט זיך אן אויסצוקריסטאליזירן אין יאר 1922, אבער אומדאנקבאר איז די דאזיקע אַרבעט, פון אלע אנשטרענגונגען לאזט

זיך אויס א טייך, די קארק-ברעכערישע דעוואָלאַציע פון פוילישן מאַרק אין די יאָרן 24-1923, וועלכע דערפֿירט דעם ווערט פון איין גאָלד־זלאָטי אויף 1.180.000 מאַרק, מאַכט אַ חל פון דער גאַנצער אַרבעט.

אַבער נישט אָפּגעשראַקן, מיט פֿרישע כוחות ווערט אויף די צעשטערטע פונדאָמענטן פון איינגעפּאַלענעם בנין, אַוועקגעשטעלט אַ נייער, אַ געזונטער אויפן יסוד פון דער סטאַביליזירטער וואָלוטע.

בהדרגה געווינט זיך דער צוטרוי ביי דער באַפעלקערונג, מען צאָלט איין נייע פּאָיען (אויף דעם אָרט פון דעוואָלאַרעטע) מ'פּאַנגט אַן אַריינצוטראַגן אָפּשפּאַרונגען, און עס ווערן אַרויסגעגעבן קרעדיטן, אַ דאַנק דעם, וואָס די באַנק טרעט צו אַלס מיטגליד צו די קרעדיט־אַנשטאַלטן פון די יידישע קאָאָפּע־ראַטיוון, באַקומט זי פֿרישע לאַנגטערמיניקע קרעדיטן פון דער באַנק פֿאַר קאָאָפּעראַטיוון און פון „פונדיישן“. אין די יאָרן 28-1924 ווייזט די פּאַרוואַלטונג אַרויס אַ רירעוודיקע טעטיקייט, פֿאַר דער דאָזיקער צייט וואָקסט דער צוטרוי, עס קומען כסדר צו נייע ווקלאַדן, עס פאַרשרייבן זיך אַ גרויסע צאָל מיט־גילדער, וועלכע צאָלן איין גרעסערע פּאָיען, דער „פונדיישן“ העכערט דעם קרעדיט ביז 25.000 זל. און די סומע פון די אַרויסגעגעבענע קרעדיטן דערגרייכט סוף יאָר 1928 ביז 67.000 זל. די שענסטע יאָרן פון דער באַנק צו אויפבליי־צייט, דאָרף מען רעכענען די יאָרן 31-1929 — אין משך פון דער דאָזיקער צייט וואָקסן אויס די סומען פון פּאָיען פון אייגענע קאָפיטאַלן אויף אַן ערך 30.000 זל. סוף יאָר 1931 באַטרעפן די ווקלאַדן 132.000 זל. און די אַרויסגעגע־בענע קרעדיטן 147.000 זל.

נאָך די זיבן פעטע יאָרן קומען געוויינלעך די זיבן מאָגערע, די פּראָספּעריטי צייט דערנענטערט זיך צום סוף, און מיט ריוון־טריט דרינגט אַריין דער קריזיס אין גאַרן ווירטשאַפּטלעכן לעבן פון לאַנד, מאַכט אַן אַ חורבן אין די רייען פון סוחרים־קלאַס און מייסט אויך נישט אויס דאָס באַנק־וועזן. אַ ריי ריוון־בענק פלאַצן ווי זיפּן־בלאָזן, עס פאַלט דער צוטרוי, עס אַנטשטייט גלייכצייטיק אַ מאַסן־פּסיכאָז אַרויסצוכאַפן די אָפּשפּאַרונגען פון די בענק, דער דאָזיקער קריזיס, וועלכער האָט צעטרייסלט די יסודות פון אַ זייער גרויסע צאָל קאָאָפּעראַטיוון, מייסט אויך נישט אויס אונדזער באַנק, בפרט ווען ביי אונדז אין שטאַט האָבן ביידע קריסטלעכע בענק, אָפּגעשטעלט זייערע אויסצאָלונגען. דערונטער די „באַנק לודאָווי“, מיט אַן אומזאָץ־קאָפיטאַל פון אַן ערך פיר מיליאָן זל. דער געוואָלדיקער אָפּפלוס פון אומזאָץ־קאָפיטאַל (צוליב די מאַסנווייז אַרויסגענומענע ווקלאַדן) באַשווערט די לייסטונגס־פּעיקייט פון דער באַנק, נישט קאָנענדיק נאָכקומען די באַדערפענישן פון די מיטגלידער. דאָס נישט אַרויסגעבן אין אָנעניגדער מאָס קרעדיטן, איז גורם, אַז אַ באַדייטנדע צאָל מיטגלידער

שטעלן אפ דאס אפצאלן אין באַנק זייערע התחייבותן, א טייל אמת־געטראָפּענע פון קריזיס, א טייל אָבער, נישט אָפּגעבנדיק זיך קיין חשבון, אַז די קאַאָפּעראַטיווע כאַנק איז אַ וויכטיקער פּאַקטאַר, אומבאַדינגטע נויטווענדיקייט אין יידישן ווירטשאַפּטלעכן לעבן ביי אונדז אין שטאַט, — טוען דאָס ביזווייליק, זיי האָפּן ווי די שאַקאַלן אויף דעם אונטערגאַנג פון דער באַנק, כדי נישט צו כאַצאַלן זייערע חובות.

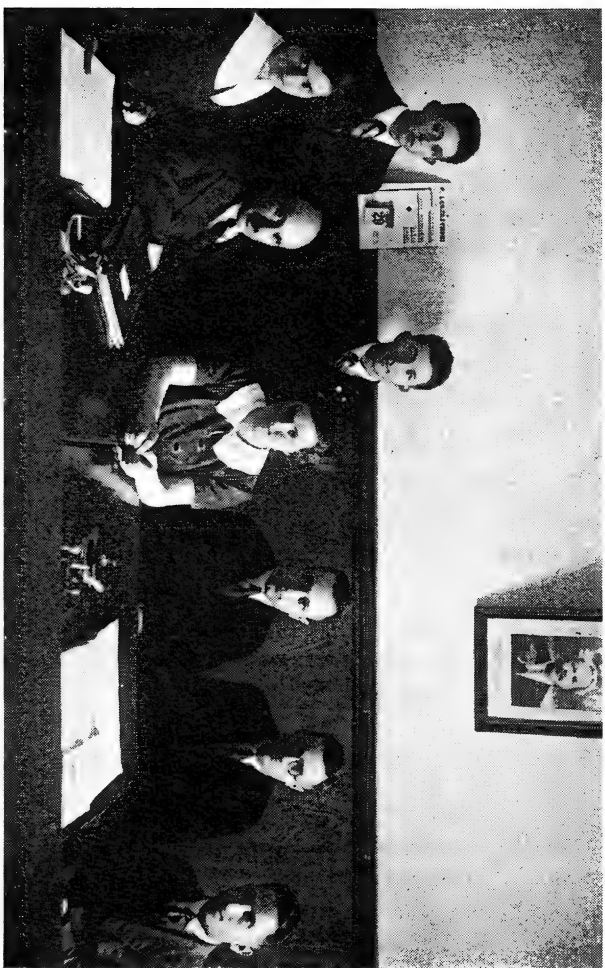
די פאַרלעגענע חובות אין די ערשטע חדשים פון יאָר 1933 דערגרייכט דעם סכום פון 38.000 זל. ד. ה. אַן ערך 60 פּראָצענט פון אַלגעמיינעם וועקסל־פּאַרטפּעל.

*

די נייע לייטונג אויסגעוויילט אין מאַי 1933 שטייט פאַר אַ זייער שווער פּראָבלעם, זי האָט פאַר זיך אַ צעבראַכענעם שאַרבן, עצמות יבשות, זי דאַרפט אַריינברענגען אין דעם צעבראַכענעם שאַרבן נישט נאָר פרישע זאַפטן, פרישע קאַפיטאַלן, כדי דער גוף זאָל קאָנען לעבן, נאָר מוז אויך אין אים אַריינטאָן „אַ נשמה“, וועקן די געזעלשאַפּטלעכע באַציונג, כדי דער גוף זאָל אויך זיין באַוועגלעך.

איך וואָלט פאַרנומען צו פיל פּלאַץ צו באַשרייבן מיט וועלכע מיטלען און אויף וועלכע אופנים מיר האָבן דורכגעפירט די סאַניראָרבעט, עס וועט אָבער נישט זיין איבעריק צו צוגעבן, אַז אין משך פון אַ קורצער צייט איז אונדז געלונגען צו באַהערשן די סיטואַציע, אַ דאַנק דער סיסטעמאַטישער אויפקלער־אַרבעט, האָבן די מיטגלידער פאַרשטאַנען אָפּצושאַצן די וויכטיקע ראָל, וואָס די איינציקע יידישע פינאַנץ־אינסטיטוציע אין שטאַט, פאַרנעמט אין יידישן ווירטשאַפּטלעכן לעבן, זיי, די מיטגלידער האָבן דערום בייגעטראָגן לפי ערך גרויסע קרבנות, און מיטגעוויירקט אַוועקצושטעלן די באַנק אויף אַ געהעריקן מצב. פאַר דער דאָזיקער צייט וואָקסט די באַנק אויס אין אַ גרויסע און ערנסטע אינסטיטוציע, אין וועלכער אַלע קלאַסן, פון קליינהענדלער ביז דעם גרויס־אינדוסטריעלער, געפונען דאָרט אַן אַנשפּאַר. היינט צו טאָג אָפּערירט די באַנק מיט אַ געניגנדיקן אומזאַץ־קאַפיטאַל און איז פולקאַם בכוח אַנטקעגנצוקומען די קרעדיט־באַדערפענישן פון אַלע מיטגלידער.

מיר דאַרפן אונטערשטרייכן, אַז אַ גרויסן חלק אין דער סאַנירונג פון דער באַנק האָט דער „פונדיישן“. באַלד אין די ערשטע חדשים, באַקענענדיק זיך מיט דער אידעשער באַציונג פון דער נייער פאַרוואַלטונג און מיט זייערע אַרבעטס־מעטאָדן, האָט זי אונדז אָנערקענט אַ קרעדיט פון 10.000 זל. און



פארזאכטונג און פערזאנאל פון ייד. קאא. באנק — צום אפמאך פון דער בוכהאלטעריין
טויבע אָנערצווייטש'מ'ש.

זיצן פון רעכטס: מ. יעדוואב, ש. יודקעוויטש, אָרטור ליפשיץ, טויבע אָנערצווייטש
און מאיר ווינגער. סישטייען: לייב בולקא, קאזשעניעבסקי און לאה מאַרדאוויטש

אין משך פון די יארן 37—1936 צוגאב־קרעדיטן פון פרישע 20,000 זל. חוץ אַ רעדיסקאַנטאַ־קרעדיט פון 10,000 זל. די סימפּאַטישע שטעלונג פון „פּונד־ישן“ האָט אונדז נישט נאָר געשטאַרקט פינאַנציעל, נאָר האָט אויך אונדז צוגעגעבן מוט און ענערגיע אין אונדזער אונערמידליכער אַרבעט.

איך וואָלט געווען נישט אויפֿריכטיק, ווען איך וואָלט נישט דערמאָנט די פּאַרדינסטפולע חברים, די ה״ה אהרן בראַם ז״ל, אביגדור ענגעלמאַן ז״ל, און יבדל לחיים די ה״ה ב. דזשיאַלאַשינסקי, ל. מאָנטשקי, יצחק שיקע, ש. יודקיעוויטש, דוד־צוקער, חיים ווינטער און פערעמאַלניק, וועלכע זענען אַ רייע פון יאָרן אומערמידלעך געשטאַנען אין דער שפיץ פון דער לייטונג, און האָבן מיטגעמאַכט אַלע איבערגאַנגס־עטאַפּן פון דער באַנק.

די איצטיקע לייטונג באַשטייט פון די חברים: מגר. א. ליפשיץ, ש. יודקיעוויטש, שלמה ליפשיץ, ב. דזשיאַלאַשינסקי, ג. בולקא, ל. מאָנטשקי, מ. האַראָוויטש, מ. מאַשקאָוויטש און החתום מטה.

פון דער צייטונג „קאלישער לעבען“, 1937, יובל־נומער

יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק

אין די ערשטע יארן פון פּוילנעס אומאָפּהענגיקייט האָבן אין קאָנין איבערהויפּט נישט עקזיסטירט קיין יידישע באַנק-אינסטיטוציעס, עס האָבן זיך געגרינדעט גמילות-חסדים-קאָסעס ביי פאַרשידענע חברות, זיי האָבן אַלע געגעבן זייערע חברים גרעסערע און קלענערע הלוואות אָן פּראָצענט. עס איז פאַראַן אַ גמילות-חסדים קאָסע ביי דעם סוחרים-פאַראייין, אונטער דער אָנפירונג פון אביגדור ענגעלמאַן, יצחק שיקע, הערש לעווענבערג, ברוך דזשאַלאַשינסקי, אהרן בראַם א. א. זיי טיילן הלוואות די סוחרים און העלפן זיי אָפּט פון זייער שווערע מאַטעריעלע לאָגע.

אויך ביים האַנטווערקער פאַראייין גרינדעט זיך אַ גמילות-חסדים קאָסע וואָס גיט אַרויס הלוואות פאַר בעלי-מלאכות צו זייער פרנסה. זיי האָבן אויך אין די קריזיס-יארן פון 1923—1919 געשאַפן אַ קאָנסומציע-קאָאָפּעראַטיוו, וווּ די חברים האָבן באַקומען צוגעטיילט שפייז-פּראָדוקטן, ווי: הערינג, צוקער, רייז, וי אויך גרינצייג: קאַרטאָפּל, בוראָקעס, קרויט, אין וועלכע ס'איז אין יענער צייט געווען אַ גרויסער מאַנגל. אָנגעפירט מיט דער טעטיקייט האָבן די האַנטווערקער: יצחק מיש, הירשביין, אַדלער, שמואל ליפשיץ, אליעזר מיכאָוסקי א. א. די טעכנישע אַרבעט האָט אָנגעפירט די בריילין רוזשאַ מיש. די אַלע האָבן געאַרבעט פרייוויליק אָן שום באַצאַלט. דער לאָגער פון די פּראָדוקטן האָט זיך געפונען אינעם הויז פון וואָלף הערש ליפשיץ.

די גמילות-חסדים קאָסע אַנטוויקלט זיך גוט. איך האָב געהאַלפן פירן די ביכער פון דער קאָסע. אין יאָר 1923 טרעפן זיך די אויבן-דערמאָנטע פאַרוואַל-טונגען פון די ביידע גמילות-חסדים קאָסעס און באַשטימען זיך צו פאַראייניקן. כדי שאַפן אַ באַנק און דערמיט צו קאָנען אַנטוויקלען זייער טעטיקייט.

אין זעלבן יאָר, 1923, ליקווידירן זיך די ביידע גמילות-חסדים קאָסעס און עס שאַפט זיך פון דאָסניי די יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק אונטער דער אָנפירונג פון אהרן בראַם (לייטער), יצחק מיש, יצחק שיקע. אין ראַט ווערט געוויילט: לוי מאַנטשקא, אביגדור ענגעלמאַן, ברוך דזשאַלאַשינסקי, אליעזר מיכאָוסקי, שיע יודקיעוויטש, חיים ווינטער, ד"ר שלמה נוימאַן, פערעמאַלניק און אַדלער. פון אָנהייב האָט זיך די באַנק געפונען אין הויז פון הערש לעווענבערג. די בוכהאַלטאַרן זענען געווען פעפי ענגעלמאַן ווי אויך די שרייבערין פון די שורות. די בוכפירונג איז געווען אונטער דער אויפזיכט און אָנווייזונג פון לוי

מאנטשקא. דאס פערסאנאל, ווי אויך דער לייטער אהרן בראם, האבן געארבעט פרייוויליק.

אין יאר 1925 האט די באַנק אָפּגעדינגען אַ לאַקאַל אין דעם הויז פון בראם און עס הייבט זיך אָן די אַנטוויקלונג פון דער אינסטיטוציע. דאָס פּער-סאָנאַל פאַרגרעסערט זיך און מיר הייבן אָן צו באַקומען דאָס ערשטע געהאַלט. מיר זענען שוין דאָרט דריי באַאַמטע: טאַבקע מיש, מאיר קאָוואַלסקי און לייב בולקא און אהרן בראם דירעקטאר.

אין יאר 1928 גייט די באַנק איבער אין אַ פרעכטיקן לאַקאַל אין הויז פון ראָנטשקאָווסקי, וועלכער איז ספּעציעל צוגעפּאַסט פאַר דעם צוועק. דער פּערסאָנאַל פאַרגרעסערט זיך מער און דאָס באַווייזט ווי אַזוי די באַנק וואַקסט. צום פּערסאָנאַל ווערן נאָך אַנגאַזשירט: מיכאל יעדוואַב, לאה מאַרדאָוויטש און קאָזשימיערסקי. די באַנק שטייט אונטער דער שטענדיקער אויפזיכט פון רע-וויזאַנס-פאַרבאַנד פון די יידישע קאָאָפּעראַטיווע בענק אין וואַרשע.

די אָפּטע באַזוכן פון די רעוויזאַנערן שמויש און שאַשקעס, ווי אויך גאַלדע פון „פּונדישײן“, די אַרטיקע רעוויזאַנס-קאָמיסיע, אונטער דער שטענ-דיקער אָנפירונג פון לוי מאַנטשקא, האָט געשאַפן אַ זיכערע אָנפירונג פון דער באַנק, און מיר האָבן דערוואַרבן דעם פּולן צוטרוי פון דער באַפעלקערונג, וואָס האָט אַריינגעטראָגן „וואַלאַדן“. מיר האָבן אויך געהאַט דעם בעסטן נאָמען אין דער צענטראַלע אין וואַרשע.

אין יאר 1932, אַנטשטייט אַ גרויסער קריזיס אין באַנק-וועזן אין פּוילן, וואָס עס רופט זיך אויך אַפּ אין קאַני, און מיר ליידן דערפון. עס כאַלאַנגט זיך אַ סאַנירונג פון דעם מצב, עס ווערן געוויילט נייע מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג, וואָס אין וועמענס שפּיץ שטייען: מאיר ווינטער, שניע יודקיעוויטש און מאַגיסטער אַרטור ליכשיץ. אויך זיי טוען זייער אַרבעט אָן געהאַלט. דער מצב פאַרבּעסערט זיך פון טאָג צו טאָג, און ווידער באַקומט די באַנק דעם צוטרוי פון דער אַרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

אין 1934 האָב איך פאַרלאָזט די אַרבעט אין דער באַנק און עולה געווען מיט מיין מאַן קיין ארץ-ישראל.

יעדעס יאָר האָט די באַנק מיר צוגעשיקט קיין ארץ-ישראל דעם באַריכט פון דער קאַסע, וואָס איך האָב געלייענט מיט פרייד וועגן איר אַנטוויקלונג, צו וועלכער איך האָב בילגעשטייערט בעת מיין פּיליאַריקער מיטאַרבעט.

אין לעצטן באַריכט, אין 1938, האָב איך באַקומען אַן איינלאַדונג צום חנוכת-הבית פון דער באַנק, דער בנין פון יידישן גימנאַזיום איז איבערגעגאַנגען אַלס אייגנטום פון דער באַנק, וועלכע האָט אויף איר חשבון אויסגעפאַרטיקט די געביידע, אַנדערש האָט געדראָט, אַז די מאַכט זאָל פאַרכאַפן דעם בנין פאַר זיך.

די יידישע קאאפעראטיווע באַנק אין קאנין

ברוטאָ-בילאנע

דעם 31-טן אָקטאָבער 1937

אַקטיוויטעטן:	
7,919.12	קאַסע-באַשטאַנד
907.37	חשבון אין פ.ק.א.
8,2291.05	הלוואות און דיסקאנטא
2,607.50	אינווענטאַר
25.12	קאַרעספּאָנדענציע
6,444.50	פאַרשידענע חשבונות
544.85	ווערט-פאַפירן
850.—	פאַיער און אַנדערע אינסטיטוציעס
82.39	אויסגאַבן וועלכע דאַרפן ווערן צוריקגעצאָלט
33.—	צווייפּלהאַפּטע חובות
300.—	לאָקאַטן און אַנדערע אינסטיטוציעס
5,989.23	אַדמיניסטראַטיווע אויסגאַבן
7,282.19	אויסגעצאָלטע פּראָצענטער
109,287.09	

פאַסיביליטעטן:	
12,530.45	פאַיער
327.—	פאַיער וואָס דאַרפן ווערן אויסגעצאָלט
3,040.25	אייגענע קאַפיטאַלן
51,935.14	לאָקאַטן און אָפּשפּאַרונגען
17,000.—	קרעדיט פון „פונדיישען“
11,486.37	רעדיסקאנטא
1,298.—	אינקאַסע התחייבותן
842.50	פאַרשידענע
8,579.09	דערהאַלטענע פּראָצענטער
10,827.38	דערהאַלטענע פּראָוויזיע
109,287.09	

יידישע האַנטווערקער

אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין קאַנין האָט זיך פאַרנומען מיט מלאכה אין פאַרשידענע צווייגן. דער רוב צווישן די בעלי־מלאכות זענען געווען שניידערס: באַשטעלטע — אויף מאַס גענייטע קאַסטיומען פון אייגענער און פון קונהס סחורה; טאַנדייטערס, וועלכע האָבן זייערע אויפגענייטע הויזן, מאַרינאַרקעס, פאַלטנס (פון ביליקן סאַרט) פאַרקויפט אויף מאַרק־טעג ביי אונדז אין שטאָט, און אויף ירידים — אין אַנדערע שטעטלעך; זעלבשטענדיקע, כאָלופניקעס, וועלכע האָבן גענייט מלבושים פאַר קאַנפּעקציע־געשעפטן; היטל־מאַכער, וועלכע האָבן פאַרקויפט זייער פראָדוקציע אויף ירידים און אין געשעפטן; קצבים, בעקערס, פריזיערס, שלאַסערס, קאַוואַליעס, שוסטערס, קאַמאַשן־שטעפער און סטאַלאַרעס.

שוין פון די עלטסטע צייטן זענען יידישע בעלי־מלאכות אין פוילן געווען אַרגאַניזירט אין צעכן אָדער חברות, וועלכע האָבן פאַרטיידיקט זייערע פאַך־אינטערעסן, געפירט אַ הילפ־טעטיקייט, אַרגאַניזירט גמילות־חסדים־קאַסעס, און אויך געהאַט אייגענע בתי־פילה, וווּ זיי האָבן געדאוונט צוזאַמען, אָדער געהאַט אַ תלמיד־חכם מיט זיי צו לערנען תורה — פאַרטייטשט די פרשה פון דער וואָך אָדער פאַרשידענע מס־ספרים. אין הויז פון משה גאַלדבערג האָט זיך געפונען אַ מנין „חברה־חייטן“, מיט אַן אייגענער ספר־תורה.

אַ יידישע האַנטווערקער האָבן אויך געהערט צום אַלגעמיינעם צעך, באַווייזט די מייסטער־קאַרט פון יאָר 1913, אַרויסגעגעבן פון פוילישן צעך פאַר אַ באַקאַנטן יידישן בעקער אין קאַנין אויף דער זאַגוראַווער גאַס. קיין יידישער אַרבעטער־פאַרבאַנד האָט די צאָרישע מאַכט נישט דערלויבט.

די ערשטע פרווון פון אַרגאַניזירן די יידישע האַנטווערקער אין קאַנין האָט זיך אָנגעהויבן אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופאַציע אין ערשטן וועלטקריג. די גרינדער זענען געווען: יצחק מיש, שמואל ליפשיץ, הירשביין א. א. זיי האָבן זיך באַמיט צו העלפן דעם האַנטווערקער אין זיין שווערער לאַגע.

מיטן אַנטשטיין פון דער אומאַפהענגיקייט פון דער פוילישער מדינה, האָט זיך פאַרגרעסערט און פאַרברייטערט די טעטיקייט פון דעם האַנטווערקער־פאַראיין. דאָס אַרגאַניזירן פון צענטראַלן האַנטווערקער־פאַרבאַנד אין וואַרשע האָט משפיע געווען אַ ברייטערע טעטיקייט אויך פון האַנטווערקער־פאַראיין אין קאַנין. צו יענער צייט האָט דער האַנטווערקער־פאַראיין, פאַר זיינע חברים

געגרינדעט אַ קאָנסום-קאָאָפּעראַטיוו, וווּ מען האָט פאַרקויפט פּראָדוקטן צו ביליקע פּרייזן. עס איז דעמאָלט געווען אַ מאַנגל אין פּראָדוקטן. דער האַנט-ווערקער-פּאַראַיין האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט, סיי פּראָפּעסאַנעל, סיי געזעלשאַפטלעך און פאַרטיידיקט זיינע מיטגלידער אין שטייער-אַמט קעגן די שווערע שטייער-לאָסטן.

דער יידישער האַנטווערקער האָט געהאַט זיינע פאַרשטייער אין שטאַטראַט (אליעזר מיכאָוסקי), אין קהילה (שמואל ליפשיץ) און אין דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק (יצחק מיש און ל. מיכאָוסקי). זיי זענען געשטאַנען אויף דער וואַך, אַז די האַנטווערקער זאָלן נישט ווערן באַעוולט ביים פאַרטיילן די הלוואות; האָט אויך איינגעקויפט סחורות פאַר די טאַנדייטערס, וועמען ס'איז געווען, צוליב מאַנגל אין געלט, שווער אַליין זיך איינצושטאַפן.

דער האַנטווערקער-פּאַראַיין האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט, ביים לעגאַ-ליזירן די האַנטווערקער-וואַרשטאַטן. לויטן געזעץ פון דער רעגירונג האָט יעדער בעל-מלאכה געמוזט אַדורכמאַכן אַן עקזאַמען אַלס מייסטער, כדי צו האָבן רעכט צו באַשעפטיקן לערן-יינגלעך צו לערנען שניידעריי. פיל פון די יידישע שניידער האָבן נישט געהאַט קיין שום דאַקומענטן. די כוונה פון דער פוילישער רעגירונג איז געווען צו באַשווערן די עקזיסטענץ פון יידישן האַנטווערקער.

דער האַנטווערקער-פּאַראַיין האָט איינגעאָרדנט ספּעציעלע קורסן פון סחורה-קענטענישן און געגעבן די יידישע מיטגלידער אינפאַרמאַציעס, כדי זיי צו פאַרלייכטערן אַדורכצומאַכן די עקזאַמענס, אַזוי אַז קיין יידישער וואַרשטאַט איז צוליב דעם נישט געשלאָסן געוואָרן.

אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן איז ביים האַנטווערקער פאַרבאַנד, מיט דער הילף פון לאַנדאַנער אָרגאַניזאַציע, בראש מיט דעם ה' אָפּענבאַך, געגרינדעט געוואָרן אַ גמילות-חסדים קאַסע מיט אַנפּראָצענטקע הלוואות פאַר אירע ווייניק באַמיטלטע חברים; כדי אויסצומיידן קאַנקורענץ צווישן זיך, האָט דער האַנטווערקער-פאַרבאַנד אויך געגרינדעט אַ סעקציע פון כאַלופניקעס (היים-אַרבעטער — מענער און פרויען), וועמען די אַרבעט איז פאַרטיילט געוואָרן אויף פּראָצענטועלע יסודות. צווישן דער גרופע האָבן זיך 6 מיטגלידער פאַר-איניקט אין אַ קאָאָפּעראַטיוו און געאַרבעט צוזאַמען. אפשר דער איינציקער פאַל אין פוילן, ווען ס'איז געווען אַ צוזאַמענאַרבעט פון היים-אַרבעטער און דערמיט דערמעגלעכט צו האַלטן די פּרייזן פון אַרבעט אויף אַ געהעריקער הייך. אויך היטלמאַכערס האָבן געמאַכט צווישן זיך אַן אָפּמאַך וועגן אַן אַרדענונג בנוגע דער ריי פון פאַרן אויף די מערק, כדי צו פאַרמיידן קאַנקורענץ.

אין 1936 איז באַקאַנט געוואָרן, אַז די פוילישע רעגירונג האָט באַשלאָסן קאַנין מיטן פּאָוואַט, קאַליש, טורעק, קאַלאַ, ווי אויך נאָך עטלעכע שטעט.

אָרױסצונעמען פון דער לאַדזשער וואַיעוואָדסטווע און זײ צוטיילן צו דער פּױזנער. די ענדערונג האָט געדראָט דער ייִדישער באַפעלקערונג מיט פאַרשידענע שוועריקייטן אין שייכות מיט דעם שחיטה־געזעץ פון דער פּריסטאָראָוא. דער האַנטווערקער־פאַראיין האָט קעגן דעם געזעץ איינגעארדנט פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען אין קאַנין און אין אַרומיקע שטעטלעך, וווּ יידן בילדן נישט קיין 3% פון דער אַלגעמײנער באַפעלקערונג און דער וואַיעוואָדסטווע.

זײַנט 1938 האָט שוין קאַנין געהערט צו דער פּױזנער וואַיעוואָדסטווע און די שחיטה איז פאַרבאָטן געוואָרן, און כּון קאַנין האָט מען געמוזט פירן בהמות אַזש קיין זגערזש — הױנדערט קילאָמעטער ווײַט. דאָס האָט פאַרשטייט זיך פאַרטייערט דאָס כשרע פלייש. אויך זענען פאַרבאָטן געוואָרן ייִדישע טעאַטער־פאַרשטעלונגען, דאך האָבן זיך די שווער־געפרוּוועטע יידן נישט צוזאַמענגעבראַכן. ייִדישע טעאַטער־פאַרשטעלונגען זענען יא פאַרגעקומען — אונטער פאַרשידענע תּירוצים.

לאַנגע יאָרן ביז זײַן פאַרלאָזן קאַנין אין יאָר 1936, איז אין דער שפיץ פון האַנטווערקער־פאַראיין (אַלס פאַרזיצער) געשטאַנען דער באַקאַנטער דענטיסט ד״ר נוימאַן. שפּעטער האָט זײַן אַמט פאַרנומען דער מאַגיסטער אַרטור ליפּשיץ און וויצע־פאַרזיצער — יחזקאל קאַט: מיטגלידער אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען שלמה שוואַם, הערש ליפּטשאַק, אהרן לישיקער (פאַרשטייער אין קהילה) און יעקב קראַווסשיק. אין ראָט פון באַנק: הערש אַנצער, אברהם קעמפּינסקי, מ. מאַשקאוויטש, ישראל צדיק און מאַרקוס יודקעוויטש.

אין יאָר 1936 האָט דער האַנטווערקער־פאַרבאַנד אין קאַנין געפייערט זײַן 15 יאָריקן יובל מיט אַן עפנטלעכער אַקאַדעמיע (אין זאַל „אױטשעכאַ“), מיט אַן אַנטהילונג פון אַן אייגענעם פּאַן. די צײַטונג פון דער צענטראַלע האָט גע־ווידמעט אַ סעציעלן עמוד דעם קאַנינער האַנטווערקער־פאַרבאַנד. די פייערונג האָט צוגעגעבן מוט און גלויבן דעם פאַרבאַנד צו פירן זײַן קאַמף לטובת דעם ייִדישן האַנטווערקער. מעניו לאַנדאָו איז לאַנגע יאָרן געווען דער סעקרעטאַר פון האַנטווערקער־פאַראיין.

ביים האַנטווערקער־פאַראיין האָט אויך עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז.

יידישע קליינהענדלער

די יידישע פאלקס־מאָסן אין פוילן האָבן געמוזט פירן אַ שווערן קאָמף פאַר זייער עקזיסטענץ, נישט ווערנדיק צוגעלאָזן צו קיין שום אַמט אין מלוכישע און שטאַטישע אינסטיטוציעס, אַפילו נישט אין פאַבריקן.

יידן זענען געצווינגען געוואָרן צו באַשעפטיקן זיך מיט האַנדל, אָבער אין גרעסטן טייל אַלס קליינהענדלער מיט באַגרענעצטע געלט־מיטלען. דער שטאַרקער קאָמף פאַר אַ ביסל פרנסה האָט פאַרשטאַרקט די קאָנקורענץ צווישן די יידישע הענדלער; פון דער צווייטער זייט — די ניי־אַנטשטאַנענע פוילישע געשעפטן און סטראָגאַנעס. ס'איז אַנטשטאַנען אַ שטאַרקע אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע, מיט פיקעטן ביי יידישע געשעפטן, נישט צולאָזנדיק קיין פּאַלאַקן קויפן ביי יידן — ביי דער אונטערשטיצונג פון דער פוילישער רעגירונג. די באַקאַנטע לאָזונג פון פוילישן פרעמיער־מינ. סלאָוואַי סקלאַדקאווסקי, „אָושעם“ (בויקאַט יא, פאַגראַמען נישט), האָט נאָך מער פאַרשווערט דאָס לעבן פון יידישן קליינהענדלער.

אַ גרעסערע צאָל קליינהענדלער האָבן זיך פאַרנומען מיט אַרומפאַרן אויף ירידים און מאַרק־טעג, פאַר דער פוילישער באַפעלקערונג, מיט קליינע טישלעק גאַלאַנטעריע, וועש, שיך, שטייול, בעטצייג פון דער טורקער האַנטוועבעריי; צייגענע אַרבעטס־הויזן, אַנציגער, קורטקעס, היטלמאַכער מיט זייערע אויסגע־אַרבעטע היטלען.

צווישן די מאַרק־פאַרער זענען אויך געווען יידן, וועלכע זענען נישט געפאַרן פאַרקויפן סחורה נאָר קויפן. זיי פלעגן קויפן פוטער, אייער און עופות פאַר הורט־סוחרים, וואָס פלעגן עקספּאָרטירן קיין אויסלאַנד; סוחרים פון בהמות, פערד און מעקלערס פון פערד־האַנדל.

שוין זונטאָג נאָכמיטאָג האָט זיך אָנגעהויבן דאָס פאַקן די סחורה, כדי ביי נאַכט שוין אַרויסצופאַרן מיט דעם פויערישן בעל־עגלה אַנצוקומען גאָר פרי אויפן אָרט און פאַרכאַפן אַ „גוטן“ פלאַץ. אַזוי האָבן זיי זיך געשלעפט פון שטאַט צו שטאַט, ווינטער אין שניי און זאָויערוכעס און זומער — אין די היצן, אַרויסצוציען זייער ביסל בידנע חיונה.

קאַנינער מאַרק־פאַרער זענען אַרומגעפאַרן אין די שטעטלעך: סלופּצא, פייזער, זאָגורוו א. א. ווייל דאָרט פלעגן אַנקומען פיל פויערים און געווען אַ צוציונגס־פונקט.

א טייל מאַרק-פאַרער פלעגן פאַרן אַרום אין פּוּיזנער-געגנט, וווּ דער אַנטיסעמיטיזם איז געווען נאָך שטאַרקער, אַבער מאַרק-פאַרער — ווייניקער, מיט בעסערע מעגלעכקייטן פון פרנסה. האָבן זיך יידן פשוט איינגעשטעלט זייער לעבן און האָבן און גוט, און — אַרויספאַרנדיק זונטיק נאָכמיטאָג, האָבן זיי זיך אומגעקערט פרייטיק פאַרטאָג.

א טייל הענדלער און אייגנטימער פון געשעפטן האָבן זייער עיקר פרנסה געצויגן פון די צוויי מערק-טעג, דינסטיק און פרייטיק, און פון יריד אין קאַנין, וואָס איז פאַרגעקומען דעם ערשטן דאַנערשטיק נאָכן ערשטן פון חודש און יעדער האָט שוין געהאַט זיין שטענדיקן פלאַץ.

אויסער די שוועריקייטן, מיט וועלכע עס איז געווען פאַרבונדן דאָס אַרויסציען די אַרעמע פרנסה, זענען נאָך אין די לעצטע יאָרן צוגעקומען די אַנפאַלן אויף די יידישע מאַרק-פאַרער. ווער ס'געדענקט נאָך יענע צייטן אין קאַנין, געדענקט זיכער דעם זומער-טאָג אין 1934, ווען עס האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז אין פייער קומט פאַר אַ פאַגראַם בעת אַ יריד, ווען אַ סך קאַנינער מאַרק-פאַרער זענען אַהין געפאַרן.

מיר געדענקען וואָס עס האָבן איבערגעלעבט די קרובים און נאָענטע פון די מאַרק-פאַרער אין די שווערע שעהען פון דערוואַרטן זייערע נאָענטע. דאָן די גליקלעכע מינוטן ווען זיי זענען צוריקגעקומען לעבעדיק און גאַנץ, אפילו צעראַבירטע.

דער פאַרלוף פון דער געשעעניש איז געווען פאַלגנדיקער: אַ באַנדע כוליאָנעס, אַרגאַניזירטע דורך די ענדעקעס מיט אַ געוועזענעם ענדעקישן דעפּוטאַט בראַש, זענען אָנגעפאַלן אויף יידישע הענדלער, זיי געשלאָגן, צוראַבעוועט די סחורה. נאָר די שטאַרקע אינטערווענץ פון דער פּאָליציי האָט פאַרמיטן מענטשלעכע קרבנות. די זעלבע פאַסירונג איז פאַרגעקומען אין דעם זעלבן יאָר אין זאַגורוו.

א יאוש האָט אַרומגענומען די יידישע באַפעלקערונג. אויסער אַלע פרנסה-שוועריקייטן און נגישות, האָבן מיר געזען ווי דער יידן-האַס פון די באַקאַנטע אַנטיסעמיטישע „פּאָנאַנטישקעס“ טראָגט זיך אַריבער צו אונדז. פייער איז אַ קליין, אַמאַליק גרענעץ-שטעטל (איינע פון די עלטסטע קהילהס אין גרויס-פּוילן), פאַרוואַרפן אין אַ ווינקל, וווּ ס'זענען קיין באַן און קיין וויכטיקע שאַסייען נישט געווען, נאָר אַ גוטן מאַרק-פלאַץ.

די קליינע יידישע באַפעלקערונג האָט דאָרט געפירט אַ רוזק לעבן ביז די לעצטע כוואָליע פון אַנטיסעמיטישן האָס. ביז צום ערשטן וועלטקריג האָט דאָס שטעטל גוט פּראָספּערירט. אַ סך יידן האָבן געהאַט פרנסה פון דער נאָענטער גרענעץ מיט דייטשלאַנד, אַבער אין די דרייסיקער יאָרן איז די יידישע באַפעל-

קערונג אויסגעשטאנען פיל צרות פון די אַנטיסעמיטישע חוליגאַנעס — אייגענע און צוגעקומענע פון פויזנער געגנט, וואָס איז געווען באַקאַנט אַלס נעסט און פעסטונג פון דער אַנטיסעמיטישער פאַרטיי „ענדעציאָ“ (נאַציאָנאַלע דעמאָקראַטן). די פאַגראַמען אין פייווער און זאַגורוו האָבן געווינקט זייער שווער אויף דער יידישער באַפעלקערונג. אונדזער געגנט האָט צום גליק אויסגעמיטן אין די יאָרן 1920—1918 די כּוואַליע פון פאַגראַמען וואָס איז פאַרגעקומען כּמעט אין גאַנץ פּוילן.

דאָס איז געווען דער גורל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּוילן. באַזונדערס די ווייניק־באַמיטלטע קליינהענדלער האָבן געפירט אַ ביטערן קאַמף פאַר עקאָנאָמישער און פיזישער עקזיסטענץ. אָבער טראָץ דעם שווערן געראַנגל פאַר חייוּנה, זענען יידישע קליינהענדלער נישט אָפּגעשטאַנען פון יידישן געזעל־שאַפטלעכן לעבן, האָבן אַנטייל גענומען אין אַלע געזעלשאַפטלעכע און פאַרטיי־ישע אינסטיטוציעס.

אויך דער קליינהענדלער־פאַראיין האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט, פאַרטיידיקנדיק זיינע חברים פון שווערע שטייער־לאַסטן און שאַפן פאַר זיי געהעריקע הלוואות.

אין שפיץ פון קליינהענדלער־פאַראיין זענען געשטאַנען פאָלגנדיקע חברים: פאַרזיצנדער: ליפשיץ; האַמפל י. ל. (היינט אין פאַריז), פרושינאווסקי, משה כאַראָפּ, גראַנאַט און אַנדערע.

אין לעצטן שטאַטראַט איז געווען ראַטמאַן משה בעאַטוס, דער קאַנדידאַט פון די קליינהענדלער און האַנטווערקער, וועלכע האָבן געשלאָסן אַן אַפּמאַך צווישן זיך.

יידן און יארידן

ביי אונז אין קאנין איז א גרויסער טייל פון יידן געפארן אויף ירידן. צווישן זיי אויך מיין טאטע. אלס קליינער, פופצן-יאריקער בחור, פלעג איך העלפן מיין טאטן אין זיין פרנסה. ער איז געווען א היטל-מאכער.

יאראיינ יאראויס איז מען געפארן אויף ירידן. די פרנסה איז נישט אנגעקומען לייכט. צו דעם אָנעם האָבן נישט געפעלט קיין אַנטיסעמיטישע געזעצן. געשריבענע און סתם צרות. דער יאריד איז געווען אַ באַקוועמער פּלאַץ און אַ גוטע געלעגנהייט פאַר אַנטיסעמיטישע העצערס, קלענערע אָדער גרעסערע, וועמענס העכסטער אויסדרוק איז געווען דער באַוווּסטער פשיטיקער פאָגראַם.

קאנין, אַרומגערינגלט מיט פעלדער און וועלדער, איז פאַרבונדן מיט אַנדערע שטעטלעך, מיט צווייט־ראַנגיקע שאַסייען. פאַרנדיק אויפן יריד, פלעגט מען מוזן אַדורכפאַרן מיטן וואָגן בערך פיר אָדער פינף קילאָמעטער וואָלד.

מען פלעגט פארן אין אַ רייזע, דריי פינף און מערער וועגענער. באַלאַדענע מיט פאַרשידענע סחורות ווי צום ביישפּיל: שיך, אַנציגער, היטלען און כל מיני גאַלאַנטעריע. מיט איין וואָרט, מ'האַט געפירט יידישע פרנסות מיט יידישע ווייטאַגן און צרות.

די באַלעגאַלעס זענען מערסטנס געווען האַרעפּאַשנע, גוט האַרציקע גויים. יעדער וואָגן איז געווען בשותפות מיט עטלעכע סחרימלעך. כדי צו פאַרקירצן דעם וועג פלעגט מען אָפט מאַל פאַרן דורך אומוועגן.

כ'דערמאָן זיך אַ מאָל, ווען מ'איז געפארן אַזוי אין אַ קאַלטער פּראַסטיקער ווינטער־נאַכט, איינגעטוליעט אין פאַרשידענע בגדים און שמאַטעס, צוזאַמען מיט די זעק און פעקלעך, דרעמלענדיק — סיי די פערד און סיי די באַלעגאַלעס, טראָט ביי טראָט, און דער ווינט פלעגט פייפן און רייצן מיין קינדערשע פאַנטאַזיע וועגן גולנים און גנבים, וואָס טשאַטעווען אויף די וועגן. אַט אין די וועלדער, געדיכטע נישט דורכגעטרעטענע פון מענטשן, פלעגן זיך אויסבאַהאַלטן פאַרן געזעץ גולנים און גנבים.

אין אַ געוויסן מאָמענט, זענען באַפאַלן אַט די גנבים דעם לעצטן וואָגן פון דער רייזע און אָפּגעריסן פעק און זעק פון די געשמאַק איינגעדערעמלטע פאַסאָזשירן. די גנבים האָבן אויך אַראָפּגעשלעפּט אַ פאַסאָזשיר, מיינענדיק, אַז

דאס איז אַ פאָק מיט סחורה. דער פאַרשוין איז געווען אַזוי פאַרשלאָפֿן, אַז ער האָט בכלל נישט געפילט ווי מען האָט אים צוגעגנבעט מיטן גאַנצן אוצר. נאָך דעם ווי די ראַבירטע, אַרעמע „סוחרים“ און בעל-מלאכהס האָבן נעבעך פאַרלאָזן דערשראָקענע דעם פלאַץ, האָבן די גנבים זיך גענומען טיילן מיט זייער רכוש. פלוצעם האָט זיך דער „צוגעגנבעטער“ פאַרשוין אויפגעוועקט און געמאַכט אַ געוואָלט. די דערשראָקענע גולנים האָבן איבערגעלאָזן די ראַ-בירטע סחורה און געמאַכט אַ „ויברח“. אַט אַזוי איז ניצל געוואָרן אַן אַרעמער ייד, און אַזוי אַרום אויך געראַטעוועט דעם אַרעמען רכוש פון די קאַנינער „סוחרים“, וועלכע זענען געפאַרן אויפן ווינטערדיקן יאָריד. אַ פנים, אַז גולנים האָבן אויך מורא געהאַט פאַרן טויט, פאַר שדים און כל מיני „פרעמדע רוחות“.

חנוך ניימאַן
(נתניה)

דער „ידישער ווינקל“

דעם פלאַץ „טעפערמאַרק“ האָט מען באמת געזען, אַז ער איז אַ יידישער ווינקל, וווּ די יידן האָבן זיך געפילט אייביק שטאַרקער ווי ערגעץ אַנדערש. דאָרט איז געווען דער מסחר און די יאָרידן מיט דעם האַנדל, וואָס איז פאַרגע-קומען צוויי מאל אין וואָך — דינסטיק און פרייטיק. יעדער איינער מיט זיינע סחורות האָט שוין אויסגעקוקט אויף די טעג; דער בעל-מלאכה אָדער די געשעפטן, אַזוי אויך אַ שניידער, אַ היטלמאַכער אָדער אַנדערער פאַכמאַן. יעדער וואָס האָט געוואָרט אויף אַ ביסל פרנסה. איינמאל אין חודש איז געווען אַ יאָריד, ווען די יידן זענען זיך צונויפגעפאַרן פון אַלע קליינע שטעטלעך. יעדער איינער סוחר זוכט זיך וואָס אַ בעסערן פלאַץ, אַז ער זאָל נישט זיין עפעס אין אַ ווינקל, מען זאָל אים אַרויסזען צום מסחר — און אַזוי איז דער טומל דאָרט געוואָקסן.

מיר האָבן געוויינט אין טעפערמאַרק אין גלובעס (מיין פעטערס) הויז. אויף דער גאַנצער לענג פון הויז זענען געשטאַנען סוחרים פון פאַיאַנץ. שוין אין דער פרי האָט מען אָנגעהויבן פילן דעם יידישן טומל פון דעם מסחר, וואָס האָט אויך אָנגעהאַלטן אַ גאַנצע נאַכט. מען האָט געקאַנט באַקומען ביי אונדזערע יידן פון אַלעם גוטן. ס'זענען אויך געקומען סוחרים פון לאַדזש, מיט אַלערליי פרוכטן: לימענעס, מאַראַנצן, באַקסער און נאָך אַנדערע סחורות, און

די גויים זענען געקומען פון אלע דערפער אַרומ, קויפן נאָר ביי יידן, ווייל דער מסחר איז געלעגן אין יידישע הענט. עס זענען אויך געווען געשעפטן פון שפייז־אַרטיקלען, צוקער און אייזנוואַרג און אַנדערע. די גויים האָבן אויך געקענט דעם ווינקל פון די געזאַלצענע הערינג, ביי בייראָכן. מען האָט געפילט דעם יידישן האַנדל אין טעפּער־מאַרק.

הכנסת אורחים און לינת הצדק

תמיד האָבן זיך די יידן אין קאַנין אויסגעצייכנט אַלס האַרציקע מענטשן. גוט אויפגענומען און געהאַלפן יעדן נויטבאַדערפטיקן. די אַרעמע לייט האָבן דאָס „דערשמעקט“ און עס האָבן נישט אויסגעפעלט קיין אורחים פון „גייער איבער דער מדינה“, וואָס האָבן באַזוכט די שטאָט.

אין שטיבל האָט זיך געגרינדעט אַ „הכנסת אורחים“, וועמענס אָנפירער איז געווען ר' חנוך הילער. פרייטיק נאָכן דאווענען האָט ער פאַרשלאָסן די טיר און געקלאָפט אין בעלעמער מיטן אויסרוף: „אורחים“, און ביז דער לעצטער אורח איז נישט איינגעאַרדנט געוואָרן, האָט ער די טיר נישט געעפנט. דערביי האָט אַ גרופע בחורים פון דער ישיבה געטיילט צעטעלעך אויף עסן פאַר די וואַכנטעג.

די אַרעמע לייט האָבן נישט געוואלט פאַרלאָזן די שטאָט, דאָ זענען זיי על־פי רוב פאַרבליבן אַ צוויי וואָכן, עס איז געווען ווער עס זאָל זאָרגן, אָז זיי זאָלן, חלילה, נישט הונגערן.

די בחורים האָבן געפירט אַ בוך וווּ מ'האָט באַצייכנט ביי וועמען עס זענען שוין געווען אורחים. עס האָט אויסגעמאַכט בערך אַלע 10 טעג אַן אורח. ספּעציעל האָבן זיך דערמיט פאַרנומען די בחורים וועלכע האָבן געלערנט אין בית המדרש ביים רב ר' יעקב ליפשיץ זצ״ל: מאיר הילער, בלום, לייב וויינגאַרטן, קאָט, דייטש, קראַטאַווסקי, ראובן זשאַראַוויצעקי, לעבען, ראָזענבערג, הערש גאַלאַמב א. א.

זיי האָבן אויך אָפּגעהיטן דעם „לינת הצדק“.

דאס געזעלשאפטלעכע לעבן

די שטאַט קאַנין

צווישן הויכע בערג, באַפלאַנצטע מיט יאָדלע-ביימער הייבט זיך אַן דאָס נידער-געביט, אין סימעטרישע ליניעס שלענגלט זיך דער וועג צום טאָל, וועלכן עס שניידט דורך ווי אַ שרינט דאָס שטיל פליסנדע וואַסער צו מערב, דער טייך „וואַרטאָ" און ביי אירע ברעגעס ליגט די שטאַט קאַנין, מיט איר געשיכטע און פאַסירונגען.

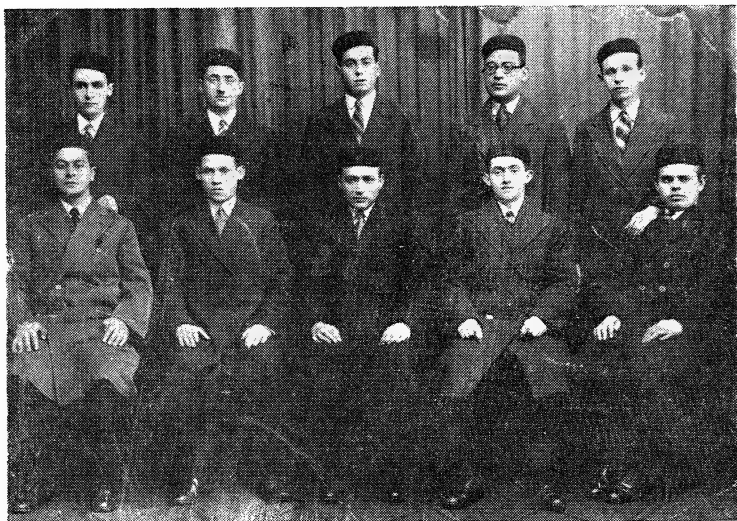
וועגן דעם פאַר וואָס די שטאַט הייסט קאַנין זענען פאַראַן צוויי ווערסיעס: איינע, אַז ווען קאַנין איז געווען בלויז די אַלטשטאַט און אויפן אָרט פון היינטיקן קאַנין האָט זיך געפונען אַ פאַשע-אַרט פאַר פערד, דער נאָמען שטאַמט דעריבער פון פוילישן וואָרט „קאַן" (א פערד); אַ צווייטע ווערסיע זאָגט, אַז אויפן אָרט פון היינטיקן קאַנין איז געווען אַן אַפּשטעלאָרט פאַר די פערד פון די פוילישע מלכים, אויף זייער וועג גניענאַ-וואַרשע.

עס זענען געקומען דייטשן, אויסגעהאַקט די וועלדער, אויסגעגלייכט די גריבער און געוואָלט דערפון מאַכן אַ פאַבריקן-שטאַט, מיט דער אויס-רעכענונג, אַז די „וואַרטאָ" וועט זיי קומען צו הילף ביים עקספּאָרט. זייער פלאַן איז זיי אָבער, צוליב נישט באַווסטע סיבות, נישט געלונגען, דעמאָלט האָט זיך אויף דעם אָרט אָנגעהויבן אַ ישוב.

קאַנין האָט פאַר דער מלחמה געהערט צו דער קאָלישער גובערניע און איז געווען אַ פּאָליאַטאָוע שטאַט, היינט געהערט זי צו דער לאַדזשער וואַיעוואָדסטווע, און בקרוב זאָל זי ווערן אָנגעשלאָסן צו דער פּוילישער וואַיעוואָדסטווע.

אין וועלכן יאָר די יידן האָבן זיך באַזעצט אין קאַנין איז נישט געלונגען פעסטצושטעלן, אָבער לויט די בית-החיים, רעכנט מען, אַז נאָך מיט דריי הונדערט יאָר צוריק, די ערשטע חברה איז געווען „חברה החייטים" און אַ ספר-תורה פון דער חברה געפינט זיך נאָך היינט אין דער קאַנינער שול. צוליב אַ גירוש אין „קאָזשימיעזש" נעבן קאַנין, האָבן זיך אַלע אירע יידישע איינוואוינער אַריינגעצויגן קיין קאַנין און פאַרגרעסערט איר קהילה. דער לעצטער ייד, וואָס האָט פאַרלאָזט „קאָזשימיעזש" און געקומען קיין קאַנין איז געווען ר' יוסף דאַנציגער, אַ מוהל, וועמענס זון עס איז דערנאָך געוואָרן בירגערמייסטער.

מיט אַן ערך הונדערט יאָר צוריק האָבן יידן אָנגעהויבן אויפלעבן דעם מסחר אין קאַנין און געשיקט אויף טראַטוועס דורך דער „וואַרטאָ" תבואה.



א גרופע חסידישע בחורים

ס'שטייען (פון רעכטס צו לינקס): מיכאווסקי (דערמארדעט דורך אראבער אין חיפה, 1947); נעלקען, משה ערליך (היינט אין ישראל), פראסט, קראטאווסקי. ס'זיצן (פון רעכטס צו לינקס): מארקאוויטש, קראטאווסקי, מיכאווסקי, אורבאך און א. סקאווראנסקי — דער שרייבער פון דעם ארטיקל.

קבוצת בחורים חסידיים

עומדים מימין: מיכובסקי (גרצח ע"י הערבים בחיפה בי' 1947), נלקן, משה ערליך (כיום בישראל), פרוסט וקרטובסקי. יושבים: מרקוביץ, קרטובסקי, מיכובסקי, אורבך וא. סקוברנסקי, מחברו של מאמר זה.

אלקאהאל, פוטער און אייער קיין דאנציג, שטעטין א. א. וו. צוויי יידישע סוחרים-פאמיליעס, יאעל און זאנדער, ווערן זאגאר דערמאנט אין דער פוי-לישער ענציקלאפעדיע.

דעמאלט האבן יידן אויסגעבויט א שיינע שול און א בית-הקברות, ווייל דער אלטער האט זיך געפונען אויסער דער שטאט, און ערשט מיט 6 יאר צוריק האט די קהילה, לויט א פארארדענונג פון דער רעגירונג איבער-געפירט די ביינער פון אלטן בית-הקברות אויפן נייעם.

מיט דער צייט האבן יידן דערווארבן גרויסע פארמעגנס און קאנין איז געווארן א שטאט ווו מ'האט געהערט דעם קול תורה. אינטערעסאנט איז אויך, אז אין קאנין האט אויך עקזיסטירט אחוץ דער שול אויך א „דייטשע" סינאגאגע, וואס איז געווען באשטימט פאר דער גרויסער צאל דייטשע יידן.

וואס האבן אריינגעברענגט קיין קאנין די מאניערן, אויסערלעכן גלאנץ און זויבערקייט פון מערב.

א קליינע אויפרודערונג האט אריינגעברענגט אינעם שטילן לעבן פון קאנין דאס יאר 1905, וואס האט געשאפן ביי אונדז שוין פארשידענע גרופן. בעת די מלחמה איז אויסגעבראכן אין 1914 האט זיך קאנין געפונען אין א בליענדיקן צושטאנד, אבער אדורכמאכנדיק אלע מלחמה-גרונות, צור זעענדיק אפילו א בלוטיקע שלאכט, וואס האט זיך אפגעשפילט אויף די גאסן פון שטאט, צווישן די דייטשע און רוסישע זעלנער — איז זי פארארעמט געווארן, שפעטער אבער איז זי געקומען צו זיך און אנגעהויבן אויסבויען נישט נאר אירע פריוואטע עקזיסטענץ, נאר אויך די געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס.

אזוי האבן קאנינער יידן אויפגעבויט אן אייגן גימנאזיום, וואס האט ארויסגעגעבן פיל אבסאלווענטן, וואס זענען שפעטער געווארן דאקטוירים, אינזשעניערן, אדוואקאטן א. א. וו. צוליבן קריזיס אבער האט זיך דאס גימנאזיום פארמאכט. דאן איז געשאפן געווארן א חדר „יסודי התורה“, וואס עקזיסטירט ביז היינט. א „בית יעקב“-שולע, א „יבנה“-שולע א. א. אין די לעצטע יארן האט זיך קאנין אויסערלעך שטארק פונאנדערגעבויט, אבער דער מצב פון די יידן ווערט וואס אמאל ערגער.

אין סוף פון 19טן יארהונדערט איז אין קאנין אויך געגרינדעט געווארן די „דאבראטשינאנאשטש“ דורך ה' לעאפאלד קאט, עזריאל שפילפאגעל און משה פלאנדער. אין משך פון אייניקע יאר האט מיט איר אנגעפירט ה' יעקב ברוזשינסקי. די לעצטע צייט ה' מ. פירשט — פארזיצער, מ. ראנטשקאווסקי — וויצע-פארזיצער, י. איוואנאוויטש — סעקרעטאר. מיט 30 יאר צוריק איז אויך געגרינדעט געווארן א „לינת הצדק“, אנגעפירט דורך ה' ש. ליפשיץ, ב. דזשיאלאשינסקי און ב. מיגדאל. היינט ווערט זי אנגעפירט דורך ה' מ. ראנטשקאווסקי, וועלכער איז אויך דער פירער פון „ביקור חולים“.

אין 1916 זענען געגרינדעט געווארן רעליגיעזע אונטערקורסן „תבונה“, וווּ ס'האט געלערנט ר' טוביה אויערבאך. געגרינדעט איז זי געווען דורך ה' א. ליפשיץ, דאזאר י. זשאנאוויצעקי, ד"ר ראבינער מ. ליפשיץ, ד. מאזור און א. ליפשיץ.

די היינטיקע קהילה באשטייט פון די ה' ב. דזשיאלאשינסקי — פרעזעס, י. זשאנאוויצעקי, מ. ראנטשקאווסקי, ז. בעאטוס, א. לישקער, ל. אייזען און מ. וויטקאווסקי.

עס עקזיסטירט אויך אין קאנין א ספארט-קלוב, געשאפן דורך די ה' בראם, ש. לעווענבערג און מ. לאנדוי, היינט פירט מיט אים אן ה' נאשעלסקי.

פאַראַן אויך אַן אינסטיטוציע פאַר קינדער־באַשפּייזונג אָנגעפירט דורך ה' יודקיעוויטש.

מיט 20 יאָר צוריק איז ביי דער „חברה תהלים“ געשאפן געוואָרן אַ גמילות־חסדים־קאַסע דורך ה' ש. ליפשיץ ז"ל, מ. קאווע, י. פראַכאוויק, ח. גרין, א. ליפשיץ, פאַראַנען דאָרט אויך אַ באַזונדערע נויט־קאַסע. דער „אַרט“ איז געגרינדעט געוואָרן דורכן דירעקטאָר פון דער באַנק ה' מאיר ווינטער, פרעזעס פון דער קהילה ה' ב. דזשיאַלאַשינסקי און ה' לעאָן מאַנטשקאָ.

אַ ספּעציעלע אינסטיטוציע פאַר קינדער־באַקליידונג ווערט אָנגעפירט דורך די פרויען: מ. לעשטשינסקא, ל. קאוואַלסקא, ר. קאוואַלסקא, האַראַנטשיק, ה. ציעמרמאַן און פרל' היללער.

מיט אַ צייט צוריק איז געגרינדעט געוואָרן אַ קליינהענדלער־פאַראיין, אין וועמענס שפיץ עס שטייט דער עסקן ה' ש. ליפשיץ. עס עקזיסטירט אויך אַ האַנטווערקער־פאַראיין, וואָס אַנטוויקלט זיך גאָר שטאַרק.

אין לאַנדאָן עקזיסטירט אויך אַ הילפס־פאַראיין פון קאַנינער יידן אַב־געפירט דורך ה' אָפּענבאַך, פאקס און ריטשמאַנד, וועלכער גיט ברייטע הילף די קאַנינער יידישע אינסטיטוציעס.

מיט צוויי יאָר צוריק איז אויך געגרינדעט געוואָרן די חברה „גוט שבת, יידעלעך“ דורכן רב הרב ליפשיץ, ה' ב. דזשיאַלאַשינסקי און ה' משה הילער.

(פון דער צייטונג „קאלישער לעבן“, 1937).

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע

אין קאַנין ווערט פרי רייף דער ציוניסטישער געדאַנק, די ערשטע שוואַלבן פון דער ציוניסטישער רעוואָלוציע, וועלכע האָבן אין דעם „חדש ימינו כקדם“ נישט געזען נאָר אַ פּסוק פון דער תּפילה, נאָר געשטרעבט אַליין פאַר-ווירקלעכן דאָס אומקערן זיך קיין ציון.

1913 שאַפט זיך די ערשטע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע. ביים אויסברוך פונעם ערשטן וועלטקריג (1914) ציילט זי שוין 200 חברים. אין 1917 מיטן פאַרעפנטלעכע די באַלפור-דעקלאַראַציע שטייגט דער ענטוויאַזם. די יידישע באַפעלקערונג זעט אין דעם אַקט אַן אָנהייב כּון דער אַנטשטיאונג פון אַ יידישער מלוכה און גוטוויליק טראַגט זי ביי פאַר דעם צוועק געלט-באַשטייערונגען און ווערט-זאַכן ווי אויך גאַלד. פרויען שענקען אַוועק זייער צירונג, מ'ברענגט לייכטערס און קופערנע כלים אין דער גרויסער שול אַריין, וווּ יעדער באַקומט אַ קבלה. מען בענטשט שהחינו, סוף-סוף אַ יידישע מלוכה, דאָס איז אונדזער ערשטער ביישטייער פאַרן אוצר פון דער יידישער מדינה. מען וואַרט (ביים סוף פון דער מלחמה) ביז צו דער שלום-קאַנפערענץ, ווען עס זאָל פראַקלאַמירט ווערן דאָס אַנטשטיין פון דער יידישער זעלבסטשטענדיקער היים אין ארץ-ישראל. אין קאַנין וווינט דער באַקאַנטער אינדוסטריעלער ישראל שפּילפאַגעל, דער אייגנטימער פון דער ספּירט-דעסטילאַציע, ער איז אויך אַ באַקאַנטער ציוניסטישער עסקן (אַ פערזענלעכער פריינד פון ד"ר הערצל). ער באַטייליקט



זיך אין ציוניסטישן קאנגרעס, און אַרום אים גרופירט זיך אַ גרויסער קרייז פון אַקטיווע ציוניסטן.

צווישן די אַקטיווסטע זענען: שרהזאָן, שלמה בייראַך, מענדל פירשט, שלומפער, דוד צוקער (דער פיליעריקער מורשה פון ק. ק. ל. אין קאַנין), שמואל סטריקאָוסקי, כמיעלניק און שפּעטער אויך גרשון קאַנער, חיים לעבען, ברידער סטריקאָוסקי, דוד האַדעס, יהושע בראַם א. א.

די חברים זענען זייער אַקטיוו, באַזונדערס ווען עס קומט אַ דעלעגאַט פון דער צענטראַלע אין וואַרשע קיין קאַנין אויף רעפּעראַטן, וואָס מונטערן ס'פאַלק אין די שווערע צייטן, זיי פאַרקויפן שקלים צו די קאַנגרעסן, זאַמלען אַקציעס פאַרן ק. ק. ל. און קרן היסוד.

אין 1936 ווערט פונעם ק. ק. ל. איינגעאָרדנט אַ באַזאַר, וואָס ברענגט גרויסע הכנסות פאַר די ציוניסטישע פּאַנדן.



קבוצת חברים ע"י הבזר על ק. ק. ל.
א גרופע חברים ביים ק. ק. ל. באַזאַר



יום הפריז, ז' אב תרפ"ט (1929)

גורד קיסל בקונין

„פועלי-ציון“

מיטן באַפעסטיקן זיך פון די דייטשע כוחות אין פוילן נאך די קאמפן פון 1914, הייבט זיך אן אין אַ גרויסער מאָס אַ ליבעראַליזאַציע פונעם געזעלשאַפט־ לעבן און פאָליטישן לעבן.

די סאָציאַליסטישע שטרעמונגען, וואָס זענען אין דער צייט פון צאָר קאַנ־ ספּיראַטיוו, ווערן צו ביסלעך לעגאַליזירט. אין קאַנין באַווייזן זיך נייע מענטשן פון די גרויסע שטעט, וווּ עס האָט אין יענער צייט געהערשט הונגער, צוליב דער מלחמה־טעטיקייט. די פליטים־כוואַליע ברענגט אויך מיט זיך מיט אַן אויפ־ לעבונג אין אַלע געביטן פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע באַוועגונג באַקומט צווישן דער קאַנינער יידישער יוגנט אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג; עס אַנטשטייט אויפּסניי די פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע; עס גרינדעט זיך אַ קאָמיטעט פון די ח״ח קאַליסקי הערש, אַזערלאַנדישער שווייטשער, ריטשקע שמעון, בעאַטוס זעליג, האַראַנטשיק א. א. פון אָנהייב געפינט זיך די פאַרטיי אינעם הויז פון ח' בלום אויף דער וואַלישעוואַ. מ'טרעפט זיך אויף פאַרזאַמלונגען, דיסקוסיע־אָונטן, מ'טיילט פונאַנדער פראָפאַגאַנדע־ בראַשורן און מ'לייענט ביכער איבער ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע טעמעס. עס גרינדעט זיך די „אַרבעטער היים“ און מ'זינגט די פועלי־ציון שבועה:

„מיר הייבן די הענט קעגן מזרח און שווערן...“

וואָס גרעסערע קרייזן שליסן זיך אן צו דער באַראַכאָוויסטישער אידעע, סיי אַרבעטער און סיי בירגערלעכע מיט בענקשאַפט צו ארץ־ישראל, וואָס זאָל זיך בויען אויף סאָציאַליסטישע יסודות.

די באַוועגונג האָט זיך מיט גרויס התלהבות אַנטוויקלט און נאָך אַ גע־ וויסער צייט ווערט ווידער שוואַך, צוליב דעם, וואָס דער רוב יוגנט פאַרלאָזט די שטאָט בעתן אַנטשטיין פונעם אומאַפהענגיקן פוילן (1918). ברענענדיקע קוילן פלאַקערן דעמאָלט אויף פון צייט צו צייט, טייל מאל קומט אַ דעלעגאַט פון דער צענטראַלע; און ווידער הייבט זיך אויף אַ קורצער צייט די טעטיקייט. עס פעלט די האַנט פון אַ פאָליטישן מדרוך.

נאָך אַ לענגערן איבעררייס פון אַקטיוויטעט, קומט פאַר אין 1925 אַ גרינ־ דונגס־פאַרזאַמלונג (אין הויז פון פשעדעצקין) פון דער פועל־צ.

אויף אַ מיטנג, אויף דער סלופצער פאַרשטאָט, מיט דער באַטייליקונג פון ח' בערגמאַן און אַנדערע חברים פון קאַלאַ — (וווּ ס'עקזיסטירט שוין צו יענער

צייט אַ שטאַרקע פּוּע"צ־באַוועגונג) ווערט געוויילט אַ נייער קאַמיטעט אין צוזאַמענשטעל פון די ח"ח בעאַטוס זעליג, פירסטענבערג יעקב (עצמון), ריטשקע שמשון, שאַרע, האַראַנטשיק יצחק דזשאַלאַשינסקי א. א.

עס דעקלאַרירן זיך אויפן אַרט בערך 25 מיטגלידער. עס קומט מאַטעריאַל פון צ. ק. און דערמיט הייבט זיך סיסטעמאַטיש אָן אויפסניי אַ טעטיקייט.

די שענסטע צייט איז אין די דרייסיקער יאָרן. אַקטיווע חברים ווידמען דערצו זייערע כוחות. עס קומען צו די ח"ח האַדעס ד., קאַט מ., ריטשקע יחזקאל, קעמפּינסקי אברהם, שאפּיראַ יוסף, צאָדעק לייב, אָזעראַוויטש צבי.

פּוּעלי־ציון פאַראייניקט זיך מיט צ. ס. און פאַרלייגט אַ גרינדלעכע אַרבעט און וואַקסט פון טאָג צו טאָג.

אין יאָר 1931 קומט קיין קאַנין אַ גרופּע פון „השומר הצעיר“ מיטן ח' פונדיק יצחק בראש, און פרוווט אויפצושטעלן אַ קן. עס איז אונדז געלונגען די זאך אַפּצושלעפּן און דערווייל גרינדן מיר אַ קיבוץ באַראַכאָו, וווּ די פּוּעלי־ציון האָט די העגעמאָניע. עס וואַקסט אויס אַ יוגנט־באַוועגונג „פּרייהייט“, וואָס באַהערשט כמעט די גאַנצע יוגנט — עטלעכע הונדערט חברים. מיר האָבן אַ שטענדיקן קאַנטאַקט מיט דעם צ. ק. אין וואַרשע. מיר האָבן שטענדיקע באַזוכן פון פירנדיקע חברים: א. רוס, ל. שפּיזמאַן, אַ רייס, הערצל בערגער,



אַ מאַנדאַליניסטן סעקציע ביי דער ליגע
פאַרן אַרבעטנדיקן א"י
קבוצת מנגי מנדולינה ליד א"י העובדת
בקונין

יוחנן מארגענשטערן, (דער לעצטער איז ממש אַ פראַטעסטאַר און כמעט אַ בן־בית).

בעתן צוריקקער פון קאנגרעס פארן אַרבעטנדן א"י באַזוכט אונדז ח' מ. ניישטאט און אַרגאניזירט די "ליגע פארן אַרבעטנדן א"י". די אַקטיוויטעט שטייגט אַריבער יעדער פראַגנאַזע.

די "ליגע" איז אונטער דער פירערשאַפט פון די פ. צ. חברים. אין קאָמיטעט פון דער ליגע זענען פאראן פאַרשטייערס פון אַלע ריכטונגען ווי "פועל־ציון", "פרייהייט", "העובד", "החלוץ", "החלוץ הצעיר" און "הפועל".

די אויפגאבע איז צו קאָארדינירן די טעטיקייט פון אַלע ציוניסטיש־סאַ־ציאָליסטישע באַוועגונגען פאַר דעם אַרבעטנדן א"י. אין דער שטאַט אַרדענען מיר איין פאַרשטעלונגען, זאַמל־אַקציעס, ווי די אַרלאַזאַראַוו־אַקציע, בלימל־טעג א. א. כדי צו העלפן די עולים אין הכשרה.

די פאַרשטעלונגען באַשטייען ס'רוב פון אַן אַלגעמיינעם פראַגראַם ווי: איינאַקטער, מאַנאַלאָגן, געזאַנג און ספּאָרט־איבונגען פון "הפועל".

די פאַרשטעלונגען ווערן תמיד שטאַרק באַזוכט און ברענגען אַ גרויסע הכנסה. מיר האָבן זיך קיין מאָל נישט גענייטיקט אין דער הילף פון צ. ק. יעדן פרייטיק אַרדענען מיר איין אַ קעסטל־אָונט אָדער אַ ליטעראַריש געריכט, אין וועלכע ס'באַטייליקן זיך אויך חברים פון אַנדערע קעגנערישע פאַרטייען. די קפא"י ידיעות ווערט בחינם צעטיילט צווישן די חברים.

מיטן דערשיינען פון דער פאַרטיי וואַכן־שריפט "דאָס וואָרט" שפּאַנען זיך די חברים איין מיט ברען. די קאָמיטעט־חברים אַליין צעטיילן די צייטונג צווישן די אַבאָנענטן. די פרעקווענץ איז אַ גרויסע און מיר באַקומען אַנערקענונגס־בריוו פון דער צענטראַלע. די הויפּט־אַרבעט איז געשאַפן געוואָרן בעת די וואָלן צום 18טן ציוניסטישן קאָנגרעס.

דער ועד ק. ק. ל. באַקומט 250 שקלים צו פאַרשפרייטן. צום סוף האָבן מיר פאַרשפרייט ביז 700 שקלים. פון דעם באַקומט די ליגע, וועלכע האָט דעם סימן 5, בערך 60% פון אַלע שטימען, אַלע אַנדערע פאַרטייען ווי "אַלגעמיינע ציוניסטן", "רעוויזיאָניסטן" און "מזרחי" באַקומען בערך 40%. פון דעמאָלט אַן שטייגט די העגעמאָניע פון די ציוניסטיש־סאַציאָליסטישע קרייזן אין דער יידישער גאַס פון קאָנין.

מיר אַרדענען איין זומער־קאַלאָניעס, וואָס העלפן די אַרעמערע קינדער צו באַקומען גוטע דערהאַלונג, אויפזיכט און אַפּרו און סאַניטאַרע באַדינגונגען. די קינדער ווערן גוט אויכגעפאַסט פון די מדריכים און עלטערע חברים, וועלכע ווידמען זיך דערצו מיטן גאַנצן האַרץ.

מיר שיקן חברים אין די קיבוצים־הכשרה, און עולים — קיין ארץ־ישראל.

פונם אלבום פון דעם ארבעטנדיקן א"י



אנטיילנעמער פונעם בלימל-טאג פון „החלוץ“ לטובת זומער-קאלאניע
משתתפי יום-הפרה ש ל„החלוץ“ לטובת מחנה קיץ בקונין (1932)



די פארוואלטונג פון דער ליגע פארן ארבעטנדיקן א"י
ועד הליגה למען א"י העובדת בקונין (1933)



הסתדרות „החלוץ” בקונין (1932)

„החלוץ אין קאנין



קבוצת חברות ב„החלוץ” בקונין

א גרופע חברות פון „החלוץ”



פועלי-ציון חברים צו דער עליה פון ח' פירסטנבערג און פרוי
פועלי-ציון בשעת עליית יעקב ובערטא פירסטנבערג לא"י 22.9.34



א גרופע פ"צ חברים צו דער עליה פון די ח"ח מאיר פורדוסקי און גרשון גויפעלד
חברי פ"צ לעלית מ. פורדונסקי וג. גויפלד

די קיבוצים זענען פול, און שטענדיק באקומען מיר ווייניקער סערטיפיקאטן ווי עולים קאנדידאטן, צוליב וואס ס'קומט אויך צו רייבונגען צווישן די קאנדידאטן. עס גייען אויך עולים מיט דער אומלעגאלער עליה.

אין 1933 באשטימט „פועלי-ציון“ צו דעמאנסטרירן דעם 1טן מאי. מיר ווענדן זיך צו פ. פ. ס. וועגן אַ בשותפותדיקער דעמאנסטראציע צו וואס זי איז מסכים געווען, נאָר צוליב דער קעגנערשאפט פון אנדערע יידישע אַרבעטער-פאַרטייען באשטימען מיר צו דעמאנסטרירן אליין. אין יום-טובדיקע קליידער מיט רויטע בלומען מאַרשירן מיר אין לאַנגע רייען דעם גאַנצן פאַרמיטאָג אויף די טראַטאַרן, וואָס מאַכט נאָך אימפּאַזאַנטער די דעמאנסטראַציע.

די אַנטיסעמיטישע העצעס מערן זיך, און אונדזערע חברים פון „החלוץ“ ווערן אַן אַביעקט פון ווילדע אַטאַקעס מצד דער כוליגאַנישער פּוּלישער יוגנט. ס'ווערן באַפּאַלן אין אַוונט די חברים, וועלכע קערן זיך צוריק פון די לאַקאַלן. אַמאַל ווערט מיט מעסערס צעשטאָכן דער חבר משה קאַט און מיר נעמען אים ביינאַכט צו דעם שרייבער פון די שורות, וווּ דער יידישער דאַקטאָר שמערנער פאַרנייט אים די ווונדן. דאָס ברענגט צום געדאַנק צו שאַפן אַ זעלבסטשוץ — „הגנה“. די ווענט פון די הייזער ווערן באַשמוצט מיט באַיקאַט אויפּשריפטן קעגן יידן, און אַלע ווענדונגען צו דער פּאַליציי האָט זי איין ענטפּער: „כאַפט די שולדיקע וועלן מיר זיי באַשטראַפּן“.

מיר אַרדענען איין פיקעטן פון חברים אין די יידישע טרעפּן-הייזער, באַוואָפנט מיט שטעקנס. אינטערעסאַנט איז, אַז הגם מיר האָבן קיינעם נישט געכאַפט, זענען אין דער זעלבער נאַכט קיין אויפּשריפטן נישט געווען. דאָס זאָגט פיל וועגן דער ראל פון דער פּאַליציי.

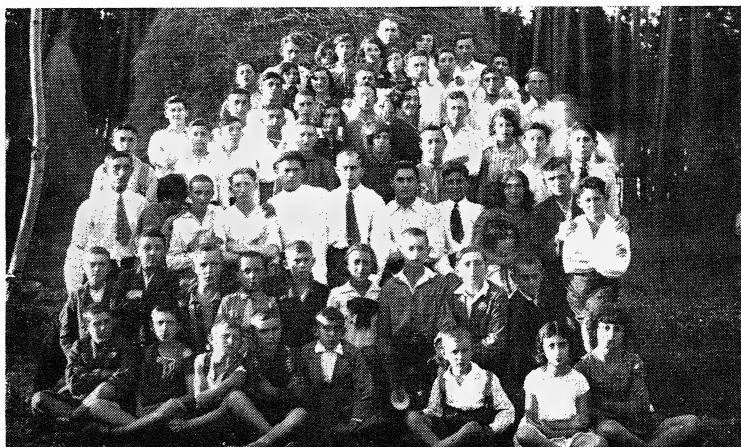
אין יאָר 1934—1935 פאַרן קיין ארץ-ישראל פיל פון די אַנפירנדיקע חברים: אַזעראַוויטש, פירסטענבערג, ריטשקע, פאַרדאַנסקי און אַנדערע. די פאַרטיי-אַרבעט גייט אַבער אָן ווייטער, „פועלי-ציון“ שיקן דעם ח' בעאַטוס אין שטאַט-ראַט, ווי אויך פאַרשטייער אין ועד-הקהילה.

אין דער צייט פון דער פשיטיק-אַקציע זענען אונדזערע חברים זייער אַקטיוו. און ווען עס גייט אַרויס דאָס געזעץ קעגן שחיטה, זענען די „פועלי-ציון“-חברים די הויפּט-אַרגאַניזאַטאָרן פון דער קעגן-אַקציע. שוואַרצע וואַלקנס פאַרציען זיך אויפן יידישן הימל, די סיטואַציע פאַר-ערגערט זיך, וואָס אַ מאָל ווערן ערגער די עקזיסטענץ-מעגלעכקייטן פאַר יידן.

„החלוץ הצעיר“

שערה של קונין היה תחנת הרכבת שלה, המרוחקת מן העיירה מרחק של כמה קילומטרים. כעיירה עצמה, כן תחנת-הרכבת שלה קטנה וצנועה. ואם התעכבה רכבת האכספרס המהירה, שדהרה מוורשה לפוזן, היה זה רק בזכותו של בן העיר שעלה לגדולה והיה לשר התחבורה במדינת פולין. ובית הנתיבות עצמו — צריף עץ נמוך ומוקף שדות חיטה נרחבים בימות הקיץ. לפתחו חיכו שלוש כירכרות, בבוא רכבת נוסעים רגילה וכירכרה אחת בלבד, בחלוף רכבת האכספרס. בכירכרות אלו, הרתומות לסוסים הגיעו הנוסעים מהתחנה לקונין. את הדרך הזאת, כמרחק קילומטר אחד מהעיירה, חצה הנהר הרחב ווארטה, שעליו גאוותה של קונין. את שתי גדותיו של הנהר חיברו שני גשרים. אחד ישן ואחד חדש. הגשר הישן רעוע היה ורק בלוויית דפיקות לב של פחד אפשר היה לעבור. אך הגשר החדש חזק היה, מוצק ובטוח. אבל רק מעל פני הגשר הישן והרעוע נתגלה לעין העובר בו נופה של העיירה על בתיה ובקתותיה...

בכל תקופות השנה היה הנהר מרכז את תשומת הלב של בני הנוער וצעירי קונין. כל תקופה בשנה היה הוא משנה את אורחו וריבעו — אך תמיד היה קוסם, מצודד ומושך אליו.



קיסנה של „החלוץ הצעיר“

בעונת החורף היתה הווארטה קפואה, מכוסה שיכבת קרח עבה ומוצקת וכל כולה מישטח גדול ורחב ידיים לגלישה, להחלקה, לשעשועים, לחדווה ולשובבות.

בקץ היה הנהר הזורם בגלי מימיו הצוננים, שוקק המון רב של טובלים, שוחים, רוחצים ושיטים בסירות, דוגיות וכלי שיט שונים.

עם בוא האביב והפשרת השלגים היה בוקע קרח הנהר ובנקזו באורח טבעי את מי השלגים היה פורץ הנהר בזרם אדירים — עולה על גדותיו וגורף כל מה שמצא בדרכו הגועשת. ויש שזעפו גדול מן הרגיל, כי אז לא דיקדק במעשיו והיה מציף גם והורס ביקתותיהם של עניים שעמדו בסמוך לו ומשאיר משפחותיהם ללא קורת־גג.

אך זעפו זה של הנהר קצר היה ומהרה היה חוזר לזרימתו המלבבת והמרעננת ואל קסמיו שמשכו לשפתו בכל הדרכים והשבילים את בני הנורע בימי חול כבימי מועד וגנוסיה.

גם בית־הספר הפולני לבנות, שבו למדתי, היה פוקד לעתים קרובות את גדות הנהר בטיולים לשם הכרת הצמחייה או לשם בילוי בחיק הטבע.

★

שנת 1930.

בין חמישים וחמש התלמידות שבכיתה ח' היינו שמונה עשרה בנות יהודיות. רמת הלימודים שלנו היתה גבוהה. מנהל בית־הספר איש לבבי ובעל דעות מתקדמות, קרוב לחוגי המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, דואג להרחבת האופקים של תלמידותיו. נוסף ללימודים במסגרת הכיתה, הוא מארגן בשעות שלאחר הצהריים חוגים לספרות ולשפות, לטבע ולהיסטוריה. כן קיימת מקהלה וחוג לריתמיקה. לרשותנו עמדו מועדון ועתונים וספרייה עשירה. וחיי בית הספר זורמים להם כרגיל.

והנה ביום אחד נודע לנו, כי תלמידות כיתתנו מצטרפות לתנועת הצופים הפולנים הסגורה בפנינו כבנות יהודיות. עובדה זאת היכתה אותנו בהלם. לפתע זיעזעה אותנו ההרגשה כי זרים אנחנו בבית־הספר. דלתות אירגון הצופים הסגורות בפנינו משום שבנות ישראל אנו, פקחו את עינינו לרווחה לראות את עצמנו במעמדנו הנכון, המופלה והנחות. בהווייתנו נמתח החיץ הבולט בינינו לבין חברותינו לספסל הלימודים, שהן בנות לעם הפולני הריבון בארצו ומדינתו. חיץ זה השתחז והלך וחתך בלבותינו הצעירים ולא נירפא.

באותו זמן קרה אותו הדבר גם בבית־הספר לבנים. התפתחות דומה התרחשה גם אצל הנערים היהודיים שלמדו בבית־הספר השני.

ואז התאספנו, תלמידות ותלמידים יהודיים בבתי הספר הפולניים וגמרנו אומר לחפש לנו מסגרת של תנועת־נוער יהודית.

בקונין היתה אז אוכלוסייה יהודית בת 3 אלפים נפש. פעלו בה מפלגות ואירגונים ציוניים ואנטי-ציוניים, אך תנועת-נוער לא היתה קיימת עדיין. התווכחנו ארוכות על דרכנו כנוער ועל התנועה שבה נבחר. תחושת הזרות לסביבתנו הפולנית, שהתעוררה בנו, התגבשה והלכה והיא שדחפה אותנו אל ההכרה המחייבת שינוי ערכים יסודי ומהפיכה באורח חיינו. ברוח נעורים תוססת ועקבית כבשה בנו את מקומה התודעה, כי מולדתנו איננה פולין, אלא אותה ארץ רחוקה, שעל חופו המזרחי של הים התיכון.

✱

מעתונים ומפי השמועה ידענו על צעירים חלוצים העוזבים את פולין ועולים לארץ-ישראל. כטבעי ומובן מאליו נראה בעינינו לפנות לחברי „החלוץ” שבקונין שסייעו בידנו להקים ולארגן סניף של תנועת נוער חלוצית בעיירה. מבלי לדעת שקיימת תנועה ארצית הקוראת לעצמה „החלוץ הצעיר”, החלטנו לקרוא לעצמנו בשם הזה.

נערים ונערות מחונכים על ברכי התרבות הפולנית מרוחקים ממרכזי התנועה — מה היה הכוח שדחף אותנו אל הרעיון הציוני ואל ההכרה החלוצית? אין זאת כי הערכים המהפכניים של החלוץ קסמו לנו. שינוי הערכים הקיצוני, הדרך העקבית שאיננה מכירה בפשרות והתביעה להגשמה אישית של החזון הלאומי והסוציאלי הגדול — אלה צדו את נפשותינו העורגות אל שינויים באורח חיינו. התביעות הקשות שהועמדנו בפניהן: עברית במקום פולנית, וויתור על המשך הלימודים ועל קריירה אקדמית וחובת העלייה וההגשמה — היו לנו לאתגר מלהיב ומותח, שלכד אותנו לפעילות ללא סייג. חמישים נערים ונערות היינו כאשר התארגנו. כמועדון שימש לנו „חדר מתוקן” מתקדם על יד בית הכנסת. אותו שכרנו לפעולותינו.

עוד כעת אני רואה לפני עיני את החדר רחב הידים והנמוך שבקומה א' בקרבת בית הכנסת וזכורים לי עוד הרבה חברים מאז: לפינסקי יצחק, מרוזוביץ' סוניה, קמפינסקי גוטה, קוט מינה, חמילניק יעקב, בייך זלמן, וינגרט אייזיק, ווינר, נחמיה, רדקה אברהם, בלום דורקה, ליפינסקה מלכה, ארליך ועוד רבים.

זוכרת אני את השיחה שניהלנו ואשר נסבה על דרך החיים שבחרנו בה. חברים סיפרו על אחיהם שעלו ארצה ועל אלה מהם החיים שם בקיבוץ שכולם עובדים וכולם שווים בו. אחרים סיפרו על אחים הנמצאים בקיבוץ הכשרה ומתכוונים לעלות.

בזכרוני עולים תכופות צלילי ההימנון של קיבוץ הכשרה בקלוסובה:

מיר האבן דאָ גאַרנישט

מיר האבן דאָ קיינעם...

השיר קסם לנו והדליק בלבותינו הצעירים להבה. רבים מבינינו התקשו להבין את מילות השיר ביידיש והן תורגמו לפולנית. בשירה אדירה שנמשכה עד שעה מאוחרת בלילה כרתנו או את הברית עם התנועה. לוועד שבחרנו לנו עזרו וסייעו חברים מבוגרים יותר מ„החלוץ“ המקומי. לפעולה רעיונית התנדבו יחזקאל ריצ'קה (כעת בארץ) קמפינסקי אברהם ז"ל (הגיעה ארצה אחרי השואה וצבי אזורוביץ' (כעת בארץ). לספורט — גלובינסקי שמואל (הגיע ארצה דרך הכשרת „החלוץ“).

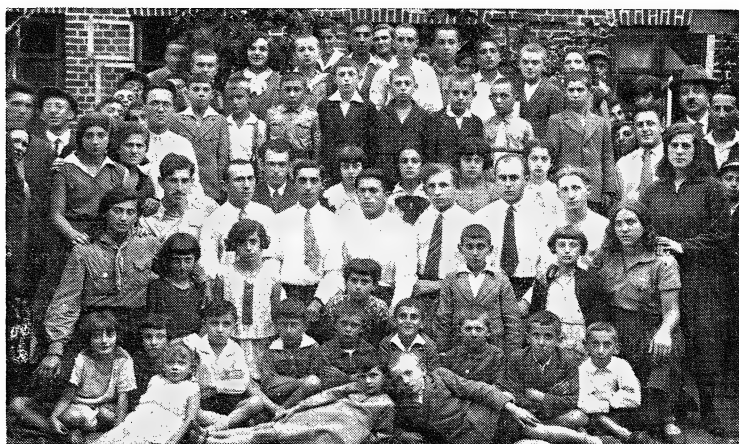
נבחר ועד הסניף והוא כלל את לפינסקי יצחק (עלה דרך „החלוץ“ (כעת בארץ) וינגרט (ניספה בימי השואה) לסמן (נספה) בלום (אמריקה) ואסתר ליפשיץ (קבוץ אפק). בער בנו רצון עז להרחיב ככל האפשר את שורותינו ואמנם הצלחנו במשימה ותוך זמן קצר מנינו מאתיים וחמישים בני נוער. חברי הסניף היו מחולקים לשלוש שכבות. לשכבה הצעירה ביותר השתייכו ילדים מגיל 10—12 והיא נשאה את שמו של יוסף טרומפלדור. השכבה הבינונית נקראה על שמו של י. ח. ברנר והקיפה בני גיל 12—14. השכבה הבוגרת נקראה „בחרות“ ובה היו מאורגנים מבני 14 עד 17. כל חברי הסניף לבשו חולצות בצבע אחיד — אפור. במסי החברים החזקנו את המועדון ודאגנו לעתונים וכתבי־עת שיימצאו בו לקריאה.

להורים הבטחנו עזרה לבניהם בהכנת שעורים והבטחה זו קיימנו בנאמנות במסגרת של קבוצות. תחילה ניהלנו את פעולתינו בשפה הפולנית, אך ידענו כי אין דבר זה הולם אותנו ולאט לאט עברנו ליידיש כשפת פעולותינו. מסיבתנו הראשונה היתה מוקדשת לזכר מאורעות תל־חי והתנהלה חצייה בפולנית וחצייה ביידיש. במלוא השקידה והרצון שקענו בלימודים, כדי להשלים את שהחסרנו בבית־הספר הפולני. למדנו עברית והיסטוריה יהודית, ידיעת ארץ־ישראל וספרות יידיש.

מוצלחים היו רובם של לילות־שבת שערכנו בסניף, ערבי שבת אלה היו מוקדשים למשפטים ספרותיים וציבוריים לשאלות ותשובות בענינים העומדים ברומו של עולם ובעניני יום־יום אקטואליים.

שיכבת הבוגרים למדה, השתלמה, רכשה ידיעות והקרינה על השיכבות הצעירות. לימים היה באפשרותנו לעבור למועדון גדול יותר ונאה שקושט על ידינו ושפע חמימות ופעילות נעורים תוססת.

את הישגינו הפגננו בל"ג בעומר במחנה שהקמנו באחוזה היהודית שבכפר גלינקי הסמוך לקונוי. לנעילת המחנה, לעת ערב, הדלקנו מדורות. שריכוזו סביבן את הורי החברים ורבים מאנשי העיירה. בתהלוכת לפידים רבת־רושם חזרנו מאושרים לעיירה.



מחנות קיץ של „החלוץ הצעיר” 1933

תשומת לב מיוחדת ומרץ רב הקדשנו לפעולת „הקרן הקיימת לישראל”. בלהט נעורים ובמסירות רבה הצלחנו להחדיר את הקופסה הכחולה של הקרן הקיימת למרבית בתי היהודים בעיירה. ומדי חודש בחודשו היינו יוצאים זוגות זוגות, בתלבושת התנועה שלנו, לאסוף את התרומות מן הקופסאות. אז עוד טרם חשו לא מעטים מיהודי קונין את הקשר הגורלי בין עמם לבין מה שסימלה ולאן שחתרה קופסת הקרן-הקיימת. רבים מהם נגרפו באמונתם הלוהטת של העסקנים ומתרימים הצעירים ותרמו בעין יפה. אך קרה שהיינו גם ניתקלים בסירוב וביחס של לעג ודברי היתולים.

אך אנו ראינו בפעולותינו למען הקרן הקיימת לישראל עבודת קודש ושום קשיים לא הרתיעונו ממנה. ואומנם היה שכר לפעלנו — תפשונו תמיד את המקום הראשון בשטח זה בין כל האירגונים והתנועות הציוניות בעיירה והיינו גאים מאוד על השבחים, שנפלו בחלקנו בהזדמנויות רבות ושונות. כל פעולתנו המסועפת והמשגשגת התנהלה בכוחות עצמנו ובעזרתם הניכרת של פעילי „החלוץ” המקומי ואחרים, אך ללא כל קשר עם מרכז התנועה בווארשה. עובדה תמוהה היא ששום גורם, לא בעיירה ולא מחוצה לה, לא טרח לקשור אותנו עם התנועה כולה ועם מרכזה בביירה. ורק בהיותי בווארשה אצל אחותי שגרה שם, בזמן חופשת החורף מהלימודים, הגעתי אל מרכז התנועה והבאתי לו את בשורת קיומנו. מאז עמד סניפנו בקשרים הדוקים עם התנועה הארצית ונעזרנו ע”י הדרכת המרכז.

לימים החלטנו לארגן ולקיים מחנות קיץ לילדים, דבר שעד אז עשתה רק מפלגת ה"בונד". בעזרתם של חברים מבוגרים מן "החלוץ" וממפלגת "פועלי ציון" צ. ס. נרתמנו במרץ להכנות הרבות והקשות ויכולנו. מרכז "החלוץ" שיגר למחנה הקיץ, אשר ריכוז שמונים ילד וילדה, מדריכה שהצליחה להחדיר בו רוח ציונית וחלוצית. בסיום המחנה המוצלח נערכה מסיבת סיום מרשימה שהעלתה את קרננו בעיירה.

הקשרים עם התנועה הארצית התהדקו והלכו וחברים יצאו לסמינריונים ארציים, פגישות וכד'.

שנת 1933, היתה שנת שיגשוג והתרחבות המונית לתנועה החלוצית בפולין. היתה זאת שנת המסע של הכשרה חלוצית, כאשר אלפים של חלוצים ובוגרי תנועות הנוער החלוציות פשטו על עריה ועיירותיה של פולין לכיבוש עבודה ולהכשרה לקראת העלייה לארץ-ישראל. תנועה רחבת היקף זו מצאה את "החלוץ הצעיר" בקונין במלוא פריחתו בחיק משפחת תנועת ארץ-ישראל העובדת שהקיפה גם את "החלוץ", פועלי ציון צ. ס. "העובד" והיתה לתנועה המונית רחבה. היתה זו תקופה ערה ותוססת ברוכת פעילות אירגונית והסברתית, מקיפה בכוחות מקומיים ובעזרת מרצים ונואמים בעלי כישרון. במערכת הבחירות לקונגרס הציוני שהתקיימו אותו קיץ לא נפקד גם מקומנו.

מסע הכיבוש של קיבוצי ההכשרה לא פסח גם על קונין, ובשבוע אחד באו אז לעיירה שתי פלוגות הכשרה כובשות, אחת של "השומר הצעיר" ואחת של



הנוער החלוצי

די חלוצישע יוגנט ל"ג בעומר



„החלוץ“. בסופו של דבר נשארה במקום פלוגת־ההכשרה של „החלוץ“ מיסודו של קיבוץ „בורוכוב“ שבסיסו היה בלודז'. מציאותו של קיבוץ־ההכשרה בקונין הקרינה ישירות על שיכבת „בחרות“ הבוגרת שב„החלוץ הצעיר“ וחבריה החלו אף הם לנוע להגשמה ולהכשרה. ב־1934 הייתי כבר גם אנוכי בקיבוץ ההכשרה שבבאראנוביץ'. כאשר חזרתי ב־1938 לקונין, כדי להתכונן לעליה שוב פעם ניסיתי והצלחתי לארגן את בוגרי כיתה ח' דאו לשורות „החלוץ הצעיר“. כשעליתי ב־1939 ארצה ליווני לדרכי רבים מבוגרי התנועה. נפרדנו בתקווה כי הפרידה אך זמנית היא וכי בקרוב נתראה. ולא ניבא הלב את אשר קרה בראשית הסתיו של שנה זו.

קהילת יהודי קונין חילקה את גורלה האיום של יהדות פולין כולה. עלה הכורת על זקניה, צעיריה וטפה ובתוכם על חדוות העלומים של „החלוץ הצעיר“. רק מעטים מהחברים הספיקו להגיע לחופי המולדת ולהתערות בה. מעטים נפוצו בארצות תבל אחרות. ויש מבין אלה, שעברה עליהם כוס האימים, אשר תרמו חלקם להתנגדות לצוררים. ביניהם בלטה. חניכת התנועה פרנקה באַטוס, שפעלה כמקשרת בין הגיטאות ומספקת נשק למתקוממים בהם. אך רובם הגדול ניספו במחנות ההשמדה. יהי זכרם ברוך ומקודש לעולמי עולמים.

קיבוץ ההכשרה בקונין ע"ש ב. בורוכוב

שלחי 1933, קבוצי ההכשרה בפולין מלאים. מרכז „החלוץ” מוצף דרישות גוברות והולכות למקומות הכשרה, מצד הסניפים ברחבי הארץ כולה. בקיבוץ ע"ש בורוכוב בלודז' מאות רבות של חלוצים המתכשרים לעליה. הסביבה הקרובה אֶלְכַסְנֶנְדֶּר, זגירז', בלכטוב וכד' כבר „כבושות” בידי הקיבוץ האם, הגיע איפוא הזמן לכבוש מקומות הכשרה נוספים. סניפי „החלוץ” בסביבות לודז' שטרם הגיעו אליהם „הכובשים” בושים ונכלמים על שאין עוד קיבוץ הכשרה בעירם, למה עלה להם כך? מפעם לפעם מופיעים בפני חברי מזכירות־הגוש בלודז', נציגי הסניפים מהסביבה, המבקשים ומתחננים ואף דורשים „בואו לכבוש את עירנו”.

בלודז' עצמה תעסוקה מלאה ואף חוסר בידים עובדות, לאחר שהמעבידים נוכחו, שאין אנשי הקיבוץ זריוס וחרוצים פחות מעובדים אחרים, יש דרישה לעובדים ככל שאפשר רק לספק, דא עקא, שהצפיפות בדיור והתנאים הסניטריים איומים, אך בכל זאת קשה להוציא אנשים מהעבודה ולשלחם לכיבושים נוספים.

אך קרה ונציגי „החלוץ” בקונין איימו שאם לא אנו, הרי סמוך להם יש קיבוץ הכשרה של „השומר הצעיר” בקליש והם יביאו אותם גם לעירם, מה לא עושה קנאת מפלגות? נשלחנו איפוא משלחת של 3 לרגל את הארץ ולראות מה יש בה, אני אז בעבודה בבי"ח לסבון בחצר הקיבוץ, נקראתי באמצע העבודה למזכירות, צויתי: להתרחץ, להתלבש ולצאת לקונין.

יצאנו 2 חברים וחברה ביום חורף קר ושלוג בשעה 4 אחה"צ, לפי לוח הזמנים היינו צריכים להגיע בעוד 4—3 שעות, אך הדרך היתה מלאה שלג, האוטובוס נעצר מפעם לפעם ואי אפשר היה לנסוע, נציגי הסניף בקונין חיכו לבואנו — לפי הודעת מזכירות הגוש — אך משבוששנו לבוא הלכו לבתיהם, כאשר הגענו בשעה מאוחרת כלילה לא מצאנו איש, אף שום כתובת לא היתה בידינו למי לפנות, אנשים מעטים פגשנו ברחוב, שאלנו לכתובת סניף „החלוץ” בכל זאת נמצא מי שהראה לנו, אך היה סגור ומסוגר, נסינו בצורה כל שהיא לפתוח חלון והצלחנו, תוך כדי מעשה הופיע שומר החוק ואני אף תעודת זהות אין ברשותי, בימים ההם, כל הבא לעיר אחרת לו לימים מספר חייב להרשם במשטרה, אני התחבאתי בחצר, בצלאל וחברה מביאליסטוק (שמה שכחת) הציגו תעודותיהם והסבירו שהם אורחי הסניף הואיל והגיעו מאוחר איש כבר לא חיכה להם, באין ברירה נכנסו לסניף, השוטרים קבלו טענתם אף נתנו להם כתובת

מזכיר הסניף והסתלקו. הדלקנו תנור לחמם עצמותינו הקפואות, מצאנו גם חומר לקריאה, מי שיכול נתן תנומה לעפעפיו ומי שלא — שקע בקריאה במשך הלילה.

בבוקר, הגיע מזכיר הסניף וחברים אחדים, הביאו לנו אוכל, גם הזמינו אותנו לבתיהם אך סירבנו (זאת עשינו רק בשבת הראשונה) התחלנו בתכלית שלשמה באנו, מה בדבר מקומות עבודה, הימצאו כהתחלה כ־15—10 מקומות, התחלנו לנדוד על פני העיר, מסתבר שאין זה פשוט כל כך, אָמנם נמצאו 3—4 מקומות דוקא בעבודה קשה כפי שרצינו אבל זה לא די לקיים פלוגת הכשרה, אפטרופסינו הבטיחו שכאשר נתחיל, גם רבים אחרים יסכימו להעסיקנו.

האיום שאנשי הסניף השמיעו בפני מזכירות הגוש בלודז' אמנם התאמת, גם אנשי השוה"צ מהכשרתם בקאליש באו „לכבוש" את קונין. עתה נתגלעה מחלוקת בסניף למי לתת התמיכה, ברור שבלי תמיכתו המוסרית של הסניף אי אפשר להתקיים. הוסכם, שבלי שבת הראשון להיותנו בקונין נופיע בפני אסיפת הסניף, אנו עם הפרוגרמה שלנו והם בשלהם והסניף ישפוט, מצדנו הוטל עלי להופיע, אינני זוכר מה אמר „המתנגד" (כרגיל אנו שומעים רק לעצמנו) אך בסופו של דבר הוחלט שאנו הנשארים במקום, כמובן שקל היה לנו לנצחם בשם „הכלליות". חברי הסניף רובם לא היו מוגדרים ולכן גם אידיאות „השומר הצעיר" לא משכו את לבם.

בשבת הראשונה להיותנו במקום איכסנו אותנו חברי הסניף, כל אחד קבל אורח לשבת, בגורלי נפל להתארח אצל שמשון ריצ'קה (אם אינני טועה) פרעל, אופה, חבר פועלי-ציון צ"ס, באיזה חום, אהבה ולבביות קיבלו אותי, אף אשתו עקרת-בית אשה נאה דקת-גו שברירית, שלא יכולתי להידבר אתה כראוי משום שדיברה אידיש „נלעגת" (גרמנית) ופולנית לא דיברתי אני. עם בעל הבית שוחחנו הרבה, אם כי איש עממי היה, היה בקי בהלכות העולם ובעניני מפלגות, נוכחתי לאחר מכן שהלבביות היתה אמנם תכונה ראויה לשבח לכל אנשי העיירה היהודים שאתם באנו בקשר.

הנה התחילו ימי החול, אני עובד בסתות מצבות ליד בית הקברות, בצלאל שהיה תפר, בתפרות, הבחורה, במשק בית, כי מה יכולים להציע לבחורה שמקצוע אין לה? מוצעים לנו עוד מקומות עבודה אך אנו נמנעים מלבקש אנשים נוספים בגלל חוסר צידה, בינתיים אנו גרים באולם הסניף עד שנמצא לנו דירה ברחוב 3 למאי, חדר אחד ופרוודור גדול וכניסה דרך חצר, חשמל לא היה בו, אך הטכנאים מהסניף דאגו להתקין פטנט, „לקבל" חשמל ישר מהרשת בלי ידיעת חברת החשמל. מתחילים להגיע אנשים נוספים, מקימים ועד למען הקיבוץ מטעם הליגה למען א"י העובדת, נוספו מקומות עבודה קבועים ומכניסים אצל לשצינסקי במכלת, בברזל, בטחנת הקמח, בבית הזיקוק ליי"ש, במאפית קליסקי. גלינה וכן



חברי הקיבוץ בעבודות בית

קיבוץ חברים ביי פארשידענע ארבעטן

עבודות זמניות אצל סוחרים התבואה, בהורדת השקים מעגלות האיכרים, שקילת התבואה ופיזוריה על הערימות, בתוך האסמים וכן מילויים בשקים והעמסתם על העגלות למשלוח, שוב אין אנו סמוכים על שולחן הגוש במשלוח אנשים, אלא ישר דרך מחלקת ההכשרה שבמרכז החלוצי בורשה, אגב, הסכסוך בינינו לבין השוה"צ, אף הוא לא נסתיים בהחלטת הסניף בלבד, אלא הועלה גם במרכז החלוצי לאחר שמיעת טענות הצדדים — ולמעשה הכינו שורש במקום ואי־אפשר עכשיו להזיזנו — החליטו שהמקום שייך לנו.

יש לציין היענות מרובה של תושבי המקום היהודים — לקיבוץ כמעט ללא סייג, מכל שכבות האוכלוסיה היהודית, אף כאלה שלא היתה להם זיקה לציונות ובמיוחד חברי הסניף אשר תמיד באו לעזרתנו, תמיד היו על ידינו, ביום ובלילה, גם כאשר עמדנו ברשות עצמנו ולא נזקקנו יותר לעזרתם, אך היה גם מקרה בבואנו לבקש עבודה אצל אדם שהעסיק הרבה פועלים, הלה פיתח לנו תיאוריה שהעסקת פועלים יהודים ועוד מהחוק; על יד הפועלים הנוצרים המועסקים אצלו יגרמו לאנטישמיות, לא הועילו שום הוכחות שאנו עובדים יחד עם פועלים נוצרים במאות מקומות ואין פרץ ואין צוחה. באה התפתחות נוספת — הדירה צרה מהכיל את כלנו, בעיר מרננים: בחורים ובחורות ישנים ביחד ואיפה המוסר? עוקרים לרחוב קולסקה, בשתי דירות נפרדות — לבחורים לחוד ובחורות לחוד, גם גן יש במקום ומתחילים לעבדו, גם פעולות תרבות מתנהלות ע"י חברי המקום



חברי הקיבוץ אחרי הצגה

קיבוץ חברי נאך א פארשטעלונג



געזעגנונגס פון די קיבוץ חברים פון דער פאמיליע אזעראוויטש פארן עולה זיין קיין א"י
חברי הקיבוץ נפרדים מיונה וצבי אוזרוביץ, לפני עלייתם ארצה 4.1934

וגם ע"י בקורים מהחוצץ, לימוד עברית לאלה שאינם יודעים מתנה לכסדרו, דיונים וויכוחים על נושאים פוליטיים אקטואליים אף הם אינם נעדרים, גם פעולות משותפות לנו ולסניף „החלוץ" במקום, עד להצגת תיאטרון משותפת שהכנסותיה קודש לפיתוח נוסף של הקיבוץ.

לא חסרו לנו בעיות בפנים, חברה חלתה וזקוקה לניתוח במעי העיור, האם לשלוח הביתה? יש דעות שונות, ויכוחים, מחליטים: לנתח במקום, אף בלי להודיע להורים (מקבלים כל העזרה מחברי הסניף וכן מד"ר בולקה וד"ר פרנט), חברה שאינה חיה את חיי הקיבוץ מתרועעת עם חברי הסניף מבקרת בקולנוע אתם, מה דינה? יש דעות להוציא אותה, אך קשה להחליט, אולי במקום אחר יצליחו לחנכה? מחליטים להעביר אותה ללודז' (אגב, הוציאו אותה, או עזבה לאחר מכן, משהרגישה שעומדים להוציאה) כידוע לא רצינו ולא קבלנו שום מתנות לא מזרים ולא מקרובים, הנה מגיעה חבילת בגדים לחברת הקיבוץ מהוריה, מה לעשות? מביאים לאסיפה, החברה מתחננת לחלק את זה, לזרוק, לשרוף, רק לא להחזיר, בכדי לא לצער את הוריה, החליטו להחזיר ויהי מה, חבר ללא הורים, בא אלינו מבית יתומים, והרגשת קפוח טבועה בדמו, המרק שלו — התפל ביותר, המלבוש שלו — המרופט ביותר, המצע שלו — הקשה ביותר, העבודה שלו — המפרכת ביותר, ודרושה סבלנות ללא גבול לשכנעו ולהוציאו מהרגשת הקיפוח. חבר עממי וטוב, חרוץ בעבודה מסור לחברים ולקיבוץ בלב ונפש, התאהב בחברת הקיבוץ, מחזר אחריה, היא איננה משיבה לו אהבה, איך זה הוא אינו יכול להבין את זה, קיבוץ או לא קיבוץ? קשה מאוד לשכנעו שיניח לה, האהבה אינה קולקטיבית. כאשר הוזמנו פעם לישיבה של הליגה למען



חברי הקיבוץ בגן הירק שלהם

אין אייגענעם געמיוע גארטן

א"י העובדת, בבית אחד החברים ולא שתינו את התה שהוגש לנו, יצא שמנו לשמצה בעיני חברי הסניף, אך ידענו שאנו חייבים להתאכזר לעצמנו גם בדברים פעוטים כגון אישתיית התה, החזרת החבילה, איסור על ביקורים בקולנוע שלא דרך הקיבוץ וכד', כי אחרת יפרצו הסכרים וניגרף כולנו על כל המפעל שהקימונו. ביוני 1934 הגיעתנו הבשורה על אישורים לעליה. ואמנם, הגיעו שליחים ממזכירות הגוש ובשיחות שארכו לילות אושרו לעליה מספר חברים ואני בתוכם. כעבור שלושה חדשים עליתי ארצה, כפי שסופר לי אחר כך, גדל הקיבוץ עוד יותר ופיתחו גם חקלאות. אך העליה לארץ הלכה ופחתה עקב הגזירות של ממשלת המנדט ומאורעות 1936 פרט לאחדים, מאלה שהיינו יחד, ואתם נפגשתי בבואם ארצה, הרי האחרים נספו יחד עם המיליונים, בשואה שבאה על יהדות פולין וקונין בתוכה, ישמשו דברי אלה, זכר להם ולפרק שכתבו אף הם, בדמם כתברים לתנועת ההלוצ' וההכשרה בקונין.



פועלי ציון חברים ביים קק"ל באזור
חברי פועלי ציון בשוק קק"ל

גן „החלוץ” בקונין

הלחץ הבלתי פוסק לעליה דרש הכשרה. לצערנו, לא כולם יכלו לנסוע לקיבוצים. בדמיוננו הצטיירה צורת החיים בישראל. קדם-כל בעבודה חקלאית. אני כשלעצמי גמרתי ב"ס חקלאי בצ'נסטוכובה וכאן לא היה לי מה לעשות. לא היה היכן להגשים את שאיפותי — להיות חקלאי בארץ-ישראל. החלטנו לנסוע גן בקונין, בכוחותינו אנו.

ב־1932 נודע לנו ממקור לא רשמי שישנה אפשרות להישג מגרש מתאים למטרה זו. שהוא בבעלות הקהילה. היה לנו ברור שנצטרך קודם להכינו לשם כך. הפעולה היתה צריכה להבצע בחשאי, להעמיד את הציבור לפני עובדה מוגמרת. היה זה שטח גדול, רחב ידיים, אך עזוב ומוזנח, בין הרחובות אוגרודובה וקילינסקיגו. החברים, שלהם סיפורי על תגליתי, התלהבו מהרעיון וממש „בערו” להתחיל בעבודה. בחרנו בועד למען הגן ע"י „החלוץ”. החשאיות היתה הכרחית, כי אחרת לא היו נותנים לנו לסיים את יעודנו. נבחרה קבוצה פעילים ונגשנו לעבודה. כל בוקר עם שחר, כמו שמעירים יהודים אדוקים בהשכמת הבוקר לתפילה — דפקנו על הלונות החברים להעירם, אך כולם כבר היו ערים.

המכשירים והכלים היו כבר מוכנים. עוד בטרם עלתה השמש כבר עבדנו! ניקינו וסיקלנו את השטח מאבנים וכל מיני פסולת שנצטברו במשך שנים ארוכות.



קבוצת חברים של החלוץ בהכשרת המגרש

חרשנו את כל המגרש. במשך העבודה נתקלנו ביסודות לבנים (כנראה היתה כאן תכנית לבנין), זו היתה ממש מציאה עבורנו.

מלבנים אלה הנחנו משטח בפינה אחת של המגרש, כסינינו אותו בתערובת של חמרה וסיד, עברנו על זה במכבש עבודת יד — עשוי חבית מלאה חול ואבנים, כך הגענו למגרש טניס.

בשאר השטח שתלנו פרחים ושיחים שנקלטו ועלו יפה. החבר א. גורסקי, בכשרונותיו המיוחדים, בנה במיניטורה דגם של תחנת חשמל של רוטנברג, זרימת מים הפעילה טורבינות ואלה יצרו חשמל להדלקת סדרת מנורות קטנות. השמחה היתה גדולה, ממש לא ניתנת לשאר.

כאן היה מרכז של פגישות „החלוצי“. ארגנו הרצאות ואפילו הצגות על במה שהקימונו למטרה זו.

הגן היה נקודת-משיכה למבוגרים ולנוער — עד שעות מאוחרות ישבנו על הספסלים, ניהלנו שיחות, וויכוחים, כשריח הפרחים השונים כגון: ציפורן, מציצקה ועוד, משכר בניחווחו. במידה מסוימת חסך לנו מגרש זה הוצאות להשכרת אולמות.

עמדנו אז לפני פעולת הסברה לקראת בחירות לקונגרס ה-18. אנו „החלוצי הצעיר“ דימינו לעצמנו שאנו נמצאים בקיבוץ הכשרה והתגאינו בזאת...

רעיוניזאניסטישע באוועגונג

די רעיוניזאניסטישע באוועגונג איז אַנטשטאַנען אין קאַנין ווען אין גאַנץ פּוילן האָבן זיך שוין געהאַט געגרינדעט סניפים. די קאַנינער ציוניסטישע יוגנט געהערט צו אַן אַלגעמיינער סקויטן-אַרגאַניזאַציע „השומר הצעיר“. נאָכן שפּאַלטן זיך גייט אַ טייל איבער צו דעם אַרבעטער לאַגער, און אַנדערע שאַפן די „רעוויזן יאַניסטישע“ באַוועגונג. די לאַזונג: אַ יידישע מדינה פון ביידע ברעגן פון ירדן. רעוויזירן אַלץ וואָס איז געווען ביז איצט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. אַ גרויסע צאָל יוגנט גלידערט זיך איין אין די רייען און באַקומען אויפֿ-קלערונגס-מאַטעריאַל. דיסציפּלין הערשט אין אַלע גרופּן. שבת און אין מיטן דער וואָך זעט מען די מונדירטע יוגנט אין ברוינע דרייליכעס און היטלעך מיט אַ בלויווייסע לענטע אַרום. דער קן ווערט איינגעטיילט אין קבוצות מיט ראשי-קבוצות. די גרינדערס אין קאַנין זענען לוטעק אייזן*, משה לעווין (שחל), נתן סטריקאווסקי, אברהם ליפשיץ, יחזקאל קאַט א. א.

די עלטערן שאפן אן עלטערן-קאמיטעט און עס הייבט זיך אן א רעגל-
מעסיקע ארבעט.

1933 איז א יאר פון אקטיווער טעטיקייט. די וואלן צום 18טן קאנגרעס
אין קאנזאנץ באקומען א דינאמישן פארלויף. פארטייען פון פארשידענע ציוניס-
טישע ריכטונגען מאביליזירן אירע בעסטע כוחות צום פארמעסט. אינעם רעזול-
טאט פארקויפט מען אין קאנזאנץ בערך א 700 שקלים וואס האט נאך קיינמאל נישט
דערגרייכט צו אזא צאל, און די רעוויזיאניסטישע באוועגונג אין קאנזאנץ האט
באקומען דעם צווייטן פלאץ נאך דער ליגע פארן ארבעטנדיקן ארץ-ישראל.

1933 פארלאזט די רעוויזיאניסטישע באוועגונג דעם קאנגרעס און די
ציוניסטישע אנטשטאלטן. זיי שאפן א נייע ציוניסטישע ארגאניזאציע הצ"ח און
אן אייגענעם פאנד „תל-חי“ (אויך אין קאנזאנץ פארלאזן זיי די ציוניסטישע פאנדן)
אין זעלבן יאר גרינדעט זיך אן ארגאניזאציע פון רעוויזיאניסטישע פרויען,
וועלכע פארלאזן „וויצא“. די אקטיווע פרוי קאלטשע איין העלפט פיל צו דער
אנטוויקלונג פון דער באוועגונג. עס גרינדעט זיך אויך אן ארגאניזאציע פון אויס-
געדינטע זעלנער „ברית החייל“. די פירערס זענען: יצחק צוקער, גודל קאוואלעק,
יחזקאל קאט, הערש אנטער א. א.

די רעוויזיאניסטן פירן אדורך אן אקציע „למען תוצרת הארץ“, ווו עס
ווערן פארקויפט א״י-פראדוקטן. זיי שיקן אויך אויף הכשרה אין קיבוצים פון
„בית-ר“, משה לעווין ווערט אויפגענומען אין קיבוץ הכשרה אין דאמביע. איינער
פון די גרינדערס פון קאנינער סניף, מיכאל סטריקאווסקי, וועלכער באזעצט זיך
אין ווארשע אלס ד״ר וועטערינאר, איז א חבר פון צ. ק. פון דער רעוויזיאניס-
טישער באוועגונג. איז שפעטער זייער אקטיוו בעתן ווארשעווער געטא-אויפ-
שטאנד, אלס פאליטישער לייטער.**.

* ווייטערע פרטים וועגן לוטעק אייזן זע ביי געשטאלטן.

** מיכאל סטריקאווסקי זע אין דער טייל חורבן.

מאלבום התמונות של בית"ר והתנועה הרביזיוניסטית



בית"ר און ברית החייל בשעת א' אויספלוג

ברית החייל בקונין 1936



„ברית החייל“ באנקסט, 17.3.1936



קן בית"ר בקונין במרכז ד"ר מיכאל סטריקובסקי ואליעזר איזון

דער „בונד“

אין יאר 1916 (בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה) איז געווען זייער שווער אין די גרויסע שטעט מיט אַפראוויזאציע, אַלץ איז געווען אויף „קאַרטן“, מען האָט געדאַרפט שעהען לאַנג שטיין ביי די בעקערס נאָך ברויט, און אויף די קוילן־סקלאַדעס — נאָך אַ ביסל קוילן. זייער פיל לאַדזשער זענען צוליב דעם געפאַרן אויף די פראַווינץ, וווּ ס'איז געווען לייכטער מיט לעבנס־מיטל. אויך מיינע עלטערן האָבן דעמאָלט זיך איבערגעצויגן פון לאַדזש קיין קאַנין, מיט דער דעה נאָך דער מלחמה זיך צוריקצוקערן.

נאָך עטלעכע וואָכן זיין אין קאַנין, האָב איך זיך באַלד באַקענט מיט אַרטיקע און צוגערייטע בונדיסטן, וועלכע האָבן מיר, מיין שוועסטער און מיינע 2 ברידער, אַריינגעפירט אין דער בונדישער אַרגאַניזאַציע, וואָס איז צו יענער צייט געווען אומלעגאַל.

לויט ווי עס האָבן איבערגעגעבן די ח"ח חיים ווינטער, לאַנדוי, די ברידער מענדל און משה וויטקאווסקי, ישראל, שיע און דוד חיים צאדעק, שמואל צאדעק, יוסף שלינגענבורם, האָט אויך דער „בונד“ אין קאַנין אָנגעפירט מיט שטרייכן און פאַרזאַמלונגען. אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט איז אין יאר 1905 צוגע־שטאַנען צו די „אחדות“, אויך דער קליינער „בונד“ האָט געהאַלפן מיט פאַר־שידענע אַרבעטן, ווי פאַרשפרייטן אומלעגאַלע אויפֿרופֿן, שטיין אויף שמירה א. א. נאָכן דערשטיקן די רעוואָלוציע דורך די צאַרישע סאַטראָפֿן הייבן זיך אָן רדיפות און אַרעסטן קעגן די פאַרדעכטיקע אין „אחדות“. פיל אַנטלויפֿן קיין אויסלאַנד, און די אַרבעט פון „בונד“ ווערט איבערגעריסן. זי ווערט ערשט באַנייט אין די יאָרן 1915—1916.

אין אָנהייב פון יאר 1917 ציילט די בונדישע אַרגאַניזאַציע אין קאַנין העכער זעכציק פאַרטיי־מיטגלידער. פיל באַקאַנטע לאַדזשער בונדיסטן זעט מען אין דער אַרגאַניזאַציע: אַלאַ סעגאַלאַוויטש, גדליה רייס, באַרנשטיין, שעראַדזקי און אויך דעם ח' גרשון זיבערט פון וואַרשע, וועלכער איז לערער פון דער אַרטיקער יידישער גימנאַזיע.

★

אַ גרויסע, אומלעגאַלע, ערשט־מאַי פאַרזאַמלונג קומט פאַר אין יאר 1917 אין וואַלד מיטן אַנטייל פון ח' גרשון זיבערט, עס איז געווען אויסגעשטעלט אַ



לינקס — מענדל וויטקאווסקי — דער לאַנגיעריקער פירער פון „בונד“ אין קאָנין

שמירה פון חברים, פון וואָלד ביז אין דער שטאָט. אין דער פאַרזאַמלונג נעמען אַנטייל מער ווי 100 פערזאָן. דאָס גאַנצע שטעטל רעדט דערנאָך וועגן דער פאַרגעקומענער 1טער מאי פאַרזאַמלונג פון „בונד“.

אין יאָר 1918 איז געשאַפן געוואָרן דער „בראַניסלאָו־גראַסער־פאַראייניק“ אין אַ גרויסן לאַקאַל. וווּ עס ווערט געפירט אַ ברייט פאַרצווייגטע קולטור־אַרבעט. אַנגעפירט דורך די חברים: אלא סעגאַ־אָוויטש, מענדל וויטקאווסקי, דוד חיים צאָדעק א. א. צו יענער צייט געפינט זיך אויך אין קאָנין דער ח' יעקב ווייסליץ, וועלכער טרעט אַרויס מיט רעזיטאַציעס און פירט אויך אַן מיט אַ דראַמאַטישן קרייז, ס'ווערן געגעבן עטלעכע טעאַטער־פאַרשטעלונגען, צווישן זיי „די גרינע פעלדער“ פון פרץ הירשביין און „נארא“ פון איבסען — מיטן אַנטייל פון: יאַנאַס שיקע, העלע האַמפּעל, מאיר יעדוואָב, משה בעאַטוס, מענדל וויטקאווסקי א. א. דורך דער אַקטיווער אַרבעט אויף פאַרשידענע געביטן, ווערט כסדר פאַר־גרעסערט די צאָל מיטגלידער און אָנהענגער, סיי פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע, און סיי פון „גראַסער־פאַראייניק“.

מיטן פאַרענדיקן זיך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, קערט זיך צוריק דער ח' זיבערט קיין וואַרשע, און אַ טייל לאַדזשער חברים קיין לאַדזש. אָבער די אַרבעט פון „בונד“ ווערט ווייטער געפירט.

זייער אַקטיוו אין דער בונדישער אַרבעט זענען די ברידער און שוועסטערן

וויטקאווסקי , די ברידער צאָדעק, חיים ווינטער, משה בעאַטוס, בלימטשע נאַטאַל, יוכבד גאַלדמאַן און פיל פיל אַנדערע.

אין די פאַרשידענע קאָדענצן פון שטאַטראַט ביז 1939 האָט דער „בונד“ געהאַט ראַטמענער: חיים ווינטער, מענדל וויטקאווסקי, יעקב לייביש האַמפּעל און משה בעאַטוס.

אויך אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג האָט דער „בונד“ געהאַט 2 פאַרשטייער: מענדל וויטקאווסקי און האַמפּעל.

אין דער יידיש־געזעלשאַפּטלעכער ביבליאָטעק אין קאַניאָ, איז געוון דער שטענדיקער פּאַרזיצער מאיר ווינטער — אַ געוועזענער סימפּאַטיקער פון „בונד“. ער האָט גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל ביים אַדורכפירן די יערלעכע אַקציעס פאַר צ. י. ש. א. און אַליין זיך דערצו באַשטייערט מיט אַ באַדייטנדער סומע. דער „בונד“ האָט אין דער פאַרוואַלטונג פון דער ביבליאָטעק אויך געהאַט עטלעכע פאַרשטייער, איינער פון זיי — דער ח' מאיר יעדוואָב (געפינט זיך אין אַמעריקע). עס איז כדאי אויך צו דערמאָנען, אַז די קהילה־פאַרוואַלטונג אין קאַניאָ האָט געגעבן אַ סובסידיע פאַר דער „מעדעם־סאַנאַטאָריע“ אין מיעדזשין.

אין דער יידישער פּאַלקס־באַנק האָט דער „בונד“ געהאַט אַ זייער אַקטיוון פאַרשטייער, דעם ח' חיים ווינטער, און אין האַנטווערקער־פאַראייין — די חברים: שלמה נוימאַן (דענטיסט) און אַבראַמעק גראַבינסקי.



זומער־קאַלאָניע פון „בונד“

די מיטגלידער פון דער בונדישער יוגנט-באוועגונג און „סקיף“, וואס האבן ביי פארשידענע ארבעטן, ווי וואל-אקציעס און „פרעסע-טעג“ צוגעהאלפן צום דערפאלג פון דער בונדישער ארבעט זענען געווען: טאבטשע און שלאמעק וויטקאווסקי, סרוליק, צילא און איצוש האמפעל, טאבטשע דאוידאוויטש, האנקע און מענדל צאדעק, רוזשקע קלאפשיין א. א. א.

אלע אומגעקומען דורך די נאצי-בעסטיעס.

מיר האבן אויך געפירט עטלעכע יאר א זומער-קאלאניע פאר קינדער פון נישט פארמעגלעכע עלטערן. די קאלאניע איז געווען אין א דארף, עטלעכע קילאמעטער פון קאנין. מיט דער ארבעט פון דער קאלאניע האבן אנגעפירט: לאלא וויטקאווסקא, אבראמעק גראבינסקי און משה בעאטוס. פרעבליסטין איז געווען רעגיאנאלע קלעטשעווסקי פון קאליש.

די פאליציי איז ווייט נישט געווען צופרידן פון אונדזער בונדישער ארבעט. מיר האבן כסדר איינגעארדנט רעפערעטן און פארלעזונגען מיט פרעלעגענטן פון ווארשע און לאדזש. פאליציאנטן אדער פארשטייער פון דער סטאראסטווע זענען תמיד געווען... די ערשטע באזוכער און געבליבן די גאנצע צייט, און תמיד געהאט פרעטענזיעס פאר וואס מען רעדט יידיש. אין א געוויסן טאג איז געקומען קיין קאנין דער ח' ארטור זיגעלבוים, נישט באקומענדיק קיין דער-לויבעניש, האבן מיר איינגעארדנט אין א פריוואטער שטוב א גרעסערע פארזאמלונג, וואס איז איבערראשט געווארן פון באזוך פון א פוזשאדאוניק מיט צוויי פאליציאנטן. מען איז דעמאלט אפגעקומען מיט א געלט-שטראף.

ווען דער צענטראל-קאמיטעט פון „בונד“ באפעלט אלע ארגאניזאציעס צו פירן די אַנטי־היטלער-קאמפאניע און באיקאטירן דייטשע פילמען, האבן די פייערלעשער פון קאנין געברענגט א דייטשן פילם מיט יאן קיעפּורא. דער „בונד“ פאדערט אויף די יידישע באפעלקערונג צו באיקאטירן דעם פילם, דער פילם ווערט טאקע נישט געוויזן. נאך דער באיקאט-אקציע ווערן אונדזערע חברים גערופן צום סטאראסטע, ווו מיר מוזן אויסהערן מוסר. נישט געקוקט דערויף ארדענען מיר איין אין עטלעכע טעג שפעטער אן אַנטי־היטלער-מיטינג אין דעם זעלבן פייערלעשער-זאל מיטן אַנטייל פון חבר ארטור לערנער פון לאדזש. עס קומט אן עולם פון 500 מענטשן און... די גאנצע פאליציי פון שטעטל. דער מיטינג איז אדורך בשלום.

די קאמוניסטישע באַוועגונג

אחוץ די ציוניסטישע באַוועגונגען און „בונד“, האָט אין אונזער שטעטל פאַרן ערשטן וועלטקריג אויך געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג די סאַציאַל־דעמאָקראַטישע פאַרטיי פון ליטע און פוילן „ס. ד. פ. ק. ל.“ צווישן פוילישע בעל־מלאכהס, אונטער דער אַנפירונג פון היפּאָליט וויקאַווסקי, אַ באַקאַנטע פּאַמיליע — (שפּעטער קאָמוניסטן אין קאַנין).

אין 1921 האָט זיך אַרגאַניזירט אַ גרופּע פון דער אַרבעטנדיקער יוגנט, ווי אויך אינטעליגענץ, ביים פּראָפּעסיאָנעלן פאַראיין פון לאַנדווירטשאַפּטלעכע אַרבעטער — אונטער דער אַנפירונג פון וואָדיסלאָו קריסט („אַמעריקאַנער“) — אַ שאַרפּער רעדנער, אַגיטאַטאָר, וועלכער איז צוריקגעקומען פון אַמעריקע. אין דער גרופּע זענען אויך געווען: דער לערער פון יידישן גימנאַזיום מיימון, באַרנשטיין, דער זון פון חברה־קדישאַ שמש, דער שרייבער פון די שורות א. א.

די קאמוניסטישע פאַרטיי איז געווען אומלעגאַל און אירע מיטגלידער זענען אויסגעשטעלט געווען אויף רעפּרעסיעס.

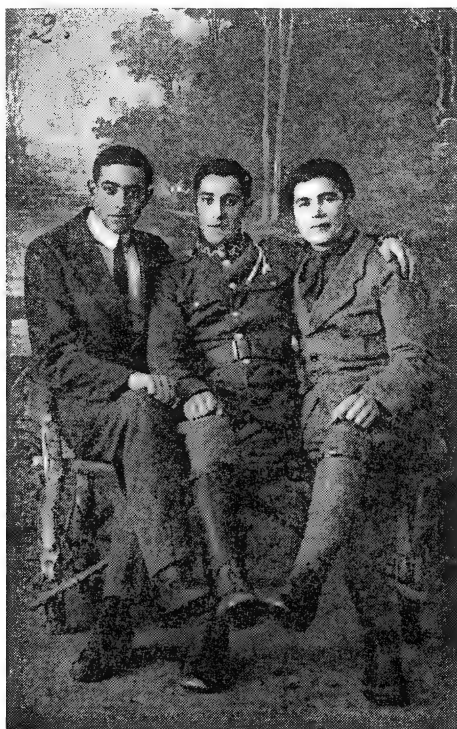
דער ערשטער קרבן איז געווען הערמאַן בייראַך, דעמאָלט אַ סטודענט פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט. ער איז אין 1923 אַרעסטירט געוואָרן אין דעם באַקאַנטן דעמאָלט אַרעסט פון דער גרופּע סטודענטן, אונטער דער אַנפירונג פון סט. טעפּליץ. נאָך אַ געוויסער צייט איז ער באַפרייט געוואָרן, אָבער אויסגע־שלאָסן געוואָרן פון אוניווערסיטעט (יורדישער פּאַקולטעט) און צוליב דעם צעבראַכן זיין קאַריערע.

דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעשראַקן פיל אַנדערע, זיך צו באַטייליקן אין דער אומלעגאַלער טעטיקייט. דער כישוף פון דער אידעע וועגן אַ באַפרייטער מענטשהייט, סאַציאַלער און נאַציאָנאַלער באַפרייאונג האָט ווייטער געווירקט, אויך בתוכם אויף די יידישע מאַסן. דעמאָלט האָט נאָך קיינער נישט געוואוסט וועגן דעם טיפּן אָפּגרויט, וואָס איז צווישן דער פּראַקטיק און דער דאָזיקער אידעע, וועלכע האָט באַאיינפלוסט פיל פון דער שטודירנדיקער יוגנט. אויך דער ברודער פון הערמאַן בייראַך, טאַדעק (דוד), איז געגאַנגען אין זיינע וועגן. געווען אַ צייט אין קאַנין טעטיק אין דער יידישער ביבליאָטעק, ווי אויך סעק־רעטאַר פון פּראָפּעסיאָנעלן פאַראיין פון שניידער־אַרבעטער. דער פאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן אין 1926 און האָט עקזיסטירט עטלעכע יאָר. מיט דעם

שניידער-פאראיין האבן אנגעפירט: טוביה שמולעוויטש, משה קאטשקע (מויטיש), זלמן פריידעלעוויטש, איידעלע נאטאל, — סעקרעטאר און מ. מאַשקאוויטש — פאָרזיצער.

דער פראָפּעסיאָנעלער פאראיין האָט געפירט אַ טעטיקייט פאַר לוינ-פאַר-בעסערונגען, האָט אין יאָר 1928 אויך אנגעפירט אַ שטרייק וועגן אַן אַכט שעהדיקן אַרבעטס-טאַג.

טראָץ דעם לאַנדס-געזעץ, וואָס האָט גאָראָנטירט פאַר די אינדוסטריע-אַרבעטער אַן 8 שעהדיקן אַרבעטס-טאַג, האָט ער נישט אַרומגענומען די קליינע יידישע וואַרשטאַטלעך. ביז אין פּרילינג 1918 האָבן יידישע געזעלן שניידער-אַרבעטער געאַרבעט אויפן זמן (דאָס הייסט: אַ האַלב יאָר — פון פסח ביז סוכות און פון סוכות ביז פסח) זיי האָבן באַקומען אַ געוויסן סכום פון פאַרויס-באַשטימטן לוינ, און דער אַרבעטס-טאַג איז געווען אַן אומבאַגרענעצטער.



פון רעכטס צו לינקס: חונה נאטאל, משה וויטקאווסקי און מיכאל קזשיוואנאס

ערשט אין פרילינג 1918 איז פארגעקומען אַ סטרייק וועגן אַ 10 שעהדיקן אַרבעטסטאָג, וואָס איז אויסגעקעמפט געוואָרן.

דער פראַפעסיאָנעלער פאַראיינן האָט אויך געפירט אַ קולטורעלע טעטיקייט, צווישן אַנדערן אויך קורסן פון דער יידישער שפראַך; (ס'זענען צווישן די מיטגלידער אויך געווען אַנאלפאָבעטן, און אַזעלכע וואָס האָבן קיין יידיש נישט געקענט). ס'זענען פאַרגעקומען רעפעראַטן אויף פאַרשידענע טעמעס מיט אַראַפֿ-געבראַכטע פרעלעגענטן; חברישע שמועסן („קעסטל אַוונטן“); דער דראַמקרייז האָט אויסגעפירט פאַרשידענע אימפרעזעס — צווישן זיי „משיח ציטן“ פון שלום אַש, אונטער דער רעזשי פון משה בעאַטוס און דוד בייראַך.

דער פראַפעסיאָנעלער פאַראיינן איז שפּעטער איבערגענומען געוואָרן דורך „פועל-ציון“־רעכטע, וואָס איז נאָך אַ צייט אין גאַנצן אויפגעלייזט געוואָרן, מחמת זיינע גרינדער זענען ס'רוב אויסגעוואַנדערט אָדער געוואָרן זעלבשטענדיק. דער קאָמוניסטישער אַקטיוו האָט געהאַט אין פראַפעסיאָנעלן פאַראיינן אַ לעגאַלע מעגלעכקייט פון אַרבעט. דער רוב איז אָפגעקומען אָן אַרעסטן, ווייל קאַנין איז געווען איינע פון די אויסנאַמס־שטעט, ווו עס זענען נישט געווען קיין פראַוואַ-קאָטאָרן מצד פּוילישע חברים.

דער ערשטער, גרעסטער אַרעסט איז פאַרגעקומען דעם 1טן מאַי 1931, נאָך אַ קאָמוניסטישער דעמאָנסטראַציע. ס'זענען אַרעסטירט געוואָרן: נאַטאַל איידעלע, נאַטאַל אברהם (אורומטשע); מאַשקאוויטש מיכאל און נאַטאַל ה. מ. זענען אַנטלאָפן קיין דאַנציג. אין 1933 האָט די פּאָליציי אַרעסטירט אַ גרופע פּוילישע און שפּעטער עטלעכע יידישע קאָמוניסטן, כדי צו באַווייזן, אַז די קאָ-מוניסטישע טעטיקייט ווערט אָנגעפירט דורך יידן; קלעטשעווסקי סאַלאַמאָן און אסתר נאַטאַל זענען פאַרמשפּט געוואָרן אויף 1 און 2 יאָר, בכלל איז די גאַנצע משפּחה נאַטאַלס (אַחוץ דער שוועסטער בלומע — אַ בונדיסטקע) געווען אַרעסטירט.

אויך דער „קאַרטוו־בערעזער“ לאַגער האָט נישט אויסגעמיטן די קאַנינער. ח' אברהם נאַטאַל איז צוויי מאל געזעסן אין „בערעזע“ און איז באַפרייט געוואָרן ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אויך בער פּאַזנאַנסקי איז אין יאָר 1937 פאַרשיקט געוואָרן אַהין, ווו ער איז געווען 5 חדשים. פאַר דעם איז ער אָפגעזעסן אַ יאָר אין טורמע פאַר קאָמוניסטישער טעטיקייט. אויך אין ראַטן־פאַרבאַנד, ווו ער האָט זיך מאַביליזירט אויף אַרבעט אין אַ קוילן־גרוב (אין טשעלאַבינסק) איז ער פאַרמשפּט געוואָרן אויף 7 יאָר תּפּיסה, ווייל ער האָט פראַטעסטירט קעגן די דאָרטיקע שלעכטע אַרבעטס־באַדינגונגען. נאָך יאָרן טורמע איז ער צוריקגעקומען קיין פּוילן פיזיש

און גייסטיק אַ צעבראַכענער. אַגבּ האָבן אים די פּוילישע חברים געהאַלפּן צוריק-צוקומען קיין פּוילן.

אין 1937, פאַר פסח, איז אויך פאַרשיקט געוואָרן קיין „בערעזע“ מיכאל קזשיוואָנאַס (דער הויכער לאהס זון — קיין מאָל נישט געווען קיין אַקטיווער קאַמוניסט), וווּ ער איז נאָך אַ קורצער צייט דאַרט געשטאַרבן, איבערלאָזנדיק אַ פרוי מיט 2 קינדער. אַזוי ווי עס זענען געווען פיל פאַרשיקטע פּאָליאַקן אין „בערעזע“, האָט די פּאָליציי ווייטער אַרעסטירט יידן, כדי צו באַווייזן, אַז די קאַמוניסטישע אַרבעט איז אַ „זשידאָ-קאַמונע“ (אַגבּ איז דורך דער שטאַרקער אינטערווענץ פון האַנטווערקער-פאַראייין, (בעיקר אַרטור ליפשיץ) אויסגעמיטן געוואָרן דאָס שיקן קיין „בערעזע“ דעם שרייבער פון די שורות).

דער רוב פון די דערמאָנטע זענען אומגעקומען:

טאַדעק און הערמאַן בייראַך אין סלאָנימער געגנט; סאַלאַמאַן קלע-טשעווסקי — אין ביאַליסטאָק; אסתר נאַטאַל — אין אוקראַינע; איידל מאַש-קאַוויטש-נאַטאַל — אין יוועפּאָר-בילגאַרייסקי, זלמן רידז — אין רוסלאַנד. די שארית-הפליטה איז געקומען קיין ישראל.



אַ גרופע קאַמוניסטישע יוגנט
קבוצה של קומוניסטים צעירים

יידישע סקאוטן-אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר“

אין יאר 1916 באַווויזן זיך אין קאַנען די ערשטע יידישע סקאוטן. ס'איז דעמאָלט אָנגעקומען אַ גרופע פון קאלישער „השומר הצעיר“ (אַ ציוניסטישע יוגנט-באַוועגונג). מיטן סימבאָל פון דער אינטערנאַציאָנאַלער סקאוטן-באַוועגונג — אַ „ליליע“, און אין דעם פאַל — אינעם „מגן-דוד“. די היגע יוגנט העלפט זיי מיט, ביים איינאַרדענען אַ זומער-קאַלאָניע ביים גוטבאַזיצער קאַפלאַן אין גלינקע. דאָס ערשטע מאָל זעען מיר יידישע סקאוטן אין פולער אויסשטאַטונג, זיי ווערן מאָסנווייז באַזוכט דורך דער קאַנינער יוגנט.

אין עטלעכע יאר שפעטער גרינדעט זיך אַן אַרטיקע „השומר הצעיר“ באַוועגונג וואָס שטעלט זיך אַן אויפגאַבע צו פאַרשפרייטן די ציוניסטישע אַריענ-טאַציע ביי דער יידישער יוגנט, ביי וועמען העברעאיש ווערט אַ פליכט. די פירערס פון דער באַוועגונג אין קאַנען זענען מיכאל סטריקאווסקי, מאיר וויינשטיין, בנימין בעאַטוס. ישראל נאַשיעלסקי, לוטעק אייזן, אַלעקסאַנדער פיעקאַרטשיק, נתן סטריקאווסקי, אַפט און אַזעראַוויטש. די מיטגלידער זענען ס'רוב שילער פון גימנאַזיע. די אָרגאַניזאַציע ציילט בערך 60 יוגנטלעכע. עס קומען פאַר פאַרלעזונגען וווּ ס'ווערט פאַרטיילט אויפקלערונגס-מאַטעריאַל. די צוזאַמענטרעפן קומען פאַר אין אַ וועלדל הינטערן בית-הקברות, שפעטער אויך אין אַ לאַקאַל אויף דער סלופצער גאַס, ביי פשעדעצקין.

נישט האַבנדיק קיין לעגאַליזאַציע האָט איינמאָל די פּאָליציי אַרומגע-רינגלט דעם לאַקאַל, דאָס יונגוואַרג איז זיך צעלאָפן. אַן אַנקלאַגע איז אָנגעקומען צום דעמאָלטיקן דירעקטאָר פונעם יידישן גימנאַזיע, דיר. ליפשיץ — אַ באַקאַנטער אַסימילאַטאָר. ער האָט אונדז איינגעלאָדן אויף אַ געשפרעך און באַמיט זיך אַנצווייזן, אַז נאָר אַסימילאַציע קאָן לייען די יידן-פּראָגע. מיר האָבן פאַרטיידיקט אונדזער שטעלונג און זיך באַמיט איבערצייגן, אַז נאָר דער ציוניזם קאָן ענטפערן אויף אַלע יידישע פּראָגן. עס איז זיכער, אַז ווען די לייטונג כּון גימנאַזיע וואָלטן געהאַט אַ ציוניסטישע אַנשויואונג, וואָלטן נאָך באַצייטנס פיל פון דער יידישער יוגנט עולה געווען קיין א"י.

אין די שפעטערע יארן באַנייט זיך די טעטיקייט, דאָס מאָל גוט אָרגאַ-ניזירט, מיט מונדירן און עמבלעמען, געטיילט אין גרופן מיט קאַמענדאַנטן און מאַרשירן איבער די קאַנינער גאַסן. אין 1928 ווערט „השומר הצעיר“ אַ פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע. אַ טייל גייט אַריבער אין בית"ר, וועלכער האָט זיך דעמאָלט געגרינדעט און אַנדערע טאָן אויס די מונדירן און שטערנס און גייען אַריבער אין דער ציוניסטיש-סאָציאַליסטישער באַוועגונג.

תנועת צופים

„השומר הצעיר” — סקאוטן באוועגונג אין קאנין



מזכירות



קבוצת מדריכים



מפגש חקן מאחורי הפארק 1924



קבוצת "קדימה" 1929



קבוצת "יהודה" 1929

„וויצא“

מיטן שטארקן דראנג אין די 30 יארן צו עליה, זענען אויך נייטיק געווען מיטלען דערצו. אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג ווערן אויפגעפאדערט צו זיין אַקטיוו. די יידישע פרוי נעמט תמיד אַ גרויסן אַנטייל אין דעם יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן.

די ציוניסטישע באוועגונג נויטיקט זיך אין פינאנציעלע מיטלען צו דער-ווערבן נייע שטחים, פאר דער פארשטאקטער עליה.

מיטן באזוך פון ה' פאגעלמאן פון ווארשע, גרינדעט זיך אין קאנין א סניף פון „וויצא“. די אויפגאבע באשטייט פון א) זאמלען געלט פאר די ציוניסטישע פאנדן; ב) זארגן פאר קינדער פון אומפארמעגלעכע עלטערן און ג) העלפן איינארדענען דערוואקסענע דורך שאפן פאך-קורסן א. ד. גל.

אויפן ערשטן רוף מאביליזירט זיך אַ גרויסע צאל ציוניסטישע פרויען, פון פארשידענע ריכטונגען, ווי: אַלגעמיינע ציוניסטן, פונעם אַרבעטסדאן א"י, רעוויזיאניסטן, „מזרחי“ א. א.

עס ווערט געוויילט אַ קאמיטעט פון די פרויען: לעשטשינסקא — פרעזעס, מאנטשקא, רחל קאוואלסקא, אסתר בראם, אַזעראַוויטש (מיש) טויבע (קאסירע-רין), שרה קאליסקי-אַזעראַוויטש — (סעקרעטאַרין), פירשט-פאדכלעבניק, פראַ-כאוויניק, האַראַנטשיק-פרידמאן, הינדע הילער, פיעקארטיק א. א.



„וויצא“ אין קאנין. — אַ זומער קאלאניע פאר קינדער. אין מיטן ד"ר פראנט

די אויסגעוויילטע פארבונדן זיך מיט דער צענטראלע אין ווארשע, און עס הייבט זיך אן א זייער אינטענסיווע ארבעט.

די ערשטע אקציע איז געווען א זומער־קאלאניע פאר ארעמע קינדער אין א דארף, אין וואלד אונטער דער שטאט, ווו ביי גוטער אויפזיכט און דער מיטהילף פון ד"ר פראנט ווילן דארט די קינדער עטלעכע וואכן און קומען צוריק אהיים אויסגערוטע און גוט דערהאלטע. זאמלען געלט צווישן חברטעס און באקומען גרעסערע שפענדן פון פארשידענע פערזאנען. שיקן דעלעגאטינס צו די לאנדעס־קאנפערענצן און נעמען אַנטייל אין די דעבאטן.

אין יאר 1933 רייסט זיך אפ א צאל פרויען פון דער ארגאניזאציע „וויצא“ און שאפן א פרויען־ארגאניזאציע ביי דער רעוויזיאניסטישער באוועגונג.

אין יאר 1935 איז צווישן די דעלעגאטינס צום 8טן וועלט־קאנגרעס אין ירושלים, פון פוילן אויך פאראן א חברטע פון קאנינער סניף, די פרוי שרה קאליסקא־אזעראוויטש. ווען עס שאפט זיך א ק. ק. ל. באזאר נעמען די פרויען פון „וויצא“ זייער אן אקטיוון אַנטייל און העלפן דערמיט צו דער הצלחה, סיי מאראליש און סיי פינאנסיעל.

„וויצא“ שאפט אויך פאך־קורסן פאר פרויען און מיידלעך, ווי שניידער־קורסן און אנדערע, אין הויז פון פיעטרושקא.

עטלעכע יארן פון אקטיווער ציוניסטישער דערציאונגס־טעטיקייט האבן פאר דער יידישער קאנינער באפעלקערונג א גרויסע באדייטונג. עס שאפט זיך אויך א גרופע פון יוגנטלעכע מיידלעך ביי „וויצא“ — „יונג וויצא“, וועלכע נעמט ארום גרויסע קרייזן און פירן א דערציערישע אויפקלערונגס־ארבעט אין זייערע רייען.

אגודת-ישראל אין קאָנין

אין דער צאל איז די פארטיי נישט געווען גרויס, האבן אבער געהאט אַ השפעה אויף דעם קהילה־לעבן. זיי זענען געווען דינאמיש אין זייערע מעשים. געהאלפן איינער דעם אנדערן מיט וואס עס האט זיך נאר געלאזט. דאס איז דאך איינס פון די חשובע מידות פון דער חסידישער באוועגונג. די הויפט־זארג אז די קינדער זאלן באקומען אַ רעליגיעזע אַרטאדאקסישע דערציאונג. גרייט זיך צו אָפּפערן פאַר דעם צוועק. און זייער טעטיקייט איז מסירת־נפש און התלהבות.

געהאט אַן אייגן בית־התפילה „דאָס שטיבל“ נעבן דעם בית־המדרש. דאָ האָבן זיי קאָנצענטרירט זייער טעטיקייט, אויף אַלע געביטן. ס'רוב פון זיי זענען געווען גערער חסידים און געהאלטן פאַר אַ פליכט עולה צו זיין צום רבי. יעדן טאָג געלערנט דעם דף־היומי און מ'האט געפילט די גייסטיקע שטימונג דערביי. געלערנט דעם שיעור מיטן עולם האט ר' יצחק שיקע פונעם גרויסן מאַרק.

דאָ אינעם שטיבל האט מען אָנגעפירט די גאַנצע אַרגאַניזאַציאָנעלע אַרבעט. געשיקט פאַרשטייערס אין שטאַט־ראַט און אויך אין דעם ועד־הקהילה און אין אַנדערע אינסטיטוציעס און ועדים.

אין שטאַט־ראַט זענען געוויילט געוואָרן מטעם דער „אגודה“ ר' ברוך



אַ גרופע חסידישע בחורים

דזשאַלשאַינסקי און ר' שלמה ליפשיץ, וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן גרויס טע-
טיקייט.

די גבאים זענען געווען: ר' יצחק יוסף ראָספּשער און ר' בערל מיגדאַל...
אין 1923 האָט זיך געגרינדעט דאָס חדר „יסודי התורה“, וועלכעס שטייט
אויף אַ הויכן ניוואַ אין לימודי־קודש ווי אויך אין לימודי חול, דאָס איז
געווען אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאַנקען דעם מנהל פונעם חדר ר' זלמן
יאַנקעלעוויטש. ר' זלמן איז געווען אַ פּעדאַגאָג בחסד עלין, און אַלע רעליגיעזע
יידן האָבן זיך געצירט מיט די דערגרייכונגען פונעם חדר. נאָך עטלעכע יאָרן
פאַרלאָזט ר' זלמן קאַנין און ווערט מנהל אין חדר „יסודי התורה“ אין קאַליש.
זיין אָרט פאַרנעמט ר' יצחק לוריע.

ביי דער „אגודה“ גרינדעט זיך אין יאָר 1925 די צעירי אגודת־ישראל,
וואָס נעמט אַריין די גאַנצע יוגנט פון דער „אגודה“. אינעם ערשטן קאַמיטעט
זענען אַריין: די ח"ח אברהם קאַט — פאַרזיצער, הערש ווינגאַרטן, מענדל
לאַמאַז, יצחק ראָדאַל, גרשון זעליק שיקע. זייער טעטיקייט באַשטייט אין דעם,
וואָס יעדן טאָג ווערט געלערנט אַ בלאַט גמרא. און אויך תנ"ך. פאַרנעמען זיך
מיט פּאָליטישע פּראָגן. גרינדן אַ יידישע ביבליאָטעק וווּ יעדער חבר קאָן בייטן
ביכער. זיי שיקן אויך חברים אין קיבוצים ווי צ. ב. משה ערליך, און אויך פישל
מיכאָווסקי פון די צעירי „אגודה“ אינם קיבוץ דלוגאַשאַדלע.



חבר פון פאג"י שלינגערבאום
אַלס „טרעמבאַטש“ (אַלאַרמירער)

פועלי אגודת-ישראל

אין 1935 טיילט זיך אף אַ גרויסע גרופע פון די צעירים און שאַפן אַ סניף פון דער פועלי אגודת-ישראל פאג"י.

די אויפגאבע איז צו קעמפן פאַר בעסערע אַרבעטס־רעכט פון די אַרבע־טער, כאַלופניקעס און לערנינגלעך.

דער פרעזעס איז משה יהודה דייטש. דער ועד באַשטייט פון די ח"ח : טרויבע, פאָגעל, אַדלער, בעקער, סקאָווראָנסקי.

די „אגודה" און צעירים זעען אין דער פאג"י אַ גרויסן קאָנקורענט און שטערן אין איר טעטיקייט. זיי האָבן אונדז גערופן „בונטאָוויקעס". מיר האָבן געפירט אַן אייגן מנין אינעם חדר „יסודי התורה", יעדן שבת איינגעאַרדנט פאַרלעזונגען אויף פאַרשידענע טעמעס. מיר האָבן געשיקט ח"ח אין דעם קיבוץ פון פאג"י אין לאַדזש(פון אונדז איז געפאַרן משה יהודה דייטש).

מיר האָבן די צייטונג „די יידישע שטימע" וועלכע האָט דערשיינט אין לאַדזש, צעטיילט פרייוויליק אין די הייזער אין קאָנין ביי די לייענערס. מיר האָבן אַדורכגעפירט אַ פאַרשטייער אין דער קהילה דעם ח' זשאַרנאָויעצקי. מיר האָבן פאַרלאַנגט אַ העלפט פון דער ביבליאָטעק פון די צעירים, וואָס איז צוגע־טיילט געוואָרן נאָך גרויסע קאָמפן.

עסקנים און געשטאלטן

ר' משה עהמאן — „דער קראמסקער“

נישט געווען קיין רב, אפילו נישט קיין רבי, און דאך האט אים די שטאט הויך געשעצט. אליין א בעל־מלאכה, א שניידער, איז ער געווען א גרויסער למדן; געשטאנען ביי דער ארבעט און געלערנט. דאס איז געווען ר' משה עהמאן. געבוירן אין קראמסק (א דארף נעבן קאנין). פון דעם האט זיך גענומען זיין נאמען „דער קראמסקער“. ער איז געווען אן איידעם פון אן ארענדאר, וועלכער האט געהאט א חזקה ביים גראף פון גאלין, קאזשימיערוזש א. א. א קאצקער חסיד, א שארפער למדן און א גרויסער בן תורה.

מיט זיין ארט לעבן און לערנען האט ער אלעמען באוויקט. „ואהבת לרעך כמוך“, מיט דעם דאזיקן פסוק פון הלל הזקן, איז ער געגאנגען איבער זיין גאנץ לעבן. ער האט זיך בכבוד מפרנס געווען פון שניידעריי. זיין ערלעכקייט האט געשמט אין דער גאנצער אומגעגנט — צווישן יידן און קריסטן. קיין גראשן און קיין „יתר“ אין סחורה. ער האט אויך גענייט קליידער פאר



גלחים, וועלכע האָבן געהאַט צו אים דעם גרעסטן צוטרוי. די דאָזיקע אַרבעט איז געווען זיין ספּעציאַליטעט.

אויף דער פּראָגע, וווּ פּאַסט עס זיך אַז אַזאַ פרומער ייד זאל נייען גלוחישע מלבושים, פאַר די וואָס פרעדיקן תמיד שְנאה לגבי יידן און באַשמוצן דאָס יידישקייט — פלעגט ער אַ מאַך טאָן מיט דער האַנט און ענטפערן: נישט דער מלבוש מאַכט דעם מענטש, נייערט דער עיקר איז — דער מענטש אַליין. ער האָט פון זיין וויסן געגעבן דעם פאַלק. ער האָט געדאַוונט אין דער חברה־תהילים און געלערנט מיט די מתפללים, וועלכע זענען געווען בעלי־מלאכות, אַנשטענדדיקע און אָפּגעהיטענע יידן. זיין אַרט לערנען האָט אים דערוואָרבן גרויס כבוד. עס איז געווען ממש אַ זכות און תענוג, זיך צוצוהערן צו זיינע אויסטייטשונגען פון די מסיכתות. צו זיינע שיעורים זענען זיך אויך צוזאַמענגעקומען יידן פון אַנדערע חברות.

ער איז אויך געווען אַ חכם און די רייכסטע בעלי־בתים פלעגן זיך קומען מיט אים שוואַל־עצה זיין, פאַרן אָפּשליסן אַ געשעפט. ער האָט געהאַט אַ ווייטן בליק, נישט מסכים געווען, אַז זיין איידעם, קרייסמאַן, זאל זיך עפענען אַ געשעפט אין קאליש, נאָר אין קאַנין, ער האָט אים געוואָרנט, אַז אויב ער וועט אים נישט האַרכן, וועט ער דאָרט נישט אויסהאַלטן און צוריקקומען. היות ווי דער איידעם האָט אים נישט געוואָלט מצער זיין, האָט ער זיך דערווייל אָפּגעהאַלטן פון פאַרלאָזן די שטאָט. דערנאָך ווען דער שווער איז אין יאָר 1913 נפטר געוואָרן, האָט ער זיך מיט זיין פאַמיליע אַריבערגעקליבן קיין קאליש און דאָרט געעפנט, בשותפות מיט זיין שוואַגער, אַ געשעפט. ער האָב אָבער לאַנג ביי דעם געשעפט נישט אויסגעהאַלטן. עטלעכע חדשים נאָך דעם איז אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט־מלחמה. זייער גאַנץ פאַרמעגן איז חרוב געוואָרן און צוזאַמען מיט אַנדערע פליטים פון קאליש, זיך צוריקגעקערט בערום ובחוסר כל, קיין קאַנין, און עס איז מקוים געוואָרן דער „ווייטער בליק“ פון אַלטן ר' משה קראַמסקער.

איינער פון זיינע זון האָט געווינט אין דייטשלאַנד און געווען דאָרט אַ חזן־שוחט. דער דאָזיקער חזן־שוחט האָט געהאַט זיבן זין (אגב, געווען איז דעמאָלט דאָרט אַ מנהג, אַז יעדער זיבעטער זון דאַרף באַקומען דעם פאַרנאָמען פונעם קייסער ווילהעלם). די זיבן אייניקלעך האָבן יעדעס מאל אַן אַנדערער באַזוכט דעם זיידן אין קאַנין און מיטגעבראַכט קעסטלעך מיט סיגאַרן, פאַר ר' משהן.

ער האָט בכבוד אָפּגעלעבט זיינע 96 יאָר, קיינמאל נישט געזאָגט קיין מוסר און תמיד געזוכט דאָס גוטע ביי יעדן מענטשן. ער האָט געוואָלט אַרייַן־ברענגען דעם „שמח בחלקו“ אין יעדן יידן.

ווען ער איז נפטר געוואָרן, האָט דאָס גאַנצע שטעטל יידן און קריסטן געטרויערט. אַלס גרויסן כבוד פאַר זיין ערלעכקייט, האָט די חברה קדישא זיין ארון געמאַכט פון די ברעטער פון דעם טיש, אויף וועלכן ער האָט אַלע יאָרן געאַרבעט ביי זיין שניידעריי, און אים קובר געווען נעבן דעם אהל פון רב. לאַנגע יאָרן נאָך זיין טויט האָט מען זיין נאָמען דערמאָנט מיט יראת־הכבוד — דעם נאָמען פון ר' משה עהמאן „דער קראַמסקער“.



★

ר' כתריאל שטיין ז"ל פלעגט מיט באַגייסטערונג דערציילן, ווו ער האָט זיך, אַלס יונגער בחור, צוגעהערט צו ר' משהס אַרט לערנען, און זיינע דרשות יעדן שבת און ימים טובים אין דער חברה תהלים.

צ. א.

ר' דוד דאָוידאָוויטש

אין קאַנין האָט געווינט ר' דוד דאָוידאָוויטש, אַ זיפּן־פּאַבריקאַנט. אָנהייב פון יאָרהונדערט האָט ער זיך באַזעצט אין פּוילן. ער איז געווען אַ גרויסער תּלמיד־חכם און געלערטער. האָט פאַרפּאַסט און אַרויסגעגעבן אין בערלין אין יאָר 1910 אַ דייטשן קאַמענטאַר אויף איוב.

ר' אברהם עובד פעסטענבערג

געבוירן אין לענטשיץ, חתונה געהאַט אין קאַנין, מיט דער טאָכטער פון ר' שמחה העלער פון שלעזין, און ביז צו זיין טויט, אין יאָר תּרס"ה, געווינט אין קאַנין. געווען א ייד אַ בן־תּורה און אַ שומר־מצוות. פּראָקטיצירט מצוות הכנסת כּלה און הכנסת־אורחים, געגרינדעט אין קאַנין דעם לינת־הצדק, וווּ אָרנטלעכע, דורכּוואַנדערנדע אורחים האָבן באַקומען בחינם אַ זויבער בעט צום שלאָפן און אַ מאָלצייט.

יחזקאל קרול

געבוירן אין קאַנין. אַרויסגעוואַנדערט קיין דייטשלאַנד אין די 80ער יאָרן פונעם פּאַריקן יאָרהונדערט. געווען חזן אין דירשוי, וואָלשטיין, און שפּעטער אין דער פּאַסויער שטראָסע אין בערלין. חתונה געהאַט מיט רחל, די טאָכטער פון ר' אברהם עובד פעסטענבערג פון קאַנין. אין די ערשטע יאָרן פונעם היטלער־רעזשים אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישׂראל, וווּ ער איז שפּעטער נפטר געוואָרן.

רבקה רחל קארפ

די טאָכטער פון ר' שמחה העלער, רב אין שלעזין, אַן אייניקל פון ר' אברהם מרגליות, אב"ד פון פרישטאָט פוילן. געלעבט אין קאַנין און געשטאַרבן אין סלופּצא אין עלטער פון 105 יאָר. זי איז געווען פאַרהייראַט צו ר' אברהם קארפ, וועלכער איז געווען שמש פון שול פון דעם קאַנינער בית־דין, אין דער צייט פון ר' הירש אויערבאַך ז"ל און דעם דיין ר' פסח. זיין אונטערשריפט געפינט



זיך אויף אלע אפיציעלע דאקומענטן, וועלכע האָבן צו טאָן מיט דער יידישער קהילה אין קאָנין.

ר' שמחה סארנא

געבוירן אין שטעטל לובראניעץ, אָבער געקומען קיין קאָנין גאַנץ יונג. שטאַמט פון גרויסן יחוס. זיינע דריי פעטערס, ר' יעקב לייב לעווי, רב אין שלעשין; ר' זלמן לעווי, רב אין גאַלין; און ר' נחום לעווי, רב אין שאַדעק, האָבן אויסגעוואַנדערט קיין ירושלים אין יאָר 1841, און יעדער פון זיי איז אין פאַרלוירן פון דער צייט געוואָרן אב בית-דין. זיי ווערן דערמאָנט אין דער קאַרעספּאָנדענץ פון סיר משה מאָנטיפיאַרע.

זיין זיידע פון דער מוטערס זייט איז געווען ר' אליעזר פערלע-מרגלית מחבר פון ספר „ברית אברהם" אויף תהילים, רב אין סאַמפּאָלנע, און זיין עלטער זיידע איז געווען ר' אברהם מרגליות אב"ד אין פרוישטאָט, פראַווינץ פּוילן. ער האָט געלערנט אין די בתי-מדרשים פון סאַמפּאָלנע, ניעשאַווע און קאָנין. איז געווען מלא וגדוש אין דער גאַנצער תלמודישער און רבנישער ליטעראַטור. אַ חוץ דעם האָט ער געהאַט גרויסע ידיעות אין דער ליטעראַטור פון דער השכלה און איז געווען איינער פון די ערשטע חובבי-ציון אין פוילן. חתונה געהאַט מיט זיין געשוועסטערקינד אסתר רייזל, די טאכטער פון ר' אברהם פעסטענבערג פון קאָנין, און זיך דאָרט באַזעצט. געגרינדעט אַן אַנגראַ-געשעפט פון הויזווירטשאַפטלעכע אַרטיקלען און דער ערשטער איינגעפירט דאָס, וואָס מען פלעגט דאָן רופן „בלויגעשיר" אין קאָנין.



אין אנהייב פונעם יארהונדערט איז ער געווען
איינער פון די ערשטע איניציאטארן, וועלכע האבן
געגרינדעט דעם ערשטן חדר מתוקן, ווו מען האט
געלערנט עברית בעברית.

ר' שמחה סארנא איז געווען אן אמתער אוהב
את הבריות ומקרבן לתורה. זיין הויז און זיין טאש
זענען געווען אפן פאר אלע נויטבאדערפטיקע. ער
איז געווען משמח את המקום ומשמח את הבריות).
אין יאר 1913 האט ער אויסגעוואנדערט קיין
לאנדאן און דארט נפטר געווארן אין יאר 1933
אינעם עלטער פון 68 יאר.

ער האט אנגעזאמלט א שיינע ביבליאטעק
פון רבנישע און משכילישע ספרים און איבערגע-
לאזט א חיבור אין העברעיש איבער „די סימבא-
לישע באדייטונג פון דער צאל 40 אין דער ביבלי-
שער און תלמודישער ליטעראטור“ וועלכער איז נאך
אין כתב-יד.

אין זיין זאמלונג געפינען זיך אויך צענדליקער
בריוו איבער שאלות און תשובות, וועלכע ער האט
געוועקסלט מיט די בארימטע רבנים אין פוילן און אין רוסלאנד.

והנה כמה הקדשות לזכר ר' שמחה סארנא

ספר „כנפי יונה“ — רבי יונה מרדכי זלוטניק ז"ל בשם „כוכב מיעקב“
מאת הרב רבי יעקב אשכנזי נ"י, פלוצק, שנת תרצ"ו לפ"ק.

מצבת זכרון לכבוד איש המורם והנעלה
מר שמחה סרנא ז"ל,
בלונדון, סידני סטריט 70
שנפטר ביום ה', י"ט לחדש תמוז התרצ"ג
אשר היה ידידו של הרב הגאון
רבי יונה מרדכי זלוטניק ז"ל
ת. נ. צ. ב. ה.

ה ה ל כ ה ו ה ה י ס ט ו ר י ה
מאת יצחק יעקב אשכנזי בפלוצק, חלק ראשון התרפ"ב

הכרת תודה

בוזה אני מביע את רגשי תודתי העמוקה לכבוד ידידי היקר איש המודות
וקר רוח, ורב פעלים

למר שמחה בן ימיני סרנא נ"י
בעיר לונדון

בעד עמלו הרב, להפיץ את ספרי במקומו

המחבר.

ר' אליהו פֿענדזל

מען האט ר' אליהו פֿענדזל געהאלטן פאר אַ גרויסן תלמודיסט. ער
איז געווען דער שיעור־געבער אין חברת ש"ס און אויך אין בית־המדרש. בעתן



בייליס־פראַצעס האָט ער געלעזן אין „מאמענט“, אַז איינער פון די אַדוואַקאַטן —
דאָכט זיך אַז דאָס איז געווען מיליאַקאָוו, איז אַ גרויסער הומאַניסט. נישט וויסנ־

דיק דעם באדייט פון דעם וואָרט, האָט ער געמיינט: אַן אָנהענגער פון המן הרשע... אַן איידעם פון ר' פסח דיין פון די אָנגעזעענסטע יידן אין שטאָט, אַ מוהל (נישט קיין באַצאלטער). מ'האָט אים גערופן „דער טריביטשער“, געהאַט אַ גע־שעפט פון פלייש און ווירשט אויפן טעפערמאַרק.

די משפחה גאַלדוואַטער

דער זיידע פון באַרי גאַלדוואַטער — מיכאל גאַלדוואַטער איז געבוירן אין קאַנין אין יאָר 1821, אַלס זון פון הירש גאַלדוואַטער און זיין פרוי עליזאַבעט, וועלכע האָבן געהאַט אַ שענק אין קאַנין און איין־און־צוואַנציק (21) קינדער. אַ יונגערער זון יוסף, האָט אויסגעוואַנדערט פון קאַנין קיין אַמעריקע אין יאָר 1875, אַנדערע מיטגלידער פון דער משפחה האָבן אויסגעוואַנדערט קיין פאַריז און לאַנדאָן, שפעטער פון דאַנען קיין קאַליפּאָרניע. זיי האָבן זיך באַזעצט אין אַריזאָנאַ, און דאָרט געגרינדעט די ביז היינט באַרימטע פירמע „גאַלדוואַטער סטאָרעס“, דער סענאָטאָר * איז אַן אייניקל פון דעם אויבן דערמאָנטן מיכאל; זיין פאָטער איז איבערגעגאַנגען צו קריסטנטום (פרעזביטאָריער) און באַרי איז שוין געבוירן אַ קריסט. עטלעכע מיטגלידער פון דער פאַמיליע האָבן זיך באַטייליקט אין דעם גאַלדוויש אין קאַליפּאָרניע.

דער סענאָטאָר איז דער פאַראינטערעסירטער אין זיין משפחה פון קאַנין און האָט זיך באַמייט צו קריגן אָפיציעלע דאָקומענטן פון קאַנינער מאַגיס־טראָט. פון צוויי אַזעלכע דאָקומענטן שטעלט זיך אַרויס, אַז זיין זיידע און באַבע ענען געשטאָרבן פון דער כאַלערע, וואָס האָט געהערשט אין קאַנין אין יאָר 1866. אַלס עדות איז אונטערגעשריבן אברהם קאַרפ, שמש פון דער קהילה און פון בית־דין. אויך געפינט זיך דאָרט די אונטערשריפט פון איינעם רוסאצקי, וועמענס זון האָט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע אין אָנהייב פונעם יאָרהונדערט.

* דער סענאָטאָר בערי גאַלדוואַטער האָט קאַנדיטירט אין יאָר 1964 אַלס פרעזידענט פון די פאַראייניקטע שטאַטן.

יידישע באַנקירן

הונדערטער שטעטלעך זענען געווען אין פוילן, איינס ענלעך צום צווייטן, אבער דאָך האָט זיך קאַנין אויסגעצייכנט פון אַרום דער סביבה. ווער האָט עס געלייגט אויף קאַנין מיט די חסידים, מתנגדים, „דייטשן“, דעם חותם פון אַן אינטעליגענט שטעטל? געווען גרעסערע און קלענערע שטעטלעך פון קאַנין, אבער געמיטלעכקייט, דער נישט אַגרעסיווער קאַמף צווישן פאַרשידענע טיילן פון דער יידישער באַפעלקערונג, אפילו ווי ער איז געווען פאַרשאַרפט אין די לעצטע יאָרן, איז נישט אַרויס פון געוויסע אַנגענומענע ראַמען.

מיר גלייבן, אַז אַ גרויסן איינפלוס אויפן כאַראַקטער פון שטעטל האָבן געהאַט פון איין זייט די רבנים — פון הרב אורבאַך זצ״ל ביז הרב ליפשיץ הי״ד, וועלכע זענען נישט געווען קיין פאַנאַטיקער. פון דער אַנדערער זייט האָבן געוויסערמאַסן באַאיינפלוסט דאָס שטעטל די עטלעכע פאַמיליעס אַריסטאָקראַטן: די זאַנדערס, ווייס, יאַעלס, קלאָץ און וואַלכאוויטש.

מיכאל און שמואל זאַנדער

די באַנקירן פון שטעטל, זענען געווען קולטורעלע און גלייכצייטיק רע-ליגיעזע מענטשן. זענען געקומען אין שול אין די צילינדערס און שוואַרצע טושוורקעס, זייענדיק געבילדעט סיי אין יודאאיסטיק, סיי וועלטלעכע ענינים, אויך זייערע קינדער פלעגן שטודירן, דאָס אַלץ האָט געווינקט אויף דער סביבה, אַז ווייניקער באַמיטלטע זאָלן זיי נאָכקאַפירן, און לאָזן לערנען די קינדער. זיי האָבן געווינקט אויפן שטעטל מיט זייער שפענדן פאַר די רעליגיעזע און פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס.

זיי האָבן אַלס באַנקירן באַווינקט אויף דעם פינאַנציעלן לעבן אין קאַנין. פיל משפחות האָבן ביי זיי געהאַט פרנסה כּון צושטעלן פאַרשידענע פראָדוקטן, ווי: גרינצייג, פרוכטן און עופות, דאָס איז אויך געווען אַן אויסדרוק פון אַריס-טאָקראַטישקייט דאָס נישט גיין אין מאַרק קויפן.

אפילו דער דעמאָלט באַקאַנטער לודוויק זעפּסוי („דאָקאַנטש“), וועלכער האָט געדינט ביי די זאַנדערס אַלס קעלנער (קרעדענסער) פלעגט אויפנעמען געסט אין שוואַרצן זשאַקעט מיט ווייסע הענטשקעס...

מיכאל זאַנדער האָט זיך באַטייליקט ביים איינאַרדענען און אויסהאַלטן

די ביליקע קיך אויף דער שיל-גאס. יעדן טאג פארמיטיק, פלעגט ער אליין קאנטראלירן און פארזוכן דאס עסן פון קעסל. מיכאל זאנדער איז געשטארבן אין צייט פון ערשטן וועלטקריג, און שמואל זאנדער — אין אנהייב פון די 20 קער יארן, אין ווארשע, ביי זיינע קינדער.

הערמאן ווייס („דער גרינער“)

פארשידענע ווערסיעס זענען פארשפרייט וועגן דער סיבה פון צונאמען „גרינער ווייס“ — איינע פון זיי איז געווען זיין בלאס פנים. אויך ער איז געווען א באנקיר, האט געשטיצט פיל אינסטיטוציעס, סיי רעליגיעזע, סיי וועלטלעכע און פילאנטראפישע. ער האט א סך מענטשן גע- בארגט געלט אן פראצענט אלס גמילות-חסד. אויך זיין באנק-הויז האט עקזיסטירט ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה, ער איז געשטארבן אין אנהייב צוואנציקער יארן, די פרוי ווייס האט געלעבט ביזן אומקום, זי איז געשטארבן אין וואגאן ביים אויסוידלען די יידן פון קאנין. זי פלעגט דורך איר אויסזען און האלטונג ארויסרופן דרך-ארץ ביי קליין און גרויס.

די ברידער הערמאן און יעקב יאָעל

זענען געווען באנקירן און געהערט צו דער אריסטאקראציע פון שטעטל. יעקב יאָעל, א רעליגיעזער ייד מיט א שיינער בארד, איז שוין אראפ פון דער גדולה פארן ערשטן וועלטקריג. הערמאן יאָעל, דער לעצטער מאהיקאנער פון אט דער פלעיאדע אריס-טאקראטן, איז שוין נאכן ערשטן וועלטקריג נישט קיין באנקיר, אבער אן אנגעזעענע פיגור אין שטעטל. מען ערט אים, זיין הויז איז שטרענג רעליגיעז, די באקאנטע שטעטישע קעכין, פלארא האט דארט געפירט די ווירטשאפט. זייער זון יוליאן האט שטודירט מעדיצין. איך געדענק אים ווען ער פלעגט קומען פון ווארשע אין זיין סטודענטישן מונדיר, וואס איז געווען א גרוסע אטראקציע פאר קליין און גרויס, דעמאלט האט ער זיך געחברט נאר מיט קריסטן. ער איז געווען דער איינציקער יידישער מיטגליד אין דעם וויאשלאַרסקי קלוב, ווו קיין יידן זענען נישט אויפגענומען געווארן אלס מיטגלידער. ווען ער האט אנגעהויבן פראקטיצירן אלס ד"ר מעדיצין אין קאנין און געקומען אין באַרירונג מיט די יידישע מאַסן און מיט זייער לאַגע, האט ער זיך זייער דערנענטערט צום יידישן לעבן.

ער האָט געהאַלפֿן מיט אַן עצה, געבראַכט מעדיצינען און וועגן נעמען באַצאָלט פֿאַר דער מעדיצינישער באַהאַנדלונג אין אַרעמע שטובן איז בכלל נישט געקומען אין באַטראַכט. נאָך אַלס יונגערמאַן איז ער אין 1930 געשטאַרבן פון אַן אַנטצינדונג פון אָפּענדיציט (בלינדע קישקע).

די לוויה האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ גרויסער דעמאָנסטראַציע פון פֿאַרערער, סיי יידן, און סיי קריסטן. אויך די אָפיציעלע מאַכט־אַרגאַנען ווי סטאַראַסטווע, מאַגיסטראַט און אַנדערע פּוילישע אינסטיטוציעס, האָבן אַנטייל גענומען אין דער לוויה. די פרוי יאָעל איז געווען די טאַכטער פון דעם באַקאַנטן גרויסן גוטבאַזיצער נעלקען, דעם אייגנטימער פון לאַנד, טולישקוו, קאַפּווינע און אַנדערע גיטער, די משפּחה יאָעל האָט איבערגעלעבט אַ טראַגעדיע: עס איז זיי פֿאַרברענט געוואָרן אַ קליין טעכטערל אין אָנהייב פון יאָרהונדערט.

נאָכן טויט פון ד״ר יאָעל פלעגט פרוי יאָעל טאַג־טעגלעך גיין אויפן קבר פון אירע קינדער, סיי זומער, סיי ווינטער, סיי אין שניי, סיי אין רעגן, אַזוי ביזן טראַגישן אומקום.

נאָר זייער איינציקע טאַכטער איז לעבן געבליבן.

ר' וואַלכאַוויטש

צו די נדבנים דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן דער באַקאַנטער פּילאַנטראָפּ און גביר וואַלכאַוויטש. ער האָט אויף זיין חשבון איבערגעבויט די מקווה, וואָס איז ביז דאָן געווען אויף קוואַל־וואַסער פון דער וואַרטע. זומער ווען דאָס פלאַך־וואַסער פון דעם טייך איז געפאַלן, האָט אויסגעפּעלט וואַסער אין דער מקווה. נאָך אָנפּרעגן דעם גאון ר' אברהם סאַכאַטשעווער, דעם בעל „אבני־נור“, איז איבערגעבויט געוואָרן די מקווה מיט געוואַרעמט וואַסער אין וואַנסע.

ער האָט נאָענט פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געשענקט 2000 רובל פֿאַר אַ גמילות־חסדים קאַסע, וווּ יידן פון קאַנין האָבן באַקומען הלוואות אָן פּראַצענט. דאָס האָט דערמעגלעכט די קליינע סוחרים זיך צו באַנוצן מיט קליינעם קרעדיט (אָבער אָפט זייער וויכטיקן), צוריקצוצאָלן אויף גינסטיקע באַדינגונגען.

אַריגינאַל־טעקסט פון די תקנות, לויט וועלכע די נאָכפּאָלגער האָבן זיך געפירט ביים אַרויסגעבן די הלוואות:

(די תקנות זענען געשריבן לשון קודש און מיר גיבן זיי איבער אָן ענדערונג).

ה ו ד ע ה :

אבינו היקר צוה אותנו ללות בין תושבי עירנו פה סך שני אלפים ר"כ בלי רבית כלל וכלל, ולשלם קמעה קמעה. רק לאנשים טובים וישרים נגד זאלא וועפסעל עם זיראנט במוח וג"כ איש ישר, והערב צריך לדעת ולקבל עליו אם לא ישלם הלוה אזי הוא הערב ישלם בלי טענה ודין ודברים כלל, וכל זאת רק בעת אשר בני יושבים פה בעיר קונין, אך אם יעזבו את העיר אזי פטורים הם מהתחייבות זו. (1) הלוואה לא תהי' פחותה מחמשים ולא יותר ממאה ר"כ.

(2) בעד קבלת הלוואה חמשים ר"כ על הלוואה אז על הערב לשלם בלי שים איחור בכל מוצש"ק מדי שבוע בשבוע משעה 9 עד שעה 10 אצלי בני המנוח ז"ל סך שני ר"כ, ובעד קבלת מאה ר"כ סך ארבע ר"כ מדי שבוע בשבוע.



אָוועק אונדזער יידיש שטעטל מיט אירע אַריסטאָקראַטן, חסידישע און פשוטע פּאָלקס־מענטשן. די רייכע פלעגן ביי די אַרעמע זיין אַ מוסטער. אַפילו „בערטעכע“ פון דער קליינער שענק אויפן טעפער־מאַרק פלעגט די ווייבער און קינדער איבערצייגן וועגן דער קוואַליטעט פון אירע הערינג, אַז ערשט האָבן אַפילו די זאַנדערס און ווייס געקויפט די זעלבע הערינג... מיט די אַרגומענטן האָט זיך אויך באַנוצט די קרעמערין באַנדזודרוו.

ר' יעקב סטריקאווסקי — פעלדשער

ער איז געווען דער באַקאַנטסטער, באַליבטער און פּאָפּולערער פעלדשער. וואָס האָט דערטיילט מעדיצינישע הילף פאַר קליין און גרויס, ייד און קריסט. אַלס דיפּלאָמירטער פעלדשער (האָט ער אויך געהאַט אַ רעזורע מיט דריי מעשענע טעלער) ער האָט אויך געמעגט פאַרשרייבן רעצעפטן און אַפילו זיך באַטייליקן ביי קאַנסיליום אין ערנסטע פּאַלן פון קראַנקייטן.

בשעת דער טיפּוס־מגיפה אין צייט פון ערשטן וועלטקריג איז קיין יידישער דאָקטאר אין קאַנין נישט געווען — און נעמען אַ קריסט האָט געדראָט מיט שפּיטאַל־באַהאַנדלונג — איז ער געווען דער איינציקער וואָס האָט דערטיילט הילף מיט מסירת־נפש. ווייל ס'האָט אים ביי טיפּוס־פּאַלן פאַר אויסבאַהאַלטן און נישט מעלדן דער געזונדהייטס־מאַכט געדראָט אַ גרויסע שטראָף. צוליב דעם

זענען אויך געזונטע אין דער משפחה נישט גענומען געווארן אויף קאראנטין, וואס פלעגט גורם זיין א רואנירונג פון פרנסה-קוואל.

און טראץ די סכנות האט ער מיט אומדערמידלעכקייט, סיי ביי טאג סיי ביי נאכט, אין היץ און פראסט אין שניי און אין רעגן, געטראגן הילף, ס'רוב אין ארעמע שטובן. יעדער האט אים באלוינט לויט זיין מעגלעכקייט, און ער פלעגט אננעמען מיט א גוטן שמייכל, יעדן געטרייסט, מיט אלעמען געווען אויסגעבונדן, יעדן האט ער געקענט און יעדער האט אים געקענט און געאכטעט.

מאיר ווינטער

א טיפ פון אן ענערגישן און אלייטיק געזעלשאפטלעכן עסקן שטעלט מיט זיך פאר ה' מאיר ווינטער.

געבוירן אין יאר 1887 אין קאנין, הייבט ער שוין אין יאר 1905 אן



זיין געזעלשאפטלעכע טעטיקייט. די ערשטע ארבעט זיינע איז געווען דאס גרינדן א ביבליאטעק.

אין יאר 1901 גרינדעט ער אין קאנין אן אפטיילונג פון דער יידישער ליטערארישער געזעלשאפט אין פעטערבורג, און האט מיטגעארבעט אין א ריי ליטערארישע אויסגאבן, אלס מענטש מיט א חוש פון ליטעראטור, מיט וועלכער

ער האָט זיך שטאַרק אָפּגעגעבן, ווערט ער אַזוי צו זאָגן דער ליטעראַרישער
אַמבאַסאַדאָר פאַרן יידישן בוך — אין זיין שטאַט.

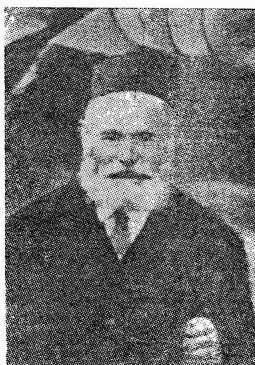
אין יאָר 1912 ווערט ער פאַרשטייער פון דער יידישער עמיגראַציע-
געזעלשאַפט אין פעטערבורג, באַשטעטיקט דורכן קיעווער גענעראַל-גובערנאַטאָר.
סעקרעטער פון יידישן גימנאַזיום, ווערט שפּעטער דער דירעקטאָר פון דער
ספּירט-פאַבריק ביי שפּילפאָגעל-וואַלדמאַן.

ה' ווינטער ווערט זער געשעצט דורך אַלעמען אַלס מוסטערהאַפטן גע-
זעלשאַפטלעכן עסקן, אַליין אַ פאַרמעגלעכער ייד, פאַרנעמט ער אַ ריי ערן-
אַמטן אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס. ער איז דער האַנאָראַרע דירעקטאָר פון
דער יידישער קאָאָפּעראַטיווער באַנק, גרינדער און פרעזעס פון „אַרט“, גרינדער
און פאַרשטייער פון דער „יוואַ“ גרופּע א. א. און אומעטום איז ער די נשמה
פון דער אינסטיטוציע און איר פאַקטישער אָנפירער.

ברוך דזשיאָלאַשינסקי

אַן אָנגעזעענער עסקן, נישט בלויז אין קאַנין, נאָר אין דער גאַנצער
אַרומיקער געגנט. מען קאָן זאָגן, אַז זיין טיר רוט נישט פון מענטשן, וואָס
קומען וועגן אינטערווענצן אין פאַרשידענע ענינים.

אַלע יאָרן איז ה' דזשיאָלאַשינסקי ראַטמאַן פון שטאַטראַט; ער איז
פרעזעס פון דער יידישער קהילה, פרעזעס פון סוחרים-פאַראיינ, ראַט-מיטגליד



פון דער יידישער באַנק, פאַרוואַלטונג-מיטגליד פון „אַרט“, און בכלל —
פאַרטרעטן אין אַ גאַנצער ריי אינסטיטוציעס.
עס וועט נישט זיין קיין גוזמא אים אַנצורופן „דער טאַטע פון דער

שטאַט". ווי נאָר עפעס אַ צרה, צי פון כלל אָדער פון יחיד, לויפט מען דאָס ערשטע צו ה' דושיאַלאַשינסקי. ס'איז דער אמתער טיפ פון עוסק בצרכי צבור באמונה.

ד"ר שלמה נוימאַן

ווער האָט נישט געקענט אין קאַנין און אומגעגנט דעם באַקאַנטן און זייער פאָפולערן ציינדאָקטאָר נוימאַן?

ער איז אַראָפּגעקומען צו אונדז פון וואַרשע אין דער צייט פון ערשטן וועלטקריג, זייענדיק פון איבערצייגונג אַ „בונדיסט“ נאָך פון יאָר 1905, ווערט ער ביי אונדז, אַן „אַלגעמיינער“ און דורך אַלעמען באַליבטער טוער. ער איז יאָרנ־לאַנג ראַטמאַן אין שטאטראַט. פאַרזיצנדער פון האַנטווערקער-פאַראיינ און מיטגליד אין ראַט פון באַנק. ער איז תמיד גרייט אַ ייד אַ טובה צו טאָן, צי אַן אינטערווענץ אין סטאַראַסטוואַ, אין מאַגיסטראַט, אָדער אין האַנטווערקער ענינים. אַ פריינטלעכער, מיט „קינד און קייט“ זיך אויסגעמישט און געוויצלט.

דער אמתער טיפ פון אַ פאַלקס־דאָקטאָר. אין פאך האָט ער זיך אויס־געצייכנט מיט אויסערגעוויינלעכער פרעציוזקייט, און גוטער פאַכמענישקייט, פאַר אַרבעטער און סתם נישט־פאַרמעגלעכע האָט ער געמאַכט זייער גרויסע הנחות. ער האָט פאַרלאָזט קאַנין אין 1936, מען האָט אָפּגעפילט זיין פעלן.

ר' לייב קראָוזע

אַן אַנגעזעענער געזעלשאַפטלעכער טוער אין קאַנין, לאַנגיעריקער לאַווינק אין שטאָטראַט, דער עצה־געבער פון פיל בירגערמייסטערס; אַ רייכער מאָנר פאַקטור־סוחר, ביי וועמען יידן, סוחרים און בעלי־מלאכות, פלעגן זוכן אַן עצה אין געשעפטלעכע ענינים.

ר' משה קאַפלאַן („דער דזשערוזשיק“)

דער אייגנטימער פון דאָרף „גלינקא“, אַ ציגלברענעריי און באַזיצער פון עטלעכע הייזער אין שטאַט; אַן אַנגעזעענער עסקן, לאַנגע יאָרן ראַטמאַן אין שטאָטראַט, דאָזאָר אין קהילה. אַ מיטגליד אין קוראַטאָריום און פון די גרינדער פון גימנאַזיע. פאַרן נייעם בנין פון דער גימנאַזיע האָט ער געשפענדעט דעם נייטיקן סכום ציגל. אַ ייד אַ גברתן, אַ פעסט געבויעטער מיט לאַנגע וואַנסעס —

הגם א טיפ פון א „פאָריסענעם“ פוילישן פריץ, איז ער געווען אַ פריינטלעכער מיט אַלעמען און מיטן פשוטסטן מענטש זיך אויסגעשמעסט. זיינע קינדער, צוועלף זענען זיי געווען, האָבן שטודירט. פון קינדווייז אַן האָט ער געלערנט זיינע קינדער פאַרנעמען זיך מיט אַרבעט, אָדער פאַרקויפן זיינע פראָדוקטן אין שטאָט. נאָכן פאַרנעמען קאַנין דורך די דייטשן האָבן זיי אים אַרעסטירט, זענען געקומען זיינע אַרבעטער פאַר אים בעטן, אַז ער האָט זיי גוט באַהאַנדלט און דערמיט אים באַפרייט, ער איז אַוועק קיין וואַרשע און וואַרשיינלעך דאַרט אומגעקומען.

ר' משה דוד לעווענבערג

אַ מענטש מיט אויסערגעוויינלעכער ענערגיע, אַ באַקאַנטער כלל-טוער אין שטאָט. וווּ ער קומט אין וועלכער עס איז אינסטיטוציע, ווערט ער פון די אַקטיווסטע. זיין ברויזנדע נאָטור לאָזט אים נישט זיין פאַסיוו. ער איז ראַטמאַן אין שטאָטראַט, מיטגליד אין קוראַטאָריום פון גימנאַזיע און לאַנגע יאָר געווען גבאי אין „חברה־קדישא“. פיל ענערגיע האָט ער אַרייַן געלייגט אין דער חברה פון „חסד של אמת“, און אַלץ לשם שמים, און דערמיט פאַרנאָכלעסיקט זיין גאַלאַנטעריע־געשעפט

ר' שלמה ליפשיץ

אַן אייגנטימער פון אַ פאַרבנגעשעפט, אַ חסידישער ייד מיט אַ שיינער לאַנגער באָרד; אַ למדן, אַ תלמיד־חכם, מיט וועמען דער רב ליפשיץ פלעגט זיך האַלטן אַן עצה אין בוררים־געריכטן. אַ בעל־צדקה און אַ בעל־גמילות חסדים, ראַטמאַן אין שטאָטראַט, דאָזאַר אין קהילה און אַ חבר אין אויפזיכט־ראַט פון באַנק. ער איז געווען פון די אַנגעזענסטע בעל־בתים אין שטאָט.

ר' אברהם רויטשקע

אייגנטימער פון טאַרטאַק און ברעטער־מאַגאַזין, ראַטמאַן אין שטאָט־ראַט. אַן עסקן אין פאַרשידענע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס.

ר' מענדל פירשט

אן אנגעזענער סוחר, באקאנטער עסקן, אַ חבר אין „מזרחי“, טעטיק אין געזעלשאַפטלעכע און פילאנטראפישע ארגאניזאציעס, געווען יארן־לאנג אין שטאטראט, פרנס אין קהילה און פארזיצער פון דער „יבנה־שול פאר־וואלטונג. ער איז אויך געווען פארשטייער פון סוחרים פאראיין און אין דער שאַצונגס־קאמיסיע פון שטייער־אַמט, ווו ער האָט פיל יידן געהאַלפן פארקלענערן די שטייערן. אומגעקומען אין ווארשע מיט דער פרוי און שוועסטערקינד.

ר' יודקיעווויטש ישעיהו (שיע)

אַ סוחר פון דער איין־בראָנושע, זייער אַן אַקטיווער געזעלשאַפטלעכער טוער, אַ זייער איבערגעגעבענער ציוניסטישער עסקן פון די פירנדיקע אַקטיווע טוער, גיט זייער פיל צייט און מי פאַר פאַרשידענע אינסטיטוציעס, אויך טעטיק אין דער „יבנה־שול און אין אַלע ציוניסטישע פאַנדן. ספּעציעל צייכנט ער זיך אויס אַלס פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק, ווו צוזאַמען מיט מאיר ווינטער און אַרטור ליפשיץ, סאַנירן זיי די באַנק נאָך די קריזיס־יארן אָנהייב פון די דרייסיקער יארן — און דאָס אַלץ „לא על מנת לקבל פרס“.

ד"ר ראבינער אליהו (עליאַש) שרהזאָן

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך צווישן דער קאַנינער אינטעליגענטער יוגנט אויסגעצייכנט עליאַש שרהזאָן מיט זיינע אַלזיי־טיקע קענטענישן. ער איז געווען אַ טיפּ פון אַן עילוי, אַ גוטער העברעאישט און אַ קענער פון תלמוד. ער האָט געלערנט אַלס עקסטערן און באַקומען מאַטורע. פאַרט אַוועק שטודירן אַלס ראַבינער קיין דרעזדען. ווערט אַן אנגעזענער ציוניסטישער עסקן און ווי מען זאָגט, „פאַרברענטער“ ציוניסט.

ער איז איינער פון די גרינדער און ארגאניזאַטאָרן פון דער ציוניסטישער ארגאניזאַציע אין קאַנין, ער לערנט מיט קינדער און דערוואַקסענע עברית, האַלט פאַרטראַגן וועגן געשיכטע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און איז טעטיק אין „מכבי־קלוב, אין דער ביבליאָטעק, איז אויך אַ צייט ראַטמאַן אין שטאטראט. געערט געוואָרן דורך אַלעמען פאַר זיין ערלעכקייט און וויסן. איז אויך סעקרעטאַר פון דער יידישער קהילה.

ר' שלמה ביראך

איינער פון די אַקטיווסטע און מיט „לייב און לעבן“ איבערגעגעבנסטער טוער אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין קאָנין, מיט שטאַלץ פלעגט ער דערציילן, אַז ער האָט געפירט דעם ד"ר הערצל אונטערן אַרעם.

טראָץ זיינע דאגות פרנסה (ער איז געווען אַן אַגענט פון פאַרזיכערונגען) האָט ער פיל מי און צייט אָפגעגעבן דער ציוניסטישער באַוועגונג. זיין הויז איז געווען אַ מוסטער פון פאַמיליען־אידיילע. הגם ער איז געווען ווייט פון צו זיין פאַרמעגלעך, האָבן דאָך אַלע פיר קינדער געלערנט אין גימנאַזיע: הערמאַן האָט שטודירט יורי. די יונגסטע, דאַראַ, איז געווען לערערין אין וואַלקאוויסק. ר' שלמה, אַליין אַ רעליגיעזער און טאַלעראַנטער, איז לאַנגע יאָרן געווען טעטיק אין דער פייערלעשער אַרגאַניזאַציע, ער האָט געהאַט די אויפגאַבע אין פאַל פון אַ שרפה צו אַלאַרמירן מיט אַ טראַמפּייט, וואָס איז ביי אים געווען אין שטוב.

ר' אהרן בראַם

אַ פאַטריאַרכאַלישער טיפ, וואָס האָט באלד מיטן ערשטן מאַמענט אַרויס־ גערופן גרויס כבוד. זיינע מליצישע ווערטער האָבן געוויזן אַ מענטש מיט פיל לעבנס־דערפאַרונג און חכמה.

זיין שטוב איז געווען ברייט אָפן פאַר צדקה, גמילות־חסדים. געווען וואָס אוועקצוגעבן די אַרעמע לייט. קיינער איז נישט אַוועק אומצופרידן. געשעצט דורך אַלעמען, פון פרעמדע און אייגענע. זיינע קינדער — אַלע שטודירטע. די עלטסטע זין גרינדער און פירער פון „מכבי“ אין יאָר 1916. גבריאֵל איז שפּע־ טער פון די ערשטע עולים קיין ארץ־ישראל.

די עלטסטע טאכטער אסתר (עטשיאַ) פירט די בוכאַלטעריע אין לעש־ טשינסקיס מיל. באַזוכט 1933 ישראל, איז אויך אַקטיוו אין וויצ"א אין קאָנין. דער יינגסטער — דוד — מיז איבעררייסן די סטודיעס און צוליב פאַליטישער טעטיקייט פאַרלאָזן ס'לאַנד. אַלע פאַרטייען האָבן דאָ זייערע אַקטיווע פאַרשטייער, פון ציוניסטן ביז גאָר לינקס. אַ קולטורעל הויז אונטער דער השפּעה פון דער דייטשער שפּראַך און קולטור.

ר' אהרן בראַם, אַ שטרענג רעליגיעזער ייד, אַ למדן מיט אַלגעמיינער וועלטלעכער בילדונג האָט לאַנגע יאָרן געהאַט אַ געשעפט פון גלאַזוואַרג. געווען טעטיק אין געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס, איז איינער פון די גרינדער פון דער סוחרישער הילפס־קאַסע און, נאָכן פאַראייניקן זיך מיט

דער האַנטווערקער קאַסע, אַנפאַנג די צוואַנציקער יאָרן, ווערט ער דער דירעקטאָר פון דער ניי אַנטשטאַנדענער קאָאָפּעראַטיווער באַנק. עטלעכע יאָר אַרבעט ער אַן געצאָלט. די באַנק צעוואַקסט זיך און ווערט געפירט צו פיל אויף פאַטער-יאַרכאַלן אופן; ער גלייבט יעדן איינעם. פיל האָבן אויסגענוצט זיין תמימותדיקן גלויבן און דערמיט אים פאַרשאַפט זייער פיל אומאַנעמלעכקייט.

מאָניסטער אַרטור ליפשיץ

ער איז געווען פון די יונגע געזעלשאַפטלעכע טוער אין די דרייסיקער יאָרן אין קאַנין. האָט געלערנט אין דער יידישער גימנאַזיע און שפּעטער, שטודירט פילאָזאָפיע. נאָכן ענדיקן דעם אוניווערסיטעט, און נישט געהאַט וואָס צו טאָן (אַזוי איז געווען די לאַגע פון יידישן אַקאַדעמיקער אין פוילן), האָט ער זיך געלערנט צושניידן און נאָך דעם פאַטערס טויט, געפירט דעם וואַרשטאַט. אַזוי האָט קאַנין זוכה געווען צו האָבן אַ שניידער אַן אַקאַדעמיקער. נאָכן פאַרלאָזן קאַנין פון ד"ר נוימאַן, ווערט ער אויסגעקליבן אַלס פאַרזיצער פון האַנטווערקער-פאַראיין. ער ווערט אויסגעוויילט אין דער פאַר-וואַלטונג פון באַנק, וווּ ער איז טעטיק ביז צו דעם מלחמה-אויסברוך, 1939. ער איז איינער פון די ערשטע קרבנות פון די נאַציס, און אין 1940 פאַרטריבן מיט פיל יידן נאָך גרויען. ווען ער האָט געפרוווט פאַרן קיין קאַנין, כדי עפעס צו ברענגען פון שטוב, האָבן אים די נאַציס געכאַפט און פאַרפייניקט צום טויט.

ר' אברהם וואָלף סענדזשעוויטש

אַן עילוי פון זיינע קינדער-יאָרן, לערנט אין דער ישיבה אין קאליש, באַקומט היתר הוראה, איז אַן איידעם כּון ר' גרינבוים. ער דערווערט זיך שנעל אַנערקענונג אין אַלע קרייזן פון דער באַפעלקערונג און העלפט דעם רב ר' יעקב ליפשיץ. אַ געשטאַלט וועלכע האָט פאַרגעשטעלט כּולו כבוד. דורכגייענדיק די גאַס, האָבן יידן און גוים געוויסט, אַז עס גייט דאָס געוויסן פון דער שטאַט. ער האָט קינמאַל גאַרנישט געפאַדערט פאַר זיך און תמיד געווען גרייט צו טאָן אַלץ פאַר יענעם. וועגן בערדיטשעווער מגיד ווערט דערציילט, אַז אַלס זייענדיק פינף יאָר איז פאַרברענט געוואָרן זייער שטוב. דעם בערדיטשעווערס מאַמע האָט צוואַמענגעבראַכן די הענט און אירע יללות האָבן אויפגעטרייטלט די אַרומיקע. דער בערדיטשעווער האָט דאָן זיך אָפּגערופן צו זיין מוטער: דאָס בית-המקדש איז חרוב געוואָרן, זענען די געוויינען נישט געווען גרעסער, וואָס איז מיט

דיר, מאַמע! דעמאָלט האָט די מוטער געזאָגט, אַז עס איז אויך פאַרברענט געוואָרן אין דער שטוב דער יחוס־בריוו פון אונדזער שטאָם, וואָס ציט זיך פון דוד המלך. דער בערדיטשעווער האָט דאָן אויסגעשריען: אויב אַזוי, הייבט זיך אָן דער יחוס פון מיר. אברהם וואָלף סענדזשעווסקי האָט אָנגעהויבן דעם יחוס פון זיך און אַלע האָבן זיין פערזענלעכקייט אָנערקענט. דאָס געוועלכ וואָס זיין פרוי האָט געפירט איז געווען צו ווייניק צום לעבן. דער טראַגישער מיטוואָך אין 1934 האָט צוגענומען אויף אייביק די ריינע נשמה, וואָס איז ליידער אַזוי יונג נאָך מסתלק געוואָרן. יעדן פרימאָרגן פלעגט זיין פרוי לויפן אויפן בית־הקברות און געבעטן אַ ישועה פאַר דער פאַמיליע און פאַר כלל ישראל.

ר' שמואל ליפשיץ

איינער פון די געזעלשאַפטלעכע טוער פון עלטערן דור; אויך איינער פון די גרינדער פון האַנטווערקער־פאַראיין און קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו. אַ צייט איז ער געווען דאָזאר אין דער קהילה, אַנטייל גענומען אין די קאָמיטעטן פון פיל פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס. בעתן ערשטן וועלט־קריג אויך געווען אַקטיוו אין די קאָמיטעטן פון דער ביליקער קיך, און אַנדערע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס. געווען דער גרינדער און פונדאָטאר פון דער „גמילות־חסדים“ קאָסע ביי דער חברה „תהילים“.

ר' יצחק מיש

אַן עסקן פון עלטערן דור, איינער פון די גרינדער און טוער פון האַנט־ווערקער־פאַראיין און קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו, ווי אויך פון דער האַנטווערקער קאָסע און פון דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק, וווּ ער ווערט מיטגליד אין דער ערשטער פאַרוואַלטונג. פיל יאָרן איז ער וויצע־פאַרזיצנדער פון דער פאַרוואַלטונג פון האַנטווערקער־פאַראיין, גבאי אין חברה „תנ״ך“ און אויך טעטיק אין דער „חברה־קדישא“.

הגם נישט קיין רייכער, האָט ער אָבער פיל געהאַלפן מענטשן מיט מתן בסתר אַריבער זיין יכולת.

איינער פון די בעסטע שניידער אין שטאָט. אַ דור שניידערס האָט ביי אים געלערנט דאָס פאַך. ר' יצחק מיש איז געשטאַרבן אין יאָר 1940.

ר' משה ראזענפעלד

א זון פון דניאל ראזענפעלד, א שניידער (פון די קאלישער פליטים). ער האט געלערנט אין ישיבה, געווען א תלמיד-חכם, א חבר פון מאשקה דעם רבס זון און אריינגייער ביים רב. געווען א בעל-צדקה און פיל געשפענדעט פאר געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס און ציוניסטישע קרנות. ווערט א חבר אין ועד פון דער „בנה-שול און קאסירער.

ער איז געווען אן אייגנטימער פון א קאנפעקציע-געשעפט מיט זיין שוויגער פרוי כמיעלניק, און נאך איר עולה זיין אין 1933, פירט ער דאס געשעפט מיט זיין פרוי גוטשע. ר' משה האט געשטאמט פון נישט קיין פארמעגלעכער שטוב. זייענדיק א למדן און פארמעגלעכער סוחר האט ער זיך געהאלטן פשוט מיט יעדן בעל-מלאכה, וואס האט ביי אים געארבעט. דעם כאלופניק, אויסגעצאלט אין דער צייט און מקיים געווען „אל תלין שכר העובד“.

די שניידער האבן זיך פשוט געריסן, כדי צו ארבעטן ביי די ראזענ-פעלדס. מען פלעגט ביי אים ארבעטן צי צען יאר און מער. ער האט געקאנט דינען ווי א מוסטער פון איידלקייט, מענטש און סוחר. ער איז אומגעקומען אין דער צייט פון חורבן.

ר' ישראל צירוק

דער אייגנטימער פון א קליין פאבריקל פון צוקערלעך. ער איז געווען גאר אן אינטערעסאנטער מענטש און פון דער נאטור א גוטער, — דער אמתער טיפ פון א בעל-טובה, שטענדיק גרייט יעדן נויטבאדערפטיקן צו העלפן, אפילו איבער זיין יכולת. ער שפענדט פאר יעדן פאנד: ציוניסטישע, בונדישע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס. הגם א בונדיסט נאך פון יאר 1905, איז ער דאביי רעליגיעז און א גבאי אין „חברת משמורים“. טעטיק אין „חברה-קדישא" און פלעגט אויך באזוכן קראנקע, שטעלן באנקעס און עצהן וואס צו טאן ביי פאר-קילונגען א. א. ביז ס'איז נייטיק געווען א דאקטאר.

ווען מען פלעגט אים קיבעצן, וואס פארא „בונדיסט" ער איז, זייענדיק רעליגיעז, האט ער קלאפנדיק זיך אין הארצן פארטיידיקט זיין שטאנדפונקט. ער איז געווען א ייד א רודף שלום און מיט יעדן אדורכגעקומען, מוותר זייענדיק אויף זיינס, ער איז געווען לאנגע יארן מיטגליד אין דער פארוואלטונג פון האנט-ווערקער-פאראיין און איינער פון אירע בעסטע טוער.

ר' שלום פורדונסקי

אף כי רוב יהודי העיר היו תמיד טרודים בדאגות הפרנסה היו בכל זאת ביניהם חבר אנשים אשר עסקו בצרכי ציבור באמונה ועשו את עבודתם הציבורית שלא על מנת לקבל פרס.

ביניהם היה ר' שלום פורדונסקי ואשתו מרים. ביתם היה ידוע כבית שהיה פתוח לרוחה לקבלת אורחים בסבר פנים יפות. זכורים הימים לפני חג הפסח, חלק מיהודי העיר, אשר ירדו מנכסיהם ונהפכו



לנצרכים, היו באים אליהם הביתה לקבל את חלקם בתפוחי אדמה, סלק, ויתר מצרכים חיוניים לקראת החג.

ר' שלום ואשתו היו מחלקים במו ידיהם לכל אחד את מנתם. הוא הלך לפי רשימה של נותני צדקה בסתר שהיתה מוכנה אצלו, ביניהם כמה מעשירי העיר, כל אחד קבל אותו בכבוד רב, ונתן את חלקו לעזרת האיש שלא רצה לפרסם את שמו שח"ו לא יבייש אותו בעיני רבים.

זאת הוא עשה אפילו באמצע היום מאשר צריך היה לעזוב את העסק שלו. היה זה אצלו מנהג להתחלק בכל דבר עם יהודי אחר הזקוק לזה.

ר' שלום היה גם מוהל וראה את מלאכתו זו כמצווה גדולה, להכניס ילדי ישראל לבריתו של אברהם אבינו, ואם נזדמן לו לקיים מצווה זו בעיירה מרוחקת, והיה זה במקרה ביום יריד בקונין, עזב את כל עסקיו ונסע למרחקים מבלי שיסכים לקבל בחזרה את הוצאות הדרך. לפעמים עוד הוציא מכספו לרפואות ותחבושות. נהג היה לקבל מבעלי הברית 2 מנות „לעקאך“ וכשהביא את זה הביתה היתה אשתו מחלקת לנשים חשוכי ילדים כ„סגולה“.

נוסף לכל דאגות הפרנסה מצא לו עוד זמן להיות נשיא כבוד ב„תלמוד-תורה“, ויושב ראש של חברת „ר' מאיר בעל נס“ וגבאי ב„שטיבל“ של חסידי

גור, וכאשר הגיעו שליחים מארץ־ישראל לאסוף כספים הרי מצאו אצלם בית פתוח. בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה היה חלומם לעלות ארצה בכדי להתאחד עם בנם בישראל, אפילו הכינו להם כבר את הניירות לשם זה, אך קשה היה להם לעזוב את ביתם ובנים. וכך עם חורבן כל בית ישראל בפולניה, נהרס גם בית הזה עם האידיליה המשפחתית ונשאר רק לצרור את זכרם בצרור החיים לנצח.

ר' הענעד (חנוך) צדיק

א' זון פון ר' מענדל צדיק (ר' מענדל „דער וואטנמאכער“) געבוירן אין טורעק אין יאר 1870. געהייראט אין 1898 מיט חנה אסתר, די טאכטער פון מיכאל אליהו און רעכל ריגל אין קאנין. קומענדיק אין קאנין האט ער זיך באַלד פאַרנומען און אינטערעסירט מיט קהילהשע זאַכן. איינער פון די גרינדער פון דער „חברה תנ״ך“, „קופת



גמילות חסדים“. די גאַנצע יאָרן געווען דער ערשטער גבאי פון דער חברה תנ״ך, אַ חבר און גבאי אין דער חברה קדישא ביז די לעצטע יאָרן פון מלחמה אויס־ברוך. ער איז געווען אַן ערלעכער און זייער באַליבט ביי די יידן, ווי אויך ביי קריסטן. זיינע גאַנצע יאָרן האָט ער געהאַרעוועט, געהאַנדלט מיט שניט־סחורה, טורקער און לאַדזשער אויסאַרבעטונג.

ער האָט אויך געהאַט אַ קאַלאָניאַל קלייטל, וועלכעס איז געווען באַקאַנט אין דער שול־גאַס (מיצקיעוויטשאַ).

שטילערהייט האָט ער געהאַלפן אַרעמע און באַדערפטיקע מענטשן. גאַנץ אַפט האָבן זיי דערציילט, אַז עס איז זיי געשען אַ נס, גאַט האָט זיי צוגעשיקט

אויף יום־טוב, אבער אויף שבת צו מאַכן. קיין שבת איז אַדורך ווען ער זאָל נישט האָבן צוויי אָדער דריי אורחים ביים טיש.

ער איז אויך געווען אַ שטאַרקער אָנהענגער פון קרן היסוד און קרן קימת. ווען עס איז געווען די מגבית פאַר ארץ־ישראל, האָט ער אַרויסגענומען פון שטוב גאַלד און צירינג און אַוועקגעגעבן אויף דעם צוועק. ער האָט געשטרעבט אַז די קינדער זאָלן פאַרן קיין ארץ־ישראל און דאָן וועט ער קומען מיט דער פרוי. אָבער, ליידער איז זיין חלום נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן.

זייענדיק אין דעם געטאָ יוזעפּאַוו־בילגאַרייסקי, איז ער אומגעקומען אין דער לעצטער אויסראַטונגס־אַקציע, וואָס די דייטשן האָבן אויסגעפירט אין יאָר 1942, ווי אויך די פרוי מיט דער פאַמיליע זענען דאָרט אומגעקומען.

ר' מרדכי פלאַדקי הי"ד

ווען די פויקן האָבן אָנגעזאָגט דעם ווילדן ספּעקטאַקל אויף 10 אַ זייגער אין דער פרי, האָט די שטאָט געוויסט, אַז ס'דאַרף פאַרקומען דאָס שרעקלעכסטע. אויפן גרויסן מאַרק ביים הויז פון דער פוילישער גימנאַזיע האָט מען אַרויסגע־פירט צוויי מענטשן צו געזעגענען זיך אויף אייביק. יידן האָבן פאַרמאכט טיר און פענצטער פאַר פחד און געעפנט מיט דער גאַנצער ברייט זייערע יידישע הער־צער, ווייל מען האָט געוויסט אַז די קויל פון וועלכער ס'וועט פאַלן מרדכי סלאַדקי איז געצילט צום גאַנצן יידישן קאַנין.

דער בעל־מוסף פון יום־כיפור איז געוואָרן דער בעל־קרבן פון ערב יום־כיפור. ער האָט געזען די חברה־קדישא, וועלכע איז גרייט אים צו פירן צו קבר ישראל. ער האָט נישט געוויסט, אַז ער האָט געהאַט אַ זכיה ווייל די קאַנינער יידן האָט מען נישט געפירט צו קבר ישראל.

זאָלן די דאָזיקע ווערטער זיין אַ קליינער ביישטייער צו דעם גרויסן אומגליק פון אונדזער תקופה. כבוד זייער אַנדענק.

ר' אליעזר (לוטעק) אייזן

געהערט צו די עסקנים פונעם יונגן דור. שטאַמט פון זייער אָן אינטעלי־גענטער שטוב. דער פאָטער אַ למדן, לערנט אין דער חברה ש"ס, איינער פון די גרינדער פון דער גוט אַנטוויקלטער גמילות־חסדים קאָסע. די מוטער, אַן ענערגישע פרוי, עסקנית אין פאַרשידענע פרויען־אָרגאַניזאַציעס. ווען זי ווערט מיט אַנדערע יידן פון קאַנין אַרויסגעשיקט קיין אַסטראַוויעץ, קעמפט זי מיט די פויסטן קעגן די נאַציס, וועלכע שיקן אַרויס די יידן קיין אוישוויץ. די עלטערע

קינדער זענען עקסטרעם לינקע (קאמוניסטן) דאקעגן די יינגערע אלע — עקסטרעם רעכטע.

אליעזר איז פון די גרינדערס און פירער פון דער רעוויזאניסטישער באַ-וועגונג אין קאָנין. ער באַווייזט גרויסע אַרגאַניזאַציאָנעלע פעאַיקייטן, ווערט גע-וויילט אין ועד הקהילה און אַנדערע יידישע אינסטיטוציעס.

אין 1939 ווערט ער אויסגעוויילט מיט דער גאַנצער פאַמיליע קיין אַסטראַ-וועץ. צוליב די אומסאַניטאַרע באַדינגונגען און ענגשאַפט אין געטאָ, געשטאַרבן דאָרט אויף טיפּוס מיט נאָך פיל אַנדערע קאָנינער יידן.

פייגע מאַשקאַוויטש — די שווייגערין

אַ פשוטע, פרומע פרוי, אַ נידעריקע, אויסגעדאַרטע מיט איינגעבויענע פלייצעס פון שלעפן קאַנען מילך אין די יידישע הייזער ביז אין טיפּן עלטער, ביזן אויסברוך פונעם צווייטן וועלטקריג. אויף איר מילך האָבן זיך יידישע קינדער דערצויגן אין שטעטל, זי האָט געוואוסט איין אמת: זי איז געבוירן צום ליידין. זי האָט מיטגעאַרבעט אין דער חברה קדישא.

זי האָט רעפּרעזענטירט די טראַגישע חנה פון אונדזער צייט. ווען איר עלטערער זון פלעגט פאָרן וואָך איין, וואָך אויס, מיט די גרויסע וועגענער („כעלעס“) קיין קאַליש, האָט אים איינמאַל דער טויט אין מיטן וועג דעריאָגט. און ער איז דעם לעצטן מאָל דערפאָרן צום בית־עולם.

דעמאָלט האָט אַרויסגעשיינט די לויטערע און קלאַרע געשטאַלט פון אַן אייביקער יידישער מאַמע, וועלכע דער גורל האָט אַזוי אומברחמנותדיק געשטראַפּט. זייענדיק פרום האָט זי געדולדיק איבערגעטראָגן דאָס אַפיקורסישקייט פון די יינגסטע צוויי זין. נישט געלאָזט קיינעם אויף זיי זאָגן קיין שלעכט וואָרט. ווען מ'האָט איר פאַרגעוואָרפן, אַז אירע זין זענען נישט פרום, האָט זי געענטפערט אַז אירע קינדער היטן אַבער אַפּ כיבוד־אם, וואָס איז וויכטיקער ווי פרומקייט. זייענדיק אַן אַפּגעהיטענע פרוי, האָט זי מיט אויסדויער איבערגעטראָגן די צרות. ווען מען האָט אירע זין אַרעסטירט פאַר פאָליטישער טעטיקייט און איבער-פירט אין טורמע אויף וואַדנע־גאַס, האָט זי אויך דאָס איבערגעטראָגן, ווייל זי האָט פאַרשטאַנען, אַז א מענטש איז באַשאַפן געוואָרן צו ליידין! זי פלעגט אַבער לויפן אויפן בית־עולם און איינרייסן קברים. פון איר בידנער פרנסה פלעגט זי נאָך העלפן אַנדערע נויטבאַדערפטיקע. זי האָט ליידער נישט זוכה געווען צו קומען נאָכן קריג מיט אירע קינדער קיין ישראל — אין דעם לאַנד, ווי זי האָט עס אויסגעבענקט, לייענענדיק די „צאנה וראנה“.

ר' דוד רידן („גוט שבת“)

דאס איז געווען א דמות נצחית שעלתה עלינו ממעמקים. פאר וואס האט מען אים גערופן „גוט שבת“? ער איז געווען פון די לעצטע דורות פוילישע יידן, וועלכע פלעגן וואַנדערן אין פוילישע דערפער מיטן טלית און תפילין אין די הענט און מיט גאט אין האַרצן. און פון זונטיק ביז פרייטיק פלעגט ער זיין בידנע חיונה מיט שוועריקייט זיך אויסקעמפן, און ווען ער פלעגט פרייטיק זיך דערנענטערן צו קאגין, האבן יידן געוואסט, אז דער שבת קומט אָן. פון דעם איז געבליבן זיין צונאָמען „גוט שבת“. איינער פון זיינע ווערטלעך: ווען מען האט אים געפרעגט — ר' דוד מען לאזט אייך נאך גיין אין די דערפער, האט ער מיט אַ וואַרעמען שמייכל געענטפערט: „מען האט תמיד אין פוילישע דער-פער געוואָרפן שטיינער אויף אַ יידן, נאָר היינט וואַרפט מען מער“.

ר' אליהו לייב וויטקאווסקי

איינער פון די כאַראַקטעריסטישע טיפן פון אַ האַרעפאַשניק, וואָס האָט דער ייד נישט געטאָן אין זיין לעבן, כדי מכרנס צו זיין די משפחה זיינע. אַ גלעזער ביי בושינסקין אין גלאָס געשעפט, פלעגט ער אַליין אויסלאָדן דאָס גלאָזוואַרג. אַ צוגאב פרנסה האָט ער געהאַט ביי חתונות פון מער פאַר-מעגלעכע בעלי-בתים אין דער סטראָזשאַקער שאַפּע. דעמאָלט פלעגט ער פאַרן אין שוואַרצן טושוועק און צילנדער, מיט ווייסע הענטשקעס איינלאָדן די געסט. דערנאָך איז ער סאַרווער (קעלנער) ביי די טישן. נאָכן ליקווידירן בעתן ערשטן וועלטקריג די שאַפּעס, האַנדלט ער מיט מילך, מיר געדענקען אים, דעם הויכן ייד מיט דער געבויגענער פלייצע, שלעפן די קאָנען מילך אין די הייזער.

פרום און ערלעך ווערט ביי אים געפירט, ער גלייבט יעדן איינעם, צוליב וואָס ער ווערט אָפט אויסגענוצט צום שלעכטן. פאַר זיינע קינדער זשאַלעוועט ער נישט קיין שכר לימוד. איין טאָכטער ענדיקט גימנאַזיע — אין יענער צייט נישט קיין קליינע דערגרייכונג, פאַר אַ נישט-פאַרמעגלעכן מענטש. זיינע דריי זין זענען געווען אינטעליגענטע אַרבעטער. מענדל איז דער זייער פאַפולערער און איינפלוסרייכער צווישן אַלע שיכטן; משה אַ שניידער, אַן אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, זייער פיל געלערנט און אַ קענער פון יידישער און אייראָפּעאישער ליטעראַטור. אויך יוסף אַן אינטעליגענטער בחור. די יונגסטע טאָכטער לייקע — אויך אַן אינטעליגענטע. אַלע זענען געווען אָנהענגער פון „בונד“.

חנה־רבקה בדרך

קשים ומרים היו חייהם של יהודי פולין בימיו של פילסודסקי וה"סנאציה". מלחמת הקיום הקשה של היהודים מצאה את ביטוייה האכזרי ביותר בעיירה היהודית. שותפת נאמנה למלחמת הקיום הקשה של הבעל היתה האשה. היא נשאה יחד אתו בעול הפרנסה, נוסף לצער גידול בנים ועיסוקי צדקה שונים. כזאת היתה חנה־רבקה מקונין.

בעלה, הכובען, הוציא בקושי את מחיית משפחתו, נאלצה — איפוא — היא להיות לו לעזר. כאם הבנים, קשורה היתה באופן טבעי לבית. מכאן עיסוקה היחידי יכול היה להיות רק מקצוע, שאפשר לעסוק בו בבית. כיוצאת משפחת אופים, היתה חנה־רבקה ז"ל אופה חלות ודברי מתיקה לא רק למשפחתה, אלא גם למכירה לאחרים וע"י כך הניחה יסוד לחנות מכולת קטנה, שהפכה במרוצת הזמן גם לחנות של דברי סדקית וכך השלימה את פת הלחם לפיותיהם של שבעת הפעוטות, אשר בביתה.

אין מלים לתאר את גבורתה, כיצד עמדה מול פני החיים הקשים ויחד עם זאת לא איבדה את צלם האדם שבה, בדאגתה לרעב ולחולה, שמחוץ לביתה. אין נזקק שידה לא הגיעה אליו לסעדו. אין חולה, שדאגתה לא היתה נתונה לו. אין גם "גוי" שלא נעזר בהגנתה ובאשראי שלה.

כל אימת, שראיתיה נוטלת את צעיפה השחור ("השאל") ידעתי, שלשליחות מצווה היא הולכת. כאשר פתחה דלת, לא הצטרכה לדבר. מספיק אם נעמדה בפתח: מיד ידעו את מטרת בואה. וכל אחד תרם כאשר ידו משגת.

אף הספדים היתה נושאת לנשים עזובות וגלמודות, שהגיע יומן, בבית־הקברות של העיירה. הכל בצניעות והרגשת מילוי חובה קדושה בלבד. מימיה לא התאוננה, מימיה לא חסר לה הזמן גם לבית וגם לכלל.

לא אחת נמצאו אנשים, שלקחו מיצרכים בהקפה בחנות המכולת שלה. מימיה לא תבעה את החוב. כאשר לא שילמו, ניחמה את עצמה, כי ממלאת היא מצווה ומאכילה רעבים, מקיימת את המצווה של "מתן בסתר". "כשיהיה לו, אם ירצה השם, יחזיר, אלהים יעזור לו, אין דבר!" — כך היתה פותרת את כל בעיות בעלי־החוב.

לא רק יהודים חיבבוה וכיננה בשם "אם העיירה", אלא אף הגויים, שהיו מזדמנים לעיירה ליום השוק, נוהגים היו להפקיד בידיה את הפדיון עבור הסוס שנמכר או עיסקה כלשהי שגמרו, ושותים בחברתה "לחיים".

דער טעפער-מארק

(טיפן און געשטאלטן)

דאס יידישע שטעטל אין פוילן, וואס פארנעמט פיל ארט אין דער יידישער ליטעראטור, ביי שלום אשן, וויסענבערגן און אנדערע יידישע שרייבער — ווערט געשילדערט פארשידנפארביק. דאס אויסזען פון יידישן לעבן און די ראָל פון מאַרק — דאָס שטעטל איז היינט מער נישטאָ... אייגנטלעך זענען אין קאָנין געווען 2 מערק: דער אַזוי גערופענער גרויסער מאַרק און דער טעפער-מאַרק.

דער גרויסער מאַרק איז אפילו געווען שענער, ריינער; קודם כל, איז דאָרט געווען די סטאַראַסטווע, שענערע הייזער, גרויסע געוועלבער, טאַקסווקעס צו דער באָן, די פאַרנאַכטיקע און שבתדיקע שפּאַצירן, — דאָס אַלץ פלעגט טאַקע זיין אויפן גרויסן מאַרק, אָבער צום טעפער-מאַרק קומט דאָס נישט. דאָס ערשטע מאל, ווען איך האָב באַקענט קאָנין אין יאָר 1916, זענען נאָך אויפן טעפער-מאַרק געשטאַנען 2 בודקעס: איינע האָט געהערט צו טויבנ-פליגלען און די צווייטע — צו זלמן צאָדעקן.

אָבער, וואָס פאַראַ פאַרגלייך?

ביי טויבנפליגלען איז שטענדיק געווען פול מיט פאַרשידענע מענטשן. די „קאַרעטעס“, וואָס האָבן געפירט פאַסאַזשירן קיין קאַלאָ, סלוצפצע א. א. וו., זענען געשטאַנען נעבן דער בודקע, פלעגן, סיי די „פאַרשוינען“ און סיי די בעלי-עגלות עפעס איבערכאַפן ביי טויבנפליגלען. ווינטער-צייט איז מען אַוודאי אַריין נאָך אַ הייס גלאַז טיי און אַ ביסל אַנוואַרעמען זיך, בעיקר פלעגט מען דאַרפן וואַרטן, ביז עס האָט זיך צוואַמענגענומען אַ פולע קאַרעטע. זאָגן טויבנ-פליגלען, אַז דער טיי זאָל זיין הייס, האָט מען נישט געטאַרט, אַ בייזער ייד געווען מיט אַ געלער, לאַנגער באַרד (אין ליכטיקן גי-עדן זאָל ער זיין), שטענדיק אַן אַנגעדראָלעטער, איז נישט כדאי געווען צו רעדן אַן איבעריק וואַרט. אַ בעל-עגלה, האָט ער געוואוסט, וועט אים „אַ רעשט“ געבן, אָבער אַ „פאַרשוינ“ און נאָך דערצו אַ פרעמדער, האָט געדאַרפט וויסן, ווי אַזוי צו רעדן צו אים, סיידן, אַז דער ייד האָט געוואלט נעכטיקן אין קאָנין, איז שוין גאָר געווען עפעס אנדערש, ווייל טויבנפליגל האָט געהאַט אַן אַכסניה אויך, האָט ער שוין געשמעסט מיטן ייד וועגן פאַרשידענע ענינים, און אין איינוועגס געגעבן אַנצוהערן, אַז מ'קאָן ביי אים נעכטיקן.



דער טעפער־מארק (גלובעס הויז)

אין דער בודקע פון די צאדעקס איז אויסער זיסווארג און „טשאסטעס“, אויך געווען „ליאדעס“, און זומער פלעגן דארט אריינקומען יוגנטלעכע און דאס קליינווארג צו כאפן א שמועס, פירן דיסקוסיעס, און אויסגעלייענט ביכל אויס־טוישן איינער מיטן צווייטן. דוד חיים און שיע צאדעק, האבן זיך צו זיי פריינט־לעך באצויגן.

דאס קליינע שמואליכע „מייטקע“ פלעגט יעדן טאג קומען פון גאלין קיין קאנין מיט זיין שקאפע, וואס האט זיך קוים אריינגעשלעפט מיט די לעצטע כוחות אין שטאט און געשטעלט זיך שטענדיק ביי דער בודקע פון די צאדעקס.

שמואל'כע פלעגט מיטברענגען פון גאלין ברייטלעך און געלט צו סוחרים, און צוריקברענגען פארשידענע באשטעלונגען. און אז ער האט שוין געהאט אויסגעשפאנט די קלאטשע און געגעבן איר עפעס טועם צו זיין, האט ער סארטירט די ברייטלעך מיטן געלט און געלאזט זיך איבערן שטעטל דערליידיקן אלע עסקים, ארומקונדיק זיך פריער, צו די ווייסע חברהניקס זענען נישטא; זיי, די קליינע חברה — האבן אבער אים בעסער געהיטן, ווי ער זיי, און נאך דעם, ווי ער איז שוין געהאט אוועקגעגאנגען, האט די חברה זיך איינציקווייז אונטערגעגעבעט הינטער דער בודקע, איינער פון הינטן און צוויי ביים פיסק פון פערד האבן זיי קוים גערירט פון ארט די שקאפע מיטן וועגעלע

און צוגעפירט צו טויבנפליגלס בודקע, און דערנאך נעלם געוואָרן, וווּ איינער האָט געקאָנט.

שמואל'כע — נאָך אַ גאַנצן טאָג אַרומלויפן איבערן שטעטל, איז לאַד־י, וואָס ער האָט געמוזט צוריק שלעפּן די גאַנצע „לאַקאָמאַציע“ זיינע, האָט אים נאָך טויבנפליגל מכבד געווען מיט אַ גרויס געבייזער: „האַ, שמואל'כע, ווער וועט אַוועקרוימען דאָ, וואָס ס'פערד דיינס האָט אָנגעמאַכט...“

אַזוי איז געווען עטלעכע מאל אין דער וואָך, און שמואל'כע, האָט זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן מיט די ווייסע חבריהניקעס...

די קלאַנגען וואָס האָבן אָנגעהויבן צו דערגיין אין טעפּער־מאַרק, אַז מען וויל באַזייטיקן די בודקעס, האָבן זיך שווער געלאָזט גלייבן — יאָרן לאַנג שטייען שוין דאָ די בודקעס, און וועמען טשעפּען זיי; און איבערהויפּט, וואָס הייסט: מען וועט אַראָפּרוימען בודקעס! ס'איז ווידער אַדורך אַ שטיקל צייט, מען שמועסט ווידער וועגן די בודקעס און שוין גאָר אויף אַן אמת, און אין צוזאַמענהאַנג מיט דער „אורבאַניסטיק“, זענען טאַקע די צוויי בודקעס באַזייטיקט געוואָרן.

ס'איז געווען שווער דעם עולם פון טעפּער־מאַרק זיך צו צוגעוויינען אַן זיי, אָבער עס איז געווען אַ געשענער פאַקט.

וואָס אַן אמת, האָט מען אין אַ צייט אַרום ערשט געזעען, אַז נישט נאָר וואָס מען קאָן לעבן אַזוי אויך — אַן די בודקעס, נאָר ס'איז עפּעס גאָר באַקוועמער געוואָרן.

2 גרעסערע הייזער זענען אין גאַנצן געשטאַנען אויפן טעפּער־מאַרק, פון איין עק בוזשינסקיס הויז, און אין אַנדערן עק — שמואל גלובעס הויז, און די בודקעס אין דער מיט. איצט, אַן די בודקעס, איז פריי געוואָרן דער גאַנצער מאַרק, און די שטענדיקע גרופּקעס האָבן זיך געקאָנט זעען איינע די אַנדערע. די בודקעס האָבן מער נישט פאַרשטעלט.

די שול, דאָס בית־המדרש, דאָס שטיבל און אַנדערע בתי־תפילות זענען געווען קאַנצענטרירט האַרט נעבן טעפּער־מאַרק. אין די וואַכ־טעג זענען יידן געלאָפּן צום דאָווענען. געאיילט זיך; דאָס זעלבע אויך צוריק פון דאָווענען, ווייל יעדער האָט געאיילט צו זיין פרנסה — ווער צו אַן אַרבעט, און ווער צום מסחר, אַנדערש איז געווען אין די שבתים און ימים־טובים, דער עולם איז געגאַנגען געלאָסן, נישט געאיילט זיך, אָנגעטאַן אַנדערש ווי אין די וואַכ־טעג. דער גאַנג פון די מתפללים איז געווען אַ בנעימותדיקער, די פרויען — אויסגעפּוצט אין „האַניג און אין מילך“. אין דער ווייבער־שול האָט דער טעפּער־מאַרק אויך באַקומען אַ יום־טובדיקן אויסזען. דינסטיק און פרייטיק זענען געווען די

טאָרגיטעג, דער טעפער־מאַרק איז געווען באַשטעלט מיט בוידן פון פאַרשידענע סחורות, און מיט דאַרפישע וועגענער, האָט מען געמוזט נאָך דעם גאַנצן יריד אויסקערן און ריין מאַכן, איז שוין במילא דער טעפער־מאַרק געווען ריין אויף שבת.

יידישע טעאַטער־טרופעס פון וואַרשע און לאַדזש פלעגן גאַנץ אָפט באַזוכן קאַנין, האָט מען די ערשטע אָפישן אויסגעקלעפט אין אַלע 4 עקן פון טעפער־מאַרק.

דאָס זעלבע איז געווען מיט רעפעראַטן און פאַרלעזונגען, וואָס זענען איינגעאַרדנט געוואָרן דורך די פאַרשידענע פאַרטייען אויף דער יידישער גאַס. דער טעפער־מאַרק האָט דער ערשטער געוויסט וועגן אַלע נייעסן.

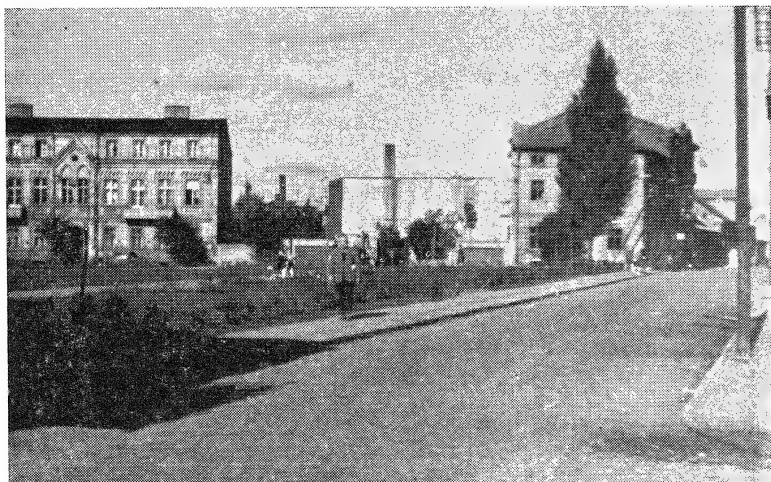
מען האָט געדאַרפט זען פון דער נאָענט, ווען אין שטעטל זענען פאַרגע־קומען וואָלן צום סיים אָדער קהילה (אָודאי זענען געווען חילוקי־דעות — און אָפט מאל גאַנץ שאַרפע — צווישן די עקזיסטירנדיקע פּאָליטישע ריכטונגען), מיט וואָס פאַראַ איבערגעגעבנקייט עס האָט געאַרבעט דער אַקטיוו פון אַלע אַן אויסנאָם פּאָליטישע פאַרטייען, סיי די עלטערע און, סיי די יוגנט. פול איז געווען דער טעפער־מאַרק בעת וואַל־אַקציעס מיט וואַל־ליטעראַטור.

זאָלן אויך דאָ דערמאָנט ווערן די שטענדיקע דיסקוסיעס־פירער, וועלכע זענען בעת די וואָלן געווען נאָך רירעוודיקער. צו די שטענדיקע איז נאָך צוגע־קומען, די פון די פאַרשטעט, וועלכע מען פלעגט ווייניקער זען אין נאָרמאלע טעג פון אַ גאַנץ יאָר.

זונטיק זענען די געשעפטן געווען געשלאָסן, האָבן די יידן צייט געהאַט צו דיסקוטירן.

כדאי כאַטש אַ טייל פון זיי דערמאָנען: משה בעאַטוס, דוד האַדעס, משה און מענדל וויטקאָווסקי, הערמאַן און דוד בייראַך, זייער פּאָטער שלמה בייראַך. מיכאל און מאַטעק מאַשקאָוויטש, לוטעק אייזען, אַבראַמעק גראַבינסקי, אברהם קעמפּינסקי, העניעק אַזעראָוויטש, הענעך רוס, נייפּעלד, שיע יודקיעוויטש, אפרים פרושינאָווסקי, הערש און לייב אַנצער, די ברידער ריטשקע, מאַרקוס און בענעק יודקיעוויטש, יעקב קראָווסקי, קזשוואָנאַס, קאווע, לעווין, יעקב מאַרקאָוויטש, אהרן ליטשקער, שמואל און יצחק האַמפּעל, הערש מאיר נאָטאַל און נאָך פיל פיל אַנדערע, וואָס עס איז שווער צו געדענקען.

אין קראַמען־געסל, מיט די געוועלבער פון ביידע זייטן, צוגייענדיק צום טעפער־מאַרק, האָט דאָס לעצטע געוועל־ב געהאַט אברהם וואָלף סענדזשעווסקי. אברהם וואָלף סענדזשעווסקי האָט קיין טיטולן נישט געהאַט, נישט געווען קיין ראַטמאַן און נישט קיין דאָזאַר — אַ שטילער באַשיידענער און



דער טעפער־מארק — היינט.

אלע יידישע הייזער פון אמאליקן טעפער־מארק — די יידישע גאס ביז זאמקאווע גאס — זענען דורך די דייטשן אראפגערוימט און פארוואנדלט געווארן אין א סקווער.

קלוגער מענטש, און גלייכצייטיק די ערלעכקייט און איידלקייט אליין. עס פלעגן קומען צו אים פארשידענע מענטשן, באראטן זיך וועגן פארשידענע ענינים. ער האט קיין מאל קיינעם נישט אפגעפטרט מיט א תירוץ אָ ר'האָט נישט קיין צייט, איז פארנומען — נאר אויסגעהערט יעדן איינעם מיט דער גרעסטער אויפמערקזאמקייט און מיט וואָס ער האָט געקאָנט. האָט ער געהאַלפן. כאָטש אליין ווייט נישט קיין גביר, האָט ער קיין מאל קיינעם נישט אפגעזאָגט, אָ מען איז געקומען צו אים נאָך אַ גמילות־חסד; אַ חסידישער ייד, אַ למדן, פלעגט ער נישט צו שאַרף אַנגרייפן, די מיט וועלכע ער האָט געפירט וויכוחים, אַפילו אָ זיי זענען געווען ווייט פון זיינע אַנשווינגען — מיט איין וואָרט, אַ ווערט־פולער ייד, און אַלס אַזעלכן האָבן אים אַלע געקענט און געשעצט.

אין די חסידישע און סוחרישע קרייזן איז דער אַפיציעלער פאַרשטייער אין דער קהילה און אין שטאַטראַט געווען ברוך דזשיאַלאַשינסקי — פאַרמעל פון דער „אגודה“, ברוך דזשיאַלאַשינסקי איז אויך געווען פרעזעס פון סוחרים־פאַראיין און פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון דער יידישער באַנק — אַ ייד, אַ הדרת־פנים, אַ צוגעלאָזענער, איז געווען ברייט באַקאַנט ביי די קאַנינער יידן, וואָס זענען געקומען צו אים וועגן פאַרשידענע אינטערווענצן אין פאַרשידענע אינסטאַנצן).

אין די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז צווישן אנדערע פליטים, אויך געקומען פון ווארשע דער דענטיסט שלמה נוימאן, א בונדיסט נאך פון ווארשע. ער איז אין קאנין אויך געווען טעטיק אין „בונד“, שפעטער געווען א צייט לאנג אקטיוו אין האנטווערקער-פאראיין און אויף אנדערע געזעלשאפט-לעכע געביטן. א זייער צוגעלאזענער פאלקס-מענטש. ער האט פיל מענטשן געהאלפן ביי פארשידענע געלעגנהייטן.

ביי אים אין שטוב פלעגן זיך ביי א גלעזל טיי גאנץ אפט צוזאמענטרעפן מענטשן פון פארשידענע ריכטונגען, דיסקוטירנדיק אויף פארשידענע געזעל-שאפטלעכע און פאליטישע טעמעס. ער פלעגט זאגן אין שפאס: כאטש איך האב ליב א סך חברים און פריינד פון טעפער-מארק, אבער אז עס קומט צו רייסן ציין, האב איך צוליב פארשידענע טעמים ליבער, צו רייסן די ציין ביי די פון גרויסן מארק...

שטייענדיק אויפן טעפער-מארק, בפרט אין א זומערדיקן שבת-טאג, האט מען געקאנט באמערקן יעדן איינעם, וואס איז געגאנגען אין פארק אריין אדער צוריק.

מענדל וויטקאווסקי איז געווען זייער פאפולער אין שטאט — יונג און אלט האבן אים געקענט — געווען ראטמאן און דאזאר פון „בונד“, ער איז שטענדיק געווען גרייט צו העלפן א געקוועלטן מענטש. אז וויטקאווסקי איז צוריקגעגאנגען שבת פארנאכט פון פארק, האט מען געוויסט, אז דאס גייט ער צוריק פון א קרייז מיט א גרופע יוגנטלעכע. די שטענדיקע לצים פון טעפער-מארק פלעגן אים זאגן: הא, מענדל, האסט אודאי געזאגט פרק מיט דער חברה...

וועגן מאיר ווינטער, וויל איך דערמאנען סיי אלס געזעלשאפטלעכן און קולטור-טוער, און סיי אלס לאנגיעריקן פארזיצער פון דער יידיש-געזעלשאפט-לעכער ביבליאטעק. ער האט נישט געווינט אין דער געגנט פון טעפער-מארק, אבער די יידישע באנק האט זיך געפונען א פאר טריט פון טעפער-מארק. מאיר ווינטער און לעאן מאנטשקי זענען געווען, נישט נאר פארוואלטונגס-מיטגלידער פון דער יידישער באנק, נאר אויך „ספעצן“ אין בוכהאלטערישע און אין באנק-ענינים — אז מען האט געזען אויפן טעפער-מארק גיין צוזאמען מאיר ווינטער און לעאן מאנטשקי אין דער ריכטונג צו דער באנק, האט מען פארשטאנען. אז דאס האט אודאי דער שטענדיקער דירעקטאר פון דער יידישער באנק — אהרן בראם, פארבעטן די 2 ספעצן זיך צו באראטן וועגן וויכטיקע באנק-ענינים. לעאן מאנטשקי געפינט זיך אין ישראל.

א פשוטער מענטש איז געווען ישראל צאדעק, א לאנג-יעריקער איינוווינער פון טעפער-מארק, האבן אים אלע געקענט, שוין בלויז צוליב דעם אליין, וואס מ'האט געהאלטן אז ער איז „א שטיקל מבין אויף א קרענק“. ער פלעגט שטעלן

באַנקעס, ביי „אָן אייגענעם“ געקומען מבקר־חולה זיין. מיט די יידישע דאָקטוירים: פראַנט, שמערנער, בולקא און קאווע, איז ער געווען גאָר היימיש, ס'האָט כלומרשט געהייסן, אַז מען איז כמעט פון איין בראַנזשע... נישט געווען קיין געלט־מענטש. אָבער שטענדיק פון די ערשטע מיט זיינס אַ גילדן ביי פאַרשידענע זאַמל־אַקציעס סיי געזעלשאַפטלעכע און סיי אינדיוידועלע. די לעצטע יאָרן געווען אַ חברה־קדישאַמענטש — צוזאַמען מיט הערמאַן יאַעל*, משה דוד לעווענבערג, הענעד צאָדעק, מיש, איטשע באַרנשטיין א. א. א.

מאניעק לאַנדוי איז אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אַקטיוו סיי אין „גראַסער־פאַראַיין“ און סיי אין דער יידישער ביבליאָטעק. שפעטער געווען סעקרעטאַר פון דער יידישער קהילה און אויך פון האַנטווער־קער פאַראַיין.

דער אַנטיסעמיטיזם און די „אוושעם“־פּאָליטיק פון די רעגירונגען פון פאַר 1939, און ספּעציעל אין די שטייער־אַמטן, וווּ מען האָט געריסן די הויט פון יידישן האַנטווערקער און קליינהענדלער, האָט מען געדאַרפט כסדר האַלטן אין אָפּבעטן און אָפּלייגן די „ראַטעס“, וועלכע מען האָט געדאַרפט צאָלן. מעניע לאַנדוי האָט אַ סך געהאַלפן דעם יידישן בעל־מלאכה און טאַרג־שטייער.

ביי די שניידערס און קאַמאַשן־שטעפער, וועלכע האָבן אַממיינסטן באַוווינט די געגענט פון טעפּער־מאַרק, איז ער געווען זייער באַליבט.

יעדעס שטעטל, האָט פאַרמאַגט זיין וויצלער און ווערטל־זאַגער. אין קאַנין, איז עס געווען לייב בעאַטוס. קיין גרויסער גביר איז ער, חלילה וחס, נישט געווען. שטענדיק האָט אים אויסגעפּעלט אַ גולדן צום רובל, אָבער אַ גוט ווערטל און אַ גוטן ווייז, האָט אים קיין מאָל נישט אויסגעפּעלט, און אַז ער האָט נאָר געקאַנט אַרויסברענגען עפּעס אַ ווערטל, האָט ער עס ביי יעדער געלעגנהייט געטאָן.

אין אַ זונטיק־טאָג, איז פּול דער טעפּער־מאַרק, ר' לייב בעאַטוס קומט אָן:

„וואָס לויפט איר עפּעס אַזוי, ר' לייב?“

„איך וועל אייך זאָגן דעם אמת — מיין ווייב גרייט זיך צו אַ וועש — זי זאָגט, אַז דאָס וועט זיין אַ וועש אויף דריי טעג. איז אַזוי: וועל איך זיין אין שטוב, וועט זי זאָגן: אַ מאַנספּערשויך זאָל ביי אַזאַ וועש נישט טאָן די האַנט אין קאַלטן וואַסער אַריין. וועל איך שוין יאָ וועלן צוגיין עפּעס העלפן, וועט אויך נישט טויגן: נישט גענוג ס'איז אַזאַ וועש, פלאַנטערט ער זיך נאָך

* הערמאַן יאַעל, וועלכער איז שטענדיק געווען אַן אַסימילירטער ייד, האָט לעצטנס זיך אינטערעסירט מיט קהילה־ענינים און איז אויך געווען אַ געוויסע צייט חברה־קדישאַ גבאי.



א בליק פון טעפערמארק אויף די אַגראַדאָוע גאַס. אין הינטערגרונט — קאַפּלאַנס הויז

הינטער די פיס, טאָ וווּ גייט מען? גיי איך אין מאַגיסטראַט אַריין און הייס זיך איינזעצן אויף דריי טעג."

אויף אַ שמחה האָט לייב בעאַטוס ליב געהאַט צו גיין. פון אַ טרינק־בראַנפן האָט ער זיך נישט אָפּגעזאָגט. קיין שיכור איז ער, חלילה, נישט געווען, נאָר אַז עס איז געווען אַזאַ שמחה־כיד המלך, פלעגט ער זאָגן, „ווייסט איר וואָס, רבותי, כּוואַלט שוין געוואַלט דאָ צוברענגען די פאַר יאָר, וואָס וועל איך ערשט אַהיים גיין..."

ר' לייב קומט צו צו אַ פאַר יידן, און פרעגט וואָס איז היינט פאַר אַ טאָג? ענטפערט מען אים, וואָס הייסט, איר ווייסט נישט, אַז היינט איז יום חמישי? „אַ, יא, דאָנערשטיק, מוזט איר וויסן, זאָגט ער, אַז אַ גאַנצע וואָך רופט מיך מיין ווייב ביי מיין אמתדיקן נאָמען — לייב, נאָר דאָנערשטיק און פרייטיק הייס איך ביי איר „טאָמער האָסט דו" — ערשט פרייטיק ביי ליכט־צינדן קריג איך צוריק דעם נאָמען לייב."

אַז ר' לייב פלעגט זיך אַ מאָל צעווערטלעך מיט זיין ווייב איז ער צוגע־קומען צום עולם מיט אַ שפּאַגל נייעם געדאַנק: אַז דער גרעסטער פלעק אין אַ משפּחה, איז — אַז מען האָט אַ ווייב אין דער משפּחה. און אַזוי אַן אַ שיעור און אַן אַן ערך וויצן און ווערטלעך.

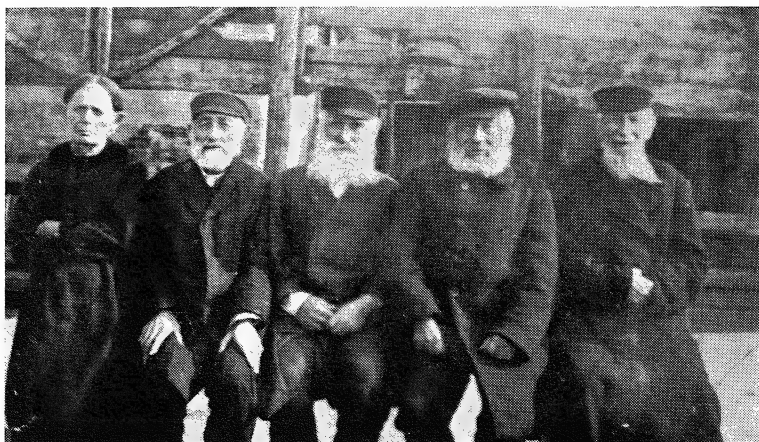
אַ שטיבל־מענטש און אַ קלוגער ייד איז געווען ר' לייב בעאַטוס. מער ווי 20 יאָר, האָב איך געקענט דאָס קליינע רבילע „הויקער" (חיים

קרייצער) און דורך דער גאנצער צייט, האָט ער געציטערט מיט די הענט און געשאַקלט מיטן קעפל, דאָס חדר זינס איז באַשטאַנען פון סאַמע קליינוואַרג, דאָס עלטסטע קינד איז אַוודאי נישט געווען עלטער ווי 6 אָדער 7 יאָר. קיין גרויסער הולטאַי איז ער נישט געווען, אויך נישט זיין ווייב, כאַטש אין שטאַט האָט מען געשמעסט, אַז דאָס רבי'לע האָט אַ סך געלט.

ס'איז טאַקע נישט לייכט געווען אַדורכצוקומען מיט די קלענסטע ווייסע־חברעניקעס. ער איז אָבער נישט געווען אַליין ביים האַלטן דאָס חדר. ער האָט געהאַט צו הילף זיין ווייב. אין דער אמתן האָט „זי“ געפירט דאָס חדר. זי האָט געקאַנט אייננעמען דאָס קליינוואַרג מיט גאָר אַ לייכט מיטל. ביי זיך אין שטוב האָט זי געהאַט אַ גאַנצן „מאַגאַזין“ פון קיכלעך און פאַרשידענע צוקערלעך, און זומער — אַן עפעלע מיט אַ באַרנעלע, זי האָט 10 מאָל אָנגעזאָגט די קינדערלעך ביים אַהיימגיין, אַז זיי זאָלן נישט פאַרגעסן מיטצוברענגען אַ פאַר גראַשן, האָבן טאַקע די קינדער געריסן פון טויט און לעבעדיק, אַבי זיי זאָלן קענען וואָס מער געבן צו לייזן די רביצין, און וואָס מער אַ קינד האָט געקויפט, אַלץ אָפטער האָט די רביצין אַרויסגעלאָזט אויף דער גאַס. מער האָבן דאָך די קינדער נישט געדאַרפט, אַבי נאָר וואָס ווייניקער צו זיין אין חדר. יעדן טאָג האָט מען געזען דאָס רעבעלי אַרומיאַגן זיך מיט דעם קליינוואַרג איבערן טעפער־מאַרק: „האַ, דו לאָבז דו, כ'האַב דאָך דיך היינט אַ גאַנצן טאָג נישט געזען אין חדר!“ און ס'קליינוואַרג האָט זיך אַרויסגעריסן פון דער האַנט און ווידער אַנטלאָפן, איז געקומען צו הילף די רביצין, האָט דאָס רבי'לע אָנגעהויבן צו שרייען אויף איר, „גיי אַהיים, ווייל ס'גאַנצע חדר וועט זיך דאָך צעלויפן!“

חיים בלאַשקאווסקי איז געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „האַמעליו“ — האַמעליו דעם טויטן־גרעבערס זון — אַ הויכער יונג שטענדיק מיט אַ שטריק אַרומגעבונדן, געווען אַ טרעגער, דערנאָך שוין פאַרמאַגט אַן אייגן האַנט־וועגעלע און אָפגעפירט סחורות צו סוחרים, גערעדט שטימלעך, קיין יידיש אות נישט געקענט, (קיין פויליש אַוודאי נישט), ביי זיין פאָטער דעם טויטן־גרעבער זענען געווען עטלעכע קינדער, אַלע נישט קיין געראַטענע. דאָרט אויפן בית־עולם, וווּ זיי האָבן געווינט, האָבן זיי צוגעהאַלפן דעם פאָטער באַדינען דעם בית־עולם, ווען פאָטער און מוטער זענען געשטאַרבן, איז שוין די שטוב זייערע אין גאַנצן געוואָרן הפקר. האַמעליו האָט פאַרדינט זיין אַרעמע חיונה ביי טרעגעריי — אַ שטאַרקער יונג געווען.

דעם מאָנאַפּאַל אויף טרעגעריי האָבן געהאַט די פוילישע טרעגערס מיט וואַצעקן און באַלעקן בראש; די יידישע סוחרים האָבן נישט געוואָלט מיט זיי איינרייסן — אָנגעשטעקט מיט אַנטיסעמיטיזם און באַיקט־שטימונג, האָבן זיי נישט געוואָלט צולאָזן אַ יידישן טרעגער, אפילו ביי יידישע סוחרים. און מער



מאי 1923. א גרופע קאנינער זקנים.

ס'זיצן פון רעכטס צו לינקס: ביראד, י. מארקאוויטש (יאנטשע דער תכריכים-נייער), ח. שטיינערט (האָמאָהיע לערער) און דאָס פאַרפאַלק גרינבוים ("טאַש")

ווי איין מאל האָט העמליו זיך געשלאָגן צוליב דעם מיט זיי, און זיי נאָכגעשריגן:
"טי בידלי סין"...

מאיר „גאָנווער" איז געווען אַ ברודיקער יונג, שטענדיק באַגאווערט. ער האָט אַזוי געפאַנפּעט, אַז מען האָט קוים געקענט פאַרשטיין, וואָס ער רעדט. ס'האָט געהייסן, אַז ער איז אויך אַ טרעגער, ער איז געווען אַ קרוב פון בערל'כע טרעגער. האבן עטלעכע ווייבער זיך אַרומגעזען, אַז עס דרייט זיך אַרום אַזאַ בתולה ווי לאה — אויך אַזאַ געשיקטער יונג און אַזאַ חכם ווי מאיר, וועלכער איז נאָך געווען אַ בחור... און מ'האָט מיט מול ביידע מזווג געווען און געמאַכט אַ חתונה. הינטער די פענצטער וווּ די חתונה איז פאַרגעקומען, איז געווען היימלעך, די הויפט־מחותנים: בערל'כע, האַמעליו און די גלעזערין זענען געזעסן אויבן אַן ביי חתן־כלה און פאַרשידענע אַנדערע שטאַט־געסט.

נדן האָט אויך מאיר „גאָנווער" געקריגן — אַ האַנט־וועגעלע, און אַז מאיר איז איצט שוין געוואָרן אַ טרעגער מיט אַ וועגעלע, האָט לאה געהאַלפן שטופן די „לאַקאָמאַציע".

די חברה פון טעפּער־מאַרק האָבן כסדר געפרעגט: „לאה, נו, וואָס הערט מען?" ביז אין אַ שיינעם טאַג האָט זי מגלה־סוד געווען, אַז זי איז שוין אין דריטן... טאַג.

משה בערלינסקי (משה פּיאַק) — זעלטן האָט מען אים געזען אַ נישטערן —

און געטרונקען האָט ער נאָר ריינעם שפּירט. זיין ווייב איז געשטאַנען אויפן מאַרק מיט אויבסט. פאַרנאָכט פלעגט ער קומען העלפן אַהיימטראָגן די קוישן, איז ער דאָך אַבער כמעט שטענדיק געווען שיכור, האָט ס'ווייב אָנגעהויבן שרייען: — „שוין, דו ביסט שוין דאָ, דו פּיאָק איינער, דו זעסט דאָך, אַז עס רעגנס. ענטפערט משה — „אַז כ'זאַל נאָך דערלעבן, ס'זאַל רעגענען מיט אַקעוויט, רבונו של עולם!“

— דאָס איז געווען דער העכסטער אידעאַל פון משה פּיאָק...

אַז דער עולם, אויפן טעפּער־מאַרק, וואָס איז געשטאַנען אין אַ זומערדיקן פאַרנאָכט, האָט באַמערקט, אַז קיווע קומט אָן, און צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען דער „ווייסער“ לייביש און אפרים פרושינאָוסקי, האָבן ביידע געמוזט נעלם ווערן, כדי קיווע זאָל וועלן צו קומען צום „קרענצל“. זיי ביידע — דער ווייסער לייביש און פרושינאָוסקי, האָבן שטענדיק געטשעפּעט מיט אים, געקיצלט ביי אָן אויער, געציפט ביי דער מאַרינאַרקע א. א. וו. דעריבער האָט ער נישט געוואָלט צוגיין ווען זיי זענען געשטאַנען. אַבראַמעק גראַבינסקי, פלעגט אים אַנטקעגן גיין און אים צופירן צו דער חברה.

קיין גרויסער חכם, איז קיווע נישט געווען, און לויט ווי ער דערציילט. איז גענוג געווען פאַר קיווען, אַז ער זאָל אָנהייבן דערציילן (צום טויזנטסטן מאל) די ווונדער פון פאַריו.

צוערשט האָט מען זיך געמאַכט שמועסן וועגן פאַרשידענע נייעסן, אין דעם שמועס, האָט משה בעאַטוס אַריינגעוואָרפן אַ וואָרט וועגן פאַריו, דאָס איז ער מיט יאָרן צוריק געווען ביי זיינע קינדער אין פאַריו, האָט ער פונקט געטראָפן — לויט זיין השגה, אַז עס איז געווען אַ גרויסער יריד וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ סך טעג, ווייל די גאַסן זענען געווען געפּאַקט פול מיט מענטשן, — „אַ געפאַר פון אַלע זייטן“, דערציילט ער און קוועטשט מיט די אויגן, אַז ס'איז נישט מעגלעך געווען אַריבער צו גיין פון איין זייט גאַס איבער דער אַנדערער“, ער וויל אַלץ מער שילדערן, וואָס ער האָט דאָרט אַלץ געזען, זענען אַבער אונטערגעקומען די ביידע — אפרים פרושינאָוסקי און דער „ווייסער“ לייביש, און אָנגעהויבן אים קיצלען ביים אויער גאַנץ לייכט מיט אַ שטרוי, קיווע מיינט, אַז דאָס בייסט אים אַ פליג און דער עולם האָלט זיך איין פאַר געלעכטער, דאָס קיצלען חזרט זיך איבער עטלעכע מאל, ווערט קיווע מבין און אַנטלויפט.

אַבראַמעק ברענגט אים ווידער צוריק, איינעמענדיק אים מיט אַ גוט וואָרט, קיווע פאַרגעסט שנעל און מען ציט אים ווידער אַריין אין אַ שמועס, וואָרפט משה בעאַטוס אַריין אַ וואָרט וועגן פיש, און קיווע איז אַ ספּעץ אין פיש כאָפן, דערציילט ער די חכמה פון פיש־כאַפן און ווי קלוג פיש זענען, און די ווונדער, וואָס האָבן זיך אים געטראָפן ביים וואָסער, אַז ער קומט שוין אַריין אין

העכסטן עקסטאז פון דערציילן, באווייזן זיך די צוויי לצים און עס חזרט זיך איבער דאס קיצלען מיט דער שטרוי, ביז קיווע אנטלויפט שוין אויף אמת און ערשט דערנאך צעגייט זיך די חברה און דער טעפער-מארק ווערט לידיקער. די יוגנט פון פארשידענע ארגאניזאציעס, צו וועלכע ס'האבן געהערט, ציוניסטן, „בונד“, די רעליגיעזע און רעוויזאניסטן — האבן זיך גרופירט, אויסער אין די לאקאלן פון די ארגאניזאציעס, אויך ארום דעם שטח פון טעפער-מארק. דארט איז געווען קאנצענטרירט א גאר גרויסער טייל פון דער יידישער באפעל-קערונג אין קאנין.

★

די דייטשע בעסטעס האבן אויף אן אכזריותדיקן אופן, דורך פארשידענע טויטן, אויסגעשאכטן אונדזערע טאטעס מאמעס, שוועסטער, ברידער, זקנים און פיצלעך קינדער. איבער זעקס מיליאן פארפייניקטע יידישע נשמות — אלע אומשולדיקע.

זכור אשר עשה לך עמלק!



יידישע זעלנער אין 68 פ. פ.
פסח צו גאסט ביי דער דארטיקער יידישער קהילה.
(עס שטייט) דער ערשטער פון לינקס — לייבוש צאדעק

דער „פאליטיק“ צענטער

אין אַ ווינקל פון גלובעס הויז זענען יעדעס מאל זיך אין אַוונט צונויפֿ-
געקומען חברה פון פאַרשידענע פאַרטייען. די ברידער נאַטאַל, בער פּאַזנאַנסקי,
דוד האַדעס. משה קאַט, די ברידער מאַשקאוויטש און נאָך אַנדערע. מען האָט
דיסקוטירט ביז שפּעט ביינאַכט, ביז מען פלעגט אונדז פונאַנדערטרייבן.
דער געשפּרעך איז ס׳רוב געווען וועגן ביראַ-בידזשאַן, ארץ-ישראל און אַנד.
די חברה האָט ליב געהאַט זיך אַריינצוכאַפּן צו דוד האַדעס.
אין מיקצוויטשאַ-גאַס האָט מען צוערשט געזען דאָס גרויסע בית-המדרש,
וואוּהין פאַרשידענע יידן זענען געגאַנגען דאַווענען. און פון דער צווייטער זייט
אויך דאָס שטיבל. יידן מיט בערד זיצן דאָרט טאַג און נאַכט און לערנען גמרא.
די גרויסע שול, מיט וועלכער מען האָט שטאַלצירט, איז געווען געמאַלט מיט
פאַרשידענע אייל-פאַרבן. אינעווייניק האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן די
פאַרשידנפאַרביקע לעמפּ אויפן סופּיט. די קונסט-מאַלעריי אין שול איז געווען
באַקאַנט אין דער גאַנצער אומגעגנט. אין שול האָבן געדאַוונט די בעלי-ביתישע
יידן פון שטעטל. דער אַרונ-קודש איז געווען פון אַלע זייטן באַפּוצט מיט גאַלד.
די שול האָט געהאַלטן אַ כאָר פון עטלעכע דרייסיק פּערזאָן (צווישן זיי —
אויך איך). ווען דער כאָר האָט געזונגען האָבן זיך אין שול געפינען אויך
נישט-פרומע.
נעבן דער שול האָט זיך געפונען די יידישע קהילה און אויך אַ חדר, וווּ
קינדער האָבן געלערנט. אין איינעם פון די צימערן האָט זיך געפונען די חלוצישע
אַרגאַניזאַציע, וווּ מען האָט יעדן טאַג געפירט פאַרשידענע קולטור-אַרבעט.
נעבן דער שול איז אויך געווען אַ גאַרטן.
אין דעם זעלבן ווינקל איז געווען אַ מקווה, וואוּהין יידן פלעגן גיין
זיך טובלען. דאָ האָט מען באַזונדערס געפילט דעם יידישן ווינקל פון קאַנין.
ווייטער פון דער גאַס האָט זיך געצויגן אַ שיינע אַלייע. פאַרן פאַרק האָט
מען געפילט דעם ריח פון בעז און דער פרישער לופט. דאָס איז געווען אַ באַליבט
אַרט צו שפּאַצירן.

קאָנינער פאַלקלאָר

ספעציפיש פאַר קאָנין זענען די יידישע רעדנסאַרטן. געאַגראַפיש נעמט עס אַרום אַ שטח פון קאליש ביז קוטנע.
דער איינפלוס פון דער דייטשער שכנישאַפט און ספעציעל פויזנער געגנט, איז זייער מערקבאַר. נישט איינמאַל רופט דער אופן רעדן אַרויס אַ געלעכטער ביי די יידן פון אַנדערע געגנטן.
דורות־לאַנג איז אונדזער שטעטל געבליבן איזאָלירט פון אַנדערע שטראַמען, וואָס האָבן געווירקט אין צענטראַל, אַדער מזרח פוילן. מיר זענען געבליבן אונטערן איינפלוס פון מערב.

רעדנסאַרטן:

— באַ ענק	— ביי אייך
— איכ'ע	— איך
— הינע	— אין צימער
— דרינע	— אינווייניק
— הויסן	— דרויסן
— סעקן	— שלאָפן לאַנג
— עץ	— איר

ווייכקייט און פאַרקלענערונג

— טעלערכיע	— טעלערל
— לעפילכיע	— לעפעלע
— אַ ביסכיע	— אַביסעלע

מאכלים:

— ברי	— פלייש־וויך
— פלעווע	— צוקערלעקעך
— בוביכיע	— אַן אַנגעפילט קיכעלע
— קוכיע	— אַ קיכעלע

פאַרשידענעס:

— אַ צוועיל	— טישטוך
— קראָם	— געוועלב

— א טעפל פאר וואסער
— שייך פאר מענער
— דער טייך ווארטא

א שפ
קאמאשן
דווארט

צונעמען א. א.

שווערקעס טורקער	טאפ גראפכיער
ליטוואקעס חזירים	טאפ צימעס
כ'האב דיך אין לויוויטש	משה ד.פע
מ'דארף דיך שיקן נאך סקערניעוויץ אויף	די גראבע ראצצע
איבערארבעטן	הערש דאקאנטש
הערשיע מאקע	בערלינסקי פיאק
ניזשיכיע	פיייוועשכיע פער...
לייבכיע דזשאדעק	מרדכי פאר...
הערשיע מוינע	מאיר גאנווער
לייזער מיט די בומבע	הערמאן קאזאק
גרינער ווייס	לייזער פופעניק
הערש דרייקאפ	בימבאם
דער רבי (מנשה קאליסקי)	די משוגענע מלכה
שלמה ביק	קיבע ניעבוסיא
די הוירעגטע (א קצבטע)	„ראטשילד“ — א טרעגער
די חישעס (די גוטמאנס)	סמאלע קאפ
יורגעס	רעכל די קורעקטע
ווער עס האט נישט געהאט קיין שיינע שטימע:	
גיי צו אליהו שיסטער,	
ער האט „א הויכע שטימע“ (א ווייב)	

געלעכטער מיט טרערן:

- ווען ר' הירש ז. באקלאגט זיך פאר ר' שלמה ליפשיץ, אז עס איז אים נמאס געווארן דאס לעבן, און ר' שלמה גלויבט אים נישט, שווערט ער „אין זאל אזוי לעבן, אז איך וואלט שוין געוואלט שטארבן“.
- דער פעלדשער סטריקאווסקי, ווען מ'האט אים ביינאכט גערופן צו א קראנקן האט ער זיך נישט אזוי געיאגט, „דער קראנקער קאן ווארטן ביז איך דער פריי, אבער ווען מ'האט געדארפט א קליסטיר, האט ער אלץ געלאזט שטיין און איז געלאפן, „ווייל דער קראנקער קאן אינצווישן זיך אליין העלפן“.

3. אַמאַל איז געקומען ר' לייב ב. צו ר' ב. דזשאַלאַשינסקין וועגן אַ גמיר לות־חסד. ווען דער מלווה בעט בטיחותן. ברענגט ר' לייב אַ מגילה „אן אַנטיק“, און ווען ער דאַרף פורים לייענען די מגילה האָט ער ווידער איינגעלייגט דעם שופּר.

4. ר' מ' פ' פאַרבעט דאָס „שטיבל“ אויף אַ קידוש. ווען ער טיילט די בחורים לעקער, מאַכט ער מיט קרייד אַ שטריך אויף דער פלייצע, און ווען דער גאַסט האָט געטענהט, אָז ער האָט נאָך נישט באַקומען זיין חלק, האָט ער אַ קוק געגעבן אויף דער זשיבעצע אויב ער האָט אַ סימן פון קרייד.

5. „טאַפּ גראַפּכיער“ האָט אַ דראַזשקע און פירט פאַסאַזשירן צו דער באַן. ווען די שקאַפּע (דאָס פערד) האָט זיך אומגעקוקט און געזען, אָז עס זענען שוין פאַראַן אַ ביסל פאַרערס, האָט זי „געצויגן“ צו דער באַן — פאַר דעם ביסל האַבער איז גענוג פאַסאַזשערן!“

6. אחרית הימים: צוויי גוטע חברים האָבן געוווינט אין שכנות: איינער פאַמיליע „קאַט“ און דער צווייטער פאַמיליע „מיש“. ווען זיי זענען געפאַרן קיין קאַלאַ און דאָרט באַקאַנט אַ מיידל, האָבן זיי זיך פאַרגעשטעלט, איינער זאָגט „קאַט“ און דער צווייטער — „מיש“. דאָס מיידל טראַכטענדיק, אָז זיי מאַכן פון איר חוזק, האָט זיי שטיין געלאָזן און אַנטלאָפּן אַ פאַרשעמטע.

7. חנה חיה מיט די שליסלען. — חנה ח. ל. פאַרט אויף דעם מאַרק מיט אַ קאַפּער שיד. בעת אויף צוריקוועגס האָבן גנבים אַראָפּגעגנבעט דעם קאַסטן מיט די שיד, האָט זי אָבער נישט פאַרלוירן די האַפּענונג: „דער שליסל איז ביי מיר אין בוזעם“.

8. ר' שלמה בייראַך איז דער אַלאַרמירער פון די שריפות פון די פייער־לעשער. ווען ער איז נישט אין דער היים און עס ברעכט אויס אַ שריפה אין דער שטאָט, האָט זיין פרוי (אַ קליין ווייבעלע) געכאַפּט די טראַמפּייט, אַרויס אין גאַס און געבלאַזן.

9. ר' לייב ב. קומט אויף אַ שמחה. ווען ער האָט זיך שוין גוט אַנגעגעסן, בעט ער זיך ביים בעל־שמחה — אפשר וואָלט ער שוין געקאַנט ביי אים בלייבן די פאַר יאָר...

ר' אליהו פענדזל לערנט מיט אַ גרופּע יידן אין בית־המדרש דעם „עין יעקב“, קומט אַריין ר' לייבקע סופּר און זאָגט: — זע נאָר אַזויפיל פויערים האָבן זיך גענומען צו איין יעקב.

ליטוואקעס

געווען אין קאנין עטלעכע יידן ליטוואקעס, וועלכע האבן נאך גערעדט מיט דעם „ליטווישן“ דיאלעקט. זענען דאס געציילטע אויסנאמען, גוטע מענטשן, נאך האבן זיך געהאלטן סעפאראט, ווי אַ גאָר באַזונדערע עדה און געווען איינער פאַרן צווייטן גרייט זיך מקריב צו זיין. זיי האבן אויך געהאַט אַן אַנלען ביים רב ר' ליפשיץ, וועלכער איז געווען פון דער באַלטישער געגנט (קורלאנד) און גערעדט „ליטוויש“.

(שוועד, אומאַנסקי, גוראַלניק, פערעמאַלניק, קרעפּ א. א.)
מ'האַט אָפּגעהווקט פון די ליטוואקעס: צוליב זייער סלענג עטלעכע ביישפילן:

1. דער רויך גייט פון קוימען, און דער הימל ווערט נישט פאַרקאפּטשעט, ווי אַזוי איז דאָס?
2. טאַטע באַגראָב דעם קאַפּ (בייג אַראָפּ דעם קאַפּ)
3. אהרן סרעי (שריי) אויף די מאַמע (רוף איר)!

פאַרשידענע:

די שטאַטישע מעלדונגען האָט מען באַקאַנט געמאַכט מיט אַ גרויסן גרעגער. זאָיאַנץ האָט געוואַרט ביז עס איז אָנגעקומען אַ לאַמער, דעמאָלט האָט ער שוין געקאַנט מעלדן.
ר' דוד רידז איז געווען אַ מאַרשאַלעק אויף די חתונות, ווען די דייטשן זענען אַריין און אים אויסגעפרעגט זיין פאַמיליע — „רידז“, באַשעפטיקונג — „מאַרשאַלעק“, זיי האָבן געמיינט, אַז ער מאַכט פון זיי דאָס געלעכטער און זאָגט „מאַרשאַלעק רידז שמיגלי“ (דער פּוילישער קריגס־מאַרשאַל) האָבן זיי אים אָנגעשלאָגן און אַרויסגעוואָרפן.
חברה „משמורים“. ליצים האָבן אויף דער טיר פון חברה משמורים אויס־געקראַצט דאָס וואָרט „משמורים“ און פון דעמאָלט געהייסן „חברה לאַך“.



גיי שוין גיי, משה גאַלדבערגס הייזל
גיי לעזאזל
ביסט אַן אייזל
אַ שלימזל
ביסט אַ הייזל און אַ דאָך.

פון מיין ווייטער קינדהייט אין קאָנין *

...א ווייטיקלעכער שמיכל לייגט זיך אים אויס אויפן פנים. ער טראגט זיך אריבער אין יענעם האלב־פאָרגעסענעם שטעטל אין פוילן, ווו ער האָט איבער־געלעבט די ערשטע ווייזען פון וואַקסן און די פריע אויסשטראָלונגען פון תמימות־דיקער פרומקייט.

ס'איז ווי ס'וואָלט מיטאַמאָל עמעץ געווען אויפגערוקט אַ פאָרהאַנט, וואָס איז געווען פאַרצויגן אויף אַ פאָרהוילענער וועלט. אַ וועלט, וואָס איז אַמאָל דאָ געווען און פאַרשווונדן, דאַכט זיך, אויף אייביק. און זע ווי אַלץ שטייט אויף



דער שרייבער ישעיה זאנדבערג
הסופר ישעיה זנדברג

זיין אָרט! ווי אַלץ איז געוואָרן פאַרפעסטיקט לעולם ועד! ס'פעלט דאָ נישט קיין זאך. אַפילו נישט דער שטאַט־נאַר וועלכער איז איינמאָל, אין אַ פראַסטיקן אינדערפרי אַריינגעקומען אין גרויסן בית־המדרש זיך אָנצוואַרעמען. ער איז געווען אָנגעדראָלן פון קעלט, געשוואָלן פון הונגער, און ער איז גייענדיק איינגעשלאָפן און אוועקגעפאַלן פאַרן אויוון און שוין מער נישט אויפגעשטאַנען... אַ ניין־יאָריקער „בחור“, לערנט ער ביים אַלטן ר' עובד אין חדר. ס'איז זומער; צוזאַמען מיט נאָך יידישע קינדער זיצט ער אויף אַ בידעם־שטיבל, אַרום אַ לאַנגן טיש, און ער זינגט מער ווי ער זאָגט:

„פאַר דער טיר פון איר הויז זיצט זי אויף אַן אויסגעבעטן שטול, די לייכטזיניקע פרוי, און זי רופט און זי ווינקט צו די פאַרבייגייערס...“

* דער מחבר האָט פאַרלאָזט קאָנין אין יאָר 1905.

אָבער ער, שמיעלע, נעמט אויף זיך צו זיין „שטאַרק ווי אַ לעמפּערט“ און, ווי אַן אמתער ייד, ביישטיין דעם נסיון. ער איז פעסט און זיכער ביי זיך, אַז ער וועט קיינמאַל, קיינמאַל זיך נישט לאָזן פאַרנאַרן „אין איר נעץ“.

פאַרנאַכט, נאָך אַ לאַנגן טאָג זיין פאַרשפּאַרט אין חדר, גייען די קינדער אַהיים. אָבער דער רבי, וואָס איז אויסן אים מקרב צו זיין, וויל, אַז ער, דער יתום, זאָל בלייבן אויף „נאַכטענס“ דערנאָך גייען זיי ביידע אַרויס אויף אַ שפּאַציר איבערן שטעטל. דער רבי רעדט צו אים מיושבדיק און אין אַ משפּחהדיקן טאָן, וואָס ער איז גאַרנישט געוויינט צו דעם. ער מישט אַריין קונציק פסוקים פון דעם, וואָס זיי האָבן אין די חדר־שעהען געלערנט: „אשרי האיש — אַווייל איז דעם מענטש“ — הויבט ער אָן — און שימעלע כאַפט אונטער: „אשר לאַ הלך — וואָס ער איז נישט געגאַנגען, בעצת רשעים, אין דער עצה פון די רשעים“; וואָרום דאָס ערשטע קאַפיטל תהילים געדענקט ער שוין פון לאַנג פון אויסנווייניק. רבי און תלמיד קוועלן ביידע אָן פון דעם מין „ספּאַרט“. און אין דער געהויבענער שטימונג קומען זיי אָן אויפן „טעפּער־מאַרק“, וווּ זיי טרעפּן אָן אויף אַ כאַפטע יינגלעך, וואָס לויפן אַרום מיט צעיושעטע פנימער, אַרויסלאָזנדיק דערביי ווילדע געשרייען. דער רבי זאָגט צו אים:

—דו זעסט, וואָס פאַראַ פנים דאָס האָט, ווען מען לויפט אַרום אין גאַס



בית המדרש ב"ספר מרק" — דאָס בית המדרש אין טעפּער־מאַרק

ווי די שקצים? בין איך נישט גערעכט, ווען איך זאג, אז דו זאלסט זיך בעסער
הערן מיט מיר, איידער מיט זיי?!...

ער, שוועלע ענטפערט גארנישט אויף דעם. עס איז אים עפעס שווער דאס
רעדן אין דער מינוט. ער פילט דאך בחוש, אז ס'האנדלט זיך דא וועגן א וויכטיקן
משא ומתן, אז ער גייט דא מוותר זיין אויף א זאך וואס ער באדייערט
באצייטנס...

אבער דאך איז ער גרויס ביי זיך וואס פון אלע יינגלעך האט דער רבי
נאר אים אויסגעקליבן! און ער פארשטייט אליין נישט פארוואס ער פרייט
זיך נישט און נעמט נישט אן מיט שמחה די רייד פון זיין רבין. ווייל ווער
האט דען אמאל גערעדט צו אים אזוי פאטערלעך ווי איצט? אוןדאי נישט
זיין פעטער סענדער גרשון, דער שטרענג־אפגעהיטענער ייד, וואס זיינע בלויע
ברעמען האבן שוין געקאנט אנווארפן אויף איינעם א פחד. ער, דער „גערער
טיש־זיצער“, וואס האט אים באלד נאך זיין פאטערס פטירה גענומען אויף
א צייט אונטער זיין השגחה און פון וועמען ער האט דאס ערשטע מאל געהערט,
אז „מיטן גיהנום שפילט מען זיך נישט“.

ער איז דעמאלט אלט געווען פיר יאר. אפט האט ער געהערט דאס
ווארט „יתום“, „א יתום“; און ער האט נישט פארשטאנען וואס מען וויל פון
אים האבן. און דאס האט זיך אנגעהויבן יענעם טאג, ווען אלע צימערן זענען
געווען פול מיט יידן, וואס האבן געלערנט הויך אויף א קול... ער איז
אומגעלאפן, אומגעשטערט, אין גאנצן הויז און געזען ווי די מאמע ברעכט
זיך די הענט און וויינט... וויינט.

אויף צו מארגנס איז ער געשטאנען אין „שטיבל“ נעבן בעל־תפילה.
דער גאנצער עולם האט געשוויגן און ער האט געזאגט קדיש...

ער איז זינט דעמאלט געווען דער איינציקער מאנסביל אין שטוב, און
ער איז געזעסן אויבן־אן ביים טיש; שבת האט ער געמאכט קידוש און פסח
האט ער אפגעריכט דעם סדר; און ער האט זיך ביסלעכווייז צוגעווינט צום
געדאנק, אז ער איז דער ראש פון הויזגעזינד.

אבער אנשטאט זיך דערמיט איבערצונעמען, האט ער, פארקערט, אפגעפילט
אין דעם ווי א געמינערטקייט; ווי ס'וואלט קעגן אים באגאנגען געווארן אן
עוולה; יא, ווי ס'וואלט דא עמעץ פון אים געמאכט חוזק. פארוואס? פארוואס?
און דעם אייגענעם „פארוואס“ האט ער זיך געפרעגט, ווען דער שמש
פון גרויסן בית־מדרש האט אים געשלאגן. קיינער האט זיך פאר אים דאן
ניט איינגעשטעלט, נאר דער אפיקורס פון שטעטל, אברהם יעקב, וועלכער
האט געשריגן צום שמש, אז ער איז א מוקצה מחמת מיאוס, ווייל ער שלאגט
א יתום, וואס האט נישט ווער ס'זאל זיך פאר אים אנעמען!

און דא, דער בכבודיקער זקן, וואס קיינמאל שלאגט ער אים נישט, ווי ער טוט דאס מיט די אנדערע קינדער. פארקערט, ער גרויסט זיך נאך מיט אים! און אין די חול-המועדן נעמט ער אים מיט צוגאסט צו די משפחות, וואס ער וויל באקומען א תלמיד אויפן קומענדיקן זמן. דארט לאזט ער שיםעלען פארהערן פון די בעלי-בתים, כדי זיי צו ווייזן די פעולה פון זיין מלמדות...

זיין קינדיש הארץ פילט זיך אן מיט דאנקבארקייט צו דעם אלטן מאן, וועלכער שפרייזט נעבן אים מיט שווערקייט, אַנשפאַרנדיק זיך אויף זיין שטעקן. ער וואלט איצט געוואלט שטארק אים זאגן עפעס, וואס זאל אים הנאה טאן, אבער ער ווייסט נישט וויאזוי אַנצוהויבן, כאטש אין געדאנק רעדט ער שוין צו אים, איז מיט אים מסכים:

— אוודאי איז גוט אזוי, אז ער זאל זיך טאקע חבון מיט ר' עובדן — רעדט ער אין געדאנק מיט אן ערנסטער איבערלייגטקייט — עפעס ווערט מען מיט אַמאל א גרויסער! ער פילט זיך שוין כמעט א גלייכער מיטן רבין, און ער זוכט צוצופאַסן זיינע פוסטרירט צו דעם רבינס.

זיי פארקערעווען זיך אין דער גואישער גאס. אויף די טראטוארן, פאר די אויסגעקאלכטע הייזקעס, פאלן פון די אַקאַציעס ווייסע בליעכצן, וואס פאַרייסן די לופט מיט אן אראמאַט, וועלכער וועקט און שלעפערט איין אין דער זעלביקער צייט.

ר' עובד גייט איצט נעבן אים א פאַרטראַכטער; ער שווייגט אינגאנצן און איז פאַרטון אין זיינע מחשבות. אויך ער, שיםעלע, קאן זיך איצט אומגע- שטערט אַוועקלאָזן אין די מרחקים, וואס זענען שטענדיק גרייט אים אויפצונעמען... ער זעט זיך שוין א חתן-בחור, א געראטענער, קען לערנען, אויך זי, פייגעלע, איז שוין א גרויסע. זי קוקט אויף אים מיט אירע לאכענדיקע אויגן, ווארטנדיק, אז ער זאל איר דערציילן עפעס א מעשהלע פון חומש, א, דאס איז ניט די פאַרשייטע פרוי פון „משלי“, דאס איז דאך זי, פייגעלע, דעם פאַפיראַסן מאַכערס טעכטערל, וואס לערנט אין דער רוסישער שקאַלע און אין די נאכמיטאָגן קומט זי לערנען עברי־טייטש ביי זיין מאַמען, דער אלמנה. טיילמאל בלייבט זי איבער ביז פאַרנאַכט. זי לערנט אים זינגען רוסישע לידער פון דער שול, און ער דערציילט איר ווונדערלעכע זאַכן, וואס ער לערנט אין חדר: וועגן אברהם אבינו מיט זיין פאטער תרח, דעם געצנדיגער, וועלכער איז געווען א בילד-האַקער און ער האָט געהאַנדלט מיט אָפּגעטער; וועגן יעקבן, וואס האָט ליב געהאַט רחלען און ער האָט געדינט לבנען, איר פאטער, זיבן און נאך זיבן יאָר, כדי ער זאל מיט איר קענען חתונה האָבן; און נאך און נאך.

איינמאל האָט ער נישט וויסנדיק ווי אזוי אַרויפגעלייגט זיין האָנט אויף איר אַקסל. ער האָט גראד דערציילט ווי רחל איז געשטאַרבן אויפן וועג, וואס

פֿירט קיין בית־לחם. און ווען די מאַמע האָט אָנגעצונדן די לאַמפּ, האָט זי זיי געטראָפֿן, ביידע, וויינענדיק מיט הייסע טרערן. יא, ער האָט דעמאָלט צום ערשטן מאל דערפֿילט, אַז ס'זענען דאָ טרערן, וואָס זענען מער ניחא ווי אַלץ אין דער וועלט...

ערשט שפּעטער האָט ער זיך געכאַפּט, אַז ער טאָר אפשר גאַרנישט טראַכטן וועגן איר. זי איז דאָך נישט זיין שוועסטער, נאָר אַ פרעמד מיידל! ער נעמט אויף זיך צו פאַריאַגן איר געשטאַלט פון זיין געדאַנק, נאָר איינמאל, אוי וויי! האָט ער אין שלאָף געחלומט וועגן איר: ס'איז געווען אַ זומערדיקער אויף־דער־נאַכט און ער האָט זי באַגלייט אהיים. די גאַס איז געווען אינגאַנצן פאַרגאַסן מיט אַ גלאַנציק־בלויער ליכטיקייט. ער האָט געהאַלטן זיין האַנט אויף איר אַקסל און זיך צוגעהערט ווי זי זינגט רוסישע לידער...

אַ טרוקענער קלאַנג האָט אים ווי אויפגעוועקט פון שלאָף...

(פראַגמענט פון בוך „דער שונא אין די מויערן“)

א משפחה-כראַניק *

...א „גוטער ייד“ האט געזאגט צו מיין פאטער „משנה מקום משנה מזל“, און דאס האט גורם געווען אז ארום 1910 האבן מיינע עלטערן מיט 7 קינדער זיך אריבערגעקליבן פון סטאָווישין קיין קאָנין. אבער אויך דא זענען זיי נישט נתעשר געוואָרן. באין ברירה איז דער טאטע געוואָרן א מלמד, די מאמע האט אַרויסגעהאַלפן מיט דער פרנסה (געווען אַ נייטאַרין) אויך מיינע שוועסטער האבן צוגעהאַלפן: איינע אַ שניידערין, די צווייטע — האט געלערנט מיט מיידלעך יידיש, פויליש און דייטש. דעם טאטנס גרעסטער עגמת־נפש איז געווען, וואס נאָר איינער פון זיינע 4 זין האט נאָר געלערנט „בין צו דער חתונה“; די אַנדערע האט די מאמע אָפגענומען פון לערנען און אַוועקגעגעבן „אויף דער לער“ צו ווערן שניידערס. דער טאטע פלעגט זיפצן און זאָגן, אז די מאמע האט די זין „אַראָפּגעפירט פון גלייכן וועג“.

די מיידלעך אַ קוואַל פון פרייד און געזונט אין שטוב, זענען געווען דער מאמעס גרויסע זאָרג. תכלית — זי האט אירע זאָרגן „אַרויסגעברענגט“ אין בריוו צו איר שוועסטער און ברידער קיין אַמעריקע, און שוין האט מען די מיידלעך געהייסן קומען אַהין. אין אַמעריקע דארף מען נישט קיין נדו, האבן זיי געשריבן. טרויעריק איז געוואָרן אין דער היים. נאָך זייער אַוועקפאַרן (פּרילינג 1914) אַלע זענען אַרומגעגאַנגען שווייגנדיקע, באַצערטע און די מאמע — אַ פאַרוויינטע.

אין די שבתים פלעגט דער טאטע שטילערהייט אויסזינגען זיינע האַרציקע ניגונים אָנגעזאַפטע מיט בענקשפט און טרויער. זיי פלעגן אַרויסרופן אַ ים מיט ליבשאַפט און רחמנות. כ'פלעג צו זיך מירמלען „איך וועל דיר, טאטעשי קיין מאָל נישט פאַרלאָזן“.

רבקה שמערלאָווסקי־דיאַמאַנט.

* דער דאָזיקער בריוו פון רבקה שמערלאָווסקי־דיאַמאַנט, די פרוי פון שרייבער זיינחול דיאַמאַנט ז"ל, אַליין אַ קאַנינערין, איז אַ דאַקומענט פון דעם שווערן לעבן פון אַ יידישער משפחה אין דער פאַרמלחמהדיקער פוילישער פראָווינץ — זייערע פראַבלעמען און ווייטערער גורל.

די קאפעקע

(אן עפיואד פון די קינדער־יאָרן)

מיין באַבע מינדל איז געווען זייער אַ באַשיידענע, און אַן אַנגעזעענע פרוי אין שטעטל, תמיד געווען ריין אַנגעטאָן, איר ווייס פאַרטעכל, וואָס זי האָט געטראָגן, האָט נאָך מער באַלויכטן איר פנים. יעדער האָט זי באַווונדערט, ווען זי איז געזעסן אין טעפּער־מאַרק, אַן אַנגע־בויגענע, מאַכן בינטלעך קערשן צו פאַרקויפּן פאַר אַ גראַשן אָדער אַ קאָפעקע. זי איז געווען באַקאַנט אין „אַפּקויפּן“ קראַנקע קינדער, און פאַר יעדן קינד באַצאָלט אַ קאָפעקע (2 גראַשן). איין מאָל אין אַ דאָנערשטיק, ווען איך בין פון חדר אַהיימגעקומען עסן מיין מיטאָג, ווענדט זיך מיין מוטער שרה־גיטל צו מיר, אַז אַזוי ווי מאָרגן איז פרייטיק, און דער פעטער מנחם וועט ערשט קומען שפּעט, דאָרף מען אַנגרייטן שבת. געלט אין שטוב איז נישטאָ. און קיינער זאָל, חלילה, נישט וויסן, אַז אין שטוב איז נישטאָ שבת צו מאַכן, גיי צו דער באַבע מינדל און שעפטשע איר אויפן אויער, אַז זי זאָל באָרגן עפּעס געלט. איך האָב מיר גענומען אַ שאַטעלע פון זאַפּאַלקעס, אַז איך זאָל, חלילה, נישט פאַרלירן דאָס געבאָרגטע געלט.

קומענדיק צו מיין באַבע האָב איך איר געטראָפּן דרימלטי ירייר מיין



די פּיאַסעטשנע גאַס — אַ בליק צום מאָגיסטראָט

סאָפּען און קלאָפּן פון מיין האַרץ, האָט איר פון דרימל איבערגעריסן. איך האָב איר דערציילט נאָך וואָס איך בין געקומען. זי האָט אַריינגעשטופט דאָס קליינע אויסגעדראַרטע הענטל אין קעשענע פון דעם ווייסן פאַרטעכל און אַריינגעציילט 15 בלאַנקענדיקע קאָפּעקעס און מיר געגעבן אַ פאַר קערשן. איך האָב זיי מיר אויפן אויער אָנגעהאַנגען און שנעל אַהיים געלאָפּן.

אין צווישנצייט איז אַריינגעקומען דער שכן חיים לערער און געבאָרגט דער מאַמען געלט ביז זונטיק. ווען איך הייב אָן אויסציילן די 15 קאָפּעקעס, האָט דער שווייס מיך באַגאַסן, עס איז נאָר דאָ 14. איך האָב אַליין געציילט 15! וואָס האָט פאַסירט מיט איין קאָפּעקע? וואָס קען איך טאָן? די מאַמע שיקט מיך צוריק, זאָגן דער באַבען, אַז זי ברויכט שוין נישט דאָס געלט. פאַר מורא האָב איך דער מאַמען נישט דערציילט, וואָס עס האָט פאַסירט מיט דער קאָפּעקע און זיך געלאָזט לויפן צוריק צו דער באַבען. קוקענדיק אַרויף צום הימל און אַראָפּ צו די טרוקענע שטיינער, אפשר וועט זיך עמעצער מרחם זיין און מיר צוואַרפן אַ צווייער, און דאָ אַ חידוש! צוקומענדיק צום בית־המדרש, האָב איך געפונען אַ קאָפּעקע, אַ שמוציקע, אַ צעקלאָפּטע. אָבער איך בין געווען אַ גליקלעכער, מיט פרייד בין איך דערגאַנגען צו דער באַבען, וווּ זי האָט פאַר־קויפט דאָס אויבס, נעבן דער גרויסער בודקע, וווּ דער געלער מרדכי האָט זיין סאָדע־וואָסער און טיי פאַרקויפט, און איר דערלאָנגט די 15 קאָפּעקעס, מיט אַ קוש אין דער האַנט, גענומען צוריקלויפן אין חדר. צוקומענדיק צום רוג אַגראַדאווע, וווּ די לאַמפּ האָט תמיד באַלויכטן דעם טעפּער־מאַרק בין איך פאַרהאַלטן געוואָרן פון אַ גלאַנץ, און קוקנדיק אַרום אויף די שטיינער, האָב איך מיט דער גרעסטער באַוונדערונג דערזען אַ ריינע, גאָלדענע קאָפּעקע.

א מהומה בעת יום-כיפור אין קאנין

יום-כיפור אין אנהייב פונעם איצטיקן יארהונדערט. די שול, דאס בית-המדרש, די חברה ש"ס, אלע שטיבלעך זענען פול. די גאסן זענען ליידיק. מיט א מאָל ווערט אַ גרויסער רעש: צוויי יידן זענען געקומען רייטנדיק אויף פערד. זיי זענען געקומען פון שלעשין, אַ שטעטל נעבן קאנין, וווּ די פוילישע באַפעל-קערונג האט זיך געגרייט צו מאַכן אַ פאַגראַם אויף יידן. זיי זענען געקומען בעטן מיליטערישע הילף, וואָס איז זיי געגעבן געוואָרן. געשען איז אַזוי: אַ ייד האָט געקויפט פון אַ פויער אַ הויז, אויפן דאָך האָט זיך געפונען אַ גרויסער צלם מיט אַן איקאָנע פון יעזוסן. נעמענדיק דאָס הויז אין זיין רעכטלעכן באַזיץ האָט דער ייד נאָטירלעך אַראָפּגענומען די איקאָנע פונעם דאָך; וואָס האָט גורם געווען אַ פאַגראַם-שטימונג.



1920 — שניידער-וואַרשטאַטן ביים 18 פ. פ. ס'רוב יידישע זעלנער
דער צווייטער פון לינקס (שטייט) מיכאל אַזעראָוויטש

„בי זשידא“...

עס איז שווער נאך אזוי פיל יאר פון וואנדערן, אין פארשידענע גורל-לאגערס, ארויסצובאקומען פון זכרון אזוי שוין ווייטע אפגעלאפענע יוגנטיארן, וואס מיר האבן פארבראכט אין דעם רוין שטעטל קאנין. בלויז אויפן קול פון דעם נאמען, ווי דורך א נעפל פארלאפן פאר די אויגן. אויסערלעך האט דאס שטעטל געמאכט דעם איינדרוק פון א שטיל לעבן, און דאך האט אין קאנין פולסירט דאס אינטעלעקטועלע לעבן מיט א רייסנדיקן שטראם. אין שמועסן מיט קאנינער האסטו באמערקט א העכערן ניווא פון יידישער אינטעליגענץ. ס'איז גענוג געווען אריינצוגיין אין א יידישע שטוב און באלד האט זיך דיר געווארפן אין די אויגן: קאנצענטרירטע פנימער איבערגעבויגן איבער ביכער, אנגעוואר-פענע העפטן, נאטיצן, אפט, ביז שפעטער נאכט; אונטער פארריקטע פארהאנגען, האבן זיך ארויסגעריסן שטראמען ליכט, וואס האט באלויכטן פינצטערע געסלעך. דאס האט די קאנינער יידישע יוגנט זיך אפגעגעבן א דין-וחשבון, אז נאר דאס לערנען און וויסן וועט זיי געבן די מעגלעכקייט ארויסצורייסן זיך פון דער ענגשאפט פון קליין שטעטלדיקן לעבן.

איז אויך נישט קיין וואנדער, אז די קאנינער יידישע יוגנט איז מיט איר אינטעליגענץ און גייסטיקער אנטוויקלונג געגאנגען פארויס. די קאנינער יוגנט האט נישט בלויז זיך פארנומען מיט ביכער, נאר אויך געפונען צייט צו פאר-וויילונגען. עס דערמאנט זיך מיר די סילוועסטער-נאכט פון 1936 אין קאנינער זאל, איך זע עס פאר די אויגן, ווי מיט א סך יארן צוריק האט די יוגנט מיט שמיכלנדיקע פנימער, געטאנצט, דער רויך פון סיגארעטן, סערפענטינען, האבן ארומגעבונדן טאנצנדיקע פארלעך — פארשידענע קאלירטע קאנפעטיס האבן פארדעקט דעם גאנצן זאל. פריילעכע שטימען. באלד אט ענדיקט זיך דאס אלטע און שלעכטע יאר פון קאמף פארן מארגן, און א מינוט נאכן אויסשלאגן צוועלף ביי נאכט וועט אריינקומען א שענערס, בעסערס, גאר אן אנדער נייעאר — אן איבערגאנג ביי די קלאנגען פון מוזיק, ביי די טאסטן פון גלעזער וויין אין די הענט — ס'ווערט פארווירקלעכט דער גלויבן אין דעם אוועקגיין פון שלעכטן אנטיסעמיטישן יאר און עס קומט אן דער שיינער נייעאר. און מער וועלן שוין נישט שרעקן געווארפענע שטיינער אין יידישע פענצטער, און מער וועסטו שוין נישט הערן דאס שפאטישע ווארט „זשיד“. פון דעם נייעאר וועלן די מענטשן ווערן בעסער.

ס'האט אנגעהויבן טאגן — ווייניקע פארלעך דרייען זיך, פאמעלעכער

און מידער. מיט באדויער בין איך געגאנגען איבער די פארשלאפענע גאסן פון קאנין. דער פריילעכער געדאנק, אז דאס שלעכטקייט, וואס האט באדראט די קאנינער יידן, וועט שוין מער נישט דערהייבן דעם קאפ.

אונדזערע טריט האבן ריטמיש געסקריפעט. גייענדיק איבער דעם מיט שניי באדעקטן טראטואר. דער בלויער הימל האט זיך וואס מער אפגעטיילט פון דער פינצטערער נאכט. אין דער העלקייט האט זיך וואס מער אנגעצייכנט די שניי וויסקייט פון די דעכער.

מיט פארגעניגן האבן מיר איינגעזאפט אין זיך די קאלטע לופט. פלוצלינג זענען מיר שטיין געבליבן: א שווארצע פארב האט זיך אנגעשלאגן אין אונדזערע אויגן. פענצטער פון יידישע וווינונגען זענען געווען אויסגעשמירט מיט סמאלע שריפט — „בי זשידא“. אין דעם מאמענט איז מיין גוטע שטימונג פארשווינדן. כ'האב פארשטאנען ווי נאיוו איז געווען מיין נארן זיך, אז עס וועט זיין בעסער און שענער און אלע וועלן מיר זיין ווי איין משפחה. איך האב דאך געטראכט. אז עס וועט אן ענדע נעמען צו דעם האס פון מענטש צו מענטש, און א ליכטיקע זון וועט פאר אונדז לייכטן. פון דעמאלט זענען אוועק א סך יארן, פון גרויסן חורבן. און עס האט זיך פארווירקלעכט מיין פארלאנג. און אט בין איך מיט מיין מאן און קינדער אין אייגענעם לאנד.

אין דער לעצטער מינוט... (מיין רייזע קיין ענגלאנד)

דאס קומען פון היטלערן צו דער מאכט אין דייטשלאנד און זיינע געזעצן, האבן געדראט צו פארניכטן אלץ, וואס איז געשאפן געווארן דורך דורות. אין יענער צייט האבן זיך די יידן געפונען אין א פארצווייפלטער לאגע. זיי האבן געשווינד געמוזט פארלאזן דייטשלאנד, און פארן ווו זיי האבן נאר געקאנט, באזונדערס אבער די יידישע באפעלקערונג אין פריישטאט דאנציג. וואס שטארקער היטלער איז געווארן, אלץ מער חוצפהדיקער זענען געווארן די גאלייטערס אין דאנציג. עס האט זיך אנגעהויבן א כוואליע פון רויבערייען, צעברעכן פענצטער פון געשעפטן, באפאלן און שלאגן יידן אין גאס — איז געווען א טעגלעכע דערשיינונג. דער ווייסער טעראר האט זיך פארשטארקט פון טאג צו טאג. עס איז געווארן א מהומה צווישן דער יידישער באפעלקערונג, ווהיין קאן מען לויפן? טייל האבן געהאט קרובים אין אמעריקע, טייל — אין ארגענטינע, טייל האבן געוואלט צוריקפארן קיין פוילן און נישט געקאנט, ווייל די סקלאדקאווסקירעגירונג האט די יידן צוגענומען די בירגער־רעכט. די יידישע גמיינע אין דאנציג איז מאכטלאז. א גרויסע צאל פוילישע בירגער האבן גענומען שטראמען צום פוילישן קאנסול, אז ער זאל זיי באשיצן פון די נאצי־פארברעכער, אנשטאט צו טאן דאס, האט ער ארויסגערופן די איבער־פאל־פאליציי־קאמאנדע, אז זיי זאלן באשיצן דעם קאנסולאט. צענדליקער יידן זענען געווארן ארעסטירט און זייער פיל אזוי צעשלאגן, אז זיי האבן קוים באוויזן זיך אהיים צו שלעפן. איך האב באגעגנט עטלעכע אין גאס, זיי האבן אויסגעזען שרעקלעך. דאס איז געווען דער לעצטער סיגנאל אז אלע יידן מוזן ווי אמשנעלסטן פארלאזן דאנציג.

עס האבן זיך ארגאניזירט גרופן און געדינגען שיפן (נאטירלעך, ווער עס האט געהאט געלט) און זיך אליין געלאזט ווו עס איז נאר געווען אן אפענער וועג, ווו זיי וועלן נאר קאנען פריי אטעמען די לופט. טייל זענען געפארן אלס באדינערס, אדער לאנדארבעטער, אפילו צו דער ערגסטער ארבעט, טייל איז געלונגען צוריקצופארן קיין פוילן. יעדן טאג האט די פרעסע איבערגעגעבן אז די ענגלענדער האבן א שיף מיט אומלעגאלע עולים פארהאלטן און זיי באפוילן צו ענדערן די ריכטונג. די שיפן האבן ווידער גענומען ענדערן דעם קורס און זיך אויסצובאהאלטן צווישן די כוואליעס, פילנדיק זיך זיכערער

ווי ביי די ענגלענדער. א צווייטער טראנספארט פון אומלעגאלע עולים איז געווארן געכאפט ביי די ברעגעס פון ישראל און זיי אינטערנירט אין ציפערן. די פארבליבענע יידן, וואס האבן נישט געהאט קיין געלט, האבן זיך פארלאזט אויף נסים. די לופט איז געווארן פון טאג צו טאג אומריינער, די שטיינער הייסער יעדן טאג. דא דערגייט א ידיעה, אז עס איז שוין אפגעגאנגען דער לעצטער טראנספארט מיט קינדער, און פאר מיר איז געווען דער וועג פאר מאכט, נישט קיין געלט, נישט קיין שיף, נישט קיין הילף, נישט קיין פאס, און נישט קיין וויזע. טשעמבערליין האט מיר נישט געוואלט שיקן קיין דער לויבעניש אריינצופארן קיין ענגלאנד. איך האב געבעטן אן אפידעוויט, אבער ליידער, זענען מייע בריוו געווארן פארשוונדן, מייע ביטעס זענען פון ווינט געווארן צעבלאזן. ווי איז אן אפענער וועג, אדער פלאץ, ווי מען זאל קענען דעם קאפ ערגעץ רויק אוועקלייגן?

דעם 17טן יוני 1939 האב איך באקענט א מאטראז פון ליטע און האב אים דערציילט אין וואס פאר א לאגע איך געפין זיך. ער איז באשטאנען, מיך מיט נאך 2 פריינד מיטצונעמען קיין ענגלאנד פאר א סומע פון 30 פונט. מיר איז הייס און קאלט געווארן, דאס איז שוין די לעצטע שיף און איך האב נישט די 10 פונט. עס ווערט מיר אומעטיק, פארשידענע געדאנקען טוישן זיך אין מיין קאפ, ווי נעמט מען 10 פונט? מיט צוויי וואכן צוריק האב איך געהאט מער ווי 10 פונט, האט די געסטאפא מיר עס צוגענומען, און איצט? איך האב זיך געוואנדן צו איינעם פון די צוויי פריינד וואס דארפן פארן ער האט מיר פארגעלייגט אויסצובראכן די סומע.

דעם 18טן יוני האבן מיר באדארפן זיין ביים פארט און ווארטן אויף א סיגנאל. און אזוי ליגנדיק צווישן ברעטער, מורא האבנדיק צו אטעמען, האט זיך באוויזן א סיגנאל פון א ווייס טיכל, מיר האבן זיך געלאזט צום שיף, און לאנגזאם זיך אראפגעלאזט צום דנא פון שיף. איינער האט מיר אנגעוויזן, אז איך זאל זיך אויסבאהאלטן צווישן די צוויי קעסלען, דערקלערנדיק מיר, אז איינער איז נאר באהייצט ביון קומען אין אפענעם ים. דערווייל האב איך זיך געפונען זיכער פון וועלכע עס איז איבערפאלן פון נאצי־פארברעכער, און פון הונגער און מידקייט אנטשלאפן געווארן, פארגעסנדיק וואס עס קומט פאר אין דער וועלט, צי מען שלאגט, צי עס נעמט זיך איינער פארן צווייטן אן? מיט איין מאל איז מיין שלאף איבערגעריסן געווארן נישט פון מענטשן אדער פארברעכערס נאר פון דער היץ. דער צווייטער קעסל האט איך שוין געברענט, דאס איז געווען א באווייז, אז איך געפין זיך שוין אויפן ים, און ווי קאן איך זיך ארויסבאקומען פון צווישן די צוויי הייסע קעסלען? דער מאטראז האט מיר צוגעזאגט איבערצופירן אויף א צווייטן פלאץ, אבער צום

באדויערן האב איך אים נישט געקענט זען. דערווייל קען איך קוים אטעמען פון דער גרויסער היץ. פונקען האלטן אין איין ארויספאלן, און יעדעס מאל ווערט ארויפגעגאסן אן עמער וואסער אויסצומיידן א שריפה. איך האב גענומען זוכן א וועג ארויסצובאקומען זיך, גיין ווי די טורבינע געפינט זיך איז א געפאר. גיין ווי די ברענענדיקע פונקען פאלן טויג אויך נישט; אבער איך האב באשלאסן ווי די פונקען פאלן. איך בין ארויס פון צווישן די הייסע קעסלען און געפונען א פעקל מיט נאסע זעק און דארט האב איך געפונען מיין מקום, אבער נישט אויף לאנג. ווילנדיק איינשלאפן, דערהער איך ווי עס וואלט זיך עמעצער אריינגעריסן צו מיר? אפשר א פליט? איך קען נישט זען, איך הער נישט, מען לויפט, וואס האט פאסירט? אן עמער וואסער האט מען ווידער אראפגעגאסן, איך האב געפילט אז איך שוויס שוין מיט דעם פעקל זעק. עס איז שטיל געווארן. שלאפן האב איך נישט געקאנט צוליב מורא, אז עס זאל עפעס פאסירן. און ווידער זענען פונקען געפאלן פון די הייסע קעסלען, און ווידער וואסער נאכגעגאסן. אין מיטן האט זיך ווידער דערהערט א גערויש פון לייכטע טריט. ווען איך האב פארלאזט דאנציג האב איך זיך באוואפנט מיט א טאשן-לעמפל און שאקאלאד אין איין קעשענע און מיין ראזיר-אפאראט — אין דער צווייטער קעשענע. ווען איך האב זיך באוויגן ארויסצונעמען מיין לעמפל פון קעשענע, האב איך דערפילט א נאסקייט פון דער צערינגענער שאקאלאד. איך האב מיט דעם טאשן-לעמפל באלויכטן ארום מיר און צו מיין דערשטוינונג דערזען א גאנצע גניאזדע פון קליינע מיזלעך, האב איך פאר-שטאנען, אז דאס איז נישט געווען קיין מענטשלעכע טריט, נאר גרויסע מיין. ווי קען איך איצט קריכן? איך מוז זיך באלד אפרוקן פון דער פירפסיקער געזעלשאפט און באלד בין איך באגאסן געווארן מיט אן עמער וואסער. ווי אזוי איך האב די האלבע נאכט איבערגעטראגן, איז שווער צו שילדערן.

12 א זיגער ביי נאכט האט מען מיך פון דארט ארויסגעשלעפט און מיך אויסבאהאלטן אויפן דעק צווישן ברעטער, ווי איך האב נישט געקענט שטיין אדער זיצן. איך בין געשלאפן אין אַזאַ פאזיציע מיט מיין פלייצע צו דער וואנט און מיט די קניען קעגן די ברעטער. אזוי בין איך געהאנגען צוויי נעכט און איין טאג, ביז עס האט זיך אנגעהויבן א שטורעם און די כוואליעס האבן מיך אויפן דעק אראפגעשלידערט, נישט וויסנדיק, ווי איך געפין זיך. איך האב גענומען קריכן אנהאלטנדיק זיך מיט מייןע לעצטע כוחות, ביז איך האב זיך דערשלעפט צום קאפיטאנס קאיוטע, ווילנדיק זיך איבערגעבן. אבער ווען איך האב דערזען די אויפשריפט, אז דאס איז דער איינגאנג צום קאפיטאן, האב איך חרטה געקריגן און גענומען ווייטער גיין, ביז איך האב זיך דערשלעפט צו די מאשינען. דא האב איך באמערקט א טיר און איך האב

באַשלאָסן, אַז איך וועל זיך נישט מער איבערגעבן, דערווייל איז אַ באַנקע מיט אייל אויף מיין פוס געפאלן פון דעם גרויסן שטורעם. און איך בין לאַנגזאַם איינגעשלאָפן, נישט פילנדיק מער קיין הונגער, אָדער שטורעם. איך האָב זיך געוויגט ווי אַ קליין קינד אין אַ וויגעלע. מיט איין מאָל האָב איך זיך אויפגעכאַפט און די שיף האָט געגעבן אַזאַ טרייסל די טיר, אַז איך האָב געמיינט, אַז דאָס איז שוין דער סוף. די טיר האָט זיך אָנגעהויבן וואַרפן ווי אין קאַנוואַלסיע. די כוואַליעס זענען געוואָרן מער חוצפהדיקער.

זיין איך אַזוי אויף אַ באַנקע, וועלנדיק כאַפן אַ דרימל, באַווייזט זיך פלוצלינג דער מאַשיניסט. ער האָט געוואוסט פון מיר, ער האָט מיך באַרוקט, און געזאָגט אַז דאָס שמירעכץ האָט גענומען רינען אויף מיר פון אַ רערל און צוגעזאָגט איבערצופירן אין קוילן-בונקער. דאָס איז שוין געווען דער דריטער טאָג אויפן וואַסער. צוועלף אַ זיגער ביי נאַכט בין איך שוין געווען מיט די אַנדערע חברים אין בונקער. יעדער האָט עפעס אַנדערש דערציילט. איינער איז געווען אויסבאַהאַלטן אונטער אַ בעט, וווּ ער האָט געבראַכן; דער צווייטער איז געשטאַנען צוויי טעג אין אַ שענקל און אַזוי זענען מיר פון מידקייט אויף די וואַרעמע קוילן איינגעשלאָפן. צו מאַרגנס, ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפט פון שלאָף, איז נאָך דער שטורעם אַלץ געווען שטאַרק, די שיף האָט זיך געבויגן פון אַלע זייטן. די קוילן אויף וואָס מיר זענען געשלאָפן, האָבן זיך כסדר אַראָפגעשיט. שוין 6 טעג ווי מיר מאַרדעווען זיך אויפן וואַסער, נישט געשלאָפן, נישט געגעסן, צי וועט איר, כוואַליעס, רייכער ווערן, אַז איר וועט אונדז איינשלינגען? איך האָב מיין נאַסן קערפער צוגעשלעפט צום קעסל און געטוילעט זיך צו אים, ווי אַ קינד צו אַ מאַמען וואָס זוכט וואַרעמקייט און שוץ און אַזוי איינגעשלאָפן. איך האָב זיך אויפגעכאַפט, נישט וויסנדיק צי עס איז טאָג אָדער נאַכט. די שיף איז געלאָסן געשווימען, די מאַשינען האָט מען בלויז געקענט הערן, די קוילן האָבן אויפגעהערט זיך אַראָפצושיטן, וואָס האָט פאַסירט? צי האָט דער שטורעם רחמנות געקריגן אויף אונדז?

דעם 29סטן יוני בין איך אָנגעקומען קיין ענגלאַנד. אַ טאָג פריער זענען מיר אַלע דריי פאַרמאַכט געוואָרן צווישן אַ דאָפלטער וואַנט, ווי אין אַ שאַכטל סאַרדינען, האָבן נאָר געקענט שטיין. איך בין שוין געווען גליקלעך, ווען איך האָב שוין געקאַנט קוקן אויף מיינע צוויי פריינד, זיי האָבן גענומען לאַכן ווען זיי האָבן געקוקט אויף מיר, איך האָב פאַרשטאַנען, אַז די קוילן האָבן מיך פאַר-שוואַרצט. איך קאָן דאָך נישט ערגער אויסזען פאַר זיי? אָבער ליידער איז מיט מיר יאָ געווען אַנדערש. ווען איך בין געווען אין דעם אייל-קעמערל, בין איך אין גאַנצן נאָס געוואָרן און דער שטויב פון די קוילן האָט זיך אין גאַנצן אַריינגעדונגען אין מיין פנים און געגלאַנצט ווי אַ שוואַרץ לעדער. ווען אַלץ איז שוין געווען אין אַרדענונג, זענען מיר אַרויס אין גאַס וווּ די פרייע, פרישע לופט האָט אונדז באַגריסט.

יצחק מאשקאוויטש

(דער קאנינער „נח פאנדרע“)

אמאל אַרבעטנדיק אין דער בעקעריי ביי בעקערן אויפן טעפערמאַרק, הערט מען אין דרויסן געוואלדן. וואס האט פאסירט? עס האט זיך דעם היצעלס זון פארגלוסט צו טשעפן אן 8 יעריק יידיש יינגל. דאס האט באמערקט א יידישער קליינער און א שלאנקער זעלנער האט אָבער אַרויסגעוויזן וואס ער קאן. ער האט אַ כאַפּ געגעבן דעם שקץ אין דער הויך און געווארפן אים צו דער ערד, און אליין שנעל פארשווינדן. דאס האט דערוועקט, אַז די „הייסע יוכע“ ביים היצעלס זון האט זיך שנעל צעקאכט און מיט נאך שקצים אַנגעפאַלן אויף אַג־דערע יידישע דורכגייער. דעמאָלט איז איציק מאַשקאוויטש אַ פאַרמעלטער אַרויס פון דער אַרבעט און אַנגעהויבן שלאָגן די באַנדע אויף רעכטס און לינקס און איינער אליין פאַרטריבן די כוליאַנעס ביז נאָכן פאַרק. זיינע טרוקענע קלעפּ האָבן צום ערשטן מאל געגעבן צו פילן די שקצים, אַז עס איז פאַראַן אַ יידישער ווידערשטאַנד. פאַר דעם היצעל איז עס געווען נישט נאָר אַ חרפה, דאס האט געהייסן: מער זיך נישט צו באַווייזן אין גאַס — וווּ ער האט ביז איצט אַנגע־וואָרפן פחד אויף אַלעמען. חדשים לאַנג האט מען אים מער נישט געזען, אַפילו דאָס כאַפּן הינט האט ער איבערגעלאָזן פאַר אַנדערע.

איציק האט אין דעם טאָג געראַטעוועט דעם יידישן כבוד און געקרוינט געוואָרן, אַלס דער קאנינער „נח פאנדרע“.

חורבן

...על־אלֶּה אֲנִי בּוֹכֶה

עֵינֵי עֵינֵי יִרְדָּה מֵיִם...

איכה א'

חיים לייב פוקס
(נייריארק)

יזכור

געדענק זיי גאט, אזוי ווי זיי האבן אין דיר געדענקט,
אזוי ווי זיי האבן צו דיר געבענקט
יעדע מינוט פון זייער מאג, וואס איז געוועזן נאכט,
יעדע רגע פון זייער לעבן, וואס איז געווען טויט.
און אויפן טויטס לעצטע טרעפ,
די פארפייניקטע פארבלומיקטע קעפ
זיי האבן צו דיר, צו דיר געהויבן —
זיי דיר פארטרויט.

געדענק זיי גאט,
די אלע קינדערס לעצטן אויגן-בלייז,
ווען ס'האט זייער בלוט געשפריצט
אויף שטיינער
און ס'האט דער חלף צעשניטן אויף צוויי
דאס ווארט מאמע אויף מא...
צו דיר, צו דיר אליין נאָר
ווי ס'וואלט דער וויי
געשריגן: שמע!

א, גאט, מיין גאט!
דו, וואס קיין שום זאך דו פארגעסט נישט,
פארלעש נישט
די לעצטע טרער פון מיין מאמען אין יענע טעג,
ווען זי איז ארויס צום לעצטן, לעצטן וועג,
און ס'איז צו דיר געווען געווענדעט
איר לעצטער טרוים.

* דער דיכטער פוקס איז אן איידעם פון ר' יצחק גרינבוים פון קאנין.
(פון בוך „שעה פון ליד“ פאריז, 1951).

ביי מיר אין האַרץ איר ליכט עס ברענט
און כ'בעט ביי דיר מיט צימערדיקע הענט :
דאָס בלוט פון אונדזער פאַלק —
יזכור,
נקום!

„זאקלאַדניקעס“ *

די קאַנינער יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך געפונען אַזוי נאָענט צו דער דייטשער גרענעץ, האָט פאַרגעפילט דאָס אומגליק, וואָס שטייט פאַר אונדזער טיר. שוין ביינאַכט פאַרן אויסברוך פון קריג, איז מען מער נישט געשלאָפן. דער רוב איינוווינער זיצן ביי די ראַדיאָס און הערן וועגן דער דראַענדיקער געפאַר. אויף די פוילישע פאַרשלאָגן ענטפערט היטלער: „צו שפעט“. די פוילישע מלוכישע אַמטן גרייטן זיך צו פאַרלאָזן די שטאַט. אויף צומאַרגנס, דעם ערשטן סעפטעמבער, 1939 באַמבאָרדירן שוין דייטשע עראַ-פלאַנען דעם קאַנינער וואַקזאַל. ס'הערן זיך סירענע־אַלאַרמען און די פאַניק וואַקסט. די סטאַראַסטווע רעקווירירט אויטאָס, און די מלוכישע באַאַמטע, אויך די פּאָליציי, אַנטלויפן.

באַלד נאָכדעם הייבט און די ציוויל־באַעלקערונג מאַסנווייז צו פאַרלאָזן די שטאַט. אויך פון פויזן און סביבה לויפט מען איבער קאַנין, צוזאַמען מיט די קאַנינער, אין דער ריכטונג קיין קאַלאָ. לאַדזש און וואַרשע. מען וואַנדערט אויף וועגענער מיט פערד, און בעיקר צו פוס. די וועגן זענען אַזוי איבערפולט, אַז די פליטים קאַנען זיך קוים באַוועגן. אויף מיין וואָגן געפינען זיך, חוץ מיר, מיין פרוי און איר שוועסטער־טאָכטער רעגינאַ, אויך מאיר ווינטער מיט זיין פרוי און די שנישע משפּחה נאַשעלסקי, אַזוי אַז צוליב דער ענגשאַפט אויפן וואָגן האָבן די מענער געמוזט נאָכגיין צו פוס.

די בהלה אין דאָם פאַרלאָזן קאַנין

פון די צינד־באַמבעס, וואָס דייטשע עראַפלאַנען וואַרפן, ברענען דערפער און ווינדמילן, וואָס באַלייכטן דעם וועג אין דער פינצטערער נאַכט. פוילישע צעריסענע מיליטער־גרופן און יידישע מאַביליזירטע זוכן זיך צו פאַראייניקן מיט זייערע באַזעס. אָבער אין גרעסטן טייל געלונגט עס זיי נישט. אַ טייל פוילישע פליטים פון פויזן באַנוצן זיך אויך אין פאַניק מיט אַנטיסעמיטישע לאַזונגען קעגן יידישע פליטים. די שטאַט קאַלאָ ווערט שנעל איבערפולט מיט פליטים, און ס'איז שווער אַהין אַריינצוקומען, אויך דערפאַר, וואָס די שטאַט ווערט באַוואַרפן פון דייטשע באַמבעס. אַ גרויסער טייל פון די פליטים לויפן אין דער ריכטונג

* המשך פון „50 יאר יידן אין קאַנין“.

קיין לענטשיץ און ווערן דארט ס'רוב באַפאלן פון די קרימינעלע פאַרברעכער, וואָס זענען באַפרייט געוואָרן פון דער לענטשיצער תפיסה. אַלע צילן איבער לאַדזש צו דערגרייכן וואַרשע, אַבער ס'איז געקומען אַ ידיעה, אַז אויך אַהין מאַרשירט שוין די דייטשע אַרמיי.

נאָך אַ קורצער באַמבארדירונג מיט צינדבאַמבעס הייבט לענטשיץ אָן צו ברענען. דערנאָך ווערט שטיל, און דאָס דייטשע מיליטער פאַרנעמט די שטאָט. ס'הייבן זיך אָן רעוויזיעס, און אַ סך כּוון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג ווערט באַזעצט אין דער קירכע און אַ טייל יידן ווערן פאַרשפּאַרט אין גרויסער ענגשאַפט אין דער שיל. נאָכדעם ווי די דייטשן מאַכן שפּעטער באַמיאונגען אונטערצוינדן די שיל מיט די יידן, אַנטוויקלט זיך ווידער אַ שלאַכט צווישן דעם דייטשן און פוילישן מיליטער, און אין רעזולטאַט דערפון פאַרלאָזט צייטווייליק דאָס דייטשע מיליטער די שטאָט, און די יידן ווערן באַפרייט פון דער שיל און פאַראייניקן זיך מיט זייערע משפּחות.

אַ גרויסער טייל פליטים מאַכן באַמיאונגען זיך צוריקצוקערן קיין קאַנין, אַבער בלייבן שטיין פאַר די פאַרברענטע בריקן, מאַנכע באַצאלן די פויערים אַריבערצופירן איבערן טייך. דאָס דייטשע און פוילישע מיליטער קעמפן נאָך. מיט דעם וואָגן וואָס מיר האָבן פאַרלאָזן קאַנין מיטן ציל צו קומען קיין קאַלאַ, קומען מיר גאָר צוריק קיין טשאַרקאָוו, וואָס איז שוין באַזעצט דורך די דייטשן. די דייטשן האָבן גענומען האַלץ פון די סקלאַדעס און מיט דער מיטהילף פון שטעטישע טישלער, ווערט ווידער אויפגעבויט די בריק. בעת אונדזער וועג אויפן וואַסער האָט ווידער אָנגעהויבן דראָען אַ געפאַר, ס'האָט אונדז געהאַלפן דער טישלער איטמאַן, מיט וועלכן איך בין אַ לענגערע צייט געווען באַפריינדעט. ביי דער הילף-אַקציע האָבן אויך מיטגעהאַלפן זיינע געזעלן.

ראשי-השנה און יום-כיפור

הגם קאַנין ווערט איינגעקלעמט אונטער דער דייטשער הערשאַפט, זאָמלען זיך דאָך ראשי-השנה אַ טייל פון די צוריקגעקומענע יידן אין דער שיל. מיר זענען צוריקגעקומען אַ טאָג פאַר ערב-יום-כיפור. באַלד איז צו אונדז געקומען דער שכן לייזער פערסטענבערג און דערקלערט, אַז ער קומט פון אַ זיצונג ביים רב ליפשיץ, ביי וועמען ס'האָבן זיך אויף דער זיצונג באַטייליקט 30 פערזאָן, בראש מיט ב. דזשאַלאַשינסקי און שלמה ליפשיץ (פאַרבנגעשעפט). ס'איז דאָרט געוואָרן באַשלאָסן, אַז מאַרגן אין דער פרי (פרייטיק) זאָל איך, אַלס קהילה-דעלעגאַט, גיין צום דייטשן קאָמענדאַנט מיט דער בקשה צו עפענען די שיל צו כל-יבנה. איך האָב געענטפערט, אַז קודם זאָל זיין דער מאַרגן...

אַרעסטירט אלס ערבניקעס (זאקלאַדניקעס)

דעם זעלבן דאָנערשטיק אָוונט, 9 אַ זייגער האָט מען געקלאַפט אין די פענצטער פון מיין וווינונג. ס'האַבן זיך געהערט אויסגעשרייען: „אויפּמאַכן!“ 5 דייטשע זעלנער, באַוואָפנט ווי צום קאַמף, לייענען פון אַ ליסטע מיין נאָמען און באַפעלן, זיך אָנצוטאָן, זאָגנדיק: „אין נאָמען פון אַדאָלף היטלער, ביסטו אַרעסטירט, די הענט לייגן אויפן קאַרק, פאַר יעדן פרוו צו אַנטלויפן ווערסטו דערשאָסן!“.

אין דער תפיסה זענען אָפן געווען די טירן פון די קאַמערן. ס'איז געשטאַנען דער רב ליפשיץ און נעבן אים — דער טויט־בלאַסער חזן ראָזענבערג. איך בין געווען דער 15טער ייד, און אַזויפיל קריסטן זענען אויך שוין דאָרט געווען — אַלע אַרעסטירט אלס „זאקלאַדניקעס“. אין דער קאַמער, וווּ איך בין געווען האָבן זיך געפונען: ענגעלמאַן, מיכאַל אַפּאַס און דער מאָלער באַרוטשינסקי. מען האָט געזאָגט, אַז עמעצער האָט דורכגעשניטן אַ טעלעפאָן־דראָט, און דערפאַר וועט מען אונדז פאַרטאָג שיסן, די גאַנצע נאַכט האָט מען זיך צוגעהערט צום קלינגען פון שטאַט־זייגער. ס'איז שוין 4 און קיינער קומט נישט. ס'ווערט זעקס און ווייטער שטיל. דער מאָרגן דערנענטערט זיך, און צווישן 7 און 8 הערט מען אַ ווילד געשריי: „צוגרייטן צו דער עקזעקוציע!“ ביים מאָגיסטראַט־זאַל ווערן אויפגע־קלעפט אויפרופן צו די איינוווינער, זיי זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן גרויסן מאָרק. דאָרט, ביי דער וואַנט פון גימנאַזיע, וועט פאַרקומען די עקזעקוציע. מען זאַל אויסשטעלן בענק און בענקלעך. אין דער ערשטער ריי זאָלן זיצן די נאָענטע פאַמיליעס פון די זאקלאַדניקעס.

ס'איז פרייטיק ערב יום־כיפור. אויפן גרויסן מאָרק פאַר דער פוילישער גימנאַזיע זענען אויסגעשטעלט בענק און שטילן, אַזוי ווי צו אַ טעאָטער־פאַר־שטעלונג. קאַנינער עולם, פויערים (וועלכע זענען געקומען צום היינטיקן וואַכ־מאָרק) און משפּחה־מיטגלידער זאָלן צוזען ביים דערשיסן 15 יידישע און 15 קריסטלעכע בירגער.

8 אַ זייגער אין דער פרי ווערן געעפנט די טירן פון די תפיסה־קאַמערן. די עקזעקוציע־קאַנדידאַטן ווערן געפירט אין דער קאַנצעלאַריע אויפן ערשטן שטאַק, וווּ די פערסאָנאַל־דאָקומענטן ווערן רעגיסטרירט. אַ מיליטערישע אָפּטיילונג אין פולער באַוואָפּענונג מאַרשירט פאַרויס, דער רב ליפשיץ ווערט אויפגעפאָדערט צו באַגלייטן די יידן און מיט צו זאָגן ווידוי. דער רב פאַלט און חלשט. די מיליטערישע עקזעקוציע־אויספירער געפינען זיך שוין אויפן מאָרק. דער ערשטער איז געשטעלט געוואָרן צו דער וואַנט אַלעקסאַנדער קוראַווסקי, אַ פּאָליאַק (ער האָט די דייטשע מיליטערייט אין 1918 ביים צוריקצוג אַנטוואָפנט), דער

קאטוילישער גלח דערליידיקט מיט אים דעם לעצטן צערעמאניאל. ביי מרדכי סלאדקי, א ייד, האט א דייטשער אפיצער פארטרעטן דעם רב. ס'קומט א באפעל „פייער“ און די 2 זענען, געלעכערט פון קוילן, געפאלן. נאכדעם קומט א העכערער מיליטער־פונקציאניער און דערקלערט: „די עקזעקוציע פון די איבערגעבליבענע ווערט אפגעלייגט“.

די צוויי דערשאסענע מענער ווערן געברענגט אין דער תפיסה. די פרויען קומען מיט דער בקשה, ארויסצוגעבן זיי די מענער קובר צו זיין. דאס ווערט דערלויבט, מיטן באדינג, אז ביי יעדער קבורה זאלן זיך באטייליקן נאר 5 פערזאן.

כל־נדרריי־אונט אין דער תפיסה

עס דערנענטערט זיך די צייט פון כל־נדרי. מיר זענען פארשלאסן אין די קאמערן און ווארטן אויף די חתימה.

ס'איז ווידער א שלאפלאזע נאכט, און מען הערט ווידער דאס קלינגען פון שטאטזייגער אויפן ראטהויז. איצט קלינגט דער זייגער 4. די טירן פון די תפיסה־קאמערן ווערן געעפנט. מיר 14 יידישע ערובניקעס ווערן ארויסגעפירט אויפן תפיסה־הויף און אויסגעשטעלט אין א ריי. נעבן מיר: מאיר ווינטער, ער שעפטשט צו מיר „מיט אונדז וועלן זיי נישט מאכן קיין פאראדע, נאר דא דערליידיקן“.

ס'באווייזט זיך א פעלדוועבל, באגלייט פון מיליטער־פונקציאנערן, מיט א ראפארט אין האנט. ער רעדט שארף און קלאר: „איר יידן האט היינט דעם גרעסטן יום־טוב — יום־כיפור. אין דעם טאג איז אייך פארבאטן צו ארבעטן, איר וועט אבער יא ארבעטן!“

ער ווייזט אן אויף בלעכענע פעסער און מכשירים, וואס שטייען פאר די קלאזעטן און באפעלט:

„דאס גרוב אונטער די קלאזעטן, ווו ס'געפינט זיך די צוואה פון די ארעס־טירטע, זאל אין משך פון 10 שעה, ד. ה. ביז 2 א זייגער פולשטענדיק ריין געמאכט ווערן.“

ס'איז געלונגען דעם קוים נאך לעבעדיקן רב צו באהאלטן אין א בינטל שטרוי, וואס איז דאָרט געווען. באַזונדער אויסערגעוויינלעך ענערגיש האָט געאַרבעט ישראל אַנצער, פאַרטרעטנדיק דאָ ביי דעם רב. פונקט 2 א זייגער איז דאָס רייניקן געווען געענדיקט. נאָכדעם ווי מיר האָבן מיט די וואַסער־שלייכן אַ לאַנגע צייט גערייניקט. זענען מיר, צוואַמען מיט 14 פוילישע ליידנסגענאָסן, באַפרייט געוואָרן. אויפן אָרט פון די באַפרייטע יידישע ערובניקעס האָט מען גענומען אַנדערע.

געטאפא אין קאנין

דורך דער 3 מאי-גאס (איצט שוין הערמאן גערינג-גאס) גייט אן א גרויסע באוועגונג. דאס דייטשע מיליטער מארשירט קיין ווארשע. אויף די ווענט פון די הייזער ווייזן זיך כסדר נייע באקאנטמאכונגען און באפעלן: אפצוגעבן בעט-געוואנט, דעקן, וועש און אנדערע זאכן. די געסטאפא מאכט רעוויזיעס אין יידישע געשעפטן און פריוואט-ווינונגען. זיי נעמען וואס ס'געפעלט זיי. פון מיין האלץ-און בוי-מאטעריאל-פלאץ, פירט דאס דייטשע מיליטער כסדר מאטעריאל צום בויען בריקן אין דער שטאט, און חוץ דער שטאט. דאביי קאנפסקירן זיי די האנדלס-ביכער מיט די אדרעסן פון די קונים מיט די חשבונות פון זייערע חובות. אויך דאס קלאוויר, טייערע ביכער פון דער אייגענער ביבליאטעק, קליידונג א. א. האבן זיי צוגערויבט. אין אַוונט פון זעלבן טאג קומען זיי ווידער מיטן געשריי: „אויפמאכן!“ און פארלאנגען איצט פעלצן און באהאלטן געלט. זיי מאַכן אַ גענויע רעוויזיע ביז 12 ביינאַכט. אפילו אונטער די בילדער און אונטער די טאפעטן זוכן זיי, בכלל די גאַנצע וווינונג און צום סוף ווער איך אַרעסטירט. מיט דער פאָדערונג אין משך פון 4 טעג צו שיקן אויסקויפגעלט 10 טויזנט זלאָטעס, אַנדערש וועט פאַר יעדן פאַרשפּעטיקטן טאָג אָפּגעשניטן ווערן אַן עבר און אַהיימגעשיקט, ד. ה. צום ערשטן מאל אַ פינגער, און אַזוי כסדר. ביים אַוועקגיין פון מיין וויינענדיקער פרוי און קרובה, זאָגט אַן עלטערער געסטאָפּאָ-מאַן: „קוקט אייך נאָכאַמאל אַן אייער מאַן, מעגלעך, אַז איר זעט אים צום לעצטן מאל.“ צוזאַמען מיט דעם רויב, ווער איך אָפּגעפירט אין לאַקאַל פון דער געסטאָפּאָ. דאָרט האָט זיך געפונען אַן עוואַנגעלישער קצב פון לעשנאַ, וועלכער איז מיד ביים אַנקומען מכבד מיט קלעפּ.

אין דער געטאפא

אין נייעם בנין פון געוועזענעם בירגערמייסטער גרענטקיעוויטש געפינט זיך איצט דאָס זיץ-אַרט פון דער געסטאָפּאָ אין קאנין: אויפן פאַרטער, — די ביוראָס און אויפן 1טן שטאָק, די שלאָפּצימער פאַר די געסטאָפּאָ-לייט. די קעלערן מיט צעמענט-פּאָדלאָגעס זענען פאַר די אַרעסטירטע. דעם ערשטן מעת-לעת האָב איך. ווי די אַנדערע קרבנות, געמוזט שטיין איבער די קנעכל אין וואַסער. 6 אַ זייגער אין דער פרי האָב איך באַקומען אַרבעט צו פּוצן די שטיוול און די אויטאָס וואָשן פון די געסטאָפּאָ-פּונקציאָנערן. מיטאַג-צייט האָט מען מיר, און אַנדערע, געשטעלט אויפן הויף אויף אַ שעה צייט צו זען 6 דערשאַסענע אַרעסטירטע פאַר „אומגעהאָרצאָמקייט“ און פּרוו צו אַנטלויפן.

איינמאל אין א פרימארגן זענען מיר געשטאנען מיט מאיר ווינטער און זיין זון ביים פוצן שטיוול. מען האט אונדז מודיע געווען, אז אין דעם אונט וועלן מיר שטיין אויפן פארהער אין דער קאנצעלאריע. כדי אויסצומיידן די פייניקונג, האבן מיר באטראכט די מעגלעכקייט צו באגיין זעלבסטמארד. ס'איז אנגעקומען אן אפיצער און פרעגט מיך, פארוואס איך קוק אויף אים. נאכדעם ווי איך האב אים דערקלערט, אז איך האב זיך דאביי דערמאנט אין דעם געלייענטן בוך „די רעדנדיקע אויגן“, פרעגט ער מיך, וואס ס'איז מיין ווונטש, איך בעט אונדזער באפרייאונג. דאס — זאגט ער — קאן ער נישט, אבער ער וועט עפעס טאן, מיר זאלן ארויס גאנץ. אין דעם אונט האבן זיך פון דעם אויספארשונגסצמער נישט געהערט פון קיינעם געשרייען.

מיר דריי, און דער קריסטלעכער גוט-און וואלדבאזיגער טאטשאנאוויסקי — ער איז באשולדיקט געווארן פאר אויסבאהאלטן תבואה — שטיין ביי אן אפענעם פענצטערל. פלוצים באמערקן מיר אריינשטעקן פינגער. באלד דערקען איך מיין געוועזענעם ארבעטער וואלדעק סטאשאק, וועלכער גיט אריין א פלאש מילך, זעמל און ברויט שניטקעס. אויסגעהונגערטע און דורשטיקע, טיילן מיר זיך אלע פיר מיטן טרינקען און עסן, צוריקגעבנדיק די ליידיקע פלאש. מיר געפינען זיך ווידער אין דער פינצטערער קאמער, אבער נאך פינצטערער איז אונדז אויף דער נשמה.

בעת אונדזער זיין אין געסטאפא זענען אויך דארט געווען ארעסטירט און געפייניקט אן עוואנגעלישער פארזעלאן-פאבריקאנט מיט זיין טאכטער פון קאלא, פריידנרייך צוליב איר ארויסווייזן פארן קריג פאטריאטיזם צו די פאליאקן. אויפן אנדערן טאג — א נייער באזוך. די טיר פון אונדזער מאסנאמער עפנט זיך. לויטן דארטיקן רעגולאמין האבן מיר זיך באלד אויסגעשטעלט אין א ריי. איינער פון די פונקציאנארן דערנענטערט זיך צו מאיר ווינטערן און זיין 18 יעריקן זון איזשא, און באפעלט, אז דער זון זאל דעם פאטער רופן „שייס-דרעק" און אים שלאגן אין פנים. הינטער דער פלייצע פונעם בחור שטייט דער שלעגער מיט א קינדזשאל אין האנט. דער בחור שטייט פארצווייפלט, און דער פאטער בעט אים, אויסצופירן דעם באפעל. ביידע שטייען פנים-אל-פנים. דער געסטאפאוויץ באפעלט: „פעסטער שלאגן". דער שלעגער רוקט זיך נענטער מיטן קינדזשאל, דער פאטער בעט מיט א רירנדיקער שטים: זיי געהארכזאם, און שלאגן גאנץ פעסט" ערשט ווען די מערדער זענען אוועק האט ער געחלסט.

ס'איז געווען א שווערע זאך צו באשאפן די 10.000 זלאטעס באפרייאונגס-געלט. ס'איז געווארן פארקויפט א פערד, וואס איז געווען אויסבאהאלטן ביי א קריסטלעכער שכנטע, און צום סוף האט מען געשאפן די גאנצע סומע. מיין פרוי און שוועסטער-טאכטער האבן באצאלט דאס געלט און כ'בין צוזאמען מיט

זיי אהיים געגאנגען. ס'איז שוין געווען 6 אָוונט, ווען דער גאַספאַרקער איז שוין נישט דערלויבט. דעם ד"ר קאווע, וואָס האָט ווי אַלע דאָקטוירים געטראָגן דעם צייכן — אַ ווייס באַנד מיט אַ רויטן קרייץ, איז געווען דערלויבט צו קומען צו מיר מיט מעדיצינישע הילף.

נאָך דער ערשטער פּאָזע פון פייניקן אין דער דערמאָנטער מויער, האָבן זיך די פייניקונגס-אַקציעס איבערגעטראָגן אין דער געביידע פון דער געוועזענער יידישער גימנאַזיע.

דאָס אינטענסיווע אויסרויבן די סחורות פון די געשעפטן גייט ווייטער אָן. אונטער דער דראָנג פון טויט־שטראָף מוזן די יידן אין קאַנין גיין צו צוואַנגס-אַרבעט, וווּ זיי ווערן דאָביי זייער געפייניקט. איצקאוויטש, דער שותף צו לעשטשינסקיס מיל, האָט געאַרבעט ביים וואַשן אָן אויטאָ, אַ דייטשער אַפיציר האָט אים פאַרגעוואָרפן אַז דאָס הינטערשטע ראָד איז נישט ריי, בעת איצקאָ-וויטש האָט זיך אַנידערגעלייגט נאָכאַמאָל צו וואַשן דאָס ראָד, האָט אים דער אַפיציר געשלאָגן און אויף דעם ליגנדיקן אין פנים אָפגעווישט די זוילן פון די שטיוול. כדי אויסצומיידן די צוואַנגס-אַרבעט באַמיען זיך פיל מענער צו אַנט-לויפן קיין לאַדזש און וואַרשע.

ביז דער צייט, זענען פרויען און קינדער נאָך געווען באַפרייט פון אַרבעט. נאָך אַ ידיעה פון דער באַפריינדעטער פרוי קרופע, אַז די דאָזיקע, וואָס זענען באַפרייט געוואָרן נאָכן צאָלן דאָס אויסלייז־געלט, וועלן ווידער אַרעסטירט ווערן, האָב איך מיך באַהאַלטן ביי דער שכנטע חנה קאוואַלסקי־צוקער, דערנאָך האָב איך זיך באַהאַלטן אין אַ לאַסט־אויטאָ מיט מעל און איבערגעפירט געוואָרן קיין וואַרשע. די אַנלאַפענע קאַנינער אין וואַרשע האָפן נאָך שפּעטער צו טרעפן זיך מיט זייערע משפחות.

מיין פרוי און שוועסטער־טאָכטער זענען באַלד נאָך מיין אָפּפאַרן געפּרעגט געוואָרן פון דער געסטאַפּאַ, וווּ איך געפין זיך.

דער רוב פון די קאַנינער פליטים פון פון לאַדזש און אין וואַרשע זענען דאָרט נאָך גרויסע צרות אומגעקומען. אַלע האָפּענונגען האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַלש און דאָס איז דער אָנהייב פון סוף.

די ערשטע קרבנות

נאך א סך פריער, איידער ס'איז אויסגעבראכן די צווייטע וועלט־מלחמה, האָט מען ביי אונדז אין קאַנין געפילט, אַז עס דערנענטערט זיך עפעס טראַגישעס פאַרן פּוילישן יידנטום. אַנגעהויבן האָט עס זיך מיטן פאַר־טרייבן די פּוילישע יידן פון דייטשלאַנד קיין זבאַנשיין. היות ווי קאַנין איז נישט ווייט פון זבאַנשיין, האָט זיך גלייך געשאפן אַ קאַמיטעט, וועמענס אויפ־גאַבע איז געווען צו דערטיילן הילף די ערשט אַנגעקומענע יידישע פליטים. די אַנשטרענגונגען מצד אונדזער הילפס־קאַמיטעט זענען דעמאָלט געווען זייער שווערע, אָבער די קאַנינער יידן זענען בייגעקומען אַלע שוועריקייטן און געטאָן דאָס, וואָס האָט אַפילו אויסגעזען צו זיין אוממעגלעך. צום אַנטי־היטלער קאַמיטעט, וואָס איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן, זענען צוגעשטאַנען אַלע פאַרטייען פון יידישן קאַנין. שפעטער זענען אויך צוגעקומען אומפאַרטייאישע יידן; דער קאַמיטעט האָט ממש אַרויסגעוויזן אויסערגעווענלעכע אַנשטרענגונגען.

נאך אין די ערשטע טעג פון חודש אויגוסט 1939, האָט אין קאַנין פּלוצלינג אַנגעהויבן אויספעלן קלייך־געלט. דאָס איז פאַר אַלעמען געווען אַ באַווייז, אַז די מלחמה שוועבט אין דער לופט. באַלד האָט די שטאָט פאַרוואַלטונג זיך געווענדעט מיט אַן אויפרוף, אַז די באַפעלקערונג זאָל זיך פּרייוויליק צושטעלן צו דער אַרבעט פון גראַבן שוץ־גריבער. דער דאָזיקער אויפרוף האָט אַנגעיאָגט אַן אימה אויף דער באַפעלקערונג, באַזונדערס — די יידישע.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראכן זענען פון די באַמבעס געפאַלן אַ סך קרבנות. בעתן אויפּרוימען די הרוגים האָט מען געזען אַז קיין איין ייד איז נישט געפאַלן. אויך אויפן צווייטן און דריטן טאָג פון דער באַמבאַרדירונג זענען קיין יידישע קרבנות נישט געווען.

אין אָונט, ווען די גאַנצע שטאָט איז געלעגן אין פינצטערניש, האָט מען זיך דערוווסט אַז די מאַכט: דער סטאַראַסטע, בירגערמייסטער און פאַ־ליציי — זענען אַנטלאָפן אין גרויס בהלה. איך און מיין משפּחה האָבן באַשלאָסן תיכף צו פאַרלאָזן די שטאָט. ס'איז געווען איינס אַ זייגער ביי נאָכט, ס'האָבן זיך באַוויזן שכנים. יידן און קריסטן זענען אַרומגעלאָפן אין פאַ־נישער שרעק. פאַרן אַנטלויפן בין איך געווען ביים רב זיך עצהנען, דער רב,

הערנדיק אָ די מאַכט פון דער שטאַט איז אַנטלאָפן, איז דערפון געווען איבערראַשט. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך מיט מיינע בני־בית האָבן בדעה פאַרטאָג צו פאַרלאָזן די שטאַט. דער רב האָט דערויף גאַרנישט געענטפערט, און מיטגעגעבן ברכות.

קומענדיק צוריק אין שטוב, האָב איך צווישן אַנדערע געטראָפן מיין ברודער שמעון אין אַ מיליטערישן מונדיר. מען איז צו אים צוגעשטאַנען ער זאָל דערציילן עפעס נייעס, ער האָט נאָר מודיע געווען אַז ער גייט אויפן פראַנט.

נאָך אַ שעהדיקן ישוב־הדעת, האָב איך מיט די בני־בית באַשלאָסן צו גיין צו פוס קיין גראַבאָוו, בערך זעכציק קילאָמעטער פון אונדזער שטאַט. פאַר טאָג זענען מיר געגאַנגען קיין קאַלאָ, אופן וועג האָבן מיר געהערט די אויפרייסן פון באַמבעס. אין קאַלאָ, האָבן מיר זיך נישט לאָנג אויפגעהאַלטן. ס'איז אונדז געלונגען צו דינגען אַ קריסטלעכן בעל־עגלה און ער איז מיט אונדז אָפגעפאַרן קיין גראַבאָוו. אויך אויף דעם וועג האָט מען געהערט שטאַרקע שיסערייען.

קיין גראַבאָוו זענען מיר אָנגעקומען שוין שפעט ביי נאַכט — דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען איינגעהילט אין אַ מוראדיקער שטילקייט און פינצטערניש. אַ יידישער פאַרבייגייער איז מסכים געווען צו ווייזן וווּ עס וווינט אונדזער אַ קרוב. נאָכדעם ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז נישט דער זעלבער, האָט דער ייד אונדז אויפגענומען זייער ברייט־האַרציק, זאָגנדיק, אַז ס'איז נישטאָ קיין טעות, מחמת אַלע יידן זענען גלייך.

צומאָרגנס האָבן מיר ערשט איינגעזען, אַז אומעטום איז דאָס זעלבע, אַז אויך גראַבאָוו לעבט איבער די זעלבע שרעק. וואָס איז נוגע שפייז, איז דאָ געווען פיל ערגער ווי אין קאַנין. דער הונגער האָט זיך דאָ באַלד געלאָזט פילן אין אַ גאָר גרויסן פאַרנעם. מחמת דאָס שטעטל איז פאַרפלייצט געוואָרן פון צענדליק־טויזנטער פליטים, וועלכע האָבן געשטראָמט אַהער אפשר צוליב דעם ווייל גראַבאָוו האָט נישט געהאַט קיין באַן־סטאַציע און מען האָט געגלייבט אַז צוליב דעם וועט דאָס שטעטל נישט באַמבאָרדירט ווערן.

שבת צו נאַכטס האָט זיך אין שטעטל פלוצלינג געהערט שטאַרקע האַרמאַטן שיסערייען. ווי עס האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, זענען די שיסערייען געקומען מצד דעם פוילישן מיליטער. פאַרשטייענדיק, אַז דער פראַנט דער־נענטערט זיך האָב איך מיט מיין בני־בית באַשלאָסן זיך אומצוקערן קיין קאַנין. מיר האָבן זיך גלייך געלאָזט אין וועג אַריין און אָנגעקומען קיין קאַנין זונטיק פאַר נאַכט. קאַנין האָט איצט אויסגעזען ווי אָפגעשטאַרבן. מיר זענען צוריק אַריין אין אונדזער ביז איצט פאַרשלאָסענער שטוב און נישט געוואוסט, וואָס

מיט זיך צו טאן. מיר זענען געווארן פארצווייפלט — ס'איז דער ערשטער טאג. ראש-השנה דורכן פענצטער האבן מיר געהערט, אז דאס דייטשע מי-ליטער איז אריין אין שטאט. נאך אין זעלבן טאג זענען די דייטשן באפאלן דאס גערער שטיבל, ווו ס'האבן זיך געפונען א סך מתפללים, און געשריגן: „שמוציקע יודן-הונדע, ראוס!“ די מתפללים האבן גענומען שפרינגען דורך די אפענע פענצטער און זיך צעלאפן. די עלטערע יידן, וועלכע זענען נישט געווען בכוח צו אנטלויפן, האבן באקומען מוראדיק געשלאגן. די געשרייען פון די דערשראקענע יידן אין די טליתים, זענען געגאנגען עד לב השמים.

*

שוין פון פריער האט מען געוואוסט וואס עס מיינט היטלעריזם, אבער עס זאל באלד אין אנהייב פון זייער אריינקומען דערגיין צו אונז גרוילעכן פארנעם, האט זיך קיינער נישט פארגעשטעלט.

ווי נאר די דייטשן זענען אריין, האבן זיי קודם-כל קאנפסיקירט ביי יידן אלע ראדיאס, דערנאך געכאפט צו די שמוציקע ארבעטן — באגלייט מיט מוראדיקע קלעפ. שוין אין דריטן טאג פון זייער אריינקום האבן זיי גענומען „זאקלאדניקעס“ — יידן און פאלאקן. די דייטשן האבן געווארנט די „זאקלאדניקעס“, אז אויב עס וועט עפעס געטאן ווערן שלעכטס א דייטש, וועלן זיי זיין דערפאר ערוב און דערשאסן ווערן. ס'איז אויך פארבאטן געווארן ארויסצוגיין נאך זעקס א זיגער אין אונט. איין מאל האט דער קאנינער רב, הרב ליפשיץ מיד גערופן און דורכגעלייענט א דעקרט פון דער געסטאפא, אז יידן מוזן היינט פון זיבן ביז איינס א זיגער ביי נאכט שאפן 36 בעטן. ווען איך מיט נאך א ייד האבן שוין געהאט צונויפגענומען 27 בעטן, האט זיך געהערט א שיסעריי. נישט געקוקט אויף דער סכנה, זענען מיר ווייטער געגאנגען און אויפן וועג פארהאלטן געווארן פון א גרעסערע צאל דייטשן. איך האב זיי דערלאנגט דעם „שיין“, צו גיין אויף די גאסן אין די פארבאטענע שעהען און געבעטן אונדז צוצופירן צום אויבערפירער פון געסטאפא, וועלכער איז איינגעשטאנען אינעם הויז פון לייב קראווע. די דייטשן האבן אונדז צוגעפירט. איך האב דעם אבערפירער דערקלערט, אז מער ווי 27 בעטן איז אונדז נישט געלונגען צונויפצוקלייבן און געבעטן א באגלייטער אהיימצופירן אדער געבן א שיין. באקומענדיק אן אפאג, זענען מיר, דורך זייטיקע געסלעך, געגאנגען אהיים.

צווישן די „זאקלאדניקעס“ האבן זיך אויך געפונען אונדזער רב הרב ליפשיץ און ר' מרדכי סלאדקי. די דייטשן האבן באשלאסן צו דערשיסן צוויי



ההוצאה להורג בכרך הגדולה, בה נורו ע"י הגרמנים שני הקרבנות הראשונים:
מרדכי סלודקי ואלכסנדר קורובסקי.

די עקזקוציע אויפן גרויסן מארק, ווען ס'זענען דורך די דייטשן דערשאסן געווארן
די ערשטע צוויי קרבנות: מרדכי סלודקי און אלעקסאנדער קוראָווסקי.

פון די „זאקלאַדניקעס“. זיי האבן געוואָרפן גורל, ס'זענען אויסגעפאלן צוויי
פאלאקן. די פאלאקן האבן פאַרלאַנגט ס'זאל צווישן די, וואָס זאלן דערשאַסן
ווערן אויך זיין א ייד. דער גורל האָט געוואָלט, אַז אויסער דעם פאלאק, זאל
עס אויספאלן אויך אויף ר' מרדכי סלודקי. דער רב איז צוגעגאַנגען צו ר'
מרדכי און געזאָגט: „ר' מרדכי, איר זענט דער בעל-קרובן“. דערויף האָט ר'
מרדכי געענטפערט: „רבי, גאָט רצון האָבן מיר נישט קיין רעכט זיך אַקעגן
צו שטעלן“.

אין שטאָט ערב יום־כיפורים, האָט זיך שוין געהערט דאָס פויקעריי,
וואָס האָט אַנגעזאָגט, אַז צען אַ זייגער וועלן צוויי „פיינט“ דערשאַסן ווערן
נעבן הויז פונעם געוועזענעם פוילישן גימנאַזיום. די דייטשן האָבן אויפגע-
פאָדערט די קאַנינער פוילישע באַפעלקערונג, אַז זיי זאלן קומען און זען דעם
אמת פון דער דייטשער יוסטיץ. בעת דער עקזקוציע האָט די חברה קדישאַ
שוין געוואָרט אויפן קדוש ר' מרדכי. ר' מרדכי איז אינעם זעלבן טאָג געקומען
צו קבר־ישראל.

ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט אין באַשטאַנד פון: לוטעק

אייזן, משה כאַראַפּ און אברהם קעמפּינסקי. דערנאָך איז יוסף שאַפּיראַ גענומען געוואָרן פאַר אַ „זאַקלאַדניק“ אויף אַ מעת-לעת. ערב יום-כיפור זענען צו מיר אויף דער גאַס צוגעקומען עטלעכע דייטשן און באַפוילן, אַז איך זאַל מיט זיי מיטגיין. זיי האָבן מיך צוגעפירט צום טייך



לוח הזכרון לזכרם של מרדכי סלודקי ואלכסנדר קורובסקי שנורו ע"י הגרמנים. געדענקטאָול צום זכר פון די צוויי ערשטע זאַקלאַדניקעס ר' מרדכי סלאָדקי און אלעקסאַנדער קוראַווסקי, וועלכע זענען דערשאַסן געוואָרן דורך די דייטשן.

וואַרטאַ — דאָרט האָב איך געטראָפֿן נאָך עטלעכע יידן. די דייטשן האָבן מיר באַפוילן אַריינצוגיין אַן אַנגעטוענער אינעם טייך און בלייבן דאָרט שטיין אומבאַוועגלעך. די איבעריקע יידן האָבן זיי ערגעץ אַוועקגעפירט אויף אַרבעט. נאָכן שטיין אַזוי אַ שעה צייט, איז צוגעקומען אַ דייטש און אַנגעהויבן שרייען איך זאַל אַרויסגיין פונעם טייך. איך בין אַרויס פון טייך און געפירט געוואָרן צו אַ גרופע אין דער געוועזענער יידישער גימנאַזיע,

וואס איז געשטאנען נישט ווייט פונעם טייך, האב איך געזען דייטשן שלאגן פינף יידן מכות רצח. שפעטער האבן זיי מיך צוגערופן און שטארק צעשלאגן און דערנאך געפירט צו א שווערער ארבעט אן עסן. א פערטל פאר זעקס א זייגער, האבן זיי אונדז נאכאמאל צעשלאגן און באפוילן צו גיין אהיים.

צוויי טעג נאך יום־כיפור, בין איך ארויסגערופן געווארן צום פארשטייער פון רייכסווער, וועלכער איז געווען פאראנטווארטלעך פאר די דייטשע ארבעטער פונעם גאנצן ראיאן. ער האט מיר געזאגט, אז פארן פרייז פון אכט מארק א וואך, קאן איך ווערן באפרייט פון דער ארבעט. איך האב דערצו מסכים געווען.

מיט צוויי וואכן שפעטער האבן די דייטשן ארויסגעגעבן א פאראר דענונג, אז יידן אין עלטער פון 15 ביז 65, מוזן זיך צושטעלן אין טעפער־מארק, צו דער דיספאזיציע פון דער דייטשער מאכט. איך האב אויסגעמיטן זיך צו צושטעלן אין דער באשטימטער שעה. א ייד האט מיר געגעבן דעם שליסל פון זיין צימער. איך בין אהינגעגאנגען און זיך פארמאכט. שפעטער בין איך אהיימגעלאפן. צוקומענדיק צו מיין הויז, האב איך געהערט א געשריי: „שטיין בלייבן, שמוציקער יודע!“ איך האב פאר זיך געזען צוויי דייטשן מיט רעוואלוערן אין די הענט. זיי האבן באפוילן אז איך זאל מיט זיי לויפן צו דער שול. דארט זענען שוין געשטאנען דערשראקענע יידן. נעבן דעם שול־הויף איז געווען א הויז, ווו עס האבן, צווישן אנדערע געוויינט: האלענדער, קרול, הענעך צדיק. די דייטשן האבן אויף א גאניק אוועקגעזעצט דעם רב, אים אנגעטאן אויפן קאפ א הוט פון א פרוי, ער זאל צוזען ווי אזוי יידן וועלן פארברענען די ספר־תורות. די דייטשן האבן צוגעפירט עטלעכע יידן צו די ארויסגענומענע ספר־תורות, זיי דערלאנגט שוועבעלעך און שטרענג באפוילן אונטערצינדן. קיינער פון די יידן האט דעם באפעל נישט אויסגעפירט. איך האב זיך אוועקעדרייט פון דעם ארט און ס'איז מיר געלונגען פון דארט צו אנטלויפן.

נאך דעם זענען עטלעכע געסטאפאלייט אריין אין אונדזער שטוב און פארלאנגט דאס גאלד וואס ליגט דא באהאלטן. „מיר ווייסן — האט געזאגט דער פירער פון דער גרופע געסטאפאלייט — אז אין אייער שטוב געפינט זיך גאלד. מיר ווילן דאס גאלד שוין זען, אויב נישט — וועט איר באלד נישט זען!“ מיין שטיף־מוטער איז געבליבן ווי פארגליווערט און נישט געוויסט וואס צו ענטפערן. נאכן געבן איר עטלעכע קלעפ, האבן זיי גענומען דעמאלירן די ווייבונג. אפילו מיין טאטנס פאטאגראפיע אראפגעריסן פון דער וואנט. אזוי ווי זיי האבן קיין שום געלט נישט געפונען, זענען זיי אריין צו די איבעריקע שכנים. איך האב דאן יארמושן געבעטן, אז ער זאל מיך מיט

פישל עלקעס צושליסן אין זיידלס שטוב, וועלכער ווינט ביי אים. אז די דייטשן זענען צוגעקומען צו דער טיר, האבן זיי באפוילן זי אויפצושליסן. יארמוש האט זיי געענטפערט, אז דער באלעבאס פון דער שטוב איז אוועק מיטן שליסל. די דייטשן האבן גענומען אויפרייסן די טיר און געדראגט, אז אויב זיי וועלן דאָרט געפונען יידן, וועט איר אַלע דערפאַר לייגן די קעפּ. הערנדיק ווי זיי רייסן די טיר, האָב איך געבעטן פישל עלקעס, ער זאָל זיך אַריינלייגן אין איינעם פון די צוויי בעטן פישל האָט דאָס גלייך געטאָן. אין גרויס איילעניש האָב איך זיך אַריינגעלייגט אין צווייטן בעט. בערך אַ האַלבע שעה צייט זענען די דייטשן געשטאַנען און געריסן די טיר, אָבער זי, בשום אופן נישט געקאַנט אויפרייסן, און זענען אוועק מיט זידלערייען.

די שכנים פונעם הויז זענען געשטאַנען אין ווינקל־הויף מיט ציטערניש. זיי האָבן נישט געוואוסט, וואָס די צעיושעטע דייטשן האָבן מיט אונדז געטאָן. אַ טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין קאַנין האָבן געהונגערט. ס'איז נייטיק געווען צו זאַמלען געלט. איך מיט משה כאַראַפּ האָבן זיך געמאַלדן צו דער זאַמל־אַקציע. אין פרייטיקדיקן טאָרג־טאָג זענען מיר אַרויס זאַמלען געלט. און עס האָט זיך אונדז איינגעגעבן. דאָס געזאַמלטע געלט איז געבליבן ביי מיר. און איידער כ'האָב באַוויזן אַ טראַכט צו טאָן, ווי אַזוי דאָס געלט פונאַנדערצוטיילן, זענען איין מאָל אויף דער גאַס צו מיר צוגעגאַנגען צוויי דייטשן און געפאָדערט מיט זיי צו גיין.

איך האָב זיי געוויזן דעם באַפריינגס־שיין פונעם דירעקטאָר פאַר אַרבעט־פונאַנדערטיילונג אין קאַנינער ראַיאָן.

די דייטשן האָבן זיך פונאַנדערגעלאַכט, זאָגנדיק, אז זיי זאָרגן זיך פאַרן דייטשן רייך און אַנערקענען נישט קיין „שיינען“.

מיין מזל איז געווען, וואָס איך האָב געהאַט ביי זיך אַן אויסגעשריבענע רעצעפט מיט אַ פלעשל אין דער האַנט. איינער פון די דייטשן האָט אויס־גערופן: „געבן וויר דעם שמוציקן יודע די מעגלעכקייט, אויסצוהיילן די יידישע קראַנקייטן“.

אַ דייטש האָט מיך צוגעפירט צו מיין שטוב און באַפוילן אז אין פינף מינוט אַרום זאָל איך שטיין צוריק נעבן אים. אין שטוב איז קיינער נישט געווען. איך האָב שנעל פון זיך אַראָפּגעוואָרפן דעם מאַנטל מיטן געזאַמלטן געלט פון פרייטיקדיקן טאָג, אַרויפגעכאַפט אויף זיך אַ קורצע וואַטענע קורטקע און צוריק אַרויס. דער דייטש האָט מיך געטריבן צום גרויסן מאַרק און דאָרט מיך געהייסן אַרויפגיין אויף אַ לאַסט־אויטאָ.

דראַפענדיק זיך אויפן אויטאָ, האָב איך דערזען זיצן אַ גרופע פון 48

יידן, צווישן זיי, אויך די אָנפירער. פון די יידישע פאַרטייען אין קאַניאָ. מען איז גיך מיט אונדז צוגעפאַרן צו דער באַן־סטאַציע, אויף יענער זייט וואָקאַל זענען געווען ליידיקע, נאָסע פעלדער, פון אַ סך רעגן־טעג. און אַט אויף די פעלדער האָבן אונדז די דייטשן געטריבן מיט נאָגייקעס, און מיט ווילדע געשרייען באַפוילן, מיר זאלן לויפן און פאַלן, לויפן און פאַלן, אַזוי אַנדער־טהאַלבן שעה. מיר האָבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. איינער פון די דייטשן האָט אונדז דערקלערט, אַז ווער עס וועט זיך מודה זיין אין באַשווינד־לען אָן אַריער, וועט אויסמיידן ווייטערדיקע קלעפּ, און ווער נישט — וועט איצט באַקומען מיט אַ טעמפער כלי צען מאָל איבערן קאַפּ.

איך בין געשטאַנען דער אַכטער אין דער ריי. דער אָנפירער פון דער גרופע דייטשן האָט מיך געפרעגט, צי איך האָב באַשווינדלט אָן אַריער, צוגעבנדיק דערביי, אַז אָן אַריער ווערט געמיינט אַ דייטש, אַ פאַלקס־דייטש פון אַ פאַלאַק. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב קיינמאַל נישט געשווינדלט און וועל ווייטער נישט שווינדלען. ער האָט מיר געגעבן אַ שטאַרקן קלאַפּ איבערן קאַפּ, איך בין אַוועקגעפאַלן אין חלשות. דער דייטש האָט זיך מיט דעם נישט באַנגונגט און מיר דערלאַנגט נאָך קלעפּ. איך בין געלעגן אין דער בלאַטע און אַליין נישט געקאַנט אויפשטיין. ווען די דייטשן זענען אַוועק, זענען משה בעאַטס (פון „בונד“) און לוטעק אייזן (פון די רעוויזאָניסטן) צו מיר צוגע־גאַנגען און מיך אויפגעשטעלט. איך בין געווען אינגאַנצן איינגעטונקען אין בלאַטע.

נאָך דעם זענען די דייטשן צוריקגעקומען און באַפוילן אַהיימצוגיין. מיר האָבן געבעטן ביי זיי אַ שריפטלעכע באַשטעטיקונג, אַז מיר זענען געווען ביי דער אַרבעט, אָבער זיי האָבן דערפון נישט געוואלט הערן און אַריינגע־גאַנגען אין דער צונויפגעקלאַפּטער בודע, וואָס איז געשטאַנען נישט ווייט. בעאַטס האָט מיר פאַרגעלייגט אַריימצוגיין אין דער בודע און בעטן דעם דייטש, וואָס האָט מיך געשלאָגן, אַז ער זאל אונדז דאָך געבן אַזאַ באַשטע־טיקונג. צוקומענדיק צום טירל. האָב איך געפילט אַ שטאַרקן ריח פון אַלקאהאָל. איך האָב געזאָגט וואָס איך פאַרלאַנג. די דייטשן האָבן זיך פונאָדערגעלאַכט און קיין באַשטעטיקונג נישט געגעבן.

היות ווי איך בין געגאַנגען שוואַך, האָבן די חברים מיך געטראָגן אויף זייערע פלייצעס. מיר זענען בשלום אַהיימגעקומען און איך בין אָפּגעלעגן אין בעט מיט שטאַרקע ווייטיקן פיר וואָכן. אין דער גאַנצער שטאַט האָט מען געוויסט פון מיין צעשלאָגן ווערן.

אין אַ געוויסן מאָנטיק נאָך מיטאָג זענען צו מיר אַריינגעקומען דער אָנפירער פון „געסטאַפּאַ“, פירנדיק מיט זיך דעם געכאַפּטן סעקרעטאַר פון

„בונד“, משה בעאטוס. דער געסטאפאזייער האט פון מיר געפאדערט, אז היות ווי איך בין דער פארשטייער פון די היגע רעכטע „פועליציון“ פארטיי, זאל איך אים געבן די מיטגלידער־רשימה פון די „פועליציון“, „החלוץ“, „פרייהייט“, „החלוץ הצעיר“ און ליגע פאר ארבעטנדיקן ארץ־ישראל. דאס מיטברענגען דעם סעקרעטאר פון „בונד“ האט זיכער געצילט ארויסצורופן א מסירה־פארדאכט. דער געסטאפאזייער האט מיך געפרעגט, ווו עס זענען די פארוואלטונגס־מיטגלידער פון די „פועליציון“. איך האב אים אנגעגעבן נעמען פון חברים, וועלכע זענען געווען געוועזענע פארוואלטונגס־מיטגלידער און געפונען זיך שוין לאנג אין ארץ־ישראל.

א האלבע שעה נאכן אוועקגיין פונעם געסטאפאזייער, איז ביי מיר פארגעקומען א זיצונג מיט דער באטייליקונג פון די חברים: זעליג בעאטוס, משה קאט, דוד האדעס, יוסף שאפירא, שמשון ריטשקע און זישע מארטשיק. אויף דער זיצונג איז באשלאסן געווארן, אז אויף דער רשימה מוזן זיין די נעמען פון די חברים, וועלכע געפונען זיך אין ארץ־ישראל.

נאך די געשעענישן האב איך באשלאסן צו אנטלויפן פון קאנין. צו מארגנס בין איך צוגאגאנגען צום שעף פון „געסטאפא“, מיט א באשטעטיקונג פון א דאקטאר, אז צוליב מיין שווערער קראנקייט דארף איך צופארן צו א ספעציאליסט אין א גרעסערער שטאט. דער געסטאפאזייער האט באטראכט די באשטעטיקונג פונעם דאקטאר, און, היות מיין פאמיליע־נאמען איז א פויר־לישער, האט ער מיך אנגענומען אלס פאלאק און מיר די באשטעטיקונג אונט־טערגעשריבן.

באלד נאך דעם איז געקומען דער 11טער נאוועמבער — דער יאר־טאג פון פוילנס באפרייונג. ס'איז געווען פארויסצווען, אז אין דעם טאג וועלן זיכער פארקומען מאסן־ארעסטן פון פאלאקן. דער עיקר פון זייער אינטעליגענץ. אין זעלבן טאג איז צו מיר דערגאנגען די ידיעה, אז די געסטאפא האט גענומען יידן, כדי זיי זאלן באגראבן די פאלאקן, וועלכע זענען דערשאסן געווארן אויפן יידישן בית־עולם.

נאך דעם בין איך אריינגעגאנגען צום רב און אים געזאגט, אז איך גיי עולה זיין קיין ארץ־ישראל, האט דער רב געווינטשן, אז מיט גאטס הילף, וועל איך זוכה זיין אנצוקומען צו די ברעגעס פון אונדזער היימלאנד.

איך בין צוגעפארן ביז קאלא און פון דארט מיט א קליין־באן קיין קוטנע. אין קוטנע האב איך געזען א נייע וועלט פאר זיך. דער צוג איז געווען באזעצט דורך בלויז פאלאקן. בכדי מ'זאל נישט זען מיין יידיש פנים, האב איך זיך צוגעבונדן דאס פנים מיט א טיכל. ענדלעך בין איך אנגעקומען קיין ווארשע. איך בין גיך געלאפן צו א קרובה, וועלכע האט געווינט אויף נאָ-

וואָליפּיע גאַס. צוקומענדיק צו איר הויז, איז שוין געווען נאָך דער באַשטימטער שעה, ווען מען מעג גיין אויף דער גאַס. צו מיין גליק האָבן דאָן די סטרושעס נישט געהיטן, אַזוי אַז איך האָב געקאַנט אַריינגיין אינעם הויז.

אין משך פון מיין אויפהאַלטן זיך אין וואַרשע, האָב איך געזען אַ סך קאַנינער יידן און מיר האָבן באַשלאָסן זיך אַריבערצושמוגלען אויף דער סאַ-וויעטישער זייט. דערווייל בין איך ווידער פאַרהאַלטן געוואָרן פון אַ געסטאַ-פּאָוויעץ. ער האָט באַפוילן, איך זאָל מיט אים מיטגיין. ווייזנדיק אים די באַשטעטיקונג פון קאַנין, אַז איך דאַרף דאָ זיין אַ דאָקטאָר, האָט ער מיך אָפּגעלאָזט.

מיר, אַ גרופּע קאַנינער יידן, זענען געגאַנגען צום פּראָגער וואַקזאַל. אַ שלאָקסרעגן האָט שטאַרק דורכגענעצט די ערד, דורכגעווייקטע ביז די ביינער זענען מיר אין אַוונט אָנגעקומען צו אַ פּוילישן פּויערישן הויף. דער בעל הבית האָט אונדז וואַרעם אויפגענומען, הגם פאַרן שלאָפן פאַרלאַנגט באַצאָלט. דורך ווייניקע מינוטן איז דאָס צימער איבערגעפולט געוואָרן דורך יידן, וועלכע האָבן געזוכט אַוועקצולייגן זייערע, פון שווערן וואַנדערן אויס-געמאַטערטע ביינער אויפן אויסגעבעטן שטריי. פאַר מייע אויגן האָט כסדר געשוועבט דאָס בילד ווי מיין שטיף-מוטער, שוועסטער און צוויי ברידער ווערן פאַרפאלגט און געיאָגט דורך דער „געסטאַפּאַ“.

אויפן וועג האָב איך געטראָפן די שנור פון פרעזעס פון דער קאַנינער קהילה — ברוך דזשאָלאַשינסקי, זי איז געגאַנגען מיט אַ קינד. איך בין געגאַנגען זעכציק קילאָמעטער צו פּוס און אויך געטראָפן מייע שטאַטישע: שמוּלעוויטש (געאַרבעט ביים בעקער פאַקולאַ), די שוועס-טער און ברודער ראַטאַיעווסקי און אַנדערע.

לאַנג האָט זיך די נאַכט געצויגן, און ערשט זעקס אין דער פרי איז אָנגעקומען דער צוג וואָס איז געגאַנגען דירעקט קיין ביאַליסטאָק. נאָך אייניקע טעג זיין אין ביאַליסטאָק האָב איך געטראָפן דעם קאַנינער צוקער-בעקער ישראל צאָדיק, ער האָט מיר דערציילט, אַז מיין שטיף-מאַמע, שוועסטער און ברודער זענען מיטן רוב יידן אַרויסגעשיקט געוואָרן פון קאַנין. ער און הערש אַנצער (היינט אין ישראל) זענען געווען אַרעסטירט אַלס זאַקלאַדניקעס.

צו מאַרגנס, גייענדיק אין גאַס, האָט מיך אַ פּאָליציי-אַגענט פאַרהאַלטן און געפירט אין דער פּאָליציי צו אַן אויספאַרשונג — פאַר וואָס איך דריי זיך צו פיל אין די גאַסן און פון וואָס איך לעב. פאַר מיר איז געוואָרן קלאָר, אַז מיט דער שטאַט דאַרף איך מיך געזעגענען. נאָך איבער אַ חודש צייט בין איך און מיין חבר שיקארא געפאַרן דורך אומוועגן קיין לידיע און

ווייטער געזוכט אַ וועג קיין ווילנע, אויסמיידנדיק די גרענעץ צווישן פוילן און ליטע. מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אין אַ פּאָליציי־שער באַקאַנטמאַכונג, אַז קיינעם איז נישט דערלויבט צו לאָזן פרעמדע נעכטיקן. דאָך האָט אונדז אַ באַלויכטן הויז געגעבן אַ האַפענונג, אַז מען וועט אונדז דאָרט אַריינלאָזן. די אייגנטימערין, אַ יידישע פרוי, האָט מיך דערקענט לויט דער שטייג, אין אַ פרייטיקצונאַכט האָבן מיר זיך געלאָזט צו דער גרענעץ און מיט־גענומען אַ פּלאַש בראַנפן איבערצוקויפן די וואַך. אין דער פינצטערניש, וואָס דער פויער האָט באַצייכנט ווי אַ „ליכטיקייט“ פאַר די שמוגלער, האָבן מיר אַ ביסל געבלאָנדזשעט און באלד געוואָרן אָפּגעשטעלט דורך אַ ליטווישן וואָס דער פויער האָט באַצייכנט ווי אַ „ליכטיקייט“ פאַר די שמוגלער, האָבן מיר אַ ביסל געבלאָנדזשעט און באלד געוואָרן אָפּגעשטעלט דורך אַ ליטווישן פּאָליציי־פּאַטראָל. נאָכן אוועקגעבן זיי די פאַרלאַנגטע זייגערס, האָבן זיי אונדז דורכגעלאָזן, עצהנדיק צו זינגען קירכן־לידער, כדי נישט צו ווערן פאַרדעכטיקט און פאַרהאַלטן דורך אַנדערע פּאַטראָלן.

ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען קיין יאָשני. מיר האָבן געזוכט צו באַ־קומען ליטווישע דאָקומענטן, און דאָ האָט זיך אונדז געמאַכט אַ געלעגנהייט צו באַגלייטן אַ קראַנקן אין שפיטאַל. און דער דאָקטאָר האָט אונדז פאַר־זאָרגט מיט באַשטעטיקונגען, אויף וועלכע מיר האָבן פון „רויטן־קרייץ“ אין ווילנע באַקומען דאָקומענטן.

די פּאָליציי האָט דעמאָלט אַרויסגעשיקט פרעמדע יידן פון ווילנע און פון אַנדערע ליטווישע שטעט, אָבער דער קאָמיטעט פון די „פּועל־ציון“ צ. ס. האָט מיך באַזאָרגט מיט די געהעריקע דאָקומענטן, אַז מיר זענען ליטווישע בירגער. אויפן וועג קיין מאַסקווע אָפּצונעמען די רייזע־דאָקומענטן, האָב איך אין מינסקער וואַקזאַל געפרעגט אַ יידישע פאַרקויפּערין וועגן עפעס צו טרינקען, „האַט גאָט אין האַרצן“, — האָט זי שטיל געבעטן — „און רעדט נישט קיין יידיש!“ אין מאַסקווע האָט אונדז אַ באַאַמטער פון דער טוריסטן־געזעלשאַפּט אָפּגעוואָרט און צוגעפירט צום האַטעל „נאַוואַ מאַסקאַווסקאַיאַ“, וווּ יעדער האָט באַקומען אַ באַשטעטיקונג אַז די דאָקומענטן געפינען זיך אין האַטעל. אַ טאָג שפעטער בין איך געפאַרן צום יאַפּאַנישן קאָנסולאַט, דאָרט האָט מען מיר באַשטעטיקט אַז מיין נאָמען געפינט זיך אין דער רשימה, אָבער איך דאַרף מיך ערשט ווענדן צום רוסישן אויסערן־מיניסטעריום. אין רוסישן מיניס־טעריום האָט זיך גראַד געפונען אַ דייטשע דעלעגאַציע אין די נאַצי־אונטיפאַרמען. איבערראַשט און דערשראָקן פון דער באַגעגעניש, בין איך אוועק אין הויפט־ביוראָ, וווּ איך האָב באַקומען דעם נייטיקן נומער צום יאַפּאַנישן קאָנסולאַט, וואָס האָט שוין דעם ענין דערליידיקט.

די ערשטע אויסזידלונג

ווען דאָס דייטשע מיליטער איז אַריין קיין קאַנין, און אַלע יידישע געשעפטן זענען געווען פאַרשלאָסן, האָבן זיך ס. ס. לייט אָנגעהויבן אַריינרייסן אין יידישע וווינונגען, וווּ זיי האָבן אָנגעטראָפּן יידישע מיידלעך, זענען פיל פון זיי ברוטאַל געשענדעט געוואָרן. זיי האָבן געצווינגען עפענען די געשעפטן און נאָכן ראַבירן פיל סחורות, זיך געהייסן אויסשטעלן באַשטעטיקונגען אַז ס'איז באַצאָלט געוואָרן. ביי אונדז האָבן זיי גענומען 20 פאַר שיד. ווען מיר האָבן געפרעגט, פון וואָס מ'וועט לעבן אָן באַצאָלן, האָבן זיי געענטפערט, אַז מען קען שוין שטאַרבן. אַ טייל פון דער פוילישער באַפעלקערונג האָט זיך דערקלערט אַלס „פאַלקס־דויטשע“ און זיך מיטבאַטייליקט אין רויבן יידישע געשעפטן. אַזוי ווי עס האָבן זיך פאַר־שפּרייט קלאַנגען, אַז מען וועט עוואַקואירן די יידישע איינוווינער פון דער דריטער מאַי־גאַס, זענען מיר אַריבער אין אַ וווינונג אויף פיאַסעטשנע גאַס. באַלד האָבן די דייטשן געכאַפט מענער צו שווערער אַרבעט ביים גראָבן באַדן, און יונגע פרויען און מיידלעך — זויבער מאַכן די מיליטערישע לאַקאַלן, איך אליין האָב אַזאַ אַרבעט געמאַכט אין דער סטאַראַסטווע. אין די ערשטע טעג האָבן זיי גענומען „זאַקלאַדניקעס“, און עטלעכע טעג שפּעטער דורך פלאַקאַטן געמאַלדן אַז די



ערשטע אויסזידלונג פון קאַנינער יידן

הגירוש הראשון של יהודי קונין

באפעלקערונג מוז קומען בייווינען דאס אויספירן דעם טויט־אורטייל איבער צוויי זאקלאַדניקעס: דעם ייד מרדכי סלאַדקי און דעם קריסט — קוראָוסקי.

אין נאָוועמבער האָט מען אונדז עוואָקואירט קיין אַסטראָויעץ־קיעלעצקי. יעדן פון אונדז איז נאָר דערלויבט געוואָרן מיטצונעמען פראָדוקטן ביז 30 קילאָ. מען האָט אונדז אַריינגעפאַקט אין פראַכט־וואַגאַנען, און אזוי זענען מיר געפאַרן עטלעכע טעג און נעכט אָן ברויט און אָן אַ ביסל וואַסער, ביז מיר זענען אָנגע־קומען קיין אַסטראָויעץ. פאַרנדיק אויפן וועג האָב איך צופעליק ווידער געטראָפן אין אַ וואַגאַן מיינע עלטערן, מיט וועלכע כ'האַב שוין נישט געהאַט קיין קאַנטאַקט. זייענדיק אַ ביסל צייט אין אַסטראָויעץ, האָב איך מיט מיין עלטערער שוועסטער העניע, דורך פאַרשידענע וועגן צוריק אַריינגעכאַפט זיך קיין קאַנין און געפונען אונדזער דירה פאַרויגלט. אין קאַנין איז נאָך דעמאָלט געבליבן נחום גוראַליק, וועלכער האָט אונדז מיט סכנת־נפשות געהאַלפן אַריין אין אונדזער וווינונג, פון וווּ מיר האָבן אַרויסגענומען אַ ניי־מאַשין און אַ ביסל סחורה און זענען צוריק אַוועק קיין אַסטראָויעץ. פון דעם האָבן מיר נאָך געהאַט צו לעבן אַ געוויסע צייט.

די יידישע קהילה אין אַסטראָויעץ האָט אונדז אַ סך געהאַלפן. זיי האָבן געשאַפן אַ קיך, וווּ מען האָט באַקומען מיטאַג און ברויט. שבת האָבן אַסטראָויעצער יידן, אונדז איינגעלאָדן צו זיך אַהיים. בכלל האָט מען נאָך דאָרטן געקענט אַ ביסל האַנדלען, און אזוי האָט מען זיך געהאַלפן.

אַ טייל פון די אַרויסגעשיקטע נאָך אַסטראָויעץ, זענען געפירט געוואָרן קיין אַפּאַטאָוו. צווישן זיי אויך מיינע עלטערן און די פאַמיליעס: פאַרדאַנסקי, ביקאָוסקי און שוואַרץ.

די דייטשן האָבן געצווינגען צו צושטעלן יוגנט צו פאַרשידענע אַרבעטן, דערפאַר האָבן זיי צוגעזאַגט לאָזן לעבן אויך עלטערע מענטשן, אין אַסטראָויעץ האָבן יידן געאַרבעט ביי בערשטן, אָבער די יוגנט האָט מען געשיקט קיין סקאַר־זשיסקאָ־קאַמיענע. דאָרט האָט מען שווער געאַרבעט אין געווער־פאַבריקן, אין צוויי שיכטן צו צוועלף שעה, ביי שרעקלעכע באַדינגונגען, ס'איז אַפילו נישט געווען וווּ צו וווינען. אויך סקאַרזשיסקער יידן האָבן דאָרט געאַרבעט. אין דער אַפטיילונג, וווּ איך האָב געאַרבעט, זענען געווען דריי הונדערט פרויען, מיר אַלע האָבן געוויינט אין אַ גרויסן באַראַק, און געשלאָפן אויף צונויפגעקלאַפטע ברעטער (פריטשעס). דאָס עסן איז באַשטאַנען פון אַ ביסל זופ און ווייניק ברויט.

די געסטאַפּאַ האָט אונטער דער אַנפירערשאַפט פון דעם הויקערדיקן קינערמאַן כסדר אַדורכגעפירט סעלעקציעס, די געזונטערע זענען געשיקט געוואָרן אויף דער רעכטער זייט, און די שוואַכערע — אויף לינקס, און דערנאָך — אין שפיטאַל. אזוי ווי מיר האָבן געוויסט, אַז דאָס איז דער וועג צום אומקום, האָבן מיר

זיך געפארבט די באַקן אויף ראָזע, מיר זאָלן האָבן אַ געזונטן אויסזען, און אַזוי איז מאַנכעס מאָל געלונגען זיך צו ראַטעווען.

איין מאָל, האָב איך באַקומען אַ פאַרגיפטונג אין אַ פוס און בין געלעגן אין שפיטאַל 4 וואָכן. דערנאָך האָט מען מיך צוריקגעשיקט צו דער אַרבעט. עס האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע דייטשע אויפזעער, וועלכע האָבן מאַנכעס מאָל אונדז געהאַלפן שאַפן אַ ביסל עסן.

ביי דער פאַבריק זענען געווען אַרבעטס־וואַרשטאַטן פאַר שוסטעריי און שניידעריי, אונטער דער אויפזיכט פון דער יידישער פאַליציי, וועלכע האָט פיל געהאַלפן. די דאָרט באַשעפטיקטע האָבן דעריבער געהאַט בעסערע באַדינגונגען.

מיר, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי אויפרייס־מאַטעריאַל, האָבן צוליב די גיפֿט־גאַזן שטענדיק אויסגעזען געל אויפן פנים, די שרעקלעכע אַרבעט און דער דוחק אין עסן, האָט געברענגט אַ סך קרבנות, און פיל זענען אויסגעשטאַרבן, אויך מיין ברודער פייוויש וואָלף איז געווען איינער פון די קרבנות ביי דער אַרבעט. אין יאָר 1943 האָט מען אונדז געשיקט קיין טשענסטאַכאָוו. דאָרט האָט מען אויך געאַרבעט אין אַמוניציע־פאַבריקן, אַזוי ווי אין סקאַרזשיסק, אָבער פון די קאַנינער זענען שוין דעמאָלט געבליבן זייער ווייניק.

„האַסאַג“

די דייטשן זענען אַריין אין קאַנין ראש השנה, נאָך דעם ווי זיי האָבן פריער באַמבאַרדירט די שטאָט. באַלד האָבן זיי פאַרבאַטן, אַז יידן זאָלן גיין אויפן טראַטוואַר, פאַראַרדנט צו טראַגן אַ געלע לאַטע אויפן אַרעם און דער-נאָך די לאַטע אויסגעטוישט אויף אַ געלן פאַס מיט אַ מגן-דוד. אויף די פענצטער און טירן פון די יידישע געשעפטן האָט זיך געמוזט געפונען אַ גרויסע אויפשריפט: „יודע“.

בעת דער מהומה האָבן יידן נישט פאַרגעסן אַפצוראַטעווען און באַ-האַלטן ספּר־תורהס פון דער שול און בית־המדרש, מיין מוטער האָט איינגע-וויקלט אין אַ גרויסן טוך אַ ספּר־תורה, און איך האָב איר געהאַלפן די זעלבע באַהאַלטן אונטערן דאַך. נאָך דער באַפרייאונג, צוריקקומענדיק קיין קאַנין, האָב איך געפרווט אַפּזוכן די ספּר־תורה, אָבער נישט געפונען.

פון ערשטן טאָג אָן האָבן די דייטשן געכאַפט יידן אין די גאַסן און פון הייזער צו פאַרשיידענע שווערע אַרבעטן. אַלס „זאַקלאַדניקעס“ האָבן זיי גע-נומען יידן און קריסטן. אַ טייל יידישע יונגע בחורים זענען באַלד דעם ערשטן טאָג אַוועק פון קאַנין, כדי זיך אַדורכצורייסן נענטער צו דער רוסישער גרענעץ, אָבער נאָך דריי טעג אַרומוואַנדערן אויף פאַרשידענע וועגן זענען זיי צוריקגעקומען אין שטאָט.

דער מסחר איז באַלד ווי אַפגעשטאַרבן געוואָרן און יעדער האָט גע-לעבט נאָר פון די פראַדוקטן, וואָס ער האָט זיך געהאַט צוגעגרייט פון פריער. עטלעכע טעג שפעטער זענען דייטשן אַרומגעגאַנגען אין אַלע יידישע הייזער, פאַרשריבן די איינוווינער און זיי געהייסן זיך צושטעלן אין די יידישע פּאָלקס־שול אויף מיצקיעוויטשאַ גאַס. ווען דאָרט זענען געווען פאַר-זאַמלט אַ גרויסע צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג, באַוואַכט פון דייטש מיליטער, זענען אַריינגעקומען 2 אַפיצירן און געפאָדערט, אַוועקצולייגן אויפן טיש דאָס גאַנצע געלט וואָס יעדער האָט ביי זיך. זיי האָבן דאָס געלט צוגענומען און אַוועק. נאָכדעם איז געקומען אַן אנדערער אַפיציר און פאַרטיילט יעדן פאַרמולאַרן צו פאַרשרייבן דאָס פריוואַטע פאַרמעגן און די חובות. ס'איז דעמאָלט געווען 11 ביי נאָכט. שפעטער, און נאָך אַ גאַנצן טאָג אַן עסן און אַן טרינקען, האָט מען אַריינגעבראַכט אַ פעלד־קיך מיט זופ, אָבער קיינער פון אונדז, טראָץ דעם הונגער האָט נישט געוואָלט עסן.

ארום 12 א זייגער ביי נאכט האט מען אונדז געצוונגען ארויפצוגיין אויף לאסט־אויטאס, וואס האבן אונדז אוועקגעפירט קיין טשאַרקווו צו דער באַן. געהייסן האט עס, אַז מען שיקט אונדז אוועק קיין ארץ־ישראל. מיר האבן געפילט אַז אַ גרויס אומגליק האט אונדז געטראפן, און פון גרויס פאַרצווייפלונג האבן מיר אַלע זיך ביטער צעוויינט.

אַנקומענדיק אויף דער באַן־סטאַציע האט מען באַפּוילן, יעדער זאל זיך האַלטן צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע. דאָרט זענען שוין געשטאַנען גרייטע פאַרקראַטעוועטע לאַסט־וואַגאָנען. אונטער מערדער־ישע קלעפּ האבן זיי אונדז אַריינגעשטויסן און אַנגעפאַקט, שטייענדיק, 10 וואַגאָנען ביז 46 פערזאָן אין אַ וואַגאָן.

צווישן אונדז האבן זיך אויך געפונען יידן פון סלופצע און גאַליץ. צווישן אַנדערע, זענען מיר געווען צוזאַמען מיט ישראל זשאַרנאוועצקי, זיין פרוי און קינדער. מיר האבן אפילו נישט באקומען אַ ביסל וואסער און אויך נישט אַרויסגעלאָזט קיינעם צו דערליידיקן זיך. צו אונדזער גליק, האט מיין מוטער מיטגענומען מיט זיך אַ קינדערש נאַכט־טעפל, וואס האט זיך אַרויסגעוויזן ממש לעבנסוויכטיק.

דער צווייטער טאג פון אונדזער פאַרן איז געווען פרייטיק, און זשאַר־נאוועצקי האט נישט פאַרגעסן מיטנעמען מיט זיך ליכט און לכבוד שבת האט זיין פרוי ליכט געצינדן.

דעם דריטן טאג זענען מיר אַנגעקומען קיין אַסטראַויעץ דאָרט האבן זיי אונדז אַרויסגעלאָזט פון די פאַרמאַכטע וואַגאָנען, און דאָביי געצוונגען די דאָרטיקע יידישע באַפעלקערונג צו באַצאַלן אויסלייז־געלט. די יידישע קהילה האט אונדז זייער האַרציק אויפגענומען, איינגעאַרדנט אין פּריוואַטע וווינונגען, און געשאפן אַ פאַלקס־קיך.

אין משך פון דריי וואָכן אין אַסטראַויעץ, האט מען אונדז געשיקט אויף פאַרשידענע אַרבעטן, דאָן איז געקומען אַ באַפעל, אַ גרויסן טייל פון די קאַנינער אוועקצושיקן. בערך זיבציק פּראָצענט פון אונדז איז געשיקט געוואָרן אין דער דערנעבנדיקער ס־ביבה נאָך סאַנדאַמיעזש, טשמיעלאָוו, איוואַנסק און אַפּאַטאָוו. מיט אונדז האבן זיך געפונען די פאַמיליעס: פאַרדאַנסקי, ביר קאַווסקי, שטיין, זשאַרנאוועצקי, גרינבוים און ענגעלמאַן (אַ טייל האט מען געשיקט קיין אַפּאַטאָוו). דאָרט האט מען זיך צוגעשטעלט אין דייטשן אַרבעטס־אַמט און זיי האבן אונדז געשיקט אויף פאַרשידענע שווערע אַרבעטן. די לעבנס־באַדינגונגען זענען פאַרהעלטנישמעסיק נאָך געווען צו דערליידן, ווייל עס איז געווען אַ קיך, וווּ מען האט אונדז געגעבן עסן. די אינערלעכע אויפזיכט האט געהאַלטן די יידישע פּאָליציי (איינער פון זיי זאלעק).

אין אויגוסט 1942 האָט מען די גאַנצע יידישע יוגנט אַוועקגעשיקט קיין סקאַרזשיסקאַ. עלטערע מענטשן און קינדער האָבן זיי געלאָזן אין אַפּאַטאָוו. אַ חודש שפעטער האָבן זיי די אַלע אַלטע און קינדער אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקי צו פּאַרניכטן.

אין סקאַרזשיסקאַ האָבן מיר געאַרבעט אין אַ פּאַבריק פון אויפרייס־מאַטעריאַלן. („אינפּאַנטערי געשיצע האסאק“). מיט אונדז זענען געווען דריי שוועסטערן גרינבוים, ענגעלמאַן, שיינאַק, די צוויי ברידער ברוך און זישע שטיין. די אַרבעט אין דער פּאַבריק איז געווען זייער שווער און געפערלעך, ווייל די אויפרייס־מאַטעריאַלן האָבן פשוט פאַרגיפטעט (דאָס פנים תמיד געל) די דיסציפלין, אַ שטרענגע; פאַר דער מינדסטער קלייניקייט, האָט געדראָט דערמאַרדעט צו ווערן, ס'זענען דערשאָסן געוואָרן די צוויי ברידער שטיין צוליב אַ בלבלול „פאַר פרווון אַנטלויפן“. די עקזעקוציע איז אויסגעפירט געוואָרן אויפן אַפּעל־פּלאַץ, אין דער אַנוועזנהייט פון אַלע אינטערנירטע.

אין 1945, ווען די רוסן האָבן אָנגעהויבן זיך דערנענטערן, האָבן זיי שנעל ליקוידירט די פּאַבריק און אונדז געשיקט צו פוס קיין טשענסטאַכאָוו. דאָרט האָט מען ווידער געאַרבעט אין אַ געווער־פּאַבריק, ביז מיר זענען באַ־פרייט געוואָרן דורך דער רוסישער אַרמיי אין 1945.

1080 קאנינער יידן

צום אנדענק פון מיין
אומגעקומענער משפחה.

נאך די ערשטע רציחות פון די דייטשן נאכן אריינמארש קיין קאנין, האבן זיי צומארגנס נאך יום־כיפור גערופן אלע דאזארעס פון דער קהילה, אין הויז, ווו דער רב האט געווינט, און יעדן געפרעגט וואס פארא פונקציע ער האט, בעיקר — וויפיל געלט עס איז דא אין דער קאסע. קאסירער איז געווען זידיש קאפלאן. ער איז נישט געווען אין קאנין, און קיין געלט איז אין דער קאסע אויך נישט געווען. אזוי ווי דער רב האט געמיינט, אז דאס זענען די דייטשן פון 1914, האט ער זיך מיט דריי טעג צוריק געוואנדן מיט א ביטע, אז מען זאל דערלויבן ריטועלע שחיטה. פאר דער דאזיקער „חוצפה“, און דערפאר, וואס קיין געלט איז אין דער קאסע נישט געווען, האבן זיי ארויפגעלייגט א קאנטריבוציע פון זעקס טויזנט זלאטעס — צו באצאלן אין פארלויף פון 6 שעה. דערמיט האבן זיך פאר- נומען ס.ס.־לייט, וועלכע האבן באליידיקט און געדראגט מיט שלאגן, אויב מען וועט דאס געלט נישט באצאלן צו דער צייט. ס'איז נישט אזוי לייכט אנגעקומען. ר' ברוך דזשאלאשינסקי, לאנדוי און דער שרייבער פון די שורות, האבן די סומע צוזאמענגענומען).

מיט עטלעכע טעג שפעטער האבן די ס.ס.־לייט ארעסטירט מאיר ווינטער, זיידליך שאול און לעאן מאנטשקי. דער ארעסט האט ווידער ארויסגערופן א פחד ביי די יידן. מען האט זיי עטלעכע טעג גפייניקט און פאר א גרויסער סומע געלט זענען זיי באפרייט געווארן.

א נייע קאנטריבוציע פון 20 טויזנט זלאטעס איז ארויפגעלייגט געווארן אויף דער יידישער באפעלקערונג פון קאנין, נאך גאר שווערע באמינוגען איז אויך די סומע געזאמלט געווארן.

יעדן טאג האבן געמוזט צוגעשטעלט ווערן זעקס זאקלאדניקעס — דריי יידן און דריי קריסטן. יעדער זאקלאדניק האט געדארפט גיין אויף 24 שעה. יעדער האט זיך געזענגט מיט זיינע בני־בית. ווייל אויב ס'וואלט עפעס געווען פאסירט מיט א דייטש, וואלטן דערפאר די זאקלאדניקעס געווען פאראנטווארטלעך מיט זייער לעבן.

נאך אלע צרות איז צוגעקומען אויך דאס „כאפן“ צו ארבעט. מען האט מיט צוואנג אויפגעפאדערט יעדן טאג צי גיין צו פארשידענע שווערע ארבעטן. מען

האָט געכאַפּט אין די שטובן און אין די גאַסן. דער פּוילישער ערברב האָט אָנגעוויזן די דייטשן, וווּ ס'ווינען יידן.

יעדע פּאַר שעה זענען געווען אַנדערע נייעסן, איינע ערגער ווי די צווייטע. פּלוצלינג איז געקומען די גזירה, אַז יידן מוזן אַנטאָן די „געלע לאַטע“. צוליב דעם ספּעציעלן „סימן“ איז געווען פּאַר די דייטשן לייכט צו דערקענען, ווער ס'איז אַ ייד, און ס'איז געוואָרן אוממעגלעך זיך אויסצוהייטן, נישט געכאַפּט צו ווערן צו אַרבעט, וואָס איז נאָך באַגלייט געוואָרן מיט קלעפּ.

אין חודש נאָוועמבער 1939 איז אַ געוויסן אָונט, זענען די ס. ס. לייט צוגעקומען צו דער שול, געשיקט נאָך דעם רב, לאַנדוי און קלעטשעווסקי און אַנדערע יידן און זיי געצווינגען אויפן שול-הויף אַרויסצוברענגען די ספּרי-תורות און זיי פאַרברענען פּאַר די אויגן פון די פאַרזאַמלטע יידן.

איך, ווי איינער וואָס איז אַדורכגעגאַנגען די אַלע גיהנומס און בין על פי נס לעבן געבליבן, וויל איך דאָ דערמאָנען כאַטש עטלעכע ווילדע רציחות, וואָס די ס.ס. בעסטיעס האָבן אָפּגעטאָן, וועלכע האָבן זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון.

פּוילישע אינטעליגענץ דערשאַסן און באַגראָבן אויפן יידישן בית-הקברות

עטלעכע וואָכן נאָכדעם ווי די דייטשן זענען אַריין אין קאַנין האָבן זיי צוזאַמענגענומען 40 פּאַליאַקן פון דער שטאָט, באַאַמטע פון דעם סטאַראַסטע, לערער און אַנדערע פון דער פּוילישער אינטעליגענץ און געפירט זיי אויפן יידישן בית-עולם. צום ערשט זיי געשלאָגן מכות רצח און דערנאָך דערשאַסן. גלייכצייטיק האָבן זיי געכאַפּט אויף דער גאַס יידישע יוגנטלעכע און זיי געהייסן גראָבן קברים און באַגראָבן די דערשאַסענע. אַ סך פון די דערשאַסענע האָבן נאָך געלעבט, ווען מען האָט זיי אַריינגעוואָרפן אין די גריבער. איין יידישער לערער פון דער פּוילישער פּאַושעכנער שול, וואָס איז געווען צווישן די „גע-כאַפּטע“, האָט זיך איינגעבראַכן, צווענדיק דאָס בילד. ער איז אומגעפאלן האָבן די ס.ס. לייט געהייסן אים באַגראָבן לעבעדיקערהייט. די געכאַפּטע יוגנט-לעכע האָבן נאָכן באַגראָבן די פּאַליאַקן געמוזט אויסשטעלן זיך אין רייען, יעדער האָט געקראָגן שמייך און מען האָט זיי אָנגעזאַגט, אַז זיי זאָלן וועגן דער פּערפּידיע קיין וואָרט אין ערגעץ נישט דערמאָנען.

★

אין א געוויסן טאג, סוף חודש נאוועמבער 1939 האבן די דייטשן פון באלד אין דער פרי ארומגעשטעלט באשטימטע גאסן און אנגעהויבן צו גיין איבער די שטובן פון די יידישע הייזער און באפוילן מיטצונעמען דאס נויטיקסטע און זיין גרייט. דעם 30סטן נאוועמבער האבן זיך די אלע, וואס זיי האבן פארשריבן, געמוזט צושטעלן אויף א באשטימטן זאמלארט, און דארט האבן די דייטשן צוגענומען געלט און ווערט-זאכן. ערשט דריי א זייערע ביי נאכט זענען אלע פארזאמלטע יידן געווארן אריינגעפאקט אין לאסט-וועגן און געפירט געווארן צו דער באן, צו 50—60 מאן אין א וואגאן. צוזאמען זענען געווען 1080 פערזאן. פיל האבן באקומען געשלאגן ביים אריינגיין אין די וואגאנען. איך מיט מיין פאמיליע זענען אויך געווען צווישן די דאזיקע אויסגעזידלטע יידן. די איבערגעבליבענע יידן זענען נאך געווען א געוויסע צייט אין קאנין, דערנאך האט מען זיי ארויסגעשיקט קיין גרויעץ און אומגעגנט. און אין יאר 1941 אלע אויסגעזידלט קיין יוזעפאו-בילגאריסקי נעבן לובלין, ווו מיין מוטער און ברודער זענען דארט געשטארבן.

צוויי מעתילעט אין די וואגאנען

מיר האבן נישט געוויסט, ווו מען פירט אונדז, אין דער ערשטער נאכט זענען מיר נאך ווי עס איז אדורכגעקומען, אבער צו מארגנס, אז קינדער, און אויך דערוואקסענע, האבן געפילט דורשט, און נישט געהאט ווו צו דערליידיקן א מענטשלעכן געברויך, האבן מיר זיך אנגעהויבן צי בונטעווען און געקלאפט אין דער טיר, ביז מען האט אריינגעווארפן אן עמער. ערשט אויפן צווייטן טאג פאר נאכט, האבן די דייטשע וואכלייט געעפנט די טירן און געהייסן אלע 1080 פערזאן ארויסגיין, כדי מיט אמאל זיך צו דערליידיקן אין משך פון פינף מינוט. די אנדערע נאכט האבן שוין א טייל מענטשן געחלשט, און דער ד"ר פעלעק בולקע איז טאקע געלאפן מיט אן ס. ס. מאן פון איין וואגאן צום אנדערן און געראטעוועט, ווי ער האט געקענט. מען האט שוין אנגעהויבן צו הונגערן. דעם 3טן דעצעמבער 1939, זענען מיר פלוצים שטיין געבליבן אויף א באטשניצע, און עס האט לאנג געדויערט ביז מען האט אונדז ענדלעך צוגעפירט צו אסטראוויצע. נאך דעם ווי די ס. ס. ליט, וועלכע האבן אונדז באגלייט האבן אפיציעל "1080 יידן פון קאנין" איבערגעגעבן די ס. ס. ליט פון אסטראוויצע — האט די יידישע באפעלקערונג פון אסטראוויצע געברענגט וויים ברויט, זעמל, טיי און וואס איינער האט נאר געקאנט. שפעטער האט מען אונדז געפירט אין שטאט אריין. צום שבת פאר די יידן פון אסטראוויצע דארף דא דערמאנט ווערן, אז נישט נאר ברויט און טיי האבן זיי געברענגט, נאר יעדער, וועלכער האט נאר געהאט



די יידן פון גאלין ווערן געטריבן דורך קאגין

א מעגלעכקייט, האט גענומען צו זיך אין שטוב אריין א גאנצע פאמיליע אדער איינצלנע פערזאנען.

פֿיר און א האלב יאָר אין אַסטראָוויצע

אַסטראָוויצע-קיעלעצקי האָט געהערט צו דעם „גענעראַל-גווערנעמענט“, מיט אַ באַפעלקערונג פון איבער 10 טויזנט נפשות. דערפון ביז 1939 קנאַפע צען טויזנט יידן. אָבער אין די טרויעריקע יאָרן 1939 ביז 1942, האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פאַרגרעסערט מיט עטלעכע טויזנט, ווייל די דייטשן האָבן די יידן פון די פוילישע צוגעטיילטע שטעט צום „דריטן רייך“, אַריינגעשטופט אין פאַרשידענע ערטער פון גענעראַל-גווערנעמענט. די ערשטע דאָזיקע אַרויסגעשיקטע יידן קיין אַסטראָוויצע, איז געווען אונדזער טראַנספּאָרט פון קאַגין.

דער קאַנינער פּליטום-קאַמיטעט

עטלעכע טעג נאָכן אָנקומען קיין אַסטראָוויצע, זענען מיר, אַ גרעסערער טייל קאַנינער יידן, זיך צוזאַמענגעקומען און אויסגעקליבן אַ קאַמיטעט פאַר

קאנינער פליטים אין באשטאנד פון ד"ר בולקע, י. יודקעוויטש, ראנטשקאווסקי, דוד האדעס, לוטעק אייזען, יעקב קראוטישק, איוואנאוויטש (סלאדקיס שוואגער) און מיין ווייניקייט. דער קאמיטעט האט זיך דעמאלט אנגעטראפן מיט גרויסע שוועריקייטן. איך וויל נאר דערמאנען עטלעכע פון די אלע פראבלעמען פון דעם פליטים-קאמיטעט אין יענער שוידערלעכער צייט.

אין גענעראל-גאווערנעמענט איז געווען טיילווייז לייכטער, ווי אין קאנין. אבער שוין ביים אנקומען קיין אסטראוויץ זענען די דארטיקע יידן גענומען געווארן צו צוואנגס-"ארבעט". מיט דער ארבעט האט אנגעפירט דער "יודן-ראט". דער קאמיטעט האט אינטערווענירט ביים יודן-ראט א געוויסע צייט צו באפרייען די קאנינער פון גיין צו צוואנגס-ארבעט.

עס זענען אויך שפעטער געקומען פליטים פון אלעקסאנדער, לאדזש און אנדערע שטעט.

ארויספארנדיק פון קאנין, האבן מיר שוין געטראגן געלע לאטעס. אין אסטראוויץ האט מען ערשט מיט עטלעכע חדשים שפעטער אנגעטאן וויסע בענדער. באלד נאך אונדזער קומען קיין אסטראוויץ האט מען באקאנט געמאכט, אז ווער עס וויל פארן קיין רוסלאנד קען זיך פארשרייבן, וויל עס וועט זיין אן אויסטויש פון יידן. כאטש מען האט געהאט גרויסע ספיקות וועגן דעם פארן, האבן זיך אבער דאך א סך יידן פארשריבן. ס'איז אבער דערפון גארנישט געווארן. און מען האט דערנאך לאנג, לאנג מורא געהאט, אז עס זאלן נישט זיין קיין קאנ-סעקווענצן דערפון.

זייענדיק עטלעכע חדשים אין אסטראוויץ, איז אויסגעבראכן א פלעק-טיפוס עפידעמיע. עס זענען אויך קראנק געווארן א גרויסע צאל קאנינער. די דייטשן האבן נישט געלאזט, אז מען זאל די יידן נעמען אין שפיטאל אריין, און ביז צום איינארדענען א שפיטאל פאר יידן, זענען די קראנק געווארענע, בפרט פליטים, געלעגן אין דער היים און די עפידעמיע האט ווי א פייער ארומגעכאפט מיט יעדן טאג אן אנדער הויז. די סאניטארע קאמיסיעס האבן אפילו געמאכט שוועריקייטן צו באזוכן די קראנקע. ביי די באדינגונגען האבן אייניקע פון קאמיטעט, ווי לוטעק אייזען, ראנטשקאווסקי, קראוטישק און דער שרייבער פון די שורות, געברענגט לויט מעגלעכקייט צו די קראנקע קאנינער אין די שטובן אריין מאטערעלע און מעדיצינישע הילף. נישט האבנדיק קיין אנדערן אויסוועג פאר דער גרויסער צאל טיפוס-קראנקע יידן, האט מען דערלויבט צו מאכן פון דער שיל א שפיטאל. יעדן טאג זענען געווען טויטפאלן, באזונדערס צווישן די קאנינער פליטים.

איך גיב דא, לויטן זכרון, א רשימה פון די געשטארבענע קאנינער יידן בעת דער טיפוס-עפידעמיע אין אסטראוויץ:

פיעקארטשיק, מענדל וויטקאווסקי, שלמה קאוואלעק, יעדוואב, מיכאל בוזשינסקי און זיין פרוי, ציגע און זיין פרוי, משה ראנטשקאווסקי, ערבלינגער, לוטעק אייזען, יהושע יודקיעוויטש, פראסט (בעקער). ביים אויסזידלען דאס צווייטע מאל די יידן פון אסטראוויץ האבן די דייטשן ליקווידירט דאס שפיטאל און דארט דערשאסן די קראנקן שוועסטער, דערונטער צוויי פון קאנין — רעגינא וויגאן (מיין שוועגערין) און רוזשקע קלאפשיין.

✱

אין אלגעמיין האבן די קאניגער יידן זיך געהאט צוגעוויינט צום לעבן אין אסטראוויץ, אויף וויפל עס איז געווען מעגלעך אין יענער צייט. טייל האבן געארבעט ביי שניידעריי, ס'איז אויך געווען א קאניגער בעקעריי (פראסט און ריטשקע). זיי האבן געטיילט דעם זעלבן גורל, וואס די אסטראוויצער, סיי ביי געבן קרבנות פון די טיפוס־עפידעמיעס און סיי ביי די ווישע־לעניעס. ס'זענען געראַטעוועט געוואָרן איינצלע אסטראוויצער יידן, אבער נאך ווייניקער קאניגער. פון אסטראוויץ זענען, ווי מיר איז באקאנט, לעבן געבליבן יידן פון קאנין: מאַרקוס און בענעק יודקיעוויטש (היינט אין קאנאדע), איציק, חיים און זיסקינד לעבען (היינט אין ישראל), 2 ברידער האָהן, שימשע האָנס קינדער (אין לאַנדאָן), יעקב קראוויטשיק (אין ענגלאַנד).

דאָס יאָר 1941 איז נאָך פיל ערגער. די מלחמה מיט רוסלאַנד מאַכט די ס.ס.־מערדער נאָך רציחהדיקער. צו אַלע צרות: נויט, הונגער, עפידעמיעס, קומען נאָך צו פאַרשידענע אַזוי גערופענע „אַקציעס“. ביי יעדער „אַקציע“ ווערן דער־שאַסן יידן. מען לעבט איבער דעם טאָג מיט טויט־שרעק, און דער צווייטער איז נאָך ערגער.

אין זעלבן יאָר, 1941, איז אין אַ געוויסן טאָג אין אסטראוויצער געטאָ פלוצים געוואָרן אַ געלויף. יידן האָבן געזוכט אַן אָרט וווּ זיך צו באַהאַלטן. איינער פרעגט ביים אַנדערן וואָס מען לויפט? — מען האָט געזען אַנקומען פרעמדע ס.ס., אַ שטראָף־עקספּעדיציע — איז מען געלאָפן. מען האָט פאַרשטאַנען, אַז עפּעס וועט שוין געשען אין שטאָט.

אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצע נאַכט האָבן די באַנדיטן אַרומגעהוילעט אין דער שטאָט. ביינאַכט זענען זיי באַפאַלן יידישע שטובן און וועמען ס'האָט זיך זיי פאַרגלוסט, האָבן זיי אַרויסגעשלעפט פון שטוב און אויף דער גאַס דערשאַסן. צומאַרגנס האָט די יידישע פּאָליציי צוזאַמענגענומען 31 הרוגים און אַרופ־געלייגט אויף אַ גרויסן וואָגן. בלוט האָט נאָך גערונען פון די דערשאַסענע און זיי געפירט אויפן בית־עולם צו באַגראָבן.

צווישן אנדערע איז אין דער „אקציע“ אויך אומגעקומען ד״ר וואַהאלדער, עליע ביינערמאן, שמעון פישמאן (שימעלע ברוך-לייזערס) מיט 2 זין. די נאצי־מערדער העצן יידן קעגן קריסטן און פארקערט. זיי צווינגען קריסטן צו שיסן יידן, און יידן — צו הענגען פאליאקן אין מיטן מארק. זיי צווינגען אויך די באפעלקערונג בייזויגען די עקזעקוציעס.

פאר וועלכן מען האט זיך אממייסטן געשראקן, מורא געהאט אויף די ליפן ארויסצוברענגען, איז געווען דאס ווארט: „ווישעדלעניע“ („אויסידלונג“). כאטש מען האט שוין געהערט, אז אין אנדערע שטעט קומען פאר „ווישעדלעניעס“, האט מען אלץ אויסגעטייטשט אז מן הסתם איז עס פאר עפעס.

דעם 10טן אקטאבער 1942 איז עס געשען... די ערשטע אויסידלונג אין אסטראוויץ — די ערשטע מאסן־שחיטה פון עטלעכע טויזנט יידן: מענער, פרויען און קינדער ביי א ראפנירטער אכזריות. די דייטשע מערדער שיסן אין די גאסן, ווארפן קינדער פון די שטאקן, זיי זאמלען די מענטשן אויף איין ארט און אונטער אן אייזערנער שמירה פון ס. ס. לייט און אוקראינער, ווערן זיי געפירט צו דער באן, אריינשטופנדיק צו 80 אדער 100 מענטשן אין א וואגאן. אזוי האט מען אוועקגעפירט אונדזער טייערסטע און נאענטסטע קיין טרעבלינקע צום פארגאזן. (אויך מיין פרוי איז אוועק מיט דער ערשטער אויסידלונג).

צעבראכענע, פיזיש און מאראליש נאך דער דאזיקער מאסאקער, ווערט דאס געטא פארקלענערט און מען פאקט אלע איבערגעבליבענע אריין אין עטלעכע הייזער, ווו מען פירט ווייטער צו דער ארבעט און מען לעבט כסדר אין טויט־שרעק. אין עטלעכע חדשים ארום חזרט יך איבער דאס אויסידלען מיט די אייגענע אכזריות ווי ציי דער ערשטער „ווישעדלעניע“.

מיין טעכטערל, וואס האט זיך געהאט אויסבאהאלטן, ווערט געכאפט און אוועקגעשיקט מיט דעם טראנספארט. מער האב איך זי שוין נישט געזען... פון די 15.000 יידן אין 1940 איז מער נישט געבליבן ווי 1200 יידן.

די איבערגעבליבענע פארשפארט מען דערנאך אין געטא. מיט וואס פארא געמיט די איבערגעבליבענע, נאכן פארלירן זייערע פרויען און קינדער, ארבעטן און לעבן ווייטער אין געטא, איז קלאר. איך האב דעמאלט געארבעט אויף א „פלאצוווקע“ צוזאמען מיטן פארשטארבענעם חבר סאמסאנאוויטש פון פיעטער־קאוו. מיט אים איז אויך געווען זיין פרוי און א זונעלע פון אכט יאר. פון דער פלאצוווקע האט מען ארויסגענומען נאך פרויען מיט קינדער. און צווישן זיי אויך ח' סאמסאנאוויטש פרוי מיטן קינד. דערזענדיק, אז זיין פרוי שטייט אין דער ריי, האט ער זיך געריסן מיט די ס. ס. צו דערלויבן אים מיטצוגיין מיטן טראנספארט. ער האט געקריגן שטארק געשלאגן, און מיטגיין האבן זיי אים נישט

געלאזט. ווי מען איז שפעטער געווארן געווארן, איז אויך דער טראנספארט גע-
גאנגען קיין טרעבלינקע.

מען האט אונדז געפירט צו פארשיידענע ארבעטן. א געוויסע טייל יידן
האבן געארבעט אין א ציגעלניע ביי "יעגערן". אין דער פרי האט די יידישע
פאליציי אונדז געפירט צו דער ארבעט און אויף דער נאכט צוריקגעפירט,
פארוואשטע און צעבראכענע. יעדער האט שוין דעמאלט געהאט פארלוירן
עמעצן פון זיין משפחה. א געוויסן טאג פארן אהיימגיין ווערט די "פלאצוווקע"
באפאלן פון "שופא". מען פארמאכט די טויערן, מען שטעלט אונדז אויס צו פינף
אין א ריי און איינער פון די "שופא" האלט א "דערציונגס-רעדע". אז מען
דארף נישט אפגאן ביי דער ארבעט און אזוי ווי מען פארשפעטיקט זיך צו
דער ארבעט, וועט מען צום ערשטן מאל דערשיסן נאר 5 יידן. זיי זופן אדורך
יעדן איינעם פון די רייען און נעמען ארויס 5 יידן. אלע מוזן זיך צוקוקן ווי מען
דערשיסט זיי. איין בחור פון 16 יאר, קאץ, איז געווען זיין נאמען, האט די קויל
גישט געטראפן און ער בלייבט לעבן. ווען די "שופא" זענען שוין אוועק, ווייסט
גישט די יידישע פאליציי וואס צו טאן. פון איין זייט האט זי מורא, אז זיי קאנען
באצאלן מיט זייער לעבן פאר גישט אויספירן דעם באפעל, אבער פון דער
צווייטער זייט, ווי קאן מען באגראבן א לעבעדיקן, — און זיי באגראבן בלויז
די 4 הרוגים. אבער אין 4 וואכן שפעטער, ווען דער זעלבער בחור האט געוואלט
אריבערגיין די געטא איז ער דערשאסן געווארן פון די דייטשן.

*

אזוי גייען טעג און וואכן. מיט א מאל הערט זיך ווידער, אז עס וועט מיט
אונדז עפעס געשען, נאר מען ווייסט נישט וואס און ווי אזוי.
אין א געוויסן טאג פון חודש מערץ 1943, שטעלט מען אויס אויף א פעלד
די 1200 יידן און ס'וועט געמאלדן, אז עטלעכע הונדערט וועט מען אוועקשיקן
אין אן אנדער לאגער, און די איבעריקע וועלן דא בלייבן. בעת דער סעלעקציע
זעט מען ווי די זשאנדארמען פירן 7 קינדער אין עלטער פון 5 ביז 8 יאר. מיר
אליין זענען נשתומם געווארן. ווו זענען די קליינע קינדער געווען באהאלטן, און
וואס וועט איצט זיין מיט זיי. איך דערקען א קינד פון דעם קאניגער האנטווערקער-
טוער יעקב קראוויטשיק, (איצט אין ענגלאנד). די קינדערלעך זעען אויס שווארץ
און פינצטער. די קינדער האבן זיך אפשר ערגעץ אויסבאהאלטן און די זשאנדארמען
האבן זיי אויסגעפונען. די דייטשע זשאנדארמען האבן אוועקגעפירט די 7 קינדער
אין א שטאל און זיי דארט איינציקווייז דערשאסן.
850 יידן פון די איבערגעבליבענע זענען געווארן קאשארירט אונטער דער

שמירה פון אוקראינער און ס. ס. א גאנץ יאָר האָט דאָס געדויערט און דאָכיי זייער אַ סך איבערגעלעבט. מען האָט גאָנץ אָפּט געמאַכט רעוויזיעס אין די באַראַקן. ביי איינער אַזאַ רעוויזיע, וווּ מען האָט עפּעס געפונען, האָבן זיי דערשאָסן צוויי אַסטראָוצער יוגנטלעכע אין עלטער פון 18 ביז 20 יאָר.

צוויי ברידער — קאַפּל און משה שטיין פון אַסטראָוויץ, וועלכע די ס. ס. לייעט האָבן געכאַפּט אויף די וועגן, האָבן זיי געברענגט אין לאַגער און דערשאָסן. ביי די אַלע סצענעס האָבן אַלע געמוזט זיין. עס איז אויך דאָרט אין לאַגער געווען אַ סאַניטאַרער פונקט. ביים דערשיסן די צוויי ברידער האָט זיך דער סאַניטאַר געוואָרפן אויף אַן אוקראינער ווערק־פירער און אויסגערופן: „איר מאַסן־מערדער!“ דער סאַניטאַר איז דערשאָסן געוואָרן.

אין אויגוסט 1944 גייען אַרום פאַרשידענע קלאַנגען, אַז מען וועט אונדז אַוועקשיקן, אָבער ווהיין ווייסט מען נישט.

אין אַ זונטיק פון דעם זעלבן חודש הייסט מען אונדז צוריק גיין פון דער אַרבעט אין די באַראַקן. דאָ האָט מען שוין פאַרשטאַנען אַז עס קומט דער סוף. מען האָט צוגעשטעלט וואַגאַנען און דערציילט, אַז מען שיקט אונדז אַוועק פון דאַנען, און דאָכיי פאַרזיכערט, אַז עס וועט נישט שלעכט זיין.

אין דער באַגלייטונג פון ס. ס. לייעט און אוקראינער, האָט מען אונדז אַרייַנגעפאַקט אין די וואַגאַנען. נאָך צוויי טעג און נאָך צוויי נעכט פאַרן זענען מיר געבליבן שטיין אויף דער „באָטשניצע“ — אַשוויענטשיס.

פון דעם בלויו, וואָס עס דערציילן די, וועלכע זענען שוין דאָ פריער פון אונדז, ווילט זיך נישט מער לעבן. און אַז זעען מיר פון דערווייטנס ווי מען פירט אַ טראַנספּאָרט פרויען, וואָס זענען אָנגעקומען. לאַנג ציט זיך דאָס אַדורכ־פירן זיי, נישט ווייט פון דעם אָרט וווּ מיר שטייען. אַזדאָ עטלעכע טויזנט מיידלעך און גאָר יונגע פרויען, שיין געקליידעט. מען דערקענט, אַז זיי זענען נישט געקומען אין די שוין באַקאַנטע „וואַגאַנען“, נאָר פון פאַסאַזשיר־וואַגאַנען. דורך דעם וועג, וווּ מען האָט זיי געפירט האָבן מיר שוין געוואָלט, אַז דאָס איז צום אומקום. די פרויען האָבן פון דעם נישט געוואָלט, דאָס האָט מען געקאַנט דערקענען אין זייער האַלטונג.

אין עטלעכע שעה אַרום, האָט שוין קיין איינע פון די פרויען נישט גע־לעבט. — פאַרגאַזט און פאַרברענט!...

נאָך עטלעכע וואָכן אין אוישוויץ, האָט מען אונדז געשיקט קיין יאַוואָזשנע אין קוילן־גרובן. איך בין איבערגעבליבן מיט מיין יונגסטן זון און צוזאַמען מיט אים געקומען קיין אוישוויץ. פאַרן שיקן קיין יאַוואָזשנע איז מען דורך אַ סעלעקציע, צי מען איז נאָך „גוט“ פאַר אַ קוילן־גרובן. דער זון איז נאָך געווען קליין און מען האָט אים נישט געוואָלט אַרויסלאָזן פון בלאַק. אָבער ס'איז

מיר, מיט דער הילף פון א יידיש-אונגאַרישן ייד, געלונגען אים צוזאַמען מיט מיר צו שיקן קיין יאָואָזשנע.

כאַטש די כוחות גייען שוין אויס, טרייסט מען זיך, און די נאַצישע מפלה דאַרף אַטאַט קומען, נאָר ווער ווייסט, ווער דאָס וועט זוכה זיין צו זען.

רעד איך אַזוי מיט א יונגן ייד פון עטלעכע און צוואַנציק יאָר פון פראָג (טשעכאָ-סלאָואַקיע). ער איז נאָר וואָס אַרויס פון קראַנק־הויז און גייט שוין צוריק אין קוילן-גרובן צו דער אַרבעט. און רעדנדיק, ווערן מיר געוויר, און פאַרן בלאַק שטייט אַ שוואַרצער אויטאָ מיט ס. ס. פון אוישוויץ (זיי פלעגן יעדע פאַר וואָכן קומען און צונעמען די „מוזלמענער“, וואָס זענען געווען פאַרשריבן אין קראַנק־הויז נאָך אוישוויץ צו פאַרגאַזן). און באלד רופט אויס אונדזער „בלאַקאווע“ דעם טאַטואירטן נומער פון דעם טשעכישן ייד. נאָך זייענדיק אין קראַנק־הויז איז ער געווען פאַרשריבן אלס מוזלמאַן, אַזוי שוואַך איז ער געווען. דערווייל איז ער געזונט געוואָרן. אָבער דאָס האָט גאַרנישט געהאַלפן, דער בלאַקאווע האָט אים איבערגעגעבן אין די הענט פון די הענקער. ...ס'איז נאָר געבליבן נאָך אים די פאַרציע ברויט, וואָס ער האָט ביי עמעצן פון זיינע באַקאַנטע איבערגעלאָזט, ווען ער איז אַרויס פון בלאַק, מיינענדיק אַז ער קומט באלד צוריק, ער איז אָבער מער נישט געקומען...

די אָפּענסיווע פון די סאָויעטן, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן מיט עטלעכע וואָכן פריער און זיך דערנענטערט צו די לאַגערן יאָואָזשנע און אַשויענטשיס, האָט נאָך מער צערייצט די ווילדע בעסטיעס — די ס. ס. לייט. פירנדיק אונדז צו דער אַרבעט אין די קוילן-גרובנס אַרום יאָואָזשנע, האָבן זיי פאַרשטאַרקט די שמירה, נישט דערלויבט צו האָבן ביי זיך אַפילו קיין לעפל אָדער אַ מעסערל — דאָס וואָס איז פריער יאָ געווען דערלויבט.

גרויס שרעק האָט אַרויסגערופן ביי די יידישע העפטלינגען דאָס קאַנ-צענטרירן די יידן אין באַזונדערע בלאַקן. ווייל ביז איצט זענען אין די בלאַקן פונעם יאָואָזשנער לאַגער געווען צוזאַמען העפטלינגען פון פאַרשיידענע נאַ-ציאָנאַליטעטן. פון דער דערפאַרונג אין די געטאָס האָבן מיר שוין געוואוסט, אַז מיטן אָפטיילן באַזונדער יידן — גרייט מען ווידער צו עפעס אַ שרעקלעכע זאַך פאַר די יידישע העפטלינגען.

נאָך אַ שטאַרקער קאַנאַדאָע אין דער געגנט פון יאָואָזשנע, נאָענט פונעם לאַגער, איז דעם 17טן יאנואַר, אין אָונט אַ שראַפנעל אַריינגעפאלן אין דער קיך-אינריכטונג פונעם לאַגער. דאָס האָט גורם געווען די פאַרנימטונג פון דעם גאַנצן בנין. דעם קוכער מיט נאָך צוויי דאַרטיקע אַרבעטער האָט מען אַריינגעברענגט אין דעם אַזוי גערופענעם קראַנק־הויז, וווּ איך האָב זיך גע-

פונען. מיט צוויי וואָכן פריער האָב איך מיר אָפּגעריסן אַ שטיק פינגער ביי די וואָגאַנעטקעס, בעת דער אַרבעט אין די קוילן־גרובן. אין קראַנק־הויז האָט מען מיר דעם פינגער אָפּערירט אָן שום מיטל צו פאַרלייכטערן די ווייטיקן ביים שניידן.

אין דעם זעלבן אָונט האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די דייטשן אַנטלויפן פון לאַגער און נעמען מיט נאָר אַלע געזונטע העפטלינגען. די בהלה צווישן די קראַנקע איז געווען אין לשער. מען האָט פאַרשטאַנען, אַז זיי וועלן אונז דאָ אויפן אָרט אומברענגען.

אין קראַנק־הויז זענען געקומען זיך געזעגענען באַקאַנטע מיט באַ־קאַנטע, נאָענטע מיט נאָענטע, נישט וויסנדיק, צי זיי וועלן זיך נאָך אָפּילו זעען. אויך מיין אומפאַרגעסלעך קינד איצוש איז געקומען מיט מיר זיך געזעגענען. די דאָזיקע טראַגישע געזעגענעונג, וועל איך נישט פאַרגעסן, ביזן סוף פון מיין לעבן... מער האָב איך אים שוין נישט געזען. ווי כ'בין שפּעטער געוויר געוואָרן איז ער געשטאַרבן אין טערעזיענשטאָט פינף טעג נאָך דער מלחמה. די דייטשן האָבן מיטגענומען אַלע העפטלינגען מיט זיך און די קראַנקע — איבערגעלאָזט. און מיר, די 270 קראַנקע פונעם לאַגער יאוואָזשנע, זענען לעבן געבליבן.

דעם 26סטן יאַנואַר 1945 זענען מיר באַפּרייט געוואָרן דורך די רוסן. אין עטלעכע חדשים שפּעטער איז די וועלט־שחיטה פאַרענדיקט געוואָרן מיטן אומקום פון 6 מיליאָן יידן. איך בין געבליבן לעבן, אָבער מיין גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען. אויך מיין עלצטער זון, וועלכער איז געווען די גאַנצע צייט מיט מיר צוזאַמען, און האָט זיך שפּעטער מיט נאָך אייניקע יוגנטלעכע געלאָזט אין וועג אַריין, איז מער נישט צוריקגעקומען...

דער וועג קיין אַסטראָוועץ

אין מיין צימער, אונטערן וואַנט־זייגער איז געהאַנגען אַ בילדל מיט דער אויפשריפט „שפּאַנישע אינקוויזיציע“. דאָס בילדל האָט פאַרגעשטעלט אַ פרוי מיט אַ קליין קינד אויף דער האַנט, מיט אַ טיכל אויפן קאַפּ, פון וועלכן ס'האַבן אַרויסגעשטאַצט צעשויערטע האַר. די פרוי האָט געהאַט גרויסע, שוואַרצע אויגן, פול מיט שרעק. נאָך דער פרוי מיטן קינד — אַ מחנה שטייענדיקע יידן אין צעריסענע קליידער. איינער פון די יידן טראָגט אין די הענט אַ ספר־תורה און דריקט זי צו צום האַרץ, אַזוי ווי די פרוי איר קליין קינד. די יידן אויפן בילד זענען געווען אַרויסגעטריבענע פון זייער לאַנד, זייער אַלעמענס פנימער האָבן אויסגעדריקט איין פראַגע: „וואָס גיין?“

נאָך אין מיינע קינדערייאָרן האָט זיך דאָס דאָזיקע בילדל איינגעקריצט אין מיין זכרון. איך האָב עס מיט יאָרן שפּעטער אַליין איבערגעלעבט. וועגן דער שפּאַנישער אינקוויזיציע האָב איך נאָך געלערנט אין דער שולע; כ'האַב עס געלערנט אין די ביכער פון פראַפעסאר שמעון דובנאָו און אין יאָר 1938, אין זבאָנשין, אויף דער דייטש־פּוילישער גרענעץ, האָב איך עס מיט מיינע אויגן צוגעזען. כ'האַב דעמאָלט געזען די אַרויסגעטריבענע יידן פון דריטן רייך. כ'האַב געזען ווי דייטשן האָבן מיט ווילדע הינט געטריבן אַ המון יידן פון זייער גרענעץ, ווי די הינט האָבן זיך געוואָרפן אויף די קרבנות, וועלכע זענען נישט אַזוי גיך אַריבער די גרענעץ. כ'האַב אויך געזען ווי די פּאַלאַקן האָבן די געטריבענע יידן נישט געוואָלט צונעמען, אָנגערייצט אויף זיי הינט און צוריקגעיאָגט קיין דייטשלאַנד. כ'האַב געהערט זייערע געוויינען, זייער פאַניק, פרויען האָבן די זויגלינגען געטוליעט צו זייערע הערצער און געקוקט אין דער ווייטקייט מיט מוראדיקער שרעק.

די יידישע קהילה אין פּוילן, און דערנאָך דאָס גאַנצע פּוילישע יידנטום, פאַרנעמען זיך מיט די פליטים. עס קומט אָן קיין זבאָנשין שפּייז, מלבושים און מעדיקאַמענטן. נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען מיט דער פּוילישער מאַכט, איז דער פּוילנער יידישער קהילה געלונגען צו דערגרייכן, אַז די פליטים זאָלן מעגן וווינען אין שטאָט. איך האָב דעמאָלט געוויינט אין פּוילן. עס איז זונטיק נאָך מיטאַג, די פליטים שטייען אין אַ ריי און מען פירט זיי צו דעם קהילה־בנין. איך האָב מיך אַריינגעשטעלט צווישן די פליטים אין דער ערשטער ריי און גענומען פירן אונטער דער האַנט אַן אַלטע, איינגעוויקערטע פרוי

מיט איר אייניקל. כ'האב זיך איינגעקוקט אין דעם גאַנצן המון פליטים און אַנשטאַט די וואַלזעס וואָס זיי האָבן אין זייערע הענט געטראָגן, האָב איך געזוכט אַ ספּר־תּורה. כ'האָב געוואַלט זען דאָס, ווי אין דעם בילדל, וואָס איז אין מיין ציימער געהאַנגען.

ס'איז ראש־השנה, 1939. די שול, דאָס בית־המדרש און שטיבלעך זענען פול מיט מתפללים. פלוצלינג קומען דייטשן. די מתפללים, איינגעהילט אין טליתים, לויפן דערשראָקענע אַרויס און דערווייטערן זיך, יעדער אין זיין היים — צווישן די לויפנדיקע האָב איך געזען ברוך דזשיאַלאַשינסקי. אַבער נישט אַלע מתפללים האָבן באַוויון צו אַנטלויפן. די צעיושעטע דייטשן האָבן נישט געזשאַלעוועט קיין קלעפּ און אין צוויי וואָכן שפּעטער האָבן די דייטשן געצווונגען אַרויסטראָגן די ספּר־תּורות און די פיל ספרים, וואָס זענען אויף דער פּאָליצע אין דער שול געשטאַנען ווען די הייליקע ספרים זענען שוין געלעגן אין אַ הויכן סטויג אינעם מאַרק, האָבן די דייטשן געצווונגען אונדזער רב, הרב ליפשיץ, אַז ער זאָל עס אונטערצינדן. דער רב האָט גלייך אָפּגעזאָגט עס דורכצופירן. זיין האַלטונג האָט אויף די דייטשן געווירקט. דערפאַר אַבער האָבן זיי אים און זיין פרוי געצווונגען צוקוקן זיך צו דעם אויטאָ־דאַפּע.

די ספרים האָבן געפלאַקערט. בכדי אָפּצולאָכן פון דעם יידישן גאָט, און נאָך צוגעבן הומאַר צו זייער „ספּעקטאַקל“, האָט איינער פון די דייטשן געביטן די הוטן אויף די קעפּ פון די פאַרוויינטע רב און רביצין. דאָס פייער פון די ספרים האָט געברענט עטלעכע שעה. מיר זענען געשטאַנען מיט פאַרקלעמטע הערצער, און אין אַלעמענס אויגן האָט זיך געזען טרערן און שרעק. און אַזא שרעק האָב איך געלעבט ביז צו דער ערשטער אויסזידלונג, דעם 30סטן נאָוועמבער, 1939.

די שטאַט קאַנין איז געבליבן אַן יידישער יוגנט. אַ סך יידישע מענער האָבן נאָך געהאַט פאַרלאָזט די שטאַט פאַרן אַריינקומען פון די דייטשן און זיי זענען געלאָפן אויף דער ליניע וואַרשע־מאָלקין. געבליבן זענען אַ סך פרויען און קינדער, זקנים און קראַנקע. איין מאָל האָבן די דייטשן אַרויס־געטריבן די יידן אויפן גרויסן מאַרק און אויפן טעפּער־מאַרק. עס שטייען שוין דאָרט צוגעגרייט גרויסע לאַסט־אויטאָס. מ'דערלויבט אונדז מיטצונעמען נאָר אויף איין מאָל צו בייטן די וועש, ווי אויך אַ ביסל שפּייז.

פון די לאַסט־אויטאָס, שוין אין פינצטערן אָונט, האָט מען אונדז אַרייַנגעפירט אין מיליטערישע קאַשאַרן. דער „רויטער קרייץ“ האָט געטיילט הייסע זופ. די דייטשן מעלדן דורך מעגאַפּאָנען, אַז יעדער ייד וואָס האָט אין זיין באַזיץ געלט און גאָלד, זאָל עס אָפּגעבן, אַנדערש וועט מען דערשיסן. ליגנדיק

אויף די פאדלאגעס, ווייסן די יידן נישט וואס צו טאן. מאַנכע וואָרפן געלט און ביזשוטעריע אין די קלאַזעטן, אַנדערע שענקען עס דער מאַנשאַפט פון „רויטן קרייץ“, אַ טייל האָבן עס פשוט באַהאַלטן.

די דייטשן האָבן אַוועקגעשטעלט טישלעך, אַוועקגעלייגט פאַרמולאַרן, כדי אויסצופילן וואָס יעדער ייד האָט איבערגעלאָזט אין זיין היים, אַ שטייגער ווי אַ הויז, אַ דירה, מעבל, אַ געוועלב א. א. וו. די דייטשן האָבן די יידן פאַר-זיכערט, אַז נאָך דער מלחמה וועלן זיי עס אָפגעבן צוריק.

דעם 30סטן נאָוועמבער 1939 באַפוילן די ס. ס. לייט, אַז די יידן זאָלן זיך שטעלן צו פיר אין אַ ריי, עס ברעכט אויס אַ פאַניק. איבערגעוועקטע קינדער הייבן אָן שרייען און וויינען, די דייטשן טרייבן די יידן אַרויס צו דער באַן. צוקומענדיק צו דער באַן-ראַמפּע, האָט מען פאַר זיך געזען שטיין לאַסט-וואַגאָנען אויף וועלכע ס'איז געווען אָנגעשריבן „אַכט פערד, אָדער פערציק יידן“. מורא האַבנדיק, אַז מ'זאָל נישט פונאַנדערייסן די פאַמיליעס, האָבן די יידן זיך גענומען שטופן אין די שטיקענדיקע און פאַרוואַרלאָזטע בהמה-וואַגאָנען. די טירן פון די וואַגאָנען ווערן פאַרריגלט. ערשט איצט זעט יעדער אַז די וואַגאָנען האָבן צוויי קליינע פאַרקראַטעוועטע פענצטערלעך. ס'איז אַ פינצטערע נאַכט, מיר זענען אָן וואַסער. געשרייען און געוויינען. יעדער זוכט אַ פלאַץ נעבן זיינע נאָענטע יעדער באַמיט זיך ווי צום בעסטן דאָרט זיך איינצואַרדענען. די באַן האָט אָנגעהויבן רירן פונעם אָרט. דאָס טרייסלען זיך פון די וואַגאָנען האָט נישט איינעם איינגעשלעפערט. פאַר די גרופע יוגע מענטשן, צו וועלכער איך האָב נאָך דאָן געהערט, איז נישט געווען קיין רייד פון קאָנען איינשלאָפן. מיר, די יינגערע אין וואַגאָן, האָבן געטראַכט, אַז מען דאַרף עפעס טאָן, העלפן. מיר ווערן אַדורכגענומען מיט אַ געפיל, אַז מען דאַרף זאָרגן פאַר די עלטערע און שוואַכע. אפשר איז דער וועג שוין דער לעצטער. מיר ווערן איין מַשפּחה. מיר טיילן זיך מיט אַלץ, וואָס מיר האָבן ביי זיך. מיר טראַכטן וואָס צו טאָן מיט דעם געלט. וואָס מאַנכע פון אונדז איז געלונגען אויסצובאַהאַלטן. אייניקע פון אונדז דראַפּען זיך אַרויף צו די פאַרקראַטעוועטע פענצטערלעך. מיר זענען שוין געווען אין טשענסטאַכאָו. פאַרן ווירשט, וואָס מיר האָבן געהאַט, איז אונדז געלונגען ביי די באַן-אַרבעטער אַרויסצובאַקומען עטלעכע חלבנע ליכטלעך. מיר באַ-לייכטן אונדזער וואַגאָן. אין ערשטן מאַמענט שאַפט זיך פאַר אונדז אַ פריילעכע שטימונג. מען זעט ווי מענטשן לעבן אויף. מאַנכע הייבן אָן אַפילו דערציילן וויצן. אָבער באלד ווערט אינעם וואַגאָן אוימהיימלעך. מענטשן דאַרפן דער-ליידיקן זייערע נאַטירלעכע באַדערפענישן. אָבער וווּ? מיר שטייען אויפן ראַנד פון אונטערגאַנג.

מיר האבן אָפּגעטיילט אַ ווינקעלע אין וואַגאַן, כדי יעדער זאל זיך קענען דערליידיקן זיין באַדערפעניש. די לופט האָט אַלעמען געריסן ביי די נעז. דער געשטאַנק איז נישט געווען אַריבערצוטראַגן, און דער צוג לויפט שוין מיט אונדז דריי מעת־לעת. און האָט זיך געשטעלט אויף די סטאַציעס: וואַרשע, ראַדאָם, לובלין. מיר האָבן זיך דערוואַסט, אַז אויף יעדער פון די סטאַציעס האָבן די ס. ס. לייט געוואָלט פּוועלן ביי די העכערע פון זיי, אַז מ'זאל אונדז דאָ אַראָפּלאָזן, אָבער קיינער וויל אונדז נישט צו נעמען. און דערווייל נעמט נישט קיין סוף צו אונדזער פּיין פון שלעפּן זיך! שוין דריי מעת־לעת ווי מ'עפנט נישט די טירן פון די וואַגאַנען און מ'גיט אונדז נישט קיין שפּייז און וואַסער: מ'דערלויבט אונדז נישט אַרויסצוגיין די איבערפּולטע עמערס מיט שמוץ. אין די וואַגאַנען קומען פאַר שרעקלעכע סצענעס. די מענטשן זענען אויסגעשעפּט פון די כוחות. זיי פיבערן און פאַרלירן דאָס באַוואוסטזיין פון בושע. מ'הייבט זיך אָן קריגן און עס מאַכט זיך אַלץ, וואָס עס קאָן אַנטשטיין אין אַזאַ אומדערטרעגלעכער לאַגע.

פאַרנדיק אין אַזעלכע וואַגאַנען אין די ווייטערדיקע מלחמה־יאָרן, האָב איך געפילט דאָס זעליקע. איך האָב מיר תמיד פאַרגעשטעלט דעם טראַגישן אַרויספאַר פון קאַנין. ווי אין אַ ווינקל, אין אַ וואַגאַן איז געזעסן אַ משפּחה פון פיר דורות: זיידעל, זיין טאָכטער מאַניע קראַטאַווסקי, איר טאָכטער עסטושאַ סאַלניק מיט אירע צוויי יינגלעך; גרשון קאַנער מיט זיין מוטער; האַדעס מיט זיין פרוי; יצחק לעבען מיט זיין פרוי און דריי טעכטער; ריטשקע שמעון מיט זיין פרוי — די אַלע זענען אין וואַגאַן נעבן מיר געזעסן. צום באַדויערן איז נאָר געבליבן איינער פון זיי — יצחק לעבען.

די באַן איז געבליבן שטיין ערגעץ אויף אַ ראַמפּע. ס'איז דער דריטער דעצעמבער 1939. ס'איז געשען אַ נס — די טירן פון די וואַגאַנען האָבן זיך געעפנט — אייניקע פון אונדז האַנדלען אונטער מיט די דייטשע שומרים. וועלכע היטן אונדז, אַז מ'זאל אונדז דערלויבן אַרויסצוגיין פון די וואַגאַנען, דערלויבן אונדז אַריינצוגיין אין די באַן־קלאַזעטן. מ'האָט עס אונדז דערלויבט. און איידער מ'האָט באַוווּן זיך צו דערליידיקן, האָט מען אונדז שוין אַרויס־געשטופּט מיט באַנגעטן.

ווען מען איז צוריק אַריין אין די וואַגאַנען, האָט מען זיך דערוואַסט, אַז מיר געפינען זיך אין דער שטאַט אַסטראָויעץ־קיעלעצקי — און דאָ טאָקע וועלן מיר פאַרבלייבן.

די אַסטראָויער יידן זענען צו אונדז געקומען אויף דער באַן־ראַמפּע. האָבן אונדז האַרציק אויפגענומען, געגעבן אַלעמען הייסע טיי און אָפּגעפירט אין דער יידישער קהילה, וווּ מ'האָט אונדז איינגעאַרדנט אין יידישע הייזער.

מיט די פאלאקן, וועלכע זענען אויך אויסגעזידלט געווארן צוזאמען מיט אונדז אין באזונדערע וואגאנען, האט זיך פארנומען דער „רויטער קרייץ“. נאכן פארלאזן די וואגאנען, האב איך אין גרויסן טומל אויפגעזוכט מיינע עלטערן. כאטש ס'איז געווען ביי טאג, האב איך מיינע עלטערן קוים דערקענט, אזוי געענדערט זענען זיי דורכן וועג געווארן.

אין אסטראויעץ האב איך אויסער די אויבנדערמאנטע געטראפן: פרוי מאנטשקא מיט רעגינא; רעגינא שלומפער מיט איר קינד מאניעלע; שיע יודקיעוויטש מיט זיין פרוי און צוויי קינדער; משה ראנטשקאווסקי מיט זיין פרוי; גוטא בראם און פראנקא; שאול זיידליץ מיט זיין פרוי; עדושא בולקא מיט איר טאכטער, טערעניע אפט מיט אירע צוויי יינגלעך; לאלא בולקא; ראיעווסקי מיט זיין פרוי; שאול פיעקארטשיק מיט זיין פרוי און צוויי קינדער. לוטעק אייזן מיט זיין פרוי און א יינגל; קאלטשע אייזן, טאביאש אייזן מיט זיין פרוי און מאניא ליפשיץ.

אסטראווער הילפסקאמיטעט פאר קאנינער פליטים

אין אנהייב דעצעמבער פון 1939, איז דער אסטראווער יידישער קאמיטעט ארויסגערופן געווארן צום שעף פון דער „געסטאפא“, און א טראנספארט מיט יידן פארן אדורך אסטראווער, זיי האבן שוין עטלעכע טעג נישט געגעסן און מיר דערמעגלעכן אייך זיי צו דערטיילן עסן. מיר האבן זיך אריינגעווארפן מיט יידישער התלהבות צוצוגרייטן פאר די יידן אלץ וואס איז געווען מעגלעך אין יענע טעג. מיר האבן צוגעשטעלט טישן מיט עסן ביים וואקזאל, ווארטנדיק אויף דעם אנקומענדיקן צוג מיט יידן. מיר זענען איבעראשט געווארן, זעענדיק ווי ס'זענען גאר ארויסגעגאנגען קריסטן, וועלכע זענען געקומען מיט „שיינען“ דירעקט קיין אסטראווער.

זייענדיק אויסגעהונגערט האבן זיך די גויים געבעטן ביי די פארשטייער פון יידן, און מ'זאל זיי פארקויפן עסן. מיר האבן זיי דערמעגלעכט צו זעטיקן דעם הונגער. אונזערע פארשטייער האבן זיך געווענדעט צום שעף פון געסטאפא, פרעגן אים וואס האט פאסירט — ער האט אונדז געפרעגט, צו מיר זענען גרייט אויפצונעמען די יידן אין אסטראווער. בערך עטלעכע מינוט נאך פיר נאך מיטאג האט זיך באוויזן דער צוג מיט די יידישע קרבנות. דערווענדיק זיי, און זיי — אונדז איז דאס בילד פון דעם מאמענט נישט צו באשרייבן. די פנימער, בלאסע און די אויגן — צעשראקענע. מיט גרויס ציטערניש האבן זיי צו אונדז אנגעהויבן צו שטאמלען די עטלעכע ווערטער: ווו מיר געפינען זיך און ווהין פירט מען אונדז. מיר האבן זיי געענטפערט, ווו זיי געפונען זיך געבראכט עסן און טרינקען. מיר האבן גלייך אנגעהויבן פארטיילן אין די וואגאנעס עסן און טרינקען. באלד האבן מיר זיך דערוואסט, און דאס זענען יידן פון קאנין. שמועסנדיק מיט די יידן איז אנגעקומען דער פרעזעס ד"ר זייסעל און יאסקע ראזענמאן מיט א באשטעטיקונג פונעם שעף פון דער „געסטאפא“, און דעם טראנספארט מיט יידן איז דערלויבט צו בלייבן אין אסטראווער.

ווען ד"ר זייסעל האט זיך געווענדעט צום טראנספארט־פירער, א פאלקס־דייטש, מיט דער באשטעטיקונג אראפצולאזן די יידן, האט ער מוראדיק צעשלאגן דעם דאקטאר זייסעל, און מיר האבן אים געמוזט מיט א דראזשע אפפירן צו אים אהיים, ווי ס'האט זיך ארויסגעוויזן, האט דער טראנספארט־פירער געזען, און זיין פלאן האט זיך נישט איינגעגעבן און אז ער וועט נישט קאנען צורויבן און הרגענען די ארויסגעשיקטע יידן. מיר האבן דעם גאנצן טראנספארט, אין דער צאל פון צוועלף הונדערט יידן אריינגעפירט אין דער



פליטים באוסטרוביץ. מובלים לעבודה ע"י שוטר יהודי. באמצע השורה הראשונה
 פרנקה בראם מקונין
 פליטים אין אסטראוויץ — געפירט צו דער אַרבעט אין באַגלייטונג פון אַ יידישן
 אַרדנונגס־דינסטמאַן. אין דער ערשטער ריי אין מיטן פראַנקאַ בראַם פון קאַנין

שול "יבנה" פון דעם אַסטראָווער "מזרחי", גלייכצייטיק זיך געווענדעט מיט אַן אַפעל צו דער אַסטראָווער יידישער באַפעלקערונג, אַז דער וואָס איז נאָר אימשטאַנד, איז מחוייב אַהיימצונעמען פרייוויליק יידן מיט עסן און שלאָפן. אונדזער קול-קורא איז אַנגענומען געוואָרן. דער ערשטער וואָס האָט זיך אָפֿ-גערופן איז געווען ד"ר וואַכהאַלדער. ער האָט באַלד צו זיך צוגענומען אַן אַלט פאַר-פאַלק. נאָך אים האָט יעדער צו זיך אַהיימצונעמען קאַנינער יידן, אַזוי אַז ביז איינס ביי נאָכט זענען אַלע געוואָרן צעטיילט.

מיר האָבן זיך באַמיט צו דערמעגלעכן די קאַנינער יידן, אַז זיי זאָלן זיך קאַנען אויסלעבן אין די באַדינגונגען, אַזוי ווי די איינגעזעסענע. אַסטראָווער, זיי אַריינגענומען אין די אַמטן פון קאַמיטעט, פון דייטשן אַרבעטס-אַמט, אין קאַאָפּעראַטיוו פון בעקערס, און געגעבן זיי אַלערליי אַרבעטן, בכדי זיי זאָלן נישט ווערן אַרויסגעשיקט אין אַנדערע ערטער. גלייכצייטיק האָבן מיר געגרינדעט אַ פאַלקס-קיך פאַר די נויטבאַדערפטיקע. עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן ביז צוויי טויזנט מיטאָגן טעגלעך. מיר האָבן זיך אויך באַמיט צו דערמעגלעכן, אַז וואָס אַ גרעסערע צאָל יידן זאָלן באַשעפטיקט ווערן אין איינע פון די באַקאַנטסטע אַסטראָוועצער פאַבריק, "זאַקלאַדי אַסטראָוועצקיע" און ביים דייטשן "הערמאַן גערינגס ווערקע", איז אונדז אין מיטן יאָר 1942 נאָך גרויסע אַנשטרענגונגען, געלונגען אַריינצופירן ביז 2000 יידן, און צווישן זיי, אויך קאַנינער יידן.

אויף דער ווענדונג פון אַ דייטשער פרוי פון דאָרף באַזוכאָו נעבן אַס-טראָוועץ צו שיקן זעקס יידישע אַרבעטער צו גרובן אַ גרוב, האָבן מיר אַרויס-געשיקט אַ פאַרשטייער פון אונדזער קאַמיטעט, וואָס האָט געבראַכט פון דאָרט אַ פריילעכע בשורה, אַז ס'איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט צו באַשעפטיקן אַ גרעסערע צאָל יידישע אַרבעטער. עס איז אונדז געלונגען דאָרט צו באַשעפטיקן בערך זיבן הונדערט יידן. יידן האָבן אויך באַקומען אַרבעט אין דער צעגיעלניע ביי יעגערן, ווי אויך 300 יידן ביי די שאַסייען פון דער פירמע פון "בזימער און לעשץ". אין די מאָנאַטען פון די דייטשע שפייז-פראָדוקטן האָבן געאַרבעט בערך דריי הונדערט יידן. אויך אין אַנדערע קלענערע אַרבעטס-פלעצער האָבן מיר געזאָרגט, אַז יידן זאָלן דאָרטן זיין באַשעפטיקט.

אין גיהנום ביי די דייטשן

מען האָט אונדז צוגעפירט צו די לאַסט־אויטאָס, וואָס זענען געשטאַנען ביי דער קירך. ה' מאָנטשקאָ איז שוין דעמאָלט אין קאַנין נישט געווען. מען האָט אונדז אויפגעלאָדן אויף די אויטאָס און אָפּגעפירט אין די קאַשאַרן אויף דער קאלישער פּאַרשטאָט: בערך 700 פּערזאָן. אַ צווייטע גרופּע האָט מען געפירט צו דער פּאַלקסשול (ביי דער שול־גאַס). דאָרט זענען מיר געזעסן ביז האַלבער נאַכט.

די דייטשע אָפיצירן האָבן פון אונדז פאַרלאַנגט אַלע ווערטזאַכן, ווי אויך געלט — די אַנווענדדיקע האָבן אַוועקגעלייגט זייערע געלטער אויפן טיש. מען האָט זיי דערלויבט מיטצונעמען נאָר ביז 5 זלאָטעס.

פון דאָנען האָט מען אונדז נאָך האַלבער נאַכט איבערגעפירט אין לאַסט־אויטאָס צו דער באַן־סטאַציע אין טשאַרקוו.

די דייטשע פּאָליציאַנטן האָבן אונדז געשטויסן און געזידלט. אַמערגסטן האָט זיך מיט זיין ברוטאַליטעט אויסגעצייכנט דער פּאַלקס־דייטשער פּאָליציאַנט דיבטשאַק.

דאָ אַהער האָט מען אויך געבראַכט די יידן פון דער פּאַלקס־שול. אין די וואָגאַנען זענען מיר געווען 40 ביז 50 פּערזאָן. אין די אַנגעפּראָפטע וואָגאַנען האָט מען אונדז אין דער זעלבער נאַכט אָפּגעשיקט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג.

מיט מיר זענען געווען אין וואָגאַן: פרוי מאָנטשקי, רעגינאַ האַלצשטיין, פּאַמיליע קלעטשעווסקי. מיר זענען בערך געפאָרן 3 מעת־לעת און באַקומען 1 ביז 2 מאָל טעגלעך טרוקן ברויט. עס איז געשטאַנען אַן עמער, כדי צו דערליידיקן די פיזיאָלאָגישע באַדערפענישן. אויף יעדער סטאַציע האָט מען דעם עמער אויסגעליידיקט.

טשענסטאַכאָו האָט אונדז נישט געוואָלט אויפנעמען. זענען מיר געפאָרן ווייטער — קיין אַסטראָויעץ. דאָרט זענען מיר אַנגעקומען דעם 3טן דעצעמבער 1939. צוזאַמען מיט אונדז האָט מען אויך אַרויסגעשיקט פּאַלאַקן, וועלכע זענען געווען אויך קאַנצענטרירט אין די קאַשאַרן. מען האָט זיי אויך געפּאַקט אין די וואָגאַנען און זיי זענען מיט אונדז אַנגעקומען קיין אַסטראָויעץ. מיט מיר איז אויך געווען דער קאַבאַטאַ, דער גאַלעך קאַבאַטאַ, יאַרעצקי, שאַראַפּינסקי (ער האָט געמסרט די פּאָליציי, אַז די פרייליין שוואַרטאָוויטש

איז אַ יידישקע אויף אַרישע פּאַפּירן. מען האָט זי געשאַסן צוזאַמען מיט איר ברודער. שפּעטער האָט מען אין קאַנין אַרעסטירט דעם אויבנדערמאָנטן שאַראַ-פינסקין, ווייל איך האָב זיין מסירה אַנטדעקט).

אין אַסטראָויעץ האָט דער אַרטיקער יידישער קאָמיטעט אונדז האַרציק אויפגענומען. מען האָט אונדז געגעבן עסן און איינקוואַרטירט אין יידישע הייזער. מען האָט אונדז איינגעטיילט אין די שטעט פון אַסטראָויעץ, אַפּאַטוו, טשמיעלווו. איך האָב געאַרבעט אַלס הויז-ווירטין. איך האָב קאַרעספּאָנדירט מיט מיין מוטער און משפּחה, וועלכע זענען נאָך דאָן פאַרבליבן אין קאַנין. שפּעטער נאָך דער צווייטער אויסזידלונג פון קאַנין, האָב איך נאָך קאַרעספּאָנדירט מיט מיין מוטער אין קרוליקוו.

פון קרוליקוו האָט מען זיי איבערגעשיקט קיין זאַגורווו. פון דאָרט האָב איך געהאַט פון זיי בריוו.

ערב יום־כיפור 1941, האָבן זיי מיר געשיקט דעם לעצטן בריוו אין וועלכן ס'איז געווען געשריבן, אַז זיי געזעגענען זיך מיט מיר און ווייסן אַלליין נישט ווהיין מען וועט זיי אַוועקשיקן.

מען האָט זיי אָפּגעשיקט אין די קאָזשימיעזשער וועלדער און דאָרט אומגעבראַכט צוזאַמען מיט דער יידישער באַפעלקערונג.

אין אַסטראָויעץ איז געגרינדעט געוואָרן אַ יידישער קאָמיטעט פון די קאַנינער: האַמפּעל, לוטעק אייזן, יודקיעוויטש און אַנדערע.

איך, מיט נאָך אַנדערע מיידלעך, האָבן באַשלאָסן צוריק צופאַרן קיין קאַנין דורך קעלץ, סקאַרזשיסקאַ, ראַדאָם און וואַרשע. דעם גרעסטן טייל וועג האָבן מיר דורכגעמאַכט צופּוס. אין וואַרשע האָבן מיר געטראָפּן משה קאָט, בנימין יאַאַב. אויפן הויפט־וואַקזאַל האָט מען געכאַפּט יידן צו דער אַרבעט, (אַ מיידל, וואָס האָט נישט געטראָגן קיין געלע לענטע אויף איר אַרבל, האָט זי דערפאַר געמוזט באַצאָלן 5 זלאָטעס שטראַף). אין קוטנאַ איז געווען די גרענעץ, און מיר האָבן זיך בשום אופן נישט געקאַנט אַריבערקומען קיין קאַנין. האָבן מיר בלייב־ברירה צוריקגעקערט זיך קיין אַסטראָויעץ הונגע־ריקע, אָן געלט, שלעפּנדיק זיך אַ גאַנצע וואָך.

איך האָב אין אַסטראָויעץ געאַרבעט ביים פרעזעס פון דער יידישער קהילה, ה' ראָזענמאַן. ביי אים איז אויך געווען ד"ר פעלעק בולקאַ מיט זיין פּריי, ווי אויך זיין ברודער פּסח מיט זיין פאַמיליע.

דער פרעזעס ראָזענמאַן האָט אַ סך מיטגעהאַלפּן איינצואַרדענען די קאַנינער פּליטים. (שפּעטער איז דער פרעזעס ראָזענמאַן געשטאַרבן אויף טיפּוס). אין אַסטראָויעץ זענען געווען איבער 1000 יידן פון קאַנין. עס זענען

דאָרט אויך געווען יידישע פליטים פון לאַדזש און פון קאליש. מען האָט אויך געשאפן יידישע פאליציי, צווישן זיי עטלעכע פון קאנין.

די קאנינער פליטים האבן געקראגן אַרבעט ביי די סטאַוועס. מיר האבן געשניטן „דארנינען“, דאָס הייסט שטיקער גראַז מיטן באַדן צוזאַמען און דערמיט אויסגעפלאַסטערט די וועגן אַרום די סטאַוועס, דאָס איז געווען ביים טייך הינטער אַסטראָוויץ „נאַזשעטשקאַ“, בערך צוועלף קילאָמעטער פון דער שטאָט. און אזוי זענען מיר געגאַנגען טעגלעך אַהין און צוריק צופוס.

דערפאַר האָט מען אונדז געגעבן צו עסן און עטלעכע גראַשן געלט. ביי דער אַרבעט זענען מיר געווען באַשעפטיקט 300 פערזאָן. מען האָט אונדז צוגעזאָגט, אַז די וואָס וועלן אַרבעטן, וועלן נישט ווערן אויסגעזידלט. נאָר בלייבן אויפן אָרט.

די אַסטראָוויצער יידן זענען געווען פאַראינטערעסירט צו האָבן די אַרבעטס־קאַרטן. מיר האָבן געאַרבעט און די קאַרטן זענען געגאַנגען אויף זייער נאָמען, דערפאַר האָבן זיי אונדז באַצאלט, אַזאָ קאַרטע האָט געהאַט דעם ווערט בערך, טויזנט זלאָטעס. דאָס האָט געגעבן אַ שאַנס, אַז מ'זאָל קאַנען בלייבן אין דער צוקונפט אויפן אָרט.

דאָס איז געווען אַן אויסמאַטערנדיקע אַרבעט. איך בין געפאַלן פון די כוחות און נישט געקענט ווייטער די אַרבעט פאַרזעצן. אין דער צייט האָב איך געוויינט ביי דער פאַמיליע וויטקאווסקי (מענדל איז געשטאָרבן אויף טיפּוס). איך האָב זיך איינגעאַרדנט ביי אַרבעט ביים פרעזעס רובינשטיין, וועלכער האָט פאַרנומען דאָס אָרט נאָכן טויט פון פרעזעס ראָזענמאַן. דאָ האָב איך געאַרבעט ביז צו דער אויסזידלונג אין חודש נאָוועמבער 1942. (איך בין דעמאָלט געווען אין בונקער ביי רובינשטיינען און דערפאַר האָב איך אויסגעמיטן די אויסזידלונג).

צו מאַרגנס נאָך דער אויסזידלונג זענען אַלע גאַסן פון דער שטאָט באַלייגט געווען פון געהרגעטע. מען האָט דערציילט, אַז די פרוי קאַלטשע אייזן האָט זיך געוואָרפן אויף די געסטאַפּאָוועס מיט די פויסטן און נישט געלאָזט זיך אויסזידלען. אָבער זיי האָבן זי באַצוונגען און זי אַריינגעשליידערט אינעם אויטאָ.

נאָך אַ ביינאַכטיקער סעלעקציע, האָט מען פון טויזנט יידישע פרויען איבערגעלאָזט 32.

נאָכן אַרויסגיין פון בונקער, בין איך געבליבן אין גאַנצן האַפנונגסלאָז. איך האָב מיך געוואַנדן צום יידישן קאַמיטעט. דאָרט האָט מען די איבער־געבליבענע יידן געשיקט אין אַרבעטס־אַמט. איך האָב זיך פאַרבונדן מיט דער גרופע. דאָ האָט מיר געהאַלפן האַמפּעל, רובינשטיינס איידעם און דער פירער

כראבאטשעווסקי, וועלכער האט מיך געקענט פון דער אַרבעט אויף דער „נאָועטשקע“. מען האט מיך אָפּגעשיקט צו אַן אַרבעט אויף גלאָוואַצקעס ציגלעלניע. די פריערדיקע יידן, וואָס האָבן געאַרבעט, אויף דער פלאַצוווקע האָט מען אויסגעזידלט.

מיט מיר צוזאַמען זענען געווען די טעכטער פון פיעקאַרטשיק: דאַראַ בלום, פעלאַ פראָסט און אַנדערע. מיר האָבן געאַרבעט ביים ליים אין דער ציגלעלניע — און דאָס האָט אונדז אויסגעשעפּט די כוחות. שפּעטער האָט מען אונדז איבערגעשיקט אין דער אָסטראַווצער רעקסיפיקאַציע. די רעקסיפיקאַציע איז געווען אינעם הויז פון פּאַלקס־דייטש בערגער — געהערט האָט עס צו יעגער.

מיך האָט מען דאָן איבערגעשיקט אַרבעטן צום געסטאַפּאוויץ בערגער. דער בערגער איז קיין מאָל נישט געווען אין דער היים. ער איז געווען דער ערגסטער פון אונדזערע געסטאַפּאוויצעס. דאָ האָבן איך געאַרבעט: נאָשעלסקי פון סקולסק, קעניגס זון, יאַקובאוויטש און אַנדערע. אין דעם זעלבן גוט האָט זיך איך געפונען אַ מיליטערישע באַזע.

אין יאָר 1942 איז געווען די צווייטע אויסזידלונג. מיר זענען געווען אין פאַרמאַכטן געטאָ אויף יוזשעצקאָ. דאָס איז געווען אַ לאַגער אונטער אָסטראַוויץ, געהיטן דורך אוקראַינער און יידישע פּאָליציאַנטן. די אוקראַינער זענען די שרעקלעכסטע מערדער. אַ לאַנגע צייט האָבן איך געאַרבעט ביי בערגערן. פון צייט צו צייט האָבן איך אונטערגעהערט פאַרשידענע ידיעות פונעם פּראָנט און האָבן עס אויך איבערגעגעבן מיינע חברים. יעדן טאָג האָט מען אַלע פון דעם לאַגער אַרויסגענומען צו דער אַרבעט און צוגעטיילט וועמען אין דער פאַבריק, און וועמען — צו אַנדערע אַרבעטס־פלעצער. נאָך דער אַרבעט האָבן מיר זיך געטראָפן אונטער פּאָליציי־שער אויפזיכט, צוריק אינעם לאַגער. ביים אַרויסגיין און צוריקקומען פון דער אַרבעט, האָט מען אונדז געציילט.

ביי יעגערס רעקסיפיקאַציע איז געווען אַ מיליטערישער לאַגער. דעם לאַגער האָט מען איבערגעפירט אויף אַ צווייט אָרט. ביים ליקוידירן אים האָט מען די גרופע יידן איבערגעשיקט אינעם געטאָ. אין דער צייט איז די גרופע אַוועק צו די פאַרטיזאַנער.

נאָך פריער האָבן זיי צוגעגרייט געווער. איך האָב דאָס געקויפט געווער באַהאַלטן אין היי און ביי נאָכט זענען זיי געקומען עס צונעמען. די גרופע זענען עטלעכע מאָל אַריינגעקומען אין דעם מיליטערישן לאַגער, קויפנדיק געווער, ווייל זיי האָבן געהאַט קענטשאַפּט מיט די זעלנער, פאַר וועלכע זיי האָבן געאַרבעט און באַדינט.

ווייזט אויס, אז געלט האָבן זיי געהאַט און פאַר גוט באַצאָלטע פרייזן.
האָבן זיי איינגעקויפט געווער ביי די דייטשע זעלנער.

צווישן דער גרופע זענען געווען יידן פון קאַנין: קעניג (דער פאַטער)
און זיינע צוויי זין (איינער האָט געהייסן יצחק); יאַקובאַוויטש ראובן, (געווער
זענע פון „החלוץ הצעיר“ אין קאַנין), צווייגמאַן צבי פון אַסטראָוויץ, זאשיא
פון אַסטראָוויץ און אַנדערע.

די פאַרטיזאַנער האָבן זיך צו פיל געדרייט אינעם לאַגער און דערמיט
געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט. איין מאל האָבן די פויערים פון דער
אומגעגענט זיי אָפּגעוואָרט אויפן וועג צום וואַלד, זיי געכאַפט, צוגענומען ביי
זיי דאָס געלט, דערהרגעט און זיי באַגראָבן אין אַ טאָל.

צווייגמאַן שלאָמעך איז געלונגען צו אַנטלויפן מיט אַ צעבראַכענער
האַנט. נאָך דער מלחמה, פון וועלכער ער איז ניצל געוואָרן, האָט ער וועגן
דעם געמאָלדן, מען האָט די ביינער פון די פאַרטיזאַנער אויסגעגראָבן און זיי
איבערגעפירט אויפן יידישן בית-עולם אין אַסטראָוויץ מיט גרויס פאַראַד
און מוזיק. די מערדער האָט מען אַנטדעקט און אַרעסטירט.

נאַשעלסקי פון סקולסק, ישראל האַמפעל, דאָראַ בלום, זענען פון אַסטראָוו-
צער געטאָ אַנטלאָפן קיין וואַרשע און דערנאָך אַנטייל גענומען אין די קאַמפן פון
וואַרשעווער געטאָ-אויפשטאַנד. (דאָראַ בלום איז פאַרבירענט געוואָרן אין לאַגער
פאַניאַטוואו אונטער לובלין).

נאָכן ליקווידירן דעם לאַגער, אין 1944, איז די לעצטע גרופע יידן
אָוועקגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ. אויך איך האָב זיך געפונען צווישן זיי.
מען האָט אונדז געפירט אין געשלאָסענע וואַגאָנען בערך צוויי וואָכן, און
קיינער פון אונדז האָט נישט געוואוסט וויהין מען פירט אונדז. ענדלעך זענען
מיר אָנגעקומען קיין אוישוויץ. דאָ האָבן זיי אַדורכגעפירט אַ סעלעקציע:
מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער. מען האָט אונדז פרויען געפירט אין
באָד און אָפּגעשוירן די האַר, אַדורכגעפירט אַ דעזינפעקציע געגעבן אונדז
אַנצוטאָן אַלטע קליידער און אונדז אָפּגעשיקט אין אַ לאַגער. מיר האָבן נישט
געוואוסט וואָס מען וועט מיט אונדז טוען. דאָ זענען מיר געווען אַ האַלב יאָר
צייט און יעדן טאָג דערוואָרט דעם טויט. פון דאָנען האָט מען אונדז געשיקט
קיין פ. ק. ל. נעבן אוישוויץ. דאָרט זענען מיר געווען 3 וואָכן, מען האָט
אונדז געקאָטעוועט. מיר האָבן זיך נישט געקאָנט פאַרשטעלן, אז מיר וועלן
פון דאָנען זיך אַרויסקריגן לעבעדיקע.

די פוילישע וועכטער האָבן אונדז נישט געזשאַלעוועט קיין קלעפּ. די
באַשפּייזונג אונדזערע איז געווען אַזוי, אז מיר זאָלן זיך קאָנען האַלטן קוים
אויף די פיס. דאָס איז געווען אַ פרויען-לאַגער. דאָ האָבן זיך געטראָפן יידישע

פרויען פון פוילן, פראנקרייך און אונגארן. מיט מיר צוזאמען זענען געווען פון קאנין: פעלא פראסט, די שוועסטער פיעקארטשיק, בעלא בלום, לאטקע בירנבוים, האנקא מארגוליעס, גוטא און פראנקא בראם, פעלא לעבען און סאלא זיידליך (די מוטער אירע איז געווען אין אוישוויץ פאראורטיילט צום פארברענען).

פון פ. ק. ל. האט מען אונדז איבערגעשיקט צו אן ארבעט אין גע-
פאטסדארף (נידערשלעזיען) אין אן אמוניציע-פאבריק. דא האבן מיר גע-
ארבעט 12 שעה אין מעתלעך. מיר זענען געשלאפן אויף דער ערד. די
בעטאנירטע פאדלאגע איז שטענדיק געווען נאס, כאטש עס איז אויף איר
אויסגעשפרייט שטרוי. מיר האבן געארבעט אין צוויי שיכטן. די וואס האבן
געארבעט ביי נאכט האבן ביי טאג געמוזט ארבעטן ביים אפרייניקן דעם שניי,
כדי דער פלאץ זאל זיין ריין. מען האט אונדז געקאטעוועט אן שום סיבה.
אונדז האבן געהיטן געסטאפא-פרויען, וועלכע זענען געווען ערגער ווי די מענער.
עס איז צו אונדזערע אויערן דערגאנגען אז די רוסן דערנענטערן זיך.
מען האט אונדז ארויסגעפירט אויף דער גרעסטער פראסט און געטריבן צו
די סודעטן, 40 קילאמעטער א מעתלעך. ביי דעם מארש זענען געפאלן
אממיינסטן קרבנות. כ'האב געטראגן שיד, אין וועלכע די נעגל האבן זיך
איינגעגעסן אין מיין פיאטע און צוליב דעם נישט געקאנט גיין. צוויי לינקע
שיד, איינער מיט א הויכן קלאץ און דער צווייטער — אין גאנצן אן א קלאץ.
און שטענדיק בין איך געבליבן ביים סוף פון די מארשירנדיקע. אן א מאנטל
און אן מלבושים און דאס אויף דער גרעסטער פראסט אין די חדשים יאנואר-
פערואר. און דערצו האט מען נאך געדארפט שטופן די וועגענער פון די
געסטאפאוצעס מיט זייערע פאקעטן. ווער עס האט געפרווט אנטלויפן, איז
דערשאסן געווארן. מיר זענען אנגעקומען אין א דייטש שטעטל קראצאו. פאר
מיין פארציע ברויט האט א פרוי, א שוסטער, מיר פאראכטן די שיד. דא
זענען מיר געבליבן איבער נאכט. צומארגנס, נאך א פרישער סעלעקציע, האט
מען די שוואכע פרויען אויסגעשאסן אויפן ארט, און דערנאך אונדז ווייטער
געטריבן צו פוס ביז קיין געארענטאל (סודעטן). דא האט מען אונדז ווידער
געשלאגן און נישט געגעבן קיין עסן. איך האב געארבעט ביי וואשן דאס
געשיר פון די דייטשן. דעמאלט האבן אפילו די דייטשן שוין נישט געהאט
וואס צו עסן. איך האב געבראכט פון ערגעץ שאלן פון קארטאפל און דאס
האט געהאלפן צו דערהאלטן מיין לעבן, אויך פון אנדערע פרויען. מען האט
גענומען צו גראבן אקאפעס, מחמת די רוסן האבן זיך שוין דערנענטערט. איך
האב געהאט די אינפארמאציע (כ'האב געארבעט אין א ביורא, ווו עס האט זיך
געפונען א באאמטן, א קאמוניסטן, און זי האט געהאט ידיעות פונעם פראנט).

ווען די דייטשן האבן אונדז גענומען טרייבן ווייטער, האבן מיר נישט געוואלט גיין, מיר האבן זיי געזאגט אז זיי קאנען אונדז דא אויסשיסן. איין אונגארישער געסטאפאוויצע האט אונדז געבונטעוועט, אז מיר זאלן נישט גיין, ווייל די רוסן דארפן אט אט אנקומען.

באלד האבן מיר געהערט שיסערייען פון דער נאענט. די דייטשן זענען אנטלאפן, איבערלאזנדיק אונדז אן עסן. דעם 8טן מאי האבן אונדז די רוסן באפרייט, געגעבן צו עסן. פון די איבערגעבליבענע ביים לעבן זענען מאנכע פון די עסנס געשטארבן, ווייל זיי האבן עס שוין נישט געקאנט פארטראגן. דא זענען מיר געבליבן נאך א חודש צייט, און דערנאך האט יעדער געקאנט גיין ווהין ער האט געוואלט.

איך האב זיך אומגעקערט קיין אסטראוויצע. נאך 4 טעג בין איך אפגעפארן קיין קאנין. אפשר וועל איך נאך עמעצן געפונען, אבער — ליידער, קיינעם נישט געפונען.

אין אַסטראָוצער געטאָ

דעם 3טן דעצעמבער 1939, האָט מען אויף דעם וואַקזאַל פון אַסטראָויעץ אויפבלאָמבירט די פיר וואַגאַנען, אין וועלכע די דייטשן האָבן אונדז, די פאַר-טריבענע יידן פון קאַנין, אַוועקגעפירט פון אונדזער היים. די וואַגאַנען האָבן אויפגעמאַכט די ס.ס. מענער און זייערע מיטהעלפער — די פאַלקסדייטשן. מען האָט אונדז אַרויסגעשטופט מיט קאַלבעס און מענטשן זענען פשוט אַרויסגעפאַלן פון די וואַגאַנען ווי זעק, ווייל זייערע פיס זענען געווען פאַרשטיינט און איינגע-קאַרטשעט. אין משך פון דריי מעת-לעת האָבן מיר זיך נישט געקאַנט באַוועגן צוליב דער ענגשאַפט אין די וואַגאַנען. פאַרשפאַרט זענען געווען אונדזערע קער-פערס און אונדזערע הערצער. אין משך פון דער רייזע זענען מיר אַלע געווען איבערצייגט, אַז מען פירט אונדז צו דער תליה, וווּ מען וועט אונדז אַלע אויס-מאַרדן. און אַט זענען מיר ווידער אויף דער פרישער לופט. מיר אַטעמען און גלייכן אויס די פאַרשטאַרטע ביינער. מיר זענען פאַרחלשט פון דעם באַוויסטזיין, אַז מיר לעבן — צייטווייליק לעבן מיר.

באַלד רינגלען אונדז אַרום די אַסטראָוצער יידן, וועלכע זענען שטאַרק געריט און דערלאַנגען אונדז פיל הייסע מילך, טיי א. א. זיי פרייען זיך מיט אונדז, און מיר מיט זיי — די גוטע יידישע הערצער.

מיט פויערישע וועגן פירט מען אונדז אַלע אַוועק פון דעם וואַקזאַל אין דער געביידע פון דער יידישער קהילה אין אַסטראָויעץ, וווּ עס האָט זיך שפעטער איינקוואַרטירט דער יודנראַט. דאָרט האָבן מיר זיך אַלע אַוועקגעזעצט אויף די באַגאַזשן, ניט קענעדיק זיך אָפגעבן אַ דינ-וחשבון וואָס עס געשעט מיט אונדז. באַלד קומען אַן די אַסטראָוצער יידן, כדי אונדז איינצולאָקירן אין די וווינונגען פון דער שטאָט. און איצט הויבט זיך אַן אַ לאַטעריע-שפיל. איין פאַמיליע האָט מזל זיך אַריינצובאַקומען אין אַ שיינעם און ריינעם צימער, און די אַנדערע — אין אַן אַרעמע שטוב אָדער גאַר אין אַ קאַמער. אָבער אומעטום באַגעגענען מיר זיך מיט דער באַקאַנטער יידישער הכנסת-אורחים, מיט אָפפער-ווילקייט, זיך צו טיילן מיט אַלעם, און אַפילו מיטן לעצטן ביסן ברויט.

מיר, דאָס הייסט, מיינע עלטערן און שכנים פון קאַנין — די פאַמיליע ראַנטשקאָווסקי — האָבן זוכה געווען צו באַקומען אַ קאַמער, פשוט אַ קאַמער אין וועלכער מען איז אַראָפגעשטיגן צוויי טרעפן. די קאַמער איז געווען נישט גרויס, מיט אַ קליין און שמאַל פענצטערל, ווי אין אַ תפיסה אַ שמאַלע טיר און

מיט אַ פאָדלאַגע פון שוואַרצע ברעטער, וועלכע מיר האָבן נישט באַוווּזן צו דערייניקן אַפילו אין משך פון די דריי יאָר וואָס מיר האָבן דאָרט געוווּנט. די שטוב איז געווען ליידיק, די ווענט זענען אַמאָל געווען געקאַלעכט, און איצט באַדעקט מיט טוי.

דער בעל־הבית פון דעם הויז, צערניאַקאווסקי מיט זיין פאָמיליע און זיינע שכנים, די פאָמיליע קליינמאַן, די באַזיצער פון אַ בוכהאַנדלונג, ווי אויך די פאָמיליע זילבער און די אַרישע פאָמיליע קאַנצולאַ (א בעדנער) זענען געווען צו אונדז זייער גוט, און מיט דער צייט האָבן זיי כמעט אין גאַנצן אייכמעבלירט דאָס צימער: 2 הילצערנע בעטן פון דעם יידישן קאַמיטעט, אַ וואַש־טאָלעט, אַ טישל און 2 בענקלעך. מיין פאָטער האָט זוכה געווען צו באַקומען אַן אייזערן קינדער־בעטל, און במשך פון דריי יאָר איז ער געלעגן מיטן קאַפּ און מיט די פיס אויף דעם פאַרענטשט פון בעטל. קיין שאַנק איז אין שטוב נישט געווען און אַלץ וואָס געפינט זיך געוויינטלעך ביי לייטן איז ביי אונדז איינגעאַרדנט אונטער די בעטן און אין קעסטלעך, אויף וועלכע מיר זענען געזעסן. דער גרעסטער לוקסוס איז געווען אַן אייזערן אייוועלע מיט צוויי פייערקעס, וואָס האָט געגעבן וואַרעמקייט. אויך עלעקטריש ליכט האָבן מיר געהאַט.

די שטוב האָט געהאַט איין מעלה: מיר זענען אין איר געווען אַליין און ניט אנגעוויזן אויף אַ צוזאַמענלעבן מיט פרעמדע מענטשן. אָבער סוף־סוף האָט דער האַרטער גורל אונדז צונויפגעלעבט צו איין פאָמיליע, וועלכע איז באַשטאַנען פון 5 דערוואַקסענע מענטשן אין אונדזער קאַמער. מאַטעריעל האָט יעדע פון די 2 פאָמיליעס זיך אַליין אויסגעהאַלטן. און מיט דער צייט האָבן זיי אַלץ אַראָג־זשירט, אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען נאָרמאַלע באַדינגונגען. מיט דער פאָמיליע ראַנטשקאווסקי האָבן מיר פריער געלעבט אין שכנים אין משך פון 20 יאָר.

דער לעבנס־שטייגער אין די נייע באַדינגונגען האָט זיך נאָרמאַליזירט. מיר זענען אויפגעשטאַנען זייער פרי. די מאַנסלייט זענען געגאַנגען דאָוונען אין אַ קליין שילעכל, וואָס איז געווען איינגעאַרדנט נישט ווייט פון אונדז אין אַ פּריוואַטער וווינונג. די פרויען האָבן זיך באַשעפטיקט מיט אויפרימען דאָס צימער און מיטן צוגרייטן עסן און פירן די ווירטשאַפּט, פאַריכטן די וועש א. א. אין אַנפאַנג איז דאָס ברויט נאָך געווען צום עסן, אָבער שפעטער האָט זיך אין דערין געפונען וואָס אַ מאָל מער זאַמד און שטרוי.

דער ה' ראַנטשקאווסקי איז געווען אַ מיטגליד אין דעם קאַנינער קאַמיטעט און שפעטער פונעם יודנראַט. ער איז אויך דאָ געווען אַ כלל־טוער. מיין פאָטער האָב איך געבעטן זיך נישט אַרומצודרייען אין שטאָט, נאָכדעם ווי די ס. ס. מענער האָבן אים גוט צוגעריכט אין קאַנין, און מען האָט זיך נישט מער געקאַנט שטיצן אויף זיין זכרון און אַריענטאַציע. איך האָב זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל און איך

בין געווען די פרנסה-געבערין אין שטוב. די געשעפטן זענען געווען נישקשה, ווייל מען האט קיין אסטראוועץ געבראכט אויך אריער פון פויזן, צווישן וועלכע איך האב צו מיין מזל געפונען אייניקע באקאנטע (איך האב אין די לעצטע יארן געארבעט אין פויזן). זיי האבן ביי מיר געקויפט סחורה און אויך רעקאמאנדירט זייערע באקאנטע, און אזוי האב איך מיר דערווארבן א ברייטע קליענטעלע. איך האב אויך גענאסן פון א ברייטן קרעדיט ביי די אסטראווער יידן, וועלכע האבן מיר פארקויפט זייערע באהאלטענע סחורות. די אויבנדערמאנטע אריער זענען לויט דער פאררעדענונג פון די ס. ס. געווען די פארוואלטער און קאמיסארן פון די יידישע פאבריקן און מאגאזינען. זיי זענען אויך געווען גוטע קליענטן און מיר פארשאפט „פאסיר-שיינען“ אריבערצוגיין דאס טויער פון קליינעם געטא צום גרויסן געטא, און אלס נייטארין — אויך אויף דער ארישער זייט צו פאר-ריכטן ביי זיי די וועש. ביי דער געלעגנהייט האב איך תמיד אין מיין טאש אריבערגעפירט א ביסל סחורה.

אין אונדזער שטוב זענען זיך נאכן מיטאג צונויפגעקומען יידן פון קאנין, כדי צו כאפן א שמועס. מיין מאמע האט די געסט אויפגענומען מיט א גלאז הייסן טיי. אין געטא איז שוין דאן קיין טיי און צוקער נישט געווען, אבער איך האב באוויזן ביי מיינע באקאנטע קאמיסארן איינצוקויפן צוקער און צוקערלעך. דעם צוקער האבן מיר געברענט אויפן פייער און נאכן צוגיסן וואסער איז עס געווארן... „טיי“.

עס זענען פארבעטן געווען יידן צו לייענען די צייטונג „דאס רייד“, וואס איך האב באוויזן אריינצובאקומען. ביי א פארמאכטער טיר האבן מיר געלייענט די צייטונג און קאמענטירט די נייעס. עס איז געווען א „קלוב“, ווו קאנינער האבן זיך געטראפן, זיך אראפצוריידן דאס הארץ, זוכן און פרעגן אן עצה א. א. וו. אזוי ווי ה' ראנטשקאווסקי איז געווען א קאמיטעט-מיטגליד האבן זיך צו אים געוואנדן אלע באדערפטיקע מיט פארשידענע בקשות. צו מיינע עלטערן פלעגן אויך קומען מיט באזוך אונדזערע קרובים, לאנדסמאן און זינגערמאן, און צו מיר — די יונגערע גענעראציע.

אפט האב איך אין אונדזער שטוב באגעגנט ה' דניאל ליפנאווסקי, וועלכער האט אויסגעוואנדערט מיט יארן צוריק פון קאנין און זיך באזעצט אין לאדזש. ער איז געווען ספעציעל באהאוונט אין פאליטישע ענינים און געווארן דער „אורים ותומים“ פון דער פאליטיק אין שטוב. ער פלעגט ברענגען די לעצטע נייעס און מען האט אויף אים געווארט מיט אומגעדולד, כדי עפעס געווייר צו ווערן.

אין אוונט, האבן, צוליב דער פאליצי-ישעה, ליידער אלע געמוזט פארלאזן

די וואָרעמע נעסט, און צומאַרגנס ווידער צוריקגעקומען און פאַרגעזעצט דעם שמועס, אַזוי ווי עס וואָלט גאַרנישט קיין הפסקה געווען פון נעכטן ביז היינט. אַ קליינע ענדערונג אין נאַרמאַלן לעבנס־שטייגער איז איינגעטרעטן יעדן שבת אָדער יום־טוב. דאָס טישל איז געווען באַדעקט מיט אַ ווייס האַנטוך און די פרויען האָבן אָנגעצונדן די ליכטלעך. אַלס לייכטער האָבן געדינט צוויי קאַרטאַפלעס און אין שטוב האָט געהערשט אַן אַטמאָספער פון שבת־רו, הגם אַן אימיטאַציע פונעם אַמאָליקן שבת. ליכטלעך האָבן איך דערוואָרבן אין מיינע „האַנדלס־באַציאָונגען“. אַפילו חנוכה האָט מען אין שטוב אָנגעצינדן ליכטלעך, אָבער אַזוי ווי עס איז געווען אַ שאַד צו פאַרנוצן אַזוי פיל קאַרטאַפלעס, זענען די ליכטלעך אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף אַ ברעטל, און אין די דאָזיקע טעג איז געווען אַ ביסל לייכטער אויפן האַרץ, און מיר האָבן אַפילו געפילט אַ געוויסע דערהויבנקייט פון דער נשמה.

אַזוי איז געווען אין שטוב דאָס לעבן נאַרמאַל אין דער ערשטער תקופה. אָבער די צייט האָט געאַרבעט קעגן אונדז. די מענטשן האָבן צוליב מאַנגל אין דער דערנערונג און שלעכטע היגיענישע באַדינגונגען, אָנגעהויבן צו ליידן פון קראַנקייטן. און בעיקר האָט געהערשט אין געטאָ טיפוס, וואָס האָט אַוועק־גענומען פון אונדז אַ סך פון אונדזערע טייערע אַלטע און יונגע. ביי אונדז אין שטוב האָט מען די פאַרשטאַרבנע באַוויינט, ווי דאָס וואָלטן געווען אייגענע קרובים. צום סוף האָט די עפידעמיע אויך באַדראָט דאָס לעבן פון אונדזער שכן ה' ראַנשקאַווסקי. מיר האָבן געדאַרפט אַוועקגיין אין אַ „קאַראַנטינע“, אָבער דער גוטער גורל האָט אונדז פאַרשוינט, און אונדזער שכן איז אַרויס פון דער געפאַר, אַזוי אַז קיינער פון די אַרומיקע איינוווינער פון דער שטוב איז נישט קראַנק געוואָרן. אָבער עס איז אונדז פאַרווערט געווען אַרויסצוגיין פון שטוב, ביים איינגאַנג האָט געהיטן אַן אַסטראָווער יידישער פּאַליציאַנט. איך דערמאָן אים היינט מיט דער גרעסטער סימפּאַטיע, ווייל ער האָט אַוועקגעקוקט און מיר דערלויבט צו פאַרלאָזן די שטוב, כדי איך זאָל נישט פאַרלירן מיין פרנסה. אַליין איינגעשטעלט זיך זיין לעבן. עסן האָט מען דערלאָנגט דורכן פענצטערל.

אַ דראַסטישע לעבנס־ענדערונג איז איינגעטרעטן אין דער צווייטער העלפט פון יאר 1942. די לעבנס באַדינגונגען האָבן זיך שטאַרק פאַרגרעט. די קראַנקייטן האָבן פאַרשניטן דאָס לעבן פון צענדליקער קאָנינער יידן, מען האָט געטריבן אַלט און יונג צו שווערע אַרבעטן, און עס איז אַנטשטאַנען אַ פּאַניק. יעדער איינער האָט אָנגעהויבן טראַכטן ווי זיך אַרויסצובאַקומען פונעם געטאָ. אַ סך זענען אַנטלאָפן קיין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט. אָבער דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע געלט־הוצאות און סכנות. דאָס אַנטלויפן איז איצט געוואָרן די טעמע פון טאַג־טעגלעכן שמועס. מען האָט זיך געסודעט, ווער און

וזהין איז אנטלאפן, עס איז אנטשטאנען אַ כוואַליע פון פינצטערע געשעפטן, ספעקולאנטן, פאַרמיטלער און „מאַכערס“ פון פאַלשע אידענטיטעט־קאַרטן.

אין שטוב האָט מען אויך גערעדט אויף דער טעמע, אָבער וואָס האָבן אונדזערע אַלטע און קראַנקע עלטערן געקאָנט טאָן אין דעם ענין: אַן כוח און אַן געלט! אונטער דעם דרוק פון מיינע פריינד, צו פאַרלאָזן דאָס געטאָ, האָב איך מיר פאַרשאַפט די „קאַרטע“ פאַר טויזנט זלאָטעס, און אַוועק אויפן סמך פון אַרישע פאַפירן און זיך געלאָזט אין די וועלט אַריין, כדי זיך אפשר צו ראַטעווען. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן מיין לעצטע מאָלצייט אין שטוב, וואָס איך האָב באַקומען פון מיין טייערער מאַמע, אַ שטיקל ליימעדיק ברויט און אַ האָרט איי. איך האָב געשלונגען דעם ביסן צוזאַמען מיט די טרערן, וואָס זענען געפלאָסן פון מיינע אויגן. איך האָב געפילט, אַז די מאַמע דאַרף מיר דאָס איי באַשיטן מיט אַ ביסל אַש, ווייל איך דאַרף שוין זיצן שבעה נאָך מיינע טייערע עלטערן. איך האָב מיך מיט זיי געזענגט, מיטן באַוווּסטזיין, אַז איך וועל זיי שוין נישט מער קיינמאָל זען אין מיין לעבן.

איך בין אַרויס פון שטוב מיטן פולן באַוווּסטזיין, אַז זיינע איינוווינער וועלן דאָס אַרט פאַרלאָזן מיט די טראַנספּאָרטן צום טויט. איך האָב דאָן אויך שוין געוווּסט, אַז די פאַרבליבענע שוועסטער און ברודער מיינע זענען אויך שוין אומגעקומען.

דריי יאָר נאָכן פאַרלאָזן די שטוב און נאָך דער באַפרייאַונג אינעם יאָר 1945, נאָך אַ לעבן פון קאַשמאַרן אויף אַרעשע פאַפירן פון תּפּיסות און קאַנצענ־טראַציע־לאַגער בין איך אָנגעקומען קיין אַסטראַווייעץ באַזוכן די שטוב. איך האָב געוווּסט, אַז קיינער איז נישט מער דאָ. אָבער עס האָט מיך עפעס געצויגן דאָרט אַהין, ווייל נאָר די שטוב איז דאָך מיר פאַרבליבן.

איך האָב באַקומען דעם שליסל. אין מיין דמיון האָב איך געזען אונדזער שטוב מיט די מעבל, און געהערט דעם רוישנדיקן טיי־קעסל. איך האָב געזען מיין מאַמע ווי זי דערלאַנגט דעם הייסן טיי און ווי די געסט דערוואַרעמען זייערע געפרוירענע הענט.

איך בין נישט אַרויס פון שטוב. מען האָט מיך פון דאָרט אַרויסגעטראָגן און איך בין נאָך דעם באַזוך געוואָרן שטאַרק קראַנק.

די צוויטע אויסזידלונג

(1942—1939)

נאכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, האט די שטאט קאנין נישט אזוי שטארק געליטן — די מערהייט פון דער יידישער באפעלקערונג, וואס זענען נאך אין אנהויב חודש סעפטעמבער אנטלאפן פון דער שטאט, האבן ביסלעכווייז זיך אומגעקערט אהיים. מ'האט די געוועלבער ווידער געעפנט און די ווארשטאטן האבן אנגעהויבן צו ארבעטן. און דאס האט דאך טאקע פארלאנגט דעם אקופאנט — דאס אלץ צוזאמען — א פערמאנענטע אומרו און שרעק. צום געמיט פון אלעמען האט געהערשט שרעק. יעדער האט געפילט, אז עפעס נישט קיין גוטס דערנענטערט זיך. דאס קאנפסקירן די פארמעגנס, די אנפאלן אויף די פריוואטע וויינונגען, די דראקאנישע פארארדענונג אויף צוואנג-ארבעט פאר יידן אן אונטערשייד פון געשלעכט, דאס נישט רעכענען זיך מיט קיינעם מצד דעם אקופאנט — דאס אלץ צוזאמען — א סטאבילע אומרו און שרעק. צום ערגסטן האבן אויף די קאנינער יידן געווינקט די פארארדענונגען, אז יידן טארן זיך נישט באוועגן פריי און אז זיי מוזן טראגן געלע מגן-דודס. ס'האט זיך אויך אנגעהויבן שמועות פון אויסזידלונג. די ערשטע וואס די דייטשן האבן אין קאנין אויסגעזידלט, איז געווען די פוילישע אינטעליגענץ, פוילישע פאכמענער. דערנאך איז געקומען א ריי עקזעקוציעס פון „זאקלאדניקעס“, וועלכע זענען געווארן גענומען פון דער שטאט און אומגעגנט. די עקזעקוציעס איבער די פוילישע „זאקלאדניקעס“ האט מען אויסגעפירט אויפן יידישן בית-עולם און מ'האט געצוונגען יידן, אז זיי זאלן זיי באגראבן אויפן ארט. צווישן די דערשאסענע זענען אויך געווען פרומע און אויך גראף קוילעצקי פון גראדזשעץ, נעבן דער שטאט ריכוואל.

די ערשטע אויסזידלונג פון די קאנינער יידן איז פארגעקומען ענדע נאוועמבער 1939. אין די באן-וואגאנען האט מען אריינגעפאקט עטלעכע הונדערט יידן, דערלויבנדיק זיי מיטצונעמען דאס מינימאלסטע וואס זיי האבן נאך געקאנט טראגן. א טייל פון די אויסגעזידלטע זענען אויך געווען פון די ארומיקע שטעטלעך. מ'האט די מענטשן ארויסגעפירט קיין אסטראויעץ-שויענטאקאזשיסקי, ווו די ארטיקע יידן האבן נאך דערווייל געלעבט נארמאל. קיין געטא אין אסטראויעץ איז נאך דאן נישט געווען. מיט דער הילף פון דער ארטיקער יידישער געזעלשאפט, האט מען די פליטים מערווייניקער איינגעארדנט. ווער ס'האט געהאט גענוג געלט, האט זיך געדונגען פריוואטע וויינונגען. די יידישע

פליטים האבן זיך איינגערעדט, און געהאפט, אז מען וועט זיי פון אסטראוועק מער נישט טרייבן, מחמת די דייטשן גייט נאר אפצורייניקן די יידן פון דעם אזוי גערופענעם „ווארטעגאר“, וואס האט געהערט צום דריטן רייך. נאך דער ערשטער אויסזידלונג האבן די איבערגעבליבענע קאנינער יידן זיך שוין נישט געפונען אזוי זיכער. נישט געקוקט וואס דער ווינטער האט זיך געשטעלט א קאלטער, האבן מענטשן אנגעהויבן אנטלויפן, ווער קיין ווארשע און ווער צו די פארנומענע געביטן פון די סאוועטן. מאנכע האבן זיך פארן פרייז פון א סך געלט אויסבאהאלטן ביי פאלאקן. פיל אבער, האבן נישט געהאט צו דעם גענוג מוט, אדער די פאמיליע־אנגעלעגנהייטן האבן זיי נישט דערלויבט, זיך צו רירן פונעם ארט. די יידן האבן געווארט אויף אן ענדערונג אין דער פאליטיק פון די מערב־פארבינדעטע, אפילו געגלייבט, אז די רוסן וועלן אין גיכן דערגיין קיין קוטנע אלס אויסטויש מיט די דייטשן.

(א) גרויען

ס'איז יולי 1940. קלאנגען וועגן ווייטערדיקע אויסזידלונגען זענען געווארן איינגעשטילט. באלד האט זיך די ווירקלעכקייט ארויסגעשטעלט אנדערש. אין דער אלטער ווינונג פון לודוויג גאנאוויטש, דער געוועזענער בירגערמייסטער פון קאנין, האט זיך נאכן אויסזידלען פון אלע באלעבאטים פון דעם הייז באזעצט א דייטשער הויכער אפיציר, דער קרייז־פירער מיטן נאמען קורט מייער (נישט גענעראל קורט מייער, וועלכער איז געווען א גרויסער שונא־ישראל). ס'האט זיך צופעליק געמאכט, אז א פערזאן וואס איז געווען באפריינדעט מיט דער טאכטער פון לודוויג גאנאוויטש, האט זי באאויפטראגט, זי זאל שטיין אין קאנטאקט מיט דער אלטער באלעבאסטע — איז געבליבן אויפן ארט און אנגע־פירט מיט דער ווירטשאפט פונעם קרייז־פירער מייער. זי האט געהאט די געלעגנהייט נענטער זיך צו באקענען מיטן שעף פון דער זשאנדארמערע. דער שעף מייער האט זיך ארויסגעוויזן אלס פארשטענדלעכער און מענטשלעכער דייטש, באקעמפנדיק די היטלעריסטישע מעטאדן לגבי יידן. די פרוי פונעם קרייז־שעף איז געווען א גוט־הארציקע מיט א געפיל פון גערעכטיקייט. די דאזיקע דייטשקע האט אין איינעם פון די יולי טעג, פארטאגס, גערופן צו זיך, די פריינדין פון די גאנאוויטשעס און מיט א וויינענדיק קול איר דערציילט, אז נאך היינט דארף פארקומען די אויסזידלונג פון די קאנינער יידן און אומגעגנט. דער קרייז־שעף מייער, וועלכער איז דאביי געווען אנוועזנד, האט געבעטן די הויזווארטין, אז דאס זאל ביי איר בלייבן א סוד, אנדערש וועט אים דערפאר דראען רעפרעסיעס, און די יידן — א שחיטה.

די אקציע האט זיך געזאלט אנהייבן פינקטלעך צען א זיגער אין אונט. נישט געקוקט, וואס דער קרייזשעף האט געבעטן, אז עס זאל בלייבן א סוד, איז די ידיעה דאך דערגאנגען צום רב. אין אנהייב האט דער רב נישט געגלייבט אין דער ידיעה. נאר ווען מ'האט עס אים איבערצייגט, האט ער באלד צונויפגערופן עטלעכע אָנגעזעענע יידן און זיך מיט זיי באַראַטן וואָס צו טאָן. עס איז פון זיי געוואָרן באַשטימט, אַז גוראַלניק, וועלכער איז געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיטן לאַנדראַט, זאל דערגיין די ריכטיקייט פון דער ידיעה.

די קאָנינער האָבן וועגן דער דאָזיקער ידיעה גאר נישט געאַנט און אין זייערע אויגן אויסגעזען אומגלויבלעך, מחמת זיי זענען געווען אַריינגעטאָן אין די גרויסע אַרבעטס-באַשטעלונגען און די דייטשן וואָלטן אין אַזאַ פאַל די גרויסע מענגע רוי-שטאַפן צוריקגעצויגן.

און טאַקע, צו דער אויבנדערמאָנטער צייט, ווען ס'האָבן אָנגעהויבן קלאַפן אין די טירן פון די יידישע וווינונגען די פויסטן פון די היטלעריסטן, איז דער גרעסטער צאל יידן נישט געווען צו דעם צוגעגרייט. בעסער צוגעגרייט זענען דערפאַר געווען די יידן פון סקולס און שלעשיץ, וועלכע האָבן דערהאַלטן די זעלבע ידיעה פון דער פאַמיליע קאַטאַווסקי.

לויטן קאַפּריז פון אַ היטלעראַויעץ, ביי דער מיטבאַטייליקונג פון די אַרטיקע פאַלקס-דייטשן, האָט מען געגעבן אַ טערמין פון צען ביז דרייסיק מינוט צו פאַקן זיך. מ'האָט די יידן אַרויסגעטריבן פון די דירות, וועלכע זענען באלד פאַרויגלט געוואָרן. מ'האָט אַלע באַפוילן, זיי זאָלן גיין אין דער ריכטונג צום שאַסיי, וואָס פירט קיין ריכוואַל. ווען ס'האָט אָנגעהויבן טאָגן האָט זיך דאָרט ביי די יידן פון קאַנין און אומגעגנט, אָנגעהויבן זייער נערונד. אין אַ געוויסער מאָס האָבן געהאַלפן אַ פאַר הונדערט פויערישע וועגענער, וואָס זענען אַ דאַנק דער ענערגישער שטעלונג פון קרייזשעף מייער קעגן דעם ווילן פון דעם געסטאַפּאַ-אַפירער, צוגעשטעלט געוואָרן און דערמעגלעכט צוצופירן קראַנקע, אַלטע, קינדער און טיילווייז אויך דעם באַגאַזש צום זאַמל-פּונקט גראַדזשעץ — די רעזידענץ פון דעם דערשאַסענעם גראַף קוילעצקי.

נאָכן אָנקומען אויפן אָרט, שפּעט נאָכמיטאָג, האָט די דייטשע זשאַנ-דאַרמעריע זיך פאַרנומען מיטן צעטיילן די אויסגעזידלטע אין גראַדזשעץ און אויך אין די שכנותדיקע דערפלעך — צווישן אַנדערע אויך קרוליקאָוו.

מען דאַרף אונטערשטרייכן די הילף פון גראַדזשיצער גלח, וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיט צעטיילן קאָזע און טיי און פאַר די קינדער און קראַנקע — מילך. ביז שפּעט אין דער נאַכט האָבן זיך געוואַרעמט אויפן פּלאַץ פולע קעסלען. מ'האָט אויך געטיילט ברויט. חוץ דעם האָט דער גלח זיך געוואַנדן מיט אַן אויפּרוף צו די פויערים איינצוקוואַטירן די אויסגעזידלטע, און דערטיילן

הילף די היימלאַזע. מיט אַ קורצער צייט צוריק האָט ער פאַרלוירן זיינס אַ ברודער אין קאַנצענטראַציע־לאַגער און געוואַסט, אַז אױך אים דראָט אַ געפאַר. די דייטשן האָבן געוואָלט אַ געלעגנהייט, אים צו אַרעסטירן און דאָס איז געשען נאָכן העלפֿן די יידן אין גראָדזשעץ. באַלד דערנאָך איז אָנגעקומען די ידיעה פון זיין טויט. די מוטער פון די ביידע דערמאָרדעטע האָבן די דייטשן אַרויסגעיאָגט אױף דער גאַס, זי האָט געפונען אַ היים ביי איינעם פון די אַרטיקע משפּחות און באַלד דערנאָך איז זי אױך געשטאַרבן.

נאָכן באַרױבן די „פּראָבאַסטוואַ“, האָבן די דייטשן פאַרזיגלט די קירך און אין גלחש ווײַנונג איינגעאַרדנט אַ פּאָליציי־פּאַסטן. אין איילעניש האָט די מערהייט פון די אויסגעזידלטע מיטגענומען מיט זיך די זאַכן וואָס זענען געווען אונטער דער האַנט. מ'האָט אָנגעהויבן אין געהיים צו קומען אין די אַלטע היימען, אפשר וועט זיך לאָזן עפּעס אַפּראַטעווען פון די פאַרמעגנס אָדער אַרויסנעמען פון די באַהאַלטענע ווערט־זאַכן. די הייזער זענען געווען צענישטערט. צו מאַנכע הייזער איז געווען שווער צוצוקומען, מחמת זיי זענען שוין געווען באַזעצט פון דייטשן. אַזעלכע אויספלוגן זענען געווען פאַר־הונדן מיט אַ טױט־געפאַר, אָבער מען האָט זיך איינגעשטעלט און געשמולט. אין איינע פון אַזעלכע רייזעס איז דער קאַנינער איינוווינער אַרטור ליפשיץ, דער מאַן פון מרים אייזן, שרעקלעך צושלאָגן געוואָרן און אין משך פון עטלעכע טעג אַפּמאַטערן זיך — געשטאַרבן.

דאָס אויסהאַלטן זיך אין גראָדזשעץ איז פאַרהעלנישמעסיק געווען רוזק, אױב מ'זאָל נישט אַריינרעכענען די שטענדיקע אָנפאַלן פון דער דייטשער זשאַנג־דאַרמערע, וועלכע האָט חושד געווען די יידן אַז זיי האָבן באַהאַלטענע ווערט־זאַכן, סחורות און פוטערוואַרג. אין גראָדזשעץ איז כלומרשט געווען אַ רויקע צייט. אין מערץ 1941 האָט זיך כסדר געהערט, אַז די דייטשן וועלן נישט איבערלאָזן קיין ייד אױפן שטח פון „וואַרטע־גאַו“. די השערות האָבן זיך ליידער אין די ערשטע טעג פון דעם חודש, אַרויסגעוויזן אַלס ריכטיקע. דאָס מאָל האָט מען די יידן געמאַלדן אַ מעת־לעת פאַרויס, אַז מ'וועט זיי אויסזידלען, כדי זיי זאָלן זיך קאַנען רויק צוגרייטן. און ווידער האָבן זיך באַוויזן „פאָדוואַדעס“ מיט ס. ס. און געסטאַפּאַ־באַנדעס, וואָס האָבן נישט אָנגעזאָגט קיין גוטס. מען האָט געמאַלדן די יידן, אַז מיט וועגענער וועט מען זיי פירן צו דעם קאַנינער וואַקזאַל און פון דאָרט — מיט דער באַן קיין לאָדזש.

אין אַ קילער, פייכטער נאַכט, אין די ערשטע טעג מערץ, האָט מען די יידן געפירט אין וועג אַריין צו דער באַן־סטאַציע. אומגעפער אין האַלבן וועג, האָט מען די וועגענער איינגעהאַלטן. די געסטאַפּאַ־לייט האָבן זיך געמאַלדן צו די מיטגלידער פון יודנראַט מיט דער פּראָגע: צי אַלע ווילן פאַרן קיין לאָדזש,

פון ווו מען וועט זיי שיקן אויף אַנדערע פלעצער, אָדער אַ טייל קלייבן אויס דעם פלאץ אין זאָגורוו (קאָנינער פּאַוויאַט). די דייטשע פּראָפּאָזיציע האָט זיך אויפן אַרט אַרויסגעוויזן פאַרדעכטיק, דאָך האָט זיך אַ גרופּע דעצידירט צו בלייבן אין זאָגורוו (אין דער צייט ווען די פריער אויסגעזידלטע איינגעזעסן אין קעלצער געגנט, האָבן מיט שוועריקייטן געקעמפט פאַר זייער עקזיסטענץ, האָבן די זאָגוראַווער יידן נישט געקאַנט אויסלויבן אין זייערע בריוו בעסערע מערכה. נישט ווילנדיק פאַרויסלויפן די געשעענישן מוז מען דאָך אונטערשרייכן, אַז די אַלע וואָס זענען געבליבן אין זאָגורוו, האָבן שפּעטער געפונען זייער טויט אין די קאָזימיזשער וועלדער ווי אויך אין כעלמנאָ. ווו עס זענען פאַרגאַזט געוואָרן דער גרעסטער טייל יידן פון קאַלאָ, סאַמאַפּאַלאָ און אַ טייל פון לאָדזשער געטאָ).

אויפן קאָנינער וואַקזאַל זענען שוין געווען צוגעגרייט וואַגאַנען. די באַגאַזשן האָט מען ביי די יידן צוגענומען. די היטלעריסטן האָבן זיך געמאַכט פריילעך, שלאָגנדיק מיט בייטשן יעדן איינעם, וואָס האָט געוואַלט אַרייננעמען מיט זיך אין וואַגאַן אַ וואַליזקע, אָדער אַ פעלץ. שפּעט ביי נאַכט זענען מיר אַנגעקומען קיין לאָדזש. שרעקלעך איז געווען דער עמפּפּאַנג, געטריבן מיט בייטשן. די איינגעבויגענע אונטער דער לאַסט פון שלעפּן זיך מיט אַלטע לייט, קראַנקע און קינדער. נאָך דריי טעג זיך אויפהאַלטן אין איבערגאַנגס־לאַגער אין לאָדזש, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער לאַנקאַווער גאַס, און נאָכן צוראַבירן פון די אויסגעזידלטע אַלץ וואָס האָט געהאַט עפעס אַ ווערט, האָט מען פון דאָס ניי געטריבן צום וואַקזאַל... אָבער נישט אַלע וואָס זענען אַנגעקומען קיין לאָדזש, האָבן פאַרטגעזעצט די רייזע אויף דעם אומבאַקאַנטן וועג, ווייל פון די טעג פונעם אַרויספאַר האָט מען מיט איינשפּריצן אָפּגעטויט צענדליקער אַלטע און קראַנקע פרויען. אַ פערזאָן, וואָס איז אַריינגערופן געוואָרן אינעם זאַל אַלס איבערזעצערין האָט באַמערקט, אַז דאָרט איז עפעס נישט אין אַרדענונג. ס'זענען דאָרט געווען עטלעכע דייטשע דאָקטוירים, אויך איין פוילישער דאָקטאָר, וועלכער האָט גערעדט אַ גוטן פויליש און עטלעכע קראַנק־שוועסטער. יעדער אַלטיטשקער איז געלעגן אויף אַ באַזונדערע באַנק. די דייטשן האָבן געהייסן דער איבער־זעצערין דערקלערן די אַלטע פרויען, אַז זיי זאלן זיך נישט שרעקן, ווייל זיי קריגן פאַר דער רייזע אַן איינשפּריצונג אויף כוח. די איבערזעצערין איז געוואָרן אַזוי איבערגעשראַקן פון די רמזים פון די דייטשע דאָקטוירים וועגן דעם צוועק פון די איינשפּריצונגען, אַז זי האָט פאַר שרעק נישט געקאַנט אַרויסברענגען קיין וואָרט. זי איז געשטאַנען נעבן אַ האַלב־בלינדער פרוי, אַן אַלטיטשקער אויבסט־פאַרקויפּערין בוזשינסקאַ, וועלכע האָט געוויינט אין אַ קעלער אויפן טעפּער־מאַרק אין קאָנין. די אַלטיטשקע בוזשינסקאַ האָט הויך געשריגן אויף יידיש צום

דייטשן דאָקטאָר, וועלכער האָט זיך איבער איר אַריבערגעבויגן מיט אַ שפּריץ אין האַנט, אַז זי ווייסט אַז דאָס איז אַן איינשפּריץ צו טויטן און פּטור ווערן, און וואָס זיי זאָגן איז ליגן. די אַלטיטשקע האָט געקעמפט מיט אירע לעצטע כוחות, נישט לאָזנדיק זיך מאַכן די איינשפּריצונג. אין אַ פּערטל שעה אַרום האָט קיינער פון די אַלטיטשקעס מער נישט געלעבט. איינע וואָס האָט נאָך אַרויסגעוויזן סימנים פון לעבן, איז געווען די אַלטע פּרוי קרויזע, די אייגנטימערין פון אַ טעקס-טיל געשעפט, אַנטקעגן מאַגיסטראַט. די אַלטע האָט באַקומען אַ צווייטן איינשפּריץ און ווי אַזוי זי האָט נאָך געקאַנט אַראָפּ פון דער באַנק און זיך צוגעשלעפט צו דעם באַרג באַגאַזשן אין אַנדערן זאַל — קאָן קיינער נישט משיג זיין.

ביי האַלבער נאַכט ווען די אויסגעזידלטע האָבן גענומען זייערע פּעק און אַנגעהויבן גיין צום וואַקזאַל, האָבן זיי די פּרוי קרויזע געפונען ליגן צווישן געפּעק, זי האָט נאָך געלעבט און נאָך געווען ביים באַווסטזיין. די דייטשן האָבן אַרויסגערופן אַן אַמבולאַנס פון לאַדזשער געטאָ, וואָס האָט די גוסדיקע אַלטיטשקע צוגענומען. ווען זי איז געשטאַרבן און וואָס איז מיט איר געוואָרן איז מיר נישט באַווסט.

(ב) יוזעפּאָו

די לאַדזשער גאַסן האָבן געזינקען אין בלאַטעס, און ווידער האָט זיך אַנגעהויבן דער מאַרש פון די ביז די לעצטע כוחות אויסגעמאַטערטע מענטשן, וועלכע מ'האָט געטריבן ערגער ווי בהמות. ווער ס'איז אַוועקגעפּאַלן איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

אין אַ שטילער נאַכט האָט די באַן גערירט. קיינער האָט נישט געוואוסט אין וועלכער ריכטונג מיר פאַרן. דער דורשט האָט געפייניקט און ספּעציעל די קינדער. דער צוג האָט זיך זעלטן ווען אַפּגעשטעלט, אָבער אויף די ערטער וווּ ער איז יאָ געבליבן שטיין, האָבן די געסטאַפּאָוועס בשום אופן נישט געלאָזט אַרויסגיין צו נעמען אַ ביסל וואַסער. אין דער פּרי האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מיר פאַרן אויפן וועג קיין לובלין. ערשט אין צווייטן טאָג זענען די אויסגער-זידלטע אַנגעקומען קיין יוזעפּוורבילגאַרייסקי (לובלינער געגנט). דאָס איז געווען אַ נייע סטאַציע פון צרות און פיין, וואָס האָט דערפירט צום ענטגליטיקן אומקום. ס'האָט גערעגנט און אַ ביסל געשנייט. איינגעקורטשעט און נישט דערשלאָפענע, פאַרווייטיקטע מענטשן, האָבן זיך מיט פאַרנעפּלטע אויגן צוגעקוקט צו זייערע פייניקערס, וועלכע האָבן הויך זיך געדונגען מיט די מיטגלידער פון אַרטיקן יודנראַט. יוזעפּוואָ איז אַ קליין שטעטעלע, וואָס האָט אין מערץ 1941 געציילט בערך אַ דריי טויזנט איינוווינער. פון די אַפּגעהאַקטע, איינצלע

ווערטער, וואָס זענען דערגאנגען צו אונדזערע אויערן, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָ איז נישט פאַראַן קיין פרייע דירות; אַז עס איז אוממעגלעך דאָ צו באַזעצן אַזוי פיל מענטשן און ס'דראָט מיט אַן אויסברוך פון אַן עפידעמיע. דאָך האָט זיך דער גרעסטער טייל פון די אָנגעקומענע באַזעצט אין יידישע וווינונגען. אַ געוויסע צאָל האָט מען איבערטראַנספּאָרטירט קיין שטעבזשעשין, זאַמאַשטש און נאָך אַנדערע נאָענטע שטעטלעך. די פאַרמעגלעכע איז געלונגען פאַר אַ סך געלט צו באַקומען ביי קריסטן אַ וווינונג. דעם באַגאָזש פון די אָנגעקומענע האָט מען אַריינגעטראָגן אין אַ גרויסע שאַפּע. אין די איצטיקע וווינ-פּלעצער האָבן די יידן געמעגט מיט זיך מיטנעמען בעטגעוואָנט און אַ ביסל וועש. אין דעם טאָג איז אויסגעפאַלן פורים. ווער האָט דעמאָלט געטראַכט וועגן פייערן פורים? נאָר געציילטע זענען געוואָרן גאַסטפריינדלעך אויפגענומען מצד די איינוווינער. די יוזעפאָווער יידן האָבן זיך ביז איצט נישט באַגעגנט מיט אויסגעזידלטע מענטשן און אַליין אויך דאָס נישט איבערגעלעבט, דעריבער האָבן זיי באַטראַכט די מאַסן-איינגלידערונג פאַר אַ נישט פאַרדינטע שטראַף. אַזוי ווי אומעטום, אַזוי אויך אין יוזעפוו, האָבן יידן געגלייבט, אַז ווען מ'שיקט צו זיי אַריין פליטים, וועט מען זיי נישט אויסזידלען. די לובלינער געגנט איז אַן אונטערשיד פון דער געגענט פון „וואַרטעגאָר“ האָט אַ גענוג שאַרפן קלימאַט. דער ווינטער דויערט דאָרט ביז אין מיטן מאַי, און די ערשטע טעג סעפטעמבער לאָזט זיך שוין פילן אַ פרעסטל. דער שאַרפער ווינטער האָט ביי די פריש-אָנגעקומענע אַרויסגערופן פאַרשידענע קראַנקייטן, ווי גריפע און לונגען-אַנציג-דונג. פון די אָנעזאמלטע באַגאָזשן אין דער שאַפּע האָבן אָנגעהויבן אַוועק-צוקומען וויכטיקע זאַכן. דאָס וואָס די דייטשן האָבן נישט באַוויזן צוצונעמען, איז געפאַלן אַ קרבן פון גנבות. די באַגאָזשן האָט מען אַרויסגעגעבן לויט די שטעט, אָפט אויך נאָכן אַלף-בית, די וואַליזן זענען געשטאַנען אויפגעמאַכטע און די זעק אויפגעעפנטע. אַפילו די מאַכט, וואָס האָט איינגעשטעלט צו היטן, האָט נישט געקאַנט פאַרהיטן די ווייטערדיקע גניבות. דער צאָרן פון די באַ-עוולטע האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ. מיטן אָנקומען פון פּרילינג איז אויס-געבראַכן אַ טיפּוס-עפידעמיע. די מעדיצינישע הילף פון די עטלעכע דאָקטוירים, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, האָט נישט געקאַנט איינהאַלטן די פאַרשפּרייטונג פון דער עפידעמיע. צווישן די דאָקטוירים האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט דער קריסטלעכער דאָקטאָר לעשיוק, וועלכער האָט נישט געשפּאַרט קיין מי, און נישט איינער פון די אויסגעזידלטע האָט אים צו פאַרדאַנקען זיין לעבן. דערווייל האָט זיך די טיפּוס-עפידעמיע נישט פאַרקלענערט. דאָס איז געווען אַ פּועל-יוצא פון הונגער און נישט היגיענישע באַדינגונגען. דער גרעסטער טייל פון די קאַנינער פליטים האָבן דאָ נישט געהאַט קיין עקזיסטענץ-מעגלעכקייט. — ברויט

און קארטאָפֿל זענען דאָ געווען לוקסוס־אַרטיקלעך, פֿאַר וועלכע די אַרומיקע פֿויערס האָבן גענומען געזאַלצענע פֿרייזן. מענטשן האָבן אַלץ פֿון זיך אַראָפֿ־פֿאַרקויפֿט, כדי צו באַקומען אַ שטיקל ברויט. די קראַנקע פֿון די ענגע דירות האָט מען אַרױסגעפֿירט אויף די וועגענער אין דער אומגעגנט אין די שפּיטעלער. ווייניק פֿון זיי זענען צוריקגעקומען. וועמען ס׳האָט נישט אַוועקגעהרגעט די עפּידעמיע, איז געשטאַרבן פֿון הונגער. צווישן אַנדערע, איז אין שרעקלעכער נויט געשטאַרבן די פֿרוי פֿון קאַנינער פֿעלדשער סטריקאַווסקי און איר שוועסטער און אַ סך אַנדערע. די קינד וואָס האָט אַרױסגעגעבן שיטערע זופֿן פֿאַר דער אַרעמער באַפעלקערונג, איז נישט געווען בכוח אַלעמען צו פֿאַרטיילן.

צו דעם אַלעם האָבן נאָך אַנגעהאַלטן די טאַג־טעגלעכע רעפֿרעסיעס. די דייטשן האָבן געכאַפֿט יונגע מענטשן קיין לובלין (ערשט שפעטער זענען מיר געוואָרן געשיקט אין פֿאַרניכטונגס־לאַגער מאַי־דאַנקע). דער ווױט פֿון יוזעפֿוו, אַ פֿאַלקס־דייטש, אַ שיכור, אַ סאַדיסט, צוזאַמען מיט זיינע קינדער, האָבן ביי יעדער געלעגנהייט גערויבט ביי דער באַפעלקערונג.

אַבלאַוועס, קאַנטריבוציעס און שיסערייען זענען געוואָרן אַ טאַג־טעגלעכע דערשיינונג. די ערשטע גרעסערע עקזעקוציע איז פֿאַרגעקומען דעם ערשטן מאַי 1942, אין בילגאָריי, וווּ מען האָט אַהינגעפֿירט אַ טייל פֿון די פֿליטים. צווישן זיי איז אויך אומגעקומען משה בעאַטוס (זיין פֿרוי איז געווען אַ שניידערין) און גאַדל קאַוואַלעק (דער מאַן פֿון באַסי שער). די צווייטע עקזעקוציע איז פֿאַר־געקומען שבועות, ווען עס זענען אומגעקומען 150 יידן — אַרטיקע און קאַנינער. אין דער ערשטער ריי צו דער עקזעקוציע איז געגאַנגען יצחק שיקע, אַן עלטערער און פרומער קאַנינער ייד, וועלכער האָט בעת זיין אויפהאַלט אין יוזעפֿוו געלעבט פֿאַר אַנדערע. גייענדיק צום אַרט פֿון דער עקזעקוציע האָט ער געשעפֿטשעט תפילות. ווען זיי זענען געבליבן שטיין ביי די אַפֿענע קברים, האָט ער זיך געוואָנדן צו די שרעקלעך שרייענדיקע יידן און זיי געבעטן, אַז זיי זאָלן מיט שטאַלץ אָננעמען דעם טויט, און נישט צוליב טאָן, די וועלכע האָבן הנאה פֿון זייערע געוואָלדן.

די יידן, וואָס האָבן באַגראָבן די קרבנות, זענען געווען פֿול מיט התפעלות פֿאַר דעם ייד שיקעס האַלטן זיך. אין דער לעצטער מינוט האָט ער נאָך אויס־געשריגן: „גאָט פֿון מיינע אבות, דיר גיב איך איבער מיין נשמה און די נשמות פֿון מיינע ברידער.“ דאָס זענען געווען זיינע לעצטע ווערטער. די עקזעקוציע האָבן די דייטשן אויסגעפֿירט נאָענט פֿון שטעטל.

נאָך דער שחיטה האָט ווער ס׳האָט געקאַנט זיך איינגעהאַנדלט פֿאַר די לעצטע גראַשנס פֿאַפֿירן און פֿאַרשווינדן, נאָר ווייניק האָבן עס געקאַנט באַווייזן. מחמת עס האָט געקאַסט אַ סך געלט.

אין די זאמאשטשער וועלדער האבן זיך געשטארקט די פארטיזאנער-אקציעס. ס'איז געווארן אונטערגעצינדן דער טארטאק אין דלוגיקאנט; אנפאלן אויף זשאנדארמערע און געסטאפא, און פארניכטעט טראנספארטן, וואס האט נאך מער פארשארפט די רעפרעסיעס קעגן יידן. בייטאג און ביינאכט האבן גערוישט די צוגן, וואס זענען געגאנגען קיין בעלזשעץ, פירנדיק מיט זיך צענדליקער-טויזנטער קרבנות. אין דער גאנצער זאמאשטשער געגנט זענען פאר-געקומען אקציעס. נאך שטשעבזשעשין, זאמאשטש, בילגאריי איז די ריי אויף יוזעפאוו.

אין די ערשטע טעג פון חודש יולי 1942 האט זיך באוויזן א דייטשע מיליטערישע אפטיילונג, אין דער צאל פון בערך 1000 ספעציעל אויסגעשולטע דורכצופירן אזעלכע אקציעס. דאס איז נישט געווען קיין שטראף-קאמאנדע, נאר צו פירן מלחמה מיט די פארטיזאנער. די אפטיילונג האט זיך רעקרוטירט פון קרימינאליסטן און אונטערוועלט. זיי האבן נישט געפירט קיין אקציע קעגן די פארטיזאנער, נאר געמאכט אנפאלן אויף די דערפער, צווינגנדיק די פויערים, זיי זאלן זוכן די פארטיזאנער אין די וועלדער. ווען די פויערים האבן נישט אנגעוויזן די פלעצער, האבן די דייטשן אנגענומען א טאקטיק צו שיסן יעדן צענטן פויער. די גאנצע זאמאשטשער געגענט איז געווען דורכגעווייקט פון בלוט. ביי דעם מצב איז אנגעקומען דער באקאנטער מאנטיק, דעם דרייצנטן יולי 1942. אויף די וועגן און שטשעזשקעס האבן זיי אויסגעשטעלט מיליטער און פאליציי און ארומגערינגלט יעדעס הויז, ווו ס'האבן געוויינט יידן. די יידן האט מען ארויסגעפירט פון זייערע הייזער און נאכן אדורכנישטערן פון בוידעם ביז צום קעלער — צונויפגעזאמלט אויפן מארק פון שטעטל. די שטארקערע מענער האט מען געשטעלט אין באזונדערע גרופן. (מ'האט זיי שפעטער ארויס-געפירט קיין מיידאנעק). עס זענען אנגעקומען לאסט-אויטאס, מ'האט אין זיי אריינגעטריבן פרויען, קינדער און זקנים. דאס געוויינ און געוואלדן זענען געגאנגען עד לב השמים. קיינער פון די מאסן האט זיך צוליב דער מיליטע-רישער ארומרינגלונג נישט געקאנט ארויסגנבענען. (פאר דעם, נאך באלד אין דער פרי, איז א קליינע יאל מענטשן געלונגען זיך צו באהאלטן אין געדיכטן פעלד מיט תבואה, מאנכע פון זיי האבן זיך צוליב דעם געראטעוועט).

אויפן מארק צום וויינענדיקן עולם יידן האט ד"ר פירט, א ייד פון ווין, אין עלטער פון איבער 70 יאר, א געוועזענער עסטרייכישער פולקאווינק, וועלכער האט שוין א יאר צייט געוויינט אין יוזעפאוו, זיך געוואנדן מיט די ווערטער: „ס'איז דא צווישן אייך א סך יונגע מענטשן, ס'איז אויך פאראן א סך קינדער. עס איז זייער שווער צו שטארבן, איך ווייס עס. זאל אייך טרייסטן דער געדאנק, אז אייערע פייניקערס וועלן נאך שטארבן מיט א מיאוסערן

טויט. עס וועט מיט זיי נישט זיין קיין שום מיטלייך אויף אייביקע דורות, און אַ שנאה וועט זיי נאָכגיין. אַן אומגליק זאל קומען אויף דעם פּאָלק פון די מערדער". ווייל ער האָט גערעדט הויך, און דערצו נאָך אין דער דייטשער שפּראַך זענען זיי געבליבן שטיין ווי פאַרשטיינערט פון פאַרווונדערונג. דערנאָך האָבן זיי זיך געוואָרפן אויף אים, אָבער דער אַלטער דאָקטאָר האָט זיך באַוויזן פון זיי אַרויסצורייסן. די דייטשן האָבן דאָן ביי אים באַמערקט אַ סך אויס־צייכענונגען — מעדאַלן פון דער ערשטער וועלט־קריג. ד"ר פירט האָט אויס־געשריגן צו די יידן: „אויב עמעצער פון אייך וועט איבערלעבן די מלחמה און וועט זיך אַנטרעפן אין דער וועלט ערגעץ אויף מיין זון, דערציילט אים, אַז זיין פאָטער האָט זיך נישט דערשראָקן פאַר די היטלעריסטישע מערדער!" די דייטשן האָבן אים בוכשטעבלעך צעריסן אויף שטיקער. צוואַמען מיט אים איז אויך אומגעקומען זיין פרוי, אַ קריסטין, וועלכע האָט געשטאַמט פון אַ מיוחסדיקער, אַלטער, עסטרייכישער משפּחה.

אינעם נאָך די אַנדערע זענען די לאַסט־אויטאַס אָפּגעפאַרן אויף דעם עקזעקוציע־פּלאַץ. די לעבעדיקע האָט מען אַריינגעשטופט אין די גריבער און געוואָרפן אויף זיי גראַנאַטן. איבער דער צייט פון דער עקזעקוציע איז געשטאַנען אַן אַרקעסטער און צוגעשפּילט פריילעכע מאַרשן. ס'האָט זיך גע־טראָפן, אַז מאַנכע מענטשן וואָס מען האָט געפירט צום אומקום־פּלאַץ, האָבן זיך אַרויסגעריסן פון די תּלנים, אָבער דייטש טרייע פּאָליאַקן האָבן נאָכגעיאָגט די אַנטלאָפּענע יידן, זיי געכאַפט און איבערגעגעבן אין די הענט פון די מערדער. ספּעציעל האָט זיך דערביי אויסגעצייכנט דער פאָטער און זון טערלעץ, וועלכע האָבן צווישן די געכאַפטע יידן אויך איבערגעגעבן זייער לאַנגיאַריקן שכן בראַנשטיין, און אַ זון פון אַ פּליט — מאַרק בראַם.

שפּעט אין דער נאַכט האָבן איבער יוזעפּאַוו זיך באַוויזן פייער־פּלאַמען און פון דעם עקזעקוציע־פּלאַץ האָט דער ווינט געבראַכט אַן עכאָ פון די געוואָלדן. פון איינעם פון די מאַסן־קברים האָט זיך אַרויסגעריסן אַ שווער־פאַרווונדעט קראַנק מיידל, פון דער פאַמיליע באַנזדראַוו. אַרויסטרייבנדיק די יידן פון די וויוונגען האָבן די דייטשן אַוועקגעהרגעט קראַנקע, וועלכע האָבן



די אונטערשריפט פון הרב ר' יעקב ליפשיץ זצ"ל

זיך נישט געקענט באוועגן. אויף דעם אופן איז אויך אומגעקומען דער בכבודי-
 קער רב פון קאנין, הרב ליפשיץ ז"ל, וועלכן מ'האט דערשאסן ליגנדיק אין
 בעט. ס'זענען אויך דערשאסן געווארן זיין פרוי און אדאפטירטע צוויי מיידלעך,
 וואס איינע פון זיי איז געווען א קרובה פון דער רביצין מרים דימאנט פון
 קאליש.

אין זעלבן יאר, אין אקטאבער, צווישן ראש-השנה און יום-כפור, זענען
 אומגעקומען מיט די יידן פון אסטראוועץ אויך די קאנינער יידן און פון דער
 אומגעגנט. א טייל פון זיי זענען באגאנגען זעלבסטמארד מיט ציאנקאלי, צווישן
 אנדערע אויך די קאנינער פאמיליע אייזען.

יוזעפאָוו-בילגאַרייסקי

באַלד ווי די דייטשן זענען אַריין קיין קאַני האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז יידן מוזן זיי אַוועקגעבן זייער גאַנץ געלט, און עס איז דער-לויבט נאָר איבערצולאָזן פאַר זיך 2000 זלאָטעס. זיי האָבן רעקוויזירט יידישע געשעפטן און דירות. און דאָרט אַריינגעזעצט דייטשן, וואָס זענען אָנגעקומען פון די באַלטישע לענדער.

(אַ טאָג פאַר ערביים-כיפור האָבן זיי גענומען יידן אַלס „זאַקלאַד-ניקעס“), צוגענומען פון דער יידישער באַנק אַלע וועקסלען, אַרומגעגאַנגען צו די אונטערגעשריבענע אויף די וועקסלען און געפאָדערט זיי זאָלן באַצאלן זייער חוב. באַלד האָבן זיי אָנגעהויבן קאַנפּיסקירן סחורות פון די געשעפטן, און אַפילו וועש און מאַנטלען פון די פריוואַטע וווינונגען, דאָס אַלץ קאַנ-צענטרירט אין אַ גרויסן לאַגער אין דזשאַלאַשינסקיס הויז.

דעם 30סטן נאָוועמבער אין דער פרי, האָבן זיי צוזאַמענגענומען אַ גרויסן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג און זיי אַריינגעפירט אין שעכט-הויז, פון וואָנען גרופּנווייז אַוועקגעשיקט קיין אַסטראַוועץ. דער טייל יידן וואָס איז געבליבן אין קאַני, האָט געמוזט אַוועקגעבן די געשעפטן צו די דייטשן, און אויב עס איז נאָך געלונגען אָפּצוראַטעווען אַ ביסל סחורה און זאָכן און דאָס באַהאַלטן, האָט מען דאָס פאַרקויפט צו קריסטן פאַר אַ ביסל עסנוואַרג. און אין די ערשטע עטלעכע וואָכן נאָך אַוועקגעשיקט פּעקלעך מיט עסן צו פאַמיליעס און באַקאַנטע אין לאַדזשער געטאָ.

פון די איבערגעבליבענע יידן אין קאַני האָבן די דייטשן גענומען זאַקלאַדניקעס און אויסגעפרעסט ביי זיי געלט. די איבערגעבליבענע יידן האָבן געמוזט גיין צו פאַרשידענע שווערע אַרבעטן. דייטשן פון דער אומ-געגנט זענען געוואָרן מיליציאַנטן און געכאַפט יידן צו אַרבעט, פון וווּ מען איז יעדן טאָג אַהיימגעקומען צעשלאָגן און פאַרווונדעט. מענער האָבן גע-אַרבעט ביים פאַרשיטן די אָקאַפּעס, אַדער סתם אָנדערע שווערע, שוואַרצע אַרבעטן. פרויען און מיידלעך האָבן געמוזט רייניקן דייטשע וווינונגען און די מיליטער-קאַשאַרן.

איינער פון אונדזערע שכנים בער, איז אַ מאָל פרייטיק אָונט אַרויס-געגאַנגען נעמען וואָסער ביי דער דייטשער קירך, איז ער באַמערקט געוואָרן דורך צוויי געסטאַפּאָ-לייט. זיי האָבן אים אַריינגעפירט אין זייער לאַקאַל

און אים דאָרט מערדערלעך געשלאָגן. ערשט שפעט ביי נאַכט, ווען מען האָט אים שוין געהאַלטן פאַר אומגעקומען, האָט ער זיך, אַ צעבלוטקטער, צוגעשלעפט אַהיים. אַזעלכע איבערפאַלן אויף יידן פלעגן אָפט טרעפן. ביי דער ערשטער אויסזידלונג קיין אַסטראַוויעץ האָבן זיי אויך פאַר־שיקט אַ טייל פון דער פוילישער אינטעליגענץ. אין יולי 1940 האָבן זיי צונויפגענומען די איבעריקע יידישע פאַ־מיליעס און זיי אָנגעפאַקט אויף פורן. מענער און יוגנט האָבן געמוזט גיין צו פוס ביז דעם שטעטל גרויעץ (גראַדזשעץ). אויפן וועג האָט די דייטשע וואָך אונדז געפערלעך געשלאָגן. אַנקומענדיק קיין גרויעץ, האָט מען אונדז געשיקט צו קריסטן אין די דערפער אויף פאַרשידענע אַרבעט, דערפאַר באַקומען עסן ביי די אַרבעטסגעבער.

אין מערץ 1941, האָט מען אונדז ווידער צוזאַמענגענומען און אויף וועגענער געשיקט צו דער באַן קיין קאַנין. פאַר דעם האָבן די דייטשן אונדז



דער קאצעטלער מנחם צאדעק נאך דער באַפרייאונג

געפרעגט, ווער עס וויל פאַרן קיין זאַגורוו, און ווער וויל קיין יוזעפוו, אַ טייל פון אונדז האָט געוואָלט נאָך אַ מאָל זען קאַנין און זיך דעצידירט קיין יוזעפוו. אַנקומענדיק מיט דער באַן קיין יוזעפוו, האָבן מיר געטראָפן נאָך יידן פון סקולסק, ריכוואַל און אַנדערע שטעטלעך. ס'האָבן אונדז אויך אַפגעוואָרט דאָרטיקע יידן, דאָרט איז נאָך געווען אַן אַפענער געטאָ מיט אַ

יודנראט. מיט אונדז איז געווען דער קאנינער רב ליפשיץ, זיי האבן אונדז איינקוואטירט אין יידישע שטובן. א ביסל שפעטער איז אויך אנגעקומען א טייל פון אונדזער באגאזש.

דארט זענען מיר געגאנגען אויף פארשידענע צוואנגס־ארבעט אין א טארטאק. צו עסן האט מען געקריגן א פערטל ברויט א טאג. פרויען און קינדער האבן געמוזט קלייבן יאגדעס אין די וועלדער אונטער דער אויפ־זיכט פון דייטשן מיט הינט. די נארמע איז געווען 2 קווישלעך יאגדעס א טאג. עטלעכע וואכן שפעטער האבן זיי געכאפט אלע מענער אלס זאקלאד־ניקעס און פארלאנגט א סומע אויסלייז־געלט. 48 יידן האבן זיי באלד דער־שאסן, נאך דעם ווי זיי האבן געקריגן דאס געלט, האבן זיי א טייל באפרייט, עטלעכע זענען אליין אנטלאפן.

פון צייט צו צייט האט מען נאך באקומען א פעקל פון באקאנטע אין קאנין און אזוי האט מען געלעבט אויך פון די יאגדעס, וואס איז אונדז גע־בליבן נאכן אפגעבן די צוויי קווישלעך די דייטשן.

איין מאל, אין א זונטיק, ווען איך מיט מיין ברודער מאניעק זענען ווי געוויינלעך 5 א זיגער אין דער פרי אַוועק אין וואַלד, זענען אַריין די ס.־לייט מיט אויטאס און אַוועקגעפירט אַלע יידן פון יוזעפּוון אין די שטייגערונגס, און בעת דער אַרבעט אַלע יידן אויסגעשאסן מיט מאַשינגעווער און גראַנאַטן.

מיר, זייענדיק אין וואַלד און הערנדיק די שיסעריי, האבן שרעקלעך מורא געקריגן און געפרוּווט אַרויס פון דארט אין די שטאָט. דא האבן מיר געטראָפן קריסטן, וועלכע האבן דערציילט אַז מען האט זיי נישט געלאזט פון שטאָט אַריינגיין אין דער קירך און אונדז געראָטן, נישט צו גיין אַהין. מיר זענען צוריק אין וואַלד.

לויפנדיק אויפן וועג, האבן מיר געטראָפן א ייד פון יוזעפּוון און באַנדו־זדראָוס א טאכטער פון קאנין. זי איז געווען ווי האַלב משוגע, און דערציילט, אַז ווען מען האט אַלע יידן אויסגעשאסן אין דעם שטייגערונג, איז זי דורך אַ נס געבליבן לעבן און פון אונטער די טויטע אַרויסגעקראַכן און אַוועק אין וואַלד.

מיר זענען געלאָפן ביז מען איז אנגעקומען צו א „לעשניטשע“, וואס האט אונדז געלאָזט איבערנעכטיקן. צו מאַרגנס האט דער לעשניטשע געזאָגט, אַז ער קען אונדז אַוועקפירן צו פאַרטיזאַנער. אונדזער מוטער איז געווען אין יוזעפּוון, און איך מיט מיין ברודער זענען געווען צוזאַמען אין וואַלד. מיר האבן באַשלאָסן צוריקצוגיין קיין יוזעפּוון, כדי אפשר זי נאָך צו געפינען אַ לעבעדיקע. גייענדיק אַזוי אויפן וועג איז אנגעלאָפן יעדוואָבס פרוי, ממש

משוגע. פון אירע ווילדע אויסגעשרייען האָבן מיר געוואוסט, אַז זי האָט איבער-
געלאָזט אירע צוויי קינדער ביי אַ קריסט, און ווען זי האָט געהערט ביי דער
אַרבעט אין פאַבריק וועגן דער אַקציע, איז זי געלאָפן צו די קינדער. ווען
זי האָט זיי מער נישט געפונען, איז זי פאַר צער משוגע געוואָרן. זי איז
אונדז ביידע באַפאַלן מיט קושן און נישט געלאָזט גיין קיין יוזעפּוואו. האָבן
מיר זיך פון איר באַפרייט און דורך אַ הינטער וועג געלאָפן ווייטער צו אַ
קריסטלעכן שכן, וועלכער האָט געהערט צו דער רעליגיעזער סעקטע „סאַ-
באַטניקעס“. ער האָט אונדז דערציילט, אַז ווען די אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן,
איז ער אַריין צו אונדזער מוטער און איר געזאָגט, זי זאָל זיך באַהאַלטן. זי
איז אַריין אין אַ קעלער ביים קריסט. אָבער שפעטער האָט זי זיך דערמאָנט,
אַז אין שטוב איז געבליבן אַ גוטער אָנצוג, איז זי אַרויס און אויפן וועג האָט
זי געכאַפט אַ זשאַנדאַרם און אַוועקגעפירט מיט אַלע יידן. אַלס סימן האָט
דער שכן אונדז געברענגט אַ שטיקל שטאָף פון איר קלייד. אַזוי האָבן מיר
זיך דערוואוסט דעם טרויעריקן סוף פון אונדזער מוטער.

עטלעכע יידן, וועלכע האָבן בעת דער אַקציע געאַרבעט נאָכט־שיכט אין
טאַרטאַק, האָבן זיך אַ דאָנק דעם אָפּגעראַטעוועט. מיר האָבן נאָך געזען ווי
די יוזעפּאָווער קריסטן האָבן צעראַבעוועט דאָס ביסל זאַכן פון די בעת דער
דער אַקציע אַויסגעוידלטע יידן. איך מיט מיין ברודער זענען באלד נאָך דעם
אַוועק צו פּוס קיין אַסטראָויעץ.

נאָך עטלעכע טעג גיין, זענען מיר, אַויסגעהונגערטע, שמוציקע און
אָפּגעריסענע אָנגעקומען קיין אַסטראָויעץ. דאָ האָבן מיר געטראָפן אַ טייל
פון די קאַנינער יידן, וועלכע האָבן אונדז געהאַלפן געפונען אַ ווינקל, וווּ
צו וווינען. מיין ברודער האָט געווינט ביי די אַדלערס. מיך אַליין האָט אַיינער
פון די קאָוואַלסקיס אַריינגעפירט צו אַן אַסטראָויער ייד. איך האָב די גאַנצע
צייט געווינט ביי אים, און אַ דאָנק דעם זיך געראַטעוועט. אַסטראָויער יידן
האָבן אונדז נישט געוואָלט גלייבן וועגן דער אַקציע אין יוזעפּוואו און אונדז
אַוועקגעפירט צום אַסטראָויער רב. מיר האָבן געמוזט שווערן, אַז אַלץ
איז אמת.

אַסטראָויער יידן האָבן אַלע געהאַט אַרבעטס־קאַרטן און געאַרבעט אין
דער אייזן־פאַבריק. זיי האָבן זיך געקאָנט פריי באַוועגן. מיר ביידע, ניי אַנ-
געקומענע. האָבן נישט געהאַט קיין אַרבעטס־קאַרטן, זענען געווען אומלעגאַל
און נישט געהאַט קיין רעכט צו קריגן עסן.

אין אַ צייט אַרום האָבן די דייטשן פאַרלאָנגט, אַז אַלע יידן זאָלן זיך
צושטעלן אויף אַ פּלאַץ מיט זייערע אַרבעטס־קאַרטן אויף אַ קאָנטראָל. די
וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־קאַרטן, האָט מען באַפרייט. די איבעריקע האָבן

זיי פארשיקט קיין טרעבלינקע, צווישן זיי מיינע צוויי ברידער, מאניעק און אבראמעק. די מערהייט קאנינער זענען דעמאלט פארשיקט געווארן אין דעם אומקום-לאגער. א טייל פון די אוועקגעשיקטע האבן זיי באלד אויסגעשאסן הינטער אסטראוויץ.

א טייל פון אונדז האבן זיך אויסבאהאלטן אין א בונקער אין אסטרא-וויץ. דארט זענען מיר צונויפגעדריקטע געזעסן אין טויט-שרעק, מיר זענען דארט געווען 3 וואכן, קיינער האט נישט ארויסגערעדט קיין הויך ווארט. עס זענען מיט אונדז געווען עטלעכע קליינע קינדער. איין מאל האט זיך א קינד שטארק צעוויינט, אין פאר שרעק, מען זאל נישט הערן אין דרויסן, האט עס דער אייגענער פאטער מיט זיינע פינגער דערשטיקט. דערנאך האט א קריסט-לעכער סטרוזש אונדז געמסט. מ'האט אונדז אריינגעפירט אין אסטראווער געטא, וואס איז באשטאנען פון 4 אפגעזונדערטע הייזער. דארט האבן אונדז געהיטן יידישע פאליציי.

מיט דער צייט האט מען אין זעק פון קארטאפל אריינגעגעבעט עטלעכע געפונענע יידישע קינדער, און זיי דערווייל אפגעראטעוועט.

דער רעזשים אין געטא, אונטער דער אנפירונג פון געסטאפא-פירער, קאפיטאן זויעזינא איז געווען א שרעקלעך שטרענגער. דארט האט אים גע-האלפן דער רוצח, גערופן — „דער שווארצער פעטער“. ער איז שטענדיק ארומגעלאפן מיט א גרויסן שווארצן הונט, וואס האט געזוכט און געכאפט יידישע קינדער, וועלכע ס'איז געלונגען געווארן דערווייל צו באהאלטן אין געטא. די יידישע פאליציי האט אויסגעפירט די באפעלן פון די דייטשן. פלוצים האבן די דייטשן באקאנט געמאכט, אז פאר יעדן געפונענעם ייד אין געטא אן ארבעטס-קארט, וועט דערשאסן ווערן א יידישער פאליציאנט.

באלד האט זיך אנגעהויבן א ווילד געיעג נאך אונדז, די אומלעגאלע, און די געכאפטע האט מען צונויפגעזאמלט אונטער א שטרענגער וואך פון די ס. ס. לייט מיט הינט. אזוי זענען מיר געשטאנען אויף א פלאץ, טויט דער-שראקענע צו 4 מענטשן אין ריי. איך בין געשטאנען צוזאמען מיט שמשון ריטשקע נעבן א רואנירט הויז. איך האב זיך איינגעשטעלט און בין אריינגעלאפן אין דעם הויז. לויפנדיק אזוי אן אטעם צום בוידעם, האט מיך דערזען אויף די טרעפ אורבאך. ער האט מיך, פאר שרעק, צוערשט נישט געוואלט ארויפלאזן. דאך האב איך זיך אריינגעשטופט און דארט געבליבן ביז נאכט. געזען אז, איך בין געבליבן איינע אליין אין א צעבראכענעם הויז, בין איך אראפ זוכן א טרונק וואסער. אויפן הויף האב איך געהערט שטימען פון מענטשן (ווי עס האט זיך ארויסגעוויזן, זענען דארט געווען באהאלטן די פאמיליעס פון די יידישע פאליציאנטן). פאר שרעק בין איך צוריק ארויף

אויפן בוידעם און אזוי געבליבן אן וואסער ביז צומארגנס אויף דער נאכט. די צווייטע נאכט האב איך ריזיקירט און אראפ אין הויף. איך האב דארט גע־טראפן איינעם פון די בערס פון קאנין. איך האב אים דערציילט, ווי אזוי איך האב זיך געראטעוועט. עס איז אויך דארט געווען זייפמאן, אן אסטראווער ייד, ביי וועלכן איך האב געווינט די ערשטע צייט אנקומענדיק קיין אסטראוועץ. ער איז געווען א מיטגליד פון יודענראט.

זיי האבן מיר נאכדעם געהאלפן צו באקומען אַרבעט אין דער קיך. אזוי האב איך דארט דריי חדשים געאַרבעט אַלס אומלעגאַלע און געוויינט אונטער דעם דאך. ערשט שפּעטער האָבן זיי מיר פאַרשאַפט אַן אַרבעט־קאַרט. איך האָב שוין געאַטעמט פרייער און בין דארט געגאַנגען אויף אַרבעט אין די קאַשאַרן. צוזאַמען זענען מיר געווען עטלעכע קאַנינער, ווי: קעמפּינסקי, יודקיעוויטש, בער, אַהרן דוד פּראָסט, זיין זון און אַנדערע.

אין 1942 האָט מען אונדז אוועקגעשיקט קיין אוישוויץ. נאָך עטלעכע חדשים האָט מען ווידער אַדורכגעפירט אַ סעלעקציע, אונטער דער אַנפירונג פון ד״ר מענגעלע, און מיין גורל איז געווען צו בלייבן לעבן. מען האָט אונדז געגעבן יעדן אַ ברויט, אַריינגעפאַקט אין וואָגאָנען אין, נאָך 4 טעג פאַרן, זענען מיר אָנגעקומען אין געפאַרדס־דאַרף, אַ לאַגער אין סודעטן־דייטשלאַנד. ווען מיר זענען אַראָפּ פון דער באַן, האָבן אונדז איבערגענומען פּאָלקס־דייטשן. זיי האָבן אונדז געגעבן עסן ברויט מיט ווירשט און אָפּגעפירט אין דאַרף. אויפן וועג איז אָנגעקומען אַ יידישע פרוי, אַ געהילף פון קאַמאַנדאָ־פירער. זי איז צו אונדז געווען זייער גוט און אונדז אַריינגעפירט אין באַראָקן ספּעציעל פאַר פרויען. אָבער דער רעזשים איז געווען זייער אַ שטרענגער. פאַר יעדער קלייניקייט האָט מען שטרענג באַשטראָפּט.

געאַרבעט האָט מען אין אַן אַמוניציע־פאַבריק, צו 12 שעה יעדע אַרבעט־שיכט, אונטער דער אויפזיכט פון בערלינער דייטשן. (א טייל פון זיי האָט זיך צו אונדז גוט באַצויגן). די אַרבעט איז געווען לויט נאָרמעס: 300 טיילן אַ טאָג, וואָס עס איז שווער געווען אויסצופירן. ביי יעדער מאָשין איז געשטאַנען אַן אויפזעער. דארט האָבן מיר באַקומען גוט עסן, ווייל אַנדערש וואָלט קיינער נישט געקאָנט אויספירן די אַרבעט. אָנהייב 1945, ווען די רוסן האָבן אָנגעהויבן צו באַמבאַרדירן, האָט מען אונדז שנעל צוזאַמענגענומען און געטריבן צו פוס בערך 100 קילאָמעטער, אָן וואָסער און אָן עסן. אַ טייל פון אונדז זענען אויפן וועג ביים וועלן כאַפן קאַרטאָפל דערשאַסן געוואָרן דורך די דייטשן. ווער ס׳האָט געפרוּווט אַנטלויפן, איז באַלד געוואָרן דערשאַסן. מיר, זי איבערגעבליבענע, זענען אָנגעקומען אין לאַגער געאַרגענטאַל, דארט האָבן אונדז די רוסן באַפרייט.

מיר פאַרניכטן דאָס בית־הקברות אין קלעטשעוו

דעם 30סטן נאָוועמבער 1939 האָב איך בייגעווינט די ערשטע אויס־זידלונג פון די קאַנינער יידן. געבליבן זענען דעמאָלט נאך בערך 60 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג. אַלע פאַראַרעמטע און הונגעריקע. דער קאַנינער רב הרב ליפשיץ האָט צוזאַמען מיט מיין פאָטער געשאַפן אַ קאָמיטעט צו פאַרזאָרגן די קאַנינער יידן מיט ברויט.

דעם 17טן יולי 1940, ביי נאַכט, האָבן די דייטשן פאַרטריבן די קאַנינער יידן קיין גראָדזשעץ. דאָרט האָט מען אונדז איינקוואַרטירט צו עטלעכע פאַמיליעס אין אַ שטוב ביי קריסטן. יעדן טאָג האָט מען זיך געמוזט שטעלן צו דער אַרבעט.

ערב ראש־השנה 1940 האָט מען מיך מיט אַ גרופע פון 45 מענער און דריי פרויען אַוועקגעשיקט קיין קלעטשעוו צו פאַרניכטן דאָס יידישע בית־הקברות. אַ טייל מענער זענען דאָכט קראַנק געוואָרן. יעדן חודש האָט מען די גרופע יידן אַהיים געשיקט, און אויף זייער אַרט געשיקט אַנדערע יידן צו דער אַרבעט. קענענדיק די דייטשע אויפזעצער פון פריער, האָב איך געפונען פאַר גייטיק צו בלייבן די גאַנצע צייט, בכדי צו העלפן מיינע חברים. דעם 15טן פעברואַר, 1941, זענען מיר באַפרייט געוואָרן פון דער אַרבעט אויפן בית־הקברות און צוריקגעפאַרן קיין גראָדזשעץ.

דעם 7טן מערץ 1941 האָט די געסטאָפּאָ אַרויסגעשיקט די יידן פון גראָדזשעץ און סביבה. נאָך אַ נאַכט פאַרן זענען מיר אַנגעקומען אויפן קאַנינער וואַקזאַל, דאָרט מיט קלעפּ אַריינגעטריבן געוואָרן אין וואַגאָנען און פאַרשלעפּט געוואָרן קיין לאָדזש. אין לאָדזש איז יעדער רעוויזירט געוואָרן, פרויען זענען דאָכט אויסגעטאָן געוואָרן נאָקעט. די פרוי צוקערמאַן פון קאַנין איז דעמאָלט משוגע געוואָרן און נאָקעט אַרומגעלאָפן אין הויף. דערנאָך זענען באַזונדער אָפּגעטיילט געוואָרן מענער, פרויען און קינדער. די מענער האָבן באַקומען אַ באַזונדער הויז. מיטן צוזאָג אַוועקצושיקן אויף גוטע אַרבעט און דערנאָך באַפרייט צו ווערן. מיין ברודער איז קראַנק געוואָרן און, נישט באַקומענדיק קיין הילף, געשטאָרבן דעם 20סטן אַפריל 1941. און אַזוי האָט זיך אַנגעהויבן אינדזערן וואַנדערן און פלאַגן איבער 23 קאַצעט־לאַגערן אין פוילן, דייטשלאַנד, ליטע און לעטלאַנד. ערשט אין 1944 זענען מיר געשיקט געוואָרן



קבוצת יהודים ממחנה העבודה של קלצ'ב
א גרופע יידן אין קלעטשעווער ארבעטס־לאגער

קיין שטוטהאף און בוכענוואלד. פאר דער באַפרייאונג האָבן מיר זיך געפונען אין לאַגער ריינסדאָרף.

אין אַרבעטסלאַגער סטראַשון, ביי דאַנציג, האָט מען צו אונדז אַרייַנגעבראַכט פון דער לאַדזשער געטאַת־פיסה 200 פאַרפייניקטע מענער, וועלכע זענען פון די קאַנינער ברודערלעך אויפגענומען געוואָרן און זיך מיט זיי ממש געטיילט מיטן אייגענעם שטיקל ברויט. צווישן אונדז האָבן זיך געפונען צוויי קאַנינער, אַברהם ליפשיץ און שמחה גרינבוים, וועלכע האָבן זיך באַזונדערס גוט צוזאַמענגעהאַלטן. אין דעם לאַגער איז נאָך אין יאָר 1941 באַשטימט געוואָרן אַלס סאַניטאַר איציק עלבערג, איינער פון די קאַנינער אינטעליגענטע יונגעלייט, וועלכער האָט פאַר דער מלחמה שטודירט אין וואַרשע מעדיצין. ער האָט לויט מעגלעכקייט, אַלעמען געהאַלפן, ריזיקירנדיק דאָביי זיין אייגן לעבן. אין פעברואַר 1945 איז ער אויך קראַנק געוואָרן, און מיט פיל אַנדערע יידן פאַרגאָזט געוואָרן אין די וואַגאָנען אויפן וועג קיין האַלאַנזער.

אין יאָר 1944 האָבן מיר אין ריגע מיטגעמאַכט צוויי גרויסע אַקציעס, בעת וועלכע טויזנטער קראַנקע, אָפגעשוואַכטע און קינדער זענען געשיקט געוואָרן אין קרעמאַטאַריום. אויפן טראַנספּאָרט קיין טערעזיענשטאָט האָבן די

דייטשן מאַסנווייז געמאַרדעט די העפטלינגען, אַזוי אַז פון 2250 פּערזאָן זענען אין משך פון אייניקע טעג געבליבן 400. גאַנצע זעקס טעג האָבן מיר גאַרנישט באַקומען עסן. מיין פריינד געאַרג פוקאַטש, פלעגט באַקומען פּעקלעך פון זיין מוטער אין אַמעריקע דורך דעם רויטן־קרייץ. ער האָט אויך געפרווט באַקומען ידיעות, מיט דעם אַלעם האָט ער זיך געטיילט מיט זיינע נאָענטסטע חברים. ער איז אין אַן אַקציע אין ריגע פאַרשיקט געוואָרן דעם 1טן יוני 1944.

דער גירוש פון גראַיעץ

ווען ס'האט זיך נאָר אָנגעהויבן פילן קריגס־שטימונג האָבן שוין די פאליאַקן געדראָט, זיך אָפצורעכענען מיט יידן, באַלד ווען די דייטשן וועלן קומען. אַזוי ווי די דייטשן זענען נאָר אַריבער די פוילישע גרענעץ, האָבן יידן אָנגעהויבן לויפן פון קאַנין. מיר, עטלעכע יונגע, זענען געלאָפן ביז סאַמפאלנע, אָבער דאָרט האָט אונדז פאַרהאַלטן דאָס פוילישע מיליטער און געהייסן צוריקגיין קיין קאַנין. אַז מיר זענען צוריקגעקומען אין קאַנין, האָבן שוין די עלטערן אונדז אָפגעוואָרט, פאַרזאָרגטע און צעשראַקענע.

די זעלבע נאַכט האָט די פוילישע מיליץ אויפגעריסן די האַלצערנע בריק, און די פוילישע באַפעלקערונג האָט ראַבירט סחורות פון דער באַן. דער גאַנצער ספירט־לאַגער איז אויסראַבירט געוואָרן. מענטשן האָבן געשלעפט גאַנצע עמערס מיט ספירט, נאָכדעם האָט די מיליץ אונטערגעצינדן די גאַנצע לאַגערן און דאָס האָט אַזוי געברענט עטלעכע טעג.

די שטימונג איז שוין געווען אַן אומרויקע. מענטשן האָבן אָנגעהויבן איינקויפן פאַרשידענע עסנוואָרג: מעל; צוקער א. א. וו. באַלד דעם ערשטן טאָג ווי די מלחמה איז אויסגעבראָכן איז באַמבאַרדירט געוואָרן קאַנין דורך דייטשע עראָפּלאַנען.

דעם ערשטן טאָג ראש־השנה, אין דער פריי, זענען נאָך אַלע יידן געגאַנגען דאווענען, איד, מיין פאָטער און מיין ברודער זענען געגאַנגען אין שטיבל אַריין. נאָך שופר־בלאָז האָבן זיך פלוצלינג אַריינגעריסן אין שטיבל דייטשע מיליטער־לייט, באַוואָפנט מיט מאַשין־געווער. אַ שרעק איז אַלעמען באַפאַלן, ווען זיי האָבן זיך ברוטאַל צעשריגן, פרעגנדיק וואָס מיר טוען דאָ, און ווער ס'איז דער עלצטער. ברוך דזשיאַלאַשינסקי האָט געענטפערט, אַז ער איז דאָ דער עלצטער אין יאָרן. באַלד האָבן זיי באַפוילן אַלע זאָלן הויבן די הענט אין דער הויך, און אָנגעשטעלט דאָס מאַשין־געווער אויף אונדז, זיי האָבן געזאָגט אַז נאָכן ציילן ביז דריי זאָלן זיך אַלע באַלד צעלויפן. עס איז געוואָרן אַ שרעקלעכע מהומה, צעלויפנדיק זיך איז איינער געפאַלן אויפן צווייטן, עס זענען געווען פיל פאַרווונדעטע און אַ סך האָבן געחלשט פאַר שרעק.

דעם צווייטן טאָג ראש־השנה האָט מען שוין מורא געהאַט צו גיין אין שול אָדער אין שטיבל. און מען האָט געמאַכט אַ מגין ביים רב אין דער וווינונג, ס'זענען ארויפגעקומען דייטשן און אַלע מתפללים אַרעסטירט.



די גרויסע שול און דאס בית-המדרש געשענדעט און צעשטערט
בית הכנסת הגדול ובית-המדרש שניזוקו

די נאכט פון ערב יום-כיפור האט מען געמוזט צושטעלן זאקלאַדניקעס. אין מיטן נאָוועמבער האָט יעדער ייד, לויט אַ באַפעל, געמוזט טראָגן אַ געלן באַנד אויפן אַרבל. אויף די פענצטער פון די יידישע געשעפטן האָט געמוזט זיין אַנגע-שריבן מיט גרויסע אותיות „יודע“ מיין פּאַטער האָט מען געצווונגען אין שבת אַנצושרייבן „יודע“ אויף די שוויבן. ער האָט עס אָבער געטאָן ערשט נאָכן באַראַטן זיך מיטן רב. אַ סך יידן האָט מען געכאַפט אין גאָס צו פאַרשידענע אַרבעטן.

חנוכה 1939 איז פאַרגעקומען די ערשטע עוואַקואַציע פון די יידן, זיי האָבן צונויפגעזאַמלט אין דער דייטשער קירכע אַ העלפט פון דער יידישער באַפעל-קערונג אין קאַנין. אין יולי 1940 האָבן זיי גענומען די איבערגעבליבענע יידן און אַרויסגעשיקט קיין קיין גראַדזשעץ (גרויעץ) און אומגעגנט, דאָרט האָבן די אַרויס-געשיקטע געאַרבעט ביי פאַרשידענע אַרבעטן און נישט געקריגן באַצאַלט. קיין גראַדזשעץ זענען אויך געשיקט געוואָרן יידן פון ריכוואַל, סקולסק און שלעשיין. פון גראַדזשעץ פלעגט מען שיקן די יידן צו פאַרשידענע אַרבעטן אין קאַנין. מיינע ברידער האָבן דאָרט געאַרבעט ביי מאַלעריי און זענען געשלאָפן אין לאַקאַל פון דער קהילה און אין מקוה.

פורים 1941 האָבן די דייטשן גענומען בערך 1000 יידן פון די צונויפגע-טריבענע אין גראַדזשעץ און זיי אין וואַגאָנען פון בהמות אַוועקגעשיקט מיט דער באַן קיין לאַדזש. בעת דער אויסוידלונג פון גראַדזשעץ האָט מען די יידן געפירט

אין 300 וועגענער ("פאדוואדעס") צו דער באַן־סטאַציע אין קאַנין. ביים אַרייַן־גיין אין די וואַגאָנען האָט מען געמוזט לאָזן דאָס געפּעק אין דרויסן. דאָביי האָבן די דייטשן געכאַפּט 10 יידן פון עולם — און צווישן זיי אויך מיך — כדי אַריבערצופירן דאָס געפּעק אין אַ באַזונדערן וואַגאָן. לויפנדיק מיטן געפּעק זענען מיר געטריבן געוואָרן ווי הינט, אַזוי אייניקע שעה אָן אַפּרו, און, נאָכן ענדיקן די אַרבעט — מיט דער צונג אויסלעקן אַלע שטיקלעך פאַפּיר פון ברוק. אין לאַדזש זענען מיר אָנגעקומען אויף די קאַפּערניקאַ גאַס. דאָרט האָבן זיי אַדורכגעפירט אַ שטרענגע רעוויזיע איבער אונדז, און איבער 800 מענטשן האָבן זיי אַוועקגעשיקט קיין יוזעפּאָוו־בילגאָרייסקי. געבליבן זענען מיר בערך 180 יידן, צווישן זיי אַ 50 קאַנינער, דאָ זענען מיר געווען 6 וואָכן צייט און געטאָן פאַרשידענע אַרבעטן. מיט מיר זענען געווען צוזאַמען: פערנבאָך, עלבערג, אַנצער, לעבן, פעלאַ קלאַפּשטיין.

דערנאָך האָבן זיי אונדז פאַרשיקט אין לאַגער סטראַשין ביי דאַנציג, דאָ האָבן מיר שווער געאַרבעט 7 וואָכן ביים בויען אַן אויטאָסטראַדע. אין 1942 האָט מען אונדז געשיקט אין לאַגער קיין ליטע, מיט מיר זענען געווען: זיידליץ, פוקאַטש, ליפּטשאַק, בולקאַ, הילער, עלבערג, פּרענקעל, גריין שמוּלעק, צאַדיק, עליאַש און אַנדערע. אין לאַגער זענען געווען 600 יידן. דאַנציגער איז געווען יידן־עלצטער און עלבערג — סאַניטאַר און פוקאַטש אַ שרייבער אין ביוראָ. אַפאַרבעטנדיק 7 וואָכן אין ליטע, האָבן זיי אונדז ווייטער געשיקט קיין לעטלאַנד. דאָרט האָבן מיר געאַרבעט שרעקלעך שווער ביי לייגן באַן־שוועלן אויף דער ליניע.

פון די איבערגעבליבענע 10 קאַנינער אין די פריערדיקע לאַגערן, זענען מיר דאָ געווען נאָר צוויי — איך און צאַדעק מענדל. אין 1944 האָט מען אונדז געשיקט מיט אַ שיף צוריק קיין דייטשלאַנד אין דעם פאַרניכטונגס־לאַגער שטוטהאַף. דאָרט איז אומגעקומען לעאָן דאַנציגער. אין 1945 זענען אָנגעקומען די רוסן און אונדז באַפרייט.

עבודות כפיה

שנת 1939 היתה מתחילה שנה בלתי רגילה, שהצטיינה ביבוליך ייבים ובשפע של פירות וירקות, במתיחות וציפיה למשהו העומד להתרחש. השלטונות דאגו להכין את האוכלוסיה נגד הפצצות אויר ונגד לחימה בגזים, לשם כך קיימו בכל אזור ואזור ברחבי קונין הרצאות וקבוצות מתנדבים חפרי תעלות בטחון באזורים הפנויים, לשם הגנה נגד הרעשות אויר. אותה תקופה סיימתי שלוש שנות לימוד בבית-ספר מקצועי ושלוש שנים של לימוד חייטות אצל זלמן ריצקה.

היה זה בסוף חודש אוגוסט, כשהגעתי כמידי בוקר בבוקר, רכוב על אפני לעבודה. להפתעתי ראיתי את „הטפר-מרק“ מלא יהודים מודאגים, מתקהלים בקבוצות קבוצות ומתלחשים על מאורעות הימים האחרונים וגיוס מספר יהודים למילואים. בין המתקהלים פגשתי את זלמן שאמר לי לשוב הביתה. למחרת, ביום שישי, כשעמדתי ברחוב לא הרחק מביתי, ראיתי לפתע את אמי שבה במרוצה מהאופה, כשהחלות והעוגות בידיה.

שאלתיה לפשר הריצה, אך היא לא ידעה. אמרה כי ראתה אנשים רצים והחלה לרוץ עמהם.

לאחר דקות ספורות הופיעו מעלינו מטוסים, שלא ידענו את זהותם. לפתע נשמע קול נפץ אדיר והכל התפזרו בריצה לכל עבר. לאחר מכן נשמעה אזעקה. משפחתי ואני קפצנו אל תוך המרתף. נשמעו עוד כמה רעמים אדירים עד שנדמה היה כי הבית נהרס. אך כשיצאנו, נתברר שהבית עומד על תילו והיה זה בית תחנת הרכבת, שנהרס בחלקו.

לאחר כשעה החלו לחלוף על פני קונין ראשוני הבורחים, שבאו ממערב ופניהם למזרח.

הרעשות האויר גברו והלכו מיום ליום. המונים רבים נהרו בלי הפסק ביום ובלילה. מי ברכב ומי ברגל, אזרחים ואנשי צבא ומשטרה. הכביש היה עמוס מבלי נשוא. אני הייתי אז בין הסקרנים הרבים שניצבו ליד גינת הכנסיה הגרמנית והתבוננו בעוברים.

מזמן לזמן נאלצתי להמלט משהופיעו המטוסים הגרמנים והחלו להרעיש. כך גם גבר זרם הבורחים, שגרפו עמם במרוצתם את מרבית תושבי קונין. לאחר ימים ספורים התרוקנה העיר לחלוטין. עזבה אותה גם אנשי הצבא והמשטרה והנותרים, שיד איש לא הטרידתם, סידרו את ענייניהם כטוב בעיניהם. אצל היהודים החלה שחיטת הבקר לקראת ראש השנה הממשמש ובא

(אנשי הרשות המקומית אסרו על השחיטה בקונין והיה צורך להוביל את הבקר לעיר רחוקה, בה אופשר הדבר).

אחרי פיצוץ תחנת הרכבת, נשארו תקועים בה רכבת מלאה מיכלי ספירט רכבות נוספות עמוסות מצרכי מזון ומלבושים. פיצוץ גשר העץ שעל הורטה שקע בחלקו ולא מנע מעבר הולכי רגל. אנשים רבים עברו לתחנה, פתחו את הקרונות ולקחו באין מפריע כל מה שחשקה נפשם.

כתוצאה משקט ששרר ימים אחדים, החלו רבים מן הבורחים לשוב לבתיהם לאחר שנאשו למציאת מקלט במקומות אחרים.

השקט נמשך עד ראש השנה, ביום הראשון של ראש השנה, בשעת התפילה בבית הכנסת, שבבית לשצינסקי, בעת הקריאה בתורה, נאמר לנו שהגרמנים נמצאים למטה. סיימנו את התפילה והתפורנו איש איש לביתו.

מאז החלו שליחי העדה להודיע עם הרעשן המסורתי, מספר פעמים ביום, על גזירות למיניהן.

בערב יום הכיפורים הוציאו להורג שניים מבני הערובה וביניהם מרדכי סלודקי הי"ד.

חרדה איומה תקפה את התושבים כולם, ומשהודיעו בחג הסוכות, שעל כל היהודים, מגיל 16 עד 60, להתייצב לעבודה, הלכתי גם אני.

מקום הריכוז במקום השוק על יד הכנסיה המה בני אדם. מיד הגיעו הז'נדרמים הגרמניים. נדהמתי ממש כשאחד השוטרים סטר ליהודי אחד ובעט בשני. כיצד העז לעשות כדבר הזה, בדברים מעין אלו לא היינו רגילים.

לאחר יום העבודה הראשון נוכחתי לדעת שיעלה בידי להשתמט, כיוון שלא גרתי במרכז היהודי, אלא בין גויים. דבר זה אפשר התחמקות. עד שבראשון לדצמבר גורשו מחצית יהודי העיר. המרכז נתרקן מתושביו היהודיים, ולאחר דרישה מחודשת להופיע לעבודה, לא נותר לי אלא להתייצב כנדרש.

הועסקתי בעבודות שונות בקסרקטין ובמקומות שונים אחרים. החורף נתן כבר אותותיו הקור הגיע עד כדי 40 מעלות.

הועסקתי לכן גם בפינוי השלגים שכיסו את הכבישים, ומשהפשירו השלגים על הורטה עלה הורטה על גדותיו ושטף חלק ניכר מן העיר. כשירדו פני המים נשארו רוב מרתפי הבתים מוצפים, דבר שיצר תעסוקה נוספת ליהודים, שנאלצו לשאוב את המים בדליים, דבר שנמשך מספר חדשים. עם בוא הקיץ, העסקתי עם קבוצת צעירים במכרת פחם, שנתגלתה בבז'וז'ו (על יד הבית, ששימש את החלבן צרבונקה עד לפני המלחמה).

שמועות פשטו, שבדעת הגרמנים לפנות את כל יהודי העיר. לילה אחד הקיצויות כשליד מטתי ניצבים שני שוטרים גרמניים מזויינים ברובים וקסדות פלדה. הללו התלוצצו: „הבט, הוא ישן עדיין“, אמר אחד לחברו.

תוך שתי דקות היה עלינו לצאת את הבית. לקחנו עמנו איש איש את תרמילו. (תרמילים שהוכנו מראש). כשיצאנו, נחתמה הדלת ואנו נצטיינו ללכת בדרך המובילה לריחבל, כשבאזנינו מהדהד איום, שכל יהודי שימצא למחרת היום בעיר יירה.

במקום הריכוז פגשנו רבים מאחינו בני ישראל ואף השתוממנו לראות ביניהם כאלה, שלא ידענו שיהודים הם.

עם עלות השחר, הגיעו עגלות איכרים, שגוייסו כדי להעבירנו לגרוייץ. שם חולקנו בין כפרי הסביבה, כך שכל איכר מסר חדר למשפחה יהודית. מבחינה אחת הוקל לנו, נמצאנו הרחק מהעיר בה החלו להשתולל כנופיות חוליגנים גרמניים למיניהם.

לאחר זמן מה נשלחתי עם קבוצת צעירים לקלצ'ב. שם העסקנו בחיסול בית הקברות היהודי. בתום חדשיים, החליפו אותנו אחרים ואילו אנו שבנו אל משפחותינו.

היה זה בסוף דצמבר 1940, כשיצאנו מקלצ'ב בעגלות איכרים ללא שמירה. בשעות הצהריים. הגענו לקונין. פגשנו בקבוצת יהודים מסלופצה, שהתמקמו בבית המדרש (ביניהם היה גם בן דודי ז"ל). הם העסקו בהריסת בתים ב„טפר מרק“. כמטבח וחדר אוכל שמשה להם גינת בית הכנסת. שם הוקם מטבח ועל ידו עגלת המתים המבריקה, זו שהטילה אימה ופחד על תושביה היהודים של קונין. בתום הביקור, נפרדנו מרחובותיה השוממים של קונין. חזרנו אל הכפרים. איש איש אל משפחתו. כעבור חדשיים, הקיץ הקץ על מנוחתינו הקצרה. עגלות האכרים שגוייסו למשימה זו, הובילו את יהודי הסביבה ומטלטליהם הדלים חזרה לגרוייץ. שם רוכזו כולם ברחבת השוק ובסביבתו. היו שם מלבד אנשי קונין, אנשים מחבל גרוייץ, שלשין ואנשים נוספים מעיירות קטנות שבסביבה. הנאצים דאגו להקל על אנשינו בלקחם מאתנו את מכוונות התפירה, שנאספו באולם ענק, שהתמלא עד אפס מקום.

משהתחיל להחשיך, יצאנו. בכל עגלה היו, מלבד העגלון, 4 אנשים. רצה הגורל, שאני ואחי נהיה על עגלה אחת דוקא עם חנה ומשה קאווא ועם הורינו. כשהגענו לפרשת דרכים על יד ריחבל, כווננו חלק מהעגלות לזאגרוב וכפי שהתברר מאוחר יותר, היו ביניהם גם הורי. מגוייץ לקונין, דרך המונה 30 ק"מ, הובלו כוונה תחילה בלילה. במשך הנסיעה תכננו מה נעשה כשנגיע לתנחת הרכבת. תארנו לעצמנו שבודאי נסע בקרונות משא. כך שמיד עם הגיע העגלה לפתח הקרון יקפוץ אחד מאתנו פנימה והשאר יזרקו את חפציהם פנימה אל הקרון.

נתברר שטעינו בחישובנו. כשעברנו את קונין והתקרבו אל תחנת הרכבת, הפציע השחר ובכניסה הקבילו את פנינו הנאצים. על עגלתנו שלנו קפץ חוליגן

שהכרתיו מקונין כמפקד הנוער ההיטלראי. הוא תפס במושכות והדהיר את הסוס. העגלה נעצרה לפני ערימה עצומה של חבילות שנגזלו מהללו שהגיעו לפנינו. נצטוונו על ידי אותו חוליגן להשליך חפצינו אל הערימה ותוך כדי כך הצליף בנו: כשמשה קאווא אמר כי נכה מלחמה הנהו, החל הנאצי לצחוק צחוק אדיר ולהכות בו נמרצות כשהוא מצווח, מה אתה? מה אתה? זרקנו הכל למטה וכל אחד מאתנו חטף חבילה ונמלטנו על נפשינו למקום בו רוכזו כל השאר. כעבור זמן מה ראינו כי אנשינו מובלים אל הקרונות, שעמדו במרחק מה. תוך כדי הליכה הוצאו מבין השורות מספר בחורים צעירים, גם אנוכי הייתי ביניהם. העמדנו בשורה, לא ידענו פשר הדבר, אחדים החלו למלמל „רבון עולם, מה זוממים הללו לעשות בנו“.

האחרים הוכנסו לקרונות ואנו הובלנו אל הר החבילות וכובדנו בהעמסתן על הקרונות שעמדו די מרוחקים וזאת תך כדי ריצה וצלפות נמרצות מכל העברים.

עמלנו קשות עד שהעמסנו החבילות כולן. בתום העבודה נכנסנו אל תוך הקרונות. הרכבת החלה לזוז לכיוון לודז'.

געטריבן פון לאגער צו לאגער

נאך די ערשטע געשעענישן בעתן אריינמארש פון דייטשן מיליטער אין האָבן זיי מודיע געווען דורך פלאקאטן אַז אלע יידן מוזן זיך צושטעלן אין אַרבעטס־אַמט אויף צוואַנגס־אַרבעט. עס איז פאַרבאָטן געוואָרן צו האַנדלען. די פאַרמעגלעכע, וועלכע האָבן נאָך געהאַט אַביסל געלט אָדער סחורה, האָבן עס ביסלעכעווייז אויפגעגעסן. פאַר דער אַרעמער באַפעלקערונג איז באַלד געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט אין באַשטאַנד פון: הערצקע גוראַלניק, נחום גוראַלניק, משה גליקסמאַן, פרידזא ליסאַק און דער חזן ראָזענבערג, מיט הרב ליבשיץ ז"ל בראש. ס'איז געטיילט געוואָרן געלט־אונטערשטיצונג. די בעלי־יכולת האָבן אַריינגעגעבן ספּעציעלע אָפּצאלונגען. אין די ערשטע צייטן האָט די הילף געראַטעוועט פיל פאַמיליעס פון הונגער. איך אליין האָב אויסגעאַרבעט שוין פאַר דעם אַרבעטס־אַמט, און אַדאַנק דעם האָב איך געהאַט טיילמאַל די מעגלעכקייט זיך צו באַפרייען פון אַנדערע צוואַנגס־אַרבעט, וואָס איז תמיד באַגלייט געוואָרן מיט אַ מערדער־יש שלאָגן. די וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר דער פּאָליציי, זענען געוואָרן באַפרייט פון צוואַנגס־אַרבעט.

פאַר ערב יום כיפור האָבן די דייטשן גענומען די אָנגעזעענסטע יידן און פּאָליאַקן, אלס „זאַקלאַדניקעס“. די ערשטע זענען געווען: דער רב ליפשיץ, מאַנטשקע, ווינטער, אַנצער, סלאדקי א. א. באַנוצנדיק אַ פּראָוואַקאַציע, אַז מען האָט געשאַסן אויף אַ דייטש, האָבן זיי לויט א גורל, באַשלאָסן אויפצוהענגען 2 מענטשן פון די „זאַקלאַדניקעס“. ווען דער גורל איז געפאלן אויף 2 פּאָליאַקן, האָבן זיך די פּאָליאַקן געפרוּווט בונטעווען, און ווען זיי האָבן נאָכאַמאל געוואָרפן גורל, איז ער געפאלן אויך אויף אַ ייד, (סלאדקי מרדכי און דער פּאָליאַק — קוראַווסקי). באַלד האָבן זיי געצווינגען די גאַנצע יידישע און פּוילישע באַפעל־קערונג צו קומען אויפן „פּלאַץ וואָלנאַשטשי“, צו דער עקזעקוציע. דער רב איז געווען דערביי און האָט געפרוּווט טרייסטן סלאדקי, און דער ערשטער יידישער קרבן פון קאַנין האָט געזאָגט, אַז ער ווייסט אַז ער איז אַ קרבן, קדוש השם פאַר דער גאַנצער קהילה.

יעדע 24 שעה האָבן די דייטשן געטוישט און גענומען אַנדערע איינוואוינער אלס „זאַקלאַדניקעס“. דעם 30 נאָוועמבער 1939 האָבן זיי גענומען מיך און ישראל צאָדעק אלס „זאַקלאַדניקעס“. מיר זענען געזעסן אַרעסטירט אין דער געוועזענער יידישער גימנאַזיע. צו מאַרגנס, ווען עס איז געווען די צייט, אונדז צו טוישן

און ברענגען אנדערע מענטשן אויף אונדזער אָרט, און מען האָט קיינעם נישט געבראַכט, איז אונדז באַפֿאלן אַ שרעק. ערשט אַרום 12 אַ זיגער האָט מיין פֿרוי געבראַכט מיטאַג און דערציילט, אַז ביי נאַכט האָבן די דייטשן צוזאַמענגענומען כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פֿון שטאָט און פֿאַרשיקט. פֿון מיין פֿאַמיליע



דער גירוש פֿון די יידן פֿון קאַניגער סביבה, געטריבן דורך קאַנין
היהודים שגורשו מסביבת קונין בעברם דרך קונין

האָט מען פֿאַרשיקט די מוטער, מיין ברודערס פֿרוי, מיט אירע צוויי קינדער, (מיין ברודער לייב איז נאָך פֿאַר דער אַקציע דערהרגעט געוואָרן אין בידגאָשטש). נאָך עטלעכע טעג האָט מען אונדז באַפֿרייט. אַהיימקומענדיק, האָב איך געטראָפֿן ביי מיר אין דער וווינונג אויך סיטנערן מיט זיין פֿרוי, מיין שוועסטער חיה און זייער קינד, ווי אויך גיפֿס מיט זיין פֿרוי מיין שוועסטער שיינדל און דריי קינדער. מיר האָבן געמיינט אַז מיר זענען די איינציקע געבליבענע יידן אין קאַנין, האָבן מיר באַשלאָסן באַלד צו פֿאַרן קיין לאַדזש, מיט דער הילף פֿון אַ פֿאַלקס־דייטש,

האָב איך געדונגען אַן אויטאָ, אויפגעפאַקט די נייטיקסטע זאַכן און, נאָך אַ לאַנגער נסיעה, זענען מיר אָנגעקומען קיין לאַדזש. ווען מיר האָבן זיך דערווייט, אַז מען טרייבט די לאַדזשער יידן אין געטאָ, זענען מיר אַוועק קיין שעדליך, נענטער צו דער רוסישער גרענעץ.

דאָ האָבן מיר זיך געטראָפן מיט פיל צעשראַקענע פליטים וואָס האָבן געזוכט אַ מעלעכקייט זיך אַדורכצושמוגלען די רוסישע גרענעץ, דאָרט האָבן זיך געפינען גוים, וועלכע האָבן מיט וואָגנס צוגעפירט יידן ביז צום בוג. מיט קליינע שיפלעך האָבן מיר זיך אַדורכגעשיפט דעם בוג און געגלויבט אַז מיר זענען שוין גליקלעכע און באַפרייטע פון טויט־שרעק. אָבער ס'איז געווען אַ ביטערער טעות: די רוסישע גרענעץ־פּאָליציי האָט אונדז געכאַפט און נישט געלאָזט באַטרעטן דעם רוסישן באַדן, און מיט כוח אונדז צוריקגעשיקט אויף דער פוילישער זייט. אַזוי ווי די דייטשן האָבן שוין מער נישט געלאָזט צוריקגיין, זענען מיר געבליבן זיצן הפּקר. סיטנער מיט זיין פרוי און קליין קינד און אויך בעלאַ מיט אַ קליין קינד פון לאַדזש, האָט זיך איינגעגעבן צו בלייבן אויף דער רוסישער זייט.

זייענדיק אַזוי אין דעם שטיקל הפּקר־לאַנד, האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן מיט עטלעכע יידן, צוריקגעקומענע פון דער רוסישער זייט, און זיי האָבן זיך אָנדערציילט פון דער ביטערער לאַגע פון די אַנטלאָפּענע, וועלכע מען פאַרשיקט, נישט וויסנדיק וווּהין. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן צוריק צו לויפן קיין וואַרשע.

אין גאָומעבער זענען מיר אָנגעקומען קיין וואַרשע. דאָ האָבן שוין אַלע יידן געטראָגן ווייסע פאַסן מיט אַ מגן־דוד. פון באַקאַנטע האָבן מיר זיך דערווייט, אַז אַלע קאַנינער יידן האָט מען פאַרטריבן נאָך אַסטראָוויץ־קיעלעצקי. עס האָט זיך געוואָלט זיין צוזאַמען מיט גאַענטע מענטשן, האָבן מיר זיך ווידער צוזאַמען גענומען און געפאַרן מיט אַן אויטאָבוס קיין אַסטראָוויץ, דאָ האָבן מיר טאַקע געטראָפן קאַנינער יידן, צוזאַמענגעדריקט, צו עטלעכע פאַמיליעס אין אַ צימער.

מיין פרוי איז צוריקגעפאַרן קיין קאַנין, כדי אפשר נאָך אַרויסנעמען עטלעכע זאַכן פון אונדזער וווינונג. קומענדיק קיין קאַנין, האָט זי נאָך געפונען עטלעכע יידישע פאַמיליעס, וועלכע זענען נאָך נישט אַרויסגעשיקט געוואָרן. מיר האָבן באַשלאָסן צוריק צו פאַרן קיין קאַנין.

מיט סכנת־נפשות כאַפן מיר זיך אויפן צוג. אויפן וועג האָבן דייטשן געזוכט אין די וואַגאַנען, און וווּ זיי האָבן דערקענט אַ ייד, האָבן זיי אים מיט מערדערישע קלעפּ אַראָפּגענומען. פאַר קוטנע האָבן זיי מיך אַראָפּגענומען פון צוג, און אַזוי צעשלאָגן, אַז איך האָב נישט געגלויבט נאָכדעם נאָך צו בלייבן לעבן. מיין פרוי און קינד האָבן זיי נישט דערקענט און אַזוי זענען זיי געפאַרן ווייטער ביז קאַנין. אין קוטנע האָב איך שוין געזען אַז אַלע יידן טראָגן געלע לאַטעס אויף ביידע

זייטן.

באלד נאכדעם איז מיר געלונגען מיט אן אנדערן צוג צו פאָרן קיין קאָנין.
אין וואָגאָן האָב איך געטראָפֿן צאָרנדאָרפֿן, וועלכער איז אויך געפאָרן צוריק
קיין קאָנין.

אריינקומענדיק אין מיין וווינונג איז באלד אריינגעקומען דער פאליציאנט
פאכטשאַזש מיט אַ רעקוויזיציע-באָפעל, אָבער ער האָט מסכים געווען צו נעמען
פון מיר עטלעכע שטיק לעדער און אַזוי בין איך געבליבן אין דער דירה.
ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, זענען נאָך דעמאָלט אין קאָנין געבליבן אַ סך
יידן. די דייטשן האָבן איינגעפירט זייער וואָלוטע: 1 מאַרק = 2 זלאָטעס.

מען האָט זיך דערוואַסט, אַז די דייטשן גרייטן זיך אויפֿן טעפער-מאַרק
אַראָפּצוריימן די אַלטע הייזער, איך האָב געזוכט און געפונען אַ דירה ביי דעם
פאָלאַק זאַוואַדניאַק אויף דער מיצקיעוויטשאַ גאַס.

אין יולי 1940 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אונדז אַרויסשיקן אויף וועגענער
קיין גרויזע, איך בין געווען אין דאָרף קרוליקוואָ, דריי קילאָמעטער פון גרויזע.
מיט מיר זענען געווען צווישן אַנדערע: לוטעק מיש און זיין פאָמיליע, גליקסמאַן,
פאָדכלעבניק, גנאָט מיט זיין פרוי, סטריקאָווסקי מיט דער פאָמיליע, אַזעראָוויטש
רעניאַ, סיטנערס מוטער, מאָטוויאַ, אייזן מיט זיין פרוי, מענדל מאָרטשאַק, אַרטור
ליפשיץ מיט זיין פרוי, מ. מאָשקאָוויטשעס פרוי, איידל און קינד, לישקער אהרן
מיט זיין פאָמיליע, משה בעאַטוס מיט זיין פאָמיליע, גיפס מיט זיין פאָמיליע,
פערל קאָוואַלעק מיטן זון, גראַבינסקי, סלאָטקע, הרב ליפשיץ און זיין זון מיט
פרוי און קינד, משהקע ברייטבאַרט מיט זיין פרוי.

באלד האָט מען אויסגעוויילט אַ קאָמיטעט אין באַשטאַנד פון גליקסמאַן,
ברייטבאַרט אָבערזשאַנעק (אָן איינוווינער פון דעם דאָרף) און איך. מען האָט
צוזאַמענגעזאַמלט געלט און געשאַפֿן אַ הויז פאַר עלטערע מענטשן און אַ קיך, אַזוי
אַז פון הונגער איז קיינער נישט געשטאָרבן.

פאַרשידענע פאָכמענער האָט מען געשיקט קיין קאָנין אויף אַרבעט, צווישן
זיי זעלקאָוויטש, אַ סטאַלער און דייטש, דעם מאלער. אַזוי זענען מיר דאָרט געווען
ביז מערץ 1941. פלוצלינג איז געקומען אַ באָפעל, מיר זאָלן איינפאַקן די זאַכן.
פון דער באַן-סטאַציע אין קאָנין האָט מען אונדז געשיקט קיין לאָדזש.
ווען מיר זענען אָנגעקומען אויף דער לאַנקאָווע גאַס, זענען מיר געווען בערך אַ
זעקס הונדערט יידן, צוזאַמען מיט אונדז זענען געווען יידן פון סלופצע, גאַלין,
קלעטשעוו, סקולסק, ריכוואַל און שלעשין. ביי דער פערזענלעכער אונטערזוכונג,
האָט מען ביי אונדז צוגערויבט אַלץ וואָס איז נאָך געבליבן.

דאָ איז פאָרגעקומען אַ סעלעקציע, די געזונטע מענער האָט מען געלאָזן
אויפֿן אָרט, עלטערע מענער, פרויען און קינדער ווייטער געשיקט קיין יוזעפאָוו-
בילגאָרייסקי. שפעטער האָט מען נאָך אַ מאָל דורכגעפירט אַ סעלעקציע און די

שוואכערע מענטשן נאכגעשיקט נאך יוזעפאוו, אזוי זענען מיר פארבליבן בלויז 150 מענטשן. פסח־צייט האט מען צו אונדז אריינגעשיקט נאך 1000 יידן פון די לאדזשער און אזארקאווער געטאס.

מיט מיר זענען געווען פון קאנין שמעון דייטש, שמולעק גרין, מאיר הילער, מענדל צאדעק, אברהם גאלדמאן, שמחה גרינבוים, דראכמאן, צדוק זיידליך, שמואל זיידליך, פרידזשיא ליסאק, מאיר בוזשינסקי, לעאן דאנציגער, טאובע, לייב אורבאך, יצחק לעווין, העניעק בוזשטאוווסקי, ליפטשאק, פוקאטש, לייב בולקא, אבא בולקא, עלבערג, וואלף וויינגארטן, יאקובאוויטש, לעוואוויטש, לוסער און אנדערע. אין לאדזש זענען מיר געווען 4 וואכן. פון דארט האט מען אונדז געשיקט צו גרופן פון 200 מענטשן אין פארשידענע לאגערן. אין חודש מאי זענען מיר אנגעקומען אין סטראשון ביי דאנציג. דארט האבן מיר שוין געטראפן לעאן דאנציגער אלס לאגער־עלצטער מיט א פאליציי־היטל. אונדזער ארבעט איז געווען ביי דער באך, מען האט געפירט באדן אויף ראלקעס, די ארבעט איז געווען שרעקלעך שווער און ביי אוממענטשלעכע באדינגונגען.

נאך א געוויסער צייט האט מען אונדז ווייטער געטריבן אין א לאגער אין באראוועזע. די ארבעט איז באשטאנען אין בויען א וועג־שאסי ביז צום לאגער. דער הונגער איז געווען זייער שרעקלעך, און יעדער פון אונדז האט צו גוים פארקויפט פון זיך דאס לעצטע ביסל זאכן פאר א שטיקל ברויט. וואס מען האט פארבעהאלטן אין בעט.

אמאל ביי א רעוויזיע אין לאגער, האט מען געפינען אין א בעט א ברויט, דאנציגער אלס לאגער־עלצטער האט געפאדערט מען זאל אויסזאגן, ווער עס האט דאס ברויט באהאלטן, און ווען קיינער האט דאס נישט געוואלט טאן, האט ער אליין געגעבן שמיץ.

מיר זענען אנגעקומען אין לאגער פאלאמאנאס אין ליטע. דארט האט מען געזוכט טישלערס, איך האב באלד אויפגעגעבן, אז איך קאן דאס פאר, און געקריגן די שליסלען פון די מאטעריאלן אין לאגער. דא האב איך זיך שוין א ביסל געהאלפן מיט עסן און נישט געהונגערט, ווייל פאר א ביסל טשוועקעס האב איך געקריגן ברויט, אפילו פוטער. דא זענען דערמאנדעט געווארן לייב אורבאך און ליפטשאק.

אין דעם לאגער האב איך נאך געהאט א בריוו־קאנטאקט מיט מיין פרוי, אבער ווידער האט מען גענומען 100 מענטשן, און צווישן זיי אויך מיך, און אפ־געשיקט קיין ריגע. מיט מיר זענען אויך געווען פוקאטש און אבערזשאנעק. דא האט מען אדורכגעמאכט א נייע סעלעקציע: שטארקערע האט מען געשיקט צו שווערער ארבעט, שלעפן שוועלן ביים בויען שינעס צו דער באך נאך סאלנאק. א ביסל שפעטער האב איך זיך ווידער איינגעארדנט ביי מיין פאך, און אזוי האב איך געקענט העלפן מיט עסן אונדזער גאנצער גרופע.

אין דעם לאגער בין איך געווען פון סוף 1941 ביז 1943. דערנאך בין איך ווידער געשיקט געווארן אין לאגער מאזורבא. דארט האב איך געטראפן לייב בולקע. מען האט מיר פארגעלייגט צו ווערן א פאליציאנט, איך האב נישט געוואלט, ווייל דאס איז געווען פארבונדן מיט מסירות אויף אנדערע יידן. דא איז געווען א קאמענדאנט פון לאגער א דייטש, מיטן נאמען העצבערגער, וועלכער האט זיך צו אונדז באצויגן מענטשלעך, אבער פון דעסטוועגן האט פאר לייענען א צייטונג געדראט טויט־שטראף. אין דעם לאגער זענען געווען א סך יידן פון דער שטאט טאליין, פון וואנען אונדזער רב ליפשיץ איז אנגעקומען צו ווערן רב אין קאנין. צו ערשט האב איך געארבעט ביי מיין פאך, אבער באלד האט מען מיך גענומען צו טראגן שוועלן צו די באן־ליניעס. יעדער איינער האט מיט איבער־מענטשלעכע כוחות, אונטער אכזריותדיקע קלעפ, געמוזט שלעפן די שווערע משא פון דער פרי ביז שפעט אין דער נאכט.

ווידער האט מען אונדז געפירט אין לאגער עלעי, דארט האב איך זיך געטראפן מיט באקאנטע יידן פון ליטע, אין דעם לאגער האבן זיך נאך געפונען עטלעכע פרויען און קינדער, אונדזער שטאטישער דאנציגער, האט דא דערגרייכט א גרויסן ראנג אלס לאגער־עלטסטער. ער איז געווען אכזריותדיקער ווי א דייטש. איך האב געארבעט ביי טישלעריי. איין מאל האט מען וואלף וויינגארטן שווער צעשלאגן פאר גיין קויפן עפעס עסן.

ווען איך האב געזען, ווי מען שלאגט מערדערלעך קינדער, האב איך געבעטן ביי דאנציגערן, ער זאל אויפהערן זיי שלאגן, האט ער מיך דערפאר אויך גוט אנגעשלאגן.

דאנציגער האט בכלל אלץ געטאן, כדי עס זאל קיינער פון אונדז נישט בלייבן לעבן, דורך זיין מסירה פאר דעם קאמענדאנט, אז מיר האבן פארויסגעזאגט דעם אריינמארש פון די רוסן און אויפהענגען די קאפאס, האט מען אונדז פאר־אורטיילט צום טויט. און ער אליין האט אונדז געהייסן אויסגראבן גריבער, די לעצטע מינוט האט זיך פאר אונדז איינגעשטעלט בעריש איזראעלעוויטש פון סלופצע און מיט געוויינען האט ער אונדז אפגעראטעוועט פון טויט.

אין אויגוסט 1944 האט מען אונדז איבערגעפירט קיין קייערוואלד, דא האבן מיר באקומען ארעסטאנטן־קליידער מיט נומערן אויף דער פלייצע. דאס ערשטע מאל האט דא דאנציגער געקריגן קלעפ פון א ליטווישן קאפא. דא זענען אפט פארגעקומען סעלעקציעס; די שוואכערע האט מען פארגאזעוועט און פאר־ברענט. אויך די וועלכע האבן פארברענט זענען שפעטער אומגעבראכט געווארן. דער גורל האט אויך דאנציגערן געפירט צו די גאז־אויונס, און קיינער פון אונדז האט נישט געהאט קיין רחמנות אויף אים. לייב בולקע און פוקאטש זענען אויך אומגעקומען אין דעם זעלבן לאגער.

ווען די רוסן האָבן אָנגעהויבן באַמבאַרדירן דעם לאַגער, האָט מען אונדז שנעל געטריבן קיין שטוטהאָף ביי דאַנציג.

אין שטוטהאָף האָב איך געאַרבעט אין דער באַקליידונגס-אַפטיילונג, אָבער מען האָט דאָרט שרעקלעך געשלאָגן און איך בין קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס. אויך נאָך דעם האָט מען מיך, צוליב שוואַכקייט נישט געשיקט אויף אַרבעט, דעם 15-טן מערץ 1945 בין איך, אָן יעדער סיבה, שרעקלעך צעשלאָגן געוואָרן און בין צוריק קראַנק געוואָרן.

דאָ האָב איך געזען ליגן גאַנצע בערג מיט געפרוירענע מענטשן, וועלכע זענען באַלד פאַרברענט געוואָרן. ווען איך האָב זיך געפילט אַ ביסל שטאַרקער, האָט מען מיך געשיקט אַרבעטן אַלס שוסטער, און ווידער געהאַט צו עסן, און נאָך געהאַפּט אַנדערע יידן. אין דער פּרויען-אַפטיילונג האָב איך דאָרט געפונען באַקאַנטע 4 שוועסטערן מיטן נאָמען שוואַרץ. איינע פון זיי איז היינט מיין פּרוי.

דעם 25.4, ביים ליקווידירן דעם לאַגער, זענען מיר געבליבן נאָר 4 לעבן געבליבענע יידן (מענער). ביי נאַכט האָט מען אונדז געפירט אויף דעם אינדזל העל, וועלכער איז געוואָרן באַמבאַרדירט דורך די רוסן. דאָרט האָט מען אונדז געהאַלטן אויף טראַטוועס ביז דעם 3-טן מאַי, מיר האָבן שרעקלעך געליטן פון הונגער און דורשט, מען האָט געהאַט נאָר דאָס געזאַלצענע וואַסער פון ים צום טרינקען, פאַר פאַרצווייפּלונג זענען מענטשן באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, שפּרינגענדיק אין ים.

דעם 2-טן מאַי ביי נאַכט זענען פּלוצלינג פאַרשווונדן די ס. ס. וואַכ-פּאַסטנס, ווי מען האָט נאָכדעם דערציילט, האָט מען אונדז געזאָלט אויפרייסן מיט דינאַמיט און דערטרינקען. צווישן אונדז אָבער האָבן זיך געפונען פּאָליטישע אַרעסטאַנטן, קריסטן פון נאָרוועגן, געניטע ים-לייט, זיי האָבן אונדז דערפירט ביז אַ ברעג ביי נוישטאַט, האַלשטיק. איך מיט נאָך עטלעכע האָבן מצליח געווען און זענען אַראָפּ פון דער שיף און אַזוי זיך די לעצטע מינוט געראַטעוועט. צו מאַרגנס זענען צוריקגעקומען די ס. ס.-לייט און כמעט אַלע אויסגעשטאָסן, אויך די וועלכע האָבן געפרווט זיך ראַטעווען דורך שפּרינגען אין ים. זיי האָבן אויסגעקליבן 10 נאָרוועגן פון די לעבן-געבליבענע אויפן ברעג און זיי אַריינגעשטעלט אין וואַסער ביז דער קני און זיי דערשטאָסן.

די איבעריקע האָבן זיי זיך געגרייט שיקן מיט אַ שיף אין אַ צווייטן לאַגער נאָך נוישטאַט, אָבער צו אונדזער מזל איז די שיף באַמבאַרדירט געוואָרן און דעם 3-טן מאַי איז אָנגעקומען ענגליש מיליטער און אונדז באַפרייט. זייענדיק אויס-געהונגערט, האָבן פיל געכאַפט עסן און געשטאַרבן פון טיפּוס אין די ערשטע טעג נאָך דער באַפרייאונג.

מיינע מלחמה-איבערלעבענישן

דעם 1טן סעפטעמבער, מיטן אויסברוך פון דער מלחמה, בין איך געווען א מאביליזירטער אין פוין. די דייטשע אַוואַזיע איז דעמאלט געוון דער ערשטער כל־זין, וואָס האָט גורם געווען אַ סך קרבנות און איינגעפירט דעם פסיכאָ פון מורא, אַז ס'איז נישטאָ ווהיין צו אַנטרינען. און טראָץ אַלעמען זענען די וועגן געווען פאַרפולט, און מענטשן זענען געלאָפן. די דייטשן האָבן באַמ־ באַדירט און געשאָסן מיט מאַשין־געווער.

פון די קאמפן האָט מען מיך געברענגט קיין קוטנע אַ פאָרוואַנדעטן. דאָרט האָבן איך געטראָפן נאָך אַ פאָרוואַנדעטן קאַנינער — שלמה ערליך. דריי חדשים בין איך געווען צוגעשמידט אין קוטנער שפיטאַל צום בעט און זיך נישט געקאָנט באַוועגן.

דעם 23סטן נאָוועמבער בין איך צוריקגעקומען קיין קאַנין. ס'יידישע קאַנין איז שוין געווען ערב ליקוידאַציע. יידן מיט געלע בענדער אויף דער רעכטער האַנט. מיט אַכט טעג שפּעטער, דעם 30סטן נאָוועמבער איז פאַרגעקומען די ערשטע אויסזידלונג. די דייטשן האָבן איינגעטלעך נישט גענומען די יידן לויט די גאַסן פון זייער באַוויינען, נאָר לויטן קאַפּריז. בערך 2000 יידן זענען דעמאלט געוואָרן אויסגעזידלט. מ'האָט זיי קאַנצענטרירט אין דער יידישער פּאָלקס־שול אויף מיצקיעוויטשאַ און אַ צווייטער זאַמל־פונקט איז געווען אויף דער קאלישער פאַרשטאַט.

ביינאַכט האָט מען זיי אַלע צוגעפירט צו דער באַן און אָפּגעשיקט קיין אַסטראַויעץ־קיעלעצקי. די פאַרבליבענע קאַנינער יידן האָבן געמוזט גיין צו דער אַרבעט און באַקומען אַנשטאַט אַרבעטס־לויף — קלעפּ.

דעם 11טן פעברואַר 1940 איז געווען אַ צווייטע אויסזידלונג און ווידער אין דער צאָל פון 2000 — דאָס מאָל פאַלאָקן. מיין ברודער, אַלס דאָקטער, האָט לויט דער פאַראַרדענונג פון די דייטשן געמוזט באַגלייטן די אויסגעזידלטע קיין באַכניע.

דער קאַנינער בית־הכנסת, וואָס איז געווען דער שטאָלץ פון אונזערע קאַנינער יידן, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פערד־שטאַל. מיטוואָך, דעם 17טן יולי 1940 איז פאַרגעקומען די צווייטע אויסזידלונג פון די לעצטע 1000 יידן, צווישן זיי — דער רב פון שטאַט. אויפן וועג קיין גרויעץ האָט דער קרייזשעף פון דער זשאַנדאַרמערע פאַראַרדנט, מען זאָל געבן די יידן „פּאָדוואַדעס“.

דאס קלינגט א ביסל קאמיש, אבער מען מוז געדענקען אז דאס איז געווען אין 1940, און דאס בילד פון אלטע פרויען און קינדער האט ווייך געמאכט דאס הארץ פון דייטש און דערמיט א סך געהאלפן אנצוקומען בשלום קיין גרויעץ וואס איז געווען בערך א 17 קילאמעטער פון קאנין. פארשטייט זיך אז יעדער האט געהאט ביי זיך א פעקל זאכן און שפייז, ווייל מען האט נישט געוואוסט ווהיין מען פירט אונדז. אנקומענדיק קיין גרויעץ, האבן מיר געפונען יידן פון דער גאנצער געגנט ארום קאנין. דארט זענען מיר געווען ביז דעם 8טן מערץ 1941.

הערש גוראלניק האט דארט ארויסגעוויזן א גרויסע געזעלשאפטלעכע איניציאטיוו. ארטור ליפשיץ, וועלכער האט געפרוהט צוריקפארן קיין קאנין, כדי עפעס ראטעווען פון זיין פארמעגן, איז אויפן וועג דורך דער דייטשער זשאנ-דארמערע, זיינע באקאנטע, פאר וועלכע ער האט גענייט מונדיין, דערהרגעט געווארן.

אין 8טן מערץ 1941 האבן די דייטשן צוזאמענגענומען די יידן פון גרויעץ, קרוליקאוו, ביאלא און לאגעוויניקי און אונדז צוריקגעשיקט, א טייל קיין קאנין, און א טייל קיין זאגורוו. די גרופע, וועלכע איז געגאנגען אויף קאנין איז איבערגעפירט געווארן אין גענעראל-גאווערנעמענט, און האבן זיך געמוטשעט א לענגערע צייט, פון וועלכער א קליינע צאל האט זיך אפגעראטעוועט — צווישן זיי — איך און מיין פרוי. די יידן, וועלכע זענען געגאנגען אויף זאגורוו, זענען געווען די ערשטע קרבנות פון דער דייטשער בעסטיאלישקייט אין די וועלדער פון קאזשימיעזש.

קומענדיק צום קאנינער וואקזאל, דאס איז געווען פארטאגס, האט מען געמוזט דורכגיין א שפאלער פון דייטשן, באגלייט מיט קלעפ פון לינקס און רעכטס. איך האב מיך באנוצט מיט א שטעקן צום גיין, ווען זיי האבן מיך באמערקט, און געפרעגט צו וואס איז דער שטעקן, האב איך זיי געענטפערט: אז איך בין קריגסאינוואליד. זיי האבן זיך שטארק צעלאכט און איינער האט אויסגערופן: „דער האט דייטשע געשלאגען“! איך האב מיך אריינגעטירט אין דער מינוט, וואס מיך דערווארט פון זיי און האב דעם שטעקן אוועקגעווארפן און זיך אויסגעמישט צווישן עולם. איך האב געזען ווי זיי זוכן מיך, אבער נישט געפונען.

אין אוונט זענען מיר אנגעקומען קיין לאדזש. דער ערשטער „קבלת-פנים“ איז געווען אין א גרויסער האלע, ווו מיר זענען געשלאפן אויף דער ערד. באלד אין דער פרי האבן זיך אנגעהויבן די ערשטע צרות אויפן לאדזשער באדן. נאך א גענויער אונטערזוכונג, באגלייט מיט קלעפ, האבן זיי צוגענומען אלץ וואס זיי האבן געפונען: געלט, וואלוטע און אנדערע ווערטזאכן. בעת דער סעלעקציע האט מען די יוגנטלעכע אויסגעטיילט און זיי איבערגעשיקט אין אן

אַרבעטסלאַגער צו בויען די אויטאָסטראַדע דאַנציג-האַמבורג — בערך אַ טויזנט מענטשן. מיר איז געלונגען אויסצומיידן די אַרבעט, אָנגעבנדיק דעם ס. ס. מאַן אַז איך בין אַ קריגסאינוואַליד און נישט פעאיק צו אַזאַ אַרבעט. נאָך דער סעלעקציע האָט מען אונדז מיט די נישט־פעאיקע צו אַרבעט אוועקגעשיקט קיין יוזעפּווי בילגאַרייסקי.

אין יוזעפּווי בין איך געווען בערך צוויי חדשים. די לאַגע דאָרטן איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג ערגער. אין די ערשטע טעג פון מאַי האָט לוטעק אייזען פון אַסטראָויעץ געשיקט אַ לאַסט־אויטאָ פאַר זיין מוטער, און מיר זענען מיט דעם אויטאָ געפאָרן ביז קראַשניק. דאָרט האָבן מיר זיך צעשיידט און וויסנדיק אַז מיין ברודער איז אין דעמבלין, זענען מיר געפאָרן צו אים. אַזוי ווי אין דעמבלין איז געווען אַ דייטשע פּלי־באַזע, איז דער אַריינפאָר אַהין נישט געווען לייכט, איך בין געגאַנגען אין יודנראַט זוכן אַ וועג ווי אַזוי צו קומען קיין דעמבלין. צום ערשטן באַאָמטן וואָס איך האָב מיך געוואָנדן האָב איך שוין געהאַט מזל, ווייל דאָס איז געווען טשערניאַקס שוואַגער. און ווען איך האָב אים איבערגעגעבן בקיצור, וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט אין די לעצטע טעג, האָט ער אַלץ געטאָן פאַר מיר בכדי איך זאָל שנעל קומען צו מיין ציל. איך האָב באַקומען אַ פּשעפּוסטקע קיין באַראַנאָוו. אין באַראַנאָוו בין איך אָנגעקומען אין אָונט. אין פינצטערן הויף, וווּ מיר זענען פאַרפאָרן מיט דעם גוי פון לובלין, האָב איך באַמערקט, אַז איינער דרייט זיך דאָרט אַרום. כאַטש איך האָב דעם מענטש נישט געזען שוין יאָרן אָבער פון דעסטוועגן איז מיר די פיגור געווען באַקאַנט און ווען איך האָב זיך דערנענטערט צו אים האָב איך גלייך דערקענט דעם ה' פישער. ער איז געווען שטאַרק איבערראַשט ווען איך האָב אים אָנגערופן ביים קאַנינער נאָמען, ווייל ער האָט געטראָגן אַ מאַטשעיווקע און איז אָנגעגאַנגען אַלס קריסט. אָבער דאָס האָט אויך נישט געהאַלפן און אין אַ קורצער צייט אַרום איז ער אומגעקומען מיט אַלע יידן. שבת האָב איך פאַרברענגט מיט די פישערס, זיי זענען געווען אַכט מענטשן און האָבן געוויינט אין איין ציימער.

דעם 11טן מאַי 1941 בין איך מיט מיין פרוי אָנגעקומען קיין דעמבלין אַלס אומלעגאַלע, ווייל לובלין האָט געהאַט אַ פאַרבאָט צו געבן איינפאַר־דער־לויבענישן קיין דעמבלין. טראָץ מיין אומלעגאַלן שטאַנד האָב איך באַקומען אַרבעט אויף דעם פּלי־פּלאַץ ביי דער ווערמאַכט.

די צאָל דעמבלינער יידן איז דעמאָלט געווען 3 טויזנט. די ערשטע 2000 האָט מען אוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע דעם 5טן מאַי 1942. דאָס איז געווען אַ שרעקלעכער טאָג פאַר די דעמבלינער יידן. משפּחות זענען געוואָרן צעשיידט, און דער מאָרגן פון די איבערגעבליבענע איז נישט געווען זיכער. אַזוי האָבן

מיר געלעבט ביז דעם 15טן אקטאבער. דעם טאג איז געקומען א באפעל צו רייניקן דעמבלין פון יידן...

אזוי ווי אין דעמבלין זענען געווען צוויי טויזנט יידן פון פרעשאוו (טשעכאסלאוואקיי), און ביי דער אויסזידלונג האט זיך א גרופע פון 400 פאר-שפעטיקט, האט מען זיי גלייך אויפן פלאץ אויסגעשאסן. — פרויען און קינדער, אלט און יונג.

5 פאר נאכט האבן די דייטשן ארומגערינגלט דעם לאגער, אין וועלכן איך און מיין פרוי האבן זיך געפונען זייט דער ערשטער אויסזידלונג, און ארויס-גענומען די 400 מענטשן צום אויספילן די וואגאנעס וועלכע זענען געווען בא-שטימט פארן טראנספארט, כדי ס'זאלן, חלילה, נישט אנקומען קיין לידיקע וואגאנעס קיין טרעבלינקע. מיין פרוי האט געזאלט זיין די ערשטע פון די פרויען אוועקגעשיקט צו ווערן. איך האב זיך געוואנדן צו מיין שעף און אים געפרעגט וואס צו טאן — ער איז געווען דער אויפפאסער ס'זאל זיין ארדענונג — ער האט געזאגט: „פארשטעק זי“, דאס האב איך גלייך געטאן און זי איז געבליבן.

נאך דער פארשיקונג האט זיך אנגעהויבן די טאג-טעגלעכע ארבעט. פון צייט צו צייט איז דער לאגער אויפגעטרייסלט געווארן פון פארשידענע פאסי-רונגען. איינע אזא פאסירונג האט געגעבן א קרבן פון א פרעשאווער ייד, ווייל 10 יידן פון ריקי, (12 ק"מ פון דעמבלין), וועלכע זענען געווען מיט אונדז אין לאגער, האבן דעם 16טן פעברואר 1943 ארויסגעגנבעט 10 אויטאמאטישע ביקסן פון אן עראפלאן און אנטלאפן אין וואלד. פארשטייט זיך אז אזא זאך האבן די דייטשן נישט גקעאנט דורכגיין שטילשווייגנט. זיי האבן גלייך ארומגערינגלט דעם לאגער און געמאכט א רעוויזיע אין אלע צימערן. גענישטערט און געבראכן וואס ס'איז זיי אונטערגעקומען אין האנט. און ביי דעם פרעשאווער ייד האבן זיי געפונען א פאר זלאטעס, וואס לויטן געזעץ איז עס געווען פארבאטן, האבן זיי אים גלייך דערשאסן און געלייגט אים ביים אריינגאנג אין לאגער מיט א טאוול אויף דער ברוסט, אז ער אליין איז שולדיק אין דעם אומגליק, ווייל ער האט געהאט א פאר זלאטעס ביי זיך.

א צווייטע גרויסע איבערלעבונג האבן מיר געהאט דעם 6טן יוני 1944. דעם טאג האט מיך גערופן מיין פריינד פישפעלד, וועלכער האט רעפארירט ראדיאס פאר די דייטשן און געלאזט הערן דעם אויפרוף פון אייזענהאווערס רעדע אין טאג פון דער לאנדונג אין נאָרמאנדיע. פארשטייט זיך, אז אזעלכע מאמענטן האבן צוגעגעבן האפענונג און כוח אויסצוהאלטן אלע צרות.

ביז יולי 1944 איז אנגעגאנגען די מאטערניש אין דעמבלין. דער חודש יולי האט געברענגט מיט זיך איבערראשנדיקע נייעס. די רוסן האבן זיך מיט שנעלע טריט דערנענטערט צו אונדזער לאגער. דעם 23סטן יולי האבן אונדז

די דייטשן מיט דער גרעסטער שנעלקייט עוואַקואירט קיין טשענסטאָכאָוו. אין דער באַרימטער פאבריק פון געווער האָבן מיר געאַרבעט ביז דעם 17טן יאָנואַר 1945 און דאָרט זענען מיר באַפֿרייט געוואָרן.

אין לאַגער האָבן מיר באַגעגנט מאַרישאַ זיידעל-האַראַנטשיק. אין דעם טאָג ווען די רוסישע פאַרפאַסטנס זענען שוין געווען אין טשענסטאָכאָוו, האָבן די דייטשן נאָך געוואַלט אונדז אַרויסשיקן קיין בוכענוואַלד. אונדזער לאַגער האָט געציילט בערך 3000 יידן, די איבעריקע דריי לאַגערן האָבן אויך געציילט בערך 3 טויזנט יידן.

800 יידן האָבן די דייטשן באַוויזן אין דער לעצטער מינוט פאַר דער באַפֿרייונג אַרויסצופירן קיין בוכענוואַלד, און כמעט אַלע פון זיי זענען אומגע-קומען. די אוקראַינער האָבן באַוויזן, אַז זיי זענען ראוי צו זיין די אייניקלעך פון כמעלניצקין און האָבן מיט זייער ברוטאַלקייט איבערגעשטיגן די דייטשן. שווער צו באַשרייבן די לעצטע מאַמענטן פאַר דער באַפֿרייונג ווען ס'זענען אַרומ-געגאַנגען שמועות, אַז דער לאַגער איז מינירט און ווען מיר האָבן אויף דער נאַכט געזען, אַז דאָס פייער פון די קאַמפן טראָגט זיך איבער אויף מערב, אַ באַווייז אַז די רוסן מיט זייערע „קאַטישעס“, וועלכע מען האָט געהערט „שפילן“ זענען נאָך טשענסטאָכאָוו, איז דער לוסט צום לעבן נאָך שטאַרקער געוואָרן און האָט גובר געווען. 11 אַ זייגער ביינאַכט איז אונדז אַנגעזאָגט געוואָרן די בשורה אַז מיר זענען באַפֿרייט און די אוקראַאינישע וואָך איז אַנטלאָפן. לידער האָבן מיר נישט געקאַנט נקמה נעמען אין אונדזערע שומרים, אוקראַאינער. ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען יענע נאַכט, איז כמעט אוממעגלעך צו באַשרייבן. געשלאָפן איז קיינער נישט, אַלע זענען געווען באַרוישט, כאַטש בראַנפן האָבן זייער ווייניק מענטשן געטרינקען. און צומאַרגנס, דעם 17טן יאָנואַר 1945, האָבן מיר פאַר-לאָזט דעם לאַגער און דאָן האָבן זיך אַנגעהויבן נייע צרות.

אין די ווייטערע טעג האָבן מיר געהאַט די מעגלעכקייט צו זעען די בייזע בליקן פון דער פוילישער באַפעלקערונג, וואָס האָט אונדז געזאָגט, אַז די גרויסע יידישע טראַגעדיע איז פאַר זיי נאָך אַלץ נישט גענוג.

אין טשענסטאָכאָוו האָט זיך געשאַפן אַ קאַמיטעט פון די באַפֿרייטע יידן אין וועלכן ס'איז געווען אויך אונדזער קאַנינער ידידיה פראָם.

דריי וואָכן נאָך דער באַפֿרייונג בין איך נאָך געווען מיט מיין פרוי אין טשענסטאָכאָוו, ביז מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרן קיין קאַנין. דעם 10טן פעברואַר 1945 זענען מיר אַנגעקומען קיין קאַנין. דעם ערשטן וויזט האָבן מיר געמאַכט ביי דער סטרוזשקע פון אייזענס הויז. די ערשטע יידן, וועלכע מיר האָבן גע-טראָפן אין קאַנין, זענען געווען חיים אורבאַך און יהושע לעשטשינסקי. די קאַנינער האָבן אַנגעהויבן צוריק צו קומען: אברהם סויקי, שמעון קעמפניסקי

מיט זיין פרוי, ליפטשאַקס טאַכטער די פרוי ריטשקע מיט איר זון, יולעק אַנצער מיט זיין פרוי, חיים טשערוואַנקע, די פרוי פון יונה בירנבוים, מאַדושאַ לעש־טשינסקאַ, בער מיט זיין פרוי און זיין ברודער גדליה, בענעק דאַנציגער, און לאה מאַשקאוויטש. די יידן פון שלעשין זענען אויך געקומען קיין קאַנין. מיר האָבן זיך אַרומגעקוקט, וואָס ס'איז געוואָרן פון אונדזער שטאָט קאַנין אין משך פון די 5 יאָר מלחמה און זעענדיק, אַז ווייטער וועלן מיר אַלס ייד און פרייער מענטש נישט קאָנען זיך אויסלעבן אין איר, האָבן מיר דעם 5טן נאָוועמבער, אין אַ קאַלטן האַרבסט־טאָג צוזאַמען מיט אונדזער פריינד אברהם סויקי זי פאַרלאָזט.

מיין זון מאַרק

אַליין געבליבן פון מיין גאַנצער משפּחה

פּופציק פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן די דייטשן אַרויס-געשיקט פון קאַנין, אויך מיין פאַמיליע איז געווען מיט דעם ערשטן טראַנס-פּאַרט. מיט אונדז איז געווען מיין שוועגערין (מיין פרויס שוועסטער), מיין עלטערן און מיין יונגערער ברודער יצחק. די ריזע האָט גענומען פיר טעג און דריי נעכט אין פאַרמאַכטע וואַגאַנען, ביז מיר זענען אויסגעפּרויירן, מיר און אויסגעשעפט געקומען אין שטעטל אַסטראַויעץ. דאָרט זענען מיר דורך דעם יודענראַט געוואָרן צוגעטיילט ביי דער יידישער באַפעלקערונג.

אין מערץ 1940 איז מיין פאָטער קראַנק געוואָרן און אין אייניקע טעג שפּעטער געשטאַרבן, אין עלטער פון 84 יאָר.

אין דער דירה, וווּ מיר האָבן געווינט זענען מיר געווען צוזאַמען 10 פּערזאָן. נאָך מיין פאָטערס טויט האָב איך אַריינגענומען מיין מוטער, מיין שוועס-טער העלאַ מיט איר מאַן טוביה שמולעוויטש און זייערע 2 קינדער. דעם 10טן אָקטאָבער 1942, אַ טאָג פאַרן אַרויסשיקן די יידן פון געטאָ אַסטראַויעץ, בין איך, מיין פרוי און קינד (מאַרעק) אַרויס אויף דער גאַס. מ'האַט באַמערקט ווי מענטשן אײלן זיך אַהיים. מיט אַ מאָל האָט זיך די אַטמאָספּער געענדערט — די געסטאַפּאַמערדער זענען שוין אין שטאָט און די בהלה איז געוואָרן גרויס.

איך און מיין פרוי האָבן גלייך געמאַכט אַ פלאַן וואָס צו טאָן און מיר האָבן באַשלאָסן אַז איך מיטן עלטסטן זון מאַרעק וועלן אַרויס אויף אַן אַרבעטס-פלאַץ אין באַדזאַנאָוו. (דער אַרבעטס-לאַגער האָט זיך גערופן „עלין“). מיר האָבן אָפּגעשמועסט, אַז מיט די אויטאָס, וואָס פאַרן אַדורך צו דער אַרבעט, צו דעם לאַגער, וועט אין צווייטן טראַנספּאָרט פאַרן מיין פרוי, די שוועגערין און דאָס יינגערע קינד — צו דער פירמע „עלין“.

ליידער איז דער פלאַן נישט אויסגעפירט געוואָרן און איך בין געבליבן מיט מאַרעקן אין לאַגער אַלס שניידער ביים לאַגער-קאָמענדאַנט ווידמער, אין זיין פריוואַט-וווינונג, אַ קילאָמעטער פון לאַגער.

יעדן טאָג אין דער פרי בין איך דאָרט אַהין און אין אַוונט, — צוריק געגאַנגען אין לאַגער. מיין מאַרעק האָב איך נישט צוריקגענומען אין אַוונט, נאָר באַהאַלטן אין הויף אין אַ שטאַל, וווּ עס זענען אויך געווען 2 קינדער פון קירזשנער פאַר דעם לאַגער-קאָמענדאַנט ווידמער. אַזוי זענען מיר געווען צוזאַמען ביז דעם 15טן מערץ 1943.

צו מאַרגנס, זעקס אַ זייגער אין דער פרי, איז דער לאַגער געווען אַרומ-גענומען מיט דייטשע פּאָליציי און אונדז אַרױפגעפּאַקט אויף אויטאָס. דער גאַנצער לאַגער איז געוואָרן ליקוידירט און מיר זענען געשיקט געוואָרן קיין סטאַראַנאוויצע. די פאַרבליבענע, וואָס זענען געווען באַהאַלטן, זענען געוואָרן איבערגעשיקט צו דעם קליינעם געטאָ אין אַסטראָויעץ. דאָרט אין דעם קליינעם געטאָ האָט זיך געפונען מיין ברודער יצחק, ווי אויך מיין שוועסטער העלאַ מיט אַ קינד. אין דעם טאָג, ווען די דייטשן האָבן ליקוידירט דאָס קליינע געטאָ אין אַסטראָויעץ, וווּ מיין מאַרעק איז אויך געווען באַהאַלטן אין אַ בונקער מיט נאָך אַנדערע קינדער און אויך דערוואַקסענע, האָבן די דייטשן אויסגעפונען זיי און מאַרעק איז געווען דער קרבן. די דייטשע מערדער האָבן אים דערשאָסן. מיין ברודער יצחק איז אין דעם זעלבן טאָג געווען ביי דער אַרבעט אין אַן איינזאָפּאַבריק. מיין שוועסטער העלאַ מיט איר קינד זענען געווען באַהאַלטן ביי אַ קריסט. אַ צווייטער קריסט האָט געמסרט און די דייטשן האָבן זיי אויסגעפונען. די שוועסטער מיט איר קינד זענען געוואָרן דערשאָסן פון די דייטשע מערדער.

איך בין געווען אין סטאַראַנאוויצע צען טעג. פון דאָרט זענען מיר 70 מאָן, איבערגעשיקט געוואָרן קיין בליזשין. אין צוויי חדשים שפּעטער בין איך קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס. אין בליזשין בין איך געווען 18 חדשים. פון בליזשין האָט מען אונדז איבערגעשיקט קיין אוישוויץ דעם 1.8.1944.

אין דער זעלבער צייט איז אויך געקומען אַ טראַנספּאָרט פון אַסטראָויעץ פון דער איינזאָפּאַבריק וווּ איך האָב געטראָפּן אַ פריינד פון קאַנין (יעקב האַמפּעל), וועלכער האָט מיר אַלץ איבערגעגעבן, וואָס עס האָט פאַסירט מיט מיין מאַרעק, און אויך וועגן מיין שוועסטער העלאַ מיט איר קינד. מיין ברודער יצחק איז געקומען קיין אוישוויץ אַבער איך האָב אים נישט געזען. איך האָב מיך דערוואַסט אין אייניקע טעג שפּעטער, אַז ער געפינט זיך אין בונאַ-אוישוויץ. עס איז געווען אוממעגלעך זיך צו קאָמוניקירן מיט אים.

דעם 18.1.1945 האָבן די דייטשן עוואַקואירט דעם גאַנצן לאַגער פון אוישוויץ און די העפּטלינגע צעשיקט אין פאַרשידענע לאַגערן, איך בין געשיקט געוואָרן פון לאַגער מאַטהויזן קיין מעלק און פון מעלק אין לאַגער עבענזע. דעם 7.5.1945 בין איך באַפרייט געוואָרן און אין אייניקע חדשים שפּעטער אוועק קיין איטאַליע, וווּ איך האָב מיך דערוואַסט. אַז מיין ברודער יצחק איז פון דעם טראַנספּאָרט פון אוישוויץ, דורך די דייטשן אַריינגעפירט געוואָרן אין אַ וואַלד הינטער ברעסלאָו און דערשאָסן געוואָרן, אַזוי אַז פון דער גאַנצער פאַמיליע פון קאַנין, בין איך איינער געבליבן לעבן. מיין יונגערע שוועסטער עוואַ מיט איר מאָן און דריי קינדער זענען אומגעקומען אין כעלמנאָ.

אין דער רוימונגס-קאמאנדא

מיר האָבן געהערט, אַז די דייטשן קומען, און זיך נישט געמאַכט קיין אילוז-יעס, וואָס דאָס הייסט פאַר יידן. מיר האָבן געהערט אַז אין לענטשיץ האָט מען געעפנט די גרויסע תפיסה. די אַרעסטאַנטן זענען אַרויס און באַפֿאלן מענטשן, גערויבט און געגנבעט. די אַרטיקע פּאָליציי האָט זיך שוין דערמיט נישט איי-טערעסירט.

איך האָב זיך געלאָזט אויף קלאַדאָווע, אָבער אומעטום פליטים און פליטים. מ'לויפט צו פוס, מ'עסט נישט, מ'שלעפט זיך און מען טרעפט אויפן וועג פיל געהרגעטע.

איך האָב זיך צוריקגעקערט קיין קאַנין. גאַנצע טעג און נעכט נישט גע-געסן, נישט געשלאָפן, געליטן צרות. אין קאַנין איז געווען רויק. כ'בין געווען באַוואַקסן ווי אַ בער, די זווילן צעריסן און בלאָזן אויף די פיס — כ'האָב מער נישט געקאַנט גיין, און קוים זיך מיט אַלע כוחות אַהיים צוגעשלעפט.

דאָ האָט מען נישט געזען קיין דייטש, קיין זעלנער, דאָס אַנטלויפן האָט זיך איצט אַרויסגעוויזן פאַר איבעריק. הגם די מורא פאַר די דייטשע באַנדיטן איז געווען גרויס. אין קאַנין איז די בריק געווען אויפגעריסן, אַדורכגיין צו פוס האָט מען נאָך געקאַנט. איך בין קוים אַריינגעפאלן אין מיין דירה.

איך האָב זיך געלייגט און געשלאָפן צוויי מעת-לעת. דערנאָך האָבן מיר דורך די אַראַפגעלאָזטע זשעלוזן געזען מאַרשירן, מיט פעסטע טריט, דייטש מיליטער. אין דעם זעלבן טאָג מאַכן זיי ביי מיר אַ רעוויזיע — מ'זוכט געווער... אָבער גענומען וואָס עס האָט זיי געפאלן, אַ פעקל לעצטע סיגאַרעטן האָב איך קוים אָפגעבעטן.

צו מאַרגנס ווידער אַ באַזוך פון דער געסטאַפּאָ און פאַלקסדייטשן מיט אַ באַאָמטן פון מאַגיסטראַט. איך בין געוואָרן אַרעסטירט אַלס ערבניק („זאַקלאַד-ניק“). שוין פריער האָבן זיי געשאַסן די זאַקלאַדניקעס — מרדכי סלאַדקי און קוראַוסקיין, פאַר אַ כלומרשטע פראַוואַקאַציע פון פאַרווונדן אַ דייטש. זיי האָבן געוואַרנט, אַז די זאַקלאַדניקעס וועט מען דערשיסן, אויב עס וועט זיך איבערחזרן וועלכע עס איז סאַבאַטאַזש קעגן די דייטשן. צווישן אונדז ערבניקער זענען אויך געווען פאַלאַקן. מיט מיר איז געווען שאַראַפינסקי. יידן האָבן מתפלל געווען.

ביי נאַכט האָבן מיר געהערט אַ גערודער, און איך בין געווען זיכער, אַז

מ'נעמט אונדז שוין צום שיסן. פארטאגס האָט מען אונדז אַרויסגעיאָגט אויפן הויף, געהייסן האַלטן די הענט פון אינטן און באַפוילן לויפן איבערן הויף. נאָך 24 שעה האָט מען אונדז באַפרייט און ווידער גענומען אַנדערע יידן.

אין די גאָסן האָט מען געכאַפט יידן צו צוואַנגסאַרבעט. די לאַגע ווערט וואָס אַ מאָל מער אָנגעשפּאַנט. יעדן טאָג אַנדערע באַגרענעצונגען. אויך אַ באַפעל אַז מען ליקווידירט אַלע שניידער־וואַרשטאַטן. מיין וואַרשטאַט וואָס איז זיי געווען נויטיק האָבן זיי געלאָזן. איך האָב געהאַט אַ סך אַרבעט פאַר די געסטאַפּאַ־לייט, און אזוי אַרום געקענט די גאַנצע באַנדע. האָבן מיך טאַקע טייל יידן געבעטן אינטערוויענירן, ווען מ'האַט עפעס געדאַרפט פאַר עמעצן.

אַמאל איז מען צו מיר געקומען מיט דער בקשה וועגן עמעצן באַפרייען. איך בין געגאַנגען צום געסטאַפּאַ־שעף, מילער און וועגן דעם געבעטן. ער האָט מיר געזאָגט, אַז עס האַנדלט זיך וועגן אַ רייכן ייד. איך האָב דערקלערט אַז די פּאָלאַקן האָבן אים נאָך פריער אַלץ צוגענומען, און ער איז געוואָרן באַלד באַפרייט. כסדר זענען צו מיר געקומען פרויען צו באַמיען זיך צו באַפרייען זייערע מענער פון אַרעסט, אָבער פיל האָבן איך שוין נישט געקאַנט טאָן.

די דייטשן האָבן אַרעסטירט מיין שוואַגער מאַטוש אַנצער, בעת ער איז געפאַרן מיט אַ פּאַלקסדייטש קיין גאַסלאָוויצע צו דער צוקראָווינע. זיי האָבן אים צוליב אַ בילבול מערדערלעך צעשלאָגן און אַרעסטירט. די גאַנצע פאַמיליע איז געקומען און געבעטן, איך זאָל אים העלפן. עס איז מיר אָנגעקומען זייער שווער. אין געסטאַפּאַ־האָבן זיי מיר געזאָגט אַז ער האָט זיך נאָריש אויפגעפירט, געמאַכט גרויל־פּראָפּאַגאַנדע א. א. וו. מען האָט אים אַרויסגעלאָזן, כדי איך זאָל אים נאָר קאַנען זען. ער איז געווען אינגאַנצן פאַרבלוטיקט, איינגעשניטן אָן אויער, און געשוואָלן. איך האָב אַלץ געמוזט טאָן מ'זאָל אים באַפרייען. ס'איז געווען קלאָר, אַז ער וועט דאָרט נישט אויסהאַלטן. מיט אַ מאָל הער איך אַז דייטשן פאַרלאָזן קאַנין, פאַר דעם האָבן זיי אויף מיין בקשה באַפרייט מיין שוואַגער, וועלכער איז שוין געווען פאַרמשפּט צום טויט. אין אַ שעה שפּעטער איז ער שוין געווען אין דער היים. די שמחה איז זיך שווער פאַרצושטעלן.

די געסטאַפּאַ־פאַרלאָזט קאַנין, זיי פאַרלאָנגען פון מיר די אַרבעט, וואָס האָט שוין געדאַרפט זיין פאַרטיק. איך בין געווען איבערצייגט אַז זיי האָבן שוין פאַרשפילט די מלחמה. גייענדיק צו מיין חבר קראָווישיק, טרעף איך דעם פּאָליציאַנט פאַכטשאַוז, אויף מיין פּראָגע וואָס האָט פלוצלינג פאַסירט, דער־ציילט ער מיר, אַז ווער עס קאָן, זאָל אַנטלויפן, ווייל מ'זידלט אויס די יידן פון קאַנין. כ'האָב נישט געוויסט וואָס מען טוט, שוין רינגלט די פּאָליציי אַרום דעם מאַרק מיט שטריק, און איך לויף צו די עלטערן, וואָס האָבן געווינט אין די ווייטערע גאָסן, אָבער אין עטלעכע מינוט שפּעטער זוכט מען מיך שוין. איך האָב

זיך פאַרענטפערט, אַז איך האָב זיך געוואָלט געזעגענען מיט מיינע עלטערן. זיי האָבן מיר דערלויבט און געזאָגט, אַז איך בלייב אין קאַנין אַרבעטן אין שניידער־וואַרשטאַטן.

די צונויפגעשלעפטע יידן פאַקט מען שוין אַרויף אויף וועגענער און מ'פירט זיי אין די קאַשארן אויף די פאַרשטאַט. דאָרט האָט מען זיי רעוידירט. מיר זענען געזעסן אין דער היים אין טרויער. ביינאַכט הערן מיר אַ באַווע־גונג פון אויטאָס, וואָס האָבן געפירט די אומגליקלעכע יידן צו דער באַן.

ווייזט אויס, אַז דערווייל זענען נאָך נישט אַלע יידן אויסגעזידלט. געווען גאַסן וווּ מ'האַט נאָך די יידן געלאָזן. איך האָב געהאַט אַ שייַן צו גיין אין גאַס. די יידישע וווינונגען און געשעפטן זענען שוין געווען פאַרבלאָמבירט. די הויז־חיות, הינט און קעצלעך ווילן זיך אַרויסרייסן דורך די פאַרמאַכטע פענצטער און מוזן אינווייניק פּרגן פון הונגער.

איך גיי אַריבער צו אַרטור ליפשיץ, און מיר באַשליסן צו פאַרן קיין וואַרשע. זיין פרוי, מיט אַן אַריש אויסזען, זאָל פאַרן קיין קוטנע קויפן בילעטן, ווייל אין קאַנין האָט מען נישט געקאַנט באַקומען. אין דער לעצטער מינוט האָט ליפשיץ באַשטימט, אַז ער בלייבט אין קאַנין, אָבער מיר גייען איבער די בריק. די וואַך־פּאַליציי לאָזט נישט אַריבער, איך האָב געהאַט אַ שייַן אַלס שניידער האָט מען אונדז אַדורכגעלאָזט. איך האָט געהאַט צוגעשניטענע אַרבעט ביי אַ 40 שטיקלעך פאַר די דייטשן און האָב אַלץ געלאָזן נישט אויסגעפערטיקט.

נאָך לאַנגע צרות אונטערוועגס, זענען מיר אָנגעקומען קיין וואַרשע, וואָס איז שוין געווען באַמבארדירט. קיין טראַמוויען קורסירן נישט, מ'פאַרט מיט „ריקשעס“. מיר האָבן אויסגעזוכט זיגמונט גלאָווינסקי. פון קאַנינער האָב איך געהערט אַז די פּאַליציי זוכט מיך. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז איך מוז לויפן ווייטער. מיר לאָזן זיך קיין רוסלאַנד. מיר זענען דורך זאַבאַריי־קאַשטשעלנע־מאַלקין אַריבער די רוסישע גרענעץ.

דאָ האָבן אונדז די רוסן געכאַפט. הונדערטער יידן זענען שוין דאָרט געווען צונויפגעזאַמלט אין שאַפּעס. אונדז האָבן די רוסן צוריקגעשיקט, איבער לאַזנדיק דעם גאַנצן באַגאַזש. מיר זענען צוריק אין וואַרשע. צופעליק האָב איך דאָרט געטראָפן שלאָמעק שמולעוויטשן. פון אים האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די קאַנינער יידן זענען אין אַסטראַויעץ, און ער איז גרייט מיך מיטצונעמען אַהין.

אין אַסטראַויעץ האָב איך געטראָפן מיינע עלטערן און אַנדערע קאַנינער. איך האָב באַקומען אַרבעט אין מיין פאַך און עס איז מיר שוין געוואָרן בעסער. וווינונגען האָט מען נישט באַקומען. אומעטום איז געווען ענג באַזעצט, עטלעכע משפחות אין איין דירה. צולעצט האָט מיר דער יודנראַט געהאַלפן פאַרשאַפן

א דירה. מיט דער צייט ווערט דא וואס א מאל ענגער, מיר זענען אין געטא. די שעה וואס מען מעג ארויסגיין ווערן באגרענעצט.

פאראן קלאנגען, אז די דייטשן גרייטן צו אן אויסזידלונג פון אלע יידן פון אסטראוועץ. עס ווערט וואס א מאל ערגער. מיר פילן די קאטאסטראפע. איך האב נישט געהאט קיין לעגאלן ארבעטס-פלאץ (געארבעט פריוואט), און די וואס האבן נישט געהאט קיין ארבעטס-פלאצוווקעס, וועלן זיין די ערשטע קרבנות. איך האב באמערקט, אז די בעל-הביתטע גרייט צו עפעס א בונקער, ווהיין מיר האבן זיך אלע אריינבאקומען, ד. ה. די גאנצע פאמיליע און נאענטע, צוזאמען 19 פערזאנן.

נישטא וואס צו עסן און טרינקען. מיר הערן אין דרויסן שיסערייען. דאס האט מען שוין ליקוידירט די ארטיקע יידן. מיר זענען פארלוירענע. איך בין שוין געווען רעזיגנירט און געזאגט צו מיין ברודער בעניעק, אז איך וועל דא נישט אויסהאלטן, איך וועל זיך אויפהענגען. יעדן אונט האבן מיר ארויסגעשיקט עמעצן עפעס זוכן צו עסן. אמאל בעניעק, אמאל בורוש בלום. זיי זענען געווען איינצלע און איך בין א בעל-משפחה. מיר זענען שוין געווען דערשעפט און צום סוף באשלאסן אריינצוקומען צוריק אין געטא, און זיך מיט די לעצטע כוחות אהין אריינבאקומען. דא האט מען געדארפט זיין לעגאל. מיר זענען פארקראכן אין אן אלט איינגעפאלן הויז (אין אן איילמיל), אויף די בעלקעס און אונטער די בעלקעס ווי פארטריבענע הינט — קאלט, פינצטער און הונגעריק. מיר האבן זיך געמוזט פארשטעקן אין די לעכער, ווייל די געסטאפא האט געזוכט אין אלע באהאלטענע פלעצער. דאָרט איז אויך געווען באהאלטן א רב, וועלכן די יידישע פאליציאנטן האבן געוואלט אויסהיטן פון געסטאפא. ווען די יידישע פאליציי איז געקומען אונדז ווכן, האט דער רב געזאגט, אז עס איז קיינער מער נישטא, און באמערקט, אז כדי צו ראטעווען יידן, מעג מען זאגן ליגן. גאנצע טעג און נעכט האט ער געוויינט און מתפלל געווען.

מיר זענען געפגרט פאר הונגער, צו באקומען עפעס עסן מוז מען זיין לעגאל. העניא מארגוליעס האט אונדז א ביסל געהאלפן. איר איז געווען נישט שלעכט, פון צייט צו צייט האט זי אונדז עפעס אריינגעגעבן.

איך האב זיך געוואנדן צו א יידישן פאליציאנט און געבעטן, ער זאל מיר העלפן — איינס פון די ביידע: מ'וועט אונדז דערשיסן, אבער עס וועט געלונגען איבערצוקויפן דעם קאמענדאנט פונעם אמט, קריידל. העניא האט גערוימט אין ביורא, מיר זענען צוזאמען אריין און אים אריינגעשטופט מיין גאלדענעם זייגער אין טאש. ער האט געמאכט דעם אַנשטעל אז ער וויל נישט געמען. ער איז אריין אין צווייטן צימער. צוריקקומענדיק זאגט ער, אז דאס איז ווייניק. איך האב אים געגעבן נאך 25 דאלער, וואס איך האב געהאט פארשטעקט. ער האט נאך פאר-

לאנגט, איך זאל אים ברענגען קאווע. קיין געלט האב איך שוין נישט געהאט. איך האב אים דערציילט אז איך האב געזוכט און נישט באקומען. דאך האב איך די פאפירן באקומען און געווארן לעגאליזירט.

איך בין געווארן צוגעשטעלט צו דער רוימונגס-קאמאנדע. די אסטראווצער האבן מיך אבער נישט געוואלט צו דער ארבעט צולאזן. בלית-ברירה האבן זיי געמוזט צו דעם איינשטימען, מען האט מיך אבער צוגעטיילט צו די שווערסטע ארבעטן, שלעפן מעבל פון די קאנפסקירטע וווינונגען צו סאסקין אין די לאגערן אריין. דארט זענען געווען גרויסע שאפעס. מען האט געדארפט אריינטראגן און אויססדרן דאס מעבל. איך האב זיך געוואנדן צו דער שוצפאליציי, געזאגט, אז איך בין א גוטער שניידער. איך האב באקומען א פאר הויז צו מאכן. הגם, איך האב נישט געהאט קיין ניידמאשין, און געארבעט אויפן פוסבאדן, האב איך דאך גוט געמאכט. איך האב אויך דערציילט, אז איך בין באקאנט אין דער טעקסטיל-בראנזשע. מען האט מיך איבערגעפירט אין דער טעקסטיל-אפטיילונג. דארט איז מיר שוין געווען בעסער. בלית-ברירה האב איך געגנבעט און פאר-קויפט, און אזוי ארום מיך און מיין פאמיליע געקאנט דערנערן.

מיט מיר האט דארט געארבעט א ווארשעווער, וועלכער האט ווארשיינ-לעך מורא געהאט, אז ער וועט האבן א ביסעלע ווייניקער, האט ער מיך געוואלט פון דארט באזייטיקן. טראץ מיין בעטן זיך, האט ער געמאלדן דעם שעף, אז דא איז גענוג נאָר איינער, און אז איך בין איבריך, דער שאַרף-פירער האט מיר געגעבן די שליסלען פונעם לאַגער, און אים איבערגעשיקט אין דער אייזן-אפטיילונג. צום סוף האט זיך דער מוסר איינגעשאפן ארישע פאפירן („אג-ניעשקא“) און אוועק קיין סאנדאמיעזש. ווי איך בין שפעטער געוואר געווארן איז ער דארט אומגעקומען. מיר איז דא געווען גוט אבער נישט לאנג.

עס האט זיך אנגעהויבן די ליקוידאציע פון געטא. די געסטאפא האט גע-ארבעט מיטן גאנצן ברען. כסדר האט מען געהערט שיסערייען. צווישן די ארעס-טירטע איז אויך געווען מיין פרוי. איך האב שוין געהאט א ביסל השפעה. איינ-מאל זאגט צו מיר איינער פון דער שוצפאליציי, אז צוליב אונדז יידן האט ער נאך היינט גארנישט געגעסן, אזוי שטארק איז ער געווען פארנומען מיטן ליק-ווידירן יידן. עס זענען אייך אנגעקומען יידן פון ראדאם. די געסטאפא האט אדורכגעפירט א סעלעקציע — א טייל אויף רעכטס צו דער ארבעט אין די פאבריקן און — א טייל אויף לינקס צו דער באן-סטאציע קיין טרעבלינקע.

אונדז, 28 מאָן פון דער רוימונגס-קאמאנדע, האבן זיי געלאזן אין א סע-פעראט-הויז אין געטא. אויסער אונדז איז שוין קיין יידן נישט געבליבן. ביי נאכט האבן אונדז געהיטן פוילישע פאליציי. אין דער פרי זענען מיר געגאנגען צו ארבעט, פארנאכט האט אויף אונדז געווארט אן אנדערע ארבעט. יעדן פאר-

נאכט זענען געווען צוגעגרייט 10, 15 ביז 25 געפונענע יידן אין בונקערס, וועמען די פאלאקן האָבן אויסגעגעבן. יעדן פארנאכט האָט מען אַרויסגעפירט אַ גרופע אומגליקלעכע יידן צום דערשיסן. די דייטשן האָבן די קרבנות אַרויסגעפירט צום יידישן בית הקברות — נישט ווייט פון געטאָ — דאָרט זיי אַוועקגעשטעלט און באַפֿוילן אויסדרייען זיך מיטן פנים צו דער וואַנט און — אויסגעשאַסן. מיר האָבן געמוזט די דערשאַסענע באַגראָבן. פון די דערשאַסענע פלעגן נאָך פיל ווערן באַגראָבן לעבעדיקערהייט. די דערשאַסענע, אַ טייל פון זיי נאָך לעבעדיקע, זענען געוואָרן מיט טראַגעס אַריינגעוואָרפן אין די געגרייטע גריבער. אַזוי ווי די גריבער זענען געווען פלאַכע האָבן מיר געדאַרפט די קערפערס לייגן איינעם מיט פוס צו קאַפּנס פון צווייטן. מיר זענען געווען געצוונגען צו טרעטן אויף די מתים, און נאָכן פאַרשיטן די קברים האָט מען געזען ווי די ערד באַוועגט זיך, ווייל אַ סך פון די געשאַסענע האָבן נאָך געלעבט ביים פאַרשיטן. דאָס איז געווען יעדן פאַרנאכט. צווישן די קרבנות זענען אויך געווען באַקאַנטע.

איינמאָל געדענק איך אַ פרוי פון לאַדזש מיט איר קינד האָט איינער פון די רוימונגס-קאָמאַנדע — אַבראַמאָוויטש פון קאַגין — דערקענט, אַז דאָס איז זיינס אַ באַקאַנטע. ווען די דייטשן האָבן זי מיטן קינד דערשאַסן, איז דאָס קינד גלייך דערהרגעט געוואָרן, און די מוטער, ווייזט אויס, האָט נאָך געלעבט. זי האָט מיט דער האַנט געגלעט נאָך דאָס קעפעלע פון קינד און די דייטשן האָבן געשריגן: אין גרוב אַריין שנעלער, שנעלער, און דערביי געשאַלטן, ווען מיר האָבן זיך נישט גענוג געאיילט.

איין אַנדערע פרוי מיט אַ קינד — זיי האָבן געווינט אין קאַגין נעבן מאַגיסטראַט (דעם נאָמען געדענק איך נישט), זענען נאָכן דערשיסן געווען בלויז פאַרווונדעט. זיי האָבן געבעטן אַ דאָקטאָר, אָבער ווי נעמט מען דאָ אַ דאָקטאָר? דאָ שטייט די פוילישע פּאָליציי, און דאָרט — די דייטשן. אַן אייגענע מאַמע אָדער אַ שוועסטער וואָלט אויך נישט געקאַנט העלפן. מיר האָבן געבעטן אַ פויר-לישן פּאָליציאַנט, ער זאל פאַרענדיקן זייער לעבן, אָבער ער האָט געענטפערט, אַז ער מוז אָפּגעבן אַ חשבון וועגן די קוילן. דערווייל זיצט דאָס פאַרווונדעטע קינד לעבעדיק. ערשט ווען די מוטער מיטן קינד זענען ווידער געטראָפן געוואָרן פון קוילן, זענען זיי געפאַלן. מיר האָבן זיי דאָן באַגראָבן.

נישט איינמאָל האָב איך פאַר מיין ברודער געוויינט, בעסער וואָלט מען מיך דערשאַסן, איך קאָן דאָך נישט טרעטן איבער האַלב-לעבעדיקע קערפערס. מיט אונדז האָט געאַרבעט אַן עלטערער מענטש ל. און דאָ האָט מען געבראַכט זיין טאָכטער מיט אַ קינד אויף דער האַנט צום שיסן. דער זיידע האָט דעם שוצמאַן געבעטן רחמנות פאַר זיין טאָכטער מ'זאל זי נישט שיסן. האָט ער געזאָגט אַז ער זאל האַלטן ס'קינד וועט ער די טאָכטער נישט שיסן. אָבער ווער האָט

געקאנט האלטן דאס קינד. דער זיידע האט געוואסט, אז אויב ער וועט נעמען דאס קינד, וועט מען אויך אים שיסן און ער האט זיך אָפּגעזאָגט. מ'האט די טאכטער מיטן קינד דערשאסן. דער פאטער האט שטיל געזאגט קדיש אין דער אַנוועזנהייט פון דער פאליציי. מיר זענען דאָביי געוואָרן טיף דערשיטערט.

יעדן אַוונט האָבן זיך איבערגעחזרט אַזעלכע סצענעס. איינער פון די חברים האט מיר געזאָגט, אַז דאָ איז געווען זיינס אַ באַקאַנט מיידל, ער האט זי געזוכט און עס האט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי איז געוואָרן לייכט פאַרווונדעט. ווען זי האט געזען, אַז מיר דערנענטערן זיך מיט די נאַשעס, האט זי זיך אַוועק־געקוילערט צום מיסט־קאַסטן. מיר האָבן געענדיקט די אַרבעט און געגאַנגען אַהיים. ער האט אָבער ניש געהאַט קיין רו און מיט אונדז אַרויס ביינאַכט צום בית הקברות און האט זי דאָרט געפונען ליגן בייס מיסט־קאַסטן אַ פאַרבלוט־קיסטע. מיר האָבן זי אַרומגעוואָשן און געגעבן אַ פאַר זאַכן. פאַרטאָגס האָבן מיר פאַרחושט אַ פוילישן פּאָליציאַנט און מיט אַן אַנדערן וועג זי אַריבערגעפירט צו יעגערן אויף אַ צווייטן אַרבעטס־פּלאַץ. די פרוי לעבט ביז היינט.

איינמאָל קערן מיר זיך צוריק פון דער אַרבעט, זע איך אַ באַקאַנט יינגל, דאָס איז געווען דער אַכט־יאָריקער זון פון יעקב קראַוויטשיק — מאַרעק. איך האָב אים אַריינגעשטופט אַ ביסל געלט אין האַנט, ער האט נישט געוואָלט נעמען, זאָגנדיק, אַז „דאָרט וועט ער קיין געלט נישט דאַרפן“, זיינע ווערטער וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. אויך ער איז אומגעקומען. אַזעלכע פאַלן זענען געווען טאַג־טעגלעך.

אַן אַנדערש מאל האָבן מיר געטראָגן אויף די נאַשעס אַ געשאַסענע פרוי פון לאַדזש. זי האט גערעדט צו אונדז — זי לעבט! מיר האָבן זי אַראָפֿ־געלאָזט אויפן גראָז און אַנגעוויזן. זי זאָל זיך צושלעפן צום אהל וואָס איז גע־שטאַנען דערנעבן, און ווען עס וועט ווערן פינצטער זאָל זי זיך ראַטעווען. אויף דער גאס פאַרן בית הקברות, האט זיך געזאַמלט אַ המון נייגעריקע פּאָלאַקן. יעדעס מאל ווען עס איז פאַרגעקומען אַן אַקציע איבער יידן האָבן זיי זיך צוגעקוקט. מיר האָבן געבעטן די פּאָליציי זאָל זיי צעטרייבן. איין פּאָליציאַנט האט געענטפערט: „אָדראַבא, זאָלן זיי שטיין און זען וואָס מען מאַכט מיט אייך יידן“.

איינמאָל אין אַן אַוונט ווען מען האט ווידער דערשאסן אַ גרופע יידן, האט אַדורכמאַרשירט דייטש מיליטער. זיי האָבן זיך געפרעגט וואָס דאָ קומט פאַר, פאַרוואָס שיסט מען די אומגליקלעכע יידן?

אויך די פרוי לאַלאַ אַלעקסאַנדראָוויטש (היינט אין ענגלאַנד) האָבן מיר געראַטעוועט דערמיט, וואָס מיר האָבן זי אַראָפּגעלאָזט אין טיף גראָז, און נאָך מער צוגעשיט גראָז.

אזוי האבן מיר אָוונט ביי אָוונט חדשים לאַנג אויסגעפירט די אַרבעט, וואָס האָט אונדז פאַרוואַנדלט אין חיות. גלייכגילטיקע אויף בלוט, געוויין און מענטש-לעכע קרבנות; מיר האָבן געטרעטן אויף האַלב לעבעדיקע גופים, וואָס זענען נאָר געוואָרן לייכט פאַרשיט מיט ערד, אונטער וועלכע ס'האָבן נאָך געקלאַפט די הער-צער פון אומשולדיקע, וועמענס איינציקער פאַרבירעך איז געווען, וואָס זיי האָבן זיך באַהאַלטן, וועלנדיק ראַטעווען זייער לעבן. נישט איינמאָל האָבן מיר געבעטן אויפן טויט. בעסער וואָלטן מיר געלעגן מיט די קרבנות אין קבר.

די עקזעקוציעס האָבן זיך נאָך מערערע חדשים געענדיקט (ווייזט אויס, שוין מער נישט געפונען קיין באַהאַלטענע). זיי האָבן אונדז קאַשעריט אין אַ באַזונדערן באַראַק אין דער ביר-ברויעריי ביי סאסקי. דאָ איז שוין געוואָרן אַ ביסעלע בעסער. מיר האָבן געגנבעט און זיך גוט דערנערט, אָבער דער קאַש-מאַר פון דער נאַענטער פאַראַנגעהייט האָט נישט געלאָזט קיין רו.

אַמאָל האָב איך זיך געוואָנדן צו די חברים פון באַראַק, אַז אזוי ווי אונדז איז איצט נישט שלעכט, דאַרפן מיר אָבער נישט פאַרגעסן אַנדערע, וועלכע אַרבעטן זייער שווער און האָבן ממש נישט צו עסן. דאָס זענען די יידן וואָס אַרבעטן אין די הוטעס „בוהא“ ביי די שווערסטע אוממענטשלעכע באַדינגונגען, און גייען אויס פון הונגער. איך האָב דער ערשטער געגעבן 500 זלאָטעס און פאַרלאַנגט פון אַנדערע, מ'זאָל קאָנען קויפן טרעפּעס פאַר באַרוועסע פון „בוהא“. מיר האָבן צוזאַמענגעקליבן אַ סומע געלט און זיך באַמיט אַריינצוקוימען אין יענעם לאַגער, אַפילו באַקומען אַ דערלויבעניש פון „שופאַ“ און צעטיילט דאָס געלט. אזוי אַרום האָבן מיר עטלעכע מאָל געהאַלפן די יידן פון יענעם לאַגער. שפעטער האָט מען דאָרט איינגעאָרדנט אַ שפיטאַל, אָבער ווידער האָט דאָרט אויסגעפעלט געלט, און איך האָב זיך ווידער באַשטייערט מיט אַ גרעסערער סומע וואָס זיי האָבן אויפגענומען מיט גרויס התלהבות. שרייענדיק „זאָל לעבן יודקיעוויטש“.

די יידן פון „בוהא“ האָבן זייער פיל געליטן און ממש געשטאַרבן ביי דער אַרבעט, פאַרשידענע קראַנקייטן האָבן זיך געמערט צווישן זיי.

צו לעצט האָט מען זיך גענומען צו אונדז. מיר האָבן געהאַט גרויס מזל, אַז מען האָט אונדז נישט אויסגעשאַסן, ווי אין אַנדערע לאַגערן. די גרופן פון דער רוימונגס-קאָמאַנדע זענען דורך די דייטשן אומעטום אויסגעשאַסן געוואָרן נאָכן ענדיקן די אַרבעט, אזוי אין ראַדאָם און אין אַנדערע לאַגערן. מ'האַט אונדז געפּרעגט ווער עס וויל אַרבעטן. אַ טייל האָט זיך געמאָלדן אַלס פּאָליציאַנטן. איך האָב געבעטן אַז איך וויל אַרבעטן ביי מיין פאָך אַלס שניידער און דעמאָלט צוגעשטעלט געוואָרן צום שניידער-וואַרשטאַט.

ווען איך בין אַריין אין וואַרשטאַט און דערלאַנגט מיין פאַפּיר, האָבן מיך

די דארטיקע יידישע אַרבעטער נישט געוואָלט צולאָזן צו דער אַרבעט, צוגע-
נומען די ניי-מאַשין און מיך אין לאַגער דיסקרימינירט. איך בין געוואָרן פאַר-
לוויזט און באַקומען „שוועזשבע“ און נישט געקאַנט אויספירן צו דער צייט
מיין אַרבעט, און דערפאַר פון די דייטשן באַקומען געשלאָגן. כדי מיר נישט צו
שטערן, האָבן די דארטיקע פון מיר פאַרלאָנגט 5000 זלאָטעס, אָבער אַזוי ווי
איך צאַל פאַר מיין טאַכטער, וועלכע האָלט זיך אויס אויף דער אַרישער זייט,
האָבן זיי אַראָפּגעלאָזט אויף 3000 זלאָטעס. וועלכע איך זאַל אַוועקלייגן אויף
אַ באַשטימט אַרט, און איך האָב אַזוי געטאָן.

אַרויסגייענדיק פון דאָרט איז צו מיר צוגעשטאַנען דער קאַמענדאַנט פון
דער יידישער פּאָליציי און געגעבן צו דערקלערן, אַז איך האָב נאָך מיט דער
פּאָליציי נישט דערליידיקט, און אַז אויך זיי קומט 3000 זלאָטעס. איך האָב זיי
געגעבן אַלץ וואָס איך האָב געהאַט.

אין אַ צייט אַרום זענען געקומען 4 ס. ס. לייט און דער פּאָליציי-קאַמענד-
אַנט, אַרעסטירט און געשאַסן די פירער פון דער גרופע שאַנטאַזשיסטן. די ס.
ס. לייט האָבן פאַרשטאַנען, אַז די חברה ווייסן צופיל און דעריבער זיי ליקווידירט.
אַנהויב 1944 האָט מען שוין דערציילט, אַז די רוסן דערנענטערן זיך.
פליטים אַנטלויפן פון די לאַגערן, די דייטשן שיסן און הרגענען אַוועק ווער עס
נאָר פרוּווט צו אַנטרינען. די אוקראַינישע פּאָליציי באַוואַכן די טורמעס מיט
מאַשין-געווער און שיסן אויף יעדן, וואָס דערנענטערט זיך צום פלוזט פון די
שטעכיקע דראַטן. מ'זאָגט אַז זיי האָבן בדעה צו ליקווידירן דעם אַרבעטס-לאַגער.
מ'האַט אונדז צוגעזאָגט צו שיקן צו דער אַרבעט, אָבער אונדז געפירט קיין
אוישוויץ.

אין אוישוויץ האָבן זיי אונדז צעטיילט; באַזונדער פרויען און באַזונדער
מענער. דאָ האָב איך פאַרלוירן מיין פרוי. מיר האָבן זיך געפונען נישט ווייט
פון קרעמאַטאָריע, 4 קווימענס האָבן שטענדיק גערויכערט. דער ריח פון פאַר-
ברענטע קערפערס האָט זיך געטראָגן אין דער לופט איבערן גאַנצן לאַגער.
פלוצלינג רופט מען: מ'דאַרף מעכאַניקערס. איך, מיין ברודער און נאָך קאַנינער
יידן מעלדן זיך. איך האָב געדאַרפט איבערצייגן, אַז איך האָב געפירט פאַר דער
מלחמה אַ מעכאַנישן וואַרשטאַט. מיין ברודער האָט זיך פאַרהאַקט און ווידער
אַ צרה. אַלע יאָרן געגאַנגען צוזאַמען מיט מיין ברודער און איצט שטייט ער
שוין אויף לינקס, און איך רעכטס. באַלד נאָך אונדז זענען געגאַנגען אַ פאַטער
מיט אַ זון, נאָכדעם ווען מען האָט דעם פאַטער געשיקט אויף רעכט אין דאָס
יינגל אויף לינקס. האָט דער פאַטער געבעטן צו גיין מיטן זון צוזאַמען. דעמאָלט
האָב איך אויך מיין ברודער אַריבערגענאַרט צו מיר און מיר זענען שוין ווידער

צוזאמען. אונדז, די „מעכאניקער“, האָבן זיי איבערגעשיקט אין שווייטער־אויץ, אונטער קאטאָויץ אין אַ קליינעם, אַבער שווערן לאַגער.

איך האָב געאַרבעט ביי מאַשינען. איינמאָל אין מיטן טאָג פלוצים אָן אַפעל. וואָס האָט פאַסירט?! די דייטשן גרייטן אָן עקזעקוציע פון דריי יידן, וועלכע האָבן כלומרשט געוואָלט אַנטלויפן פון לאַגער. און די דריי יונגע יידישע בחורים פון אונגאַרן זענען געוואָרן געהאַנגען אין מיטן אַפעל־פלאַץ, און מיר האָבן געמוזט דערצו זיך צוקוקן, כדי אָפצושרעקן און נישט פרווון צו אַנטלויפן. איינער פון די פאַרמשפטע האָט פאַר דער עקזעקוציע אַ געשריי געטאָן אויף דייטש: „מיט אונדז יידן האָט איר שוין דעם קריג געווינען, אַבער אייער סוף איז נאָענט“. מיר זענען געשטאַנען און מיט טרערן אין די אויגן זיך צוגעקוקט ביז די קערפערס האָבן אויפגעהערט זיך צו באַוועגן. מיר אַלע האָבן זיך געזען מיטגעהאַנגען מיט די יונגע בחורים. דאָן האָט זיך אין שווייטער־אויץ געמאַכט ענגער און מ'האָט אונדז עוואָקואירט ווייטער.

צוויי וואָכן זענען מיר געווען פאַרשפאַרט אין צוג אָן עסן. מיר האָבן געגעסן שניי, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין מאַטהאָוזן (מיר האָבן דאָס אָרט גערופן „מאָרד־האָוזן“). דאָס איז געווען איינער פון די ערגסטע און שרעקלעכסטע לאַגערן, און מיין גורל איז אויסגעפאַלן באַדינען דעם קרעמאַטאָריום. מיט נאָך מענטשן האָט מען אונדז איינגעשפאַנט אין וועגענער צו שלעפן הונדערטער טויטע קערפערס. מיר האָבן שוין געזען פאַרשידענע מתיים, אַבער אַזעלכע אויס־געטריקנטע — נישט. מיר האָבן באַקומען לעדערנע הענטשקעס און פאַרלייגט פאַסן, אַזוי ווי מ'לאָזט אַראָפּ זעק מעל אין אַ מיל. איינער האָט געכאַפט דעם מת ביי די הענט, און דער צווייטער — ביי די פיס, און אַזוי האָט מען זיי אַראָפּ־געלאָזט גלייך צו דער קרעמאַטאָריע צום פאַרברענען, דאָביי האָט מען אונדז געיאָגט, מיר זענען געפאַלן פון מידקייט. ווען איין וואָגן איז שוין געווען ליידיק, האָט מען שוין אַריינגעפירט דעם צווייטן צום טויער, און די ס. ס.־לייט האָבן שוין געוואָרט אויף אונדז מיט בייטשן און ווידער אונטערגעיאָגט. אַזוי האָבן מיר געדאַרפט איבערפירן טעגלעך 8—10 וועגן פאַרגאַזעוועטע און מיט קאַלד פאַר־שיטע מענטשן. איך האָב מיר קיינמאָל נישט געקאַנט פאַרשטעלן, אַז אַ מענטש־לעכער קערפער קאָן ווערן אַזוי אויסגעדאַרט, ממש אַ סקעלעט. די דאָזיקע קערפער זענען צוערשט געוואָרן פאַרגאַזט אין קאַלד־גרובן, דערנאָך אַרויס־געשלעפט און געבראַכט אין קרעמאַטאָריע צו פאַרברענען. דאָס אַש איז געוואָרן אַרויסגעפירט און געוואָרפן אין טייך*.

* נאָך דער מלחמה איז די קרעמאַטאָריע געבליבן אַלס אַ מוזעאום און דער קרע־מאַטאָריע־שעף, דער ייד סעמענט איז געוואָרן דער פרעלעגענט פון דעם מוזעאום...

אין א צייט אַרום ווערן מיר עוואַקואירט פון מאַטהאָוזן און געטריבן צו פוס ביז דעם לאַגער גוסן 1. ווידער האָבן מיר געהאַט מזל, דאָס מיר זענען נישט אַריין אין לאַגער גוסען 2. דאָרט איז קיינער נישט געבליבן לעבן. אויך קאַנינער זענען דאָרט אומגעקומען. אין אונדזער לאַגער זענען געווען ס'רוב פּאַלאַקן, פון ערגסטן מין אַנטיסעמיטן.

זיי האָבן פון אונדז אָפּגעשפּעט, באַשולדיקט אין קריג, אַנווייזונדעק אויף די קרעמאַטאַריעס, זיך אויסגעדריקט, אַז דאָ האָט נאָך קיין ייד איבערגעלעבט. „איר וועט דאָ ווערן פאַרברענט“ און אַזוי ווייטער.

צופעליק האָב איך דאָרט געטראָפּן אַ שקץ פון קאַנין, אַן איידעם פון מייכעראָווסקי (געווינט אויף דער אַגראַדאָוע גאס), אויך ער האָט מיך געזידלט און געדראָט. איך האָב אים געזאָגט, אַז כ„בין אַ שניידער. ער האָט באַלד אַ שריי געטאַן: „דו, „הירנזון“, דו ביסט אַ שניידער? דו האָסט דאָך געצאָפּט דאָס בלוט פון קריסטן“ און ווידער מיך טיטולירט מיט די שענדלעכסטע אויסדריקן. בכלל האָט מען פון זיי נישט געהערט קיין אַנשטענדיק וואָרט, און אונדז פאַרשאַפּט פיל צרות. דאָך איז געווען צווישן זיי איינער, וועלכער האָט זיך פאַר אונדז אַנגענומען און אַנגעוויזן אַז אויך זיי האָבן דעם זעלבן גורל. דאָס האָט אַבער אויף די איבעריקע נישט געוויקט.

מיר הערן שוין באַמבארדירן און שיסערייען פון האַרמאַטן. ווען עס איז געווען אַן אַלאָרם, זענען מיר געלאָפּן אין די בונקערס. מיר האָבן אַלץ געטאָן כדי איבערצולעבן. די דייטשן זענען שוין געלאָפּן פון לענינגראַד. די פּאַלאַקן, וועלכע זענען געאַנגען צו דער אַרבעט מחוץ דעם לאַגער, האָבן געהאַט ידיעות פון פאַרשידענע מקורים. מיר זענען געווען אָפּגעשניטן פון דער אויסערלעכער וועלט. מיר באַקומען שוין נישט קיין עסן און מ'נעמט אונדז שוין נישט צו דער אַרבעט. 4 נאָכמיטאָג אַן אָפּעל! אַבער מיר זענען שוין נישט קיין 5. ס'מאַנשאַפּט, נאָר אַנדערע מיליטערישע איינהייטן. מ'ציילט אונדז. 5 אַ זייגער נאָכמיטאָג איז אַריין אין לאַגער אַ רוסישער טאַנק וואָס פירט אויך „העפטלינגס“ מען זאָגט אונדז: „איר זייט באַפרייט“!

אין דעם מאָמענט זענען אַ טייל מענטשן פון פרייד געפאַלן און זיך מער נישט אויפגעשטעלט, פשוט געשטאַרבן פאַר שמחה. זיי זענען געווען אַזוי דער־שעפּט, אַז זיי האָבן שוין נישט געהאַט קיין כוח צו לעבן. מיר האָבן נישט געוואָלט וואָס צו טאָן מיט זיך און געלאָפּן צוריק אין די באַראַקן. עס איז געקומען צו לויפן נאָכש אַנצער און געבעטן, אַז ער וויל זיין מיט אונדז. ער איז אין אַ באַראַק פון פּאַלאַקן, האָט ער מורא אַז זיי וועלן אים דערהרגענען. פון דרויסן האָט מען געהערט פאַרשידענע באַאומרענדיקע ידיעות צווישן די פּאַלאַקן זענען פאַר־געקומען שיסערייען אַלס נקמה און ס'זענען פאַראַן פיל קרבנות. צוליב דעם, אַז

מיר זאלן דאביי נישט ליידן, האבן מיר זיך באהאלטן און נישט ארויס פון די באראקן.

אין אייניקע טעג שפעטער זעט מען ביים טויער פארשידענע פענער, צווישן זיי אויך א בלוי-ווייסע, מיט א מגן-דוד, — א יידישע פאן! מיר באטראכטן וואס צו טאן. צווישן אונדז איז געווען אן אינטעליגענטער ייד. מיר האבן אים געמאכט פאר אונדזער פירער. מיר דארפן ארויס פון דא און באשטימט, אז מיר גייען צו פוס. יעדן טאג עטלעכע קילאמעטער, כדי צו קומען צו דער דייטשער גרענעץ. דערווייל רוען מיר א ביסל אין דער ווינונג פון א דייטשער פרוי. מיט אונדז איז אויך געווען נאכוש אנצער און העניעק קאוואלעק (היינט אין ענגלאנד) פלוצלינג קומט אריין א דייטש, וואס איז געווען א קאפא פון אונדזער געוועזענעם לאגער מיט א רעוואלווער אין האנט און ווארנט אז ער וועט אונדז דערשיסן. אויב מיר וועלן זיך דא צופיל דערלויבן. ווידער דראט מען מיט דערשיסן! צו מארגנס זענען מיר אוועק ווייטער.

אונטערוועגס טרעפן מיר א רייכן מאיאנטעק. דארט האט מען אונדז בעסער אויפגענומען. מיר האבן באקומען ברויט און מילך. אויף די וועגן טרעפן מיר ליגן פון הונגער פארדארטע טיטע העפטלינגע, אויך שוין פון נאך דער בא-פריינג. פלוצלינג ווערט א געלויף. מען באפאלט א דייטשן מאגאזין, מיר האבן זיך צוגעשטופט, כדי עפעס צו באקומען. די רוסן צעטיילן פראדוקטן. איינער האט זיך געדריקט אויפן צווייטן. עס איז מיר אין מיין ברודער געלונגען עפעס צו באקומען. מ'האט נישט געדארפט מיט א מאל זיך אנצוועסן, אבער ווער האט זיך געקאנט באהערשן אין אזא צייט?

מיר גייען ווייטער לויט אונדזער פלאן. אמעריקאנער מיליטערי-פאליציי (מ. פ.) נעמען אונדז ווארעם אויף, און הייסן אונדז זיך באזעצן אין גוטע בא-ראקן פון די ס. ס. לייט. זיי האבן אונדז געבראכט עסן, צווישן אנדערן, קאנסערוון אין פושקעס. מיר האבן איינגעארדנט א קוך. אייניקע אמעריקאנער זעלנער האבן אונדז געפרעגט אויף יידיש, אויב מיר האבן עמעצן אין אמעריקע, אויב מיר ווילן שרייבן בריוו, קאנען מיר שיקן מיט דער מיליטערישער פאסט. עס איז אונדז געווארן בעסער. א מאל ווען אייניקע פון די באפרייטע זענען געגאנגען אפנעמען פאר אונדז פראדוקטן. האבן זיי, ווייזט אויס, צוגענומען פון דזשיפ א מיליטע-רישן רעוואלווער. מיר האבן געבעטן ענטשולדיקונג. אבער די אמעריקאנער האבן מיט אונדז איבערגעריסן די נאענטקייט, און דערביי פארגעלייגט צו נעמען א וואגן מיט פערד און פארן ווהין מיר ווילן. מיר האבן אנגענומען זייער פאר-שלאג, און געפארן צו דער דייטשער גרענעץ. 6 וואכן האט געדויערט דער וועג. אויף דער גרענעץ האבן די רוסן אונדז צוגענומען די פערד און געגעבן אנדערע, וואס האבן נישט געצויגן דעם וואגן.

ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען קיין אונגאַרן. דאָרט האָבן די רוסן אונדז
 גוט אויפגענומען. מיר זענען אַדורך אַ מעדיצינישע קאַנטראָל, אַ הייסע באַד,
 פרישע קליידער און וועש. די פערד האָבן זיי אונדז צוגענומען. ס'איז שוין
 פאַראַן אַ באַן-פאַרבינדונג. מיר זענען דאָרט געבליבן צוויי וואָכן, באַקומען
 בילעטן צום צוג און אָפּגעפאַרן קיין טשענסטאָכאָוו. איך האָב געזוכט מיין פרוי
 און נישט געפונען. אַ פרוי האָט מיך אינפאַרמירט, אַז לאַטקע איז אין אַסטראָ-
 וויעץ. אין אַסטראָויעץ האָב איך געטראָפּן העניע מאַרגוליעס. זי האָט מיר
 דערציילט, אַז מיין פרוי איז געווען דאָ און איז געפאַרן קיין קאַנין, אַדער לאַדזש.
 עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ קאַמיטעט, וועלכער האָט יעדן געגעבן צו
 300 זלאָטעס. נאָך קורצע זוכענישן, האָב איך אָפּגעפונען מיין פרוי, וועלכע איך
 האָב איבערהויפּט נישט געהאַט קיין האַפענונג מער צו זען. איך האָב געפונען
 מיין שוועגערין און אויך קאַנינער פריינד.

קריגסגעפאנגענע

ערב יום־כיפור אין יאר 1939 בין איך אריינגעפאלן אין געפאנגענער־שאפט. ביי ראואַ-מאזאוויעצקא האָט מען דאָן אַלע קריגסגעפאנגענע אָפּגע־שיקט קיין טשענסטאָכאָו און דאָרט גלייך אָפּגעטיילט די יידן באַזונדער. עס זענען געווען ביי 1000 יידן. פון טשענסטאָכאָו האָט מען אונדז געשיקט קיין היימער ביי קעלן. דאָרט האָבן מיר געווינט אין געזעלטן וועלכע זענען געשטאנען אין אַ טאָל. מיר האָבן דאָרט שטאַרק געליטן פון קעלט. ווען מיר האָבן זיך פאַר די דייטשן באַקלאָגט, אַז אונדז איז קאַלט, האָבן זיי אונדז אַרייַנגעשטופט מער מענטשן, כדי ס'זאל אונדז זיין וואַרעמער. אין די זעלבע באַ־דינגונגען האָבן אויך געלעבט די פּוילישע קריגסגעפאנגענע. עסן האָבן מיר געמוזט אויף „שטילשטאַנד“. דאָס הייסט מ'האַט געמוזט עסן שטייענדיק גלייך, אן באַוועגונג. דערצו האָט מען אונדז געגעבן זייער ווייניק צו עסן.

שפעטער האָט מען אַלע קריגסגעפאנגענע איבערגעשיקט קיין קעלן. אין קעלן האָבן מיר געבויט 2־שטאַקיקע פאַרטיפיקאַציעס ביי דער פראַנצויז־זישער גרענעץ. מ'האַט אונדז קיין אַנטוועכץ נישט געגעבן. געאַרבעט האָט מען דאָרט זייער שווער. שפעטער האָט מען אונדז איבערגעשיקט קיין לובלין. מיר זענען דאָרט געווען אין אַ לאַגער אין שטאַט. קומענדיק אַהין, האָט מען אונדז דערציילט, אַז דעם ערשטן טראַנספּאָרט קריגסגעפאנגענע האָט מען געשאַסן. קיין לובלין האָט מען אונדז געבראַכט אין פאַרשלאַענע פּי־וואַגאָנען. ביים אויסלאַדעווען פון די וואַגאָנען, האָבן די עס־עס־לייט אונדז געטריבן ווי בהמות. די קעלט אין די וואַגאָנען איז געווען זייער אַ גרויסע.

אין לובלין זענען מיר געווען אַ 2 וואַכן. מיר האָבן נישט געאַרבעט. ס'האָבן אָנגעהויבן אַרומגיין קלאַנגען, אַז ווער עס שטאַמט פון לובלינער געגנט, וועט ווערן באַפרייט. איך האָב זיך געמאָלדן אַז כ'בין פון לובלינער געגנט. דאָן האָט מען אונדז געפירט קיין לובלין אויף לובאַרטאָוסקי גאַס נומער 48, און דאָ אונדז פריי געלאָזט.

זייענדיק אויף דער פריי, האָב איך זיך געלאָזט פאַרן קיין איזשביצע, (אַ שטעטל אונטער קוטנאָ). איך אַליין בין פון קאַני. דאָרט בין איך געוון אַ פאַר מאַנאַטן. קיין געטאָ איז נאָך דאָן נישט געווען, די יידן אין שטעטל האָבן געמוזט אַרבעטן שווער. אַרום מערץ 1941 האָט מען די קאַנינער יידן פון גרויען און אומגעגנט אַוועקגעשיקט קיין יוזעפּווי בילגאָרייסקי.

מיר האבן געווינט אין יוזעפוו. אויך דארטן האבן זיך אנגעהויבן אקציעס. אין יוזעפוו האב איך געארבעט אין שטיינברוך אונטער דער ערד. מיר האבן געהאקט שטיינער און די פרויען פלעגן די שטיינער טראגן. יעדער פון די יידן האט זיך געריסן צו ארבעט, ווייל מ'האט געמיינט, אז דערמיט וועט מען זיך ראטעווען פונעם טויט. אונדזערע פארארבעטער זענען געווען פאליאקן. איין מאל איז געגאנגען פון דער ארבעט א גרופע פון 12 יידישע וואלד-ארבעטער, זיי אנטקעגן זענען אנגעקומען 2 עס.עס.לייט און זיי צעשאסן פון מאשין-געווער. כ'בין צוגעלאפן דערהערנדיק א שיסעריי און געהאלפן קובר זיין די טויטע.

אין א פאר וואכן ארום האט מען ארויסגענומען 90 מענטשן און זיי געשאסן. א צווייט מאל האבן די עס.עס.לייט מיט די פאליאקן גענומען 180 יידן און זיי געשאסן. די אקציע איז פארגעקומען דעם 11טן מאי. איך האב זיך באהאלטן אין וואלד. כ'האב געזוכט אין וואלד פארטיזאנער, אבער זיי נישט געפונען. פון וואלד בין איך אוועקגעפארן קיין אסטראוויץ קיעלעצקי. א פוילישע קערקארטע האב איך געהאט צוגעגרייט פון פריער. פון אסטראוויץ בין איך געפארן קיין טארנאו און פון דארט קיין אשטארוו. אין אשטארוו האב איך געווינט א האלב יאר אלס פאליאק. איין מאל האקנדיק האלץ האב איך דערזען ווי אוקראינער טרייבן די אשטארווער יידן צום באן. ס'זענען געווען א פאר טויזנט יידן אין דעם טראנספארט. איך האב געזען ווי די אוקראינער האבן געטריבן די יידן, שלאגנדיק זיי און שיסנדיק פון מאל צו מאל. אויפן וועג זענען געווען א סך קרבנות.

אויף צומארגנס בין איך אוועק קיין אסטראוויץ. איך האב געוואלט נעמען צו זיך מיין מוטער און שוועסטער. אבער דער קאמיטעט פון יוזעפוו האט ביי זיי פארלאנגט זייער פיל געלט פארן ארויסלאזן זיי פון געטא. דעריבער זענען זיי געבליבן און שפעטער אומגעקומען. אין אסטראוויץ איז דאן אויך פארגעקומען די ענדגילטיקע ליקוידאציע פון די יידן. און איך בין ווידער פון דארט אנטלאפן און אריין אין א קליינעם לאגער ביי אסטראוויץ. אין א פאר טעג ארום האט אונדז פאליציי פארמאכט אין א באראק און געוואלט שיסן אבער מייער א חבר האט מיך געראטעוועט. איך בין פון דארט אנטלאפן. איך בין אוועקגעפארן קיין דעמבלין. דארט האב איך געוואלט אריינפאלן אין א טראנספארט, וועלכן מ'שיקט קיין דייטשלאנד אויף ארבעט. נאר פונקט דאן האט מען נישט געכאפט קיין מענטשן אויף ארבעט. מיט מיר צוזאמען זענען געווען צוויי מיידלעך. זיי זענען אליין אוועק אין ארבעטס-אמט און זיך פארשריבן אויף ארבעט. מ'האט זיי געשיקט קיין ווארשע. איך האב מורא געהאט צו גיין אין ארבעטס-אמט און בין געפארן קיין טשענסטאכאוו. פון

דארט בין איך אָוועקגעפֿאַרן קיין עסטרייך. אין „שטייער דאַמלערווערקע“, אַ פֿאַבריק פֿון אויטאָס, וועלכע איז געלעגן ביים אויבערדאָנאָ האָב איך געאַרבעט צוויי וואָכן אַלס פֿאַליאַק. פֿלוצלונג האָט מען אָנגע-
הויבן רעדן, אַז ס'וועט פֿאַרקומען אַ קאַנטראָל פֿון די אַרבעטער, ווייל צווישן די פֿאַליאַקן זענען דאָ יידן. איך האָב זיך גלייך געמאַלדן אַלס קראַנקער און באַשלאָסן צו אַנטלויפֿן. אָבער נישט באַוויזן עס צו טאָן. גלייך אין דער פֿרי איז צוגעקומען צו מיר אַן עס. עס. מאַן און מיך מיטגענומען מיט זיך. ער האָט מיך אַרויפֿגעפֿירט אין דער פֿאַליצי. מ'האָט מיר געגעבן אַ שטול צום זיצן. איך האָב גלייך פֿאַרשטאַנען, אַז מיין לאַגע איז אַ שלעכטע. ס'איז ווי אַ בליץ דורך אַ געדאַנק, אַז מ'דאַרף זיך ראַטעווען. ווייל דאָ בין איך פֿאַרלוירן. איך האָב געזאָגט, אַז איך דאַרף גיין דערליידיקן אַ מענטשלעך באַדערפעניש, אַרויס פֿון טיר, און זיך געלאָזט לויפֿן. איך בין אַזוי צוגע-
לאָפֿן ביזן וואַלד. אין וואַלד האָב איך דערזען אויף אַן אויטאָ פֿירן אַ יידיש מיידל. דאָס האָט מען שוין געמאַכט די קאַנטראָל ביי אונדז אין פֿאַבריק און געפֿירט די יידן. איך האָב פֿון וואַלד זיך געלאָזט גיין קיין שטייער. פֿאַר מיין לעצט געלט האָב איך געקויפט אַ בילעט קיין ווין. אין ווין בין



יידן פון גאַלין (קאַניגער פֿאַוויאַט) ווערן געצוונגען אַליין פֿאַר זיך צו גראַבן אַ קבר

איך געווען פרעמד, און פאליאקן האבן מיר געעצהט צו פארן קיין ברעסלאו. איך בין אהין אוועקגעפארן און זיך גלייך געמאלדן אין אַרבעטס־אַמט. גלייך האָט מיך אַ פירמע גענומען צו דער אַרבעט. איך האָב געהאַט אַ צימער אין שטאָט. מיינע חברים האָבן געאַרבעט אין אַ מיל, און קיין עסן האָט מיר נישט געפֿעלט. איך האָב אויך געהאַנדלט, זיך באַקליידט און געלעבט נישט שלעכט. די חברים האָבן געאַרבעט אויך אַלס געהייס־אַגענטן. זיי פלעגן נאָכשפּיאַנירן פּאָליאָקן און אוקראַינער און זיי איבערגעבן דער עס. עס. יידן האָבן זיי קיין מאָל קיין שלעכטס נישט געטאָן. זיי פלעגן יידן טאָן גרויסע טובות און ראַטעווען זיי פון געפאַר.

מיין גוט לעבן האָט זיך געענדיקט. צוליבן האַנדלען בין איך אַרייַנגעפאַלן צו די עס. עס־לייט. זיי האָבן מיך געהאַלטן 6 וואָכן אין אַרעסט, און שפּעטער אָפּגעשיקט מיך אין לאַגער גראַס־ראַזען ביי ברעסלאַ. דאָרט בין איך געווען אַלס פּאָליאָק. אין גראַס־ראַזען בין איך געווען 2 וואָכן. דאָן האָט מען מיך איבערגעשיקט קיין אַראַניענבורג.

דאָרט בין איך געווען אַלס פּאָליאָק. ס'זענען דאָרט געווען 2 בלאָקן מיט יידן, און זיי האָבן געוויינט באַזונדער. זייערע בלאָקן זענען געווען אַרומגערינגלט מיט שטעכל־דראַט. די יידן אין אַראַניענבורג האָבן געלעבט פיל ערגער פון אונדז. זיי האָבן נישט באַקומען קיין העמדער, קיין האַנטוכער און קיין בעטן. זיי פלעגן קריגן זייער ווייניק עסן און אויסגעזען ווי שקעלעטן. מיר, ד. ה., קאַצעטלער פון אַנדערע נאַציעס האָבן געאַרבעט און געהאַט מער עסן ווי די יידן. איך האָב געאַרבעט אין אַ פאַבריק און אויך געהאַנדלט. אין אַראַניענבורג בין איך געווען אַ גאַנץ יאָר. מ'פלעגט דאָרט שטאַרק שלאָגן די העפּטלינגען. ספּעציעל האָט מען געשלאָגן די יידן.

פון אַראַניענבורג זענען מיר געגאַנגען צו פּוס קיין ראַשטאַק. אין מאַרש זענען געפאַלן פיל קרבנות. די מידע און אָפּגעשטאַנענע העפּטלינגען פלעגן באַקומען אַ קויל, און דעריבער האָבן זיך די מענטשן געאיילט מיט די לעצטע כוחות נישט אָפּצושטיין. דערנאָך האָט מען אונדז געטריבן קיין שווערין ביי מעקלענבורג און דאָ האָבן אונדז באַפֿרייט די אַמעריקאַנער.

פארוואנדלט אין א חיה...

דעם 20-טן יולי, 1944, האבן די דייטשן ליקוידירט דעם לאגער און די יידן געשיקט קיין דייטשלאנד. ס'איז געווארן א סאמאטאכע. איך האב געארבעט אין דער ספירט-פאבריק אין אסטראוויצע און דארט געווינט. זיי האבן די פאבריק אויפגעריסן. מיר, א פאר פארבליבענע, האבן געמיינט, אז מיר וועלן זיין באלד פריי. אבער ס'האט זיך ערשט אנגעהויבן אונדזערע ליידן אויפסניי. יעדער איז זיך צעלאפן, ווי ער האט געקענט. איך האב זיך עטלעכע טעג ארומגעדרייט אין פאבריק-גארטן. די פאליאקן האבן אנגעהויבן ארומנישטערן, אזוי אז עס איז אוממעגלעך געווארן צו פארבלייבן. איך האב געווארט אויף א פארבינדלעך, וועלכער האט מיך געזאגט אין די נאענטסטע וועלדער ברענגען. אזוי ווי איך האב קיין אויסוועג נישט געהאט, בין איך ארויף אויף א בוידעם איבערן פערד-שטאל פון די דייטשן. זיי זענען אונטן געווען מיט זייערע פערד, און איך — איבער זיי. די היץ איז געווען נישט איבערצוטראגן.

אפליגנדיק עטלעכע טעג, האב איך באשלאסן זיך צו פארשטענדיקן מיט אן ארבעטער, ער זאל מיר ברענגען ברויט, ווייל דער זאפאס, וואס איך האב געהאט, האט געהאלטן ביים אויסגיין. ביי דער ערשטער באגעגעניש מיט אים, האט ער מיר געזאגט „רעד נישט צו מיר, ווייל איך בין שיכור“. דאס צווייטע מאל האב איך געטראפן דעם נאכט-וועכטער, און אים געבעטן וועגן הילף און אז ער איז מיין איינציקע האפענונג. וואס ער האט געטאן פאר מיר איז נישט צו באשרייבן. יעדן טאג האב איך געהאט א ווארעמע מאלצייט. אליין האט ער געגעסן אין פערד-שטאל, כדי מיר צו קענען דערלאנגען. איך בין אויך געוועזן ביי אים א געוויסע צייט אין הויז, די לאגע, איז געווארן ערנסט. ער האט אנגעהויבן מורא האבן. ס'האבן זיך כסדר געדרייט זעלנער. מען האט אויך געזאגט, אז זיי וועלן לייגן מינעס אונטער די שינעס. (ס'איז געווען נאענט פון דער באן) און ער האט באשלאסן זיך אוועק צו ציען אונטער דער שטאט.

אין א געוויסן פריימארגן בין איך ארויס פון זיין שטוב אין א פארצווייפלטער לאגע. און איך האב זיך געלאזט אין וועג. גייענדיק האב איך זיך דערמאנט וועגן אן אלטער, פרומער קריסטין, וועלכע פלעגט אפט געבן קוילן צו הייצן און אויך קארטאפל און אנדערע זאכן פון פאבריק-גארטן. די זעלבע קריסטין האט אויך פאר א קליינער באלוינונג פארשאפט שפיז פאר די פרויען, וועלכע האבן געארבעט אין גארטן פון פאבריק. זי פלעגט מיר אפט זאגן, אז אין פאל פון א נויט, זאל

איך צו איר קומען. אריינגיענדיק צו איר אין הויז, האָב איך אַרויסגעפילט, אַז
 זי איז נישט צופרידן מיט מיין ווייזט. זי האָט זיך פאַר מיר פאַרענטפערט, אַז די
 שכנה איז אַ גנבטע און די פאַליציי מאַכט דאָרט אָפּט רעוויזיעס. ס'האָט זיך
 אַרויסגעוויזן, אַז די אַלטע קריסטין איז געווען גערעכט. באַהאַלטן האָט זי מיך
 אין אַן איינגעפאַלענער חורבה צווישן אַ סך האַלץ, וואָס האָט מיך פאַרשטעלט.
 אַמאָל האָב איך פלוצלונג דערהערט גרויסע געשרייען און קלעפּ, וואָס
 די גנבטע האָט באַקומען פון צוויי פוילישע פאַליציאַנטן און דייטשע זשאַנדאַרמען.
 די קריסטין האָט מורא באַקומען און מיך אַרויסגענומען פון דעם שטאַל און פאַר-
 שפּאַרט אין אַ קלאָזעט מיט גרויסע שפּאַרעס. אַ קורצע צייט שפּעטער האָבן זיי
 די גנבטע געבראַכט אַנטקעגן דעם קלאָזעט, וווּ זי האָט מיט אייגענע הענט
 אַרויסגעגראָבן אַ וואַג מיט עטלעכע טאַרבעס. ווי אַזוי זיי האָבן מיך נישט דערזען,
 קען איך נאָך נישט באַגרייפן, ממש אַ נס. מער האָב איך שוין נישט געוואָלט בלייבן
 און איך האָב זיך געגרייט צו גיין. די קריסטין איז מיט מיר אַרויסגעגאַנגען פון
 דער שטאַט ביז צו אַ צעגלעניע, וווּ זי האָט מיר עטלעכע מאָל געבראַכט עסן
 און טאַבאַק צו רויכערן. אַזוי איז אַנגעקומען דער קאַלטער הערבסט מיט די
 רעגנס, איך בין נאָס געוואָרן ביז צום לייב, און ביי נאַכט איז ווידער קאַלט געוואָרן.
 איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן פון מענטשנס אויגן. אין די פרימאַרגנס פלעג איך
 ווי אַ גולן באַפאַלן דורכגיייעריגס און צונעמען ביי זיי ברויט, קעז און טייל מאָל
 אַ פלאַש מילך, און ביי אַן אַלטן מאַן אַפילו זיין מלבוש. וואַנדערנדיק האָב איך
 געטראַכט צי ס'לוינט זיך אַזוי צו קעמפן פאַרן לעבן. איך האָב דאָך אַלץ און
 אַלעמען פאַרלוירן, און באַדויערט. וואָס איך האָב נישט געטיילט דעם גורל מיט
 די יידן פונעם לאַגער.

ד"ר פעלעק בולקא

(אומגעקומען בעת דער היטלער־נאכט)

ווען די דייטשן זענען אריין קיין לאדזש האבן זיי באלד משנה־השם געווען דעם נאמען פון דער שטאט אויף ליצמאנשטאט און זי איינגעשלאסן אין „רייך“. אין שטח פון לאדזש זענען אויך אריינגעקומען א גאנצע ריי שטעט און שטעטלעך, צווישן זיי אויך די שטאט קאנין, ווו ד"ר בולקא איז געווען א שטענדיקער תושב.

אויב אין לאדזש האבן די דייטשן באלד איינגעפירט א געטא, האבן זיי אבער די יידן פון די קלענערע שטעט, אנגעשלאסענע צום רייך — פון דארט ארויסגעטריבן. איינער פון די ארויסגעטריבענע איז געווען ד"ר בולקא. אזוי ארום איז ער וואנדערנדיק אנגעקומען און געבליבן אין ביא־לאבזשעג: ערשטנס דערפאר, וואס דער פריערדיקער דאקטאר איז באלד ווי די מלחמה איז אויסגעבראכן ערגעץ ווו אוועק; צווייטנס האבן די דייטשן אליין פראפאגירט יידן פון אנדערע שטעטלעך צו פארן קיין ביא־לאבזשעג, ווו עס איז כלומרשט קיין געטא נישטא. זענען יידן געקומען אין דעם קליינעם שטעטלעך, ווו ס'האבן פריער געווינט ביי 3600 נפשות, זענען איצט, אויף א קליינעם שטח, אריינגעקוועטשט געווארן איבער 10.000 נפשות, ארומגעצוימט מיט אן עלעקטרישן דראט. פאר אריבערטערען די געטא איז מען אויפן ארט דערשאסן געווארן. הונדערטער קינדער קרבנות זענען אזוי ארום געפאלן ווען זיי האבן געוואלט גיין זוכן א שטיקל ברויט...

ווען ד"ר בולקא האט דאס דערזען, איז שוין קיין וועג צוריק נישט געווען. געקומען איז ער מיט זיין פרוי און זיין ברודער פאוועל — אויך מיט פרוי און צוויי מיידלעך. די פרויען — ביידע שוועסטער — געבוירענע אין טשענסטאכאוו זענען געווען אפגעשניטן פון יעדן פרנסה־קוואל, און ביי אזא ענגשאפט (צו פינף זעקס משפחות אין איין שטיבל) האט ווי א פלאם פייער א טיפוס־עפידעמיע ארומגעכאפט די אפגעשלאסענע געטא.

ד"ר בולקא האט זיך ממש אריינגעווארפן אין דעם פייער ראטעווען וואס ס'לאזט זיך: ס'איז געשאפן געווארן א קיר, וואס האט ארויסגעגעבן ביז 15 הונדערט מיטאגן א טאג. וואס איז געווען ווי א טראפן אין ים.

מען האט געשאפן א שפיטאל און א סאניטאר־קאמיסיע וואס זאל איר באדינען. צו זיי האט אויך געהערט זעליק ראטבארט און נתן ליבערמאן

(לעבט אין פאריז) אבער די טרייב־קראפט פון דעם אלעם איז געווען ד"ר בולקא. 70 פראצענט פון געטא זענען דורכגעגאנגען דעם שפיטאל, און אויב די שטערבלעכקייט איז, אן רפואות און עסן, ביי אזעלכע שרעקלעכע באדינגונגען געווען נאר 10 פראצענט, איז דאס געווען נאר א דאנק דער מסירות־נפשדיקער ארבעט פון ד"ר בולקא. זעליק ראטבארד, זיין איבער־געגעבנסטער געהילף, איז דערשאסן געווארן. דאס איז פארן ד"ר בולקא געווען א גרויסער קלאפ. דאך איז די רעטונגס־ארבעט נישט אפגעשטעלט געווארן אויף קיין איין מינוט.

נתן ליבערמאן דערציילט, אז איין מאל איז פון ראדאם געקומען דער הויפט־אינספעקטאר פארן גאנצן ראדאמער פאזיציע. א פוילישער דאקטאר, וועלכער האט דעם ד"ר בולקא, זעליק ראטבארדן און נתן ליבערמאנען, בסוד איבערגעגעבן פרטים, וואס איז אים נישט געווען דערלויבט. דער זעלבער פוילישער דאקטאר וועלכער האט געהערט צו דער געהיימער ארגאניזאציע, ווייסט צו דערציילן, אז מענטשן, כלומרשט באן־פירער, וועמען די ארגאניזאציע האט נאכגעשיקט צו זען, וואס מען טוט מיט די אוועקגעשיקטע יידן, האבן פעסטגעשטעלט. אז מען פירט זיי קיין טרעבלינקע — דארט ווערן זיי פארגאזט און פארניכטעט. דעריבער זאל מען ראטעווען ווי מען קאן. ליידער האט ד"ר בולקא אין דעם נישט געגלייבט...

אזוי ווי נתן ליבערמאן האט אין דעם יא געגלייבט, איז ער פון דארט אנטלאפן און אפגעראטעוועט זיך און זיין קינד; זיין פרוי איז אומגעקומען.

הושענא־רבה, 1942, איז אנגעקומען די גאנצע אנפירונג פון דער ראדאמער „עס־עס"־פארמאציע, א מחנה אוקראינער, ליטווינער, לעטן און פאלאקן. די ארטיקע פאלאקן איז פארבאטן געווארן ארויסצוגיין פון זייערע ווינונגען. 12 א זיגער ביי נאכט, הושענא־רבה, איז די שטאט ארומגערינגלט און באליכטן געווארן מיט ריזיקע רעפלעקטארן, ביי א מוראדיקער שיסעריי. מען האט אויסגעשאסן די קראנקע, וואס זענען געווען אין דעם שפיטאל, ווי ד"ר בולקא האט אזוי פיל הארץ און נשמה אריינגעלייגט.

מחנות מערדער האבן די צעשראקענע, אויפגעריסענע פון שלאף יידן, מיט די קאלבעס געטריבן. געוויינען פון קינדער, געיאמער פון אלטע — ווער קאן דאס אלץ דערציילן. די יידן זענען ארויס פון די הייזער אין שרעקלעכער פאניק; פארלוירענע זענען געלאפן פון איין ארט צום אנדערן, אליין נישט וויסנדיק ווהין. ליטווינער האבן כסדר באשאסן די לויפנדיקע, עטלעכע הונדערט יידן זענען דאביי געפאלן.

בערך צען טויזנט יידן זענען ארויסגעיאגט געווארן אויפן פלאץ.

אויך ד"ר בולקאס פרוי, איר שוועסטער מיט אירע צוויי מיידלעך זענען דא געווען. דעם ד"ר בולקא אליין האט מען נאך דא נישט געמיינט; ער האט אבער געוואלט ראטעווען זיין פרוי, איר שוועסטער מיט אירע צוויי קינדער, איז ער ארויס צום אנפירער פון דער דאזיקער אקציע, פאלצקראפט, ימח שמו, אים געוויזן א באשייניקונג, אז אים און זיין פרוי טאר מען נישט טשעפען. דעמאלט זענען זיי אים באפאלן מיט די ביקסן קאלבעס און אים ממש צעריסן אויפן ארט.

10 טויזנט יידן זענען 13 קילאמעטער געטריבן געווארן צו פוס צו דער סטאציע דאביעשין, ווו ס'זענען שוין געווען צוגעגרייט וואגאנעס קיין טרעבלינקע. דעם ברודער פון ד"ר בולקא האט ליבערמאן שפעטער געטראפן אין ווארשע, ליידער איז אויך פון אים קיין צייכן פון לעבן נישטא. אויף מארגן האט די שטאט אויסגעזען ווי נאך א שלאכט־פעלד. די גאסן זענען געווען פארפלייצט מיט בלוט פון די קדושים. נאך דער מלחמה זענען די פאר לעבן־געבליבענע אוועק צום ארט פון די דערמארדעטע קדושים. זאל דא אויך דערמאנט ווערן ד"ר בולקאס נאענטסטע מיטארבעטערין שרה פינקלשטיין פון גריצע. כבוד זייער אנדענק!



א מצבה, אויפגעשטעלט דורך דער פוילישער מאַכט, צום אַנדענק פאַר די אומגעקומענע יידן פון טשאַרקאָווער לאַגער, — באַגראָבן אויפן קריסטלעכן צמענטאַזש אין קאַנין.

ד א ק ו נ ע נ ט ו

פון פארשידענע מקורות, וועגן אומקום פון די קאָנינער יידן

צוגעשיקט פון אַרכיוו „יד ושם“ — ירושלים

* *
*

סעפטעמבער 1939 — נאָוועמבער 1940.

...מ'האַט מיר דערציילט וועגן דער אויסזידלונג פון דער פוילישער באַ-
פעלקערונג אין קאַנין בכלל, און יידישער בפרט. מ'האַט אויסגעזידלט 800
פאַמיליעס און ס'איז געוואָרן דערלויבט מיטצונעמען מיט זיך ביז צוואַנציק
זלאָטעס, ווי אויך אַ קליין בינטל זאַכן, וואָס מ'האַט צונויפגעלייגט אין אַן
אַלגעמיינעם טראַנספּאָרט, און וועלכער האָט געזאָלט אָפּטראַנספּאָרטירט ווערן
אין לובלינער געגנט...

...דער הויפט־עלעמענט וועלכן מ'האַט באַזעצט אין די פוילישע ערטער —
וועלכע זיי האָבן איינגעגלידערט אין דייטשן רייך, זענען געווען פוילישע דייטשן.
לויט אַ לאַדזשער צייטונג, האָט מען אין קאַנין באַזעצט פיל אַזעלכע
פאַמיליעס. די צייטונג שרייבט מיט באַגייסטערונג וועגן דער אויפֿלעבונג פונעם
שוין אָפּגעשטאַרבֿענעם שטעטל (די ניי־אַנגעקומענע האָבן זיך נישט געקאַנט
צופאַסן צו די נייע באַדינגונגען און האָבן אָפּט געביטן די וווינונגען).

לודוויג לאַנדאַן

קורצע ידיעות

„אין קאַנין (ביי קאליש) האָט מען די יידן געגעבן 15 מינוט צייט צו
פאַרלאָזן זייערע וווינונגען...”

...מיט נישט ווייניקער אכזריות איז געוואָרן דורכגעפירט דער גירוש אין
די צפון־געביטן פון דער געוועזענער וואַרשעווער וואַיעוואַדשאַפֿט...

... שפעטער איז געקומען די ריי אויף סעראַצק, נאָוידוואַר, נאַשעלסק,
פראסניש, מלאווע, טשעכאָנאָו, ריפּין...

...אין אָקטאָבער 1941 איז די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון קאַנינער
פּאָוויאַט, אַן ערך 3000 מענטשן, געוואָרן צענויפּגעטריבן אין זאגאָראָוו...

(„די יידן אין גאַנץ פּוילן“, קטעים מתוך ספרו של ל. שפּיזמאַן, עמ. 32-23, 431)



דאקומענטן און מאטעריאלן אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע אין פוילן, באַנד 2. „אקציע, אויסזידלונגען“.

אין שפעטן הערבסט פון יאָר 1941 איז פלוצלינג פאַרגעקומען אַן איבער-קערעניש אין דער לאַגע פון די יידן אין די געביטן, וואָס זענען געוואָרן איינ-געלידערט צום דייטשן רייך, דעם אַזוי גערופענעם „וואַרטעגאָר“. (א טייל פון לאַדזשער וואַיעוודסטווע, פון פּוילנער וואַיעוודסטווע און אַ טייל פון פאַמערן). עס האָט זיך אין דער צייט אָנגעהויבן אַ נייע כוואַליע פון אויסזידלונג-אַקציעס. די דייטשן האָבן זייער פּינקטלעך עס צוגעגרייט און אַדורכגעפירט אין אַ זייער דיסקרעטן אופן, האַלטנדיק זיך ביי דער טאַקטיק פון אָפּנאַרן און אַזוי אַרום איינשלעפּערן די אויפּמערקזאַמקייט פון די קרבנות. איינרעדנדיק דעם עולם, אַז מען האָט בדעה זיי נאָר איבערוידלען, האָבן זיי אין חודש נאָוועמבער 1941 קאַנצענטרירט אין זאַגורוו אויף אַ געהיימען אופן אַ דריי טויזנט יידן פון קאַנינער פּאָוויאַט.

אַ טאָג פאַרן אויסזידלען זענען די יידן אונטערוואַכט געוואָרן פון אַ ספּעציעלער דייטשער דאַקטוירים-קאַמיסיע. מ'האַט זיי יעדן איינעם געצוואנגען צו באַצאַלן 4 דייטשע מאַרק אַלס אויסזידלונגס-הוצאות. באַלד האָט זיך אָנגעהויבן די צוגעזאַגטע אויסזידלונג אין פּראַכט-אויטאַס, אין גרופן צו 60 פּערזאָן. יעדער אויסגעזידלטער האָט געהאַט דאָס רעכט מיטצונעמען מיט זיך 1 קילאָ באַגאַזש. ליידער האָט זיך דער וועג פון די אויסגעזידלטע געענדיקט נישט ווייט פון דאָרט. אין די קאַזשימיעזשער וועלדער זענען אַלע געוואָרן אויסגעמאָרדעט.

ד"ר יוסף קערמיש

יידן פון קאַנינער פּאָוויאַט — די ערשטע קרבנות

די דייטשן האָבן אָנגעהויבן די גאָומאָרדן פון מאַסן יידן אין אַקטאָבער פון יאָר 1941. די ערשטע קרבנות זענען געווען די יידן פון קאַנינער פּאָוויאַט (דיסטריקט).

די נאַציס האָבן דעם לעצטן אַקטאָבער צוגיפּגעטריבן די גאַנצע יידישע באַפּעלקערונג פון קאַנינער געגנט, אַרום דריי טויזנט מענטשן, אין שטעטל זאַגורוו, וואָס די דייטשן רופן איצט אַן הינטערברעג.

דערביי האָט מען ביי יעדן יידן גענומען אַ טעקס פון פיר מאַרק פאַרן איבערפירן קיין זאַגורוו. די אַלע יידן, מענער אין עלטער פון 14 ביז 60

יאר, און פרויען פון 14 ביז 50, האָבן געמוזט דורכמאַכן אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג. דאָס האָט מען כלומרשט געוואָלט פעסטשטעלן אויף וויפל יעדער מאַן און פרוי איז אַרבעטספּעיק.

נאָך דער דאָזיקער מעדיצינישער אונטערזוכונג, האָט מען ערשט די יידן „אַרויסגעשיקט“. דאָס איז געטאָן געוואָרן אויף אַן עכט־דייטשן שטייגער, לויט אַ פריער־אויסגעאַרבעטן פּלאַן און זייער „עקאָנאָמיש“.

מען פלעגט די יידן אַרויספירן אין לאַסט־טראַקס אין גרופּעס פון 60 מענטשן. מען האָט יעדן דערלויבט מיטצונעמען אַ פּעקל פון 1 קילאָ (אַרום צוויי און אַ פינפטל פונט). די רייזע פלעגט זיך ענדיקן ביי די קאַזשימיעזשער וועלדער אין דער געגנט פון קלעטשעוו.

דאָרטן פלעגט מען די יידן אַרויסזעצן און אַריינפירן אין וואַלד. פון דעם מאַמענט אָן פלעגט מען שוין פון די יידן מער גאַרנישט הערן. עס פלעגט פאַרשווינדן יעדער שפור פון זיי. וויפל מען האָט געשיקט בריוו און וויפל שליחים מען האָט אַרויסגעשיקט — קיין ענטפּער.

אין מיטן דעצעמבער (1941) האָבן די נאַציס זיך גענומען צו דער יידישער באַפעלקערונג פון אַנדערע געגנטן.

עס ווייזט אויס, אַז אין דעם קאַנינער געגנט האָבן זיי אויסגעפרובירט דעם נייעם מיטל פון מאַסן־מאָרד, און אַז זיי האָבן זיך איבערצייגט, אַז דער מיטל אַרבעט אויסגעצייכנט און אַז מען קאָן אויף אַזאַ אופן אין דער שטיל אויסשטיקן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג און אַ האָן זאָל נישט אַ קריי טאָן, און עס זאָל זיי, די דייטשן, גאַרנישט קאָסטן.

האָבן די נאַציס באַלד גענומען אויסשפּרייטן די מאָרד־אַרבעט איבער אַנדערע געגנטן אין פוילן. די ערשטע איז איצט געווען די געגנט פון קאַלאָ. די פּראָצעדור איז געווען די זעלבע ווי אין דער קאַנינער געגנט.

מען האָט צונויפגעטריבן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון קאַלאָ, אַרום צוויי טויזנט פּערזאָן, און פון דאָמביע (אויפן טייך נאַרעוו), אַרום טויזנט פּערזאָן.

אַ ביסל שפּעטער, אָנהייב יאַנואַר, 1942, האָבן די נאַציס צונויפגענומען די יידן פון קלאָדאָווע (46 פּערזאָן דעם 2טן און 4טן יאַנואַר), פון איזשביצאַ־קוואָוסקאָ (45 פּערזאָן דעם 6טן און 9טן יאַנואַר), פון בוג (16 פּערזאָן דעם 9טן יאַנואַר), און מען האָט זיי אַלעמען אוועקגעפירט אין דעם זעלבן וואַלד צו פאַרניכטן.

היסטאָרישע אָפּשאַצונג

דעם 8.1.1941 איז פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון ר. ס. ה. א. אין בערלין אונטער דעם פאָרויף פון היידריך, מיט דער באַטייליקונג פון אַ פאָרשטייער פונעם גענעראל-גווערנאָמענט (ג. ג.), דער הויפטקאָמאָנדיר פון ס. ס. און פאָליציי — קריגער. אויף דער קאָנפערענץ איז באַטראַכט געוואָרן צווישן אַנדערע אויך דאָס איבערזידלען צום ג. ג. 831.000 פּאָלאַקן און יידן, וועלכע זענען באַזעצט אין דער מזרח-טייל פון רייך, מיטן צוועק צו באַזעצן אויף די שטחים פּאָלקס-דייטשן פון וואַלין, ליטע, א. א.

...אויף דער קאָנפערענץ איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז פון וואַרטעגאוו דאַרפן ביז דעם 1.5.1941 עוואַקואירט ווערן 90.000 פּאָלאַקן און יידן...
...אין פראַטאָקאָל פון דער א. ד. קאָנפערענץ ווערט באַטראַכט דער קאָ-נינער פאָוויאַט אַלס שטח, וועלכער איז מיטאריינגענומען פון די איבערזידלונגס-פלענער (ז. 134).

...שוין אין אָקטאָבער 1941 הויבט זיך אָן דאָס פאָרניכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין וואַרטעגאוו. ...די ערשטע זענען געוואָרן פאָרניכטעט די יידן פון קאַנינער פאָוויאַט.

נאָכן איבערזידלען די יידן פון דעם פאָוויאַט אין די שטחים פון ג. ג. אין מערץ 1942, זענען דאָרט פאָרבליבן בערך אַ 3.000 יידן, פון וועלכע די מערהייט איז געוואָרן קאָנצענטרירט אין געטאָ — זאָגאָראָוו. אין אָקטאָבער האָבן די דייטשן זיי אויסגעמאָרדעט אין די נאָענטע קאָזשימיעזשער וועלדער (ז' 135).

* Zagłada Żydów w Kraju Warty.

ביולעטין פון יידישן היסטאָרישן קאָמיטעט, וואַרשע (יאָנואר — יוני 1955, נר' 14—13).

דער ערשטער דייטשער פארניכטונגס-„עקספערימענט“ אין קאנינער קרייז

דעם 2טן יאנואר 1942 האט גרייזער ארויסגעגעבן זיין דעקרט וועגן „ענטידונג דעם ווארטעגאס“, אבער נאך פריער, סוף סעפטעמבער, אדער תחילת אקטאבער, האט מען אנגעהויבן עקספערימענטירן מיט מעטאדן פון מאסן-פארטיליקונג. דער ערשטער „עקספערימענט“ איז פארגעקומען אין קאנינער קרייז. די גאנצע יידישע באפעלקערונג פון דעם קרייז אין דער צאל פון 3000 נפשות, איז סוף סעפטעמבער, אדער תחילת אקטאבער 1941 קאנצענטרירט געווארן אין זאגוראוו (א שטעטל לעבן קאנין, אויף דייטש: הינטערברעגן). פריער נאך האט יעדער געמוזט דורכגיין א מעדיצינישע אונטערזוכונג און איינצאלן 4 ר. מ. „קאפגעלט“. ס'האט ארומגענומען מענער פון 14 ביז 60 יאר און פרויען פון 14 ביז 50 יאר. און האט געזאלט כלומרשט פעסטשטעלן זייער ארבעטספעאיקייט. נאך דעם האט זיך אנגעהויבן די „אויסזידלונג“. געהייסן האט עס, אז מען פארט מיט אויטאס אין שכנישן שטעטל קויל און פון דארט מיט דער באן קיין לאדזש. גרופנווייז, צו 60 פערזאנן אין א לאסט-אויטא, זענען זיי אפגעפירט געווארן אין די נאענטע קאזשימיערושער וועלדער, ווי מען האט זיי אומגעבראכט. אן עדות, א געוועזענער פוילישער ארעסטאנט, וואס די דייטשן האבן אים מיט צוויי אנדערע ארעסטירטע אריינגעפירט אין וואלד, בכדי קובר צו זיין די מתים און סארטירן די מלבושים, דערציילט, אז די יידן האט מען לעבעדיקערהייט אריינגעווארפן אין גריבער, אנגעפילט מיט נישט געלאשענעם קאלד, אויף וועלכן מען האט ארויפגעגאסן וואסער. גלייכצייטיק האט מען פון וואלד געבראכט אויטאס מיט פארגאזטע און אויך דארט קובר געווען. דא האבן מיר די אויסראטונג נאך אין דער סטאדיע פון אויספרוון.

רינגעבלויס ארכיוו 1 נומ. 12.56

(ישעיה טרונק: „לאדזשער געטא“)

אפשריפט פון א געריכטס-אקט

דעלעגירטער פון פרידנסגעריכט אין קאנין, קרייזריכטער פיאטר דולעמבא, לויטן ארטיקל 254 ק.פ.ק., האט באזוכט די מאסן-קברים אין די קאזשימיערוזשער ביסקופי רעגירונגס-וועלדער, פונעם קרייז קאנין, אין ערשטן רעויר אויפן נאמען „וויגאדא“, מיטן צוועק זיי אונטערזוכן אויפן ארט; אויך אויספארשן אין כאראקטער פון אן עדות דעם וועטערינאר-דאקטאר בירגער מיעטשיסלאוו סענקעוויטש.

אנוועזנד: דער וואיט פון דער גמינע קאזשימיערוזש ביסקופי — סטא-ניסלאוו ראדעצקי און בירגער אלעקסאנדער טשיבארסקי; מילך-רעפערענט פון דעם דארף קאזשימיערוזש ביסקופי — אלס פערזאן וואס איז באקאנט מיט דעם שטח.

נאכן אנקומען אויפן פלאץ פון די מאסן-קברים, איז פעסטגעשטעלט געווארן דער מצב, וואס איז באשריבן געווארן אינעם פראטאקאל פונעם באזוך פון די לייטער פון שטוטשין געביט אין קאנין, פון דעם דאטום דעם דריטן אקטאבער, 1945. דערביי איז דער בירגער סענקעוויטש, וועלכער האט דערקענט די געגנט, אויפמערקזאם געמאכט געווארן אינעם גייסט פון ארטיקל 1907 וועגן דער פאראנטווארטלעכקייט פון באלייגן פאלשע עדות זאגן.

— מיעטשיסלאוו סענקעוויטש אין קאנין, געבוירן דעם 25 דעצעמבער 1910, וועטערינאר-דאקטאר, ביז איצט נישט פאראורטיילט, פאליאק, קאטאליק. „אינמיטן נאָוועמבער 1941 איז צו מיר אריינגעקומען אין דער תפיסה-קאמער ווו איך בין געזעסן, אַרום פיר אַזייגער אינדערפרי, די געסטאפּא און באַפּוילן מיך גרייטן צום וועג; געשמידט מיינע הענט און מיך צוגעפירט צו אַ פּאַסאַזשיר-אויטאָ, ווו איך האָב שוין געטראָפּן מיינע צוויי חברים צו דער צרה אויפן אונטערשטן געזעס פונעם אויטאָ, געשמידט איינער צום אַנדערן הענט און פיס. ס'זענען געווען: ארכאָווסקי וואַלענטי פון גאלין, און טילזשאַ-נאָווסקי קאזשימיערוזש פון דער גמינע זשיגאָוו. איך האָב זיך אַוועקגעזעצט צוזאַמען מיט זיי. דעמאָלט האָבן די דייטשן געשמידט מיינע פיס. נאָכדעם האָבן זיך די געסטאפּאָוועס אַריינגעזעצט אינעם אויטאָ און מען איז צוגעפאָרן אין דער ריכטונג פון דער באַן-סטאַציע, פאַרקירוענדיק אויף דעם שאַסי נאָך גאלין. דאָן פאַרקירעוועט נעבן דער ווינט-מיל און געפאָרן אין דער ריכטונג פון קאזשימיערוזש ביסקופי.

ס'איז געווען ליכטיק און, זיצנדיק מיטן פנים צום פראַנט, האָב איך אַבסערווירט דעם וועג קיין קאזשימיערוזש, ווען מיר זענען אַריינגעפאָרן אין אַ וואַלד, און דער אויטאָ האָט פאַרקערעוועט אויף לינקס אין אַ וואַלד-סטעזשקע.

היינט דערקען איך די סטעזשקע אַלס אַ וואַלד־וועג, באַצייכנט אויף דעם פּלאַן נומער 1, נאָר אַ ביסעלע שיפלעך אין דער קווער פון וועלדל, צום צווייטן, פאַרנעמענדיק זיך אויף רעכטס. די וועגן זענען אויף דער סקיצע באַצייכנט נומער 2 און נומער 3. נאָכדעם האָט דער אויטאָ פאַרקערעוועט אויף צוריק, בלייבנדיק שטיין צווישן ערשטן און צווייטן וועג, עטלעכע מעטער פונעם צווייטן וועג. דאָס אַרט דערקען איך גענוי. דעמאָלט האָט מען אונדז אויפגעבונדן, אַרויסגעפירט פונעם אויטאָ און אונדז אויסגעשטעלט מיטן רוקן צום פעלדל וווּ איצט געפינען זיך די מאַסן־קברים, וואָס זענען באַצייכנט אויפן סקיץ איינס און צוויי. אַזוי זענען מיר געשטאַנען אַ האַלבע שעה.

נאָכדעם האָט מען אונדז אָפּגעפירט צום פעלדל, וועלכעס איך דערקען איצט גוט, באַצייכנט אויף דער סקיצע „א“ — דאָס פעלדל איז נישט געווען פאַרוואַקסן ווי איצט. כמעט פאַראַלעל צום וועג וואָס איז באַצייכנט מיטן נומער 1, נאָר אַ ביסעלע שיפלעך, אין דער קווער פון וועלדל, זענען געווען אויסגעגראָבן צוויי גריבער. די ערשטע גרוב, נענטער צום וועג, האָט געהאַט די לענג פון בערך אַכט מעטער, די ברייט בערך 6 מעטער און די טיף — מער ווי צוויי מעטער. כמעט פאַראַלעל צו דעם איז געווען אויסגעגראָבן די צווייטע גרוב, אין דער זעלבער טיפקייט; ברייט בערך זעקס מעטער און לאַנג פופצן מעטער. צווישן די ביידע גריבער איז געווען אַ פרייער פּלאַץ. (דער עדות אין בייזיין פון ריכטער און אַנדערע, ווייזט דאָן די פּלעצער וועגן וועלכע ער זאָגט עדות און ווייזט אָן גענוי די ערשטע פון די אויס־געגראָבענע גריבער אויף שקיץ „1“ און „2“.)

„אַרום דעם פעלדל, מיטן אויסנאָם פון איין זייט, וווּ עס האָבן זיך געקרייצט די וועגן, זענען געזעסן און געשטאַנען גרויסע גרופן יידן, ווי עס איז אָנגעצייכנט אויפן שקיץ „ב“. זייער צאָל קאָן איך נישט גענוי אָפּשאַצן, ווייל זיי זענען געשטאַנען אויך צווישן די ביימער. די גרעסטע גרופע איז געשטאַנען אויפן פונקט“ (דער עדות באַווייזט דעם פּלאַץ, אָנגעצייכנט אויפן סקיץ מיט „פלוס“).

„אין דער מאַסע זענען געווען פרויען, מענער און קינדער. פרויען מיט זייערע קינדער אויף די הענט. צי זיי זענען געווען נאָר פוילישע יידן, קאָן איך נישט פעסטשטעלן. מ'האַט שפּעטער מיר געזאָגט, אַז זיי שטאַמען פון זאָגוראָוו. צווישן אַנדערע האָב איך דערקענט אַ שניידער און אַ צווייטן וואָס האָט געהאַט אַ געוועלב אין קאַנין. ליידער קאָן איך זייערע נעמען נישט אָנגעבן. אויף די וועגן און אַרום דעם פעלדל אין דעם וואַלד האָט זיך גערויעט פון געסטאָפּאָוועס. אויסער אונדז דריי געבראַכטע פון קאַנין, זענען מיט אונדז געווען צוואַנען 30 פּאָליאַקן. פון וואַנען מ'האַט זיי געבראַכט, ווייס איך נישט.

אויפן באַדן פון גרעסערן גרוב איז געווען אויסגעלייגט אַ שיכט פון שטיקער נישט געלאָשענעם קאַלך. ווי גראַב די שיכט איז געווען, ווייס איך נישט. אין דעם קלענערן גרוב איז קיין קאַלך נישט געווען. די געסטאַפּאָוועס האָבן אונדז געוואָרנט, אַז דער וואַלד איז דורך זיי אַרומגערינגלט און ווערט געהיטן. און אויב מיר וועלן אַנטלויפן, וועט מען קריגן אַ קויל אין קאַפּ. דעמאָלט האָבן די געסטאַפּאָוועס באַפוילן די צוזאַמענגענומענע יידן זיך אויס־טאָן נאָקעט. צוערשט די וואָס זענען געשטאַנען ביים גרעסערן גרוב. דאָן האָבן זיי באַפוילן די נאָקעטע אַריינצוגיין אויפן פּלאַץ צווישן ביידע גריבער און אַריינשפּרינגען אין גרעסערן גרוב. די געוואַלדן און געוויינען זענען געווען נישט צום באַשרייבן. איינצלע יידן זענען אַליין אַריינגעשפּרונגען. אַנדערע, די מערהייט פון זיי, האָבן זיך קעגנגעשטעלט. זיי האָט מען געשלאָגן און אַריינגעשליידערט אינעם גרוב אַריין — מאַנכע מוטערס זענען אַריינגעשפּרונגען, האַלטנדיק די קינדער, אַנדערע האָבן נאָר אַריינגעוואָרפן די קינדער. נאָך אַנדערע האָבן אוועקגעשטופּט די קינדער אין אַ זייט און נאָך אַנדערע האָבן אַריינגעוואָרפן די קינדער און דערנאָך אַליין אַריינגעשפּרונגען.

מאַנכע זענען געקראַכן צו די פיס פון די געסטאַפּאָוועס און געקושט זייערע שטיינער און די קאַלבעס פון זייערע ביקסן. אונדז האָט מען באַפוילן צו גיין צווישן די יידן וואָס זענען געשטאַנען ביי די קברים און צוזאַמענגעמען די אוועקגעוואָרפענע מלבושים און שיד. כ'האָב געזען סצענעס ווי געסטאַפּאָוועס זענען געקומען צו דעם פּלאַץ וווּ מיר האָבן אַנגעלייגט בערגער פון זייגערלעך, פינגערלעך און בכלל ביזשוטערע. זיי האָבן גענומען פולע הענט פון די זאַכן און געפאַקט צו זיך אין די קעשענעס. זעענדיק דאָס, האָבן אייניקע פון אונדז, און איך צווישן זיי, אויפגעהערט צו לייגן די זאַכן אויף די קופעלעך, און זייגערלעך און פינגערלעך האָבן מיר ספּעציעל געוואָרפן ווייטער אין וואַלד אַריין.

אין אַ געוויסן מאַמענט האָבן די געסטאַפּאָוועס באַפוילן איבעררייסן דאָס ווייטערדיקע אויסטון זיך, ווייל דאָס גרוב איז שוין געווען פול. מ'האָט נאָר געזען פון אויבן צוזאַמענגעקוועטשטע קעפּ. די יידן וואָס האָבן זיך צוגע־איילט און געווען אויסגעטאָן, זענען דורך די געסטאַפּאָוועס אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין דעם גרוב פון די צוזאַמענגעקוועטשטע.

די גאַנצע צייט האָבן מיר געמוזט צוזאַמענעמען און סעגרעגירן די צעוואָרפענע מלבושים, שיד, פעקלעך עסנוואָרג, דעקן א.א.וו. דאָס האָט גע־דויערט ביז מיטאַג. דעמאָלט איז אָנגעקומען אַ לאַסט־אויטאָ פון דער זייט פונעם שאַסיי און זיך איינגעהאַלטן נעבן דעם פעלדל.

אויף דעם אויטאָ האָב איך באַמערקט ציסטערנעס. דאָן האָבן די דייטשן

אנגעשטעלט אַ מאַטאַרל, וועלכער איז וואַרשיינלעך געווען אַ פאַמפּע, פאַר-
 בינדן מיט אַ קישקע צו איינעם פון די קעסלען און צוויי געסטאַפּאָוצעס האָבן
 איבערגעפירט די קישקע פונעם מאַטאַרל ביז צום גרויסן גרוב. האָבן זיי דאָס
 מאַטאַרל געלאָזט אין גאַנג, און די צוויי געסטאַפּאָוצעס, האַלטנדיק די קישקע,
 האָבן אָנגעהויבן צו באַגיסן מיט עפעס די יידן, וועלכע זענען געשטאַנען
 צוזאַמענגעדריקט אינעם גרויסן גרוב. איך מיינ, אַז דאָס איז געווען וואַסער.
 אַזוי האָט עס אויסגעזען, אָבער אויף זיכער ווייס איך נישט.

ביים פלומפן האָט מען איבערגעלייגט די קישקע צו די איבעריקע קעסלען —
 ווייזט אויס, אַז ווי ס'האָט זיך אָנגעהויבן לעשן דער קאַלך האָבן די מענטשן זיך
 אָנגעהויבן לעבעדיקערהייט צו קאַכן. ס'זענען אַנטשטאַנען אומדערהערטע גע-
 וואָלדן, אַז מיר, וואָס זענען געזעסן ביי די זאַכן, האָבן געריסן שמאַטעס און
 אַריינגעשטופט אין די אויערן. צו די שרעקלעכע געוואָלדן פון די, וועלכע האָבן זיך
 געקאַכט אינעם גרוב, זענען נאָך צוגעקומען געוואָלדן און קלאָגן פון די יידן
 וואָס האָבן געוואָרט אויף זייער אומקום. דאָס האָט געדויערט צוויי שעה אָן
 אַפּרו, אפּשר נאָך לענגער. ווען ס'האָט אָנגעהויבן ווערן פינצטער, האָט מען
 אונדז אַרויסגעפירט פונעם וועלדל און אָפּגעפירט מיטן וואָלד-וועג צום שאַסיי
 ביים עק-וואָלד, און גלייך אויפן עק, וואָס איז אָנגעצייכנט אויפן סקיץ מיטן
 פונקט 4 (דער עדות באַווייזט דאָ דעם ריכטער און די אָנוועזנדע), האָט מען
 אונדז איינגעהאַלטן. מ'האָט אונדז געגעבן צו טרינקען קאַפּע און אַ פּערטל קילאַ
 ברייט. דאָרט זענען געשטאַנען. אין דער לענג פון פּעלד זעקס אָדער זיבן פּראַכט-
 אויטאַס, געדעקט מיט פלאַנדעקעס, אין יעדן אויטאַ האָט מען אונדז אַריינגע-
 פאַקט אַזוי, אַז איינער איז געלעגן נעבן צווייטן מיטן פנים צו דער פּאָדלאָגע
 אַן אַ מעגלעכקייט זיך צו באַוועגן. און אַזוי האָט מען אונדז געהייסן שלאָפן.

די געוואָלדן האָט מען נאָך אַלץ געהערט, איך האָב געהערט ביז צו מיינ
 שלאָפן, וואָס איז אָנגעקומען שנעל נאָך אַזעלכע איבערלעבענישן און מיד-
 קייט. צו מאַרגנס אין דער פרי האָבן די געסטאַפּאָוצעס אונדז באַפוילן צו
 פאַרשיטן די גריבער מיט ערד. דאָס גרוב איז געווען צוגעשיט מיט ערד, די
 מענטשן-מאַסע, וואָס איז אין איר געווען, איז ווי זי וואָלט זיך נאָכגעגעבן און
 אַראָפּגעלאָזט טיפּער. די קערפּערס זענען געווען אַזוי צוזאַמענגעדריקט, ווי זיי
 וואָלטן זיך געהאַלטן אין שטייענדיקער פּאָזיציע, נאָר די קעפּ זענען געווען
 איינגעבויגן אין פאַרשידענע ריכטונגען. די גרוב האָבן מיר פאַרשיט
 נישט גענוי. ס'האָבן נאָך פון גרוב אַרויסגעשטאַרצט אייניקע הענט פון טייטע.
 מען האָט איבערגעריסן דאָס פאַרשיטן, ווייל עס זענען אָנגעקומען לאַסט-אויטאַס
 אויף וועלכע מען האָט אונדז באַפוילן אַרויפצוואַרפן די געסדרטע זאַכן. באַ-
 זונדער מלבושים, און באַזונדער — אַנדערע זאַכן.

באלד נאך מיטאג איז אנגעקומען עטלעכע מאל אן אויטא ענלעך צו אן אויטא פון גיכער הילף. דער אויטא איז געווען טונקל-גרוי און האט זיך געעפנט פון הינטן און נאכן עפענען פון דער טיר, האבן זיך ארויסגעשיט טויטע קערפערס פון פרויען, מענער און קינדער — יידן. דער גראַער אויטא האט זיך אין מיין געגנווארט דריי מאל אומגעקערעוועט נאך אן איבעררייס. צי ס'זענען נאך אנגעקומען אויטאס נאכן אועקנעמען אונדז פון דעם פעלדל — ווייס איך נישט.

די קערפערס, וואס האבן זיך ארויסגעשיט פונעם אויטא, זענען געווען ווי צוזאמענגעקניפט אין קאנוולסיע; אויסגעקרימטע פיגורן, און מאַנכע מיט אַפגעביסענע פנימער. איך האב געזען ווי איינער האט געהאט איינגעביסן ביים צווייטן מיט די ציין אין זיינע יאטלעס — אַנדערע האבן געהאט אַפגעביסענע נעז אָדער פינגער. אַ סך פון זיי האבן זיך געהאַלטן ביי די הענט — ווייזט אויס אַ פאַמיליע. די קערפערס האבן די געסטאַפּאָוצעס אונדז באַפוילן צו צערייסן, און ווער עס האט זיך נישט געלאָזט, צו צעהאַקן הענט און פיס און אַנדערע טיילן. נאָכדעם האבן מיר געמוזט די קערפערס אויסלייגן אין דעם קלענערן גרוב, אין ענגע שיכטן. איין שיכט מיט די קעפּ אָהער און די צווייטע — אין דער אַנדערער זייט.

די אַפּגעהאַקטע טיילן האט מען אונדז באַפוילן אַריינצושטופן צווישן די קערפערס. אין מיין קעגנווארט האט מען אַנגעלייגט דריי אַזעלכע שיכטן פון מענטשן. אין איין אויטא איז געשטאַנען נאָך נישט אויסגעלאָדן. דאן האט מען אונדז גענומען צום שלאָפן אין די אויטאס, אזוי ווי אין דער פאַרגאַנגענער נאַכט, מען האט אונדז געגעבן צו עסן אַ קאַרטאַפּל־זופּ מיט ברויט.

צו מאַרגנס אין דער פרי האט מען מיך, ווי אויך צוויי חברים פון דער תּפּיסה, גענומען צו אַן אויספאַרשונג אויפן עק פונעם פעלדל. אַ ביסל אַפּגערוקט פון איר, אויפן אַרט וואָס איז אַנגעצייכנט אויפן סקין מיט דער ציפּער 111. מ'האט אונדז אַוועקגעשטעלט לענג אויס ביי אַן אויסגעגראַבענער גרוב, אומ־געפער פון דריי ביז פיר מעטער, אַפּגערוקט איינער פון צווייטן אַ מעטער. קעגנאיבער אונדז איז געשטאַנען אַ געסטאַפּאָויעץ מיט געווער. איך בין געווען אויסגעדרייט מיטן רוקן צום גרוב, דער געסטאַפּאָויעץ האט באַפוילן אַז איך זאָל מיך אַנערקענען צו די פאַרגעוואָרפענע מיר טאַטן, ווי צו לייענען אומ־לעגאַלע פרעסע, און העלפן אַנדערע פּאַלאַקן א. א. וו. ווען איך האב זיך פאַר־טיידיקט, אַז די פאַרווירפן זענען נישט קיין ריכטיקע, האט ער מיך געהייסן אויסדרייען מיטן פנים צום גרוב און געוואָרנט עטלעכע מאל, אַז ער וועט מיך שיסן, אויב איך וועל זיך נישט אין דעם מודה זיין. און אויב איך וועל זיך יא מודה זיין, דאן וועל איך גיין אַהיים און קריגן אַ גוטע שטעלע. ווען דאָס אַבער

האט נישט געווירקט, האט ער צו מיר געשאסן, פון מרחק פון עטלעכע טריט. מיינע נערוון האבן דאס נישט אויסגעהאלטן און בין אריינגעפאלן אינעם גרוב. אין מיין באווסטזיין, געדענק איך גענוי, איז מיר אדורך א געדאנק, אז איך בין געהרגעט, און דאך ווייס איך וואס עס טוט זיך ארום מיר. דאן האב איך געהערט א געשריי פונעם געסטאפאוועץ „אויף! כ'האב זיך א ריר געטאן און ארויסגעקראכן פונעם גרוב. דאס אלץ האט געדויערט סעקונדן. כ'בין נישט געווען פארווונדעט. דער געסטאפאוועץ האט נישט געטראפן, אדער געשאסן כדי מיך אפצושרעקן — ווייס איך נישט.

ווען איך בין ארויס פון גרוב, האבן מיך די געסטאפאוועס צעשלאגן מיט ריטער איבערן פנים און מיך אפגעפירט צוזאמען מיט מיינע חברים אין דער קאנינער תפיסה, אלע געשמידט, אזוי ווי מ'האט אונדז געבראכט. נאך עטלעכע וואכן האט מען אונדז איבערגעפירט אין דעם קאנצענטראציע לאגער ווראצלאו און פון דארט קיין מאטהאוזן און גוסען. אין גוסען בין איך געווען ביז צו דער באפרייונג, דעם 6טן מאי 1945. מיינע חברים האבן נישט אויסגעהאלטן דעם לאגער און זענען דארט געשטארבן.



דער אויטא, ווו קאנינער יידן זענען פארגאזט געווארן אויפן וועג צו די קאזשימיעזשער וועלדער. ער שטייט ביז היינט אין קאנין אלס זכר לחורבן



די קערפערס, וואס מען האט געבראכט אין דעם גרויען אויטא, זענען ווארשיינלעך געווען פון פארגאזעוועטע מענטשן. פון אינעווייניק אינעם גרויען אויטא און פון די מלבושים האט מען געפילט גאז. כ'דערמאן זיך נאך פון דעם פעלד אין דער צייט פון דער עקזעקוציע איבער יידן, ווען א געסטאפאוויץ האט גענומען א קינד פון זיין מוטער און צעטראסקעט דאס קעפל, אינעם עק פון זיין אויטא. ווען די מוטער האט געשריגן, האט ער איר געווארפן דאס קעפל פון איר קינד, אז דאס מוחל האט פארקלעפט איר מויל, דאן האט ער גענומען גיפס, אדער קאלך פון אויטא און פארשמירט איר מויל. אזוי האבן זיי אויך געטאן מיט אנדערע פרויען, וועלכע האבן געשריגן.

כ'האב נאך געזען, ווי איינער א געסטאפאוויץ האט געכאפט א יונגע, יידישע פרוי, איר פארבונדן די הענט פון הינטן, פאר דעם נאך אראפגעריסן דאס קלייד, בעיקר די וועש, און ביי די הענט זי א נאקעטע אויפגעהאנגען אויף א בוים. דערנאך האט ער מיט אזוי גערופענעם „פינישן“ מעסער צעשניטן איר רעכטע ברוסט אין פליטשן, און דאן אויפגעשניטן ביז צום בויך און געגראבלט אירע אינגוויידן. דאס מיידל איז געשטארבן אויפן בוים.

קיינעם פון די געסטאפאוועס, וועלכע זענען דארט געווען, האב איך נישט געקענט.

פֿיאַטור דולעמבאָ — קרייז־ריכטער

מיעטשיסלאָוו סענקעוויטש — וועטערינאַר דאָקטאָר

סטאַניסלאָוו ראָדעצקי — ווויט פון דער גמינע קאַזשימיעזש־ביסקופי

אַלעקסאַנדער טשיבאַרסקי — מילך־רעפערענט.

די אַפּשריפט פון דעם אַקט האט אויסגעפירט דעם 5טן מערץ 1956 זיגמונט פענכערסקי.

באַמערקונג :

ד"ר סענקעוויטש, אין א געשפרעך מיט מיר, האט נאך א מאל באשטעטיקט דאס אויבנדערמאנטע עדות זאגן.

איבערגעשיקט דורך זיגמונט פענכערסקי פון קאַנין.

יידיש : צ. א—טש.

(דער טעקסט אין פויליש געפינט זיך אין דעם טייל פון פרעמדשפראכיקע אַרטיקלען).

דערמאָרדעט אין די וועלדער פון קאָזשימיעזש

ביון אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האב איך געווינט אין קלעטשעו און געאַרבעט אַלס שניידער. אין אונדזער שטאָט האָבן געווינט טויזנט יידן, וועלכע האָבן זיך באַשעפטיקט מיט האַנטווערקעריי און מסחר דעם 15טן סעפטעמבער 1939 האָבן די דייטשן אַריינמאַרשירט אין שטאָט. זיי האָבן גלייך אָנגעהויבן כאַפן יידן צו שוואַרצער אַרבעט און זיי שיקאַנירט אויף יעדן שריט און טריט. מ'האַט זיי געשלאָגן, אַממיינסטן האָט מען געפייניקט יידן מיט בערד. מען האָט זיי די בערד געשניטן אָדער איינפאַך אויסגעריסן און דערביי פון זיי חוץ געמאַכט און געשלאָגן. אין דער שטאָט איז בעת דער דייטשער אַקופאַציע נישט געווען קיין שום צופלוס פון יידן.

אין יאָר 1940 האָט מען די יידן אַרויסגעפירט קיין זאַגורוו, צוזאַמען מיט די יידן פון די נאַנטע שטעט, ווי קאַנין, סלופצע, שלעשין און גאַלין. די יידן האָבן שוין זייט ענדע יאָר 1939 געטראָגן אַפצייכענונגען און דערפאַר האָבן זיי נישט געקענט זיך פריי באַוועגן.

פאַר דער אויסזידלונג איז פאַרגעקומען אַ פאַל אין קלעטשעו (דער איינציקער אין שטעטל): אַ דייטש האָט אַרויסגעפירט צוויי יידן אונטער דער שטאָט, וועלכע זענען פאַרשווינדן אָן אַ שפור, מחמת ער האָט געוואלט צונעמען זייערע ווינונגען מיט אַלע איבעריקע זאַכן. אין זאַגורוו איז נישט געשאַפן געוואָרן קיין געטאָ, מען האָט די יידן צעטיילט צווישן דער אַרטיקער באַפעל־קערונג — עטלעכע מענטשן אין איין שטוב. מען האָט געליטן הונגער.

טראָץ דעם, וואָס אין קלעטשעו האָט מען באַצאָלט 20 טויזנט זלאָטעס קאַנטריבוציע האָט מען אויך אין דעם נייעם אָרט געמוזט אַפצאָלן יעדעס מאָל סומעס געלט פאַר פאַרשידענע כלומרשטע חטאים. די געפערלעכסטע מערדער פון קלעטשעווער זשאַנדאַרמערע זענען דאָרט געבליבן.

אין זאַגורוו האָבן יידן געאַרבעט ביי פאַרשידענע שוואַרצע אַרבעטן. בערך צען חדשים. דאָן האָט מען יונגע מענער ביון עלטער פון דרייסיק, אַרויס־געפירט אין אַן אַרבעטס־לאַגער הארענזאָלץ (אינאָוואַצלאָו) מען האָט געאַרבעט אין זאָלץ־גרובנס, ביים בויען און לייגן רעלסן. זעקס וואָכן שפעטער האָט מען די איבעריקע יידן אין זאַגורוו אַרויסגעפירט אין אַ וואַלד און דאָרט זיי אויסגעשאָסן

די יידן אין דעם אַרבעטס־לאַגער האָבן געאַרבעט זייער שווער און גע־
הונגערט. די באַדינגונגען זענען געווען זייער שלעכטע. מיר האָבן געקראָגן
זייער אָפט געשלאַגן פון דייטשן.

געאַרבעט האָט מען פון 6 אין דער פרי ביז 6 אין אָונט. אַ פאַר טעג
זענען מיר געגאַנגען צו דער אַרבעט אין גאַנצן אָן עסן. דער וועג צו דער אַרבעט
איז געווען 3 קילאָמעטער, און אונטערוועג האָט מען געקראָגן געשלאַגן.

עטלעכע מענטשן האָט מען דערשאָסן דערפאַר, ווייל מען האָט זיי חושד
געווען אין סאַבאַטאַזש. אין דעם דאָזיקן לאַגער האָט מען געלעבט צוויי יאָר.

אין אָנפאַנג 1943 האָט מען אַרויסגעפירט די יידן פון דעם אַרבעטס־לאַגער
קיין אוישוויץ. וווּ מען איז געווען ביז ענדע 1944. אין דעם אוישוויצער קאַצעט
זענען יעדע וואָך פאַרגעקומען סעלעקציעס. יעדעס מאל האָט מען עטלעכע
טויזנט מענטשן אַוועקגעפירט אין קרעמאַטאַריומס פון בירקענאָו. פון אוישוויץ
האָט מען אונדז אַריבערגעפירט קיין בוכענוואַלד. אין בוכענוואַלד זענען די
באָדינגונגען געווען זייער שלעכטע. 800 ביז 1000 פערזאָן האָבן געלעבט אין
איין בלאַק. עסן האָט מען באַקומען איין מאל אין טאָג — 10 אינדערפרי. אויף
קיין אַרבעט איז מען נישט געגאַנגען, ווייל מען האָט געמוזט מיטמאַכן 4 וואַכן
אינאָלאַציע. געשלאַפן איז מען אויף פריטשעס פון 1.50 ברייט. אויף אַזאַ
פריטשע זענען געשלאַפן 6 מענטשן און איין נאַכט זענען אויסגעשטאַרבן
100 ביז 200 מאָן.

אין דעם לאַגער זענען מיר געווען צוויי חדשים. פון בוכענוואַלד האָט מען
די העפטלינגע אַרויסגעפירט קיין גראַסראָזן, האַלבערשטאַט א. א. לאַגערן.
אין האַלבערשטאַט האָט מען געאַרבעט ביים בויען אַ טונעל. מען האָט
געמוזט אויפשטיין 3.15 ביי נאַכט, אַ זייגער 4.30 איז געווען פרישטיק. 5.30
האָט מען זיך געמוזט שטעלן צום אָפּעל אויפן פלאַץ ביז 7.30 און דאָן האָט
מען אָפּמאַרשירט צו דער אַרבעט. דאָרט האָט מען געאַרבעט ביים ברעכן שטיינער
צום טונעל, ביז אַ זייגער צוועלף מיטאַג. נאָר אַ האַלבע שעה אַפּרו
אָן עסן, און דאָן האָט מען ווידער געאַרבעט ביז 4.30 נאָך מיטאַג.
נאָך דער אַרבעט האָט מען אונדז ווידער געטריבן צוריק אין לאַגער, אַרום
6.30 אין אָונט האָט מען באַקומען דעם מיטאַג. דאָס מיטאַג איז באַשטאַנען פון
דריי פערטל ליטער זופ פון ריין וואַסער. גלייך נאָכן עסן האָט מען זיך געלייגט
שלאַפן אויף דער האַרטער ערד, צוגעדעקט מיט אַ קאָץ און אונטער דעם קאָפּ
אַ בינטל שטרוי. וועט האָט מען איבערהויפט נישט געטוישט.
אין אַזעלכע באַדינגונגען האָט מען אין דעם לאַגער געלעבט ביז דעם
12טן אַפּריל 1945.

איצט האָט מען דעם לאַגער אָנגעהויבן צו עוואַקואירן. מען האָט מאַר־

שירט ביי טאג, אדער ביי נאכט — 25 קילאמעטער אויף איין מאל. צו עסן האט מען באקומען 200 גראם ברויט אויף 24 שעה. ארויסגעשיקט אין דעם וועג האט מען 4500 מאן, די באפריינג האבן דערלעבט נאר 300 פון זיי. דעם 24סטן אפריל איז א גרופע פון די קאצעטלער אנטלאפן און זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער ביז דעם 3טן מאי 1945 און דאן באפרייט געווארן פון דער אמעריקאנער ארמיי. נאך דער באפריינג זענען נאך א סך פון די געוועזענע קאצעטלער אויסגעשטארבן פון אויסגעמאטערטקייט. פון די קלעטשעווער העפטלינגען זענען מיר געבליבן נאר 18.

פון יידישן קאמיטעט אין אנטבאך,
דעם 26סטן פעברואר 1948

ילדים מאשימים

...אחרי שלושה ימים הגיעו, הגרמנים לאדמפול והרגו את כל היהודים שגרו שם, וזרקום לבאר. חפשו בכל הפינות, באורות, מחסנים, אחרי יהודים. אשת האכר, המכרה שלנו, הסתירה אותי על התנור וכסתה בזרדים. אחרי כמה ימים, כשהגרמנים עזבו, לא רצתה להחזיק אותי יותר, מפחד פן מישוהו ילשין. היא לוותה אותי לכפר ויריקי. שם נכנסה אתי לראש הכפר (ואיט) וספרה לו שמצאה אותי בדרך ובקשה ממנו שיסדר לי מקום אצל מישוהו כרועה. ראש הכפר שאל מניין אני — עניתי כמו שלמדו אותי: קודם שאין לי אב ואם ושאני הולכת מורשה. ראש הכפר סירב לטפל בי, הושיב אותי על עגלת אכר, שנסע בדיוק לוולודבה, צווה עליו למסור אותי לשלטונות המחוז (סטרוסטה) ששם יטפלו בי.

כשהגענו לוולודבה היה כבר חושך, ומשרד הממונה על המחוז היה סגור. האכר הוריד אותי על הכביש ואמר לי ללכת לאן שאני רוצה. לי לא היה בשביל מה להשאר בוולודבה מפני שכלם כאן הכירו אותי, לכן ברחתי מפה ורציתי לחזור לאדמפול. בדרך פגשו אותי ילדים נוצריים ושאלו „לאן את הולכת?“ כשאמרתי לוורקי — התחילו לצעוק עלי: „יהודיה!“ וצוו עלי להתפלל. כרעתי ברך והתחלתי למלל: „אבינו שבשמים“ בפולנית — את זה ידעתי — אך שכחתי איך מצטלבים, אז התחילו לצעוק אלי: יהודיה, יהודיה! וגנבו ממני את מעילי. במעיל הזה היה לי ספר התפילות הנוצרית שקבלתי מהגברת שוסטר באדמפול. ברחתי משם ולמחרת חזרתי לאדמפול. הגב' שוסטר חשבה שעלי ללכת לכומר בוולודבה, והוא בוודאי יעזור לי. הלכנו דרך שדות וגנים שלא ניראה בעיני אנשים עד לוולודבה. השאירה אותי לעמוד ליד הכנסיה ואסרה עלי לחזור אליה, מפני שפחדה מאוד. נכנסתי לכנסיה וחפשתי את הכומר, אך לא מצאתיו. שאלתי איזה ילד איפה „אדון הכומר?“ הילד התחיל לצעוק: יהודיה! יהודיה!... ושוב ברחתי. אך פתאום ראיתי את הכומר שעמד מאחורי הכנסיה וניגשתי אליו. אמרתי: „בוקר טוב אדוני הכומר! אני יתומה ובקשתי שתעזור לי“, הכומר חיך וענה: — „תלכי לגב' או'חובסקה ואמרי לה שאני שלחתך“, הוא נתן לי

* מירה ארליך — בת 7, בתו של ברוך וילי (מבית סילר מקליש) בראם גורשה יחד עם הוריה בנובמבר 1939 לוולודבה ושם ניספו ההורים. מירה עצמה נמצאת כיום בישראל, אשת רופא וטרינארי בחוזה חקלאית בראש פינה, בגליל העליון, אם לשני ילדים.

הכתובת אעפ"י שבעצמי ידעתי היכן היא גרה — לקחתי הכתובת מפני שלא רציתי שידעו שאני מוולדבה. הגב' אוז'חובסקה מיד הכירה אותי וכמרחן גם בעלה הד"ר והרגיעו אותי, שאין לי ממה לפחד. התחלתי לבכות מהתרגשות וספירתי להם הכל. העבירו אותי אז לכומר בכפר שידע שאני יהודיה. הוא לימד אותי איך לדבר, שלא יכירו ביהדותי. אסור לומר „אדון כומר" אלא אומרים „כבוד הכומר" ועוד דברים רבים אחרים.

שם הייתי כמה ימים. לילה אחד הגיעה גב' אוז'חובסקה עם בעלה ולקחו אותי לחלמנו לצלב אדום. אמרו לי שמעכשיו שמי מרישה מלינובסקה, שאני בת 8, שמוצאי ממודלין, שנולדתי בפרוונזה, שאבי היה מאיור, שאמי מתה ואבא נפל בשבי הגרמנים. הגב' אוז'חובסקה הצהירה שהיא מכירה אותי אישית וביקשה שיטפלו וידאגו לי.

משם לקחה אותי איזה אשה עשירה, נשואה לבעל שני, שהיה ממוצא גרמני ורצה להיות פולקסדויטשה. הצטרכתי להופיע לפני ועדה והגב' פרויד שאלה אותי אם אני במקרה לא יהודיה, אם כן אין באפשרותי להופיע בפני הועדה, כי יקחו לי דם מהאוזן ומיד יכירו ביהדותי, אך לא הודיתי אף כי לא היה לי כל רצון להופיע בפני הועדה הזו. היו שם כמה גרמנים ושאלו אותי כל מיני דברים, כגון: איך חייתי לפני המלחמה, במה חלתה אמי, מה אכלתי, הסתכלו לי ישר בעיניים ודרשו שגם אני אסתכל בעיניהם. הסתכלתי ישר ודימיתי לעצמי שאינני מפחדת, אח"כ אמרו לי ללכת בחדר הלוך וחזור, מפני שגם בהליכה אפשר להכיר יהודיה, איכשהו לא הכירו ואמרו לי שאני יכולה להיות גרמניה...

(מארכיון, ועדה היסטורית יהודית בקרקוב)
קטעים מתוך הספר „ילדים מאשימים" של מ. הוכברג מריאנסקה
קרקוב, 1946).

תקרית בפאריס

שנת 1943 היתה שנת אימים. מאימת סופם המתקרב והולך החריפו הגרמנים את משטר הדיכוי שלהם בכל ארצות כיבושיהם.

אותה שנה הייתי יחד עם אבי בפאריס, בירת צרפת הכבושה, לשם ברחנו מהמחנות. גם פאריס ידעה אז את ידם הקשה של הכובשים המרצחים. וחינו בה לא היו קלים יותר מאשר במחנות. לילה ויום היינו שרויים בפחד ואימה ונרדפנו ללא הפוגות על צוואר.

בכל פינה שבעיר העמידו הגסטאפו והמיסטר מלכודות לתפישת יהודים. בדינו היו תעודות מזויפות וכל צעד מצעינו היה כרוך בחרדה, אימה וסכנה גדולה.

יום אחד נסענו ברכבת התחתית. לפתע הבחנתי במלכודת של שוטרים. ואני אז רק בת אחת-עשרה. נחרדתי מאוד, לא עצרתי ברוחי ומרוב פחד משכתי באורח אינסטינקטיבי, במעילו של אבא. אבי לא הגיב בכוונה תחילה, מכיוון, שידע כי על כל צעד ושעל מתרוצצים בלשים המבחינים בכל תנועה מחשדה.

יחד עם אבא צעדנו לעבר המלכודת והעמדנו פנים שקטות ושלוות. תעודותינו נבדקו ועברנו את הבדיקה בשלום. אך ברגע, שהשוטר שיחרר אותנו ללכת — הופיע אדם בלבוש אזרחי וקרא אותנו ללכת אחריו למסערה לשם חקירה.

אין לתאר את חרדתנו. אימה גדולה אפפה אותנו. אך בכל כוחותינו היינו מצווים להבליג, שלא יכירו בנו את אשר התרחש בקרבנו.

במשטרה פנה אלי הבלש ושאל אותי — מדוע משכתי במעילו של אבי. עניתי לו, כי חשבתי שתעינו בדרך. אך הוא לא האמין לדברי והתחיל לשאול ולחקור את אבי. הוא הנעים לדבר ואמר, שאין לנו מה לפחד ואם יהודים אנחנו — יכולים אנו להודות בכך ללא כל פחד, כיוון שלא יהודים הוא מחפש אלא חוטפי ילדים. ואם אבא לא יאמר את האמת — איים הבלש לקחתנו אל הגסטאפו.

בימים ההם פשה, אמנם, נגע החטיפות בפאריס. אבי חשב ושקל והחליט, כי אין מה להפסיד וסיפר לבסוף, כי אכן יהודים אנחנו.

שוטרי-החרש אמר לנו, כי הוא צרפתי ואין לו דבר נגד היהודים. לשמחתנו שיחרר אותנו ללא שהיית.

מאז ועד לסופה של המלחמה לא נסינו עוד לנסוע ברכבת התחתית.

* בת פולה באומן וגלובינסקי.

דער אַרבעטס-לאַגער אין קאַנין (טשאַרקאָו)

אַלע יידן פון קאַנין זענען געוואָרן אויסגעזידלט; דער ערשטער טראַנספּאָרט — דירעקט קיין אַסטראַוויעץ, (אין נאָוועמבער 1939); דער צווייטער טראַנספּאָרט (יולי 1940) — קיין גראַדזשעץ און פון דאָרט (דורך לאַדזש) — קיין יוזעפּאָוו-בילגאָרייסקי. נאָכן אויסזידלען אַלע יידן פון קאַנין, האָבן די דייטשן אויפגעשטעלט באַראַקן אין טשאַרקאָו, אויפן וועג צו דער באַן און פאַר-לייגט אַן אַרבעטס-לאַגער. אַהער האָבן זיי פאַרשלעפט אין מערץ 1942 יידן פון וואַרשעווער געגנט און גאַסטינינער פּאָוואַט אויך פון די שטעט: גאַסטינין, סאַניק, גאַמבין, פּאָדעמביץ א. א. די יידן האָבן ביי אוממענטשלעכע באַדינגונגען געאַרבעט ביים בויען די צווישנלענדישע באַן-ליניעס.

צווישן די אַהערגעבראַכטע האָט זיך אויך געפונען דער רב יהושע משה אהראַנסאָן, וועלכער האָט פריער געלעבט אין קאַנין, געגאַסן וואַסער אויף די הענט פונעם קאַנינער רב ר' יעקב ליפשיץ, חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון ר' חנוך גרינבוים הי"ד, שפּעטער געוואָרן רב אין סאַניק. אין דעם אַרבעטס-לאַגער איז אים מיט מסירת-נפש געלונגען צו שרייבן אַ טאָג-בוך פונעם לעבן אין לאַגער, אַ טייל פון די נאָטיצן זענען ניצל געוואָרן און דערמיט איז דער-מעגלעכט געוואָרן צו פאַרעפנטלעכן די ווייטערדיקע מאַמרים.

דער חשובער רב ר' י. מ. אהראַנסאָן איז היינט רב אין פתח-תקוה. די ווייטערדיקע צוויי אַרטיקלען זענען איבערגעדרוקט פון:

ידיעות

בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון

למורשת השואה והמרד.

העורך: צ ב י ש נ ר

תשרי תשי"ז מס' (16-17) 4-5 ספטמבר 1956.

מפעל התיעוד של הרב מסאניק

הרב אהרונסון ניהל את יומנו במשך תקופה ארוכה למדי, מאדר תש"ב עד חיסול המחנה אשר חל ימים אחדים לפני ראש חודש אלול תש"ג. הוא ראה עצמו שליח ציבור, המצווה לרשום לדור אחרון את קורות עדתו ואת ענות עמו. היו לו, כאיש מעורה בחיי הציבור ומוכר ע"י רבים, כל הסגולות הדרושות לרכישת אימונים של אחיו לצרה. הרב שיתף בתכניתו את בעלי התפקידים היהודיים במחנה ונעזר על ידיהם, הם התקינו לו מגירה מתקפלת, מוסוית יפה, בחדר עבודתם והעמידו לרשותו נייר ודיו. בעלי השררה היהודים במחנה השתדלו לאפשר לו את הכתיבה ולחפות על עבודתו. לעתים היו מסווים אותו כמכין מטעמים רשימות שונות, הדרושות לאדמיניסטרציה של המחנה. עם כל העזרה הזאת היתה הכתיבה כרוכה בסכנת נפשות מתמדת. לימים, עת קצב חיסול המחנה גבר, היה בעל הרשימות נאלץ לחפש לעצמו מקום כתיבה אחר ומצא אותו בחדר המתים שבמחנה, בחדר הזה היה בטוח כחות או יותר, שלא יופרע בעבודתו ע"י עינא בישא. קצב הכתיבה לא היה אחד — הוא היה תלוי בתנאי החיים במחנה, בנסיבות המשתנות לעתים תכופות, לפעמים היו הרשימות בהולות ביותר ולפעמים היתה לרושם השהות לעבור על הכתוב להשלים ולתקן, להוסיף תאריכים הפרטים, שהובררו לו בינתיים, בדרך כלל השתדל הרב אהרונסון לרשום את המאורעות סמוך ליום בו נתרחשו, אבל לעתים חלו הפסקות ארוכות בכתיבה.

אחריתו של מחנה קונין

מספר הכלואים במחנה קונין הגיע בתקופה מסיימת ל־1100 איש בקרוב, מהם 868 גברים ממחוז גוטינין וגומבין. במרוצת הזמן, בעיקר בשנת 1943, בוצעו סלקציות מרובות וקבוצות שלמות של פועלי כפיה אלה, נשלחו להשמדה לכלמנו ולמחנות אחרים. בד בבד עם התגברותן של פעולות החיסול, ועם הסתננות הידיעות על חיסולם המוחלט של מחנות עבודה בסביבה, הוחלשה האמונה בהבטחות השוא של מנהלי העבודה הגרמניים, וההכרה כי גורלם נחרץ, קנתה לה שביתה בין האסירים ובמיוחד בין בעלי התפקידים, לרב אהרונסון היתה השפעה ניכרת על הכוונת רעיונות היאוש לאפיק של פעולה נגד הצורך. בהסתכמו על איסור מפורש בהלכה, נלחם הרב אהרונסון נגד רעיון האיבוד לדעת. ואכן כל זמן קיומו שלהמחנה היה בו רק מקרה התאבדות אחד, משנודעה לרב אהרונסון החלטתם של בעלי־התפקידים היהודיים לשים קץ לחייהם, למען לא יהיו עוד מקל משחית

לשארית אחיהם, התחיל מטיף למכירת החיים במחיר יקר: להכות באויב, להפיל בו חללים וליפול במאבק בלתי שווה זה — זו מיתה על קידוש השם וכבוד העם. מיתה כזאת יש בה נקמת דם עמנו השפוך באכזריות וקיום הצו „הבא להרגך השכם להרגו“. לחבל בנפשנו, מבלי לנקום את נקמת גואל הדם, מה טעם למעשה כזה? — טען הרב.

אומנם הקבוצה הקטנה של בעלי התפקידים, אשר לדעת הרב תקפו אותם „הרהורי תשובה“ ואתם קומץ קטן של מומחים, בעלי מלאכה, רקמו תכניות של מרידה. ידו של הרב היתה בכל התכניות האלה. התכונה לקראת פעולה, שתכליתה „לנהוג כמו שמשון“ לפי הגדרתו של זקן האסירים, פייביש קאמלאו' גדלה, עת הוברר לבעלי התפקידים, כי עליהם יוטל בעתיד הלא רחוק גם התפקיד לחסל את אחרוני היהודים במחנה. פיליפ זיאלונקה, אשר ביצע תפקיד של שוטר במחנה מטעם הגרמנים היה נתון בפחד מתמיד, כי עליו, כעל בעל גוף ואיש חזק, הטילו אנשי הגסטאפו את התפקיד הנורא לקבור חיים את אסירי המחנה הנותרים. לזאת לא היה מוכן בשום אופן. לא הוא ולא חבריו. עובדה תכנית מפורטת, תמימה ונועזת כאחד, שעיקרה: הרעלת האוכלים בקנטינה הגרמנית, חבלה במסילת הרכבת העוברת בסמוך למחנה, והעלאת המחנה באש. חולקו התפקידים ונקבעו הסימנים, שלפיהם תופעל התכנית, קבוצה הקושרים, שנדברו ביניהם בראשונה עוד בקיץ תש"ב למרוד ולנקום, מנתה כחמישה עשר איש, אולם באחרונה, בתחילת אב תש"ג נשארו רק כשמונה אנשים. הרב אהרונסון יודע אף לספר, כי בסיכום התכנית, הוצא מן המחבוא בקבוק משקה (בירה שנסחבה מאנשי הגיסטאפו) והחבורה שתתה „לחיים“. על החלטתם זאת של בעלי התפקידים להתקומם ולמרוד מוסרים במכתב־פרידה שלהם פייביש קאמלאו' ואברהם זייף.

לראשי המרד לא עמד הכוח ואורך הרוח לבצע את התכנית. משנקרא מפקד המחנה למשרדי הגיסטאפו בעיר, ונדמה היה כי הנה הקיץ הקץ, ביצעו את סופה של תוכניתו בלבד: שלחו אש בצריפי המחנה ותלו את עצמם, כל אחד על משרתו, במקום עבודתו. כך נסתיים „המרד של בעלי התפקידים“ וכך מצאו את מותם קאמלאו', זיאלונקה, זייף, געציל קליינוט נגנו, אברהם ניידורף, חותנו של קאמלאו', ד"ר האנס קנופף מברלין, וזלמן נוסייוביץ'. האחרון לא ידע על כל הענין, רק בראותו את התפתחות המאורעות תלה אף הוא את עצמו בחדר עבודתו בסנדלריה. שניים מן המתאבדים ניתק הרב אהרונסון מתלייתם, כשרוח החיים עודנה בקרבם — הם נשארו בחיים ואפילו זכו לעלות ארצה — ואילו ליתרם גמל את החסד האחרון והטמין את אשר נשאר מגופותיהם החרוכות. צריפי מחנה אחדים עלו באש.

בגרמנים נפלה מבוכה ובהלה רבה. הוועקה תגבורת, מכבי־אש וועדות חקירה לרוב, שבאו מפוזנאן, עיר הבירה של האיזור. ראשון לנחקרים היה הרב...

הנחקרים לא הסתירו את הסיבה האמיתית למעשה המרידה, שלא היתה אלא מעשה מחאה נואש נגד מבצעי הרציחה הגרמניים ונגד הסיכוי הקודר ההודאי, כי סופו של מחנה קונין לא יהיה שונה מסופם של מחנות עבודה רבים אחרים בסביבה. תושבי הסביבה הרבו לגלגל במרד היהודים, אף ידעו לספר, כי מפציצים בריטיים השתתפו בפעולה זו. בתום החקירות, לאחר שבועיים, חוסל המחנה ואחרוני אסיריו העברו למחנה עונשים בהוהנזאלצה. בו רוכזה שארית יהודי מחוז הווארטה לפני הישלחה לאושביץ. ניצולי המחנה יודעים לספר, כי שבועיים אחרונים אלה, לא היה כדוגמתם ליחס טוב מצד הגרמנים ולתנאי חיים אנושיים בכל ההיסטוריה הארוכה של המחנה.

כיצד ניצלו הרשימות

הרב אהרונסון ניהל את רשימותיו עד הרגע האחרון ממש, כשהוא מחפש דרכים להצלתו ואפילו אפסה כל תקווה שהוא עצמו ישאר בחיים. הרב הכין שני בקבוקים, בהם הוטמנו רשימותיו ומכתביהם של אברהם זייף ושל פייביש קאמלאז. הוא חיפש איש מהימן מתושבי המקום הלא-יהודיים, שבידו יכול להפקיד את אוצרו. בחירתו נפלה על פולני לא צעיר, אדוק בדתו, שעבד בנגריה במקום עבודה אחד עם ארבעה יהודים מהמחנה, והם שמואל וולף פינצ'בסקי, המהנדס שלום קלר, אברהם דאנציגר, ואברהם הירש מוטיל. הרב נתן להם בקבוקי והפיקדון נמסר ע"י אברהם דנציגר לגר הפולני. נאמר לו, כי בידו הופקד דבר שבקדושה, ואם ישמור עליו, הרי יבוא אחרי המלחמה על שכרו מידי כל יהודי, שיודמן לו בדרכו. אברהם דאנציגר הוא בין הניצולים ומתגורר כעת בתל-אביב. אברהם דאנציגר מספר בעדותו באיזה רטט פנימי קיבל לידו הפולני את הפיקדון. דמעות זלגו מעיניו והוא הבטיח לשמור עליו מכל משמר. לצערנו לא הצליח אברהם דאנציגר להעלות מזכרוננו את שמו של חברם הפולני. זמן קצר אחרי המלחמה ביקר בביתו של הפולני אברהם הירשמוטיל, שאף הוא ניצל מן השואה, וקיבל לידו חלק מן הפקדון, ובעלותו ארצה הביא אתו את כתב-היד. הפולני סיפר, כי תיכף אחרי השיחרור, בזכרו את האוצר אשר ברשותו, שלח דפים אחדים מן היומן לאמריקה אל קרוביו. לא ארכו הימים והוא קיבל את התמורה: עשרה דולר לכל עמוד. ומי יבוא עליו בטענה, כי חזר על מבצעו זה פעמים מספר וקיבל כמה עשרות דולר עבור כתב היד העברי, שנשמר בזכותו? על גורלן של קטע-רשימות אלה, שנמסרו ודאי לאיזה אירגון יהודי, לא נודע דבר. ושם פירסום שורות אלה יסייע לגילויים, ולהשלמת החלקים החסרים של „מגילת בית העבדים”?

הסיפור על רשימותיו של הרב מסאניק לא יהיה מלא, אם לא נוסיף, כי

הוכן ממנו גם העתק. מנהל עבודה היה במחנה, מטעם הפירמה „דאני־דאליגר“ ושמו מאקס שטיינהאקר (הוא מוזכר במכתבו של פייביש קאמלאז'). גרמני הזה, הקרוי בפי האסירים „הרבונה“ ניסה כל הזמן לרכוש את אמונם של בעלי התפקידים היהודיים ואף הצליח במידה מסוימת בנסיונותיו אלה. מספר היה, כי נמנה עם אוהדי הקומוניסטים ומוכן הוא לעזור ליהודים במידת יכולתו. ושטיינהאקר גודע מפי קאמלאז', כי אחד האסירים כותב יומן של המחנה, והוא הציע, להעביר את היומן לאשתו בהאמבורג, אשר תדאג כבר, כי כתב־היד יגיע למוסדות יהודיים. תנאי אחד התנה שטיינהאקר: כי יסופר ביומן על יחסו הטוב לאסירים היהודיים ועל הסעד, שהגיש להם. קאמלאז' לחץ על בעל היומן, כי יסכים להצעה זאת, אך הרב אהרונסון לא נתן אימון בגרמני ה„טוב“, המחפש אליבי לעצמו במקרה של תבוסת גרמניה, ולא רצה להפקיר את פרי עטו. בכדי בכל זאת לא להחמיץ גם אפשרות דמיונית זאת של הצלת כתב־ידו, הכין במשך לילות אחדים של כתיבה בחדר המתים, העתק מחיבורו ומסרו לגרמני, לשאלה, האם מילא אחרי התנאי של הגרמני, סיפר הרב אהרונסון, כי אמנם לא העלים בכתיבתו את המקרים הבודדים של עזרה כלשהי מצד שטיינהאקר, אך לא הפליג בתיאורים אלה. כל מאמציו של הרב להתחקות אחרי המלחמה על עקבותיו של הגרמני הזה עלו עד עתה בתוהו, ואף עזרת השלטונות בגרמניה לא עמדה לו.

בשלשלו את רשימותיו לתוך הבקבוקים, צירף הרב אהרונסון למטמון ברגע האחרון שני מכתבי צוואה, של פייביש קאמלאז' ה„אלסטה“ ושל אברהם זייף ה„שרייבאר“. ואנחנו מביאים אותם בדפים הבאים.

הדברים ניתנים כאן כלשונם, ללא תיקוני כתיב וסגנון כל שהם, פרט לסימני פיסוק שראינו צורך להוסיפם, בכדי שהתעודה תהיה מובנת. מחבר הרשימות מרבה להשתמש בקיצורים ובנוטריונים, וזה פירוט: אח"ו (אחרי זה), אח"כ (אחרי כן) א"ע (את עצמו את עצמם) אפי' (אפילו) אצ"ל (אין צריך לומר), במק"א (במקום אחר), בע"ב (בעל בית) ג"כ (גם כן) הג' הגסטאפו), זא"ז (זה את זה), כ"כ (כמו כן), הל"פ, לג"פ (הלאגער פירר — מפקד המחנה), ע"פ (על פי), פ"א (פעם אחת), קדה"ש (קידוש השם).

והרי שתי התעודות מפרי עטו של הרב יהושע משה אהרונסון ככתבן וכן צוואתו של פ.קאמלאז' בתרגום עברי.

מגילת „בית העבדים" בקונין

כ' אדר ה'תש"ב — מרץ 8—9

באישן לילה נסבו רחוב היהודים בכל המחוז גוסטנין, מחברי המשרד למיניהם, בקול צעקה „הגברים החוצה". מפני חמת המציק לא הספיקה לנו השעה, להלביש את עצמינו כראוי, לקחת ברכת פרידה מנשינו ולנשק לילדנו המביטים עלינו בעינים זולגים דמעה, ולב נשבר ונפחד.

בסאניק: נאסרים אנחנו בבית הספר העממי, יושבים כל הלילה על הארץ, ראש החברים מעליזים קצת א"ע עלינו, אבל היות שהיודענראט עבדו אותם באמונה במתנות גדולות וגם הם עמנו, נשאו חן בעיניהם, עברה עלינו ב"ה עוד הלילה בשקט. הרשו עוד להגיש לנו חבילות אכילה, ובמקרה זו להתראות לרגעים עם נשינו, אבל רק מי שלבו חזק — משתמש בהזדמנות זו.

הבוקר אור יום שני לשבוע ה', והו'אנדרמריי־מיסטער מסדר אותנו להנסיעה באויטאס־מסע העומדים ברחוב. בדרך יציאה נותן לי מחאת־לחי באמרו „אתה הרב! ראה לא התפללת כראוי" ואני בלבי עונה אחריו — „זאת הפעם כונת להאמת" —

בשעה 8 אנחנו בגומבין, שם בשוק כבר עומדים ג' אויטאס־מסע מלאים מפה לפה אנשים. נוסעים אנחנו ביחד גוסטנינה, מובילים אותנו להקושציאל הפולני. שם כבר נודעו כל הגברים מגוסטנין, כל הלילה תפשו ולקחו מהם ממונם וחפצים, ועוד הכו אותם. הזקנים והחולים נשארו, והשאר אחרי שעה קלה מובלים לתחנה. מרחוק נשמע עוד צעקת בני משפחתם. מחנה גדולה — יוצאת בגלות! המחזה איומה. אנחנו במסע — כבר אחד מחזק לחברו, מתפללים במנין ומקדשים ש"ש בגם זו טובה. כל אחד אומר שלבו בטוח וקל עליו בל נראה רעה. שעה קלה עמדנו בקוטנא ואח"כ נוסעים אנו בדרך פוזנן, לאן — מי יודע. על התחנה קויל (עכשיו ווארטא בריקען) שם לבינו דופק ביותר בראות עינינו דרך החלונות, איך אחינו יהודים מוכים ונרדפים ע"י חברי הג'. לאחד מכים כ"כ בידיהם וברגליהם דורסים אותו עד שנשאר מונח על הארץ בלי דעת כמת, חבריו מניחים אותו על אויטא, מחזה נוראה! הרהורים שונים שחורים ממלאים את מוחנו.

בתחנת הרכבת קאנין שם עמדנו וקול צועק „חוצה"! כמו רגע מסדרים אותנו ומובילים אותנו לה"לאגער". „בית עבדים", באראקען כעין סוכות גדולות מנסרים עומדים לא רחוק מהתחנה, בדרך כניסה לשם, חברי הג' מקבלים את פנינו בהכאות למי שפוגעים. כל אחד רץ עד מהרה להחדרים פנימה, עוד מעט כבר עבר היום, בנשף חושך — מניחים א"ע לישון במטות עץ או ברזל בלי כר וכסת אף בלי תבן, בחדרים קרים גם בלי מזון ומח'. קודם השינה ביקר

אותנו ה"לאגער־פיהרער" העלמאנד הויזבראנד מגליל בערלין. בעל קומה גבוה, צנום, במשקפים ערום ברשעתו להרע, ושבתו בידו, שואל: מי מכיר בלשון אשכנזית? ומי שתכף ומשיב ראשונה „אני" נתמנה ע"פ לראש־החדר, ויש לו ג"כ משנה. מצוים — להגיש לו למחר רשימות מפורטות מכל חדרים בחדרם. ישנם אחדים שמצאו חן בעיניו ע"י סיבות שונות ונתמנו ע"י לשוטרים (פאליצאיי) וסופרים, ואלו הם: פיליפ זיעלאנקא, פייוויש קאמלארז, יוסף פיטעל, רוזענבערג, אחרי זמן נתוספו עוד אברהם זייף — סופר, געציל קלעינאט — גנן, חמיו של קאמלארז ר' אברהם ניידארף.

כ"א אדר — 10 מערץ.

מסדרים רשימות, היום עובר בנחת. כל אחד פוגש בחברו, מבקר אותו לראות האין סדר א"ע, כולם מדברים מלבם העצב — המצב החדש. היום באו לכאן עוד — 110 — מאה ועשרה גברים מהלאגער ב"יאקשיץ". הבאראקען עוד לא הועמדו כהוגן, אין עוד אפי" בית־הכסא, במבט כללי: תחת גדר מחוטי־ברזל עוקצים עומדים שבעה באראקען. באחד: בית־התבשיל ודירת הל"פ, בשני: המשטרה־האשכנזית והמחסן, חמשה: ליהודים, בכל אחד חמשה חדרים די סימפטים, השטח של משך הלאגער הוא כמאתיים מטר אורך על 150 רוחב. צרה גדולה! אין מים לשחות לעדה — גם לא לרחצה. השלג שעל פני שטח הלאגער משמש במקום מים, ישנם פה רוב הגברים הראויים לעבודה ממחוז גוסטני במספר.

כל היום לא קבלנו מאומה לאכילה, רק בערב נתנו לנו קוה שחורה גרידא. באמצע הלילה, והנה קול המולה הלג"פ בלוית קאמלארז באו, ומכריזים בכל חדר שמות ומספרים, כ"א מקבל מעתה מספר־עבודת, ואובד שם עריסתו! כ"ב אדר — 11 מערץ

בשעה 6 בבוקר נשמע קול החליל־השכמה ולבישה, כ"א מקבל חצי ליטר קוה שחורה, בשעה 7 יוצאים במחנות לשדה־העבודה, עובדים בפירמעס דאגיר דילגער, טריביץ, בריץ, אסט־דויטשע, כולם עוסקים בהרחבת מסילת הברזל והתחנה, ושאר עבודות בחזית זו מסביב.

אלו העובדים בפרמא „דילגער־דאגיר" עוד אין להם היום עבודה קשה כ"כ רק לסלק שלגים, אבל הולכים בכל יום ויום כשלושה־עשר קילומעטר ברגל עד תחנת גולין. משטר העבודה שם עוד אנושי, לפי שהם שמאלים, מביטים בשוויון, אם נכרים מרחמים ומגיישים לנו אוכל. בשאר פירמעס המצב ברע מאוד, עבודה קשה עבודת הפרך, הנוגשים אצים מכים מכות אכזריות, וחורפים אף למי שעובד עבודתו יותר מלפי כוחו, ויותר מהנדרש ממנו.

בשובם הלאגרה אחרי עבודה של י"ב שעות מקבלים — 20 — עשרים דעקא לחם יבש וליטר ארוחה. בלי טעם וריח. בלילה ג"כ אין לנו מנוחה מפני

וואכע־האשכנזית, המכים בכל כוחם בשביל עבירה הכי־קלה, זה לא הלך ישר, וזה לא הביט כראוי, זה לא הסיר הכובע תיכף מפניו, וזה לא עמד בשורה כדת וכהנה רבות.

כ"ג אדר — 12 מערץ

בענין האכילה כבר מורגש רעבון, גם אפי' הקאווה שחורה ומרה — אף אין מבושלת כראוי רק נתחממה — אין משיגים רק במדה, עבודה הקשה והכאות ביום ופחד בלילות, מביאים לידי מצב כזה שאחדים מבני־הנוער בורחים הביתה באישן לילה או מחזית־העבודה תיכף בשבוע הראשון.

כשאנחנו באים עיפים ויגעים ברעב מהעבודה, מסדרים אותנו בחוץ „אפפעל“ וראש הגס' והל"פ מזהירים אותנו שבאם עוד יברח מי מאתנו יתלה שנים אחרים מאותו החבורה, זאת אומרת שכל שנים ערבים עבור השלישי, ואחרי האפפעל צוה לכולנו לרוץ ולנוס במהירות נחפזה, והמשמר האשכנזי הכי בלי חמלה לכל מי שפגעו. רץ כל אחד, נופל על חבירו, דחקו זא"ז ודרסו ברגליהם זא"ז, המצליחים בורחים עד ארכבותיהם בטיט־סביב הלאגער בחושך ואפילה למען ימנעו הכאות הוואכע. בשובם החדרה — אימה, מי יכול להיות ערב בעד חבירו במצב רעבון כזה.

כ"ג אדר — 5 ניסן 12—27 מערץ

היום באו עוד לכאן תשעים — 90 — איש מפורמבין אצל לאדו', וביניהם ג"כ מתושבי לינציץ מקודם. כולם בריאים וחזקים, עפ"י הרוב נערים עליונים אנשי חיל, שהשתדלו מעצמם שיקחו ל"מחנה עבודה", כי פחד ה"צלמות" — „פאטעלנא“ נפלו עליהם באשר נודע להם למדי, גם כי רושם כביר עשה עליהם תליות עשרה יהודים בכל עיר מהמחוז שלהם. לה"אסט־דיטשע". — 110 — הבאים מיאקשיץ הם כבר מחונכים ומורגלים לעבודה כזו מפני שכבר עבדו בעבודת מסילת הברזל כאחד עשר ירחים. כמעט כולם שלמים ובריאים בכלל כוחם, ביניהם ג"כ משומד אחד קעלער.

העבודה הכי קשה הוא באסט־ד. תחת רצועות ומקלות בלי טעימת אוכל כל היום כולו עבודת הפרך תחת הכאות סדיסטיות, שאי אפשר להעלותן ע"ג בכתב. הנוגשים השוטרים מכים בכל כוחם להעובדים באמונה על ראשם, ביחוד על המות והעינים, בלב ושאר אברים שהנשמה תלוי' בהן עד שהמוכה נשאר מונה כמת ופגר מובס על הארץ מתבוסס בדמים, אח"כ — אם עוד נשמתו בו — מוכרח לעבוד בכוחות האחרונות שלו מחדש... כמובן מביאות מאורעות כמו אלו לידי כך שנתרבו בכל ים אנשים שנשארו בהלאגער ולא יצאו לעבודה, למרות שהוואכע והפוליציאים רודפים בכל כוחם בבוקר לעבודה, מתחבאים במחבאות שונים שלא יפלו בידם. אבל כשמגיע השעה 10—9 נשמע קול „אפפעל“, חיפוש אחר חיפוש בחורים וסדקים, ומי שנתפש, בלי רשיון, ובלי תירוצ מספיק

במאה אחוזים, וגם קאמלארז ופיליפ לא מצאו מענה עבורו, קבל לפי גזרת הל"פ מלקות, "הכה לו עשרים" גזר לפיליפ, והלו מקבל ראש המוכה בין ברכיו, מגלה בשרו התחתון וסופג לו סכומו בלב נשבר. המוכה לפעמים איש בא בימים, בע"ב נכבד מאז, בעל משפחה גדולה מאנשי שם, איש ישר מאד מקבל מלקות בפומבי — בדרך בזיון הכי גדול — על לא חמס בכפיו, ואח"כ מוכרח לפרקים עוד לצאת ב"שטראף־קאלאנע" ואז אוי לו ולגופו הנשבר, אם נשאר עוד הפעם, נרשם ע"י הל"פ "דריי־קרייצען".

כ"ב אדר — י"ג בניסן

בה"לאגער" נשארים באופן רשמי כעשרים איש, בעלי אומנות שונים, חייטים, סנדלרים, בלעכארוים־קלעמפנרים, בין האחרונים נשאר גם הרב זלמן אונגער מגומבין. גם בתור סאניטארים נשארו גרינבוים (טכניק־שיניים) ועוד. בכל יום השכם בבוקר יוצאים ה"לאגער־פערסאנאל" לבקש מים. לפעמים הולכים עד אחר "מגדל־המים" שאצל התחנה ונושאים מים משם לפה לצורך בית התבשיל, ומי שזוכה לקבל רשיון מהוואכמאן השומר אותנו לוקח אתו, כד מים לחדרו, גם מהעובדים בשדה מביאים אתם בכליהם מעט מים לרחצה, חסרון המים הוא רושם מדברי באמצע הישוב בעיר קאנין היושבת על נחלי מים וה"ווארטא", הוא עונש מכאיב לב ביותר. בחדרים אחדים נתנו תבן לפרוש במטה, הכתונות והלבנים אי אפשר לרחוץ, מפפני הצינה ישנים הרוב במלבושיהם, ובבוקר אין מים לרחוץ, מתרבה האי־נקיון ומכת כנים שולטת בגופנו ומלבושנו, עד שבא הרופא... וצוה להשאר בהלאגער שני ימים, לעשות בור מים.

ב"ה בתחילת החורף תש"ג. קאנין

כותב אני יומן "מגילת בית־העבדים בקאנין", כרוניקורום בתור חומר מדעי לחוקרי דורנו זה. נכתב בקיצור נמרץ, אחד מני אלף, בלי כחל ובלי שרק, רק דברים כהותם, כמו שהם, ממה שעניי ראו.

יסלח הקורא, על אי־דיוק הדקדוקי — לפרקים — ואי סדר סטליסטי, כי כותב הנני באישון לילה בסתר, תחת סכנת מות. אם ירגיש מי שהוא, ולכן גיליתי — באיזהו מקומן — רק טפח וכיסיתי טפחיים, והמשכילים יבינו את אשר לפניהם, ליפח נשמת רוח חיים באותיות שכתבתי, ליתן צורה שלמה אמיתית — למגילת סתרים זו, הנכתבה ע"י אחד משארית הפליטה כעת איש חי המרגיש ומתחלחל בצערו הנידון למיתה על לא דבר.

מוצא אני לנכון לתרץ בפחד־דברי, שאלת חוקרי הדורות הבאים אחרינו, מדוע לא עמדנו על נפשותינו, לנקום ממלאכי־המות הבאים לקחת אותנו לגיא צלמות. (התשובה: א) בראשונה, רבים לא האמינו שנלקחים למיתה כצאן לטבח, רק האמינו שאמרנו להם שנוסעים לעבודה קלה או לבית החולים. (ב) גם המיעוט, מבני דבר, לא רצו לקבל עליהם אחריות הכלל כולו.

לבסוף: (מלבד ווארשא) א) אחרי היות תחת רשותם 4 שנים ובבית עבדים 15—16 חדשים, כבר נחלשנו ברוחנו וגופנו עד שאין תקומה לנו לפעול דבר מה, חסר לנו אותו הכח ועצמה, אמצ־הלב ורוח־חזק. ב) השמירה גדולה עד מאד, ונעשה הכל פתאם כהרף עין, ג) רבים מואסים כבר בחיי עבדות כזה, נבחר להם המות מחיים, מצפים לעת מצא זו מיתה ומחכים למלאכיהמות, אלו שרואים בהם מלאכי הגאולה מצרתם הנוראה, צרות איוב במלוא מובן המלה. השאלה היחידה היא, למה לנו חיים בזמן שאבדנו משפחתנו, ויודעים אנחנו המחכה עלינו, מדוע אין אצלנו אנשים בני דעת המאבדים א"ע לדעתם, רק עוד אנחנו עובדים את חוּצָנו בשארית כוחנו בפרך את כל עבודתם בבית ובשדה?

התשובה לדעתי: עפ"י הרב מפני רגש החרדי הטמון בסתר אצלנו משחר ילדותנו, ונטוע בלבנו למאוס במאבד א"ע, גם כי רגילים אנו לחיות — במשך גלותנו — בתקות יום מחר טוב. כן — אצל אחדים — מטרדם: רגש הנקמה אף כי רחוקה מאד, כן שורר מדת הפחדנות לעשות מעשה אף לא מעשה שאל בשעתו.

גם כי לא לנו להקל מלאכת וחטאת שונאנו... יודעים אנחנו היטב את אשר לפנינו, רק עבודתנו היא אולי ינצל אחד מאתנו, וכדברי הרמב"ם „שכל העולם עובדים עבודתם כל חייהם רק עבור אותו היחיד הזוכה בשלמות". כן עלינו להודות כי יש כח נסתר למעלה מהבנתנו המשיבי רצון לחיות אף גם בחיי צער כזה — ועל כגון דא אמרו „בעל כרחך אתה חי!" וכמו שפרשתי — עוד בשנת תרצ"ב — הפסוק „פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון", והיא: לא פעם א' קצה נפשו של אדם בחייו, ואיזהו כח מושכו אז להיות בחיים, חיי צער ומצוק ומאוס עליו עד מאד? אם לא כח הנעלם והנסתר משכל שלנו, דעת העליון הנבדל מדעתנו וגבוה מהשגתנו, להשלים כינת הבריאה, המשיביע — למטרה זאת — „לכל חי" — „רצון" של חיים. לחיות בחיים, אף למרות כי אם יתעמק בשאלתו, למה לי חיים, לא ימצא מענה מספיקה.

ז' אב תש"ג. הגם שיש לא עוד אריכת דברים, גם דברים אחדים — היו בדעתי לכתוב — למני עמי מוכרחני לקצר ולסיים, מפני שאין לי עוד האפשרות, כי אתמול היו חברי הג. ולקחו רשימה. הסימנים הם כמו אשתקד אצל הנלקחים לגי צלמות בחלמנה, וכלנו תחת הרושם כי עוד מעט יבואו לקחת אותנו: ושאלתנו היא, האם „תתמנו" לגוע? מבטלים אנו רצונו מפני רצון העליון דיין אמת.

הכותב בדמע

יהושע משה בן רבי אלי' זצ"ל

עבד לעדת ישורון בס'

היינו 868 גברים ועכשיו הננו רק 60.

קבר האחים היהודי בקונין

את המתים וההרוגים במחנה קונין קברנו במיטב יכולתנו לפי דיני ישראל ומסורתה, אבל בשום אופן לא הרשו לנו לקברם בבית העלמין היהודי, אלא בבית הקברות הנוצרי. השתדלתי לשים בכל קבר בקבוק ובו פתק עם שם הנפטר התאריך וכר. ב־17 ליוני 42 נלקחו מאתנו כעשרים איש לעבודה בבית הקברות הפולני. ראש העיר קונין נתן פקודה לפנות את מתי ישראל הנקברים שם בקברים מיוחדים בין קברי הפולניים ולהעביר את הגופות ל"קבר אחים" אחד שבקרן מערבית דרומית. שם חפרו בור בערך עשרים מטר ורוחבו שני מטרים ופינו לתוכו את כל המתים וההרוגים שנקברו מקודם בנפרד על ההר מהצד שכנגד. העבודה היתה קשה, עצובה וכאובה למאוד תחת פיקוד ז'נדרם העומד עליהם בשבטו ובאקדחו מאלץ את היהודים לעבוד בשארית כחם. הוא היה מסתכל על שעונו ונותן זמן חמש דקות לפינוי המת ולהעברתו לקבר האחים החדש. לא הרשה לנוח לרגע קט ולהתבונן בגופי הקדושים. אופן הפינוי היה כדלקמן: לקחו מגרפות ודקרו בחורי עיני המתים או תוחבו שיני המגרפה לתוך גלגלתו או בגופו וע"י כך העלהו, זרקו על גופו סיד צלול והשליכוהו לבור קבר האחים. בין העובדים שם היו גם כן קרובי המתים. הבקבוקים עם שמות הנפטרים ששמתי לקברם הראשון לא הרשו לצרף. אחדים בלבד עלה בידי להשליך בלי ראות הז'נדרם. ובכן רוב רובם של הבקבוקים עם שמות הנפטרים נשארו במקום ששמתי אותם בראשונה במקום שאין הגופות מונחות כעת.

**רשימת יהודים במחנה עבודה בקניון שנספי ונקברו
בבית הקברות הנוצרי במקום**

5.4.42	נקבר	1886	1. טיבר יעקב, נשוי, נולד בגומבין
13.4.42	"	1886	2. טיבר גרשון, נשוי, נולד בגומבין
23.4.42	"	1907	3. פוזנסקי חיים, רווק, נולד בגומבין
23.4.42	"	1907	4. פלייבוים אברהם, נשוי נולד בגומבין
1.5.42	"	1920	5. קוט משה, רווק, נולד נולד בגומבין
3.5.42	"	1884	6. פיקס שמואל, נשוי, נולד בגומבין
4.5.42	"	1890	7. וויצנר אברהם, נשוי, נולד בגומבין
6.5.42	"	1891	8. שוריו יוסף, נשוי, נולד בגוסטינין
12.5.42	"	1897	9. איזיק שלמה, נשוי, נולד בגוסטינין
21.5.42	"	1884	10. גולדברג נחום, נשוי, נולד בגוסטינין
18.5.42	"	1878	11. דזיעדזין מאיר שמואל, נשוי, נולד בגומבין
19.5.42	"	1922	12. יעקובוביץ זאב, רווק, נולד ביקשיץ
19.5.42	"	1911	13. קובנט יצחק, רווק, נולד בגוסטינין
22.5.42	"	1903	14. מרקוביץ כתריאל, נשוי, נולד יקשיץ
25.5.42	"	1891	15. אלטרמן עזריאל, נשוי, נולד בגומבין
28.5.42	"	1923	16. ויקסל אברהם, רווק, נולד פודמביץ
29.5.42	"	1893	17. שנבוים אברהם, נשוי, נולד בגומבין
29.5.42	"	1889	18. טיבר יחיאל מאיר, נשוי, נולד בגומבין
31.5.42	"	1911	19. לבקוביץ יוסף, רווק, נולד בגוסטינין
2.6.42	"	1914	20. פינזילבר יוסף, רווק, נולד בגוסטינין
3.6.42	"	1918	21. שיניאק שמשון (שמשא), רווק, נולד בפודמביץ
11.6.42	"	1910	22. פיוטרקובסקי דוד, נולד בפודמביץ
16.6.42	"	1886	23. הדיס יצחק, נולד בגומבין
16.6.42	"	1928	24. ברוסטיבסקי ליפא, רווק, נולד בגוסטינין
18.6.42	"	1885	25. דזיק נתן, נשוי, נולד בגומבין
18.6.42	"	1905	26. גלברט נחום, נשוי, נולד בגומבין
22.6.42	"	1905	27. וידובסקי חיים צבי, נשוי, נולד בגומבין
30.6.42	"	1891	28. לסקי משה, נשוי, נולד בגומבין
2.7.42	"	1913	29. לסמן אליעזר (לייזער), נשוי, נולד בגוסטינין
3.7.42	"	1902	30. ריזמן יחיאל מאיר, נשוי, נולד בסניק
4.7.42	"	1909	31. רק משה יעקב, נשוי, נולד בגוסטינין
6.7.42	"	1919	32. ארדברג משה, רווק, נולד בגומבין

7.7.42	נקבר	1897	33. ניסיונוביץ אברהם, נשוי, נולד בגוסטינין
11.7.42	"	1894	34. הלצנברג צבי, נשוי, נולד בסניק
12.7.42	"	1899	35. שטאבינסקי מלק, נשוי, נולד בגומבין
19.7.42	"	1922	36. באטשקא זאב, רווק, נולד בגומבין
20.7.42	"	1906	37. צימרמן חיים מרדכי, נשוי, נולד בגוסטינין
22.7.42	"	1920	38. ורובל אלכסנדר (סנדר), נשוי, נולד בגומבין
3.8.42	"	1897	39. זיגר אברהם, נשוי, נולד בגומבין
5.8.42	"	1904	40. קרבר מאיר, נשוי, נולד בגומבין
6.8.42	"	1923	41. רוזנהולץ ליב, רווק, נולד בסניק
8.8.42	"	1899	42. מנטשיק ליב, נשוי, נולד בגומבין
17.8.42	"	1891	43. ליפשיץ שלמה, נשוי, נולד בגומבין
31.1.43	"	1893	44. מטיל יעקב ליב, נשוי, נולד בגוסטינין
3.3.43	"	1909	45. שלנג משה, נשוי, נולד בגומבין

קברם נמצא בבית הקברות הנוצרי בקונין.

על יד הקבר הגדול, קברנו אחרי שנתמלא, בקברים נפרדים לצד דרום, התחלנו בקברו של ר' לייביש קארומירסקי מסאניק הי"ד.

יידישער ווידערשטאנד

„זאג נישט קיינמאל, אז דו גייסט דעם לעצטן וועג...“
(הירש גליק)

דער אויפשטאנד אין קאנינער לאגער

נאך צוויי יאר פון געמארדעטן לעבן אין געטא גאסטינין, האט מען אונדז, 850 ארבעטס־פעיקע מענער פון גאסטינינער פאָוויאַט אַרויס־געשיקט אין לאַגער פון קאַנין, ווױזן מיר זענען אָנגעקומען דעם 15טן מערץ, 1942.

די געסטאָפּאָ האט אונדז שוין אָפּגעוואָרט אויפן וואַקזאַל אין קאַנין, און באלד האָבן זיי אונדז געגעבן צו שפירן זייער ברוטאַליטעט. אויפגענומען האט מען אונדז מיט שרעקלעכע מכות־רצח. דער לאַגער איז נאך נישט געווען אין גאַנצן אויסגעפערטיקט. וואָסער איז נישט געווען און געשלאַפּן זענען מיר אויף דער ערד. אין די ערשטע צוויי טעג האט מען אונדז בכלל נישט געגעבן צו עסן. זייענדיק באלד דעם ערשטן טאָג אויף דער „באַר־שטעלע“ האָבן מיר שוין פאַרויסגעזען אונדזער טרויעריקע „צוקונפט“. מיר האָבן באַ־דאַרפט בויען אַ באַן־ליניע. יענדעצקי, דער שעף פון דער אַסט־דייטשער פירמע, האט אונדז געוויזן ווי אזוי מיר דאַרפן אַרבעטן. ער האט געהייסן טראָגן אַ רעלס אַזוי פיל מענטשן, אַז יעדער איינער האט קוים געקענט שטעלן אַ טריט. און אַז עמעצער איז געפאלן אין גאַנג, האט אַזאַ איינער שוין מער זיך נישט אויפגעהויבן אַ גאַנצער. די עס־עס־לייט האָבן שוין געוואָרט פאַר דעם. פון די קלעפּ זענען יעדן טאָג געפאלן טויטע און פאַרוונדעטע.

אויפן דריטן טאָג זענען נאך צוגעקומען 150 יידן פון יאקשיצער לאַגער, מיר זענען שוין געווען אַן ערך ביי טויזנט מאַן. אין עטלעכע וואָכן אַרום זענען צוגעקומען נאך יידן פון פאָדעמביץ. די געסטאָפּאָ האט באַקומען אַן אַפיציעלן באַפעל צו מאַרדן יידן. ווינטער אין די פרעסט האט מען אונדז געהייסן זיך אויסטאָן און שטיין שעהען־לאַנג אין דרויסן. אונדזער עסן איז באַשטאַנען אין דער פרי פון 250 גראַם שוואַרץ ברויט מיט שוואַרצע ביטערע קאַווע. אַכט אַ זיגער ביי נאַכט איז געווען דער „מיטאַג“ — אַ ביסל הייסע וואָסער מיט ברוקעוו — און מער גאַרנישט.

פאַרשטייט זיך אַז אַזאַ „דערנערונג“ האט זיך באלד אָפּגערופן אויף אונז דזער געזונט. מענטשן זענען געפאלן פון הונגער; ביי יעדן איינעם זענען די פיס געשוואָלן געוואָרן. די קראַנקען־פלעגער האָבן אונדז גאַרנישט געקענט העלפן. דערפאַר אַבער האט זיך שוין די געסטאָפּאָ אַן עצה געגעבן מיט אונדז. די „זאָנדער־קאָמאַנדאָ“ איז געווען אַן אָפטער גאַסט ביי אונדז. ווער עס איז פאַרבליבן ליגן קראַנק אין לאַגער איז באלד טראַנספּאָרטירט געוואָרן נאך

כעלמנא — א פארטיליקונגס-לאגער, ווו צענדליקער טויזנטער יידן פון דער קוואנאווער און ארומיקער געגנט זענען אומגעקומען על קידוש-השם. פיל פון זיי האבן געפרוויט אנטלויפן, אבער דער גרעסטער טייל איז געכאפט געווארן. דער ייד האט קיין ווערט נישט געהאט. פאר א קלייניקייט האט מען באלד דעם „פארשולדיקטן“ געהאנגען.

דאס עסן האט זיך אלץ מער פארערגערט. ווינטער זענען מענטשן פארפרוירן געווארן אין די באראקן. אין 14 חדשים ארום זענען אין לאגער פארבליבן בלויז 60 יידן. פריער האט מען פון דאנען אוועקגעשיקט 150 מאן אין א לאגער ביי לאדזש. די 60 פארבליבענע יידן זענען געווען פאכלייט און זייערע באדינגונגען זענען פיל בעסער געווארן. דעמאלט זענען צו אונדז דערגאנגען ידיעות וועגן די קרעמאטאריעס אין אוישוויץ. פון די פוילישע אייזנבאן-ארבעטער האבן מיר זיך אויך דערוויסט וועגן דעם ווארשעווער געטא-אויפשטאנד. דער דאזיקער אקט פון יידישער גבורה האט אונדז ביז גאר דערמוטיקט.

דעם 7טן אויגוסט 1943, איז ווידער אריינגעפארן צו אונדז די טאקסע פון געסטאפא — און מיר האבן באלד פארשטאנען, אז דא וועט ווידער פאר-קומען א „סעלעקציע“. מיר האבן גוט געוויסט מיט וואס דאס שמעקט: דאס האט ווידער א מאל געמיינט עינויים, ליידן און טויט. האבן מיר אלע באשלאסן זיך נישט צו לאזן פירן ווי די שאף צו דער שחיטה, און פאר דער לעצטער ברירה, ווען עס וועט פאר אונדז קלאר ווערן, אז דער סוף דערנענטערט זיך און אז מיר וועלן דארפן גיין על קידוש-השם — זאל מיט אונדז צוזאמען אויך אוועק מיטן פייער דער לאגער.

דעם 9טן אויגוסט איז אויסגעבראכן דער אויפשטאנד. טאבאטשינסקי און קליינזש פון גאסטינין און קאמלאזש פון גאמבין האבן די ערשטע אונטער-געצונדן די שאפעס מיט קוילן — און אליין זיך אויפגעהאנגען אין ברענענדיקן פייער. אין הויפט-באראק האבן נאך דעם זיך אויפגעהאנגען זייער פון גאס-טינין און פיליפ פון גאמבין. דעם זעלביקן גורל האבן אויף זיך אויך גענומען נייסנאוויטש און שלמה מיכאלסקי פון גאסטינין און דער דאקטער קראפף, א ייד פון דייטשלאנד.

מיין גאנץ לעבן וועט מיך באגלייטן דער בלוטיקער קאשמאר פון יענער געשעעניש. די געסטאפא איז אלארמירט געווארן צו דער פייערדיקער בהלה. נאך דעם ווי די פייערלעשער האבן איינגעלאשן די שריפה, זענען מיר, על-פינס לעבנגעבליבענע, ארומגערינגלט געווארן פון א שטארקער וואך. די דייטשן האבן באפוילן צוזאמענצושלעפן אלע טויטע, פארברענטע און אויפ-געהאנגענע פון לאגער — און מיך און נאך אז עלטערן ייד פון גאמבין געהייסן

אונטערזוכן די מתים (דאס איז געווען דאס ערשטע מאל אין מיין לעבן, ווי איך האב זיך מתעסק געווען מיט א טויטן). צופעליק איז דער ערשטער טויטער קערפער געווען פון מיינעם א יוגנט־חבר, שלמה מיכאלסקי; מיין ברודער האט אים אליין אַרונטערגענומען פון דער שטריק, אויסבאהאלטנדיק די שטריק פאַר זיך, צום אויפהענגען זיך — אַזאָ זעלבסטמאָרד־פּסיכאָז האָט אונדז אַלעמען אַרומגענומען אין יענעם טאָג. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז צו פרי האָבן מיר אים אַרונטערגענומען פון שטריק, ווייל ער האָט נאָך געלעבט, און אַן עס־עס־מאַן האָט אים דערנאָך אַריינגעשאָסן אַ קויל אין אויג.

בין איך איצט צוגעגאַנגען צום טויטן, און מאָדנע... טראָץ דעם אַלעמען וואָס ער איז שוין געווען געהאַנגען, געשאָסן — און דערצו איז ער פון שטענדיק אָן געווען אַ שוואַכער בחור — האָט ער צו מיין גרויס שרעק און דערשטוינונג געעפנט דאָס אַנדערע אויג און מיך דערקענט... איך האָב נישט געקענט איבערלעבן דעם ווייטיק. איך בין צוגעגאַנגען צום געסטאָפּאַ־מאַן און געבעטן ער זאָל מיך דערשיסן. ווי תמיד, האָט ער אונדזערע בקשות נישט דערפילט.

איך בין ווייטער געבליבן לעבן — — —

דער בלוטיקער געשפענסט פון די שווערע טעג אין קאַנינער לאַגער גייט מיר נאָך ווי אַ שטן אומעטום, וווּ איך קער זיך און וווּ איך ווענד זיך.

די טראַגישע געשעעניש האָט געמאַכט אַ געוואָלטיקן רושם אין שטאָט. מיר, די צופעליק־איבערגעבליבענע ביים לעבן, זענען מיט געבויגענע קעפּ געשטאַנען פאַר אונדזערע העלדן, וואָס האָבן נישט געלאָזט פאַרשעמען דעם נאָמען ייד. נאָך צוויי וואַכן פון פיין און ליידן, זענען די רעשט פאַרבליבענע פאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ.

טראגישער דאקומענט פון קאנינער לאגער

(צוואה פון אברהם זייף ע"ה)

(פון קיבוץ לוחמי הגיטאות אין מדינת ישראל)

דער אונטן-געבראכטער דאקומענט איז דער לעצטער ווונטש פון אברהם זייף הי"ד. אברהם זייף האט אין זיין יוגנט געלערנט אין דער גאסטינינער גימנאזיע און שפער טער געווארן א גאסטינינער איידעם. א צייט לאנג האט ער געלעבט אין דאנציג, ווו ער האט אנגעפירט מיט א ברייט-פארצווייגטער ציוניסטישער טעטיקייט.

ביים אויסברוך פון קריג איז אברהם זייף אריבערגע-פארן מיט זיין משפחה קיין גאסטינין. וועגן זיין טעטיקייט אין דעם גאסטינינער געטא ווערט דערציילט אין א ריי ארטיקלען אין „פנקס“. ער איז גענומען געווארן פון די דייטשן אין דעם ארבעטס-לאגער אין קאנין. ער ווערט אין געוויסע ארבעטן, (פארעפנטלעכט אין „פנקס“), געלויבט פאר זיין אויסערארדנטלעכער איבערגעגעבנקייט צו זיינע מיטחברים אין לאגער.

זיין „לעצטער ווונטש“, האט אברהם זייף געשריבן א טאג פארן אויפשטאנד אין לאגער. ער האט אים איבער-געגעבן צו א פאלאק, וואס האט דארט געארבעט, און נאך דער מלחמה איז דער דאזיקער דאקומענט איבערגעשיקט געווארן צו זיין שוועגערין קיין ארץ-ישראל.

קאנין, דעם 12.8.43

מיין לעצטער ווונטש :

איך בעט מודיע צו זיין: (1) מיין ברודער עזריאל זייף, גימנאזיאל-פראפעסאר אין תל-אביב, (2) מיין שוועסטער מרים (מארילא), פארהייראט מיט היינריך בלאך אין ירושלים, (3) מיין שוועגערין ד"ר צעלינא שטאטער, געבוירענע מאטיל, צאן-ערצטין אין חיפה.

מיינע זייער ליבע:

איך וויל, אז איר זאלט וויסן ווי אזוי איך מיט מיין פאמיליע זענען מיר אומגעקומען: דעם 9טן מערץ, 1942 בין איך ארויסגעריסן געווארן פון דער היים און פארשיקט געווארן דא אהער, צוזאמען מיט אנדערע גאסטינינער אין ארבעטס-לאגער, ווו מער ווי א העלפט איז צום טויט געפייניקט געווארן ביי דער ארבעט. א סך זענען דערשאסן געווארן פאר וועלן זיך נעמען א פאר קארטאפל, אדער עפעס ענלעכעס.

אין דער נאכט פון 17—16טן אפריל, 1942 איז מיין ליבע פרוי מיניא

מיט דער קליינער 4 יאָריקער אילנה־נעמי און מיין שוויגער־מוטער סאַלאַ מאטיל, ביי נאַכט, צוזאַמען מיט דעם גאַנצן יידישן ישוב אין גאַסטינין אַוועק־געפירט געוואָרן צום טויט. מיר ווייסן נאָר, אַז געפירט האָט מען זיי קיין קראַשניעוויץ און פון דאָרט, זענען מיר משער, זענען זיי געפירט געוואָרן קיין כעלמנאָ צו דער שחיטה, נישט ווייט פון קויל.

איך האָב פון זיי מער נישט געהערט. מיינע טייערע קינדערלעך, עמנואל און שולמית, זענען אין טאָג פון ווישעדלעניע אַנטלאָפן פון גאַסטינין און אַנגעקומען צו דודן מיט רבקהן קיין וואַרשע. דער שוויגער־פאָטער נאָטע מאטיל איז געווען אין וואַרשע. געשטאָרבן דעם 4.11.41.

סוף יולי, 1942 האָט זיך דאָס אומגליק אַנגעהויבן אין וואַרשע. רבקה איז אַוועקגעכאַפט געוואָרן צום טויט דעם 6.8.42. דעם 19.1.(43) איז דוד געוואָרן אַוועקגענומען אין געטאָ קיין וואַרשע. ער האָט דאָן, וועלנדיק ראַטעווען מיינע ליבע קינדער, אַוועקגעגעבן זיי צו אַ פאַלאַק, וווּ זיי האָבן געלעבט ביז יולי, 1943. דוד אַליין איז אין מערץ 1943 אַרויס פון געטאָ און זיך אויס־באַהאַלטן. זיין לעצטער בריוו צו מיר איז געווען אָנהייב מאַי. ער האָט מיר דאָן מיט אַלע איינצלהייטן איבערגעגעבן דעם העלדישן קאַמף פון אונדזערע ברידער אין וואַרשע, וועלכע זענען אומגעקומען פסח, 1943.

דעם 14טן יולי 1943 האָב איך פלוצלינג באַקומען פון מיינע קינדער אַ ידיעה, אַז זיי געפינען זיך אין אַ האַטעל אין וואַרשע, צוזאַמען מיט אויס־לענדער און זיי זאָלן בקרוב אָפּפאַרן קיין ארץ־ישראל. צוזאַמען מיט זיי איז געווען בינעם מאטיל מיט זיין פרוי און טאשא ברעסלער. דאָן איז דעם 16.7.43 אַנגעקומען די לעצטע פאָסטקאַרט פון מיין געליבטער טאכטער שולמית (זוליא). זי שרייבט פון פראַנקפורט אָן דער אַדער, אַז זי פאַרט קיין בערלין. מיט מיין זון איז זי צעשיידט געוואָרן. זי שרייבט, אַז עמנואל זאָל קומען מיט דעם צווייטן טראַנספאָרט. זייט דעמאָלט האָב איך פון זיי קיין שום ידיעות נישט. ווער ווייסט צי זי לעבט. אויב די ווערטער וועלן זיי נאָך אַ מאָל לעזן, טאָ זאָלן זיי וויסן, אַז ביז צום לעצטן אויגנבליק האָב איך נאָר געלעבט פאַר זיי.

דאָ אין לאַגער זענען מיר פון 687 מאַן געבליבן נאָר 60. אונדזער גורל איז געחתמעט. מאָרגן פרי זאָלן די געסטאַפּאָלייט קומען נאָך אונדז, כדי צו פירן אונדז צום טויט.

מיר האָבן באַשלאָסן אונדזער לעבן טייער צו פאַרקויפן, אַלץ צו פאַר־ברענען און צו באַגיין זעלבסטמאָרד.

ארץ אל תכסי דמי!

צוואתו של פייביש קאמלאז'

קונין, ה'9 באוגוסט 1943

יקירי!

אמסור לכם במלים מעטות את קורותינו עד היום. ב־8 במרץ 1942 הגעתי אני ואבירי־חותני, היקר לי ולכולכם, למחנה העבודה בקונין. הובאו לכאן 868 יהודים.

אני מעריך, כי מזל הוא, שנבחרתי זקן היהודים. רק הודות לכך יכולתי לשמור על חייו של אבא היקר כל זמן היותי בחיים. ב־17 באפריל גורשו מגומבין כל בני משפחתנו ביניהם אמנו היקרה, מארישיה ובתנו האהובה פרייצה. מה פירושו של גירוש, יודע אני בעליל — הם אינם עוד בחיים. מה טעם היה אז לחיינו — תוכלו לתאר לכם. לי נותרה שאיפה אחת בלבד: לשמור על חייו של אבינו היקר, כדי שעוד נוכל פעם להתראות, אבל הגורל רצה אחרת.

כבר היום השני משלקחה הגיסטפו ניירותינו. אנו יודעים, כי על 60 איש הנותרים נחרץ משפט מות.

יש גוי אחד, אשר רוצה לקחתני אליו, למרות שעל ידי כך הוא חורץ גם על עצמו אותו גורל, אבל החלטתי לא להיפרד מאבי היקר, על כך תוכלו להיודע מפי מאַקס פוקריבקה בפוזנאן, רחוב גאַרבאַרסקה.

בל יראה הדבר בעיניכם כקלות דעת או פחדנות מצדנו. אין אנחנו כאלה. די והותר ראו עינינו ולא נותר לנו לשם מה לחיות, אני מצרף גם צילומיהם של מארישיה היקרה ושל ילדנו האהוב, אשר נולד ב־22 לפברואר שנת 1940 ונספה יחד עם מארישיה ועם אמנו היקרה.

אני ועוד כמה מחברי, מתכוננים לנהוג כשמשוך, אם רק נצליח ותזדמן לנו הזדמנות שכזאת.

ממארק, ליאון, מהורי והמשפחות לא הגיעוהו כל ידיעות שנה תמימה. פירוש, שעשו כבר כלה גם בהם.

פרטים על חיינו תוכלו להיודע ממי מאַקס שטיינהאקער מהמבורג, שהתגורר באלטונה, ואולי גם מפי ואצל אב ווישניאקובסקי, מגומבין או יוסלה קאנטור רובסקי מניסלוש, מחוז קונין.

אני כותב את המכתב ברגעי חיינו האחרונים, בקשה אחת בפינו והיא נקמה. כמה שלא תנקמו — הרי לא יהיה זה מספיק.

אני ואבא היקר מנשקים אתכם: פאניה, אדאש, דורה, סאמק, יהורם, גניה סוניה ועמירה.

חזק ואמץ

פייבוש

יידישע פארטיזאנען

נאוועמבער 1939 האבן מיר פארלאזט קאנין מיטן ציל אַריבערצוגיין די סאָויעטישע גרענעץ, אויפן וועג קיין באַראַנאָוויטש, ווו עס האבן געווינט מיינע צוויי בריער ראובן און יאָנאַס. באַראַנאָוויטש האט דאָן געהערט צו די רוסן. אין יאָר 1939 ווען די דייטשן האבן אַקופירט פוילן, האבן די רוסן איבערגערוקט זייער גרענעץ ביזן טייך בוג. דער איינציקער וועג פאַר אונדז האט געקאָנט זיין די שטאָט מאַלקין (אַ גרענעץ־סטאָציע נאָך וואַרשע). מיט אַ זויגלינג אויף דער האַנט, איז נישט געווען קיין רייד דורכצוקומען דעם בוג. בנוגע מאַלקין האט מען דערציילט וועגן שרעקלעכע דייטשע אַכזריות. די דייטשע וועלף־הינט, וואָס זענען געווען באַקאָנט אין גאַנץ אייראָפּע, האבן געיאָגט און אויסגעשמעקט, ווו עס האט זיך נאָר געפונען אַ באַהאַלטענער ייד. מ'האט צוגענומען אַלץ וואָס אַ ייד האט געהאַט ביי זיך און אויף זיך, מערדערלעך צעשלאָגן און צעריסן פון אַנגערייזטע הינט. דאָס אַלץ האט אַבער קיינעם נישט אָפּגעשראַקן; דער פחד צו בלייבן אין געטאָ איז געווען נאָך גרעסער.

אין וואַרשע האָב איך געפונען אַ שמוגלער, וועלכער האט פאַר אַ סך געלט צוגעזאָגט, אונדז אַדורכצופירן איבערן וואַלד און אויסמיידן די דייטשע וואַכפּאָסטנס. מיר האבן נישט געהאַט וואָס צו פאַרלירן און האבן מסכים געווען אויף זיינע פאַרשלאָגן. מיין מאַן אַלעקסאַנדער, מיין פופצן־יאָריקער שוועסטער־זון סאַלוטעק גנאט פון פייזערן, ווי אויך מיטן דריי מאַנאַטיקן קינד מרים אויף דער האַנט זענען געווען מיט מיר.

ביזן אַנקומען קיין מאַלקין מיט דער באָן איז שוין געווען אַן איבער־לעבעניש. גלייך פון דער באָן, שוין עלף ביי נאַכט, זענען מיר אַריין אין אַ וואַלד. אויף דער באַן־סטאָציע זענען געווען דייטשע פּאַליציי, וואָס מיר האבן צום גליק אויסגעמיטן.

פון דער ווייטנס האבן מיר געהערט שטאַרקע בילערייען פון הינט, און געוויינען, געוואַלדן פון מענטשן. אין וואַלד האט אויף אונדז געוואַרט אַן אַנדערע סכנה: די פויערן פון דער געגנט האבן ווי שטענדיק, אַזוי אויך דאָס מאַל, אויסגענוצט די יידישע טראַגעדיע, באַפאַלן און באַרויבט די געראַטעוועטע פון די געסטאָפּאָ־הענט. אַ דאָנק אונדזער שמוגלער האבן מיר אויך דאָס אויסגעמיטן. צום גליק זענען מיר צומאַרגנס אין דער פרי

אָנגעקומען אויף יענער זייט גרענעץ אין רויטן בור Czerwony Bór דאָ ווידער אַ נייער גיהנום. הונדערטער הונגעריקע און באַרוועסע מענטשן האָבן ביי אַ בייסנדיקן פראָסט נישט געוואָסט, וואָס מיט זיך צו טאָן און ווהין זיך צו לאָזן. די באָן איז געגאַנגען אין טיפן לאַנד, איין מאָל אין מעתלעך. פאַר אַ סך געלט האָבן מיר זיך אַריינבאַקומען אין אַ פויערישע כאַטע, וווּ מיר האָבן געקראָגן אָפצוועסן און אַ בעט דורכצונעכטיקן. צומאָרגנס האָט אונדז דער פויער מיט אַ שליטן אָפגעפירט אין אַ ווייטערדיקער סטאַציע, וווּ עס איז געווען לייכטער זיך אַריינצובאַקומען אין אַ צוג. און ענדלעך, נאָך זעקס שעה פאַר, זענען מיר אָנגעקומען צו מיין ברודער אין באַראַנאוויטש. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ענדלעך האָבן מיר דערגרייכט אונדזער ציל, און מיר וועלן זיך קענען אויסרוען. אָבער אויך דאָס האָט נישט לאַנג גע- דויערט. באַראַנאוויטש אַלס אַ פאָוואַטאָווע שטאָט האָט געדאַרפט זיין ריין פון אומזיכערע עלעמענטן און דערפאַר האָבן מיר דאָרט נישט געקאַנט פאַרבלייבן. די, וואָס האָבן זיך פאַררעגיסטרירט צוריק צו פאַרן קיין פוילן, האָט מען אַרעסטירט און אָפגעשיקט קיין סיביר. אָבער אונדז, וואָס האָבן זיך דעקלאַרירט צו בלייבן סאָויעטישע בירגער, האָבן זיך געקענט באַזעצן אין קליינע שטעטלעך וווּ עס איז געווען מעגלעך איבער אונדז אַ שטאַרקע קאָנטראָל.

דרייסיק קילאָמעטער פון באַראַנאוויטש איז געווען אַ קליינע אַרטשאַפט און די באָן-סטאַציע לעסנאַיאַ. דאָ האָבן מיר געקראָגן אַרבעט. מיין שוועס- טערן-זון איז אָפגעפאַרן קיין קלעצק אַ קליין שטעטעלע, וווּ עס האָט געוווינט מיין עלטסטער ברודער עזר.

לעסנאַיאַ איז אַ דערפל וווּ עס איז געווען אַ טאַרטאַק און אַ יידישע סטאַלאַרניע. (שפעטער האָט מען עס נאַציאָנאַליזירט). דאָרט האָבן זיך געפונען 70 יידישע נפשות; צווישן זיי עטלעכע משפחות פליטים; אַ דירעקט- טאר פון אַ שולע; אַ בוכהאַלטער פון דעם טאַרטאַק; אַ בוכהאַלטער פון דער סטאַלאַרניע; דער קיערוואַניק פון דער באָן-סטאַציע און מיר. די רויקע צייט ביי אונדז האָט אָנגעהאַלטן נישט מער ווי איין יאָר, פון 1940—1941.

ווידער מלחמה. ווידער באַמבעס און ווידער לויפערין. דאָס מאָל די רוסיש-דייטשע מלחמה. אַ שרעקלעכע דייטשע אָקופאַציע, און ווידער שוין צום צווייטן מאָל. אָנפאַנג 1943 געפין איך זיך שוין מיט מיין פאַמיליע אין געטאָ. דאָס מאָל שוין אונטער שטעכיקע דראָטן.

דאָס טויער צום געטאָ ווערט געהיטן דורך באַוואָפנטע פאָליציי, וועלכע האָט געהאַט רעכט צו שיסן אויפן אַרט יעדן איינעם, וואָס האָט געפרוּווט צו פאַרלאָזן דאָס געטאָ אָן אַ דערלויבעניש. דאָס רעכט אַרויסצוגיין פונעם

געטא האבן געהאט נאָר די, וועלכע מען האָט געשיקט אויף אַרבעט, אויסערן געטא (פאַרשטייט זיך, די שווערסטע און נישט באַצאלטע). מען האָט די יידן געפירט צו דער אַרבעט און צוריק אונטער פּאָליצייַישער אויפזיכט.

דאָס לעבן אין געטאָ איז האַלבוועגס געווען דערטרעגלעך. מיר האָבן זיך באַמיט איינער דעם אַנדערן נישט צו פאַרביטערן דאָס גענוג שווערע לעבן. מיר האָבן זיך געשפּייזט פון די פּריערדיקע זאַפּאַסן, פאַרקויפּנדיק פון זיך אַראָפּ די לעצטע שמאַטעס און אויך אַלץ פון שטוב.

נאָך אַ יאָר צייט האָט זיך אָנגעהויבן די אַלגעמיינע ליקוידאַציע פון דעם געטאָ. מ'האָט געשמעסט וועגן פאַרטיזאַנקע. אַ טייל מענער האָבן געאַרבעט אין דער סטאַלאַרניע, וואָס איז געשטאַנען ביים ברעג וואַלד, דורך וועלכן מ'האָט געקאָנט ריזיקירן צו אַנטלויפּן. אויסער אַרטיקע יינגלעך, האָט קיינער נישט געקענט די געעגנט. מיר האָבן אויך געוואָלט, אַז קיין שום פאַרטיזאַנער־גרופּע נעמט נישט אויף קיין מענטשן אָן געווער, און פון וואָנען זאָלן מיר נעמען געווער? טראַכטן און רעדן וועגן אַ פאַרטיזאַנקע האָבן געקאָנט, די, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פאַמיליע. ווי האָבן איך געקאָנט אַפּילו חלומען וועגן דעם, בעת איך האָב געהאַט אַ צוויי יעריק קינד? מיר האָבן יעדן טאָג פאַרן שלאָפּן גיין און פאַרן גיין צו דער אַרבעט זיך געזעגנט, נישט וויסנדיק צי מיר וועלן זיך ווידער טרעפּן. יעדן טאָג האָבן מיר געהערט ידיעות, אַז אין די שכנותדיקע שטעטלעך זענען שוין פאַרגעקומען אַקציעס און עס זענען שוין נישט פאַראַן קיין יידן אין קיין געטאָ. מיר האָבן דער־וואַרט יעדן טאָג דעם שרעקלעכן מאַמענט, וואָס וועט אויך צו אונדז דערגרייכן. אין אַ געוויסן טאָג, אין פעברואַר 1943, ווען אין דרויסן איז געווען אַ שרעקלעכער פּראָסט, זענען מענער צוריקגעקומען פון דער אַרבעט און דערציילט, אַז אין וואַלד, בערך צוויי קילאָמעטער פונעם געטאָ, האָט מען אויסגעגראָבן לאַנגע גריבער. מיר האָבן פאַרשטאַנען פאַר וועמען דאָס איז געווען צוגעגרייט. איצט האָבן מיר רעזיגנירט דערוואַרט דעם מאַמענט — וואָס איז ליידער טאַקע אָנגעקומען דעם 13טן מערץ 1943. פאַרטאָגס, ווען די מענער זענען אַרויס צו דער אַרבעט, איז דאָס געטאָ געוואָרן אַרומגע־רינגלט דורך די געסטאַפּא, וואָס האָט, צוזאַמען מיט ווייס־רוסישע פּאָליציי, צוגעטראָטן צו דער „אַקציע“ פון ליקוידירן דאָס געטאָ. שיכורע, און מיט געשרייען און זידל־ווערטער, און דאָס שרעקלעכע געוויין פון די קרבנות, וועלכע מ'האָט געטריבן מיט בייטשן אין דער ריכטונג, וווּ עס איז שוין געווען צוגעגרייט גריבער. אַ שרעק און צוזאַמענברוך האָט אַלעמען אַרומ־גענומען. ביז היינט קאָן איך נישט באַנעמען ווי אַזוי האָט דאָס געקאָנט פאַסירן. יינגע מיידלעך מיט בחורים זענען געגאַנגען צום טויט און איך מיטן

פיצל קינד אויף דער האַנט, באַרועס אין בלויון נאַכטהעמד, האָב באַווין אין די אויגן פון די ווילדע געסטאַפּאָועס און פּאַליציי אַדורכצוגיין די שטעכיקע דראָטן — און אַרויס פונעם געטאָ, בעת ס'איז שוין געווען טאָג. מיט פאַמעלעכע טריט, און כדי נישט אַרויסצוווייזן קיין פאַרדאַכט בין איך אַדורכגעגאַנגען די נאַענטע באַן-ליניע.

כ'האָב זיך געפונען מיטן קינד אין סאַמע וואַלד, נישט וויסנדיק וווּ איך געפין זיך און וווּהין צו גיין. איך האָב באַשטימט צו גיין אין דער סמאַלאַרניע. כ'האָב געוויסט אַז איך גיי גלייך דעם לייב אין פּיסק אַריין, אָבער כ'האָב דערויף נישט געלייגט קיין אַכט, מחמת דעם דראָג צו טרעפן דאָרט עמעצן פון די אייגענע און צו קענען צוזאַמען אַנטלויפן. ליידער האָב איך דאָרט שוין קיינעם פון די יידן נישט געטראָפן. און צו אונדזער גליק האָט אויך קיינער אונדז נישט באַמערקט. כאַטש דאָרט איז געווען אַ סך פון די דאָרפישע גוים, וועמענס אויפמערקזאַמקייט איז געווען געווענדעט דעם געטאָ צו באַרױבן.

שפּעטער האָב איך זיך דערוויסט, אַז די דייטשן האָבן אַרומגערינגלט די סמאַלאַרניע נאָך פאַרן געטאָ און אַלע יידן, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט, אַרויסגעפירט צו דער ליקווידאַציע-אַקציע. עטלעכע יונגע בחורים איז גע-לונגען צו אַנטלויפן. אַ טייל פון זיי זענען שפּעטער אומגעקומען אין דער פאַרטיזאַנקע.

ס'איז שווער איבערצוגעבן וועגן מיין וועג, וואָס האָט געדויערט פינף טעג און נעכט. ווי איך האָב שפּעטער אויסגעפונען, האָט מיך געפירט אַ גליקלעכער צופאַל, וואָס איך בין געגאַנגען אַ גאַנצע צייט אין אַ גוטער ריכטונג.

באַלד אין דעם ערשטן אָונט האָב איך אָנגעקלאַפט אין אַ כאַטע ביים ברעג פון אַ וואַלד („כּוּטאַר“). איך האָב נישט געטראַכט דעמאָלט, אַז די מענטשן קאַנען זיין מיין אומגליק. אַלע זענען געווען שונאים פון יידן. מיין באַגער איז געווען צו זען אַ מענטש און נישט צו זיין אַליין פאַרלאָזט אין דעם גרויסן וואַלד. דער גורל האָט געוואַלט, אַז איך האָב אָנגעטראָפן אויף גוטע מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט מיט מיר מיטלייד. כ'האָב געקראָגן אַן אַלטן צעריסענעם מאַנטל און קאַלאַשן פאַר מיר און פאַרן קינד אויף די באַרױעסע פּיס. כ'האָב די קאַלאַשן אַרומגעבונדן צו די פּיס און דאָס האָט זיך געהאַלטן. די שמאַטעס האָבן אונדז גערעטעט פון געפרוירן צו ווערן. כ'האָב אויך גע-קראָגן אַ פלעשל מילך פאַרן קינד, אַ שטיקל ברויט אין זעקל אַריין און ווייטער געלאָזט זיך אויפן גורלדיקן, ווייטערדיקן וועג. דאָס איז געווען אין דער צייט ווען דער שניי צעגייט. די בלאַטע,

אויסגעמישט מיט שניי, האָט באַדעקט אַלע וועגן, געשאַפן גרויסע קאַלדזשעס און פאַרגאַסן די שפורן פון די סטעזשקעס אינעם וואַלד. ביי נאַכט, אונטער אַ בוים, צוגעפּרויירן צו דער ערד האָב איך דאָס קינד צוגעטולעט צו מיר און דערוואַרעמט מיט מיין קערפּער. ביי נאַכט זיך געשראַקן פאַר אַ וואַלף, און ביי טאָג — פאַר אַ דייטש, אַדער אַ פּויער, וועלכער זאָל מיך נישט איבערגעבן אין די דייטשע הענט. כ'האָב מיר נישט געקענט פאַרשטעלן, וואָס מיט אונדז קאָן ווייטער פאַסירן. די וועלדער אין ווייס־רוסלאַנד ציען זיך אויף צענדליקער קילאָמעטער. נישט האָבנדיק וואָס צו פאַרלירן, בין איך ווייטער געגאַנגען. איך בין געגאַנגען אין שנייען, נישט פילנדיק דעם פראַסט און הונגער. כ'האָב מיר פאַרגעשטעלט, אַז אין דעם וואַלד קאָן מען אומקומען, נישט אַנטרעפנדיק קיין לעבעדיקע נשמה. ווי לאַנג קאָן מען אַזוי גיין, זייענדיק יעדע מינוט אויסגעשטעלט אויף אַלערליי טויטן. באַזונדערס האָט מיר וויי געטאָן דאָס קליינע קינד, אַבער אויך מיין קינד איז געווען אַזוי העלדיש, ווי עס וואַלט פאַרשטאַנען די לאַגע. ס'האָט נישט געוויינט, און אַפילו נישט פאַרלאַנגט צו גיין אַהיים. ווען איך האָב מיר פאַרגעשטעלט, אַז דאָס איז שוין מיין ענדע, האָב איך פלוצלינג באַמערקט אין די קאַלדזשעס שטרוי. דאָס האָט מיר געגעבן צו טראַכטן, אַז אין דער נאַענט מוזן זיין מענטשן. און די סימנים האָבן מיר דערפירט צו אַ בריקל פון פריש אָפגעשניטענע ביימער. איך בין אַדורך דאָס בריקל און אַנגעטראָפן אויף אַ פאַרטיזאַנער־וואַך. ווען איך האָב באַגעגנט אייגענע מענטשן, האָב איך דאָן געפילט ווי פון האַרצן פאַלט מיר אַראָפּ אַ גרויסער שטיין, אַז איך וועל שוין איצט מער נישט זיין אַן מענטשן.

מיט האַרץ־קלאַפעניש האָב איך געוואַרט, אַז דער קאָמענדאַנט פונעם פאַרטיזאַנער־לאַגער, זאָל מיך אַריינעמען אין לאַגער. אַזאָ דערלויבעניש איז כמעט געווען אויסזיכטלאָז. אַ פרוי אין אַ פאַרטיזאַנער־לאַגער (מיט גאר קליינע אויסנאַמען) איז פאַר זיי געווען אַ שטערונג. דערצו נאָך אַ פרוי מיט אַ קליין קינד, און אַן געווער. אַ קינד אין אַ פאַרטיזאַנער לאַגער איז געווען אין אַ געוויסער מאָס געפערלעך. דאָס האָט געשטערט צו דער באַ־וועגונג פון אַזאָ לאַגער, און דער עיקר דאָס געוויין פון אַ קינד קאָן זיך הערן זייער קלאַר און ווייט און אַנטדעקן דעם לאַגער.

די פאַרטיזאַנער־גרופע האָט אין דער צייט דורכגעלעבט אַ שווערן קריזיס. ס'איז געווען נאָך אַן אַבלאָוע. אַרויסגעטריבן פון אַלטן לאַגער, אַן עסן, האָט די גרופע פאַר זיך געזוכט אַ פריש אַרט. דער מצב איז געווען אַ שווערער, אַבער איך האָב דאָס אַלץ נישט געפילט. כ'בין געווען גליקלעך, און דאָס ערשטע ביסל זופּ פון פאַרפילטע קאַרטאָפּל מיט אַרבעסן, וואָס איך

האב באקומען, האט מיר געשמעקט בעסער ווי נאך קיין שום זאך אין מיין לעבן. שפעטער האב איך זיך דערוווסט, אז דאס אויפנעמען מיך מיטן קינד אין דעם לאגער, האב איך געהאט צו פארדאנקען מיין איצטיקן מאן, דער דעמאלטדיקער פארטיוואן. ער האט מיך הארציק אויפגענומען ביים אנקומען צו דער פארטיוואנער-וואך. ער איז געווען זייער באליבט אין דער גרופע, און ספעציעל אין שטאב. פאר אים איז געמאכט געווארן דער אויסנאם, אזוי, אז מען האט מיך אריינגעלאזט אין דעם לאגער.

עס איז ווידער געשען א נס און איך בין מיט מיין קינד מרים צווישן אייגענע מענטשן אין פארטיוואנער-לאגער. עס האט זיך דארט געפונען פאר מיר א פיזשאמע, א פאר זאקן און דער עיקר א פלאץ ביים פייער.

אנגעהויבן האט זיך די פארטיוואנער-באוועגונג דורך:

(1) פון נישט-ארגאניזירטע יידן, וואס זענען אנטלאפן פון געטאס, ווכנדיק א באהעלטעניש פון די דייטשע מערדער אין די באענטע וועלדער.

(2) די ווייסרוסישע פויערן, וועלכע די דייטשן האבן צוגערויבט א גרויסע טייל פון זייער פארמעגן, און ווילנדיק ראטעווען דאס איבעריקע, זענען אריין אין די וועלדער. אויך די יונגע פויערים, ווילנדיק אויסמיידן, אז מען זאל זיי נישט אפשיקן אויף ארבעט קיין דייטשלאנד, האבן זיך אויס-באהאלטן אין די וועלדער.

און (3) אנטלאפענע קריגס-געפאנגענע, אדער סתם דעזערטירן. די גרופעס האבן געארבעט יעדע אויף דער אייגענער האנט, לויט דער עלטער פון די מענטשן און לויט דער צאל פארהאנענעם געווער. פאר-שטייט זיך, אז אין אזא פאל זענען יידן געווען אממייסטן שיקאגערט.

די פויערים האבן אין אלגעמיין געהאסט די יידן, און די יונגערע גרופן האבן דורכגעפירט אנפאלן אויף אונדזערע לאגערס, מיטן צוועק צוצורויבן דאס שווער דערגרייכטע ביי די דייטשן געווער. זיי האבן אראפגעצויגן פון אונדזערע פיס די שטיוול, אדער פון גוף דאס ווארעמע פעלצל, ביידע אין דער פארטיוואנקע — א גרויס פארמעגן. בעת אזעלכע אנפאלן אויף אונדז האט זיך כמעט שטענדיק געענדיקט מיטן פארלירן עטלעכע טייערע חברים.

איך געדענק איינעם אזא אנפאל: נישט ווייט פון אונדזער לאגער איז געווען א גרופע ווייסרוסן, זשארקניצעס. לויטן נאמען פון זייער קא-מענדאנט זשארקין. זיי זענען געווען פארביסענע יידן-פרעסער, ווען אונדזערע בחורים האבן זיך צוריקגעקערט פון אן „אויפגאבע“, זענען זיי באפאלן

און באַרױבט געװאָרן פֿון די װײַסרוסן. עס איז געװען זײער שווער זיך אָן עצה צו געבן מיט זײ. זײ האָבן זיך געלעבט באַקוועם אױף אונדזער בלוטיקן חשבון. אױסער טרײַנקען בראַנפֿן און אָנפֿאַלן אױף ייִדן, האָבן זײ גאר נישט געטאַן. דאָס מאָל האָט זײ געפֿאַלן אונדזער לאַגער. זײ האָבן געהאַט אַ סך געווער, אָבער מיר האָבן נאָר געהאַט צװײ ביקסן. זענען זײ אונדז באַפֿאַלן און געצװונגען אַװעקצוגעבן דאָס געווער (אָן װעלכע די פֿאַרטיזאַנקע װאָלט נישט געקאַנט עקױסטירן) און אַרױסגעטריבן פֿון לאַגער. צום גליק זענען אין דעם פֿאַל נישט געווען קײן קרבנות.

נאָך דעם האָבן מיר זיך געשלעפֿט אין די בלאַטעס אַזױ טיף, אַז מיר האָבן זיך ממש געטרונקען אין װאַלד, װוּ קײן מענטשלעכער פֿוס האָט נאָך נישט געטראָטן, אָן געווער, אָן עסן — דאָס אַלץ איז געווען אַזױ װי דער טױט. די בלאַטעס האָבן אונדז דערגרײכט ביז צו די אַקסלען, איר און מײן פֿרײַנד האָבן זיך געטױשט מיטן טראָגן מײן קינד אױף די אַקסלען. אין אַ געװיסן מאָמענט בין איר מיטן קינד אין בלאַטע אײַנגעזונקען געוואָרן ביז אײַבערן קאַפּ און מיר װאָלטן זיכער דערטרונקען געוואָרן, אָבער די מענער אין בלאַטע האָבן מיר צוגעוואָרפֿן אַ שטריק, אין אײַלעניש צונױפֿגעבונדן פֿון האַלדז שאַליקלעך, און אַזױ אַרום אונדז אַרױסגעשלעפֿט. מיר האָבן זיך סוף־כל־סוף דערשלעפֿט צו אַ קלײַן פֿעלדל און דאָרט פֿאַרלײַגט דעם נײַעם לאַגער.

מיט דער צײַט האָבן מיר װידער דעראַבערט אַ ביסל געווער און אײַנגעשאַפֿט זיך אַ ביסל שפּײַז. מיר האָבן זיך אױך דערוואָרט, אַז די באַצװונגען צװישן די פֿאַרטיזאַנער־באַװעגונגען האָבן זיך רעגולירט, אַ דאַנק דעם װאָס ס'זענען פֿון מאַסקװע אָנגעקומען פֿאַראַשוטיסטן, װעלכע האָבן אײַבערגענומען אונטער זײער שױף די גאַנצע אָנפֿירערשאַפֿט.

די פֿאַראַשוטיסטן זענען געווען אױסגעשולטע מיליטערי־לײַט, און האָבן אַרגאַניזירט פֿון די אײַנצלנע גרופֿן אײַן גרױסע אַרגאַניזאַציע, אָנגערופֿן „פֿאַרטיזאַנער אַטריאַדן“. די אַטריאַדן האָבן שױן פֿאַרמאַגט גענוג געווער, װאָס איז אַראָפֿגעוואָרפֿן געוואָרן פֿון מאַסקװער אַעראָפּלאַנען.

אונדזער שױן געוואָרענער נאָרמאַלער לאַגער האָט זיך געפֿונען אױף אַ פֿעלד, װאָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ געדיכטן װאַלד און זומפֿן. זומער־צײַט איז צו אונדז געווען אוממעגלעך צו צוקומען. די אײַנציקע צײַט צו קומען איז געווען װינטער, װען די זומפֿן זענען געוואָרן פֿאַרפֿרירן. אױב ס'איז געווען אַ פֿאַרדאַכט, אַז דורך װעלכן ס'איז װעג קאָן זיך דער שונא אַרײַנגיין, זענען די ערטער געווען געהיטן דורך באַװאָפֿנטע חברים („פֿאַסטן“). די

פאסטן האבן זיך געביטן אלע פיר שעה, און ביי נאכט — צוויי שעה. אויף יעדן קלענסטן פארדאכט האבן זיי גלייך אלארמירט.

דער לאגער האט אויסגעזען ווי א שטעטלע אין מיניאטור. די הייזלעך זענען געלעגן איינגעגראבן אין דער ערד. אין דרויסן האט מען נאר געזען די משופעדיקע דעכלעך. ווי אין א געזעלט, באדעקט מיט צווייגן, שטרוי, אדער פעל פון בהמות. איבער דעם איז געלעגן אנגעלייגט „דארנינא“ (שטיקער ערד באוואקסן מיט גראז). דאס האט אונדז פארמאסקירט פון די דייטשע אַעראפלאנען, וואס זענען אפט איבער אונדז געפלויגן.

אראפגעגאנגען זענען מיר צו די „זשעמליאנקעס“ אויף שטיגעלעך, וואס זענען געווארן אויסגעלייגט פון קלעצער אדער גראבע צווייגן. אזוי זענען געווארן אויסגעלייגט די פאדלאגעס, ווי אויך די אינעווייניקסטע ווענט. דער אריינגאנג אהין איז געווען פארהאנגען מיט „דאראשקעס“, דאס הייסט — מיט האנט געשטריקטע „קאצן“.

אין דער „זשעמליאנקע“ איז אויך געשטאנען א בלעכן אייוועלע, וועלכעס איז געווען שטענדיק רויט פון פייער (האלץ אין וואלד האט נישט אויסגעפעלט), דאס האט געגעבן גענוג ווארעמקייט.

מיר זענען געשלאפן אויף נארעס, געמאכטע פון קלעצער, באדעקטע מיט שטרוי, אדער היי. אין צענטער פון לאגער איז געשטאנען א גרויסע „זשעמליאנקע“ פארן שטאב. דארט האבן געווינט די פירער פון די אפ־טיילונגען, ווי אויך דער קאמענדאנט.

דערנעבן האט זיך געפונען א קלענערע „זשעמליאנקע“ פאר פרא־דוקטן. געקאכט האט מען אונטערן פרייען הימל ביי גרויסע פייערן. א באד („באניע“) ווו דאס וואסער האט זיך געווארעמט אין גרויסע קעסלען און שטיינער דערהיצטע ביז רויט, וואס מ'האט באגאסן מיט וואסער, האבן געשאפן א פארע. דאס איז געווען ספעציעל באליבט ביי די רוסן. אונדזערע מלבושים האט מען געמאכט פון באלאן־זיידע, וואס מיר האבן געהאט פון די פאראשוטן.

די גאנצע ארגאניזאציע איז געווען מיליטעריש־דיסציפלינירט. די מענטשן זענען געווען באוואפנט און זייער אויפגאבע איז באשטאנען אין דורכפירן סאבאטאזש־אקטן אויף די באַזליניעס און אויף — מיליטערישע, דייטשע גארניזאנען. דאס איז געווען א שווערער און געפערלעכער קאמף אויף די הינטערשטע רייען פון שונא. דער לאגער איז געשטאנען אין שטענ־דיקן ראדיא־קאנטאקט מיט מאסקווע און פון דארט זענען אנגעקומען באפעלן און נייעס. אונדזער בריגאדע האט געציילט בערך א 500 פערזאן. א. נ. „גריזא דובאוו“. די בריגאדע האט זיך געטיילט אין דריי גרופן („אטריאדן“).

איינער פון זיי איז געווען אונדזער א. נ. „זא ראדינו“. עס איז דארט געווען זייער שווער צו זיין מיט א קינד (מיין קינד איז געווען די איינציקע). אונדזער אטריאד איז געווען א וויס־רוסישער און זיין קאמענדאנט — א סאוויעטישער פאלקאוויק, וועלכער האט באשטימט מיך מיטן קינד איבערצושיקן אין א פאמיליע־לאגער, וואס האט זיך געפונען פינף קילאמעטער פון „זא ראדינו“. דער פאמיליע־לאגער „סעמיעני“ האט ארומגענומען יידישע פאמיליעס, וואס זענען אנטלאפן פון געטאס. פרויען און עלטערע מענער, וועלכע האבן נישט באזיצט קיין געווער. די מענטשן זענען געווען אונטערן שוץ פון די באוואפנטע און קעמפנדיקע גרופן.

פאר דער שוץ האבן מיר דערפאר אויסגעפירט פארשיידענע „הויז־ארבעטן ווי: וואשן וועש, נייען, קאכן א. א. וו. דא אין דעם לאגער, איז געווען אן אנדער לעבן. דער פלאן איז געווען דער זעלבער. — „זשעמליאנקעס“. נאך טירלעך, האבן זיך דא געשאפן „פארלעך“. מ'האט נישט געטראכט וועגן מארגן, מחמת קיינער האט נישט געגלייבט אינעם „מארגן“; מ'האט אפילו נישט געחלומט. אז מען וועט די מלחמה איבערלעבן. מ'האט געלעבט מיטן „היינט“ און די זכרונות פון א מאל.

דער לאגער האט געהאט א קאמענדאנט און א ווירטשאפט־פירער, וועלכע זענען געווארן באשטימט פון די ארטיקע איינוווינער און דורך דעם קאמענדאנט פון דעם מיליטערישן הויפט־לאגער.

עטלעכע מענער אין די מיטעלע יארן האבן געהאט געווער און זייער אויפגאבע איז געווען צו באזארגן דעם לאגער מיט אלעם נייטיקן (באמ־ביאזשאקא). דאס זענען געווען ווירטשאפטלעכע אויפגאבן („זאדאניע“). מ'האט געברענגט שפיז, קליידונג, זייף, א ביסל זאלץ, (זאלץ איז געווען געגליכן צו גאלד) א. ד. גל. זיי האבן געמאכט אנפאלן אויף די נאענטסטע דייטשע זשאנדארמערע־פאסטנס, אדער אויף די דערפער, וואס האבן מיט די דייטשן מיטגעארבעט. ביי נאכט, נאך א שטארקער שיסעריי, האט מען ביי די פויערים צוגענומען פארשידענע זאכן. נישט שטענדיק זענען אזעלכע אנפאלן געלונגען, אפט האט זיך עמעצער פון אזעלכע אנפאלן נישט אומגעקערט. שטענדיק איז עס געווען פארבונדן מיט גרויס געפאר.

א דאנק דער באמיונג פון מיין צוקונפטיקן מאן, האט מען מיך איבערגעלאזט אויפן אלטן ארט. אין גאנצן אטריאד זענען מיר געווען דריי פרויען (די איבעריקע צוויי וויסרוסישע פויערטעס). צוליבן קינד האט מען מיך פונעם לאגער אין ערגעץ נישט אוועקגעשיקט. קיינער האט נישט געוואלט נעמען אויף זיך די פאראנטווארטלעכקייט פארן קינד אין מיין אפועזנהייט.

יעדע מינוט האָט געקאָנט עפעס פאַסירן. ווער וואָלט זיך דעמאָלט אַרומ-
געקוקט אויפן קינד?

עס איז געווען אַזאָ טראַגישער פאַל. ווי מען האָט מיר דערציילט
האָט דאָס פאַסירט עטלעכע טעג פאַר מיין אַנקום אין דער פאַרטיזאָנקע. אין
דעם לאַגער איז געווען אַ פאַמיליע: פאַטער, מוטער און דריי יינגלעך. דער
לאַגער האָט דורכגעמאַכט אַ שווערע אַבלאָוע. ביים אַנטלויפן פאַרטאָג
האַבן זיך די קינדער איבערגעוועקט און צוליב שרעק אַנגעהויבן שטאַרק
וויינען און שרייען. קיינער האָט די קינדער נישט געקאָנט איינשטילן. אויף
די בלאַטעס זענען געשטאַנען סטאַגעס היי (די סטאַגעס שטעלט מען אויף
אין האַרבסט, אָבער אַריינפירן אין די סטאַדאלעס קען מען ערשט אין ווינטער,
ווען די בלאַטעס ווערן געפרוירן). דער קאָמענדאַנט האָט זיך געבעטן ביי
די עלטערן פון די קינדער, אַז זיי זאָלן זיך צוזאַמען מיט זיי באַהאַלטן אין
איינעם פון די סטאַגעס ביז די שיסערייען וועלן אויפהערן. און ווען די
גרופע וועט צוריקגיין וועט מען זיי צונעמען מיט זיך. די עלטערן האָבן
דערצו נישט מסכים געווען. די געוויינען פון די קינדער האָבן פאַרראָטן דעם
לאַגער, וואָס האָט פאַרשטאַרקט נאָך מער די שיסערייען פון די דייטשן. מורא
האַבנדיק פאַר גרעסערע פאַרלוסטן פון די פאַרטיזאַנער, האָט דער קאָמענדאַנט
אַליין דערשאָסן די דריי קינדער, וועלכע מ'האָט מיט דער הסכמה פון די
עלטערן פריער איינגעוויקלט אין פעלצן. נאָך אַזאָ שרעקלעכער איבערלעב-
בעניש האָט קיינער נישט געוואָלט זיך פאַרנעמען מיט מיין קינד, אַפילו
אויף איין מינוט.

די דייטשן האָבן שטאַרק מורא געהאַט פאַרן וואָלד און פאַר די פאַר-
טיזאַנער. מיט אונדז האָבן נאָר געקעמפט גרויסע אַפטיילונגען, וואָס זענען
געווען באַוואָפנט מיט שווער געווער. דורך זייערע שפּיאָנען האָבן זיך די דייטשן
דערוואַסט, וווּ עס געפינען זיך די פאַרטיזאַנער. צום ערשטן איז געקומען אַן
אַנפאַל פון דער לופט. איך בין מיטן קינד געשטאַנען אונטער אַ בוים און מיין
פריינד אונטער אַ צווייטן. דאָס קינד איז געוואָרן אַזוי איבערגעשראַקן, אַז
זי האָט מורא געהאַט צו בלייבן מיט מיר און געלאָפן צו מיין פריינד. אָבער
אויך דאָרט האָט זי זיך נישט געפילט זיכער און ווידער געלאָפן צו מיר (אָן
מאַנטעלע). אין דעם מאָמענט איז געפאַלן אַ באַמבע, עטלעכע צענדליקער
מעטער פון מיר. צום גליק איז די באַמבע אַראָפּגעפאַלן אין דער בלאַטע און
בלויז אויסגעריסן עטלעכע ביימער מיט די וואַרצלען.

נאָך דעם אַנפּלי, אין דער פרי, האָט דער וואַך-פאַסטן אַלאַרמירט, אַז
עס קומט פאַר אַן אַבלאָוע אויפן לאַגער און הייסט אַנטלויפן אַזוי ווי דו
שטייסט.

טייל מאל האט עס געהאלטן עטלעכע טעג, אן עסן און אונטערן פרייען הימל. שטענדיק איז עס געווען פארבונדן מיט הונגער, פראסט און טויט.

ווען די דייטשן האבן פארלאזט דעם וואלד, האבן מיר זיך צוריקגעקערט אין דעם גאנץ-פארברענטן לאגער און אנגעהויבן פון ס'ניי ווידער אויפבויען און נעמען רעוואנזש.

די פארטיזאנער פון דעם קעמפנדיקן לאגער זענען קודם ארויס אויף מיליטערישע „זאדאניעס" — מינירן באן-ליניעס, וויכטיקע פאבריק-אביעקטן, אנפאל אויף גארניזאנען א. א. וו. איינע פון אזעלכע אויפגאבן געדענק איך גענוי, ווייל דאס האט אדורכגעפירט מיין צוקונפטיקער מאן. די פארטיזאנער, וואס זענען אויף אזעלכע „זאדאניעס" ארויס, קלייבט אויס דער קאמענדאנט. א טאג פריער ברענגט אן אויסשפירער א גענויע אינפארמאציע, ווי אזוי דער וועג זעט אויס, וועלכער אביעקט איז באצייכנט. ווי אפט בייט זיך דער דייטשער פאטראל, וויפיל מענטשן עס געפונען זיך אויף דער וואך און נאך ענלעכע פריטים. דאס איז געווען איינער פון די לעצטע אויפגאבן, וואס אונז דערע פארטיזאנער האבן דורכגעפירט אין אזא ברייטן מאסשטאב.

די דייטשן האבן זיך צוריקגעצויגן פון סטאלינגראד. ביי טאג און ביי נאכט האבן זיך געצויגן לאנגע צוגן מיט אמוניציע, פארווונדעטע זעלנער און פראדוקטן. עס איז אנגעקומען צו אונדז א באפעל אויפצורייסן די באנען און איבעררייסן די ליניע פון די ווייטערדיקע צוגן. באלד זענען ארויס בערך 300 פארטיזאנער פון אלע דריי אפטיילונגען. מיט דער גרופע „זא ראדינו" האט אנגעפירט מיין מאן. די אויפגאבע איז געווען צו מינירן עטלעכע קילאמעטער פון דער באן-ליניע. די אויפגאבע איז געווען זייער א שווערע. ערשטנס זענען די באן-ליניעס געווען זייער שטארק באוואכט; צווייטנס, כדי צוצוקומען צו דער באן-ליניע, האט מען אויך געדארפט גיין ביי טאג. זיי זענען ארויס ביי נאכט, געקראכן א גאנצן טאג — ביי נאכט אנצוקומען אויפן באשטימטן ארט. אזא באוועגונג פון עטלעכע הונדערט מענטשן האט נישט געקענט דורכגיין אומבאמערקט. מען האט געדארפט האבן אריענטאציע און מזל. עס איז געלונגען אונטערצומינירן די באן-ליניעס, אבער מען דארף זיך דאך צוריקקערן. דער וועג אויף צוריק איז נאך שווערער. די דייטשן האבן שוין געוואסט די ריכטונגען פון דער גרופע פארטיזאנער. זיי האבן באקומען וועגן דעם אינ-פארמאציעס פון די פויערים. האבן זיי געיאגט די פארטיזאנער און זיי שטארק באשאסן. ווייט האבן זיי מורא געהאט צו יאגן, מחמת דער ברעג וואלד האט פאר זיי געשאפן די גרענעץ. נאר די גאנצע שוועריקייט איז באשטאנען אין דעם, ווי אזוי צוצוקומען צום וואלד. אין וואלד האט זיך דער פארטיזאנער

געפילט ווי ביי זיך אין דער היים. אויפן שונאס געביט האט ער זיך געקענט באוועגן נאָר ביי נאָכט.

אין משך פון טאָג האט מען איינגעאַרדנט „דניאווקעס“ די פאַרטיזאַנער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין הויכן קאַרן-זאַנגען, אָדער אין קליינע וועלדלעך, וואָס זענען געווען פול אויפן וועג. זיי זענען געזעסן ווי מייז אונטערן בעזעם, און געוואָרט אומבאַוועגלעך אויף דער פינצטערער נאַכט.

נאָכן אויספירן די אויבנדערמאָנטע אויפגאַבע, האט מען אויף אַ פור געבראַכט צוריק מיינ מאַן מיט אַ דורכגעשאַסענעם פוס, דריי אַנדערע האָבן געפעלט.

מיר האָבן זיך דערוואָרט צום סוף. אין אַ פרימאַרגן, אין אַ יולי-טאָג, האָבן זיך צו אונדז באַווין פאַרשטייער פון דער רויטער אַרמיי, וואָס האָבן באַפרייט די טעריטאָריע פון די דייטשע אַקופאַנטן. אונדז האט מען אַרויסגע-פירט פונעם וואַלד און געגעבן די שטאַט-געביטן צו פאַרוואַלטן. צו אונדזער פרייד איז נישט געווען קיין גרענעץ. מיר האָבן אַלע געטאַנצט און זיך געקושט פאַר פרייד. מיט אַ קאַזאַהאַד האָבן מיר פאַרלאָזט דעם וואַלד. פאַרוויס איז אַ פורל געפאַרן מיט מיינ טאַכטער מרים, אַנגעטאַן אין אַ רוסישן מונדיר, וואָס האט איר אויפגענייט מיינ מאַן. מיינ טאַכטער האט זיך נישט געקאַנט אויס-וונדערן ווי אזוי עראַפלאָנען פאַרן אויף דער ערד. דאָס זענען געווען פראַכט-אויטאַס, וואָס זי האט נאָך אין איר לעבן נישט געהאַט געזען. דערפאַר אַבער, האט זי גוט געקענט די עראַפלאָנען מיט זייער באַמבאַרדירן. זייענדיק צוגע-ווינט צו די „זעמליאַנקעס“ האט זי זיך געוונדערט אויף די איינפאַכע, דאַרפישע כאַטעס, מיינענדיק אַז דאָס זענען פאַלאַצן, אין וועלכע עס וווינט סטאַלין אַליין.

מיר האָבן באַקומען דאַקומענטן:

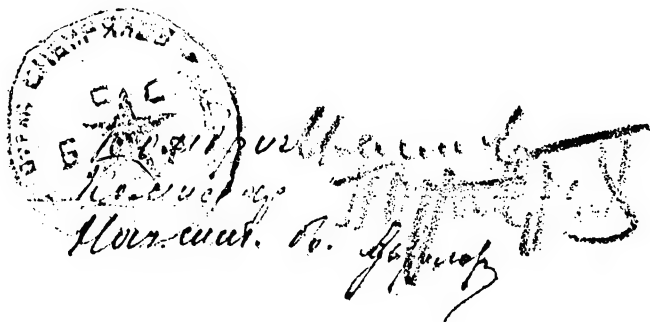
(1) נאָך אַנגעשריבענע אין די „זעמליאַנקעס“ און אַרויסגעגעבן פון דעם נאַטשאַליק פון פאַרטיזאַנער-שטאַב, וואָס זאָל דינען אַלס פערזענלעכער דאַקומענט.

(2) שוין צוגעשיקטע פון מאַסקווע, נאָכן אַרויסגיין פון וואַלד. ביזן צוריקערן זיך קיין פוילן אין יאָר 1945, איז דאָס געווען דער איינציקער און אויך דער בעסטער דאַקומענט.

Справка.

Выдана м. Шрифт Сове в том,
что она полагается в "суде"
"за Румы", бр. им. Гривушдулоу
с маем 10 июля 1944. и
предоставил на правительственных
взвешивании.

Составлением материалов
государственного Крестового Архива
и Шрифт полагается на маем
своем "материала".



(1) דער דאקומענט — ארויסגעגעבן אין דער צייט פון דער „פארטיזאנקע“

БЕЛОРУССКИЙ

ШТАБ

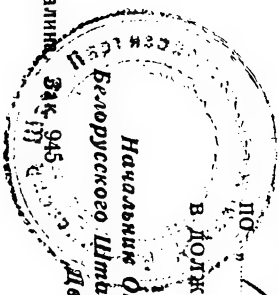
ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

25. июля 1944 г.
№ 00184700

СПРАВКА

Дана настоящая справка
Сорок Давыдов

В том, что он действительно состоял в партизанском отряде 30-й бригады
бригады 1-й партизанской бригады
с 1-го июля 1943 г.
по 15-го июля 1944 г.
в должности командира



Начальник Отдела кадров
Белорусского Штаба Партизанского
Движения

[Signature]

Тит. им. Сталина

УПРОСЬБА ПОВЕРЛИВА БРІГАНІЎ НА ПІДПІСЬ ПУТ (2)

ד"ר מיכאל סטריקובסקי

נולד בקונין בשנת 1903. מילדותו ספג מסורת יהודית ולאומית ששררה בבית הוריו.

אביו, ר' שמואל סטריקובסקי, שהיה עסקן ציוני ידוע בעירנו, חנך את ילדיו ברוח ציונית וכולם היו פעילים בתנועה הציונית.

מיכאל, בהיותו תלמיד בגימנסיה היהודית בקונין, (שהיתה רחוקה מהתנועה הציונית) היה בין המארגנים של תנועת הנוער „השומר הצעיר” בשנת 1923, שהיתה אז תנועה צופית לאומית.

פעם הוזמן עם עוד כמה חברים אל מנהל הגימנסיה שהיה מתבולל קיצוני, לשיחה על פעילותם הציונית בקרב הנוער היהודי. מיכאל הגן בגאווה על השקפתו הציונית, ובכשרונו האורטורי ניסה לשכנע את מנהלו שרק הציונות תוכל לפתור שאלת היהודים. כדי להזכיר, שבזמנו כינה את עצמו בשם „חרות” (אסוציאציה לתנועה הרביזיוניסטית בעתיד). כשקמה התנועה הרביזיוניסטית הציונית היה מיכאל אחד מראשיה ומנהיגיה וחבר בהנהגה הראשית של בית”ר.

מיכאל, שהמשיך לימדו בוורשה (גמר את לימדו באוניברסיטה בתואר ד"ר וטרינר והמשיך בפרקטיקה בוורשה), היה מבקר בזמן חופשותיו מלימודים בעירנו והקים בקונין סניף של התנועה הרביזיוניסטית שהתפתחה מהר. בשנות החורבן והמרד, עמד מיכאל סטריקובסקי בשורות הראשונות כעסקן אקטיבי בתנועת המוקד בגיטו. שם גם נפל.

יהי זכרו ברוך!

להלן קטעים מתוך הספר „מצדה של וורשה”
מאת חיים לזר (ליטאי), הוצא לאור
בתל-אביב, בתשכ”ג.

ד"ר מיכאל סטריקובסקי, ברית-החייל ותאי אצ"ל

נוסף לארגון הנער בית"ר, הגה ז'בוטינסקי רעיון של ארגון של יהודים יוצאי צבאות שונים, המוכנים להגשמת הרעיון הלגיטימי לעת צורך ואפשרות.

בחדש פברואר 1933 הוקמה מפקדה לארגון „התאגדות של יהודים, חיילים שלעבר ורורביסטים“, ביזמתם של ח"ח שלמה וליצקר וד"ר מיכאל סטריקובסקי, ובשיתוף פעולה עם ח"ח אינג' מ. כהן, לויטנאנט ארליך דוד קרול. מפקדה זו ניגשה לפעולה ארגונית גדולה בפולין ובעריה השונות נתארגנו חוגים של חיילים משוחררים, וחדש ימים לאחר התחלת הפעולה נקבע שמה של ההתאגדות זו בשם: „ברית החייל בפולין ע"ש זאב ז'בוטינסקי“.

באחד מימי שנת 1940 נתכנסו במשרדו של ד"ר הלל זיידמן. היה שם ד"ר מ. סטריקובסקי, ד"ר ליפמן, פראפוס הזקן — מזכיר מערכת ה„מומנט“, מק ואחרים. תוך כדי שיחה על נושאים אקטואליים — אמר ד"ר מ. סטריקובסקי: אנו חייבים לאחוז באמצעי התגוננות נגד הגרמנים, עלינו להקים כוח מזויין שיהיה מורכב מקבוצות מתגוננות ומצוידות כהלכה.

פעם, זמן קצר לאחר הקמת הגיטו, הלכו בצוותא, ברחוב קרמליצקה, בוורשה, ד"ר סטריקובסקי, ד"ר ליפמן, אינג' איגלסקי ובן-שם, לפתע פרצה בהלה גדולה והחלה מנוסה כללית לתוך הפתחים, השערים ולכל מקום מחסה שנודמן בדרך. סטריקובסקי לא ברח, הוא נשאר עומד, גאוותו היהודית והלאומית הצמידו למקום בו נמצא, ובראש מורם ציפה לראות איך יפול הדבר. מכוניות האסירים עברו ביעף, הגרמנים נופפו במקלות הגומי שלהם על ימין ועל שמאל, במקרה, נתכבד ד"ר סטריקובסקי ב„לטיפה“ חלשה של אחד ממקלות הגומי — לו היה מתכופף, היה מונע מעצמו גם „תענוג“ זה. אך, כאמור, עמד ישר מתוח וגאה. כאשר היהודים יצאו ממחבואיהם וביניהם חבריו של סטריקובסקי — הוא הטיח כלפיהם; יותר לא אחזה אפילו רגע. אנו ניגשים מיד לארגן קבוצות לוחמים בגרמנים. לא אסבול עוד השפלות כאלה. עלינו להגן על כבודנו הלאומי! על יד מטה הארגון של ז. ז. וו. Żydowski Związek Wojskowy Z. Z. W. הוקמה ועדה של פנחס טאוב, שמחה וויטלזון, ד"ר מיכאל סטריקובסקי ועוד דוד שולמן.

בזמן מרד גיטו וורשה היתה קבוצה שבימים הראשונים של המרד היתה גם נציגות פוליטית, שהיתה מורכבת מד"ר דוד וודובינסקי, ד"ר מיכאל בכיר מוראנובסקה ולאחר מכן פרצה לצד ה„ארי“ בגזיבובסקה והתבצרה כאן בבונקר. בראש הקבוצה עמד פאול פרנקל שנפל כאן בקרב. וכאן ברחוב גזיבובסקה בא כנראה גם הקץ לחיי ד"ר סטריקובסקי מהקיצונים בתנועה

הז'בוטינסקאית אשר בפולין. יליד שנת 1903 בעיר קונין, בפלך קליש. רופא וטרינארי, חבר התנועה הלאומית מראשית ותמיד באגף האקטיביסטי, ביחוד מאז הטבח של תרפ"ט בחברון. אין פלא שהוא היה עם מקימי ברית החייל. כיהודי מאמין הוא גם מפעילי ברית ישורון, ועם הקמת תאי הארגון הצבאי בפולין הוא הרוח החיה בהם ופעיל האצ"ל „די טאט". מובן שהוא מראשוני ההוגים של רעיון ההתנגדות המזוינת ונופל עם האחרונים של ז. ז. וו. באותו מקלט האחרון לצדו של המפקד פאוול פרנקל.

פראניע בעאטוס

זאל דא מיט יראת־הכבוד דערמאנט ווערן אונדזער בת־עיר, פראניע בעאטוס, איינע פון די העלדישע פארבינדלערינס פון דער „ארישער“ זייט מיט די אנפירער פון געטא־אויפשטאנד.

פראניע בעאטוס איז דעפארטירט געווארן פון קאנין צוזאמען מיט אירע עלטערן, סוף נאוועמבער 1939. מיט צוויי יאר שפעטער קומט זי קיין ווארשע און ווערט אקטיוו אין דער אונטערערדישער באוועגונג.

די פארבינדלעך — די נערוון פון אויפשטאנד :

„חוץ א הארץ און א מוח, האט דער אויפשטאנד פארמאגט אויך א גאנצן נערוון־סיסטעם, וואס האט פארבינדן די פארשידענע גלידער, די באזונדערע פונקטן, פאזיציעס און קאנספיראטיווע טרעף־ערטער מיטן מוח, מיטן צענטער. די נערוון, דאס זענען געווען די פארבינדלעך און פארבינדלערינס פון דער יידישער קאמספֿארגאניזאציע.

די געשיכטע פון דעם דאזיקן טייל קעמפער איז א באזונדערס מערקוויר־דיקע און רומפולע“.

ב. מאַרק שילדערט דעם העראאיזם און מסירת־נפש פון די פארבינדלעך פון אלע ריכטונגען פון דער יידישער קאמספֿארגאניזאציע און שרייבט :

און אט איז פראניע בעאטוס אינגאנצן 17 יאר אלט, אן אפשטאמיקע פון קאנין, פון דער טיפער פוילישער פראווינץ און א דערצויגענע אין א קיבוץ פון „דרור“. וויפל מאל איז דאס העלדישע מיידל נישט געווען בעתן אויפשטאנד אהין און צוריק אין געטא, און אין די געהיימע טרעף־ערטער אויף דער ארישער זייט. זי האט עס איבערגעטראגן די בריוו פון אַניעלעוויטשן צו צוקערמאנען. אויף איר איז עס אויסגעפאלן דער שווערער גורל צו ברענגען צו די ברידער און פריינד אויף דער ארישער זייט די איוב־בשורות פון דעם שלאכטפעלד, און אויך דעם גרויסן גרוס פון יידישער גבורה.

דאס דאזיקע מיידל האט טיף־פיינלעך דורכגעלעבט דעם טראגישן פינאל פון די קאמפן. זי איז געווען צוקערמאנס פארבינדלעך מיט אַניעלעוויטשעס שטאב.

זי האט דעם ווייטיק נישט געקאנט איבערטראגן און נאכן פאלן פונעם אויפשטאנד, האט זי זיך דאס לעבן גענומען אין יאר 1943.

(פון בוך „חורבות דערציילן“, ב. מארק, ווארשע)

* *
*

פראַנציע בעאַטוס האָט געשטאַמט פון אַ פאַרמעגלעכער און חסידישער
היים אין קאַנין, די גאַנצע משפּחה איז אומגעבראַכט געוואָרן.

באַטוס פּרניא — ילידת קונין, חברת „דרור“, קשרת בצד הארי, הגיעה
בסוף 1942 עם פלוגת איל מאוסטראוויץ לוורשה. בימי מרד אפריל קיימה קשר
טלפון בחדרה עם הגיטו הלוחם.
השתתפה בארגון הוצאת הלוחמים. ב־12 במאי 1943, אחרי פעולת ההצלה
המוצלחת איבדה עצמה לדעת. פרטי מיתה לא ידועים, היתה כבת 17.
(מתוך ספר „מלחמת הגיטאות“)

ב־1938 בנובמבר חזרתי לקונין בשביל להתכונן לעליה ארצה. עד ינואר
1939 הצלחתי להרחיב את סניף החלוץ הצעיר. אירגנתי את ילדי כיתה ח', בין
הבנות היתה פרנקה באטוס בת 14—13, ילדה עדינת נפש בעלת בטוי רגשי
וסנטימנטלי. יפת מראה הייתה מבקרת הרבה בביתי וקולטת בצמאון כל ידיעה
על הכשרה ועל הארץ. ידעתי שהדלקתי בלבה ניצוץ חזק ולא טעיתי. הניצוץ
הפך ללהבה. יותר מדי עברה בזמנים ההם. נפשה העדינה נשברה כנראה ואבדה
את עצמה לדעת.

כבוד ללוחמי גיטו וורשא!

רבקה גלאנץ

נולדה בקונין, גליל פוזנא ב־1915. חברת „פרייהייט“, בה התחנכה ופעלה תחילה בהכשרה בקיבוץ פלוצק, פלוגה קטנה שלחמה קשה על קיומה, אחרי כן בלודז' ובקיבוץ בורוכוב. השתתפה בסוף 1935 בסמינר הגליל של החלוץ ע"י לודז'. עם ההחלטה על פיתוח הכשרה ימית היתה בין אלה שהלכו לפלוגת גדיניא והיתה מאושרת שזכתה להיות בכלל כובשי ענף חדש זה. עם המלחמה בהיות גדיניא בחזית האש הראשונה וכולם ברחו, נשארו היא ועוד שלושה חברים במקום. משנשדד עם כניסת הגרמנים כל רכוש הקיבוץ חזרה לקיבוץ „בורוכוב“ בלודז' שם התיצבה לעזרת לאה פרלשטיין ויחד נשאו באחריות ובסכנות הזמן. יצאו גם לדרכים לשם שמירת הקשר. עבדה כפקידה בקהילה ובהשפעתה סודרו שם חברות אחדות. היתה שם בין שש החברות שנשארו לשמור על גחלת התנועה בגיטו לודז'. כעבור זמן מה נקראה לורשה ומיד הוכנסה לעבודה במחתרת בקרב הנוער. מכאן נשלחה ללובלין לעבודת התנועה בעיר ובגליל וגם שם היתה עמוד התווך של המחתרת. העבירה חומר ממקום למקום והמציאה אותו לכל חבר והיא שדאגה לקשרים עם המרכז. כשנתגלתה ב־1941 האפשרות לארגן פלוגות הכשרה ליד צ'נסטוכוב, הועמדה בראש הפלוגה והיתה הרוח החיה בה, חביבה מאוד על כל השכבות. ניהלה את הקיבוץ המשותף בו היו חברים מכל ההסתדרויות, שהוקם בגיטו הקטן שברח' נאדו'אוו'נא. עמדה יחד עם יהודה גליקשטיין בראש ההתגוננות המצוינת בצ'נסטוכוב מטעם הארגון הלוחם ומילאה את תפקידה בכשרון ובעוז. עם הגירוש של הגיטו הקטן ב־25 ביוני 1942 התחילה ההתגוננות האקטיבית של לוחמי האירגון היהודי הלוחם. חמתם של הגרמנים עלתה לאחר שבמקום אחד מצאו נשק. ב־26 ביוני 1943 עמדה בראש קבוצה בת 40 איש שניסו עם נשק ביד לפרוץ את המצור שהושם על הגיטו. בקרב זה נתנו כולם את נפשם והיא בתוכם, בת העם היתה, מנבכי העם עלתה, ובימי השואה נספתה עם עמה ונשקה בידה.

(90, „דרור“)

רבקה גלאנץ — ילידת קונין, חניכת דרור, חברת מיפקדת אייל (אירגון יהודי לוחם) בצ'נסטוכוב וממקימי תנועת „דרור“ ומפעילה המחתרת ברחבי הג.ג. בסוף 1941 מארגנת קיבוץ „דרור“ בצ'נסטוכוב, עושה בשליחות בענייני אייל בורשה ובבנדין, מבריחה נשק ונאמנה לרעיון ההגנה בגיטאות. דוחה היא גם אחרי מרד אפריל בורשה את ההצעה להעביר את אנשי אייל מצ'נסטוכוב ליערות שבסביבה — נפלה בהגנת הגיטו ב־26 ביוני 1943 כבת 28. כבוד לגיבורים!

(90 מלחמת הגיטאות)

ד' באפריילונג

מיינ באַגעגעניש מיט דער א"י-ברייגאָדע

מאי 1945. נאָכן באַפרייען פון די מערדערישע, דייטשע לאַפּעס, האָט מען אונדז מיטן טראַנספּאָרט אַרויסגעשיקט פון עסטרייך קיין פּוילן. אויפן וועג פֿין איך אַראָפּ מיט מיינע צוויי קינדער פון דער באַן און אַרויף אויף אַ צווייטער, וואָס איז געפאָרן קיין איטאַליע, דאָ האָב איך זיך אָנגעטראָפֿן אויף גרויסע שוועריקייטן. די גאַנצע צייט האָב איך זיך געפונען אויף דער רוסישער זייט. אָבער מיינ הייסער באַגער איז געווען אָנצוקומען אויף דער ענגלישער זייט, וויסנדיק אַז פון דאָרטן וועל איך קאָנען אָנקומען קיין ארץ-ישראל. כדי אַריבער-צוקומען אויף דער ענגלישער זייט האָט מען געדאַרפט אַדורכשווימען אַ טייך און דערנאָך אַרויפצוקומען אויף אַ באַרג, וואָס איז געווען 1200 מעטער. אויף דעם באַרג האָט זיך געפונען אַ קליין איטאַליעניש שטעטל, וווּ עס איז געווען אַן ענגלישער מיליטערישער לאַגער.

ווען זיי האָבן זיך דערוויסט, אַז מיר זענען יידן (עס האָבן זיך דאָרטן געפונען טויזנטער מענטשן, אָבער נישט קיין יידן) האָט מען אונדז אָפֿילו מער פּרווילעגירט ווי אַנדערע. מען איז אַריינגעקומען צו אונדז גראַטולירן און מיטגעבראַכט פּרוכטן און זיסוואַרג.

איז אַ פּאַר טעג אַרום. בין איך מיט מיינע קינדער דאָרט אַרויס אויף אַ שפּאַציר. פון דערווייטנס האָב איך באַמערקט ווי עס קומט פּלוצלינג אַן אַ מיליטערישער אויטאָ מיט אַ מגן-דוד. איך האָב זיך מיט מיינע קינדער אַוועקגעשטעלט אין מיטן וועג און אַזוי אַרום איינגעהאַלטן די מאַשין. וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט. עס זענען אַראָפּגעשפּרונגען עטלעכע אַפיצירן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס זענען זעלנער פון דער יידישער ברייגאָדע פון ארץ-ישראל, די באַגריסונג איז געווען זייער אַ האַרציקע. צום באַדויערן האָבן זיי אונדז נישט געקענט מיטנעמען, מחמת זיי זענען געפאָרן אין דינסט. זיי האָבן אונדז אָבער צוגעזאָגט צומאַרגנס פון דאָנען אַרויסנעמען. און אַזוי איז טאַקע געווען. צומאַרגנס זענען אָנגעקומען עטלעכע זעלנער פון דער יידישער ברייגאָדע. פּרעגנדיק וועגן אונדז, האָב איך געענטפּערט אַז מיר זענען פון קאַני, פּוילן, באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ צווישן די זעלנער איז אויך געווען מיינ חבר פון קאַנין יעקב בולקא, דער זון פון ישעיהו, זיי האָבן געווינט אין ארץ-ישראל. די פרייד איז געווען גרויס, אַז עס איז שווער צו באַשרייבן.

דאָס איז אַבער געווען אויך פאַרבונדן מיט אַ גרויסן טרויער, ווייל די נאַענטסטע האָבן נישט זוכה געווען עס צו דערלעבן.

גלייך איז אַ דעלעגאַציע אַריין אין דער קאַנצעלאַריע, כדי צו דערליידיקן פאַר אונדז די פאַרמאָליטעטן, אַז מיר זאָלן מיט זיי מיטפאַרן. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און זיי האָבן באַקומען די דערלויבעניש דערצו. די ענגלענדער האָבן אַפילו פאַר אונדז איינגעאָרדנט אַ געזעגענונגס-מאַלצייט.

אַנקומענדיק אין לאַגער פון דער יידישער בריגאַדע, איז שוין דאָרט געווען אַלץ פאַרבערייט. עס האָט אונדז דאָרט גאַרנישט געפעלט. צומאָרגנס האָבן די יידישע אָפיצירן אונדז גענומען אויף אַן אויספלוג אין דער לענג און אין דער ברייט פון גאַנץ איטאַליע. מען האָט געוויון די שענסטע פלעצער און פאַרשאַפט פיל פאַרגעניגן. די יידישע בריגאַדע האָט פאַר אונדז איינגעאָרדנט אַ קבלת־שבת. איך האָב געצינדן ליכט און דער מיליטערישער רב האָט געמאַכט „קידוש“ און אַן אויסערגעוויינלעכער מאַלצייט. מען האָט געזונגען זמירות. און אַזוי האָבן זיי אונדז באַשיינט די צייט ביז עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

מלחמה-איבערלעבונגען

א

מיין יוגנט האב איך פארברענגט אין קאנין. נאך מיין חתונה האב איך געווינט אין לאדזש, דארט האט מיך באגעגנט דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. אין אנהייב האבן מיך די געשעענישן ארויסגעפירט פון גלייכ-געוויכט. שפעטער ווען מען האט אונדז אריינגעטריבן אין געטא, האט זיך אין מיר דערוועקט דאס אפפערווייליקייט צו טאן עפעס פאר אנדערע. ס'איז געווען אוממעגלעך צוצוקוקן זיך גלייכגילטיק און שטיין פונדערווייטנס, ווען מענטשן זענען אויסגעגאנגען פון הונגער.

עס האבן זיך געעפנט פארשידענע ארבעטס-אפטיילונגען, און כדי זיך דארט אריינצובאקומען האט מען געדארפט האבן רעקאמענדאציעס פון פאר-שידענע ארגאניזאציעס. איך האב מיט דער הילף פון פרוי מארילא פרוכטמאן (אומגעקומען) ארגאניזירט א גארסעטן-„רעסארט“ (פאבריק) ווו ס'האבן גע-ארבעט דריי טויזנט פרויען. דאס האט אויסגעמיטן הונגער אין דער צייט. דער „רעסארט“ האט זיך אנטוויקלט אזוי, אז מ'האט געדארפט שאפן נייע אפטייל-לונגען. דער הונגער האט זיך וואס א מאל מער פארשטארקט און ארומגענומען גרעסער קרייזן. נישט איינמאל האב איך באגעגנט אין די גאסן פונעם געטא קאנינער יידן. איינמאל האב איך באגעגנט מאניעק לעשטשינסקי — אן אויס-געהונגערטן, אין אפגעריסענע קליידער און צעריסענע שיך, איך האב גלייך אינטערוויענירט ביים טראנספארט-לייטער מאניעק קליינמאן, וועלכער האט געשטאמט פון קאנין. זיין הילף האט געראטעוועט לעשטשינסקי פון א הונגער-טויט.

עס האבן דאן געבושעוועט פארשידענע עפידעמיעס. קיין מעדיקאמענטן זענען נישט געווען. איך האב געהאט א באקאנטן פוילישן דאקטאר אויף דער ארישער זייט. דער האט דורך ארבעטער פון דער עלעקטראוויניע איבערגעשיקט צו מיר אין געטא פארשידענע מעדיצינען, וואס איך האב צעטיילט צווישן די אממייסטן באדערפטקע. איך האב זיך פון צייט צו צייט געטראפן מיט פאר-שידענע קאנינער, ווי חיה פארדאנסקא, ברושינסקא, ליפנאווסקי און פאמיליע דאום. די מערהייט פון זיי זענען אומגעקומען.

אין אויגוסט 1944 האב איך זיך געפונען אין טראנספארט קיין אוישוויץ פון דארט האט מען מיך איבערגעשיקט קיין מעדזארה, ווו איך בין פארבליבן ביז ענדע מלחמה. די רוסישע ארמיי האט אונדז באפרייט. אין דעם לאגער זענען מיר געבליבן בערך 500 יידישע פרויען

נאך פארשידענע איבערלעבענישן און שווערע קראנקייטן, האב איך זיך דאן געפונען אין שטעטל קלאצק (אין נידערשלעזיען). דא האבן אנגעהויבן אנצוקומען יידן פון פארשידענע לאגערן. דא האב איך אנגעהויבן מיין געזעל־שאפטלעכע ארבעט. דאס שטעטל איז געווען נאָענט צו דער טשעכישער גרענעץ. דאס האט געהאלפן איבערצופירן יידן פון די לאגערן איבער דעם שטעטל נאכט — קיין טשעכאסלאוואקיי. פון דארטן איז שוין דער וועג געשטאנען פריי פאר דער ווייטערדיקער עמיגראציע. פון דער באַוועגונג האט זיך אַנט־וויקלט די „בריתה“, (דורכפירן יידן, כדי זיי זאלן קאנען עולה זיין קיין ארץ־ישראל).

פון אנהייב האט די פוילישע, ווי אויך די טשעכישע רעגירונג אַוועק־געקוקט פון די אַקציעס. מיט דער צייט אָבער האבן זיך דערפון אַנטוויקלט פאַרשידענע שוועריקייטן. מען האט יידן אַרעסטירט אויף דער גרענעץ. דא האב איך שוין אינטערוויענירט אַלס פאַרזיצענדערין פון אַרטיקן יידישן קאמיטעט. די מענטשן־כוואליע איז געגאנגען אויפן מערב — דער יידישער קאמיטעט האט זיך אַנטוויקלט פון אַ קליין קעמערל אין מיין איין צימערדיק וווינונג — אין אַ דריי שטאַק הויז, וואס די רעגירונג האט מיר צוגעטיילט. אונטער דער נאָז פון דער פויליש־רוסישער מאכט, האט זיך מיין וווינונג פאַרוואַנדלט צו ביסלעך אין אַ קליינעם אַמניציאַל־אַגער פאַר דער „בריתה“. מיר האבן געקויפט געווער פון פאַרשידענע קוועלן און זיך באַמיט עס זאָל נישט קאָסטן טייער. מיר האבן אויך אַן געלט באַקומען געווער. מיר האבן אַריינגעלייגט אין דער אַרבעט דאָס גאַנצע האַרץ, וויסנדיק אַז דאָס איז אַ הייליקע אַרבעט. מען האט דענוציירט, און איך האב זיך געפונען אַלס אַרעסטירטע אין דער „או. בע.“ (געהיים־פּאַליציי). ווי עס האט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האט מיך איינער פון די רעפּאַטריאַנטן געמערט ביי דער מאכט, אַז איך פיר אַן אַנטירעגירונגס טעטיקייט און אַרבעט לטובת די ציוניסטן. דער יעניקער האט געוואלט פאַר־נעמן מיין אַרט, וואס איז אים ליידער אויך געלונגען. נאך אַ דריי חדשימדיקער אויספאַרשונג, האט מען מיך באַפרייט פון אַרעסט. די רעגירונג האט מיר פאַר־געשלאָגן ווידער צו פאַרנעמען מיין אַמט, איך האב זיך אָבער דערפון אַפּגעזאָגט און באַשלאָסן צו פאַרן אַהין, ווו איך האב ביז איצט געשיקט אַנדערע. איצט, אין ישראל, באַגען איך פון צייט צו צייט „די יינגלעך פון דער בריחה“, וועלכע זענען שוין פאַטערס פון קינדער. מיט באַגייסטערונג דערמאן איך זיך פון יענע פאַרגאַנגענע צייטן.

קבר-אחים אין די קאזשימיעזשער וועלדער

נאכן קריג איז מיין ערשטע זאך געווען צו פארן קיין קאנין. ליידער האב איך קיינעם פון מיינע טייערע נישט געפונען.
עס האט מיך אינטערעסירט ווו זענען די קברים פון די אומגעבראכטע קאנינער יידן.

דער פאלאק בוטשאק האט מיר דערציילט, אז זיי זענען אויסגעמארדעט געווארן אין די קאזשימיעזשער וועלדער. ער האט מיך מיט א דאָראָזשקע אַהינ-געפירט אין די וועלדער.

נאך פון דער ווייטנס האט מיך א גויה דערזען און אַנטלאָפן. איך האב איר אָבער דערציילט וועגן וואָס איך בין געקומען, האט זי מיר פאַרטרויט, אַז זי האט א מאן א ייד. און מיר געראטן, ווענדן זיך צום לעשניטשע, וועט ער מיר אַלץ גענויער איבערגעבן. זי האט מיר געוויזן ווו עס זענען געווען די קברים. אויף אַ בלעך איז געווען אַנגעשריבן, אַז דאָ זענען באַגראָבן יידישע קרבנות. איך און נאך יידן, ווי פראסט פון קלעטשעו א. א. האבן פעסטגעשטעלט, אַז דאָ זענען באַגראָבן די יידן פון קאנין זאגאָראָוו, גאַלין, קלעטשעו, סקולסק, שלעשין, סלופצע, פייווערן, גרויעץ, ריכוואל, איבער 7000 יידן.

משה גליקסמאַן האט געשריבן נאך אַסטראַויעץ צו זיינע שוועסטערן, אַז יעדן טאָג שיקט מען אַרויס אין אַ אומבאַקאַנטער ריכטונג אַ 10 אױטאָס פול מיט יידן, און אַז ער ראש-השנה גייט אָפּ דער לעצטער טראַנספּאָרט, אין וועלכן אויך ער מיט זיין פאַמיליע דאַרפן ווערן אַרויסגעשיקט אין דעם זעלבן וועג, ווי עס האט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן איז עס געווען קאזשימיעזש..
דער פאלאק יאשינסקי האט מיר דערציילט: אַז מ'האט אַראַפּגעצויגן די בגדים פון די קרבנות און שפּעטער האט ער איבערגעפירט די זאכן אין מאַגיס-טראַט פון קאנין.

אויף די ביימער אַרום דעם עקזעקוציע-פלאַץ האבן זיך באַהאַלטן קריסטן און נייגעריק זיך צוגעקוקט צו דער מאַסאַקראַ און דאָן דערציילט אין דער שטאַט. אין צווייטן יאָר האָב איך ווידער פון לאַדזש באַזוכט קאנין. אַ גרופע קאנינער האבן מיר זיך געטראָפן און געפאָרן אויף קבר-אַבות אין קאזשימיעזש, צווישן אַנדערע: חיים לעבען, בער מיט דער פרוי, יוסף שאַפיראַ, זילבערבערג פון גאַלין האט געזאַמלט געלט פאַרן צוועק אויפצושטעלן אַ מצבה.



אָנדענק־מזבֿה נאָך די נאַצי־קרבנות פֿון קאַנינער קרייז, אויפגעשטעלט אין דעם
קאָשמינעזשער וואָלד



ערשטער צוזאמענטרעף פון קאנינגער שארית-הפליטה מינבערן (דייטשלאנד), 1945 אין מיטן דער ה' מאנשעקא

נאָכן בלוטיקן מבול

מאי 1945. נאך דער מפלה פון די בלוטדורשטיקע היטלערישע הינט, האבן די פאָריתומטע רעשטלעך פונעם פאַרפייניקטן יידנטום אָנגעהויבן זוכן קרובים פריינד, באַקאנטע — מיט דער האַפענונג, אַז אפשר וועט זיך נאך עמעצער אָפגעפונען. הגם קיינער האָט זיך נישט געמאַכט קיין אילוזיעס און געווען רע־זיגנירט, דאך האָבן זיך אויך געציילטע לאַנדסלייט געטראָפן. יעדער האָט געזוכט אַ קאַנטאַקט מיט קאַנין — אפשר?...

דאָס ביסל ניצול־געוואָרענע טרעפן זיך אין קאַנין אין סעפטעמבער 1945 און גרינדן אַ צייטווייליקן יידישן קאַמיטעט: פרעזעס ווערט אברהם סויקא, און סעקרעטאַר — ב. גדאנסקי (דאַנציגער). עס הייבט זיך אָן אַ קאַרעספאָנדענץ מיט דער וועלט. מיר ווענדן זיך נאך הילף צו די קאַנינער אין ענגלאַנד און אַמעריקע. סוף 1945 געפינען זיך אין קאַנין 46 יידישע נפשות — 24 מענער, 15 פרויען און 7 קינדער. די נויט איז גרויס און דער ווינטער איז אַ שווערער. די ווייניגקייט זענען פאַרכאַפט פון פאַלאַקן, און מיר זוכן אַן אָרט וווּ אַוועקצולייגן דעם קאַפּ. דער רוב פאַלאַקן ווידערן זיך, וואָס היטלער האָט נאך אַזוי פיל יידן איבערגעלאָזט... עס קומען שפעטער נאך קאַנינער, צוזאַמען — בערך אַ 60 נפשות. מיר האָבן אָבער דאָ נישט וואָס צו זוכן. מיר באַזוכן די ברידער־קברים אין די קאַזשימיעזשער וועלדער. אויפן קריסטלעכן צמענטאָזש זענען באַגראָבן יידן פונעם אַרבעטס־לאַגער אין טשאַרקאָוו. צוביסלעך פאַרלאָזן אַלע די שטאָט, אַממיינסטן פאָרן קיין דייטשלאַנד, מיט דער האַפענונג, פון דאָרט צו פאָרן ווייטער קיין אַמעריקע און קיין ארץ־ישראל. אין קאַנין איז כמעט קיינער נישט פאַרבליבן.

קאַנין נאָכן חורבן

עפילאָג

ווי ס'רוב פון די לעבנגעבליבענע, בין אויך איך געקומען קיין קאַנין געווייז ווערן, ווער פון מינע קרובים זענען געבליבן לעבן. דער צוג בלייבט שטיין און איך הער אויסרופן „קאַנין“. ס'איז נאָכט און ביים אויסשטייגן באַמערק איך, אַז מיין אָרעם ביסל באַגאַזש, וואָס איז דעמאָלט געווען מיין גאַנץ פאַרמעגן, איז נעלם געוואָרן. ביים וואַקזאַל האָט מיך דערקענט אַ פּאַליציאַנט, און מיר געזאָגט, אַז אַ גרופע דאַרפסקינדער אין שולעלטער נוצן אויס די געלעגנהייט בעתן האַלטן פון צוג, און פאַרשווינדן מיט די צוגענומענע פעקלעך.

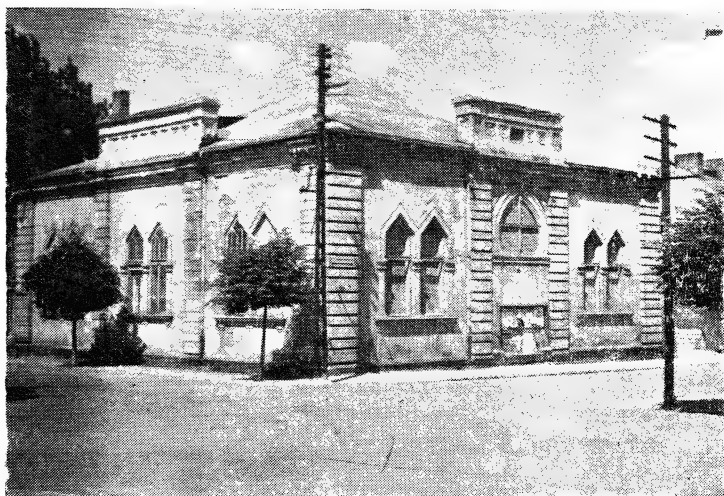
דערווייל זענען די וואַרטנדיקע דאַראַזשקעס אָפּגעפאַרן און מיר איז אויסגעקומען צו גיין צו פוס. דער העפלעכער פּאַליציאַנט האָט מיר אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז אַזוי ווי די דייטשן האָבן ביים אָפּטרעטן פאַרברענט די בריקן, איז געפערלעך דאָרט אין דער פינצטער דורכצוגיין. ער האָט געבעטן דעם וואַקזאַל-אויפזעצער, מיר צו געבן אַ צימער אָפּצורעדן. דאָרט האָב איך געוואַרט ביז פאַר-טאָג. דערנאָך האָב איך אָנגעהויבן מיט פאַמעלעכע טריט צו גיין אין שטאַט אַריין. איך געפין מיך אויף דער סלופצער גאַס. איך קוק מיך אַרום פון אַלע זייטן, לייען אַלע אויפשריפטן און שילדן, אָבער אַלץ פרעמדע, נישט יידישע נעמען, אויך אויפן גרויסן מאַרק איז דאָס זעלבע.

דאָס פאַפיראַסן און ציגאַרן-געשעפט, געגרינדעט פונעם פאַרשטייער פון דער יידישער קהילה מיכאל קלאָץ (און לעצטנס — פון דאַנציגער און ווינער), וואָס האָט עקזיסטירט אַ לעבן לאַנג, טראָגט איצט אויך אַן אַרישן נאָמען. און אַזוי אומעטום דאָס זעלבע. אין דער מיטן צווישן די געשעפטן איז געבליבן אומפאַרענדערט דער נאָמען לעוואַרטאַווסקי, וועלכער איז געווען אַ קריסט.

איך קום אויף די הויפטגאַס (3 מאַי), דאָ זענען דער רוב געווען געשעפטן פון יידישע אייגנטימער, אָבער קיין איין יידישער נאָמען איז נישט געבליבן. איך געדענק, אַז דאָס ערשטע רעכטס — האָט געהערט צו איציק שיקע, קעגנ-איבער הערמאַן, דערנאָך פעטשע קאַץ, זינגערמאַן, פאַרדאַנסקי א. א. איך פאַרנעם מיך רעכטס, אויך דאָ — טראָץ די אַרישע נעמען ווייס איך, אַז דאָ האָבן דורות לאַנג עקזיסטירט יידישע געשמטן: ראַכוואַלסקי, זאַנדער, קראַטאַווסקי, וואַל-כאַוויטש, סטריקאַווסקי, לעווענבערג, לעווין, קראַוזע, מאַרגוליעס, מיראַנץ, ליפשיץ (פאַרבן), קלעטשעווסקי (בלעך) און קעגנאיבער: ענגעלמאַן, זשאַר-נאַויעצקי, בויםאַן און פיל אַנדערע.

איצט בין איך אויף דער גאס, ווו די קאטוילישע קירכע שטייט, ווי פריער, אומבאשעדיקט. א ביסל ווייטער בלייב איך אינסטינקטיוו שטיין: דאס איז מיין וויין-הויז. נישט טראכטנדיק קלאפ איך אן אין ערשטן פענצטער. דא פלעג איך תמיד באקומען דעם שליסל, בעת איך פלעג אנקומען פון א נסיעה. דאס פענצטער עפנט זיך און א יונגערמאן, מיט א רעוואלוער אין האנט, פרעגט אויף א שארפן אופן „וואס פאר א חוצפה אין אַזא פריער שעה?“ ער איז אן או. ב. פונקציאנער (פון זיכערהייטס מאכט), איך ענטפער: „נישט אזוי שארף, יונגערמאן! איך בין דער אייגנטימער פון דעם הויז און אויך פון דער וויינגג“. א ביסל זשענירט לייגט ער אוועק דעם רעוואלוער און זאגט, אַז ער קען מיר נישט פון פריער, און אַז אין דער צווייטער טייל פון דער דירה, וויינט דער הויזוועכטער“ דאביי רופט ער דעם וועכטער, וועלכער נעמט מיר ווארם אויף. איך באקום א בעט צו שלאפן מיט פיל בעטגעוואנט, וואס שטאַמט פון מיין הויזווירטשאפט און פון אנדערע אומגליקלעכע שכנים.

נאך צוויי טעג שפעטער האב איך באקומען פון מיין געוועזענער וויינגג נאר איין צימער, וואס איז געווען באנוצט דורכן מאגיסטראט. איך האב דאס צימער שנעל פארלאזט. אזוי אויך נתן אנצער, וועלכער איז געווען מיט מיר. דא געפינען זיך נאך דערווייל פרוי חנה קאוואלסקי (געבוירן צוקער) מיט 2 קינדער, רישא — די טאכטער פון סאמועל לעשטשינסקי, לעווין, יאנינא



דער בית-המדרש פארלאזט — אינעווייניק אלץ צעשטערט
און די לוחות פונעם גזימס אראפגעריסן



די גרויסע שול — דער פראכט פון די יידן אין שטאט אין חורבן, וויטראזשן אויסגעבראכן.
פון דער הויף-זייט צוגעבויט א וועשעריי.

(געבוירן מייזעלס), מ. בער (בארסקי) מיט זיין פרוי (געבוירן זיידליץ) פרוי זיידליץ מיט א טאכטער, יולעק אנצער מיט דער ערשט געהייראטער נושא (געבוירן בזוסטאווסקי), סיטנער, האלינא (טאכטער פון שלום לעשטשינסקי), יאדזשיא (טאכטער פון מ. קאפלאן פון גלינקא) א. א.

ס'באזוכן מיך איינצלנע, פון פריער באפריינדעטע, קריסטלעכע איינוווינער: דער געוועזענער בירגערמייסטער ל. גאנאוויטש, ד"ר קארפאוו און בראניסלאוו לעוואנדאווסקי.

איך באזוך דעם מאגיסטראט, ווו דער סעקרעטאר סטאניסלאוו יארעצקי, וועלכער ארבעט שוין דארט איבער 50 יאר, באגריסט מיך ווארם. דער בירגער-מייסטער דינעק נעמט מיך אויף אין זיין קאבינעט. מיר גייען אין שיינעם זיצונגס-זאל פון שטאט-ראט. די שיינע בילדער הענגען דארט ווי פריער. איך זען מיך אויפן זעלבן פלאץ, ווו כ'בין אזוי פיל יאר געזעסן אלס ראטמאן. צומארגנס, 8 אין דער פרי, באקום איך אן איינלאדונג פון סטאראסטווע, צו קומען צו אים 12 א זיגער מיטאגזייט אין זיין ביורא.

אין משך פון די פרייע דריי שעה נוצ איך אויס צו באזוכן דעם טעפער-מארק. דארט, אויך די זייטנגאסן, ווו ס'האבן געווינט דער רוב יידן, זענען אלע הייזער צעשטערט. איך דערנענטער זיך צו דער גאס, ווו ס'האט זיך

געפונען דאס בית-המדרש און די פראכטפולע שיל, א שוידערלעך בילד, ספעציעל אינעווייניק אין שיל, חורבות, וואס באווייזן די נאצישע פארברעכן. די חרובע שיל ווערט איצט באנוצט אלס שטאטישער אלטווארג-מאגאזין.

פון דא גיי איך דורך דעם פארק און פרוו צו באזוכן דאס בית-הקברות. דער געמויערטער פארקאן ארום איז פארשוונדן, אויך די ציגל און די מצבות. מאַנכע אויך פון מאַרמארשטיין, זענען צעשלעפט און באַגנבעט. די נאָציס האָבן אויך נישט געשוינט די מתים, געשענדעט די דורותדיקע קברים. נאָך די לעצטע 6 יאָר איז שוין מער נישט צו דערקענען וווּ ס'זענען געלעגן אונדזערע נאָענטסטע. אויף דעם אָרט פאַשן זיך איצט בהמות און קאָזעס.

מיט לאַנגזאַמע טריט גיי איך איצט דורך דער געביידע פון דער „סטאַראַסטוואָ". דער ראַטהויז זייגער שלאָגט 12. אַריינקומענדיק אין דער סטאַ-ראַסטווע, דערקענען מיר באַזאָממעט פון דער אַלטער צייט. ס'עפנט זיך די טיר פון סטאַראַסטא, וועלכער בעט מיך אַריין און שטעלט זיך פאַר. ער איז פון פויזן, דאָך קען ער מיך, האָט פון מיר געהערעט. פון שטאַט-ראַט — זאָגט ער — איז ער באַפולמעכטיקט, מיר פאַרצולייגן מיין גרויס בוימאַטעריאַל מאַגאָזין ווידער איבערצונעמען. וואָס איך האָב אין משך פון 30 יאָר אויפגעבויט, עקזיסטירט ווייטער. איך בין שטאַרק באַאיינדרוקט פון דעם וואָס איך האָב געזען אין משך פון די לעצטע דריי שעה און דערקלער דעם סטאַראַסטע, אַז איך בין נישט גרייט זיך צו שמדן, און ער דערקלערט מיר, אַז כדי צו בלייבן היינט, דאַרף מען דאָס נישט צו טאָן אין דער דעמאָקראַטישער רעפּובליק פּוילן.

איך פרעג ווייטער ווי אַזוי זעט עס אויס נאָכן טויט, מחמת קיין יידיש בית-הקברות איז דאָך מער נישט פאַראַן, און אויפן קאָטוילישן צמענטאָזש קאָן דאָך אַ ייד זיך נישט איינברענגען. איך פרעג אים ווייטער, ווי אַזוי וואָלט ער אַליין געהאַנדלט אין מיין מצב, צוריקקומענדיק אין דער געוועזענער היים זעענדיק וואָס איז געשען, ער פאַרשטייט נישט מיין פראַגע און אַנטשולדיקט זיך.

אויף מיין ווייטערן וועג געפין איך מיר נעבן די רעלסן פון וואַקזאַל, דער צוג בלייבט שטיין, און מען רופט אים די סטאַציע: „קאַנין". ס'איז שוין אַוונט און איך גיי אַריין אין צוג. די גאַסנלאַמפן באַלייכטן, ווי פריער, די שטאָט. דער צוג הייבט אָן גיין און דער שיין פון ליכט הייבט אָן פאַרשווינדן. ווי אין חלום זע איך די היימישע יידן, וואָס זענען שוין מער נישטאָ.

דער צוג באַוועגט זיך קיין מערב. אויף דעם וועג בין איך אין געשעפט-לעכע נסיעות תמיד געווען צווישן יידן. איצט זוכט מיין בליק צו געפינען כאָטש איינעם פון זיי, אָבער אומזיסט. ווי אַזוי איז דאָס דעם אַכזריותדיקן מערדער גע-לונגען אויסצוראַטן אַזוי פיל יידישע קהילות. אונטער דער דראָנג פון טויט-

שטראף, האָט דער אַקופאַנט אַרויסבאַקומען יעדעס מעגלעכע פאַרטיידיקונגס-
געווער.

די לגמרי ווערלאָזע ציוויל-באַפעלקערונג איז געוואָרן דורך די ביז די
ציין באַוואַפנטע מערדער, סיסטעמאַטיש אויסגעהונגערט, באַרובט און פאַרטריבן
פון זייערע היימען און פלאַנמעסיק צוגעגרייט צו דער פאַרניכטונג דורך כלערליי
טויטן. גאָר ווייניקע איז געלונגען פריצייטק צו אַנטלויפן קיין רוסלאַנד און זיך
אָזי אַרום ראַטעווען פון טויט.

✱

זינט דער קרוינונג פון צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן אין יאָר 1896, ביז
זיין טויט 1918, בעת דער רוסישער רעוואָלוציע איז פאַר יידן געווען אַ תקופה
פון פאַגראַמען, וואָס האָבן זיך שפּעטער בעת דער נאַצי־הערשאַפט 1939—1946
פאַרענדיקט מיט מאַסנאָוירטאָנונג פון מזרח — און טיילווייז פון מערב־אײראָ-
פּעישן ייִדנטום, וואָס האָט דערגרייכט דעם הויכפונקט אין פוילן און אין דעם
גיהנום אויך איינגעשלאָסן אונדזער היימשטאָט קאַנין.

צו יענער צייט — אין יאָר 1946 — בין איך געקומען אויף אַ באַזוך
קיין קאַנין. די גאַס פון מיין וווינאַרט הייסט שוין ווידער אַן אַנדערן נאָמען. ביז
מיטן 1914 האָט די גאַס געהייסן דלוגאַ, פון דעמאַלט ביז 1918 — הינדענבורג-
שטראַסע און פון 1918 ביז דעם צווייטן וועלטקריג — אוליץ 3-גאַ מאַיאַ, בעת
דער נאַצי־אַקופאַציע — הערמאַן גערינג שטראַסע, אין 1946 — אוליץ אַרמיאַ
שטערוואַנאַ — ד. ה. זינט 1914 דער פינפטער נאָמען.

אין דער שטאָט זענע נאָך פאַראַן, ווי עדות נאָך די אומגעקומענע יידן,
זייערע הייזער, פאַבריקן, לערנאַנשטאַלטן און די שול. פון די בית הקברות
איז נישטאָ מער קיין סימן; די מצבות זענען פאַרשווינדן.

נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה פלעגט מען קומען אויפן אַלטן
בית הקברות, אויפן באַרג טשאַרקאָוו, כדי אַפצוזוכן קברים, וואָס זענען געווען
שווער צו געפונען. ייִדישע יוגנטלעכע פלעגן דעמאַלט ביים דאָרטיקן באַווינער
לעוואָוויטש — דעם שפּענדער פון דער עגלה — נעמען וואָסער אַפצוואַשן די
מצבות, כדי צו מאַכן די שריפט לייענבאַר.

די מצבות פון בית־הקברות אין פאַרק דאָטירן די הערשאַפט־תקופות
פון 55-1825 פון צאַר ניקאָלאַי דעם ערשטנס, צוויי יאָר נאָך דער קרוינונג;
1827 בעת דער גוירה פאַר יידן צו דינען 25 יאָר אין מילטער, בעת וועלכע
מען האָט שוין אויך גענומען 12 יעריקע יינגלעך; פון 1914 געפינט מען שוין

אויך מצבות פון צעמענט, מאַרמאָר און גראַניט מיט אויפשריפטן אין העברעאיש און אויך אין דייטשער איבערזעצונג, אַזוי ביז סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. זינט 1914-39 — צווישן ביידע וועלט־מלחמות — טראָגן שוין אַ טייל מצבות העברעאישע, אויך פוילישע אויפשריפטן; זינט 1939-45 און שפעטער — האָט מען שוין נישט געשטעלט קיין מצבות. דער בית הקברות ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ פאַרוואַרלאָזט פעלד. און די פריערדיקע מצבות זענען דורך די אַקופאַנטן און פוילישע ציוויל־באַפעלקערונג צוגערויבט און באַנוצט געוואָרן צו טיר־שוועלן און אַנדערע צוועקן.

אַלץ וואָס איז פון יידן חרוב געוואָרן, לעבט ווייטער אין אונדזער האַרץ און זכרון. אַנשטאָט די מצבות פון שטיין און מאַרמאָר זאָלן פאַר אונדז סימבאָליש דינען די בלעטער פון יזכור־בוך: אל תשכח!

אין דייטשלאַנד, 1946

די גרעסטע טייל פליטים טרעפן זיך אין דייטשלאַנד, עס שאַפט זיך אַן איניציאַטיוו-גרופע מיטן צוועק צו אַרגאַניזירן זיך, וואָס עס וועט לייכטער מאַכן דעם קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ. די גרופע גיט אַרויס אַן אויפרוה אין אַ יידישער צייטונג, אַז די אַלע יידן פון קאַנין און סביבה ווערן איינגעלאָדן צו דער ערשטער אזכרה נאָך די אומגעקומענע יידן פון קרייז קאַנין.

JIDN FUN KRAJZ KONIN!

Fun 17 biz dem 27 september 1941,
in di welder fun Kazimierz baj Konin,
zenen ojf an achzorjesdikn ojfn in gaz-
ojtos umgekumen unzere krojwim un
frajnt.

Cum ondenk fun di erszte korbones
fun hitler-rezim in Wartheland ordnen
mir ajn

A H A Z K O R E

szabes, dem 21 sept. 1946 (25 Elul, 5706,
parszes Nicowim-Wajelech) 10 a zejger
fri, in der Jidiszer-Szil in München
Mehl-str. 43.

*Inicjativ-grupe
sztot Konin un krajz*

אין אַ יאָר שפּעטער קומט פאַר די ערשטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די
קאַנינער לאַנדסמאַנשאַפט אין דייטשלאַנד*.

* בילד אויף זייט 656.

די פערערציע פון פוילישע יידן אין מינכען

דעם 7.9.1947 איז אין מינכען, אין דעם בית-הכנסת מעהל-שטראסע 43, צושטאנדגעקומען אן אזכרה נאך די אומגעקומענע פון קאנין און אומגעבונג. די צאל אָנוועזנדע פון קאנין, ריכוואל, גאלין, שלעשין, קלעטשעוו, סלופצע און קאלא — צוזאמען 93 פערזאן. אין פרעזידיום זענען: לוי מאַנטשקא, א. פיעקארטשיק, ב. לעבען, ה. באַגאצקי, ש. לעווענבערג, ו. רויט (טשערוואַנקא). סדר היום:

1. דערעפענונג און באַגריסונג — ל. מאַנטשקא
2. רעפעראַט
3. קאפיטל תהילים און אל מלא רחמים — קאנטאר
4. שליטונג.

אויסצוג פון לעאָ (לוי) מאַנטשקעס רעפעראַט אויף דער אזכרה אין דייטשלאַנד, 1947

...ליבע חברטעס און חברים, ווי ס'איז באַקאנט הייבן זיך די קינות אן מיט פאַלגנדע ווערטער: „איכה ישבה בדד“?

— ווי ביסטו געבליבן אַליין? מיין בליק איז איצט געווענדעט צו אייך, די קליינע צאל געבליבענע, אן די צאָלרייכע פאַמיליעס, מענטשן, וואס האָבן ערשט געלעבט, פאַר אייך געזאָרגט, אייך ליב געהאַט, וועמענס לעבנסציל איר זייט געווען און אויך זיי פאַר אייך. ווי אַזוי זאָלן איצט קלינגען די רייד פון דעם היינטיקן ספר קינות: — ווי ביסטו געבליבן אן עלטערן, אן קינדער, אן ברידער און שוועסטער; מענער אן זייערע פרויען; פרויען אן זייערע מענער, און אויך די וועלכע מ'האַט ווי משפחה און פריינד אַזוי ליב געהאַט און געשעצט. ביסט געבליבן איינזאַם אן אַ היים, אן האָב און גוטס און אן אַ דאָך איבערן קאַפּ! ווי ביסטו געבליבן אַליין הילפלאז צווישן פרעמדע, וועלכע ווילן דיר די האַנט נישט דערלאנגען צו הילף; געצוונגען צו לעבן צווישן די וועלכע האָבן דיר געברענגט דאָס אומגליק און זיך געבאָדן אין אונדזער בלוט.

און איצט ווערט ווידער געזאָרגט פאַר די יעניקע, וועלכע האָבן געשפּאַט פון יושר און דערמאָרדעט מיליאָנען ווערלאָזע מענער, פרויען און קינדער; מיליאָנען אומגעבראַכט אויף די שלאַכט-פּעלדער; זיי האָבן ווידער דאָס גליק צו לעבן אין זייערע היימען אין קרייז פון זייערע משפחות. די וועלט, די שלום-

פאַרזאָרגער ברעכן זיך שוין זייערע קעפּ פאַר ווידער־אויפבויע פון דער ווירשאַפּט פון די יעניקע, וועלכע זענען ערשט פאַר אַ קורצער צייט געווען זייערע בלוטיקע שונאים. דאַקעגן פאַר אונדז, ווייניק אין צאָל איבערלעבנדיקע, באַרײַבטע פון היים, פאַמיליע און פאַרמעגן — געפינט מען קיין שום לייזונג.

נאָך זענען מיר געפייניקטע און באַשעדיקטע, געצווונגען צו וווינען אין לאַגערן, אָן אויסזיכט פאַר עקזיסטענץ און אַנטוויקלונג. די טויערן פון דער וועלט זענען פאַר אונדז אָפּגעשלאָסן, די וועלכע האָבן זיך אַרױסגעריסן פון דער שכנות פון זייערע שונאים, זענען נאָך אייניקע וואָכן פאַרצווייפלט וואַנדערן אויפן ים („עקסאָדוס“) מיט געוואָלד צוריקגעשלעפּט געוואָרן.

און בעת מיר זענען פון נאָענט און ווייט צוזאַמענגעקומען צו באַערן דעם אַנדענק פון אונדזערע קדושים, וועט אונדזער לאַזונג זיין: זכור! געדענק, וואָס דיר האָט געטאָן דער עמלִק! געדענק, אַז מיר מוזן ווייטער געאייניקט לעבן ווי אַן אייגענע משפּחה! געדענק, אַז דו מוזט זיין געשטאַרקט פיזיש און גייסטיק ווידערשטאַנאַספּעיק, און נישט צו לאָזן זיך פירן ווי שאָף צו דער שחיטה, נאָר דערגרייכן אַ זיכערע היים אין אונדזער אייגענער מדינה“.

נאָך דער אזכרה קומט פאַר אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון פליטים פון קאַנין און אומגעגנט — אַנוועזנד — 63 פערזאָן.

סדר היום:

1. דערקלערונג וועגן די צילן פון פאַרבאַנד
2. וואָלן פון אַ פאַרוואַלטונג
3. וואָלן פון דעלעגאַטן צום קאָנגרעס
4. פרייע פאַרשלאָגן.

1. דער פאַרזיצער פון דער היינטיקער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, אַלעק־סאַנדער פיעקאַרטשיק דערקלערט: דער ציל פון דער פאַרזאַמלונג איז צו גרינדן אַן אַרגאַניזאַציע פון די יידן אין קאַנין און סביבה, וועלכע זאָל זיך שטעלן אין פאַרביןדונג מיט די קאַנינער לאַנדסמאַנשאַפּטן אין ארץ־ישׂראל, פאַראייניקטע שטאַטן און ענגלאַנד, כדי דאָרט צו שאַפן אַ פאַנד מיטן ציל צו העלפן עמיגרירן און עקזיסטענץ פאַר די היימלאָזע. ווי אויך צו פאַרביןדן זיך מיט דער פעדעראַציע פון פוילישע יידן אין מינכען.

2. עס ווערן איינשטימיק געוויילט אַלס פרעזידענט פון דער אַרגאַ־ניזאַציע — ח' ל. מאַנטשקאָ, אַלס פאַרטרעטער — ח. בנימין לעבען, אין דער

פארוואלטונג — יעקב טשערוואַנקאַריט, האַניה מיכאַווסקאַ, צעלינאַ בייראַך, מאַרקוס יודקעוויטש, רייכער.

אין דער רעוויזאַנס־קאָמיסיע — אברהם סויקא, לייב לעווקאוויטש, אריה לייב נוימאַן, וועלכע זאלן צווישן זיך באַשטימען דעם סעקרעטאַר און קאַסירער.

דירעקטיוון פאַר דער פארוואַלטונג :

א. רעגיסטרירן די מיטגלידער אויך פאַר דער פעדעראַציע.

ב. פאַרבינדן זיך מיט די לאַנדסמאַנשאַפטן אין אויסלאַנד.

ג. פאַרבינדן זיך מיט דער פעדעראַציע פון פוילישע יידן.

אַלס דעלעגאַט צום יערלעכן קאָנגרעס פון דער פעדעראַציע פון פוילישע יידן ווערט איינשטימיק געוויילט דער ח' לוי (לעאַן) מאַנטשקא; אַלס פאַר־טרעטער — אַלעקסאַנדער פיעקאַרטשיק. דערמיט ווערט די פאַרזאַמלונג געשלאָסן.

מינכען, דעם 7טן סעפטעמבער 1947.

פאַרזיצנדער פון דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג
אַלעקסאַנדער פיעקאַרטשיק — סעקרעטאַר

✱

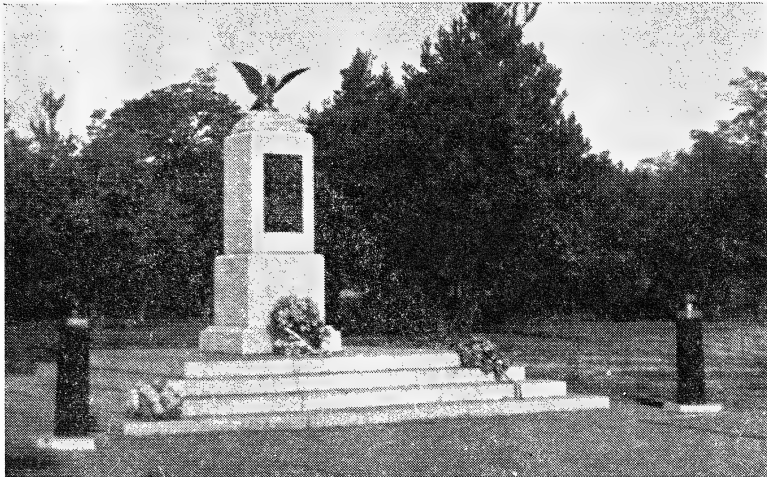
די קאָנינער לאַנדסמאַנשאַפט לעזט זיך אויף ביי דער ערשטער געלעגנהייט פון עמיגרירן, אַ טייל קיין אַמעריקע, ענגלאַנד, קאַנאַדע און אַנדערע לענדער, און בעיקר קיין ארץ־ישראל.

מיין באזוך אין היינטיקן קאנין

דעם 14טן יולי 1965 מיטאג־צייט, האב איך מיט מיין זון פארלאזט ווארשע אויפן וועג צו מיין געבוירן־שטעטל קאנין, וואס מיר האבן נאך עטלעכע שעה נסיעה דערגרייכט. דער וואקזאל איז נאך דער זעלבער, אבער ס'זענען דורך דער צייט צוגעבויט געווארן טונעלן, איבערצוגיין פון איין פעראן צום צווייטן. די ארטיקע קריסטלעכע יוגנטלעכע האבן זיך געחידושט, צו זען יידישע פנימער. איך האב גענומען א „טאקסווקע“, און געהייסן פירן צום „האטעל מייעסקי“. דער שאפער האט אונדז נישט געפירט אויף דעם וועג, דורך וועלכן מיר זענען תמיד געגאנגען קיין טשארקאווע באזוכן דאס אלטע בית הקברות, דורך דעם שאסיי, באזעצט מיט הויכע ביימער, זענען מיר אנגעקומען אין שטאט, אויפן גרויסן מארק. אין האטעל האב איך געפרעגט דעם פארוואלטער, צי אויף דעם פלאץ זענען נישט אמאל געווען צוויי יידישע געוועלבער פון: כמיעלניק און פיעקארטשיק. ערשט נאכדעם ווען כ'האב אים דערציילט, אז כ'בין דא געבוירן געווארן, האט ער מיר געזאגט, אז פון די צוויי געוועלבער איז איבערגעבויט געווארן א מאדערנער האטעל. איך בין באלד



דער איינגאנג צו דער חרובער שול געשלאסן
משמאל „עזרת נשים“ — פון לינקס דער ארויפגאנג צו דער ווייבער־שול.
הכניסה החסומה של בית הכנסת הגדול



מאָנומענט פאר די דערשאסענע פון דער פוילישער אינטעליגענץ
אויפן געוועזענעם יידישן בית הקברות

ארויס אין גאס, ווייזן מיין זון קאנין, ווו מיר און אנדערע יידישע משפחות האבן געלעבט, געארבעט און געשאפן פארשידענע אינסטיטוציעס.

קאנין, ווו איך בין געבוירן און געלעבט א פערטל-יארהונדערט, איז נישט געווען צו דערקענען, אלעס אזוי קליין און טראגיש. דער בארימטער טעפער-מארק — עפעס א ווינקל, נישטא מער די בודקע, ווו יידן און קריסטן האבן זיך געפלעגט דערווארעמען ביי א גלעזל טיי. אויף דעם ארט געפינט זיך היינט א דענקמאל פאר די געפאלענע, און דער איבעריקער פלאץ איז איינגעארדנט געווארן פאר קינדער. די געוועזענע געוועלבער זענען פארמאכט, און די קעלערן — פארמויערט. דאס בית-המדרש איז פארוואנדלט געווארן אין ביוראען. אויף די שול-טירן זענען נאך פאראן 2 שלעסער. וועגן דער שול האט די רעגירונג נאך נישט קיין פלאן.

מיט 2 טעג שפעטער האבן מיר געמאכט א שפאציר איבער דער קאלישער און קיילער פארשטאט. א חוץ אייניקע נייע הייזער איז דאָרט נישט צו זען קיין שום ענדערונג. אויפן ארט, ווו עס איז אמאל געווען דער בית-עולם, האבן די פאליאקן אויפגעשטעלט א מאָנומענט, געווידמעט דער דערשאסענער פוילישער אינטעליגענץ.

איך בין אויך געווען ביים קבר אין קאזשימיעזש, ווו בערך 10 טויזנט יידן — מענער, פרויען און קינדער, זענען לעבעדיקערהייט פארברענט געווארן אין

קאלך. פון קאזשימיערוש זענען מיר ווידער געפארן זעען דאס נייע קאנין, נומער 3. פון וואקזאל ביז גאסלאוויץ זענען אויסגעבויט געווארן נייע 5-שטאקיקע וווינהייזער און סקווערן. דאס וועט זיין אן ארבעטער קווארטאל פאר 40—50 טויזנט ארבעטער. אין אלטן קאנין געפינען זיך נאך נאך 2 יידן. אויף פיא-סטשנא-גאס אויפן וועג צום מארק, ווו מיר האבן געווינט, זענען אויסגעבויט געווארן נייע הייזער.

איך געזעגן זיך מיט קאנין, מיט א ווייטיק אין הארץ. אלץ וואס האט אמאל אזוי געלעבט און געווירקט — איז שוין מער נישטא; קיין סימן מער פון מיינע עלטערן, קרובים און פריינט.

י ז ב ר



לוח זכרון במרתף השואה, ירושלים

הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאבי
אשר עולל לי... (איכה א')

אין טיפן טרויער...

אין טיפן טרויער, מיט צעבראכענע הערצער, דערמאנען מיר אייך, טייערע
עלטערן, ברידער, שוועסטער, פריינד — יידן פון דער שטאט קאנין, וואס איר
זענט אזוי אכזריותדיק אומגעבראכט געווארן אויף קידוש השם — דורך דעם
שרעקלעכסטן שונא פון אלע צייטן. היטלער-חיות — ימח שמו וזכרו!
גייסטיקע פירער און געזעלשאפטלעכע טוער, זקנים שוואכע און אומ-
שולדיקע קינדערלעך, וואס דער איינציקער חטא זייערער איז געווען דער נאָמען
ייד. קיינער איז אייך ליידער נישט געשטאנען צו שוץ אין די לעצטע טעג.
די אַרישע שכנים האָבן נאָך מיטגעהאלפן צו אייערע צרות.
געפייניקטע, אָפּגעשפּאַטע און געטריבענע איבער וועגן און שטיינער,
געברענט אין קאַלכאווינס און שייטער-הויפּנס, געשאַסן, געהאַנגען און צעריסן
פון בלוטדורשטיקע ווילדע הינט.
באַגראָבן לעבעדיקערהייט, נישט געלאָזן נאָך אייך קיין קבר, וווּ מיר זאָלן
קאָנען אויסוויינען אונדזער ווייטיק.
אייערע לויטערע נשמות וועלן בלייבן געהייליקט אין אונדזערע הערצער
אויף אייביק. מיר וועלן אייך קיין מאָל נישט פאַרגעסן!
גאָט, נעם נקמה!

ר ש י מ ה

דורך די נאציס ימ"ם אומגעבראכטע קאנינער יידן

א	אָזעראַוויטש ראובן
אַבאָזשאַנעק מרדכי	" רחל
" טאובע	איוואַנאָוויטש יעקב
" 2 קינדער	מאניא
אַבראַמאָוויטש זינדעל	" ברוך
" פרוי	אייזען קאלטשא
" קינד	אייזען אליעזר
אַדלער הערש מאיר	" פרוי
" פרוי	" קינד
" יוסף מענדל	אייזען טאביאש
" דוד	" גוסא
" יעקב	אייזען יוכבד
" אברהם	" נחמן
" הדסה	" ראובן
" 5 קינדער	" רוזשקא
אומאַנסקי אהרן הערש	אייזען מיכאל
" רבקה	" רייזעל
" חנה	" 2 קינדער
אומאַנסקי ירחמיאל	אייזן מרדכי
" שרה	אַנצער אהרן דוד
" מאיטא	" רבקה
" רבקה	אַנצער ישראל
" מלכה	" דורה
אורבאַך אברהם	אַנצער מאטעס
" 3 נפשות	" טאובע
אורבאַך שלמה	" 2 קינדער
" פרוי	אַנצער העלא
" 2 קינדער	" גיטעל
אָזעראַוויטש אליהו	אַנצער יעטא
" חיה לאה	אַנצער לייב

קינד	"	כאנטשיע	"
בוזשינסקי מיכאל		אשר	"
פרוי	"	זשעניא	"
קינד	"	אפענבאך גוסטע	
בוזשינסקי מלכה		אראנאוויטש אברהם	
בוזשומאָווסקי 4 נפשות		מלכה	"
בוכנער ראלף 2 נפשות		יעטא	"
בולקא גדליה		חיה	"
זשעניא	"	שמעון	"
טובה	"	ארכוז 4 נפשות	
בולקא זלמן			
צביה	"	ב	
אבא	"	באָז	
ישראל יצחק	"	באָנצקי בנימין	
לייב	"	רבקה	"
בולקא טובה		לעמעל	"
בולקא יוחנן רפאל		קינד	"
פרוי	"	באָנצקי בנימין	
בולקא ליבע		כאום פרוי	
בולקא ליפמאן		האניא	"
פרוי	"	וואלף	"
3 קינדער	"	כאומאן אבוש	
בולקא מרדכי		כאנדזדרוו פרוי	
3 נפשות	"	בראניא	"
בולקא פסח		כאסאק פרוי	
פרוי	"	כאָרנשטיין איטשע	
2 קינדער	"	2 נפשות	"
בולקא ד"ר רפאל		בוזשינסקי יעקב	
פרוי	"	2 נפשות	"
קינד	"	בוזשינסקי יצחק	
בולקא אסתר		בלומא	"
לאה	"	בעניעק	"
מינדעל	"	בוזשינסקי מאיר	
בייראך חנה רבקה		פרוי	"

2 קינדער	"	חיה	"
בעאַטום הגר	"	קאלטשא	"
בעאַטום גרשון זעליג	"	אסתר	"
פרוי	"	בייראַך ישראל	"
2 נפשות	"	פרוי	"
בעאַטום זעליג	"	בייראַך שלמה	"
3 נפשות	"	אסתר	"
בעאַטום יעקב	"	בינשטאַק	"
פרוי	"	בריינדעל	"
קינד	"	אברהם יחזקאל	"
בעאַטום לייב	"	פייביש וואלף	"
אסתר	"	ביקאַווסקי ישראל	"
בעאַטום משה	"	אסתר	"
פרוי	"	צירעל	"
2 קינדער	"	ביקאַווסקי מענדעל	"
בעאַטום משה	"	רבקה	"
שרה	"	צבי	"
פראנקא	"	קינד	"
1 קינד	"	בירנבאַום יונה	"
בעאַטום רפאל	"	יצחק	"
פראניא	"	סאבינא	"
בענדערמאַכער חיים	"	בלום דוד	"
רבקה	"	צירעל	"
בענדערמאַכער יצחק	"	יוסף	"
אסתר	"	מינא	"
רייזעל	"	רפאל	"
פריינדעל	"	בלום מאטעל	"
משה	"	לאה	"
יעקב	"	2 קינדער	"
בענקעל יהודה	"	בליין ליפמאן	"
פרוי	"	פרוי	"
5 קינדער	"	3 קינדער	"
בענקעל אברהם לייב	"	בעאַטום גוסטאוו	"
רבקה	"	פרוי	"

בראם העניק	בעקער 5 נפשות. (קיילער גאס)
" מארק	בעקער זלמן לייב
בראם הערש לייב	" יהודית
" פרוי	" אסתר
" 3 קינדער	" חנה
בראם מרדכי	בעקער טויבא
" שרה	" אבא
בראם ליבע	" יהודה
בראנד ראובן	" כתריאל
" פרוי	בעקער יוסף מאיר
בריים יוסף	" פעלא
" פרוי	" חנה
" 3 קינדער	" אסתר
בריש גאדעל	" יעקב
" 3 נפשות	" חיה
בריש יהושע	בעקער יכתריאל
" פרוי	" אסתר
ברוקשטיין משה	בעקער יכתריאל
" פרוי	" פעסא רבקה
" 2 קינדער	" יעקב
ברוקשטיין הערש יוסף	בעקער פנחס
" 4 נפשות	" שרה מרים
ברייטבארד סענדער	בעקערמאן 3 נפשות
" פרוי	בעקערמייסטער
" 2 קינדער	" פרוי
בערלינער פרוי	" זישע
" טאכטער	" אברהם
בערעלכיע (טרעגער)	בער 2 קינדער
" פרוי	בערענט
" 2 טעכטער	" פרוי
	" פראניא
ג. גאבעל אברהם	בערקאוויטש 3 נפשות
" מנדעל	בראם בערטא
	" אניא

גאלדמאן יצחק מרדכי	3 נפשות "
מרים "	גאלאמב געעצל
זלמן "	פרוי "
זעליג "	הערש "
גאלדמאן שמואל	לייב "
גאלדמאן איגנאץ	פריידע "
גאלדמאן 4 שוועסטערן	גאלאמב אברהם דוד
גאלדמאן חיה	שרה "
חנה צירעל "	יענטעל "
גאלדפויער לייב	משה וואלף "
טאובע "	גרשון זעליג "
2 קינדער "	ישראל "
גאלדפעדער 3 נפשות (קיילער גאס)	גאלדבערג משה
גאלדפעדער	גאלדבערג בנימין
שרה "	2 נפשות "
יעטקא "	גאלדבערג לייב
פסח "	רויזע "
גאטליבאָוויטש משה	גיטא "
פרוי "	מאדזיא "
2 קינדער "	חזין "
גאטליבאָוויטש 4 נפשות	גאלדבערג
גאסטינסקי ניסן	פרוי "
מינא "	שרה "
גוטמאן יעקב הערש	גאלדבערג דורה
פרוי "	2 זין "
2 קינדער "	גאלדמאן נפתלי
גוטמאן אברהם אייזיק	חנה "
פרוי "	פערעל "
גוראלניק אהרון	גאלדמאן שרה
2 נפשות "	גאלדמאן משה
גוראלניק הערצקע	לאה "
רבקה "	גאלדמאן הלל
קינד "	פרוי "
גוראלניק נחום	2 קינדער "

גרעבינסקי אברהם	פרוי "
פעלא "	2 קינדער "
1 קינד "	גורסקא הינדא
גרעבינסקי אליהו	גיפס דוד
פרוי "	שיינע "
2 קינדער "	אשר "
גרעבינסקי זלאטע	אליעזר "
גרעבינסקי יעקב	ירוחם "
פרוי "	גיפס יוסף
1 קינד "	פרוי "
גרעבינסקי יצחק	1 קינד "
פרוי "	גיפס מיכאל
גרעבינסקי לייב	גלובא שמואל
גרעאומאן פרימעט	פרוי "
אסתר "	מיכאל "
2 קינדער "	גלובא העניך
גרעאנאט נוטע	בלומע "
טויבע "	פראניא "
3 קינדער "	אליהו "
גרעאסמאן העלענא	גלובא פלארא
גריין מאיר	גליקסמאן משה
פרוי "	פרוי "
2 קינדער "	4 קינדער "
גריין וואלף	גליצענשטיין יוסף
פרוי "	פרוי "
2 קינדער "	גנאט זעליג
גריין לייב	רחל "
פרוי "	טרעזע "
3 קינדער "	שלמה "
גריין חיים	מאיר "
שפרינצע "	יהושע "
2 קינדער "	געלבארט אבא
גרינבאום חנוך	אסתר "
פרוי "	אברהם "

דאנציגער 2 נפשות	2 קינדער	"
דאנציגער הערש	גרינבאום יצחק	
פרוי "	פרוי "	
קינד "	שמואל "	
דאנציגער יוסף	פערל "	
יעטקא "	2 קינדער	"
1 קינד "	גרינבאום פייביש	
דאנציגער לייב	פרוי "	
פרוי "	קינד "	
2 קינדער	גרינבאום פנחס לייב	
דזשאלאשינסקי ברוך	לאה "	
רוזשא "	רוזשיא "	
פנחס "	פייביש וואלף	"
דזשאלאשינסקי אברהם	גרינבאום אברהם יצחק	
פרוי + 1 קינד	פרוי "	
דזשאלאשינסקי משה	גרינשטיין 2 נפשות	
פרוי + 2 קינדער	גרענצעל יוסף מאיר	
דזשאלאוסקי 4 נפשות	פרוי "	
דזשאלדאג משפחה	2 קינדער	"
דייטש אהרון דוד		
בילה מלכה "	ד	
חיה שיינדעל "	דאבזשינסקי 2 נפשות	
לייב "	דאבזשינסקי איגנאץ	
עזריאל "	דאווידאָוויטש ישראל	
פנחס מענדעל "	צירעל "	
תמר "	דאווידאָוויטש הענדעל	
חיה שרה "	יצחק "	
דייטש משה יהודה	בריינע "	
פרוי + 2 קינדער	דאווידאָוויטש די מוטער	
דראַכמאַן רפאל	ליפמאן "	
לאה "	משה "	
משה "	אפרים "	
דראַפּיעזש 3 נפשות	בנימין "	
	דאנציגער טאובע	

ה	" פרוי + 2 ק.
האדעם דוד	הילער משה חנוך
" יעטא	" פרוי
" 1 קינד	" 3 קינדער
האך 5 נפשות	הילער הינדע
האלענדער שמואל	" 3 נפ.
" חיה	" די מוטער
האלענדער אהרון	הילער גדליהו
" פרוי + 1 קינד	" פרוי
האלענדער יצחק	" 3 קינדער
" נחה	הילער חנה חיה
האמפעל רחל	" 2 נ.
" ישראל	העכער יצחק
" יצחק	" פרוי
" צילא	" 1 קינד
האמפעל רבקה לאה	
" יצחק	ו
האן פויגעל	וואלדמאן פרוי
האן מאיר	וואלפאוויטש שמחה אייזיק
" פרוי + 2 קינדער	" פרוי + קינד
האן שמואל	וואלקאוויטש וואלף
" פרוי	" פרוי
" שמחה	" 2 קינדער
האן בער	וואננע יחזקאל
" פרוי + 2 קינדער	" פרוי + 4 ק.
האן שמשון	וואסק חיים לייב
" פרוי + 2 קינדער	" 4 נ.
האראוויטש משפ. 4 נ.	ווארטסקי אשר
הארענטישק זלמן	" פרוי
" לאטע	וויגאן אברהם
" פאביאן	" שרה
" מארישא	
הארענטישק 3 נ.	• נ = נפשות
הילער משה	• ק = קינד(ער)

י ז כ ו ר

2 קינדער	יעקב "
ווינטער מאַניאָ	הערש "
ווינטער מאיר דוד	שיינע "
חיה "	איטקא "
כתריאל "	רעגינא "
רבקה "	אָשר "
שמאל זעליג	ווינאַן מרדכי
פעסיא "	פּרוי "
ווינטער 6 נ.	דריי טעכטער
ווינער משה אבא	ווינאַן ווסקי 3 נ.
טאובע "	וויים פרוי
שלמה "	וויידען ישראל
יוסף "	רחל "
ווישליצקי יוסף	קינד "
ראָמא "	וויינאַן אברהם
וועבער לייב	פּרוי ."
טאובע "	הערש לייב
רויזע "	וואָלף "
מרים "	אייזיק "
מענדל הערש	פראניא "
פריידע "	1 טאָכטער
יצחק "	ווייץ אביגדור
בת־שבע "	חנה "
וועבער	דבורה "
פּרוי "	1 קינד
וועבער (מארק 2 נ.	וויידער, אדוואַקאט שמעון
וועבער (גרינע גאס) 5 נ.	פּרוי "
	1 זון
ז	ווינאַן שיינמקל משה
זאָנדער רויזע	רבקה "
זיידלין לייב	לייב "
פּרוי "	מרים "
זיידלין שאול	ווינטער מאניא
זון "	פּרוי "

ח	זיידליין צדוק
הארצאף משה	פרוי "
פרוי "	1 קינד "
2 קינדער	זיידעל זיגוש
הארצאף שרה	פרוי "
ביילע "	אילה "
1 קינד	זיידעמאן פאלע
הארלאפסקא ראצע	צירל "
1 קינד	שמעון "
חמיעלניק רויזע	אבא "
חמיעלניק משה אברהם	זיידעמאן בעריש
פרוי "	שרה "
אלטע "	חנה "
1 קינד	הערש "
חמיעלניק שלמה	זילבער מרדכי
פראניע "	חנה "
אברהם	זילבערבערג חנה
1 קינד	בלומא "
העלמינסקי אנשעל	4 נ. "
לאה "	זינגערמאן סענדער
2 קינדער	מאכלע "
	זעלעווסקי
ט	פרוי "
טאבאטשינסקי 4 נ.	אברהם "
טאובענפליגעל מרדכי	3 קינדער "
שרה "	זיעמלאק יונה
זשעניע "	זעלדע "
טומיאנקא נח	זעלקאוויטש
פרוי "	פרוי "
יצחק יעקב	בראנקא "
טאכטער	אלוש "
1 זון	זעליג "
טענצער	זשארנאוויצעקי ישראל + 2 נ.
פרוי "	זשארנאוויצעקי (מארק) 3 נ.
	זשארנאוויצעקי (3 מאי גאס) 4 נ.

2 קינדער " יורקיעוויטש יורעק
יעדוואב יחיאל
יעדוואב ישראל
" קאראל
" יעטקא
" 1 טאכטער
יעדוואב ישראל
" טשארגא
" איטא
" רפאל
יעדוואב כהריאל
" יעטקא
" חיה
" יצחק
יעדוואב צפורה
" מיכאל
יעקובאוויטש משה
" דורה
" רבקה
" אסתר
" ראובן
" שלמה
" אברהם
יעקובאוויטש בן-משה
" טאובא
יאנקל לער גראיעווער

כ

כהן משה
" מינא
" 1 קינד
כהן (קיילער גאס) 5 נ.
כ"ץ יצחק

3 קינדער " טראזובע 7 נ.
משערוואנקא בערטא
" פערעל
" רוזשקע
" הודעס
" מאיר
משערוואנקא 4 נ.
משערניאק אליעזר
" פרוי
משערניאק נחום
" פרוי
" טאכטער
משערניאק

י

יאכימאוויטש הערש
" פרוי
" קינד
יאכימאוויטש שלמה
" אסתר
יאסקאוויטש 4 נ.
יאעל פרוי
יארמוש יוסף
" פרוי
" 2 קינדער
" יואב אסתר
" בייניש
יודקיעוויטש
" פרוי
" מאניא
" רבקה
יודקיעוויטש יהושוע
" פרוי

י ז כ ו ר

פרוי "	מינא "
אסתר "	וואלף "
1 קינד "	הערמאן "
לובינסקי 3 נ.	כ"ץ פרץ
לובלינסקי	לאטקא
ביילע "	כ"ץ מאיר
פראנקא "	שמואל "
לוריץ יצחק	
פרוי "	ל
3 קינדער	לאבוינסקי רויזע
ליימער משפחה 9 נ.	2 קינדער
ליפטשאק הערש	לאבוינסקי שולם
פרוי "	פעסא
חיים "	לאופער
ליפנינסקי מאניעק	הינדא
רויזע "	קינדער
2 קינדער	לאמאם
ליפשיץ אלטער	פרוי
מרים "	מענדל
בלומה "	לאנדא דניאל
ליפשיץ שלמה	פרוי (ווינטער)
פרוי "	1 קינד
ליפשיץ אברהם	לאנדא שרה
פרוי "	לאנדסמאן רחל
ליפשיץ יצחק	אייזיק
פרוי "	דורה
1 קינד	רעלא
ליפשיץ הרב יעקב	לאנדסמאן קאזיא
פרוי "	לאסמאן שמשון
מרים "	פרוי
1 קינד	זלמן
ליפשיץ מאשקע	טאובע
פרוי "	טאכטער
קינד	לאסמאן אהרן

י ז כ ו ר

ליפשיין שמואל ישראל	"	חיה גיטל
"	"	גאלדע הודעס
"	"	לעבען משה
"	"	חיה
"	"	אליהו
"	"	יצחק
"	"	לעבען זלמן
"	"	חיה
ליפשיין וואלף הערש	"	לעבען גרשון זעליג
"	"	חיה
ליפשיין שלמה (טאפעצירער)	"	בנימין
"	"	לעבען בנימין
"	"	רחל
ליפשיין (אגענט)	"	לעבען אסתר
"	"	הערש
"	"	לעווי מאיר
"	"	פרוי
"	"	לעווין רבקה
"	"	לעווין פרוי
"	"	דוד
לישקער שמואל	"	טאכטער
"	"	לעווין אנשעל
"	"	לעווין משה
לישקער מאיר	"	פרוי
"	"	לעווין (טעפער מארק)
"	"	פרוי
"	"	2 קינדער
לישקער אהרן	"	לעוויצקי קאראלא
"	"	לעווענבערג משה דוד
"	"	אסתר
לישקער פסח	"	לעווקאוויטש (בעקער) 4 נפשות
"	"	לעשטשינסקי דוד
"	"	אסתר
לישקער צירעל שרה	"	לעשטשינסקי טוביה

מאַנטשיק משפּחה	פרוי	"
6 נפשות	ישראל	"
מאַנטשקאָ סיני	לעשטינאָסקי יחזקאל	"
מאַנטשקאָ רושא	פרוי	"
מאַרגוליעם דניאלא	נתן	"
מאַרגוליעם הערמאן	מאָרעק	"
רגינה	לעשטינאָסקי ראָזא	"
מרים	אדעק	"
גבריאל	געניא	"
מאַרגוליעם שמואל	לעשטינאָסקי פרץ	"
דניאל	פרוי	"
1 קינד	אדעק	"
מאַרגוליעם אברהם	סטאשינעק	"
איסקא	געניא	"
בעלא	לעשטינאָסקי שלום	"
צבי	קאראָלאַ	"
מאַרדאָוויטש לאה	אדעק	"
2 קינדער	קאראַש	"
מאַרטשאַק פישעל		
גאָלדא	מ	
פרידה	מאַגנושעווסקי משה	
זיסקינד	בילה	"
משה	3 קינדער	"
מאַרטשאַק הערש	מאַגנושעווסקי הערש	
אסתר בלומה	ראַצע	"
פריידע	3 קינדער	"
ניחה	מאַגנושעווסקי גרשון זעליג	
מרים	פרוי	"
מרדכי	2 קינדער	"
מאַרטשאַק יהודה	מאַגנדראָוויטש פעסע	
פיירקע	אליהו לייב	"
ישראל	גאָלדע	"
מאַרטשאַק מענדעל	מאַנטאָג פרוי	
פעלא	2 טעכטער	"

מאַשקאַוויטש מרדכי	גיטעל	"
רבקה	פנחס	"
מאַשקאַוויטש דוד	קינד	"
איסקה	מארנעל משפחה	
בצלאל	מאַרקאַוויטש אליהו	
מאַשקאַוויטש מאיר משה	גיטעל	"
קיילע	מאַרקאַוויטש אליהו	
מיגדאל בער	רבקה	"
פרוי	מאַרקאַוויטש יעקב	
מיכאווסקי משפחה	פרוי	"
4 נפשות	1 קינד	"
מייזעלס מענדעל	מאַרקאַוויטש אייבי	
פרוי	4 נפשות	"
מייזנער יוסף	מאַרקאווסקי 2 נפשות	
פרוי	מאַשקאַוויטש לייב	
3 קינדער	מיכלע	"
מייזאנץ משפחה	יעטקע	"
7 נפשות	באשע	"
מיכעלזאן דב	שלמה נחמן	"
פרוי	מאַשקאַוויטש זלאטע	
2 קינדער	פעלא	"
מיכעלזאן משפחה	מאַשקאַוויטש פייגע	
5 נפשות	שרה	"
מיכעלזאן אברהם	מאַשקאַוויטש חנה	
פרוי	יעטקע	"
1 קינד	הערש	"
מיש יצחק	בערעל	"
פריידע	מאַשקאַוויטש איידעל	
בת־שבע	גיטעל	"
מיש לוטעק	מאַשקאַוויטש שפרה	
חנה	מאַשקאַוויטש יצחק	
רבקה	רבקה	"
מראַזאַוויטש יחזקאל	שמחה	"
עדזשא	אברהם	"

נאזשימסקי זלמן	" 4 נפשות
פרוי "	סאלניק אסתר
קינד "	" 2 קינדער
נאמבערג שלמה אליהו	סויקא רויזע
פרוי "	" 1 קינד
" 2 קינדער	" 1 קינד
נאשעלסקי מרדכי	סויקא רחל
מלכה "	" 1 קינד
נאשעלסקי יוסף	סויקא שלמה
פעלא "	חנה "
" 1 קינד	" 2 קינדער
נאשעלסקי ישראל	סטאל אברהם
גוטא "	פאלא "
ניינארט משפחה	מיכאל "
" 4 נפשות	מנחם "
ניימאן בער	סטריקאווסקי שמואל
פרוי "	פרוי "
" 3 קינדער	משה "
ניימאן משה	רויזע "
לאה "	סטריקאווסקי רבקה
נעלקען שמואל	סיטנער מינדל
שולמית "	סלאדקי מרדכי
בעריש "	פרוי "
זלמן "	ישראל "
רייזע "	צוויי טעכטער
חיה "	סלאדקי יצחק
פריידע "	ראניא "
אברהם "	דבורה "
אסתר "	דוד "
תמר "	ישראל "
ס	סנאפעק משפחה 5 נ.
סאיע משפחה	סעגאל משפחה 3 נ.
	סענדשעיעווסקי יעטא
	סקאווראן מעניעק

י ז כ ו ר

פרוי	"	בעלא	"
ענגעלמאן גרשון		סקאווראנסקי משה אהרן	
פרוי	"	קראסעל	"
1 קינד	"	אברהם אליהו	"
ענגעלמאן (3 מאי גאס)		2 טעכטער	"
פרוי	"		
מינא	"	ע	
2 קינדער	"	עהמאן שמואל	
ערליך נתן ברוך		פרוי	"
מלכה	"	1 קינד	"
פריידעל	"	עלבערג	
		פרוי	"
פ		טאכטער	"
פאגעל 2 נ.		יצחק	"
פאגעל לייב		עלקעם פישל	
פרוי	"	פרוי + 3 קינדער	
2 קינדער	"	ענגעל מרדכי	
פאדכלעבניק הערש		חנה	"
פרוי	"	יהושוע	"
בעניעק	"	ענגעל פעליקס	
פאדכלעבניק 3 נ.		ענגעל משפחה (קיילער גאס)	
פאזאנאנסקי אליהו		5 נ.	"
גאלדא	"	ענגעל (זאגוראוסקא)	
אהרן	"	2 נ.	"
יעסא	"	ענגעל לוי	
צבי	"	טאובע	"
מיכאל	"	חיה	"
שרה	"	מאשע	"
פאזנער הינדא		שרה	"
רחל	"	ענגעלמאן חיים יצחק	
פאזשענמשעווסקי וואלף		פרוי	"
פרוי	"	חיה	"
2 קינדער	"	2 קינדער	"
פאלאש		ענגעלמאן משה	

אסתר	"	רבקה	"
פירסטענבערג זיסקינד	"	טאכטער	"
אלקא	"	פאקולא בלומה	"
הארי	"	אליהו	"
מרים	"	רויזע	"
ראובן	"	פאקולא משפחה	"
פירסטענבערג טאובע	"	5 נ.	"
פלאנדער פרוי	"	פארדאנסקי שלום	"
פענדזעל שמעון	"	מרים	"
פרוי	"	יצחק	"
פענדזעל בעז	"	חנה	"
העלא	"	פוקאמיש יודעק	"
2 טעכטער	"	פייכערט עקיבא	"
פעסטענבערג שמואל לייזער	"	פרוי	"
פרוי	"	פייכערט פנחס	"
פערלע דוד	"	פרוי	"
פרוי	"	פיינשטיין שרה	"
העלא	"	פעסא	"
2 קינדער	"	פיעקארטשיק צעלינא	"
פערנבאך לייזער	"	רעניא	"
פרוי	"	שרה	"
4 קינדער	"	פיעקארטשיק שאול	"
פערנבאך משה	"	דורא	"
פרוי	"	חיים משה	"
1 קינד	"	פירסט מענדל	"
פערנבאך פרוי (פון שמואל יהודה)	"	רבקה	"
1 קינד	"	פירסט מענדל	"
פערעלמאן שמחה שמואל	"	פאלא	"
העלא	"	אסתר	"
פראכאוניק ליבע	"	טאובע	"
פראכאוניק דוד	"	פירסטענבערג חיים	"
פרוי	"	פרוי	"
קינד	"	3 קינדער	"
פראסט חנה	"	פירסטענבערג זלמן	"

חנה אסתר	"	פראָסט אהרן דוד	
לאַלא	"	רבקה	"
צאָדעק ישראל		3 קינדער	"
אסתר	"	פראָסט ביילע	
חנה	"	מאַניעק	"
טאובע	"	אברהם	"
מענדל	"	פראָסט משה	
זלמן	"	סלאדקע	"
צאָרנדאָרף רחל לאה		רחל	"
חיים בער	"	2 קינדער	"
מאטעס	"	יעטקא	"
רחל	"	2 קינדער	"
1 טאכטער	"	פראָסט רפאל	
בן ציון	"	פרוי	"
צאָרנדאָרף נחום		שמואל	"
פראניא	"	פראָסט פרוי (פיאסעטשנא גאס)	
צאָרנדאָרף הערש		געניא	"
בעלא	"	3 קינדער	"
צווילינג (קאלישער גאס)		פראָסט אהרן זלמן	
4 נ.	"	מינה	"
צוקער חיים		פרושינאָוסקי אפרים	
פרוי	"	פרוי	"
2 קינדער	"	2 קינדער	"
ציגע זלמן		פרידמאַן פרוי	
מייטע	"	פריידלעווויטש משה	
רפאל	"	טאובע	"
2 טעכטער	"	פרייטאָג	
ציגע (פיאסעטשנא גאס)		פרוי	"
10 נפשות	"	1 קינד	"
צימערמאַן הענער		פרעצעל משפחה	
פרוי	"	4 נ.	"
צימערמאַן בער			
העלא	"		
		צ	
		צאָדעק חנוך	

ק	ק
קאווא נעשא	קאווא נעשא
קאווא, ד"ר איסאר	קאווא, ד"ר איסאר
" דארא	" דארא
קאוואלסקי הערש	קאוואלסקי הערש
" רחל	" רחל
" קינד	" קינד
קאוואלסקי שמואל	קאוואלסקי שמואל
" לילא	" לילא
" 2 קינדער	" 2 קינדער
קאוואלסקי מאשינעק	קאוואלסקי מאשינעק
" פרוי	" פרוי
" 1 קינד	" 1 קינד
" די מוטער	" די מוטער
" שוועסטער	" שוועסטער
קאוואלסקי משה	קאוואלסקי משה
" פרוי	" פרוי
קאוואלסקי חונע	קאוואלסקי חונע
" פרוי	" פרוי
" אהרן	" אהרן
" 1 טאכטער	" 1 טאכטער
קאוואלסקי שייע	קאוואלסקי שייע
" פרוי	" פרוי
" מוטער (הלה)	" מוטער (הלה)
קאוואלעק פערל	קאוואלעק פערל
" הערש	" הערש
קאוואלעק פייביש	קאוואלעק פייביש
" פרוי	" פרוי
" קינד	" קינד
קאוואלעק שלמה	קאוואלעק שלמה
" פאלא	" פאלא
" קינד	" קינד
קאוואלעק גאדל	קאוואלעק גאדל
" רחל	" רחל
קאוואלעק יוסף	קאוואלעק יוסף
" קינד	" קינד
קאוואלעק פרוי	קאוואלעק פרוי
" מיכאל	" מיכאל
" נח	" נח
קאוואלעק 3 נפשות	קאוואלעק 3 נפשות
קאוואלעק דניאל	קאוואלעק דניאל
" פרוי	" פרוי
" משה	" משה
" אברהם	" אברהם
" 2 קינדער	" 2 קינדער
קאוואלעק יחזקאל	קאוואלעק יחזקאל
" פרוי	" פרוי
" קינד	" קינד
קאוואלעק מנדל	קאוואלעק מנדל
" וואלף	" וואלף
קאוואלעק משה	קאוואלעק משה
" נחה	" נחה
קאוואלעק לייב	קאוואלעק לייב
" געניא	" געניא
" האלינא	" האלינא
קאוואלעק משה (קיילער גאס)	קאוואלעק משה (קיילער גאס)
" הענדעל	" הענדעל
" שרה	" שרה
" יצחק	" יצחק
" שמואל	" שמואל
קאוואלעק פרוי (מאי 3)	קאוואלעק פרוי (מאי 3)
קאוואלעק אלעקסאנדער	קאוואלעק אלעקסאנדער
קאוואלעק העלא	קאוואלעק העלא
קאוואלעק מנשה	קאוואלעק מנשה
" פרוי	" פרוי
קאוואלעק פרוי	קאוואלעק פרוי
" געניא	" געניא
" גרשון	" גרשון
קאוואלעק יוסף	קאוואלעק יוסף

יעקב	"	פרוי	"
קלאפשמיינ פישל	"	צעשיא	"
מרים	"	קאפלאן משה	"
רויזע	"	העניא	"
העניע	"	קינדער	"
זעלדע	"	קאפלאן זיידוש	"
יעקב	"	מינא	"
אהרן	"	מרים	"
קלאץ	"	מיעטעק	"
קליין צעשיא	"	קאפלאן לוטעק	"
מיעטעק	"	מאניא	"
מירא	"	אנקא	"
מארילקא	"	קאפלאן ברוך	"
קליינמאן שרה	"	עידא	"
1 1	"	קארע חיים	"
קליינמאן מענדל	"	פרוי	"
חיה	"	2 קינדער	"
נחמה	"	קארע דוד	"
קלעטשעווסקי לייב	"	רויזע	"
חיה	"	קארן חיים	"
אסתר	"	די מוטער	"
טויבע	"	קארעק משפחה	"
1 טאכטער	"	4 נ.	"
קלעטשעווסקי הערש גבריאל	"	קומנער הערש	"
פרוי	"	2 נ.	"
2 קינדער	"	קומנער אסתר	"
קלעטשעווסקי (3 מאי גאס)	"	2 נ.	"
פרוי	"	קיבעל 5 נ.	"
בעלא	"	קירשמיינ זקן	"
העלא	"	1 קינד	"
2 זין	"	נעטא	"
קלעטשעווסקי משה	"	קלאפשמיינ שמואל	"
רבקה	"	ביילע	"
צבי	"	רויזע	"

י ז כ ו ר

2 קינדער	"	לייב	"
קראַקאַצקי	"	מרים	"
פּרוי	"	קלעפער מיכאל	"
2 קינדער	"	קעמפּינסקי חיה	"
קראַקאַצקי	"	לאה	"
קרול (זאגוראווער גאס)	"	דוד מאיר	"
נאָחע	"	שרגא	"
קרול אברהם	"	קעמפּינסקי גיטל	"
פּרוי	"	קעניג משפּחה	"
אייזיק	"	5 נ.	"
קרופּע פּרוי	"	קראַווטשיק לייב	"
מינא	"	חנה	"
לאָלא	"	מינא	"
קרייצער חיים	"	אייזיק	"
פּרוי	"	מאָרק	"
קשיוואַנאַס לאה	"	קראַווטשיק יצחק	"
קשיוואַנאַס מיכאל	"	קראַווע אסתר	"
פּרוי	"	קראַווע לייב	"
2 קינדער	"	איטא	"
		צילא	"
ר		דאָרא	"
ראַדאַל פייביש	"	קראַטאַווסקי יעקב	"
פּרוי	"	פּרוי	"
יצחק	"	קראַטאַווסקי מענדל	"
1 קינד	"	ציפּורע	"
ראַוויצקא חנה	"	1 קינד	"
ראַווף פראניא	"	קראַטאַווסקי משה אברהם	"
ראַווף צעשא	"	פּרוי	"
ראַווף יצחק	"	1 קינד	"
פּרוי	"	קראַטאַווסקי לייב	"
3 קינדער	"	פּרוי	"
ראַזענבלום אייזיק	"	2 קינדער	"
לאה	"	קראַטאַווסקי דוד	"
משה	"	פּרוי	"

ראַכּוואַלסקי יוסף הערש	ראַזענבלום דוד
חנה "	פרוי "
פרידא "	2 קינדער "
ראַכּוואַלסקי אליהו	ראַזענבערג (חזן)
פרוי "	פרוי "
3 קינדער "	שלמה "
ראַנטשקאָווסקי אהרן	חיים "
פרוי "	ראַזענבערג (ברודער פון חזן)
ראַנטשקאָווסקי משה	ראַזענבערג ישראל + 4 נ.
ליבע "	פרוי "
ראַספּשער יצחק יוסף	2 קינדער "
פרוי "	ראַזענפעלד יעקב הערש
ראַפּאָפּאָרט אברהם	פרוי "
מרים "	ראַזענפעלד משה
מיכאל "	ראַזענפעלד פייגע
צילא "	ראַזענקראַנין אבא
רום חנוך	פרוי "
פרוי "	2 קינדער "
רידז דוד	ראַזענשטיין מאיר
פרוי "	פרוי "
יצחק "	1 קינד "
2 נפשות "	ראַזענשטיין
ריטשקע דוד	פרוי "
גיטעל "	ראַטאַיעווסקי דבורה
אברהם "	גיטעל "
מרדכי "	רבקה "
ריטשקע יצחק הרש	ראַטאַיעווסקי (סלאוואצקי גאס)
חנה "	4 נפשות "
ריטשקע אסתר מינדעל	ראַיעווסקי געצל
ריטשקע משה	שיינע "
חיה "	ראַיעווסקי אליהו
ריטשקע יצחק הערש	ראַכּוואַלסקי מיכאל
בראנע "	רחל "
ישראל "	פעלא "

אסתר	"	נחה	"
אברהם מאיר	"	צודעק	"
לאטקא	"	ריטשקע אברהם	
2 קינדער	"	חיה דבורה	"
שוואַרץ משפחה		ריטשקע שמשון	
4 נפשות	"	בערטא	"
שוואַרץ ישראל יהושע		ישראל	"
מאשע פרידע	"	ריטשקע זלמן	
אליקים צבי	"	רויזע	"
טויבע חיה	"	5 קינדער	"
חנה מיכל	"	ריטשקע רבקה	
שוואַרצבאָרד זאב		פערל	"
הנדעל	"	הגר	"
1 קינד	"	ריטשקע אברהם	
שוויאַטאָוויטש לייזר		פרידה	"
פרוי	"	ריטשקע מאָריץ	
4 קינדער	"	פעלא	"
שוויינזשינסקי בנימין		לילקא	"
פרוי	"	ריטשקע אהרון	
1 קינד	"	ריטשקע בנימין	
שוויינזשינסקי אברהם		לאה	"
לאה	"	שמואל	"
רבקה	"	צשיא	"
שולמאן בנימין			
אסתר	"	ש	
שטאַל יחיאל		שאלדאָיעווסקי	
פרוי	"	פרוי	"
7 זין	"	2 קינדער	"
שטיין הערש		שאַרע אברהם	
פרוי	"	פרוי	"
שטיין ביילע		2 טעכטער	"
שטיין אפרים שלום		שוואַם שרה	
פרוי	"	חיה	"
שטיין אברהם		שוואַם שלמה	

פרוי "	מלכה "
יחזקאל "	5 קינדער "
גרשון זעליג "	שטיין יצחק
פראניע "	פרוי "
אדעלא "	מרוך "
פאלא "	זישע "
הלה "	1 קינד "
שיקע חיים	שטיין (רוטשילד)
חנה מירעל "	פרוי "
שלומפער זעליג	2 קינדער "
ברודער "	שטיין פייביש
שלייווקא הערש	פרוי "
פרוי "	2 קינדער "
3 קינדער "	שטיינערט נעטע
שלינגערבאום יחזקאל	פרוי "
קלמן "	יחיאל "
1 טאכטער "	1 קינד "
שלינגערבאום שמואל יוסף	שיינאק זאלוש
פעפי "	די מוטער "
1 קינד "	שיינאק זלמן דוד
שלעשינסקי אברהם	שילאק יעקב
מיכלע "	פרוי "
שלעשינסקי מענדל	4 קינדער "
שמואל מיכאל יצחק	שימאנאוויטש יצחק
מייסא "	אסתר "
מלכה "	בתיה "
יהושע "	משה "
ראובן "	שיקע רייזעל
שמואל משפחה	מלך "
3 נפשות "	פישעל "
שמולעוויטש טוביה	יצחק "
העלא "	גענענדל "
פעלא "	חיה "
טאכטער "	שיקע יצחק

י ז כ ו ר

שמואלעוויטש שלמקע	שנופער יהודה
געניא "	פרוי "
2 קינדער "	1 קינד "
שמשון משה	שפירא לערער
פרוי "	פרוי "
פראניא "	שקלאר (העיבאם)
אסתר "	טאכטער "
1 זון "	

י ז כ ו ר

די זייט איז באשטימט אריינצושרייבן די ביזן פארענדיקן דאס
יזכור־בוך נישט אויסגעפונענע נעמען פון קדושים:

טאל מלא רחמים

דיין אלמנות ואבי יתומים אל נא תחשה ותתאפק לדם עמד
ישראל שנשפך כמים מרבבות אלפי ישראל וביניהם יהודי
קונין. המצא מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות
קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים, את נשמותיהם
הזכות והטהורות של הורינו, אחינו, אחיותינו, בנינו,
בנותינו וקרובינו, אנשים, נשים וילדים, שנהרגו ונשחטו
והוטבעו ושנשרפו ושנקברו חיים על ידי הנאצים וקלגסיהם
בגרמניה וביתר ארצות אירופה שנכבשו על-ידי השונאים
יימח שמם וזכרם לנצח! כולם קדושים וטהורים וביניהם
גבורים וגדולי הרוח ואדירי התורה, יזכרם ה' לטובה ובגן
עדן תהא מנוחתם, בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו
לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתם, ה' הוא נחלתם
והוא ינקום את נקמתם ויזכור עקדתם ויעמוד לנו ולכל
ישראל זכותם! ארץ אל תכסי דמם ואל יהא מקום
לזעקתם ובזכותם ישובו נדחי ישראל לאחוזתם! והיו
הקדושים לזכרון תמיד, לפני ה' צדקתם, יביאו שלום וינוחו
על משכבותיהם ויקיצו לקץ הימים לחיותם,

ונאמר אמן:

דאטעס צו דער אָפטיילונג „חורבן“

- 1.9.1939 דאָס דייטשע מיליטער באַמבאַרדירט קאַנין.
- „ 12.9 (ראש השנה) די אַקופאַנטן אַריין אין דער שטאָט.
- „ 22.9 (ערב יום־כיפורים), דערשאַסן די ערבניקעס: מרדכי סלאַדקי הי"ד און דעם פאָליאַק אַ. קוראַוסקי,
- „ 30.11 דער ערשטער גירוש פון 1080 יידן קיין אַסטראַויעץ קיעלעצקי.
- 17.7.1940 די צווייטע אויסוידלונג פון דעם רעשט קאַנינער יידן קיין גראַדזשעץ.
- 7.3.1941 פאַרשיקט די קאַנינער יידן פון גראַדזשעץ דורך לאַדזש קיין יוזעפאָוו־בילגאָרייסקי (אַ טייל קיין זאַגאָראָוו).
- „ 15.11 אַנגעהויבן די פאַרניכטונג אין די קאַזשימיעזשער וועלדער.
- 8.3.1942 די יידן פון סאַניק; גאַמבין, פאַדעמביץ א. אַ. ווערן פאַרטריבן קיין קאַנין אין דעם אַרבעטסלאַגער טשאַרקאָוו.
- „ 13.7 די פאַרניכטונג פון די קאַנינער יידן אין יוזעפאָווער שטייגהאַקעריי,
- „ 13.7 אויסגעשאַסן די קראַנקע אין זייערע וווינונגען, צווישן זיי דעם רב ר' יעקב ליפשיץ הי"ד און פאַמיליע.
- „ 9.8 דער אויפשטאַנד אין טשאַרקאָווער לאַגער, דעם לאַגער אונטערגעצינדן.
- „ אַקטאַבער פאַרשיקונג פון אַסטראַויעץ קיין טרעבלינקי.
- 1944 אויגוסט. דער לעצטער טראַנספּאָרט פון אַסטראַווצער געטאָ. קיין אַשוויענטשיים.
- 1945 יאַנואַר. דער „טויטן מאַרש“ פון די לאַגערן קיין סודעטן.
- „ 9.5 די באַפֿרייונג.

ה מ ש ך

קאנינער לאנדסמאנשאפטן

1. פראנקרייך
2. ענגלאנד
3. אמעריקע
4. ישראל

קאנינער לאנדסלייט אין פראנקרייך

דער גרעסטער טייל פון די אין פראנקרייך איינגעוואנדערטע יידן זענען גרופירט שוין פון לאַנגע יארן אין לאַנדסמאַנשאַפֿטן („סאַסיעטעס“). וויל מען זיך עפעס דערוויסן וועגן אַ לאַנדסמאַן, צי ער לעבט אָדער איז דעפּאַרטירט געוואָרן בעתן חורבן דורך די דייטשע בעסטיעס, קאָן מען זיך דאָס לייכטער דערוויסן ביי די „סאַסיעטעס“־מיטגלידער.

קאנינער האָבן נישט געהאַט פריער — און אויך נישט איצט — קיין לאַנדסמאַנשאַפֿט אין פראַנקרייך, איז דעריבער שווער עפעס געווינער צו ווערן. בנימין בוזשינסקי (נוטעכע שוסטערס אַ זון) איז געקומען קיין פאַריז מיט 60 יאָר צוריק און טאַקע פון אים דערוויס איך זיך וועגן אַ טייל קאנינער. קודם כל דערציילט ער מיר וועגן זיך אליין.

ס'איז געווען אין קאַנין אַ פּאַליאַק מיטן נאָמען וועסעלאָווסקי, אַ נאַכט־סטרוזש, אַ גרויסער אַנטיסעמיט, די יידישע טאַרג־שטייער האָט ער אָנגעטאָן גרויסע צרות. און גאָר שטאַרק האָט ער זיך געטשעפּעט צו שאַיע יאַרמוש. בוזשינסקי האָט געווינט אין איין הויז מיט אים, האָט ער זיך באַקלאָגט פאַר בנימינען קעגן דעם ערל — פאַר וואָס ער רודפט אים אַזוי. בוזשינסקי איז געווען אַ יינגל, וואָס האָט זיך נישט געלאָזט „שפּייען אין דער קאַשע אַריין“ האָט ער אין אַ געוויסע פּינצטערע נאַכט אָפּגעוואָרט דעם וועסעלאָווסקי און אים אַזוי צעקילט, אַז מען האָט געמיינט, דער גוי שטאַרבט. בוזשינסקי האָט זיך אויסבאַהאַלטן 2 טעג און אויפן דריטן טאָג איז ער אַנטלאָפּן קיין פאַריז.

דאָס איז געווען אין יאָר 1907. זיין ברודער הערש און זיין קוזין לעאַן בוזשינסקי (מלכ'כעס זון) זענען שוין געווען פריער פאַר אים אין פאַריז.

אינעם פון זיינע 3 שוועסטערן, רחל, האָט דאָ חתונה געהאַט מיט שמואל לייזער פערסטענבערגס זון.

בנימין בוזשינסקי קינדער און אייניקלעך וווינען אויך אין פאַריז. אין פראַנקרייך זענען שוין געווען פון פריער — פאַר בוזשינסקי קומען: אַדאַלף יאַעל, 2 ברידער גאַלדפּעדער (יצחק און מאיר), אַ געוויסע צייט האָבן זיי געווינט אויף דער פראַווינץ, און שפּעטער אין פאַריז. דער סקולפּטור מאיר לעווין האָט געווינט אין פאַריז און צום סוף אין ענגלאַנד.

יחיאל גאַטליבאוויטש איז געשטאַרבן אין אָנהייב 1967. זיין ברודער משה, איז נישט צוריקגעקומען פון דער דעפּאַרטאַציע.

אהרן מאדאלינסקי מיט זיין גאנצער משפחה האבן געווינט א געוויסע צייט אין מעץ, און שפעטער — געקומען קיין פאריז. ער און זיינע צוויי זין זענען דעפארטירט געווארן. יוסף מאדאלינסקי מיט זיין ברודער ווינען אין פאריז, ס'ווינען אויך אין פאריז די ברידער זעלמאנאוויטש מיט זייערע פאמיליעס. קויפמאן פאולאווסקי מיט זיין משפחה זענען אומגעקומען אויף דעפארטאציע, זיינע 2 ברידער לעבן — שיע ווינט אין ליל, און יוסף מיט זיין פרוי און זון — אין פאריז.

בוזשינסקי דערציילט מיר אויך, אז אין פאריז האט געווינט סימאן ווידאווסקי, א היטלמאכער, ער איז אויך אוודאי דעפארטירט געווארן. דוד ליפמאן — בערלכיע גלעזערס א זון, האט אויך געווינט אין פאריז. משה קאפלאן פון גלינקע האט אין פאריז ווינען 2 זין מיט זייערע פאמיליעס. פנחס פייכערטס א זון און קיוועס א זון.

שפירא, דעם צוקערבעקערס א טאכטער ווינט אין פאריז. אין ליל געפינט זיך אדעלא זאבערמאן, די טאכטער פון אהרן הערש אומאנסקי, ביי איר זענען אויך די קינדער פון איר שוועסטער רבקה.

אויף דער פראווינץ ווינט רוזשקע די טאכטער פון ישראל אַנצער. די מיגדאלנס א שוועסטער און אירע 2 זין האבן געווינט אין פאריז און איצט אויף דער פראווינץ. אין פאריז ווינט אויך שמשון לאסמאנס א זון אהרן יוסף מיט זיין פרוי און טאכטער. עס זענען זיכער נאך דא אין פראנקרייך קאנינער, נאך מען ווייסט נישט וועגן זיי.

א גרויסער טייל פון דעם עלטערן דור, וואס איז מיט יארן צוריק געקומען קיין פראנקרייך — איז געשטארבן אדער אומגעקומען דורך די נאציס; געציילטע זענען נאך דא אהערגעקומען נאך דער מלחמה; זייערע קינדער און אייניקלעך ווייסן גאר ווייניק וועגן קאנין.

פאלגנדע מעלדונג איז אפגעדרוקט אין דער פאריזער יידישער פרעסע:

צו אלע לאנדסלייט פון קאנין

מיט עטלעכע יאר צוריק איז געשאפן געווארן אין ישראל א קאמיטעט פאן קאנינער לאנדסלייט, כדי צו כאראייביקן דעם אומקום פון יידישן ישוב אין קאנין און ארויסגעבן א יזכור-ב-ך.

עס האט געמוזט דויערן אַ לאַנגע צייט, כדי צו פאַרשטענדיקן זיך מיט די לעבן־געבליבענע קאַנינער, וועלכע געפינען זיך סיי אין ישראל און סיי אין די תפוצות, כדי צו זאַמלען די נייטיקע מאַטעריאַלן פאַרן יזכור־בוך.

דער קאַמיטעט גיט צו וויסן, אַז עס ווערט איצט צוגעגרייט די לעצטע אַפטיילונג און ווענדט זיך צו אַלע קאַנינער, ווי אַמשנעלסטן צו שיקן די נעמען כּון זייערע נאָענטסטע אומגעקומענע משפּחה־און באַקאַנטע — כדי זיי זאָלן זיך געפינען אין „יזכור־בוך“.

י. ל. האַמפּעל

קאנינער לאנדסלייט אין ענגלאנד

די יוגנט אין קאנין, ווי אויך אין אנדערע שטעטלעך אין פוילן, האבן נישט געזען פאר זיך קיין אויסזיכטן פאר זייער צוקונפט אין די קליינע שטעטלעך און געשטרעבט זיך ארויסצורייסן אין דער גרויסער וועלט.

א צוציונגס-קראפט איז געווען ענגלאנד, וווּ א ייד האט זיך געקאנט פריי אויסלעבן, נישט צו פארגלייכן מיטן רוסישן רעזשים אין פוילן.

שוין אין יאר 1870 זענען געווען יידן פון קאנין אין ענגלאנד. די ערשטע גענויערע ידיעות שטאמען פון יאר 1902. אין א לוח, געדרוקט אין לאנדאן, איז פארציילט א קאנינער שול אין פילדגייט סטריט, ווייטשעפל. עס זענען אבער נישט פאראן קיין פרטים, ווער עס זענען געווען דער קאמיטעט און די מעמבערס.

נאך פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה, און אויך עטלעכע יאר נאך דעם, זענען געקומען קיין ענגלאנד א פאר צענדליק קאנינער מענער און פרויען. א טייל צו פארבעסערן זייער עקאנאמישן מצב, און אנדערע — צוליב פארשידענע סיבות. מאנכע געבוירענע אין ענגלאנד, און האבן געוויינט אין קאנין, קערן זיך צוריק.

בעת דער ערשטער רוסישער רעוואלוציע אין יאר 1905-1906 וווינען אין לאנדאן די קאנינער: לעווין, אפענבאך, קלעפער; אין יאר 1910 — ריטשקע, 2 טעכטער פונעם בעדנער מענטשקאווסקי; 1913 — פוקס, סארנא א. א. עס זענען אויך פאראן קאנינער אין בירמינגהאם; 1914 — אזעראוויטש (האָרריס), משה הערש מיט פאמיליע א. א.

אין יאר 1918, מיטן ענדיקן זיך פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה, בעת די נויט אין פוילן איז זייער גרויס געווען, גרינדעט זיך די ערשטע סאסייטע אין דער קאמערשול ראוד, וואס האט געציילט בערך א 30 מיטגלידער. די אויפגאבע איז געווען צו זאמלען געלט און מלבושים און שיקן קיין קאנין; די סעקרעטארין איז ב. ריטשמאנד.

נאך א לענגערן איבעררייס האט זיך ווידער אין 1925 געגרינדעט א הילפס-פאראיין צו דערמעגלעכן צו שיקן פינאנציעלע אונטערשטיצונג פאר די קאנינער, וואס נייטיקן זיך אין הילף. עס האט נישט לאנג געדויערט ווי די ח"ח דזאו פוקס, סעם ריטשמאנד און דזשעק אפענבאך האבן זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט אנדערע קאנינער ביים אייגארדנען טיי-אָוונטן, פארשטעלונגען און סתם זיך צוזאמענטרעפן, כדי צו טיילן זיך מיט די ידיעות פון דער אלטער היים.

די שטיצע איז תמיד געשיקט געווארן צום ראש פון שטעטל, אזוי זענען מיר אקטיוו געווען א לענגערע צייט.

די באריכטן, וואס גיבן איבער די מיטגלידער, וועלכע האבן באזוכט קאנין, זענען זייער טרויעריקע — אלע געבן איבער, אז עס איז נייטיק שנעלע הילף. דער פאלגנדיקער באריכט איז פארעפנטלעכט געווארן אין יאר 1935, אין דער לאנדאנער צייטונג „די צייט“:

באריכט וועגן דער טעייקייט פונעם קאנינער הילפס-פאראיין אין ענגלאנד

נאך אן עקזיסטענץ פון צוויי יאר צייט האט דער אויבנדערמאנטער פאראיין באוויזן אויפצוטאן פיל נוצלעכעס פאר די נויטליינדדיקע יידן אין דער שטאט קאנין. אחוץ פריוואטע סומען, וועלכע זענען איבערגעוויזן געווארן דורך דער פארמיטלונג פון דעם פאראיין, האט דער פאראיין גופא באוויזן צו איבערשיקן נאך קאנין א סומע פון איבער 400 פונט. מיט דעם געלט איז געשאפן געווארן א גאנצע ריי אנשטאלטן, פון וועלכע די פארארעמטע יידן אין קאנין ציען חיונה.

דעם 28סטן פעברואר איז אין קאנין, אין דעם לאקאל פון דער ביבליאטעק, געפייערט געווארן די דערעפנונג פון דער לאקאלער אפטיילונג פון דעם „ארט“. אין דער אנוועזנהייט פון הרב ליפשיץ, אינזשיניער יאשינסקי און פארשטייער פון ווארשע, לאדזש, קאליש און פון דער קאנינער קהילה, זענען געעפנט געווארן פאך-קורסן פון זאקן, הענדשקעס און סוועטערס. הער ווינטער, פרעזידענט פון דעם קאנינער קאמיטעט, באגריסט די געסט און דעלעגאטן. הער פויסט, פרעזידענט פון „ארט“ אין לאדזש, באגריסט אין נאמען פון צענטראל-קאמיטעט און ווינטשט דעם קאנינער קאמיטעט דערפאלג אין זיין וויכטיקער און גרויסער אויפגאבע.

הרב ליפשיץ האלט א קורצע רעדע. ער שטרייכט אונטער די וויכטיקייט פון די געגרינדעטע פאך-קורסן אין קאנין. א זייער אינהאלטסרייכע רעדע האלט דער דירעקטאר פון „ארט“-צענטראלע אינזשיניער יאשינסקי. ער באקענט די פארזאמלטע מיט דער אידעע פון דער געזעלשאפט „ארט“, זיינע צילן און אויפ-גאבן און די גרויסע וויכטיקייט פון קאנסטרוקטיווער ארבעט און זעלבסט-הילף אינסטיטוציעס אין א צייט ווען יידן אין פוילן ווערן ארויסגעשטויסן פון אלע ווירטשאפטלעכע פאזיציעס. ער דערמאנט, אז א דאנק דער קאנינער לאנדס-

מאַנשאַפּט אין לאַנדאָן און אויך דער פּעדעראַציע, איז די אַפּטיילונג געעפּנט געוואָרן.

הער יאַשינסקי פאַרענדיקט זיין רעדע מיט די ווערטער: „געבענטשט זאָלן זיין די הענט, וועלכע האָבן אין קאַנין געשאַפּן די „אַרט“-אַפּטיילונג.“ עס האָבן זיך באַלד איינגעשריבן 25 שילער, און אַלע נייטיקע שריט זענען אָנגענומען געוואָרן צו זאָרגן דערפאַר, אַז נאָך דעם אויסלערנען זיי דאָס פאַך זאָלן זיי קענען ציען דערפון פרנסה.

כדי אויפצוהאַלטן און אַנטוויקלען די טעטיקייט איז נאָטירלעך נייטיק אַ סך געלט. אויב אַלע קאַנינער פאַמיליעס, וועלכע וווינען אין לאַנדאָן וואָלטן געגעבן נאָר איין פונט אַ יאָר, וואָלט מען געקענט איבערווייזן מינדעסטנס 1000 פונט יעדעס יאָר, וואָס וואָלט געווען אַן אַבסאָלוטע ישועה פאַר דער שטאַט קאַנין. עס מוז באַצייכנט ווערן, אַז אין דער הילפס-אַרבעט פאַר קאַנין האָט דער לאַנדאָנער הילפס-פאַרבאַנד, און באַזונדער הער קייזער, זייער פיל בייגעטראָגן. (ביי זיין לעצטן באַזוך אין פּוילן האָט הער קייזער זיך געזען מיט פאַרשטייער פון קאַנין און מיט זיי אַראָנזשירט ווי די אַרבעט זאָל אָנגיין). אַחוץ דעם האָט דער קאַנינער הילפס-פאַראיין אויך בייגעשטייערט 5 גינעס פאַר די הונגערקע קינדער אין פּוילן.

דאָנערשטאָג, דעם 8טן אַפריל, וועט אין דעם יידישן נאַציאָנאַל טעאַטער, אַדלער סטריט, פאַרקומען אַ גראַנדיעזע פאַרשטעלונג לטובת דעם פאַראיין. אַלע קאַנינער לאַנדסלייט (און אומגעגנט) זענען געבעטן צו קומען. מען מוז באַלד איבערווייזן אייניקע הונדערט פונט קיין קאַנין, כדי אַנצופירן די גרויסע אַרבעט, וועלכע מיר האָבן זיך אונטערגענומען, און עס איז צו האַפּן, אַז אַלע וועלכע אינטערעסירן זיך נאָך מיט זייערע נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט פון קאַנין, וועלן זיך באַמיען צו אונטערשטיצן און אויפצוהאַלטן די אינסטיטוציעס, וועלכע זענען מיט אַזוי פיל מי געגרינדעט געוואָרן.

President : J. Offenbach
Vice President : Max Stein
Treasurer : J. Fox

Chairman : S. Richmond
Vice Chairman : J. Polsky
Hon. Sec. B. Richmond

* * *

מיר אַדדנען איין פאַרשטעלונגען און טאַנץ-אָוונטן, וואָס זאָלן ברענגען הכנסות פאַרן פאַראיין. עס ווערט קלאָר פון די באַריכטן, וואָס קומען אָן פון קאַנין, אַז די לאַגע דאָרט איז קאַטאַסטראַפאַל, — פיל משפחות האָבן קיין ברויט. יידישע געשעפטן ווערן באַיקאַטירט פון די פאַליאַקן. זיי האָבן נישט קיין אַנדערן

אויסוועג ווי זיך צו ווענדן צו זייערע ברידער אין אויסלאַנד, כדי זיי צו העלפן פון א זיכערן אונטערגאַנג.

דער קאָמיטעט אָפּעלירט דורך דער פרעסע צום ברייטן עולם קאַנינער, צו שטיצן דעם פאַראיין, כדי צו כאַרגרעסערן די הילפס-אַקציע פאַר די פילע קאַנינער אינסטיטוציעס, וועלכע טוען פיל צו לינדערן די ליידן פון אונדזערע ברידער און שוועסטער אין קאַנין.

אין יאַנואַר 1938 פילט מען אין דער לופט, אַז עס דערנענטערן זיך שוואַרצע וואַלקענעס אויפן אייראָפּעישן הימעל. מיר פאַרעפנטלעכן דעם פאַל-גנדיקן אויפרוץ:

קאַנינער הילפס-פאַראיין

(1938 — 1939)

צו אונדז קומט אַן טעגלעך דאָס געשריי פון די הונדערטער יידישע פאַמיל-יעס אין קאַנין, וועלכע געפינען זיך אין דער גרעסטער נויט. אַחוץ די טעגלעכע רדיפות וואָס זיי ליידן דאָרט פון דער רעגירונג, קומט די מאַטעריעלע נויט פון נישט האָבן וואָס צו עסן, קינדער וואָס חלשן פאַר הונגער אין חדר, און פאַמיליעס וועלכע האָבן קיין קוילן נישט צו הייצן און זיצן אין דער ביטער-רער קעלט, פון בעלי-בתים אַמאָליקע פאַרמעגלעכע מענטשן, וועלכע קענען אין גאָס נישט אַרויסגיין, ווייל זיי האָבן קיין מלבוש נישט אַנצוטאָן — און מיר דאָ אין פרייען און זיכערן לאַנד זיצן און שווייגן. ווי לאַנג נאָך קען אַנגיין אַזאָ פשוט פאַרברעכערישע גלייכגילטיקייט צו אונדזער אייגן בלוט און פלייש?

דער קאַנינער הילפס-פאַראיין טוט אַלץ וואָס ער קען, צו העלפן די ליידנדע ברידער און שוועסטער אין קאַנין, און האָט לעצטנס ווידער געשיקט 110 פונט. מיר האָבן אַראָנזשירט אין נאַציאָנאַל-טעאַטער, דעם 24סטן מערץ, אַ ספּע-ציעלע פאַרשטעלונג לטובת דעם פאַראיין, און מיר בעטן אַלע לאַנדסלייט און זייערע פריינד, אַז זיי זאָלן זיך באַצייטנס פאַרזאָרגן מיט טיקעטס.

אַן אַלגעמיינע פאַרזאָמלונג וועט פאַרקומען מאַנטאָג, דעם 31סטן יאַנואַר אום 8.30 אָוונט אין שטערנס האַטעל, מענסעל סטריט, אַלדגייט, צו באַטראַכטן די לאַגע. פסח רוקט אַן, גרויסע סומען זענען נייטיק, כדי נישט לאָזן אויסשטאַרבן אַ גאַנצע קהילה פון הונגער. עס איז דעריבער די פליכט פון אַלע לאַנדסלייט צו קומען און העלפן אין דער הייליקער זאַך.

מיר האָפּן, אַז דער עולם וועט נישט בלייבן גלייכגילטיק. צו דער זעלבער צייט דריקן מיר אויס אונדזער דאַנק צו דער פעדעראַציע פון סאַהאַָס־קווער פאַר די וויכטיקע מאַטעריעלע שטיצע, וועלכע זי האָט אונדז געגעבן. אַלזאָ, קאַנינער לאַנדסלייט, מיר טרעפן זיך אַלע דעם קומענדיקן מאַנטאָג אין שטערנס האַטעל אום 8.30.

ב. ריטש מאַנד, סעקר.

✱

1939 — בעתן אויסברוך פונעם קריג, זענען מיר זיך צעפאַרן פון לאַנדאָן אין פאַרשידענע פלעצער און נישט געהאַט קיין קאנטאַקט איינער מיטן צווייטן. ערשט צום סוף פון דער מלחמה (1945) האָבן מיר זיך ווידער געטראָפן אין לאַנדאָן און באַנייט אונדזער טעטיקייט. עס איז גערופן געוואָרן אַ פאַרזאַמלונג פון דעם קאַנינער קאָמיטעט ביים מר סעם בלום (גלובא) און אויך פון לאַנדסלייט. עס איז געקומען אַ צאָל פון אַ 15—20 מענער און פרויען.

מיר האָבן אַרומגעזעהט די ברענענדיקע פראַגע ווי אַזוי און מיט וואָס מיר קענען העלפן די ליידנדיקע נאַענטסטע און טייערע פון קאַנין. מיר האָבן אַדורכגעפירט אַ זאַמלונג און געוואָרט ביז די בעסטיאַלישע, פאַרברעכערישע היטלעריסטן זענען אויסגעראַטן געוואָרן פון פוילן, אַבער צו אונדזער טיפן ווייטיק איז ליידער קיינער נישט געבליבן ביים לעבן, אַחוץ אַ פאַר צענדליק צעוואָרפן אין פאַרשידענע טיילן אין אייראָפּע. אַבער טראָץ דעם זענען מיר נישט אָפּגעשטאַנען פון אונדזער אַקטיוויטעט ביים זאַמלען קליידונג, געלט א. א. וו. און די פעקלעך געשיקט צו יעדן אינדיווידועל, די סאַסיטע האָט אויך אין דער ערשטער צייט ווען קאַנין איז באַפרייט געוואָרן, געשיקט הילף צום קאָמיטעט, וואָס האָט זיך דעמאָלט געגרינדעט, און אויך — קיין ארץ־ישראל.

מיט באַדויערן איז צו באַמערקן, אַז ס'רוב פון די קאַנינער לאַנדסלייט האָבן זיך נישט פאַראַינטערעסירט מיט אונדזער אַקציע.

אין יאָר 1946 האָבן מיר אָנגעהויבן אַ ברייטערע הילפ־סאַקציע. מיר האָבן געשאַפן בערך 300 פונט סטר. אויך דער „אליאַנס" האָט געגעבן פון זיין זייט די זעלבע סומע. מיר האָבן געהאַלפן די קאַנינער, וואָס זענען נאָך דער מלחמה אָנגעקומען קיין ענגלאַנד ביים איינאַרדענען זיך, ווי אויך געשאַפן מיטלען פאַר דער גמילות־חסדים קאַסע ביים ארגון אין ישראל, ווי אויך פאַרן יזכור־בוך.

מיר האבן פאַרעפנטלעכט אין דער פרעסע פאָלגנדן אויפֿרוף וועגן שאַפֿן מאַ-
טעריאַלן פֿאַרן יזכור־בוך :

KONIN MEMORIAL VOLUME

Sir' — At the request of the former inhabitants of Konin, in Tel-Aviv, a small committee in London has been formed to assist in the publication of a Memorial Volume for the 3,000 Jews murdered in Konin by the Germans and their Polish collaborators.

A great deal of important material has already been collected. But to make this volume as comprehensive and complete as possible we appeal to all those in England and elsewhere who may be in possession of documents or information on the history of the Konin community, which has existed for about five centuries, to write to the address below.

It is also intended to publish a list of all living families of Konin descent, and those who wish to be included should send in their names and addresses.

S. Richmond, J. Fox, H. M. Natel,
J. Sarna, J. Offenbach

מיר קאַנינער אין ענגלאַנד שיקן אייך איבער די האַרציקסטע גריסן און
וונטשן, גרויס דערפֿאַלג אין צוזאַמענהאַנג מיטן אַרויסגעבן דאָס לאַנג דער-
וואַרטעטע יזכור־בוך פֿאַר דעם חרובֿן ייִדישן קאַנין, דאָס טייערסטע, וואָס מיר
האַבן פֿאַרמאָגט איז אויסגעוואַרצלט געוואָרן. מיר איבערגעבליבענע וועלן זיי
קיין מאָל נישט פֿאַרגעסן. מיר טאָרן עס נישט פֿאַרגעסן!

דער קאַנינער קאָמיטעט אין לאַנדאָן.

קאנינער סאסייטי אין אמעריקע

(אָנטשטײונג און טעטיקייט)

LADIES' AND MEN'S SOCIETY OF KONIN, INC.
AND SURROUNDING TOWNS

עס איז נישט באַקאַנט ווען די יידן פון קאַנין האָבן אָנגעהויבן עמיגרירן
קײן אַמעריקע. אַמוואַרשיינלעכסטן איז עס שוין פאַרגעקומען אין אָנהייב פונעם
19טן יאָרהונדערט.

די פאַראייניקטע שטאַטן פון צפון־אַמעריקע זענען געווען אַ צוציונגס־
קראַפט פאַר אימיגראַנטן פון דער גאַנצער וועלט. עס איז געווען לייכטער זיך
איינצואַרדנען ביי פרנסה („גאַלד האָט זיך געוואָלגערט אין די גאַסן“...) מיטן
שטראָם פון אימיגראַנטן פון אַלע פעלקער איז די עמיגראַציע פון פוילן געווען
אַ באַדייטנדיקע. אויך יידן פון קאַנין, וואָס זענען אין פוילן געווען פאַראַרעמט.
האַבן געזוכט זייער גליק אין עקאָנאָמישן קיום אין אַמעריקע.
אין יאָר 1852 קומט קײן אַמעריקע דורך פראַנקרייך און ענגלאַנד, מיכאל
גאַלדוואַסער פון קאַנין, דער זיידע פון איצטיקן סענאַטאָר בערי גאַלדוואַסער *.
מיר האָבן נישט קײן באַווייזן, אַז שוין דעמאָלט איז געווען אַן אַרגאַניזאַציע
אין יאָר 1892 שאַפט זיך דער ערשטער פרייוויליקער קאַמיטעט, וואָס דער ציל
איז געווען צו העלפן איינער דעם אַנדערן און ספּעציעל ביים שאַפן אן אייגענעם
שותפותדיקן בית־הקברות. דאָס איז דער הויפּט־סטימול ביים שאַפן לאַנדסמאַן־
שאַפטן אין אַמעריקע. מיר האָבן געפונען אַ פּנקס פון דער געזעלשאַפט מיט תקנות,
ווי אַזוי זיך צו פירן ביי יעדן פאַל.

* פּרטים אין דער ענגלישער אָפטיילונג.

קאנסטיטוציאן

דער

קאנינער יאנג מענ'ם בענעוואָלענט אסאָסיאיישאן.

געגרינדעט

דעם 13טען אָנווסט,

1892.

ניו יארק.

1896

דרוק פאן גראווער בראדערס, 74 סאָפּפּאָלק סט

ערשטע זייט פון דער סאסייטע קאנסטיטוציע

ניו יארק, דעם 21סטן מאי 1896.

נאָמענטלעכע רשימות:

די געזעצן זענען געוואָרן רעווידירט און איינגעפונען פאַר ריכטיק.

טשערמאַן רעווידיר־קאַמ. ה. קרויזע

סעקרעטאַר יאס. ליבערמאַן

קאָמיטעט:

נאָטאָר דאָברעס, אב. לואיס העבר קאהאן, דושאַ גרין

טשערמאַן פאַר די געזעצן: יוסף באָרנשטיין

קאָמיטעט:

א. שפילמאַן, י. געלמאַן, י. פייכערט, מ. ווייסבאַרט

נ. ראָפּאַלאַוויטש, י. פעק,

סעקרעטאַר: י. באָרנשטיין

II

באָמטן־רשימה

פרעזידענט	דזשאַ באָרנשטיין	קאָסיר	א. בלום
עקס־פרעזידענט	ה. קראַוזע	1טער טראַסטי	י. אָפּעל
ווייס־פרעזידענט	י. פייכערט	2טער טראַסטי	ה. קאַהן
פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר	נ. זעמאַן	סאַרנעט יט אַרמס	ה. היפּער
פּינאַנץ־סעקרעטאַר	י. ליבערמאַן		
אינספּעקטאָר	ל. אַבלודזינסקי	און ס. פייזא	

III

מיטגלידער ליסטע:

באַראַן מ.	הערמאַן מ.
באַרנשטיין ה.	הערצבערג מ.
בלום דזשאַ	וואָלגאַנג א.
בלום ח.	וואָלגאַנג דזשאַ
בלום ל.	וואַלמאַן
בעלמאַן י.	וויזיגל
באַנדזשאַמין מ.	ווייסבאַרט ב.
בראַנדווין י.	וועפּנער דזשאַ
בראַון י.	זאַמערפּעלד א.
גאַלדבערג ל.	זעוואַדא א.
גאַלדבאַרט אַלבערט	האַבלס ל.
גודמאַן א.	טישלער מאַקס
גודמאַן גוס	טישלער סעם
גורשטיין נש.	יאַקובאַוויטש מ.
גענזלער מ.	יאפּע י.
גראָס לואי	לאַטאַן ט.
גרינבערג א.	לאַטני נ.
גריין יאַקאָב	לאַסקי ש.
גרינבוים י.	לואיס א.
גריין דזשאַ	ליבערמאַן יאַקאָב
דאַברעס נ.	ליוויי ס.
הוראַוויטש ה.	לעווין נ.
היל ל.	לעווינזאָן ס.
היפּש ח.	מאַיאָוויטש מ.
הענטשעל ב.	מאַיער א.

מיכאל־אָווסקי מ.	קאַהען י.
מיטלער פ.	קאַהען ה.
מינטוס ב.	קאַהען אב.
נאפטאַל	קאַהען מ.
ניומארקס	קאַהען י. 2טער
סאַלאַמאָן י.	קלמן ל.
סיימאָן וו.	קאַלסקי פ.
סיימאָן ס.	קראווע פ.
שימאנסה	ראדזס ה.
סימאָנס דזשאַ	ראָזענבערג פ.
פיזיג ר.	ראָזענבלום מ.
פעק דזשאַ	קאַהען 1טער
פעק ז.	ראָזען טש
פראנקעל	שיפער טש.
פרידמאָן ה.	שולטץ ח.
צימערמאָן א.	שולטץ דזשאַ

* * *

אין אנהייב פונעם 20סטן יארהונדערט איז די עמיגראַציע פון קאנין אַ שטאַרקע און ספעציעל נאָכן אויפשטאַנד פון 1905, בעת אַ סך יידן האָבן צוליב די רדיפות אויף די רעוואָלוציאַנערע עלעמענטן, עמיגרירט איבערן ים (פסח כאַראָף), אויך „קאַנטר־רעוואָלוציאַנערן“, אויף וועלכע עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ טויט־אורטייל פון דער אונטערערד־באַוועגונג פון די „אחדות“ האָבן געזוכט די ער־מקלט אין אַמעריקע (עוזר אָזעראָוויטש, דוד בלום, יצחק מיש און אַנדערע), מיר האָבן ליידער נישט קיין ידיעות וועגן זייער אַרגאַניזאַציאָנעלן לעבן, וואַרשיינלעך זענען עס געווען בערך הונדערט מאָן.

אין קאמיטעט, אין יאָר 1908, זענען געווען 3 ברידער כמיעלניק.

בני אמסטערדאַם

עס עקזיסטירט ביז היינט אַ פאַראיין, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין 27סטן אָקטאָבער 1879 אויפן נאָמען פון דעם גאון, הרב ר' צבי הערש אַמסטערדאַם זצ"ל, וועלכער איז געווען דער ערשטער רב אין קאנין אין די יאָרן 1810—1849 (אַ גענויע באַשרייבונג וועגן דער געשטאַלט פונעם רב געפינט זיך אין דעם קאָפיטל „רבנים אין קאנין“).

TRE AMSTERDAM SOCIETY
(chebra Bnai Konin Zwei Amsterdam)



צואמנטערע פון דער קאניער סאסיטע אין אמעריקע

ליידער האבן מיר ביז איצט נישט געקאנט באקומען פרטים וועגן דער אָרגאַניזאַציע אין וועמענס באַזיץ עס געפינט זיך דאָס בילד פונעם רב אַמסטערדאַם זצ"ל.

לויט אינפאָרמאַציעס זענען אין פאַראיין „בני אַמסטערדאַם“ נישטאָ מער קיין קאַנינער.

ערשט אין יאָר 1923 גרינדעט זיך די ערשטע קאַנינער סאסייטי דורך די נייע אימיגראַנטן, אַלס פרעזעס ווערט געוויילט ה. אייזיק בולקא און נאָך אים — פסח טשאַראָף, זיי אָרדנען איין צוזאַמענטרעפן פון דער לאַנדסמאַנשאַפט ווי אויך בעלער. דער ענטוויאָזם איז אַ געוואָלדיקער, ווייל די נייע אימיגראַנטן אין נייעם לאַנד האָבן דאָ קיינעם נישט און זיי טרעפן זיך צום ערשטן מאל מיט פיל אייגענע. דאָס האַלט אָבער נישט אַן לאַנג, און די אָרגאַניזאַציע צעפאַלט זיך און לעבט ווידער אויף פון צייט צו צייט.

אין יאָר 1932 איז זייער אַקטיוו די פרעזעסין, פרוי זינגערמאַן.

אין 1935 פאַרט קיין קאַנין דער פרעזעס פסח טשאַראָף מיט אַ גרעסערע סומע געלט, מיטן ציל צו שאַפן קאנסטרוקטיווע הילף. ער וויילט אין קאַנין 2 חדשים. די הויפט־אויפגאַבע איז געווען צו פאַרשטאַרקן די רעלי־גיעזע שולע פאַר אַרעמע קינדער „יבנה“. עס ווערן געלייגט די יסודות פאַר דער שולע, אַראָפּגעבראַכט אַ לייטער פון וואַרשע, געשאַפן אַ קאמיטעט און באַצאָלט פאַר 6 חדשים דירה־געלט. די שולע איז געווען געהייצט און די תלמידים האָבן באַקומען געקאכט עסן, וואַרעמע קליידער פאַרן ווינטער און אַ פאַר שיר. די קאַנינער יידישע באַפעלקערונג האָט זיך זייער וואַרם אָפּגערופן אויף דער אַקציע.

מיר האָבן אין אַמעריקע געזאַמלט מיטלען צווישן די קאַנינער און גע־שטיצט דעם אַנשטאַלט. די אַקטיוויטעט האָבן מיר ליידער איבערגעריסן אין די יאָרן 1939—1946, ווע עס האָט אין דער צייט פון היטלער־אַגרעסיע אויפ־געהערט דער קאַנטאַקט מיט פוילן.

ווען די שארית־הפליטה, נאָכן צווייטן וועלט־קריג זענען אָנגעקומען קיין אַמעריקע און זיך אַרומגעזען, ווער ס'איז געבליבן, האָבן זיי באַשלאָסן ווידער אויפצושטעלן די סאסייטי. מיר טרעפן זיך ביי האַניאַ ראָזענבערג און וויילן אַ צייטווייליקן קאמיטעט פון די ח"ח: משה בלום, פישל מיש, שרה אָפּפּעל, גוטאָ דודוויל (בראַם), מאַטעק מיש, און האַניאַ ראָזענבערג.

די אַקטיוויטעט פון דער סאסייטע ווערט באַנייט און פאַרצווייגט, מ'דאַרף



צוואנענסטער פון קאנינער לאנדסלייט אין אמעריקע

העלפן די קאנינער, וואס זענען געבליבן אין רוסלאַנד, כאַרבין, ענגלאַנד און אויך די פליטים אין אַמעריקע, אַבער קודם כל — אין ישראל. יעדעס יאָר אין נאָוועמבער אָרדנען מיר איין אָן אזכרה צום אַנדענק פונעם אַזוי טראַגיש פאַרשניטענעם יידישן פֿאָלק, און ספּעציעל דעם קאנינער יידנטום; עלטערן, ברידער, שוועסטער און פריינד, וועלכע מיר וועלן קיין מאָל נישט פאַרגעסן. ליידער איז אונדז ביז היינט נישט געלונגען צונויפצושטעלן אַ רשימה פון אַלע קאנינער אַפּשטאַמיקע יידן, וועלכע געפינען זיך אין אַמעריקע און זייער צאָל איז עטלעכע הונדערט. מיר הערן אַ באַריכט פון די מעמבערס, וועלכע האָבן אין דעם יאָר באַזוכט ישראל.

מיר טרעפן זיך יעדעס מאָל ביי אַן אַנדערן אין הויז, מיר האָבן געוויילט דעם ח' פסח טשאַראָף אַלס פרעזידענט און האָבן איבערגענומען דעם „טשאַרטער“ פון דער אַלטער סאסייטי און אָנגעהויבן אַ רעגולערע טעטיקייט. דער פרעזידענט טשאַראָף האָט זיך באַשטייערט אויסצוהאַלטן אַ גאַנץ יאָר אַ לאַקאַל ווי אויך אַלע פּאַסט־אויסגאַבן.

אַ דאַנק זיין ענערגישער טעטיקייט איז די אַרגאַניזאַציע געשטעלט געוואָרן אויף די פיס. מר דריקן אים אויס דעם גרעסטן דאַנק פאַר דעם.

אַקטאָבער 1953 קומט שוין פאַר דער ערשטער מיטינג אין אייגענעם לאַקאַל, וווּ עס טרעפט זיך אַ גרויסער עולם פון לאַנדסלייט. דער ענטוואָזום איז נישט צו באַשרייבן. דעם סעקרעטאַריאַט נעמט איבער דער ד"ר מאַריס (מאַנטשקאַ), וועלכער פירט אויס זיין אויפגאַבע מיט פול איבערגעגעבנקייט. הגם ער האָט מאַלאַזט ניריאַרק, באַזוכט ער אונדז פון צייט צו צייט. איצט פירט אַן מיטן סעקרעטאַריאַט דער ח' שערמאַן מאַרקס, דער סעקרעטאַר פון „בני־אמסטערדאַם“. די קאָדענץ פון די פרעזידענטן זענען:

פסח טשאַראָף — 4 יאָר; משה שוואַרץ — 3 יאָר; לוי לעוואָוויטש — צוויי יאָר; משה בלום — 2 יאָר. היינט זענען טעטיק אין קאמיטעט: מרדכי מיש, האַניאַ ראָזענבערג, דוד אירוויין (איוואָנאוויטש) און שרה אפּפּעל.

אַלע צוויי יאָר אין יאנואַר קומען פאַר וואָלן פאַר אַ נייעם פרעזידענט און קאמיטעט. מיר טרעפן זיך 8 מאָל אַ יאָר.

מיר העלפן פון צייט צו צייט צו פאַרגרעסערן די גמילות־חסדים קאַסע ביים ארגון יוצאי קאנין אין ישראל.

מיר האָבן זיך אויך בייגעשטייערט צום „ספּריזוכור“. זאָל דאָס יזכור־בוך זיין אַ מצבה אויף אייביק פאַר די אַזוי טראַגיש פאַרשניטענע יידישע קהילה אין קאנין.

ארגון יוצאי קונין בישראל

א.

בכל הדרכים לארץ-ישראל

...השיבנו ה' אליך ונשובה
חדש ימינו כקדם...

במשך מאה דורות לא חדלו יהודים בכל העולם מלחלום על שובם לארץ-ישראל.

אין תפילה שלא תסתיים ב„לשנה הבאה בירושלים!“ גם בעירנו חלמו היהודים, תמיד, על שיבת-ציון. הסנוניות הראשונות שעפו מקונין לארץ הקודש היו יהודים חרדים, שרצו לחיות בה את שנותיהם האחרונות ולבוא בה למנוחת עולמים. לרוב היו אלה יהודים אמידים שהיה באפשרותם להרשות להם זאת. בשנת תרי"ג (1853) עלו מסביבתנו שלושה אחים, הרבנים לווה ומשפחותיהם — ר' אשר למל לווה, רב בגולין, ר' נחום — רב בשאדק ור' יעקב — רב בשלשין, מבלי לדעת אחד על החלטתו של אחיו לעלות, הם נפגשים בבית הכנסת בגולין, לאן שכל אחד מהם הגיע כדי להפרד משני אחיו האחרים. הם רואים בפגישה זו אצבע אלהים ומחליטים לנסוע יחד לארץ-ישראל.

הנסיעה ארכה אז 14 חדשים. כל אחד מהם הסתדר היטב בירושלים. עלייתם עשתה רושם רב על כל האוכלוסיה היהודית בקונין ובסביבתה*. בשנת 1900 נוסע חותנו של נידט, ר' כהריאל ליפנינסקי, עם בנו חנוך, חסיד מקוצק — השתקע בירושלים. בשנת 1903 יוצא ר' וולף-לייב ראבה (תלמידו של הגאון ר' הרש צבי אורבאך), אחד מבעלי-הבתים הנאים והלמדנים. חתנו ר' זיסקינד רוט שולח לו כסף לארץ-ישראל עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. לאחר מכן אי אפשר היה עוד לשלוח כסף, בגלל סגירת הגבולות, והוא נשאר שרוי במצב קשה. הוא מת והובא לקבר ישראל בהר הזיתים. בשנת 1909 מבקר בארץ-ישראל מר יעקב לייב סארנה (כיום בישראל) ומקבל מהממשלה התורכית את „רשיון-האדום“, זאת התעודה הידועה בימים ההם שהקנתה לתיירים את הזכות לשהות בארץ עד לששה חדשים.

* נמסר לפי זכרונותיו של ר' כהריאל שטיין ז"ל.

בתקופה זו עולה גם ר' לאכמן, שעל אודותיו ידועים לנו, לצערנו, רק פרטים מועטים בלבד.

ב־1908 עולה ר' משולם אורבאך, אחת הדמויות הנאות ביותר בעיר, אמיד ובן־תורה, בעל־צדקה ונדבן גדול, סייע בידי יהודים רבים להסתדר בפרנסתם ותרם חלקו להוצאת ספר־קודש שונים. במשך שנים ארוכות הזכירו את שמו בכבוד רב בבתי־יהודים. הוא מצא את מנוחתו בהר הזיתים בירושלים. בין החלוצים הראשונים העולים לבנות את הארץ ולחיות בה, כמלות השיר שבפיהם „אנו עולים ארצה לבנות ולהבנות בה...”:

ב־1918 מתיישב בחיפה לכמנסקי, שעבד כחשמלאי ב„נשר”.

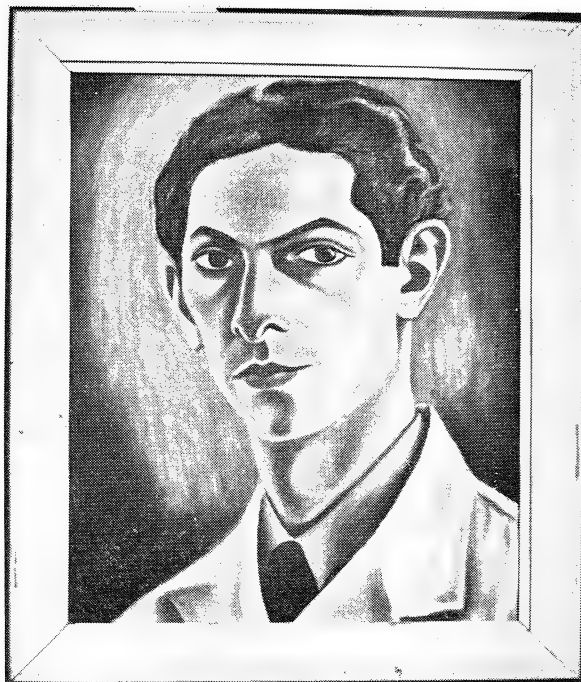
איזיו בראם (1920) בעפולה, האחים וולף (1922) בחיפה, אבא בולקה (1922), שרגא ביקובסקי, רפאל ליפנסקי (1924) בפתח־תקוה. משה כמילניק, אלימלך ביקובסקי (1925), הרש קאליסקי עם כל משפחתו ברחובות, הוא מנהל מאפיה (1925), אצלם מוצאים בית חם העולים הבאים מקונין: האחים בקר (1928), צבי ווילצינסקי ואחותו, רוזיא בולקה (1928), חוה וובר (1929), אברהם מרוזוביץ, מיכאל צדיק, אברהם צוקר, קליינר.

הנזכרים לעיל הם רק חלק מהעלייה החלוצית.

חלק מן העלייה הרביעית המכונה „עליית־גראבסקי”, השבים בחזרה לפולין,



אברהם מרוזוביץ' בעבודה ב„חברת המלח” בעתלית
ב־י דער אַרבעט אין עתלית



ציור עצמו

אהרן אלוני (ליפנסקי), איטאפארטרעט

מביאים את האכזבה לקונין. אך זה איננו מפחיד ואיננו עוצר את העליה החלוצית. מתחיל המאבק על רשיונות עליה — סרטיפיקטים, שכל כך מעט חולקו לעירנו. משנת 1930 קיימת תכונה קדחתנית לעלייה. קיבוצי ההכשרה מלאים ודחוסים בחלוצים ומחפשים דרכי עלייה אחרות. כל סרטיפיקאט מממשלת המנדאט מנוצל כראוי, ובהזדמנות עולות גם נשים „פיקטיביות“. תיירים מארץ־ישראל מתחתנים פה באמת או באורח „פיקטיבי“ ולוקחים אתם נשים. (ביניהן — פרידה ווינר). בעלייה הבלתי ליגאלית (עלייה ב') עולים יחזקאל ריצ'קה, חיים פורדונסקי ואחרים, והם נוטלים על עצמם את כל הצרות וטירדות הדרך הזאת ואף מסכנים את חייהם, אך מגיעים ארצה.

בתקופת מלחמת העולם השנייה נשארים בארץ־ישראל חיילים יהודים (בחלקם עם נשותיהם) ששירתו בצבא הפולני של גנרל אנדרס, שחנה אז בארץ־ישראל בדרכו מעירק.

עולים מקונין מגיעים ארצה דרך רוסיה, יפאן, מנג'וריה ואפריקה הדרור
מית — במשך חדשים הם נודדים, שבעי־סבל עד שהם מגיעים לארץ־געועיהם.
(אברהם קמפינסקי ז"ל ויבדל לחיים — יהושע בראם).

לאחר המלחמה גוברת העלייה הבלתי ליגאלית דרך איטליה. בחלקם הם
נתפשים בידי השלטונות האנגליים ומחזורים לאיטליה, (יונס אוזרוביץ'), או
נשלחים לקפריסין (מנחם צדיק, פלה פרוסט־פישקין, ש. שטיגליץ ואחרים), הם
חוזרים ובאים ארצה רק לאחד הקמתה של מדינת ישראל. עם האוניה „אלטלינה”
מגיע נתן סטריקובסקי (אחיקם).

שעריה של ארץ־ישראל נעולים בפני השרידים האומללים שנשארו בחיים
מגיא ההריגה של היטלר. ונערך המאבק למען עלייתם של האחים אשר הגיעו
אל חוף ארצנו.

חברים מקונין שב„הגנה” משתתפים באורח פעיל בשורות הראשונות, יחד
עם כל הישוב היהודי לקיום ולבטחון.

יהושע חנוך ברם
(תל־אביב)

מסביב לעולם לארץ הנכספת

א. מצפורני הנאצים

בפרוץ המלחמה נמצאתי בוארשה. עברתי בה את כל תקופת ההפצצות ; ברחתי
מדירה לדירה, ולא פעם חשבתי שהגיע גם הקץ לחיי.
וארשה נכבשה על־ידי הגרמנים, ראיתי את כניסתם של חיילות הנאצים.
היהודים התחילו לארגן מוסדות־צדקה שונים, בעיקר על־ידי מטבחים וכדומה.
כעובד הלשכה הראשית של קרן־היסוד בפולין וחבר מוסדות ציוניים שונים
הייתי מוכר היטב בציבוריות היהודית והציונית במדינה לכן הוצע גם לי
להצטרף לאחד המוסדות האלה, שהוקמו ע"י עסקנים ציוניים וציבוריים
שונים. היה זה בסוף אוקטובר 1939, כחודש אחרי שנכנסו הגרמנים
לוארשה — בקרתי אצל ד"ר יצחק שיפר בביתו. הוא היה גר אז בדירת גיסתו
לשעבר, מ. גרינבאום, ברחוב מוראנובסקה 24. לויתי את גיסתו שעבדה ב„נאש
פגלונד” — גב' שוורץ, בפנית מוראנובסקה ונאלכתי התנפלו עלינו גרמנים —
לא רק עלינו אלא על כל העוברים היהודים — אנחנו עדיין לא היינו רגילים

למעשי-זוועה כאלה — התחילו להרכיב על ימין ועל שמאל בכל העוברים. גם אני קבלתי מכות, דם זב מפי; והגב' שוורץ נאבדה לי. חזרתי לשיפר, אז הוא אמר לי: „מה אתה יושב פה? אתה עדיין צעיר, תברח כי אין לך מה לעשות פה. היו אמנם שמרעות אז, שהרוסים מתקרבים לויסלה, שאפשר יהיה לעבור אחר-כך לפראגה, ובזה כבר ננצל. אולם השמרעות לא נתאמתו. ד"ר שיפר היה מיואש ואמר לי שאני לא אסתכל ולא אחכה. שמעתי בקולו. לא היו לי כבר שום חפצים כי הם נשרפו בדירות. כשברחתי מאחת לשניה.

ועוד באותו יום, בעזרת מכירה שלי מקונין שלמדה בוארשה, לאה ארליך הצטרפתי לקבוצת אנשים ששכרו אוטר-משא — אני נזכר שזה היה מהנדס וולמן מרחוב לשנו — יצאנו כמה עשרות איש באוטר-משא. עברנו דרך ווישקוב, אוסטרוב-מאזוביסקי לגבול הסובייטי — לעיירה זרמביקושצ'לנא, שהיה אז כבר בשלטון הסובייטי — אחרי שהתחלקו הרוסים עם הגרמנים בכל השטחים.

עלי לציין שהיה לי מזל יוצא מן הכלל, כי האדם שהבריח אותנו אמר לנו, שאם תופסים במקום הזה — לכל היותר לוקחים מאתנו את החפצים — אבל משאירים בחיים. בווישקוב נעמדנו. העיירה היתה הרוסה לגמרי, כמעט שלא ראינו בית, אבל המהנדס וולמן, אשר דיבר גרמנית טובה מאד — הם חשבו אותו לגרמני כי הוא למד בזמנו בקניגסברג והיה לו מראה ארי — טען שהוא מוביל אותנו לעבודה בסביבות אוסטרוב-מאזוביסקי. ונתנו לנו לנסוע הלאה. בדרך עברו חיילות גרמניים שונים ולא נגעו בנו. גם באוסטרוב-מאזוביסקי, איפה שעברנו את הלילה, שום גרמני לא נגע בנו. הוא אמנם הבטיח לנו שיביא אותנו עד לצד הרוסי — לזרמביקושצ'לנא, אולם אמר שהדבר אינו בריב-צו. שכרנו עגלות; העמסנו על העגלות מה שהיה בידינו. וכך הגענו עד לפסי-הרכבת, שם עמדו הגרמנים וערכו ביקורת. אני זוכר שטענתנו היתה — למה הולכים לשם — שיש לנו שם קרובים, ואנחנו הולכים אל הקרובים. לא הרבו בשאלות, אלא חטטו בתוך החפצים, ומה שמצא-חן בעיניהם באמת לקחו. אולם היו בינינו כמה נשים צעירות ויפות, אז הבדיקה אצלן היתה דוקא יותר מפורטת, ועל אחדות ציוו גם להתפשט. זה היה יום-סגריר, ירד כעין שלג שנמס מיד, והיה קר. במזג אויר כזה ביום רגיל כל אחד מאתנו היה בטח מצטנן. אחד מאתנו העיר: הלא אפשר לעשות את הבדיקה באחד הבתים? אז אחד הגרמנים התחיל לצעוק: „מה, לא מוצא-חן בעיניכם, יהודים ארורים? ! התפשטו גם אתם!“. אז אחדים מאתנו באמת התפשטו. אצל נשים אחדות העבירו בדיקה כמעט גניקולוגית; התעללו במקצת, אולם נתנו לנו ללכת. במזוודתי נשארו מחצית החפצים. בסך-הכל היתה לי מזוודה אחת קטנה. כשעברנו עוד כמה קילומטרים, ביער מצד שני, ראינו פתאום

זקיפים סובייטיים. קשה לתאר את שמחתנו ואת התרגשותנו הרבה כששמענו: „אנו מברכים אתכם על אדמתנו החופשית“. זרקנו את עצמנו אחד על צווארי של השני ובכינו מרוב שמחה. כל אחד אמר בלבו ואמר גם לשני: נצלנו ונהיה אזרחים טובים ומסורים לארץ שהצילה את חיינו ונותנת לנו את המקלט.

כפי שצינתי, העיירה הראשונה אליה הגענו בצדהסובייטי היתה, זארמבי קושצ'לנה, בסביבת צ'יז'וב. משם נסענו ברכבת לביאליסטוק. פה ראינו את המצב הטראגי של כל הפליטים. הרחובות כבר היו מלאים פליטים. בכל בתי הכנסת ובכל הבתים הצבוריים שכבו על הרצפות; ובכל מקום איפה שאפשר היה להשעין את הראש — נמצאו משפחות שלמות עם ילדיהם ורכושם הדל. אחרים לא היה להם מה לשים בפייהם...

אני, היות שבקרתי כבר קודם בביאליסטוק מספר פעמים, בענייני קרן-היסוד, היו לי בעיר הרבה מכרים. אמנם פחדתי קצת לפנות אל העסקנים הציונים. בכל זאת פניתי לקלמנטינובסקי. שהוא כעת סגן ראש עיריית תל-אביב; עו"ד נוחימובסקי, שמת בארץ ולאחרים. אולם לא הושעתי על-ידם אלא על-ידי אנשים אחרים. עלי להזכיר פה לטובה את משפחת שמידט, אשר בנם האחד היה גר בגדיניה. מגדיניה הוא ברח לביאליסטוק. אני הייתי רגיל לבוא לגדיניה כמעט שנה-שנה מקרן-היסוד, והבן הזה היה אחד העסקנים והתורמים של קרן-היסוד. כשהוא פגש אותי ברחוב — אני צריך להזכיר שקודם פגשתי את אשתו בוארשה, והיא אמרה לי: תבוא למשפחתי ושם תמצא מקום מנוחה. — וכך היה. הם היו גרים בסביבה דלה, אבל מה שהיה להם בזה התחלקו אתי. לא די בזה — כל בני-עירי שהגיעו, סדרתי אותם בעזרתם.

במקרה פגשתי ברחוב גוי מהעיר קונין, שאמר שהוא השתחרר מהצבא הפולני בסלונים והוא הולך לקונין. בקשתי אותו, והוא באמת קיבל על עצמו את התפקיד, שיביא את הורי ואת כל משפחתי לביאליסטוק. הבטחתי לו שכר, וכדומני נתתי לו דמי-קדימה, והוא הבטיח לעשות את הדבר הזה. אולם לצערי הרב לא שמעו הורי בקולו ולא רצו לבוא. הם נשלחו בטרנספורט הראשון מקונין מזרחה, הגיעו לעיר אוסטרוביץ. שם היו עד 1943 בגיטו, ושם ניספו.

בביאליסטוק נעזרתי ע"י אנשים שונים שהכירו אותי מביקורי בעיר זו בשביל קרן-הקיימת. הם עזרו גם לידידי וחברי שהגיעו לכאן מקונין. כגון: אברהם קמפינסקי, יוסף וישליצקי, ד"ר נוימן ואחרים. אחד מהם לקח אותי לדירתו ואחרים נתנו לי הודמנות להרויח קצת כסף. למרות הכל, בעיקר לאחר פגישה מזועזעת עם יהודי סובייטי ממניסק, החלטתי לעזוב את ביאליסטוק ולחפש דרך ארצה. היתה שמועה שאפשר לעבור את הגבול הרומני ע"י זאלשציק.

לכן, ביום אחד החלטתי לנסוע ללבוב. הדבר לא היה קל, לפעמים צריך היה לחכות ימים בכדי להכנס לרכבת שהלכה ללבוב. אבל איכשהו הגעתי. גם שם האיר לי המזל פנים היות והייתי שנתיים לפני-כן מנהל מושבת קיץ של ארגון האקדמאים הציונים, 'למטרה' בטרנסקאביץ. בעל הפנסיון היה אחד בשם סגל. ב־1939, שבועיים לפני המלחמה, הייתי מנהל אותה מושבת-קיץ של 'למטרה' גם ביארמצ'ה; זה היה עלי-יד הגבול ההונגרי. הייתי גם בזאלשצ'יקי. זה היה ממש על הגבול הרומני. לשם הבאתי חברי מבית-הספר שהיה גר בפוזנן, מאיר וויינשטיין. מאיר וויינשטיין היה חברי מהכתות הראשונות בגמנסיה ועד סוף למודי. היה בחור מוכשר באופן יוצא מן הכלל.

הפצרתי בו, שילך אתי. אולם, לצערי הרב, הוא היה מאוהב באיזו בחורה שהכיר ביארמצ'ה, ולא רצה לצאת אתי. אחרי שהות של שבועיים בערך, חזרתי לביאליסטוק.

בביאליסטוק כבר התחלתי לחשוב על עזיבת המקום ובריחה הלאה. ההסתדרות הציונית, שהתחילה שוב להיות פעילה בוילנה, שלחה מברייחים לביאליסטוק, ובעיקר פעלו גם הישיבות והבריוח אנשים לוילנה. אנשים נסעו בדרך-כלל לוילנה דרך אישישקי. אולם הגבול במקום הזה היה שמור יותר מדי, ואני הצטרפתי לקבוצה שהבריחה את הגבול על-יד העיר אושמינה. יצאנו בלילה מביאליסטוק. קודם אמרתי לכמה מכרים שלי — רבתי, אני נוסע לוילנה בדרך זו וזו. נסעתי ברכבת עד אושמיאנה. תחנת הרכבת היא די מרוחקת מהעיר. דברתי קודם עם המברייחים בביאליסטוק, שנפגש במקום מסוים באושמיאנה. עלי לציין שלא הייתי קודם באושמיאנה. אולם באתי עם אחד מברייחים, שלווח אותי ועוד כמה אנשים. באתי לאכסניה מסוימת, ובאכסניה זו איפה שלנתי לילה אחת, — היתה לי מזוודה קטנה עם כמה חפצים — נכנס למחרת קומיסר מקומי יהודי ושאל: מה מעשיך? אמרתי שאני פליט מוארשה. והיות ואני מומחה לתעשיית עצים, וזהו אזור של יערות, באתי לחפש פה עבודה. „אין לך מה לחפש כאן! תסתלק מכאן, אבל מיד!“ — הוא אמר לי ולעוד שני אנשים, שנעזב מיד את המקום ולחזור לביאליסטוק. פה שטח הגבול.

נדמה לי שהמרחק מתחנת הרכבת באושמיאנה עד לעיירה הוא 12 ק"מ. הלכתי בשלג — זה היה ב־21 לדצמבר 1939. הלכתי והלכתי בדרך לתחנה, עם עוד מישהו. לפני תחנת-הרכבת עקפתי דרך השדות והיערות ועברתי לגבול הליטא-רוסי — מקום-מפגש שנמסר לי קודם על-ידי אחד המברייחים היהודים מוילנא, (שכחתי את שמו), היו שני אחים, מברייחים יהודים, שהיו להם לעזרה גם מספר נוצרים ביילורוסים מהסביבה.

בלילה הגעתי לכפר שגר בו יהודי בודד. הוא הכניס אותנו — נדמה לי שהיינו אז 10 או 12 איש — לביתו. אולם פתאום אמר שהסכנה היא גדולה, שמתחילים לחפש, שגם פה עוברים פטרולים; שאנחנו נסתתר. והכניס אותנו לערימת שחת עצומה בשדה. ולמרות שהקור היה גדול, בתוך זה הרגשנו די חם. השארנו רק פתח לנשימה. ומשם היינו נכנסים — כשהסכנה היתה עוברת — שוב לביתו. יומיים בליתי בתוך ערימת הקש הזאת.

ובלילה, ב־24 בדצמבר, שזהו ליל חג־המולד הנוצרי. כולם יושבים בבתיהם, איש לא יוצא. היה ליל סערה איומה; הרוח היתה חזקה מאד; השלג היה מתעופף באויר והיה גורם למעין מסך שלא היו רואים על־ידו יותר משלושה צעדים. ואז באו המבריחים: „הנה הרגע המתאים לעבור את הגבול”. יצאנו מערימת הקש הזאת והמבריחים אמרו לנו כך: „אתם תצעדו אחד מאחורי השני; אל תביטו אחריכם — תביטו קדימה. מי שלא יעמוד לו כוחו ללכת, ישאר ואנחנו לא נוכל להושיע לו; האיש הזה יהיה אבוד. התחלנו ללכת בערך ב־12.00 בלילה, אנחנו הולכים והולכים במשך שעות, עד שהגענו לערוץ שהיה קפוא באותו זמן, והערוץ הזה היה הגבול. על־יד הערוץ עמדה בקתה שישבו בה חיילים סובייטים. ושם היו גם כלבים. אבל היות והרוח נשבה בכיוון הפוך, אז אמר לנו המבריח: „אתם עוברים על הקרח דרך הערוץ הזה, יורדים ועולים”. ראינו איך האנשים יושבים בבקתה הזאת. על־יד האש ומחממים את ידיהם, ודוקא על־ידם עברנו. פה, הוא אמר, זה המקום הכי בטוח, כי הם לא יצאו בליל סגריר כזה. וכך עברנו. כשעברנו לצד השני היינו רק 6 איש. — היתר אינני יודע מה קרה אתם — או שקפאו בדרך או שנשארו; או שויתרו וחזרו. לא שמעתי עליהם. ביניהם היו גם בחורי־ישיבה. היה עלינו עוד לעבור שטח של 2 ק"מ של שטח הפקר. הלכנו בשדה פתוח, אבל היינו כבר יותר שקטים. אולם הסכנה טרם עברה. אם הרוסים תפסו בזמן הברחת הגבול — הם היו אוסרים ושולחים לסיביר. אבל הליטאים היו יורים באנשים. למזלנו הליטאים, שהנם קתולים, חגגו את ליל חג־המולד. לא ראינו זקיפים ליטאים, ובלילה הגענו (אולי לפנות־בוקר) לכפר, ונכנסנו לאחד האכרים בתוך הבתים הראשונים. נחנו רגע, ואז אמר לנו המבריח: „אתם לא יכולים לנוח פה, בואו הלאה”.

הגענו לאיזו עיירה בצד הליטאי, שכחתי את שמה. אני נזכר שנכנסנו לבעל־מאפיה יהודי. היה חם־מאד, וכל אחד מאתנו היה הרי קפוא ממש מהזעה וההתרגשות. על התנור לפני כל הלילה. גם זו היתה סכנה כי הזקיפים הליטאים היו מחפשים. אבל היות וזה היה חג־המולד, לא חיפשו אותנו. עברנו שם את כל היום. היהודים האלה — בעל המאפיה ואשתו — נתנו לנו לשתות ולאכול,

לא דרשו בעד זה כסף. למבריהים שלמנו כסף רב — זה היה 2000 ליט. — וגם מצד השני קיבלו.

וכך סיכנו את עצמנו ונסענו ברכבת לוילנה. גם ברכבת היו בודקים את הניירות של האנשים. אנחנו הצטרכנו כל־כך לתמרן כדי לצאת מקרון כזה, כשהם הגיעו כדי לבדוק את הניירות שלנו — ולעבור לקרון־רכבת שני. וכך תמרנו. היינו צריכים לצאת בכפור לוילנה. גם בתחנת־הרכבת בוילנה היו בודקים. אבל לפי עצת המבריהים הסתתרתי במקום מסוים ברכבת. כשעברה הרכבת והזקיפים הסתלקו, עברתי העירה. וכך נצלתי ועברתי את הגבול הסובייטי־ליטאי. לו היו תופסים אותי הליטאים — או שהיו מוסרים אותי חזרה לידי הרוסים, מפני שהצטיינו באנשטמיות שלהם — או שהיו שודדים ודורשים דמי־כפרה גדולים, או שבכלל היו יורים. בכל זאת הגעתי.

בוילנה היה לי בן דוד משורר עברי מפורסם. שהיה מורה בסמינריון של צ'רנו ובקונסבטוריון למוסיקה. אברהם איסר יוסקוביץ. היתה לי הכתובת שלו. לכן שמתי את צעדי ישר אליו. הוא קיבל אותי בחמימות רבה. הייתי אצלו כמה ימים. חליתי אחר כל מה שעבר עלי. הוא טיפל בי במסירות. אחר כך יצאתי החוצה. האיש הראשון שפגשתי בעיר היה לייב שצ'ופקיביץ', מראשוני „פעל־ציון“ בפולין; היה מזכיר הליגה למען ארץ־ישראל העובדת. הוא נסע ברחוב נימיצקה. ירד מהכרכרה וחייב אותי: „טוב שהגעת, אנשיך — זאת אומרת אנשי ההסתדרות הציונית מרוכזים ברח' טרוצקה 3“. שם עלי לציין, שכל מפלגה ומפלגה בליטא התארגנה והיתה יוצרת לעצמה „היים“ — מקום איפה שהאנשים היו מרוכזים. היו מגורים משותפים, מטבח, וגם קבלו עזרה. מי שלא היתה לו הלבשה, קיבל הכל. חוץ מהעבודה הפילנטרופית שעיקר מטרתה היה לתת את הארוחה החמה והמחסה לראשם. — התנהלה גם בתוך ה„היימים“ האלה פעולה תרבותית, הרצאות. אני זוכר שגם בן־דודי יוסקוביץ לא פעם הופיע, גם בטרוצקה ובמקומות אחרים. בין הפליטים היו כמובן הרבה אנשי־רוח מפולין, והיו גם אנשי־רוח מוילנה. כשהם היו באים, היו מסדרים עונגי־שבת או חגיגות אחרות שהיו מעניגי דיומא.

וכך נהלו הפליטים כעין חיים סגורים ארעיים בתוך עצמם. קושי מיוחד הווה הענין של רשיון־מגורים. — כל אחד שהגיע לוילנה אז, היה צריך להוכיח שהגיע לעיר הזו לפני שנכנסו אליה הליטאים. אני אמנם הגעתי, כפי שצינתי, בסוף דצמבר. זה היה תאריך מאוחר, כי התאריך הכי מאוחר צריך היה להיות, נדמה לי בתחילת אוקטובר. אולם הליטאים לא הצטיינו ביושרם, וזה היה מזלנו, ובכסף ופרוטקציה אפשר היה להשיג כעין תעודת הרשמה — רישום בספרי־תעודה, חותם בתעודת ספרי־הרישום. זה היה דבר חשוב מאד.

אחרי בואי כאמור, חליתי במקצת. ובהתחלה כל פרנסתי היתה על זה שקבלתי מהוועד היהודי. כתבתי אז לירושלים, ללשכה הראשית של קרן־היסוד, אולם עוד טרם הגיעה התשובה מהם, קבלתי הזמנה מההסתדרות הציונית בקובנה. היות ונודע להם מפי עסקנים אחרים שנמצאים בתוכנו כמה אנשים שיכולים להיות לעזר להם בהנהלת המגבית. בשנה זו הלשכה הראשית של קרן־היסוד לא שלחה שליח מיוחד. ולכן ההסתדרות הציונית בליטא השתדלה למצוא איש מתאים מתוך הפליטים. הנה אני הייתי האיש שמצא־חן בעיניהם, והזמינו אותי לעזור להם. זה היה בפברואר 1940.

לכן עברתי מוילנה — איפה שהיו מרוכזים כל הפליטים — לקובנה. זאת היתה בעיה לא קלה, כי הפליטים כאמור, לא היה להם רשיון־מגורים בקובנה. כולם קבלו רשות־מגורים רק בוילנה, ואחר־כך פזרו אותם גם לעיירות אחרות בתוך ליטא, אבל לא בקובנה. ההסתדרות הציונית השיגה עבורי רשיון כזה. הדבר הזה — השגת הרשיון — כמעט שהכשיל את יציאתי מליטא.

עלי לצייין במקום זה את העזרה הגדולה, ואת ההתלהבות ואת הלבביות שיהודי־ליטא קבלו את הפליטים מפולין. אינני יודע אם פרשה דומה לוות התרחשה באיזשהו מקום. — איך היהודים האלה דאגו לכל צרכינו, לכל דבר שיכול היה להיראות בעיניהם כמועיל לנו.

פתאום ביום בהיר אחד, מבלי שאיש ציפה לכך, נכנסו חיילות הסובייטים לתוך ליטא. ובשעות לפגני־הצהרים ראינו ברחוב הראשי — „שדרות החופש” — את החיילות הסובייטיים שעוברים. נכון, צריך להודות, שדוקא היהודים קבלו אותם בהתלהבות. זה לא היה מתוך כך שהם דוקא התלהבו מזה שהרוסים כבשו את ליטא, — הם שמחו שלא הגרמנים נכנסים לליטא, אלא הרוסים. כל אחד ידע שעם כניסתם של הרוסים — חייהם יותר בטוחים. לצערנו התאכזבנו מרה, כי זה לא עזר. וכידוע נכבשה ליטא אחר־כך גם על־ידי הגרמנים. אמנם הרוסים כבר היו אז בליטא, כי היו להם בסיסים, כמה שבועות אחרי פרוץ המלחמה, אלא ליטא היתה עדיין עצמאית. אבל באמצע יוני, עם כניסתם לליטא, הוכרזה ליטא כרפובליקה סובייטית מספר כך וכך. בעת ובעונה אחת הם נכנסו גם ללאטביה ולאסטוניה. וכך נחתם גורלה של ליטא. הליטאים לא שכחו ליהודים את שמחתם, וגם הלאטבים. ולכן הם מפרשים בכך את אכזריותם — בה הצטיינו אחר־כך בחיסול הגיטאות, ברציחות שהם ביצעו, היו יותר אכזריים מכל האומות האחרות. ובצורה כזאת עזרו לגרמנים, שחררו אותם מתפקידם האכזרי, והם ביצעו את עבודתם.

מבוכה קשה השתררה בתוך חלק גדול של האוכלוסיה ובעיקר בין הפליטים.

כל אחד מאתנו חשב: או שיעבור כאן את המלחמה או שיעלה בידו להשיג ויזה לאיזו ארץ מעבר לים. רוב הקונסוליות נסגרו. אולם עוד לפני כניסת הרוסים השתדלו כל המפלגות הציוניות וה"בונד" להשיג אשרות כניסה לעסקניהם. נתקבל מספר מועט של סרטיפיקטים לא"י אשר חולקו בעיקר בין הארגונים החלוציים, ומספר ויזות הצלה עבור עסקנים לארצות-הברית. גם אני קבלתי הודעה שאושרה עבורי ויזה כזאת. למזלנו נתנו הרוסים היתרי יציאה למי שהיתה ויזה כניסה לכל ארץ שהיא.

קרה גם נס שעל סמך הודעתו של הקונסול ההולנדי שאין צורך בוויזה לקירסו, אשר בים הקריבי, אישר הקונסול היפני אשרת מעבר דרך ארצו, למרות שאין ספק שידע היטב שאין צורך בוויזה לקירסו, אלא יש צורך ברשיון מיוחד מהגוברנטור ההולנדי באי זה על מנת להכנס לתוכו. מאות פליטים הצטיידו בוויזות כאלה. גם אני לקחתי על הפספורט שלי את הויזה הזאת לקירסו. היות ולי היתה רק הודעה מהשגרירות האמריקאית ממוסקבה, שיש לי ויזה לארצות-הברית, אבל הנציג של ה.נ.ק.ו.ד. לא תמיד הסתפק בהודעה כזאת. לכן העדפתי לקחת את הויזה הזאת. אולם לי היו קשיים רבים בהשגת היתר-יציאה. עלי להזכיר במקום זה מקרה שעזר לי אחר-כך ביציאתי — שלמעשה הציל אותי.

ב. מזרועות ה"נ. ק. ב. ה.

אחרי שנכנסו הרוסים לליטא, קבלנו עזרה מסוימת מההסתדרות הציונית העולמית, אולם זה היה סכום פעוט. וכל אחד קיבל איזה שהם מקורות פרנסה אחרים. אני במקרה התפרנסתי באופן חלקי ממתן שעורים בפולנית. מנהל קרן היסוד, מר יטקונסקי, המליץ לפני גברת אחת בשם גורדון. היא היתה גרה באותו בית איפה שהוא היה גר. היא היתה פקידה בשלטון הליטאי בוילנה. היות והיתה עוד צעירה ולא ידעה פולנית, אז חפשה מישור שילמד אותה פולנית. בוילנה השפה הזו היתה נחוצה, רק בליטאית או ברוסית אי-אפשר היה להסתדר. הוא המליץ עלי, ובמשך מספר חודשים למדתי פולנית. זה היה בחודשים אוגוסט-ספטמבר-אוקטובר. פתאום באוקטובר היא נעלמה והפסיקה את השעורים. לא ידעתי מה קרה אתה, לא ראיתי יותר.

הגשתי גם אני את בקשתי להיתר-יציאה כמו כולם, בחודש אוגוסט. בדרך-כלל, אנשים כעבור שבועיים-שלושה עד חודש, קיבלו את היתר-היציאה ועזבו. — מי שהיתה לו ויזה לארץ-ישראל; ומי לא — ליפן. וכך אנשים יצאו. אולם אני — לא הבנתי למה אני — אינני מקבל את הויזה, למרות שנקראתי פעמים רבות למשרדי ה.נ.ק.ו.ד. וכך התהלכתי חודשים על חודשים למשרד הזה של ה.נ.ק.ו.ד. היה

שקראו לי ב־8.00 בבוקר ואני מחכה עד 12.00 בלילה, או אומרים לי ללכת הביתה. אולם ב־2.00 או ב־4.00 לפנות־בוקר קוראים לי שוב. חוקרים אותי בשפות שונות, ואינני יודע מה רוצים בשאלות — לפעמים מאד מוזרות, על ענינים ועל נושאים שונים שאין להם כל קשר עם היתר־היציאה שלי. לפעמים ישבו 4 או 5 איש מולי, ומנורה גדולה מאירה את פני.

נשארנו אנשים בודדים, חוץ ממני היה, מי שהיה סנטור שרשבסקי. אולי במשך הזמן הוא כן קיבל את הויזה. נשאר רק שני אנשים חוץ ממני — זה היה הסנטור טרוקנהיים מהאגודה, וציר אחד מהאגודה, מינצברג. — אנחנו לא קיבלנו את הוויזות. אולם פתאום בלילה אחד כשאני נחקר, אני רואה את התלמידה שלי שלמדתי פולנית, הגב' גורדון, היא הסתכלה עלי, הסתכלה על האנשים. עלי לציין, שכל הזמן כששאלו אותי למקצועי טענתי שהנני מורה. היא מסתכלת עלי ועליהם, יוצאת. כעבור רגע טלפון. אני שומע את השיחה ברוסית (שמעתי רק צד אחד) — „מורה שלך?“ המדבר בטלפון מסתכל עלי; אומרים לי לצאת לרגע; אחר־כך קוראים לי שוב; אני נכנס. מתחילים לשאול אותי: „מה, אתה מורה לפולנית? וכזה היית גם בפולין?“ — כן, זה היה מקצוע שלי. „איך הגעת לליטא?“ אז סיפרתי להם סיפור שאני לא יודע איך... קרובים שהיו לי בליטא, — ואמנם היו לי קרובים בליטא. ביניהם גם אחד שהיה שר־הכספים הליטאי, אברהם פלקיין, וקרובים אחרים. — הסבא שלי מצד אמא מוצאו היה מליטא, ורק אחר־כך עברו לפולין ולגרמניה. אז אני ספרתי להם: שהקרובים שלי רצו שאהיה קרוב אליהם. ואינני יודע איך ובאיזו צורה — הם השיגו עבורי רשיון־מגורים. צץ בראשי הרעיון, שיתכן שזהו העיכוב כולו. אמרו לי ללכת. כבר התיחסו אלי אחרת: הלכתי הביתה.

מיד לפנות־בוקר פניתי לכל הקרובים שלי, שהנה שאלו אותי איך הגעתי הנה. במקרה שישאלו אותם, שיגידו שהם פנו אל ההסתדרות הציונית, אשר היתה ליגאלית. העסקנים האלה שולחו בינתיים לסיביר. חפשו דרך איך להשיג בשבילי רשיון, וכנראה הודות להשתדלויותיהם קבלתי רשיון־מגורים בקובנה. הם פנו באמת לקרובים. וכעבור יומיים קבלתי היתר־יציאה מליטא. בחיי לא הייתי כל־כך מאושר. הייתי נראה כבר כצל המתהלך בעולם הזה; אנשים הסתכלו עלי ברחמנות, כולם הביעו רגשות הזדהות אתי. כמובן שפני מיד השתנו.

הם הודיעו מיד לאינטוריסט. לאינטוריסט צריך היה לשלם בדולרים. למרות שהיה איסור חמור להחזקת דולרים — בכל זאת כל אחד בא עם הדולרים ושילם. שלמתי עבור־ הכרטיס, וכבר בלילה קבלתי מקום ברכבת היוצאת דרך מינסק למוסקבה.

כשהגעתי למוסקבה לפנות־בוקר, הנני שומע שקוראים בשמי: „האזרח ברס“. מראים לי: „יש לך מקום מקום במלון „נובומוסקובסקיה־גוסטיניצה“ חדר 435 (עד היום אני זוכר את מספר החדר). במוסקבה מצאתי הרבה פליטים שיצאו לפני כמה שבועות, וחיכו שם לויזות ולסידורים שונים; הצטרכו לחכות לרכבת, כי הרכבת הסיבירית לא יצאה בכל יום, והיתה גם מלאה. ולפעמים היה צורך לחכות כמה ימים ואפילו שבועות.

לנו היה חופש תנועה גמור. לא השגחתי שעוקבים אחרי, כפי שאמרת, בקרתי בכל־מיני מקומות. אולם התשלום שלי לא הספיק לכל זמן שהותי במוסקבה, כי שלמתי בקובנה נדמה לי עבור 8 ימים. הרשו לי לטלגרף לניו־יורק, והגיעו הדולרים. בכסף שהגיע מד״ר גולדמן שלמתי בעד יתרת הימים, ובעד הרכבת ממוסקבה לולאדיבוסטוק. הדרך הזו היתה מאד מענינת. הרכבת הזאת נוסעת 11 ימים ולילות. נסעו אתי לא רק סובייטים, אלא בעיקר בחורי־ישיבה רבים. היינו 4 בתא, מאד מרווח ונוח; קבלנו אוכל מצוין. אני זוכר שעברנו על־יד הבייקל — קבלנו דגים מהבייקל.

עברנו את בירובידו־אן. בבירובידו־אן עצמה הרכבת לא עוצרת, היא עצרה בעיר בירו, שהיה גם־כן במחוז בירובידו־אן. ראינו בתחנה כתובת ביידיש. התרגשנו מאד, אבל כשיצאנו לתחנה והתחלנו לדבר עם העומדים בתוכה, לא ברצון ענו ביידיש — אמרו שלא יודעים — היו כאילו אדישים כלפינו. הרכבת עצרה שם לימן קצר, והמשכנו עד שהגענו לולאדיבוסטוק.

בולאדיבוסטוק, איך שלמישהו האיר המזל, היו טרנספורטים שהתעכבו שם מספר ימים, אולם אנחנו הגענו בזמן שכבר עגנה בנמל אניה יפנית שפניה היו לנמל יפני קטן בצד המזרחי של יפן, נמל סורוגה. זאת היתה אניה קטנטונת. עברנו את בדיקת המכס. שהיתה מאד־מאד קפדנית. למי שהיתה פרווה, או צוארון של פרוות שועל וכד' — הורידו אותו. היו בודקים במזוודות, בספרים — אם לא מבריחים דולרים. אצלנו בטרנספורט אמנם לא, אבל שמעתי שהיו מקרים קודמים, שלאנשים היו אי־נעימויות, ועצרו גם אחדים.

נסענו 3 ימים מוולדיבוסטוק לסורוגה. הדרך היתה מאד קשה. היתה סערה איומה. הרבה אנשים חלו, גם אני חליתי, ורק בודדים החזיקו מעמד. אולם כשהגענו לנמל סורוגה, כאילו עולם אחר מתוך איזה־שהי אגדה הופיעה לפנינו. קשה לתאר את הרושם הכביר שעשה הנוף היפני הזה עלינו. והעיררה הנקיה הזאת, שאמנם היתה אז טבועה בשלג, כי זה היה בפברואר 1941, אבל הלבוש הנקי והיפה, והצבעוניות הזאת; והבתים הקטנים; והנקיון המופתי שנחלקנו בו — הפליא אותנו עד כדי

כך, שאנשים עמדו פעור־פה בראותם את פלא־העולם. אני חשבתי שבאמת הגעתי לארץ פלאים ואגדות. קשה למי שלא ביקר ביפן, לתאר את הנוף המקסים של הארץ הזאת. וכנראה שהנמל הקטן הזה מצטיין במיוחד ביופיו, או יתכן שזו היתה התרשמותי הראשונה, שזה נשאר בזכרוני עד היום הזה.

אנשי הקהילה היו אחראים לפני השלטונות היפניים. לכל אחד נתנו תעודה מאת הקהילה; אנחנו קבלנו גם תעודות רשמיות של השלטון היפני. הוזהרנו על־מנת שנתנהג יפה; שלא נעבור על חוקי הארץ. היה עוד דבר אחד — שמי שהתנהגותו לא הלמה — נשלח מיד לשנחאי. בשנחאי היה מחנה, לא היו חופשיים כמו פה ביפן. וכל אחד פחד להיות מועבר לשנחאי. בדרך־כלל אנשים התנהגו בצורה הגונה.

עלי לציין פה דבר חשוב, מולאדיבוסטוק שלחתי מברק לסוכנות־היהודית על שמו של יצחק גרינבוים, שהכיר אותי היטב מפולין, שהנה אני עוזב את רוסיה ומגיע ליפן. כשהגעתי ליפן נמסר לי, שהנה אני מוניתי כנציג הסוכנות בארץ הזאת ובמזרח הרחוק, יחד עם עו"ד זרח ורהפטיג. שהיה נציג המזרחי; ואליעזר שצופקיץ, נציג פועל־ציון. — שלושתנו מהווים את המשרד הארצישראלי של המזרח הרחוק, ואמנם, כל הפעולות הקשורות בעליה היו בידינו ואנחנו טפלנו בזה. אבל כמו שקרה גם בליטא, ואנחנו יצאנו על־סמך היוזות האלה לקיראסו — יצאו מאות אנשים שהגיעו ליפן — קרה נס גם ביפן. בידי אנשים בודדים נמצאו מכתבים מאת הקונסוליה הבריטית בקובנה, המאשרת שבעל המכתב הזה אושר לעליה לישראל וניתן לו סרטיפיקט. אני בתור נציג המשרד הארצישראלי, יחד עם שצ'ופקיץ וורהפטיג, הלכנו לקונסול הבריטי בקובה, והצעתי לפניו את המכתב הזה. הוא לא פקפק באוטנטיות שלו, אולם אמר שצריך לפנות למשרד־החוץ הבריטי, וגם לשלטונות הבריטיים בישראל, ולברר את אוטנטיות המכתבים האלה. ואמנם נתקבלה ממנו תשובה, וכך באמת היה. — הקונסול הבריטי, לפני צאתו מליטא, אחרי שהוא — כמו יתר הקונסולים — חיסלו את משרדיהם, לא הספיק להטביע את החותמת לכל אלה שבידם היה סרטיפיקט. בתקופה מסוימת לפני צאתו, כשחיסל את המשרד, הוא נעזר בעובדי המשרד הארצישראלי בקובנה, והוציא אשורים אחדים על נייר עם כתר בריטי, ואפילו על נייר חלק — אשורים כאלה שלאנשים ישנם סרטיפיקטים. רובם נסעו באמת על־סמך האשורים האלה דרך אודיסה, ואחרים הגיעו ליפן עם המכתבים האלה. ואמנם קיבל הקונסול הבריטי בקובה ביפן, שהמכתבים האלה הגם אוטנטיים. לא צויין בהם המספר ולא שמות האנשים. עלה בראשינו רעיון, אולי נוכל לנצל את הדבר הזה. והנה התחלנו בעצמנו ליצר ולפברק מכתבים כאלה. וכל מכתב שהצגנו בפני

הקונסול, אושר עלי־ידו בפספורט של איש הזה סרטיפיקט. ועל־סמך זה יצאו באמת עשרות אנשים.

בעיה מיוחדת היתה גם ענין האניה. הרבה אנשים, בתוכם גם אני, חכינו לתור, למרות שהיה לי כרטיס־אניה ורשיון־יציאה לאמריקה. לפעמים צריך היה לחכות חודשים למקום באניה לארצות־הברית. כי אז אנשים כבר חשו שמהו יתרחש במוקדם או במאוחר — יפן תכנס למלחמה. וכל מי שהיתה לו אפשרות לצאת, יצא. אני לא מדבר פה רק על היהודים, גם ארופאים אחרים רצו לעזוב במהרה את יפן, והאניות היו מלאות.

רבים מהעסקנים שלנו, צריך להודות פה, לא חיכו לאפשרויות הנסיעה לישראל, והרבה מהם יצאו לארצות־הברית. רק בודדים עלו אחר־כך ארצה. אבל ביום בהיר אחד התברר לנו שיש אניה היוצאת לדרום־אפריקה. זה היה במאי 1941. התברר שישנה אניה בשם מאנילה־מארו היוצאת לדרום־אפריקה. קודם גם יצאו אנשים בודדים באניות על סמך הסרטיפיקטים שהשגנו עבורם, דרך הודו. הגיעו אמנם ארצה. פה ניתנה אפשרות להשיג כמה עשרות מקומות, והשגנו באמת 54 מקומות. כמעט כל מי שרצה, יכול היה לעלות לאניה ולנסוע אתנו. אולם לצערי הרב לא כולם ניצלו זאת. היו כאלה שהעדיפו להשאר ביפן, בתקוה שתהיה אפשרות לנסוע לאמריקה, ואמנם נסעו לאמריקה. אחר־כך אחדים עלו משם ואחדים נשארו.

ב־28.5.1941 עלינו לאניה היפנית הזאת, והפלגנו דרך האוקינוס הגדול וההודי לדרום־אפריקה.

ההסתדרות הציונית בדרום־אפריקה השתדלה להשיג עבורנו ויזות־מעבר, וגם שהות במשך כל התקופה, עד שתמצא דרך לישראל.

האניה הזאת היתה למעשה אנית־משא. אלה שהיו בידיהם ויזות לארצות־הברית וגם כרטיס־נסיעה — נסענו במחלקה ראשונה — חוץ ממני היו עוד שניים־שלושה איש. היתר נסעו בתנאים די קשים, במחלקה השלישית.

בסינגפור עלו אלינו נציגי הקהילה. בסבנג, בהודו ההולנדית, נתנו לנו לרדת. נציגי ההולנדים התייחסו אלינו יפה מאד. בסינגפור בא אלינו נציג הקהילה היהודית. עלו גם כמה נוסעים אנגלים שנסעו יחד אתנו.

קודם הגענו לנמל לורנסו־מרקס באפריקה הפורטוגזית. שם ירדנו כולנו; הסתובבנו בעיר. מצאנו עוד כמה אנשים שעמדו להפליג לישראל יחד אתנו. ואמנם עלו לאניה הזאת. רב־החובל של האניה היפנית הזאת אמר לנו, שלא נוכל לרדת בנמל הראשון, דורבן בדרום־אפריקה, שיש תור עצום ומי יודע מתי יגיע

תורנו. לכן התקשרתי משם טלפונית עם מר קירשנר, שהיה יו"ר ההסתדרות הציונית בדרום־אפריקה. הוא היה גר בעיירה בנוני בקרבת יוהנסבורג. סיפרתי לו על זה שאנו נמצאים בדרך ואנו מגיעים עוד מעט לדורבן, ושישתדל שאנחנו נרד קודם.

כשהגענו לדורבן, פתאום קוראים דוקא לאניה היפנית הזאת, שתעגון בנמל מחוץ לתור. ואנחנו באמת נכנסנו לנמל מחוץ לתור, והורידו את כולנו. זה היה ביום ששי. מדוע אני זוכר שזה היה ביום ששי? — היות והיה חלק גדול של אנשים אדוקים, והיו כאלה שהשתייכו אפילו ל„אגודת ישראל“, שלא רצו לעלות לרכבת ביום ששי. אבל היות והקהילה היהודית היתה אחראית עבורנו, אז הרעלו האנשים האלה אפילו בכוח לרכבת.

הקהילה היהודית קיבלה אותנו בזרועות פתוחות ובשמחה רבה. כל אחד קיבל מקום במלון יפה. אני זוכר שגרתי במלון במיוזנברג. זהו פרבר של קייפטאון, על שפת הים. ואנשי הקהילה השתדלו עבורנו, שלא נרגיש בשום מחסור. לכללתנו היתה מובטחת. נתנו לאנשים — מי שרק היה נכון לקבל זאת — גם מתנות, וגם הזמינו את כל אחד. הכינו עבורנו מסיבה גדולה, בה יערכו בשבילנו קבלת־פנים גדולה. הקהילה השתדלה להשיג עבורנו רשיון־שהות, לא ידענו מתי נוכל לצאת. פתאום הגיעה לנמל קייפטאון אניה מצרית, „אלי־נל“. והנה פלא — האניה המצרית הזאת הסכימה לקחת אותנו עד למצרים. צריך להודות, שהיו בתוכנו כאלה שחשבו שיעברו את כל תקופת־המלחמה, או שאפילו ישארו בדרום־אפריקה, וזו גם היתה כוונת נסיעתם.

עוד קודם ערכה אתי הקהילה ראיון גדול, בו סופר על דרכנו הארוכה, ונתנו לזה כותרת: „האודיסאה של 54 הישראלים“.

בסירה העלו אותנו לאניה. וכך הפלגנו מקייפטאון באניה המצרית. רובה היתה מלאה מצרים וערבים אחרים. לנו לא היה כל מגע אתם. בלורנס־מרקס עלו עוד כמה אנשים שעמדו לנסוע ארצה, וכך הגענו בהתחלת אוגוסט, האניה נסעה בערך 10 ימים; עברנו דרך מיצרי מדגסקר והגענו לסואץ.

בסואץ נתנו לנו לרדת. משם עלינו לרכבת שהביאה אותנו לקנטרה. זו עיר השוכנת על הסואץ, ומשם יוצאת הרכבת לארץ־ישראל. פתאום היתה הפצצה חזקה. עוד עלי להזכיר, כשהגענו לסואץ — גם אז ראינו כמה אניות בוערות בתוך הנמל. והצטרכנו להתרחק מהנמל כי היתה הפצצה כבדה. התרחקנו מהנמל וחזרנו, ובמהרה ירדנו.

איטלקים או גרמנים הפציצו אז את סואץ והפציצו את כל הדרך. גם בקנטרה הצטרכנו לשכב בתוך תעלות. כל הלילה הפציצו אותנו, אולם לפנות־בוקר עלינו

לרכבת שיצאה לישראל. כל הדרך הזו עשה יחד אתי בן עירי אברהם קמפינסקי. פה קרה לי מקרה, שמנהל הרכבת שהיה יהודי ושמע את שמי, שאל אותי אם יש לי קרובים בארץ. היות ואמר שהוא מכיר אחד ברם אשר משרת במטרה ועומד להתחתן. — וזה היה אחי, שהוא הכיר אותו ובישר לי את הבשורה שאחי עומד להתחתן.

באנו ארצה, הגענו לעתלית, כפי שהיו רגילים אז הבריטים — להכניס את כל העולים. בדקו אם אנחנו בסדר, ולמרות שהעור רועד — ובמיוחד אני פחדתי, שיתכן ויגלו את ענין הסרטיפיקטים המזויפים. אבל לא גילו את הדבר, וכעבור יומיים שוחררנו — ב־8 באוגוסט 1941. את אושרנו קשה לתאר, והנה אחרי טלטולים כלי־כך רבים הגענו.

כשיצאנו מעתלית באנו לבית־העולים שהיה אז בבית־גלים. שמחתי היתה לאי־שעור כשראיתי שידידי מפולין שהגיעו קודם, אברהם ביאלופולסקי, שהיה אז במזכירות מועצת פועלי חיפה, ועסקנים אחרים, קבלו את פנינו, התנשקו והתחבקו אתנו; ראיתי את האור הבוקע מפני כל העולים שבאו. והתחילה לפנינו דרך חדשה, אשר בה התכווננו ללכת במשך כל ימי חיינו.

ב.

פעולת ההצלה

לאחר המלחמה מופיעים השרידים של יהודי קונין המעונים, שעברו את כל מדורי הגיהנום ומצאו פה בית ואווירה משפחתית חמה. הידיעות הראשונות מהניצולים הגיעו מרוסיה. הגיעו מכתבים מיחידים וממשפחות מטאשקנט, צ'לאבינסק ועוד. היו אלה יהודי קונין, שעברו את הגבול הרוסי פולני (לפני מלחמת רוסיה־גרמניה) ואשר הוגלו למרחקים של אלפי קילור מטרים לפני רוסיה. כל אלה ביקשו עזרה. מכתבים אלה נכתבו בחכמה רבה: „את הלחמי (ברויטמאן) כבר לא ראינו מזמן רב, הוא בכלל פסק מלבקר ידירטנר“...

נרתמנו מיד בעבודה הקדושה לעזרתם של האומללים. נבחר וועד זמני בהרכב החברים: בראם יהושע, גלובינסקי שמואל, ריצ'קה יחזקאל, סוכרי יצחק, קמפינסקי אברהם ז"ל, עצמון יעקב (פירסטנברג) וקלצ'בסקי לוטק. לכל אחד שכתובתו היתה ידועה לנו נשלחו חבילות מזון ומיצרכים נחוצים אחרים. חברים שלחו גם באורח פרטי כל מיני מיצרכים חיוניים לבני משפחתם ולידידיהם.

החלה חליפת מכתבים ענפה, מפעל חיפוש קרובים ע"י „הצלב האדום” בשוויי-צריה ובעזרת הסוכנות היהודית. מפעל העזרה שהתחלנו בו עם הופעתם של הניצולים הראשונים שימש יסוד לאירגון המתפתח מהר, במיוחד לאחר בואו של החבר לוי מונצ'קה (1947), שעוד בקונין היה עסקן ציבורי חשוב. הידיעות שהגיעו מהעולם ובעיקר מפולין, כאשר פעולות האיבה נמשכו עדיין, לא עוררו סיכויים להתראות עם הקרובים היקרים. כאשר נתבשרנו על מרד הגיטו בוורשה ב־1943 לא יכולנו לשער את האמת הנוראה על המאורעות. כל אחד קיווה וניסה להאמין שהידיעות מופרזות. ובתקווה זו צפינו לקץ המלחמה.

ג.

ארגון יוצאי קונין בישראל

עם בואם של מספר חברים פעילים בשנים 1939—1934, החל להתארגן הוועד של עולי קונין במגמה ליצור אווירה ביתית בין אנשי העיר. כל אחד מצא באירגון זה את ההמשך לבית הישן. העולים החדשים שהגיעו הודקקו לאווירה משפחתית, חסר להם חום קרובים. לאחר המלחמה (1939־45) התברר שאיבדנו את כל היקר לנו.

הוקם וועד, שהכין רשימה של כל יהודי קונין הנמצאים בישראל. כיום מקיפה רשימה זו 200 משפחות מקונין — כן ירבו! אנו חיפשנו גם קשר אל כל יהודי קונין בכל העולם.

תפקידי האירגון הם כדלקמן:

א. עזרה כספית לחברים הנזקקים.

ב. פעילות תרבותית חברתית.

ג. הנצחת זכרם של יהודי קונין.

בראש כל פעולות האירגון עומדת מועצה בת 21 חברים המחולקת לוועדות

שונות.

חברים תמידיים בפעולות האירגון בישראל (לפי א"ב)

מונצ'קה לוי, יו"ר בתיים	בן־גוריון (מייזלס) ברונקה — ת"א
אוזרוביץ' צבי — רמת־גן	בולקה אבא — חיפה
אחיקם (סטריקובסקי) נתן — ת"א	גלובינסקי שמואל — רמת־גן
אנצר הרש — רמת־גן	ישראלי (גורסקה) — בתיים

פסטנברג — חיפה	כמיאלניק שלמה — ת"א
צדיק מיכאל — ירושלים	לבנברג שמעון ז"ל
קמפינסקי אברהם ז"ל	לבנברג (בייראך) צילה ז"ל
קרייסמן ראובן ז"ל	מושקוביץ' מרדכי — בני ברק
ריצ'קה יחזקאל — ת"א	נויפלד יוסף — ת"א
שרר (מושקוביץ') לאה — חיפה	נוטקביץ' (מיזלס) יאנקה — ת"א
שחל (לוינ) משה ז"ל	סוכרי (צוקאר) יצחק — ת"א
כאראף פסח (חבר כבוד) — בת-ים	ארליך משה — ת"א
סרנה לייב (חבר כבוד) — י"ם.	עצמון (פירסטנברג) יעקב — ר"ג
ואחרים.	פיקרצ'יק אלכסנדר — ת"א

1. קופת גמילות חסדים

מוקמת קופה לעזרה כספית. חברים הקרובים לעבודה זו עוד מהבית הישן, מוצאים מיד את הצורה המתאימה לפעילות זאת. את היסוד למטרה זו מניחים החברים מונצקה, עצמון ואחרים. כל חבר משלם דמי יסוד. חברים שונים מכניסים סכומים גדולים יותר כפקידון. אלה מוחזרים להם לאחר מכן. כך התאפשר מתן הלוואות ללא רבית. ההלוואות מסולקות ע"י הלווים בתשלומים חדשיים. הלוואות אלו הן עזרה קונסטרוקטיבית לעולה החדש כמו לוותיק — לרכוש דירה, ציוד, וכן לקניית מכונה או מכשירים אחרים המסייעים לפרנסה.

החברים משלמים גם דמי-חבר לכיסוי ההוצאות השוטפות. כל העבודות, כולל הנהלת-החשבונות מבוצעות בהתנדבות וללא תמורה. כיום ההון העצמי של הקופה מגיע ל-15,000 ל"י אך המחזור שלה הוא 125,000 ל"י, הסכומים החוזרים לקופה ניתנים שוב לחברים אחרים. קיימת גם „קרן-עזרה" למקרים יוצאים מהכלל הנותנת עזרה כספית דחופה על מנת שלא להחזיר. אנו מקווים שההון של הקופה יגדל במידה ניכרת ואז נוכל לעזור לחברים בסכומים גדולים יותר*.

2. הוועדה לפעולה חברתית

מזמן לזמן נערכים נשפים שבהם מוצא החבר אווירה ביתית לבילוי. כן נערכים ערבי קבלת-פנים לאורחים, יוצאי קונין הבאים לביקורים מחוץ לארץ.

ערבים אלה ואלה משמשים גם כמקור הכנסה לקופה.

* דו"ח הקופה מצורף בסוף הספר.

3. קרן מילגות להשכלה על יסודית

קרן זאת נוסדה בשנת 1962. מטרתה לסייע מבחינה כספית לילדיהם של החברים להמשיך את לימודיהם בבתי ספר תיכוניים וכן בבתי אולפנא להשכלה גבוהה. לתלמידים המוכשרים, שאין יד הוריהם משגת לשאת בכל הוצאות הלימודים שלהם — מושיטה הקרן את העזרה המתאימה. הכספים הראשונים נתרמו למטרה זו ע"י המשפחות שחל, קוראור ולווין, להנצחת שמו של דודם הנפטר ר' אברהם ריינגנד ז"ל, והקרן נושאת את שמו „נר אברהם“.



אברהם ריינגנד ז"ל

המשפחות הנזכרות התחייבו לתרום מדי שנה בשנה סכום של 500 ל"י למטרה זאת. לאחר מכן תרמו גם חברים נוספים בהזדמנויות שונות לקרן המילגות. ועד היום חילק כבר הוועד למעלה מ־5000 ל"י. אנו מקווים שהקרן תגדל ותמשיך בפעולתה הפורה. וועד הקרן מורכב מהחברים:

נתן אחיקם (סטריקובסקי), אנצר הרש, ישראלי יאדו'ה (גורסקי), מושקוביץ' מרדכי, נוטקביץ' יאנקה (מייזלס).

4. הוועדה להנצחת זכר יהודי קונין

תשומת הלב העיקרית מוקדשת להנצחת זכרם של קרבנות השואה.

ביום השנה לשילוח הראשון של יהודי קונין החל בחודש נובמבר, אנו עורכים אזכרה. לאזכרה מתאספים כ-100 יוצאי קונין מכל הארץ. ערבי זכרון אלה מאפשרים את הפגישה של שארית־הפליטה כדי לבכות בצוותא את החורבן מלבבות שותתי דם.

במרתף השואה שבהר הזכרון בירושלים הקימונו מצבה לזכרם של יהודי קונין שנכרתו מארץ החיים.



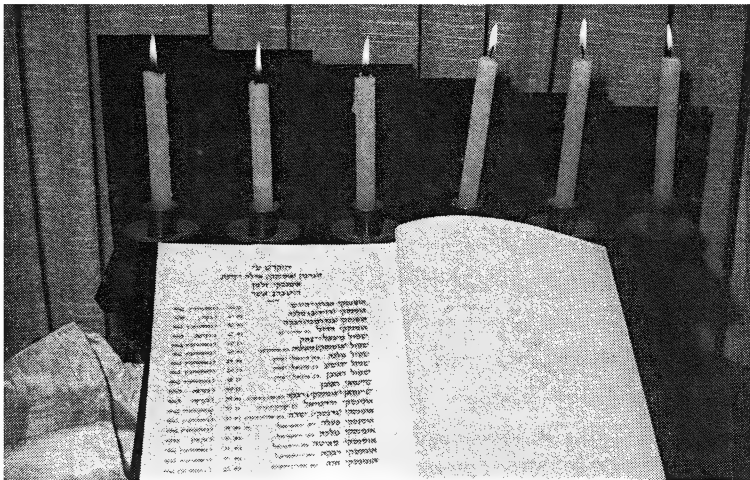
צעיר הילדים הנוכחים באזכרה (נכדתו של אוורוביץ') מדליק את הראשון מששת הנרות לזכרם של מיליון הילדים היהודים שהושמדו בחורבן. מנורת שש הלהבות הותקנה בידי יעקב עצמון (פירסטנברג).

דאס יינגסטע אַנזעזנדיקע קינד (אייניקל פון אַזעראַוויטש) בשעת דער אזכרה צינדט אַן דאָס ערשטע פון די 6 ליכט צום אַנדענקן פון דעם מיליאָן קינדער, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן אינעם חורבן. די מנורה מיט די 6 פלאַמען איז געוואָרן אויסגעפערטיקט פון יעקב עצמון (פירסטנברג).

5. „נר-תמיד“

„נר-תמיד“ הוא ספר מהודר וחובה על כל חבר לרשום בו את משפחתו האבודה. לספר 3 מדורים:

1. החבר למשפחתו האבודה (על חשבון החבר).
2. הקדושים שלא נשארו אחריהם קרובי משפחה.
3. בני העיר שנפטרו בישראל.



מספר זה נקראת בכל אזכרה תפילת „אל מלא רחמים“ מיוחדת, שחברה בשביל קונין.

„נר-תמיד“ מנוהל מאז 1957 כהכנה לספר-היזכור לקהילת קונין החרבה. בוועד של „נר-תמיד“:

אלוני (ליפינסקי) אהרן, עצמון (פירסטנברג) יעקב ואזורוביץ' צבי.

6. ספר-היזכור

לאחר שנודע על גורלם של היהודים המעונים בקונין — היה ברור שיש להקים לה לקהילה המושמדת מצבה בצורת ספר-יזכור, שיסופר בו לדורות על יהודי קונין, על שמחותיהם וסבלותיהם, ועל יצירתם עד להשמדתם הסופית על ידי זולליה-האדם ההיטלראים ימ"ש. נבחר וועד נרחב שיטפל בענין.

כהכנות ראשונות לקראת הוצאת ספר־היזכור שלח הועד את השאלון הבא לכל יוצאי קונין בעולם:

- אנו פונים אליך, חבר יקר, בשאלות הבאות:
1. האם נמצא ברשותך תיאור בכתב, כלשהו, על קונין?
 2. האם נמצאים ברשותך תמונות, צילומים או גלויות שאפשר לראות בהם חלקים מהעיר, אישים, מוסדות יהודיים, בית־כנסת, בית־מדרש, גימנסיה, עירייה, שוק־הקדרים, רובעים יהודיים, בית־הקברות וכו'?
 3. תעודות, חותמות של הסתדרויות, אירגונים, מפלגות, הבאנק היהודי, מוסדות, ספריה, איגוד בעלי־המלאכה, אגודת הסוחרים, קופות גמילות־חסדים, חברות, קהילה, אגודות ספורט, קק"ל, חוגי־תרבות.
 4. חוברות, טופסי עתונים שהופיעו בקונין או נכתב בהם על קונין, מודעות, תכניות של הצגות, הרצאות, כרוזים, דו"חים, הזמנות, קבלות וכל חומר אחר.
 5. איזה פרטים ידועים לך על סבלותיהם של היהודים בקונין בתקופת הכיבוש הגרמני בקונין מ־1939 עד סוף של המלחמה?
 6. מה ידוע לך על נדודיהם של יהודי קונין בזמנים הראשונים של הגירוש? (אוסטרוביץ, גרודז'ץ, יוזפוב ואחרים).
 7. מה ביכולתך לספר או לכתוב על חיי היהודים בקונין?
- נודה לך על תשובותיך לשאלות הנ"ל. בתשובותיך תסייע להוציא את ספר־היזכור שיישאר כמצבת עולמים לקונין היהודית שאבדה. הערה: כל החומר שנקבל מובטח כקנינו האישי של השולח.

בברכת חברים

וועדת התרבות

לצערנו נענו אך מעטים בלבד. ורק עבודתם המאומצת של חברים ספורים איפשרה את הוצאת הספר כפי שהוא מונח לפניכם.

ישמש הוא כמצבת־עד לכל מה שהיה פעם קונין היהודית.

אנו מקווים ששארית־הפליטה בישראל ובכל העולם ינצרו כאחים את הצמח הצעיר — את „ההמשך" בישראל המחודשת, וימשיכו לטוות את שרשרת הזהב של יהודי קונין באחוזה ובשלום.

יתכן שלא הכל סופר על קונין היהודית בספר. אנו מקווים שעוד יימצא במשך הזמן חומר נוסף ואפשר יהיה להמציאו לבני העיר. אפשר שיוחלט להוציא מהדורה שנייה של ספר־היזכור בעברית.

קאניער לאנדסמאנשאפט אין ישראל

א.

מיט אלע וועגן קיין ארץ-ישראל

...השיבנו ה' אליך ונשובה
חדש ימינו כקדם...

הונדערט דורות יאָנג האָבן יידן איבער דער גאַנצער וועלט, נישט
אויפגעהערט חלומען וועגן צוריקקערן זיך קיין ארץ-ישראל.
נישט פאַראַן קיין תפילה, וואָס זאָל זיך נישט ענדיקן מיט „לשנה הבאה
בירושלים!“.

אויך אין אונדזער שטאַט האָבן יידן שטענדיק געטרוימט וועגן שיבת-ציון.
די ערשטע שוואַלבן, וואָס זענען אָפּגעפלויען פון קאַנין אין הייליקן לאַנד,
זענען געווען פרומע יידן, ווילנדיק זייערע לעצטע יאָרן לעבן אין ארץ-הקודש.
און דאָ קומען צו אייביקער רו. אַממייסטן זענען דאָס געווען רייכע יידן, וואָס
האָבן זיך געקאַנט דאָס דערלויבן.

אין יאָר תרי"ג (1853) זענען עולה פון אונדזער נאַענטסטער געגנט
3 ברידער, די רבנים לעווע מיט זייערע פאַמיליעס — ר' אשר לעמל לעווע, רב
אין גאָלין, ר' נחום — רב אין שאַדעק און ר' יעקב — רב אין שלעשין. נישט
וויסנדיק איינער פון אנדערן וועגן דעם באַשלוס עולה צו זיין, טרעפן זיי זיך
צופעליק אין דער שיל אין גאָלין, וווּ יעדער קומט זיך געזעגענען מיט די
אַנדערע צוויי ברידער.

זיי זעען אין דעם צוזאַמענטרעף אַ געטלעכע זאַך און באַשטימען צוזאַמען
צו מאַכן די נסיעה קיין ארץ-ישראל. דער וועג האָט דעמאָלט גענומען 14 חדשים.
אין ירושלים האָט זיך יעדער פון זיי גוט איינגעאַרדנט.

זייער עליה מאַכט אַ געוואָלדיקן רושם אויף דער גאַנצער יידישער באַ-
פעלקערונג אין קאַנין און סביבה*.

אין יאָר 1900 פאַרט אָפּ דער שווער פון ניידעטן, ר' כהריאל ליפּינסקי,
מיט זיין זון חנוך, אַ קאַצקער חסיד — געלעבט אין ירושלים. אין יאָר 1903

* איבערגעגעבן פון ר' כהריאל שטיין ז"ל.

פֿאַרט אָפּ ר' וואָלף לייב ראבע (א תלמיד פון גאון ר' הערש צבי אורבאך). איינער פון די שענסטע בעלי-בתים און למדנים, זיין איידעם, ר' זיסקינד ראָט שיקט אים געלט קיין ארץ-ישראל ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. שפעטער האָט מען נישט געקענט מער איבערשיקן קיין געלט, ווייל די גרענעצן זענען געוואָרן אָפּגעשלאָסן און ער איז פאַרבליבן אין אַ שווערער לאַגע. ער איז געשטאָרבן און געקומען צו קבר ישראל אויפן הר הזיתים.

אין יאָר 1909 באַזוכט ארץ-ישראל מר יעקב לייב סארנא (היינט אין ישראל) און באַקומט פון דער טערקישער רעגירונג „אַ רויטן צעטל“, דער דעמאָלט באַקאַנטער דאָקומענט, לויט וועלכן טוריסטן האָבן זיך געמעגט אויפֿ-האַלטן נאָר ביז 6 חדשים.

אין דער צייט איז אויך עולה ר' לאַכמאַן, וועגן וועלכן מיר האָבן ליידער גאָר ווייניקע פרטים.

אין 1908 איז עולה ר' משולם אורבאך, איינער פון די שענסטע געשטאַלטן אין שטאָט, אַ נגיד און אַ בן-תורה, אַ גרויסער בעל-צדקה, געהאַלפן פיל יידן זיך איינאַרדענען מיט פרנסה און בייגעשטייערט ביים אַרויסגעבן פאַרשידענע ספרי-קודש. יאָרן לאַנג האָט מען אין די יידישע הייזער דערמאָנט זיין נאָמען מיט גרויס כבוד. ער געפינט זיין רו בהר הזיתים ירושלים.

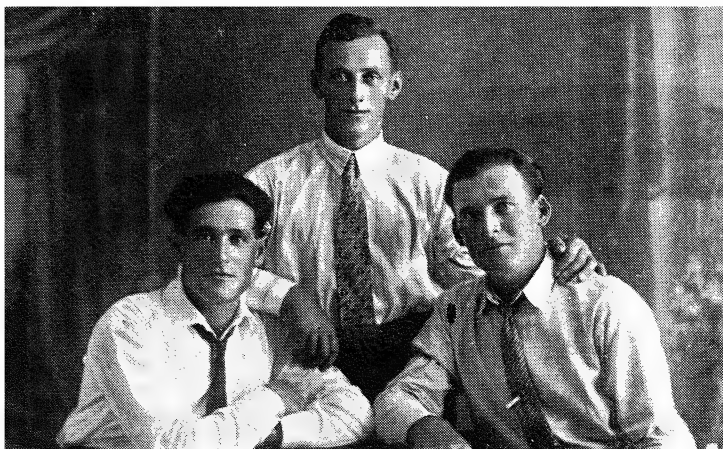
פון די ערשטע חלוצים, וועלכע זענען עולה צו בויען און לעבן, דאָ „אנו עולים ארצה לבנות ולהבנות בה...“ זענען:

אין 1918 באַזעצט זיך אין חיפה לאַכמאַנסקי, וועלכער האָט געאַרבעט אין „נשר“ אַלס עלעקטראָניקער.

גבריאל בראָם (1920) אין עפולה; ברידער וואָלף (1922) אין חיפה; אבא בולקא (1922); שרגא ביקאָווסקי, רפאל ליפּינסקי, בולקא, פתח-תקוה (1924); משה כמיעלניק, אלימלך ביקאָווסקי (1925); הערש קאַליסקי מיט זיין גאַנצער פאַמיליע אין רחובות. ער פירט אַ בעקעריי (1925), ביי זיי געפינען אַ האַרציקע היים די שפעטערע עולים פון קאַנין; ברידער בעקער (1928); צבי ווילטשינסקי מיט רוזשאַ בולקא און שוועסטער (1928) חוה וועבער (1929); אברהם מראָזאָ-וויטש; מיכאל צאָדיק; אברהם צוקער א. א.

די דערמאָנטע זענען נאָר אַ טייל פון דער חלוצישער עליה.

אַ טייל פון דער „פערטער עליה“ א. ג. „גראַבסקים עליה“, וועלכע קערן זיך צוריק קיין פוילן, ברענגען אַן אַנטוישונג קיין קאַנין, דאָס שרעקט אַבער



משה כמיעלניק, רפאל ליפניסקי, אלימלך ביקאווסקי

נישט אפ די חלוצישע עליה. עס הייבט זיך אן א געראנגל וועגן באקומען סערטי־פיקאטן, וואס זענען, ליידער, זייער ווייניק געווארן צוגעטיילט פאר אונדזער שטאט. פון יאר 1930 גייט א פיבערהאפטע צוגרייטונג צו דער עליה. קיבוצים זענען איבערפולט מיט חלוצים און מ'זוכט אנדערע וועגן.

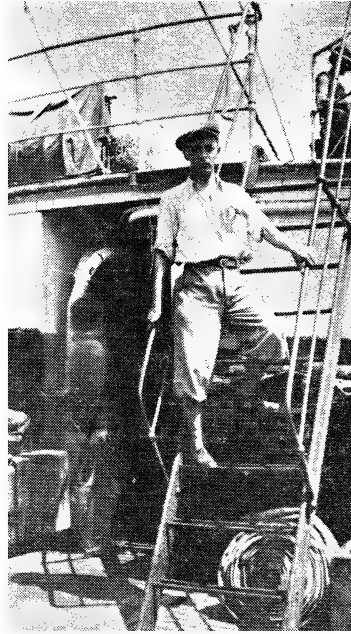
יעדער סערטיפיקאט פון דער מאַנדאַט־רעגירונג ווערט גוט אויסגענוצט. עס זענען דאביי אויך עולה „פיקטיווע“ פרויען. טוריסטן פון ארץ־ישראל האבן דא חתונה אויף אן אמת אדער „פיקטיוו“ און נעמען מיט פרויען, (צווישן זיי — פרידע ווינער).

מיט דער אומלעגאלער עליה (עליה ב') זענען עולה די ח"ח יחזקאל ריטשקע, חיים פארדאנסקי א. א. וועלכע גייען אדורך אלע צרות אונטערוועגס. שטעלן זיך איין ס'לעבן און קומען אן אין לאַנד.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה בלייבן אין ארץ־ישראל יידישע זעלנער (א טייל מיט זייערע פרויען) פון דער פוילישער אַנדערס־אַרמיי, וואס סטאַציאנירט דעמאלט אין ארץ־ישראל אויפן וועג פון איראַק.

עס קומען עולים פון קאנזין דורך רוסלאַנד, יאַפּאַן, מאַנדזשוריע און דרום־אַפריקע — חדשים פון פיין און נע־ונד — ביז זיי דערגרייכן צום אויסגעבענקטן לאַנד (אברהם קעמפניסקי ז"ל און יבדל לחיים — יהושע בראם) *.

* מאמר זייט 725.



אשר שיינאק
אויף דער שיף, אויפן וועג קיין ארץ־ישראל
באנייה בדרך לארץ־ישראל

נאך דער מלחמה גייט די אומלעגאלע עליה דורך איטאליע, א טייל ווערן פארכאפט דורך די ענגלישע מושלים און ווערן צוריק געשיקט קיין איטאליע (יונאס אזעראוויטש). אדער פארשיקט קיין ציפערן (מנחם צדיק, פעלא פראסט־פישקין, ש. שטיגליץ א. א.), זיי קומען אהער ערשט נאך דער אנטשטייונג פון מדינת ישראל. מיט דער שיף „אלטאלענא“ קומט ח' נתן סטריקאווסקי (אחיקם).

די טויערן פון ישראל זענען פארשלאסן פאר די אומגליקלעכע לעבן־געבליבענע פונעם היטלער מארד. עס גייט אן א קאמף פאר אראפברענגען די ברידער וואס זענען אנגעקומען ביון ברעג פון אונדזער לאַנד. קאנינער חברים אין דער „הגנה“ באטייליקן זיך אקטיוו אין די ערשטע רייען צוזאמען מיטן יידישן ישוב, פאר שוץ און עקזיסטענץ.

ב. הילפס-אַקציע

נאך דער מלחמה באַווייזן זיך די רעשטלעך פון דעם פאַרפייניקטן קאַנינער יידנטום וואָס זענען אַדורך אַלע מדורי גיהנום געפינען דאָ אַ היים און אַ וואָ-רעמע פאַמיליען-אַטמאָספער.

די ערשטע ידיעות פון די ניצולים זענען געווען פון רוסלאַנד. עס זענען אָנגעקומען בריוו פון יחידים און פון משפחות פון טאַשקענט, טשעלאַבינסק א. א. דאָס איז געווען פון די קאַנינער, וואָס זענען אַריבער די רוסיש-פּוילישע גרענעץ (פאַר דעם רוסיש-דייטשן קריג) און וועלכע זענען געוואָרן פאַרשיקט טויזנטער מיילן קיין טיף רוסלאַנד. די אַלע האָבן געבעטן הילף. דאָס זענען געווען קלוג געשריבענע בריוו: „מיט „ברויטמאַן“ (ברויט) האָבן מיר זיך שוין לאַנג נישט געזען, ער האָט איבערהויפט אויפגעהערט אַריינצוקומען אין אונדזער קוואַטיר“... מיר האָבן זיך גלייך איינגעשפּאַנט אין דער הייליקער אַרבעט צו העלפן די אומגליקלעכע. עס איז געוויילט געוואָרן אַ צייטווייליקער קאַמיטעט



לוי (לעאַ) מאַנטשקאַ
דער לאַנגיעריקער פרעזעס פון דעם ארגון אין ישראל

אין באַשטאַנד פון די ח"ח בראָם יהושע, גלאָווינסקי שמואל, ריטשקע יחזקאל, סוכרי יצחק, קעמפּינסקי אברהם, פירסטענבערג יעקב (עצמון) און קלעטשעווסקי לוטעק.

צו אַלע אַדרעסן וואָס האָבן זיך געפונען אין אונדזער באַזיץ, זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן שפּייז־פּעקלעך מיט אַנדערע נוצלעכע זאַכן. אויך האָבן חברים געשיקט פריוואַט זאַכן פונעם ערשטן געברויך צו זייערע פאַמיליעס און פריינד.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פאַרצווייגטע קאַרעספּאָנדענץ, אַ זוך־אַקציע דורכן „רויטן קרייץ“ אין דער שווייץ און דער „יידישער אַגענץ“. (סוכנות). די הילפּס־אַקציע, וועלכע עס האָט זיך אָנגעהויבן מיטן באַווייזן זיך פון די ערשטע ניצולים, איז געוואָרן אַלס יסוד פון דעם ארגון, וועלכער אַנטוויקלט זיך שנעל, באַזונדערס נאָכן קומען אין לאַנד (1947) פונעם חבר לוי מאַנטשקאָ, וועלכער איז נאָך אין קאַנין געווען אַ וויכטיקער געזעלשאַפטלעכער עסקן. די ידיעות וואָס זענען אָנגעקומען פון דער וועלט און פון פוילן, בפרט, נאָך אין דער צייט פון די קריגס־אַפּעראַציעס, האָבן נישט איבערגעלאָזט קיין גרויסע אויסזיכטן זיך צו זען מיט אונדזערע נאָענטסטע. ווען עס זענען אָנגע־קומען ידיעות פון געטא־אויפשטאַנד אין וואַרשע, 1943, האָבן מיר זיך נישט געקאָנט פאַרשטעלן דעם טרויעריקן אמת, אַז די גרויזאַמקייטן זענען געשען. יעדער האָט געגלייבט, אַז די ידיעות זענען איבערגעטריבענע און מיר האָבן מיט האַפענונג דערוואַרט דעם סוף פון דער מלחמה.



די חברים פונט דאס : עס שטייען פון רעכטס : יוסף נויסעלד, רבקה פאס (צדיק) יצחק צוקער, ברטה עזמון (מארגוליעס) יעקב עזמון (פריסטער, ברעג), מאטעק מאשקאוויטש, נתן בערעזונסקי, יאדווא ישראלי, (נורסקי), חוקאל ריטשקע, חנה קראור (לעווין), טאבא אונדזאוויטש (מיש), עס זיצן פון רעכטס : אברהם קעמפניטקי ז"ל, שלמה כמעניק, מיכאל צדיק, לייבוש האמפעל (פון פאריז) צו זיין באזון אין ישראל, לוי מאנטשטא, צעלינע לעווענבערג (ביירדא) ז"ל, שמואל גלאזינסקי, משה קראור (קאווע), עס זיצן פארטס : משה שול (לעווין) ז"ל, פרידה ריטשקע (ווינער), העניקע אונדזאוויטש, סטעלן אויף דעם בילד : נחום פערסטענבערג, נתן אחיקס, אבא בולקא, אלכסנדר פיעקארטשיק, משה ערליד,

ארגון יוצאי קונין בישראל

(אנטשטייונג און ארגאניזאציע)

מיטן אנקומען פון עטלעכע אקטיווע חברים, אין די יארן 39—1934, האט זיך אנגעהויבן ארגאניזירן דער קאנינער קאמיטעט מיטן צוועק אריינצוברענגען א היימישע אטמאספערע צווישן די לאנדסלייט. יעדער האט געפונען אין דעם ארגון א המשך פון דער אלטער היים, מ'האט זיך גענייטיקט אין א פאמיליע פאר די פריש אנגעקומענע עולים. עס האט זיך פארלאנגט א ווארעמע קרובה-שאפט. נאכן קריג 45—1939 איז קלאר געווארן, אז מיר האבן פארלוירן אלץ, וואס איז געווען טייער.

עס איז געגרינדעט געווארן א קאמיטעט, וועלכער האט אויפגענומען א רשימה פון אלע קאנינער אין ישראל. היינט צו טאג געפינען זיך בערך 200 רעגיסטרירטע פאמיליעס פון קאנין — כן ירבו! מיר האבן אויך געזוכט א פארבינדונג מיט די קאנינער איבער דער גאנצער וועלט.

די אויפגאבן פונעם ארגון זענען פאלגנדע:

(1) פינאנציעלע הילף פאר די באדארפטקע חברים.

(2) קולטורעלגעזעלשאפטלעכע טעטיקייט.

(3) פאראייביקונג דעם אנדענק פון די קאנינער יידן.

מיט דער גאנצער ארבעט פירט אן א ראט פון 21 חברים, וועלכער טיילט זיך איין אין פארשידענע סוב-קאמיטעס.

תמיד טעטיקע חברים פון ארגון אין ישראל (לויטן א"ב)

מאנטשקא לוי, יו"ר	בתים	סוכרי (צוקער) יצחק	ת"א
אזעראוויטש צבי	רמת-גן	ערליך משה	ת"א
אחיקם (סטריקאווסקי) נתן	ת"א	עצמון (פירסטענבערג) יעקב	ר"ג
אנצער הערש	רמת-גן	פיעקארטיק אלעקסאנדער	ת"א
בן-גוריון (מייזעלס) בראנקא	ת"א	פעסטענבערג נחום	חיפה
בולקא אבא	חיפה	צאדיק מיכאל	ירושלים
גלאזינסקי שמואל	רמת-גן	קעמפניסקי אברהם ז"ל	
ישראל (גורסקא) יאדושיא	בתים	קרייטמאן ראובן ז"ל	
כמיזלניק שלמה	תל-אביב	ריטשקע יחזקאל	ת"א
לעווענבערג שמעון ז"ל		שרר (מאשקאוויטש) לאה	חיפה
לעווענבערג (בייראד) צילא ז"ל		שחל (לעווין) משה ז"ל	
מאשקאוויטש מרדכי	בני-ברק	כאראף פסח (ערן-חבר)	בתים
גויפעלד יוסף	ת"א	סארגע לייב (ערן-חבר)	ירושלים
נוסקעוויטש (מייזעלס) יאנקא	ת"א	און אנדערע...	

1. גמילות חסדים קאסע

ס'ווערט געגרינדעט א קאסע צו דערטיילן פינאנציעלע הילף. חברים, וועלכע זענען באקאנט מיט דער ארבעט נאך פון דער אלטער היים, געפינען גלייך די ריכטיקע פארם פאר דער טעטיקייט. דעם פונדאמענט צו דעם צוועק לייגן די ח"ח מאנטשקא. עצמון א"א. יעדער חבר צאלט איין א פא, פארשידענע חברים באשטייערן זיך מיט גרעסערע סומען (וועלכע ווערן שפעטער צוריק-געצאלט) אלס פקדון, וואס עס דערמעגלעכט צו געבן הלוואות אן פראצענט. די הלוואות ווערן צוריקגעצאלט אין מאנאטלעכע ראטעס. די הלוואות העלפן קאנסטרוקטיוו דעם נייעם עולה, ווי אויך דעם ותיק, צו דערווארבן זיך א דירה, איינריכטונג, ווי אויך קויפן א מאשין אדער אנדערע מכשירים, וואס זאלן העלפן צו דער פרנסה.

די מיטגלידער צאלן אויך חבר'שטייער אויף לויפנדיקע אויסגאבן. אלע ארבעטן, ווי אויך די בוכפירונג ווערן אויסגעפירט בהתנדבות, אן געהאלט. היינט צו טאג באטרעפט דער אייגענער קאפיטאל פון דער קאסע בערך 15.000 ל"י מאכט אבער אן אומזאץ פון 125.000 ל"י בערך. די צוריקגע-צאלטע סומען ווערן ווייטער געגעבן צו אנדערע חברים. עס ווערן אויך צוגע-טיילט אין אויסנאמספאלן דרינגלעכע געלט-הילף נישט אויף צוריקצוצאלן — „קרן עזרה". מיר האפן, אז דאס קאפיטאל פון דער קאסע וועט זיך פארגרעסערן, און דעמאלט וועלן מיר קאנען העלפן מיט גרעסערע סומען*.

2. די קאמיסיע פאר געזעלשאפטלעכער טעטיקייט

פון צייט צו צייט ווערן איינגעארדנט פארוויילונגען, ווי דער חבר געפינט א היימישע אטמאספער. עס ווערן אויך איינגעארדנט באנקעטן פאר געסט — קאנינער, וואס קומען אויף באזוך אין ישראל פון חוץ-לארץ. די פארוויילונגען דינען אויך אלס מקור פון הכנסה פאר דער קאסע.

* א גענויער קאסע-באריכט — בייגעלייגט.

קופת גמילות חסדים

אוצרת

אוצרת



3. פאָנד פאַר סטיפענדיעס (קרן מילגות ללימוד תיכון)

דער פאָנד איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1962. דער צוועק, צו העלפן פינאַנציעל די קינדער פון חברים ממשיך צו זיין די לערע פון מיטל-שול, און אויך העכערע בילדונג. די באַגאַבטע תלמידים, וועמענס עלטערן זענען ליידער נישט בכוח צו טראָגן די גאַנצע קאָסטן פון שטודיום, ווערט דורכן פאָנד צו געטיילט די געהעריקע הילף.

די ערשטע געלטער פאָר דעם צוועק זענען געשפענדעט געוואָרן דורך די משפחות שחל, קראור, לעווין, צום פאַראייביקן דעם נאָמען פון זייער פאָר-שטאַרבנעם פעטער ר' אברהם ריינגאָנד ז"ל. דער פאָנד רופט זיך אויף זיין נאָמען „נר אברהם“.

די אויבנדערמאָנטע משפחות האָבן זיך כאַרפליכטעט צו שפענדן יעדעס יאָר אַ סומע פון 500 ל"י. שפעטער, האָבן ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן אויך אַנדערע חברים בייגעשטייערט צו דעם פאָנד און ביז היינט האָט דער קאָמיטעט צעטיילט אַריבער 5000 ל"י.

מיר האָבן, אַז דער פאָנד וועט זיך פאַרברייטערן און ממשיך זיין, זיין פרוכטבאַרע טעטיקייט.

אין קאָמיטעט געפינען זיך:

נתן אחיקם (סטריקאווסקי), אַנצער הערש, ישראלי יאָדזשיאַ (גורסקי), מאַשקאוויטש מרדכי, נוסקעוויטש יאַנקאַ (מיזעלס).

דאַנקבאַשטעטיקונג פאַר אַקטיווער טעטיקייט,
אַריגינאַל געצייכנט פון קינסטלער-לאַנדסמאַן א. אלוני
איף זייט 754.

4. די קאמיסיע פאר פאראייניקן דעם אַנדענק פון די קאנינער יידן

די הויפט אויפמערקזאמקייט ווערט געווינדעט דאס פאראייניקן דעם אַנדענק נאך די אומגעבראכטע קרבנות פון דעם היטלער־טעראר. אין נאָוועמבער יעדעס יאָר, צום יאָרטאָג פון דער ערשטער דעפּאָרטאַציע נון קאנינער יידן, אַרדנען מיר איין אָן זוכרה. צו די אזכרות קומען זיך צונויף קאנינער פון גאַנצן לאַנד. די טרויער־אַקאַדעמיעס דערמעגלעכן דעם צוזאַמען־טרעף פון דער שארית־הפליטה, פאַר אַ בשותפותדיקן אויסוויינען פון די צע־בלוטיקטע הערצער.

אין מרתף השואה אייפן הר הזכרון האָבן מיר איינגעבײט אַ מצבה נאָך די אומגעקומענע יידן פון קאנין *.



דאָס פרעזידיום בעת דער אזכרה

* זע זייט 673.



דער קבר-אויס פאר די דרמאטישע יידן פונעם ארבעטס-טאנער און שטארקאוו (קאניז), די געפאלענע זונען לויט דעם פארלאנג פון די ס. ס. לייט באגראבן ערוארן אויפן קריסטלעכן צענטעראל און קאניז האט די פוילישע מאכט אויפגעשטעלט א מצבה מיט א מגדרוד אויפן ביי-דער-קבר, וואס שלאגט זיך אפ אויפן הינטערגרונט פון צולימ.

דער פארקאן איז אין יאר 1965 אויסגעבויט געווארן לויט דער איניציאטיוו און קאסטן פונעם ה' לוי מאנטשקא אין ישראל.

5. „נר-תמיד“

„נר תמיד“ איז א פראכטפול בוך, אין וועלכן יעדער חבר האט דעם חוב אריינצושרייבן זיין אומגעקומענע פאמיליע. דאס בוך האט 3 אפטיילונגען: (1) דער חבר פאר זיין אומגעקומענע משפחה (אויפן חשבון פונעם חבר), (2) די קדושים וואס האבן קיינעם נישט איבערגעלאזן, (3) די געשטארבענע לאנדסלייט אין ישראל.



פון דעם ספר ווערט אויף יעדער אזכרה געלייענט א ספעציעל פאר קאנין פארפאסטער אל מלא רחמים.
דער „נר תמיד“ איז געפירט געווארן זינט 1957, אלס צוגרייטונג צום יזכור-בוך פון דער חרובער קאנינער קהילה.

דער קאמיטעט פונעם „נר-תמיד“ —

ח"ח אלוני (ליפינסקי) אהרן
עצמון יעקב (פירסטענבערג)
אזעראוויטש צבי (העניעק)

6. דאָס יזכור-בוך

נאָכן דערוויסן זיך דעם גורל פון די פאַרפייניקטע יידן אין קאַנין, איז קלאָר געוואָרן, אַז מען דאַרף אויפשטעלן אַ מצבה דער פאַרשניטענער קהילה, אין דער פאַרם פון אַ יזכור-בוך, אין וועלכן עס זאָל דערציילט ווערן וועגן דער יידישער באַפעלקערונג אין קאַנין — אירע פריידן און ליידן, איר שאַפן און אומקום ביז דער ענטגילטיקער פאַרטיליקונג דורך די היטלערישע מענטשן פרעסער י"מ"ש. עס איז געוויילט געוואָרן אַ ברייטער קאָמיטעט, וואָס זאָל זיך פאַרנעמען מיט דעם ענין.

בכדי צו דערמעגלעכן דאָס אַרויסגעבן פון דעם יזכור-בוך האָבן מיר באַשלאָסן צו זאַמלען מאַטעריאַל. דער קאָמיטעט האָט אַרויסגעשיקט פאַלגנדן פראָגע־בויגן צו אַלע חברים איבער דער גאַנצער וועלט:

מיר ווענדן זיך צו דיר, ליבער חבר, מיט פאַלגנדע פראָגן:

1. צי איז אין דיין באַזיך וועלכע עס איז באַשרייבונג וועגן קאַנין.
2. צי איז אין דיין באַזיך וועלכע עס איז בילדער, פאַטאָגראַפיעס, פאַסט־קאַרטן אין וועלכע עס איז צו זען טיילן פון דער שטאָט, פערזענ־לעכקייטן, יידישע אינסטיטוציעס, סינאַגאָגע, בית המדרש, גימנאַזיום, מאַגיסטראַט, טעפער־מאַרק, יידישע קוואַרטאַלן, בית הקברות א. א.
3. לעגיטימאַציעס, סטעמפלען פון אַרגאַניזאַציעס, פאַרטייען, יידישן באַנק, אַנשטאַלטן, ביבליאָטעק, האַנטווערקער־פאַרבאַנד, סוחרים־פאַראייניג, גמילות־חסדים קאַסעס, חברות, קהילה, ספאַרט־קלובן, ק. ק. ל., קולטור־קרייזן.
4. באַשורן, עקזעמפלאַרן פון צייטונגען, וואָס זענען דערשינען אין קאַנין, אָדער וועגן קאַנין, פלאַקאַטן, פראָגראַמען פון פאַרשטעלונגען, רעפעראַטן, אויפּרופן, באַריכטן, איינלאַדונגען, קבלות און אַנדערע מאַטעריאַלן.
5. וועלכע פרטים זענען דיר באַקאַנט פון דער מאַטריאַלאַגיע אין דער צייט פון דער דייטשער אינוואַזיע אין קאַנין (סעפטעמבער 1939 — ענדע קריג).
6. וואָס איז דיר באַקאַנט וועגן די וואַנדערונגען פון דער יידישער באַ־

פעלקערונג אין די ערשטע צייטן פון גירוש (אסטראוויץ, גראדושעץ, יוועפאָו און אנדערע ערטער).

7. וואָס קאָנסט דו דערציילן אָדער באַשרייבן וועגן יידישן לעבן אין קאָנין.

מיר וועלן דיר דאָנקבאַר זיין נאָך דיין ענטפערן אויף די אויבן דער-מאָנטע פראָגן. דערמיט העלפסט דו אַרויסצוגעבן דאָס יזכור־בוך, וועלכעס זאָל בלייבן אַלס אייביקער דענקמאַל פון אונדזער אומגעקומענעם, יידישן קאָנין. באַמערקונג: אַלע צוגעשיקטע מאַטעריאַלן בלייבן געזיכערט אַלס אייגנטום פון דעם חבר. מיט חברישן גרוס.

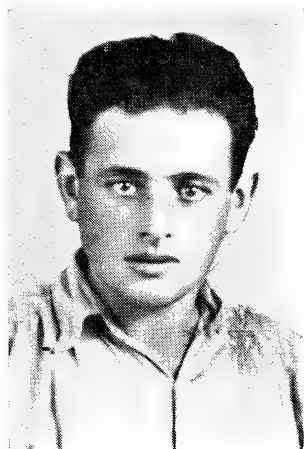
ועדת התרבות.

ליידער האָבן זיך גאָר ווייניק אָפּגערופן. און נאָר די אָנגעשטרענגטע אַרבעט כּוֹן געציילטע חברים האָבן דערמעגלעכט דאָס אַרויסגעבן פון דעם בוך אין דער פאַרם ווי עס ליגט פאַר אייך! זאָל דאָס דינען ווי אַן אייביקע מצבה נאָך אַלעם, וואָס איז אַמאָל געווען יידיש קאָנין.

מיר האָפּן, אַז די שארית־הפליטה אין ישראל און אין דער גאַנצער וועלט, וועלן מיט ברידערלעכע הענט באַשיצן דעם יינגן שפּראַך — דעם „המשך“ אין באַניטן ישראל און שפינען ווייטער די גאַלדענע קייט פון קאָנינער יידנטום און ברידערלעכקייט און שלום.

עס איז מעגלעך, אַז נישט אַלץ איז וועגן יידיש קאָנין דערציילט געוואָרן אינעם יזכור־בוך, מיר האָפּן אָבער, און ס'איז אויך מעגלעך, אַז דער ארגון וועט באַשטימען אַרויסצוגעבן אַ צווייטע אויפלאַגע פון יזכור־בוך אין עברית. זאָלן זיך נאָך אנדערע מאַטעריאַלן מיט דער צייט אָפּגעפינען, וועלן מיר דאָס אַפּדרוקן און צושיקן צו די באַזיצער פונעם יזכור־בוך.

קדושי עירנו שנפלו בהגנת המולדת קדושים געפאלענע אין ישראל



פנחס (בן אייזיק) בייך הי"ד

נולד בקונין בשנת 1910. מקטנתו קיבל חינוך ציוני פועלי. עלה ארצה בשנת 1933, אחרי שנים של הכשרה בקיבוץ „בורוכוב“, בו התחבב על כל חבריו.

בתל-אביב עבד קשה בלבני בטון. אי שקט נפשי דחף אותו למושב. ב־1936, עם פרוץ המאורעות, עבר עם קבוצת חברים של יוצאי קבוץ לוד' לגבעת עדה. הסתובב בלי תעסוקה מפני שהמושבניקים העדיפו עבודה זולה, ערבית, ונאלץ לעזוב את המקום ולעבור לחיפה. כאן קיבל עבודה בחלוקת קרח. אצל בן עירנו.

בח' באדר תרצ"ט — 1939, נמל מכדור ערבי שפילח את לבו הטוב, והוא רק בן 28. שמו נרשם בספרון „יום הזיכרון, גבורה“ בין קדושי מאורעות תרצ"ו — תרצ"ט.

השאיר אשה ובן קטן, הממשיך את מסורת העבודה בקיבוץ יגור.
זכרו לא ימוש מקירבנו לעולם.

תנצב"ה

פישל מיכובסקי הי"ד

פישל מיכובסקי נולד בשנת 1914 בלודו'. לקונין עבר עם הוריו ובני משפחתו בשנת 1925, שם פתחו חנות בדים ברחוב צדדי והתפרנסו בדוחק. אנשים שומרי מצוות היו, ומעולם לא התלוננו על מצבם הקשה. הילדים הלכו בעקבות אביהם והיו פעילים באגודת ישראל.



כבר בנעוריו הצטיין פישל כצעיר צנוע ואינטליגנטי. היה בין השחמטאים הטובים בעירנו, השתתף בתחרויות שחמט ותמיד סיים בהצטיינות.

היה אהוב על כל חבריו ב"שטיבל".

בשנת 1936 קיבל סרטיפיקט מטעם אגודת ישראל, עלה ארצה עירי והשתקע בחיפה. בשנים הראשונות נלחם את מלחמת הקיום ולבסוף הסתדר בעבודה בבתי הזיקוק בחיפה.

בשנת 1947, בעת ההתנפלות הידועה של רוצחים ערביים על בתי הזיקוק, נפל פישל, יחד עם חבריו, קרבן להמון הפרוע. בין חביות הנפט הוציא את נשמתו הזכה.

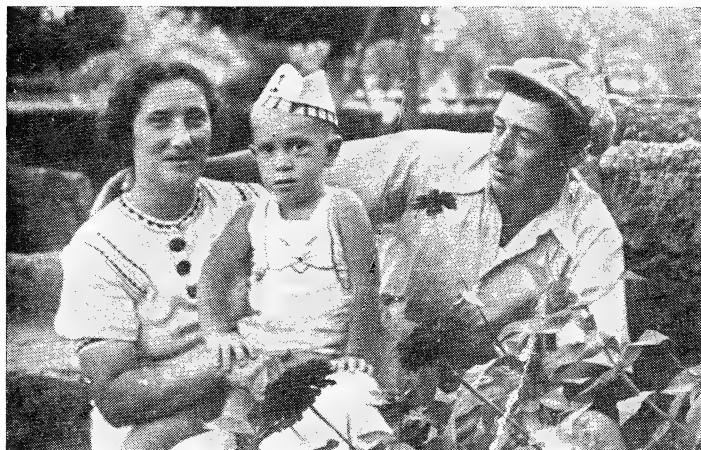
יהיו שורות אלו מצבה לזכרו.

תנצב"ה

חבריו

משפחת וייסרוס הי"ד

ב־1948, במלחמת השחרור, בשעת הפצצת תל־אביב בי' בתמוז על ידי המצרים בשבת בבוקר, חדרה פצצת תבערה דרך התיקרה לתוך המקלט שבו נמצאה משפחת וייסרוס ונדלקה. המשפחה כולה, מנחם וייסרוס, אשתו הלה, בנם עזרא ותינוק, וכן עוד מספר אנשים שהיו אותה עת במקלט, נכוו קשה, ולמחרת מתו בבית החולים תוך יסורים על אנושיים.



הלה וייסרוס (בתו של משה קאליסקי מרחוב קולסקא), יחד עם בעלה מנחם, עלו ארצה מקונין בשנת 1933. הם הסתדרו בעבודה ומצאו פרנסה תוך מאמץ לא קטן, עד שנתקבל מנחם לעבודה בחברת החשמל. הפצצה שפגעה במקלט קיפחה בבת אחת את פתיל חייה של המשפחה כולה.

חנצב"ה

יעקב פז ז"ל

יעקב (יענקלה) פז, נולד בירושלים ביום השני לחודש תמוז תרצ"ז (11.6.37), להוריו, רבקה (לבית צדיק) ושמחה פז (פס), נכד לחנוך צדיק מקונין.

יעקב התגייס לצה"ל באוגוסט 1955 ושירת כסייר בגדוד שריון. השתתף באופן פעיל במבצע סיני ובכל התמרונים שאחריו, ובאחד מהם נפצע קשה בגבו. למרות זאת סירב לעזוב את פלוגתו, נשאר איתה עד מלחמת ששת הימים, ובמסגרתה נלחם ונפל בקרב הלילה הגדול בחניון מערבית לביר־גפגפה.

משך השירות התבלט בכושר מנהיגות ושיכנוע מעולים, ובאינטליגנציה צבאית עמוקה.

לפני נפלו כתב: „כל היפה בחיי הצבא זהו חוסר השיגרה. החברה מצוינים והיחסים מתהדקים... אני גאה לשרת בצבא כמו שלנו, בעל מוראל גבוה ונכונות לכל”.

ביום הראשון למלחמת ששת הימים כתב להוריו כי היה זה „יום גדול, ואני מקווה לעוד ימים כאלה”.

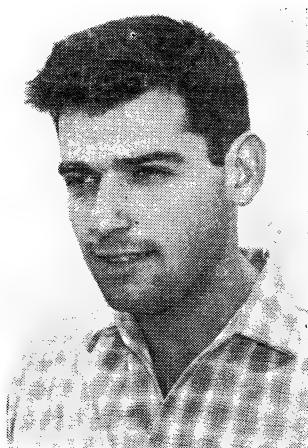
בעיני חבריו היה תמיד החבר המוכן לעזור בכל עת, עד לידי סיכון עצמו, ובעיני פיקודיו היה החייל הממושמע והמפקד המעולה.

יענקלה נפל בעת שחילץ פצועים שנפגעו בהתקפת טנקים מצריים על החניון מערבית לביר־גפגפה, אור ליום חמישי, כ"ט באייר תשכ"ז (8.6.67).

כשהתחילה ההתקפה עסק בחקירת שבויים בקצה השיירה, משראה את זחל הפיקוד בוער — רץ לפנות נפגעים. לאחר שפינה את קצין התצפית הפצוע למקום מבטחים, ולמרות הפצרותיו הרבות של הפצוע שישאר עמו, משום שאין טעם שיסכן את עצמו פעם נוספת, חזר יענקלה למקום הקרב. הוא רצה לפנות מהזחל הבווער את מפקד הפלוגה, יגאל, אך לא זכה להגיע אליו. כדור פילח את חזהו והוא נהרג במקום.

יעקב פז נפל תוך הכרת תפקידו כחייל וכאדם.

יהא זכרו ברוך.



סרן אלכסנדר ענבר (מלצר) הי"ד

אלכסנדר נולד בחיפה, ב־28.12.1940, בן לאריה ועדה מלצר לבית רוט. התחיל את לימודיו בבית הספר העממי „המגינים“ בקרית חיים וסיים בהצטיינות את בית הספר המקצועי „בסמ"ת“ שליד הטכניון, במגמת אלקטרוניקה. בשנת 1958 התגייס לצה"ל והתנדב לקורס טייס. את בית הספר לטייס סיים בתור נווט, ושירת בתפקיד זה עד לפילתו.

היה בן מסור למשפחתו, אהוד ואהוב על כל חבריו, מפקדיו ופיקודיו. השנה עמד להתחיל את לימודיו בטכניון.

נפל במלחמת ששת הימים, בשמי עירק,

ב־7.6.67 — כ"ח באייר, תשכ"ז.

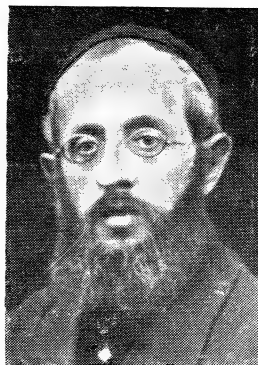


סבו אלכסנדר זיסקינד, השתייך לנכבדי העיר, היה סוחר גדול, יו"ר אגודת

ישראל ושלח ציבור ב„שטיבל“. למרות שהיה דתי דאג שילדיו המרובים יקבלו חינוך חילוני גבוה.

„לנו אנשי חיל האויר, צער משלנו על אותו נווט צעיר ורענן שעמד תמיד נכון לכל קריאה לטיסה שביצועה היה כרוך בסכנה. רמתו המקצועית הגבוהה אף פעם לא הכזיבה“.

„זיכרו, כזכר כל גבורי מלחמת ששת הימים, ישמש לנו לאות ולמופת לחינוך הדורות הבאים. ולכם הגאווה והידיעה בהסתכלכם בכל אחד מאנשי צוותי האויר, שאי שם, במחבואי נפשו, יש לו חלק לזכרו של אלכסנדר“.



הסבא א. ז. רוט, הי"ד

„שאו יגונכם הכבד בגאווה, כי אלכסנדר אבד לכם, אבל עם שלם ניצל“.

„אלכסנדר הוא בין אלה שקנו עולמם בשעה אחת, ותהילתו תהיה לנצח“.

בהצדעת כבוד והערכה

מפקדו

אל"מ סומך יחזקאל

מכתב של שר הבטחון לאלמנת סרן עמבר

שר הבטחון

גברת נחמה ענבר היקרה,

הרשי נא לי להשתתף בכל לב באבלך שלך ושל אורלי בהילקח מכן אלכסנדר ז"ל.

סרן אלכסנדר ענבר (מלצר) ז"ל נתן את חייו למען מולדתו. הוא נפל בקרב שנערך מעל שדה 3 בבנא' ביום רביעי, כ"ח באייר תשכ"ז (7.6.67).

אלכסנדר ז"ל היה נווט במטוס קרבי, בעל רמה מקצועית גבוהה. הוא היה נכון לכל קריאה. אלכסנדר הספיק לבצע שבע גיחות מבצעיות לפני שמטוסו הופל.

זכרו של סרן אלכסנדר ענבר (מלצר) ז"ל הינו קודש וניצורנו בלבנו בגאון.

יהא זכרו ברוך.

ביקר,

משה דיין — רב אלוף

שר הבטחון

אב תשכ"ז, אוגוסט 1967

דורות רופן זיך איבער...

דאס יזכור-בוך ווערט פארענדיקט מיט די פאלגנדיקע צוויי מאמרים:
(א) פון אונדזער לאנדסמאן, דעם שרייבער י. זאנדבערג וועגן אלטן
יידישן קאנין און (ב) מרים מזובר (מאזאווער) — א יונגער שפראץ פון
אלטן שטאם אין קאנין — ס'שמידט זיך ווייטער די גאלדענע קייט...

ישעיה זאנדבערג
(בריסל — בעלגיע)

אמאל איז געווען...

(א) פראגמענט פון „קאנין ביי דער ווארטע“)

געהייליקט דעם אנדענק
פון מיין מאמען.

ווי דאס קומט, וואס אין דער חברה ש"ס איז געווען שמש דער בראַצ-
לאווער חסיד ר' עוזר, קען קיינער נישט זאגן. אבער די מעשה איז, אז כאַטש
אין דער חברה האָבן געדאוונט בלויז יידן מתנגדים, וואָס לויט עוזרן, זענען
זיי אַלע געווען בעלי-גאווה, וואָס מיינען רק, אז מיט זייער בלעטל גמרא, האָבן
זיי אַריינגעכאַפט דעם ריבוננו של עולם אין קאַסטן אַריין, האָט פון דעסטוועגן דאָס
שמשות אין דער חברה אָנגעהערט נאָך צו עזרס עלטער-זיידעס, וועלכע האָבן
געהאַט דערויף אַ פעסטע חזקה, וואָס מען ווייסט שוין היינט נישט פאַר וועלכע
זכותים.

די דאָזיקע חזקה זאָל זיך האָבן געצויגן פון די צייטן, ווען דער גרויסער
ייד, סער מאָזעס מאָנטעפיאָרע, האָט דאָרט געדאוונט אַ מינחה, בשעת ער האָט
זיך אָפגעשטעלט אין דער שטאָט אין יאָר 1846, אויף זיין דורכרייזע קיין פעטער-
בורג, ווען ער איז געפאָרן צו ניקאָליי דעם ערשטן, זיך משתדל זיין לטובת יידן.
וואָס פאַראַ סמיכות הפרשה ס'קען דאָ האָבן געהאַט מאָנטעפיאָרעס
נסיעה מיט אַן עלטער זיידן פון עוזר שמש, וואָלט זיך אויך קיינער היינט נישט
אונטערגענומען צו זאָגן. אבער ווי די זאך זאָל נישט זיין; איז דאָס שוין אַזוי
געווען איינגעפירט מקדמונים און קיינער האָט זיך שוין אויף דעם נישט אָפגע-
שטעלט, כאַטש ר' עוזר האָט נישט אַדורכגעלאָזט קיין געלעגנהייט, אז ער זאָל

נישט פארטשעפן „זיינע“ מתנגדים, זיי דערלאנגען ס'קאלטע און ס'ווארעמע, האבן זיי געמעגט זיין די גרעסטע מיוחסים אין דער שטאט. און דאס חידושידיקע דערביי איז געווען, אז קיינעם איז אפילו נישט איינגעפאלן צו האבן אויף אים תרעומות. פארקערט, יונג און אלט איז שטענדיק געווען א בעלן אים אויסצוהערן. און ס'איז טאקע געווען טשיקאווע צו זען ווי דער שטילער ייד, וואס פלעגט תמיד גיין אויף די שפיץ פינגער אונטערברומענדיק א פארדביקסדיקן ניגון, האט זיך מיט א מאל צעקאכט, געשיט פעך מיט שוועבל און באלד צוריק אנגעהויבן צו רעדן בנעימות, כמעט שפעטשנדיק, ווי ער וואלט זיך מתכוון געווען עפעס צו פארגלעטן, עמעצן אקעגנצוקומען, מפיס צו זיין.

✱

א וואכן-טאג אין דער פרי, אין דער חברה ש"ס. צוויי באלעבאטים פירן צווישן זיך א שמועס ביים צונויפלייגן טלית און תפילין נאכן דאוונען. עוור שמש, צוהערנדיק זיך א שווייגנדיקער, רופט זיך מיט א מאל אן מיט היץ:

— און ווער זאגט מיר דאס, אז גאטס פנים קען מען נישט זען? איך זאג אייך, אז מען קאן יא! נאר וואס דען? מענטשן האבן א טבע, אז זיי שטעלן זיך ארום קוקן, גלאצן מיט די אויגן, נאר זען זען זיי נישט.

זיי פארשטייען נישט, די נאראנים, אז מען מוז גארן, אויסגיין פון בענקעניש, מען מוז אים טאקע וועלן זען!

ערשט דעמאלט, ברידער, קאן מען אים זען! שוין אפילו מיט פארמאכטע אויגן!

ואני, איך אליין האב אים שוין געזען צוויי מאל...

ווי ער האט אויסגעזען? אהא! אויף דעם האב איך מיך טאקע געריכט. אוי, קען איך אייך! אייך גייט דאך נאר בעיקר אין דעם אויסזען. פאר אייך איז דאך דער עיקר דאס מלבוש, די שיינע בארד, דער הדרת פנים און ווייטער גייט אייך דאך נישט אן!

אבער ס'פאלט אייך קיין מאל נישט איין, אז א גילוח, א ייד אין גאנצן אן א בארד, סתם דארט עפעס א מענטשל, וואס קיין גרויס פיקחות ווייזט ער נישט ארויס אין די קליינע אותיות איז ער אויך נישט איבעריק באהאוונט, קען ער, הערט איר, אמאל דערגרייכן צו אזא מדריגה, וואס דער גרעסטער מפורסם איז

דערצו נישט זוכה. אבער וואס רעד איך? נעמט אפילו א קינד, א יינגל, וואס לייגט נאך נישט קיין תפילין, קען אמאל טרעפן, אז דווקא ער...
נאר לאמיר נישט אַוועקשטעלן דעם אַקער פאַר די אַקסן! לאַמיר אייך דערציילן די זאַך, ווי זי איז געווען.

✱

פינקטלעך, ווי אלט איך בין דעמאלט געווען, קען איך אייך נישט זאגן. אפשר ניין און אפשר צען יאָר. איך געדענק נאָר, אז ס'איז געווען זומער־צייט. די זון האָט געברענט, אז ס'איז געווען אין לשער, און אין גרויסן בית־המדרש איז יענעם שבתדיקן נאָכמיטאָג געווען ענג. מען האָט זיך געשטופט ביז אויף די טרעפלעך פון באַלעמער, וווּ ס'איז געשטאַנען אַן אויסגעבלייכטער יונגערמאַן, האַלב אין שאַטן און האַלב באַגאַסן מיט ליכט, וואָס האָט אַריינגעשטראַמט דורך די אָפענע פענצטער.

ער האָט געהאַט אַן אָפּגעמאַגערט פנים, וואָס האָט אַיסגעזען ווי פאַר־לענגערט צוליב דער שמאַלער באַרד, וואָס האָט זיך כסדר מיטבאַוויגן בשעת זיין דרשה.

מיט אַ קרעפטיקער שטים, ווי זי וואָלט גאַרנישט געקומען פון אַזאַ נזירישן גוף, האָט ער אַרויסגעזונגען עפעס רייד, וואָס האָבן אַרומגעשוועבט אין דער לופטן, ווי זיי וואָלטן שוין. אייף שטענדיק געדאַרכט כאַרבלייבן צווישן די ווענט פון בית־המדרש:

„נאָך וואָס טויגן מיר אייערע שלאַכטאַפּער?

דאָס בלוט פון אַקסן וויל איך נישט האָבן.

זוכט בעטער גערעכטיקייט!

העלפט דעם יתום!

נעמט אייך אַן פאַר דער אַלמנה!“

די דאָזיקע שטראָף־רייד זענען געקומען מיט אַ ברען, אַבער אַן כּעס, און אין מיר איז אויפגעאַנגען עפעס אַ ליכטיקייט, כאַטש פאַר די אויגן איז מיר נאָך געשטאַנען דער פאַריתומטער שבת־טיש פון נעכטיקן פרייטיק־צונאַכטס, וווּ אַ חדר־יינגל איז געשטאַנען אויבן־אָן און געמאַכט קידוש...
אין פורכטיק־שטילן בית־המדרש האָט זיין קול אָפּגעקלונגען דין און

קרעפטיק, ווי א ווייטער דונער און זיינע רייד האבן מבשר געווען, אז ס'איז דא צמעצער, וואס וועט זיך איינשטעלן פארן עלנטן און אים נישט לאזן טאן קיין עוולה.

ערשט דעמאלט, האב איך אפגעפונען אין אים א שיעור נישט פארגעסענעם, וואס איך מוז אים שוין פריער אמאל האבן געזען און וואס איך קען אים שוין פון לאנג. ס'האט מיר גענומען בלינדלעך פאר די אויגן און איך האב מיר דערמאנט...

✱

ווידער וואלט איך נישט געקענט זאגן אויף גענוי, צי איך בין דעמאלט געווען עלטער ווי פינף יאר צי נישט. איך געדענק נאר, אז קיין טאטע האב איך שוין נישט געהאט. אין דער פרי און אויף דער נאכט, האב איך געזאגט קדיש, שטייענדיק ביים עמוד נעבן דעם בעל-תפילה. איך האב גוט געוויסט, אז די מאמע איז אן אלמנה און איך בין א יתום.

איך האב א סך געקרענקט און אפט מאל איז מיר אויסגעקומען צו בלייבן גאנצע טעג אין שטוב נישט זעענדיק פאר זיך דעם דרויסן. צוויי זאכן האב איך שטארק נישט געקענט ליידן. דאס איז געווען עסן און שלאפן גיין.

איין מאל, אין אן אויפדערנאכט, איז די מאמע געזעסן ביי מיין בעט און געווארט, אז איך זאל איינשלאפן. זי מוז אליין האבן געוואלט זיך אויסרוען נאך א לאנגן טאג ארומלויפן צווישן אירע קונים. די קונים פלעגן קויפן ביי איר שטיקלעך זייף און אנדערע קלייניקייטן פאר זייער באלעבאטישקייט און דערפון האט זי ארויסגעבראכט איר ביסל חיונה.

איך בין אבער נישט געווען שלעפערק און ס'איז מיר גארנישט איינגע-פאלן, אז א מאמע קען גאר זיין מיד. האב איך געקוקט אויף איר יונג פנים און נישט געזען ווי ס'איז גערונצלט פון זארג, נישט געזען די מידקייט און נישט אויפגעהערט זי צו פארשיטן מיט מיינע פראגן: פאר וואס? און פאר וואס? ביז איך האב געפרעגט:

— פאר וואס האבן אלע ייגלעך א טאטע און איך נישט?

האט מיר די מאמע געענטפערט:

— דו האסט אויך א טאטע, נאר דו זעסט אים נישט. דיין טאטע איז דער

פאטער אין הימל און אים קען מען נישט זען. אבער ער האט דאך ליב, ווי יעדער טאטע האט ליב זיין קינד. דו דארפסט נאך זען א סך צו לערנען און אויפואקסן א פרומער ייד, א למדן, וועט ער זיך שטענדיק אננעמען פאר דיר און קיין מאל דיר נישט לאזן טאן קיין עוולה...

אזוי האט געזאגט די מאמע. איך האב געוואוסט, אז די מאמע זאגט קיין מאל נישט קיין ליגן, פאר וואס האב איך איר נישט געזאגט גלייבן?

איך האב פארמאכט די אויגן, הגם איך בין נישט באלד איינגעשלאפן. די מאמע האט אראפגעדרייט די לאמפ און איך בין געבליבן אליין.

ס'איז געווען דאס ערשטע מאל, וואס איך האב נישט קיין מורא געהאט צו בלייבן אליין. בין איך נאך לאנג אזוי געלעגן וואך? צי בין איך סוף־כל־סוף איינגעשלאפן? אבער איך געדענק, אז ס'איז ווידער געווארן ליכטיק אין צימער. עמעצער איז געשטאנען נעבן בעט און זיך אריבערגעבויגן איבער מיין פנים. פאר אן אנדערן וואלט איך מיך געווען מוראדיק דערשראקן, אבער איך האב דאך געוואוסט, אז ס'איז ער, דער פאטער אין הימל! איך האב געווארט, אז ער זאל מיר עפעס זאגן, אבער ער האט בלויז אויף מיר געקוקט און געשמייכלט...

האב איך אים עפעס געוואלט זאגן. איך האב שוין אפילו געהאט דאס מויל געעפנט, אבער, ווי ער וואלט פון פארויס שוין אלץ געוואוסט, האט ער מיר געוויזן מיט א פינגער אויפן מויל און ווידער צו מיר געשמייכלט.

א סך יארן שפעטער, האב איך ערשט פארשטאנען, אז די גרויסע ליבשאפט, פארטראגט נישט קיין רייד, ווייל ס'איז נאך נישט באשאפן געווארן דאס ווארט. ווא סאל זיין אזוי הייליק ווי דאס שווייגן...

ג ע ג ו ע י ם

(לזכר סבא וסבתא מקונין — שלא זכיתי לראותם)

באחד מערבי השבת, כשהרוח הקרירה מבשרת את בואו של החורף המתקרב, ישבנו בעלי ואני בחדר האורחים שבבית הורי, לאחר סעודה משפחתית. שוחחנו בענייני דיומא; בעלי שוחח עם אבי ואני שוחחתי עם אמי. בתי הקטנה שיחקה, ממלמלת לעצמה בלשונם של ילדים קטנים. תוך כדי משחק נפלה לפתע ארצה וקראה לעזרה: „סבא!“ „סבתא!“, ובמהרה מצאה ניחומים בזרועותיה המגינות של סבתא. הכינוי הזה, סבא... מוכר הוא לי היטב, ויחד עם זאת הוא בעל צליל זר ורחוק, ובהרהור שני הוא צובט את אזני ולבי.

מעולם לא זכיתי להשתמש בו. מעולם לא זכיתי להנות מליטוף של סבא, משיר ערש ישן נושן של סבתא לא זכיתי להנות מהרוך והעדנה שהם מעניקים לנכדיהם; נכונים תמיד לסלוח לנכד, נכונים תמיד להקשיב לו כשליבם מתרגש ועובר על גדותיו מכל הגה פעוט, מכל צליל שמשמיע הנכד.

יושבת אני וצופה על יחסי הריעות והגומלין שבין הורי לבין נכדיהם ובלבי רוחש עובר לו רגש דק של קנאה, של געגועים עזים למשהו שאני לא זכיתי להנות ממנו. כי למרות שהנני אם, מרגישה אני היטב בחסרונם של סבא וסבתא משלי.

אך סבי וסבתי, שהיו תושבי העיר קונין, כבר מזמן אינם בין החיים. בשנת 1939, בעלות הצורך הגרמני על העיר, נרצחו ונשלחו לתאי הגזים מאות משפחות. סבי וסבתי היו בין אותן הנפשות היקרות שעלה עליהן הכורת. מהשרידים שנותרו לאחר המלחמה, מהקהילה היהודית הגדולה, קמו משכחות חדשות ונולדו ילדים, שרבים מהם, כמוני אני, לא זכו לראות את הסבא והסבתא. רק על שמם זכו להקרא. ולכן: המילים „סבא... סבתא...“, הנשמעות מפי בניהם בטבעיות גמורה, הן בעלות משמעות רחוקה, שצלילה נוגה, נוגה עד מאוד.

מרים מזובר
(לבית קליסקי)

ראשון לציון.

תיקוני טעויות

זייט שורה	אָנשטאַט	דאַרף זיין
45	11 פון אויבן	היהודים
48	12 " "	רק מכרו לפריץ השכן לנהל, גאצקה משטודלה קבל לנהל הרכוש של כנען (1436)
49	21—19	נאך היה בקונין כל יהודי...
"	2 פון אונטן	קורובסקי
"	לעצטע שורה	עומד
52	14 פון אונטן	131 ספרים
88	15 " "	חילול
119	6 פון אונטן	שיידער
126	18 פון אויבן	בעת
134	9—10 פון אונטן	אויפגעלאָדנט די אָנגעזאַמלטע לעבנס־ מיטל און קליידונג און אין דערזעלבער נאַכט אַריבערגעפירט "הדובר", ו"קוולר"
141	6 פון אונטן	ד"ר דאברער, ד"ר קוולר
193	2 פון אונטן	פתפלים
286	9 פון אויבן	צווי
292	2 " אונטן	וואַנגסבילדונג
345	16 " "	טישלעך
357	7 " אויבן	(194)
483	13 " "	פון
524	6 " "	דעם
548	12 " "	העדה
549	7 " אונטן	מגוייץ

Żydów, jak jeden z gestapowców wziął dziecko małe z rąk matki i roztrzaskał w jej oczach główkę o jego brzeg auta, a gdy matka krzyczała, cisnął w nią główką tego dziecka tak, że mózg zalepił jej usta, następnie zwiął coś jakby wapno lub gips z auta i tem zamazał jej usta.

W ten sam sposób postępowano z innymi kobietami, które mocno krzyczały. Widziałem jak jeden z gestapowców chwycił młodą ładną Żydówkę, związał jej ręce w tył przedtem zdarłszy z niej sukienkę i w ogóle i za te ręce nogą powiesił na drzewie, a następnie nożem fińskim pociął jej prawą pierś na plasterki poczem rozciął jej brzuch i grzebał się we wnętrznościach. Żydówka ta skonała na drzewie. Nikogo z gestapowców, którzy tam byli nie znałem.

Na tym protokół badania na miejscu zakończono. — Kierownik Sądu Okr. (—) nieczytelny (—) Sękiewicz (—) Radecki (—) Ciborski Protokółant (—) nieczytelny. Za zgodność Kierownik Kancelarii (—) Skonieczna Mgr. Irena Skonieczna. —

Wtedy zabrali nas znów na spanie do aut, jak poprzedniej nocy, dając posilek w postaci zupy kartoflanej i chleba. Następnego dnia rano mnie i dwóch moich towarzyszy więziennych zabrano do badania na skraj polany. W pewnej odległości od niej w miejscu oznaczonym na szkicu cyfrą III, ustawiono nas wzdłuż wykopanego już tam dołu o wymiarach mniej więcej trzy na cztery metry w odległości jeden od drugiego. Na przeciwko każdego z nas stanął gestapowiec z bronią. Byłem odwrócony do dołu. Gestapowiec kazał mi się przyznać do zarzucanych mi czynów, a mianowicie do czytania prasy nielegalnej, do okazywania pomocy innym Polakom itp. Gdy tłumaczyłem się, że zarzuty są nieprawdziwe, kazał mi się odwrócić twarzą do dołu i zapowiadał kilka razy, że mnie zastrzeli, jeśli się nie przyznam, a jeśli się przyznam, to pójdę do domu i dostanę dobre stanowisko. Gdy to nie skutkowało, strzelił do mnie z odległości kilku kroków. Nerwy moje nie wytrzymały i upadłem do dołu.

W świadomości mojej, pamiętam to dobrze, przemknęła mi myśl, że jestem zabity, a jednak wiem wszystko co koło mnie się dzieje. Wtedy usłyszałem krzyk gestapowca "Auf" zerwałem się i wydostałem z rowu. To wszystko trwało sekundy. Nie byłem ranny, czy gestapowiec chybił, czy strzelił na postrach, nie wiem.

Gdy wyszedłem z rowu gestapowcy obili mnie szpicrutami po twarzy i odwieźli do więzienia w Koninie wraz z towarzyszami wszystkich skutych, tak jak przywieźli.

Z Konina po kilku tygodniach zostaliśmy wywiezieni do obozu w Inowrocławiu, a stąd do Mauthausen i do Gusen. W Gusen byłem aż do uwolnienia, do dnia 5 maja 1945 roku. Towarzysze moi nie wytrzymali obozu i umarli tam. Zwłoki przewożone w szarym aucie były widocznie ludzi zagazowanych, z wnętrza szarego auta i ubrań zwłok czuć było gaz. Przypominam sobie jeszcze z polany podczas tracenia

poruszania się i tak kazali nam spać. Krzyki było jeszcze wciąż słychać. Słyszałem je aż do zaśnięcia, które nastąpiło na skutek znużenia i przejść dość szybko. Na drugi dzień rano, kazali nam gestapowcy zakopywać dół duży ziemią. Ten dół już był lekko jakby przyprószony ziemią. Masa ludzka, która w nim była, jakby się uległa i opuściła ku dołowi. Ciała były tak stłoczone, że nadal wciąż trzymały się zwłoki jakby w pozycji stojącej, tylko głowy były poprzechylane na wszystkie strony. Dół zasypaliśmy niedokładnie sterczały z niego jeszcze ręce niektórych trupów, jak przerwano nam zasypywanie, dlatego, że nadjeżdżać zaczęły samochody ciężarowe i na te samochody kazano nam rzucać posegregowane rzeczy — osobno ubrania, osobno obuwie i osobno inne rzeczy. Już po południu zajeżdżał kilkakrotnie na polanę samochód w rodzaju karetki pogotowia, ciemno szary otwierany z tyłu i z wnętrza jego po otwarciu drzwi wysypywały się trupy ludzkie mężczyzn, kobiet i dzieci, również Żydów. To szare auto obracało przy mnie trzy razy w odstępach może godzinnych. Czy zajeżdżało jeszcze, tak mnie już zabrano z polany, nie wiem. Trupy wysypujące się z tego auta, były poszczepiane z sobą, jakby w konwulsyjnych uściskach, w wykzywionych pozycjach, z poogryzanymi nieraz twarzami. Widziałem jak jeden wpił się drugiemu zębami w szczękę, inni mieli poobgryzane nosy, lub palce. Dużo wśród nich trzymało się konwulsyjnie za ręce, widocznie stanowili rodzinę. Te zwłoki kazali nam gestapowcy rozrywać, a gdy się to nie udawało, rozrębywać, odcinając ręce, nogi i inne części. Następnie musieliśmy układać te trupy w mniejszym rowie na polanie, warstwami, ciasno obok siebie, naprzemian głowami raz w jedną stronę raz w drugą stronę. Odrąbane członki kazano nam utykać pomiędzy ciałami. Przy mnie nałożono trzy takie warstwy ludzi, a jedno auto było jeszcze nie zładowane.

W pewnym momencie gestapowcy kazali zaprzestać dalej rozbierać się Żydom, gdyż dół był już pełen. Widać w nim było tylko z góry ciasno stłoczone głowy. Ci z Żydów, którzy się pospieszyli i już byli rozebrani, byli wrzucani przez gestapowców do dołu na głowy tym, co tam byli wtłoczeni. Cały ten czas musieliśmy zbierać i szeregować rozrzuconą odzież, obuwie, pakunki, żywność, pierzyny itp. To trwało do południa i wtedy nadjechało auto ciężarowe od strony szosy i zatrzymało się na dukcie tuż przy polanie. Na aucie zauważyłem cztery jakby kadzie. Następnie Niemcy ustawili motorek, który był prawdopodobnie pompą, połączyli go węzłem z jedną z kadzi, a dwóch gestapowców przeciągnęło wąż od motorka do dużego dołu. Motorek puścili w ruch i tych dwóch gestapowców, trzymających węże, zaczęło polewać czymś Żydów stłoczonych w dużym dole. Myślę, że to była woda, tak wyglądała, lecz napewno nie wiem. W miarę pompowania przekładano węże kolejno do pozostałych kadzi. Widocznie na skutek lasowania się wapna ci ludzie się żywcem w dole zaczęli gotować, powstał taki niesamowity krzyk, że my, którzy siedzieliśmy przy ubraniach darliśmy te szmaty i wtykali sobie w uszy. Do strasznego krzyku gotujących się w dole, dołączył się niesamowity krzyk i lament Żydów, którzy czekali na swoje stracenie. To trwało może dwie godziny, pewno i dłużej. Nas gdy się ściemniło wyprowadzono z polany i zaprowadzono duktem leśnym, prowadzącym do szosy ku granicy lasu i zaraz na narożniku, co odpowiada miejscu, oznaczonym na szkicu punktem '4' (świadek wskazuje to miejsce sędziemu i obecnym) zatrzymano nas.

Dali nam napić się kawy i po $\frac{3}{4}$ kg. chleba. Tam stało wzdłuż granicy leśnej od pola 6 czy 7 aut ciężarowych, krytych plandeką. Do każdego z aut ładowano nas tak, że jeden leżał obok drugiego twarzą do podłogi bez możliwości

Najlichnniejsza gromada stała w punkcie (świadek pokazuje to miejsce) oznaczonym na szkicu znakiem X. W tłumie tym były kobiety, mężczyźni i dzieci, matki z dziećmi na rękach. Czy to byli Żydzi tylko z Polski, nie umiem powiedzieć. Mówiono mi potem, że pochodzili z Zagórowa. Między nimi poznałem jednego krawca i jednego sklepikarza z Konina, lecz nazwisk ich nie umiem podać. Dukty, polana i las naokoło roiły się od gestapowców. Oprócz przywiezionych nas trzech z Konina, było zebranych już tam razem z nami jeszcze około 30 Polaków. Skąd byli przywiezieni nie wiem. Na dnie większego dołu widziałem warstwę grud niegaszonego wapna. Jakiej grubości była ta warstwa, tego nie wiem. W mniejszej mogile wapna nie było. Gestapowcy uprzedzili nas, że las jest otoczony przez nich i pilnowany i jeśli będziemy uciekać, dostaniemy kulę w łeb. Wówczas kazali gestapowcy rozbierać, się zebranych Żydom : najpierw tym, którzy stali najbliżej rowu dużego. Wtedy kazali nagim wchodzić w oba doły i wskakiwać do większego dołu. Krzyk i płacz był nieopisany. Jedni Żydzi wskakiwali sami, nawet większość, inni opierali się tych bito i spychano do dołu. Jedne matki wskakiwały, trzymając dzieci, inne rzucały dzieci do dołu same, jeszcze inne odrzucały dzieci na bok, jeszcze inne rzucały dzieci osobno do dołu i wskakiwały osobno. Niektóre czołgały się u nóg gestapowców, całując ich buty, kolby karabinów itp. Nam kazano chodzić pomiędzy Żydami stojącymi obok mogił i zbierać porozrzucane ubranie i obuwie. Widziałem sceny, jak gestapowcy podchodzili do miejsc, w których myśmy składali na kupki zegarki, pierścionki i w ogóle wszelką biżuterię, brali stamtąd garściami te rzeczy i pchali sobie do kieszeni. Widząc to, niektórzy z nas i ja z niemi, przestaliśmy składać cenne przedmioty na gromadki, lecz zegarki i pierścionki rzucaliśmy umyślnie dalej w las.

Goliny, potem skręciło znów koło młyna i pojechało w kierunku Kazimierza Biskupiego. Było widno i siedząc twarzą do przodu, obserwowałem drogę. Za Kazimierzem Biskupim gdy wjechaliśmy do lasu, auto skręciło w lewo na leśną drogę. Dzisiaj rozpoznaję tę dróżkę, jako dukt leśny oznaczony na szkicu Nr. 1. Auto minęło jeden dukt leśny poprzeczny i dojechało do drugiego duktu poprzecznego, biorąc od strony prawej. Dukty te są oznaczone na szkicu liczbą 2 i 3. Następnie auto z nami wykręciło na drugim poprzecznym dukcie i skierowało się spowrotem, stając pomiędzy pierwszym i drugim dukcie o kilka metrów od drugiego duktu.

Miejsce to rozpoznaję dobrze. Wtedy nas rozkuto. Wyprowadzono z auta i ustawiono tyłem do polany, gdzie obecnie są groby masowe oznaczone na szkicu I i II. Staaliśmy tak pół godziny. Potem zaprowadzono nas na polanę, którą dziś doskonale rozpoznaje, oznaczona na szkicu literą "A". Polana ta była nie tak zarośnięta jak dzisiaj. Prawie do duktu oznaczonego Nr. 1., zlekka tylko na ukos, w poprzek polany były wykopane dwa doły. Pierwszy bliżej duktu miał długości około 8 metrów, szerokości około 6 metrów i głębokości z górą na jakie: dwa metry. Prawie równoległe do niego na drugim krańcu polany przez całą jej szerokość był wykopany drugi dół tej samej głębokości, szeroki na 6 metrów, a długi na około 15 metrów ; Pomiedzy tymi rowami była przestrzeń wolna. Świadek w towarzystwie Sędziego i obecnych pokazuje miejsca o których zeznaje, oraz pokazuje dokładnie miejsca wykopanych mogił, oznaczonych na szkicu I i II. Na około polany z wyjątkiem krańca od strony skrzyżowania się duktów stały i siedziały gromady Żydów, w miejscu oznaczonym na szkicu litera "B". Ilości ich określić nie umiem, gdyż stali między drzewami.

P R O T O K Ó Ł

Dnia 27 października 1945 roku delegowany Kierownik Sądu Grodzkiego w Koninie, Sędzia Okręgowy Piotr Dulęba w myśl art. 254 K. P. P. dokonał zejścia na groby masowe w lasach państwowych Kazimierz Biskupi, powiatu konińskiego w rewirze I-szym pod nazwą "Wygoda" celem okazania ich i zbadania na miejscu w charakterze świadka lekarza weterynarii Ob. Mieczysława Sękiewicza.

Obecni : Wójt gminy Kazimierz-Biskupi Stanisław Radecki i Ob. Aleksander Ciborski, referent Mleczarni osady Kazimierz-Biskupi, jako osoby obznajmione z terenem. Po dojściu na miejsce mogił masowych stwierdzono stan przedstawiony w protokole oględzin Kierownika Sądu Grodzkiego w Koninie z dnia 3 października 1945 r. przyczym Obywatel Sękiewicz rozpoznawszy miejscowość i uprzedzony w myśl art. 107 k.p.c. o odpowiedzialności za złożenie fałszywego zeznania zeznał:

Mieczysław Sękiewicz, Konin, urodzony 25 grudnia 1910 r. lekarz weterynarii, niekarany, Polak, katolik.

W połowie listopada 1941 roku do celi więziennej, gdzie siedziałem, około godziny 4 rano przyszli gestapowcy i kazali mi się szykować do drogi. Skuli mi ręce i poprowadzili do auta osobowego, w którym zastałem już dwóch towarzyszy niedoli z więzienia z Konina, którzy siedzieli na tylnym siedzeniu w aucie, skuci jeden do drugiego za ręce i nogi. Byli to : Orchowski Walenty z Goliny i Tylżanowski Kazimierz z gminy Rzgów. Ja usiadłem razem z nimi i wtedy skuli mi Niemcy nogi. Następnie wsiedli gestapowcy i auto ruszyło w stronę stacji kolejowej, skręcając na szosę do

newspaper in which the article about the Senator appeared ? I should like to obtain a copy of the item, if possible.

Your comment that Konin is located in a district formerly known as Kalish is of great interest to me for the reason that near the graves of Mike and Sarah Goldwater at Colma, California (near San Francisco) are the graves of a family named Kalisher, obviously derived from former residence in Kalish. I believe, but cannot document, that they were friends of the Goldwaters.

We will be most happy to co-operate in any way possible, and would ask if you can provide us a few paragraphs telling the nature of the Jewish community in Konin, its size, etc., history.

You will notice on the enclosed documents the name of Abram Karp appears a few times. Obviously he was an important figure in the Konin community.

Sincerely,

Bert M. Fireman
Executive Vice President

prominent location. About 1862 they came to Arizona with a gold rush, taking a leading part in the development of business on the desert frontier. Mike died in 1903, Joseph in 1889. They had been partners until 1880, when Joe sold out his interest and established a separate group of stores in Southern Arizona while Mike and his son Morris (and later sons Sam, Henry, and Baron) operated in Northcentral Arizona. Goldwaters stores in Arizona enjoy prestige (although not quite the size) of Simpsons in London.

After many unsuccessful attempts to obtain information about the Goldwasser family in Konin, we recently were able to establish contact with a gentleman in that city who has been very co-operative in furnishing us with some material from archival sources.

Enclosed you will find copies of recent correspondence from him, as well as a few documents he has copied. There are others which presently are in the hands of a local man of Polish extraction who kindly has offered to serve as our translator from English to Polish and vice versa. It is unfortunate that he is at the same time a student and sometimes there is a considerable delay (as at present) in the return of the translated items.

These papers will give you the name of the man in Konin, should you want to get in touch with him directly. We deduce that he was imprisoned by the Germans and thus is very sympathetic with the Jewish survivors or their relatives. It is entirely possible that you know him, of course.

I have provided only a few details, and shall be happy to supplement this with more information as it is obtained from Konin and is translated by our local friend. I fear that his Polish is not perfect, however, although we greatly appreciate his kindness and interest.

Could you give me the name of the American Yiddish

ARIZONA HISTORICAL FOUNDATION

BARRY M. GOLDWATER

President and Chairman of the Board

Dear Mr. Sarna

Senator Goldwater has asked me to respond to your most interesting letter on 25 September 1963, asking about his family background in Konin. Under his direction I have been endeavoring to collect information about the family.

Senator Goldwater's grandfather was Michel Goldwasser, born in Konin in 1821, the son of Hirsch Goldwasser, a publican, and his wife Elizabeth. We are led to believe there were as many as 21 children in the family. A younger son Joseph, born probably in 1825, came to the United States with Michel (known here as Mike) and a third brother, Abraham, age unknown, came at another time. There could have been a brother Gabriel and possibly another, Harry, as well as one or two sisters, who came to the United States, but we have not been able to definitely find links to connect them to Mike and Joe.

Mike made his way to Paris, where he was in 1848 working as a tailor and then went to London, where in 1850 he married Sarah Nathan, a native of England, at the Great Synagogue. We have obtained proof of this marriage from Somerset House. At this time Mike anglicized the name to Goldwater.

In 1852 Mike and Joe came to America, reaching California. Two years later, in 1854, Sarah and the two older Goldwater children born in London, Caroline and Morris, joined him in California. They lived in mining camps in the Sierra Nevada for a few years and then moved to Los Angeles in 1858, where Mike and Joe had a business at a

secret enquiries. Most of the students returned to their respective schools, but one or two arrests were actually made. Felix Weiss escaped in the very early hours hidden in a baker's van, disguised as a sack of flour and two days later I was informed by Tomasi that the police were on my track. I, therefore, took myself to the "magistrate", obtained a day pass for crossing the Slupca frontier and actually left Poland the same afternoon with a carved walking stick as my only worldly possession.

This is the story of Konin of that sensational period at the turn of the century and my participation in its history as far as I can remember it in detail.

I visited Konin twice after then — once in 1922 to introduce my wife to my parents and again in 1938 on the golden wedding of my parents.

As is natural, the town had grown enormously away from the atmosphere of my early years and I could hardly establish any contact with the new generation so that when I again went to Poland to attend an Esperanto congress in Warsaw I could not bring myself to visit Konin from where all my family and my friends had in one way or another tragically disappeared.

No doubt, there will be other contributors who will continue the story which I have related here and I am looking forward to reading their essays.

and sneaked home. The next morning the town was humming with excitement in anticipation of the common action of Jew and Gentile, the first time in remembered history. At 8 p.m. the two processions joined up, Poles with their banners of saints, Jews with their Sefer Torah marched to the Duzy Rynek (large square) where they were met by the Natchelnik Powiatowy who made a speech in Russian about "Free Poland", and then they dispersed with joyful hearts.

We, of the proletariat would not dream of common action with the bourgeoisie so we held a separate meeting on the Garneczarski Rynek (square in the Jewish district), and I was asked to address the working population. I did so in Polish from the elevation of a wooden chair in order to be visible by the crowd. I used all the newly acquired slogans about the oppression of the working classes — about the fight to the death against a mock parliament, the impending dictatorship of the proletariat, and so on. We then formed ourselves into a procession and on the way were joined by the Polish P.P.S. group (not too many of them). When we arrived before the Government offices on the Duzy Rynek, we were received by the police superintendent who came out in company of two officials and started to deliver a speech in Russian about the newly gained liberty. This was met by shouts of "Down with the Czar", "Long live Poland", after which the attendants whispered something to him, they apparently noticed in the semi-darkness the red flag and the slogans, and they diplomatically withdrew. After delivering a few more salvos of slogans we returned to our starting point and dispersed. The day of freedom was over... and so apparently was the freedom.

Konin returned to its slumber, the workers to the distribution of proclamations and the police to the task of making

Klotz disappeared from his parental home for good and he was known at the Bund headquarters under a pseudonym of "Pavel" which meant that he was a serious worker.

FREEDOM DAY :

In the meantime, parallel with the severe prosecutions and executions in Russia itself — freedom was advancing and in the summer of 1905 the Czar electrified the country by granting the Duma. The press was exuberant — "Hurrah" — freedom has been won at last ! Down with tyranny ! Long live the constitution !

In Konin the usual vacation crowd of intellectuals gathered and meetings, discussions, readings were the order of the day. The "Balabatim" community woke up suddenly to the hope of liberation and prepared to take part in common with the gentile inhabitants in a procession through the streets to express their loyal thanks to the Government. Of course, we in the Labour movement were not satisfied with these promises and were prepared to accept nothing less than street baricades in the style of the French revolution of 1789. To demonstrate our feelings we decided to march in a separate procession under our own flag. We had to find a flag. So we procured three yards of red cloth, a quantity of gold covered paper, needles and cotton, a pot of paste and all this material was smuggled secretly into the cellar of the home of Saluz Zander. At 10,30 in the night, after the old people had retired, the conspirators Felix Weiss, Abram Sachs, Salus, my sister Yetta and a friend of hers and myself went to work cutting out Hebrew and Latin letters about 3" high and sticking the onto the red cloth. The slogans were "Down with the Czar" — "Long live the Social Revolution". One side of the flag was Yiddish and the other Polish. By 2.00 a.m. the job was finished

prosecution demanded the reduction of the twelve hour day to eight according to the doctrine of Karl Marx and doubling the rate of pay. we finally agreed to a compromise of eleven hours, but we had to drop the second claim because — well the apprentices received no wages at all. The “capitalist” was also fined one rouble to defray the court’s expenses, thus benefitting the Party’s funds. At the time, this was always taken very seriously.

Once we received instructions from the headquarters of the Bund to smuggle a group of twenty Party delegates across the German frontier for a secret Party congress abroad. He obtained from the “magistrate” twenty passes in fictitious names in order to pass through the Slupca frontier. We dressed up the delegates in “butcher’s peaked caps, and Chassidic long coats and after sheltering them overnight in Konin sent one lot by a Briezka to Slupca in the morning and the other lot by the same way in the afternoon.

They all managed to cross the frontier successfully, except for one who, in a sudden access of freight forgot to answer to his assumed name. He returned to Konin and had to be sent across by means of a new permit.

The greatest aspiration of our members was to obtain arms with which to destroy the Carat. We, therefore, hit on the plan of raising a weekly levy of five kopeca per member and collected voluntary contributions from outsiders and were able to buy one or two Browning revolvers.

The Russians caught wind of it and three years later I was sentenced, an absentee, by the military court in Kalisz to banishment for twelve years to Siberia. The charge being the harbouring of arms and munitions. Several friends were more harshly dealt with. Hela Fernbach who was studying in Kalisz and Sholem Labuszynski were continually in and out of prison and many tasted the feel of the knout. Henjek

fessors joined us and made anti-Czarist speeches and the magnificent oil painting of the Czar Nicholas II was ceremoniously burned in the middle of the hall.

The following day all Russian higher institutions were closed, and a series of revolts were raised over Russia and Poland, which after a few weeks led to innumerable arrests and deportations to Siberia of the cream of the country's youth. I stayed in a starving Warsaw for a further four weeks and then returned to my native town, where I immediately immersed myself in underground activities.

I worked for the Bund. In this group there were about twenty five party members of an average age of well under twenty. We organized classes for the teaching of Polish — Which was, of course, quite illegal and encouraged them to read Yiddish. From time to time we held meetings with visiting party organizers who brought with them parcels of socialist literature (Bibula). There were leaflets in Russian or Yiddish called “proclamations” and we distributed them to Party members, but also, in return of the payment of a few coppers to outsiders. One of these was Mikus Levi, who paid us double for the privilege of being able to show them around to his friends, that is, officers of the Russian regiment, this giving himself an air of being in close touch with the left movement.

Following the Party routine we even issued from time to time our own proclamations, but since our hectograph was very inferior, they were hardly readable and I frankly do not know what use the members made of them. Some of these proclamations permeated into the soldiers barracks, but the real results were negligible. The Party also took a hand in local affairs. I remember presiding at a midnight sitting of a tribunal, before whom three tailor apprentices challenged their blood-thirsty capitalistic tailor employer. The

of a daily paper into the lives of people who had never before had one, had the effect of popularizing the ideal of Zionism. Hitherto only a small number of followers of Haskala — of which the chief were my brother Naftali, to receive the Hazefira and through that medium became interested in Herzl's ideal. Now, the broad masses commenced to discuss it and itinerary Zionist maggidim got an interested hearing to their drosches in the Beth Midrash. I also remember the formation of a boy's Zionist choir, in which I sang soprano and which was run by my brother Naftali and Josef Labuschinski as conductors and musical directors. I cannot recall the actual year of it.

POLYTECHNIC :

The years 1902/03 I spent in the Lowicz secondary school and from there I proceeded to take the examination for acceptance to the Warsaw Polytechnic Institute. My prospects of getting a place were slender indeed, since 300 candidates were taking the exams for the only seventeen places available to Jews under the existing quota. To everybody's astonishment I managed to get in and there I remained for one and a half years taking as my subject — mechanical engineering. During these years I had little connection with Konin itself and I will, therefore, limit myself to a description of the events culminating in the unsuccessful revolution of 1905.

The underground movement in Poland and Russia was steadily building up for an eruption and this had its repercussion among the student bodies in the university and Polytechnic. There were endless discussions between the Jewish Bund, the PPS and the SDPL. Just before Christmas I attended a student protest meeting in the Aula of the Polytechnic, which lasted from 6 p.m. until 5 a.m. next day. There were heated interparty discussions. A few Russian pro-

valuable collection and hide it in neighbouring houses. By evening the shelves were empty — no police appeared in the end. Was it a hoax and by whom ? And why ? Anyhow, after a few days our fears subsided ; the books were all brought back and we continued as before. I still possess a printed catalogue, issued after I left Konin, which I greatly value, and I would be very interested to hear what became of the library.

YIDDISH NEWSPAPER :

But what use promoting culture by a library if it is not supported by a daily press. It is true that by that time daily papers printed in Yiddish started to appear in Warsaw, but none of them so far penetrated to Konin. Our next step, therefore, was to establish a paper agency. We subscribed to a number of papers sent us daily through the post, touted for readers and we rigged out a small boy — called Meilech — with a large linen bag with shoulder straps and setn him through the streets selling papers in the usual Warsaw style. We even put a blue ribbon round his cap and asked him to shout out “Hajnt, Hajnt”, but this he resolutely refused to do. The scheme gradually developed and after a course of six months the number of subscribers grew so greatly, that the talks in the Beth Hamidrash after Mincha were enlivened by heated discussions on the latest world news.

I have vivid memories of my mother letting shop and household work just slide while she immersed herself in the contents of the newly arrived paper — the serial story of which she avidly followed. Naturally, this venture did not pay, owing to the large number of papers which remained unsold, but it gave my brother-in-law, Haskel Bulke great satisfaction to extract pennies from the Konin “Balabatim” in exchange for the “Culture” this provided. The introduction

days amassed a heterogenous number of volumes. This we augmented by a number of secondhand books which we managed to buy in Warsaw.

The nucleus of our library we carefully catalogued and numbered and established it in a tiny room in the flat of my parents. We then enrolled a number of about sixty readers who paid twenty kopeks monthly, and we issued books to them on Tuesdays and Fridays during afternoon hours. Hels Fernbach, Flondrovna, and my sister Zenia were acting as librarians.

As we obtained no official permission for running this library, indeed it would never have been granted to us anyhow, we took every precaution that there should not be too many readers crowding in on us at the same time, as this would have attracted the unwelcome attention of the police. Gradually, however, we became bolder and it became no uncommon sight to see members gyrating round the Wielki Rynek (large square) with a batch of books under their arms. This became a sort of status symbol.

We used the money collected as subscriptions to buy more and more books from Warsaw, and in a short time we became so affluent that we were able to acquire the stock of the Yiddish library, the property of a young "bookbinder", Skowronski. In this way our collection soon assumed such a large proportion and the number of subscribers also growing fast, that we had to find larger premises and we, therefore, transferred the library to a cellar in the house of Danciger. For such valuable(!) stock we thought it expedient to guard it, and Abram Zachs and I took over entirely and made it our living quarters. Once we had a scare. We were given a hint from outside that the police were planning to raid us. The news spread quickly, and a dozen of students arrived secretly with sacks and baskets to pack and disperse our

ESPERANTO :

This brings us to 1900. The crowd of us usually spent our days hanging round the Duży Rynek (large square) or promenading over the Czarkow bridge. One day, by accident we saw a notice in the daily paper referring to the creation of an international language, Esperanto, by a Dr. Zamenhof. This seemed to us a wonderful project, with which to start the new century. We managed to get a few booklets from Warsaw and settled down to the task of learning it. There were about twelve of us who were interested, of which I remember, Stach Kottek, Zalus Zander, Felix Weiss, Zosia Maurynowna, and her sister, Wicek Tomasi, Flondrowna, Sygus Klotz, Josef Labuszynski, Hela Fernbachowna and others whose names I cannot now recall.

We carried on for six weeks, of half an hour daily lessons and practised rather primitive conversations, sitting on the wooden seats in front of the cafe Kubuszynska and the watchmaker Rosenbaum. Our conversation in this new language was perhaps not very high-class, but gave us immense pride and satisfaction at the mastery we had achieved. This perhaps I can class as the first quasi social activity to be carried on by our student group. Although I wonder how many of that group kept up their interest in Esperanto, Getzel Rojewski, Schimsche Pensel and Leibus Krause used it certainly continued to hold me throughout my life.

LIBRARY :

The ensuing two years, I lived in Konin continuing my studies privately, and it was in the following vacation, 1901, that the group mentioned above established our first public library in the town. We started out by a door to door collection of any books that we could obtain and within a few

but inter-racial education was quite unthinkable under the Tzarist regime.

In this school I spent four years ; all teaching was, of course, in Russian — by Mr. Beatus. Russian history was taught in detail, but no mention was made of Polish history. In fact, the name of the country, that is, Poland, was quoted only as “the vistula Region” and its description occupied only two pages in the geography school book. Lazy or backward children were punished by beating on their fingertips with a ruler, often causing bleeding kunckles and this was sufficient to make me a good pupil. The word “sadism” was unknown in Konin vocabulary.

At the age of thirteen, Mr. Beatus prepared me for transfer to the secondary school. This was run by a Pan Novacki and here I spent a further three years. The whole education was centred on studying for examinations, but sport was never thought of. Teaching was, of course, exclusively in Russian and speaking Polish in school was punishable by being kept back after school hours. As a grudging concession to Polish nationalism, one hour per week — from 8 to 9 a.m. was permitted for the teaching of Polish literature and history, and this was given by the local Catholic priest. Attendance was voluntary. I seem to have been an exemplary pupil, being always first in the class and I was held up as a model to my fellow pupils by my teachers : Rajczak, Semadeni, Voldsiewich. This school had the effect of taking me out of the drab middleclass of my background and enrolled me into the group of young pupils who were being educated in Zgierz, Lovicz, Kalisz and who returned to their home town only during their summer vacations.

p.m. more bible studies and 5.00 to 6.00 p.m. for the study of the Talmud.

One Saturday during each semester the rebbe visited my home for an oral examination, for which he was usually rewarded by a glass of schnaps and a piece of Lekech. His usual complaint was that the work of a rebbe was more difficult than that of a wood chopper. Wood, once chopped, does not grow together overnight, the mind of a child does. I remember thinking "why doesn't he try wood chopping". My father seemed to show great pride as he listened to my intoned dissertation on the legal intricacies of "Schanyim Ochsim Betalith". This at eight years of age.

Now, the Russian Government was very concerned that we should also obtain some secular culture, and for that purpose the Rebbe engaged a Mr. Beatus, (more about him later) to come in every Wednesday between 4.00 and 5.00 p.m. to teach us reading and writing Russian, and mathematics (usually the multiplication table).

My father had even further ambitions and at some additional expense to wit, 10 gopeks a month, arranged for Mr. Beatus to teach me in addition German, (with Gothic script) this being the language used by the Konin aristocratic families : Weisses, the Zanders and the Klotzes. The actual translation of the texts did not matter, after all, to me German was only a distorted Yiddish.

At the age of nine the eagle eye of Mr. Beatus discerned in me a budding scientist and offered me a place in the Jewish elementary school run by him. This was a great honour since the number of applications greatly exceeded the seventy places available in the two classes. I may mention that there were two other schools in the town : one Polish and one German, where free places always available,

M. LEVIN (London)

KONIN AT THE TURN OF THE CENTURY

I greatly appreciate your invitation to me to contribute of the Konin book which your are producing and I understand that you wish me to give a picture of our native town at the turn of the century. You will, I am sure, appreciate that at my age, nearly eighty, the memory is sometimes a little cloudy and any slight distortions which may emerge should be put down to this. I will try to avoid as much as possible such details of a personal nature as can have little interest to others.

EDUCATION :

I was born in 1884. I will start by describing my education as this I think is probably typical of the upbringing of a lad in any Jewish/Polish community.

Konin boasted of two what would now perhaps be called "nursery schools". These were run by "der Dobrer" and "der Kevuler". Each consisted of a single room which was used during the day by youngsters aged between three and five, eager to learn Alef Beth. The same room also serving as dining room, bedroom and kitchen, the odourous foggy atmosphere pervading can, therefore, easily be imagined. This decided my mother to delay my education until the advanced age of five, when she handed me over to a higher Talmudic institute which was guided by the venerable long-bearded Reb Salme Schaye (Arkusz). Here I spent the following four years. School hours were 7.30 to 8.00 a.m. for davening, 9 a.m. to 1 p.m. for bible studies ; 2.00 to 5.00

P I E Ś Ń K. G. Ż. *

*Jesteśmy uczniami słynnego K. G. Ż.
Chowami w swobodnej atmosferze
Nad Wartą, przy błoni K. G. Ż. mieści się
Tam w cichym ustroniu, tam życie wre...
Tam wichry szaleją, tam w bagnie kąpiem się
Tam kurzu tumany połykamy
Tam duszno i brudno
Oddychać nam trudno
Ach tam w obecnym gmachu K. G. Ż.-tu*

II

*My mamy personel co sił nie szczędzi swych
Dla dobra naszego K. G. Ż.-tu
Pracują, głodują, omal nie plują krwią
I z nami harują od kurzu schną
Wołamy daremnie, ach dajcie światła nam
Dajcie powietrza nam świeżego
Tam zdrowie my trawim
Tam życiem się bawim
Tam w obecnym gmachu K. G. Ż.-tu.*

III

*Niech żyje kto daje, kto w przyszłość patrzeć chce
I kto nie o sobie tylko myśli
Wiwat niech żyje !
Niech wyżej się wzbije
Niech nam żyje przyszłość K. G. Ż.-tu.*

* Pieśń śpiewana przez uczniów Koedukacyjnego Gimnazjum Żydowskiego jako hymn szkolny, na melodię "warjete" z Czardaszu.

MEMORIAL BOOK

K O N I N

ASSOCIATION OF KONIN JEWS IN ISRAEL
MEMORIAL COMMITTEE

en)

*PXV
(Konin)
1968